ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR MINISTRLIGI

ÁJINIYAZ ATÍNDAǴÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTÍ

«ARNAWLÍ PEDAGOGIKA: MASHQALA HÁM SHESHIMLER»
atamasındaǵı xalıq aralıq ilimiy-ámeliy konferenciya
MATERIALLARÍ
21-aprel 2023-jıl

«MAXSUS PEDAGOGIKA: MUAMMO VA YECHIMLAR»
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman
MATERIALLARI
21-aprel 2023-yil

МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической конференции
«СПЕЦИАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ»
21-апреля 2023-год

MATERIALS
of international scientific-practical conference
"SPECIAL PEDAGOGY: PROBLEMS AND SOLUTIONS"
On April 21, 2023 year

Nókis – 2023

«Arnawlı pedagogika: mashqala hám sheshimler» atamasındağı xalıq aralıq ilimiy-ámeliy konferenciyaǵa bağıshlanǵan toplamda Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı, Ózbekstan Respublikası hám sırt el joqarı oqıw orınları professor-oqıtıwshıları, úlken ilimiy xızmetker-izleniwshiler, magistrantlar, talabalar, ilimiy-izertlew institutı ilimpazları hám ulıwma orta bilim beriw oqıtıwshılarınıń tezisleri berilgen. Arnawlı pedagogikanıń aktual máseleleri, zamanagóy izertleniwleri hám rawajlanıw keleshegi, sonday-aq, mektepke shekemgi tálim hám tárbiyaǵa baylanıslı máseleler, pedagogikadağı jańa ilimiy koncepciyalar hám mashqalalar boyınsha materiallar jámlengen.

Esletpe: Toplamda berilip atırǵan materiallardağı maǵlıwmatlardıń hám mazmunınıń durıslılığına avtorlar juwapker, olardıń pikirleri redakciyanıń pikirleri bolıp esaplanbaydı.

Redkollegiya quramı:

1. **B.P**.**Otemuratov** – Institut rektorı, redkollegiya baslığı.

2. N.P.Babaniyazova– Ilimiy isler hám innovaciyalar boyınsha prorektor, redkollegiya baslığınıń orınbasarı.

3.A.T.Allamuratov- Ilimiy izertlewler, innovaciyalar hám ilimiy pedagog kadrlardı tayarlaw bólimi baslığı

4.M.Allambergenova- Mektepke shekemgi tálim fakulteti dekanı

Redkollegiya aǵzaları:

1.A.A.Bekimbetova–Mektepke shekemgi tarbiya hám defektologiya kafedrası baslığı, p.i.k.,docent.

2. R.U.Nurjanova- Mektepke shekemgi tarbiya hám defektologiya kafedrası docent, p.i.k

3. M.K.Erjanova- Mektepke shekemgi tarbiya hám defektologiya kafedrası oqıtıwshısı

4. G.B.Jumabaeva- Mektepke shekemgi tarbiya hám defektologiya kafedrası oqıtıwshısı

5. S.Yu. Shakirova - Mektepke shekemgi tarbiya hám defektologiya kafedrası oqıtıwshısı

6. V.J.Seitmuratova- Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı doktorantı

Pikir bildiriwshiler:

1. **L.R. Muminova**- O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi, p.f.doktori.,professor
2. **T.T. Utebaev-** Ájiniyaz atındağı NMPI p.i.doktorı.,(DSc) professor.

© NMPI, Mektepke shekemgi tárbiya hám defektologiya kafedrası.

КИРИШ СЎЗ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 13-октябрдаги ПҚ-4860 сонли “Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларга таълим-тарбия бериш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари ” тўғрсидаги қарорига мувофиқ махсус таълим соҳасига бир қатор ўзгаришлар бошланди. Жумладан, 2022-2025 йилларда республиканинг шаҳар ва туманларида инклюзив мактабларни очилишининг режалаштирилиши ва умумий ўрта таълим мактабларининг бошланғич синфларида коррекцион синфларнинг ташкил этилиши вазифалари белгиланди.

Ҳозирги кунда Қорақалпоғистон Республикасида имконияти чекланган болаларга таълим тарбия беришда 5та махсус ихтисослаштирилган интернатлар, 1та ёрдамчи мактаб, 1та реабилитацион марказ мавжуд. Мактабгача ёшдаги болалар учун эса республика бўйича 4та махсус мактабгача таълим ташкилотлари фаолият юритмоқда. Энди асосий масала бу жойдаги таълим шаклларига интеграцияни амалга оширишган ҳолда инклюзивни жорий қилиш масаласи қаралмоқда.Айнан мана шу масала юзасидан давлатимизда жуда катта тарғибот ишлари амалга оширилмоқда.

Инклюзив таълимнинг ҳуқуқий асосларига БМТнинг инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги декларация, БМТнинг Осиё ва Океания мамлакатлари ногиронлар ҳуқуқларини муҳофаза қилиш чора-тадбирлари дастури, ногиронлар учун тенг имкониятларни таъминлаш бўйича стандарт қоидалари, “Таълим ҳамма учун” Саламанка баёноти, Дакар декларацияси, “Болалар ҳуқуқлари тўғрисида”ги конвенция, “Таълим ҳамма учун” Умумжаҳон декларациялари киради.

Республикамизда бош қомусимиз Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Таълим тўғрисида”ги янги таҳрирдаги қонун, “Ўзбекистонда ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонуни, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги қонуни - ҳар бир боланинг таълим олиш ҳуқуқини кафолатлайди. “Имконияти чекланган болалар ва ўсмирлар учун инклюзив таълим тўғрисидаги муваққат Низоми”, Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясидаги инклюзив таълимни ривожлантириш вазифаларини белгилаб беришда муҳим ахамиятга эга.

Инклюзив таълим устиворликлари қуйидагиларга эга:

- Инклюзив таълим фалсафасининг бутун таълим тизими қатнашчилари томонидан қабул қилиниши;
- Боланинг ижтимоий мослашуви ҳар бир ёш босқичида устувор бўлиши лозимлиги;
- Коммуникатив ва амалий компетентликнинг устувор ривожланиши;
- Болани ногиронга чиқариб қўйиб, у тарбияланаётган оилани жамиятдан, болани эса оиладан сунъий равишда ажратиб қўйиш ҳолатларини олдини олиш ва бартараф қилиш;

Асосий тамойилларга қуйидагиларни киритиш мақсадга мувофиқдир:

- Инклюзив амалиётнинг ривожланишида аста секинлик ва босқичлилик тамойили;
- Инклюзив таълимнинг ташкилий жиҳатлари, методологияси, мазмун ўзгаришининг тизимли характер касб этиши;
- Таълим ва тарбия мазмуни, усуллари ва методларининг боланинг имкониятлари ва эҳтиёжларига мос келиши кабилар назарда тутилади.

Юқоридаги фикрларни ҳисобга олган ҳолда инклюзив таълим ғояси имконияти чекланган болаларни жамиятга қўшилишига ёрдам беришнинг долзарб эҳтиёжидан келиб чиққан, масалан, руҳий ва жисмоний ривожланишида муаммолари бўлган болалар учун махсус мактабларда ўқувчилар ўзларининг потенциалларини ҳисобга олган ҳолда энг мақбул ақлий ривожланиш учун шароит яратадилар. Аммо, махсус мактабда ўқиётган болалар, муассасани битиргандан кейин ижтимоий муҳитга мослашишга қийналадилар. Мамлакатимизда ушбу носозликни бартараф этишга қаратилган биринчи уринишлар таълимнинг инклюзив шаклининг яралишига олиб келди. Ҳақиқат шундаки, таълим интеграцияси анъанавий махсус таълимга қараганда ноёб ҳисобланади, чунки бошқа нарсалар қатори ушбу қонуннинг киритилиши болаларни ногиронлар

аравачалари, протезлар, дори-дармонлар, махсус жиҳозлар ва бошқалар билан бепул таъминлашга талабларни автоматик равишда қўяди.

Шунингдек, имконияти чекланган болалар ва уларнинг таълими билан боғлиқ илмий назариялар Россия ва хорижда ривожланган бўлсада, бу вазиятга доир аянчли маълумотлар ҳам мавжуд. Бугунги кунда ногиронларга нисбатан бағрикенглик муаммосини қандай замонавий жараёнлар долзарб қилиб қўйганлиги ҳақида савол берадиган бўлсак, унда биз ғарбий Европа ва Америка мамлакатларида интеграциялашган таълимнинг деярли 30 йиллик тажрибасига ишонч билан мурожаат қилишимиз мумкин. Аввалига бироз кўтарилган тахминлар билан бирга келган ушбу тажриба энди танқидий равишда тушунила бошланди. Хорижий мамлакатлардаги инклюзив таълим тўғрисидаги қонунлар турли мамлакатларда турли хил асосларни белгилайди: яъни нотўлиқ интеграция жараёнидан тўлиқ интеграциягача жараёнигача. Масалан, АҚШ да нуфузли олий таълим муассасаларининг маълумотларига кўра, интеграция шароитида ногиронларни ўқитиш тўғрисидаги қонунга қарамай, мураккаб касалликларда ақли заиф болаларнинг юқори фоизи "синфга эга бўлмаган" махсус шароитларда ўқишни давом эттирмоқда ёки умумтаълим мактабидан ташқарида қолмоқда. Ногиронликка эга америкалик ўқувчиларнинг атиги 12 фоизидан юқориси мунтазам равишда оммавий мактаб дарсларига қабул қилинган. Агар Англия тажрибасига мурожаат қилсак, у ерда инклюзия ғояси иқтисодий мулоҳазалар билан қўллаб-қувватланди. Ушбу мулоҳазалар қуйидаги мантиққа асосланган эди: иқтисодий жиҳатдан махсус мактабларни сақлаш жуда мураккаб жараён бўлиб,улар учун ривожланишида нуқсони бўлган болаларга оммавий мактабда биргаликдаги таълим шароитида, зарур коррекцион ёрдамни кўрсатиш эса болаларнинг бир-бирига бағрикенглик муносабатини тарбиялаш вазифасини ҳал қилишда осон масала сифатида қаралди. Тажрибаларнинг барчаси шуни кўрсатадики, инклюзив тушунчаси дастлаб тахмин, синов тариқасида таълим жараёнига кириб келган ва албатта унинг хавотир ва тўсиқлари мавжуд бўлган айнан мана шу хавотир ва тўсиқларни енгиб ўта олган давлатларда инклюзия шиддат билан ривожланиб бормоқда.

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, инклюзив таълим бугунги таълим тизимида муҳим ўрин эгаллаётган бир пайтда барча жамият аъзолари ва педагоглар, раҳбар ходимлар, илмий-тадқиқотчилар ҳамкорликда бир-бирини қўллаб-қувватласа имконияти чекланган болалар учун хайрли ва савобли ишларни амалга оширган бўламиз.

Ажиниёз номидаги НДПИ ректори, профессор Б.П.Отемуратов

ЛОГОПЕДИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА УСТОЗ-ШОГИРД МУНОСАБАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Л.Р. Муминова - Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси, педагогика фанлари доктори, профессор

Аннотация. Бу мақолада логопедия фанини ўқитиш жараёнида устоз-шогирд муносабатларини шакллантириш ҳақида маълумотлар келтирилган.

Аннотация. В данной статье представлена информация о формировании отношений учитель-ученик в процессе обучения логопедии

Мустақиллигимизнинг илк йилларидан бошлаб, ёрдамга мухтож аҳолини ҳимоялаш, айниқса, имконияти чекланган, ногиронликка эга бўлган болаларни, ижтимоий муҳофаза қилиш масалалари ҳукуматимиз сиёсатида марказий ўринни эгаллаб келмоқда. Бу бежиз эмас, албатта: - ҳозир биз инсоният тарихида унутилмас бўлган бир даврда – илм-фан, техника, умуман цивилизация кучли тараққий этган XXI асрда яшамоқдамиз ва қолаверса, Янги Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёни кечмоқда. Шу билан бирга, махсус таълимда бир қатор инновациялар кузатиб борилади, улардан бири – сифатли мутахассислар тайёрлаш жараёнида устоз-шогирд технологияси.

Устоз-шогирд муносабатлари аждодларимизнинг азалий анъаналаридан бири ҳисобланади ва ушбу аньанадан логопед-ўқитувчиларни тизимли , сифатли шахсий ва каспий компетентли кадр сифатида тайёрлашда ушбу анъанага риоя қилиб, логопедияни фанини ўқитиш соҳасида бу муносабатларнинг муҳим ва долзарблилиги бугунги кун талабидир.. Биламизки, устоз деган шарафли номга сазовор бўлиш ҳар кимга ҳам насиб этмайди. Бу улуғ номни олиш учун кўп йиллар давомида мураккаб синовлардан ўтиш лозим. Қадимга назар ташласак ҳам, устоз-шогирд муносабатлари алоҳида эътироф этилган ва уларга ҳам одоб-аҳлоқ қоидалари белгилаб қўйилган. Чунончи, Ҳусайн Воиз Кошифий куйидаги фикр билдирган: “Агар сендан шогирдлик одоби нечта, деб сўрасалар, еттита дегин. Аввало, ўз ишига яхши муносабатда бўлиш, яъни ўз касбини севиш; ўз касбига эътиқод қўйиш ва унга ишониш; устоз олдида ҳақсевар бўлиш, ўз ножўя одатларини тарк этиш; кўриш лозим бўлмаган ҳамма нарсалардан нигоҳини олиб қочиш; эшитиш мумкин бўлмаган барча нарсаларга қулоқ солмаслик; барча нолойиқ ишлардан қўл тортиш; устозига зид бўлган кишилар билан муомала қилмаслик деб жавоб бергин”. Янги Ўзбекистон сари дадил бораётган ёшларга нисбатан қўйилган юксак талаблардан бири- мутахассислиги бўлмиш логопедия соҳасини билимдони бўлиш керакдир. Логопедия соҳани ўрганишда устоз ва шогирд ўртасидаги муносабатларда шоғирд энг аввало ўқиш ва ўрганиш учун иштиёқ, мотивация олиши барчамизга кундек равшан. Чунки логопедияга оид кўникмаларини ўрганувчиларда шакллантиришда устоз бир вақтнинг ўзида бир қанча ролларни бажаради. Мисол тариқасида келтиришимиз мумкинки, логопедия фани устози шоғирд билан ишлаш жараёнида ҳам йўлбошчи, ҳам руҳлантирувчи, ҳам баҳо берувчи ва ҳаттоки ўзи ҳам ўрганувчи ролида бўлиши мумкин. Чунқи ўзгаларни ўргатиш учун ўзи доимо ўқиш керак. Фанни ўқитиш методикасида шундай бир муҳим жиҳат борки, у таълимнинг негизи бўлиб хизмат қилса ажаб эмас: Устоз шоғирдни дарсга жалб қилишга тайёрланишдан олдин шогирдлар фойдасини кўзлаган ҳолда, вазиятга улар тарафдан ҳам назар ташлаши ва ёшларнинг фойдасини кўзлаган ҳолда иш жараёнини режалаштириши лозим.

2017 йил 26 сентябрдаги “Педагог кадрларни тайёрлаш, халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3289-сонли қароридаги замонавий талаблар асосида махсус таълим муассасалар дефектологларни (логопедларини) малакасини ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда уларнинг касбий компетентлигини мунтазам ошириб

боришни назарда тутади ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда устоз шогирд технологиясидан фойдаланмоқдамиз.

Шу ўринда савол туғилиши мумкин, устоз ва шогирд муносабатлари ўзи қандай бўлиши керак ва логопедия дарсларини ташкил этишда кандай тамоиллар устун келади, кандай йўналишда келажакда шогирд ўз фаолиятини олиб боради, назарий билимлар билан амалий саотлар қандай тахсимланади шунга кўра мавзулар нечта модулда тузулади, кириш чиқиш мониторинги кандай ташкил этилади ва шундай ташкилий асосий ва якунловчи босқичларни биргаликда режалаштирилади. Биламизки, логопедия фани мактабгача, мактаб, катта ва ўсмирлар логопедиясидан иборат бўлиб, шогирд кайси бирига урғу беради. Устоз зиммасида комплекс билим йиғиндисини шакллантиришда шогирднинг эҳтиёж ва имкониятларини ҳисобга олиш, уларни қўллаб-қувватлаш, дўстона муҳит яратиш ва шу билан биргаликда муқобил масофани сақлаган ҳолда уларга йўлбошчи бўлишдек масъулиятли ва қийин вазифа туради.

Хулоса ўрнида Президентимиз Шавкат Мирзиёев нутқларида таълим ва тарбия тўғрисида айтилган мухим сўзларни келтириб ўтишни жоиз деб топдим: “Бизни ҳамиша ўйлантириб келадиган яна бир муҳим масала- бу ёшларимизнинг одоб-аҳлоқи, юриш-туриши, бир сўз билан айтганда, дунёқараши билан боғлиқ. Бугун замон шиддат билан ўзгаряпти. Бу ўзгаришларни ҳаммадан ҳам кўпроқ ҳис этадиган ким- ёшлар. Майли, ёшлар ўз даврининг талаблари билан уйғун бўлсин. Лекин айни пайтда ўзлигини ҳам унутмасин. Биз киммиз, қандай улуғ зотларнинг авлодимиз, деган даъват уларнинг қалбида доимо акс-садо бериб, ўзлигига содиқ қолишга ундаб турсин!”. Зеро, давр талабига мос Устоз ва шогирд йўналишига эга юртимиз келажакларини вояга етказишда устоз-мураббийларнинг ўрни беқиёсдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Балакирева А.С. Логопедия. Ринолалия. Москва: Секачев, 2011.

2. Ермакова И.И. Коррекция речи и голоса у детей и подростков. Москва: Просвещение, 1996

ИХТИСОСЛАШТИРИЛГАН МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИНИ СОҒЛОМЛАШТИРИШДА ҲАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

П.М.Пўлатова - п.ф.н.,профессор, Низомий номидаги ТДПУ

Аннотация. Ушбу мақолада ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларини согломлаштиришда ҳаракатли ўйинларининг аҳамияти ҳақида сўз боради.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение мобильных домов в здоровье детей специального школьного возраста.

Аҳоли саломатлиги ҳар қандай жамиятнинг энг катта бойликларидан биридир. Мамлакатиимизда мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб фуқаролар, айниқса, келажагимиз бўлган ёш авлод соғлигига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Зеро,аҳоли саломатлиги ҳар қандай жамиятнинг энг катта бойлиги, ривожланганлиги ва яшаш шароитининг асосий кўрсатгичларидан биридир.

”Соғлом ҳаёт”,”соғлом турмуш тарзи”,”соғлом эътиқод”,”соғлом авлод” деган тушунчлар халқимиз турмуш фаолиятининг асосига айлана бошлади. Бу ғоялар давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Мамлакатимизда соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ этиш жараёнидаги ҳуқуқий асослар сифатида Ўзбекистон Республикаси «Фуқароларнинг соғлигини сақлаш тўғрисида»ги,[1] «Давлат санитария назораги тўғрисида»ги,[2] «Одамнинг иммунитет танқислиги вируси билан касалланишининг (ОИВ касаллигиниш) олдини олиш тўғрисида»ги,[3] «Йод етишмаслиги

[1] Ўзбекистон Республикаси «Фуқароларнинг соғлигини сақлаш тўғрисида»ги қонуни-2005 йил

[2] Ўзбекистон Республикаси “Давлат санитария назораги тўғрисида»ги, қонуни2010 йил

[3]Ўзбекистон Республикаси” Одамнинг иммунитет танқислиги вируси билан касалланишининг (ОИВ касаллигиниш) олдини олиш тўғрисида»ги қонуни- 2003 йил

касалликлари профилактикаси тўғрисида»ги,[4] «Аҳоли ўртасида микронутриен етишмаслиги профилактикаси тўғрисида»ги қонунлари ва бошқа қонун ҳужжатлари муҳим ўрин тутади.[5]

Ўзбек халқининг асрлар оша сақланиб келаётган кўплаб бебаҳо миллий қадриятлари мавжуд. Шулардан бири боланинг соғлиғига бўлган эътибордир.

Ҳар бир боланинг келажакда жисман ва маънан соғлом, комил инсон бўлиб етишишида бундай қадриятларнинг аҳамияти беқиёс.

Давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев алоҳида таъкидлаб ўтганидек, ҳар томонлама соғлом авлодни вояга етказиш борасидаги ишларимизни изчил давом эттириш ва юксак босқичга кўтариш пировард мақсадимиздир.

Давлатимиз етакчиси ўз маърузасида, айниқса, қиз болаларни тарбиялаш, уларнинг замонавмй билим ва касб-ҳунарларни эгаллашига ёрдам бериш, эрта никоҳ,оилавий низолар ва ажримларнинг олдини олиш масалаларига алоҳида эътибор қаратди.

Ватанимизнинг тақдири ва келажаги учун масъулиятни ўз зиммасига олишга, халқимиз интилаётган келажаги буюк давлатни барпо этишга қодир бўлган баркамол авлодимиздир»[6].

Жисмоний тарбия ёш авлодни тараққий эттириш-ҳар томонлама камол топган ёшларни ижтимоий ҳаётга таёрлашда муҳим восита ҳисобланади. Тўғри ташкил қилинган жисмоний тарбия, алоҳида ёрдамга мухтож бола шахсини нормал жисмоний тараққиётини таъминлайди,саломатлигини мустаҳкамлайди,уларни меҳнатга таёрлайди.

Ихтисослаштирилган мактабда алоҳида ёрдамга муҳтож ўқувчиларни болалик чоғидан бошлаб жисмоний жиҳатдан соғлом қилиб тарбиялашни,уларда жисмоний ва маънавий кучларни уйғун равишда ривожлантиришни таъминлашни, чаққонлик, абжирликни, умумий моторикасини коррекцион ривожлантиришни ўзининг энг муҳим вазифаларидан бири деб ҳисоблайди. Ихтисолаштирилган ёрдамчи мактабда ёшларидан қатъий назар ўқувчиларнинг жисмоний тарбия масалалари ва уни амалга ошириш йўллари кўрсатилган. Ўқувчиларнинг ёшларидан қатъий назар,жисмоний кучни тараққий эттириш, организмини мустаҳкамлаш ва гигиена ва санитария қоидаларига риоя қилишга муҳтожлар.Шунинг учун алоҳида ёрдамга муҳтож ўқувчиларни бир текис жисмоний чиниқтириб бориш,меҳнат ва дам олишни тўғри ташкил этиш муҳимдир. Шу билан бирга ўқувчиларни ҳаракат кўникма ва иқтидорларини ҳам ривожлантириш фойдалидир.Биринчи навбатда тўғри юриш,югириш, сакраш кўникмаларини ривожланти риш лозим.

Умуман олганда миллий ҳаракатлар ўйинларнинг барчасида ақлий ва жисмоний меҳнатлар уйғунлашиб, асосан жисмоний баркамолликни тарбиялашда хизмат қилади. Ихтисослаштирилган мактаб 1-синф ўқувчилари ўзининг соғлом тенгдошларига нисбатан жисмоний заиф, умумий маторикаси етарликча ривожланмаганлиги, жисмоний сифатлари бўшлиги билан характерланади. Ёки баъзида гипперактив ҳолатлар уларда кузатилади. Ҳар икки ҳолда ҳам 1-синф ўқувчиларида жисмоний ҳаракатларни мувозанатга келтириш, соғломлаштириш ҳамда уларни соғлом турмуш тарзига ўргатиш муҳим коррексион аҳамият касб этади.

Ихтисослаштрилган мактаб ўқувчиларини мактабга 1-синфга келган вақтидан бошлаб, уларда соғлом турмуш тарзини шакллантириш мақсадида, жисмоний сифатларни тарбиялашга қаратилган ритмика дарслари, турли миллий ўйинлар, гимнастик машқлар, спорт мусобақалари олиб борилади. Бу жараёнда ихтисослаштирилган мактаб 1- синф ўқувчиларини имконияти ва индивидуал хусусияти, ёши албатта инобатга олинади.

Жисмоний сифатларни тарбиялашда хизмат қилувчи ўйинлар ҳар хил туркумларга бўлинади. Уларга қуйидагиларни намуна қилиб кўрсатса бўлади, яъни:

Тезликка доир ўйинлар: “Қопқон”, “Ким олдин”, “Инсиз қуён”, “Тўрт оёқлаб югуриш” (эмаклаб югуриш), “Ҳаккалаган қушчалар”, “Учинчиси ортиқча”, турли эстафеталар ва бошқалар.

---

[4] Ўзбекистон Республикаси” Йод етишмаслиги касалликлари профилактикаси тўғрисида»ги, қонуни-2005 йил

[5]Ўзбекистн Республикаси «Аҳоли ўртасида микронутриен етишмаслиги профилактикаси тўғрисида»ги қонунлари ва бошқа қонун ҳужжатлари муҳим ўрин тутади.- 2007 йил

[6] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конститутсияси қабул қилинганлигининг 27 йиллигига бағишланган маъросимдаги маърузаси-20018 йил.

Кучга доир ўйинлар: “Оқ суяк”, “Чиллик”, “Елкада кўпкари”, “Эшак минди”, “Арқон тортишиш”, “Билак кучини синаш”, “Қўлларда тортиниш” ва бошқалар.

Чидамлиликка доир ўйинлар: “Оқ теракми-кўк терак”, “Даврадан чиқар”, “Оламон пойга”, “Дорбоз”, “Оқсоқ қарға”, “Ошиқ” (гардкам), “Қиличбозлар”, “Беш тош”, “Тўққиз тош”, “Орқанг куйди”, “Бўта солди”, “Тортишмачоқ”, “Кўз боғлаш”, “Бекинмачоқ”, “Ким келди”, “Дорбоз”, “Зув-зув” ва ҳ.к.

Юқорида номлари келтирилган мураккаб ва оддий (содда) Ўзбек халқ миллий ўйинлари барча ёшдагилар ўқувчиларнинг жисмоний сифатларини тарбиялаш билан биргаликда уларда ақлий,ахлоқий,эстетик тарбиялашга ҳам хизмат қилади.Ўқуучиларда ватанпарварликни, инсоний фазилатларни ҳам шакллантириш ва уларни янада такомиллаштиришда бевосита хизмат қилади.

Махсус таълим мактабларнинг жисмоний тарбия дастурида миллий ҳаракатли ўйинлар синфларга қараб аниқланган. Чунки, таъкидланганидек ўйинлар болаларнинг ёшига қараб ўргатилади. Бошланғич синф ўқувчилари учун мўлжалланган ҳаракатли ўйинлар юқори синф ўқувчилари учун ўта осон ва унча қизиқарли бўлмайди. Юқори синфлар учун белгиланган ўйинлар эса қуйи синф ўқувчилари учун қийин бўлади.

Ҳаракатли ўйинлар учун энг аввало шароитларни (вақт, жой, қизиқишини,) ҳисобга олиши зарурдир. Кенг ва тоза жойлар майдонлардаги ҳаракатли ўйинларни уюштириш анча қулайликлар яратади. Айниқса шуғулланувчиларнинг эркин югуриши, сакраши ва турли ҳаракатларни мустақил равишда бажаришлари, қувнаб, хурсанд бўлиб ўйнашлари учун имкониятлар бўлади.

Ҳаракатли ўйинларнинг энг муҳим хусусиятлари шундаки, энг кичик ёшдаги гапириши, янги сўзларни ўрганиши ҳамда бошланғич синф ўқувчиларининг нутқини ўстиришга хизмат қилади. Шунингдек, ўйинлар мазмунида ахлоқий тарбия мусиқани севиш руҳий холатларни яхшилаш, мувозанатларни сақлаш каби жуда каби фказилатлар ва сифатлар мужассаблашган бўлади.

Қайси ёшдаги болалар бўлмасин ва қандай ўйинларқўлланилмасин уларни мазмун ва мақсадлари гавдани тўғри ўстириш, ҳаракатчанлик тезликни тарбиялаш, соғлом бўлиш ва чиниқишга қаратилади. Бундай ўйинлар ҳаётий эҳтиёж машқлари (юриш, югуриш сакраш, улоқтириш,осилиш, сузиш ва ҳ.к) ҳисобланиб, уларнинг кўпчилиги ижодий фикрлаш ва амалда қўллашни талаб этади.

Хулоса қилиб айтилса, ҳаракатли ўйинлар жисмоний тарбия тизимида мусобақа шаклида ўзига хос ижтимоий тарбиявий ва илмий педагогик изланишларга молик бўлган амалий жараёндир. Улардан ихтисослаштирилган мактаб 1-синф ўқувчиларида соғлом турмуш тарзини шакллантириш, уларни соғломлаштириш, чаққонлик, абжирлик, фаоллик каби жисмоний сифатларни шакллантиришда мақсадли фойдаланиш жисмоний баркамоллик, саломатлик,ўз саломатлиги учун маъсулиятли бўлиш ва спорт маҳоратларни ошириши йўлларида самарали натижалар беради.

Адабиётлар:

1.Махкамджонов . К.М. – Жисмоний тарбия методикаси ва
болалар спорти- Т.: Низомий номидаги ТДПУ-2015
2.Po‘latova P.M.-Maxsus pedagogika(Oligofrenopedagogika)-T.: “G‘.G‘ulom”nashriyoti-2005
3.Po‘latova P.M.va boshqalar-Maxsus pedagogika-T.: “Fan va texnologiya”-2014
4. Raxmanova V.S. –Defektologiya asolari-T.: “G‘.G‘ulom”nashriyoti-2002

НУТҚ КАМЧИЛИКЛАРИНИ ДИАГНОСТИКАСИДА НЕЙРОПСИХОЛОГИК ЁНДОШУВ

М.Ю.Аюпова - п.ф.н.,профессор, Низомий номидаги ТДПУ.

Аннотация: мақолада нутқ камчиликларини диагностикасида нейропсихологик ёндошув ҳақида маълумотлар берилган.

Аннотация: в статье представлена информация о нейропсихологическом подходе к диагностике речевых нарушений.

Нутқ камчиликлари бўлган болаларнинг ҳар томонлама ривожланиши муаммосини ҳал қилиш кўп жиҳатдан нуқсоннинг моҳиятини ва унинг ривожланиш хусусиятларини тўғри талқин қилишга боғлиқ. Нутқ нуқсонини тўғри ташхислаш малакаси коррекцион таълим мазмуни ва методикасини ишлаб чиқиш, уларни фарқлаш ва индивидуаллаштириш имконини беради.

Замонавий логопедиянинг асосий мақсади нутқида камчилиги бўлган болаларни ўқитишнинг илмий асосланган тизимини ишлаб чиқишдир. Коррекцион таълимнинг самарадорлиги кўплаб омилларга ва хусусан, нутқ нуқсонини тўғри ташхислаш малакасига боғликдир.

Боланинг махсус болалар муассасаларига келгандаги ташхислари ҳар доим ҳам нутқнинг бузилиши механизмлари, айниқса психологик механизмларни акс эттирмайди. Одатда улар фақат у ёки бу нуқсоннинг мавжудлигини кўрсатадилар: нутқнинг фонетик ва фонетик-фонематик ривожланмаганлиги, суст ифодаланган нутқнинг тўлиқ ривожланмаганлиги, нутқнинг тизимли ривожланмаганлиги, нутқнинг ривожланишдан ортда қолиши кабилар.

Бундай ташхис логопеднинг маълум бир нутқ бузилишини тузатиш ёки олдини олиш учун иш усулларини танлаш учун етарли эмас.

Нейропсихологик тадқиқот эса нутқ камчиликларини сабаблари, миянинг онтогенетик ривожланишидаги индивидуал хусусиятлар билан боғлиқ бўлган мактабдаги ўзлаштиришнинг сустлиги сабабларини ўрганади, бу эса психик функцияларнинг бузилишини компенсациялаш механизмларини аниқлаб, коррекцион таълим динамикасини баҳолашни таҳлил қилиш, бола психикасининг функционал тизимларини ривожланмаганлигининг олдини олишда муҳим саналади. Шунингдек, у индивидуал психик функцияларнинг ҳолатини аниқлаш ва баҳолашга, симптомларни сифат жиҳатдан таҳлил қилишга, асосий симптомларни аниқлашга ва уларнинг оқибатларини таҳлил қилишга қаратилган.

Нейропсихологик тадқиқот усулининг назарий асослари А. Р. Лурия ва унинг ҳамкасблари Л. С. Цветкова, Э. Н. Винарская, Э. Д. Хомская, Т. В. Ахутина ва бошқалар томонидан ишлаб чиқилган.

Олий психик функцияларнинг ҳолати ҳақидаги хулоса бирламчи нуқсонни таснифлаш, унинг оқибатларини аниқлаш ва тадқиқот натижаларини баҳолаш асосида ташкил этилади.

Нутқ фаолияти боланинг психикаси билан чамбарчас боғлиқ ҳолда шаклланади ва фаолият юритади. Шунинг учун идрок, диққат, хотира, тафаккур каби психик жараёнларнинг бузилиши бевосита у ёки бу нутқ патологиясини келтириб чиқариши ёки уни кучайтириши мумкин. Масалан, 2-3 ёшдаги барча болалар физиологик дудуқланиш босқичидан ўтадилар (Р. Э. Левина). Ривожланишнинг бу даври фаол ақлий фаолият билан тавсифланади. Аммо бола фикрини оғзаки шакллантиришда қийналади, чунки сўзни идрок этиш ва предметларни номлаш жараёни мураккаб ҳисобланиб, бир нечта сўзларнинг энг яқин ва мақбул маъносини танлаш жараёнини ўз ичига олади (А. Р. Лурия). Муайян қулай шароитларда физиологик дудуқланиш йўқолади, аксинча ноқулай шароитларда у патологияга айланиши мумкин. Бундай номақбул омиллар қуйидагилар бўлиши мумкин:, мақсадга йўналтирилган фаолият, боланинг тормозланиши, иш қобилиятининг пасайиши, хотира ҳамда ихтиёрий диққатнинг бузилиши ва бошқалар [7].

Юқорида айтилганлардан келиб чиқадики, нутқ патологиясини таҳлил қилишда нафақат нутқий нуқсоннинг тузилишини ўрганиш керак, балки боланинг руҳий хусусиятларини ҳам инобатга олиш лозим. Бу коррекцион таълимни тўғри ташкил этиш учун муҳимдир. Бу ҳолда логопеднинг иши нафақат тил ва нутқ воситаларини тузатишга, балки нутқ нуқсонини ҳосил бўлишига бевосита сабаб бўлган психик жараёнларга ҳам қаратилган бўлиши керак.

Текширув усулларини, шунингдек нутқ нуқсонини бартараф этиш усулларини танлашда боланинг олий психик функцияларининг онтогенези ва патогенези ҳақидаги маълумотларни ҳисобга олиш лозим.

Л.С.Виготский ва А.Р.Лурияниng тадқиқотлари шуни кўрсатдики, бола ривожланишининг дастлабки босқичларида мураккаб психик жараёнлар кўпроқ элементар функциялар асосида шаклланади. Нутқнинг ривожланишига туртки берадиган тўртта шундай жараёнлар мавжуд:

диққат, турли хил модалликларни идрок этиш (визуал, фазовий, тактил, кинестетик ва бошқалар), хотира, ватафаккур. Буларнинг барчаси нутқнинг шаклланиши учун бирламчи асос яратади. Кейинчалик нутқ, ўз навбатида, идрок жараёнларининг ривожланишига, уларни аниқлаштириш ва умумлаштиришга сезиларли таъсир кўрсата бошлайди. Идрок этиш жараёнининг ўзи хотира ва тафаккур ривожланишида ниҳоятда муҳим рол ўйнайди [7].

Демак, тўрт психик жараён – диққат, идрок, хотира ва тафаккур нутқнинг психологик асосини ташкил қилади.

Бу қонуният туфайли болалар нутқининг қайсидир қисмида иккиламчи бузилиш юзага келади. Унинг оғирлик даражаси элементар функциялар бузилишининг оғирлик даражасига бевосита боғлиқ. Шунинг учун пўстлоқ генезида нутқи тўлиқ ривожланмаган болаларни ўрганиш, биринчи навбатда, нутқнинг психологик базасини, унинг асосларини (турли модалликларни идрок этиш, диққат, хотира, тафаккур) қайта тиклашга қаратилган бўлиши керак. Шунга қарамай, логопед кўпинча болалар билан олиб бориладиган коррекция ишларини унинг психологик асосини тиклашдан эмас, балки нутқдаги камчиликларни тузатишдан бошлайди. Шунинг учун машғулотлар динамикаси сезиларсиз, баъзан эса буткул натижасиз кечади. Кўриб чиқилган қонуният ҳар бир дефектолог учун жуда муҳим саналади.

Шундай қилиб, болалар нутқ патологиясини таҳлил қилишнинг асосий услубий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

- нуқсон тузилишидаги асосий, бирламчи бўғинни таснифлаш тамойили;
- нуқсонни тизимли таҳлил қилиш тамойили;
- нутқнинг психик ривожланишнинг бошқа жиҳатлари билан алоқаси тамойили;
- онтогенез ва патогенез маълумотларини ҳисобга олиш тамойили [9].

Нутқ патологиясини таҳлил қилишнинг дастлабки уч тамойили логопеднинг иш амалиётида кенг қўлланилади, тўртинчиси эса бундан мустасно.

Нутқ патологиясини текширишнинг мавжуд схемаларида боланинг психик функцияларини батафсил ўрганиш кўрсатиб ўтилмаган. Баъзан эса намуналар асоссиз равишда келтириб ўтилади. Масалан, фонематик эшитиш ҳолатини ўрганиш сўз материалидан эмас, балки бир қатор товушлар, бўғинлар материалидан бошланади. Мактабгача ёшдаги фонематик эшитиш эса сўзга боғлиқ тарзда ишлайди [8].

Махсус мактабгача ва махсус мактаб муассасаларидаги болалар таркибини ўрганиш шуни кўрсатдики, муассасаларга ҳар йили янада кўпроқ болалар пўстлоқ генезига эга бўлган мураккаб патология билан келади. Шунинг учун бу ерда таклиф қилинган тадқиқот схемаси нафақат нутқ ҳолатини, балки нутқнинг психологик асослари ҳолатини, олий пўстлоқ функцияларини ҳам батафсил текширишни назарда тутади.

Тадқиқот логопедияда қўлланиладиган анъанавий усуллар А. Р. Лурия ҳамда унинг ҳамкасблари Л. С. Цветкова, Э. Н. Винарская, Т. В. Ахутина, Э. Д. Хомская ва бошқалар томонидан ишлаб чиқилган нейропсихологик тадқиқот усулларига асосланади [7]

Шундай қилиб, бундай батафсил текширув бузилишнинг умумий ҳолатини кўрсатишга, нутқнинг кам ривожланган психологик механизмларини аниқлашга, коррекцион таълимнинг вазифалари ва мазмунини илмий асослашга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Ахутина Т.В. Методы невропсихологического обследования детей 6-9 лет. Изд.В.Скачев,2020.

2.Ayupova, M. Yu. "Speech Therapy Publishing House of the National Society of Philosophers of Uzbekistan." (2007).

3.Ayupova, M.Y. "Logopediya. Ozbekiston Respublikasi Oliy va orta maxsus talim vazirligi."T.: Ozbekiton faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti(2019).

4.Ayupova, Mukarram Yu. "Speech Preparation of Preschool Children with Speech Deficiency for School Education."Journal of Pharmaceutical Negative Results(2022): 2345-2353.

5.Ayupova, Mukarram Y. "CHARACTERISTICS OF GENERAL AND SMALL MOTOR FUNCTIONS IN CHILDREN WITH DYSARTRIAN SPEECH DEFICIENCY."CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS3.02 (2022): 13-21.

6.Ayupova, Mukarram. "On the basis of games for children with speech deficiency literacy teaching."ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL11.2 (2021): 1496-1501.

7.Лурия А.Р. Основы нейропсихология (учебное пособие) Изд. “Академия” М., 2013.

8.Хомская Е.Д.Нейропсихология. 4-е издание.- СПб.: Питер., 2005.

9.Цветкова Л.С. Методика невропсихологической диогностики детей.4-е издание.М.: Педагогическое общество России,2002.

DIZARTRIYA NUTQ KAMCHILIGIDA OLIB BORILADIGAN LOGOPEDIK ISHLAR

Z.M.Axmedova - p.f.n.,dotsent, Nizomiy nomidagi TDPU

Annotatsiya: Ushbu maqolada dizartriya nutq kamchiligida olib boriladigan logopedik ishlar tahlili haqida so’z boriladi.

Аннотация: В данной статье рассказывается об анализе логопедической работы, проводимой при дизартрии речевой недостаточности.

Nutqda uchraydigan nuqsonlardan biri – bu dizartriyadir. Dizartriya nutq kamchiligida fonetik-fonematik nutqning rivojlanmaganligi, tovushlarni talaffuz etish va idrok qilish jarayonidagi kamchiliklar natijasida ona tilidagi tovushlarni talaffuz qilish sistemasining shakllanishi buziladi.

Dizartriya nutq kamchiligida olib boriladigan logopedik mashg‘ulotlar guruhli, frontal va individual tarzda o‘tkaziladi. Frontal, guruhli va individual mashg‘ulotlarda olib boriladigan korreksion-logopedik ishlar maqsadi quyidagilardan iborat: nutqdagi noto‘g‘ri talaffuzni to‘g‘irlash, to‘g‘ri talaffuz malakalarini shakllantirish, bolalarni nutqini diqqat bilan eshitishga o‘rgatish, fonematik idrokni rivojlantirish va tovush analiz va sintez malakalarini shakllantirish.

Nuqtning fonetik tomonidagi kamchiliklarni bartaraf etish tizimi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1.Og‘zaki nutqni idrok etishni shakllantirish.

2.Artikulyatsion apparat motorikasini rivojlantirish.

3.Sirg‘aluvchi, shovqinli, sonor, til orqa va chuqur til orqa tovushlarini to‘g‘ri artikulyatsiyasini tarbiyalash.

Nutqning fonetik idrok tomonidagi kamchiliklarni bartaraf etish individual tarzda olib boriladi:

1.Tovush artikulyatsiyasini aniqlash, bo‘g‘in, so‘zlarda tovushlarni ajratish.

2. Berilgan tovushni so‘zdagi o‘rnini topish (so‘z boshida, o‘rtasida va so‘z oxirida).

3. So‘zlarda tovushlar ketma-ketligi va sonini aniqlash.

4. Tovushlarni nutqqa kiritish va mustahkamlash.

5. Eshitish idrokini va tovushlar analiz-sintez qilish malakalarini rivojlantirish.

6. Nutqning lug‘at va grammatik tomonini takomillashtirish.

Individual tarzda o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarda har bir davrning o‘z vazifalari, ish mazmuni, bosqichlari o‘zaro bir-biriga bog‘liqdir.

I - bosqich tayyorlov bosqichi deb nomlanadi. Bu bosqichning vazifalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- artikulyatsion apparat holatini aniqlash va uning harakatchanligiini rivojlantirish;
- eshitish diqqatini rivojlantirish;
- nutqda tovushlarning to‘g‘ri talaffuzini aniqlash;
- tovushlarni nutqqa kiritish;
- bo‘g‘in va so‘zlarda tovushlarni ajratish;

Nutq apparati harakatchanligini rivojlantirish va to‘g‘ri artikulyatsiyasini tarbiyalash quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- statik va dinamik mashqlarni rivojlantirish;

- artikulyatsion apparat harakatchanligi, kuchi, harakat aniqligini oshirish;
- nutq apparatidagi muskullar tarangligini bartaraf etish.

1- bosqichning asosiy vazifasi tovushlarni nutqqa qo‘yish hisoblanadi. Tovushlarni nutqqa qo‘yish individual mashg‘ulotlarda olib boriladi.

Tovushlarni nutqqa qo‘yish taqlid, mexanik va tushuntirish usullaridan foydalaniladi. Tovushlar tahlili ustida ishlashda odiydan murakkabga borish tamoyiliga tayaniladi. Yani avval talaffuz uchun oson, oddiy so‘zlardan foydalaniladi. Tovush tahlili ustida ishlashda har bir bolaga individual yondoshiladi.

II - bosqichda olib boriladigan individual mashg‘ulotlarning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Tovushlarni nutqqa qo‘yish bo‘yicha olb borilgan ishni davom ettirish;
- Nutqqa qo‘yilgan tovushlarni bo‘g‘in va so‘zlarda mustahkamlash ustida ishlash;
- eshitish diqqatini rivojlantirish;
- tovush tahlili ustida ishlash;
- ma’lum tovushni so‘zdagi o‘rnini aniqlash (so‘z boshida, o‘rtasida va oxirida);
- tovushlarni so‘zdagi ketma-ketligi va sonini aniqlash;
- nutqning lug‘at boyligi va grammatik tomonini rivojlantirish.

Fonematik idrokni rivojlantirish korreksion - logopedik ishning eng asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda quyidagi ishlarni olib borish ko‘zda tutiladi:

- nutqdan tashqari ya’ni nutqsiz tovushlarni bilish va ajratish;
- bir qator tovushlar ichidan ma’lum tovushni ajratish;
- ma’lum tovushni bo‘g‘inlar ichidan ajratish;
- berilgan ma’lum tovushga so‘z o‘ylab topish;
- bir tovush bilan farq qiladigan bo‘g‘inlar tizimini qaytarish (bir-biridan uzoq va bir-biriga yaqin tovushlar asosida, masalan sa-sha, so-zo ra-la);
- ma’lum tovushga rasm tanlash;
- jarangli va jarangsiz tovushlarni ajratish(s-z, sh-j...).

III- bosqichda olib boriladigan individual mashg‘ulotlarning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat;

- nutqdagi barcha tovushlarni mustaxkamlash;
- tovush tahlili ustida olib borilayotgan ishlarni mustahkamlash;
- nutqning lug‘at va grammatik tomonlarini takomillashtirish.

Dizartrik bolalarda fonematik eshituv rivojlanmagan bo‘ladi. Bunday rivojlanmaganlik esa bolalarda tovush taxlil malakalarini shakllantirishga xalaqit beradi. Bolalarda fonetik-fonematik nutqning rivojlanmasligini o‘z vaqtida individual mashg‘ulotlarda bartaraf etish uchun maxsus ta’lim muassasalarida tashkil etilgan maxsus korreksion ishlarni o‘tkazish, bolalarda faqatgina kamchiliklarni bartaraf etibgina qolmay, balki ularni maktabga har tomonlama tayyorlash vazifalarini ham o‘z ichiga oladi. Bolalarda tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni to‘g‘rilash tovushlarni to‘g‘ri yo‘lga ko‘yish va ayni vaqtda fonematik idrokni ham rivojlantirishdan iboratdir.

Logopedik mashg‘ulotlarda quydagi ishlar amalga oshiriladi:

- ravon nutqini shakllantirishga doir mashg‘ulotlar;
- talaffuzni shakllantirishga doir mashg‘ulotlar.

Logoped bolalarning nutqiy nuqsonlarini korreksiyalashda frontal mashg‘ulotlar, kichik guruhlarga oid va yakka tartibdagi mashg‘ulotlardan foydalanadi. Bu mashg‘ulotlarning asosiy vazifasi - nutqni rivojlantirish, umumiy xulq-atvori va nutqiy nuqsonlarini bartaraf qilishdan iborat.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ayupova. M. Logopediya. - T.: 20017.
2. Краузе.Е.Н. Логопедия. –М.: 2006.
3. Лалаева. Р.Н. Логопедическая работа в коррекционных классах. – М.: 2001.
4. Аксёнова Л.А. Социальная педагогика в специальном образовании. – М.: Академия, 2001.

5. Хрестоматия по логопедии под ред. Л.С.Волковой., В.И.Селивёрстова. – М.: 1997.

AQLI ZAIF BOLALARNI 10 ICHIDA RAQAMLASHGA O‘RGATISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

M.P. Xamidova p.f.n., dotsent, Nizomiy nomidagi TDPU

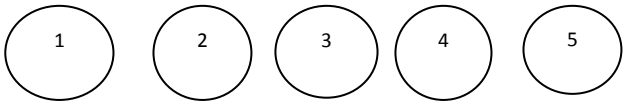
Annotatsiya: Ushbu maqolada aqli zaif bolalarni 10 ichida raqamlashga o’rgatishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish va uning samaradorligi haqida so’z boriladi.

Аннотация: В данной статье рассказывается об использовании педагогических технологий и их эффективности при обучении умственно отсталых детей счету 10.

Aqli zaif bolalarni raqamlashga o‘rgatishda ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarurati interaktiv usullarning samaradorligini, kerakli bilim va ko‘nikmalarni egallashda ahamiyatli ekanlinigi dalillamoqda.

Aqli zaif bolalarda raqamlash vazifalarini o‘zlashtirishlari , erkin fikr yuritishlari, munosabatini bemalol bayon qilishiga o‘rgatish uchun R. Djonson, D.Djonson usuli nihoyatda samaralidir. Masalan, sinfdagi bir o‘quvchi qur’a tashlash yo‘li bilan tanlanadi. Sinf o‘quvchilari muayyan qoidaga ko‘ra (soniga ko‘ra, ixtiyoriga ko‘ra) ikkiga bo‘linadi. Ikki guruh o‘quvchilari bir bo‘lak qog‘ozga ta’rifga asoslanib, misolni yozadi hamda yozgan javoblarini taqqoslashadi. To‘g‘ri bajarganlinigi ko‘rgazma, tarqatma materiallar asosida ko‘rsatib berishadi.

Masalan, ikki bilan to‘rt soni orasida nechi soni keladi? Bolalar tarqatma materiallar asosida ko‘rsatib berishadi. Uni raqamdagi ifodasini xam ko‘rsatishadi.

Aqli zaif o‘quvchilarga raqamlash vazifalarini berishda Sink-veyn metodini qo‘llash samarali natija beradi. Buning uchun bolalarga quyidagi raqamlar beriladi va uni orasidagi raqamlarni aytish so‘raladi: 3…5; 5….7; 7....9; 6....8.

Sxema quyidagi tartibda to‘ldirilishi shart:

- muayyan mavzu o‘qituvchi tomonidan beriladi yoki o‘quvchilar tomonidan tanlanadi, mazkur mavzuni xarakterlovchi ikki sonni aytish taklif qilinadi, guruxdagi bolalardan shu sonlar orasidagi sonlarni ketma-ketlikda aytish so‘raladi.

Namuna:

3….8,

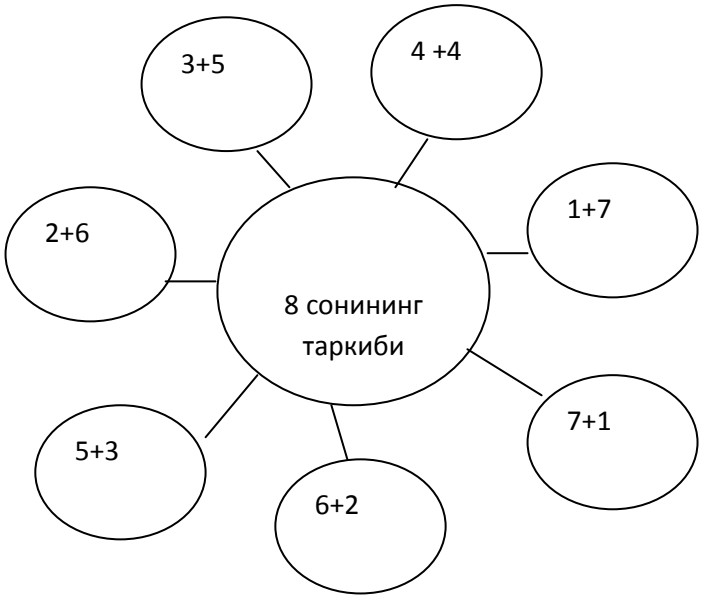
3,4,5,6,7,8.

Ushbu usul maktab o‘quvchilarini mustaqil ijodiy ishlashga o‘z fikrlarini erkin bayon qilishga undaydi.

Aqli zaif bolalarni to‘g‘ri sanash malakalarini shakllantirishda quyidagi usul ijobiy natija beradi:

1 dan 10 gacha raqam yozilgan kartochkalar bolalarga tarqatib beriladi. Bolalardan 1 dan 10 gacha ketma-ketlikda saf turish so‘raladi. Har bir bola o‘zidagi raqam nechi ekanligini aytib o‘tadi. Shuningdek, o‘ngacha raqam yozilgan qog‘oz bo‘laklari o‘qituvchi stoliga qo‘yiladi. O‘qituvchi o‘quvchilarga «omadni sinab» ko‘rishni so‘raydi. Qaysi o‘quvchiga nechi soni chiqsa , shuncha nomerlash vazifalaridan xohlagani bo‘yicha og‘zaki misollar aytishadi.

Aqli zaif o‘quvchilarda nomerlash vazifalarini shakllantirishda Klaster metodi unumli ekanligini alohida ta’kidlab o‘tish zarur. Klaster metodi umuman bir tushanchaga oid turli tushunchalarni birlashtirib tasavvur xosil qilish imkonini beradi. Masalan, o‘quvchilardan 8 sonini tarkibini aytib berish so‘raladi.

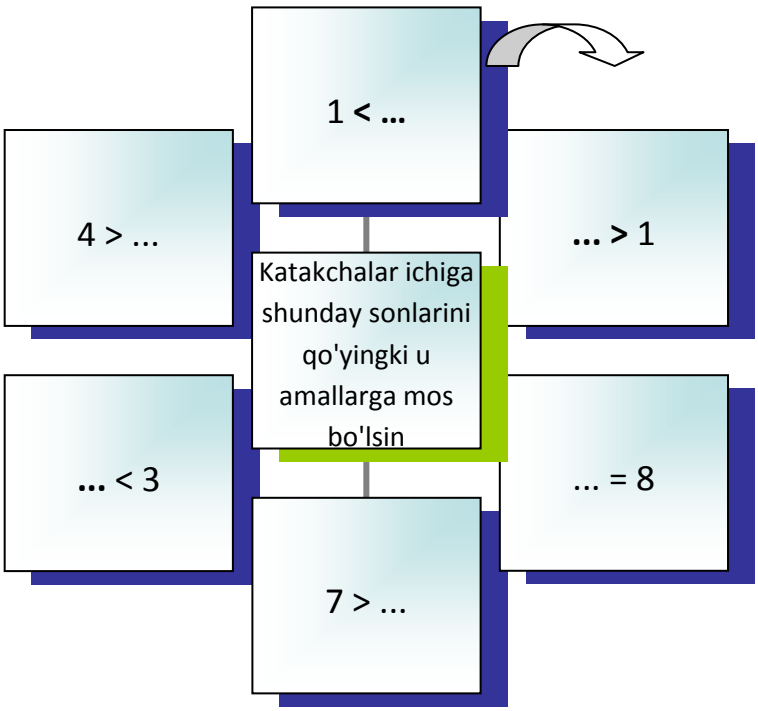
“Charxpalak” texnologiyasi

O‘tkazishdan maqsad: Tizimli fikrlash, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlanganlik darajasini tekshirish.

Qo‘llanilishi: dars jarayonida yangi mavzu bayonini mustaxkamlash va takrorlash darslarida, shuningdek nazorat darslarida qo‘llaniladi.

Xizmat qiladi: Tizimli fikrlash, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va faollashtiradi

Metodni o‘tkazish qoidasi: Chizmani tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Alohida kichik guruhlarda chizma tuzadilar: to‘rt burchak markazida avval asosiy muammoni (g‘oya, vazifa) yozadilar. Uning yechish g‘oyalarini esa markaziy to‘rt burchakning atrofida joylashgan sakkizta to‘rt burchaklarga yozadilar. Markaziy to‘rt burchakning atrofida joylashgan sakkizta to‘rt burchaklarga yozilgan g‘oyalarni, atrofda joylashgan sakkizta to‘rt burchaklarning markaziga yozadilar, ya’ni gulning barglariga olib chiqadilar. Shunday qilib, uning xar biri o‘z navbatida yana bir muammodek ko‘riladi.

“Poyezd” texnologiyasi

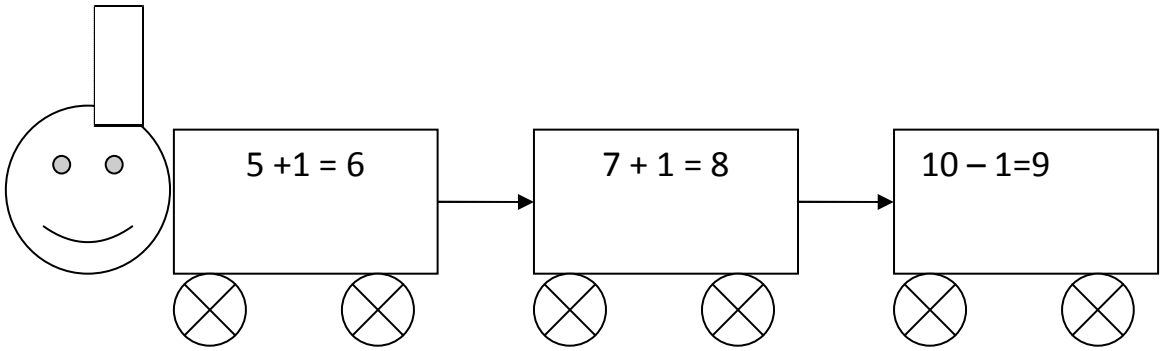
O‘tkazishdan maqsad: Tizimli fikrlash, xotira, diqqat, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlanganlik darajasini tekshirish.

Qo‘llanilishi: dars jarayonida yangi mavzu bayonini mustaxkamlash va takrorlash darslarida, shuningdek nazorat darslarida qo‘llaniladi.

Xizmat qiladi: Tizimli fikrlash, xotira, diqqat, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va faollashtiradi

Metodni o‘tkazish qoidasi: Bolalar **“**Poyezd” texnologiyasi

qoidasi bilan tanishadilar. Bolalar poyezdning vagonchalariga shunday son birliklariga oid misollarni yozishlari kerak-ki, ular vagonchalarga o'sib borish tartibida joylashgan bo'lishi kerak**.**

Pedagogik texnologiyalarni qo‘llashda quyidagi tavsiyalarlarga rioya qilish lozim:

- O‘qituvchi pedagogik texnologiya tushunchasini, uning mazmun va mohiyatini bilishi;
- kiritilayotgan pedagogik texnologiyalarning ta’lim maqsadini amalga oshirishdagi o‘rnini va rolini bilishi;
- pedagogik texnologiyalarni ta’lim tizimida qo‘llash metodlarini bilishi;
- darsning rejasi yoki loyihasini aniq ishlab chiqishi;
- talimiy va ishchanlik o‘yinlarini bilishi;
- ta’lim jarayonidagi bolalarning mustaqil faoliyatlarini tashkil etish va ta’minlash yo‘llarini bilishi;
- ilg‘or pedagogik texnologiyalarni qo‘llab, namunaviy darslarini o‘tishi;
- ta’lim-tarbiyaning faollashtiruvchi usullarini bilishi va egallagan bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sagatov M.I, Xamidova M.P. Matematika o‘qitish maxsus metodikasi. Nodirabegim nashriyoti Toshkent 2021
2. Перова М.Н Методика преподавания математики в специальной (коррекционной) школе VIII вида — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001
3. Khamidova M. DEVELOPMENT OF SPEECH OF MENTALLY MENTAL CHILDREN IN THE PROCESS OF MATHEMATICS LESSONS //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – Т. 2. – №. 09. – С. 1-4.
Khamidova M. FEATURES OF ACQUISITION OF MATHEMATICAL KNOWLEDGE BY MENTALLY RETARDED CHILDREN //Conference Zone. – 2022. – С. 149-154.

OILADA YORDAMGA MUHTOJ BO`LGAN BOLALARGA OILA MUNOSABATLARNING AHAMIYATI

L.Sh.Nurmuhamedova- p.f.n,dotsent, Nizomiy nomli TDPU

Annotatsiya: Oilada yordamga muhtoj bo`lgan bolalarga oilaviy munosabatlarining ahamiyati haqida so'z boriladi.

Аннотация: Обсуждается важность семейных отношений для детей, нуждающихся в поддержке семьи

O'zbek xalqi ta'lim tarbiyaga oid boy merosga ega bo'lib, avlodlarda insonparvarlik, kamtarlik, mexnatsevarlik, do'stlik, jismonan baquvvatlik kabi umuminsoniy fazilatlarni tarbiyalab kelgan. Sharq mutafakkirlarining ta'lim - tarbiyaga oid qarashlari ham aynan shunday meros jumlasidandir. Hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biri o'quvchi va talabalarning ma'naviy va ma'rifiy dunyoqarashini shakllantirishda O'rta Osiyoda yashab ijod etgan buyuk allomalarimiz tarixi va ularning asarlarini o'rganish va hayotga tadbiq qilishdan iborat.Mustaqil Respublikamizda yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishlariga katta ahamiyat berilmoqda. Bu masala Priezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning doimiy diqqat markazida bo'lib kelgan. Zero avvalom bor yoshlarimizning iymon e'tiqodini mutahkamlash, irodasini baquvvat qilish, ularni o'z fikrlariga ega bo'lgan barkamol insonlar etib tarbiyalash asosiy vazifalardan biri qilib qo'yilgan. Bu borada keying yillarda diqqatga molik ishlar amalga oshirildi. Ayniqsa xalq pedagogikasiga,Sharq muttafakkirlarining tarbiya haqidagi nazariyalarini o'rganishga katta ahamiyat berilmoqda.

Buyuk mutafakkir A. Navoiyning asarlari yoshlarimizni odobga, ilm olishga, mehnatsevarlikka, mardlik, mehr - muhabbatli bo'lishga chorlaydi. Adibning "Xayrat ul abror" asarida odoblilik, xayo, yaxshi nom, ilm-u adabni o'rganish, ota-onani hurmat qilish kabi axloqiy tarbiyaga alohida e'tibor qaratilgan. Abu Rayhon Beruniy ham axloqiylikka alohida e'tibor bilan qaragan. Rostgo`ylik, yaxshilik qilish, vijdonlilik, or- nomusli bo'lish kabi axloqiy sifatlar uning asarlarida yetakchi g`oyalardan biri bo`lgan.Bugungi O'zbekiston mustaqilligining mustahkamligi, uning kelajak ravnaqi avvalo uning fuqarolariga, ularning amaliy faoliyatiga, ma'naviy barkamolligiga, g'oyaviy-siyosiy yetukligiga, milliy o'zligini qanchalik anglay olishiga ko'p jihatdan bog'liq. Bunda esa tabiiyki oilada bolalarga singdirilgan tarbiya muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'rinib turibdiki, bu borada birinchi navbatda oila va oiladagi tarbiya masalalariga taalluqli bo'lgan, murakkab pedagogik munosabatlarni hal qilishi lozim. Zero oila baquvvat o'z tarixiy silsilasi, o'z Vatani, o'z ijtimoiy tuzumi tuyg'usini zo'r kuch va ehtirom bilan his etadigan bolalarni tarbiyalab beradigan bir markaziy o'choqki, oilaning tabaqasi, pedagogik, ma'rifiy bilimi, ijtimoiy va psixologik sharoiti har xil bo'lishiga qaramasdan unda olib borilayotgan tarbiyaning mazmuni, shakllari, usullari tashkil etilishi va olib borilishi jihatidan har xil bo'lsa-da, lekin uning bosh mezoni bolani ma'naviy-ahloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ma'lumki, oilada bolani ma'naviy-ahloqiy tarbiyalashda o'zbek xalq pedagogikasida to'plangan boy tajribalar, azaliy odatlar, ko'p asrlar davomida qo'llangan usul va vositalar tadbir shakllari, milliy urf-odatlar va an'analar tarbiya haqidagi g'oyalar, uslubiy tavsiyalar, ulug' mutafakkirlarning ta'limotlari muhim ahamiyat kasb etadi. Axloqiy tarbiya shaxsning barkamol qilib tarbiyalashda asosiy o'rinni egallaydi. Shuning uchun ham pedagogikada axloqiy tarbiya masalalariga katta ahamiyat beriladi. Ayniqsa hozirgi davrda axloqiy tarbiya yanada muhimroq ahamiyat kasb etmoqda, chunki siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy vazifalarni hal etish ko'p jihatdan jamiyatning va undagi shaxslarning axloqiy darajasiga bog'liq. Ma'lumki, oila jamiyatning boshlang'ich pog'onasi bo'lib, turli vazifalarni bajarishga qodir va ulardan eng muhimi bolalarni tarbiyalashdirRivojlangan jamiyatda bolalarning axloqiy tarbiyasi masalari bilan boshqa jamiyat institutlari ham qator ishlarni amalga oshirishiga qaramasdan, tarbiyaviy ishda oilaning o'rni susaygani yo'q, aksincha kuchaydi. Shu bois oila bilan jamiyat ta'lim-tarbiyaning murakkab tizimini va birinchi navbatda maktabgacha tarbiya muassasalari bilan o'zaro ta'sirining tashkiliy shakl va usullarini izlash masalasi gavdalanadi.

Bola shakllanishida oilaning katta va ko'pincha hal qiluvchi ta'siri bor. Uyda bola taqlid qilishga namuna izlaydi. Bola kuzatib yuradigan shart- sharoit va muammolar uning ma'naviy tushunchasi shakllanishida ijobiy ta'sir ko'rsatishi lozim. Bu imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishida ayniqsa muhimdir.

Nogiron bolaning o‘rni oilada o‘ziga xosdir, uning yashash muhiti bilan tanishish, shu muhitda tarbiyalanayotgan bola shaxsini aniqlashda yordam beradi va oila bilan maxsus maktabgacha tarbiya muassasasi hamkorlikda ish yuritish shakli va usulini aniqlab beradi hamda bu ta’lim- tarbiya berish ishlarida, insonning yuksalishida katta ahamiyat kasb etadi.Alohida yondashish bolaning hozirgi vaqt sharoitidagi holati va ayniqsa yetuklik darajasini e’tiborga oladigan ta’lim- tarbiya rejasini tuzishdir. Har qanday holatda, masalan, oilada o‘jarlik oqibatida janjalli holatlar yuzaga kelgan vaziyatlarda ham alohida yondashishni amalga oshirsa bo‘ladi. Ba’zi ota-onalar bolani o‘zi uchun zarur bo‘lgan, qo‘lidan keladigan vazifalardan ham ozod etadilar. Bunday ota-onalarni ayblash mumkin emas, ammo ularning ko`ngilchanliklari bola uchun foyda keltirmaydi. Aksincha, haddan tashqari ko`ngilchanlik bolaning mustaqilligini cheklaydi, kerakli tajribani to`plashga ko‘maklashmaydi atrofdagilar bilan munosabatda bo‘lish malakalari shakllanmaydi. Bola katta bo‘lib boradi, lekin xulqida, biron bir faoliyatni amalga oshirishda mustaqil bo‘lmaydi, Ota-onalar nogiron farzandlarning har tomonlama rivojlanishda kechishiga sababchi bo‘ladilar. Bunday holat yuz bermasligi uchun bolani oiladagi mavqeini o‘zgartirish lozim. O‘z-o‘ziga xizmat qilishni asta-sekin bo`lsa-da iloji boricha to‘liq o‘zlashtirib borishi lozim. Chunonchi, o‘rnini yig‘ish, yuvinish, kiyinish, ovqat yeyish va hokazolar. Bolada amaliy ishlarni tez va toza bajarish odatini tarbiyalash lozim. Ota-onalar bolalarini jismoniy jihatdan chiniqtirish bilan bir qatorda,ularning aqliy rivojlanishlariga ham e’tibor qaratishlari: rasm chizishga, narsalar yasashga bolalar diqqatini jalb qilishlari ham muhimdir. Defektolog bolaga haddan ziyod g‘amho‘rlik qilish uning psixik va jismoniy rivojlanishi uchun foyda bermasligini ko‘rsatib berishi kerak.

Oiladagi nogiron bolalarga nisbatan boshqa munosabat ham uchrab turadi. Bolaning nuqsonligiga ko‘nikishni xohlamasdan, uning qobiliyatini mubolag‘a qilishadi, nuqsonidan ko`z yumishga harakat qiladilar, ko‘pincha sezmaydilar. Bolani tashxis komissiyasining ko‘rigidan o‘tishga yoki maxsus muassasalarga o‘qishga yuborishga qarshilik ko‘rsatadilar. Bolaning kelajagi haqida hayollar suradilar (“Bolam musiqachi bo‘ladi”, “Umumta’lim maktablarida o‘qiydi”). Bunday ota-onalar uchun bir narsani isbotlash qiyin bo‘ladi. Bolasi uchun butun hayotini, vaqtini mablag‘ini fido qiladilar. Aksincha, shunday ota-onalar ham borki, farzandlarining nuqsonlaridan uyalib ularni odamlardan berkitish, jamoa qatnaydigan yerlarga, kino, teatrlarga bormaslik, hattoki, aylanib kelishga ham rad etish hollari uchrab turadi. Buning oqibatida hayot lahzalaridan mahrum bo‘lgan bolaning avvalo, ongining o‘sishi sekinlashadi, o`jar, odamovi bo`lib qoladi.- Bu turdagi oila uchun g‘oyaviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etish zarurligi ta’kidlanadi. Oila a’zolari o‘rtasida vazifalarni yanada aniqroq taqsimlashni, ona va oiladagi boshqa a’zolarning bola tarbiyasida bir xil ishtirok etishi uqtirib boradi. Ota-onalarga oiladagi tarbiyalanayotgan nogiron bolaning rug‘iy rivojlanishning o‘ziga xos xususiyatlari, unga individual yondashish kerakligi tushuntirilib, ularning pedagogik bilimini oshirishga yordam beradi. Afsuski, jamiyatimizda notinch oilalar ham kam emas. Bunday turdagi oilalarga ishlab chiqarish va oilaviy vazifalarga befarq munosabatda bo‘lish, oilaviy an’analarga rioya qilmaslik, uy ishlariga loqayd munosabstda bo‘lish, xo‘jalik yuritishda tartibsizlik xos bo‘ladi. Bunday oilaning a’zolari orasida o‘zaro hurmat yetarli bo‘lmaydi. Bolalarning, shu jumladan, nogiron bolaning tarbiyaga mas’uliyatsizlik bilan qarash holatlari uchraydi. Oiladagi bunday keskin sharoit nogiron bolani qo‘rs-qo‘pol, urishqoq bo‘lib qolishga shuningdek, kattalar va jamoaning talablariga bo‘ysunmaslik kabi xislatlarning shakllanashiga olib keladi.

Ijtimoiy, psixologik va pedagogik adabiyotlarda notinch oilalarning hayot tarzi bolalariga salbiy ta’sir etishi ta’kidlab o‘tilgan, chunki o‘z muammosi bilan cheklangan ota-onalar bolalar tarbiyasiga e’tibor berishmaydi. Oila maktabgacha tarbiya yoshidagi aqli zaif bolalar uchun birinchi ijtimoiy muhitdir, agar u notinch bo‘lsa, bu bolaning sog‘lig‘iga ham, uning xulqiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, urush va janjal sharoitida yashovchi bolalar tinch hayot, uydagi shinamlik, g‘amxo‘rlik va mehrdan bahramand bo‘lmaydilar. Shuning uchun ham ular atrofdagilar bilan muloqotda, o‘zaro munosabatda salbiy tajriba orttirashadi, turli asab kasalliklariga duchor bo‘lishadi.

Ta’lim-tarbiya tashkilotlarida tarbiyachilar nogiron bolalarning salomatligi, xulqi, tengdoshlari bilan munosabatini kuzatib boradilar va bolaning qalbida qanday kechinmalar yuz berayotganligini sezadilar va ularga har tomonlama yordam berishlari: bolaning ota-onasi ishlaydigan korxonadagi jamoat tashkilotlari, kasaba va xotin- qizlar uyushmasi, korxona rahbariyatining, oila istiqomat qiladigan mahalla yordamlari tashkil etilishi kerak.

Oila turlaridan yana biri to‘liqmas oilalardir. Bu turdagi oilalarda ota-onalarning biri bo‘lmaydi. Agar bunday oila uchun g‘oyaviy yo‘nalganlik, ishlab chiqarish va oilaviy vazifalarga ma’suliyat bilan munosabatida bo‘lish, tarbiyaning maqsad va vazifalarini bilish xos bo‘lsa, u tinch oila bo‘ladi, agar bu shartlar buzilsa notinch oilalar bo‘ladi. Bunday oilada tarbiyaning qiyinligi o‘zaro munosabatlarning muammosi deb qarashimiz kerak. Oila a’zolarining, boshqa yaqin kishilarning bolaga bo‘lgan munosabati uning shakllanishi belgilaydi.

Ma’lumki nogiron bolalarda achinish, aziyat chekish, his- tuyg‘ulari yo‘q, ularning o‘rniga ota-onalari ko‘proq aziyat chekishadi. Chunki ular farzandlari xech qachon mustaqil bo‘la olmasligi, unga doimo alohida diqqat e’tibor berish kerakligini yaxshi bilishadi. Yuzaki tinch oilalar bilan ishlash jarayonida esa ona diqqat e’tiborini oiladagi psixologik vaziyatni, ota-ona o‘rtasidagi munosabat yo‘nalishini ijobiy tomonga o‘zgartishga qaratadi, ota-onalarga hurmat ruhini tarbiyalash, dam olish, o‘qish, mehnat qilish kabi jaoliyat turlariga e’tibor berish zarur.Oila ma’naviy hayotning muhim tarkibiy qismlaridan biri- pesixologik munosabatlardir. Psixologik munosabatlar ko‘p qirrali bo‘lib, u ayniqsa boladagi mehr muhabbat hissini ota-onalar mehri shuningdek oila a’zolarining kayfiyatlari xulq-hislatlarini o‘z ichiga oladi. Bizning fikrimizcha, oilada muhim tarbiyaning maqsadi va ota-onaning bu maqsadga erishishi uchun kerakli darajadagi qobiliyati bo‘lishi, ishbilarmonligi va ayrim paytda istaklari to‘g‘ri kelmasligidan kelib chiqadigan barcha ziddiyatlarni yechish kerak. Mutaxassisning eng so‘nggi diagnozini eshitgani zahotiyoq, ota-onalar bolaning kelajagi haqida tashvish tortishni boshlashadi. O‘z farzandlarining baxtini o‘ylab bola nuqsonini yumshatish- ga harakat qiladilar. Bolaga muhim bo`lgan faoliyatlarni bajarishni: sovundan qanday foydalanish, qo‘lini va yuzini qanday yuvishi, sochiq bilan qo‘lini, yuzini artish va sochiqni ilib qo‘yishni ko‘rsatish lozim.

Oilada bolaga avvalo, yengil qo‘lidan keladigan vazifalarni bajarish, keyinchalik asta-sekinlik bilan murakkablashtirib boriladi. Oila mehnatini qizlarniki yoki o‘g‘il bolalarniki deb ajratish shart emas, har bir uy ishi bola uchun foydalidir, uy ishlarini bajarish uchun oddiy va aniq vazifalar berishi kerak. Agar ona ishga ketishidan oldin topshiriqlarni bo‘lib bersa u holda bu ishlar bajarilishiga ishonish mumkin. Aniq vazifa berilmasa, masalan uyni tozalab qo‘yish bunda bolalar nima qilishlarini bilmay qoladilar. Mehnat hamma vaqt bolani yaxshi xususiyatlarini tarbiyalaydi va nuqsonlarni tuzatishga yordam beradi.

Korreksiya ishlari eshitishidan osongina to‘g‘irlash, yumshatish degan ma’noni bersa ham, amalda oila va maktab hayotida nogiron bolalar bilan ish olib borish juda ham qiyindir. Buning murakkabligini ota-onalar, amaliy hodimlar yaxshi tushunadilar. Chunki, bilimlar tizimini berish, tarbiyalash shaxsni shakllantirish bevosita to‘g‘ridan-to‘g‘ri amalga oshiriladi. Bu ish har bir faoliyatda, tarbiyaviy ishlarda bolalarning butun hayoti davomida amalga oshirilib boriladi. Bu o‘rinda mashhur fransuz shifokori va oligofrenopedogogi E.Senishning chuqur aqli zaiflrga oid fikrlari juda ko‘p ta’kidlangan. Ota-onalarning o‘z bolalarini psixologiyasini bilmasligi, oilada o‘z farzandlarini o‘ta erkatoy qilib o‘stirishlari, hamda ularni haddan tashqari asrab - avaylab ardoqlashi oilada bola huquqining buzilishiga olib keladi. Demak, oila va oiladagi bola tarbiyasi, malakasi eng muhim masalalardan biridir. Ota-onalar o‘z farzandlarni voyaga yetmagunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar. Bu ayniqsa, nogiron va turli xil nuqsonli bolalar uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, 2020

2. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-son Farmoni. 2017 yil 7 fevral // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 yil, 6-son, 70-modda; 20-son, 354-modda; 23-son, 448-modda.

3. Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5270-son Farmoni. 2017 -yil 1 dekabr.

4. Muminova L.R., Nurkeldiyeva D.A.Ilk yoshdagi murakkab nuqsonli bolalar bilan olib boriladigan logopedik- rivojlantiruvchi ishning ilmiy-metodik asoslari Toshkent 2011

AUTIZMGA EGA BOLALARNI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK O‘RGANISH

N.Q.Abidova- p.f.f.d (PhD) TDPU Oligofrenopedagogika kafedrasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada autizmga ega bolalarni psixologik-pedagogik o‘rganish ishlari haqida so’z boriladi**.**

Аннотация: В данной статье речь идет о психолого-педагогическом изучении детей с аутизмом.

Autizmli bolalarni o‘rganish o‘zaro aloqani o‘rnatishdagi qiyinchiliklar tufayli o‘ziga xos murakkabliklar tug‘diradi. Shuning uchun ularni tekshirishni tashkillashtirishga alohida diqqatni qaratish lozim. Autizmga ega bo‘lgan bolalarni tekshirish longityud, dinamik va diagnostik shaklda bo‘ladi. Ushbu maqsadda diagnostik guruxlar tashkil etiladi, unda mutaxassislar xar bir bola bilan individual (yakka holda) ish olib boradilar.

Autizmli bolalarni tekshirishning boshqa o‘ziga xos xususiyati kompleks tarzda tekshirishni tashkillashtirish xisoblanadi, unda ayniqsa boshlang‘ich bosqichida bir mutaxassis, psixolog yoki pedagog maqsadli olib boradi. Bunday yondashuv bolani yangi muhitga ko‘nikishiga, ozgina bo‘lsa ham moslashishiga yordam beradi. Qo‘rquvlarini, xavotirlanishni bartaraf etishga imkon beradi. Bolani yangi sharoitga ko‘nikishiga qarab boshqa mutaxassislar(logoped, psixiator) sekin-asta qo‘shilishlari mumkin: xonaga sekin kiradi yoki unda bo‘la turib sekin-asta bolaga yondasha boshlaydi(ikkinchi variant samaraliroqdir). Biroq bu alohida mahorat va ehtiyotkorlikni talab etadi, chunki biron-bir qat’iy harakat hamda baland aytilgan so‘z autizmli bolada himoya reaksiyasini yuzaga keltirib, qo‘yilgan tekshiruv maqsadiga erisha olmaslik mumkin.

Ushbu bosqichning maqsadi autizmli bolaning dizontogenezini aniqlash. Unga bolani faoliyatini kuzatish orqali erishiladi,bu esa emotsional-iroda jarayonidagi nuqsonlarni boshlang‘ich davrida baholash imkonini beradi. So‘ngra bolani ko‘rsatgan imkoniyatlariga ko‘ra mutaxassis keyingi tekshiruvlarni tuzadi hamda natijada u bilan o‘zaro munosabatga kirishni tashkillashtirib quradi.

Bolani kuzatish psixologning xonasiga kirgan vaqtidanoq amalga oshirila boshlaydi. Bu autizmli bolaning ko‘pgina spesifik xarakteristikasini aniqlashga yordam beradi. Masalan mutaxassis autizmli bolaning tashqi belgilariga, asosan:gavdaning turishi, ritm va yuz mimikasi, harakat xarakteriga diqqatini qaratadi. Bolaning yuz mimikasi hamda uni ifodalanishi sovuqqon bo‘lishi mumkin, bu autizmli bolani dizontogenezini birinchi bosqichini xarakterlaydi.

Bolani xulqini baholashda uning adekvatligiga hamda qiziqishiga yoki atrofdagilardan o‘zini olib qochishiga e’tibor qaratish lozim. Bola yangi unga odatiy bo‘lmagan sharoitga qanday ta’sirlanmoqdaligini belgilash muxim: loyqayd, tinch yoki onasining orqasiga bernishi, xonaga kirgisi kelmasligi, uni kuch bilan tortishlari(autizmli dizontogenezni uchinchi turi).

Autizmli bolani ikkinchi bosqichda tekshirishning asosiy vazifasi autizmli dizontogenez turini bola hamda kattaning orasidagi o‘zaro munosabatlarni adekvat-imkoniyatlarini o‘rnatishdir. Munosabatlarning adekvatligi bolaning affektiv jarayonlarini nuqsoning darajasiga bog‘liq. O‘zaro ta’sirlarning tashkiliy shakli bolani ihtiyoriy faoliyatini hamda unga kattalarning qo‘shilishi. Bolaning rivojlanish darajasiga mos birgalikdagi faoliyat o‘yinga aylanishi mumkin. Agarda birgalikdagi o‘yinni shakllantira olinmasa, mutaxassis xonadagi predmetlarni bolaga boshqarish imkonini tashkillashtirishi lozim.

Bolaning o‘yin faoliyatini rivojlanishini boshqa tomondan o‘rganganda uning affektiv jarayonlarinidagi nuqsonlarni aniqlashga imkon beradi. Masalan bola predmetlar bilan qanday harakatlanmoqda, predmetlarni mos o‘yin shakllarida foydalanyaptimi yoki ularga boshqa ma’no beryaptimi; qisqa syujet epizodlarini ifodalamoqdami(ayiqchani mashinaga solib uchirishi), tashvish qo‘rquvga oid syujetlarni o‘ynashga qiziqishi; hayvonlarga aylanuvchi rollarni ijro etishga qiziqishiga e’tiborni qaratish muhim.

Autizmli bolaning emotsional-iroda va kommunikativ-imkoniyatlari jarayonlarini o‘ziga xosligini aniqlashda, O.S.Nikolskaya klassifikatsiyasi bo‘yicha ajratilgan autizmli dizontogenezini mezonlarini asosiylariga tayanish lozim.

Autizmli dizontogenezning birinchi turi(iroda faolligining darajasi):

- atrofdagi olamdan nafratining kuchayishi, barcha muloqotdan voz kechishi;

- sensor ta’sirlarga passiv ifodasi(bola qo‘liga berelgan predmet yoki o‘yinchoqni tashlab yuborishi);
- ko‘ruv muloqotining yo‘qligi(suxbatdoshiga qaramaslik);
- “xarbiy” xulqning borligi;
- mutizm, barcha verbal xarakterdagi muloqot imkoniyatlarining yo‘qligi;
- harakatlarini bachkana ifodalashi.

Autizmli dizontogenezni ikkinchi turi(steriotiplarning darajasi):
- atrof muxitga ta’sirlariga ta’sirchanligini ifodalanishi(ovoz kuchi, yorug‘lik, xaroratni tegishi);
- motor steriotiplarning ko‘pligi;
- exolaliya, nutqiy steriotiplar, nutqiy shtamplarning borligi;
- steriotip muxitni tashkillashtirish talablarini ifodalanishi(ovqatni aloxida tanlashi, faqat bir turdagi kiyimlarni kiyishi, ma’lum bir aloxida predmetlardangina foydalanishi va xyuk.lar);
- qo‘rquvining borligi;
- avtonom o‘yin.

Autizmli dizontogenezni uchinchi turi(ekspansiya darajasi):
- xulqidagi janjalkashlikni ifodalanishi;
- biron-bir faoliyatga tez o‘tishi;
- tasviriy muloqotning ifodalanganligi; motivatsiyasiz qo‘rquvlarning borligi;
- suxbatdoshga qaratilmagan manzilsiz nutq;
- birinchi shaxs kishilik olmoshidan foydalanmasigi;

Autizmli dizontogenezni to‘rtinchi turi(emotsional nazorat darajasi):
- muloqotda yuqori ta’sirchnligini ifodalashi;
- empatik qo‘lab-quvatlashga ijobiy baholash talablari;
- yaqinlari bilan biologik bog‘liqligi(onasi bilan);
- nutq sustlashuvchi xarakterga ega bo‘lishi mumkin;
- ko‘zli munosabat doimiy emas, uzuk-uzuk xarakterga ega.

Bolani emotsional boshqarish darajalarini o‘rganish jarayonida mutaxassis u bilan muloqotga kirishish jarayonida autizmli belgilarni kuchayishini diqqat bilan kuzatishi lozim(autostimulyatsiya variantlarini kengayishi, tanlov munosabatlarini kuchayishi, undan to‘liq voz kechishi, qo‘rquvlarning yuzaga kelishi, agressiya, o‘ziga agressiya).

Yaxshi ishlayotgan bola kutilmaganda zerikishi yoki charchashi oqibatida birdaniga vazifani bajarishni to‘xtatib qo‘yishi mumkin, unga berilgan vazifaga o‘zining noadekvat reaksiyasi motivatsiyasiz predmet oldida qo‘rquvni yuzaga keltiradi. Bunga bog‘liq ravishda, ba’zi qo‘llanma va testli vazifalarni taxminan xonaning turli joylarida bola ularga sekin-asta ko‘nika olishi hamda unga yangi va notanish tuyulmasligi uchun davom ettirish lozim. Agar mutaxassis o‘zining xonasida “Ertaklar olamiga sayyoxat” o‘yinini bola bilan tashkillashtira olsa yaxshi bo‘lar edi. Bir predmetdan boshqa predmetga o‘tishda bola tekshirish uchun kerakli maxsus diagnostik qo‘lanmalarga tutiladi. Mutaxassis testli vazifalar va kerakli predmetlardan sekin-asta ehtiyotkorlik bilan ushbu jarayonni boshqaradi. Biron-bir jarayonni aniqlashga mo‘ljallangan ba’zi qo‘llanmalar bolaning tanlov va spesifik imkoniyatlarini xisobga olgan xolda qo‘llanadi. Onasining va yaqinlarining ma’lumotlariga tayangan xolda o‘yinchoqlar yoki uning faoliyati uchun predmetlarni tanlanishi lozim.

Affektiv jarayonlarning nuqsonini oyu’ektiv baholashda, uning rivojlanish dinamikasini kuzatish orqali kuzatish o‘rganish maqsadga molikdir. Dinamik kuzatuvni amalga oshirishda albatta boladagi autizmli belgilarning namoyon bo‘lishi yoki yosh darajasini mutaxassis albatta baholashi lozim. Shuningdek, bola tomonidan foydalanilayotgan adaptatsiya vositalarini kuzatish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Nurkeldiyeva. D.A. Pedagogik-psixologik diagnostika Toshkent “VNESHINVESTROM” 2019

BOLALARDA YUZ-JAG‘ SOHASI SHAKLLANISHINING ANATOMIK-FIZIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Sh.D.Shokirova –falsafa doktori (PhD), dotsent, Nizomiy nomidagi TDPU

Annotatsiya. Bu maqola bolalarda yuz-jag‘ sohasi shakllanishining anatom ik-fiziologik xususiyatlari haqida ma’lumotlar berilgan**.**

Аннотация. В данной статье даны сведения об анатомо-физиологических особенностях формирования челюстно-лицевой области у детей**.**

Ona qorinidagi rivojlanish davri nihoyatda muhim, fundamentaldir, chunki aynan shu vaqtda barcha organlar va bola organizmi tizimi shakllanadi.

Embrional rivojlanish. Embrion boshi yuz sohasining rivojlanishi homila 2 haftaligida boshlanadi. Yuz birinchi jabra yoyining yettita o‘simtalaridan shakllanadi: bitta peshona, ikkita burun, ikkita yuqori jag‘ va ikkita pastki jag‘ o‘simtalari. Bu vaqtda bosh ichagidan yutish membranasi bilan ajralib turadigan chuqurlik (birlamchi og‘iz) paydo bo‘ladi. Og‘iz teshigini mezinximal to‘qimadan hosil bo‘lgan burun, yuqori jag‘ va pastki jag‘ o‘simtalari o‘rab turadi.

4-haftada jag‘ yoyining og‘iz yuzasidagi uchta ko‘tarilishdan til shakllanadi.

5-haftada birlamchi xoanlar (burun suyak yo‘llari);

5-7 haftalarda vaqtinchalik tishlarning ildizlari;

2-oyda embrionda jag‘ suyaklari paydo bo‘la boshlaydi. Yuqori jag‘ oltita suyak yadrolaridan shakllanadi. Ularning beshtasi 4-oydanoq birlashadi va alveolar o‘simtani hosil qiladi. Oltinchi yadrodan jag‘ orasidagi suyak rivojlanadi, unda keskichlar o‘rnashadi. Tanglay suyaklarining har biri bitta suyaklanish markazidan, birinchi shoxsimon yoydan rivojlanib, yaxlit suyaklarga tegishlidir. Ikkala jag‘ ham bazal va alveolar yoylardan iborat.

3-oyda og‘iz bo‘shlig‘i burun bo‘shlig‘idan ajraladi, 9-haftada qattiq tanglay, 12-haftada yumshoq tanglay hosil bo‘ladi. Pastki jag‘ yuqori jag‘ bilan bir vaqtda hosil bo‘ladi. Shu bilan birga ular ikkita yarim qismning qo‘shilishi yo‘li bilan juft suyak sifatida rivojlanadi.

Postnatal rivojlanish. Yangi tug‘ilgan chaqaloqda pastki jag‘ distaln (orqada) joylashgan. Og‘iz bo‘shlig‘ida tishlar mavjud bo‘lmaydi. Har bir jag‘da 18 ta follikula (tish bandlari) mavjud: 10 ta vaqtinchalik, 8 ta doimiy. Chakka-pastki jag‘ bo‘g‘inining bug‘im bo‘rtig‘i sust ifodalangan bo‘lib, bu emish vaqtida pastki jag‘ porshensimon harakatlarni amalga oshirishi uchun imkoniyat beradi. Laktatsiya davrida emish harakatlari amalga oshirilganida tish-jag‘ tizimi (yuqori va pastki jag‘lar, mimika va chaynash mushaklari, til mushaklari va og‘iz bo‘shlig‘ining pastki qismi) rivojlanadi. Tug‘ilgan vaqtda pastki jag‘ yuqori jag‘ga nisbatan sustroq rivojlangan bo‘ladi. Hayotning birinchi yilida laktatsiya davrida so‘rish mushaklarining faol harakati bilan bog‘liq ravishda pastki jag‘ yuqori jag‘dan rivojlanishda oldinga o‘tadi (S.I.Krishtab).

Tish-jag‘ sistemasi me’yorda rivojlanganida bolaning pastki jag‘i oldinga tomon, ya’ni yuqori jag‘ bilan ortognatik (fiziologik) mutanosiblikka qadar siljiydi. Tishlar 5,5 -8 oylardan boshlab 2-2,5 yoshgacha chiqadi. Sut tishlari 3,5-4 yoshga qadar chiqib bo‘ladi.

5,5-6 yoshidan doimiy tishlar chiqa boshlaydi. Doimiy, oxirgi sakkizinchi (aql) tishlarning chiqishi ancha uzoq muddatda, ya’ni 15 yoshdan 35-40 yoshgacha kuzatiladi. Chaynash mushaklari quyidagi guruhlarga bo‘linadi:

- medial-qanotsimon mushak (pastki jag‘ni ko‘taradi, siljitadi va qarama-qarshi tomonga suradi);
- xususiy chaynash mushagi (pastki jag‘ni ko‘taradi va suradi);
- chakka mushagi (pastki jag‘ni ko‘taradi va orqaga suradi);
- lateral-qanotsimon mushak (pastki jag‘ni oldinga suradi, uni pastga va qarama-qarshi tomonga itaradi);
- iyak-til mushagi (pastki jag‘ni orqaga suradi va uni yuqoriga suradi);
- ikki qorinchali mushakning old qorinchasi (pastki jag‘ni tushiradi, uni orqaga suradi);
- iyak-tilosti va jag‘-tilosti mushaklari (pastki jag‘ni tushiradi va uni orqaga suradi).

Yuzning o‘rta va pastki qismlarida joylashgan mimik mushaklar jag‘-yuz sohasining asosiy funksiyalarida faol ishtirok etadi. To‘qimalari yuqori va pastki lablarda joylashgan og‘iz aylanma

mushagi og‘iz bo‘shlig‘ining sfinkteri hisoblanadi, og‘iz teshigining torayishi va kengayishini ta’minlaydi. Qolgan mimik mushaklar uch qatlamda joylashadi:

- yuza qatlam uchburchaksimon mushak, yuqori labning kvadrat mushagi, yonoq mushagi kabilardan tashkil topgan;
- o‘rta qatlam pastki labning kvadratsimon mushagi, it mushagidan iborat;
- chuqur qatlam iyakosti mushakdan, yonoq mushagidan, yuqori va pastki labning keskich mushaklaridan iborat.

Og‘iz bo‘shlig‘i organlarining to‘g‘ri harakatida til funksiyasi juda muhim.

Til mushaklari xususiy til mushaklari va tashqi mushaklar bilan (suyaklarda boshlanadigan) ifodalangan.

Tilning xususiy mushaklariga quyidagilar kiradi:

- yuqori (tilni kaltalashtiradi va qalinlashtiradi) va pastki (tilni kaltalashtiradi) bo‘ylama;
- vertikal (tilni uzaytiradi va zichlashtiradi);
- ko‘ndalang (tilni uzaytiradi, halqum va tomoqni toraytiradi).

Iyakosti-til mushaklari tilning oldinga siljishida ishtirok etadi, tilosti mushaklarining bigizsimon va orqa bo‘limlari uni orqaga suradi, iyakosti-til mushaklarining tilosti-til va o‘rta qismi pastga yo‘naltiradi, bigizsimon-til, ikki qorinli va bigizsimon-tilosti mushaklar tepaga ko‘taradi, bigizsimon-til va tilsoti-til mushaklari yon tomonga siljitadi.

Yonoq-pastki jag‘ bug‘im kraniomandibulyar (bosh suyagi-pastki jag‘) birlashma bo‘lib, quyidagilardan iborat: bo‘g‘im do‘ngligi bo‘lgan bo‘g‘im chuqurchasi va orqa bo‘g‘im o‘simtasi, pastki jag‘ning bo‘g‘im boshchasi, bo‘g‘imlararo disk, bo‘g‘im kapsulasi va bo‘g‘im bog‘lami.

Pastki jag‘ bo‘g‘im o‘simtasining boshchasi bo‘g‘im do‘ngligi qiyaligi bo‘ylab siljiydi va bir vaqtning o‘zida o‘z o‘qi atrofida aylanadi. Mazkur murakkab harakatlarning amortizatori bo‘g‘im diskidir. Bo‘g‘im chuqurchasining to‘plami bo‘g‘imni miya yassiligiga ajratib turuvchi yupqa suyak plastinkasidan hosil bo‘ladi. Bo‘g‘im va bosh miya yonoq qismining anatomik yaqinligi 6, 7 va 8-tishlar shikastlanganda yoki olib tashlanganida ancha xavfli bo‘lib, pastki jag‘ bo‘g‘im o‘simtalarining boshchalari bo‘g‘im chuqurligiga siljiganida o‘rta quloq jarohatlanishi mumkin.

Yonoq-pastki jag‘ bo‘g‘imining murakkab biomexanikasi ikki holatda ifodalanadi: artikulyatsiya va okklyuziya (jag‘larning yumilishi).

Og‘iz ochilganida bo‘g‘im boshchalari bo‘g‘imning pastki orqa bo‘limida ko‘ndalang o‘q atrofida aylanadi. Og‘iz ancha ochilganida sharnir harakatga disklar bilan birga bo‘g‘im boshchalari bo‘g‘im do‘ngligi bo‘ylab oldinga sijishi qo‘shiladi. Og‘iz maksimal ochilganida faqat sharnir harakat davom etadi. Pastki jag‘ harakati vaqtida bo‘g‘im boshchalari oldinga va pastga siljiydi.

Pastki jag‘ yonlari harakatlanganida mushaklar qisqargan tomonda bo‘g‘im boshchasi ichkariga qayrilgan holda pastga va oldinga harakat qiladi. Boshqa tomonda esa bo‘g‘im boshchasi pastga siljib, sezilmas darajada yuqoriga ko‘tarilib, aylanma harakatni amalga oshiradi.

Tovush hosil bo‘lishida og‘iz bo‘shlig‘i, burun va tomoqni ajratib turuvchi tanglay muhim rol o‘ynaydi. U qattiq va yumshoq tanglaydan iborat. Qattiq tanglay suyak asosiga ega, shilliq qavat bilan qoplangan, jag‘ orasidagi suyakdan hamda tanglay suyagining gorizontal qismidagi yuqori jag‘ning tanglay o‘simtalaridan tashkil topgan. Old tomondan va yon tomonlardan yuqori jag‘ning alveolyar o‘simtasi tishlar bilan o‘rab turadi, orqadan esa yumshoq tanglay. Qattiq tanglayning o‘ng va chap yarimlari o‘rta chok bilan birlashadi. Ushbu chokning old chekkasida keskich chuqurlik mavjud bo‘lib, unda tishlar joylashgan.

Yumshoq tanglay qattiq tanglaydan keyin davom etadi. Uning asosini fibroz to‘qima (tanglay aponevrozi) va ko‘ndalang-yo‘l-yo‘l mushak tashkil etadi. U qismga bo‘linadi: oldingi (nisbatan kam harakatchan) va orqadagi nisbatan harakatchan bo‘lib, yutish teshigi va halqumni ajratib turadi.

Mushak hosilalaridan iborat bo‘lgan yumshoq tanglay burun bo‘shlig‘i va og‘iz o‘rtasidagi to‘siqning orqa qismi hisoblanadi. Uning oldingi uchdan bir qismi deyarli harakatsiz, o‘rta qismi yutish va nutq vaqtida ancha faol ishtirok etadi, orqa qismi esa zo‘riqish vaqtida hamda yutish vaqtida faol.

Yengil nafas vaqtida va mushaklar bo‘shashganida yumshoq tanglay vertikal ravishda osiladi va tanglay pardasini hosil qiladi. Orqa chekkasining o‘rtasida bo‘rtiq – tilcha (uvula) mavjud. Yumshoq tanglayning ishida tanglay pardasini va tilcha mushaklarini zo‘riqtiruvchi hamda ko‘taruvchi mushak

ishtirok etadi. Tanglay-til va tanglay-tomoq mushaklarining oxirgi qismlari yumshoq tanglayga borib ulanadi. Ko‘tarilgan vaqtida yumshoq tanglay uzayadi. Shu bilan birga oldingi uchdan bir qismining ingichkalashuvi va orqa qismining qalinlashuvi kuzatiladi. Yumshoq tanglay innervatsiyasi uch shoxli nervning ikkinchi shoxi bilan amalga oshiriladi. Harakat innervatsiyasi bosh suyak-miya nervlari (til-tomoq va adashgan nervlar)ning IX va X juft shoxlari birgaligida amalga oshiriladi.

Tanglay pardasi ko‘tarilganida tomoq mushaklari qisqarishi hisobiga orqa devorda kichik val hosil bo‘ladi. U yumshoq tanglayning tomoqning orqa devori bilan aloqasini ta’minlaydi va tanglay-tomoq halqasini hosil qiladi. Yumshoq tanglay anatomik va funksional jihatdan tomoq bilan bog‘liqdir. Tanglay-tomoq halqasi nafas olishda, yutishda va nutqda ishtirok etadi.

Nutq jarayonida tanglay-tomoq birlashmasi tomonidan juda tez mushak qisqarishi amalga oshiriladi. Shu o‘rinda yumshoq tanglayning yuqoriga va orqaga ko‘p sonli harakatlari amalga oshiriladi.

Tanglay-tomoq birlashmasini kuchi va darajasi talaffuz qilinuvchi tovushlarga bog‘liq. [A] hamda [s] tovushlari talaffuz qilinganida yumshoq tanglay maksimal darajada ko‘tariladi, [i] tovushi talaffuz qilinganida esa ko‘proq zo‘riqadi. [A] va [v] talaffuz qilinganida eng kam darajadagi zo‘riqish qayd qilinadi. [M], [n] tovushlari nazal tovushlar hisoblanadi, ya’ni tanglay pardasi tushirilgan bo‘lib, havo oqimi burun bo‘shlig‘i orqali erkin o‘tadi.

Og‘iz bo‘shlig‘i tug‘ilgandan boshlab to jag‘ suyaklari o‘sishdan to‘xtaguniga qadar (16-17 yosh) doimiy shakllanadi. O‘sayotgan va doimiy shakllanayotgan yuz skeleti rivoji uchun chaynash funksiyasi juda muhim. Aynan shu funksiya jag‘ suyaklarining hajmini va tish maydonlarining shaklini ko‘proq shakllantiradi. Chaynash yetarlicha bo‘lmaganida jag‘ suyaklarini torayishi qayd etiladi va u tish yoylarini deformatsiyalaydi. Joy yetishmasligi tufayli tishlar atipik tarzda, qatordan tashqarida joylashadi, o‘z o‘qi bo‘ylab teskari bo‘lishi, zich to‘planib qolishi mumkin.

Og‘ir holatlarda tishlamning (jag‘lar to‘g‘ri joylashuvining) buzilishi qayd etilishi mumkin. Bularning barchasi tish-jag‘ tizimi asosiy funksiyalari: chaynash, yutish, nafas olish va nutqning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Балакирева А.С. Логопедия. Ринолалия. Москва: Секачев, 2011.

2. Ермакова И.И. Коррекция речи и голоса у детей и подростков. Москва: Просвещение, 1996.

3. Muminova L.R., Shokirova SH.D. Logopediya: Ochiq rinolaliyada korreksion-logopedik ish (tekshirish va bartaraf etish usullari). «Lesson press» nashriyoti: T.: 2022. 144 bet.

4. Филиппов А.В. К вопросу о вокальном дыхании // Голос и речь. 2011. №2. С. 56 – 66.

5. Черная Е.И. Воспитание голоса. Резонаторы // Голос и речь. 2012. №2 (7). С. 25 – 45.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КӨП ТАРМАҚЛЫ ҚӘНИГЕЛЕСТИРИЛГЕН МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ БИЛИМЛЕНДИРИЎ ШӨЛКЕМЛЕРИНДЕ ТӘЛИМ-ТӘРБИЯ ИСЛЕРИ

Т.Ж.Байжанов. p.i.f.d (PhD)

Аннотация: Бу мақолада республика бўйича кўп тармоқли ихтисослаштирилган мактабгача таълим ташкилотларида таълим-тарбия ишлари ҳақида маълумотлар келтирилган.

Аннотация: В данной статье представлена информация о воспитательной работе в многопрофильных специализированных дошкольных организациях республики.

Қарақалпақстан Республикасы бойынша 2023-жыл 1-апрель жағдайына қәнигелестирилген мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде жами 450 (соннан 321 бала майыплылығы болған тәрбияланыўшы) бала тәрбияланбақта ҳәм саламатластырылмақта.

Соннан:

1. ИМКАН реабилитация орайына ийе болған көп тармақлы қәнигелестирилген мектепке шекемги билимлендириў шөлкеминде 144 тәрбияланыўшы соннан майыплылығы болған тәрбияланыўшылар саны 130 бала;

2. Нөкис қалалық 26-санлы көп тармақлы қәнигелестирилген мектепке шекемги билимлендириў шөлкеминде 79 тәрбияланыўшы соннан майыплылығы болған тәрбияланыўшылар саны 44 бала;

3. Хожели районы 17-санлы көп тармақлы қәнигелестирилген мектепке шекемги билимлендириў шөлкеминде 78 тәрбияланыўшы соннан майыплылығы болған тәрбияланыўшылар саны 51 бала;

4. Шымбай районы 24-санлы көп тармақлы қәнигелестирилген мектепке шекемги билимлендириў шөлкеминде 84 тәрбияланыўшы соннан майыплылығы болған тәрбияланыўшылар саны 58 бала;

5. Беруний районы 16-санлы көп тармақлы қәнигелестирилген мектепке шекемги билимлендириў шөлкеминде 65 тәрбияланыўшы соннан майыплылығы болған тәрбияланыўшылар саны 38 бала.

Нуқсанлық түрлери бойынша:

1. Еситиўинде аўыр нуқсаны болганлар 50 бала;
2. Көриўинде аўыр нуқсаны болғанлар 19 бала;
3. Психикалық раўажланыўдан артта қалған 140 бала;
4. Ақылый раўажланыўдан артта қалған 44 бала;
5. Таяныш-ҳәрекет аппаратында нуқсаны болған 145 бала;
6. Сөйлеўинде нуқсаны болған 52 бала

2023-жыл даўамында жәми 684 бала медициналық-педагогик-психологик комиссия көригинен өткерилген болып, соннан 667 балаға жоллама берилди ҳәм 17 бала саламатластырылды. Республика бойынша мәмлекетилк мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде 14 шыпакер 35 дефектолог ҳәм 610 мийирбийке жумыс ислеп келмекте. Улардан барлығы медициналық көриктен өткен.

Өзбекстан Республикасы Мектепке шекемги билимлендириў министрлиги тәрепинен 2021-жылдан усы күнге шекем Қарақалпақстан Республикасы бойынша Нөкис қалалық 26-санлы, Хожели районы 17-санлы, Шымбай районы 24-санлы ҳәм Беруний районы 16-санлы қәнигелестирилген мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине коррекцион, педагогикалық ҳәм реабилитация үскенелери менен тәмийинлеў мақсетинде, имканияты шекленген балаларды саламатластырыўға арналған 20 атамадағы 231 дана жәми 1 млрд. 389 млн. 245 мың 217 сумлық әспаб-үскенелер бийғәрез тарқатып берилди.

2022-жыл 24-март күни Өзбекстан Республикасы Мектепке шекемги билимлендириў министрлиги қәнигелери тәрепинен Өзбекстан Республикасы ден-саўлықты сақлаў министрлигиниң тийисли қәнигелери менен биргеликте Қарақалпақстан Республикасы мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде тәрбияланып атырған еситиўинде нуқсаны бар болған тәрбияланыўшыларға 30 дана заманагөй еситиў қурылмалары бийпул тарқатылып, орнатып берилди ҳәм ата-аналарына (ата-анасының орнын басыўшы қәўендер) қурылманы дурыс пайдаланыў тәртиби бойынша түсиниклер берилди.

2022-жыл 20-ноябрь күни Замин хоры тәрепинен Қарақалпақстан Республикасы мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде тәрбияланып атырған еситиўинде нуқсаны бар болған 12 тәрбияланыўшыға 23 дана заманагөй еситиў қурылмалары бийғәрез түрде тарқатылып, орнатып берилди ҳәм балалардың ата-аналарына (ата-ана орнын басыўшы қәўендер) қурылманы дурыс пайдаланыў тәртиби бойынша түсиниклер берилди.

Мәмлекетимизда мектепке шекемги тәлим үзиликсиз тәлим системасының ажыралмас буўынына айланған. Тәлимниң усы буўының раўажландырыў ҳәм баланың интелектуал шахсын қәлиплестириў, тәлим хизметлерин жаратыў арқалы сыпат дәрежесин асырыўға айрықша итибар қаратылып атырған тараўлардиң бири.

Бәршемизге белгили, Мектепке шекемги тәлим бала шахсының раўажланып жетилисиўинде айрықша әҳмийетке ийе. Мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде пухта таярланып шыққан балаға жетискенликлерге ерисиў ушын имканиятлар есиги кеңнен ашылади. Себеби, Мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине тийисли мәмлекет талаплары ҳәм мәмлекетимизде әмелге асырылып атырылған социал-экономикалық

жаңалықлар, жәҳән тәжрийбеси ҳәмде илим-пән жетискенликлери ҳәм заманагөй информацион коммуникативлик технологияларын есапқа алған халда мектепке шекемги тәлим системасын жетилистириў ҳәм интелектуал раўажланған шахсын тәрбиялаў мақсет етип алынған.

Жаңа Өзбекстан Раўажланиў стратегиясының 100 мақсетинде мектепке шекемги тәлим системасында тәлим сыпатын жаңа басқышларға алып шығыў баслы ўазыйпалардың бири есапланған ҳәм айрықша итибар қаратылған.

Соңғы жылларда мектепке шекемги билимлендириў системасын жаңалаў ҳәм раўажландырыў бойынша нызамлар, қарарлар қабыл етилип, әмелиятқа енгизилип атыр. Мектепке шекемги билимлендириў тараўында бирден-бир мәмлекет сиясатын ислеп шықты ҳәм әмелге асырылып атыр. Балаларды мектепке шекемги тәлим шөлкемлерине басқышпа-басқыш толық қамтып алыўди тәмийинлеў мақсетинде Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2017-жыл 30-сентябрдеги “Мектепке шекемги тәлим системасын басқарыўды түптен раўажландырыў шара-тәдбирлер ҳаққында”ғы Фәрманы менен Мектепке шекемги билимлендириў министрлиги шөлкемлестирилди.

Өзбекстан Республикасы Президентиниң қарарына муўапық Өзбекстан Республикасы Мектепке шекемги билимлендириў системасын 2030-жылға шекем раўажландырыў консепциясы тастыйықланған ҳәм төмендегилер нәзерде тутылған:

- мектепке шекемги билимлендириў тараўындағы норматив-ҳуқықый базаны жәнеде раўажландырыў;
- мектепке шекемги жастағы балалардың ҳәр тәреплеме интеллектуал, мораллық, эстетик ҳәм физикалық раўажланыў ушын шәрт-шәраятлар жаратыў;
- балалардың сыпатлы мектепке шекемги билимлендириў менен қамтылыўы, олардан тең пайдаланыў имканиятын жаратыў, тараўда мәмлекет-жеке шериклигин раўажландырыў;
- мектепке шекемги билимлендириў системасын инновациялар, алдынғы педагогикалық ҳәм хабар-технологиялары менен тәмийинлеў;
- мектепке шекемги билимлендириў басқарыўын асырыў, мектепке шекемги билимлендириў сыпатын асырыў ҳәм финанслық тәмийинатын жақсылаў;
- мектепке шекемги билимлендириў системасына керекли кадрларды таярлаў, тәжрийбесин асырыў ҳәм кадрларды қайта таярлаў;
- мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде балалардың саламат турмыс тәризин шөлкемлестириў ҳәм балансластырылған аўқатланыўы, сапалы медициналық хызметлерди тәмийинлеў;

Сондай-ақ, Өзбекстан Республикасы Мектепке шекемги билимлендириў системасын 2030-жылға шекем раўажландырыў консепциясы 2019-жылда әмелге асырыў бойынша “Жол картасы”;

- 2019-2024-жылларда Өзбекстан Республикасы Мектепке шекемги билимлендириў системасын раўажландырыўдың мақсетли көрсеткишлер;
- 2025-2030-жылларда Өзбекстан Республикасы Мектепке шекемги билимлендириў системасы раўажландырыўдың мақсетли көрсеткишлери тастыйықланған.

Өзбекстан Республикасы Мектепке шекемги билимлендириў министрлиги ҳәр жылы 1-декабрьге шекем өтип атырған жылдың “Жол картасы” орынланыўының жуўмақлары үйренилгеннен соң кейинги жыл ушын “Жол картасы” ислеп шығылади ҳәм мақуллаў ушын Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетине кириледи, сондай-ақ “Жол карталары”ның орынланыўы үстинен мониторинг алып барылады.

Мектепке шекемги билимлендириў тараўындағы үзликсиз билимлендириў системасының бирлемши буўыны есапланып ол ҳәр тәреплеме саламат ҳәм бәркамал бала шахсын раўажландырыў тәрбиялаў ҳәм мектепке таярлаўда ең әҳмийетли орынды тутады. Үзликсиз билимлендириў системасының әҳмийетли буўыны болған мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерин жәнеде раўажландырыў, сыпатлы мәмлекет басқарыў системасын жаратыў, мәмлекетлик мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери ҳәм мәмлекетлик емес мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери искерлигин кеңейтиў, финанс-техникалық базасын беккемлеў ҳәмде оларды тәжрийбели педагог кадрлар менен тәмийинлеў, тәлим –тәрбия

процесслерин замангөй тәлим дәстүрлери ҳәм техникаларын усыныс етиў арқалы балаларды ҳәр тәреплеме интеллектуал, мәнаўий-эстетикалық, физикалық раўажланыў ҳәмде оларды мектепке таярлаў сыпатын түптен жақсылаў мақсетинде бир қанша ислер әмелге асырылмақта.

Мәмлекет арнаўлы мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң искерлиги нәтийжелилигин асырыў, оларды мектепке шекемги жастағы балалар менен алып барылатуғын коррекция жумысларын жақсылаў, олардың баслық ҳәм педагог хызметкерлерин хошаметлеў системасын жетилистириў мақсетинде, бир қанша унамлы жумыслар әмелге асырылмақта.

Арнаўлы мектепке шекемги тәлим шөлкемлериниң санын, олардың қәнигелесиўи ҳәм жайласыўын қайта көрип шыққан ҳалда, соның менен бирге физикалық ямаса интеллектуал раўажланыўда түрли кемшиликлер болған балалар контингентинен келип шығып, мақул түсетуғын;

Балаларды мәмлекетлик арнаўлы мектепке шекемги тәлим шөлкемлерине қабыллаў мектепке шекемги тәлим аймақлық басқарыў шөлкемлери жанындағы медициналық-психологиялық-педагогикалық комиссиялардың жуўмақлары бойынша әмелге асырылады;

Сөйлеўинде салмақлы кемшиликлер болған балалар (алалия, балалар афазияси, ринолалия, дизартрия, тутлықпаланыў, психик-сөйлесиў раўажланыўда арқада қалыў);

Еситиўинде салмақлы кемшиликлер болған балалар (И— ИВ группа гереңлик, жаман еситиўшилер, арттырылған гереңлик);

Көриўинде салмақлы кемшиликлер болған балалар (көзи ажизлер, амблиопия ҳәм ақыйлық, ҳәлсиз көретуғынлар);

Таяныш-ҳәрекетлениў ағзасында кемшиликлер болған балалар (бас мий, мойын, төс қәпеси, омыртқа, буйынлары ҳәм аяқлар операцияларының барлық түрлеринен кейинги жағдай, барлық туўма рахит, жара, күйиў ҳәм мойын, төс қәпеси, омыртқа ҳәм аяқлардың идиапатик айныўы; кифозлар, лордозлар, кифосколиоз, қәўметтиң айныўы, төс қәпеси, омыртқа ҳәм аяқлар деформациясы, тегис аяқ пәнжеси, аяқ пәнжелери; таяныш-ҳәрекетлениў ағзасы раўажланыўы аномалиясы, буўынлар деформацияси, артрозоартритлар, буўынлар рекурвациясы, физикалық раўажланыўда арқада қалыў; остехондропатия, хондродистрофия; полиомиелит ҳәм меноентсефалитга шалынғаннан кейин балалар тсеребрал лаңида таяныш-ҳәрекетлениў ағзаларының барлық патологиялари, гемиопорезлар, плегиялар, монопорезлар, Ерб-Дюшен лаңи, полирадикулоневритлар);

Психикалық раўажланыўда арқада қалып атырған балалар (интеллектуал арқада қалыў, салдамлы интеллектуал арқада қалыў, психикалық раўажланыўдың кешигиўи);

Физикалық ямаса интеллектуал раўажланыўда түрли кемшиликлер болған балалардың тәлим алыўы ҳәм емлеў арқалы саўлаштырылыўы төмендеги принциплер тийкарында әмелге асырылады.

SEREBRAL FALAJLANISHGA EGA BO‘LGAN BOLALARDA UCHRAYDIGAN HARAKAT VA NUTQ NUQSONLARINI BARTARAF ETISHDA MUTAXASSISLARNING HAMKORLIKDAGI FAOLIYATI

M.R.Po‘latxo‘jaeva - v.b.dotsent, Nizomiy nomidagi TDPU

Annotatsiya: Ushbu maqolada serebral falajlanishga ega bo’lgan bolalarda uchraydigan harakat va nutq nuqsonlarini bartaraf etishda mutaxassislarning hamkorlikdagi faoliyati haqida ma’lumot berilgan.

Аннотация: В статье представлена информация о совместной деятельности специалистов по устранению двигательных и речевых дефектов у детей с ДЦП.

Bolalar serebral falaji (BSF) – bosh miyaning harakat zonalari va harakatlarni o‘tkazuvchi yo‘llarining birlamchi jarohatlanishi bilan namoyon bo‘luvchi markaziy nerv tizimi kasalligi. Bolalar serebral falajida miyaning harakat va nutq harakat tizimlarining erta organik jarohatlanishi kuzatiladi.

Ushbu nuqsonlarning *sabablari* turli-tuman bo‘lishi mumkin: infeksion kasalliklar, ayniqsa virusli infeksion kasalliklar; xomiladorlik davrida zaharlanish va turli xildagi jarohatlar; surunkali kasalliklar; ona va homilaning qon guruhi yoki rezus faktori bo‘yicha o‘zaro mos kelmasligi hamda

boshqa sabablar; ba’zi holatlarda esa, masalan onaning tug‘ruq vaqtida kamchiliklarga yo‘l qo‘yilishi natijasida kelib chiquvchi tug‘ruq jarohatlari; xomilaning o‘z o‘qiga o‘ralib qolishi natijasida bolada kislorod yetishmasligining paydo bo‘lishi va buning oqibatidagi bosh miya nerv hujayralarining zararlanishi.

Serebral falajlangan bolalarning rivojlanishidagi psixo-jismoniy nuqsonlar birinchi navbatta harakat, sensor va nutqiy kamchiliklar bilan bog‘liqdir. Bolalar serebral falajiga ega bo‘lgan bolalarda barcha harakat funksiyalarining shakllanishi orqada qoladi va kamchiliklar bilan shakllanadi: bolalarning boshini tutishi, o‘tirish, turish, buyumlar bilan harakatlarni amalga oshirish malakalari katta qiyinchilik bilan va juda kech rivojlanadi. Bolalar serebral falajining giperkinestik turida umumiy va artikulyatsion motorikaning quyidagi kamchiliklari kuzatiladi: mushaklar tonusining o‘zgaruvchan xarakateri (distoniya), ehtiyorsiz majburiy harakatlar; harakat va nutqiy jarayonlarning hissiy namoyon bo‘lishi, statik qomat va xolatni ushlab turishning yetarli emasligi. Tonik zo‘riqishlar artikulyatsion, nafas mushaklari, xiqildoq muskullari bo‘ylab tarqalishi, hamda ovoz xosil bo‘lishi va nafasning o‘ziga xos buzilishlarini keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu xolatlar 90% xolatlarda kuzatiluvchi *giperkinetik (qobiq osti) dizartriya*ga xosdir.

Bolalar serebral falajlanishida dizartriyaning o‘ziga xosligi ***artikulyatsion dispraksiyaning*** namoyon bo‘lishi hisoblanadi, bu esa maqsadli harakatlarni amalga oshirishni qiyinlashtiradi va tovushlarni talaffuz qilishdagi nuqsonlarni yanada og‘irlashtiradi. Bolalar serebral falajida logopedik ishlarning asosiy vazifasi artikulyatsion xolat va harakatlarni his etishni rivojlantirish, artikulyatsion dispraksisni oldini olishdir. Artikulyatsion harakatlarni his etishni yaxshilash uchun qarshilik ko‘rsatish mashqi, ko‘zgu yordamida ko‘rib nazorat qilish mashq va yopiq ko‘zlar bilan nazorat qilish mashqlarini almashtirib bajarish ishlari qo‘llaniladi.

Bolaning ichki va tashqi nutqini, uning balandligi va kuchini, tovushlarni talaffuz qilishini, fonematik idrokini, nutqning leksiko-grammatik tomonlarini aniqlab olish kerak bo‘ladi.

Dizartriyada erta amalga oshiriluvchi logopedik ishlar bosqichma-bosqich olib boriladi.

Birinchi bosqich – tayyorgarlik bosqichi bo‘lib, uning asosiy maqsadi: artikulyatsion tuzilmalarni shakllantirishga artikulyatsion apparatni tayyorlash; nutqiy muloqot ehtiyojini uyg‘otish, ichki nutqni aniqlash va rivojlantirish, nafas va ovozni korreksiyalash.

Logopedik ishlar dori-darmon bilan davolash, fiziodavolash, uqalash va davolovchi jismoniy tarbiyalar bajarilishi jarayonida o‘tkaziladi.

Ikkinchi bosqich – dastlabki muloqot qilish, talaffuz malakalari shakllantirilib boriladi. Uning asosiy maqsadi: nutqiy muloqotni va tovushlar analizini rivojlantirish. Artikulyatsion nuqsonlarni korreksiyalash, artikulyatsion harakatlarni rivojlantirish, ovozni rivojlantirish, nutqiy nafasni korreksiyalash, artikulyatsion harakatlarni his qilishni rivojlantirish, kaft va qo‘l barmoqlarining mayda motorikasini rivojlanirish kabi ishlar amalga oshiriladi.

Spastik dizartriyada logopedik ish tizimining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardir:

1. Artikulyatsion apparat, mimika mushaklari va qo‘l, oyoqlardagi tonusni normallashtirish;
2. Kinestetik nazoratni shakllantirish va rivojlantirish: tovushning artikulyatsiyasiga ko‘ra logoped yordami bilan bolaning lablari va tilini ma’lum bir xolatga keltirish; artikulyatsion muskullarni uqalash;
3. Talaffuzni eshitish orqali nazorat qilishga o‘rgatish va fonematik tahlil qilishni rivojlantirish;
4. Propriotseptiv nafas mushaklarini normallashtirish;
5. Fonatsiyadan tashqari nutqiy nafasni shakllantirish;
6. Nutqiy nafas va ovoz chiqarish hamkorligini shakllantirish;
7. Tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni korreksiyalash.

Giperkinetik dizartriyani korreksiyalash uchun olib boriluvchi logopedik ishlarda majburiy harakatlarni yo‘qotishga juda katta ahamiyat beriladi, ish jarayonida quyidagi asosiy bosqichlar ajratiladi:

1. Bola tomonidan ihtiyorsiz harakatlarni jadal va miqdoriga ko‘ra eng kam amalga oshirilishini ta’minlovchi xolatni tanlash;

2. Psixoterapevtik tushuntiruvchi ta’sir, turli uqalash usullari, statik va dinamik passiv harakatlar yordamida mushaklarni bo‘shashtirishga o‘rgatish asosida yuz muskullarini tinch xolatda ushlab turishni tushuntirish;
3. Tovushsiz artikulyatsiya vaqtida to‘g‘ri nutqiy nafasga o‘rgatish;
4. Unlilarni talaffuz qilish vaqtida to‘g‘ri nutqiy nafas olishni shakllantirish;
5. Tovushlarni talaffuz qilishga o‘rgatish;
6. To‘g‘ri talaffuz qilish va to‘g‘ri intonatsiyani (ohangni) o‘rgatish;

Miyacha dizartriyasida logopedik ish tizimining asosiy yo‘nalishlari quyidagilar:
1. To‘g‘ri nafasni shakllantirish;
2. Ovoz ustida ishlash: ovozning kuchi va balandligini rivojlantirish va o‘zgartirish;
3. Ovoz tembrini rivojlantirish;
4. Ohangdorlikni rivojlantirish bo‘yicha ishlash.

Differensiyalangan eshituv idrokining va tovushlarni tahlil qilishning rivojlantirilishiga, ko‘ruv - kinestetik sezgini rivojlantirish yo‘li yordamida artikulyatsion harakatlarni idrok etishni oshirish ustida ishlashga katta e’tibor beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Mo‘minova L.R., Ayupova M.Y. Logopedia. T., 1993 y.
2.Филичёва Т.Б., Чиркина Г.В.Коррекционного обучение и воспитание детей 5-летнего возраста с общим недоразвитием речи. – М.: 2011.

КОРРЕКЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РАБОТА ПО ОВЛАДЕНИЮ СПОСОБАМИ МЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Н.Ю.Юсупова- в.и.доц.ТГПУ имени Низами

Аннотация: инновацион технологиялардан фойдаланган ҳолда ақлий фаолиятни ўзлаштиришнинг коррекцион педагогик усуллари ҳақида фикр юритилган.

Один из возможных путей повышения эффективности и результативности обучаемого процесса в использовании педагогических технологий. На занятиях в СДОУ можно применять элементы различных инновационных педагогических технологий: игровые технологии, коррекционно-развивающие технологии.

Из всех педагогических технологий, наиболее приемлемыми и эффективно используемыми при обучении дошкольников с нарушением интеллекта могут быть – игровые технологии. Любая педагогическая технология подразумевает использование методики коллективных способов обучения, основанной на максимальной реализации возможностей дошкольников.

Наибольший интерес при обучении дошкольников с нарушением интеллекта представляют игровые технологии.

Игровые технологии – это игровая форма взаимодействия педагога и дошкольников через реализацию определенного сюжета /игры, сказки, спектакли, деловое общение/. При этом образовательные задачи включаются в содержание игры. В образовательном процессе используют занимательные театрализованные, ролевые игры.

Во время игры у ребенка возникает определенное игровое состояние – важные элементы игры. Игровое состояние включающее наличие переживания, активизацию воображения участников, эмоциональное отношение к действительности, поддерживается проблемностью ситуации, элементами соревновательности и занимательности, используемыми аксессуарами, присутствием юмора, свободной творческой атмосферой, ситуацией выбора.

Таким образом, можно говорить о том, что игровые технологии представляют ступени от игры-забавы к игре-увлечению познанием. И высшей ступенью является – от игры к творчеству, к усвоению программы.

Умственное воспитание и развитие — одно из важнейших составляющих в системе коррекционно-образовательной работы с детьми, нарушение познавательной деятельности которых является «ядерным», основным в сложной структуре нарушения. Умственное воспитание заключается в формировании у ребенка способов мыслительной деятельности (анализа, сравнения, обобщения, классификации), познавательных способностей, ориентировочных действий, речи и пр.

Для овладения способами познавательной деятельности огромное значение имеют действия замещения и символизации (то есть способность мысленно переносить значение одного объекта на другой и использовать последний в соответствии с новым значением, понимать смысл и пользоваться различными знаками и символами), а также наглядного моделирования, что, как уже доказано, составляет основу познавательных способностей.

Недоразвитие мышления при интеллектуальной недостаточности проявляется уже на уровне овладения орудийными действиями, когда ребенок должен решить задачу на нахождение предмета-орудия или вспомогательного предмета. В наглядной проблемной ситуации есть цель, ориентировочный этап, этап нахождения средств решения и операционально-технический этап. Умственно отсталый ребенок не воспринимает цель как регулирующий момент в организации пути для ее достижения. Анализ ситуации либо не проводится, либо имеет хаотический, нецеленаправленный характер. Выбор средств ведется без активного поиска и без ориентировки на цель. Трудности отмечаются и на исполнительском этапе. В процесс поиска решения почти не включается речь. Недостатки образного мышления заключаются прежде всего в слабой способности к оперированию представлениями и созданию новых образов, использованию имеющихся знаний в новых условиях (трудности переноса), обобщению, сравнению, установлению сходства и различия по существенным признакам и пр.

Л. С. Выготский говорил, что для ребенка раннего возраста мыслить — значит разбираться в видимых связях, а для ребенка дошкольного возраста мыслить — значит разбираться в своих представлениях. Важное значение для мышления имеет качество представлений, которые должны обладать необходимой схематизированностью и модельностью. Умственное развитие происходит наиболее продуктивно тогда, когда результаты восприятия, составляющего основу представлений, используются тут же в различных видах деятельности. Это означает, что на их основе создаются модели с использованием различных алфавитов кодирования — вербального, графического, образно-двигательного, то есть в игре, рисунке, рассказывании. При этом формируются особые представления модельного типа, отражающие объекты в самых существенных чертах. Именно такие схематизированные представления являются наиболее пригодными для оперирования в умственном плане, то есть для мыслительных процессов.

Таким образом, познавательное развитие происходит наиболее эффективно, если на основе непосредственного восприятия формируются модельные схематизированные представления, которые, в свою очередь, являются объектами для практического моделирования с использованием различных алфавитов кодирования (так называют разные виды знака) в процессе символико-моделирующих видов деятельности (игры, рисования, конструирования, общения).

Литература:

1. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии. - М.: Просвещение,1995

2. Екжанова Е.А., Стребелева Е.А. Системный подход к разработке программы коррекционно-развивающего обучения детей с нарушениями интеллекта // Дефектология, 1999. № 6.

3. Дети с временными задержками развития // Под ред. Т.А.Власовой, М.С.Певнзер. М.: Педагогика, 2003.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ АҚЛИ ЗАИФ ЎҚУВЧИЛАРДА ЎҚИШ КЎНИКМАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ БОСҚИЧЛАРИ

И.С.Хамраева – PhD, доцент в/б, Низомий номидаги ТДПУ

Аннотация. Ушбу мақолада бошлангич синф ақли заиф ўқувчиларда ўқиш кўникмаларини шакллантириш босқичлари хақида малумот берилган.

Аннотация. В данной статье представлена информация об этапах формирования навыков чтения у учащихся начальных классов с задержкой психического развития

Ўқиш – бу кўп йўналишли ва кўп даражали тузилишга эга бўлган мураккаб ақлий жараён. Ўқиш мураккаб маҳорат бўлиб, унинг асосий кўрсаткичлари ўқишнинг техник ва семантик жиҳатларини ўзлаштириш даражаси ҳисобланади. Т.Г.Егоровнинг сўзларига кўра, техник томон муаллиф томонидан асарда илгари сурилган ғоялар мазмунига кириб бориш воситаси, семантик томон эса ўқишнинг асосий мақсади сифатида қаралади. Ўқишнинг техник ва семантик жиҳатларининг ривожланиши бевосита боланинг оғзаки нутқининг ривожланиш даражасига боғлиқ. [2, б.65-67]

Олимлардан (Е.А.Адамович, В.Г.Горецкий, К.Т.Голенкина, Т.Г.Егоров, Н.П.Каноныкин, М.И.Оморокова, Н.А.Щербакова, Д.Б.Эльконин, В.И.Яковлева) “ўқиш жараёни” ўзи нима эканлиги ҳақида тушунча берадиган бир нечта фикрларни берганлар. Психолог ва методист Д.Б.Эльконин “Ўқиш жараёни - сўзнинг товушли шаклини унинг график белгиланиши асосида қайта тиклаш; Ўқиш – бу тил товушлари билан бажариладиган ҳаракат", деб таърифлаган. Ушбу таърифга кўра, ўқишни ўрганиш қуйидаги уч босқични босиб ўтади [3, б.122-123]: 1. Ёзма матнларнинг товушли таҳлили – аввало моддий ҳаракатга таяниб, сўзнинг схематик тасвирларидаги бўғинлар (қисмлар)ни мос товушлар билан тўлдириш, кейин нутқий планда - тақдим этилган товушли сўзни ташкил этувчи товушларни санаб чиқиш шаклида ва, ниҳоят, ақлий планда - сўзлар айтилмасдан бола ундаги товушлар сонини номлайди ёки бу сўзда у ёки бу товуш қаердалигини айтади. 2. Сўзнинг товуш шаклини бирламчи қайта қуриш - бу босқичда биринчи марта фонетик ёки фонологик, парадигматик ғоя киритилади, яъни таркибидаги товушлардан бири ўзгарганда сўз маъносидаги ўзгаришлар. 3. Бўғинли ўқиш – сўзни ҳарфлар билан "тўлдириш" ва уни ҳарфлар билан қайта тиклаш жараёнини автоматлаштириш.

Т.Г.Егоров ўқишнинг техник томонини ҳам, ўқишни тушунишни ҳам ўз ичига олган янада мураккаб жараён сифатида қарайди. Т.Г.Егоров уч босқични ажратади: аналитик, синтетик ва автоматлаштириш босқичи. Д.Б.Эльконин талқинидаги ўқиш кўникмаларини шакллантириш даврларини Т.Г.Егоров аналитик босқичга киритади. Ушбу босқични бўғин–ҳарф таҳлили ва сўзни бўғин билан ўқиш, яъни кўникмани шакллантиришнинг дастлабки босқичлари сифатида характерлайди. Т.Г.Егоровнинг сўзларига кўра, ўқиш кўникмасини шакллантиришнинг синтетик босқичида бола бутун сўзларни ўқийди. Бундай ҳолда сўзни визуал идрок этиш ва унинг талаффузи сўз маъносини англаш билан мос келади. Ушбу босқичда ўқиш қобилиятини шакллантириш учун синтетик техникани шакллантириш амалга оширилмоқда. Бундан ташқари, ўқувчининг сўз ёки жумла таркибидаги сўзнинг маъносини тушуниши унинг талаффузидан олдинроқ, яъни ўқиш семантик тахмин асосида амалга оширилади. [2, б.97-99] Кейинчалик боланинг ўқиши анча автоматлашади. Бу шуни англатадики, жараённинг ўзи ўқувчилар томонидан камроқ англаниб боради ва матнни тушуниш: унинг ҳақиқий мазмуни, таркиби, қўлланилган визуал воситалар ва бошқалар биринчи ўринга чиқади.

Ўқишга ўргатиш муваффақиятининг шартларидан бири бу ўқитувчи болаларнинг маълум бир вақтда эришган даражасини аниқ билишидир. Янги матн билан танишишдан олдин ўқувчиларнинг уни идрок этишга тайёрлигини аниқлаш керак, бу ўқитувчига ҳар бир ўқувчига қандай талаблар қўйилиши мумкинлиги ва унинг матн устида ишлаш имкониятларини айтиб беради. Асар билан дастлабки танишишдан сўнг ўқилганни ўзлаштириш ҳолати текширилади; худди шу фаолият материални тўлиқ ўзлаштириш ҳақида сўз борадиган даражага етказгунча аналитик умумлаштирувчи ишдан сўнг ҳам амалга оширилади. Доимий назорат матннинг таркиби ва мазмунига чуқурроқ кириб боришига ёрдам беради ва шу билан бирга ўқитувчига болалар томонидан янги маълумотларни ўзлаштириш даражаси, улар билан ишлаш қобилияти

ва олинган кўникмалар асосида ушбу ҳаракатларни бошқа ўқув материалига ўтказа олиш кўникмасини кўрсатиб беради. [1, б.163-164]

Ўқишни тушунишини ўқувчиларнинг жавоблари, асар матнига чизган расмлари, қайта ҳикоя қилиш, режалар тузиш, тасвирланган воқеаларга муносабатини тасдиқловчи баёнотлар билан баҳолаш мумкин.

2-4 синфларда ақли заиф ўқувчилар томонидан ўқишни тушуниш бўйича маълумот олиш учун қуйидаги турдаги вазифаларни таклиф қилиш мумкин: [1, б.185-186]

1. Матнни тушунишни акс эттирадиган бир нечта таклиф қилинган вариантлардан тўғри жавобни танлаш.

2. Тушиб қолган ва мазмуни контекстдан аниқ бўладиган сўзни кичик матнга кирита олиш.

3. Ҳавола этилган материалнинг матнли тушунилишини англаш. Изчил матн берилган, охирида яна битта жумла қўшилади. Болалар унинг ҳикоя мазмунига мос келишини аниқлашлари керак.

4. Ўқилган матн ва текшириш учун берилган қўшимча жумлаларининг мазмунини таққослаш.

5. Ўқувчиларнинг етарлича катта сюжет-когнитив матнлар материалида ўқилган нарсалар ҳақидаги тушунчаларини аниқлашга қаратилган вазифалар.

Бошланғич синф ақли заиф ўқувчиларнинг ўқиши мустақил ўқиш кўникмаларини эгаллаш суръатларининг пасайиши билан тавсифланади, бу ҳолат катта қийинчиликлар билан енгиб ўтилади. Аниқланган хусусиятлар ўқиш дарсларида ақли заиф ўқувчиларда пайдо бўладиган қийинчиликларни босқичма-босқич енгиб ўтишга ва уларнинг тўлақонли ўқиш кўникмаларини шакллантиришга имкон берадиган коррекцион ишлар тизимини қўллаш зарурлигини илгари сурди. Ўқиш дарсларида болалар нафақат ўқилганни тушунишни, асосий мазмунни расмлар ва чизмаларда тасвирлашни ўрганадилар, балки уларнинг сўз бойлиги босқичма-босқич ошади, коммуникатив нутқлари фаоллашади, ўқилганларни таҳлил қилиш ва муҳокама қилиш қобилияти ривожланади, маълум бир воқеага ўз муносабатини билдирадилар.

Хулоса қилиб айтганда, ўқишга ўргатиш ақли заиф ўқувчиларни ижтимоий реабилитация қилишнинг асосидир. Бу ақли заиф боланинг шахсини шакллантиришга ёрдам берадиган асосий воситалардан биридир. Шунинг учун бошланғич синф ақли заиф ўқувчиларда ўқиш жараёнидаги хатоларнинг сабабларини ва уларни коррекциялаш усулларини тушуниш ўқиш дарслари доирасида муваффақиятли коррекциялаш ва ривожлантириш ишлари учун жуда муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку в специальной (коррекционной) школе: Учеб. для студ. дефектол. фак. педвузов. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 316 с.

2. Егоров, Т.Г. Психология овладения навыком чтения / Т.Г. Егоров. – Санкт-Петербург: КАРО, 2006. – 304 с. – ISBN 5-89815-774-3.

3. Эльконин Д.Б., Давыдов В.В. Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников. М.: Издательство Академии педагогических наук РФ, 1992. - 287 с.

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ КӨМЕКТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Г.Б.Ибатова – аға оқытушы, п.ғ.м., Абай атындағы ҚҰПУ
Б.Е..Амирешева – оқытушы, п.ғ.м., Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Аңдатпа.Мақалада жалпы білім беретін мектепке дейінгі білім теру ұйымдарында логопедиялық жұмысты ұйымдастырудың маңыздылығы, сөйлеу тілі бұзылысын түзету жұмысындағы педагогтердің өзара байланыс жұмысы мен балалардың сөйлеу тілінің ерекшелігі қарастырылған.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности развития речи детей, проблема необходимости проведения логопедической работы и взаимосвязь педагогов в коррекционной работе в массовых дошкольных организациях образования

Қазіргі уақытта мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеу тілі бұзылысының таралуы соншалықты кең, тіпті жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардың логопедиялық пункт немесе логопедиялық топтарында жеке дыбыстарды дұрыс айтпайтын балалардың болуы жаппай сипатқа ие болған. Бұл біршама балаларды логопедиялық көмекке қамтуға мүмкіндік береді. Осындай мекемелерге баратын мектепке дейінгі жастағы балаларда сөйлеу тілі кемістігінен кездесетіндері – тұтықпа, ринолалия, дизартрия, әсіресе жиі таралғаны дыбыс айтуының бұзылуы.

Жалпы білім беретін мектепке дейінгі білім беретін ұйымдардағы логопедиялық жұмыстың өзектілігі ересектер тобындағы балалар арасындағы сөйлеу тілі бұзылысының бірқатар таралуымен және олардың сөйлеу тілінің мектепте оқуға дайындығының жеткіліксіздігімен шарттасады (Ғ.Абашықова [1]).

Мектепке дейінгі кезеңнің аяғында балалардың психологиялық дайындық құрылымында сөйлеу тілінің мектепте оқуға дайындығын қалыптастыру керек.

Алты жастағы балалар арасында бірқатар таралған сөйлеу тілінің дыбыс айтуының бұзылуы мен басқа да компоненттерінің жеткіліксіз дамуы көбінесе мектепте оқуға, әсіресе сауат ашуды меңгеруде қиындықтың себебі болып келеді. Сөйлеу тілінің бұзылысы бар мектепке дейінгі ересектер тобындағы балаларды мектепте оқуға толыққанды дайындау үшін жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымның оқу-тәрбиелік үрдісіне ұйымдастырылып қосылған арнайы логопедиялық ықпал қажет.

Сөйлеу тілінде бұзылысы бар балалардың мектепте оқуға психологиялық дайындығын қалыптастыру үшін жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдағы логопедиялық жұмыстың негізгі бағытын, тиімді және үнемді әдістер мен тәсілдерді, балаларға бағытталған түзету және алдын алу ықпалының түрін анықтау өзекті болып табылады. Сол үшін қазақстан Республикасында қазіргі қолданыстағы «Балбөбек», «Кәусәр бұлақ», «Қарлығаш», т.б. бағдарламалары мектепке дейінгі тәрбиелеу тәжірибесінде арнайы педагогика ықпалының бұл көріністері жеткіліксіз өңделген, сондықтан сөйлеу тілінде бұзылысы бар мектепке дейінгі 6 жастағы балалармен жүргізілетін логопедиялық жұмыстың әдістемесі бұл балалардың сөйлеу тілінің мектепте оқуға дайындығын қалыптастыруға, жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдағы оқу-тәрбиелеу үрдісін жетілдіруге ықпалдандырады.

Жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымның оқыту және тәрбиелеу жүйесіндегі арнайы ұйымдастырылған педагогикалық жұмыс сөйлеу тілінде бұзылысы бар мектепке дейінгі 6 жастағы балалардың мектепте оқуға психологиялық дайындығы мен әлеуметтік бейімделуін қалыптастыруға маңызды шарттарды орындағанда ықпалдасады: егер бұл жұмыстың түзетуші және алдын алушы бағыты 6 жастағы балалардың сөйлеу тілін кешенді зерттеуді қарастырса; әртүрлі іс-әрекет түрінде сөйлеу тілі бұзылысының құрылымына байланысты сараланған және жеке әдіс болса; тілдік және тілдік емес үрдістерге тура және жанама әсер ету болса.

Жалпы білім берітін мекемелерде мектепке дейінгі және кіші сынып жасындағы балалардың сөйлеу тілі дамуының бұзылысын түзету мәселесі өзекті болып қалады.

Педагогтің логопедия негіздерін білу шартында мектеп пен балабақшада логопедиялық жұмыстың қажеттілігін М.Е.Хватцев көрсетті. М.Е.Хватцевтің еңбегі логопедияның теориялық негізін жүйелеу, жалпы білім беретін типтегі балабақшалар шартында мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тілінің жастық және патологиялық жетілмеуін түзету әдістемесін ғылыми тұрғыдан негіздеу болып табылады. Алайда М.Е.Хватцевтің ұсынымдарында сөйлеу тілін зерттеуге бағытталған кешенді ықпал ету қағадасы балалармен жүргізілетін логопедиялық тексеру және түзету әдістемелерінде жеткілікті түрде жүзеге аспайды [2].

М.Е.Хватцевпен белгіленген логопедияның бағыты XX ғ.30 – 50 жж. педагогикалық әдебиеттерде көрініс тапты (М.А. Александровская, И.Соловьева, В.И. Городилова, В.И. Радина, А.Д. Филиппова, Н.Д. Шуравина).

Балалардың сөйлеу тіліндегі бұзылысты түзету жұмысының тиімділігін арттыру үшін логопедтің балабақшадағы өзге де қызметкерлермен өзара педагогикалық әрекеттестігі ерекше маңызға ие болады:

Тәрбиешімен – тілдік материалды бекіту жоспарында баланың тілдік дайындық деңгейін есепке алу үшін;

- Музыкалық жетекшімен – сөйлеу тілінің екпіні мен ырғақтылығын түзету үшін;

- Психологпен – балалардың сөйлеу тілі бұзылысымен тығыз байланысты, ал кейде шарттасқан психикалық үрдістерін зерттеу және түзету үшін;

- Дене шынықтыру жаттықтырушысымен – психомоторлы функцияны зерттеу және түзету үшін.

Сөйлеу тілінің дамуында бұзылысы бар балалар сауат ашуды меңгеруге дайын емес екендігін зерттеушілер атап өткен (Н.А.Никашина, И.Н. Садовникова, т.б.). Балалардың мектепте оқуын қиындататын ересектер тобындағы балалардың ауызша сөйлеу тіліндегі бұзылыстардың бірқатар таралуы (М.А.Алексндровская, Е.Ф.Рау, т.б.) жалпы білім беретін мектептегі логопедиялық жұмыстың жаңа әдістерін іздеуге негіз болды. Балалардың сөйлеу тілін зерттеуге симптоматикалық әдіс жасалды және мектепке дейінгі мен кіші сынып оқушыларының сөйлеу тіліндегі бұзылыстарды психологиялық-педагогикалық зерттеу негізінде жаңа жүйелік әдіс құрастырылды (Р.Е.Левина, Л.Ф.Спирова, Л.С.Волкова, Г.А.Каше, т.б.). Осы жастағы балалардың сөйлеу тілінің бұзылысын зерттеу негізінде жалпы білім беретін орыс мектептерінің бастауыш сыныптарының мұғалімдеріне арналған логопедиялық жұмыстың жүйесі құрастырылды (Л.С. Волкова, 1964). Алайда жалпы білім беретін типтегі мектепке дейінгі қазақ тілді ұйымдардағы балалармен жүргізілетін логопедиялық жұмыстың әдістемесі осы күнге дейін жоқ.

Осындай қиындықтар бойынша әдебиеттердің талдауы жалпы білім беретін типтегі балабақшалар жұмысы жүйесіндегі сөйлеу тілінің бұзылысын түзету мәселесі шешілмегендігін көрсетеді. Қазақ тілді мектепке дейінгі 6 жастағы балалардың сөйлеу тілінің бұзылысын кешенді психологиялық-педагогикалық тексеру әдістемесі жоқ; олардың мектепте оқуға психологиялық дайындығы зерттелмеген; жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардағы қазақ тілді балаларға түзетушілік, алдын алу логопедиялық ықпалдың бағыты құрастырылмаған; осы балалармен жүргізілетін отбасындағы, балабақшадағы жұмыстың түрлері, әдістер мен педагогикалық шарттары анықталмаған.

Н.В.Новотворцеваның зерттеулерінде анамнез, психологиялық-педагогикалық сипаттама мен медициналық құжаттардағы мағлұматтардың талдауы бұл топтағы балалардың физикалық жағынан сау, психикалық дамуы жастық қалыпқа сәйкес дамығандығын көрсеткен. Тек санаулы балаларда ғана сөйлеу тілінің онтогенезінде дыбыстық қатардың қалыптасуында тежелулер байқалған. Ғалымның зерттеулерінде жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардың балаларында дислалияның түрлері мен дыбыстардың түрлі фонетикалық топтарындағы дыбыс айту бұзылыстары анықталды [3].

Жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардың ересектер тобындағы балалардың сөйлеу тіліндегі жиі таралған бұзылыстары, сонымен қатар сөйлеу тілі бұзылысының беталысы осы типтегі мектепке дейінгі ұйымдардағы балаларды тәрбиелеу тәжірибесіне арнайы логопедиялық жұмысты қосуды негіздейді. Н.В.Новотворцеваның фонематикалық үрдістердің зерттеу нәтижелеріндегі мағлұматтары сөйлеу тілінің бұзылысы бар балаларда көбінесе талдаудың күрделі түрінде қателер болатынын көрсетті. Жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардағы балаларға сонымен қатар, сөйлеу тілінің лексикалық-грамматикалық құрылымының дамымауы тән. Бұл топтағы балалар әсіресе, сын есім, үстеу қолдануда, сөзөзгерту, салалас және құрмалас сөйлемдерді құрауда қателеседі. Бұл бұзылыстар терең емес, тұрақсыз және тапсырманың қиындылығына байланысты түрлі деңгейде көрініс табады [4].

Ғалымның таным үрдістерін зерттеулері көрсеткендей мектепке дейінгі 6 жастағы сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларда түс, көлем мен заттар арасындағы байланыс пен қатынасты білдіретін сөздерде кемістіктер байқалады.

Көптеген маңызды көрсеткіштер жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдарда тәрбиеленетін сөйлеу тілінде бұзылысы бар балалардың мектепте оқуға дайындығының жеткіліксіз екендігін дәлелдейді.

Н.В.Новотворцева зерттеулеріне сүйеніп балалардың мектепке дайындығын сипаттайтын төрт деңгейді бөлді.

Бірінші деңгей – физикалық жағынан сау, қалыпты сөйлеу тілдік және жоғары психикалық дамумен, оқу іс-әрекетінің алғышарттары мен мектепте оқуға психикалық дайындығы жеткілікті қалыптасқан балалар. Бұл балалар әлеуметтік жағдайы жақсы, жағымды отбасылық тәрбие шартында өседі.

Екінші деңгей – физикалық жағынан сау, сөйлеу тілінің тек фонетикалық жағының бұзылысы бар, жалпы психикалық дамуы қалыпты, оқу іс-әрекеті алғашарттары мен мектепке психологиялық дайындығы жеткілікті қалыптасқан балалар. Әдетте бұл балалар әлеуметтік жағдайы жақсы, жағымды отбасылық тәрбие шартында өседі.

Үшінші деңгей – денсаулығы жақсы, сөйлеу тілінің фонетика-фонематикалық бұзылыстары және басқа да компоненттерінің және психикалық үрдістердің жоғары дамымаушылығы бар, оқу іс-әрекеті арғышарттары мен мектепке психологиялық дайындығының жеткіліксіз түрде қалыптасқан балалар. Әдетте бұл балалар жағымсыз отбасы шартында өседі.

Төртінші деңгей – соматикалық жағынан әлсіз балалар, бұл балаларда сөйлеу тілінің дыбыс айтуының бұзылысы сөйлеу тілі жүйесінің басқа да компоненттеріндегі ақаулықтармен бірігеді, байланыстырып сөйлеу тілі мен таным аяларының жеткіліксіздігі болады. Оларда оқу іс-әрекеті арғышарттары мен мектепке психологиялық дайындығы қалыптаспаған. Бұл әлеуметтік жағдайы нашар отбасындағы балалар.

Бірінші және екінші деңгейдің балалары мектепке дайындықта тәрбиелеу мен оқытудың жаңа шарттарына бейімделудің жоғары дәрежесін иемденеді. Үшінші деңгейдің балалары мектепке бейімделудің орта дәрежесін, ал төртінші деңгей балалары төменгі дәрежесін сипаттайды. Мектепке бейімделу деңгейін анықтау өлшеміне баланың сабаққа деген қатынасы, бағдарлама материалын меңгеру тиімділігі, т.б. жатады [5].

Көрсетілген мағлұматтар балалар бақшасында алты жастағы балалардың сөзсіз үрдістері мен сөйлеу тілінің бұзылыстарын түзетуге бағытталған мақсатты арнайы жұмыстарды өткізу, сонымен қатар сауат ашу дағдысы мен мектеп бағдарламасын меңгеру қиындықтарының алдын алу керектігін көрсетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абашыкова Ғ. Сауат ашу. // Бастауыш мектеп, 2004, № 11.

2. Ахутина Т.В. Нейролингвистический анализ механизмов синтаксической организации высказывания. Автореф.дис. докт.псих. наук. М., 1989,

3. Ибатова Г.Б. Жалпы білім беретін балалар бақшасындағы балалардың сөйлеу тілінің лексикалық-грамматикалық жағының ерекшеліктері // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, «Арнайы педагогика» сериясы, Алматы, №1(16) 2009г.,-40-44с

4. Миронова С.А. Обучение и воспитание дошкольников с нарушениями рачи. М., 1987г.

Шарапановская Н.А. «Тяжелые нарушения звукопроизносительной стороны речи учащихся младших классов ВШ», М., 1986г

MAKTABGACHA YOSHDAGI 6-7 YOSHLI DIZARTRIYALI BOLALARNING NUTQIY MULOQOT KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH MEZONLARI

Z.I.Sabirova- Nizomiy nomidagi TDPU o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi 6-7 yoshli dizatriyali bolalarning nutqiy muloqot ko’nikmalarini shakllantirish mezonlari haqida so’z borgan.

Аннотация: В данной статье говорится о критериях сформированности навыков речевого общения у детей дошкольного возраста 6-7 лет с дистрией.

Jahon ta’lim tashkilotlarida nutqida og‘ir nuqsonlari bo‘lgan bolalarni maktabga nutqiy jihatdan tayyorlashda rivojlantiruvchi muhitni modellashtirish texnologiyalari amaliyotga keng tatbiq etilmoqda. Shu bilan birga, bolalarning bilish, nutq qobiliyatlarini rivojlantirish, bolaning morfologik, funksional va aqliy rivojlanish darajasini oshirish, nutqiy vaziyatga mos yangi tushunchalarni yaratish, nutqiy tayyorgarlikning kognitiv komponentlarini kuchaytirishga doir amaliy loyihalarni tatbiq etish bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

Maktabgacha yoshdagi 6 va 7 yoshli dizartriyali bolalarning og‘zaki nuqtga tayyorgarligini rivojlantishning dolzarbligi nazariy va amaliy tadqiqotlarning uzoq va an’anaviy mavzusi bo‘lgan pedagogik bilimlar tarkibida markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Maktabgacha ta'lim tizimida dialogik muloqot muammosi alohida e’tiborni talab qiladi. Aynan shu yoshda tengdoshlar bilan hamkorlik asoslari, ishonchli, dialogik munosabatlar o‘rnatish qobiliyati shakllanadi. (1; 2; 3; 4; 5).

Nutqiy rivojlanish bilan birga dizartriyali bola ruhiyati o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik ko‘pgina olimlar tomonidan isbotlab berilgan. L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, A.R.Luriya va boshqa mualliflarning ko‘rsatishicha, boladagi barcha ruhiy jarayonlar: idrok, xotira, diqqat, tasavvur, tafakkur nutq jarayonining to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishtiroki bilan rivojlanadi.

Dizartriyali maktabgacha yoshdagi bolalar ta’limining o‘yin shakllarida og‘zaki muloqotga tayyorgarligini shakllantirish muammosining tarixiy va mantiqiy tahlili natijasida bir qator kontseptual g‘oyalarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

a) B.G.Ananiev, L.I.Antsiferova, V.T.Afanasyev, I.V.Bestujev, L.S.Vygotskiy, V.V.Davydov, M. S.Kagan, A.N.Leontyev, V.A.Petrovskiy, K.K.Platonov, Y.A.Yadov tomonidan ishlab chiqilgan shaxs, individual va faoliyat subyekti sifatida bolaga integral yondashuv, shaxs, ong va faoliyatning birligi haqida;

b) shaxs yo‘nalishi pozitsiyalarining birligi haqida: B.G.Ananiev, G.K.Axayan, Z.I.Vasilyeva, A.Maslou, A.Nemchiski (Polsha), S.L.Rubinshteyn va boshqalar;

v) muloqot faoliyatida shaxsni rivojlantirish bo‘yicha: K.A.Abulxanova-Slavskaya, B.G.Ananiev, V.V.Davydov, A.N.Leontiev, J.Reikovskiy (Polsha), S.L.Rubinshtein, D.B.Elkonin va boshqalar.

O‘rganilayotgan muammoning tarixiy va mantiqiy tahlili shuni ko‘rsatdiki, biz uchun quyidagilar muhim kontseptual ahamiyatga ega:

a) qadriyatlar nazariyasi: S.F.Anisimov, L.M.Arxangelskiy, V.Brojik (Chexiya), R.Veber (Germaniya), A.A. Huseynov, K.Kozenevski, Z.Krasnodebski, J.Kuchinski, A.F.Losev, M.Momov, V.Strujevskiy, I.Titarenko, Yu.Tichner, V.A.Yadov va boshqalar;

b) insonparvarlik va gumanistik dunyoning zamonaviy tushunchalari: L.P.Buнeva, I.Voynax (Gollandiya), SV.Voloshin, X.Kvyatkovska (Ruminiya), J.Legovichius (Litva), A.A.Melik-Pashev, V.Okon (Polsha), C.Forles (Slovakiya) va boshqalar.

Maktabgacha yoshdagi tayyorlov va katta guruh tarbiyalanuvchilaaning maktabda o‘qishga tayyorligini bilish qobiliyatini ma'lum darajada va shaxsiy fazilatlarni yetarli darajada rivojlanganligi, odamlar bilan muloqot qilish va o‘zaro munosabatda bo‘lish qobiliyatining shakllanganligi bilan R.S.Nemov o‘z ishlarida izohlaydi (6, 282-bet). R.S.Nemov ta’limga psixologik tayyorgarlikning uchta omilini ajratib ko‘rsatib, bolaning amaliy faoliyatining motivatsion, intellektual-kognitiv tayyorgarligi va rivojlanishini aniqlagan; bo‘lajak o‘quvchning muloqot qilish qobiliyati va nutq orqali muloqot jarayonini amalga oshirish qobiliyati kabi mezonlar, muallif shunga mos ravishda tayyorgarlikning dastlabki ikki komponentiga taqsimlaydi.

L.F.Fridman maktabda ta’lim olish uchun olti yoshli bolalarda intellektual, irodali, motivatsion, shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyorgarlikning mavjudligi zarurligi haqida aytib o’tgan. L.F.Fridman

shaxsiy va ijtimoiy-psixologik komponentni tavsiflab, shunday deb ta’kidlaydi: “Har bir bola bolalar jamiyatiga kirish, boshqalar bilan birgalikda harakat qilish, ba’zi sharoitlarda yon berish, boshqalarida esa bo’ysunmaslik qobiliyatiga muhtojdir. Bu sifatlar yangi ijtimoiy sharoitlarga moslashishni ta’minlaydi” (7, 25-bet).

Yuqoridagi mualliflarning bolaning maktab ta’limidagi muvaffaqiyatini ta’minlaydigan omillarning tabiati haqidagi fikrlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolada shakllangan, obrazli, grammatik jihatdan to‘g‘ri nutqning mavjudligi va undan tengdoshlar va kattalar o‘rtasidagi muloqot vositasi sifatida erkin foydalanish qobiliyati ta'lim muloqotining samaradorligini va natijada bolaning maktabdagi muvaffaqiyatini ta'minlashning ajralmas shartidir.

Bolalar erkin muloqot jarayonida faqat atrofdagi voqeali predmet va hodisalarni kuzatish, balki o‘z kuzatishlarini ma’lum emotsional kechinmalar bilan bog‘lashlari muhim. Lug‘at zaxirasini boyitish, faolashtirish imkoniyalari so‘z ma’nolarini, uning mazmuni ma’lum vaziyatga nisbatan tushunishni yanada kengaytirish ishlari bilan uzviy bog‘liq. Bolalarni idrok etilgan predmetlarni ularni nisbatlanish belgilariga ko‘ra guruhlashga o‘rgatishni davom ettirish lozim. Bu o‘z navbatida obrazlar o‘rtasida yanada mustahkam aloqalar uchun zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabyotlar ro‘yhati:

1.Артамонова О.В. Предметно-пространственная среда: ее роль в развитии личности // Дошкольное воспитание, 1995. - №4. - С. 37-42.

2. Годовикова Д. Общение ребенка со взрослым // Дошкольное воспитание, 1988. -№5.-С. 51-54.

3. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика: Пер. с нем. - М.: Педагогика, 1991.-240 с.

4. Клюева Н.В., Касаткина Ю.В. Учим детей общению. Характер, коммуникабельность. Популярное пособие для родителей и педагогов. - Ярославль: Академия развития, 1997. - 240 с.

5. Краевский В.В. Соотношение педагогической науки и педагогической практики. - М.: Знание, 1977. - 64 с.

6. Фридман Л.М., Кулагина И.Ю. Психологический справочник учителя. - Второе издание, дополненное и переработанное. - М.: Совершенство, 1998. -432 с.\

7. Z.I.Sabirova Особенности подготовки к школе детей с тяжелыми нарушениями речи. // Bola va Zamon Научно-популярный журнал детской и возрастной консультации// №1-son (62) 2023 yil

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ КАМЧИЛИГИ БЎЛГАН ЎҚУВЧИЛАРДА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА РИТМИКА

Л.А.Мирахмедова - Низомий номидаги ТДПУ ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу маколада интеллектуал камчилиги бўлган ўқувчиларда соғлом турмуш тарзини шакллантиришда ритмиканинг ахамияти хакида фикр юритилган.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение ритмичности в формировании здорового образа жизни у студентов с ограниченными интеллектуальными возможностями.

Ритмик машғулотлар режасида мусиқа раҳбари болалар характерининг индивидуал хусусиятлари, хулқ — атвори, қизиқишлари, ривожланганлик даражаларидан келиб чиқиб, индивидуал ёндашишни акс эттиради. Умумий ривожланишида қай даражада кечиккан, диққати заиф, барқарор бўлмаган, ўзига ишонмайдиган, шунингдек ўзига ортиқча баҳо берадиган болалар алоҳида эътиборни талаб қиладилар.Ритмик машғулотлар жараёнида қувноқ кайфият, болаларнинг исботлаш ёки ўйин билан машғуллиги уларнинг орасида зерикаётганларга маюсларнинг йўқлиги бу ҳақиқий мусиқа раҳбарнинг педагогик маҳоратидир. Бунга эришиш учун ҳар бир болага индивидуал ва дифференциал ёндашилади.

Мусиқа раҳбари машғулот ўтишда ўқитишнинг энг самарали усулларидан бири тақлид қилиш ҳисобланади. И.М. Сеченов солиштириш, тақлид қилиш қобилиятини предметни яхшироқ ўрганиш ва тушунишда ёрдам берадиган «Инсонларнинг энг қимматли ақл

бойлигидир» деган эди. Тақлид қилиш усулларидан бири ҳар бир машғулотда тадбиқ этиш мақсадга мувофиқдир. Булар қуйидагилардан иборат:

— ритмик машғулотларида мактабгача тарбия ёшидаги нутқи тўлиқ ривожланмаган болаларга қўшиқ айтиш қоидаларини қўшиқ айтишда гавда ва бошни зўриқтирмай тўғри ушлаган ҳолда тўғри бажаришни ўрганиш;

— осойишта, овозсиз, елкаларни кўтармай, бутун гуруҳ билан бир вақтда нафас олиб нўтқ билан ҳаракатлантириш;

— бир нафасда қисқа мусиқа жумлаларини куйлаш;

— куйнинг барча чизиқлари ва айниқса чўзиқ товушлар ҳиргойи қилиш билан бир пайтда ҳаракатларни мослаштириш, осойишта, бақирмай, оҳангдор куйлай билишни ривожлантириш,

— мусиқа жумласига аниқ интонация беришда оҳангдор жаранглаш малакасини ҳосил қилиш,

–бир интонацияга эътибор эшитиш диққати ва ритмикани ҳис қилишни ривожлантириш;

Нутқи тўлиқ ривожланмаган мактабгача тарбия ёшидаги болалар, айниқса, диққати жуда беқарор бўлади. Шунинг учун ритмик машғулотларда қўшиқ айтиш оҳнагини мусаффолигини ривожлантириш устида ишлаганда болаларни эшитиш диққатни бир қўшиқдан иккинчисига ўтказиб ҳар сафар уларнинг тасаввурларини овоз аппаратлари ва эмоционал кайфиятларини фаоллаштириб тез — тез алмаштириш мақсадга мувофиқдир.

Ритмик машғулотлар нутқи тўлиқ ривожланмаган болаларда бадиий таълим аҳлоқий эстетик тарбия бериш тизимининг ажралмас бир қисми ҳисобланади.

Нутқи тўлиқ ривожланмаган 6 ёшли болаларнинг ўзига хос хусусиятлари талаффузда нуқсонларнинг мавжудлигида, шунингдек, етарли луғат заҳирасини йўқлигида намон бўлиб, бу уларга қўшиқ матни маъносини тушунтириш ва эгаллашларига тўсқинлик қилади. Шунинг учун ритмика дастурида ҳамма гуруҳлар қатори катта гуруҳда ҳам аниқ ва равшан талаффуз устида (унли товушларни, ундош ва унли товушлар бирикмалари —ля, ле, лю, ма, мо, му ва бошқа хиргойиларни машқ қилиш) мунтазам ишлаш назарда тутилади. Бу фақат мусиқа мазмунига мос ҳаракатни бажариш, уни ифодали ижро этишга ёрдам берибгина қолмай, балки болалар билим, онг кенгайтиради ҳам. Мусиқа тинглаш ҳар бир ритмик машғулотнинг таркибий қисми бўлиши керак. Мусиқа тинглаш нутқи тўлиқ ривожланмаган болаларни Мусиқавий савияларини кенгайтиради. Уларда мусиқавий дидини ўстиради. Ритмик машғулотларда ҳаракатларни бажариш мусиқани тинглаб бориб, унинг бадиий ифодасини ҳаракатлар билан тасвирлайдилар. Фақат мусиқа тинглашгина болаларни чин маънодаги кенг мусиқа оламига олиб кириши мумкин, чунки улар қўшиқ айтганда, куйга мос, оҳангга мос ҳаракатларни бажарганда уларнинг эмоционал завқланишлари вужудга келади.

Нутқи тўлиқ ривожланмаган болалар мазмунига кўра ўзлари ижро этадиганларидан кўра мураккаброқ мусиқа асарларини тинглайдилар ва идрок этадилар. Шунинг учун мусиқани тинглаш нутқи тўлиқ ривожланмаган болалар билан олиб бориладиган коррекцион — ривожлантириш ишида катта аҳамиятга эга.

Мусиқани тинглашда мусиқа раҳбарининг тушунтириши катта аҳамиятга эга. Тушунтириш болаларда мусиқага қизиқиш, ҳиссий жавоб, уни яна бир тинглаш, тушунтириш, эслаб қолиш иштиёқини уйғотиш керак.

Мусиқа раҳбарнинг умумий вазифаси болаларнинг умумий овозларини жаранглилигини тенглаштириш, болалар овознни зўриқишлари ва шу туфайли уни бузилишларига йўл қўймаслик, қўшиқ, куй оҳангларига болалар ҳаракатларини мос тушишига аҳамият бериб, улар координациясини тинглаб бориши керак.

Ритмик машғулотлари ўтказилаётган хонада болалар диққатини чалғитувчи расм ва плакатлар бўлмаслиги керак.

Ритмик машғулотлар дастури йил давомида ўтказилишига мўлжалланган бўлиб, қуйидаги қисмларга бўлинади: «Мусиқани тинглаш», «Мусиқа саводи элементлари», «Мусиқа асосида ҳаракатлар бажариш» дан таркиб топади. Ритмик таълим беришнпнг асосини болаларда нутқ камчиликларини бартараф этиш мусиқа қобилиятларини ривожлантиришнинг энг мақбул

усуллари, ифодали ҳаракатлар ижролари ташкил қилади. Шу туфайли репертуарни танлаш, шунингдек, 6 ёшли нутқ камчилигига эга бўлган болаларда ритмик таълим беришнинг методик усул ва воситалардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

Бола ҳаракатни қўшиқнинг куйи ва сўзларини диққат билан тинглаб идрок этиб бажара бошлайди ва атрофдаги ўртоқлари овозларини, жўрнавозлигини, ҳаракатларини бир вақда эшитиб, ўзининг ҳаракатини ва овозини уларга сўзлаб куйлайди ва мослаштиради. Айнан ритмик машғулотларда нутқи тўлиқ ривожланмаган болаларнинг диққат — эътибори ва онглилиги фаол кечади. Айниқса болаларнинг мусиқавий бадиий хотираси яхши ривожланиб, ўрганган қўшиқ ва ҳаракатлари (қўл ҳаракати, оёқларининг ҳаракати, гавдани ўнг ва чап томонга буриш ҳаракатлари) бадиий ижро этганда завқланиш ҳисси юксак даражада кечади.

Қилган ҳамоҳанг ҳаракатларни болалар бажарганда физиологик ривожланиш жараёни ижобий кечади. Жумладан, нафас қисми кенгайиб, нафас олиш чуқурлашади; қомат тўғри ва текис ривож топади. Овоз ва нутқ аппарати яхши ривожланади,нутқ нуқсонлари коррекцияланади.

Куйлар оддий болалар куй асосида ҳаракатларни бажаришларига қулай бўлиши керак. Нутқ камчилигига эга бўлган болаларга хос хусусиятлардан бири бўлган луғат бойлиги чекланганлиги туфайли қўшиқ матнининг мазмуни аниқ, тушунарли сўзнинг ҳажми катта бўлмаслиги керак. Катта гуруҳ репертуарига товушнинг енгил, эркин, енгил қуйилиб келишини талаб қилувчи оҳангдор, чўзиб айтиладиган ва артикуляция аппаратининг ҳаракатчанлигини талаб қиладиган маршсимон, жўшқин қўшиқлар киритилади. Катта гуруҳ репертуарига болалардан фақат тўғри йўли қўйилган қўшиқчилик нафаси, яхши дикциясигина эмас, балки товуш динамикаси, қўшиқлар ҳам киритилган.

Қўшиқ айтиш ва куйга жўр бўлиб ҳаракатлар бажариш малакасини ҳосил қилиш нутқи тўлиқ ривожланмаган 6 ёшли болалар овоз аппаратининг ёш хусусиятлари ва мусиқа қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда ритмик машғулотлар жараёни йил давомида нафас олиш, ҳаракатни барча турларини енгил бажара олиш кабиларни амалга ошириб борилади. Бу малакалардан ҳар бири аста — секин такомиллашиб, ривожланиб боради.

Нутқи тўлиқ ривожланмаган 6 ёшли болаларда мусиқа асосида ҳаракат турларипи бажарнб ривожлантириш ҳамда ҳаракатланиш шакллантиришда куйга мос ҳолда ҳаракатларни бажариш каби махсус машқларнинг аҳамияти катта. Масалан, гавдани то ўнгга ёки чапга, қўлни оёқ ҳаракатларига мос равишда ҳаракатга келтириш, нозик ҳаракат турларини бажариш ва ҳоказо.

Нутқ нуқсоннга эга бўлган болаларни нутқий нафас олиши бузилган бўлади .Ҳаракатланиш давомида нафас тўғри олишни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ритмик машғулотларда қўшиқ айтиш, ҳаракатларни бажаришда нафас олишни аста — секин тўғри ривожлантириш, осойишта бир вақтдан бошлаб товуш динамикасинн нафас олиш малакалари билан мустаҳкамлаш назарда тутилган.

Ритмик машғулотлар жараёнида нутқи тўлиқ ривожланмаган болаларнинг мустақиллик, ташаббускорлик, кузатувчанлик, ўз мақсадига эришиш йўлида (югуриш, сакраш, мусиқага мос ҳолда ҳаракатларини мўлжалга олиш) тиришқоқлик билан ҳаракат қилиш каби фаолиятлар шакллана боради. Уларнинг ҳаммаси нутқи тўлиқ ривожланмаган болаларнинг ақлий фаолиятини фаоллаштириш учун ритмик билимларни чуқурроқ ва батафсил эгаллаш учун шарт —шароит яратади. Ритмик машғулотлар жараёнида хотирани, тасаввурни, нутқни қабул қилишни ва шу каби психик жараёнларни ривожлантиришни ҳам ташкил этади.

Фойдаланган адабиётлар

1.Махкамджонов . К.М. – Жисмоний тарбия методикаси ва болалар спорти- Т.: Низомий номидаги ТДПУ-2015

2. Po‘latova P.M.-Maxsus pedagogika(Oligofrenopedagogika)-T.: “G‘.G‘ulom”nashriyoti-2005

3.Po‘latova P.M.va boshqalar-Maxsus pedagogika-T.: “Fan va texnologiya”-2014

4. Raxmanova V.S. –Defektologiya asolari-T.: “G‘.G‘ulom”nashriyoti-2002

5. М.А.Касицына, И.Г.Бородина “ Коррекционная ритмика”-М -2019

NUTQIDA KAMCHILIGI BO`LGAN BOLALARNI ESHITUV IDROKINI RIVOJLANTIRISH

L.T.Mamatkulova - Nizomiy nomidagi TDPU o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqida kamchiligi bo’lgan bolalarning eshituv idrokini rivojlantirish ishlari haqida fikr yuritilgan.

Аннотация: В данной статье речь идет о развитии слухового восприятия у детей с нарушением речи.

Respublikamiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Inson qadri,uning huquq va maanfatlari-oliy qadriyat “ tamoyilidan kelib chiqib ,aholi uchun munosib turmush sharoitini yaratishni Yangi O‘zbekiston siyosatining ustivor yo‘nalishi etib belgilangan. Bu borada yoshlar va bolalarga e’tibor va amaliy g’amxo‘rlik ko‘rsatish,ularni jismoniy va ma’naviy barkamol etib tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda .Bolalarni kichik yoshdan boshlab rivojlantirish,ularni o‘qishi uchun munosib shart-sharoitlar yaratish orqali kelajakda yoshlarning o‘zligini to‘la namoyon etishiga mustahkam zamin yaratilmoqda .

Nutq faqat inson uchun xos bo'lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir. Nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir birlariga ta'sir etadilar.Nutq buzilishlarini tahlil qilish tamoyillariga ta'rif bergan dastlabki tadqiqotchilardan biri R.YE.Levina hisoblanadi. Nutqning yaxshi rivojlanmaganligini sabablaridan biri bu eshitish idrokini buzilishidir.

Eshitish idrokining rivojlanishidagi nutqiy bo‘lmagan tovushlarni idrok etish va inson nutqidagi tovushlarini idrok etish rivojlanadi. Nutqiy bo ‘lmagan tovushlarni eshitish - bu atrofdagi turli xil tovushlarini (tabiat tovushlari, transport shovqinlari, musiqa va boshqalar) eshitish va farqlash. Ularni tovush balandligi, davomiyligi, balandligi, miqdori bo'yicha farqlash, tovush manbai va yo'nalishini aniqlash. Fonematik eshitish - ona tilidagi tovushlarni (fonemalarni) eshitish va farqlash, turli xil fonema birikmalarining (so'zlar, iboralar, matnlar) ma'nosini tushunish qobiliyati. Nutqni eshitish inson nutqini tovush, tezlik, tembr va intonatsiya jihatidan farqlashga yordam beradi.

Eshitish idroki yaxshi rivojlanmagan bolalar fonemalarni, tovushlar va shovqinlarni to'g'ri ajrata olmaydilar. Eshitish idroki "fonematik idrok" tushunchasi bilan birlashtiriladi, shuning uchun fonemik idrok shakllanmaganda lug'at, grammatik tuzilish va bog’langan nutqdan foydalanish jarayoni buziladi. Tadqiqotchi G. A. Kashe, R. E. Levina, N. N. Traugott, T. V. Tumanova, T. B. Filicheva, G. V. Chirkina, S. N. Shaxovskayalar nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarda fonematik va eshitish idrokining rivojlanmaganligini ta'kidlaydilar. G. V. Babina, A. Germakovska, V. A. Kovshikov va boshqa tadqiqotchilar esa nutqiy va nutqiy bo'lmagan tovushlarni farqlashda qiyinchiliklar bo‘lishini aytib o‘tishgan.

Eshitish idrokining muvaffaqiyatli shakllanishi uchun bir qancha shartlar mavjud:

- psixik funksiyalarni rivojlantirishning neyrofiziologik mexanizmlarini saqlab qolish;
- kattalar va bolalar o'rtasidagi muloqot;
- predmet va kognitiv faoliyatning rivojlanish darajasi .

Bolalar o'yin davomida rivojlanadi, o'yin bolaga qiziqarli bo'lishi juda muhimdir. O'yinlarning maqsadi - bola uchun tovushlar dunyosini ochish, ularni jozibali va mazmunli qilishga harakat qilishdan iborat. O'yinlarda orqali bola tanish narsalarning "tovushini", shuningdek, inson nutqi, hayvonlarning ovozi va musiqa asboblari tovushlarini farqlashni o'rganadi. Bu nafaqat faol eshitish idrokini, balki yaxshi xotirani, diqqatni, fikrlashni, balki musiqiy idrokni ham talab qiladi. Ota-onalar bilan hamkorlikdagi ish mazmuni bolalarning eshitish idroki holatini o'rganish natijalari bilan belgilanadi va maslahatlar, ochiq darslar va uyda bolalarning eshitish idrokini rivojlantirish uchun maxsus vositalar bilan ta'minlanishi bilan amalga oshiriladi.

Eshitish idroki - insonning muhim xususiyati bo‘lib eshitish idrokisiz nutqni eshitish va tushunishni o'rganish mumkin emas. Eshitish xotirasi orqali inson idrok va tahlil qiladigan va keyin takrorlaydigan barcha tovushlarni eslab qoladi.Bolalarni yoshligidanoq to'g'ri va aniq gapirishni o'rgatish, eshitish idroki va xotirasini rivojlantirish kerak.

Eshitish idrokini rivojlantirish uchun o'yinlarni tanlash quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

1- bosqich. Eshitish diqqatini rivojlantirish.

2 - bosqich. Nutqni eshitishni rivojlantirish.

3- bosqich. Fonemik eshitishni rivojlantirish.

Maxsus tanlangan didaktik o'yinlar eshitish idrokining kamchiliklarini tuzatish imkonini beradi.

Dastlabki bosqichda nutqiy bo'lmagan tovushlarni ajratish uchun vizual-motor yordami talab qilinadi. Bu shundan iboratki, bola qandaydir g'ayrioddiy tovush chiqaradigan ob'ektni ko'rishi, undan turli yo'llar bilan tovush chiqarishga harakat qilishi, ya'ni muayyan harakatlarni bajarishi kerak. Qo'shimcha sensorli yordam faqat bola kerakli eshitish tasvirini shakllantirganda ixtiyoriy bo'ladi.

Eshitish diqqatini rivojlantiruvchi o ‘yin: "Ayting-chi, nima eshityapsiz?"

O'yin mazmuni : O'qituvchi bolalarni ko'zlarini yumib, diqqat bilan tinglashni va qanday tovushlarni eshitganligini aniqlashni taklif qiladi (qushlarning sayrashi, mashinaning signali, tushgan bargning shitirlashi, o'tkinchilarning suhbati va boshqalar). Bolalar to'liq jumlalar bilan javob berishlari kerak. Bir vaqtning o'zida ikki yoki uch xil tovushni (shovqinni) eshitish mumkin.

Ovoz yo'nalishini aniqlashga doir o‘yin:”Qo‘ng‘iroq ovozini qayerdan eshitdingiz?”

O'yin mazmuni : Bolalar xonaning turli joylarida guruhlarga bo'linib o'tirishadi, har bir guruhda ovoz chiqaruvchi asbob beriladi va guruh yetakchisi tanlanadi. Unga ko'zlarini yumib, qayerdan qo'ng'iroq ovozi kelganini taxmin qilish va qo'li bilan yo'nalishni ko'rsatish taklif etiladi. Agar bola yo'nalishni to'g'ri ko'rsatsa, o'qituvchi belgi beradi va guruh yetakchisi ko'zlarini ochadi. Qo'ng'iroqni chalgan bola o'rnidan turib, qo'ng'iroqni ko'rsatadi. Agar yetakchi yo'nalishni noto'g'ri ko'rsatsa, u to'g'ri taxmin qilmaguncha yana boshqaradi.

Harakatlarni muvofiqlashtirishni rivojlantirish uchun o‘yin:"O'yinchoqni toping"

O'yin mazmuni: Bolalar yarim doira ichida turishadi. O'qituvchi ular yashiradigan o'yinchoqni ko'rsatadi. Yetakchi bola xonani tark etadi, yoki chetga o'tadi va orqaga o'giriladi va bu vaqtda o'qituvchi bolalardan birining orqasiga o'yinchoqni yashiradi. Keyin yetakchi bola bolalarning oldiga boradi, ular jimgina qo'llarini urishadi. Yetakchi bola o'yinchoq yashirgan bolaga yaqinlashganda, bolalar balandroq qarsak chaladilar, agar ular uzoqlashsa, qarsak chalish to'xtaydi. Ovoz kuchiga ko'ra, bola kimga yaqinlashish kerakligini taxmin qiladi. O'yinchoq topilgandan so'ng, yetakchi sifatida boshqa bola tayinlanadi.

Eshituv idrokini rivojlantirish jarayonida nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar idrok faoliyatini o’stirish ,tovushlarni harakat turlarini muvozanatlashtirish kabi elementar usullar orqali bolalarni o’z bilimini boyitib borishga o’rgatish lozim.

Xulosa qilib aytganda, eshituv idrokini rivojlantirish jarayonida nutqi to’liq rivojlanmagan bolalarni turli xil metodikalar orqali eshituv idroklari yanada yaxshilanadi, diqqati jamlanadi, eshitish qobilyatlari rivojlanadi, nutq kamchiliklari bartaraf etiladi.

Ota-onalar va atrofdagi kattalar o`z farzandlari tarbiyasida uning nuqsoniga nisbatan jiddiy munosabatda bo`lishlari, o`z vaqtida ya’ni maktabgacha yoshda bartaraf etish lozim ekanligini, bolalar ta’lim-tarbiya muassasasida va uyda rioya etish lozim bo`lgan yagona talablarni bilishlari, umumiy va nutqiy rejimni dam olish kunlarida ham qo‘llashlari , logoped va tarbiyachilarning barcha maslahatlariga qat‘iy rioya qilishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Ayupova M.Y.Logopediya “O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati”., T.: 2007.

2. Mo‘minova L.R.Nutqida og’ir nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ta’lim-tarbiya va korreksion logopedik ish tizimi – T., 2001

3. Nurkeldiyeva D.A, Chicherina Ya.E Ilk maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologik, pedagogik va logopedik tekshirish - T.: “Yangi asr avlodi” 2007

4. Ayupova M.Y. “Fonetik-fonematik nutq kamchiliklarini bartaraf etish texnologiyasi” Navro‘z nashriyoti-2016

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALAR UCHUN “TASVIRIY SAN’AT” IJODKORLIK MAHSULIDIR

G.D. Berdiyorova - Nizomiy nomidagi TDPU o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada alohida yordamga muhtoj bolalar uchun “Tasviriy san’at” ijodkorlik mahsuli ekanligi, uning imkoniyati cheklangan bolalar uchun foydali tomonlari haqida so’z yuritilgan.

Аннотация: В данной статье говорится о том, что «Изобразительное искусство» является продуктом творчества детей с особыми потребностями, и его пользе для детей с ограниченными возможностями здоровья.

Tasviriy san’at - rangtasvir, haykaltaroshlik, grafikani birlashtirgan nafis san’at turi; voqelikni uning osongina ilg‘ab olinadigan fazoviy shakllarda ko‘rgazmali obrazlarda aks ettiradi. Tasviriy san’at turlari o‘z xususiyatlariga qarab real borlikni ob’yektiv mavjud sifatlari — hajm, rang, fazo, shuningdek, predmetning moddiy shakli va nurhavo muhiti, harakat va o‘zgarishlari xissini yaratadi, bunda tasvirning hissiy konkretliligidan illyuzionizmga. o‘tish mumkin. Tasviriy san’at faqat ko‘rish mumkin bo‘lgan narsalarnigina tasvirlab qolmay, balki asarlarida hodisalarning vaqtinchalik rivoji, uning u yoki bu qismi (fabula), erkin hikoyanavislik, dinamik harakatlarni ham aks ettirib, dunyoni g‘oyaviy o‘zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Tasviriy san’at insonning ruhiy kiyofasini, uning o‘zgalar bilan o‘zaro munosabatlarini, tasviriy holatning psixologik va emotsional mazmunini ham yoritadi. Ba’zan mavjud bo‘lmagan, rassom tasavvurining mahsuli bo‘lgan obrazlarni ham yuzaga keltiradi. Insoniyat tarixidagi turli davrlarni aks ettiradi. Davrning faqat hissiy holatigina emas, balki uning g‘oyaviy mohiyati, siyosiy, falsafiy, estetik va etik g‘oyalari ham Tasviriy san’atning mazmuniga aylanadi. Tasviriy san’at obrazlarining ko‘rgazmaliligi rassomga hayotning muayyan hodisasiga o‘z munosabatini yuksak darajada ifodalashiga imkon beradi; shu tufayli hayotni bilishning faol shakli sifatida jamiyatning ijtimoiy hayotida, ma’lum tizimning ommaviy ongini qaror topishida muxim rol o‘ynaydi. Olamni bilishning shakllaridan biri sifatida ijtimoiy ongni shakllantiradi hamda xalq orzuumidlarini ifodalash shakli sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy sharoitda umumgoyaviy kurashlarning bir bo‘lagi sifatida namoyon bo‘ladi.

Insoniyatning mehnat faoliyati, e’tiqodlari, diniy qarashlari zaminida Tasviriy san’at paydo bo‘lgan va rivojlangan. Qad. tosh asrining ilk bosqichidayoq inson o‘z ehtiyoji uchun zarur bo‘lgan buyumlarni yaratish, libos, turar joylar tayyorlash jarayonida qulaylik, maqsadga muvofiqlik tushunchalari rivojlanib, ritm, simmetriya hissi ortdi. Marxumlar bilan vidolashuv, dafn marosimlarida marxumlar qabriga turli buyumlar ko‘yish odatlarida Tasviriy san’atning fazoviy fikr yuritish, fazoviylik, kenglik, olam tushuncha va tasavvurlari shakllanib bordi. Tosh, suyak, keyinchalik sopoldan ishlangan turli shakl va haykallarda, qoyatoshlarga, gor devorlariga chizilgan, rangda ishlangan rasmlarda ibtidoiy insonning mehnat faoliyati, dunyo, borliq haqidagi o‘yxayollari, o‘zga dunyo to‘g‘risidagi tasavvurlari mujassamlashgan.

Ijtimoiy jamoa tuzumining inqirozi hamda mehnat taqsimotining yuzaga kelishi, aqliy mehnat jismoniy mehnatdan ajralishi Tasviriy san’at rivojida muhim o‘rinni egallaydi. Tasviriy san’at inson faoliyatining ma’lum sohasiga aylanib davr ruhiyati, uning siyosiy, ma’naviy va nihoyat estetik qarashlarini aks ettiruvchi manbaga aylandi. Qad. Sharq mamlakatlarida, jumladan Qad. Misrda Tasviriy san’at insonning dunyo, borliq to‘g‘risidagi tushuncha va tasavvurlarini, xudolar darajasiga ko‘tarilgan fir’avnlarni ulug‘lash quroliga aylandi. Yunonistonda Tasviriy san’at jamiyatning erkin fuqarosiga qaratilgan va antik mifologiyaning g‘oyalarini plastik moddiylashtirilgan ko‘rinishida kamol topdi, Qad. Rim realizmida murakkab inson jismi namoyon bo‘ddi.

Insoniyat sivilizatsiyasining muhim o‘choqlaridan hisoblangan O‘rta Osiyo, uning ajralmas qismi O‘zbekiston hududida ham Tasviriy san’at ijtimoiy hayotda muhim o‘rin egallab, davr hamda inson tafakkuridagi nozik o‘zgarishlarni o‘zida aks ettiradi. Zarautsoy rasmlari, Xorazm, Sug‘d, Baqtriya mahobatli haykal va rangtasvirlari shuning dalilidir.

O‘rta asrlar Tasviriy san’ati uslub jihatidan rangbarang, turlari keng va xilmaxil, bu davrda mahobatli haykaltaroshlikning nodir namunalari yuzaga keldi. Hindiston, Indoneziya, HindiXitoy o‘lkalarida betakror haykaltaroshlik asarlari yaratildi. O‘rta Sharq mamlakatlarida miniatyuraning o‘ziga

xos turi yaratilgan boʻlsa, Oʻrta asr Yevropa madaniyatida haykaltaroshlik va rassomlik diniy eʼtiqod va dunyoqarashlar zaminida oʻziga xos yoʻnalish va, mazmun kashf etdi, ikona sanʼati ravnaq topdi. Roman uslubi va gotikaaa barpo etilgan meʼmoriy obidalarda sanʼatlar sintezining ajoyib namunalari yaratildi.

13—16-asrlar Tasviriy sanʼatida dunyoviy mavzu va qarashlarning kuchayib borishi tasvirlarda borlikda mavjud shakl va koʻrinishlarning ortishi bilan belgilanadi. Shu harakat va taraqqiyotda Tasviriy sanʼatning qonunqoidalarini ilmiy asosda oʻrganishga qiziqish ortdi. Optika, anatomiya, perspektiva, nursoya nazariyasiga oid muhim tadqiqotlar qilindi. Moybo‘yoq texnikasi mukammallashdi, ijodkorlar antik sanʼat anʼanalariga tayangan holda Uyg‘onish davri insonparvarlik g‘oyalarini moddiylashtirishga harakat qildilar.

17—19-asrlarda Tasviriy sanʼat uslub jihatidan rangbarang, milliy mahalliy maktablar rivoji bilan sanʼat olamining kengayishi boshlandi. Bu davrda, ayniqsa, monumental sanʼat oʻzining haqiqiy gullash davrini boshidan kechirdi, rassomlar, meʼmorlar, haykaltaroshlar, hunarmandlar sanʼatlar sintezining ajoyib namunalarini yaratdilar. Bu yutuklarda rassom va haykaltaroshlarning oʻrni aloxdda. Tasviriy sanʼat tur va janrlari koʻpaydi, realistik yoʻnalishdagi janrlar (portret, manzara, natyurmort, maishiy janr) yetakchi oʻringa chiqa boshladi. Uyg‘onish davri Tasviriy sanʼatiga xos boʻlgan vazminlik, chiziq, rang, faktura mutanosibligi oʻrnini joʻshqin shakl va ranglar oʻyini egallab bezakdorlik xususiyatlarining ortishi kabilar kuzatiladi. 17-asrdan Tasviriy sanʼatda klassitsizm yoʻnalishi hukm surgani holda borliqni oʻziga oʻxshash shakllarda aks ettiruvchi asarlar yaratilishi ortib bordi. Akademik taʼlim tizimining yoʻlga qoʻyilishi professor sanʼat maktablarining taraqqiyotini taʼminladi. Mumtoz (klassik) realistik (akademik) sanʼat uslublaridan chekinish, noanʼanaviy uslublar izlashga intilish boshlandi. Bu hol impressionizm, postimpressionizm va boshqa uslublarning shakllanishi va rivojlanishida oʻz ifodasini topdi.

Hozirgi kunga kelib,tasviriy san’atni o’qitish va uning maxsus ta’limdagi ahamiyati katta. Jumladan, oxirgi 2020-2022-yillarda Germaniya davlati misolida olsak, har hafta dushnaba kunidan tashqari barcha kunlarda barcha xalq uchun ochiq marafonlar o’tkazilishi yo’lga qo’yilib, u yerda yaxshi ishtirok etganlar sovrinlar bilan mukofotlanishmoqda. Miss Albrechtning fikriga ko’ra, bola bilan ishlashda uni erkin qo’yish kerak. Mavzu belgilanganidan so’ng bolaga deyarli qoida belgilash kerak emas, shunda ko’zlangan natijaning hech bo’lmaganda 80%iga erishiladi. Miss Albercht “Madaniyat, tasviriy san’at, ko’rgazma bolani kuchli, irodali qiladi” nomli marafon tashkil etgan. Unga barcha xohlovchilar hatto alohida yordamga muhtoj bolalar ham tashrif buyurishadi. Aynan shu marafon orqali hozirgi kungacha ko’plab yutuqlarga erishilmoqda.

Rassomlik-bu aqlan nogiron bolalar odatda o'zlari qila oladigan yana bir hunarmandchilik. Toksik bo'lmagan bo'yoq va oq qog'oz sotib oling. Sirtni himoya qilish uchun gazeta yoki boshqa qog'ozlarni stol ustiga qo'ying, chunki ba'zi bolalar juda tartibsizlikka duch kelishlari mumkin. Siz bir vaqtning o'zida ozgina miqdorda bo'yoq berish orqali tartibsizlikni boshqarishingiz mumkin. Ushbu hunarmandchilik barcha nogiron bolalar uchun yaxshi ishlamasligi mumkin. Bolalarga shakllar, landshaftlar va boshqa dizaynlarni yaratishda yordam bering. Ularga turli xil ranglar haqida o'rgating va ularga bo'yashlari mumkin bo'lgan landshaftlar yoki boshqa narsalarning rasmlarini ko'rsatib, miyalarini rag'batlantirgan yaxshi natija berishi ko’zlangan.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Poʻlatova P.M.-Maxsus pedagogika(Oligofrenopedagogika)-T.: “G‘.G‘ulom”nashriyoti-2005
2. Poʻlatova P.M.va boshqalar-Maxsus pedagogika-T.: “Fan va texnologiya”-2014
3. Raxmanova V.S. –Defektologiya asolari-T.: “G‘.G‘ulom”nashriyoti-2002

ИНТЕЛЛЕКТИДА НУҚСОНИ БЎЛГАН БОЛАЛАРДА НУТҚИЙ БУЗИЛИШЛАР

Д.Г.Азизова –Низомий номидаги ТДПУ ўқитувчиси

Аннотация. Бу мақолада интеллектида нуқсони бўлган болаларда нутқий бузилишлар ва уларнинг бартараф этиш йўллари ҳақида маълумотлар берилган**.**

Аннотация. В этой статье представлена информация о нарушениях речи у детей с нарушениями интеллекта и способах их преодоления**.**

Нутқнинг ривожланмаганлиги боланинг умумий ақлий ривожланишига салбий таъсир қилади, унинг бошқалар билан мулоқот қилишини қийинлаштиради. Шу сабабли, интеллектида нуқсони бўлган болаларда нутқ нуқсонларини тузатиш долзарб бўлиб туюлади, бу уларга келажакда иложи борича ташқи дунёга мослашишга имкон беради.

Интеллектида нуқсони бўлган болалар учун мактабгача таълим муассасаларида нутқни ривожлантириш бўйича :

* талаффузни тузатиш,
* луғат кенгайтмаси,
* иборалар қурилиши,
* расм асосида оддий ҳикоялар тузиш ишлари олиб борилмоқда.

Интеллектида нуқсони бўлган болаларни умумий ривожланишида, билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришда рағбатлантириш учун мавжуд бўлган ижобий имкониятларни ҳисобга олган ҳолда махсус ташкил этилган, тузатишга йўналтирилган тарбия ва ўқитиш зарур.Бундай болалар учун махсус таълим муассасалари ташкил этилган.

Интеллектида нуқсони бўлган болалар иштирок этадиган махсус болалар муассасаларида ўқув жараёни махсус ишлаб чиқилган дастурлар, усуллар бўйича, оз сонли гуруҳлар билан олиб борилади.Барча интеллектида нуқсони бўлган мактабгача ёшдаги болаларда нутқ ривожланмаганлиги аниқланган.

Махсус болалар боғчасида логопеди билан тизимли машғулотлар ҳам frontal, ҳам individual тарзда ўтказилади.Олинган нутқ қобилиятлари ўқитувчилар билан машғулотларда белгиланади.

Махсус мактабгача таълим муассасасида логопед ишининг ўзига хос хусусиятлари, бир томондан, юқори асабий фаолиятнинг бузилиши табиати, интеллектида нуқсони бўлган боланинг психопатологик хусусиятлари, биринчи навбатда аналитик ва синтетик фаолият даражасининг пасайиши, бошқа томондан, нутқнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ нутқ нуқсонининг ривожланиши ва тузилиши.

Интеллектида нуқсони бўлган мактабгача ёшдаги болалар билан нутқ терапиясининг хусусиятлари:

* Интеллектида нуқсони бўлган болаларда етакчи бузилиш когнитив фаолиятнинг ривожланмаганлиги, логопеднинг бутун жараёни таҳлил, синтез, таққослаш, абстракция, умумлаштиришнинг ақлий операцияларини шакллантиришга қаратилган бўлиши керак. Шундай қилиб, товушни кўпайтиришнинг бузилишини бартараф этишда фонетик жиҳатдан яқин товушларни фарқлашга катта ўрин берилади. Ҳар бир товушнинг талаффузи унинг эшитиш, визуал, кинестетик тасвири нуқтаи назаридан диққат билан таҳлил қилинади. Икки товушнинг овози ва артикуляцияси таққосланади, уларнинг ўхшашлиги ва фарқи аниқланади.Нутқ бузилишларининг табиатини ҳисобга олган ҳолда, логопед иши умумий нутқ тизимида амалга оширилади. Ҳар бир логопед дарсида нафақат фонетик ва фонематик, балки нутқнинг лексик ва грамматик томонларининг бузилишларини тузатиш мавжуд.

* Интеллектида нуқсони бўлган болалар билан логопед ишининг хусусиятлари анализаторларни максимал даражада киритиш, максимал ва хилма-хил кўринишдан фойдаланишдир.

* Боланинг хусусиятларини, унинг иш қобилиятини, восита ривожланишининг ўзига хослигини, шаклланмаган нутқ даражасини, нутқ бузилишининг аломатларини, уларнинг механизмларини ҳисобга олган ҳолда табақалаштирилган ёндашув ҳал қилувчи аҳамиятга ега.

Нутқ бузилишларини тузатиш интеллектида нуқсони бўлган боланинг умумий motor ривожланиши ва асосан майда қўл моторикаси билан боғлиқ бўлиши керак. Қўлда ва

артикуляцион восита кўникмаларини ривожлантиришда чамбарчас боғлиқликни ҳисобга олган ҳолда, логопед дарсларида майда қўл моторикаси ҳаракатлари машқларини, нутқ терапияси ритмикаси элементларини киритиш керак.

Интеллектида нуқсони бўлган болаларда эски шартли рефлекс алоқалари жуда консерватив бўлганлиги сабабли, улар қийинчилик билан ўзгариб туради, тўғри нутқ қобилиятларини аниқлаш босқичларини айниқса эҳтиёткорлик билан ишлаб чиқиш керак.

Интеллектида нуқсони бўлган болалар билан логопед ишининг ўзига хос хусусияти логопедик машқларини тез-тез такрорлаш, аммо мазмун ва шаклга янгилик элементларини киритишдир. Бу кортекснинг ёпилиш функциясининг заифлиги, янги шартли рефлексли уланишларни шакллантириш қийинлиги, уларнинг мўртлиги, етарлича мустаҳкамланмасдан тез йўқ бўлиб кетиши билан боғлиқ.

Интеллектида нуқсони бўлган болаларда логопед хонасида олинган тўғри нутқ қобилиятлари бошқа ҳолатларда йўқолади. Шу муносабат билан турли вазиятларда тўғри нутқ кўникмаларини мустаҳкамлаш жуда муҳимдир (болалар билан мулоқот қилиш, телефонда гаплашиш, ўқиганларингизни қайта айтиб бериш ва ҳоказо.)

Интеллектида нуқсони бўлган болаларни ҳимоя қилиш тенденциясини ҳисобга олган ҳолда, болани ишнинг бир шаклидан бошқасига ўтказиб, фаолиятни тез-тез ўзгартиришни амалга ошириш керак.

Интеллектида нуқсони бўлган болалар билан логопед ишининг ўзига хос хусусияти вазифалар ва нутқ материалларини эҳтиёткорлик билан тақсимлашдир. Ақли заиф болаларнинг когнитив фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари вазифалар ва нутқ материалларининг доимий мураккаблигини талаб қилади. Интеллектида нуқсони бўлган болалар томонидан тўғри нутқ кўникмаларини самарали ўзлаштириш учун жуда тез бўлмаган иш зарур ва боланинг нутқни тўғрилашга бўлган қизиқишини қўллаб-қувватлаш, унинг ҳиссий соҳасига таъсир қилиш керак.

Интеллектида нуқсони бўлган болаларда нутқнинг бузилиши доимий бўлганлиги сабабли, логопед иши узоқ вақт давомида олиб борилади.

Интеллектида нуқсони бўлган болаларда ихтиёрий жараёнларнинг заифлиги логопед, ўқитувчи ва ота-оналарнинг иши ўртасида яқин алоқани талаб қилади. Педагогик жараённи шундай ташкил этиш керакки, нафақат логопедик дарсларда, балки гуруҳда ҳам тўғри нутқ қобилиятлари мустаҳкамланади, ўқитувчилар ва ота-оналар нуқсонларни назорат қилади ва тузатишда ёрдам беради.

Логопед нутқ бузилишларини бартараф этишга комплекс тиббий-педагогик ёндашувни амалга ошириш ва нутқ патологиясини қулай шароитда тузатиш учун тиббиёт ходимлари билан яқин алоқада иш олиб боради.

Интеллектида нуқсони бўлган болалар нуткдаги нуқсонни тузатиш логопед ишининг асосий вазифалари:

* тилнинг лексик ва грамматик алоқаларини амалий ўзлаштириш;
* тўғри талаффузни шакллантириш;
* изчил нутқни ривожлантириш.

Логопед дарслари коррекцион таълимнинг асосий шаклларидан бири бўлиб, унда нутқнинг барча таркибий қисмларини ривожлантириш ва мактабга тайёргарлик мунтазам равишда амалга оширилади ва улар қуйидаги турларга бўлинади:

1.Тилнинг лексик ва грамматик воситаларини шакллантириш бўйича дарслар: сўз бойлигини шакллантириш бўйича дарслар;

2.Грамматик тизимни шакллантириш бўйича дарслар.Ушбу синфларнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат: нутқни тушунишни ривожлантириш; сўз бойлигини аниқлаштириш ва кенгайтириш; бойитувчи тушунчаларни шакллантириш; сўз ясаш ва амалий кўникмаларини шакллантириш; оддий умумий жумлалардан ва мураккаб жумлаларнинг айрим турларидан фойдаланиш қобилияти.

3.Нутқнинг товуш томонини шакллантириш бўйича дарслар. Ушбу синфларнинг асосий вазифалари: товушларнинг тўғри талаффузини шакллантириш; фонемик эшитиш ва идрокни ривожлантириш; турли хил товуш-бўғин тузилишидаги сўзларни талаффуз қилиш

қобилиятлари; нутқнинг тушунарли ва экспрессивлигини назорат қилиш; овозни таҳлил қилиш ва синтез қилишнинг элементар кўникмаларини ўзлаштиришга тайёргарлик.

4.Изчил нутқни ривожлантириш бўйича дарслар.Ушбу синфларнинг асосий вазифаси мустақил сўзларни ўргатишдир. Дастлаб батафсил баёнотларга эга бўлмаган болаларда изчил нутқни шакллантириш мумкин, уларни объектлар, ҳаракатлар ёки номувофиқ грамматик жиҳатдан шаклланмаган иборалар тўплами билан алмаштириш мумкин.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1.Ayupova M.Y.Logopediya “O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati”., T.: 2007.

2.Mo‘minova L.R.Nutqida og’ir nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ta’lim-tarbiya va korreksion logopedik ish tizimi – T., 2001

YOZUV KO’NIKMASINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOSIGA ILMIY-NAZARIY YONDASHUV

K.X.Alimova - Logopediya kafedra o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yozuv ko‘nikmasini shakllantirish muammosiga ilmiy - nazariy yondoshuv asoslari haqida so’z boradi.

Аннотация: В данной статье говорится об основах научно-теоретического подхода к проблеме формирования навыков письма.

Mamlakatimizda ta’limning yangi islohatlari bolalarni maktabga tayyorlashga talablarni oshirishni va ta’lim sifatini yaxshilashni ko‘zda tutadi. Afsuski, so‘nggi yillardagi tadqiqotlarning guvohlik berishicha, bolalarning somatik va psixik mavqei avvalgi yillardagiga qaraganda o‘zgargan va umumta’lim muassasalarida nutqi to‘liq rivojlanmagan o‘quvchilar soni ortganligi kuzatilgan. (L.G. Paramonova, A.B.Semenovich, G.V. Chirkina i boshqalar.).

Olimlarning fikricha, bolalarni muvaffaqiyatli o‘qitish o‘zida ko‘p tomonlama murakkab psixofiziologik jarayonlarni aks ettiruvchi yozuvni egallashlariga bog‘liq bo‘ladi. Maktabda bolalarning o‘zlashtira olmasligining sabablaridan biri yozuvning o‘ziga xos buzilishi hisoblanadi. Afsuski, so‘nggi yillarda bu buzilishlarning simptomlari va mexanizmlarini murakkablashuvi kuzatilmoqda. Bola avvaliga maktabda yozishga tovushlar talaffuzi, fonematik idrok, so‘zning bo‘g‘in tuzilishi, lug‘at boyligida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan fonetik tamoyil asosida o‘rganadi. Shular bilan bir qatorda asosiy e’tibor nonutqiy ko‘nikmalarga qaratilib, ularga ko‘ruv- fazoviy idrok, ko‘ruv va eshituv xotirasi, o‘z- o‘zini nazorat qilish kiradi. Maktabgacha yoshdagi nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarda yozuv buzilishlarini oldini olish bo‘yicha korreksion ishlar, logopedik ta’sir metodlari, vositalari, mazmuni nafaqat nutqiy, balki nonutqiy, grafomotor ko‘nikmalarni ham shakllantirishga yo‘naltirilsa, samarador bo‘ladi.

Zamonaviy fanda yozuvga: psixofiziologik, psixolingvistik va neyropsixologik tomondan qaralib, ularning har biri jarayonning mazmuni, tuzilishi va mexanizmini to‘ldirish, chuqurlashtirish imkonini beradi.Yozuv ko‘nikmasini shakllantirish vositalari, maxsus xatoliklarni oldini olish metodlari haqida gapirganda, bu jarayonning mazmuni, tuzilishi va amalga oshirish yo‘llarini aniqlab olish kerak, shuning uchun biz “yozuv” tushunchasining qaysi tavsifi qiziq bo‘lishini aniqlab olishimiz lozim. Metodik adabiyotlarda ko‘pincha “ yozuv” va “ yozma nutq ” mazmunan ajratilmaydi va ular yagona jarayon sifatida tavsiflanadi. Shunga qaramasdan ular bir hil emas. Zamonaviy tadqiqotchilar bu ikkita tushunchani farqlashni taklif etishadi, chunki, qator psixofiziologik umumiylik bilan birga ular qator aniq farqlarga ham ega.

“ Yozuv ” va “Yozma nutq ” atamalar sharhidagi farqlarga aniqroq to‘xtalib o‘tamiz.

- Yozuv- bu odamlar tomonidan yaratilgan va tovushlarni qayd etadigan harflar, grafik belgilar tizimidir. Yozma nutq- ancha keng tushuncha bo‘lib, u bilim olish insoniy muloqat doirasini kengaytirish imkonini beradi. Yozuv - yozma nutqni tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.
- Yozuv va yozma nutqni egallash faqat ongli ta’lim natijasidagina egallanadi, ammo, paydo bo‘lish va shakllanish vaqtlari turlicha bo‘ladi. Yozuvning bunday shakllanishi yozma nutqning shakllanishiga sabab bo‘ladi.

Bola yozuvni o‘zining maktabda ta’lim olishni boshlagandayoq egallaydi (boshlang‘ich sinfdagi davrda), yozma nutqni u butun maktabda o‘qish davri maboyinida, shuningdek, keyingi rivojlanish davrida ham

Yozma nutqni amalga oshirish fikrni leksik- grafik va sintaktik belgilarga aylantirish (so‘z, ibora, matnlar)dan boshlanadi, yozuv tovushlarni harfga aylantirish va ularni butun bir so‘z sifatida biriktiruvchi texnik faoliyat ham hisoblanadi. Yozuv turlari va yozma nutq mahsulotlari turlicha bo‘ladi. Yozuv quyidagi ish turlarini ko‘zda tutadi: bosma matnlarni yozma shaklga aylantirib ko‘chirish, diktovka asosida yozish (diktant). Yozma nutq insho va bayon yozish, turli janr va uslublardagi (ilmiy, publitsistik, rasmiy- ish uslublari va hokazolar) ma’lumotlar yordamida yuzaga keladi. Yozma nutq o‘z ichiga fikr bildirish shakllari va usullari ustida ishlashni qamrab olar ekan, ma’lumki, u tafakkurni shakllantirish jarayoniga ham ta’sir ko‘rsatadi. Yozuv asosiy orfografik tamoyillar orqali amalga oshiriladigan, tayyor fikrlarni uzatish vositasi hisoblanadi.

Yozuv va yozma nutqdagi xatoliklar harakteri o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Fonetik tamoyilga amal qilmaslik bilan bog‘liq xatoliklar: harf va bo‘g‘inlarni almashtirish, tushirib qoldirish, o‘rnini almashtirish yozuv xatoliklari hisoblanadi. Gapning ma’noviy qismlarini kema-ket yozmaslik, gapdagi so‘zlarning tartibini saqlay olmaslik bilan bog‘liq xatoliklar yozma nutq buzilishlari sifatida sharhlanadi va faqat ijodiy harakterdagi ishlarda: insho, bayon va boshqalarda kuzatiladi.

Yozma nutq o‘z ichiga uchta asosiy: psixolingvistik, psixofiziologik va lingvistik darajalarni qamrab olgan alohida faoliyat turi sifatida yuzaga chiqadi.

I. Psixologik darajada amalga oshiriladi:

- Yozma nutqga asos, maqsad, ehtiyoj paydo bo‘ladi;
- Mazmun yaratiladi;
- Uni asosida yozma nutqning umumiy mazmuni yaratiladi;
- Faoliyatni boshqarish va faoliyatni boshqarilishini nazoratga olishni amalga oshirish.

II. Psixofiziologik daraja ikkita kichik darajalardan tashkil topadi:

1. Senso-akustiko-motor kichik daraja tovushlarni farqlash jarayonini ta’minlaydi (so‘zdagi tovushlarning akustik va kinetik tahlili uchun asos yaratadi); so‘zdagi harflarni ketma-ket yozilishini ta’minlaydi nutq- eshitish xotirasi saqlanadi.

2. Optik-motor daraja murakkab bir koddan boshqasiga shifrlash (kodlash) jarayonini amalga oshirishni ta’minlaydi; tovushni (fonemani) harfga (grafemaga); harflarni (grafemalarni)“ nozik ” qo‘l harakatlari kompleksiga (kinemalarga) aylantiradi.

III. Lingvistik daraja ichki mazmunni psixologik darajada shakllangan mazmunga , lingvistik kodlarni – leksik- morfologik va sintaktik birliklarga, shuningdek, so‘z va iboralarga aylantirishni ta’minlaydi .

Yozuv yozma nutqning ikkinchi (psixofiziologik) darajasi tarkibiga kirishi mutlaqo kundek ravshan bo‘ldi.

Yozma nutq ancha murakkab tuzilishi bilan yozuvdan va yozuvning tuzilishidan psixolingvistik va lingvistik darajalari mavjudligi bilan farq qiladi.

Neyrofiziologiya nuqtaiy nazariga ko‘ra, har bir daraja bosh miya qobig‘ining turli bo‘limlarini ishlari hisobiga amlga oshiriladi: psixologik jarayon bosh miyaning peshona qismining ishlashi hisobiga amalga oshiriladi (old- orqa va bosh miya qobig‘ining medio- bazali bo‘limlari); psixofiziologik daraja- orqa peshona, orqa chakka, old ensa qismlari hisobiga; lingvistik daraja-nutqning sintagmatikasi va paradigmatikasini ta’minlovchi old va orqa nutq zonalari hisobiga amalga oshiriladi.

Shu tariqa yozma nutqni faoliyat tarkibiga kiruvchi har uchala daraja ta’minlaydi. Yuqorida aytilganlar , yozuv- bu yozma nutqni egallash uchun tayyorlov bosqichi ekanligini tasdiqlash imkonini beradi.

“Yozuv” tushunchasiga zamonaviy fanda boshqalar nutqini grafik belgilar tizimi yordamida qayd etish va uzatishga imkon beradigan, murakkab belgili faoliyat sifatida qaralib, yozuv aniq qoida va tamoyillarga bo‘ysunadi.

Bunda bolani o‘qitish fonematik tamoyil va grafika qoidalariga bo‘ysunuvchi yozuvdan boshlanadi. Ta’limning birinchi bosqichida asosan talaffuzi bilan bir hil so‘zlarni yozish taklif etiladi.

Shunga qaramasdan, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning ko‘pchiligida o‘ziga xos xatolar paydo bo‘ladi, tahlillarning ko‘rsatishicha, yozuvni nafaqat belgilar tizimi sifatida, balki u o‘zining psixologik, sensomotor bazasiga ega bo‘lganligi sababli, psixofiziologik pozitsiyada ko‘rish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Безруких М.М., Ефимова С.И. Ребенок идет в школу.- М: «Академия», 2000

2. Воронкова В.В. Обучение грамоте и правописанию в 1-4 классах вспомогательной школы: пособие для учителя / В. В. Воронкова. - 2-е изд. - М.: Школа-Пресс, 1995

3. Прищепова И.В. О методике коррекции дизорфографии у младших школьников с общим недоразвитием речи // Письмо и чтение: трудности обучения и коррекция: Учебное пособие / Под общ. ред. О.Б.Иншаковой. - М.: МПСИ, 2001

НУТҚНИНГ ГРАММАТИК ТУЗИЛИШИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИДА СЮЖЕТЛИ-РОЛЛИ ЎЙИНДАН ФОЙДАЛАНИШ

М.Ю. Аюпова - профессор., п.ф.н. Низомий номидаги ТДПУ
И.Назирбаева - Низомий номидаги ТДПУ магистр

Аннотация. Мақолада нутқнинг грамматик тузилишини ривожлантириш жараёнида сюжетли-ролли ўйиндан фойдаланиш

Аннотация. В статье рассматривается использование сюжетно-ролевой игры в процессе выработки грамматической структуры своей речи

Нутқнинг грамматик тузилиши жихатдан шаклланмаганлиги симптомлари ўзининг гетерогенлиги, ўзгарувчанлиги билан ажралиб туради: тилнинг морфологик ва синтактик тизимининг шаклланишидаги бироз кечикишдан экспрессив нутқдаги яққол ифодаланган аграмматизмларгача.

Буларнинг барчаси келажакда болаларнинг мактабдаги фаолиятига салбий таъсир кўрсатиши, зарур билимларни ўзлаштиришни кечиктириши ва тўсқинлик қилиши, бундай ўқувчиларнинг мактаб ва ўқитувчиларга нисбатан салбий муносабатини олдиндан белгилаши мумкин.

Катта имкониятларни ўз ичига олган ва болаларга маълум миқдорда билим берадиган, нутқни ривожлантиришнинг маълум қийинчиликларини ўйин тарзида енгишга ёрдам берадиган сюжетли-ролли ўйинлар, нутқи тўлиқ ривожланмаган болада она тили туйғусини, сўзларни талаффуз қилиш қобилиятини ривожлантиришга, грамматик тил меъёрларини тўғри ва осон ўзлаштириб олишга ёрдам беради.

Ролли ўйинлар жараёнида бола керакли сўз бойлигини тўплайди, маълум бир мазмунни сўз билан ифодалаш усулларини аста-секин ўзлаштиради, пировардида ўз фикрини тўғри ва тўлиқроқ, оддий ва ёйиқ гапларда тўғри ифодалаш ҳамда грамматик шакллардан фойдаланиш қобилиятига эга бўлади.

Нутқи тўлиқ ривожланмаган болалар нутқининг грамматик тузилишини ривожлантириш воситаси сифатида сюжетли-ролли ўйиннинг мазмуни қуйидаги икки йўналишга қаратилган:

- болалар учун мавжуд бўлган сўзлар ҳақидаги билимларни аниқлаштириш ва нутқнинг турли қисмлари бўлган янги сўзларни тўплаш орқали сўз бойлигини янада бойитиш, шунингдек, сўз ясашнинг турли усулларидан фаол фойдаланиш қобилиятини ривожлантириш;

- болалар томонидан гапларни ўзлаштириш, гапдаги сўзларни боғлаш орқали боғланган нутқни грамматик жиҳатдан ривожлантириш ва такомиллаштириш.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда, сюжетли-ролли ўйинларни бошқаришда логопред олдида турган асосий вазифалар қуйидагилардир:

- ўйинни фаолият тури сифатида ривожлантириш;

- болалар жамоаси ва болаларни индивидуал тарбиялаш учун ўйиндан фойдаланиш .

Биринчи вазифани ҳал қилиш - болалар ўйинлари мавзусини кенгайтириш, уларнинг мазмунини чуқурлаштириш: ўйин фаолияти давомида болалар ижобий ижтимоий тажрибага эга бўлишлари керак, шунинг учун дўстлик, ўзаро ёрдам, бошқа одамларнинг меҳнатини ҳурмат қилиш ва бошқалар болаларга сингдирилади.

Ўйин қанчалик жамоавий тарзда ташкил этилган бўлса, унинг тарбиявий таъсири шунчалик юқори бўлади. Яхши ўйиннинг белгилари: болаларнинг диққатини жамлаш қобилияти, мақсадли ўйин, тенгдошларининг қизиқиш ва истакларини ҳисобга олиш, юзага келадиган низоларни дўстона ҳал қилиш, қийин вазиятларда бир-бирига ёрдам бериш. Бошқа томондан, агар айрим болалар ташкилотчи сифатида ташаббусни ўз қўлига олиб ҳаракат қилсалар ва ўзлари учун асосий ролларни тортиб олиб, бошқаларнинг мустақиллигига босим ўтказсалар ҳамда бундан ташқари, катталар ҳаётининг салбий томонларини ўйинда акс эттирсалар ўйин салбий тажриба манбаи бўлиб хизмат қилиши мумкин. Бундай вазиятларда болалар ўйинини бошқарадиган логопед,тарбиячилар уни ижтимоий муносабатларда ижобий тажриба тўплашга йўналтиришлари керак .

Болаларнинг сюжетли-ролли ўйинига педагогик раҳбарлик қилиш қуйидагилар ёрдамида амалга оширилади:

- диалогик мулоқот усули;

- бир вақтнинг ўзида бир нечта ўйин иштирокчилари билан диалогга асосланган полилогик мулоқот усули (масалан, кўп тармоқли сюжетни яратиш жараёнида);

- муаммоларни ҳал қилишда болалар ўз қобилиятларини ижодий намоён қилишини рағбатлантиришга ҳисса қўшадиган муаммоли вазиятларни яратиш усули.

Болаларнинг сюжетли-ролли ўйинини бошқаришнинг умумий усуллари (техникаси) қуйидагилардир:

- бевосита усуллар, улар доирасида катталарнинг тўғридан-тўғри раҳбарлик қилиши орқали "аралашуви" амалга оширилади (ўйинда роль ўйнаш, болаларнинг ўйини аъзоси сифатида иштирок этиш, ўйин давомида тушунтириш, ёрдам бериш, маслаҳат бериш, ўйиннинг янги мавзусини таклиф қилиш ва бошқалар), бу ўйин мазмунига, болаларнинг ўйиндаги муносабатларига, ўйинчиларнинг хатти-ҳаракатларига ва ҳоказоларга мақсадли таъсир кўрсатишга имкон беради.

- фаоллик учун ноаниқ мотивацияга, ўйинга ва ўйинчиларга сезилмайдиган тарзда таъсир этишгага қаратилган билвосита усуллар. Ўйинни билвосита назорат қилиш болаларнинг атрофдаги ҳаёт ҳақидаги билимларини бойитиш, ўйин материалларини янгилаш ва бошқалар орқали амалга оширилади. Болалар ўйинига бундай таъсир қилишнинг энг кенг тарқалган усулларидан бири бу ўйинчоқларни киритиш ва ўйин бошланишидан олдин ўйин муҳитини яратишдир.

Мутахассислар эрталаб ва кечқурун сюжетли-ролли ўйин ўтказишни, машғулотлар оралиғида индивидуал ва гуруҳли ўйинлар ўтказиш учун вақт топишни, юриш майдончаларида болалар билан биргаликда ўйин майдончаларини жиҳозлашни, кундузги уйқудан кейин сюжетли-ролли ўйин учун махсус вақт ажратишни маслаҳат беришади.

Бинобарин, тарбиячи сюжетли-ролли ролли ўйин бўйича ўз ишини режалаштириши, унинг аниқ мазмунини белгилаб бериши, мавзулар, мақсад, вазифалар, намунали ролларни режалаштириши; мактабгача ёшдаги болаларнинг ўйин фаолиятини янада такомиллаштириш йўлларини белгилаб, ўйинни доимий равишда таҳлил қилиши лозим.

Шу билан биргаликда, педагог шуни эсда тутиши керакки, ўйин мазмунини бойитиш кўп жиҳатдан болаларнинг катталар ҳаёти ва фаолиятини кузатиш ҳамда улар билан мулоқот қилиш қандай ташкил этилганига боғлиқ бўлади.

В.Л. Чернишева болаларни атрофдаги ҳаёт ҳақидаги билимлар, таассуротлар, ғоялар билан бойитиш учун қуйидаги усуллардан фойдаланишни тавсия қилади: кузатишлар; экскурсиялар; турли касб эгалари билан учрашувлар; катталар меҳнати ва унинг жараёнида уларнинг муносабатлари ҳақидаги кўргазмали материалдан фойдаланган ҳолда суҳбат-ҳикоя ўтказиш махсус танланган фотосуратлар, расмлар, мамлакатда содир бўлаётган воқеалар репродукцияси намойиши билан бирга ўқитувчининг ҳикоясини ташкил этиш; болалар атрофдаги ҳаётни кузатиш билан боғлиқ тарзда маълум мавзуларда ҳикоялар тузиши; болалар билан индивидуал суҳбатлар ўтказиш, бу суҳбатлар уларнинг билимларни, ижтимоий ҳаёт ҳодисалари, ахлоқий категориялар ҳақидаги тасаввурларини аниқлаштириши; ахлоқий суҳбатлар ўтказиш; бадиий

адабиётни ифодали ўқиш; ўйинчоқлар, қўғирчоқ театри қаҳрамонлари ёрдамида адабий асарларни драматизация қилиш [8].

Н.М. Аксарина томонидан кўрсатилгандек сюжетли-ролли ўйинни бошқаришнинг педагогик усулларини умумлаштирган ҳолда, унинг пайдо бўлиши ва ривожланиши учун, биринчидан, болаларга атроф-муҳит ҳақидаги таассуротларини акс эттирувчи ўйин материалларини тақдим этиш, иккинчидан, ўйинга мос келадиган машғулотларни ўтказиш керак. (бу ерда "машғулот" атамаси, бир томондан, ўйинни бошқаришнинг бевосита усулларидан эҳтиёткорлик билан фойдаланиш, масалан, ўйин ҳаракатларини кўрсатиш, бошқа томондан, ўқитувчининг билвосита оғзаки кўрсатмаларидан кенг фойдаланиш сифатида тушунилиши керак) [1].

Шу билан бирга, логопед шуни эсда тутиши керакки, ўқитишда сюжетли-ролли ўйиндан фойдаланиш тўрт босқични ўз ичига олган машғулот жараёнининг умумий тузилиши билан тавсифланади:

- йўналтириш: ўқитувчи мавзуни тақдим этади, ўйин тавсифи, унинг бориши ва қоидалари ҳақида умумий маълумот беради;

- ўтказишга тайёргарлик: сценарий билан танишиш, ролларни тақсимлаш, уларни бажаришга тайёргарлик, ўйинни бошқариш тартиб-қоидаларини таъминлаш;

- ўйинни ўтказиш: ўқитувчи ўйиннинг боришини назорат қилади, ҳаракатлар кетма-кетлигини назорат қилади, керак бўлганда ёрдам беради;

- ўйин муҳокамаси: ҳаракатлар бажарилишининг тавсифи, уларни иштирокчилар томонидан идрок этиш, ўйин жараёнининг ижобий ва салбий томонларини таҳлил қилиш, унинг қоидаларини ўзгартиришнинг мумкин бўлган усулларини муҳокама қилиш.

Шундай қилиб, сюжетли-ролли ўйин нутқи тўдиқ ривожланмаган мактабгача ёшдаги болалар учун қизиқарли жараёндир ва шунинг учун нутқнинг грамматик тузилишини ривожлантиришда ушбу гуруҳ болалари билан ишлашда турли хил ўйин турлари қўлланилади: сюжетли акс эттирувчи, театрлаштирилган, драматик ўйинлар, ўйинларни ўйлаб топиш ва ҳоказо. Шу билан бирга, сюжетли-ролли ўйинларни самарали бошқариш шахсга йўналтирилган ёндашувга, шериклик тамойилларига риоя қилишга, болаларнинг ўйин ҳақидаги билими, таассуротларини сюжетли-ролли ўйин воситасида фаол бойитишга асосланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Аксарина Н. М. Воспитание детей раннего возраста. — М., 1977 302 с.
2. Nurkeldiyeva, D. A., M. Y. Ayupova, and Z. M. Ahmedova. "Barmoqlar mashqi va logopedik o ‘yinlar." *T.: Yangi asr avlodi* (2007).
3. Ayupova, M. Yu. "Speech Therapy Publishing House of the National Society of Philosophers of Uzbekistan." (2007).
4. Ayupova, M. Y. "Logopediya. Ozbekiston Respublikasi Oliy va orta maxsus talim vazirligi." *T.: Ozbekiton faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti* (2019).
5. Ayupova, Mukarram Y. "CHARACTERISTICS OF GENERAL AND SMALL MOTOR FUNCTIONS IN CHILDREN WITH DYSARTRIAN SPEECH DEFICIENCY." *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS* 3.02 (2022): 13-21.
6. Ayupova, Mukarram. "On the basis of games for children with speech deficiency literacy teaching." *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL* 11.2 (2021): 1496-1501.

AUTIZMGA CHALINGAN BOLALAR VA ULAR BILAN MUNOSABATDA BO'LISH YO'LLARI

E.S.Suletbaeva– QR Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi, docenti.
E.S.Sulletbaeva– amaiyotchi psixolog

Annotatsiya. Bu maqolada autizmga chalingan bolalarni erta aniqlash belgilari, autizm diagnozi o'rtacha 2,5-3 yoshlarda aniqlanishi va ular bilan qanday munosabatda bo'lish yo'llari haqida ma'lumotlar berilgan.

Аннотация. В этой статье представлена информация о признаках раннего выявления детей с аутизмом, о том, как диагностировать аутизм в среднем в возрасте 2,5-3 лет, и о том, как с ними бороться

Autizm (grekcha "autos" – "o'zim" degan so'z) – bu ruhiyatning o'ziga xos holati bo'lib, bola tashqi olam, atrofdagilar bilan muloqot qilishni istamaydi. U yolg'izlikni yoqtiradi. Yana bir xil xatti-harakat va shunday so'zlarni takrorlaydi. Kasallikka doir "autizm" terminini fanga 1912-yilda E.Bleyler kiritgan.Uning fikricha xasta odam o'z olamida yashaydi. Fikrlashi boshqalarnikiga o'xshamaydi. Ularning xatti-harakatlari real voqelik bilan bog'liq emas.

Autizm diagnozi o'rtacha 2,5-3 yoshlarda qo'yiladi. Bu yoshga kelib bolada umumiy belgilar yuzaga kela boshlaydi, o'z tengdoshlari rivojlanishda oldinga o'tib ketadi. Bolaning qabul qilib olish, o'rganish, moslashish xususiyatlari yo'qoladi yoki sekinlashadi va uzoq vaqt talab qiladi [1.25]. Autizm kasalligida erta aniqlash va ularga alohida erta parvarish qilish bolaning hayotga moslashishida ancha katta yordam beradi. Shuning uchun chet olimlari bolani 1-1,5 yoshlarda mustaqil ravishda test qilib ko'rishni tavsiya qiladilar. Qobiliyatlarni aniqlash uchun quyidagi holatlarga ahamiyat berish kerak:

- Bolaga ota-ona qo'lida bo'lish yoqadimi yo'qmi, tizzada olib o'tirilganda bolaning emotsiyasi, yig'laganda yoki uxlashidan oldin ota-onaga ehtiyoj sezadimi yo'qmi?;
- Boshqa bolalarga qiziqishi bormi?;
- O'yinlar o'ynashga ishtiyoqi bormi yoki yo'qmi? (qo'g'irchoqlarni ovqatlantirish, ovqatlar pishirish, soldatchalar o'ynash, mashina va shu kabilar);
- Ko'zlari bilan atrof olamni kuzatadimi yoki qo'llaringiz harakatini kuzatadimi yo'qmi?;
- Bola ota-ona bilan o'ynashni yoqtiradimi yo'qmi?;
- Barmoqlaringiz bilan ko'rsatayotgan narsalarga qaraydimi yo'qmi? (biror bir o'yinchoq, hayvon shu kabilar).

Barcha savollar bolaning atrof muhitga va odamlarga bo'lgan qiziqishini aniqlashga qaratilgan. Agar 1,5 yoshgacha bo'lgan bolalarda yuqoridagi savollardan ko'pchiligi manfiy bo'lsa, bolani mutaxassisga olib borish kerak. Shuni unutmaslik kerakki, yuqoridagi reaksiyalar faqatgina autizm uchungina xos bo'lmay, balki bolalarda eshitish qobiliyati yo'qligi, e'tibor yetishmaslik sindromi va shizofreniyaga moyil bolalarda ham kuzatilishi mumkin [2.47].

Autizmga chalingan bola bilan qanday munosabatda bo'lish kerak:

Autizmli bolalar uchun rejimga qat'iy rioya qilish muhimdir

Bolalar odatiy holga muhtoj. Kundan kunga takrorlanadigan marosimlar ularning hayotini osonlashtiradi. Agar bola tishlarini yashil cho'tka bilan yuvishga va uni o'ngdagi ikkinchi javonga qo'yishga odatlangan bo'lsa, unda siz uni boshqa joyga ko'chirmasligingiz kerak – bu uni juda xafa qilishi mumkin. Agar biror narsa rejaga muvofiq ketmasa, autizmli bola har doim ham hissiyotlarga dosh berolmaydi.

2. Vizual aloqadan foydalaning.

Autizmli bolalar ma'lumotni eshitishdan ko'ra vizual ravishda yaxshiroq qabul qilishadi. "Ko'p marta takrorlang, shunda u sizni eshitadi va so'rovni bajaradi" yoki "men sizga yuz marta aytdim" iborasi ular bilan ishlamaydi. Bu ular eshitmagani uchun emas, balki ma'lumotni boshqacha qabul qilgani uchun ishlamaydi.

O'zingizni chet davlatga tushib qolganingizni tasavvur qiling. Siz ovqatlanishni, ichishni, uxlashni xohlaysiz. Ammo siz tilni bilmayapsiz va atrofda doimo gaplashadigan faol odamlar ko'p. Siz uchun bu suhbatlar sizni zeriktira boshlagan shovqin fonidir. Shunday qilib, autizmli odam – bu chet el davlatiga kirgan chet ellik. Va u uchun eng oson aloqa usuli bu vizualizatsiya. Oddiy qilib aytganda, rasmlar.

Ushbu xulosaga birinchi bo'lib xulq-atvor tahlilchisi nutq terapevti Lori Frost keldi, ular 1985 yilda AQShda rasm almashish orqali muqobil aloqa tizimini (PECS) ishlab chiqdilar.

Kartalarda ob'ektlar, xususiyatlar, harakatlar tasvirlangan. Bolaga sendvich tasviri tushirilgan kartani uzatayotganda, kattalar aloqa qilish harakatini amalga oshirganday, unga: "siz sendvichni xohlaysizmi?» sabol beriladi.

Oddiy odam bilan muloqotga kirishib, biz unga bir qarash bilan, qandaydir tovush bilan, shunchaki ism bilan murojaat qilish bilan yopishib olishga odatlanganmiz. Autizmli odam uchun bu ishlamasligi mumkin, shuning uchun kartalar kerak. Ular kattalarga bolani muloqotga tayyorlashga yordam beradi: ular uning e'tiborini jalb qiladi, aloqa haqiqatiga diqqatni jamlashga imkon beradi, endi siz unga murojaat qilayotganingizni tushunishga imkon beradi.

3. Sizning nutqingiz qanchalik sodda bo'lsa, shuncha yaxshi bo'ladi

Autizmli bola bilan muloqotda deyarli har doim "bir-bir"qoidasi qo'llaniladi. Agar bola sizga bitta so'z aytsa, siz ham unga bitta so'z bilan javob berasiz. Bolani sayrga chaqirmoqchi bo'lganingizda, "Oh, tashqarida ob-havo yaxshi, siz yurishingiz mumkin"deb aytishning hojati yo'q. Unga bu iboradan asosiy narsani ajratish qiyin va ehtimol, u shunchaki savolga javob beradi. Sekin, xotirjam, gapirish kerak, shunchaki so'rang: "yurish kerakmi?»

4. Kutishni o'rganing.

Autizm spektri buzilgan bola bilan aloqa shoshilinch ravishda sodir bo'lmasligi kerak. Bolaga " yurish kerakmi?" darhol javob berishga ishonmang. Axborotni qayta ishlash har kim uchun har xil yo'llar bilan amalga oshiriladi. Kimdir 10 soniya, kimdir bir daqiqa va kimdir ko'proq vaqtni oladi.

Atrofdagi makonni maxsus tarzda joylashtiring Agar siz autizmga chalingan bola bilan muloqot qilishingiz kerakligini bilsangiz, bo'sh joyni shunga mos ravishda tartibga solishga harakat qiling. Bola turishi, o'tirishi, kerakli harakatni bajarishi kerak bo'lgan joyni oldindan belgilash yaxshiroqdir. Joyni tashkil qilish uchun sizga maxsus narsalar kerak emas, stullar, arqon, kublar bilan qilish mumkin.

5. Farzandingizga sensorli tushirishni bering. *Har bir insonda ularni* tinchlantirish uchun ba'zi marosimlar mavjud. Autizmli bolalar uchun bu ayniqsa muhimdir. Hatto ular tashqariga chiqib, o'zlari uchun yoqimli narsa qilishlari mumkin degan fikr allaqachon taskin topgan.

6. Bolani rag'batlantirishni unutmang. Ijobiy mustahkamlash-bu odamlarni oldinga siljishga majbur qiladigan narsa. Autizmli bolalar bundan mustasno emas. Shuning uchun, bola qandaydir tarzda noto'g'ri harakat qilganda, jazoga e'tibor qaratmang. Agar u ruxsat etilgan chegaradan tashqariga chiqmasa, bu xatti-harakatni e'tiborsiz qoldirish yaxshiroqdir. Biz bola siz xohlagan narsani qiladigan vaqtni kutishimiz va uni darhol rag'batlantirishimiz kerak.

Adabiyotlar.

1. Bashina V.M. Autizm v detstve. M., 1999.
2. Lebedinskaya K.S., Nikolskaya O.S. Diagnostika rannego detskogo autizma: nachalnıe proyavleniya. –M.: Prosveshenie, 1991. -96s.

ESHITISHIDA NUQSONI BOR BOLALAR ESHITUV IDROKINI RIVOJLANTIRISH DARSLARIDA OG’ZAKI NUTQNI SHAKLLANTIRISH

S.T.Sheraliyev -Jizzax davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada eshitishda nuqsoni bo’lgan eshituv idrokni rivojlantirish darslarida og’zaki nutqni shakillantirish hamda ochiq va yopiq bo’g’inlarda ish olib borish yoritib berilgan.

Аннотация: В статье освещается формирование устной речи на занятиях по развитию слухового восприятия при нарушениях слуха, а также работа в открытых и закрытых слогах

Bola hayoti davomida ijtimoiy tajribani, umuminsoniy va milliy ahloq-odob normalarini egallab boradi, ta’lim oladi va asta-sekin har tomonlama aqliy va jismoniy jihatdan etilib boradi. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan nogiron bolalarda bu jarayon qiyinchilik bilan kechadi, ular kattalarning yordamiga ko‘proq bog‘liq bo‘ladilar, ularning ijtimoiy moslashuvi ham maxsus yordamsiz sodir bo‘lmaydi.Shuning uchun bunday hollarda eshitishida nuqsoni bo‘lgan shaxslarning reabilitatsiyasi va abilitatsiyasi muammolari yuzaga keladi. Bolalarda, ayniqsa kichik yoshdagi bolalarda ushbu hamma ko‘nikmalar parallel ravishda va o‘zaro aloqada va asosan kun davomida o‘z atrofidagi kattalar bilan

o‘zaro muloqot paytida rivojlanadi.Shuning uchun boshidanoq surdopedagogik ish ham, kun davomida ota-onalar bolalari bilan olib boradigan rivojlantiruvchi ish ham, xuddi normal rivojlangan bola bilan bo‘lganidek, bu rivojlantiruvchi yo‘nalishlarning hammasini o‘z ichiga oladi. Shunday qilib, nogiron bolada har xil ko‘nikmalarni rivojlantirar ekanmiz, xuddi shu yoshdagi me’yorda rivojlangan bolalarga nisbatan qo‘llanadigan ko‘rsatkichlarga tayanishimiz kerak.Ta’lim-tarbiya jarayonida umumpedagogik va xususiy tamoyillar e’tiborga olindi. Ya’ni nutqni keng qamrovli rivojlantirish bo‘yicha olib boriluvchi ishlarda quyidagi tamoyillarga rioya qilinish lozim.

1. Har bir bolaning nutqini rivojlantirishda, nutqiy rivojlanishning dastlabki darajasini hisobga olgan holda, tabaqalangan ravishda va individual yondashish tamoyili.
2. Til o‘rgatishda tilni muloqot (kommunikatsiya) quroli sifatida shakllantirish tamoyili.
3. Kommunikativ tizimni amalga oshirishda asosiy: genetik, faoliyat hamda struktur-semantik tamoyillarga tayanish.
4. Nutqni rivojlantirish bo‘yicha mashg‘ulotlarni tashkil qilishning mavzuiy tamoyili.
5. Nutqni yaxlit jarayon sifatida shakllantirishda nutqiy faoliyatning turli ko‘rinishlari (atrofni eshitish-ko‘rish va eshitish, so‘zlash, o‘qish, yozish vositasida idrok etish) ni o‘zlashtirishni ko‘zda tutish.
6. So‘zlashuv nutqini rivojlantirishning amaliy faoliyat bilan bog‘liqligi tamoyili.
7. So‘zlashuv muloqotiga ehtiyojni yuzaga keltirish tamoyili.

Abilitatsiya paytida koxlear implantli bolalar bilan ishlashda qo‘llanadigan metodlar. Maktabgacha yoshdagi koxlear implantli bola bilan olib boriladigan reabilitatsion ishda zaif eshituvchi bolalarga nisbatan qo‘llanadigan hamma metodlar to‘g‘ri keladi. Biroq bu o‘rinda o‘ziga xos jihatlar ham mavjudki, (Korolyova I.V.), ularni, qaysi metod qo‘llanishidan qat’i nazar, e’tiborga olish lozim.Birinchidan, abilitatsion ishning dastlabki yilida asosiy ish eshitish idrokni rivojlantirishga qaratilishi kerak va buning uchun avvalam bor kundalik odatiy vaziyatlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, koxlear implantli bolada qisqa vaqt ichida tabiiy eshitish idrokni rivojlantirish hamda bunda bolada, me’yorda eshitadigan bolalar kabi, o‘z nutqini va o‘zgalar nutqini idrok etib tushunish darajasiga erishish vazifasi turadi. Uchunchidan, ilk yoshda eshitishida nuqsoni bor bola bilan ishlashda daktil nutq shaklidan, nafaqat muloqot vositasi sifatida, balki tovush talaffuzini shaklalntirish vositasi sifatida ham foydalanish shart emas. To’rtinchidan, bolada eshitish tajribasi va diqqat buzilishining mavjudligi, ota-onalarning abilitatsiya jarayoniga tayyorligi bilan bog‘liq holda abilitatsiya davri uchun 6 oydan 18 oygacha vaqt kerak bo‘ladi. Shu bilan birga eshitishida nuqsoni bo‘lgan ko‘pchilik bolalarda nutq buzilishlari mustaqil buzilishlar sifatida mavjud bo‘ladi. Bular yo birlamchi buzilishlar (tegishli miya markazlarining shikastlanishi oqibatida), yo ikkilamchi (ilk yoshda yuz bergan karlik tufayli harakat nutq markazlari rivojlanishining buzilishi oqibatida) buzilishlar sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun metodlar eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda katta yordam beradi. Faqat bu o‘rinda logoped eshitishida nuqsoni bo’lgan bola bilan ishlashda shuni aniq anglab olishi kerakki , eshitishida nuqsoni bor bolada faqat tovush talaffuzigina emas, balki nutqning to‘liq rivojlanmaganligi ham kuzatiladi. Bunda nutqning ekspressiv rivojlanmaganligi passiv va aktiv lug‘atning hamda grammatik nutq tuzumining rivojlanmaganligi bilan belgilanadi. Bu bola bilan til tizimini (ona tili tizimini) shakllantirishga (passiv va aktiv lug‘at to‘plash, grammatik til tuzumini shakllantirish, mustaqil nutqni rivojlantirishga) qaratilgan uzoq yillarga mo‘ljallangan maqsadli surdopedogogik ish olib borilishini taqozo etadi.

- Eshitishda nuqsoni bor bola eshituvining rivojlanishi tabiiy shart-sharoitda kun davomida bolaga g‘amxo‘rlik qilayotgan kattalar bilan muloqotda kechadi. Rivojlanayotgan eshituv asosida bolaning nutqi ham, normal eshituvchi bolaning nutqi kabi, tabiiy holda rivojlanib boradi. Bunda biz tayanadigan asosiy shior “Eshitamiz, fikrlaymiz va kun bo‘yi eshitib turib gapiramiz” so‘zlaridan iborat;
- ota-onalar va yaqin kishilar bolaning nutqini va ona tilini rivojlantirishda tabiiy va eng yaxshi o‘qituvchilardir;
- eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolaning nutqini va eshituvini rivojlantirishdan ko‘zlanadigan asosiy maqsad uni umumta’lim maktabida o‘qishga tayyorlashdan iborat.

Eshitish nuqsoniga ega bolalarda eshitish darajasini rivojlantirish, nutqni me’yorda rivojlanayotgan tengdoshlari kabi, to‘liq egallay olishlariga erishish, ruhiy jarayonlarining rivojlanishida

hamda ijtimoiy hayotda o‘z o‘rinlarini topishlariga ko‘maklashish masalalari surdopedagogika fanlarining oldida turgan dolzarb masalalardandir. Ushbu toifaga mansub bolalar nutqini erta korreksiyalash ularni ijtimoiy hayotga erta moslashtirish omili sanaladi. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning reabilitatsiya masalari: Rossiya olimlaridan I.V. Korolyova, Jukova O.S., Zontova O. V., Tavartkoladze G.A., Sataeva A.I., Mironova E.V., Frolenkova I.D. va b., chet ellik olimlardan Litovsky R., Parkinson A., Arcaroli J. tadqiqotlarida va amaliy faoliyatlarida keng yoritib berilgan. O‘zbekistonda esa ushbu masalaga hozircha faqat amaliy jihatdan yondoshib kelinmoqda va bu yo‘lda prof. L.R.Muminova, E.B.Amirova, U.Yu.Fayzieva, R.Sh. Kutdusova va boshkalar korreksion-rivojlantiruvchi ishlar olib borishmoqda.Ushbu defektologlarning olib borilayotgan ilmiy ishlar natijasida bolalar ham, xuddi sog‘lom tengqurlari kabi, ijtimoiy shaxs bo‘lib etishishlari uchun barcha imkoniyatlarga ega ekanliklari hamda ulardagi mavjud kuchli imkoniyatlarni ishga solish nutqni rivojlantirish asosida amalga oshirilishi lozimligi isbotlandi. Bolalarning nutqni egallab borishlari sari ularda ijtimoiy (hayotiy) malakalarning shakllanishiga oid imkoniyatlar kengayib boraveradi. Aniqrog‘i, faoliyat asosida rivojlantiriluvchi nutq ijtimoiy me’yorlarni egallashning zaruriy shartidir. Ushbu jarayonning jadallashuviga xizmat qiluvchi omillardan biri bolalar nutqini ilk, maktabgacha yoshda bo‘lgan davrda shakllantirish sanaladi. bolaning eshitish idrokini rivojlantirish;lug‘at zahirasini va grammatik tuzumini shakllantirish;tovushlarni talaffuz qilish ko‘nikmalari va og‘zaki nutqni rivojlantirish;o‘qish malakalarini rivojlantirish;eng oddiy matematik tasavvurlarni shakllantirish;atrof olam haqidagi tasavvurlarni, umumiy kognitiv malakalarni hosil qilish, diqqatni rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Z.Islombekova „Talaffuzga o’rgatish va eshitish qobliyatini rivojlantirish metodikasi’
2. M. Asqarova „Kichik yoshdagi bolalar nutqini o’stirish’’
3. P.Po‘latova, L.Nurmuxamedova, Sh.Amirsaidova Maxsus pedagogika-T.: Fan va texnologiyalar. 2014
4. Qodirova F.U. Boshlang‘ich sinf kar o‘quvchilar nutqini shakllantirish.: Ped. fan. nomz. dis. avtoref…– T.: TDPU.2006
5. Fayzieva U.Yu. Zaif eshituvchilarni savodga tayyorlash va savod o‘rgatish.: Ped. fan. nomz. dis. ... avtoref. – T.: TDPI.

DAUN SINDROMLI BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASH SINFIDA TYUTORNING ISHI

D.A.Anvarova -TDPU Oligofrenopedgogika kafedrasi o`qituvchisi
S. Xayrullayeva- TDPU 3 kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada daun sindromli bolalarni maktabga tayyorlash sinfida tyutorning ishi haqida fikr va mulohazalar bayon etilgan.

Аннотация: В данной статье представлены размышления и наблюдения о работе тьютора в классе подготовки к школе детей с синдромом Дауна.

Daun sindromli bolalarning maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olishi ko'p jihatdan ta'limning samaradorligi maktab sharoitida erishgan yutuqlarni ijobiy baholay olishiga u birmuncha bog'liq. So'nggi yillarda daun sindromi bo'lgan bolalarning ota- onalari bolalarini qaysi maktabda o'qitishi kerakligini to'g'ri tanlay olmoqdalar. Bu maktablarda korreksiya va kompensatsiya ishlari ko'proq olib boriladi. Inkluziv maktablar va maxsus maktablarni bunday bolalar uchun ochilmoqda. Ko'pchilik maktablarda "tyutrlar" ish olib bormoqda. Bu mutaxassislar rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga soddalashtirilgan o'z aqliy faoliyatiga intellektiga mos mo'ljallangan ta'lim berish ishlarini olib bormoqdalar. Bolani hissiy qulaylik va ichki resurslarga tayanadigan atmosferada uni faol rivojlanishiga yordam berish faqat o'qituvchiga bog'liq bo'lmay u bilan hamkorlikda psixolog, tarbiyachi bilan birgalikda ish olib bormoqdalar. Rus ta'limotida tyutorlik hozirgacha hodisa bo'lganligi sababli yangi pedagogik jarayonda tyutorning roli to'liq aniq emas. Hatto ushbu konsepsiyaning ta'rifi bo'yicha mutaxassislar o'rtasida konsessus yo'q.

Ingliz tilidan tarjima qilinganda tyutor kelajakda o'z kasbini tanlashda o'quvchilarga "shaxsiy yordamchi" ma'nolarda keladi. Rossiyada "tyutor" mutaxassisi kasblar ro'yhatiga kiritilgan "Menejerlar

lavozimlarning yagona malaka ma'lumotnomasi maxsus mutaxassislar va xodimlar" bo'limi hujjatlariga kiritilgan. Lekin bu hujjat faqatgina tyutor haqida gapiradi, alohida yordamga muhtoj bolalarni o'qitishda yordamchi o'qituvchi sifatida tyutor haqida rivojlanish bosqichlari hali muhokama qilinmagan. Dasturlar deyarli yo'q, tavsif ham yo'q. Hatto taxminan tytorning ishi nima va kim tyutor bo'lishi mumkin degan savol tug'iladi? Inkluziv bolalar bog'chalarida va inkluziv boshlang'ich maktab sinflarida tyutor lavozimi allaqachon joriy qilingan. Ota-onalarning fikriga ko'ra tyutor xuddi enaga vazifasini bajaradi ya'ni bolaning yonida juda ehtiyotkorlik bilan yuradigan qiyin paytlarda yordam beradigan mutaxassis sifatida qaralgan. Tyutorlik 14-asrda mamlakatning yetakchi universitetlarida amaliy mashg'ulotlar paydo bo'lgan paytda shakllangan ya'ni har bir o'quvchiga individual qilib biriktirish tushuniladi. 2008-yildan boshlab Ta'lim vazirligining rasmiy hujjatlarida "repetitor" tushunchasi paydo bo'ldi. Ular kichik guruhlar o'quvchilari bilan ishlaydigan maktab murabbiysi yoki "sinf o'qituvchisi" deya ta'rif berilgan. Tyutorlar bolalarni juft-juft qilib ovqat xonasiga sayrga va boshqa joylarga olib boradilar. Bunday harakatlarni bola o'zi bajara olmaydi. Yevropa mamlakatlarida o'qituvchi yordamchisi lavozimi ancha vaqt oldin joriy qilingan. Ba'zi daeslarda tyutorlar bolalarga yordam berishadi. Ayniqsa, aqliy faoliyat talab qiladigan fanlarga ko'proq yordam beradi. Tyutorlar bo'sh vaqt ajratib o'quvchilarni ko'proq muloqotga o'rgatadilar ularning kuchli va zaif tomonlarini korreksiya qilishda va yana bir qancha o'yinlar o'rgatadilar. Bir ingliz maktabida yordamchi o'qituvchi "Dining club" ya'ni alohida rivojlanishda muhtoj bo'lgan bolalar uchun "tanaffus" turi metodikasini ishlab chiqdi. Bu metodikadan o'quvchilar bir-biriga yaqinlashtirish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish edi. Shunga qaramay, u bir qancha qiyinchiliklarga duch keldi. Bu qiyinchilik ijtimoiy ko'nikmalarning yo'qligi edi. Bu paytda o'qituvchi metodikani qiziqarli va qulay tarzda tashkil etilishi ko'zda tutiladi ya'ni o'quvchilar o'zlarini boshqara olishi his-tuyg'ularini va bir-biriga bo'lgan muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. Bundan so'ng, o'quvchilarda jamoat hayotida ishtirok etish, ularni maktab miqyosidagi bayramlarga jalb qilish, ekskursiyalarga olib chiqiladi. Maktablarda tyutor vazifalari quyidagilarga bo'linadi:

1. O'quvchiga uy sharoitida yordam berish;
2. Bilim olishga yordam berish;
3. Sinfdoshlar bilan muloqotda yordam berish.

Olim L. Tora daun sindromli bolalarni maktabga tayyorlash bo'yicha ikki yillik loyihada ish olib borganlar. Umid qilamizki, bu endigina ish boshlagan mutaxassislar uchun ham foydali bo'ladi. Daun sindromli bolalarni maktabga tayyorlash bo'yicha eksperimental guruh 2009-yilda "Down Side Up" kompaniyasi ish olib bordi. Loyihaga 7 yoshli 9nafar bola kiritilgan bo'lib, ular bilan 2nafar o'qituvchi va 2nafar tyutor ish olib borgan. Daun sindromli bola ta'limda ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lishi tayyorgarlik bosqichidagi vazifalarni rivojlantirish uchun yetarli ko'nikmalar beriladi.

Tyutorning faoliyat sohalari bo'yicha Ingliz va Shotlandiya "Daun sindromi assotsiatsiyasi" quyidagilarni ajratdi.

1. Alohida rivojlanishga muhtoj bolalarni o'qitishda o'qituvchiga yordam berish.
2. Maktab muhitida qiyin ta'lim sharoitida alohida yordamga muhtoj bolalarga yordam ko'rsatish.
3. Hissiy-irodavoy namoyon bo'lgan holatlarda psixologga yordam berish.

Shunday qilib , o'qituvchi bolaga nisbatan quyidagicha ish olib borish kerak.

1. O'quv dasturini o'zlashtirishga yordam berish va qobiliyatini rivojlantirish.
2. Yangi ko'nikmalarni o'zlashtirishini ta'minlash.
3. Mustaqil fikrlashini rivojlantirish.

Tyutor va o'qitivchining kompentensiyalarini quyidagilarga ajratish mumkin. O'qituvchi asosan o'quv materialini o'qitish uchun javobgardir; tyutor va o'qituvchi muntazam ravishda o'zaro aloqada bo'lishi va birgalikda ishlashi kerak. Har bir darsni rejalashtirishi, dars rejasini tuzishda o'quvchilarning xususiyatlarini hisobga olish kerak. Har bir darsda mavzuga oid ko'rgazmali qurollar bilan dara o'tish kerak. Daun sindromi bo'lgan o'quvchining o'qituvchining o'z faoliyatida tavsiflashi kerak bo'lgan belgilar:

- emotsionallikning kuchayishi;
- qisqa muddatli xotira;
- kechikkan reaksiya;

- adekvat dialog qurishdagi qiyinchiliklar;
- taktil sezuvchanlikning ortishi;
- notekis diqqat;
- xatti-harakatdagi qiyinchiliklar ;
-makon va vaqtdagi oriyentatsiyaning murakkabligi;
- nutqni eshitish orqali idrok etish muammosi;
- fiziologik qiyinchiliklar.

Bularning barchasi tyutor va o'qituvchi hamkorligida olib boriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Maxsus pedagogika. P. M. Po'latova. Toshkent-2005.
2.Дети с синдромом Дауна / Т.Г. Ярощук – Иркутск: ГАУ ЦПМИиСП, 2020., - 113 с.
3.Подготовка к школе детей с синдромом Дауна.Благотворительный фонд «Даунсайд Ап»

TIFLOPEDAGOGIKADA O`QITISH VA MUAMMOLAR

S.M.Dangalov– Chirchiq DPU o`qituvchisi
J.S.To`rayeva– tiflopedagogika yo`nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Bu maqolada tiflopedagogikada o‘qitish va uning muammolari, maqsad va vazifalari haqida ma’lumotlar berilgan**.**

Аннотация. В этой статье представлена информатsія о преподавании тифлопедагогики и ее проблемах, целях и задачах

Jamiyatimizda umumta’lim maktablarda o`qiydigan o`quvchilar bilan bir qatorda alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo`lgan o`quvchilar ham borki, ular ta`limini samarali tashkil etish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Ayniqsa, ko`rishida nuqsoni bo`lgan o`quvchilar ta’limini sifatli yo`lga qo`yish va maktab internatlarini o`quv qurollari, jihozlar va darsliklar bilan ta’minlash eng muhim masalalardan hisoblanadi.

Yunonchadan olingan bo`lib, “typhlo”-ko`r, “pedagogika”- bolani yetaklamoq, bu so`zning umumiy ma’nosi ko`zi ojiz bolani yetaklash demoqdir. Tiflopedagogika maxsus pedagogikaning bir yo`nalishi bo`lib, ko`zi ojiz va zaif ko`ruvchi bolalarni o`qitish, tarbiyalash va mehnatga tayyorlash vazifasini bajaradi hamda ularni jamiyatga integratsiyalaydi. Ko`rishida nuqsoni bor bolalarning atrof-olamni ko`rib idrok qilishi chegaralangan, ular predmetlarni yaxshi ko`ra olmaydi. Ularning ta’lim tizimining o`ziga xos murakkabligi ham shundadir. Ko`zi ojiz bolalarga ta’lim berish jarayonida zarur shart-sharoitlar yetarligiga alohida e’tibor berish lozim. Ko`ruv idroki uchun binoning yetarlicha yoritilishi, bolalarni ko`rish darajasidan kelib chiqqan holda ko`rgazmali qurollardan foydalanish, ularning partada va stol atrofida to`g’ri joylashishi, dars davomida korreksion mashg’ulotlardan foydalanish zarur shart-sharoitlardan hisoblanadi.

Ko’zi ojiz bolalarning ham ta’limi sog’lom bolalar ta’limi singari maktabgacha ta’lim tashkilotidan boshlanadi. Aynan, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi PQ-3955 son (https://lex.uz/docs/3923110) “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora – tadbirlari to`g’risida“ gi qaroriga muvofiq maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sog’lom, faol, to`laqonli, jamiyatga moslashgan bola shaxsini shakllantirish bilan birga rivojlanishida turli nuqsonlari bo`lgan bolalarni reabilitatsiya qilish, ularni o`qitish, tarbiyalash va integratsiya qilishga ham alohida e’tibor qaratilgan. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi “ Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g’risida “ gi 391- son qarorining (https://lex.uz/docs/4333062) 3-ilovasida ko`p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta’lim tashkilotlari va qo`shma turdagi maktabgacha ta’lim tashkilotlarining maqsadlari va vazifalari, huquqlari, majburiyatlari hamda javobgarligini, shuningdek, ularning faoliyatini tashkil etish tartibi haqida belgilab qo`yilgan. Shu nizomga muvofiq, aralash turdagi mujassam nuqsonli bolalar ta’limiga ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta’lim tashkilotlari tashkil etilgan. Mazkur tashkilotlardagi o`qitishning asosiy muammosi ta’lim beruvchi kadrlar – tiflopedagoglarning yetishmasligidir. Bundan tashqari, yuqori maktabgacha yoshdagi bolalar brayl yozuvini o`rganmasligi, bolalar yettita korreksion mashg’ulotlarning ( logopediya mashg’uloti; predmet tasavvurini shakllantirish va ko`ruv idrokini

rivojlantirish; ijtimoiy maishiy hayotga yo`naltirish; teri tuyishni va mayda qo`l matorikasini rivojlantirish; davolash gimnastikasi; ritmika; mo`ljal olish va harakatlanish ) har biriga alohida yo`naltirilmaganligi ham tiflopedagogikaning eng asosiy muammolaridan biri hisoblanadi.

Mutaxassislar yetishmovchiligining oldini olish maqsadida Chirchiq davlat pedagogika universitetida Maxsus pedagogika kafedrasi tashabbusi bilan 2022 – 2023- o`quv yilida ilk marotaba O`zbekistonda tiflopedagogika yo`nalishi ochildi. Hozirgi kunda ushbu yo`nalishda jami 26 nafar talaba tahsil oladi.

Ko`zi ojiz bolalarni o`qitishda birgina maktabgacha ta'lim tashkilotlarida emas, balki maktabda ham bir necha muammolarga duch kelish mumkin. Birinchi navbatda, maktabgacha ta'lim muassasasi dasturining maktab o`quv dasturi bilan uzviy bog'lanmaganligi, ya'ni dasturlararo aloqalilikning yo`qligidir. Bu albatta ko`rishida nuqsoni bor bolalarni o`qishida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, chunki bola bir muhitdan umuman boshqa yangicha muhitga o`tganda uning psixologiyasida o`zgarishlar kuzatiladi va yangi muhitga ko`nikish uchun ma'lum bir vaqt kerak bo`ladi. Bu o`quvchilarning ta'lim va tarbiya jarayonida o`z aksini topadi.

"Nurli maskan" maktab internatlaridagi keyingi muammo ko`rishida nuqsoni bor o`quvchilar foydalaniladigan yozuv pribori, yozuv grifili, sochma alifbo, bo`rtma nuqtali chizg'ichlar va boshqa tiflo o`quv qurollarining Xitoy, Rossiya, Yaponiya, Koreya hamda Germaniya singari xorijiy davlatlardan bir qancha muammolar asosida keltirilishidir. Tabiiyki, o`zimizda ishlab chiqarilmagan mahsulotlar chet eldan olib kelingandan so`ng uning qiymati ham ko`proq summani tashkil etadi. Ma'lumki, "Nurli maskan" maktab internatlarida tahsil oluvchi o`quvchilarning o`quv qurollari davlat tomonidan ta'minlanadi. Yuqoridagi muammo esa davlat iqtisodiyotiga o`z ta'sirini o`tkazmasdan qolmaydi.

Bundan tashqari, mazkur ta'lim muasssasalaridagi darsliklarning yetishmasligi ham asosiy muammolardandir. Maktab darsliklarining barchasi brayl yozuvida chop etilmaganligi, qolaversa, ayrim darsliklarning umumta'lim dasrliklaridan o`n yillab orqada yurishi ko`zi ojiz bolalarni o`qitishdagi eng og'riqli nuqtalardan biri sanaladi. Geometriya, matematika, boshlang'ich sinf hamda ingliz tili darsliklarining brayl yozuvidagi nusxalariga bo`lgan ehtiyoj nihoyatda balandligi hamda 2022-yilda nashr etilishi rejalashtirilgan 82 nomdagi darslikning bor- yo`g'i 39 nomdagisining chop etilganligi muammoning ko`lami nechog'lik keng ekanligini ko`rsatib turibdi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi " O`zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to`g'risida" gi PF-5712 – son (https://lex.uz/ru/docs/4312785) Farmoniga muvofiq O`zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo`lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko`rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida 2020-yil 13-oktabrda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining " Alohida ta'lim ehtiyojlari bo`lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g'risida" PQ-4860-son qaror (https://lex.uz/docs/5044711) qabul qilindi. Bu qarorning ijrosini ta'minlash maqsadida esa O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 2021-yil 12-oktabrda 638-sonli (https://lex.uz/ru/docs/5679836) qarorni imzoladi. Mazkur nizom umumiy o`rta ta'lim tashkilotlarida jismoniy, aqliy, sensor (sezgi ) yoki ruhiy nuqsonlari bo`lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibini belgilaydi.

Inklyuziv ta'lim – alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlagan holda beriladigan ta'lim.

Inklyuziv ta'lim ko`rishida nuqsoni bo`lgan bolalarni ham qamrab olgan. Ushbu ta'limda KNB bolalar uchun korreksion mashg'ulotlar tashkil etilmagan. Bu holat esa KNB bolalarda saqlanib qolgan ko`rish darajasining ham yo`qolishiga olib kelishi mumkin.

Yomonini aytmasa, yaxshisi kelmaydi deganlaridek, yuqoridagi muammolarga ko`z yumib ketsak, ko`rishida nuqsoni bo`lgan bolalarni o`qitish tizimi yaxshilanmasdan boraveradi.

So`nggi yillarda mamlakatimizda "Inson qadri uchun" tamoyili asosida nogironligi bo`lgan shaxslarni qo`llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish, xususan ko`zi ojiz va ko`rishda nuqsoni bo`lgan bolalarning jamiyatdagi o`rnini mustahkamlash yuzasidan zarur chora-tadbirlar amalga oshirildi. Mazkur yo`nalishdagi islohotlarning izchilligi va tizimliligini ta'minlash, ko`zi ojiz va zaif ko`ruvchi bolalarning ta'lim olishi uchun yaratilgan shart-sharoitlarni yanada yaxshilash, ularning

jamiyatga moslashuviga ko`maklashish hamda qo`llab-quvvatlash bo`yicha ishlarni yangi bosqichga olib chiqish maqsadida 2022-yil 18-aprelda “Ko`zi ojiz va zaif ko`ruvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarda ta’lim berish sifatini oshirish hamda ular faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” PQ-209-son qaror (https://lex.uz/uz/docs/5966089) imzolandi. Bundan tashqari, ko`rish, eshitish va nutqida nuqsoni bo`lgan shaxslarning savodxonligini oshirish, huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularga ko`rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash hamda O`zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo`lgan shaxslarning huquqlari to`g’risida”gi qonuni ijrosini ta’minlash maqsadida 2022-yil 21-oktabrda “O`zbek imo-ishora tili va Brayl alifbosini rivojlantirish bo`yicha qo`shimcha chora-tadbirlari to`g’risida” O`zbekiston Respublikasi Prezidenti PQ-407-son qarorni (https://lex.uz/uz/docs/6248467) tasdiqladi. Bularning barchasi jamiyatimizda nuqsoni bo`lgan insonlarga , ko`rishida nuqsoni borlarga yordam berish, ularni jamiyatga integratsiyalash uchundir.

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi chora-tadbirlar bilan bir qatorda sanab o`tilgan muammolarga ijobiy yechim topsak , nur ustiga a’lo nur bo’lgan bo’lardi. Ushbu muammolarning yechimi ta’lim jaroyini sifat samaradorligini oshirish uchun xizmat qiladi.

Albatta, yangilanayotgan bosh qomusimizning 50 va 57-moddalarida nogironligi bo`lgan shaxslarning ta’limi va ijtimoiy hayotini farovonlashtirishga qaratilgan aniq chora-tadbirlar belgilab qo`yilgan. Bu esa yuqorida sanab o`tilgan muammolar yechimiga kafolatdir, shubhasiz.

Adabiyotlar:

1. F.U.Qodirova va Z.X.Xusnuddinova (2023). Tiflopedagogika. 5-50.
2. Sunnatilla Dangalov (2010). Tiflopedagogika tarixi va uning ahamiyati. Tavsiyanoma.

ЭШИТИШИДА НУҚСОНИ БЎЛГАН БОЛАЛАРНИНГ КЛИНИК ВА ПСИХОЛОГИК ҲУСУСИЯТЛАРИ.

Ф.Саламова-Ажиниёз номидаги НДПИ ассистент ўқитувчиси

Аннотация: Эшитиш қобилияти бузилган болалар, коррекцион фанлар, соғлом ва баркамол авлод,эшитиш идроки, якка машғулот, талаффуз, коррекцион машғулот, акустик ўрнини босадиган ва қиймати бўйича уларга тенг бўлган таъсирлар туфайли уларнинг таркибини ўзгартириш маълумотларини келтирган

Аннотация: Дети с нарушениями слуха, коррекционные науки, здоровое и компетентное поколение, восприятие на слух, индивидуальное обучение, произношение, коррекционное обучение, замена акустики и изменение их состава благодаря эффектам, эквивалентным

Эшитиш қобилияти бузилган болаларга турли касалликлар сабаб бўлиши мумкин: менингит ва энсефалит, қизамиқ, скарлатина, грипп ва унинг асоратлари ва бошқалар. Агар эшитиш асабнинг ички қулоғи ва илдиз қисми таъсир қилса, кўп ҳолларда карлик пайдо бўлади, ўрта қулоқнинг шикастланиши кўпинча эшитиш қобилиятининг қисман йўқолишига олиб келади. Эшитишнинг бузилиши эшитиш суякчаларининг туғма деформацияси, эшитиш нервининг атрофияси ёки ривожланмаганлиги, кимёвий заҳарланиш, туғилиш травмаси натижасида юзага келиши мумкин. Механик шикастланишлар эшитиш бузилишларига олиб келиши мумкин(кўкаришлар, зарбалар, ўта кучли товуш стимулларига таъсир қилиш). Эшитиш бузилишларининг юзага келишида ирсий омиллар катта аҳамиятга эга.

Карларнинг оилаларида эшитишда нуқсони бўлган болаларнинг ҳолатлари эшитувчилар оилаларига қараганда анча кўп учрайди. Бир ёки иккала ота-она туғма кар бўлган оилаларда, шунингдек, яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳда, турмуш қурганлар ўртасидаги ёш фарқи катта бўлган оилаларда кар фарзанд кўриш эҳтимоли ортади.

Эшитиш бузилишининг сабаблари ота-оналарнинг алкоголизм, "Кайсон касаллиги"каби касалликлари ҳам бўлиши мумкин. Эшитиш қобилиятининг турли кўринишлари фарқлашни, болаларнинг асосий гуруҳларини ажратишни тақозо этади. Эшитишда нуқсони бўлган болаларнинг психологик-педагогик таснифи уларнинг таълим ва тарбиясини ташкил этиш, хусусан, бундай бола ўқиши керак бўлган муассаса турини аниқлаши учун муҳимдир. Таснифлаш қуйидаги мезонларга асосланади: *эшитиш қобилиятини йўқотиш даражаси,*

эшитиш қобилиятини йўқотиш вақти, нутқнинг ривожланиш даражаси (Р. М. Боскис). Уларга мувофиқ қуйидаги болалар гуруҳлари ажралиб туради:

1. Кар (эшитмайдиган). Буларга эшитиш қобилияти паст бўлган болалар киради, бу уларни нутқни табиий идрок этиш ва уни мустақил ўзлаштириш имкониятидан маҳрум қилади. Улар орасида:

* эрта карлар-бу гуруҳга эшитиш қобилияти бузилган ёки нутқни ривожлантириш бошланишидан олдин ёки унинг дастлабки босқичларида эшитиш қобилиятини йўқотган болалар киради; одатда кучли қаттиқ товушларни идрок этишга имкон берадиган эшитиш қолдиқлари мавжуд;

* кечки карлар нутқни у ёки бу даражада сақлаб қолган, у аллақачон шаклланган ёшда эшитиш қобилиятини йўқотган болалар; улар билан ишлашнинг асосий вазифаси мавжуд нутқ кўникмаларини мустаҳкамлаш, нутқнинг парчаланишига йўл қўймаслик ва лабда ўқишни ўргатишдир.

2. Заиф эшитувчи (эшитиш қийин). Булар нутқнинг ривожланишига тўсқинлик қиладиган, аммо қолдиқ эшитиш ёрдамида нутқ захирасини мустақил равишда тўплаш қобилиятига ега бўлган қисман эшитиш етишмовчилиги бўлган болалардир. Эшитиш қобилияти паст боланинг нутқи одатда ўқув жараёнида тузатилиши керак бўлган бир қатор муҳим камчиликларга эга. Ушбу гуруҳ эшитиш қобилиятини йўқотиш даражасига ва бошқа омилларга қараб, болаларнинг нутқ ривожланиш даражаси жиҳатидан жуда хилма-хилдир. Педагогик мақсадларда эшитиш қобилияти паст бўлган мактаб ёшидаги болалар икки тоифага бўлинади:

* заиф эшитувчи, кичик камчиликлари билан нутқни ривожлантирган;

• заиф эшитувчи, нутқи чуқур ривожланмаган болалар.

Шундай қилиб, бир томондан эшитишни ўлчаш ва нутқни ўрганиш асосида, бошқа томондан, эшитишда нуқсони бўлган болаларнинг 4 гуруҳи ажралиб туради. Ушбу тасниф асосида эшитиш қобилияти чекланган болалар учун мактаблар тармоғи яратилди, унда улар тезроқ ўқий оладиган ва турли хил ўқув шароитларини талаб қиладиган болалар билан ўқимайдилар. Эшитиш қобилияти бузилган болаларнинг ақлий ривожланиши ташқи дунёни идрок этиш ва у билан ўзаро муносабатларнинг махсус шароитларида амалга оширилади. Бу дисонтогенезнинг махсус тури-дефицит ривожланиши. Бирламчи нуқсон, эшитиш қобилияти, нутқнинг ривожланмаганлигига олиб келади. Эшитиш билан энг яқин бўлган функция, шунингдек бевосита эшитиш идрокининг бузилиши билан боғлиқ бошқа бир қатор функцияларнинг ривожланишини секинлашишига олиб келади. Муайян ақлий функцияларнинг ривожланишидаги бу бузилишлар умуман ақлий ривожланишни секинлаштиради. Эшитишида нуқсони бўлган болаларнинг ақлий ривожланиши normal эшитувчи болаларнинг ривожланишида учрайдиган қонуниятларга бўйсунади.

Шу билан бирга, улар ғайритабиий ривожланишнинг барча турлари учун умумий бўлган аномал ривожланишни намойиш этади:

* ахборотни қабул қилиш, қайта ишлаш, сақлаш ва ундан фойдаланиш қобилиятининг пасайиши (эшитишида нуқсони бўлган болаларда айрим кўрсаткичларнинг пасайиши фақат онтогенезнинг маълум даври учун характерлидир);

* оғзаки воситачиликнинг қийинлиги (эшитиш қобилияти бузилган болаларда бу вақтинчалик бўлиши мумкин; етарли ўқув шароитида тўғридан-тўғри ва билвосита ёдлашнинг нисбати иккинчисининг фойдасига ўзгаради);

* тушунчаларни шакллантириш жараёнини секинлаштириш (эшитишида нуқсони бўлган болаларда бу намоён бўлишнинг ўзига хос вақтинчалик ва таркибий хусусиятларига эга; аммо, ушбу тоифадаги болалар тўлақонли тушунчаларни шакллантиради, яъни улар учун юқори даражадаги алоқа мавжуд бўлиши мумкин).

Эшитиш қобилияти бузилган болаларнинг ақлий ривожланишида И. М. Соловёв иккита характерли мунтазамликни аниқлайди.

• Эшитиш қобилиятининг шикастланиши туфайли кар болага ташқи таъсир ҳажми чекланган, атроф-муҳит билан ўзаро таъсир ёмонлашади, атрофдаги одамлар билан алоқа қилиш қийин, ташқи таъсирларнинг сони, хилма-хиллиги ва мураккаблиги сезиларли даражада ошиши

боланинг муваффақиятли ақлий ривожланиши учун зарур шартдир. Натижада, бундай боланинг ақлий фаолияти соддалашади, ташқи таъсирларга реакциялар унчалик мураккаб ва хилма-хил бўлмайди, пайдо бўлган ўзаро функционал ўзаро таъсирлар тизими ўзгаради. Эшитиш қобилияти бузилган бола психикасининг таркибий қисмлари эшитувчи болаларникидан фарқ қиладиган нисбатда ривожланади: визуал-образли ва оғзаки-мантиқий фикрлашнинг ривожланишида номутаносиблик мавжуд(биринчиси устунлик қилади); иккала шаклда ҳам ёзма нутқ – таъсирчан (ўқиш) ва ифодали (ёзиш) – бу оғзаки билан таққослаганда катта рол ўйнайди.

• Эшитишида нуқсони бўлган болаларда ақлий ривожланиш тезлигининг normal эшитувчи болаларга нисбатан фарқлари. Онтогенезнинг дастлабки босқичларида аҳамиятсиз бўлган эшитадиган ва кар бола ўртасидаги ақлий фаолиятдаги фарқлар кейинги вақт ичида ортади. Бу маълум бир босқичга қадар содир бўлади, қачонки имо-ишора тилини мунтазам равишда ўқитиш туфайли фарқлар кўпайишни тўхтатади ва ҳатто камаяди. Шароит қанчалик қулай бўлса, эшитиш қобилияти бузилган боланинг ривожланиши normal эшитадиган боланинг ривожланишига шунчалик тез ва сезиларли даражада яқинлашади. *Имо-ишора тилини ўқитиш фаолиятининг асосий маъноси ақлий ривожланиш учун янги шароитларни яратишдир, биринчи навбатда болага етиб борадиган ташқи таъсирларнинг кэнгайиши ва сифат ўзгариши, акустик ўрнини босадиган ва қиймати бўйича уларга тэнг бўлган таъсирлар туфайли уларнинг таркибини ўзгартириш.*

Боланинг шахсияти катталар ва тенгдошлари билан мулоқот қилиш жараёнида, ижтимоий тажрибани ўзлаштириш жараёнида шаклланади. Кар бола яшайдиган ижтимоий вазият унда маълум шахсий хусусиятларнинг пайдо бўлиши ва шаклланишида муҳим рол ўйнайди. Гўдаклик даврида эшитиш қобилиятини йўқотган бола одатдаги эшитиш қобилиятига қараганда атрофдаги одамларга нисбатан бошқача ҳолатда бўлади. Оғзаки мулоқотнинг бузилиши кар одамни атрофдаги одамлардан қисман ажратиб туради, бу ижтимоий тажрибани ўзлаштиришда муайян қийинчиликларни келтириб чиқаради. Кар болалар оғзаки нутқ ва мусиқанинг ифодали томонини идрок ета олмайдилар. Нутқни ривожлантиришда кечикиш ўз ва бошқаларнинг ҳиссий ҳолатларини тушунишда қийинчиликларга олиб келади, бу шахслараро муносабатларни соддалаштиришга олиб келади.

Адабиётлар

1.Э.Г.Ричедская, Э.В.Пархалина Готовность слабослышащих детей дошкольного возраста к обучению в школе. - М.: Владос, 2003

2.Э.Г.Ричедская Развития глухих школьников процессе не классьная работе. - М.: Просвещение, 1990

3.Юсупова П. Мактабгача тарбия педагогикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1993.

4.Ayupova.M, Xamidova M., Maktabgacha tarbiya maxsus metodikasi. – T.: O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati, 2009

5. Нейман, Л. В., Богомильский, М. Р Анатомия, физиология и патология органов слуха и речи: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В.И. Селиверстова. / Глава 5. Разделы 5.1 - 5.2 – М. : Коррекционная педагогика ВЛАДОС, 2001. – С. 224.

KOXLEAR IMPLANTAT BOLALARNI HARAKATLI O`YINLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH

J.A.Haqberdiyev - Jizzax DPU o’qituvchisi

Annotatsiya: Hozirgi vaqtda maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o'qitish tizimida *koxlear implantat* bo'lgan bolalar soni doimiy ravishda o'sib bormoqda. Ushbu bolalar, ayniqsa jismoniy va harakatli mashqlarni o'zlashtirishda yomon ishlashi uchun asosiy xavf guruhini tashkil qiladi. Shu sababli bunday bolalarga alohida e`tibor talab etiladi.

Аннотация: В настоящее время в системе воспитания и обучения дошкольников постоянно растет число детей с кохлеарным имплантатом. Эти дети составляют основную группу риска плохой успеваемости, особенно при овладении физическими и двигательными упражнениями. Именно поэтому такие дети требуют особого внимания**.**

Koxlear implant — bu eshitishda nuqsoni borlarga atrofdagi tovushlarni va nutqni eshitish imkoniyatini beruvchi elektron qurilma. U ichki va tashqi qismdan iborat. Jarroh ichki qismini eshitmaydigan bemorning qulog‘iga implantatsiya qiladi. Protsessorga ega tashqi qismi bemorning qulog‘i va/yoki boshiga joylashtiriladi. U tovushlarni, nutqni qabul qiladi va ularni bosh terisi orqali ichkariga uzatadi.

Milliy xalq o‘yinlari qadimqadim zamonlardan boshlab, xalq marosimlarida, urf-odatlarda mustaqil bir soha sifatida musobaqalarda, baxshilarda keng qo‘llangan bo‘lib, ming yillar davomida rivojlanib, tokomillashib kelgan.

Xalq milliy o‘yinlari ming yillar davomida bizgacha yetib kelgan o‘zbek milliy xalq o‘yinlari “Otda chopish”, “Qiz quvlash”, “Uloq”, “Kamonda otish”,

“Xo‘roz jangi”, “Besh tosh”, “Sapalak”, “Jambalak xola”, “Kurash”, “Kim tez o‘raydi”, “Chillak” kabi va boshqa o‘yinlar orqali botirlik, epchillik, muvozanatni saqlash sifatlarini rivojlantirishda, hamda qaddi qomatni shakllantirish, axloq odob, ong, xotira, diqqat kabi xislatlarni sayqal toptirishda va albatta sog‘liqni mustahkamlashda eng samarali vosita bo‘lib kelgan.

Xalq milliy o‘yinlari, jumladan o‘zbek milliy o‘yinlari barcha xalq elatlari kashfiyotlari kabi (musiqa, kulolchilik, gilam to‘qish asboblari, ashula va raqs va boshqalar) insoniyat tarixining turli ijtimoiy iqtisodiy bosqichlarida taraqqiy etgan o‘ziga xos etno va filoontogenetik xususiyatlari asosida ixtiro qilingan va shakllanib kelgan.

Ma’lumki o‘zbek xalq o‘yinlari o‘z ichiga harakat jihatidan har xil jismoniy sifatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘yinlarni qamrab olgan. Shu bois ularni yo‘nallishlari bo‘yicha ajrata bilish zarur deb topiladi. Demak, ularni tasniflash (klassifikasiyalash) zarur o‘rinni egallaydi.

Hayotiy zarur harakat malakalarini shakllantiruvchi o‘yinlar: osilish va osilib chiqish: “Maymunchalar”,“Oq ayiqlar”; yurish, yugirish: “Quvlashmachoq”, “Mokki”; O‘tirish-turish: “Baqa”, “Tovuq va tulkilar”; to‘xtash sakrash: “Qarmoqcha”.

Jismoniy sifatlari rivojlantiruvchi o‘yinlar: kuch: “Tortishmachoq”; tezkorlik: “Kun va tun”; epchillik: “To‘p uchun kurash”, “Lapta”, “Qirq tosh”, “Besh tosh”; chidamkorlik: “Quvib yet”; egiluvchanlik: “Ko‘prik va mushuk”, “Kurash”, “Sapalak”, “Xo‘roz jangi”.

Aqliy–ruhiy qobiliyatlari rivojlantiruvchi o‘yinlar: diqqat: “Ta’qiqlangan harakat”; xotira “Daqiqa”; hissiyot: “To‘xta”; Tafakkur: “Shaxmat”; ayyorlik “Mandan zo‘r”; jasurlik “Cho‘nqa shuvoq”.

Uy-ro‘zg‘or ishlariga xos harakat malakalarini shakllantiruvchi o‘yinlar: “Supur supur”, “Qovun uzatishi”.

Kasbiy ko‘nikma va malakalarni shakllantiruvchi o‘yinlar: “Burgut va burgutchalar”, “Otishma”.

Nutq va talaffuzni shakllantiruvchi o‘yinlar: “Kim oladi”, “Oq terakmi, ko‘k terak”, “Paxmoq kuchuk”, “Jambalak sochli xola”.

Xisob - kitob va tadbirkorlik qobiliyatlarini shakllantiruvchi o‘yinlar: “Besh tosh”, “Lyanka”, “Qirq tosh”.

Yilning turli fasllarida qo‘llanadigan o‘yinlar: “Barrak”, “Yomg‘ir yog‘oloq”, “Chillak”, “Topishmachoq top”, “Lyanka”, “Tez ayt”, “Yong‘oq”.

Kunduz va tunda o‘tkaziladigan o‘yinlar : “Oq suyak”, “Cho‘loq qarg‘a”.

Suvda o‘tkaziladigan o‘yinlar: “Suvda quvlashmachoq ” , “Tez suzish”, “Suv ostida suzish”.

Turli yoshda va kattalar o‘rtasida o‘tkaziladigan o‘yinlar: “Quvlashmachoq”, “Bekinmachoq”, “Bayroqcha uchun kurash”, “Kun va tun”, “Oq terakmi, ko‘k terak”, “Yong‘oq o‘yini”.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy harakat turlarini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. O‘rgatishning ushbu bosqichida harakat malakalari va ko‘nikmalari ko‘lamining kengayishi, jismoniy fazilatlar (tezlik, chidamlilik, tezkorlik va boshqalar) ning rivojlanishi bilan bog‘lik holda ham mashqlarni yaxlit, ham harakat texnikasi elementlarini alohida-alohida muvaffakiyatliroq o‘zlashtirish imkoniyati yuzaga keladi.

Besh-olti yoshli bolalarda o‘z oldilariga qo‘yilgan vazifalarni ongli tushunib yetish, vaziyatni baholash, o‘z harakatlarini boshqara bilishga muayyan tayyorgarlik bo‘ladi, shuning uchun og‘zaki ko‘rsatma berish va tushuntirish yordamida maktabgacha yoshdagi bolalarning harakat faoliyatida mustahkam bilim va ko‘nikma shakllantirish mumkin bo‘ladi. Maktabgacha ta’lim muassaslari uchun

yaratilgan ta’lim-tarbiya dasturi, Maktabgacha ta’limga qo‘yiladigan Davlat talbalariga muvofiq barcha guruhda bolalar yurish, yugurish, muvozanat saqlash, sakrash, uloqtirish, tirmashib chiqishga o‘rganib, uni takomillashtirib boradilar, sport o‘yinlari: bastketbol, futbol, sport elementlari va hokazolarni egallaydilar.

Yurish va yugurish mashqlari. Yurish va yugurish mashqlarining vazifasi qo‘l va oyoqlar harakatlanayotganda muvozanat yaxshi saqlagan holda yengil, erkin harakatlar qilishni o‘rgatishdir. Bolalar katta maktabgacha yoshda bir yo‘nalishda hamda bir me’yorda yurish va yugurish ko‘nikmasini egallay biladilar.

Bolalar olti yoshga yetganda yugurishda uchish holatini egallab olgan bo‘ladilar. Yurish va yugurishni takomillashtirish uchun oldingi guruhlarda egallangan harakat malakalari asosida turli mashqlarni asta-sekin murakkablashtirib borishdan foydalaniladi.

Tarbiyachi katta guruhda yurish va yugurishni navbatma-navbat o‘rgatib boradi, bunda topshiriqlarni asta-sekin murakkablashtirib boradi hamda bajarilayotgan mashqning texnikasiga talablar qo‘yadi.

Masalan, tizzalarni baland ko‘tarib yurish mashqini o‘zlashtirib olishni anchagina qiyin desa bo‘ladi. Yurishning ushbu ko‘rinishida qadamlar qisqa harakatlar aniq, avvaliga oyoqning oldingi qismi uchi, so‘ngra oyoq to‘liq qo‘yiladi. Tizzalarni baland ko‘tarib yugurishda tizzadan bukilgan oyoq to‘g‘ri burchak darajasiga ko‘tariladi va yerga yumshoq qo‘yiladi, ammo oyoq uchi shaxdam harakat bilan qo‘yiladi.

Keng erkin qadam bilan yurish va yugurish. harakat bir oz sekinlatilishi bilan harakterlanadi. Bunda qo‘l va oyoq odatdagidek o‘zaro muvofik, harakat qilib oldin oyoq tovoni qo‘yilib, uchiga o‘tiladi.

Tezkorlik sifatlarini rivojlantirish uchun tezlik bilan yugurish (20 m masofaga) taklif kilinsa, chaqqonlik va harakat muvofiqligini rivojlantirish uchun mokisimon yugurish beriladi va nihoyat chidamlilikni rivojlantirish uchun belgilangan masofaga sekin va o‘rtacha sur’atda 2.5 daqiqa davomida muntazam yugurish qo‘llaniladi.

Sakrash mashqlari. Katta maktabgacha yoshida sakrashga oid mashqlar anchagina ko‘payadi. Yerdan anchagina kuchli itarilish, ko‘lni shiddat bilan silkish, yuqoriga, uzunlikka va hokazolarga sakrashni bajarishning barcha bosqichlarida juda yaxshi harakat muvofiqligi kuzatiladi.

Katta guruh bolalari beriladigan yuklamalarni bemalol uddalaydilar, bu o‘rinda mashqlar miqdorini ham oshirish mumkin, biroq mashqlarning bajarilish sifatiga e’tiborni ko‘proq qaratish lozim. Joyida turib yoki oldinga siljib ikki oyoqda sakrashni takrorlash bilan birga yugurib kelib uzunlikka va balandlikka sakrash, kalta arg‘amchadan joyida turib uzunlikka sakrash ham o‘rgatilib boriladi.

Uloqtirish mashqlari. Olti yoshga qadam qo‘ygan bolalar harakatlarni tahlil qilish qobiliyatiga ega bo‘ladilar, bu turli topshiriqlarni o‘zlashtirib olishiga yordam beradi: nishonga aniq tekkiza oladi, qo‘lini shiddat bilan harakatlantirib, to‘g‘ri dastlabki holatni egallab, to‘pni uzoqqa ota oladi. No’p tashlab berishda, to’pni olishva ilib olish fazoda va vaqtda mo’ljal ola bilish zarur.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga tarbiyachining ko‘rsatmalarini to‘g‘ri idrok etish xosdir va ular mashqlarni o‘z imkoniyatlariga mos ravishda bajaradilar to‘pni uzoqroqqa tashlab bera oladilar, uchib kelayotgan to‘pga tomon gavda holatini o‘zgartirib, qo‘llarini cho‘za oladilar, bular harakatlar muvofiqlashuvining anchagina takomillashganidan dalolat beradi.

Muvozanat saqlash mashqlari. Ma’lumki muvozanat (uni saqlab turish va tutib turishga intilish) har qanday harakatlar uchun doimiy va zarur komponet bo‘lib hisoblanadi. Katta maktabgacha yoshda muvozanat saqlashni turlituman mashqlar vositasida takomillashtirib borish davom ettiriladi.

Muvozanat saqlash funksiyasining kechikishi yoki yetarli rivojlanmasligi harakat aniqligiga, sur’atiga, me’yoriga ta’sir ko‘rsatadi. Ular natijalarining yaxshilanishi 5-6 yoshli bolalarda mushak tonusi muvofiqligining yetarli darajada yaxshi rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Katta guruhda muvozanat mashqlarini tayanchni toraytirilgan va kengaytirilgan holatda bajarish taklif etiladi. Bunda topshiriqlar turli narsalar bilan bajariladi. Muvozanat saqlashni rivojlantirish mashqlarining barchasi bolalardan diqqatni bir joyga to‘plashni, dikkat e’tiborni, irodaviy zo‘r berishni talab qiladi; shuning uchun mashqlarni o‘rtacha va sekin sur’atda tarbiyachining kuzatuvi ostida o‘tkazish va zarur hollarda ayrim bolalarga yordam berish hamda ularni asrab-avaylash lozim

Tirmashib chiqish mashqlari. Tirmashib chiqish mashqlari bajarilayotganda turli guruh muskullari ishga solinadi. Qatta guruhda topshiriqlar murakkablashtiriladi, ularni bajarish texnikasiga yuqoriroq talablar qo‘yila boshlaydi. Ilgari o‘rganib olingan mashqlar bilan bir qatorda, gimnastika devoriga sur’atni o‘zgartirgan holda chikish, yonma-yon turgan devorchaning biridan ikkinchisiga oshib o‘tish hamda zinapoyalar orasidan o‘tish taklif qilinadi va boshqalar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyalash tizimda asosiy gimnastika: bolalarga mo‘ljallangan asosiy gimnastika tarkibini asosiy harakatlar, umumrivojlantiruvchi va saflanish mashqlari tashkil etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. B.B.Nigmanov, F.Xo‘jayev, K.D.Raximqulov «Sport o‘yinlari va uni o‘qitish metodikasi» o‘quv qo‘llanma Ilm-Ziyo nashriyoti Toshkent 2019 y.

2. F.Xo‘jayev, K.D Raximqulov, B.B.Nigmanov «Harakatli o‘yinlar va uni o‘qitish metodikasi» o‘quv qo‘llanma “Cho‘lpon” nashriyoti Toshkent 2019 y.

3. K.D.Raximqulov «Milliy harakatli o‘yinlar» o‘quv qo‘llanma “Tafakkur bo‘stoni” nashriyoti Toshkent 2020 y.

4. Haqberdiyev, J. (2021). Maxsus maktab - internatda koklear implantli bolalarda nutqiy muloqotni shakllantirish. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/2631

5. Haqberdiyev, J. (2022). Maktabgacha yoshdagi aqliy rivojlanishida kamchiligi bor bo’lgan bolalarning o’yinlarini tashkil etish bo’yicha korreksion ishlarining xususiyatlari. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*.

KAR VA ZAIF ESHITUVCHI BOLALARNING NUTQ KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING O‘ZIGA XOSLIGI

D.I.Karabayeva-TDPU surdopedagogika va inklyuziv ta’lim kafedrasi ‘qituvchisi
D.Q.Alijonova – TDPU, Surdopedagogika yo’nalishi 2-kurs talabasi.

Annotatsiya: Maqolada kar va zaif eshituvchi bolalarning nutq ko‘nikmalarini shakllantirishning o‘ziga xosligi haqida ma’lumotlar berilgan.

Аннотация: В статье представлена информация об особенностях формирования речевых навыков глухих и слабослышащих детей

Nutq - ma'lum qoidalar asosida yaratilgan til tuzilmalari orqali odamlar o'rtasidagi muloqotning tarixan shakllangan shakli. Nutqni o'zlashtirish qiyin, ko'p qirrali jarayon bo'lib, u bolaning yetakchi faoliyati (o'yin, o'quv-o'yin, o'quv-kognitiv) bilan bog'liqdir. (L. S. Vigotskiy). Bu jarayon nutq funksiyasining butun xilma-xilligini izchil o'zlashtirishni nazarda tutadi. Nutqni o'zlashtirishning normal jarayoni uchun psixologik, anatomik, fiziologik, ijtimoiy tabiatning turli xil shart-sharoitlarini shakllantirish muhim omil hisoblanadi. Bularga yuqori aqliy funksiyalarning yetarli darajada shakllanishi, eshitish va nutq apparatining markaziy va periferik qismlari funksiyalarining anatomik va fiziologik tuzilishini saqlash, shuningdek, oilada bolaning rivojlanishi va tarbiyasi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish kabilar kiradi. Bu omillar bola nutqining normal rivojlanishi uchun zarurdir [1].

L.Rubinshteyn “so‘zlovchi nutqi, uning fikri yoki istaklari izchil nutqdir, demak, izchil nutq nutqiy fikrlash faoliyatining mustaqil turi bo‘lib, shu bilan birga u bolalarni tarbiyalash jarayonida muhim rol o‘ynaydi, chunki u bilim olish hamda bu bilimlarni nazorat qilish vositasi sifatida ishlaydi”, - deb hisoblagan. Uning fikricha, nutq izchilligining asosiy xususiyati tinglovchi yoki o'quvchi uchun tushunarli bo'lgan fikrni nutqiy shakllantirishning adekvatligidir[2]. Bog`langan nutqning ikki asosiy turi mavjud:

- monolog.
- diologik.

Tinglovchi uchun nutqning tushunarli bo‘lishi fikr qanchalik to'g'ri ifodalanganiga bog‘liq. Shuning uchun nutqning birinchi turi katta muloqot qobiliyatini talab qiladi. So‘zlovchi yaxshi xotiraga, yaxshi rivojlangan mantiqiy fikrlashga, nutq vositalarini to'g'ri qo'llash ko‘nikmasiga ega bo'lishi kerak.

Diologik nutq esa ntqiy vaziyatdan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi va u o‘ziga xos nutqiy jozibani, so‘zlarni saralashni talab etavermaydi. Shu sababli ham diologik nutq nisbatan osonroq hisoblanadi.[3]. So‘zlashuv nutqi malakasini rivojlantirish o‘quv mashg‘ulotlarida, o‘yin, mehnat, tasviriy faoliyat jarayonlarida amalga oshiriladi. Bu ishda o‘quvchilar dialogik nutqning turli ko‘rinishlarini o‘zlashtiradilar (iltimos, savol-javob, bajarilgan topshiriq haqida ma’lumot). Suhbat mavzulari doimo murakkablashadi. Monologik nutq qurilishidagi mashqlar tilning barcha komponentlarini rivojlantirishni nazarda tutadi va o‘quvchilardan nutqiy materialni mobilizatsiyalashni talab qiladi[4]. Eshitish inson hayotida katta rol o'ynaydi. Eshitish vositasida odam xavf-xatar tovushlarini idrok etadi, tovushlarni bir-biridan farqlaydi, mo‘ljal oladi va eng muhimi, eshitish yordamida u boshqa odamlarning nutqini idrok etadi. Eshitish insonga yaqinlari va boshqa odamlar bilan muloqot qilish, o'qish, kasbiy vazifalarni bajarish imkonini beradi Eshitish qobiliyatining ozgina yo'qolishi ham nutqni idrok etishni qiyinlashtiradi, ayniqsa shovqin yoki telefonda muloqot qilganda, bir nechta kishilar bilan baravar muloqot qilish jarayonida ularning nutqini bir-biridan ajratishda eshitishning ma’lum miqdordagi pasayishi ham nutqiy jarayonga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bolalarda eshitish qobiliyatining pasayishi nutq rivojlanishining buzilishiga olib keladi, eshitish apparati va maxsus pedagogik yondoshuvsiz bolada ko‘p hollarda ikkilamchi nuqson sifatida soqovlik yuzaga keladi.

Kar bola nutqining rivojlanishi ko'p jihatdan kar bolaning nutq tizimi holatidagi birlamchi nuqsonga bog'liq. Og'zaki nutqning o'z-o'zidan paydo bo'lishi ikkita asosiy shartni talab qiladi: jismoniy eshitish va so‘zlovchilar bilan ijtimoiy aloqalar. Birinchi shartning yo'qligi ya’ni eshitishning normadan chetga chiqishi bolani og'zaki nutqni mustaqil ravishda shakllantirish imkoniyatidan mahrum qiladi. Yana shuni ta’kidlash joizki, ijtimoiy va oilaviy aloqalar jarayonida kar bola o'z-o'zidan nutqning boshqa shaklini - og'zaki bo'lmagan, imo-ishoralarni rivojlantiradi. R.M.Boskis, M.I.Glebovoy, A.M.Goldberg, O.A.Krasilnikova, M.A.Tomilova, J.I.Shiflarning tadqiqot ishlarida eshitish qobiliyati zaif bolalar nutqi rivojlanishining quyidagi xususiyatlari aniqlangan. Zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirish shartlari kar bolaning nutqini rivojlantirish shartlaridan tubdan farq qiladi. Zaif eshituvchi bolaning eshitish qobiliyati qisman buzilganligi sababli, og'zaki nutq, garchi minimal miqdorda bo'lsa ham, boshqalarning nutqini eshitish orqali idrok etish asosida o'z-o'zidan paydo bo'ladi.Biroq, bola nutqni to‘liq eshitmaganligi sababli uni to‘liq holda idrok ham eta olmaydi. Shu boisdan zaif eshituvchi bolaning nutqida fonemalarni buzib talaffuz etish, gap shaklini buzish, ohangdorlikk e’tibor qaratmaslik, o‘xshash tovushlarni o‘zaro almashtirish kabi holatlar uchraydi. Bola o‘zi eshitmagan bo'g'inlar va so'zning qismlarini tushirib talaffuz qiladi. Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarda kichik til tajribasi tufayli so'z boyligi cheklangan, so'zlarning predmet-situatsion almashinuvi kuzatiladi. Grammatik umumlashtirishdagi qiyinchiliklar bilan bog'liq holda zaif eshituvchi bolalar orasida agrammatizm ham uchraydi[5].

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni nutqqa o‘rgatish hamda muloqot vositalari bilan tanishtirish izchil olib boriladigan korreksion ishlar orqali amalga oshiriladi. Nutqiy muloqotga bo‘lgan tabiiy ehtiyojni yaratish orqali bolada saqlangan eshituv qoldiqlariga tayangan holda nutqiy imkoniyatlarni yuzaga chiqarish mumkin. Har qanday holda ham maxsus pedagogik yondoshuvlarsiz bolani nutqqa o‘rgatish, saqlangan eshituv qoldig‘idan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish bir muncha murakkabdir. Zaif eshituvchilarni tilga o‘rgatish surdopedagogdan ularning nutqini ko‘p tomonlama va sistematik o‘rganishni talab qiladi. U zaif eshituvchilar nutqi xususiyatlarini ajratishga qaratilgan. Nutqni o‘rganish talaffuz, lug‘at, grammatik malaka ustida ishlash bilan olib boriladi. Nutqni shakllantirish bo‘yicha ish tizimi, bolalardagi so‘zlarni korreksiyalash, lug‘atini boyitishni nazarda tutadi. Lug‘at ishida asosiysi - og‘zaki va yozma nutqda so‘zdan to‘g‘ri foydalanishga o‘rgatish, nutqning grammatik qurilishini shakllantirish, o‘qish mashg‘ulotlari. Bundan tashqari, lug‘at ishi bolalarda so‘z muloqotini shakllantirish vositasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karabaeva D. I. IDEAS AND APPROACHES WHICH HAVE BEEN IMPORTANT IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF CORRECTION-PEDAGOGICAL ASSISTANCE //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – Т. 2. – №. 04. – С. 359-365.

2.Филичева, Т. Б. и др. Основы логопедии. [Текст] / учеб. пособие для студентов пед. интов по спец. «Педагогика и психология (дошк.)» / Т. Б. Филичева, Н. А. Чевелева, Г. В. Чиркина. — М.: Просвещение, 1989.

3.Ушакова, О. С. Развитие речи дошкольников. [Текст]: учеб. пособие. / О. С. Ушакова. — М.: Издательствово Института Психотерапии, 2001. — 256

4.Курицина А. М. Формирование связной речи у детей 6–7 лет [Текст] / А. М. Курицина. Дефектология. 2016. — № 2. С 42–49.

5.Nazarova D,A. Surdopedagogika // Darslik. |Toshkent: Innovatsiya-ziyo, 2020. – 76-b.

6. Mamarajabova Z.N. Ona tili oʻqitish maxsus metodikasi//Oʻquv qoʻllanma./Toshkent.:2015. 90-b.

7. Isroilovna, K. D. (2023). DEVELOPMENT OF SPEECH OF ELEMENTARY SCHOOL PUPILS WITH HEARING IMPAIRMENT IN TECHNOLOGY LESSONS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, *3*(03), 31-36.

8. Dilfuzakhon I. THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF COMMUNICATION IN STUDENTS WITH HEARING PROBLEMS //Open Access Repository. – 2023. – Т. 4. – №. 2. – С. 108-110.

ÒSMIRLARDA UCHRAYDIGAN TOVUSH TALAFFUZIDAGI KAMCHILIKLAR

M.K.Erjanova -Ajiniyoz nomidagi NDPI o‘qituvchisi
S.O.Yarashova - Ajiniyoz nomidagi NDPI talabasi

Annotatsiya: Bu maqolada tovush talaffuzida kamchiligi bòlgan bolalar ,ya'ni rotatsizmni haqida va uni keltirib chiqaruvchi omillarni bartaraf etish yo’llari tòǵrisida ma’lumotlar keltirilgan.

Аннотация. В этой статье представлена информация о детях с нарушениями звукопроизношения ,то есть о ротацизме, и о способах устранения факторов, его вызывающих.

Rotatsizim “R” tovushini nutqda qòllay olmaslik yoki notòǵri talaffuz etilishi.”R” tovushini boshqa tovushlar bilan almashtirilishi parorotatsizim bdeyiladi .Hozirgi kunda òsmirlarda ham uchrab turadigan tovush talaffuzidagi kamchiliklarni kòrishimiz mumkin bunday vaziyatlarda biz biz òsmirning individual imkoniyatlarini inobatga olib undagi nuqsonni keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlaymiz ,bu omillar qanday bòlishi mumkin?

Tekshirish ishlarini amalga oshiramiz òsmirdagi òzi sezgan kamchiliklarni eshtamiz va òzimiz ham logopedik albom yordamida tekshiramiz nega tekshiramiz degan savol tuǵilishi mumkin ? Chunki òsmir òzida Rotatsizimni sending,lekin unda yana boshqa tovush talaffuzidagi kamchiliklar bòlishi mumkin. Albomdan foydalanib tovushlar talaffuzini tekshiramiz undan tashqari òsmirning tilining holati faolmi yoki yòq ,oǵiz bòshliǵi qanday tormi yoki qattiq tanglayda òyiq bor yòqligi,tishlarning holati ,lablarning holatipastki Lab bilan ustki lab bir biriga mosmi ,yani pastki lab qalin yoki ustki Lanning qalinroq bòlishi òǵizni doimiy ochiq holatda bòlishiga sabab bòlushi mumkin.Biz logopedik tajribamizdan kelib chiqibquyidagi omillarni aniqlab uni korreksiyalashni amaliyotda qòlladik va òzi natijamizga erishdik.Men amaliyotimda 15 yoshli òsmir bilan shuǵullanib quyidagi qiyinchilik va natijalarni kòrdim.Havo bosimi past ya’ni til titration va Tilda vibratsiya hosil bòlishi uchun kerakli bòlgan havo yòq va mushkurllar alaqachon shakillanib notòǵri reflekslarni òrgangan holga kelgan tildagi tonus sababli òsmirning tili oǵiz bòshliǵidan tartibsiz holda chiqib ketishlarini kuzatdim .Òsmirlar bilan logopedik korreksiyalashni salbiy tomonlari tildagi muskullarning qotib bòlganiva shakillangani ijobiy tomonlari esa òsmir siz òrgatayotgan mashqlarni va kònikmalarni tezlik bilan òzlashtiradi siz bilan birgalikda òzi ham masuliyatni qabul qilib harakat qiladi bu esa natijaga tezroq erishishning eng yaxshi yòliva òsmirlar bilan mashǵulot òtayotganda ularga turli òyinlar kerek emas tòǵridan tòǵri mashǵulotga kirishamiz.

Bizdagi òsmirda Rotatsizim bor u “R” tovushini “L”tovushiga almashtiradi va uning tili gipertonus holatda bòlganligi uchun oǵiz bòshliǵidan tilni chiqib ketmasligi kònikmasini hosil qilamiz birinchi navbatda bunda bizga maxsus logopedik Shpatel kerak bòladi biz òsmirimizga shpatelni qattiq tishlab turib d d d d d d tovushini talaffuz qilishni sòradik va to kònikma hosil bòlguncha shu mashqni bajardik kònikma hosil bòlgandan song til oǵiz bòshliǵidan chiqib ketmaydigan bòldi va biz keyingi

bosqichda nafas mashqlarini bajardik .Havo bosimini pastligi sababli bizga qattiq shar kerak bòladi biz bolaga sharni puflashni taklif qildik .Bola shrni puflayotganda unqa qarama – qarshi tòsiq hosil bòladi va bola tòsiqni yengishga harakat qiladi biz ya’na quyidagi mashqni ham bajardik bunda òsmirning tili oǵzidan chiqarib turiladi va til Uchiha qattiqroq qoǵozdan tayyorlangan lentachalarni yopishtirami bu ham, nafas uchun ham vibratsi hosil qilish uchun juda yaxshi va samarali mashqlardan biri.Biz mashǵulotni shu zaylda to òsmirda kònikma hosil bòlguncha davom etdikva yaxshi natijalarga erishdik.Maxsus artikulatsion mashqlar, logopedik zond va massajlar yordamida vibratsiyani chiqartirdik,vibratsiya aniq va sof hosil bòlguncha tir tir tir tir bòǵinini chòzib hosil bòlgandan song esa “R” tovushini meyoriy talaffuziga erishdik.Endi chòzib talaffuzi qilingan vibratsiyani qisqartirishni boshlaymiz qisqartirilgandan song ochiq va yopiq bòǵinli sòzlarda qòllay boshlaymiz.Sekin sekin jarayonni murakkab lashtirib boramiz bir bòǵinli ,ikkki bòǵinli, uch bòǵinli va kòp bòǵinli sòzlarda qòlladik.Kònikma hosil bòlgandan song sòz birikmalarda ,sodda gaplardan oddiydan murakkabga qarab qòlladik .Keyingi bosqichlarda she’rlar,maqol ,topishmoqlarni ham qòlladik “R” tovushi òsmir bemalol qòllay boshladu bu jarayon òsmirning imkoniyatidan kelib chiqib 1 oy balkim undan Kam mudatni talab qilishi mumkin.

Men òzimning shaxsiy tajribamdan shuni bildimki Rotatsizimni davolash oǵir nutq nuqsonlarini davolashdan ancha oson va aniq kòzlangan natijaga erishishning iloji bor faqat muamoni kelib chiqish sababi va yechim tòǵri bòlishida .Bolaning ham harakati tezroq qisqa mudatlarda natija berishini kòrdim shu òrinda bolaning imkoniyatlarini esdan chiqarmasligimiz kerak ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Ayupova M.Y. Logopediya /Darslik/ O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta - maxsus ta’lim vazirligi. T.:, “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati”, 2019 y. - 560 b.

2. Logopediya meyoriy talafuzga òrgatish. Shamurotova Z. Toshkent: 2012.-200 b

3. T.J. Azizbek “ Mektepke shekemgi hàm kishi mektep jasìndaǧi balalardiñ seslerdi aytiwdaǧì kemshiliklerin saplastiriw. Nukus. “Avangard” 2022

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA LOGOPEDIYA FANINI O‘QITISHNI RIVOJLANTIRISH

M.K.Erjanova -NDPI Maktabgacha tarbiya va defektologiya kafedrasi assistent-o’qituvchisi
B. Qodirova - NDPI maxsus pedogogika -logopediya ta’lim yo‘nalishi 2-V kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada logopediya fanining umumiy mazmun mohiyati va oliy ta’lim muassasalarida logopediya fanini o‘qishdan ko‘zlangan maqsad va vazifalar hamda Oliy ta’lim muassasalarida logopediya fanini o‘qitishni rivojlantirish haqida ma’lumot berilgan.

Аннотация: В этой статье дается информация об общем содержательном характере науки логопедии и о целях и задачах изучения логопедии в высших учебных заведениях, а также о азвитии преподавания логопедии в высших учебных заведениях.

Respublikamizda ya’ni umuman O‘rta Osiyoda 1920-yilgach defektologiya sohasi ko‘zga ko‘rinmagan. Bu soha O‘rta Osiyoda birinchi bo‘lib 1967- yilda ochilgan bo‘lib, u Toshkent davlat Nizomiy nomli pedogogika institutida Pedogogika va psixologiya fakulteti qoshida boshlangan. 2001-yilda esa Samarqand davlat universiteti pedagogika fakulteti qoshida defektologiya bo‘limi ochilgan. Logopediya fani ham aynan shu bo‘lim tarkibida kiradi va bu fan asosan nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarni korreksiyalashga o‘rgatiladi. Bugungi kunda bu yo‘nalish nomi maxsus pedagogika bo‘lib o‘zgargan va har bir bo‘limi alohida qilingan. Bu esa logopediya fani rivojlanishiga imkon yaratadi. Chunki oldin defektologiya tarkibida surdopedogogika, oligofrenopedogogika, tiflopedogogika va logopediya umumiy qilib o‘qitilgan.

Logopediya fanini o‘qitishdan maqsad – talabalarda nutq kamchiligiga ega bo‘lgan bolalarda nutq faoliyatining yuzaga kelish xususiyatlari, nutq kamchiliklarining xilma-xilligi, nutq kamchiliklarini tekshirish va bartaraf etish, rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalarning nutq kamchiliklarini turlariga qarab bartaraf etish metodikalarini to‘g‘ri tanlay olish bo‘yicha yo‘nalish, profiliga mos bilim, ko’nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat.

Fanning vazifasi – talabalarga nutq buzilishlarni keng tarqalganligi, alomatlari, darajasini aniqlash, nutq buzilishlarini pedagogik diagnostikasi, metodlari, bartaraf etish metodikalarini o‘rgatishdan iborat. Logopediya fanini o‘qitishni rivojlantirish bilan birga faqat shu fan maqsadi va vazifalardan tashqari logopediya fani bilan aloqador anatomiya, fiziologiya, psixologiya fanining rivojiga ham hissa qo‘shadi.

Oliy ta’lim muassasalarida ham eng avvalo logopediya faniga aloqador fanlar asosiy fanlar qilib kiritilgan va bu fanlarni o‘qitish asosiy fan qilib olingan va dars soatlari ham boshqa fanlarga nisbatan ko‘roq qilib ko‘rsatilgan.

[https://www.researchgate.net/publication/8504254_Teaching_and_learning_speech_and_language_therapy_skills_The_effectiveness_of_classroom_as_clinic_in_speech_and_language_therapy_student_education].

Bu esa logopediya fanini yanada tushunib o‘rganishga sabab bo‘ladi. **London universiteti** mutaxassislari fikricha logopediya fani rivojlanishi nutq terapiyasini amaliyot jarayonida ko‘proq bo‘lishi, nutq terapiyasini aniq ko‘rsatib beruvchi amaliyotchi bo‘lish zarur. Tadqiqot o'quv-ta'lim dasturida videokuzatuv va "amaliyot simulyatsiyasi" bilan birgalikda o'zaro ta'sir tahlil tizimidan foydalanish ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. [https://my.chartered.college/early-career-hub/instructional-strategies-for-pupils-with-speech-language-and-communication-needs/]

Mutaxassis ta'lim sohasida ishlaydigan ko'plab hamkasblar ega bo'lgan asosiy mahorat - bu keng tushunchalarni boshqariladigan qobiliyatdir. **Rosenshine** eng malakali o'qituvchilar o'quvchilarni juda ko'p yangi ma'lumotlar bilan yuklamaslikka qanday g'amxo'rlik qilishlarini tasvirlaydi va biz o'rganishni o'rnatishga intilayotganimizda ko'p yordam va amaliyot uchun imkoniyatlar taklif qiladi. Faqat asosiy tildan foydalanish, ishlov berish uchun ko'p vaqt borligini ta'minlash va hatto ta[7]labalar ismini aytish va keyin savol berishdan oldin pauza qilish kabi oddiy narsa o'rganish va darslarni yanada osonroq qiladi. “Bizning ishchi xotiramiz, ma’lumotni qayta ishlaydigan joyimiz kichik. U bir vaqtning o’zida bir nechta ma’lumotni ishlay oladi – haddan tashqari ko’p ma’lumotlar bizning xotiramizga zarar bo‘ladi. Bir vaqtning o’zida juda ko’p materialni taqdim etish talabalarni chalkashtirib yuborishi mumkin, chunki ularning ishchi xotirasi uni qayta ishlay olmaydi” (Rosenshine 2012, p.13) Yana boshqa jahon o‘quv muassasalarida logopediya faniga o‘qitishda birinchi o‘rinda klinik ta’lim berishga alohida e’tibor qaratgan.

[https://www.researchgate.net/publication/352853671_Clinical_Education_Outcomes_and_Research_Directions_in_Speech-Language_Pathology_A_Scoping_Review] Har qanday logopediya fani rivojlantirishda avvalo shu yo‘nalishimizga tegishli klinik amaliyot bilan qo‘llash zarur. Klinik amaliyot uchun alohida o‘quv xonasi zarur. Bu esa orqada qolishning oldini olib uzviy bog‘liq. Bu fan rivojlanishida eng kerakli narsa yangi, zamonaviy o‘qu qurollarini qo‘llash ham amaliyot hisoblanadi. Shuning uchun O‘zbekiston respublikasi prezidentimizning. 21.06.2022-yil sanasidagi PQ-289 sonli qarorida pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari kunduzgi ta’lim shaklida tahsil olayotgan 2-4 bosqich talabalari uchun haftalik o‘quv mashg‘ulotlari “4+2” tartibida, shu jumladan darslarning 4 kuni oliy ta’lim muassasasida, 2 kuni maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida amaliyot o‘tash tartibida olib borilishi belgilab qo‘yilgan. Bunda talaba amaliyot o‘tash jarayonida avval kuzatish metodi orqali o‘rganib, keyinchalik amaliyotda qo‘llashi mumkin. Hozirgi muammo esa logopediya fanini yana ham rivojlantirishga qaratilgan. Chunki mahalliy aholi orasida logopedga muhtoj bolalar soni ko‘p va ular ayrim qismi bu soha borligidan xabari yo‘q. Logopediya faning rivojlantirishdan maqsad bu sohaning borligini ko‘proq insonlarga yetirish, nutq nuqsonlariga ega bolalar nuqsonlarini korreksiyash va buni oldini olishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.L.R Mo‘minova “Maxsus psixologiya” Toshkent -2013
2.M. Ayupova. “ Logopediya” Toshkent -2007

KO’RISHDA NUQSONI BO’LGAN BOLALAR BILAN ISHLASH

D.B. Rasulova- Namangan Davlat Pedagogika instituti
Ilmiy rahbar: U. Arslanova

Annotatsiya: Ushbu maqolada ko‘rishda nuqsoni bor bolalar, ularning turlari, ko‘rishning zaiflashuvi sabablari haqida ma’lumotlar berilgan.

Аннотация: В этой статье представлена информация о детях с нарушениями зрения, их видах, причинах нарушения зрения

Ko‘rish bolaning hayotiy faoliyatida va rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ko‘rish analizatori yordamida dunyoni idrok etish bolaning ruhiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Bola ko‘rish qobiliyati orqali narsalarning rangi, shakli, hajmi, harakati, uzoq – yaqinligi, fazodagi o‘rni haqida tasavvurga ega bo‘ladi.

Ko‘rishga aloqador nuqsonlar kelib chiqish sabablariga ko‘ra tug‘ma va orttirilgan bo‘ladi. Tug‘ma nuqsonlar sabablari orasida irsiy kasalliklar , xomilador ayolning toksoplazmoz, qizilcha kasalliklari bilan og‘rishi, xomila ko‘rish organlarining embrional rivojlanish paytda zararlanishi miya o‘smasi va shu kabi kasalliklar katta rol o‘ynaydi.

Ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalar ko‘ruv o‘tkirligiga ko‘ra:

1.Total ko‘rlar – ko‘rish o‘tkirligi 0.

2.Qisman ko‘rlar – ko‘rish o‘tkirligi 0,5 gacha.

Zaif ko‘ruvchilar ko‘rish o‘tkirligiga ko‘ra quyidagicha turga bo‘linadi :

1.Ko‘ruv o‘tkirligi 0,05 dan 0,1 gacha

2.Ko‘ruv o‘tkirligi 0,1 dan 0,2 gacha

3. Ko‘ruv o‘tkirligi 0,2 dan yuqori 0,4 gacha

Ko‘rishdagi nuqsonlar bolaning ruxiy, jismoniy rivojlanishida ikkilamchi nuqsonlar kelib chiqishiga olib keladi. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar va kattalarning ta’limi va tarbiyasini tashkil etishni o‘rganuvchi fan tiflopedagogika fani hisoblanadi.

Ko‘rishning zaiflashuvi sabablari:

Albinizm- odamlarning terida , ko‘zda , sochda rangning bo‘lmasligi bilan tug‘ilish .Ularda rangsiz teri va juda yorqin oq sariq soch bo‘lishi mumkin . Bu kasallik ko‘rish faoliyatiga ta’sir qiladi.

Katarakta- bu ko‘z linzlarining xiralashuvi oqibatida yorqin ko‘rishni qiyinlashtiradi . Katarakta ko‘zdagi qizarishlar , shishlar va boshqa ko‘z kasalliklaridan bo‘lishi mumkin . Bunda bolaning ko‘zi odatdagidan kichikroq bo‘ladi.

Glaukoma - ko‘ruv nervi miyaga ma’lumotni beradi . U shikastlanganda ko‘zda bosim oshadi . Bosim juda yuqori bo‘lsa bolada quyosh yoki yorqin nurlarda noqulaylik kuzatilishi , bolada g‘ilaylik bo‘lishi yoki ko‘z yoshlanishi mumkin .

Traxoma – bu kasallik chivinlar orqali yuqadi . Bunda ko‘zdan infeksiya ajralib chiqadi , keyin ko‘zning ichida chandiqlar paydo bo‘lishi , qovoqlar og’rishi , ko‘zi ojizlikka ham olib kelishi mumkin .

Daryo ko‘rlik – daryo bo‘yida yashovchi qora pashsha orqali yuqadigan , ko‘zlarning hamma ichki to‘qimalari zararlanib , qon ketishi , qizarishi , shish hosil bo‘lishi mumkin . Ta’siriga uchragan kishilarning 99 % i Afrikada , 1 % i Yaman , Gvatemala , Ekvador , Kolumbiya , Venusuelalarda uchraydi.

Zaif ko‘ruvchi bolalar tevarak - atrofni ko‘rish analizatori orqali idrok etadilar. Ular ham ko‘rish qobiliyati zaif bolalar uchun tashkil etilgan maxsus maktabda yoki ko‘rlar maktabi qoshidagi maxsus sinflarda sog‘lom tengdoshlari orasida ta’lim olishlari kerak. Biroq bunday bolalar aksari ommaviy maktablarda o‘qishni boshlashi ma’lum. Bir necha yil muvaffaqiyatsiz ravishda, qiynalib o‘qigach ular maxsus maktabga yuboriladi. Bunday bolalarni tarbiyachi va o‘qituvchilar sog‘lom tengdoshlaridan ajratib olib, iloji boricha erta maxsus maktablarga jo‘natishlari yoki inkluziv ta’limni tashkil etishlari kerak. Ko‘rish qobiliyati zaiflashgan bolalar satrlarni yaxshi ajrata olmaydi, shakli o‘xshash narsa, harflarni bir – biridan ajratib yuboradilar,natijada ko‘p xatolarga yo‘l qo‘yadilar . Raqamlarni bir – biridan yaxshi ajrata olmaslik natijasida hisoblashda va matematika masalalarini yechishda qiynaladilar .

Tarbiyachi va o‘qituvchilar ko’rish qobiliyati zaif bolalarni o‘z vaqtida oftalmolog huzuriga maslahatga yuborishlari kerak .

Oftalmolog tekshirib, kerak bo‘lsa unga korreksiya qiladigan ko‘zoynak taqib yurishni tavsiya etadi va bola qayerda ta’lim olishi kerakligini aniqlaydi . Ko‘zoynak taqib yurishi kerak bo‘lgan bolalarga bog‘cha va maktab sharoitida to‘g‘ri sanitariya – gigiena sharoitlari yaratilishi zarur . Alohida yordamga muhtoj refraksiyali bolalarning ko‘zi tez charchab qolishini hisobga olib , dars vaqtida ularga ish turlarini mumkin qadar o‘zgartirib turish , ko‘z qadash bilan bog‘liq ishlar , topshiriqlar hajmini g‘oyat jiddiy nazorat qilib borish zarur .

Ma’lumki, shaxslararo muloqot asosan og’zaki nutq yordamida shakllanadi. Agarda bola total ko‘r ya’ni umuman ko’rmaydigan bo’lsa, u holda bolada turli xil stresslar bo‘lishi mumkin . Chunki u o’zini sog’lom tengdoshlari qatori o’ynay olmaydi, ko‘rgan narsasini gapirib bera olmaydi. Bolada bir nechta nuqson bo’ladigan bo’lsa ,u bola bilan ishlash qiyinroq bo’ladi. Masalan: bola ham ko‘rishida ham eshitishida nuqsoni bo’ladigan bo’lsa, unga qo’l sezgilari bilangina biror narsani tushuntirishimiz mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash mumkinki , ko‘rishda nuqsoni bor bolalar bilan ishlash bugungi kunda juda ham tez rivojlanib bormoqda . Hozirgi paytda har bir viloyatlarda kamida bittadan ko’zi ojizlar maktablari , bog‘chalari mavjud . Bunday bog‘cha , maktablar hamda shu sohada ishlovchi kadrlar aholini ehtiyojlariga qarab ko’paytirib borilmoqda . Bunday bolalar bilan ishlashda har qanday mayda detallarga e’tibor berish lozim . Bola juda qiziquvchan bo‘ladi. Har qanday narsani ushlaydi hattoki og‘ziga solib ko‘rgisi keladi . Shuning uchun elektr moslamalardan , tig‘li asboblardan foydalanishda ehtiyot bo‘lish lozim . Bola bilan ishlashda qattiqqo‘llik qilmaslik , unga yaxshi munosabatda bo‘lish kerak . Aks holda bola psixikasida ham jiddiy o‘zgarishlar kuzatilishi mumkin .

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

M.U.Xamidova. Maxsus pedagogika .-T.:”Fan va texnologiya”,2018-yil
N.Z.Abidova. Maxsus psixologiya (Tiflopsixologiya).-T.:”Barkamol fayz media”,2017-yil

TIFLOPEDAGOGIKA VA TIFLOPSIXOLOGIYANING UMUMIY MASALALARI.

M.B.Ziyovaddinova-Maxsus pedagogika (logopediya) yo‘nalishi 1-bosqich talabasi
Namangan davlat pedagogika instituti
A.M.Siddiqov-Namangan davlat pedagogika instituti o’qituvchisi

Annotatsiya: Tiflopedagogika fani va tiflopsixologiyaning dolzarb muammolari va ko‘z kasaliklar turlari hamda ko‘z bilan bog‘liq nuqsonlarni bartaraf etish usullari ko‘rsatilgan.

Аннотация: Показаны актуальные проблемы тифлопедагогической науки и тифлоппсихологии, виды заболеваний глаз и методы устранения дефектов зрения.

Annotation: Current problems of typhlopedagogical science and typhloppsychology, types of eye diseases and methods of eliminating eye defects are shown.

Kirish: Hozirgi kunda butun jahon mamlakatlarida, shu jumladan, O‘zbekistonda ham ko‘rish bilan bog‘liq qator kasalliklar aniqlanmoqda. Bunga sabablar ko‘p, misol uchun: ajdodlaridan o‘tadigan irsiy ko‘zi ojizlik, no‘tog‘ri hayot tarzi, mehnat faoliyatini noto‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi, internetga bog‘lanib qolish, no‘to‘g‘ri ovqatlanish, o‘zini ijtimoiy tarmoqlardan tiya olmaslik, ko‘plab insonlar orasida ko‘z qurishi va bir qator ko‘z kasaliklarining rivojlanib, aholi orasida tarqalishi ko‘p kuzatilmoqda.

Asosiy qism: Psixolog va defektologlar tadqiqotlariga ko‘ra bolada ilk yoshida ko‘rish idrokining buzilishi tajriba to‘plashiga xalal beradi. Soha mutaxasassislaridan John n J.Riesser, Daniel H.Ashmed va boshqalarning fikricha ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning bosh miya funksiyalari ko‘rishi me’yordagi shaxslardan farq qiladi.[1:7] Ko‘ruv nuqsonini yo‘qolishi bosh miyada o‘zgartirishlar qilib, kishilarni bosh miyada efferent(miya qo‘zg;alishini harakatga keltiruvchi nerv) talablariga mos o‘zgartirib axborotni qayta ishlash jarayonida o‘z aksini topadi. Ko‘rish nuqsoni, ayniqsa, ko‘zi ojizlik bosh miyada yangi bog‘lanishlarni hosil qiladi va bu axborot olish asosini tashkil etadi. Aynan shu

o‘zgarishlar ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni adaptatsiya (moslashish) jarayonini yengillashtiradi, xulq-atvoriga ta’sir etishi, reablitatsiya (tiklash) jarayonini chegaralashi mumkin.

Ko‘zi ojizlarda ko‘proq boshqa sezgilar yaxshiroq rivojlanadi. Misol uchun: ta’m bilish, eshitish, hid bilish, teri sezgilari va boshqalar.

Tiflopedagogika – ko‘r va zaif ko‘ruvchi bolalarni o‘qitish, tarbiyalash shuningdek, ularni mehnatga o‘rgatish masalalarini o‘rganuvchi soha. Bolalarning aqliy va jismoniy qobilyatlarini rivojlantirish, umumiy o‘rta ma’lumotga ega bo‘lishlari, zaif ko‘ruvchi bolalar uchun ta’limni takomillashtirish yo‘llarini o‘quv tarbiya jarayoni tashkil etish metodlarini maxsus maktab hamda maktabgacha ta’lim muassasalar tuzilmasini, ularning ta’lim-tarbiyasini tashkiliy shakllarini ishlab chiqadi.

Tiflopedagogikaning eng muhim vazifasi bolalarda saqlanib qolgan ko‘rish imkoniyatlaridan o‘qish jarayonida to‘g‘ri foydalanish va uni rivojlantirish, ko‘rish imkoniyatlarini saqlash uchun, sharoit vujudga keltirish shu kabi qator vazifalarni bajaradi. Tiflopsixologiya - umumiy psixologiya, maxsus pedagogika, maktab gigiyenasi, oftalmologiya, pediatriya kabi qator fanlar bilan chambarchas bog‘liq.

Tiflopedagogika tarixi qadim zamonlarga borib tarqaladi, ya’ni, renesans davri faylasuflaridan biri Dioptriki Dekarta 1635-yilda barmoq uchlari sezgilari asosida dunyoni bilish mumkinligi haqida ma’lumot beradi. Tiflopedagogika fan sifatida ajralishi va rivojlanishi maxsus maktablarda o‘qitishni tashkil etish bilan bog‘liq.[1:4]

Birinchi maktab Parijda Valentin Gayui tomonidan ochilgan. Ko‘zi ojizlar uchun birinchi tahlil fransuz psixologiyasida moddiyunchilik (materealistik) oqimi asoschisi Deni Didroning “Ko‘radiganlarga nasihat tarzidagi ko‘zi ojizlar haqida xat” asarida amalga oshirilgan.[1:5]

Xorijiy psixologiya maktabi doirasida A.R.Luriya A.N.Leontov S.L.Rubenshteyn va boshqa psixologlarning ishlari ko‘rish idrokini o‘rganishga bag‘ishlangan.

Keyingi vaqtlarda pedagogika va psixologiya fanlari ko‘zi ojizlar hayoti va faoliyatini o‘rganishga maqsad qilgan holda fanlarni ular bilan birlashtirib yangi “Tifologiya” tushunchasi fanga kiritilmoqda.

Bir qator adabiyotlarda hanuzgacha ko‘zi ojizlar psixologiyasi me’yorda ko‘radiganlar rivojlanishiga qanchalik yaqinligi o‘ziga xosligiga nisbatan ikki xil nazariya mavjud, bu esa psixik rivojlanishning o‘z standartini yaratishni talab etadiki, har bir ko‘zi ojizning rivojlanishi unga tenglashtirilgan. Bu ikki xil nuqtai nazar butunlay ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolaga nisbatan yondashuvdan farq qiladi, deya o‘z fikrlarini ilgari surgan (Xayes, Tillmen, Uilz, Daniel H.Ashmed va b.) olimlar.

Ko‘zi ojiz bolalar uchun o‘qitish tizimida brayl alifbosidan foydalaniladi. Ammo ko‘pchilik xorijiy davlatlarda uning zaminida tez o‘quv ishlarini olib borish tashkillashtirilmoqda, chunki L.Brayl shrift bo‘yicha yozish va o‘qish sog‘lom insonlarning o‘qish va yozishidan bir muncha sekinroqdir.

Bundan tashqar psixolog va defektolog mutaxassislar tadqiqotlarida bola ilk yoshida ko‘rish idrokining buzilishi uning sensor tajribani mustaqil to‘plashiga qiyinchiliklar keltirib chiqaradi, bu esa o‘z navbatida nutqning psixik bazasi shakllanishi kechikishini isbotlashgan. Sensor tajribalarning past darajasi o‘z navbatida saqlangan psixik funksiyalar rivojlanishiga salbiy ta`sir ko‘rsatadi (Fridman,W.Belmer,H.Fekden va b.) [1:6] SHu sababli ko‘rish patalogiyasi bo‘lgan bolalarda nutqning shakllanishi ko‘radigan bolalarnikidan murakkab bo‘ladi. Bolada ko‘rish va nutqning buzilishi murakkab nuqsonga olib keladi.

Murakkab nuqson bu ikki va undan ortiq nuqsonlarning birgalikda kelishi, ilmiy tilda murakkab tizimli nuqson deb ataladi. Ko‘pchilik bolalarda eng ko‘p uchraydigan zaif eshitish yoki eshitmaslik kabi muammolar gapirishga to‘sqinlik qiladi. Sababi inson eshita olmagan narsasini ifodalab bera olmaydi, bu o‘z navbatida nutqning buzilishi shu bilan bir qatorda so‘zlashish qobilyatining batamom yo‘qolishiga olib kelishi ham mumkin. Bundan ko’rinib turibdiki, bir nuqson ikkinchisiga sabab bo‘lmoqda. Bu ham albatta murakkab misol bo‘la oladi.

Ko‘rish qobilyatining nisbatan keyin buzilishi ko‘r bo‘lib qolganlarga ko‘rish asosida shakllanib ulgurgan aloqalarni bilish faoliyatida qo‘llash imkonini beradi va bu nuqsonni kompensatsiyalashda yordam berishi ham mumkin.

Kompensatsiya bu – almashtirish, ya’ni, bir a’zo vazifasini boshqasiga almashtirish, ko‘zi ojizlarda kompensatsiyalash jarayonini o‘rgatish ham muhim. Ko‘rish analizatori vazifasini sezgi

a’zolariga yuklash ya`ni inson ko‘ra olmasa uni ushlab ko‘rib his qilishi va tasavvur qilishga o‘rgatish mumkin.

Bundan tashqari ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalar rivojlanishini ijtimoiylik va biologiklik belgilaydi. Emmy Csocsan, Solveig Sjostedlar biologik (tipologik,yoshga doir va b.) hamda ijtimoiy omillar namoyon bo‘lishini qator holatlarda buzib ko‘rsatuvchi omillarni ajratdi.[1;10]

A.G.Litvak aytadiki: ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchilar psixik rivojlanishi murakkab o‘zaro munosabatlarda bo‘lgan biologik, anomal ijtimoiy omillar yig‘indisi deb belgilaydi. Bunda olim aniqlashtirdiki, biologik deganda tug‘ilishdagi, irsiy, tabiiy nuqsonlar tushiniladi hamda nafaqat orttirilgan, balki tug‘ma nuqsonlarni biologik omil deb bo‘lmaydi. [1;10]

Ko‘zi ojizlik va zaif ko‘ruvchilik sabablari tahlili bu qarashni u qadar mustahkam emasligini ko‘rsatdi. Zaif ko‘ruvchilik 92% va ko‘zi ojizlik 88% tug‘ma xarakterda ularning 30% dan ortig‘i irsiy shakllarga ega. Bunda bolalar ko‘zi ojizligi sabablari orasida ko‘rish a`zosi rivojlanishining tug‘ma anomaliyalari chastotasi ortib borishi ham kuzatiladi. Tug‘ma ko‘rish patalogiyasi M.I.Zemestova va L.I. Solenteva ishlarida 60,9%, I.V.Kaplan 75%, L.I.Krilova ishlarida 91,3% va A.V.Xvatova 92% zaif ko‘ruvchi va ko‘zi ojizlarni kuzatgan I.L.Ferfilfayn 84,2% bo‘lgan bolalar va kattalarning psixik rivojlanishida ko‘rishni muhim omil deb sanaganlar. [1;9] Ko‘zi ojizlik va qisman ko‘ruvchi bolalarning rivojlanish davrida ichki va tashqi omillar ko‘rish a’zosining buzilishiga olib kelishi aniqlangan.

Ko‘zi ojizlik tushunchasiga ta’rif beradigan bo‘lsak, adabiyot va amaliyotlardan olingan xulosa va tekshiruvlar natijasiga ko‘ra ko‘z bilan bog‘liq muammolar haqida ma’lumotlar shu bilan birgalikda ko‘plab olimlar tadqiqotlariga ko‘ra ko‘rishning buzilishi 2 xil ya’ni tug‘ma va orttirilgan bo‘lishi aniqlanilgan.

Tug‘ma ko‘zi ojizlik, asosan, bola rivojlanish davridagi ya’ni embrional davrdagi salbiy o‘zgarishlar natijasida onaga ta’sir etgan tashqi va ichki omillar,virusli kasaliklar va onaning turli shikastlanish va jarohatlari oqibatida yuzaga kelishi ham aniqlangan. Bundan tashqari, ko‘rish nuqsoni nasldan naslga irsiy o‘tishi sabab bo‘ladi.

Orttirilgan ko‘zi ojizlik esa biologik va ijtimoiy omillar sabab kelib chiqadi. Bundan tashqari patalogik omillar hamda oliy nerv sistemasining turli buzilishlari, ko‘zga jarohat, noto‘g‘ri turmush tarzi va mehnat ish faoliyati natijasi ham ko‘z bilan bog‘liq turli mammolar ham ko‘zi ojizlikka olib keladi.

Ko‘zlarning haddan tashqari zo‘riqishi-ko‘z o‘tkirligining yomonlashuviga olib keladi. Shuning uchun har bir inson ko‘zlariga tushayotgan og‘riqni ichki holati orqali sezishga harakat qilishi kerak.

Kirilova L.I ko‘zi ojizlik va zaif ko‘rishning asosiy klinik shakllariga tug‘ma yaqindan ko‘rish, asigmatizmli va ambliopiya(ko‘z harakat aniqligi rivojlanmasligi) uzoqni ko‘rmaslik, tug‘ma katarakta gavhar nuqsonlari, afaksiya, ko‘rish nervining atrofiyasi,ko‘z to‘r pardasidagi patalogik o‘zgarishlar, tug‘ma glaukoma va hokazolar kiradi deb ta’kidlaydi.[1:28] Bolalarning ko‘zi ojiz bo‘lib tug‘ilganligi yoki erta bolalik davrida ko‘rish qobilyatini qisman yoki butunlay yo‘qotganligi muhim. Sababi bola nuqsoni tufayli ehtiyojlarni seza boshlaydi.[1:21]

Odatda keyinchalik paydo bo‘lgan ko‘zi ojizlik ko‘rish organlarining zararlanishi oqibatida – to‘r parda, shox parda markaziy nerv sistemasining kasalliklari (meningit, miyadagi shish, meningoensafalit) organizmning umumiy kasallanishi oqibatida miyaning travmatik shikastlanishi oqibatida paydo bo‘ladi Ko‘ruv analizatorlarining buzilishlari rivojlanuvchi va turg‘un turlari mavjud. Rivojlanadigan ko‘rish nuqsonida patalogik jarayonlarning ta`sirida ko‘ruv jarayonining doimiy ravishda yomonlashuvi ro‘y beradi. [1:21]

Sog‘lom ko‘zning ko‘rish o‘tkirligi tibbiyotda 1,0 deb qabul qilingan. Ammo ko‘ruv o‘tkirligi 1,5:2,0 Birlikdagi kishilar ham uchraydi.

Ko‘zi ojiz bolalar faolligi sustlashuvi ya’ni kamligi ilk rivojlanish va maktabgacha ta’lim davrlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. L.I.Solntseva ta’kidlashicha me’yor bolaga nisbatan ko‘r bolalar rivoji umumiy orqada qolish bilan farqlanadi. Umumiy rivojlanish ulardagi ko‘rish tasavvurlari kamligi va zaifligi bilan bog‘liq.

Ko‘zi ojizlik va ko‘rishning jiddiy buzilishlari rivojlanish jarayoniga salbiy ta’sr ko‘rsatadi. Faoliyatning barcha turidagi og‘ishlarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Atrof-olamdan olinadigan axborot va ma’lumotlar sifatining o‘zgarishida ham namoyon bo‘ladi.

Ko‘rish nuqsoning erta yuzaga kelishi psixikaning shakllanishiga kuchli ta’sir qiladi. Ko‘rish qobilyatining nisbatan keyin buzilishi ko‘r bo‘lib qolganlarga ko‘rish asosida shakllanib ulgurgan aloqalarni qo‘llash imkoni boricha kompensatsiyalashga (to‘ldirishga) olib keladi. Ya’ni almashtirish organizmning buzilgan yoki rivojlanmagan funksiyalarining o‘rnini to‘ldirish tushuniladi.

Ko‘z bilan bog‘liq muammosi bo‘lgan insonlarda hissiy bilish sohasida idrok va tasavvurning jiddiy qisqarishi yoki mutlaqo yo‘qolishi bu o‘z navbatida xotira hamda obrazlar shakllanishi shuningdek tasavvurlar paydo bo‘lishiga ta`sir qiladi.

Ko‘zi ojizlar faolyatini ta’kidlar ekan B.I.Kovalenko ko‘zi ojizlik uning asoratlari faolikni pasaytiradi, egallagan bilimlarni amalda qo‘llay olishiga to‘sqinlik qiladi. Bu kamchiliklar ayniqsa tug‘ma ko‘zi ojizlarda, ilk yoshda ko‘r bo‘lganlarda hamda qisman ko‘rmaydigan bolalarda uchraydi deb fikr yuritgan. Ko‘zi ojiz bolalarda faollikning sustligi ularning xulqi,o‘zini tutishida ham yaqqol seziladi, yana bir qator olimlarning ilmiy nazariyalariga ko‘ra “Ko‘zi ojiz bolalar sezgilar va idrok haddan tashqari imkoniyati chegaralangandir. Ular faol emas va kamharakatdirlar, ko‘rish sezgilarining kamligi natijasida ushlash harakatlari ham ba’zan sustlashishi mumkin. Bola intilmaydi, qo‘l uzatmaydi, sudralmaydi, tik turmasligi, qo‘llari bilan narsa buyumlarni ushlashga qiziqmay qo‘yishini tadqiqotlarda kuzatganlar. Mo‘ljal olish refleksining salbiy natijalari o‘z navbatida bolaning shakllanishiga ham to‘sqinlik qiladi. Ko‘rish faoliyatining buzilishi bir tomondan tushkinlikka berilish, vasvasaga tushish hadiksirash va kabi psixik holatlarni keltirib chiqarishi mumkin”.[1:23]

Lekin ko‘zi ojizlardagi psixik o‘zgarishlarni erta aniqlash ulardagi bor imkoniyatlarni aniqlab psixologik tizimning shakllantirish bilan bevosita bog‘liq. Shunday qilib tiflopedagogikada 2ta turlicha yo‘nalgan jarayon ko‘rishda nuqsoni bo‘lganlarga nisbatan ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash, o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatishga o‘rgatish shu bilan birgalikda psixik rivojlanishdagi darajasini bilish, ularga yordam, maxsus korreksiyalash mashg‘ulotlari hamda kompensatsiya ishlarini olib borish ko‘rish bilan bog‘liq muammosi bo‘lgan insonlar uchun bevosita yordam hisoblanadi.

Tiflopedagogikaning obyekti ko‘r, zaif ko‘ruvchi, ambliopiya va g‘ilaylikka ega bo‘lgan shaxslardir. Tiflopedagogika va tiflopsixologiya fanlarining asosiy maqsadi ko‘zi ojizlik sabablari va zaif ko‘rishning oldini olish bunday bolalarning ruhiyatini, rivojlanish bosqichlari, ularda kasallikning kechish qonuniyatlarini o‘rganadi, vazifalarini bajaradi. Tiflopedagogika va Tiflopsixolgiya hamkorlikda faoliyati natijasida ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan va ko‘radigan bolalarning rivojlanishini yaqinlashtirish pozitsiyasi bugungi kunga kelib mustahkamlash ko‘rish nuqsonlarini kompensatsiya shu bilan birgalikda korreksiyalash(nuqsonni bartaraf etish) kabi ko‘plab ishlarni maqsaq qilgan.

Maxsus pedagogika yo‘nalishining tiflopedagogika bo‘limi Tiflopsixologiya fani bilan birgalikda yosh avlod tarbiyasining zamon talablari asosida yangicha o‘qitish texnologiyalarini, ta`lim olish davrida rivojlanishi, aqliy qobilyatlarini rivojlantirish ularga har tomonlama ko‘mak berishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan.

Bu fanlar rivojlanishi uchun albatta yetuk kadrlar yetishib chiqishi ham muhim. Bundan tashqari ko‘z bilan bog‘liq kasalliklarni oldini olish uchun aholi qatlamiga sohaning dolzarb muammolari, ayrim sabablar yoki xato kamchilik sababli yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan kasalliklar haqida ma`lumotlar va tushuntirish ishlarini olib borish kerak. Inson o‘zi uchun qulay sharoitda mehnat faoliyatini olib borishi, sog‘lom hayot tarziga amal qilishi ovqatlanish ratsioniga alohida e’tibor berishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abidova.N.Z. Maxsus psixologiya (Tiflopsixologiya). –T: “Barkamol fayz media”, 2017. – 192 bet.

2. Mirzakarim Norbekov.Tentakning hayot tajribasi [yoxud ko‘zing ochilishiga kalit]. Ko‘zoynakdan qutulish. –Urganch: “Xorazm nashriyoti”, 2008. –B.200

Internet saytlar:

https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Tiflopedagogika

https://lex.uz/en/docs/-1866997?ONDATE=28.04.2021%2000

BOLALARDA UCHRAYDIGAN NUTQ KAMCHILIKLARINI BARTARAF ETISHDA DIDAKTIK O`YINLARDAN FOYDALANISH.

H.I.Ne'matova- O'zbekiston, NavDPI

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha yosh davrida nutqida nuqsoni bor bolalar nutqini rivojlantirish uchun turli texnologiyalarni o'qitishda va ulardan foydalanishda tilning ahamiyati katta ekanligi tavsiflangan. Bu maqolada esa, nutqida nuqsoni bor bolalar nutqini rivojlantirishda qo'llash mumkin bo'lgan ayrim o'yinlar keltirilgan.

Аннотация. В данной статье описывается значение языка в обучении и использовании различных технологий речевого развития детей с речевыми нарушениями в период дошкольного возраста. Однако в этой статье представлены некоторые игры, которые можно использовать для развития речи детей с нарушениями речи.

Annotation. This article describes the importance of language in teaching and using various technologies of speech development of children with speech disorders during preschool age. However, this article presents some games that can be used to develop the speech of children with speech disorders.

Bolalar o`sib, ulg'aygani sari ularning nutqi ham rivojlanib boradi. Bu davrda ba'zan nutqning ma'lum darajadagi buzilishlari kuzatilishi mumkin. Maktabgacha tarbiya yoshidagi boalalarda uchraydigan nutq kamchiliklarini bartaraf etish yuzasidan xilma – xil yo`nalishda tadqiqot ishlari olib borilgan va olib borilmoqda. Jumladan, Rossiyada R. Ye. Levina, L. F. Slirova, V. A.Kavshikov, Ukrainada Ye. F. Sabotovich, O`zbekistonda L.R. Mo`minova, Ye.A. Boboeva tomonlaridan tadqiqot ishlari amalga oshirilgan.

Bolalarning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqning to`g'ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to`g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq. Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi.

Nutq buzilishlarini o`rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo`lini, bu jarayonning o`ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o`ynovchi sharoitni bilish lozim. Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o`z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo`ladi.

Bola nutqining rivojlanish jarayoni o`z vaqtida to`g'ri kechishi uchun maxsus sharoitlar zarurdir. Buning uchun:

- ✓ bola ruhiy va jismoniy jihatdan sog' bo`lishi;
- ✓ normal aqliy qobiliyatga ega bo`lishi;
- ✓ normal eshitishi va ko`rishi;
- ✓ yetarli darajada ruhiy aktivlikka ega bo`lishi;
- ✓ gaplashish ehtiyojiga ega bo`lishi;
- ✓ to`g'ri nutq muhitiga ega bo`lishi lozim.

Nutq kamchiligi logopediya fanida muayyan tilning me'yorlaridan chetga chiqish deb ta'riflanadi.

Nutq kamchiliklari quyidagilar bilan xarakterlanadi:

1. Nutq kamchiligi o`z-o`zidan barham topmaydi, balki vaqt o`tgan sari yanada mustahkamlanib, zo`rayib boradi.
2. Nutq kamchiliklarini kattalarda namoyon bo`lishi ularning yoshiga mos kelmaydi.
3. Nutq kamchiligiga ega bo`lgan kishilar logopedik yordamga muhtoj bo`ladilar.
4. Og'ir nutq kamchiliklari bolaning nafaqat nutqiga, balki uning umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko`rsatadi.

Bolalardagi nutqiy nuqsonlarning asosiy sabablari:

- ✓ Embrion rivojlanish davridagi turli xil patologiyalar;
- ✓ Homiladorlik vaqtidagi toksikozlar, virusli va endokrin kasalliklar, jarohatlar, qonning rezus-faktorga mos kelmasligi;
- ✓ Tug'ruq vaqtidagi shikastlanish va asfiksiya;

- ✓ Bola rivojlanishining birinchi yilidagi bosh miya kasalliklari (meningit, ensofalit).
- ✓ Miyaning chayqalishi bilan birga sodir bo`ladigan bosh miya jarohatlari.
- ✓ Nasliy faktorlar.
- ✓ Sosial-maishiy sharoitning yomonligi. Bu xolat mikrososial pedagogik qarovsizlikka, vegetativ disfunksiyaga, emosional-irodaviy muhitning buzilishlariga va nutqning rivojlanmay qolishiga sabab bo`ladi.

Yuqorida ko`rsatib o`tilgan sabablar, ayrim hollarda ularning birgalikda qo`shilib kelishi nutqning turli tomonlarining buzilishiga sabab bo`lishi mumkin.

Bolada nutqning normal rivojlanishi, unga doimo yangi tushunchalarni o`zlashtirib olishga, tevarak-atrof haqidagi bilim va tasavvurini kengaytirishga imkoniyat yaratadi. Shunday qilib, nutqning rivojlanishi tafakkurning rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir.

Bolalar lug'atini boyitish va aniqlashtirish bo`yicha asosiy ishni tarbiyachi olib boradi. Nutq o`stirish bo`yicha ishni logoped davom ettiradi va faoliyatini chuqurlashtirib boradi, bunda u o`z oldiga quyidagi:

- ➢ bolalar lug'atini kengaytirish;
- ➢ ularning diqqatini so`zlarning ma'nosiga va so`z tuzishning ba'zi usullariga jalb etish;
- ➢ bor lug'atini tahlil qilish kabi vazifalarni qo`yadi.

Logoped va tarbiyachilar o'z faoliyati davomida bir qancha usul, metod va o'yinlardan foydalangan holda ish olib boradi. Ulardan bir nechtasini keltirib o'tamiz:

«Top, nima qichqirayapti? » o`yini.

Tarbiyachi ovoz chiqaradigan o`yinchoqlarni: sigir, kuchuk, echki, mushuk, qo`y va hokazolarni tayyorlab qo`yadi. Tarbiyachi oldindan tayyorlab qo`yilgan o`yinchog'ini bittadan olib, uni bolalarga ko`rsatadi, ovoziga taqlid qiladi va bolalardan bu qaysi hayvonning ovozi ekanligini so`raydi. Navbatdagi o`yinchoqni bolalarga yashirgan joyidan olib ovozini qilib ko`rsatadi va bolalardan «Topinglarchi, hozir bizga qaysi (o`yinchoq) hayvon mehmon bo`lib keladi» deb so`raydi. So`ngra tarbiyachi bir bolaga boshqa xonaga o`tib, eshigini qiya (bir oz) ochib qo`ygan holda biron-bir hayvonning ovoziga taqlid qilishni aytadi, boshqa bolalar esa u qaysi hayvonning ovozi ekanligini topadilar.

**Metodik ko`rsatma.** O`yinni 5-6 marta takrorlash mumkin. Bolalarning diqqat bilan eshitishlarini kuzatib turish kerak. Hamma bolalarni: savollar berib faollashtirish kerak.

«Men nimani chalyapman, top» o`yin.

Tarbiyachi musiqaviy o`yinchoqlardan: doira, garmoshka, buben, pianino va boshqalarni tanlab oladi. Tarbiyachi bolalarni musiqali o`yinchoqlar bilan tanishtiradi. So`ngra bu o`yinchoqlarni parda orqasiga yashiradi. Parda (shirma) orqasida turib, bironta musiqaviy o`yinchoqni chaladi va bolalardan qaysi musiqali o`yinchoqni chalganini so`raydi. Kim uni to`g'ri topsa, shu bola parda orqasidan musiqaviy o`yinchoqni olib, uni chaladi.

**Metodik ko`rsatma:** Bolalar tinchgina o`tirib, ohangni diqqat bilan tinglashi kerak. Bir mashg'ulotda to`rt xildan ko`p musiqali o`yinchoq bo`lmasligi kerak. O`yinni 5-6 marta takrorlash kerak.

«Razvedkachilar» o'yini.

O'yindan ko'zlangan maqsad bolalarni zarur tovushini so`zlarda to`g'ri talaffuz etishga o`rgatish. Tarbiyachi bolalarga rasmlarni ko`rsatadi, bolalar rasmlarning nomlarini aytadilar. So`ngra tarbiyachi razvedkachilarni tanlaydi. Razvedkachilar xonadan chiqib turadilar. Tarbiyachi qolgan bolalar bilan rasmlarni xonaning turli burchaklariga yashirib chiqadi. Razvedkachilar kelib, rasm yashirilgan joyni qidiradilar va topib olgan rasmlarni bolalarga ko`rsatib, uning nomini aytadilar. So`ngra bolalar o`rin almashadilar.

**Metodik ko`rsatma:** Narsalarning nomini aytayotganda zarur tovushini aniq talaffuz etishlari kerak. Zarur tovushini cho`zib talaffuz etmaslik lozim. Aks holda tovush buzilib eshitiladi.

Ma'lumki nuqsonli bolalar bilan muloqotga kirishish uchun, pedagogga pedagogik mahorat juda kuchli bo`lmog'i lozim. Chunki ko`pgina nuqsonli bolalar (o`zlaridagi nuqsonlari sababli) o`zgalar bilan muloqotga kirishishni istashmaydi, istashsa ham qiynalishadi. Insonlar bir birlari bilan muomilaga kirishar ekan, ularning asosiy ko`zlagan maqsadlaridan biri o`zaro bir biriga ta'sir ko`rsatish, ya'ni fikr -

g’oyalariga yaxshi taassurot qoldirishdir. Ammo ko`pgina nuqsonli bolalarning fikr doirasi kuchsizroq bo`lib, ega bo`lgan fikrlarini ham nutqida aniq bayon ettirishga (nuqsonlari sababli) qiynalishadi. Shuning uchun pedagog birinchi bo`lib nuqsonli bolalarga psixologik ta’sir bu - turli vositalar yordamida bolalarning fikrlari, hissiyotlari va xatti harakatlariga ta’sir ko`rsata olishi darkordir.

Nutq kamchiliklarining kelib chiqishi sabablarini oilada har bir ota-ona, maktabgacha tarbiya muassasalarida tarbiyachilar, maktabda esa o`qituvchilar bilishlari zarur. Chunki nutq kishilarning til vositasi orqali aloqa jarayonining tarixan tarkib topgan formasidir. Shuningdek, nutq rang-barang ifodali tovushlarning majmuasidan iborat. Bu tovushlar oliy nerv sistemasining signallari vositasida nutq organlarining turlicha shakllanishi yoki harakati natijasida paydo bo`ladi. Shuning uchun nutq tovushlarini vujudga keltiruvchi manbalarini organlar fiziologiyasini, ularning faoliyatini o`rganish talaffuzdagi nuqsonlarning kelib chiqish sababini aniqlash, to`g’ri va ravon talaffuzni ta’minlovchi omillardan biridir. Nutq bolalarda asta-sekin shakllanadi, bola o`sib rivojlanib boradi. Aslida bola nutqning o`sib borishidagi hal qiluvchi bosqich bir yarim yoshdan besh yoshgacha bo`lgan davrga to`g’ri keladi. Bu davrda bolaning nutqi muayyan sur’atda, besh yoshdan keyin esa nutq intensiv ravishda xilma-xil o`sib boradi. Biroq ayrim bolalarning nutqiy rivojlanishida bir qator kamchiliklar uchraydi va ma’lum bir sababga bog’liq bo`ladi. Tovushlarni noto`g’ri talaffuz etishni ona tilidagi hamma tovushlarda uchratish mumkin. Bolalardagi nutq nuqsonlarini bartaraf etish, ularni o`z sog’lom tengdoshlari qatori jamiyatda o`z o`rnini topishlariga yordam berishda esa logoped – defektologlar bilan tarbiyachilarning o`rni kattadir. Nutqiy kamchiliklarni korreksiyalash, yetakchi faoliyatni hisobga olish bilan birgalikda olib boriladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o`yin faoliyati, motorika, sensor soha, lug’at boyligi, til qonuniyatlarini egallash bola shaxsini shakllantirish jarayonida olib boriladi. Aynan shu faoliyat turlaridan foydalanish orqali bolalarning nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.L.R Mo‘minova “Maxsus psixologiya” Toshkent -2013
2.M. Ayupova. “ Logopediya” Toshkent -2007

KAMCHILIGI BO‘LGAN BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING AYRIM OMILLARI

D.A.Qambaralieva -Maxsus pedagogika (logopediya) yo‘nalishi 1-bosqich talabasi NamDPI
A.M.Siddiqov – NamDPI o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola aqliy va jismoniy rivojlanishda kamchiligi bo‘lgan bolalar nutqini o‘stirishning o‘ziga xos bo‘lgan yo‘riqlari va nuqsonli bola og‘zaki nutqini rivojlantirishning ayrim jihatlariga bag‘ishlangan

Аннотация: данная статья посвящена конкретным направлениям развития речи детей с нарушениями умственного и физического развития и некоторым аспектам развития устной речи ребенка с нарушениями

Aqliy va jismoniy rivojlanishida kamchiligi bo‘lgan bolalarni o‘qitish, tarbiyalash va ishga joylashtirish haqidagi qarordan keyin nuqsonli bolalarga bo‘lgan munosabat birmuncha kuchaydi. [1,3]

Biroq, yordamchi maktab, uning maqsad vazifalari, bu maktablardagi ta’lim-tarbiya ishlarini tashkil etish, dars, uning tuzilishi, ta’lim-tamoyillarining qo‘llanish xususiyatlari, ta’lim usullari, uning o‘ziga xos tomonlariga oid ilmiy adabiyotlarning yetishmasligi hech kimga sir emas.

Nutq til imkoniyatlarining tafakkurdan o‘tkazilgan holda yuzaga kelishi, voqe bo‘lishidir.

Nutq – tafakkur mahsuli. Shuning uchun ona tili ta’limi oldiga qo‘yilgan yana bir muhim talab bola tafakkurini rivojlantirishdir. Fikrni bayon qilish tafakkur va til orqali amalga oshadi. Ularning munosabati juda murakkab jarayondir. Tafakkur tashqi olamning kishi miyasida aks etishining oliy shakli bo‘lsa, til tafakkurni ma’lum shaklga solib, so‘z birikmalari va gaplar bilan ifodalash vositasidir. [2,6] Tafakkur qancha rivojlantirilsa, bolaning fikr bayon qilish imkoniyati ham shuncha yaxshi bo‘ladi.

Ona tili mashg‘ulotlari faqat nutqni egallash yo‘llarini emas, balki u bilan teppa-teng undan foydalanish madaniyatini ham tarbiyalaydi. Nutq madaniyati juda katta va keng soha bo‘lib, u bolaning kundalik oddiy salom-aligidan tortib, kimga, nimani, qachon, qaerda va qanday so‘zlashgacha bo‘lgan barcha nutqiy jarayonlarni ham o‘z ichiga oladi.

Aqliy va jismoniy rivojlanishida kamchiligi bor bolalar bilan ishlash juda nozik jarayon bo‘lib, unda ko‘p narsalarga e’tiborliroq bo‘lish talab etiladi.

Ayupova N.Yu., Volkova L.S., Shaxovskaya S.I., Golubeva G.G., Kraze Ye.N., Flicheva T.B., Muminov L., Shomaxmudova L., Asqarova N., Matchonov S. kabi olimlar bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etishga doir o‘z fikr-mulohazalarini bildirganlar. [3,329]

Ularning fikricha, nutq nuqsonlari deganda bu adabiy tilda qabul qilingan nutq me’yoridan bir oz bo‘lsa ham chetga chiqishni tushunilishi lozim. Nutq faoliyati esa murakkab nutqiy faoliyat bo‘lib, u ruhiy jarayonlarning tarkib topishiga va bolaning umuman barkamol bo‘lib o‘sishiga ta’sir ko‘rsatuvchi jarayon sifatida talqin etilgan. Nutq sistemasi tuzilish kopmonenti ya’ni tovush tomoni, grammatik tuzilishi, lug‘at boyligidan, nutqning funksional jihatlaridan va og‘zaki va yozma nutqiy faoliyat turlarini qamrab olgan tizim sifatida baholangan. [3,230]

Biz ham yuqoridagi olimlarning fikrlariga qo‘shilgan holda nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirishga oid mashg‘ulotlarda quyidagilarni e’tibor berish lozim, deb hisoblaymiz.

1. Adabiy talaffuzni to‘g‘ri amalga oshirish uchun nutq tovushlarini to‘g‘ri talaffuz qilishga oid mashqlarni bajartirish.

2. So‘z ma’nolarini tushunishi uchun rangli suratlardan, ayniqsa, hayvonlar va o‘simliklarning suratlaridan foydalanish yaxshi natija beradi.

3. So‘zlarni aytib, suratlar orasidan shu so‘zni ifodalovchi suratni topib kelishini topshirish orqali boladagi aqliy qobiliyatni o‘stirish.

4. Bola lug‘at boyligini oshirish maqsadida unga she’r va qo‘shiqlar yodlatish.

5. Bola duduqlanmasligi uchun esa tez aytish mashqlarini bajartirish.

6. Bola hayotiga oid savollar berib, javob olish orqali nutqini o‘stirish.

7. Tafakkurini rivojlantirish uchun topishmoqlar aytib, javobini topish uchun harakat qilishiga erishish.

8. Odob-axloqqa oid maqollarni aytib, ularning mazmunini tushuntirib berish bolaning tafakkurini o‘stirib, so‘z boyligini ham oshiradi.

9. Ertaklar o‘qib berish orqali ham bola nutqi rivojlantiriladi.

10. Fonetik, leksik, sintaktik o‘yinlarni tashkil qilish yo‘li bilan bola fikrini bir joyga to‘plab, uni to‘g‘ri ifodalashga o‘rganadi.

Bola nutqining yomonligi tufayli ko‘pincha o‘zi ham qiynaladi. Ammo tinmay harakat qiladi, uning nutqini yaxshilash uchun, albatta, mas’ul shaxs pedagog ham intiladi. Pedagog bilim beradi, shu bilan birga nutq madaniyatini ham targ‘ib etadi.

Nutq madaniyati nutq muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Insoniy munosabatlarning eng muhim vositasi bo‘lgan til nutq madaniyatining ham qudratli qurolidir.

Chiroyli nutq so‘zlashga o‘rgatish orqali bolalarda vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi xususiyatlar ham rivojlantiriladi. Bunda, albatta, pedagog nutqi namuna bo‘lib xizmat qiladi. Jonli, badiiy jihatdan barkamol so‘zning ta’sirchanlik xususiyati bolaga estetik zavq beradi, uni ruhlantiradi.

Pedagog nima usul bilan bola nutq o‘stirmasin, uning nutqi bolalarga yo‘lchi yulduz bo‘lib xizmat qilishi, undagi nutq madaniyati ko‘nikmalarini rivojlantirishi lozim.

Tarbiyaviy ishlar xoh yozma xoh og‘zaki nutq bo‘lishidan qat’iy nazar unda avvalo nutqiy ta’sirchanlik birinchi o‘rinda turishi kerak. Ayrim pedagoglar nutqining ta’sirchanligi past bo‘lsa, uning nutq madaniyati ham sayoz bo‘ladi. Bolani yaxshi yozish, to‘g‘ri va nuqsonsiz gapirishga o‘rgatishi uchun pedagogning o‘zi ham eng avvalo ongli, to‘g‘ri fikr yurita bilishi kerak. Nutqdagi noaniqlik va chalkashliklar pedagog va u orqali bola nutqida noaniqliklar va chalkashliklar ro‘y berishiga olib keladi.

Xalq og‘zaki ijodi ham bola nutqini yuksaltirishda muhim ahamiyatga ega bola og‘zaki va yozma nutqidagi nuqsonlarni yo‘qotuvchi kishilar buni hisobga olmasliklari mumkin emas. Eng muhimi nutqiy aniqlik, ravshanlik va soddalikdir.

Tilning tozaligi, aniqligi, o‘tkirligi uchun kurash madaniy qurol uchun kurash demakdir. Bu qurol qanchalik o‘tkir bo‘lsa, qanchalik aniq yo‘naltirilgan bo‘lsa, shunchalik yutuq keltiruvchi bo‘ladi, deb bejiz aytilmagan. Pedagogning yuksak nutq madaniyati har qanday nuqsoni bor bola nutq madaniyatini ta’minlovchi omillardan bo‘lib hisoblanadi.

Milliy o‘ziga xos, fikrlari aniq, grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzilgan, mantiqiy muntazam va badiiy ifodali bo‘lgan nutqgina madaniydir. Madaniy nutq yozma shaklda imlo va ishoraviy, og‘zaki shaklda adabiy talaffuz talablariga javob berishi tilshunos olim A.Ahmedov tomonidan ta’kidlab o‘tilgan. [4,20]

Pedagog nutqining ifodaliligi uchun aniq va ravshan talaffuz, to‘g‘ri intonatsiya, o‘z o‘rniga qo‘yilgan pauzalar bo‘lishi shart. Shuningdek, nutq tempi, ovoz kuchi, nafas, orfoepiya, bola bilan to‘g‘ri muomalada bo‘lish, qo‘l harakati va shu kabi vositalarga alohida ahamiyat berilishi talab etiladi. Fikrlarning samimiyligi va ishonchli bo‘lishiga, mavzuning chuqur va aniq yoritilishiga, shaklning sodda va ixcham bo‘lishiga e’tibor bermoq lozim.

Til boyligidan mohirlik bilan foydalanish, o‘sha boylikni g‘oyaviy mazmunga moslab qo‘llay olish, asosiy maqsad va vazifalarga bo‘ysundira olishning o‘zi nutq madaniyatidir. Til materialiga qanchalik chuqurroq tushunib yetsak, uning turlicha imkoniyat va vositalarini qanchalik yaxshi o‘rgansak, nutq madaniyatimiz shu qadar takomillashadi, uning ifodaliligi ortadi.

Sodda, madaniy tilda gapiradigan pedagog o‘z ishida yutuqlarga erishishi uchun yetarli zamin tayyorlagan bo‘ladi, aqliy va jismoniy rivojlanishida kamchiligi bo‘lgan bolalarni to‘g‘ri tarbiyalash og‘zaki va yozma madaniy nutqini o‘stirishga shunchalik ko‘p xissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Po‘latova R.M. Maxsus pedagogika. –Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijobiy uyi, 2005. 3-b.
2. G‘ulomov A., Qobulova B. Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari. –Toshkent: O‘qituvchi, 1995, 6-b.
3. Kollektiv. Logopediya. – Toshkent: TDPI, 2018, 229-230-b.
4. Ahmedov A. Til boyligi. –Toshkent: O‘qituvchi, 1980, 20-b.

TIL KEMSHILIGI BUZILIWIN ALDIN ALIWDA QOLLANILATUǴIN PSIXOLOGIYALIQ TALAPLAR

G.N.Kalibaeva-Ájinyaz atındaǵı NMPI student
G.M.Tasbaeva- NMPI oqıtıwshısı

Annotatsiya: Maqolada ko’rishida nuqsoni bo’lgan bolalarnining nutqini rivojlantirish masalalari haqida ma’lumotlar berilgan

Аннотация: В статье представлена информация по вопросам речевого развития детей с нарушениями зрения

Elimizdiń rawajlanıwı ushın házirgi dáwirde bilimlendiriw mekemeleriniń tárbiyashı-pedagogları joqarı kásiplik sheberlikke, ruwhıy-aǵartıwshılıq pazıyletlerge, tereń bilimge iye bolıwı, tálim-tárbiya jumıslarında zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar hám innovatsion interaktiv usıllarınan nátiyjeli paydalanıp rawajlandırıwshı ortalıqtı qáliplestiriwi dáwir talabı bolıp esaplanadı. Demek, hár bir adam keleshek áwladımız bolǵan jaslar bilimli, ádep-ikramlı, ruwxıy bay pazıyletlerge bólengen, mádeniyatlı hám hár tárepleme rawajlanǵan bolıwı ushın ol eń birinshi gezekte ana tilinde erkin, mádeniyatlı, taza sóylep hám durıs oqıp biliwi tiyis. Sonda ol dúnya júzlik kólemdegi mámleketlik bilimlendiriw standartı dárejesindegi bilimler kólemine iye bola aladı. Bul wazıypalardıń eń juwapkerli bir tarawı - bul baqshada balalardı sapalı etip oqıwǵa, jazıwǵa úyretiw, óz xalqımızdıń úrp-ádetleri, dástúrleri, ádep-ikramlılıq hám ruwxıy tárbiya boyınsha saqlanǵan qádriyatları tiykarında tálim-tárbiya beriw - tiykarǵı wazıypalardıń biri bolıp esaplanadı. Defektologiya tarawında ilimiy izleniwler arqalı balalarda bolǵan sóylew hám t.b. kemshiliklerdi erte ańlaw hám onıń aldın alıw úlken áhmiyetke iye ekenligin dálilep berdi. Bir qatar jaǵdaylarda arnawlı mekteplerde tálim hám tárbiya máselelerdin jaqsılaydı hám bunıń menen balalardıń mektepte oqıwında keletuǵın qıyınshılıqlardıń aldın aladı.

1960-jıllardan baslap burınǵı awqam dáwirinde sóylew kemshiligi bolǵan balalarǵa mólshergenlengen balalar baqshası rawajlana basladı. Dáslep bull ulıwma baqshalar qasında payda bolǵan ayrıqsha esperemantal toparlar edi, keyin sóylew kemshiligine iye bolǵan balalar bağshaları payda bola basladı.

Arnawlı mektepke shekemgi tárbiya mekemeleri sharayatında túrli túrdegi sóylew kemshiligine iye bolǵan balalarǵa beriletuǵın logipedik tálimniń tiykarǵı wazıypaları jetekshi sóylew kemshiligin dúzetiw menen birge jazıw, oqıw xat – sawatın iyelewge tayarlaw isin hám óz isine aladı. Sóylew

kemshiligine iye bolğan balalarğa mólsherlerlengen mektepke shekem tálim beriw mekemelerinde barlıq dúzetiw protsesslerin anıq shólkemlestiriw kórip shığıladı. Dúzetiw isleri tómendegilerden ibarat:

- balalardı óz waqtında tekseriw;

-shınığıw kestesin aqılğa uğras dúziw;

-hár bir bala menen alıp barılatuğın individual isti rejelestiriw;

-frontal shınığıwlardı rejelestiriw;

Shınığıwlardı kerekli oqıw quralları hám kórgizbeli qurallar menen támiwinlew.

-logopeddiń tárbiyashı hám ata-analar menen óz-ara birge islesiwi támiyinlenedi.

Sóylew kemshiligi bar shaxslardıń barlıq jas toparlarında sóylew, biliw iskerligi emotsional-oylaw tarawlarında kemshiliklerdi saplastırıw imkaniyatları meditsianalıq hám pedagogikalıq tásirler kompleksiniń óz waqtında hám bir túrde qollanıwına baylanıslı.

Sóylew kemshiligi buzılıwın úyreniwde hám dúzetiwde logopediya sóylew kemshiligi hám pikirdiń óz-ara baylanısı haqqındağı anomal balanıń rawajlanıwındağı ulıwma hám arnawlı nızamlılıqlardıń óz-ara múnasibetleri haqqındağı teoriyalıq qağıydalarğa, sóylew kemshiligi hám isekerliginiń birgeliktgi rawajlanıw haqqındağı ishki hám sırtqı ámellerdiń óz-ara tásiri haqqındağı, ruwxıy rawajlanıwdıń háreketlendiriwshi kúshleri haqqındağı teoriyağa tayanadı.

Sonnan kelip shığıp, logopediya tómendegi tiykarğı printsiplarge tayanadı: sistemalılıq, komplekslılıq, rawajlanıw printsipi, sóylew kemshiligi buzılıwı bolanı psixikalıq rawajlanıwındağı basqa tárepleri menen óz-ara baylanıslı halda qarap shığıw, ontogenetik printsip, etiologiya hám mexanizmlardi esapqa alıw printsipi, nuqsanlı sóylew kemshiliginiń buzılıw alamatları hám dúzilisin esapqa alıw, ulıwma didaktikalıq hám basqa printsipler bolıp tabıladı.

Sistemalılıq printsipi til haqqında quramalı funktsional sistema haqqındağı túsinikke tayanadı. Onıń buzılıw komponentları óz-ara tığız baylanıslı boladı. Sol múnasiybet penen sóylew kemshiligini, onıń rawajlanıw protsesslerin hám buzılıwın dúzetiwdi úyreniw, sóylew kemshiligi qurılıs sistemasınıń barlıq komponentlarına, barlıq táreplerine tásir etiwi názerde tutıladı. Rawajlanıw printsipi, sonday-aq balanıń jaqın rawajlanıw sheńberinde orın olğan qıyınshılıqlar basqıshların logopedik jumıs protsesinde ajıratıwdı da kózde tutadı.

Sóylew tiliniń rawajlanıwı balanıń qıyalınıń rawajlanıwına úlken tásir kórsetedi. Bala úlkenlerdiń sózlerine túsine baslağannan, hár túrli ertek hám waqıyalardı qızığıp tıńlaytuğın boladı. Balalar ózleri biletuğın, ózlerine jaqsı tanıs bolğan nárseler (haywanlar, ertek qaharmanları kibi) haqqındağı waqıyalardı qızığıwshılıq penen esitedi. Bala bunday waqıyalardı esitken waqtında óziniń qabıl etiwine hám qıyalına súyenedi.

Bir yarım jastan keyin aktiv yamasa erkin sóylew tili tez qáliplese baslaydı. Bala úlkenler menen qarım-qatnasqa kiriserde sózlerden paydalanıwğa kirisedi, bul dáwirde balanıń sóylew tili rawajlana baslaydı. Sóylew tili baylanıs quralı bolıp qaladı. Sóz baylığı san hám sıpat jağınan óse baslaydı. Balanıń sózligi bir jasqa kirgende shama menen 15-20 sózdi qollana aladı. Balalardıń tili rawajlana baslağanda dáslep olar ózlerine eń jaqın bolğan adamlar hám nárselerdiń atların ayta baslaydı.

Eki jasqa tolğan bala kórgen nárselerin sóz benen túsindirip, olardıń mánisin jaqsıraq túsine baslaydı. Bala endi ayırım kelte sózlerdi aytıp qoymastan, balki ápiwayı sózlerden paydalana baslaydı. Biraq bul jastağı balanıń dawıs shığarıw apparatı jeterlishe jetilispegenligi sebepli onıń sóylew tilinde bir qansha kemshilikler ushırasadı. Ol ayırım sózlerdi úlken adamlar sıyaqlı anıq hám durıs ayta almaydı. Bunnan tısqarı sóz baylığı az bolğanlığı sebepli háreketlerden paydalanadı. Sonıń ushın ayırım jağdaylarda endi sóyley baslağan balanıń tiline túsiniw qıyın boladı. Bunı situativ yağnıy, sol jağday menen baylanıslı bolğan til dep aytıladı. Balanıń bunday ózine tán tilin onıń eń jaqın adamı bolğan anası hám ákesi túsinedi. Sóz baylığı artıwı menen balanıń situativ tili haqıyqıy, yağnıy hámme ushın túsinikli tilge aylanadı. Bala 2 jasqa kirgende 200-300 sózden, 3 jasqa kirgende 1500-2000 sózden ibarat boladı. Balanıń sóz baylığınıń rawajlanıwı, onıń turmıs jağdayı hám tárbiyasına baylanıslı boladı.

2-3 jaslı bala kóp nárseni kórgisi, kóp nárseni biligisi hám túsingisi keledi. dáslep sorawlar kóbinese predmetlerdiń aiları haqqında bolsa, keyinirek bolsa olardı ne nárselerge jumsalıwı haqqında boladı.

Demek, bala úsh jasqa kelgende sóylew tilinen baylanıs quralı sıpatında erkin paydalana alatuğın boladı, balanıń bunday ózgesheliklerge iye bolıp barıwı onıń psixikalıq rawajlanıwına hám ásirese oylawınıń rawajlanıwına tásir kórsetedi.

Paydalanilg'an a'debiyatlar

1. Mamedov.K.K, Shomurodov.E.B. "Aqli zaif bolalar psixologiyasi" Òquv qòllanma T.: Òqituvchi. 1994

2. Petrova.V.G, Belyakova.I.V, " Psixologiya umnestveńno otstalix shkolnikov".- M.:ASAMEDIA , 2004.

3. Ayapova M.YU. Logopediya T. 2007

LAMBDATSIZMDI SAPLASTÍRÍW USÍLLARÍ

T.B Janabaeva - Arnawlı pedagogika:Logopediya 2 kurs talabası
Ilimiy basshı: K.A.Tajimuratova

Annotatsiya: Maqolada lambdatsizmdi bartaraf etish usullari haqida ma'lumotlar berilgan
Annotaciya: Maqalada lambdatsizmdi saplastíríw usılları haqqında maǵlıwmatlar berilgen
Аннотация: В статье представлена информация о методах преодоления ламбдацизма

Mektep hám mektepke shekemgi bilimlendiriw mákemelerinde tálim-tárbiya alıwshı perzentlerimizdiń zaman talabı tiykarında hár tárepleme jetik insan sıpatında kamal tabıwında hámde jámiyet turmısında belsene qatnasıwında olardıń sòylew tiliniń durıs hám tolıq rawajlanıwı ùlken áhmiyetke iye. Sebebi til bul adamlar arasındağı qatnas quralı, milliy baylıq hám tálim-tárbiya beriwdiń qùdretli quralı bolıp esaplanadı.

Bala ùlkenlerge eliklew arqalı seslerdi hám sòzlerdi durıs aytıwğa ùyrenedi. Sonlıqtan ata-analar hám tárbiyashılar balanıń seslerdi durıs aytıwına itibar beriwi, ushırasatuğın kemshiliklerdi òz waqtında saplastırıwğa kirisiwleri zárùr.

L», «R» sonarlı seslerdi durıs aytıwğa ùyretiw

«L» sesti sonar, dirildewik, til aldı dawıssız sesti. «L» sesti aytılğanda artikulyatsiya organları tòmendegi halatta boladı: Erin dawıssız sesten keyin keletuğın la-la, lo-lo, lu-lu, li-li, le-le dawıslı ses halatın aladı.

Tildiń ushı joqarı kòterilip, alveolarğa qattı tiyedi hám azğana soqqı menen páske tùsedi. Tildiń orta bòlegi oqjay formasında boladı. Tildiń artqı bòlegi bolsa biraz joqarı kòteriledi. Tańlay perdesi joqarı kòterilgenligi ushın hawa ağımı murınğa òte almaydı. Dawıs baylamları birikken jağdayda boladı. Seslerdi aytqan waqıtta «L» sesti payda bolmasa, bul jağday **lambdatsizm** dep ataladı. Seslerdi aytqanda «L» sesti basqa sesler menen almassa, bunday jağdaydı paralambdatsizm dep ataydı. Paralambdatsizmde tòmendegi almasıw jùz beredi:

«L» sesti «R» sesti menen almasadı (lenta-renta, qálem-qárem, ol-or)

«L» sesti «V» sesti menen almasadı (bala-bava, lala-vava)

«L» sesti «y» sesti menen almasadı (lampa-yampa, balta-bayta, tal-tay).

1-usıl. Logoped bala menen ayna aldında birge otırıp, oğan tildi jayğan halatta joqarı hám tòmengi tisler arasına alıwdı hám de til ushın jeńil tislegen halda dawıs shığarıwdı usınıs etedi. Bunda «L» sestine uqsas ses payda boladı. Bunday shınığıw anıq hám dál «L» sesti payda bolğansha tákirarlanadı. «L» sesti anıq shıqqannan keyin tildi joqarğı tis alveolarına qaray kòterilip, «L» sestin durıs artikulyatsiya jağdayında aytılıwına ùyretiledi hám buwınlardı, sòylerdi, qosıqlardı, gùrrińlerdi ayttırıw járdeminde bekkemlep barıladı.

2-usıl. Joqarıda bayan etilgen birinshi usıl járdem bermese, ekinshi usıl qollanıladı. Bunda logoped balağa tildi elede jayğan halatqa keltirip, tislerdiń arasına qoyıwdı hám tildiń ushın ásten tislep, «L» sestin aytıwdı usınıs etedi. Áne sonda «L» sesti payda boladı. «L» sesti usı usılda òzbetinshe payda bolğannan keyin logoped balalarğa tildi joqarığa, tislerdiń arasına qoyıp, «L» dep aytıwdı usınıs etedi. Usı usıllar nátiyje bergennen keyin ğana «L» sesti buwın, qosıq hám gùrrińler ayttırıw járdeminde bekkemlenedi.

3-usıl. Logoped balağa «A» sestin aytıwdı hám dárhal tildiń ushın keń jayıp tislewdi usınıs etedi. Bunda «L» sesti anıq shıǧadı. Sonnan keyin «L» sesti joqarıdağı usıllar sıyaqlı buwın, sòzlerdi hám qosıqlardı aytturıw járdeminde bekkemlenedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Ayupova M.Yu. Logopediya. O'zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. T.: 2007, 2011 y.
2. Muminova L., Ayupova M. Logopediya. T.: O'qituvchi 1993 y.

ДЕТИ С СИНДРОМОМ ДАУНА

М.С.Болтаева- студент НГПИ
Ж.А.Бекманова- Ассистент-преподаватель НГПИ

Аннотация:В статье рассматриваются общие характеристика детей, с синдромом дауна, особенности психомоторного развития, какие у них симптомы, причины,виды, диагностика, лечение и как проводиться коррекционная работа.

Annotatsiya: Maqolada Daun sindromi bo'lgan bolalarning umumiy xususiyatlari, psixomotor rivojlanish xususiyatlari, ularning alomatlari, sabablari, turlari,diagnostikasi, davolash usullari va tuzatish ishlari qanday olib borilishi ko'rib chiqiladi

Синдром Дауна – это наиболее часто встречающаяся хромосомная патология. Человеческий организм состоит из миллионов клеток, в каждой из которых содержится 46 хромосом. В результате генетической мутации у детей с синдромом Дауна формируется не 46, а 47 хромосом.

Особенности психомоторного развития детей с синдромом Дауна

Зрительному восприятию принадлежит особая роль в перцептивно -когнитивном развитии ребенка; зрительная система может рассматриваться как основная воспринимающая система мозга, с помощью которой ребенок получает наибольшую часть информации о внешнем мире. Зрительной восприятие в большой степени опосредует взаимодействие ребенка с окружающей средой и играет ведущую роль в его психическом развитии.У детей с синдромом Дауна зрительное восприятие имеет специфические характеристики, которые необходимо рассмотреть подробно. Было обнаружено, что младенцы с синдромом Дауна уже в 6-месячном возрасте выказывают иные предпочтения в зрительных стимулах, чем их сверстники без синдрома Дауна. Младенцы с синдромом Дауна фиксируют свое внимание на единичных особенностях зрительного образа, в то время как обычные младенцы улавливают гораздо больше его характеристик. Кроме того, младенцы с синдромом Дауна отличаются своим предпочтением простых стимулов и избеганием сложных изобразительных конфигураций.

Виды. На сегодняшний день генетики выделяют 3 основных варианта генной мутации при синдроме Дауна:

*Трисомия (наиболее распространенная форма – более 90% случаев);

*Транслокация (ею страдают 4-5% лиц с данным диагнозом);

*Мозаичность (регистрируется менее чем у 1% заболевших).

Симптомы синдрома Дауна

В период беременности женщина может столкнуться с акушерскими проявлениями синдрома Дауна у плода. При этой аномалии определяются высокие риски выкидышей – около 30% беременностей, плод в которых имеет неправильный набор хромосом, самопроизвольно прерываются в сроке 6-8 недель.Новорожденный младенец маловесен в сравнении со здоровыми детьми. Большинство детей имеют яркие клинические признаки, благодаря которым хромосомная патология без особого труда определяется неонатологом уже при первичном осмотре младенца.

Для ребенка с синдромом Дауна характерны:

- Плоское округлое лицо;

Плоский затылок;

Маленький нос;

Широкая укороченная шея;

Деформированное строение ушей;

Наличие характерной кожной складки на шее;

Узкие, широко расставленные глаза;

Наличие эпикантуса – вертикальной кожной складки, прикрывающей уголок глаза с внутренней стороны;

Приоткрытый рот с увеличенным в размерах языком;

Укороченные конечности и пальцы;

Искривленные мизинцы;

Аномалии глаз (помутнение хрусталика, белые пятна на радужке глаз, косоглазие);

Деформированное строение грудной клетки;.

О заболевании

Согласно данным статистики, синдром Дауна регистрируется у одного из 500-800 младенцев. Ежегодно в Российской Федерации рождается порядка 2500 детей с данной патологией, причем 8 из 10 родителей отказываются от них сразу после родов.

Такие дети болезненны – у них часто возникают инфекционные заболевания. Любые болезни они переносят сложнее, часто страдают ОРВИ, отитами, пневмонией, аденоидами, тонзиллитом и прочими патологиями. Неспособность иммунитета бороться с различными инфекциями – наиболее частая причина смертности детей с синдромом Дауна в первые 5 лет жизни.

Синдром нередко сопровождается пороками внутренних органов (сердца, легких), аномальным строением половых органов, патологиями в строении и функционировании пищевода. Взрослея, ребенок отстает в развитии в сравнении со здоровыми детьми – позже начинает сидеть, ползать, ходить, говорить.

Причины синдрома Дауна

Как уже было сказано, в клетках организма человека в норме содержится 23 пары хромосом – первая половина от отца, вторая – от матери. В результате генетической мутации к 21-й паре хромосом прикрепляется дополнительный генный материал. На данном этапе развития медицины врачи не могут дать точный ответ, почему так происходит.

Принято считать, что хромосомная аномалия может быть вызвана:

*Случайными генетическими нарушениями;

*Аномальным делением клеток сразу после оплодотворения яйцеклетки;

*Генетическими мутациями, наследуемыми от родителей ребенка.

Диагностика синдрома Дауна

Своевременная диагностика синдрома Дауна стала доступна всем беременным женщинам после введения обязательного скринингового УЗИ. Современное ультразвуковое оборудование позволяет заподозрить аномалию уже на 12-13-й акушерской неделе.

Также существует обязательный анализ крови на биохимические маркеры. Данное исследование позволяет генетику оценить вероятность появления хромосомных аномалий у плода.

При внешних проявлениях генетического заболевания ребенка направляют на прохождение дополнительных исследований с целью подтверждения диагноза и выявления сопутствующих пороков развития.

Для этого проводятся:

- Генетическая диагностика хромосомного шунабора младенца;

- Эхокардиография сердца;

- УЗИ органов брюшной полости;

- Осмотр кардиолога, невролога, офтальмолога, ортопеда и других специалистов (по показаниям).

Лечение синдрома Дауна

Возможности современной медицины в лечении хромосомных заболеваний весьма ограничены. Врачи направляют усилия на стабилизацию физического и психического здоровья пациента, улучшение качества его жизни и предотвращение развития инфекции в организме (из-

за слабого иммунитета людей с этой патологией).В лечении пациентов с синдромом Дауна активно используются физиотерапевтические методы, занятия ЛФК. Для развития речевых и коммуникативных навыков проводятся занятия с логопедом и психологом.

Со стороны медиков назначаются:

Курсы лечебной гимнастики и физкультуры для улучшения работы сердечно-сосудистой системы, укрепления мышечного корсета и скелета;

Физиотерапевтические методики воздействия на организм для выпрямления осанки, стимуляции кровотока;

Ортопедическое и ортодонтическое лечение зубов;

Коррекция слуха с помощью специальных аппаратов при необходимости;

Коррекция зрения;

Подбор ортопедической обуви;

Сбалансированная диета (дети с такой патологией склонны к ожирению).

Коррекционная работа.

Цель работы с ребенком с синдромом Дауна – обеспечение оптимального вхождения его в общественную жизнь, подготовка к самостоятельной жизнедеятельности.

Направления предстоящей работы:

1. Развитие общей моторики;
2. Развитие мелкой моторики пальцев рук;
3. Развитие речи;
4. Воспитание культурно-гигиенических навыков;
5. Развитие *социально-коммуникативный сферы*.

Формирование любых умений и навыков проводится по этапам:

1) Совместная деятельность со взрослым;
2) Деятельность по образцу;
3) Деятельность по словесной инструкции.

На начальном этапе работы важно сформировать у ребенка готовность к усвоению общественного опыта через совместные действия взрослого и ребенка.Все занятия с ребенком проводятся в индивидуальной форме. Играйте совместно с ребенком в пирамидки, вкладыши, шнуровки, мозаику, конструкторы, матрешку, «Волшебный мешочек», кубики и др.

Для развития общей моторики привлекайте ребенка к занятиям физкультурой, к подвижным играм. Особенно успешно может проходить обучение на занятиях танцами, т.к. именно сочетание музыки и ритмических движений приносят ребенку с синдромом Дауна наибольшее удовольствие.Развитие мелкой моторики может стать затруднительным моментом для ребенка с синдромом Дауна. Особенности заболевания обуславливают нарушение развития ладони и пальцев: у детей очень короткие пальцы. Показывайте ребенку, как брать предметы не только правой, но и левой рукой, знакомьте его со способами обследования предметов, с различными формами и фактурами предметов.Очень полезно лепить из теста, пластилина, перебирать фасоль, делать гимнастику для пальцев и для развития памяти внимание можно ещё дать игрушки с разнацветными цветами, пазлы, мазаики, но для таким детям трудно играть такие логические игры, в это время должно логопед и дома родителей заниматься вместе. 100 % лечение дауна нету но если логопед и родители занимается одновременно, то проведенный коррекционный работа показывает какой-то процент результат.

Профилактика

Специфической профилактики синдрома Дауна не существует. Риск рождения ребенка с этой патологией имеет каждая пара. Чтобы уменьшить такую вероятность, следует соблюдать здоровый образ жизни и не затягивать с рождением младенца до 40 лет.

Заключение: С ребенком, имеющим синдромом дауна, должны постоянно работать педагоги, логопеды и психологии. Они помогает малышу освоить речь и взаимодействие с окружающими людьми.

Цель работы с ребенком с синдромом Дауна – обеспечение оптимального вхождения его в общественную жизнь, подготовка к самостоятельной жизнедеятельности.

Использованные источники:

1.Кургуз Р.В., Киселева Н.В.: Генетика человека с основами медицинской генетики; 2022г.

2.Виктор Вайц. Люди с синдромом Дауна в Германии: «Мы — не больные, мы — другие!» [Электронный ресурс] // dw.com, 2020.

BOSHLANG‘ICH MAKTAB O‘QUVCHILARIDA YOZISH VA O‘QISHNING BUZILISHI

U. J. Abullayeva,O.N.Normurodov- NDPI talabalari.
Z.O.Esnazarova- NDPI o’qituvchisi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining yozish va o‘qishi buzilishi kabi holatlarning yuzaga kelishi, ularning oldini olish hamda harflar imlosi bilan bog‘liq masalalar yuzasidan qarashlar yuritilgan. Shuningdek, ifodali o‘qishning foydali jihatlari hamda yozuv fani yuzasidan amaliy tajribalar o‘tkazish tavsiya etilgan.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с возникновением таких состояний, как нарушения письма и чтения у младших школьников, их профилактика, а также вопросы, связанные с правописанием. Также было рекомендовано провести практические эксперименты над полезными аспектами выразительного чтения, а также над наукой письма.

Bugungi kunda maktab ta’limini yanada isloh qilish chora tadbirlari o‘z ahamiyatini ko‘rsatayotgan bir davrda, maktablarda boshlang‘ich sinf o‘quvchig‘ari bilan ishlashish, ularning savodxonlik darajasinini oshirish katta ahamiyat kasb etadi. Bunda asosan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlashishda ularning yozuv texnikasi, o‘qish malakalarini oshirishda turli tadqiqot ishlari ham amalga oshirilmoqda. Shu jumladan, ta’lim ishini tashkil etish chora tadbirlari asosida boshlanlich maktab o‘quvchilarining o‘quv davri faoliyatida yozish va o‘qish texnikasining samaradorligini oshirishga qaratilgan “tez o‘qish”, “ifodali o‘qish”, “vaqt velgilab o‘qi” va qolaversa, yangi usullardan, metodlardan foydalanilib kelinmoqda. O‘quvchilarni yozishga o‘rgatish, ularda uchrovchi imloviy xatoliklarning oldini olishga qaratilgan ko‘nikmalarni shakllantirishda harflarning yozilishi, punktuatsion xatoliklar bilan ishlashish ko‘nikmalar berib borilmoqda. “Ma’lumki, bolalar o‘z iqtidoriga qarab turli darajada rivojlanadi va o‘z navbatida pedagogning rahbarligi ham bosqichli xususiyatga ega bo‘ladi. Bola hayotining beshinchi yilida pedagog rag‘batlantirishga (gap so‘z hosil qilish va so‘z ijodkorligi xususida bormoqda); oltinchi yilda – gap tarkibini eng oddiy tahlil qilish, nutqning grammatik to‘g‘riligini 176 shakllantirishga (so‘z o‘zgartirishda) bog‘liq bo‘ladi”.[1]

Umumman olganda maktab ta’limining boshlang‘ichbsinf o‘quvchilarida kuzatiladidan xatoliklar, ifodali o‘qish davomida yuzga keladigan kamchiliklarni dars vaqtlarida yoki drars mashg‘ulotlaridan tashqari to‘garaklarda ham shug‘illanish lozim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yozish va o‘qish yuzasidan kuzatiladigan kamchiliklar, yozuv jarayonodagi xatoliklar quyidagi omillar yuzasidan yuzaga keladi. Bular:

- boshlanlich sinf o‘quvchilarining bir vaqtning o‘zida turli tillarni o‘rganishi natijasida tillar o‘ratasida chalkashliklar yuzaga kelmoqda. Bu kabi holatlar bolalarning o‘qishi, talaffuzi, yozuv savodxonligiga salbiy ta’sir ko‘rsatib kelmoqa. Shuning uchun, ota onalarning darsdan tashqari uy sharoitida farzdandlar bilan shug‘illanishi yoki farzdanlarining to‘garaklarga ishtirokini ta’minlash maqsadga muvofiq;

- harflar imlosi yuzasidan qo‘shimcha mashlulotlarning taahkil etilmasligi yoki yoshi kattalarning farzdandlar yozuv texnologiyasi, o‘qish mahorati bilan qiziqmasligi. Bunda harflar imlosida yuzaga keladigan xatoliklarning tub mohiyatini o‘rganish, kamchiliklarni bartaraf etish maqsadg a muvofiq sanaladi. Harflar imlosida x va h harflari bilan ifodalaniladigan so‘zlar, bosh harflar bilan ifodalaniladigan so‘zlar va boshqalar:

- boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga nazariy ma’lumotlarni berish va belgilarngan dars mashg‘ulotlarida amaliy tajribalarning o‘tkazilmas ekanligi. Bunda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga yozuv mashqlari doirasida berilayotgan bilim va ko‘nikmalarni ma’lum amaliy tajribalar asosida sinab ko‘rish maqsadga muvofiqdir. Misol uchun: boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga yozuv fani doirasida ko‘plab xatoliklarg a sabab bo‘luvchi x va h harflari haqida axborot berilishi, yozilishi o‘rgatilgandan so‘ng, darsliklaedan yoki badiiy matnlardan xuddi shunday so‘zlarni topib kelish kabi mashqlar berilishi

lozim. “O‘qish va yozish malakasi nutqqa oid malaka. O‘qish va yozish malakasi nutq faoliyatining boshqa turlari bilan ham bog‘liq. Malakaning shakllanishi uchun bir faoliyat bir necha marta takrorlanishi mumkin. O‘qituvchi savod o‘rgatish jarayonida o‘quvchilarga tovushlar haqida ma’lumot berishda o‘zbek tilining fonetik xususiyatlarini hisobga olishi zarur”.[2] Yozuv darsida to‘g‘ri yozish qoidalari haqida tushunchalar berilgach, uyga vazifa sifatida badiiy asarlar, hikoyalar, darsliklar matni tarkibida keluvchi bo‘g‘inlarning ko‘chirilish holatlarini topish, daftar yoki qoralama qog‘ozlarga yozishdan tashqari ifodalangan so‘zning ma’nolari yuzasidan tahlillar topib kelish kabi vazifalar berish maqsadga muvofiq. Bosh harflar imlosi yoki qisqartma so‘zlar kabi mavzular yuzasidan mana shunday amaliy tajribalar o‘tkazish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yozuv va o‘qish darajasining buzilish holatlari kuzatiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining yozuv va o‘qish yuzasidan savodxonligini oshirish muhim masalalardan biri ekanligini inobatga olib, ularda to‘g‘ri yozish, ifodali o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirish lozim. Bunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining diqqat e’tiborini chalg‘itadigan yoki chalkashtiradigan holatlardan ehtiyot bo‘lish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Babayeva D.R “Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi”. Toshkent:. “Barkamol fayz media” nashriyoti - 2018

2. Toshmatova Gulnorq Rahimberdiyevna “Boshlang‘ich sinflarda savod o‘rgatish metodikasi. Savod o‘rgatish metodikasi tarixi va uning qiyosiy-tanqidiy tahlili”. “Science and education” scientific journal -2020

AUTIZM BOLALARNING O’ZIGA XOS XUXUSIYATLARI VA ULARNI DAVOLASH CHORALARI HAQIDAGI VA DASTURIY BO’LMAGAN USULLAR

Odinayev Furqat-NDPI 2-kurs talabasi
Shakirova Salima Yusipbay qizi-NDPI stajyor-o’qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada autizmli bolalarning xususiyatlari va ularni davolash choralari, shuningdek dasturiy bo'lmagan usullar haqida ma'lumot berilgan

Аннотация: В этой статье представлена информация об особенностях детей с аутизмом и мерах их лечения, а также о непрограммных методах

Autizm o’z nima degan savolga oldin to’htasak.Autizm kasalligi o’zi bu bosh miyaning turli bo’limlarining shikastlanishi natijasida kelib chiqadigan bolalarda aqliy, nutqida va hulq atvorida va atrofdagilar bilan paydo bo’ladigan muloqatda kuzatiladigan yetishmovchiliklar bilan kechadigan kasallik hisoblanadi. Autizm kasalligi shu kungacha tibbiyotda noaniqligicha qolmoqda. Buning sababi esa autizm kasalligini gendan bolalarga yani homilaga o’tishi hisoblanadi. Ona homiladorlik davrida homilaning rivojlanishi birinchi ikkinchi va uchinchi oylarida bolalarda maxsus shikastlangan genlarning o’tishi hisobiga bosh miyani turli bo’limlarida shikastlanish kuzatiladi.Onaning genlarining shikastlanishiga esa albatta bir nechta tashqi va ichki ta’sirlar sabab bo’lmoqda.Bu esa homiladorlikning birinchi uchinchi oyligida o’tkazilgan stresslar infektsion va boshqa kasalliklar og’ir turdagi zaharlanish va turmush tarzimizda uchrab borayotgan turli hil biologik toza bo’lmagan plastik idishlardan va mahsulotlardan no’tog’ri foydalanish ushbu kasallikning boshlanishiga sabab bo’ladi.Autizm kasalligining asosiy sababchilaridan yana biri tashqi omillar va organizimning ichki kasaliklari hisobiga paydo bo’ladigan homilador ayolda kechadigan o’zgarishlar hisoblanmoqda. Shuni aytishimiz mumkinki autizm kasalligi orttirilmaydi va aksincha bola autizm kasalligi bilan tug’iladi.Autizm kasalligini boshlang’ich belgilarini qanday bilishimiz mumkin. Bola tug’ilgandan keyin bolada sekinlik bilan ruhiy rivojlanish bosqichlari boshlanadi. Bola birinchi oyligidan boshlab atrofdagi odamlar bilan muloqotga kirishish belgilarini boshlaydi. Bu o’z navbatida ota onasiga va yaqinlariga kulimsirash belgilari bilan nomoyon qilinadi. Autizm kasalligi bilan tug’ilgan bolalarda ushbu belgilar kechikishi yoki umuman kuzatilmasligi mumkin bo’ladi. Bola tug’ilgandan so’ng bir ikki yoshgacha bo’lgan davrda autizm kasalligi va autizm doirasidagi kasalliklarga ma’lum bir shubha ko’rsatuvchi belgilar mavjud bo’ladi. Bular birinchi oyligidan boshlab atrofdagilarga ota onasiga muloqotga kirishmaslik kulmaslik va emish vaqtida emish reflekisini susayishi va uch to’rt oyligiga yetganda

bolada, hulq atvordagi o’zgarishlarning kuzatilmasligi. Sababsiz turli hil ovozlar tovushlar chiqarishi va ko’p yig’lashi bolaning ovqatlanish va kundalik ehtiyoji uchun bajariladigan amallarda hulq atvorida g’ayritabiy yoki noodatiy xususiyatlar va odatlarni kuzatilishi bilan boshlanadi. Bu belgilar autizmdan boshqa kasalliklarda ham kuzatiladi lekin autizm kasalligida ushbu belgilar sekin asta rivojlanib ko’zga tashlanib boradi. Bir yarim yoshgacha boladagi ushbu belgilar sekin asta namoyon bo’ladi. Ayrim ota onalar bu belgilani bir yarim yoshga yetganda sezib keyin shifokorga murojat qiladi. Qolgan ota-onalar bu belgilarni ko’rib be’tibor bo’lish holatlari kuzatiladi.

Autizm kasalligi uch yoshga bo’lgan bolalarda batamom to’liq o’z belgilarini namoyon qilib bo’ladi. Bu paytda bolada juda ham ko’p belgilari bilan bolalar autizm kasalligi namoyon bo’ladi. Oddiy misol qilib bolani ismini aytib chaqirganda bolada ismiga nisbatan reaksiyaning pastligi yani ismini aytgan paytimiz bolaning qaramasligi muloqatga kirishmasligi har hil turdagi ixtiyorsiz harakatlar tovushlar ovozlar baqirish holatlar ruhiyatidagi o’zgarishlar nutqining kechikishi va boshqa bir qancha belgilar bilan kechishi mumkin. Autizm kasalligini bugungi kunda 6 hil turi farqlanadi va har biri o’z navbatida ma’lum belgilar bilan farqlanadi. Shunga ko’ra har bir turi uchun har turiga maxsus davo choralari qo’llaniladi. Autizm kasalligiga tashxis qoyishda faqat bir marotaba ko’rish orqali tashxis qo’yilmaydi.Autizmga tashxis qo’yish uchun nevropotolog psixolog va defektologlar uch yoki tort marotaba tekshirish orqali bolaga tashxis qo’yadilar. Autizmni davolash choralari bugungi kunda mavjud emas shunchaki bolani hayotga qaytarish va undagi ruhiy va nutqiy kamchiliklarni bartaraf etamiz.Shuning uchun har bir bemor uchun alohida yani individual davolanish rejasi tuziladi .

Davolash turli hulq atvor terapiyasi usuli orqali bulardan asosiysi ABA terapiya yani bolani hulq atvorini sekin asta maxsus mashqlar orqali o’zgartirib borish hisoblanadi va kompleks davo chorasi qatorida dori darmon bilan davolanish va kichik tokli muolajalar va eng asosiysi delfin terapiya va ot (hitoterapiya) bilan mashg’ulot olib borish bolaga juda yaxshi ta’sir qiladi. Statik ma’lumotlarga ko’ra dunyo yuzasida 67 mln bolalar autizm kasalligidan ozor chekadi.Delfin terapiyasi autizm yoki Daun sindromi kabi rivojlanish jismoniy psixologik yoki hissiy muammolarga duch kelgan odamlarni davolash uchun delfinlar bilan o’zaro ta’sir qo’llaydigan terapiya shakli.Ushbu mualaja autizm yoki daun bolalar hayotining ko’p qirralarini yaxshilashda juda samarali hisoblanadi dep ishonch bilan ayta olaman. Ushbu terapiyada ishlatiladigan delfinlar odamlar bilan muloqat qilish uchun o’rgatiladi.Ular bilan suzish ularga tegish va ularning harakat va o’zaro ta’sirini kuzatish bemorlarning jismoniy ruhiy va hissiy salomatligiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi suv ichida barcha hislar o’zgaradi.Autizm miya yarim palsi, yoki Daun sindromi kabi rivojlanishning eng o’g’ir kasalliklari bo’lgan bemorlarda miya stimulatsiyasi ularning qobiliyati va psixoloik holatlarini yaxshilash uchun muhimdir. Delfin terapiyaning eng asosiy qisimlaridan biri bu hayvon chiqaradigan ultra tovush hisoblanadi bu tovush bolalarning bosh miyasiga ta’sir o’tkazadi. Shuning uchun bu terapiyani foydasi juda katta yani bolaning miyasi har bir buyumni boshqacha ta’sir qiladi va ko’radi maqolamni boshida aytib o’tdim bolani hayotga qaytarish dep yani shu kelayotgan ultra tovush bolaning miyasiga juda yaxshi tasir ko’rsatadi va bola bilan delfin o’rtasida bog’lanish kelib chiqadi. O’zi autizm bolalarga kichik tokli massajlar ishlanadi deb aytganmiz bu ultra tovush ham shu massaj vazifasini bajarib bolada hayotga qaytish reflekisini uyg’otadi. Hayotga qaytish reflekisi bu yani sog’lom odam ko’rgan buyumni autizm kasalligi bilan chalingan bemorning ham ko’rishi va har xil tovushlarning pasayishi kiritiladi. Keyingi mashg’ulot ot (hitoterapiya) bilan olib boriladigan mashg’ulot hisoblanadi Ot minish bu kam dozali yumshoq faoliyat bo’lib ,u orqa miya bo’ylab muntazam ritmik harakatni ta’minlaydi. Ot minish qiziqarli zavqli va foydali hisoblanadi. Lekin hozirgi kunda delfin terapiya va bu mashg’ulotdan kam juda joylarda foydalaniladi. Agarda imkon bo’lganda bu mashqlardan autizmga chalingan bolalarda ko’proq foydalansak ishonch bilan ayta olamanki bu kasallikni ham yengib o’tamiz.Ko’pchilik autizmga chalingan bolalar orasidan katta yutuqlarga erishgan insonlarni uchratishimiz mumkin.Mashxur bastakor,futbolchi, yumor ustasi, raqqos, qo’shiqchi poygachi insonlarimiz ham bor hisoblanadi demak autizmni davolasa bo’ladi bu kasalik bilan kurashsa albatta yengib o’tamiz faqat bola bilan shug’ulanish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupova M.Yu. Logopediya. O’zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. T.: 2007, 2011 y.
2. Muminova L., Ayupova M. Logopediya. T.: O’qituvchi 1993 y.

BOLALAR NUTQINING RIVOJLANISHIDA KO‘RISH VA FONEMATIK IDROK, ESHITISHNING ROLI

Nilufar Asatova -NDPI Maktabgacha tarbiya va defektologiya kafedra 2-kurs talabasi
Salima Shakirova -NDPI Maktabgacha tarbiya va defektologiya kafedra o’qtuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar nutqining rivojlanishida ko’rish analizatori, eshitish analizatori va idrokning roli haqida, ularning to’liq yoki qisman rivojlanmay qolishining nutqqa ta’siri haqida so’z boradi

Abstract: This article talked about the role of the visual analyzer, auditory analyzer and perception in the development of children’s speech, about the effect of their complete or partial underdevelopment on speech.

Аннотация: В данной статье рассмотрена роль зрительного анализатора, слухового анализатора и восриятия в речевом развитии детей, влияние их полного или частичного недоразвития на речь.

Inson tug‘ulishi bilanoq atrof-muhit bilan munosabatga kirishishni boshlaydi va atrof -muhit ham unga ta’sir o‘tkazadi. Nutq atrof voqelikdagi predmetlar va hodisalarni analiz va sintez qilish, solishtirish va umumlashtirish vositasi hamdir. Nutq insonga xos aloqa shaklidir. Nutqning rivojlanishida kattalar bilan suhbatlashish, fikr almashish va bir biriga ta’sir etishi katta ahamiyatga ega. Nutq -bu murakkab ruhiy faoliyat hisoblanib, eshituv organlari bilan zich bog‘langan. Bizda eshitganlarimizga taqlid qilish orqali nutq shakllanadi. Nutq paydo bo’lishida eshituv analizatori va nutq apparatini harakatga keltiruvchi analizatorlar ishtirok etadi. Shu ikki analizatorlarda nuqsonlar kuzatilsa nutqda ham kamchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Bu haqida I.I.Pavlov shunday deydi: " Bo‘lg‘usi odamda — ikkinchi darajali signallar , birinchi signallarning signallari — talaffuz etiladigan, eshitiladigan va ko‘riladigan so‘zlar ko‘rinishida paydo bo‘lib, rivojlanib bordi va yuqori darajada kamolga yetdi"[1;37] .Lekin nutq aniq va tushunarli, ma’noli bo‘lishi uchun nutq a’zolarini harakatlari to‘g‘ri bo‘lishi kerak. Talaffuzning shakllanishi bilan birga fonematik idrok ham shakllanadi. Agar eshituvida nuqsonlar yuzaga kelsa va pasaysa nutq rivojlangunga qadar yoki ilk rivojlanish davrida yuzaga kelsa tovushlar talaffuzida buzilishlar, lug‘at boyligi yetarli darajada rivojlanmaydi. Vigotskiyning fikricha bola nutqi atrofdagi katta kishilar ta’siri ostida shakllanadi. Shunga ko'ra avvalambor ekspressiv va impressiv nutq farqlanadi. Ekspressiv nutq (eslash) - bu til yordamida o'z fikrini bayon qilish maqsadida tashqariga yo'naltirilgan nutq. U bir qancha bosqichlardan o'tadi: g'oya - ichki nutq - tashqi nutq. Impressiv nutq (idrok qilish) - bu atrofdagilar nutqini idrok qilish, tushunishga asoslangan nutq turidir. U og'zaki yoki yozma shakllarga ega. Bir qancha bosqichlardan o'tadi: nutqiy xabarni idrok qilish, axborot lahzalarini ajratish , idrok qilingan umumiy ma'nodagi sxemada ichki nutqni shakllantirish. Keling shu o‘rinda idrok nima ekanligini o‘rganib o‘tsak, idrok - predmet va hodisalar mohiyatining, sifatining va obrazining ongimizda butunligicha, to‘laligicha paydo bo‘lishi. Eshitib idrok etiladigan nutqiy vositalar yordamida amalga oshiriladigan so‘zli aloqani og'zaki nutq deb atash ma’qul. Uning o'ziga xos jihati shundaki, nutqiy xabarning alohida komponentlari muayyan ketma-ketlikda yuzaga keladi va idrok etiladi. Og'zaki nutq murakkab bo'lib, u tilning fonetik, leksik-grammatik tuzilishi va ovozning (intonatsiya, temp, ritm va h.k.) o'zaro birlashuvini talab qiladi. Og'zaki nutqning monologik va dialogik shakllari bo'lib, dialogik nutq monologik nutqqa nisbatan birlamchidir. Nutq buzilishiga ega hamma bolalarda fonematik idrokning buzilishi, shubhasiz nutq-eshitish va nutq-harakat qilish analizatorlari faoIiyatining buziIishi bilan bog'liq bo'ladi. Nutqning to‘g‘ri rivojlanishi uchun bola normal eshitadigan bo‘lishi muhim va asta–sekin artikulatsion aparat faoliyatini eshitish analizatoridan kelayotgan signalga bo‘ysindira bilishi kerak. G.F.Sergeyevaning fikricha, dizartriya va rinolaliyada nutq-harakat qilish funksiyalarining buzilishi fonematik idrok jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Bunda tovushlarni talaffuz qilishning buzilishi va idrokning buzilishi orasida to'g'ridan to'g'ri aloqa kuzatiladi. Nutq nuqsoniga ega bolalar tovushlarni ajratib olishlari qiyin shuning uchun nutqning tovush tomoni buzilishlari mavjud bo‘ladi. Nutq nuqsoniga ega bolalar nutqi sog'lom bolalarnikidan ajralib turadi: ular idrok etish uchun osonroq, oddiy tushunchalarni tanlashadi, geometrik shakllarni esa shakliga emas balki rangiga e’tibor berishadi , qarorni qabul qilish vaqti cho'ziladi, bolalar o'z javoblariga ishonmay ikkilanadilar, predmet-hodisalarni tanishda xatoliklar kuzatiladi, axborot ortgani

sari predmetning belgilarini ajratish ham qiyinlashadi.Ko‘rish analizatori insonda asosiy jihatlardan biri, bola narsa va hodisalar , voqealarni va taqlidni o‘rganar ekan nutq aparatini tuzulishi ko‘rib, o‘rganib talaffuzni amalga oshiradi. Vaholangki, ko‘rish ham nutqning rivojlanishida katta ta’sirga ega, bu holatni tug’ma ko‘r bolalarni kech gapira boshlaganlari bilan izohlashadi. Normal bola so‘zlanilayotgan vaqtda til va lab harakatlarini kuzatadi va qaytarishga harakat qiladi.

Xulosa qilib aytganda fonematik idrok, ko‘rish va eshitish bir biriga uzviy bog‘liq. Ko‘rish va eshitish orqali idrokning boyligi uning nutqda aks etishidir. Vaholanki biz nutqni rivojlantirishda bularga e’tibor berishimiz va boyitishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ayupova M. Logopediya. — T..2019.
2. Bekker K.P. Sovak M. Logopediya.—M..1981.
3. Mo‘minova L.R. Maxsus psixologiya.—T..2013.
4. Po‘latova M. Maxsus pedagogika.—T..2014.

KÓRIWINDE KEMSHILIGI BOLǴAN BALALARDIŃ SÓYLEW TILIN RAWAJLANDIRIW MÁSELELERI

Shakirova Salima -Mektepke shekemgi tárbiya hám defektologiya kafedrası stajyor-oqıtıwshısı
Kengesbaeva Nargiza -Mektepke shekemgi tárbiya hám defektologiya talabası

Annotatsiya: Maqolada ko’rishida nuqsoni bo’lgan bolalarnining nutqini rivojlantirish masalalari haqida ma’lumotlar berilgan

Annotaciya: Maqalada kóriwinde kemshiligi bolǵan balalardıń sóylew tilin rawajlandiriw máseleleri haqqında maǵlıwmatlar keltirilgen

Аннотация: В статье представлена информация по вопросам речевого развития детей с нарушениями зрения

Sońǵi jıllarda mámleketimizde ‘Insan qádiri ushın baslaması tiykarında imkániyati sheklengen shaxslardı qollap-quwatlaw dizimin jánede jetilistiriw,tiykarınan kózi ázzi kóriwinde kemshiligi bolǵan balalardıń jámiyettegi ornın bekkemlew hámde olardı jámiyetimizde hár tárepleme kámil insan bolıp jetilisiwinde arnawlı is-ilajlar islenip atır.Ishki isler ministrligi P.Bobojonov Qurılıs ministrligi B.Zokirov ,Social támiyinlew ministrligi B.Saidov Qaraqalpaqstan Respublikasi ministrler Keńesi rayonlar hám Tashkent qalalıq hákimlikleri menen birgelikte 2022-jil 1-iyulǵa shekem “Nurli mákán” mekteplerinde qurılıs hám ońlaw jumıslarin alıp barıw 2023-2025 jıllarda sociallıq hám islep shıǵarıw infradúzilmesin rawajlandiriw dásturlerine kiritiliw ushın birqansha jumıslar alıp barmaqta.Kóriwinde kemshiligi bolǵan 7 jaslı balalardıń biliw erkinligin úyrenip T.P. Sviridyuk olardıń predmetli maǵlıwmatlardan paydalana almaslıǵı’,gúzetiw qábileti jeterlishe rawajlanbaǵanlıǵın anıqlaǵan.Bular qabıl etiw hám awizeki sóylew processleri rawajlanıwına tikkeley baylanıslı ekenligin aytıp ótken. [1-240]

N.G.Morozovanıń izertlewleri emocionalliq biliw processiniń tarayıwı kózi ázzi hám kóriwinde kemshiligi bolǵan balalardıń predmetler olardıń belgileri menen,háreketler menen ǵarezsiz tanıp alıwına tosqınlıq qıladı,bul óz gezeginde zárúr eleslewlerdiń toplanıwı ástelesiwine alıp keledi.Kóriwinde kemshiligi bolǵan balalarda sóylewdiń rawajlanıwı quramalı shárayatta keshedi.Olar arasında kóriw anomaliyalarınıń tuwma formaları ushırap turadı hám bul jaǵday sóylewdiń payda bolıwına baylanıslı basqa funkciyalardıń hám buzılıwına sebep boladı. Alıp barılǵan izleniwler sonı kósetedi kóriwinde kemshiligi bolǵan balalardıń sóyleviniń formalanbaǵanlıǵın tórt dárejege ajıratıp kórsetiwge imkaniyat beredi.

Birinshi dáreje.Aytılıwındaǵı ayrım kemshiliklerdiń bolıwı menen xarakterlenedi.

Ekinshi dáreje. Aktiv sóz baylıǵı sheklengen.

Sóz hám predmet obrazın salıstırıwda,ulıwmalastırıwshı túsinikler tiykarında gúrrińler dúziwde qátelerge jol qoyıladı.

Úshinshi dáreje. Ekspressiv sóylew sózlik baylıǵınıń tómenligi menen ajıralıp turadı.Ulıwmalastırıwshı túsiniklerdi biliw,sóz hám predmet obrazın salıstırıw dárejesi tómen boladı.Erkin sóylewdiń grammatikalıq tárepi buzılǵan ol tek ǵana predmetlerdi ataw hám bir-eki sózli

gáplerden ibarat boladı. Quramalı gúrrińlerdi bayan etiw rawajlanbaǵan gáplerdi aytıw hám esitiw differensiaciyası ázzi formalanǵan boladı.

Tórtinshi dáreje. Ekspressiv sóylew júdá sheklengen,ulıwmalastırıwshı túsinikler hám sóz-predmet obrazın salıstırıwda qáwipli kemshllikler boladı.Sóylewdiń grammatikalıq dúzimin anıqlawǵa qaratılǵan tapsırmalar hám esitiw differensiaciyasına baylanıslı fonematik analiz hám sintezdiń ulıwma rawajlanbaǵanlıǵı gúzetiledi.Kóriwinde kemshiligi bolǵan balalar menen logopediyalıq shınıǵıwlardı alıp barıwda tiykarǵı itibar saqlanıp qalǵan kóriw iskerliginen paydalanıw imkaniyatına qaratıladı.

Zárúr bolǵan kólemdegi,reńdegi didaktik material relyefli súwretler, ájayıp qaltashalar,kubik hám qálemsheler (dawıs,buwın hám gáplerdi belgilew) ushın isletiledi.Predmetler dúnyasınıń keń kólemde ekenligi haqqindaǵı súwretlewlerdi formalandırıwda tábiyiy kórgizbeli qurallar áhmiyeti úlken bolıp tabıladı.Shınıǵıwlar oyın arqalı alıp barılıwı shárt sebebi, kóriwindegi tereń kemshilik payda bolǵan balalarda oyın iskerligi júdá kesh formalanadı.Kóriwinde kemshiligi bolǵan balalardıń sóz baylıǵın bayıtıp barıw,grammatikalıq dúzimdi qollaw súwretler boyınsha gápler dúziw processine imkan jaratadı. Logopediyalıq shınıǵıwlarda balalardıń sóylew iskerligindegi ázzi buwınlar ústinde jumıs alıp barılıwı talap etiledi.Yaǵnıy balalarda zárúr bolǵan sóz baylıǵın qáliplestiriwdi jaratadı.Formalanǵan sóylew tiykarinda logoped dawıslar aytılıwındaǵı avtomatizatsiyası tájiriybelerin tárbiyalawǵa hám fonematik analiz hám sintezdi úyretiwge ótiwi múmkin boladı.Kóriwinde kemshiligi bolǵan balalar átirap-álemdegi predmetler menen tanısıw processinde seziletuǵın qıyınshılıqlar balalardıń qabıl etiwiniń zarúr usılların iyelemewi menen ǵana emes, bálkim kóp tárepten sóylewdiń rawajlanıwınıń ózgeshelikleri menen belgilenedi.Birqatar tájiriybeler sonı kórsetedi kóriwinde kemshiligi bolǵan balalardıń baylanıstırıp sóylewi jeterlishe rawajlanbaǵanlıǵı emocionalliq hám predmetli-ámeliy tájiriybeniń sheklengenligi olardı oqıtıw hám tárbiyalaw metod hám de usılları jetilispegenligi menen belgilengen.Kóriwinde kemshiligi bolǵan balalardıń sóylew rawajlanıwına arnalǵan islerdiń sani kópligine qaramay,sóylewdiń hámme tárepleri jeterlishe jaritip berilmegen.Kóriwinde kemshiligi bolǵan balalar menen alıp barılatúǵın jumıslarǵa logoritmikalıq shınıǵıwlardı da kiritsek boladı.Sebebi logoritmikalıq oyınlar balalardıń biliw iskerligi hám biliw proceslerin rawajlandırıwǵa járdem beredi. Sonday-aq kóriwinde kemshiligi bolǵan balalarda logoritmikalıq shınıǵıwlar baǵdar alıwǵa, qáddi-qáwmetin tik uslawǵa, teri taktil seziwlerin rawajlandırıwǵa járdem beredi.

Arnawlı ádebiyatlar analizi sonı kórsetedi, kóriwinde kemshiligi bolǵan balalarda sóylewdiń rawajlanıw máseleleri jeterlishe úyrenilmegen hám ulıwmalıq tárizde júzege shıǵarılǵan.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1.M.U.Xamidova “Maxsus pedagogika” Toshkent NIF MSh-2020

2.Salima S. et al. METHODS FOR ELIMINATING SPEECH DEFECTS IN CHILDREN OF JUNIOR SCHOOL AGE //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 9. – №. 12. – С. 377-381.

PROBLEMS IN EDUCATION OF HEALTHY AND DISABLED CHILDREN IN PRE-SCHOOL EDUCATION

Temirbaeva Júzimgúl Maratbaevna- 2 b topar talabası
Karlıbaeva Juldız- Mektepke shekemgi tárbiya hám defektologiya kafedrası stajyor-oqıtıwshısı

Annotation: In this article, we will describe in detail the problems of education of healthy and disabled children in preschool education. Currently, technologies are developing at a great speed, so the education system must also work as a system that can respond to this progress and keep pace with it.

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha ta'limda sog'lom va nogiron bolalarni tarbiyalash muammolari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Hozirgi vaqtda texnologiyalar yuqori tezlikda rivojlanmoqda, shuning uchun ta'lim tizimi ham ushbu taraqqiyotga javob beradigan va u bilan hamqadam bo'ladigan tizim sifatida ishlashi kerak

Аннотация: в данной статье подробно рассматриваются проблемы воспитания здоровых детей и детей-инвалидов в дошкольном образовании. В настоящее время технологии развиваются с высокой скоростью, поэтому образовательная система также должна работать как система, которая реагирует на этот прогресс и идет в ногу с ним

INTRODUCTION: Disabled - impairment of physical, mental, psychological and emotional activity, the law regarding limitation of life activities as a result of injury was declared disabled in accordance with the procedure specified in the documents and received social assistance and means a person in need of protection. The term "disabled" is now outdated is considered a rude word. Therefore, to such persons as "disabled people" or "persons with disabilities", it is correct to apply.

Currently, along with many countries, Uzbekistan has limited opportunities for children to receive education and upbringing, to carry out medical procedures opportunities are being created and the rights of such people and children is strengthened and protected by legal documents of the UN. International standards of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, as well as refers to the use of the term "person with a disability" instead of the word "disabled". The Law "On the Rights of Persons with Disabilities" in our country service to represent the rights and interests of persons belonging to the above category does.

MATERIALS AND DISCUSSION: On October 13, 2020, the President announced that he had special educational needs measures to further improve the system of education and upbringing of children on" decision No. PQ-4860 was adopted. This document is legal document information was published in the national database and entered into force on October 14, 2020.

According to the document, the development of inclusive education in the public education system in 2020-2025 concept and create a "Roadmap" for its implementation in 2020-2021 will be released. This concept is planned to be implemented in 2 stages, 1- (2020-2022) conditions for establishing inclusive education creation, training of specialists in this regard, creation of a social and normative base, provision of schools with equipment and necessary educational materials is envisaged. [4.72]

Inclusive education is a process of educational development, which implies the universality of education takes special care of all children based on their different needs is a new form of education that ensures children's learning. Inclusive education is disabled integration of children into the educational process and disabled children into the educational system which envisages adaptation, social justice and equality as the main goal is a process. Inclusive education child-oriented methodology strives to develop and all children have different needs in education and the educational process admits that they are individuals. This kind of education meets various needs in the teaching process to develop an approach to teaching and learning that is convenient to meet strives. If teaching and learning are the result of changes introduced by inclusive education, if it becomes more effective, it is a win for all children. Undoubtedly, the inalienable right of any child is education right. Children with disabilities at home, boarding school and other separate state the existing system of education in special institutions is sufficient for the child provides an opportunity to receive quality education, but not communication skills due to its absence, this knowledge will not be required. Thus, society is material and loses his spiritual wealth, and a person with limited opportunities loses society and becomes a human being and begins to feel like an extra person. It is up to our government to solve this problem. The situation continued until he decided to take control. The society itself and the situations that arise in it have children with disabilities. This is due to the fact that it prevents them from interacting with physically healthy peers aid has become an even stronger necessity. [1.75]

Activities of children with special needs, other children, teachers and educators are inclusive has a special place in education. [2.64] He has special needs because of such education children: meet their physical and mental needs; taking into account their capabilities learn educational materials; participating in various games with peers they develop. Physical health, it is important in the life of children with special disabilities, especially at a young age have In the process of protecting the child's preserved health, his healthy life in order to ensure its continuity, the issue of formation of life skills should be positively resolved step by step. Every educator in special institutions needs special help scientific-methodical and practical to the issue of strengthening children's health the issue of improving the approach and skills is of great importance. [3.86] For this, the pedagogical process management and control system, children's physical development of effective methods, methods and means of ensuring the attainment of maturity must Opportunities by our state and society the principle of empowerment,

integration and participation of children with disabilities. While the efforts to include are yielding good results, in turn, it requires its development and timely elimination of its problems.

In our opinion, there are enough problems waiting to be solved in this area. To inclusive education based on the principles of individuality in working with involved children, step by step implementation is necessary and appropriate. Physical and mental condition of each child taking into account his peers through the development of existing opportunities, we need to get a place in the list. Otherwise, the results will not give the desired effect or may worsen the child's health.

For example, if a child with a disability is born in the United States, adaptation to social life from birth, first of all pre-school education stage, and then study at schools, colleges and universities specialists, neuropathologist, psychologist, speech therapist depending on the type of disability, an oligophreno pedagogue or typhlo pedagogue is attached.[2.18] These experts are children's life from the first days they deal with the child and send him to kindergarten (social to the environment) they adapt in every way. Special kindergartners' pedagogues prepare a disabled child for school. The result is these children ready for inclusive education, other healthy children in regular schools studying together with him, he comes out in a state adapted to growing up in such an environment.

CONCLUSION: In our opinion, first of all, the opportunity to be involved in inclusive education it is necessary to accurately determine the level of defects in children with disabilities, the stages of development based on medical, psychological-pedagogical, scientific criteria. Based on the results it is appropriate to develop the standards of instructions for inclusive education would be.

In conclusion, it can be said that inclusive education is pre-school and general secondary education the results of implementation in schools in relation to children with disabilities leads to a fundamental change of views. And this is lucky for each of them in life and opens doors of opportunity to be happy.

REFERENCES:

1. Rakhmanova V R. Fundamentals of defectology. - T.: 2012

2. Nurmuhamedova L.Sh., Abidova D. Raising children with disabilities ways. -T. : 2008

3. Sodikova G.A., Nurkyeldiyeva D.A. Diagnosis of developmentally delayed children (text of lectures). - T.: 2001

4. www.yuz.uz

5. www.norma.uz. Inclusive for children with special educational needs will be educational. - 17.10.2020

6. www.kun.uz. 5-year plan for inclusive education - 18.03.2021

DEBIL DÁREJEDEGI BALALARDIŃ SÓYLEW KEMSHILIKLERIN SAPLASTIRIW

Ermekbaeva Gúlbáhár Bahadir qızı-Ájiniyaz atındaǵı NMPI talabasi
Tájimuratov Azizbek Jaqsımuratovich- Ájiniyaz atındaǵı NMPI oqıtıwshısı

Annotaciya: Bul maqalada debil dárejedegi aqılı zayıp balalar sóyleviniń ózine tán ózgeshelikleri hám olardı saplastırıwda alıp barılatǵın logopedik korreksion isler haqqında keńnen maǵlıwmatlar berilgen.

Аннотация: В данной статье приведены сведения об специфических особенностях речи умственно отсталых детей и речевых коррекционных работах по их устранению.

Annotation: This article provides information about speech characteristics of mentally retarded children and speech correction works to eliminate them.

Bala sòylewiniń normal rawajlanıwı oǵan jańa túsiniklerdi ózlestirip alıwǵa, átirap ortalıq haqqındaǵı bilim hám tájiriybesin, dúnya qarasın keńeytiwge járdem beredi. Aqılı zayıp balalar salamat teń qatarlarınan parıqlı túrde ádewir kesh tilge kiredi. Aqlı zayıp balalar tildiń sóz baylıǵın iyelewde qattı qıyınshılıqlarǵa ushıraydı. Olarda qollaytuǵın sózler quramı ádettegi sózler muǵdarına teńlestirip bolmaytuǵın dárejede tar boladı. Olar kóbinese sózler mánisin túsinbeydi. Aqılı zayıp balalar ushın tán bolǵan ulıwma motorikanıń rawajlanbay qalıwıda sóylew rawajlanıwınıń ástelesiwinde belgili bir ról oynaydı. Motorikanıń rawajlanbay qalıw balanıń átirap-ortalıq penen tanısıw procesin buzadı hám

nátiyjede olar haqqında oylaw hám maǵlıwmatlardı jıynaw tormozlanadı. Aqılı zayıp balalardıń debil dárejesinde sóylew buzılıwları keń ushıraydı. [1]

Debil balalar átiraptaǵılardıń ápiwayı sóylewin túsinedi de biraq, quramalı sóz hám gáplerdi, frazalardı parıqlay almaydı. Debil balalardıń sóylewinde qopal, tùsinip bolmaytuǵın kemshilikler gùzetilmesede kóp sesler natuwrı aytıladı, bunday balada sóz baylǵı az, sheklengen boladı. Olardıń baqlaw, salıstırıw, jánede qabıl etip atırǵan nárselerdiń, waqıya-hádiyselerdiń de áhmiyetli táreplerin ajıratıp alıw, olar arasındaǵı eń ápiwayı sebep-nátiyje baylanısların da túsinip alıw qábiletleri rawajlanbay qalǵan boladı. Debil balalardıń oylawı, dıqqatı, qabıl etiwi, este saqlawı ham analiz sintez qılıw qábiletleri de buzılǵan boladı. Bulardıń nátiyjesinde balada sóylew kemshilikleri júzege keledi. Sawatqa úyretiwdiń dáslepki dáwirinde-aq bala ses hám háripler ortasındaǵı baylanıslardıń parqına jaqsı barmay háriplerdi eslep qalıw, buwınlap oqıw, tez hám anıq oqıw kónlikpelerin ózlestiriwde qıynaladı, júdá kòp qátelerge jol qoyadı.[2]

Aqılı zayıp balalar óz gáplerinde kelbetlik, feyil, dánekerlerden júdá kem paydalanadı. Olarda dáslepki sózler 5 jastan soń payda bola baslaydı. Óz pikirlerin bayan qılıwǵa qıynaladı. Mektep jasındaǵı aqılı zayıp balalar sóylewi salamat 3-4 jastaǵı balalar sóylewin esletedi, bul balalar óz pikirlerin tolıq oylap bolmastan jaza baslaydı, sol sebepli gáptiń baslanıwı menen tamamlanıwı arasında baylanıs bolmaydı. Aqılı zayıp balalardıñ baylanısqan sòylewin rawajlandırıw 4 basqıshta alıp barıladı:

I Basqısh. Bunda tiykarǵı dıqqat balalardıń sóylewin bayan etiwidiń psixologik procesleri qabıl etiw, este saqlaw, dıqqat , oylawdı rawajlandırıwǵa qaratıladı.

II Basqısh. Sóz baylıǵın leksik-semantik bayıtıw. Bul basqıshta balalarǵa sùwretlerdi kórip analiz qılıw boyınsha bilim berilgen. Balalar súwrettegi tiykarǵı obyektti hám basqa da predmetlerdi ajıratıwǵa, olardıń belgilerin basqa da obyektlerdiń keyingi bòleklerin qosımsha sùwretlep beriwge xarakterlengen. Qorshaǵan ortalıqtı tanıstırıw hám sóylewdi rawajlandırıwda elementar zatlardan paydalanıw, qol miyneti qurıw h.t.b shınıǵıwlardan paydalanıw.

III Basqsh - ámeliy. Baylanısqan sózlerdi izbe-iz táriyplep beriw imkaniyatın rawajlandırıw. Bul basqıshta balalardı gáp dùziwge hám de syujetli bayan qılıwǵa úyretiw esaplanadı. Bunda ertekti qandaydır sózden baslaymız . Msalı: súwrette toǵay hám taxtalı úy súwretlengen. Bul ertekti dawam ettiriw ushın "Toǵaydıń shetinde bir ..... turǵan edi". Ertekti súwretlengen oyın, didaktik qurallar menen bekkemleymiz.

IV Basqısh – juwmaqlaw. Baylanısqan sóylewdegi sózlerdi quraw boyınsha alǵan bilimlerdi bekkemlew. Balalarǵa durıs hám logikalıq jaqtan baylanısqan sózlerdi qurawǵa úyretiw.[3]

Juwmaqlap aytqanda, aqılı zayıp baladaǵı hár qanday sóylew buzılıwların túsiniw ushın bala sóyleviniń normal rawajlanıw jolların, bul procestegi ózine tán qásiyetlerdi, sóylewdiń jaqsı rawajlanıwında úlken ról oynawshı shárayattı – jaǵdaydı biliw kerek. Bala sòylewiniń rawajlanıwında hár bir dáwirdi biliw zárúr. Bul bolsa ol yáki bul kemshiliklerdi óz waqtında seziw hám anıqlaw ushın kerek boladı. Joqarıda aytıp ótilgen kemshiliklerge qaramay oligofren balalar menen durıs shólkemlestirilgen arnawlı tálim-tárbiya isleri nátiyjesinde defektologlar olardı erkin ómirge tayarlaw kásip-ónerge úyretiw boyınsha úlken jetiskenliklerge erispekte.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. M.Y. Ayupova “ Logopediya” Tashkent. 2007.
2. V.S. Raxmanova “ Korrekcion pedagogika va logopediya” Tashkent. 2007.
3 L.R. Móminova, Sh.M. Amirsaidova, Z.N. Mamarajabova, M.U.Xamidova, D.B. Yokubjonova, Z.M. Djalalova, N.Z. Abidova “ Maxsus psixologiya” Toshkent. 2013.
5. L.Móminova, M.Ayupova, Sh. Amirsaidova, L.Nurmuxammedova "Logopsixologiya" Toshkent. 2007.

“АУТИЗМ” ТУШУНЧАСИ ВА АУТИЗМ СПЕКТРЛИ БОЛАЛАР РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Абсаттарова Айгул- ТДПУ 1 курс олигофренопедагогика йўналиши магистри
Н.Абидова - ТДПУ Олигофренопедагогика кафедраси доцент в\б

Аннотация: Ушбу мақолада Аутизм” тушунчаси ва аутизм спектрли болалар ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари хақида сўз боради.

Аннотация: В данной статье говорится о понятии «аутизм» и особенностях развития детей с аутистическим спектром

"Аутизм" атамаси юнонча "аутос" сўзидан келиб чиққан бўлиб, "ўзини" англатади. У биринчи марта швециялик психиатр Ф. Блеулер томонидан 1911 йилда шизофрения билан оғриган катталардаги беморларда қочиш ва чекиниш ҳолатини тасвирлаш учун ишлатилган.

Аутизм илк бор 1940-йилларнинг бошларида аутизм Лео Каннер ва австриялик педиатр Ханс Аспергер томонидан тасвирланган. Каннер бу атамани ижтимоий жиҳатдан чекиниб қолган, стереотипли хатти-ҳаракатларга мойил бўлган болаларга қўллаган; кўпинча интеллектуал қобилиятли бўлганлиги сабабли, улар нутқни ўзлаштиришда қийналарди, бу эса ақлий заифликдан фарқ қилади. Аспергер, ўз навбатида, мулоқот қилишда қийналадиган, бошқаларга нисбатан бошқачароқ фикрларга эга бўлган, лекин айни пайтда ўз фикрини нормал баён эта оладиган гапирадиган ва бир қарашда ўта ақлли кўринадиган болаларни назарда тутган.

Бироқ, Каннер аутизмни келтириб чиқаришда ирсиятнинг ролига ҳам ишора қилади. Кейинчалик тадқиқот бошқа йўналишни олди. Ота-оналар, айниқса оналар, болаларга етарли эътибор бермаслиги, совуққонлик билан муносабатда бўлишлари ва оилада ғамхўрликнинг камлиги сабабли, болалар аутизм спектрли туғилмайди, балки кейин аутистик бўлиб қолади, деган фикр устунлик қилиб келди.

Бироқ, 1981 йилда британиялик психиатр Лорна Вингнинг Аспергер ишига қизиқишни жонлантирган мақоласи пайдо бўлди. У ушбу олим томонидан тасвирланган бузилишлар Каннер аутизмининг бир тури эканлигини кўрсатди. Ҳозирги тадқиқотчиларнинг фикрича, Аспергер ва Каннер энг мураккаб ва хилма-хил бузилишнинг икки юзини тасвирлаган, уларнинг манбаи одатда инсон геномида кодланган. Шунингдек, аутизмнинг оғир шакллари ҳар доим ҳам интеллектуал истеъдод билан бирга келмаслиги, аксинча, кўпинча ақлий заифлик билан ажралиб туриши аниқланган.

Аутизм - бу аффектив комплекслар ва тажрибаларнинг ички дунёсига боғланган ҳолда ҳақиқатдан "кечиш"дир. Психопатологик ҳодиса сифатида у шахсий ўлчов сифатида интроверсиядан фарқ қилади ёки интроверсиянинг морбид варианти сифатида қаралади.

Аспергер синдроми (аутистик психопатия) аутистик тип характерининг конституциявий патологиясидир. Вазият, эрта болалик аутизмида бўлгани каби, мулоқотнинг бузилиши, воқеликни етарлича баҳоламаслик, бундай болаларни тенгдошларидан ажратиб турадиган чекланган ва ўзига хос, стереотипик қизиқиш доираси билан белгиланади.

Эрта болалик аутизми (Каннер синдроми) диссосиатив дисонтогенезнинг намоён бўлиши билан белгиланадиган махсус бузилишдир, яъни. ижтимоий мулоқотнинг бузилиши билан боланинг фаолиятининг ақлий, нутқ, мотор, ҳиссий соҳаларининг нотекис бузилган ривожланиши.

Биринчи марта 1943 йилда Лео Каннер томонидан тасвирланган аутизм бугунги кунгача катта қизиқиш уйғотмоқда. Унинг табиатини тушунтиришга ҳаракат қилган кўплаб психологик назариялар ишлаб чиқилган. Улардан баъзиларида асосий эътибор ҳиссий касалликларга қаратилган бўлиб, улар аутистик кўринишларнинг ривожланишида этакчи рол ўйнайди.

Психоанализ доирасида аутизм онанинг бефарқлиги, совуқ муносабати туфайли эрта психоген таъсирнинг натижаси сифатида қаралади. Эрта психологик стресс, ота-она ва бола муносабатларининг ўзига хос патологияси, ушбу концепция муаллифларининг фикрига кўра, шахснинг патологик ривожланишига олиб келади. Бироқ, аутизм билан оғриган беморларнинг органик ва генетик омиллар билан боғлиқлигини кўрсатадиган кўплаб тадқиқотлар натижалари, шунингдек, аутизм спектрли болалар билан оналарнинг ўзаро муносабатини ўрганиш, оналар ва

болаларнинг шахсий хусусиятлари тўғрисидаги даъвони рад этишга имкон берди. уларнинг болага нисбатан салбий муносабати касалликнинг ривожланишига сабаб бўлади.

Аффектив бузилишларга урғу берилган бошқа тушунчаларни икки тоифага бўлиш мумкин:

-биринчи гуруҳ назариясига кўра, аутизмнинг барча кўринишларининг сабаби ҳиссий бузилишлардир.

-иккинчи гуруҳ концепциялари муаллифларининг фикрига кўра, аффектив бузилишлар аутизм спектрли беморларнинг дунё билан ўзаро таъсирини ҳам аниқлайди, аммо улар ўзига хос когнитив бузилишлардан келиб чиқади.

Биринчи гуруҳга тегишли энг изчил ва батафсил тушунча В.В Лебединский ва О.С. Николская назарияси ҳисобланади. Ушбу концепцияга кўра, биологик этишмовчилик аутистик бола мослашишга мажбур бўлган махсус патологик шароитларни яратади. Туғилган пайтдан бошлаб иккита патоген омилнинг одатий комбинацияси кузатилади:

атроф-муҳит билан фаол таъсир ўтказиш қобилиятининг бузилиши, бу ўзини ҳаётийликнинг пасайиши билан намоён қилади;

дунё билан алоқада аффектив ноқулайлик чегарасини пасайтириш, умумий огоҳлантиришларга оғриқли реакцияларда ва бошқа одам билан алоқада заифликнинг кучайишида намоён бўлади.

Бу иккала омил ҳам бир йўналишда ҳаракат қилиб, атроф-муҳит билан фаол ўзаро таъсирнинг ривожланишига тўсқинлик қилади ва ўзини ўзи ҳимоя қилишни кучайтириш учун зарур шарт-шароитларни яратади. Муаллифларнинг фикрига кўра, аутизм нафақат боланинг заифлиги ва ҳиссий кучи сабабли ривожланади.

Аутизм – бу руҳий касаллик ҳисобланади ва бундай инсонлар ижтимоий мулоқотдан қочишади, бир хил ҳаракатларни такрорлайверишади. Кўп ҳолатларда касаллик бола уч ёшга тўлгачгина намоён бўла бошлайди. Тасаввур қилинг сиз ҳис қилаётган нарсалар бир неча юз ҳаттоки минг маротаба кичрайган ёки катталашган бўлса, енгил тегинишлардан ҳам оғриқ сезсангиз ёки қаттиқ урилиб кетсангизда, ҳеч нарса сезмасангиз. Ёрқин рангнлар сизни қўрқитса, шовқин, баланд мусиқа овозидан даҳшатга тушсангиз, сиз билан суҳбатлашаётган одамнинг оддий сўзларини ҳам тушунмасангиз…

Аутизм билан касалланганлар таҳминан ана шундай дунёда яшашади. Буни кўп йиллик тадқиқотлар асосида бир Германия, Англия, Россия, АҚШ шифокорлари исботлашди. Аутизм билан оғриган инсонлар аксарият ҳолатда ўз таналарини бошқара олмайдилар, чунки касалликдаги энг даҳшатли ҳолат инсон “мен”ини унутади. Дунё унга бефарқ бўлиб қолади, хаттоки энг қадрдон инсонлари, ота-онаси ҳам…

Ўсмирлик аутизмида белгиларга аутистнинг гормонал ўзгаришлари ҳам қўшилади. Диагнозни фақатгина белгиларга асосланиб, психиатр шифокор қўяди. Кўпчилик аутист болалар адабиётларда келтирилган аутизм белгиларига мос келмаслиги мумкин. Баъзи ҳолларда аутист болалар инсонлар билан мулоқотга ҳам киришишлари мумкин, бу эса диагноз қўйишда қийинчиликлар туғдиради. Бир сўз билан айтганда аутизм синдроми хали тўла тадқиқ қилинмаган бўлиб, бола ривожланишида турли даражалардаги имконият чекланишларини келтириб чиқарадиган ва эрта тиббий, педагогик ва психологик аралашувни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Нишонова З., Алимова Г. Болалар психологияси ва уни ўқитиш методикаси. – Т.:Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2006. -44-б.

2.Муминова Л.Р., Аюпова М.Ю. Логопедия. Т., 19956. Выготский Л.С. Дефект и сверхкомпенсация. // «Проблема дефектологии».Москва, 1996.7.

3 Г.Шоумаров «Развитие инклюзивного образования в Узбекистане» стр.7-9 журнал«Бола ва замон» №4 2008

LOGOPEDIYA FANINING METODOLOGIK ASOSLARI VA NUTQIY FAOLIYAT

Amangeldiyev Alpamis Baxtiyarovich - Qo'qon davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada Logopediyaning metodologik asoslari va bugungi kundagi ahamiyati va nutq buzulishiga oid ma’lumotlar yoritib berilgan. Logopedik pedagogikani turlari ham berib o’tilgan.

Аннотация: В статье описаны методические основы логопедической терапии и ее значение на сегодняшний день, а также сведения о нарушениях речи. Также были даны виды логопедической педагогики.

Logopediya-tilshunoslik va psixolingvistika fanlari bilan uzviy bog’langan. Nutq tillar birligining turli darajasi va ular amal qilish qoidalaridan foydalanishni ham nazarda tutadi. Logopediya umumiy, maxsus psixologiya va psixodiagnostika bilan chambarchas bog’langandir. Logoped uchun bolaning ruhiy rivojlanish qonuniyatlarini bilish, turli yoshdagi bolalar psixologik-pedagogik hususiyatlarini aniqlash metodlarini bilish zarurdir. Tizimlar ichidagi va tizimlararo aloqalar bor. Tizimlar ichidagi aloqalar pedagogika va maxsus pedagogikaning turli soxalari: surdopedagogika, tiflopedagogika, oligofrenopedagogika, umumiy va maxsus psixologiya bilan bo’ladigan aloqalar kiradi. Tizimlararo aloqalarga esa tibbiy-biologik va tilshunoslik fanlari o’rtasidagi aloqalar kiradi.

Nutq buzilishini o‘rganishda va tuzatishda logopediya fani nutq va fikrning o‘zaro bog‘liqligi haqidagi, anomal bolaning rivojlanishidagi umumiy va maxsus qonuniyatlarning o‘zaro munosabatlari to‘g‘risidagi nazariy qoidalarga, nutq va faoliyatning hamkorlikda rivojlanishi haqidagi, ichki va tashqi omillarning o‘zaro ta’siri haqidagi, ruhiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchlari haqidagi nazariyaga tayanadi. Nutq buzilishlari va ularni tuzatishdagi muhim muammolarni hal qilish maqsadida logopediya fani materialistik, metodologiyaga tayanuvchi tamoyil va metodlardan foydalaniladi. Shundan kelib chiqib, logopediya quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi: sistemalilik, komplekslilik, rivojlanish tamoyilini, nutq buzilishini bolaning psixik rivojlanishidagi boshqa tomonlari bilan o‘zaro bog‘liq holda qarab chiqish, faoliyatli yondashuv, ontogenetik tamoyil, etiologiya va mexanizmlarni hisobga olish tamoyili (etiopatogenetik tamoyil), nuqsonli nutqning buzilish alomatlari va tuzilishini hisobga olish, umumdidaktik va boshqa tamoyillar. Ulardan ayrimlarini ko‘rib chiqamiz. Sistemalilik tamoyili til haqida murakkab funksional sistema to‘g‘risidagi tushunchaga tayanadi. Uning tuzilish komponentlari o‘zaro chambarchas aloqada bo‘ladi. SHu munosabat bilan nutqni, uning rivojlanishi jarayonlarini va buzilishini tuzatishni o‘rganish nutq qurilishi tizimining barcha komponentlariga, barcha tomonlariga ta’sir etishini nazarda tutadi. Nutq buzilishlarining o‘xshash turlarini logopedik xulosalash, tabaqalashtirib tashxis qilish uchun nutqli va nutqsiz belgilarni, tibbiy, psixologik, logopedik jihatdan tekshirish natijalarini, bilish faoliyatining rivojlanish darajasini va nutq rivojlanishi nisbatlarini, nutq holati va bolaning sensomotor rivojlanishidagi muhim jihatlarini tuzatish nuqtayi nazaridan tahlil qilish zarur bo‘ladi. Bunday hollarda nutq buzilishlarini tuzatish kompleksi, tibbiy-psixologik-pedagogik xususiyatga ega bo‘lishi kerak. Shunday qilib, nutq buzilishlarini o‘rganish va tuzatishda komplekslilik tamoyili muhim o‘rin tutadi. Nutq buzilishlarini o‘rganish va ularni tuzatish jarayonida anomal bolalar rivojlanishining umumiy va o‘ziga xos qonuniyatlarini hisobga olish muhimdir. Rivojlanish tamoyili, Shuningdek, bolaning yaqin rivojlanishi doirasida o‘rin olgan ma’lum vazifalar, qiyinchiliklar bosqichlarini logopedik ish jarayoniga ajratishni ham ko‘zda tutadi. Nutqi buzilgan bolalarni va ularni tekshirish, Shuningdek, ular bilan olib boriladigan logopedik ishni tashkil qilish bolaning yetakchi faoliyatlarini (predmetli-amaliy, o‘yin, tashkiliy) hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Tuzatish – logopedik ta’sir metodikasini ishlab chiqish nutq shakllari va vazifalari namoyon bo‘lish izchilligini, Shuningdek, bolaning ontogenezidagi (ontogenetik tamoyil) faoliyat turlarini hisobga olgan holda olib boriladi. Nutq buzilishlarining paydo bo‘lishi ko‘p hollarda biologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro murakkab ta’siri bilan bog‘langan bo‘ladi. Nutq buzilishlarini samarali logopedik tuzatish uchun buzilishning har bir alohida holda buzilish etiologiyasi, mexanizmlari, alomatlarini aniqlash, yetakchi buzilishlarni ajratib ko‘rsatish, nuqson tuzilishidagi nutqiy va nutqsiz belgilarning o‘zaro munosabatlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Nutq buzilishlarini o‘rganish va tuzatishda didaktik tamoyillar: ko‘rgazmalilik, tushunarlilik, onglilik, yakka tartibda yondashish va boshqalar muhim o‘rin tutadi. Logopediya fani metodlarini shartli ravishda bir necha guruhlarga bo‘lish mumkin. Birinchi guruh – tashkiliy metodlar: qiyosiy longityudinal (dinamikada o‘rganish), kompleksli.

Ikkinchi guruhni empirik metodlar tashkil etadi: observatsion (kuzatish), eksperimental (laboratoriya, tabiiy, shakllanuvchi yoki psixologik-pedagogik sinov), psixodiagnostik (testlar, standartlashtirilgan va xayoliy loyihalashtirilgan, anketalar, suhbatlar, intervyu) faoliyatini, Shuning bilan bir qatorda nutqiy faoliyatini ham tahlil qilishning praksimetrik usullari, biografik metod (anomnestik ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish). Uchinchi guruhga olingan ma'lumotlarni miqdor (matematik-statistik) va sifat analizi kiradi. Bunda olingan ma'lumotlar EHMni qo'llagan holda mashinada ishlab chiqiladi. To'rtinchi guruh – interpretatsion metodlar, uslublar, o'rganilayotgan hodisalar o'rtasidagi aloqalarni nazariy tadqiq qilish usullari (qismlar va butunlik o'rtasidagi, alohida jihatlar va umuman hodisa o'rtasidagi, funksiyalar va shaxs o'rtasidagi hamda boshqa aloqalar). Tadqiqotning ob'ektivligini ta'minlovchi texnik vositalar: kompyuter, intonograflar, spektograflar, nazometrlar, video nutq, fonograflar, spirometr va boshqa apparaturalar, Shuningdek, butun nutq faoliyati va uning ayrim komponentlarini dinamikada o'rganishga imkon beruvchi rentgenokinofotografiya, glottografiya, kinematografiya, elektromiografiyalardan keng foydalaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ayupova.m.yu "logopediya" toshkent 2007
2. Ayupova.m.yu "korreksion ishlar metodikasi" ma'ruza matni .t-2001
3. Белова-давид нарушение речи у дошкольников м владос 2001
4. Xakimov, s., & dadaxanov, f. (2022). State of heat conductivity of walls of residential buildings. *Science and innovation*, *1*(c7), 223-226.
5. Yuldashev, s., & xakimov, s. (2022). Темир йўл транспортидан келиб чиқадиган тебранишлар ҳақида. *Science and innovation*, *1*(a5), 376-379
6. Yuvmitov, a., & hakimov, s. R. (2021). Influence of seismic isolation on the stress-strain state of buildings. *Acta of turin polytechnic university in tashkent*, *11*(1), 71-79.
7. Шаропов, б. Х., хакимов, с. Р., & рахимова, с. (2021). Оптимизация режимов гелиотеплохимической обработки золоцементных композиций. *Матрица научного познания*, (12-1), 115-123.
8. Ювмитов, а. С., & хакимов, с. Р. (2020). Исследование влияния сейсмоизоляции на динамические характеристики здания. *Acta of turin polytechnic university in tashkent*, *10*(2), 14.
9. Хакимов, с. (2022). Актив ва пассив сейсмик усуллари ҳамда уларнинг асосий вазифалари. *Journal of integrated education and research*, *1*(2), 30-36.

KO`R VA ZAIF KO`RUVCHI BOLALARNING RUHIY RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Berdiyeva Muxlisa- NDPI talabasi, Salima Shakirova- NDPI o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ko`rishda nuqsoni bo`lgan bolalarning ruhiy rivojlanishi, ta`lim-tarbiyasi hamda ularning rivojlanishi haqida fikr yuritilgan.

Abstract: This article discusses mental development, education and their development of visually impaired children.

Аннотация: В данной статье рассматривается психическое развитие, воспитание и их развитие слабовидящих детей.

Inson shaxsining to`laqonli atroflicha mukammal rivojlanishi uchun barcha analizatorlar sog`lom bo`lishi lozim. Aks holda shaxs bir butun holda me'yorda rivojlanmaydi. Analizatorning buzilishi atrof-muhitdan kelayotgan ta`sirni qabul qilishni balki ularni tahlil qilish faolyatini nazorat qilishi izdan chiqadi. Ko`rish analizatoring buzilishi esa inson psixikasining turli tomonlariga turlicha ta`sir ko`rsatadi. Ko`zi ojizlik muammosi inson paydo bo`libdiki kishini o`ylantirib keladi. Afsuski har doim ham ilm-fan ko'zi ojizlik ustidan g`alaba qozona olmaydi. Ko`rish jarayoni inson ruhiyati rivojlanishida alohida muhim o`rin egallaydi. Endi tug`ulgan chaqaloq ilk kunlarida rivojlanishi uchun mo`ljal olish faolyati yetakchi o`rin tutadi. Bu faoliyatining rivojlanishi uchun esa ko`rish a`zosi muhim o`rin egallaydi. Agar bola ko`rishda nuqsoni bo`lsa mo`ljal olish reaksiyasi rivojlanmaydi. Lekin ko`rish nuqsoni shaxs turg`un sifatlarining shakllanishida yetakchi ahamiyatga ega bo`lmasligi mumkin. Bu sohadagi kamchiliklar maxsus ta`lim-tarbiya orqali to`g`irlanib borishi mumkin. Ko`rish nuqsoniga ega bo`lgan bolalar ruhiy rivojlanishda qator qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Chunki ko`r va zaif

ko`ruvchilarning 90% tug`ma yoki orttirilgan bo`ladi. Ko`rish a`zosi zararlanishi natijasida atrof muhitdan qabul qilish faoliyati qiyinlashadi. Bu nuqson asosida inson faolligi keskin pasayadi. Bu faollik „N.A Berinshteyining ta`kidlashicha biologik mohiyat kasb etib, shaxsing muhitga moslashishini qiyinlashtiradi. Shaxs faolligining dastlabki ko`rinishlari ontogenetik taraqqiyotda yuz berib qator shartsiz reflekslar tarzida namoyon bo`ladi. Bularga misol qilib so'rish reflekslarini ko`rsatish mumkin. Ko`rish nuqsoni ayniqsa mo`ljallash, qidirish faoliyatlariga, kuchli salbiy ta`sir etadi."[1]. Boladagi „bu nima ekan" refleksi shaxs rivojida alohida ahamiyatga ega. Shaxs faolligining rivojida nafaqat xohishlarni qondirishga bo`1gan ehtiyojlar, balki individni o`rab turgan muhit ular ta`siri ham alohida ahamiyatga ega. Ko`rishda nuqsoni bo`lgan bolalarning atrof-muhitda kam harakat qilishi, siljishning chegaralanganligi ham ular ruhiyatning rivojiga salbiy ta`sir ko`rsatmay qolmaydi. L.I.Solnsevaning ta`kidlashicha, normal bolalarga nisbatan ko`zi ojiz bola rivojlanishi umumiy orqada qolishi bilan farqlanadi"[1]. Sekinlashgan umumiy rivojlanish dastlab ulardagi ko`rish tasavvurlarining kamligi va zaifligi bilan bog`liqdir. Ayniqsa atrof-muhitni bilishga bo`lgan faollikning kamligidir. Ushbu yuqoridagi ko`rsatib o`tilgan kamchilliklarga qaramasdan muntazam olib borilgan ta`lim-tarbiya natijada bu bolalarda sezilarli darajada rivojlanishni ta`minlash mumkin. Ko`zi ojiz bolalarning sustligini ular xulqida ko`rish mumkin. Yuqoridagi mualliflarning ta`kidlashicha „ko`r bolalar sezgi va idrok qilishda haddan tashqari chegaralangandirlar. Ular juda faol emas. Ko`rish sezgilari kamligi natijasida ushlash harakatlari juda kamdir. Bola harakat qilmaydi, intilmaydi, qo`l uzatmaydi, sudralmaydi, tik turmaydi qo`llari bilan biror narsani ushlamaydi. Shu bois bola rivojlanishi 2-3 yilga kechikadi. Muloqotga bo`lgan ehtiyojning yetarli emasligi natijada ular nutqining rijovlanishi 3-4 yilga kechikadi". Shu kabi kamchiliklar rivojlanishi nuqsonlari zaif ko`ruvchi bolalarda ham uchraydi. Mo`ljal ola bilish refleksining salbiy natijalari o`z navbatida atrofni sezishga bo`lgan intilishning shakllanishiga to`sqinlik qiladi. „Idrok qilishga xohis pasayadi''. Buning oqibatida tabiiy ravishda atrofni bilish ham pasayadi. Shunday qilib faollikning pasayishi bilishga bo`lgan intilishlarning rivojlanmasligi natijasida bilish faolyati ham bir butunligicha rivojlanmaydi. Bularga qaramasdan ta`lim-tarbiya natijasida bartaraf etish mumkinligi haqida mualliflar ta'kidlagan ya`ni faol analizatorlarni faollashtirish natijasida qator yutuqlarga erishish mumkin. Ammo nuqsonli bola aqliy rivoji o`ziga xos xususiyatlar bilan amalga oshadi. Bularga qaramasdan ruhiyatning shunday tarkibiy qismlari borki (dunyoqarash, ishonch, temperament, xarakter) ular na nuqson chuqurligi bilan na nuqson mazmuni bilan bog`liq bo`lmaydi. Xulosa qilib aytganda ko`r va zaif ko`ruvchi bolalar ruhiyati rivojlanishida qator qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Ammo hozirgi kunda bunday bolalarga katta shart-sharoitlar mavjud. Ta`lim-tarbiya maskanlari maktab internatlari mavjud, ta`lim-tarbiya orqali ko`rishda nuqsoni bor bolalar kamchiliklari bartaraf etiladi va korreksiyalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mo`minova L.R maxsus psixologiya Toshkent 2013 208 b
2. Po`latova.M.Maxsus pedagogika Toshkent 2014.
3. Ayupova M. Logopediya Toshkent 2019.

ОСОБЕННОСТИ ПРОСОДИЧЕСКОЙ СТОРОНЫ РЕЧИ ЗАИКАЮЩИХСЯ

Утбасарова Умида учитель логопед школы №5 Кибрайского района

В последнее время все больше внимания обращается на изучение просодической стороны речи людей, страдающих заиканием. М.Вингейт прямо говорит о заикании как о «просодическом дефекте», который проявляется в перемежающихся нарушениях ударений. Г.Бергман также сводит заикание к нарушению просодики. По его данным, эпизоды заикания встречаются главным образом на ударных слогах, интервалы между которыми в речи заикающихся очень изменчивы даже в отсутствие речевых судорог. Он также отмечает у них затруднения с постановкой ударения. Другая просодическая особенность речи заикающихся выражается в ограничении способности к модуляции голоса. Факт монотонности речи при заикании широко известен. О.Фон Эссен и Х.Фернау Хорн даже выделяли монотонность речевой мелодии как основной симптом заикания.

Заикание прежде всего сказывается на темпоритмическом рисунке фразы. Темп речи, как правило, ускоренный, обусловлен желанием сообщить необходимые сведения в промежутке между судорогами, скорее «отговорить», окончить тяжкий труд, которым является в этих условиях речь. Заикающихся подгоняют тревога, волнение, связанные с актом речи. Темп неровен и может значительно изменяться даже в одной фразе. Речевые судороги дезорганизуют и ритмическую сторону речи. Речевой поток может неожиданно прерываться, что в свою очередь ведет к нарушению синтагматического и психологического паузирования. Исчезает упорядоченность, стройность речевого потока, его звучность. В речи заикающихся царит хаос, который особенно ощутим, когда они стоят перед необходимостью развернутого высказывания. Страх перед фатальным беспорядком становится значимой частью невротической составляющей заикания. Из-за стремления скрыть дефект от окружающих возникает нечеткая артикуляция, причем согласные утяжеляются, а гласные как бы «цедятся» сквозь зубы. Купол практически перестает использоваться как резонаторная полость, и в целом речь создает впечатление «каши во рту». Нечеткая артикуляция, с одной стороны, присущие заикающимся тревога и страх с другой, влекут за собой хронические голосовые зажимы, в результате чего звучание переводится, в основном, в верхний голосовой регистр. В речи заикающихся, как правило, недостаточно представлен низкий голос с грудным звучанием, а также средний голос с хорошо развитым головным и грудным звучанием. Крайне неэффективно задействованы диафрагмальная опора, нижние резонаторы, что увеличивает нагрузку на голосовые связки. В большинстве случаев такая речь представляет собой «шелест на связках», при котором воздушная струя используется крайне неэкономно. Даже при отсутствии явной инспирации заикающиеся обычно ощущают во время речи постоянный недостаток воздуха. Дополнительный вдох перед синтагмой вряд ли может существенно облегчить их страдание, которое объясняется не столько недостатком воздуха, сколько неэкономным его использованием, толчкообразным выдохом. Состояние речи усугубляется фиксированностью пациентов на отдельных звуках. Звукофобия является одной из причин, способствующих формированию «твердой атаки» звуков. Речь теряет звучность, перестает быть «концентрированным пением», как у хорошо говорящих людей. Таким образом, существенной стороной рассматриваемого дефекта является деформация темпа и ритма речи (речевой плавности), что на фоне постоянного эмоционального напряжения, тревоги, страха ведет к нарушению многих сторон интонации: паузирования, мелодики, динамической гармонии и т.д. У заикающихся нарушены, по существу, все характеристики музыкальности речи. Они теряют способность к эмоциональной окраске последней и изъясняются с помощью заученных, застывших интонационных схем и шаблонов. У заикающихся нарушено живое общение с собеседниками. Их лица во время речи амимичны, жест отсутствует или не точен, глаза избегают собеседника, не оживлены передаваемой мыслью, не «говорят». Крайне зависимые от внешней оценки, заикающиеся боятся заявить о себе, в их речи не проявляется личность, не ощущается отношения к высказываемому. У нормально говорящих людей велика вариабельность интонационного рисунка, который зависит от конкретной ситуации общения, эмоционального состояния, интересов, способностей, характера, типа высшей нервной деятельности и т.п. У заикающихся, несмотря на значительные личностные различия, эта вариабельность крайне мала. Их речь имеет весьма ограниченный подтекст. Нечеткая артикуляция, с одной стороны, присущие заикающимся тревога и страх с другой, влекут за собой хронические голосовые зажимы, в результате чего звучание переводится, в основном, в верхний голосовой регистр. В речи заикающихся, как правило, недостаточно представлен низкий голос с грудным звучанием, а также средний голос с хорошо развитым головным и грудным звучанием. Крайне неэффективно задействованы диафрагмальная опора, нижние резонаторы, что увеличивает нагрузку на голосовые связки. В большинстве случаев такая речь представляет собой «шелест на связках», при котором воздушная струя используется

крайне неэкономно. Даже при отсутствии явной инспирации заикающиеся обычно ощущают во время речи постоянный недостаток воздуха. Дополнительный вдох перед синтагмой вряд ли может существенно облегчить их страдание, которое объясняется не столько недостатком воздуха, сколько неэкономным его использованием, толчкообразным выдохом.

Работу по коррекции интонации надо начинать с развития речевого слуха, который, как правило, страдает при заикании. Умение различать достоинства и недостатки голоса у себя так же, как и у других людей, является обязательным условием успешной коррекции интонации. Мы сразу же привлекаем внимание заикающихся к звучанию их собственной речи, просим произносить звуки как можно тише и сами стремимся к этому. В атмосфере тихого пения, тихой выразительной речи пациенты все время должны как бы прислушиваться. Слух в этом случае обостряется, работает более активно. Отвлекающие световые раздражители лучше исключить, и мы иногда предлагаем заикающимся слушать себя с закрытыми глазами или во время аутогенных тренировок. С этой же целью рекомендуем наблюдать за речью окружающих людей, что позволяет сравнить интонационно окрашенное и монотонное звучание. Кроме того, мы стараемся обогатить их пассивный интонационный словарь, предлагая прослушивать записанные на пленку образцы речи чтецов, актеров. Именно в это время уместно начать разговор о том, что настоящий ритм не скороговорка, а наоборот, «чем выше ритм, тем медленнее мы говорим» . Как указывал К.С.Станиславский, «торопливость, нервность, болтание слов, выплёвывание целых фраз не только затушевывают смысл, но совершенно уничтожают его», а «нервность говорящего только раздражает слушающих, неясное произношение злит, так как заставляет их напрягаться и догадываться о том, чего они не поняли, су етливость тяжелит речь, облегчает ее только спокойствие и выдержка»

Работая над голосом, необходимо помнить о тесной взаимосвязи речевой и певческой функции. Используя пение в коррекционной работе, можно добиться легкости и непринужденности звукоизвлечения, а затем перенести эти навыки в речь. Во время пения следует постоянно следить за положением рта. Важно, чтобы губы при пении не напрягались и полностью раскрывался рот. Целесообразно также использовать «жестовый хор», когда все пропеваемые гласные связываются с определенными кодовыми знаками, о которых говорилось выше. Вначале слова песни пропеваются, а затем произносятся без мелодии (говорим как поем). Причем петь и проговаривать можно не только песни, но и отдельные фразы, маленькие сказки и рассказы, создавая собственную мелодию.

Работа над просодикой представляется тем более важной, что, занимаясь коррекцией интонации, мы косвенно корригируем личность, выводя заикающихся на истинное общение. В процессе коррекции интонации у них повышается самооценка. Свободное голосовое звучание возвращает человеку уверенность, новое понимание себя. Значительно усиливается активность пациентов, что, в конечном счёте гарантирует успех.

Список литературы:

1. Анохин П.К. Очерки по физиологии функциональных систем. М.—1975.

2. Арутюнян Л.З. Как лечить заикание. М. — 1993.

3. Асатиани Н.М. Заикание у взрослых. // Заикание. Под ред. Н.А. Власовой, К.П. Беккера. М. — 1983.

4. Ахутина Т.В. Порождение речи. Нейролингвистический анализ синтаксиса. М., 1989.

5. Белякова Л.И. Проблемный подход к анализу патогенетических механизмов заикания. // Заикание: проблемы теории и практики. Под ред. Беляковой Л.И. М.— 1992.

ESHITISHIDA KAMCHILIGI BO'LGAN BOLALARNI TARBIYALASHDA OTA-ONANING TUTGAN O'RNI

Eshmatova Rayxon-Ajiniyoz nomidagi NDPI talabasi
Tasbaeva Gulbaxor- Ajiniyoz nomidagi NDPI o'qituvchisi

Annotatsiya: maqolada eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni ta'lim-tarbiya jarayoni va oila hamkorligi haqida ma'lumotlar berilgan

Аннотация: мақалада еситиў кемшилигине ийе болған балаларды таълим-тарбия процессы ҳаққында мағлыўматлар берилген.

Аннотация: в статье представлена информация об учебно-воспитательном процессе и семейном сотрудничестве детей с нарушениями слуха

Ijtimoiy va siyosiy sohalardagi barch islohatlarimizning pirovard maqsadi yurtimizda yashayotgan barcha fuqorolar uchun munosib hayot sharoitlarini tashkil etib berishdan iboratdir. Aynan shuning uchun ham manaviy jihatdan mukammal rivojlangan insonni tarbiyalash, ta`lim va muorifni yuksaltirish, milliy uyg`onish g`oyasini ro`yobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri bo`lib qoladi.

Ota-onalar eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni maxsus muassasalarga berish yoki oilada tarbiyalash haqidagi qarorni o`zlari qabul qilishadi. Ota-onalar tomonidan hal qilinadigan oilaviy tarbiya vazifalari: bolalarga madaniy gigiyenik, o'z o'ziga xizmat qilish ko'nikmalari bilan tanishtirish va mustahkamlash uni tartibga, saranjomlikka, kitoblarga qiziqishi, o'zlari xohlagan o'yinchoqlarga o'rgatish va rivojlantirishdan iborat. Oilada tarbiyalashni mumkin topgan, ya`ni, maktabgacha tarbiya muassasalariga bermaydigan hollarda, bunday bolalarga surdopedagoglar, surdologik xonalar, maslahat beruvchi guruhlar yoki maxsus maktabgacha muassasa qoshida tashkil qilingan mussasalar va nutqini reabilitatsiyalash markazi xodimlari yordam berishadilar. Kar va zaif eshituvchi bolalarga pedagogik yordam ko'rsatishda nutqiy o'stirish ishlari muhum hisoblanadi. Ota-onalar bilan mutaxassislar ishlari o`zara chambarchas bog'liq bo'ladi. Bu bilan ota-onalar bolalarni umumiy rivojlanishi va birlamchi nuqsonlarni bartaraf eshitishga yordamlashadi. Oilada tarbiyalash ,ta`lim berish va kun davomida barchasi tartib asosida o'z vaqtida bo'lishi kerak (ovqatlanish, sayr va o'yin, erkin faoliyat davomida amalga oshiriladi).

Kundalik hayotda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ota-onalari o'z bolalarini ko'proq tushunishi, ularning kechinmalari va taassurotlaridan xabardor bo'lishi va shu bilan uning nutqini rivojlanishiga yordamlashishi kerak.

Bolani kun tartibi uning yoshi, jismoniy rivojlanishi, emotsional holati va imkoniyatlariga mos kelgan tartibda tashkil etish lozim. Har kuni bolalar bilan ikki yoki uchta maxsus, eshitishdagi muqsonlarni korreksiyalovchi mashg'ulotlar o'tkaziladi. Mashg'ulotlar 20-30 daqiqa davom etadi. ularni tez-tez atirib turish bolalarni toliqishining oldini oladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o'qitishda ota-onaning o'rni katta. Oilada bolalarga beriladigan yordam bolalarning nutqiy muloqotlarini tiklashga yordam beradi. Ayrim hollarda pedagog maslahatlaridan to'g'ri foydalana olmagan, mashg'ulotlarning mazmunlarini tushunolmagan ota-onalarni mashg'ulotlarga chaqirish, taklif qilish kerak. Bolalarda ko'rish, eshitish idrokini rivojlantirish, takomillashtirish uchun rangdor o'yinlardan, rang-barang tayoqlardan, har xil rangdagi sharlardan foydalaniladi. Barcha mashg'ulotlar o'yin tarzida olib boriladi. Bu bolalarning qiziqishini rivojlantirish imkonini beradi.

So`zlashuvda baland ovoz bilan gapirish kerak, bu bolaning qoldiqli eshitishiga zarar yetkazmaydi. Maxsus tashkil qilingan o`yinlarda kattalar bolalarga o`yinchoqlar bilan qanday salomlashish, xayrlashish, ularga minnatdorchilik bildirish, maqtash, koyish, ya`ni ularga tiriklar kabi murojaat qilishni ko`rsatishi mumkin. Bola o`yin chog`ida bularga bajonidil taqlid qiladi. Keyinroq nutqiy xulq namunalarini insonlar bilan kundalik muloqot vaziyatiga ko`chiradi. Shu tariqa atrofdagilarning nutqiga, lablar harakatiga, nisbatan ko`rish e`tibori, kattalar gapirganini qaytarishga ehtiyoj va boshqa shakllar shakllana boshlaydi. Bularning hammasiga ota-onalar alohida etibor berishlari kerar.

Ota-onalar eshitishda nuqsoni bo`lgan bolalarni kundalik hayotda turli vaziyatlarda gapirishga undash va uning xulqi hamda xarakterida qarama-qarshi xususiyatlar nutqqa salbiy munosabat, qatiy jim

turishning oldini olish kerak. Ota- onalar nutqida nuqsoni bo`lgan bolalarni qoldiqli nutqini saqlashda o`qish malakalarini egallashda muhim o`rin tutadi.

Sizga ma`lumki, sog`lom bolaga nisbatan eshitishida nuhsoni bo`lgan bolani oilada alohida tarbiyalash katta ahamiyatga ega. Agar ota-ona o`z farzandiga ko`mak bermoqchi bo`lsa, albatta, mahsus o`quv qo`llanmalar hamda surdapedogoglarning maslahatlariga amal qilgan holda ish yuritmoqlari lozim. ‘’Qush uyasida ko`rganini qiladi’’ degan maqol bejiz aytilmagan. Oila bu jamiyatning ajralmas qismi, bir bo`lagidir. Agar oilangizda tinchlik, totuvlik, hamjihatlik xukum surar ekan, farzandingizni to`g`ri yo`lda tarbiyalab, jamiyatda o`z o`rnini egallay oladigan shahsni dunyoga keltirishingiz lozimligini doimo yodda tuting.

Eshitishida nuqsoni bo`lgan farzandingizni ta`lim-tarbiyasi bilan shug`ullanishdan oldin;

jismoniy jihatdan yoshga mos rivojlanganmi

qanday hayotiy ko`nikmalarga ega (mustaqil kiyina oladimi….)

qanday shakl va ranglarni ajratadi;

sevimli o`yinchog`i va unga munosabatlari qanday;

kattalar va tengdoshlariga munosabati;

qanday murojatlarni tushunadi;

erkalash va talabchanlik ulardan qaysi biri farzandlaringizga ko`proq tasir etishini aniqlab, tahlil qilib oling.

Shundan keyin eshitishda nuhsoni bo`lgan maktabgacha ta`lim muassasasida olib boriladigan pedogogik ishlar bilan ham izchil tanishmog`ingiz lozim . Farzandingizning kelajagi sizning qo`lingizda ekan, ularni jamiyatga moslashtirish juda katta kuch va matonat , sabr- toqat talab qilinadigan jarayondir.

Eshitishida nuqsoni bo`lgan bolaga ta`lim berishda bevosita sizning ishtirokingiz bilan kechadigan asosiy vazifalar;

farzandingizda atrofdagi olamga va narsalarga bo`lgan qiziqishni uyg`oting. Ko`rsatilayotgan narsaga (1,5-2 minutgacha) o`z diqqatini jalib qilib turishni o`rgating. Sizga taqlid qilish ko`nikmalarini shakillantiring. Xotirasini rivojlantiring. bolada so`zlashuv nutqiga nisbatan ijobiy munosabatni uyg`oting (xox og`zaki so`z bilan, daktil bilan, xoh yozma holda berilganda) so`zlar tevarak atrofdagi narsalarning nomi ekanligini anglatishga harakat qilish. (So’zlarni-tushunchalarni-nomlarni). Daktil nutqiga o`rgatish; daktil nutqini shakillanishtirish natijasida bolada so`z boyligi oshadi, og`zaki nutiqning shakillanishiga samarali ta`sir etadi.

Eshitishida nuhsoni bo`lgan bolalarda olib boriladigan fonetik va fonematik eshitishni ajratishga qaratilgan o`yin;

- ota onalar farzandlariga har xil hayvon rasimlarini ko`rsatib ,ularga ovoz beradi va hayvoni tanishtiradi. Bolalar hayvonlar bilan tanishib chiqishganidan keyin ota-onalar ota onalar og`zini biror narsa bilan berkitgan hola hayvonlar ovozlariga taqlid qiladi va eshitish orqali bolalar hayvolarning ovozlarini ajrata olishishi kerak. Natijada bolalar hayvonlarni tanib olishadi va tovushlarni ajratishni o`rganadi.

Adabiyotlar

1.Logopediya(pod red .A.S .Volkova)M.:vlados.2003 g

2.Muminova L,Ayupova M.Logopediya.T.:Oqıtıwshı 1993 y

КОРРЕКЦИОННАЯ РАБОТА С ДЕТЬМИ С СИМПТОМОМ ЭХОЛАЛИИ

Ким Анастасия Дмитриевна - студентка нукусского государственного педагогического института им. Ажинияза

Бекманова Жамиля Абдуллаевна- Ассистент-преподаватель нукусского государственного педагогического института им. Ажинияза

Аннотация: Направления работ по преодолению эхолалий у детей, виды и проявления эхолалий. В статье описываются виды и цели эхолалий, их проявления в норме. Также рассматривается, в каких случаях эхолалия затрудняет общение и каких правил и важных условий следует придерживаться во время работы по преодолению эхолалий.

Аннотация: Болаларда эхолалия ва унинг турлари, намоён бўлиши,\ ва коррекциялаш йўллари ҳақида маълумотлар келтирилган..

Аннотация: балаларда эхолалаия ҳәм онын турлери,пайда болыўы, коррекциялаў жоллары ҳаққында мағлыўматлар берилген

Эхолалия (от др. -греч. ἠχώ «эхо, повторение» и λαλιά «речь, разговор») — это симптом, неконтролируемое автоматическое повторение слов, услышанных в чужой речи.

Эхолалия – это симптом расстройства речи, проявляющийся неконтролируемым автоматическим повторением слов или фраз, произнесенных другим человеком. Эхолалические явления нормальны при становлении речи до двухлетнего возраста, позже они рассматриваются как симптом психического или неврологического заболевания. Признаки эхолалии: повторение окончаний фраз собеседника, отсроченное воспроизведение его просьб и вопросов, цитирование реплик из фильмов. Диагностика выполняется клиническим методом. Лечение основано на психокоррекции.

Эхолалии в рамках нормального речевого развития могут наблюдаться в возрасте 1-1,5 лет. Постепенно потребность в них исчезает. Патологическая эхолалия ярко проявляется после 2-3 лет. Дети не овладевают самостоятельной речью, а продолжают повторять фразы за окружающими. Весь их активный словарный запас может состоять из предложений, часто повторяемых мамой, из реплик мультипликационных героев, монологов ведущих телепередач.

Эхолалия – это автоматическое, однако не бессмысленное повторение фраз. Она выполняет несколько важных для пациента функций: помогает поддерживать разговор, понимать собеседника, обозначать предметы и явления.

Признаки эхолалии: повторение окончаний фраз собеседника, отсроченное воспроизведение его просьб и вопросов, цитирование реплик из фильмов.

Причины эхолалии:

1.Несформированность речевых навыков.

2.Непонимание лексико-грамматических конструкций.

3.Переживание стресса.

4.Привычка.

- Несформированность речевых навыков. Когда ребенок не знает что сказать, он просто копирует слова взрослого. Речевые эхо-повторения возникают у детей, которые не обладают достаточным запасом лексики, не могут спонтанно создавать фразы для ответов на вопросы.

- Непонимание лексико-грамматических конструкций. В развитии речи возможен этап, на котором ребенок понимает значения слов, но не умеет правильно составлять их в предложения. Повторение вопросов он использует для просьб. Например, озвучивает услышанное ранее; «Ты хочешь есть?», чтобы сообщить маме, что голоден.

- Переживание стресса. Новая обстановка и необходимость общаться с незнакомыми людьми могут стать причиной регресса речи у ребенка. В стрессовой ситуации эхолалия возвращается как наиболее простой способ коммуникации.

- Привычка. Иногда ребенок осознает, что повторяет фразы взрослого. Он делает это по привычке, следуя закрепленному шаблону. Причиной такого речевого поведения является несформированность навыка саморегуляции. Чтобы избавиться от симптома, необходимо указывать ребенку на неприемлемость использования эхолалий.

Что стоит учесть в коррекционной работе с детьми с симптомом эхолалия?

Очень важно признать, что эхолалия не является бесцельным, бездумным и бессмысленным повторением чужих слов. Это форма общения.

Не останавливайте: Способность повторять речь и звуки — это важный способ самовыражения для детей, у которых возникают трудности с устной речью. Если лишить ребенка такой возможности, то он не сможет выражать эмоции, успокаивать себя, поддерживать разговор, тренироваться в произношении или уменьшать тревожность с помощью вербальной коммуникации.

Не игнорируйте: Проще всего не обращать внимания на слова, которые не имеют для вас смысла (или сбегать от миллионного повторения одной и той же фразы), но из-за этого вы можете упустить возможность признать и поощрить попытки коммуникации со стороны вашего ребенка.

Важно понять, для чего ребенок повторяет определенный набор звуков, особенно если для вас это полная бессмыслица. Здесь важны тон и ритм сказанного. Вам будет проще понять, что стало источником эхо, и у вас будет больше контекста, с которым можно работать.

Расширяйте: Как только вы поймете причину для повторения той или иной фразы, вы сможете научить ребенка более функциональным словам, которые будут понятны всем.

Как лечить эхолалию и работать с такими детьми?

Коррекция эхолалии предполагает устранение основного заболевания (если причина эхо-симптома в этом). Проводится целый комплекс психокоррекционных занятий. Важна совместная работа психолога, дефектолога и логопеда.

Крайне важна и роль родителей в коррекционном процессе. Вот несколько советов, как вести себя с такими детьми:

• Произносите слова четко и не торопясь.

• Старайтесь задавать те вопросы, которые предполагают четкий ответ – да или нет.

• Исключите любые стрессовые ситуации.

• Помните, что повторение слов и фраз ребенком не является бессмысленным. Он делает это для коммуникации, чтобы передать свои чувства и переживания, поэтому старайтесь вникать в то, что он говорит.

• Расширяйте словарный запас ребенка. Больше разговаривайте и читайте с ним.

Важно понимать, что эхолалия – это не какой-то бессмысленный процесс, а форма общения, которой ребенок пользуется. И ваша задача, как педагога, не подавлять его, всячески пытаясь его исправить, а попытаться выстраивать с ним нормальную коммуникацию. В этом вам помогут несколько советов.

«Дайте ему свободу»

Способность и активная возможность повторять речь и звуки – это способ самовыражения для детей, у которых есть какие-либо проблемы с устной речью. Если лишить его этого, то ребенок попросту потеряет инструмент, с помощью которого он выражал свои эмоции, старался поддерживать разговор и всячески пытался ккоммуницировать

«Будьте внимательны»

Игнорирование – это самое страшное, что может быть в отношении детей, у которых есть каике-либо речевые или другие виды проблем. Конечно, проще не обратить внимание на слова, которые не имеют для вас никакого смысла, но это приведет к тому, что вы сознательно или несознательно упускаете возможность поощрить ребенка за такую попытку общения с вами.

«Поймите»

Вы должны стараться понимать, для чего ребенок повторяет определенный набор звуков, даже если вам кажется, что в этом нет вообще никакого смысла. Здесь очень важно обращать внимание на ритм и тот тон, с которым он все это произносит. Вы как бы заглядываете за обратную сторону слов, пытаясь понять мотивацию ребенка.

Важно обращать внимание на его поведение. Вполне возможно, что ребенок начинает пользоваться эхолалией в те моменты, когда он слишком взволнован. В этом случае эхолалия – это инструмент, с помощью которого он успокаивается.

«Не будьте безучастны»

Эхолалия может стать для вас отличным инструментом наладить коммуникацию с таким ребенком. Если вы знакомы с речевыми сценариями ребенка, то вы можете говорить фразы поочередно с ним, налаживая таким образом ваше общение.

Важно делать все постепенно, иначе ребенок может подумать, что вы его перебиваете и в этом случае наладить коммуникацию будет трудно. Если же он поймет, что вы действительно пытаетесь поговорить с ним таким образом (т.е. на его условиях), то тесный эмоциональный контакт вам обеспечен.

«Развивайте»

Если вы знакомы с речевыми сценариями ребенка, то вы можете постепенно менять и добавлять в них новые слова, чтобы расширять его словарный запас.

«Расширяйте»

Добавляйте в лексикон ребенка больше новых вариантов ответа, которые он может добавить в свою своеобразную «копилку». Когда даете ребенку пить, говорите: «Я хочу пить». Если он в состоянии своего эмоционального возбуждения повторяет какую-нибудь нестандартную фразу, вы можете говорить в соответствующей ситуации фразу, которая будет содержать более функциональные слова, которые будут понятны окружающим. Но здесь очень важно знать причину повторения ребенком той или иной фразы.

«Осторожно подходите к выбору»

Мы уже поняли, что эхолалия – это один из способов, которым эхолаличный ребенок пользуется для общения или каких-то просьб. И часто бывает так, что повторяют они именно последнее слово, что может создать ошибочное мнение по поводу того, что именно они хотят.

И если вы будете ориентироваться на это последнее слово, думая, что это именно то, что он хочет, то вы можете вызвать этим негативную реакцию со стороны ребенка (он то хотел совершенно другое). Этого можно избежать, если повторять снова варианты, но в обратном порядке. И если ребенок опять повторит последнее слово, то можно предоставить ему визуальные изображения для выбора того, чего он хочет.

«Будьте на чеку»

Часто такие дети являются очень хорошими подражателями, максимально точно копируя интонацию и особенности речи. Ребенок может повторять сценарий какого-нибудь сериала, а вам будет казаться, что это его естественная речь и, как следствие этого, вы будете вести обычный диалог с ним. В этом случае ребенок может проявить свое недовольство, потому что вы не соблюдаете сценарий. Если вы заметили это, то нужно изучить ваш диалог с ним и убедиться в том, что это были не заученные фразы.

Какие учебные цели можно поставить при работе с эхолалиями:

• Обучение ответам на вопросы кто, что;
• Поддержание беседы;
• Ускорить темп речи;
• Поработать с интонацией.

Три важных условия для преодоления эхолалии:

• Ребенку и вам нужно находиться в спокойном состоянии
• Желание общаться и нахождение в контакте
• Понимание вопросов и интересная тема для общения

Тема для разговора должна быть понятна и интересна. Если вопросы не понятны, то ребенок может повторять слова для уточнения их смысла. Поэтому нужно обязательно убедиться в том, что ребенок понимает вас, иначе с увеличением количества вопросов, будет увеличиваться смысловая нагрузка и продолжать общение будет очень сложно.

Только совместная работа родителей и специалистов позволяет скорректировать данное состояние. Ребенок учится грамотно строить свои высказывания, вести диалог и полноценно коммуницировать с окружающими людьми.

Таким образом, эхолалия часто встречаемое речевое нарушение, которое может проявляться по-разному. Для его преодоления необходимо, чтобы ребенок слушал и понимал адресованную ему речь и смог ответить на заданные ему вопросы. В работе по преодолению эхолалий важную роль играет взаимодействие логопеда, психолога и родителя.

Использованные источники:

Портал психологических изданий PsyJournals.ru /Особенности речевой сферы у детей с синдромом детского аутизма: явление эхолалии – Аутизм и нарушения развития – 2005. Том. 3, № 1/Электронный ресурс – Режим доступа - — https://psyjournals.ru/autism/2005/n1/skrobkina_full.shtml

Musings of an Aspie/Электронный ресурс – Режим доступа – https://musingsofanaspie.com/2013/09/18/echolalia-thats-what-she-said/

Портал психологических изданий PsyJournals.ru — 3. https://psyjournals.ru/autism/2005/n3/modifikatsiya_full.shtml [Использование методов модификации поведения для коррекции речевых расстройств у аутичных детей – Аутизм и нарушения развития – 2005. Том. 3, № 3]

Фонд содействия решению проблем аутизма в России «Выход» /Электронный ресурс – Режим доступа – https://outfund.ru/chto-delat-esli-u-rebenka-exolaliya/

Развитие речи с Андреем Шевченко /Электронный ресурс – Режим доступа – http://si-speech.ru/razvitie-rechi/exolaliya-u-detej-primery-iz-praktiki-logopeda.html

ЭТАПЫ И АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ ЛОГОПЕДОВ В УСЛОВИЯХ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ

Пулатова Дилфуза Азамкуловна- преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета,
Шамшиева Ирода Абдухамидовна-Магистр Чирчикского государственного педагогического университета

Аннотация: В статье обосновывается необходимость подготовки учителей-логопедов в условиях высшего профессионального образования, рассматриваются некоторые содержательные аспекты и этапы формирования готовности к профессиональной деятельности в условиях смешанного обучения.

Аннотация: Мақолада аралаш таълим шароитида бўлажак логопедларни профессионал таълимга тайёрлашнинг аспект ва босқичлари ҳақида маълумотлар келтирилган.

Введение. Расширение границ традиционного обучения в области высшего образования свидетельствуют об актуализации проблемы обновления методологических подходов к профессиональной подготовке учителей-логопедов в вузе. Цифровизация профессиональной подготовки учителей-логопедов вызвана необходимостью адаптации к новым реалиям и постепенно становится приоритетом в развитии дефектологической подготовки, как и других направлений педагогической подготовки специалистов в целом.

Теоретический анализ научной литературы выявил глобальные тренды современной эпохи: смешанное обучение, online-лекции и семинары в формате дистанционного обучения, массовые online-курсы и модульные системы, новые цифровые обучающие платформы, обновление содержания новыми информационными технологиями и понятиями и др.

Изложение основного материала статьи.Современный мир требует от специалистов высокой квалификации, особенно в области здравоохранения и образования. Логопеды, работающие с детьми и взрослыми, которые имеют проблемы с речью, языком и коммуникацией, не исключение. Подготовка к профессиональной деятельности будущих логопедов в условиях смешанного обучения – это один из ключевых моментов, который позволяет им получать знания и навыки, необходимые для успешной работы в будущем.

В исследованиях Л.С.Выготского [1], Р.Е.Левиной [2], М.И.Лисиной [3] и других отмечается, что отклонения в речевом развитии затрудняют общение с окружающими и нередко препятствуют успешному овладению познавательными процессами. Они ограничивают формирование представлений, понятий, затрудняют усвоение чтения и письма.

Смешанное обучение – это метод обучения, который сочетает в себе традиционные методы обучения и использование современных технологий. Он позволяет студентам получать знания и навыки, используя различные ресурсы и инструменты, такие как онлайн-курсы, видеоуроки, интерактивные задания и т.д. Этот метод обучения имеет множество преимуществ, таких как увеличение эффективности обучения, повышение мотивации студентов и удобство доступа к материалам.

Исследования ученых подтверждают, что смешанное обучение является эффективным методом обучения для будущих логопедов. Например, исследование, проведенное в 2020 году в

Университете Хадасса в Иерусалиме, показало, что студенты, обучавшиеся в условиях смешанного обучения, получили более высокие оценки по сравнению со студентами, обучавшимися только традиционными методами.

Другое исследование, проведенное в 2019 году в Университете Ливерпуля, показало, что смешанное обучение позволяет студентам лучше усваивать материал и повышает их мотивацию к обучению.

Также было выявлено, что использование современных технологий, таких как программы для анализа речи и коммуникации, помогает студентам лучше понимать проблемы пациентов и разрабатывать более эффективные методы логопедической работы.

Таким образом, исследования подтверждают, что подготовка будущих логопедов в условиях смешанного обучения является эффективным методом обучения, который позволяет студентам получать знания и навыки, необходимые для успешной работы в будущем.

Подготовка будущих логопедов в условиях смешанного обучения включает в себя несколько этапов. Во-первых, студенты изучают теоретический материал, используя различные ресурсы, такие как онлайн-курсы и учебники. Это позволяет им получать знания в удобном для них формате и в своем темпе.

Во-вторых, студенты проходят практику, работая с реальными пациентами. Это позволяет им применять полученные знания на практике и получать обратную связь от опытных специалистов. Важно отметить, что практика должна быть организована таким образом, чтобы студенты могли использовать современные технологии, такие как программы для анализа речи и коммуникации.

В-третьих, студенты должны проходить обучение на курсах повышения квалификации и участвовать в конференциях и семинарах. Это позволяет им быть в курсе последних тенденций и новых методик логопедической работы.

Таким образом, подготовка будущих логопедов в условиях смешанного обучения является эффективным и удобным методом обучения. Он позволяет студентам получать знания и навыки, необходимые для успешной работы в будущем, используя современные технологии и методы обучения. Важно, чтобы образовательные учреждения, где проводится подготовка логопедов, использовали этот метод обучения и создавали условия для его применения.

Аспекты подготовки к профессиональной деятельности будущих логопедов в условиях смешанного обучения:

1. Усвоение теоретических знаний: смешанное обучение позволяет студентам получать теоретические знания в онлайн-формате, что удобно и экономит время. Одновременно, присутствие преподавателя на занятии позволяет более глубоко разобраться в теме и задать вопросы.

2. Практические навыки: использование современных технологий позволяет студентам лучше понимать проблемы пациентов и разрабатывать более эффективные методы логопедической работы. Также, смешанное обучение позволяет проводить практические занятия в реальных условиях, что помогает студентам лучше понимать, как применять свои знания на практике.

3. Мотивация к обучению: смешанное обучение может быть более интересным и захватывающим для студентов, что повышает их мотивацию к обучению. Кроме того, использование различных методик обучения и технологий позволяет учитывать индивидуальные особенности студентов и создавать для них комфортные условия для обучения.

4. Сотрудничество и коммуникация: смешанное обучение позволяет студентам работать в группах и общаться друг с другом, что способствует развитию коммуникативных навыков и умению работать в коллективе. Кроме того, использование онлайн-платформ и программ для анализа речи и коммуникации позволяет студентам лучше понимать друг друга и сотрудничать более эффективно.

Таким образом, подготовка будущих логопедов в условиях смешанного обучения позволяет студентам получить необходимые теоретические знания и практические навыки,

повысить мотивацию к обучению, развить коммуникативные навыки и умение работать в коллективе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Выготский, Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. — М. : Лабиринт, 1996.
2. Левина, Р. Е Нарушения чтения и письма у детей. Избранные труды / Р. Е. Левина ; ред.-сост. Г. В. Чиркина, П. Б. Шошин. - М.: Аркти, 2005.
3. Лисина, М. И. Общение, личность и психика ребенка / М. И. Лисина / под ред. А. Г. Рузской. - М.: Изд-во «Ин-т практической психологии» ; Воронеж : НПО «Модэк», 1997

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АРТ ТЕРАПИИ В РАБОТЕ ЗАИКАЮЩИМИ ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Алхиясова Жулдыз Динмухаммедовна-студент Нукусского государственного педагогического института им. Ажинияза
Бекманова Жамиля Абдуллаевна-ассистент-преподаватель Нукусского государственного педагогического института им. Ажинияза

Аннотация:В статье рассматриваются вопросы, связанные с реализацией методов и приемов приодоление заикание с помощьи арт терапии, заикающихся детей дошкольного возраста. Определены условия и способы преодоления заикания.

Аннотация. Мақолада мактабгача ёшдаги дудуқланувчи болаларда арт терапия методини қўллаш масалалари ҳақида маълумотлар берилган**.**

Аннотация. Мақалада мектепке шекемги жастағы тутылып сойлеўшы балаларда арттерапия методын қоллаў маселелери ҳақыда мағлыўматлар келтирилген**.**

Заикание содержит большущий ряд симптом комплексов который содержит как речевое, например и неречевое проявление. Между форм выделяют невротическую и невроз подобную, а локализироваться речевые судороги имеют все шансы в дыхательном, голосовом и артикуляционном установке. При корректировки предоставленного нарушения появляются важные проблемы связанные с системностью недостатка, например как кроме речевой симптоматики, есть и психоэмоциональные проявления в облике логофобической реакции и явлений речевого негативизма. В традиционном логопедическом раскладе используются способы и техники по тренировке и закреплению новых Рече двигательных способностей и освобождения от предшествующего речевого стандарта, который был ярко выражен в качестве нарушения плавности речи (запинок). Данный расклад описан практически во множества методических пособиях по корректировки предоставленного нарушения. Но на этот момент почти все создатели пользуют больше полный расклад, который подключает в себя фармококоррекцию, ЛФК, псих коррекцию и логопедическое вмешательство. В предоставленном случае с заикающимся ребенком трудится целая команда знатоков - невролог, логопед и специалист по психологии. Довольно нередко в прогрессивной литературе предложения всеохватывающей логопедической поддержке при корректировки заикания возможно повстречать термин «лого психотерапия».

Становлению современного комплексного подхода к коррекции заикания предшествовала разработка различных методов и путей преодоления этого заболевания. На необходимость комплексного воздействия при коррекции заикания указывали И.А. Сикорский (1889) и И.К.Хмелевский (1897). В ряде зарубежных работ мы находим интересные наблюдения и рекомендации по поводу коррекции заикания. Многие исследователи– клиницисты приходят к выводу о необходимости комплексного всестороннего лечения этого дефекта речи, которое предусматривает логопедические упражнения, лекарственную терапию, а также целенаправленное психотерапевтическое воздействие на ребенка, помогающее ему адаптироваться к условиям социальной среды.

Поэтому, мы в своей работе с заикающимися детьми, включили занятия арт–терапии. Появление арт–терапии (термин А. Хилла) как области теоретического и практического знания на стыке искусства и науки, относят примерно к 30-м годам прошедшего столетия. Эволюция

понятия «арт–терапия» отражает принципы обособления трех самостоятельных направлений: медицинского, социального, педагогического. Объединяет названные направления применение художественной творческой деятельности в качестве лечебного, отвлекающего или гармонизирующего фактора. (Л.Д.Лебедева,2005) Первоначально словосочетанием «арт-терапия» обозначали различные методы использования всех видов искусства и творческой деятельности.

Виды арт-терапии (Л.Д.Лебедева,2005):

-изотерапия (рисуночная терапия)

-визуальная (терапия образами)

-медитативное рисование

-мультимедийная (интегративная)

Таким образом, арт-терапия – это самостоятельная область теоретических знаний и практической работы…

Все направления арт-терапии рассматривают изобразительное искусство как средство для интеграции и реинтеграции личности. (К.Рудестам,1999) Детские психотерапевты рассматривают арт-терапию в качестве средства эмоционального воспитания и образования. Педагогическое направление арт-терапии имеет не клиническую направленность, рассчитано на потенциально здоровую личность.

Словосочетание «арт-терапия» в научно-педагогической интерпретации понимается как забота об эмоциональном самочувствии и психологическом здоровье личности средствами художественной деятельности.

Арт-терапия является средством преимущественно невербального общения. (И.А.Копытин,2000) Это делает ее особенно ценной для тех, кто недостаточно хорошо владеет речью, затрудняется в словесном описании своих переживаний, либо напротив, чрезмерно связан с речевым общением.

Арт-терапия является средством свободного самовыражения и самопознания. Работа с ребенком – это процесс, который требует осторожности и деликатности. Процесс, при котором то, что происходит в душе педагога, взаимодействует с происходящим в душе ребенка. Символический язык рисунка точнее, нежели слова, передает содержание внутреннего мира ребенка.

Арт-терапевтические занятия эффективны для заикающихся детей. Арт-терапия позволяет корректно помочь заикающимся детям. Изобразительная деятельность детей в качестве возможного метода изучения индивидуально – психологических особенностей личности издавна привлекала внимание специалистов. Среди основоположников называют такие имена, как Ф. Гудинаф, Г. Кершенштейнер, А. Кларк, М. Линдстрем и др. Различные аспекты исследованы отечественными учеными. Среди них: В.М. Бехтерев, Л.С. Выготский, О.И. Галкина и др.

Метод арт-терапии направлен на нормализацию психоэмоционального состояния, что является очень важным при заикании. Метод психотерапии, связанный с выражением эмоций и иных содержаний психики человека через искусство с целью изменения состояния и структуры мироощущения. Основы метода были заложены в работах Принцхорна, З.Фрейда, К.Г. Юнга, который использовал собственное рисование для подтверждения идеи о персональных и универсальных символах, а так же Наумбург. В России, творческие проявления при психических заболеваниях изучались П.И. Карповым. В дальнейшем большое влияние на развитие арт-терапии оказали психотерапевты гуманистической направленности. Этот метод очень распространен в англоязычных странах и подразумевает лечение изобразительным творчеством с целью воздействия на психоэмоциональное состояние пациента, главным образом визуальными искусствами: рисунок, графика, живопись, скульптура, дизайн, мелкая пластика, резьба, выжигание, чеканка, батик, гобелен, мозаика, фреска, витраж, всевозможные поделки из меха, кожи, тканей, видеоарт, инсталляция, перформанс, компьютерное творчество и др. Арт-терапия - это сложное понятие, которое включает множество разнообразных форм и методов в связи, с чем общепризнанной ее классификации не существует.

Выделяют 4 основных направления арт-терапии:

1. Пассивная арт-терапия. Анализ и интерпретация пациентом уже существующих произведений искусства.

2. Активная арт-терапия. Побуждение пациентов к самостоятельному творчеству, при этом творческий акт рассматривается как основной лечебный фактор.

3. Одновременное использование первого и второго принципов. 4. Акцентирование роли самого психотерапевта, его взаимоотношений с пациентом в процессе обучения творчеству.

Речь возникает на «фундаменте» образов. При их совместном описании у детей с заиканием возникают затруднения. Именно невербальные средства единственная возможность для выражения и прояснения сильных переживаний и убеждений. «Я бы мог нарисовать, но не знаю, как выразить словами». (К.Рудестам,1999) С. Левинштейн, В.С. Мухина и другие исследователи подчеркивают, что рисунок для детей с заиканием не искусство, а речь. Посредством рисования реализуется потребность личности в самовыражении. Спонтанная изобразительная деятельность для ребенка с заиканием наиболее естественна, интересна, приятна. Она не требует исключительных волевых и интеллектуальных усилий, близка к игре, и поэтому не вызывает тревожных переживаний. Преимущество арт-терапии заключается в возможности более глубоко оценить поведение человека, составить мнение, на каком этапе жизни он находится.

В рисунках и поделках находят отражение не только сиюминутные мысли, но и относящиеся к будущему и прошлому больного, а также подавленные и скрытые переживания. Физическое и физиологическое влияние арт-терапии заключается в том, что изобразительное творчество способствует улучшению координации, восстановлению и более тонкому дифференцированию идеомоторных актов. Нельзя недооценивать также непосредственное воздействие на организм цвета, линий, формы. Лого фобия, фиксация на своем дефекте, стеснение своего внешнего высказывания и комплекс неполноценности – все это сопровождает большинство детей страдающих заиканием. Без нормализации психологически комфортной среды для ребенка коррекционное вмешательство в большинстве случаев оказывается, либо длительным и неэффективным, либо с огромным процентом рецидивированы. Использование методов релаксации во время исправления заикания является первоочередной задачей специалиста

Использованные источники:

1. Практикум по арт-терапии под редакцией А.И.Копытина, Санкт-Петербург «Питер», 2000, 448 стр.

2. Коррекционное–развивающие занятия для детей старшего дошкольного возраста под редакцией Е.А. Алябьева. Творческий центр «Сфера», Москва– 2002, 96 стр.

3. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. Издательство «Речь», Санкт–Петербург 2005, 256 стр.

4. Гудман Р. Обсуждение и создание детских рисунков// Практикум по арт-терапии. СПБ: Питер, 2000. Стр.136-157.

5. И.В. Поварова. Коррекция заикания в играх и тренингах. 2-е издание - СПБ: Питер, 2004-348 стр. Л.Д.Лебедева,2005)

АҚЛИ ЗАИФ БОЛАЛАРНИНГ СЕЗГИ ВА ИДРОК ХУСУСИЯТЛАРИ.

Ерлепесова Улзада Муратбековна
Кегайли тумани, 39-сонли мактаб психологи

Аннотация: Бу мәколада ақли заиф болаларнинг сезги ва идрок хусусиятлари ҳақида маълумотлар берилган**.**

Аннотация:Этом статье содержит информацию о восприятии и перцептивных характеристиках умственно отсталых детей

Инсон пайдо бўлибдики, уни ўраб турган атроф-мухитни ўрганиб боради. Атроф мухитни ўрганиш ўз-ўзидан амалга ошмайди. Бунинг учун инсон табиатдан катта инъом

сифатида олган қатор сезиш аъзоларидан фойдаланади. Табиат фақатгина инсонгагина соҳоват этиб қолмасдан, балки табиатдаги барча жонзотларга ўз улушларини берган. Аммо, табиат инъом этган олий даражадаги, ҳар қандай кишини лол қолдирадиган бундай сифатлар фақат инсонгагина мукаммал этиб ато этилган. Табиатдаги барча хайвонлар кўриш, эшитиш, хид билиш, ва бошқа қатор мукаммал яратилган аъзолар билан табиатга мослашиб ҳаёт кечирадилар. Табиат шундай бир мужизадирки, ўзининг ҳар бир аьзосига, ўзига яраша яшаш учун "қурол" ато этган.

Таъсир қилаётган буюм ва ҳолатлар ўзининг хусусиятлари, сифатлари билан бир-бирларидан фарқ қилади. Демак, инсон билимининг биринчи поғонаси ва содда билиш жараёни-сезги экан. Сезги, ундан кейин идрок атроф муҳитни билишнинг бевосита йўлидир. Сезгисиз бизлар хеч қандай нарса ҳақида, харакат турлари ҳақида ҳеч нарса била олмаймиз. Ҳар бир анализатор уч қисмдан иборат бўлиб, периферик, ўтказгич ва марказий қисмдан иборат. Бу борада И.Н. Павлов таьлимотигина турли маълумотлар берди. Бизларга маълумки, ёш бола жуда эрта атрофга қараш ва кўришни ўргана бошлайди. Эшитиш ҳам ҳаётий тажриба талаб этади. Кўзимизни очишимиз билан бизни ўраб турган ҳамма нарсани кўрамиз, товушли нарсаларни эса эшитамиз. Бизнингча, чақалоқларда ҳам шундай туюлади. Аммо, унчалик эмас. У ҳали чақалоқда ҳимоявий, шартсиз рефлекс тарзида намоён бўлади. Баъзан бу ҳақда, кўрадию, аммо тушунмайди дейишади. Бу тушунча ҳам хато. Ёш бола рангни, шаклни, хажмни,тасвирни бимасдан кўра хам олмайди, эшита ҳам олмайди. Бола кўради, эшитади аммо уларни тушуниб етмайди. Бевосита кўриш марказида фарклаш, ажрата билиш шакллана бошлагачгина, бола кўрган нарсаларни фарқлай олади. Сезги ва идрок булар биринчи сигнал тизимининг фаолияти бўлиб (кейинчалик 2 сигнал тизимининг ҳам) унинг асосида шартли рефлекслар ётади. Бизларга маълумки, бола кам миқдордаги шартсиз рефлекслар билан туғилиб, хаёт давомида шаклланиб, такомиллашиб боради. Нормал болалар психологияси фани сезги ва идрок этиш ҳақида жуда катта экспериментал материалга эга. Фазони идрок этиш, кўриш, ҳаракат ва тери анализаторларининг биргаликдаги фаолияти асосида юзага келади. Вақтни идрок этиш эса, эшитиш, харакат, интероцептив анализаторларнинг биргаликдаги фаолияти натижасидир. И.М.Сеченов аллақачон ҳар қандай идрок этиш жараёнида қисман билиш ётишини исбот этиб берган. Шартли рефлексларнинг кўпайиши идрок асосида юзага келади. Нормал ривожланаётган болаларда бу холат жуда тез амалга ошади. Бош миялари турли касалликлар оқибатида зарарланган ақли заиф болаларда эса, сезги ва идрок секин шаклланади ҳамда ўзига хос хусусиятлар ва камчиликлар асосида тараққий этиб боради. Билиш жараёнида сезги ва идрок алоҳида ўринга эга бўлиб, бутун ҳаёт давомида сақланиб боради. Ақли заиф болаларга хос бўлган: секин, тор, юзаки идрок этиш боланинг кейинги даврлардаги бутун рухий тараққиётига жуда катта салбий таъсир этади[1.57].

Ақли заиф болалар сезги ва идрок хусусиятлари психологлар: И.М.Соловьёв, К.И.Вересотская, М.М.Нудельман, Е.М.Кудрявцева ва бошқалар томонидан турли йуналишларда атрофлича ўрганилган. Хусусан К.И.Вересотская томонидан ақли заиф болалар кўриш идрокининг торлиги, юзакилиги ўрганилган. Илмий текширишда нормал катта ёшдаги кишилар, I синф ақлан сақланган болалар ва I синф ақли заиф болалар иштирок этганлар. Юқоридаги изланиш қатнашчиларига маълум вақтда олма, стол, мушук, қалам ва бошқа буюмларнинг суратлари кўрсатилган. Маълум бўлишича, қисқа муддатли кўрсатишда (Вақт 22 миллисекунд берилган) нормал катта ёшдагилар кўрган нарсаларнинг 72 % , I синф болалар 57% , I синф ақли заиф болалар эса шу вақт ичида бирорта нарсанинг суратини кўриб, эслаб қололмаган. Тажриба яна давом эттирилиб, кўрсатилган суратлар вақти 2 марта кўпайтирилган. Бунда, қуйидаги натижалар қўлга киритилган. Катта ёшдаги нормал кишилар барча суратларни, I синф нормал ўқувчилар суратларнинг 95% , I синфда ўқийдиган ақли заиф ўқувчилар эса, суратларнинг 55% эслаб қолганлар. Ўтказилган тажриба ишончли тарзда шуни исбот этадики, ақли заиф болаларнинг идрок этиш жараёнлари ўз нормал тенгдошларидан 2 марта секинлашган бўларкан. М.М.Нудельман илмий текширишларининг кўрсатишича, ақли заиф болалардаги идрокнинг секинлиги унинг торлиги билан бирга келар экан. И.М.Соловьёвнинг таъкидлашича, кўп буюмли, кўп нарсали борлиқ ақли заиф болалар учун кам буюмли, нарсали бўлиб туюлар

экан. Нормал болалар нарсаларни бир зумда кўрсалар, ақли заиф болалар жуда секинлик билан кўрадилар. Ақли заиф болалар асосий ғояни, тушунчани, нарсани тез илғаб ололмайдилар.

Э.А.Евлахованинг кўрсатишича, ақли заиф болалар суратлардаги тасвирланган одамларнинг юз ҳолатларини ажрата олмас эканлар. Катта ҳажмли суратлар ва кичик ҳажмли манзаралардаги бўёк рангларини ҳам тўла тушуниб, фарқлай олмас эканлар. Ақли заиф болаларнинг идроки дифференцирлашмаганлиги билан ҳам ажралиб турар экан. Тажриба маълумотларининг кўрсатишича, заиф болалар ўхшаш нарсалар: соат, компас, мушук, олмахон кабиларни бир-бирларига аралаштириб юборар эканлар[2.89].

Юқорида айтиб ўтилган сабаблар туфайли ақли заиф болаларни идроклари қатор камчиликларга эга бўлади. Буларга идрокнин аниқ эмаслиги, ўйланмаганлиги, тўла эмаслиги, умумлашмаганлиги, тезлигининг бузилганликлари киради. Ақли заиф болаларда қизиқиш ва ҳоҳишларнинг ривожланмаганлиги натижасида, улар идроки танланганлик камчилигидан ҳам ҳоли бўлмас экан. Ақли заиф болалар нарсаларни ўрганишда улариинг ипидан-игнасигача қизиқмайдилар. Ақли заиф болалар идрокининг турғун эмаслиги ҳам кўзга ташланиб туради. Бу хислат айниқса асаб тизимлари тез чарчайдиган олигофренларга хосдир. И.И.Финкельштейн таълумотларига кўра, ақли заиф болаларда тарихий вақт тушунчасини идрок қилишлари бузилган бўлади. Ҳатто, шахсий ҳаётидаги баъзи бир кунлар ҳам қийинчилик билан идрок этилар экан. Юқорида Л.С.Виготскийнинг бирламчи ва иккиламчи нуқсонлар ҳақидаги айрим маълумотларни келтириб ўтган эдик. Ақли заиф болалардаги ёмон сезги ва идрок этиш жараёнлари бевосита муаллиф таъкидлаган "ядроли" симптомлардирки, булар бевосита руҳий жараёнларнинг, хусусан тафаккурнинг тараққиётини орқага тортади. Бу нуқсонлар махсус таълим-тарбия жараёнида секин-аста коррекцияланиб борилади. Болаларда ҳаёт тажрибаларининг ортиб бориши, улар билим ва тасаввурларининг кенгайиб бориши, ақли эаиф болалар сезги ва идрокларининг сифатли бўлиб боришига олиб келади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР.

1. Венгер Л.А. Плюгина Э.Г. Венгер Н.Б. Влспитание сенсорной культуры ребенка. Москва. Просвешение. 1988 г.
2. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника. М., 1986, 40-45 бет.

AQLI ZAIF BOLALAR PSIXOLOGIYASI

Yuldashova Gavharjan Kadirbergenovna-Beruniy tuman XTB qarashli 41-maktab psixologi
Dosjanova Periyzat Daryabaevna-Nukus shaxri, 21-maktab psixologi

Аннотация: Bu maqolada aqli zaif bolalarning sezgi va idrok xususiyatlari haqida ma’lumotlar berilgan**.**

Аннотация:Этом статье содержит информатсию о восприятии и перцептивных характеристиках умственно отсталых детей

Psixologiya jarayonlar bolaning o’sishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etishi bizga ma’lum. Aqli zaif bolalarning o’rganish, tarbiya va ta’lim manbaiga nazar tashlasak, aqli zaiflik deganda me’yoriy ruhiy rivojlanishdan chetlashib, haqiqiy aynan aqliy nuqsonlikka olib keluvchi holat tushiniladi. Umuman psixologiyada bosh suyakning peshona va tepa qismlari o’rtasida liqildoq deb ataladigan qalin parda va teri bilan qoplangan oraliq mavjud bo’ladi. Biz defektalogiyada aqli zaiflikni sababini 2 xil tug’ma va orttirilgan davri o’rganiladi.

Tug’ma ona qornida va homilalik davrida turli infeksion kasalliklar orqali vujudga keladi. [1.18].

Oliy psixik funktsiyalar yillar davomida shakllanadi. U nutqiy muloqot bilan tug’ilib, faoliyatning to’liq ramzi (simvolik faoliyat) bilan tugallanadi. Bolaning psixik rivojlanishi va shaxsini shakllanishi talim va tarbiya jarayonlari bilan uzviy bog’liqdir. Oliy psixik funktsi yalarni shakllanishida nutq hal qiluvchi rolni o’ynaydi. Psixofiziologik mexanizmlarni tushuntirish uchun P.K. Anoxinning funktsional tizimlar haqidagi kontseptsiyasi qo’llaniladi. A.R. Luriyaning ko’rsatishicha, funktsional tizim bolani tug’ilish davrida tayyor holda bo’lmasdan, balki uning psixik funktsiyalari predmetlar hamda materiallar bilan o’zaro munosabatga kirishganida shakllanib boradi.

L.S. Vigotskiy o’zidan oldingilarni (G.YA. Troshin, A.S. Griboedov, E.Segen, M. Montessori va boshqalar) ishlarini umumlashtirdi hamda anomal rivojlanish kontseptsiyasini ishlab chiqdi.

Ona homilador paytida asabiylashsa, bolaga yomon ta’sir ko’rsatadi.Hayotiy tajribamdan kelib chiqqan holda, inson tinch muhitda, asabiylashmay, nerv sistemasini to’g’ri yo’lga qo’ya olsa, u hayotda komil insonga aylanishi mumkin.

Orttirilgan aqli zaiflik bolaning tug’ulganidan keyin, turli miya jarohatlari orqali miyaga zarb etib, psixik jarayonlarning buzilishi tushuniladi. Aqli zaif bola aqliy jihat biroz orqada bo’ladi. Juda qo’pol harakatlari beo’xshov bo’ladi. Tez asabiylashadi. Atrofidagilarga qo’pol munosabatda bo’ladi. Aqli zaif bolada shaxslar muloqoti ancha orqada bo’ladi, boshqa shaxslarga qo’shila olmaydi, egoist bo’lib rivojlanadi. Uyatchang tortinchoq bo’ladi. Shaxs sifatida shakillanishida u o’zini nuqsoni tufayli o’zidan xafa bo’lib ketadi.

Aqli zaif bolaning men konsepsiyasi ham orqada qoladi. U nima qilishim kerak, men bajara olaman, men bajarishim kerak, degan g’oyani o’ziga men buni bajara olmayman, buni qilmayman deydi. Aqli zaif bolalar ruhiyati juda past bo’ladi.

Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarda so’z mantiq tafakkuri orqada bo’ladi. Xotirasi mexanik bo’ladi. Bilish jarayonlari nisbatan rivojlanmagan, shaxs sifatlari namoyon qila olmaydi.

Normal rivojlanayotgan bolalar xotirasi juda kuchli bo’ladi. Aqli zaif bolalar xotirasi juda sust bo’ladi. Aqli zaif bolalarda o’yin foliyati ustunlik qiladi. Ta’limga qiziqishi sust bo’ladi. Darsda umumlashtirish, taqqoslash jarayonlari zaif kechadi. O’qilgan muayyan mazmunni qiyinchilik bilan o’zlashtiradi.

Fanlarni to’g’ri idrok etib ularni ichki bog’lanishlarni tushunmaydilar. Debil bolalar bilan dars o’tishda turli ko’gazmali rasmlar, o’yinlar orqali bola diqqatini jamlash va darsga qiziqish uyg’otish mumkin.Oligofreno pedagogikada aqli zaiflikni uch darajaga ajiratiladi. Debillik, imbetsillik va idyotlik. Debillik bir muncha yengil darajada. Imbetsillik esa debillikka qaraganda bir muncha og’irroq. Idyotlik aqli zaiflikni og’ir ko’rinishi. [1.23b]

O’spirimlik davri ham aqli zaif bolalarda bir muncha ajralib turadi. Chunki ular biologik o’sishi kattalardek muloqot qilishi kech boshlanadi, lekin jinsiy yetilish oldinroq yuz beradi.[2.176]

O’smirlik yoshida dunyoqarash, o’zlarini anglash, baxolash shakillanadigan davr hisoblanadi. Aqli zaiflarning aqli normada bo’lmaganligi tufayli, o’smirlikda ular hayolparast, injiq, o’zinni boshqara olmaydigan, tortinchoq bo’lib qoladi.

Bu paytda biz bolalarni mehnatga jalb qilishimiz kerak, aqli zaif bolalar o’qishdan ko’ra mehnat qilish osonroq deb o’yladilar.

O’smirlarda taffakurni o’sishi. Debil bolalarning yetarli aqliy rivojlanmaganligi ularning shaxsini shakllanmaganligi bilan birga qo’shilib keladi. Bu hislat fikr yuritish va qarashlarining mustaqil emasligida, tashabbuskorlikni bo’shligida, mehnat foliyatlarida namoyon bo’ladi. [1.24b]

Ilk o’spirinlik yoshidagi o’zgarishlar maktab, oila, shaxslararo munosabatlardagi mavqeni mustahkamlashni muhim omilli hisoblanadi. [2.215b]

Yordamchi maktablarda aqli zaif bolalar ta’limni sodda sistemada darslik ishlab chiqilgan, ko’proq bolalarni mehnatga tayyorlaydi. Ilk o’spirinlikni aqli zaif bola o’zini anglagan, nisbatan diqqatini jamlay oladi. O’zini kimligini bilib boshqalar bilan yaxshi muloqotda bo’ladi. Ilk o’spirinlikda jamoa bo’lib ishlash, maktab jamoalarida matonatlilik, jasurlik, kamtarlik, imtizomlilik kabi fazilatlari aqli zaif bolalarda shakillanadi.

Ilk o’spirinlik davrida, do’stlik o’rtoqlik, muhabbat vujudga keladi. [2.215b]

Aqli zaif bolalarda ham o’ziga do’st tanlash, u bilan birga hamjihatlikda doim birga bo’ladi. [1.35b]. Bu davrda yigit bilan qiz o’rtasidagi munosabat vujudga keladi.

Yordamchi maktabda o’quv rejasiga o’zbek tili, matematika, tabiatshunoslik, tarix, jismoniy tarbiya, qo’l mehnati, musiqa darslari o’tiladi. [1.41b]

Bu darslarda aqli zaif bolalarning bilish jarayonlarining pastligi tufayli juda sodda qilib tuzilgan. Umumiy qilib, aqli zaif bolalar psixologiyasi juda murakkab, qiyin muammoli jarayon hisoblanadi. Biz ularga ehtiyotkorlik bilan muloqotga kirishishimiz lozim.

Ularni individual hususiyatlarini e’tiborga olgan holda ishlash tafsiya qilinadi. Bilish foliyatlarini rivojlantirish uchun turli korreksion ishlarni amalga oshirish va tarbiyasiga ham alohida e’tibor berilishi kerak.

ADABIYOTLAR RO’YHATI;

1.F.M.Po’latova ,, Maxsus pedagogika’’ 2003 y.
2.Ergash G’oziev ,, Ontogenez psixologiya’’. 2008y.

DISLALIYA UNING TURLARI VA ALOMATLARI

Yo’ldashbayeva Nozima- Ajiniyoz nomidagi NDPI o’qituvchisi 1-bosqich talabasi.
Yesnazarova Zulfiya Oljabaevna- Ajiniyoz nomidagi NDPI o’qituvchisi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada bolalarda kelib chiqadigan ya’ni kasallikning bir turi hisoblangan dislaliya haqida ma’lumot beriladi. Uning kelib chiqishi, turlari, sabablari haqida aytiladi. Har bir logoped bu haqida ma’lumotga ega bo’lishi kerak. Logopedlarning bu kasallika qanday qarashi qay holatda bolalar bilan ish yuritishi ham aytib o’tiladi.

Аннотация: В этой статье представлена информация о дислалии, которая считается разновидностью заболевания, то есть у детей. Рассказывается о его происхождении, видах, причинах. Каждый логопед должен знать об этом. Также упоминается, как логопеды относятся к этому заболеванию, в каком случае они имеют дело с детьми.

Dislaliya nutq buzilishining keng tarqalgan turi bo‘lib, bu holatda kichik yoshli o‘g‘il-qizlar ayrim tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qila olmaydi. Yoki bir tovushni ikkinchisiga almashtirib, ba’zi paytda uni o‘tkazib yuboradi.

Dislaliyaning asosiy xususiyati - bu bolaning yoshi va tiliga mos ravishda rivojlanadigan nutq tovushlaridan foydalana olmaslikdir. Unda tovushlarni ishlab chiqarish, ishlatish, aks ettirish yoki tashkil qilishdagi xatolar, shuningdek bir tovushni boshqasiga almashtirish va hatto tovushlarni qoldirib yuborilishi mumkin.

Bu tez-tez nutqning buzilishi bo'lib, uni fonemalarni artikulyatsiya qilishda buzilish deb atash mumkin, bu periferik nutq organlarining (lablar, til va boshqalar) funktsional qiyinchiliklari bilan izohlanadi va bu talaffuz qilishda yoki qurilishda qiyinchilik tug'diradi. fonemalar.

Dislaliya termini grekcha so’zdan olingan bo’lib, (dis-buzilish, lalia-nutq) degan ma’noni anglatadi. Dislaliya nutq buzilishlari orasida eng ko’p tarqalgan kamchilikdir. Hozirgi davrda ‘’dislaliya’’ termini xalqaro xarakterga ega bo’ldi (uning mazmuni hamda u aniqlagan buzilish turlari doimo mos kelmasa ham). Bu kelishmovchilik buzilishlarni aniqlashda tadqiqotchilarning qanday ta’riflashni asos qilib olishiga bog’liq: anatoma-fiziologik, psixologik yoki lingvistik. Klinik mezonlarni odat bo’yicha ta’riflashda dislaliya turlarini turli talaffuz buzilishlari ko’pincha qator qo’yilgan deb ko’riladi. Psixologik va lingvistik mezonlar asosiga qo’yilgan dislaliya tushunchasiga,goh uning turli forma va turlari, goh fonetik va fonetiko-fonematik talaffuz buzilishlari kiritiladi (masalan,R.Ye Levina ishlarida).

Noto’g’ri talaffuz nutq kamchiligi haqidagi birinchi ma’lumotlar qadimgi grekolimlari Plutarx, Gippokrat, Kladiya, Galen va boshqalarning ishlarida bayon qilinadi. Yuqoridagi mualliflar noto’g’ri talaffuzni davolashni talab qiluvchi kasallik deb qaraydilar. Ularning fikricha, tovushlarni noto’g’ri talaffuz qilish til, lab, qattiq va yumshoq tanglayning zararlanishi bilan bog’liq deb ko’rsatadilar.

Dislaliyaning turlari: **Evolyutsion dislaliya** - bu erta yoshda (3 yoshdan 5 yoshgacha) ro'y beradi va rivojlanishga xosdir. **Audigenik dislaliya**: bu eshitish qobiliyatining buzilishi holatlarida yuzaga keladi va mutaxassislar bilan ishlash kerak. **Funktsional dislaliya** - bu holda biz disklaliya haqida qat'iy ma'noda gaplashamiz. Fonematik muskullarni ifoda etish uchun zarur bo'lgan yomon koordinatsiya natijasida fonemalarning o'zgarishi sodir bo'lganda paydo bo'ladi. Jismoniy organik o'zgarish yo'q, lekin funktsional nogironlik.

Dislaliyaning alomatlari: Dislaliya belgilari tutilish darajasiga qarab o'zgaradi. Artikulyatsiya qiyinligi ma'lum bir fonemadan tortib ko'p fonemalarga qadar bo'lishi mumkin, shu bilan tilni tushunarsiz qiladi. Semptomatologiya xatolar komissiyasidan iborat. Dislaliyada eng ko'p uchraydigan xatolar: o’zgartirish buzilish - bu lmashtirish xatosi bitta tovushni boshqasiga almashtirishdan iborat;

xato ko’rsatish-bu buzilish xatosi, uni tegishli bo'g'inga ozmi - ko'pmi yaqinlashtirishga urinib ko'rganimizda noto'g'ri yoki deformatsiyalangan shaklni berishimizdan iborat; o’tkazib yuborish - bu shaxs talaffuz qila olmaydigan fonemani tashlab yuboradi, lekin uning o'rnini bosmaydi; qo’shish - bu qo'shish xatosi talaffuzni osonlashtirish uchun so'zga fonema qo'shishdan iborat; sarmoya-bu Inversiya xatosi tovushlarning tartibini o'zgartirishdan iborat.

Dislaliyani baholash: ota-onalar bilan suhbat, artikulyatsiya,motor qobiliyatlari, auditorlik kamsitishlari, atrof-muhit kamsitish. Dislaliya nutq buzilishlari orasida eng ko’p tarqalgan kamchilikdir. YE.F.Rau ma’lumotiga ko’ra, tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar maktabgacha yoshdagi bolalarda 15-20 % ni, kichik maktab yoshdagi bolalrda 5- 7 % ni tashkil etar ekan. M.N Aleksayyeva ma’lumoti bo’yicha Rossiyada 5-6 yoshli bolalarda sirg’aluvchi tovushlar (s, z, ts) 23 %, shovqinli tovushlar (sh, j) 24 %, afrikat tovush (ch) 13 % ,,r” tovushi 26 %, ,,l” tovushi 10 %, jaranglilar 4,5 % ,,y” tovushi 1,5 % til orqa tovushlar 1% ko’rsatkichlarda noto’g’ri talaffuz etilishi ko’rsatiladi.

M.M. Aleksayyeva ma’lumot bo’yicha 5 yoshli bolalrda sirg’aluvchi tovushlar (s,z,ts) 17,3 %, shovqinli tovushlar (sh,j) 60,4 %, ,,r’’ tovushi 46,7 %, ,,i’’ tovushi esa 7,2 % tashkil etar ekan. R.Bekker ma’lumotiga ko’ra, Germaniyada dislaliya hodisasi 5-6 yoshli bolalrning 34 % uchrar ekan. K. Onezora dislaliya umumta’lim maktabi o’quvchilarining 18,5 % ida kuzatilar ekan. Miloslav Zimeyenning Pragadagi bolalar bog’chasida olib borgan tekshirishlariga ko’ra, dislaliya quyidagi raqamlarni tashkil etgan:3-4 yoshli bolalarda 69 %, 4-5 yoshlilarda 58 %, 5-6 yoshli bolalrda 46 %,6-7 yoshlilarda esa 37 %.

O’zbekistonda M.Ayupova ma’lumoti bo’yicha 5 yoshli bolalarda tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar 41,5 %, 6 yoshli bolalarda esa 22,9 % ni tashkil etadi.

M.Ayupova ma’lumoti bo’yicha 5 yoshli bolalarda sirg’aluvchi (s,z) 32,1 % shovqinlilar (sh,j) 38,4 % tashkil etgan. Dislaliya-tovush talaffuz qilishning normal eshitish va nutq apparatining saqlangan innervatsiyasi paytida buzilishi. Ma’nodoshlari: tili chuchuklik (eskirgan 0, tovush talaffuzidagi nuqsonlar, fonetik nuqsonlar, fonemalarni talaffuz qilishdagi notekisliklar. Nutqning noto’g’ri tovushli (fonemali) turlanishida: tovushlarni buzib talaffuz qilishda, tovushlarning almashinuvi yoki ularning yo’qligida namoyon bo’ladi. Dislaliya quyidagi turlarga ajratiladi: 1) Sigmatizmda bolada sirg’aluvchi (s,z) va shovqinli (sh,j,ch) tovushlar talaffuzida kamchilik kuztiladi. 2) Rotatsizm bu-,,r’’ tovushida kamchilik kuzatiladi. 3) Lambdatsizm bu - ,,l’’tovushidagi kamchilik hisoblanadi. 4) Kappatsizm bu - ,,k’’tovushining nutqda yo’qligi, parakatatsizm ,,k,, tovushini almashtirilishi. Masalan - koptok topto, kitob - titob; 5) gammatsizm - g tovushining nutqda yo’qligi, 6) paragatatsizm - g tovushining almashtirilishi. 7) paraxitizm – x tovushining almashtirilishi. 8) yotatsizm-y tovushining nutqda yo’qligi. 9) parayototatsizm - y tovushining almashtirilishi. 10) Jaranglatish nuqsonlari - jarangli undosh tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar . Bu kamchilklar jarangli undosh tovushlarni jarangsiz undosh tovushlarga almashtirilishidir: b-p, d-t, v-f, z-s, j-z, g-k.

Talaffuz buzilishlarni bartaraf etish uchun logopedik ta’sir lozim. Logopedik ta’sirning asosiy maqsadi, nutq tovushlarini to’g’ri skakllantirishdir. Logoped bolani to‘g‘ri talafiuzga o‘rgatishi uchun nihoyatda samarali yo‘l topishi lozim.

To‘g‘ri tashkil qilingan logopedik ish dislaliyaning boshqa turlarida ham samarali natijaga erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Y.Ayupova; O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi.-T:O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti,2007.-481 b.

2. Qodirova R.M.Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish. O’zbekiston Respublikasi Oliy va O’rta maxsus ta’lim muassasalari uchun darslik.T-.. ,,Istiqlol’’,2006 y.

3.www.google chrome.

MOTOR ALALIYA HÁM ONI SAPLASTIRIWDA ALIP BARILATUǴIN KORREKCION-LOGOPEDIK ISLER MAZMUNI

Sharipova Nilufar Keńesbay qızı-mektepke shekemgi tàlim fakulteti defektologiya tálim baǵdarı 3-kurs studenti
Tájimuratov Azizbek Jaqsımuratovich-mektepke shekemgi tárbiya hám defektologiya kafedrası oqıtıwshısı

Annotaciya: Bul maqalada alaliya sóylew kemshiligi hám onıń túrleri, yaǵnıy motor alaliya haqqında, sonday-aq bul kemshiliktiń balalar arasında tarqalıwı, kelip shıǵıw sebepleri hám olar menen alıp barılatuǵın korrekcion-logopedik isler haqqında maǵlıwmatlar berilip ótilgen.

Annotation: This article provides information about alalia and its types, i.e. speech defect of motor alalia, as well as the distribution of this defect among children, the causes of its occurrence, and correctional and speech therapy work carried out with them.

Motor alaliya – bul oraylıq xarakterdegi organik buzılıwları nátiyjesi esaplanıp, potalogik nevrologik kórinis sóylew tiliniń rawajlanıw barısında sezilerli dárejede arqada qalıwına alıp keledi. Psixologik tárepten jantasılǵanda motor alaliya mexanizmlerin psixik processlerdiń oylaw, este saqlaw, sonday-aq sóylew iskerliginiń ayırım basqıshlarınıń ózara múnásibetin quraydı. Motor alaliya frontal pariental bólimin ózine tartıw menen de xarakterlenedi. Bul óz náwbetinde muwapıqlastırıw mashqalalarına alıp keledi. Bul jaǵday sózlerdi túsiniwde qıyınshılıqlarǵa alıp keledi. Solay etip, alalik adamlar seslerdiń uqsaslıǵınıń ornına sózlerdi almastıradı, sebebi olarǵa quramalı seslerdi tákirarlaw qıyın keshedi. Eger óz waqtında korreksiyalanbasa, bul tutlıǵıwǵa alıp keliwi múmkin. Motor alaliya sóylew tili bolǵan hám sóylewi bolmaǵan belgiler kompleksin qurawshı quramlı sindrom esaplanadı. Motor alaliyada sòylew kemshiligi quramında sóylew tili buzılıwları jetekshi orındı iyeleydi.

Motor alaliyada korrekcion tásir. Eger balada sóylew terapiyası tekseriw nátiyjelerine kóre “motor alaliya” diagnozı qoyılsa, arnawlı korrekciyalawshı shınıǵıwlardı baslaw kerek. Korrekciyalaw qanshelli erte baslansa, sóylew buzılıwlarınıń kóp bólimin mektepte oqıw baslanıwı menen jeńip shıǵıwı múmkin boladı. Motor alaliya kemshiligi menen kelgen balalar logopedke túrli dárejedegi sóylewdiń kem rawajlanǵanlıǵı menen keledi. Bazı balalar 2-3 jasta birinshi sózlerin, 3-4 jasta bolsa birinshi ápiwayı gáplerin ózlestirse, basqaları 4-5 jasta seslerdi ayta almaydı, yaǵnıy olar seslerdiń tolıq jetispewshiliginen qıynaladı. Bunıń ushın hár bir bala menen individual shuǵıllanıw talap etiledi. Motor alaliyanı dúzetiwdiń tiykarǵı basqıshları:

1. Bir sózli gápler.
2. Sózlerdiń birinshi formaları.
3. Eki tárepleme jantasıw.
4. Bir neshe sózlerden ibarat gápler.
5. Birlesip islew sheńberin keńeytiw. Qıyın bolǵan gápler.

Bul jumıs sisteması belgili sóylew tili terapiyası hám defektologları N.S. Jukova, E.M. Mastyukova, T.B. Filicheva tárepinen usınıs etilgen.

Birinshi basqısh – bir sózli gápler. Eger balada derlik sóylew tili bolmasa, birinshi shınıǵıwlarda logopedtiń wazıypası úlkenlerge, hár qanday dawıstaǵı reaksiyalarǵa eliklewge úyretedi. Bala oǵan aytılǵan sózlerdi túsiniwde qıynalsa, onıń mánisin túsindiriw ústinde jumıs alıp baradı.

Bunıń ushın balalarǵa kórsetiledi:

- Onıń oyınshıqları,
- Dene bólimleri,
- Úy-ruwzgershilik buyımları,
- Qorshaǵan ortalıqtıń ulıwmalıq hádiyseleri (suw, quyash, úy, samolyot)
- Ol hám onıń jaqınları tárepinen ámelge asırılatuǵın is-háreketler.

Úlkenler sóylewinde imkanı barınsha kóbirek anıq mánige iye bolǵan sózler bolıwı kerek. Bul jumıs parallel ráwishte, logoped balanıń oǵan eliklewin qálewi ushın shárayat jaratadı. Ol qanday fomada sózlerdi aytıwı, obektler yáki háreketlerdiń atların atawı áhmiyetli emes – tiykarǵısı úlkenlerdiń sózlerine eliklew zárúriyatı bolıp tabıladı.

Ekinshi basqısh – sózlerdiń birinshi formaları. Bul basqıshta balalar eki sózdi bir-birine birlestiriwdi úyrenedi. Bul jerde de balalardıń sózleri dúzetilmeydi, balalar olardı tiykarǵı formasında birlestiriwdi abzal kóredi. Balalarǵa pát berilgen buwınlardı aytıp, 2 keyin – 3 buwınlı sózlerdi aytıwǵa úyretedi (paxta, kitap, balalıq, kórpeshe). Bul basqıshtıń aqırında balalar eki sózden ibarat gápler dúze aladı, olar eki hám úsh buwınlı sózlerdi durıs aytadı, pátti durıs qoya aladı, súwret ushın sorawlarǵa juwap beredi, tuwrı juwaplardı da qıynalmastan kórsetedi.

Úshinshi basqısh – eki bólimli gáplerdiń dúzilisi. Bul basqısh ózine tán burılıw noqatı bolıp esaplanadı: ayırım balalardıń sóylewi tez rawajlana baslaydı, basqalarında bolsa barlıq kórinisler sozılıp ketedi. Sózlerdiń buwın dúzilisin ózlestiriw ushın balalarǵa buwınlardı basıw yáki shapalaq shalıw arqalı sózlerdi buwınlarǵa ajıratıw úyretiledi. Bul basqıshtıń aqırına kelip, balalar ápiwayı gáplerde temalardı muwapıqlastıra aladı, eki hám úsh buwınlı sózlerdi buwınlap aytıwdı úyrenedi, qısqa ertek hám gúrrińlerdiń mazmunın túsinedi

Tórtinshi basqısh – kóp sózli gápler. Bul basqıshta balalarǵa úlkenleriń sorawlarına tolıq ráwishte juwap beriwge úyretiledi. Bunıń ushın balalarǵa tómendegi wazıypalar usınıs etiledi:

- ✓ Syujet súwretleri boyınsha sorawlarǵa juwap beriledi,
- ✓ Tapsırmalardıń orınlanıwı hám isleniw háreketleriniń barısın gúzetiw,
- ✓ Soraq beriwdi úyreniw,
- ✓ Qısqa gúrrińlerdi tıńlaw hám olardıń mazmunı boyınsha sorawlarǵa juwap beriw.

Bul basqıshtıń aqırlarına kelip, balalar sóylesiw elementlerin ózlestiredi, ol kommunikativ funkciyanı iyeleydi, olar 3-4 buwınlı sózlerdi ayta aladı.

Besinshi basqısh – birlesip islew sheńberin keńeytiw. Bul basqıshta balalarǵa kelbetlik hám atlıqlar haqqındaǵı mańlıwmatlardı iyelew hám olardı ornında paydalana alıwǵa, 4-6 qatarlı qosıq qatarların yadlawǵa, bas hám ekinshi dárejeli aǵzalar menen gáp dúziwge úyretiledi. [3]

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq, motor alaliya sóylew kemshiligi de basqa sóylew kemshilikleri sıyaqlı logopedik isler waqtında durıs shólkemlestirilse óz nátiyjesin beredi. Bunıń ushın birinshi náwbette ata-analar balaların tuwılıwdan baqlap barıwı hám olarda qandayda bir kemshilik gúzetiletuǵın bolsa, tezlik penen tiyislı taraw qánigelerine alıp barılıp, aldın erteden alıw usınıs etiledi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

- V.S. Raxmanova “Korrekcion pedagogika va logopediya” Tashkent. 2007.
- M.Y. Ayupova “ Logopediya” Tashkent. 2007.
- L.R. Móminova, Sh.M. Amirsaidova, Z.N. Mamarajabova, M.U. Xamidova, D.B. Yokubjonova, Z.M. Djalalova, N.Z. Abidova “ Maxsus psixologiya” Toshkent. 2013.

Internet tarmaqlar

https://ussur-ds106.ru/uz/motornaya-ekspressivnaya-alaliya-lechenie-korrekciya-reb-nok/

ROTATSIZMNI KELTIRIB CHIQARUVCHI SABABLAR VA KORREKSION ISH

Yarashova Sevara Oqil qizi –Maxsus pedagogika (Logopediya) 3- kurs talabasi.
Tajimuratov Azizbek Jaqsimuratovich -Maktabgacha tarbiya va defektologiya kafedrasi òqituvchisi.

Annotatsiya: Bu maqolani tovosh talaffuzida kamchiligi bòlgan bolalar ,ya'ni ratatsizimni haqida va keltirib chiqaruvchi omillarni bartaraf etish tòǵrisida.

Аннотация: Эта статья о детях с дефектами звукопроизношения ,то есть о ратацизме, и об устранении причинных факторов

R tovushini meyoriy talaffuzi quyidagicha : lablar jilmaygan holda yuqori va pastki tishlar orasida bir barmoq oraliqda ochiq bòladi,Til qoshiq cheating shakliga keladi, tilning yon tomonlari jaǵ tishlarga qadalgan holda,old qismi Esa Tanguay va old tishlarga qadalgan holda,old qismi Esa tanglay va old tishlar tomon kòtarilgan holda,yumshoq tanglay kòtarilgan va burun yòllari berkitilgan ovoz unpaychalari jipslashgan holda tebranadi.Òpkadan chiqayotgan havo oqìmi bosimida til ham tebranadi va “ R ” tovushi meyoriy hosil qilinadi.

Kòp hollarda bolalar “R “ tovushini tòǵri talaffuz qilolmasligiga Tilda yugancha va havo bosimining pastligi, Tilda tonus bòlishi oqibatida r—l ; r—y tovoshlarga almashtirish kabi vaziyatlar

kuzatiladi.Bu vaziyatda bolada bòlayorgan òzgarishlarni aniq sabablarini òrganamiz bularga quyidagilar kiradi: bola artikulatsion a’zolaar faolligi tekshiriladi (Til,Lab, yumshoq tanglay) agar da Tilda tonus bòlib Til gipertonus holda bòlsa,bola tilling meyiriy talaffuz holatiga keltira olmaydi va bola “R” tovushini tòǵri va meyoriy talaffuz qilolmaydi. Havo bosimining pastligida bola “R” tovushini aytmoqchi bòladi ,lekin yetarli darajada havoning bòlmasligi oqibatida ham meyoriy talaffuz hosil bulmaydi.

Tilda yuganchaning bòlishi tilning tanglay va tepa tishlar tomon kòtarilishiga qarshilik bildiradiva bola òzi xoxlasada toǵri talaffuzini aytolmaydi.Bunday vaziyatda biz bolaga maxsus mashqalar va massajlar yordamida chòzish mumkinmi? Yoki tibbiy yordam kerakmi buni aniqlab olamiz ,bazi holatlarda yugancha bòlsa ham Til tuqori tish va tanglayga tegishi mumkin va bu vaziyatda bolaga meyoriy talaffuzni yaxshilab tushuntirib bolaga his qildiramiz. RATATSIZIM tashxisi qòyilgan bolalarni biz 3-4 yoshladan olib ishlasak bòladi,chunki 4 yoshgacha bola erkalanib yoki artikulatsion a’zolarining hali yetarli darajada shakllanmagan bòlishi mumkin. Biz logopedlar shaxsiy tajribamizdan yuganchasi bor bola bilan ishlashdik va quyidagi natijalarga erishdik. Yuganchasi bor bola tilling tepa tish va tanglayga kòtarilmadiva aynan shu vaziyatda biz Stomotolog ,Xirurglarga murojat qilamiz. Tildagi tikinlar bitgandan keyin biz òz ishimizni boshlaymiz.Avval artikulatsion mashqlarni bajarishni òrgatamiz òrgatayormgan mashqlarimiz aynan “R” tovushini meyoriy talaffuzda kerak bòlganlarini tanlaymiz va òrgatamiz bunga quyidagi jarayonlar boradi, avval Til maxsus zont va massajlar yordamida tilni harakatchanligini oshiramiz va arkulatsion mashqlarni bajaramiz (otcha , chashkacha, chivincha, filcha, soatcha, shirin murabbo, qòziqorin, arǵimchoq va yelkancha mashqlarini yengildan murakkabga bajaramiz birgalikda to bola mustaqil bajara olguncha. Artikulatsion mashqlar aniq va tòǵri bajargandan keyin pastanovka jarayoninig asosiy qismiga òtamiz, aynan shu jarayonga òtishdan oldin bola bilan òyinlar yordamida mashqlarni mustahkamlasak bòladi .Biz “Artikulatsion daraxt “ metodidan qòllasak bòladi. Bu òyinda òrgangan mashqlarimizni stikerlarga yozib maxsus daraxtchaga yopishtirib qòlash ancha maqsadga muvofiqroq bòlardi. Tovosh qòyish jarayonida biz bolaga uning imkoniyatidan kelib chiqib d d d d d d aytish taklif qilinadi , bu jarayonda òzimiz ham bola bilan birdalikda to kònikma hosil bòlguncha davom etiramiz va dir dir dir dir bòǵiniga òtib boladan takrorlashi Sòraladi va bolada - dil - dil – dil bòǵini hosil bòladi va biz maxsus zond yortamida ta’sir òtkazamiz . Tilda vibratsiya holis qilamiz bu jarayonlar kònikma hosil qilingandan keyingina keying bosqichlarga òtamiz biz mexanik usuldan foydalandik. Bolada anir -dir -dir - dir bòǵini hosil bòlganday keyin mexanik ta’sirni kamaytirib boramizva boladan aniq va chiroyli vibratsiyadan keyin “R” tovushini eshitguncha davom etamiz. “R” tovushi meyoriy hosil qilinaganda yopiq va ochiq bòǵinlarda mustahkamlaymiz.

a a a a a a r ò ò ò ò ò r

o o o o o o r I I I I I I r

u u u u u u r e e e e e e r.

Avval bir bòǵinli sòzlarda keyin ikki va uch va kòp bòǵinlarda mustahkamlaymiz bunda bolaning yoshi uning individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda sòzlar,maqollar, she’r va topishmoqlardan foydalansak bòladi. Biz” Sòz qismini top” òyinidan foydalandik u quyidagicha bòladi sòz bòginlarga bòlib nomerlanadi bunga misol qilib :1)- re 2)- ra 3)- ruch 1) -dis 2)- ke 3)- ka 1) -ka 2)- ta ….. davom etadi

1.rediska 2. Raketa 3. Ruchka

Keyingi òyinimiz rasimlar beriladi bolaga bola rasimdagi tasvirda “r” tovushi qatnashganmi yoki yòqmi ajratib aytib turadi agarda sòzda “r” tovushi bòlsa yashil qutichaga ,qatnashmagan bòlsa qizil qutichaga solishini sòraymiz. Bolaga har mashǵulotimiz davomida sòzlarni òzlashtirib sòz birikma ,sodda gaplardan oddiydan murakkabga qarab qòlaymiz.

Bolaga javobida “r tovushi qatnashgan maqol beriladi va bola tòǵri qòllashi nazorat qilib turiladi. Maqolni javobini bola topsa quvnoq stikerlar bilan bolani raǵbatlantiramiz quyidagicha bòlishi mumkin.

King favorite quchadi,oylab yillab uchadi. (raketa)

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Ayupova M.Y. Logopediya /Darslik/ O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta - maxsus ta’lim vazirligi. T.:, “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati”, 2019 y. - 560 b.

2. Logopediya meyoriy talafuzga òrgatish. Shamurotova Z. Toshkent: 2012.-200 b

3. T.J. Azizbek “ Mektepke shekemgi hàm kishi mektep jasìndaĝi balalardiñ seslerdi aytiwdaĝì kemshiliklerin saplastiriw. Nukus. “Avangard” 2022

BO‘LAJAK SURDOPEDAGOGLARNING IMO-ISHORA NUTQI VOSITASIDAGI KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH TIZIMI SAMARADORLIGI

M.Abdullayeva-PhD ,Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Y.Toylokova-Surdopedagog,Farg’ona shahridagi alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasasi

Annotatsiya:Ushbu maqolada bo‘lajak surdopedagoglarning imo-ishora nutqi vositasidagi kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish tizimi samaradorligi haqida so’z yuritilgan

Аннотация: в данной статье рассматривается эффективность системы развития коммуникативной компетенции будущих сурдопедагогов средствами жестовой речи

Imo-ishoralardan kommunikatsiyaning asosiy vositasi sifatida foydalanish ellik ming yil ilgari paydo bo‘lgan hamda insonlar muloqotida juda katta ahamiyatga ega bo‘lgan. Shimoliy Amerika hindu qabilalari va avstraliyaliklar uchun urush va ov sharoitlarida tovushsiz muloqot qulayroq bo‘lgan, bunda ishoralar muloqot quroli va diniy marosimlar komponenti sifatida gavdalangan. Ishora tizimi hindularning turli qabila guruhlariga yagona, umumiy kengashlar, savdo bitimlarida shaxslararo muloqot vositasi sifatida qo‘llanilgan. U o‘zining grammatikasiga ega bo‘lib, suhbatdoshlarning ehtiyojlarini to‘la qondirgan. Imo-ishoralarga ko‘pincha ma’ruzachi murojaat etgan, uni yordamida ma’ruzachi fikrini ifodalagan, mantiqiy nuqtalar qo‘ygan.

Imo-ishora tillari, odatdagi milliy so‘zlashuv tillari singari doimiy ravishda rivojlanib boradi va eshitishida muammolari bo‘lgan insonlarning kundalik hayot ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda yangi so‘zlar, iboralar va so‘z birikmalarini lug‘atiga kiritadi. Dunyoda 300 dan ortiq turli xil imo-ishora tillari mavjud va ularning aksariyati to‘liq tabiiy tillar sifatida tan olingan. Shuningdek, xalqaro imo-ishora tili (*International sign language, ISL*) ham mavjud bo‘lib, u turli mamlakatlardagi kar va eshitish qobiliyati zaif odamlar tomonidan karlar o‘rtasidagi xalqaro tadbirlarda va muloqotda qo‘llaniladi. Imo-ishora tillari dunyoning ko‘plab mamlakatlarida huquqiy maqomga ega. Amalda imo-ishora tilining huquqiy maqomi shuni anglatadiki, barcha muassasalar eshitish qobiliyatida nogironligi bor odamlar uchun surdo tarjima xizmatlarini ko‘rsatishi shart. “O‘zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunning 22-moddasida imo-ishora tilining cheklangan huquqiy maqomi «shaxslararo aloqa vositasi» sifatida tan olingan. Afsuski, mamlakatimizda imo-ishora tili ma’lumot olish va sifatli ta’lim olish uchun to‘laqonli til sifatida emas, balki faqatgina kar va zaif eshituvchi insonlarning o‘rtasidagi aloqa vositasi bo‘lib qolmoqda. Ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarning ko‘pgina o‘qituvchilari imo-ishora tilini bilmaydi va ko‘pgina hollarda o‘quvchilardan o‘rganadilar. Tabiiyki, o‘quvchilar yetarli darajada kalkirlangan imo-ishora nutqini egallamaganlar. Ulardan o‘rgangan o‘qituvchilarning nutqiy kompetensiyasiga baho berish qiyin emas.

So‘nggi yillarda respublikamizda imkoniyati cheklangan aholi qatlamiga tibbiy-ijtimoiy yordam ko‘rsatishni kuchaytirishga qaratilgan izchil choralar ko‘rilmoqda. Shu bilan birga, eshitish va nutqida muammosi bo‘lgan shaxslar uchun axborot resurslari va davlat tezkor operativ xizmatlar bilan aloqa o‘rnatish imkoniyatlarini to‘liq ta’minlash orqali mavjud sharoitlarga moslashtirish tizimini yanada takomillashtirish zaruriyati mavjud. Zaruriyat asosida shaxslar o‘rtasida muloqot vositasi sifatida ishlatiladigan imo-ishora tilini yanada rivojlantirish, surdotarjimonlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish bo‘yicha qaror loyihalari ishlab chiqildi. Shuningdek, o‘zbek imo-ishora tili huquqiy maqomga ega bo‘lishi va mulkchilik shaklidan qat’iy nazar, barcha tashkilotlar, muassasalar va korxonalarda o‘zbek imo-ishora tilini aloqa tili sifatida ishlatish uchun shart-sharoitlar yaratilishi belgilandi. “O‘zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1

avgustdagi F-5006-son farmoyishi imkoniyati cheklangan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga nazarda tutgan. Mazkur farmoyish o‘zbek imo-ishora tilini yanada rivojlantirishning asosiy vazifalari etib belgilanadi: o‘zbek imo-ishora tilining imkoniyatlari cheklangan va sog‘lom insonlar o‘rtasidagi muqobil muloqot vositasiga aylantirilishini ta’minlash; o‘zbek imo-ishora tilini kelgusida yanada rivojlantirish yuzasidan istiqboldagi rejalarni prognozlash orqali uni takomillashtirish bo‘yicha dasturlar ishlab chiqish; o‘zbek imo-ishora tilining alifbosini yaratish va takomillashtirish, imkoniyatlari cheklangan shaxslarning alifbo asosida bilim olishlariga keng imkoniyatlar yaratish; o‘zbek imo-ishora tili asosida o‘qitiladigan ta’lim turlariga qo‘yiladigan davlat ta’lim standartlari va davlat talablarini qayta ko‘rib chiqish va takomillashtirish;ta’lim muassasalaridagi o‘quv-tarbiya jarayoniga o‘zbek imo-ishora tilini o‘qitishning zamonaviy ilg‘or shakllarini va dasturlariga oid imo-ishora tili bo‘yicha o‘quv-metodik adabiyotlar ishlab chiqish; o‘zbek imo-ishora tilining jamiyatdagi mavqeini oshirish. Mazkur farmon asosida o‘zbek imo-ishora tili eshitishi va nutqida og‘ir nuqsoni bo‘lgan shaxslar hamda ular bilan sog‘lom shaxslar o‘rtasida muloqot tili sifatida O‘zbekistonning butun hududida tan olinadi; mulkchilik shakli va idoraviy mansubligidan qat’iy nazar, barcha korxonalar, tashkilotlar va muassasalarda o‘zbek imo-ishora tilidan muloqot tili sifatida foydalanish uchun shart-sharoitlar yaratiladi. O‘zbek imo-ishora tili shaxslar o‘rtasidagi muloqot tili sifatida tegishli ma’lumot va ixtisoslikka ega bo‘lgan mutaxassislar tomonidan o‘zbek va boshqa xorijiy tillarga tarjima qilinishi mumkin. Mutaxassis oldiga qo‘yilayotgan talablar majmuasida imo-ishora nutqini mustaqil o‘zlashtira olish ko‘nikmasi katta o‘rin egallab bormoqda. Shu bois, raqobatbardosh surdo-tarjimon-surdopedagog mutaxassislarni tayyorlash imo-ishora nutqiga o‘rgatishni yangi texnologiyalarini qo‘llashning usul, metod va vositalari bilan qurollantirishdan iborat.

Mamlakatimizda karlar milliy imo-ishora nutqining mavqesi ortishi surdopedagoglar tomonidan daktil va imo-ishora nutqini kompetensiyasini rivojalantirish samaradorligini jiddiy oshirish zaruratini, talabalarni ishora nutqqa o‘rgatishni yangi tizimi yaratishni ta’minlaydi. Imo-ishora nutqi vositasida kommunikativ kompetensiyalarni leksik-semantik birliklar tarkibini aniqlash asosida takomillashtiriladi.

O‘qituvchi-surdopedagoglarni kasbiy tayyorlash sohasi yangi g‘oyalar, konsepsiyalarga, innovatsion usullarga muhtoj bo‘lib, ularni qo‘llash natijasida yuqori malakali mutaxassislar ko‘magida kar va zaif eshituvchi bolalarga ta’lim berish, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirish jahon andozalari darajasiga ko‘tarilishi mumkin. Zamonaviy mehnat bozorida nafaqat bilimli, balki turli toifadagi insonlar bilan imo-ishora nutqi vositasida muloqotga kirisha oladigan, jamoada ishlash qobiliyatiga ega, o‘zgalarni qiziqtirib, jalb eta olish singari qator muhim ijtimoiy malakalarga ega mutaxassis ko‘proq ustunlikka ega. Imo-ishora nutqi vositasidagi katta hajm va turli mazmundagi axborotlarni egallay olish, ularni tahlil etish, tizimlash, mustaqil xulosa chiqarish, shaxsiy qarorlar qabul qilish va mazkur qaror natijalarini oldindan ko‘ra bilish singari qobiliyatlar ham muhim rol o‘ynaydi.

Bo‘lajak surdopedagoglarni kasbiy tayyorlash texnologiyalari, leksik materialni to‘plashda kommunikativ yondashuv hamda ishora gaplarni yozma kodlash va dekodlashni ta’minlovchi ishora nutqining maxsus yozma tizimi va uning kompyuter versiyasini o‘zaro integratsiyalash asosida takomillashtirildi. Kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirish modeli tizimli-madaniy tamoyil, ta’lim jarayoniga tuzilmaviy-funksional va kommunikativ-kognitiv yondashuvlarni hamda o‘qitish usullarini tanlashning kompleks-texnologik tamoyilini mujassamlashtirgan tasavvurlarni bloklarga birlashtirish va ularni iyerarxik pedagogik ta’sir asosida takomillashtiriladi.

Bo‘lajak surdopedagoglarni imo-ishora nutqi vositasidagi kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishning imkoniyatlari, leksik materialni to‘plashda kommunikativ yondashuv hamda ishora gaplarni yozma kodlash va dekodlashni ta’minlovchi ishora nutqining maxsus yozma tizimi o‘zaro integratsiyalash asosida ijobiy natija beradi. Ishoralarni yozuv orqali kodlash va dekodlashdan foydalanish o‘qitish jarayonini intensivlashtirishga ko‘maklashadi.

Kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirish modeli tizimli-madaniy tamoyil, ta’lim jarayoniga tuzilmaviy-funksional va kommunikativ-kognitiv yondashuvlarni hamda o‘qitish usullarini tanlashning kompleks-texnologik tamoyilini mujassamlantirgan “imo-ishora nutqiga o‘rgatish” maxsus kursi asosida takomillashtiriladi. Imo-ishora nutqiga o‘rgatish maxsus kursini o‘qitish mazmuni–o‘qitish maqsadlari, vazifalari va o‘qitish tamoyillarida mujassamlangan modelli tasavvurlar bilan bog‘liq konstruksiyali blokni amalga oshirishni ko‘zda tutadi.

Adabiyotlar

1. “O‘zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1 avgustdagi F-5006-son farmoyishi

2. Назарова Н. М. Развитие теории и практики дефектологического образования. Сурдопедагогика: История, современные проблемы, перспективы профессиональной подготовки. — М., 2012.

3. Зайсева Г. Л. Жестовая реч в системе речевых средств при обучении взрослых глухих в просессе обучения. — М., 2016.

4. Зайсева Г. Л. Дактилология. Жестовая речь. Программы педагогических институтов. — М., 2016. — 13 с.

5. Зайсева Г. Л. Дактилология. Жестовая речь. —М.: Просвещение, 2017.

6. Fayziyeva U., Nazarova D., Qodirova F. Surdopedagogika (o‘quv qo‘llanma). – T.: “Sano standart” nashriyoti. 2012. b. 38.

NUTQI RIVOJLANMAGAN BOLALARNING PASSIV VA AKTIV LUG‘ATINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO‘LLARI

N.Abidova-PhD-Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Z.Abdusaidova- Logopediya yo’nalishi 4 kurs talabasi
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Bu maqolada nutqi rivojlanmagan bolalarning passiv va aktiv lug‘atini rivojlantirishning samarali yo‘llari haqida ma'lumot berilgan.

Аннотация: В этой статье представлена информация об эффективных способах развития пассивного и активного словарного запаса детей с нарушениями речевого развития

Mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-madaniy hayotida amalga oshirilayotgan tub islohatlar jamiyatimiz oldiga davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan hisoblangan ta’limni yangilash va yosh avlodni zamon talablariga javob bera oladigan barkamol inson etib tarbiyalash, ular ongiga mustaqillik g‘oyalarini singdirishdek muhim vazifalarni qo‘ymoqda.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida tarbiyalanuvchi har bir bolani zamon talabi asosida har tomonlama shakllangan shaxs bo‘lib, jamiyat ishlarida faol qatnashishida nutqning to‘g‘ri rivojlanishi juda katta ahamiyatga ega. Chunki, nutq-bu kishilararo aloqa quroli, milliy boylik hamda tarbiya, maorif va ijodiyot uchun qudratli vositadir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning to‘liq rivojlanmaganligini bartaraf etish zamonaviy logopediyaning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Bu katta amaliy ahamiyat kasb etadi: nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarni erta aniqlash va o‘z vaqtida amalga oshirilgan korreksion ish bolalarning ona tilini o‘zlashtirishda ortda qolishlarini oldini olish va bartaraf etishda logoritmik mashg‘ulotning muhim ahamiyatga ega. Mazkur sohada tadqiqot ishlarini olib borish qator omillar bilan shartlanadi. Ulardan biri bizning fikrimizcha, eng muhimi – ta’limning maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini o‘zlashtirish uchun tayyorlov ishlari muhim ahamiyatga ega.

Bolalarda ma’naviy, ruhiy, jismoniy, aqliy rivojlanishiga muvofiq keladigan hayot darajalariga ega bo‘lish huquqlari mavjud “Bola huquqlari haqidagi Konvensiya”ning 31 moddasida shunday deyilgan: “Bolalar dam olish, o‘ynash va badiiy tadbirlarda ishtirok etish huquqiga egadirlar”. Bolalarni ijodiy faoliyatga yo‘naltirishda ularning qiziqishlarini hisobga olib, ko‘maklashishlari lozim. Bolalarning istak, hoxish va qiziqishlariga qarab suhbatlar, uchrashuvlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj bolalar va o‘smirlarni o‘qitish, ularni tarbiyalash hamda davolash uchun ixtisoslashtirilgan ta’lim-tarbiya tashkilotiga yuborish va ulardan chiqarish ota-onalarining yoki boshqa qonuniy vakillarining roziligi bilan psixologik –tibbiy–pedagogik komissiyaning xulosasiga binoan amalga oshiriladi. Ixtisoslashtirilgan ta’lim tashkilotining o‘quvchilari qisman yoki to‘la davlat ta’minotida bo‘ladi.

Ta’lim-tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil etish uchun nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish darkor. Dunyoqarashi keng, sog‘lom ongli insonni tarbiyalash uchun sog‘lom tafakkurni shakllantirish zarur. Mamlakatimizning jahondagi rivojlangan davlatlar qatoridan joy olishi uchun yoshlarimiz chuqur nazariy bilim bilan birga amaliy ko‘nikma-malakalarini ham egallagan bo‘lishlari lozim.

Har qanday bilim, ko‘nikma, malakalar, ayniqsa, inson tafakkuri va xotirasi bolalik davrida jadallik bilan rivojlanadi. Demak, nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning ruhiy rivojlanish imkoniyatlarini to‘g‘ri tarkib toptirish, zarur vaqtda, alohida yordamga muxtoj bolalarga ta’lim-tarbiya berish jarayonida muhim omil hisoblanadi. Ma’lumki, nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarda xotira xususan eshituv xotirasi kamchiliklari uchraydi. Bunday bolalarning lug‘atlari kambag‘al bo‘ladi. Ularni maktabga tayyorlashda psixologlar bilan bir qatorda logopedlarning ham o‘rni beqiyosdir. Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning nutqiy xotira xususiyatlarini o‘z vaqtida aniqlash tibbiyot xodimlari, pedagog-psixolog va defektologlarning dolzarb vazifalaridan biridir.

Maxsus pedagogik, psixologik yordamsiz nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar 6 yoshda ba’zan 7 yoshda ham maktab ta’limiga tayyor bo‘lmaydi. Maktabgacha yoshdagi nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning xotirasini rivojlanmaganligi ularni logoritmik mashg‘ulotlar asosida maktabga tayyorlashdagi asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning xotirasining rivojlanmay qolishiga bolaning ruhiy rivojlanishining orqada qolganligi, bee’tiborlik, pedagogik qarovsizlik yohud bola salomatligining zaifligi sabab bo‘lishi mumkin. Bolalarda xotirani rivojlantirishda logoritmik mashg‘ulotlar muhim ahamiyatga ega.

Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning xotirasini rivojlantirishda logoritmik mashg‘ulotlardan foydalanishda mutaxassis psixolog, logopedlarning o‘rni muhim ahamiyatga ega. To‘g‘ri tanlangan psixologik metodikalar va to‘g‘ri tashkil etilgan logoritmik mashg‘ulotlar orqali nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning xotirasini shakllantirishimiz mumkin.

Nutqi to‘liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalari bor ota-onalar va ular tarbiyasi bilan shug‘ullanayotgan pedagoglar, psixologlar boladagi bu nuqsonni bartaraf etish uchun erta yoshdanoq logoritmik mashg‘ulotlarni ta’lim jarayonining sifat va samaradorligi yanada oshirishi mumkin.

Ta’lim-tarbiya tizimida yangi davrning boshlanganligidan darak beradi. Ushbu hujjatlardan bayon qilingan fikr-mulohazalar va talablarni amalga oshirish uchun ta’lim-tarbiya tizimi, turli xil logoritmik mashg‘ulotlarning barcha bo‘g‘inlari samarali va sermahsul faoliyat ko‘rsatmoqlari talab qilinadi, shu jumladan logopediya fanida ham.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning yetakchi faoliyati - bu o‘yindir. 5yoshdan 7yoshgacha bo‘lgan bolaning diqqatini rivojlantirish jarayonida bilish jarayonlarining qanday rivojlanayotganini ham hisobga olishimiz lozim. Bu uchun maxsus metodikalar, o‘yinlar va mashqlar mavjud. Agar vaqt o‘tkazib yuborilgan bo‘lsa, bola bilan qaytadan diqqatni shakllantirishga qaratilgan ishlarni amalga oshirish lozim.

Diqqat va xotira chambarchas bog‘liq, shuning uchun ularning rivojlanishiga qaratilgan ko‘p mashqlar juda o‘xshash. Quyida bolalar uchun mo‘ljallangan namunali mashqlar va o‘yinlar keltirib o‘tilgan, ular diqqat, undagi asosiy narsaga e’tibor qaratishiga yordam beradi, idrok, xotirani rivojlantirishga hissa qo‘shadi.

“Do‘kon”. Bolaga “do‘kon”ga borish taklif etiladi va barcha sotib olinishi kerak bo‘lgan predmetlar (mahsulotlar)ni eslab qolish so‘raladi. Dastlab 1-2 predmetlarni eslab qolishni so‘rashdan boshlanadi va asta-sekin bu predmetlarning soni 5-7 gacha ko‘paytiriladi. Bu o‘yinda rollarni almashtirib turish juda foydalidir: kattalar ham, bolalar ham galma-galdan qizi (yoki o‘g‘li), ona (yoki ota) va albatta xaridorning buyurtmasini diqqat bilan tinglab, so‘ngra esa buyumni barchasini olib kelish uchun ketadigan sotuvchi rollarini almashtirish foydali. Har xil turdagi “Non mahsulotlari”, “Sut mahsulotlari”, “O‘yinchoqlar” va boshqa turdagi do‘konlarni tanlash va almashtirib turish mumkin.

“So‘zni tikla”. Bolaga ma’nosi jihatidan bir-biri bilan bog‘lanmagan 5-7 ta so‘zlar: sigir, stol, devor, xat, gul, sumka, bosh o‘qib beriladi. Keyin qatordagi bitta so‘zni tushirib qoldirgan holda so‘zlar qatori yana o‘qib eshittiriladi. Bola tushirib qoldirilgan so‘zni aniqlab, aytib berishi kerak. Topshiriqlar variantlari: qayta o‘qishda bir so‘zni boshqa (bir sematik guruhdagi) so‘z bilan almashtirish mumkin (masalan, sigir so‘zini – buzoq so‘zi bilan; ohangi bo‘yicha o‘zaro yaqin so‘z bilan almashtirish

mumkin, masalan non so‘zini–nok so‘zi bilan); bola yo‘l qo‘yilgan xatoni aniqlashi kerak. Agar bola qiyinchilikka duch kelsa, so‘zga mos holdagi rasmni tanlashi va so‘zni nomini aytishini taklif etish mumkin.

“Takrorla va davom ettir”. Bola qandaydir so‘zni aytadi. Keyingi ishtirokchi shu so‘zni qaytaradi va yangisini qo‘shadi. Shu tarzda, har bir ishtirokchi oldingi ishtirokchilar takrorlayotgan va tuzayotgan so‘zlar qatorini takrorlab, ohirida yangi so‘zni qo‘shadi. O‘yin variantlari: bir umumlashtiruvchi guruh so‘zlaridan qatorlarni tuzish, masalan: rezavorlar, mevalar, hayvonlar, mebel, idish-tovoqlar va h.k.; ma’lum bir sifatlardan, masalan: “Tarvuz qanaqa?” Javob: “Yashil, yo‘l-yo‘l, suvli, shirin, katta, og‘ir, mazali va h.k.”. Nisbatan murakkab topshiriq turi, bog‘langan hikoyani tuzish hisoblanadi. Bunda har bir ishtirokchi oldingi ishtirokchilar tomonidan tuzilgan gapni yoki hikoyani takrorlab, jumlani davom ettiradi.

“Kerakli so‘zlarni eslab qol” (bilvosita eslab qolish). Taklif qilingan jumlalardan (hikoyalardan) bola faqat ob-havo sharoiti, transport, o‘simliklar va hokazolarni bildiruvchi so‘zlarni eslab qolishi lozim. Bola yanada mustahkam eslab qolishi uchun aytilgan predmetlar tasvirlangan yoki shu predmet to‘g‘risida eslatuvchi predmetli rasmlarni tanlab olish taklif eilishi mumkin.

“Assotsiatsiyalar zanjiri”. Bir-biri bilan bog‘liq bo‘lmagan bir nechta so‘zlarni eslab qolish zarur, masalan: uy, mushuk, oyna, o‘rmon, apelsin va boshqa. Buning uchun sun’iy assotsiatsiyalar metodini qo‘llash zarur. “Uyni tasavvur qiling, uning ichida momiq mushuk yurib ketyapti, birdan u oynadan sakrab o‘rmonga tushib qoldi, bu o‘rmonda apelsin daraxtlari o‘sar ekan. Shu tarzda so‘zlarni o‘zaro bog‘lab, siz ularni kerakli tartibda boshidan ohirigacha eslab chiqayotganingizga kutilmagan holda amin bo‘lasiz”. Agar bolalar qiynalsa, ularga mos keluvchi syujetli rasmni tanlashni taklif qilish mumkin.

“Qo‘g‘irchoqning tug‘ilgan kuni”. Boshlovchi bolaga qo‘g‘irchoq Umidaning tug‘ilgan kuni ekanligini va tez orada uni tabriklagani mehmonlar kelishlarini aytadi. Bola har bir bolaga ismi bilan murojat qilib, ularga choy taklif qilishi kerak. Boshlovchi mehmon qo‘g‘irchoqlarni ko‘rsatadi va ularning ismlari bilan tanishtiradi. Bola dasturxon yozadi, mehmonlarni taklif etadi va ularga ismi bilan murojaat etgan holda choy bilan mehmon qiladi. O‘yinni mehmonlar sonini 6-7 nafargacha ko‘paytirib qiyinlashtirish mumkin.

Maktabgacha yoshdagi nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarda xotira xususiyatlarini rivojlantirish nutq komponentlarini shakllantirish va rivojlantirishga doir logopedik ishlar bilan birgalikda amalga oshirilishi mazkur bolalarni savodni egallash, tovush analizi va sintezi malakalarini o‘zlashtirish, lug‘at boyligini kengaytirish, bolalar tomonidan boshlang‘ich o‘qish va yozish malakalarini egallash samaradorligiga va ularni maktab ta’limiga tayyorlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 22 dekabrdagi Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida»gi 802-son Qarori.
2. Mo‘minova L.R. Bolalarni logopedik tekshirish va o‘qitish. T.:, RTM, 1992 y.
3. Mo‘minova L.R. Logopediya. T.:, “O‘qituvchi”, 1994 y.
4. Mo‘minova L.R. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda nutqning to‘liq rivojlanmaganligini bartaraf etishning korreksion-pedagogik asoslari: Ped.fan.dok.diss. – T.: 1991. -56 b.

Mo‘minova L.R. va Nurkeldiyeva D.A. Pedagogika-psixologik diagnostika T.:, “Ilm ziyo”, 2012 y. – 150.

ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALAR TASNIFI, ULARNI O‘QITISH UCHUN AMALIY TAVSIYALAR

Mirsaid Yunusov-Jizzax davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada eshitishida nuqsoni bo’lgan bolalarning tibbiy, pedagogik va xalqaro tasniflari, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning ruhiy va ijtimoiy sifatlarini rivojlantirish, eshitishida nuqsoni bo’lgan bolalarni o‘qitish uchun amaliy tavsiyalar keltirilgan**.**

Аннотация.В статье представлены медико-педагогические и международные классификации детей с нарушениями слуха, практические рекомендации по развитию

психических и социальных качеств детей с нарушениями слуха, обучению детей с нарушениями слуха.

Nutq — murakkab ruhiy faoliyatdir. U ruhiy jarayonlarning tarkib topishiga va bolaning umuman barkamol bo‘lib o‘sishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Nutq eshituv organlari vositasi bilan idrok etishga asoslangan bo‘lib, atrofdagilarga taqlid etish yo‘li bilan rivojlanib boradi. Og‘zaki nutqning shakllanishida eshituv analizatori, nutqni harakatga keltiruvchi analizator ishtirok etadi. Nutqni harakatga keltiruvchi analizator eshituv analizatori bilan mahkam bog‘langan holda ishlaydi, eshituv analizatorining rivojlanish darajasi esa ko‘p jihatdan talaffuzga bog‘liq. Bola nutqining o‘sib borishi tovushlar talaffuzi, fiziologik va fonematik eshitishning kamol topib borish darajasi bilangina xarakterlanib qolmay, balki eng muhimi — o‘z nutqi va atrofdagilar nutqidagi so‘zlarning tuzilishini, tovush tarkibini farqlay olish qobiliyati bilan ham xarakterlanadi.

Surdopedagogika – (lotincha surdos – kar) bu maxsus pedagogikaning tarkibiy bo‘limi bo‘lib, surdopedagogikaning umumiy maqsadi muloqot va bilish subyekti sifatida eshitishida nuqsoni bo‘lgan shaxsning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy sifatlarini rivojlantirishdir.

V.I. Beltyukov, F.F.Rau, T.S.Zikova, Y.P.Kuzmichyova, Y.G.Rechiskaya, R.M.Boskis, L.V.Neyman, V.I.Luboskiy, A.G.Zikeev, K.G.Korovin, K.V.Komarova, A.M.Goldberg, L.E.Fingerman, K.I.Tudjanova, E.I.Leongard, L.P.Noskova, A.D.Salaxova, L.A.Golovchis, N.F.Slezina, O.I.Kukushkina, T.K.Korolevskaya T.A.Vlasova, B.D.Korsunskaya kabi olimlar eshitishida muammosi bo‘lgan bolalarni maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarni ta’lm-tarbiyasi haqida ishlarini olib borish, ularda rivojlanishning ikkilamchi nuqsonlarini paydo bo‘lishini oldini olish, sog‘lom psixologik muhitni yaratish, keng kommunikativ tajriba vositasida og‘zaki nutqni shakllantirish, eshitish qoldig‘iga tayangan holda sensor perseptiv faoliyatni rivojlantirish, og‘zaki nutqni idrok etish va tushunish malakalarini takomillashtirish yo‘llarini o‘z ilmiy ishlarida yoritib berganlar.

Milliy surdopedagogikada olib borilgan tadqiqotlarda U.Y.Fayziyeva, N.H.Dadaxo‘jayeva, F.J.Alimxodjayeva, N.Sh.Bekmurodov, X.M.Gaynutdinov, D.R.Nazarova, F.U.Qodirova, Z.N.Mamarajabova, R.Rustamova eshitishida muammosi bo‘lgan o‘quvchilar ta’lim-tarbiyasi jarayonini takomillashtirish orqali ularning ijtimoiy moslashuvlari darajasini ko‘tarishning yo‘l va vositalari asoslab berildi.[7]Maxsus ta’lim sohasida eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quv- chilar nutqini rivojlantirish, maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirish masalalari umumiy tarzda o‘rganilgan, eshitishida muammosi bo‘lgan o‘quvchilar ta’lim-tarbiyasi jara- yonini takomillashtirish orqali ularning ijtimoiy moslashuvlari darajasini ko‘tarishning yo‘l va vositalarini asoslab berish bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlari diqqatga sazovordir.

Surdopedagogika fanida eshitishida nuqsonlari bor bolalar kar, zaif eshituvchi, kech kar bo‘lib qolgan bolalar guruhiga bo‘lib o‘rganiladi.

Karlik –eshitishning mutlaqo yo‘qligi (mutlaqo eshitmaslik) yoki pasayishining shunday shakliki, unda og‘zaki nutq faqat qisman, eshitish apparatlari (moslamalari) yordamida idrok etiladi.

Zaif eshitish – har ikkala quloq bilan eshitishning pasayishi, unda nutqni idrok etishda qiyinchiliklar yuzaga keladi, biroq ovoz kuchaytirilganda uni idrok etish mumkin bo‘ladi.

Kech kar bo‘lganlar - nutqni egallaganidan keyin, ya’ni 2-3 yoshda qandaydir kasallik yoki jarohat oqibatida eshitish qobiliyatini yo‘qotgan bolalar. Bunday bolalarda eshitish qobiliyatining yo‘qotilishi turlicha: total, yoki karlikka yaqin, yoki zaif eshitadigan bolalarda kuzatiladiganiga yaqin bo‘ladi.

Birinchi tasniflash XVI asrga to‘g‘ri keladi. Italiya olimi **D.Kardano** karlikning vujudga kelish vaqti va nutqiy rivojlanish darajasiga asoslanib, 3 guruhga karlarni ajratgan:

Tug‘ma karlar.

Erta kar bo‘lganlar (nutqi rivojlangunga qadar);

Kech kar bo‘lganlar (nutqi saqlanib qolganlar).

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning bir necha tasnifi mavjud. Keng tarqalgan tibbiy tasniflardan biri **L.V.Neyman** tomonidan ishlab chiqilgan tasnif sanaladi.

Eshitish funksiyasi buzilganlik darajasini aniqlash uchun L.V.Neyman kar va zaif eshituvchi bolalarni tonal audiometriya va nutq yordamida tekshirgan.

L.V.Neyman idrok etiladigan chastotalar hajmiga bog‘liq ravishda karlarning 4 guruhini farqlaydi:

1. guruh – eng past 125-250 Gs chastotalarni idrok etadigan bolalar. Bunday bolalar qandaydir nutq tovushlarini farqlamaydi va qulog‘i yaqinida aytilgan juda baland tovushlarga yoki yaqin masofadan turib berilgan intensiv tovushlarga (baqiriq va sh.k.) reaksiya qiladi.
2. guruh – 125-500 Gs chastotani idrok etadigan bolalar. Bu guruh bolalar qulog‘i yaqinida aytilgan baland tovushlarga reaksiya qiladi, «o» va «u» unlilarini farqlaydi. Boshqa juda baland tovushlarni idrok etishga qodir.
3. guruh – past va o‘rta chastotalar, 125 -1000 Gs gacha diapazondagi tovushlarni idrok etadigan bolalar.
4. guruh – 125 - 2000 Gs chastotani idrok etadigan bolalar.

3 - va 4 - guruhga mansub bolalar yaqin masofadan turib kamroq intensiv va chastotasiga ko‘ra turlicha tovushlarni (musiqa asboblari tovushi, maishiy tovushlar – eshik qo‘ng‘irog‘i, telefon qo‘ng‘irog‘i va sh.k.) idrok etadi.

4-guruh bolalari deyarli barcha unlilarni, qulog‘i oldida yoki yaqin masofadan aytilgan alohida jumla va so‘zlarni farqlaydi.

Kar bolalarning hammasida u yoki bu darajadagi qoldiqli eshitish bo‘ladi. Qoldiqli eshitish idrokini rivojlantirish bo‘yicha maxsus ish jarayonida og‘zaki nutqning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Zaif eshituvchilik ham turli darajada namoyon bo‘ladi.

L.V.Neyman eshitishning pasayish darajasi bo‘yicha zaif eshituvchi bolalarni 3 ta darajaga ajratadi.

1. daraja – nutqiy diapazonda eshitishning pasayishi 50 dBgacha nutqiy muloqot qilish mumkin. 1 m dan ortiq masofadan so‘zlashish balandligidagi nutqni saralab idrok etish mumkin.
2. daraja – eshitish 50-70 dB gacha nutqiy diapazonda pasaygan. Nutqiy muloqot qiyinlashgan. Og‘zaki nutq 1 m dan kam masofadan idrok etiladi.
3. daraja - eshitish 70-80 dB gacha nutqiy diapazonda pasaygan. So‘zlashuv balandligidagi nutq hatto qulog‘i oldida ham farqlan- maydi. Muloqot baland ovoz yordamida quloqqa yaqin masofada amalga oshiriladi.

L.V.Neyman tasnifiga ko‘ra karlik va zaif eshituvchilik o‘rtasidagi shartli chegara **80 dB** ni tashkil etadi.

R.M. Boskis eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni pedagogik jihatdan tasniflagan: **karlar va zaif eshituvchilar.**

Nutqiy rivojlanishga bog'liq ravishda zaif eshituvchi bolalarning 2 guruhi farqlanadi:

- kichik nuqsonlarga (tovush talaffuzi buzilishlari, nutqning grammatik qurilishida buzilishlar) ega bo'lgan, nisbatan rivojlangan nutqni egallaydigan bolalar;
- nutqiy funksiya rivojlanishida jiddiy kamchiliklar (jumlalar qisqa, noto'g'ri qurilgan, ayrim so'zlar juda qo'pol tarzda buzilgan va sh.k.) bo‘lgan bolalar.

Kar bolalarni ham nuqsonning yuzaga kelish vaqtiga nisbatan 2 guruhga bo'lishadi:

- eshitishni hayotining 1- va 2-yilida yo'qotgan yoki kar tug'ilgan bolalar;
-keyin kar bo'lib qolgan bolalar, ya'ni eshitishni 3-4 yoshida yoki undan keyin yo'qotgan, karlik ancha keyin yuzaga kelgani sababli nutqni saqlab qolgan bolalar.

Tibbiyotda hozirgi kunda bolalarning eshitish holatini baholashda **Xalqaro tasnif**dan foydalaniladi.

Zaif eshituvchilikning 1-darajasi – eshitishning pasayishi 40 dB dan ortmaydi.

Zaif eshituvchilikning 2-darajasi – eshitishning pasayishi 40 dB dan 55 dB gacha.

Zaif eshituvchilikning 3-darajasi – eshitishning pasayishi 55 dB dan 70 dB gacha.

Zaif eshituvchilikning 4-darajasi – eshitishning pasayishi 70 dB dan 90 dB gacha.

Eshitishning **90 dB** dan ortiq pasayishi **karlik** deb hisoblanadi

Detsibel asosan tovush va shovqin darajasini ifodalash uchun qo‘llangani sababli, quyida, tovush va shovqinni detsibellarda ifodalanish darajasini keltiramiz:

1-jadval

Tovush yoki shovqin	**Darajasi (qiyosiy bahosi)**
0 dB	Eshitish chegarasi (hech nima eshitilmaydi)
10 dB	Deyarli hech narsa eshitilmaydi (daraxtdan uzilgan bargning yerga tushishi)
15 dB	Sal eshitiladi (barglar shitirlashi)
20 dB	Shivirlab gaplashish
25 dB	Pichirlab gaplashish
30 dB	Soat chiqillashi, yengil ovozda gaplashish
35 dB	Oddiy past ovozda gaplashish
40 dB	Odatiy ochiq ovozda gaplashish
45 dB	Ovozni ko‘tarib gaplashish
50 dB	Baland ovozda gaplashish. Yozuv mashinkasining shaqillashi
55 dB	Baland ovoz, idoralardagi shovqin darajasi uchun me’yor chegarasi
60 dB	Shovqin (qattiq ovozda gapirish)
70 dB	Baqirish
80 dB	Qichqirish, chinqirish, mototsiklning o‘t olishi
90 dB	Qattiq qichqiriq, poyezd vagonlari o‘tishi
100 dB	O‘ta qattiq chinqirish, momaqaldiroq gumburlashi: ruxsat etilgan eng yuqori shovqin chegarasi.
110 dB	Vertolyot parraklari shovqini
120 dB	O‘ta kuchli shovqin (otboy bolg‘asi)
130 dB	Og‘riqli darajada shovqin (samolyotning uchishi)
140 dB	Reaktiv samolyot shovqini, kontuziyaga olib keladigan darajadagi shovqin
160 dB	Bunday shovqindan odam asabiy shok holatiga tushadi, jiddiy jarohat oladi. Tovush tezligidan tez uchuvchi samolyot shovqini
	160 dB dan yuqori shovqin quloq pardalarini yirtib yuboradi va o‘pkani jarohatlaydi.
200 dB	O‘limga olib kelishi mumkin bo‘lgan darajadagi shovqin
282 dB	Yadro portlashida tarqaladigan zarba to‘lqinidan hosil bo‘ladigan shovqin

Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish uchun amaliy tavsiyalar

Sinfda barcha bolalar «P» shaklida o‘tiradi. Bu usul orqali bolalar bir-birini ko‘ra oladi, imo-ishorali nutqdan, labdan o‘qish va mimikalarni yaxshi tushuna oladi, bu usul bilan sinf faoliyatini yanada faol ishtrok etishga yordam beradi;

- Gapirayotganda bolaga qarash kerak;
-Sekin va aniq gapirish, judayam baland gapirish kerak emas;
-Qisqa, aniq va lo‘nda gaplardan foydalanish kerak;
-Tildan barqaror (izchil)foydalanish kerak;
-Bolalardan (agar u og‘zaki nutqqa ega bo‘lsa) nimani tushunganliklarini qaytarishini so‘rang;
-Sinfda bergan ma’lumotlaringizning kalit so‘zlarini yozing;

-Audiolog bilan ishlashni o‘rgating va bolalarni eshitish qoldig‘ini iloji boricha maksimum masofada foydalanishiga o‘rgating;

-Muhim bo‘lmagan yaratilgan ko‘p manbali ovozlarni pasaytiring, ular bolalarning eshitishida qiyinchilik tug‘diradi, shuningdek bu eshitish qoldig’idan foydalanish bolalar uchun muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi Farmoni.

2. J. Dillon va M. Maguire (1998). O'qituvchi bo'lish. Bukingem: Open University Press. 53–64.

3. Блинов В.И., Виненко В.Г., Сергеев И.С. Методика преподавания в высшей школе. учебно-практическое пособие / – М.: Юрайт, 2018.– 315 с.

4. Современные образовательные технологии в вузе: справочник / Сост. О. Н. Хохлова. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2011. – 44 с.

5. Yunusov, M. (2022). ESHITISHIDA MUAMMOLARI BO’LGAN BOLALAR ESHITUV-NUTQIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISHGA TAYYORLASHDA “SPEECH VIEWER" DASTURI IMKONIYATLARI.

6. Yunusov, M. (2022). Eshitish qobiliyati buzilgan bolalar ta’limi: qiyinchiliklar, uni bartaraf etish yuzasidan tavsiyalar.

AUTIZM SINDROMI VA UNI KORREKSIYALASHNING TEXNOLOGIYALARI

Axrorova Sevinch Abrorovna-Jizzax davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar autizmi, ularning belgilari, autizm sindromiga chalingan bolalar rivojlanishidagi nuqsonlar, ularning oldini olish, bollar autizmini korreksiyalashda qo’llaniladigan metod va texnologiyalar yoritib berilgan.

Abstract. This article describes children's autism, their symptoms, developmental defects of children with autism syndrome, their prevention, methods and technologies used in correction of children's autism.

Аннотация.В данной статье описаны детский аутизм, его симптомы, дефекты развития детей с синдромом аутизма, их профилактика, методы и технологии, применяемые в коррекции детского аутизма.

Autizmning asosiy belgisi reallikni qabul qilishning buzilishi. Autizmdan qiynalayotgan bola hech kim bilan muloqotga kirishishni hoxlamaydi. Hatto, kishilarda bola og’riqni ham sezmaydigandek tasavvur paydo bo’ladi. Nutqi sekin rivojlanadi. Bola har qanday yangilikdan qo’rqadi, takroriy harakatlarni bajaradi. Agar ota-ona bolada autizm alomatini payqasa, zudlik bilan bolalar mutaxassisga murojaat etishlari zarur. Ayni vaqtda bolalarni rivojlantiruvchi ko’plab markazlar tashkil etilgan bo’lib, u yerda tashxis qo’yishga hamda samarali davolanishga yordam berishadi.

Autizm (grekcha “autos” – “o’zim” degan so’z) – bu ruhiyatning o’ziga xos holati bo’lib, bemor tashqi olam, atrofdagilar bilan muloqot qilishni istamaydi. U yolg’izlikni yoqtiradi. Yana bir xil xatti-harakat va shunday so’zlarni takrorlaydi. Kasallikka doir “autizm” terminini fanga 1912 yilda E.Bleyler kiritgan. Uning fikricha, xasta odam o’z olamida yashaydi. Fikrlashi boshqalarnikiga o’xshamaydi. Ularning xatti-harakatlari real voqyelik bilan bog’liq emas. Bemorlarning harakatlarida hissiy kechinmalar asosiy o’rin tutadi. Bu kasallik sindromi o’g’il bolalarda qiz bolalarga nisbatan ko’p uchraydi. Kasallikning ilk belgilari uch yoshgacha kuzatiladi. Ba’zan klinik belgilar barvaqt aniqlanishi ham mumkin.

Statistik ma’lumotlarga ko’ra, 2000 yilda autizmning tarqalishi har 10.000 bolaga 5-26 holat to’g’ri kelgan. 2005 yilda 250 - 300 nafar bolaga o’rtacha bitta autizm holati to’g’ri kelardi, bu bola yoshidagi qandli diabet, Daun sindrom yoki onkologik kasalliklardan ham yuqori degani. Jaxon Sog’liqni saqlash tashkilotining ma’lumotiga ko’ra, 2008-yilda har 150 nafar bolaga 1 ta autizm holati to’g’ri kela boshladi. Shu vaqtdan e’tiboran Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) jamiyat uchun muammoning jiddiyligi hamda asoratlaraning og’irligini tushungan holda 2 aprelni «Butunjahon autizm muammosi haqidagi axborotni tarqatish kuni» deb elon qildi. 2012 yilda Amerikadagi kasallanishni nazorat qiliish markazi har 88 nafar bolaga 1 ta autizm holati to’g’ri kelganini ma’lum qildi. Qariyb 10

yil ichida autizmdan qiynalayotgan bolalar soni 10 baravarga ko'paygan. Achinarlisi, bunday o'sish kelgusida ham davom etishi mumkin.

Psixiatrlar bolada autizm borligini darrov aniqlashga qiynalishadi. Bunga autizm alomatlari normal rivojlanayotgan bolada ham kuzatilishi sabab bo'ladi. Shu bois tashxis ko'pincha kechikib qo'yiladi. Autizm uchun xilma-xil holatlar xos, bunda go'dak bor-yo'g'i 2-3 ta alomatga ega bo'lishi mumkin, bu ham tashxis quyishni qiyinlashtiradi.

Bolalarda autizm sirli kasallik hisoblanib, har bir bemor o'z alomatlariga ega bo'ladi. Biroq har bir autizm bemoriga umumiy belgilar xosdir va ular ushbu xastalikning borligiga asos bo'la oladi. Bolalar autizmi alomatlari yoshga bogliqdir. Shuning uchun 4 ta asosiy alomatlar guruhi ajratib ko'rsatiladi: erta bolalik autizmi (2 yoshgacha bolalarda), bolalar autizmi (2-11 yoshgacha bolalarda), o'smirlar autizmi (11 - 18 yoshgacha bo'lgan o'spirinlarda) va kattalar autizmi(18 yoshdan keyin).

Erta bolalar autizmi etiologiyasi haligacha aniq emas. Autizm asosan o'gil bolalarda kuzatiladi va ijtimoiy adaptasiya buzilishi, muloqot rivojlanishi va psixika buzilishi bilan ifodalanadi. Jumladan:

♦ Tez ta'sirlanishadi (masalan, chiroq yoki arzimagan shovqin ham ularni chuchitib yuboradi);

♦ Go'dakda nutq rivojlanishi sust kechadi;

♦Bola ota-onasining ham ko'ziga karamaydi, nigohi boshqa tomonda bo'ladi

♦Go'dak onasiga og'lanib qolmaydi (u ketganda yig'lamaydi va kelganda kulmaydi);

♦Bola boshqa bolalar bilan tajovuzkorona munosabatda bo'ladi, ular bilan o'ynashni va gaplashishni xoxlamaydi;

♦Go'dak yangi o'yinchoqlarga qiziqish bildirmaydi, faqat bittasi bilan o'ynashni ma'qul ko'radi. Erta bolalik autizmni 4 guruhga bo'lib tasniflash mumkin:

Birinchi guruh. Sodir bo'layotgan hodisalarga umuman e'tibor bermasligi bilan ajralib turadi. Muloqot qilganda go'dak noqulaylikni his etadi, hatto, ota-onasi ham farzandini o'ziga qaratishga yoki kulishga ko'ndirolmaydi. Nigohlarning to'qnashishi va jismoniy teginishlardan qochadi.

Ikkinchi guruh. Atrofdagi olamdan ajralib qolganligi bilan ifodalanadi. Bola tashqi dunyo bilan munosabatlarda o'ta talabchan bo'ladi, faqat ota-onasi va yaqin kishilari bilan muloqotda bo'ladi. Bitta kiyim, muayyan sharoit va taomga bog'lanib qoladi. Odatdagi holatdan har qanday chetga chiqish asabiy portlashga olib keladi. Bu guruhdagi bolalar qo'rquv hissini qattiqroq tuyishadi, undan o'ta ta'sirlanishadi.

Uchinchi guruh. Autistik qiziqishlariga o'ralib olganligi bilan ajralib turadi. Bola o'z qiziqishlarini atrofdagi olamdan yashirishga urinadi. Bu qiziqishlar bilim olishga bog'liq bo'lmaydi, ular qayg'uli, daxshatli, tajovuzkorona xususiyatga ega bo'ladi.

To'rtinchi guruh. Atrof-muhit bilan munosabatga kirishishi haddan tashqari qiyinligi bilan ifodalanadi, mazkur guruhga mansub bolalar ko'ngli nozikligi va gap ko'tarolmasligi bilan ajralib turishadi. Qandaydir to'siqqa duch kelsa yoki yoqmaydigan gapni eshitib qolsa, munosabatlardan qochishadi.

Erta bolalar autizmi sindromi bu nafaqat bola yoshidagilar balki kattalarining ham muammosi, negaki autizm bir necha yillardan sung ham yo'qolib ketmaydi. Biroq erta tashxis qo'yish va mazkur kasallikni tuzatish autizmdan qiynalayotganlarning atrofdagilar bilan munosabatga kirishishiga ko'maklashadi.

Olimlar bolalarda autizmning kelib chiqish sabablarini hali-xanuz aniqlay olishgani yo'q. Mazkur masalaga oid nazariyalar juda ko'p, biroq ulardan birortasi ham klinik tasdig'ini topganicha yo'q. Aksariyat olimlarning fikricha, bolalar autizmi irsiy kasallik, lekin autist bolalar soppa-sog' oilalarda ham dunyoga kelishmoqda. Olimlarning aniqlashicha, ko'pincha autizm birinchi farzandda qayd etiladi. Mazkur kasallikka homiladorlik davrida onadagi virusli infeksiya (qizilcha, qizamiq, suvchechak) sabab bo'lishi ehtimoldan holi emas. U go'dakning bosh miya tuzilishida organik o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Bu esa keyinchalik bolalar autizmiga olib keladi. Bolalarda autizm alomatlarini go'dakligidayoq payqash mumkin, ko'pincha bu dard 3 yoshlarda yaqqolroq namoyon bo'ladi. Autizm alomatlari bolaning yoshi va rivojlanish darajasiga qarab o'zgarishi mumkin.

Kattalardagi autizm ruhiyatning jiddiy buzilishi bilan ifodalanib, atrofdagi olamga moslashish va ijtimoiylashish darajasini keskin pasaytiradi. Erta yoshda bu kasallikka tashxis qo'yish juda mushkul. Negaki, hatti-xarakatidagi turli motorik va nutqidagi o'ziga xosliklarni kattalar bolaning yoshiga va fe'l-

atvoriga oid deb hisoblashlari mumkin. Biroq katta yoshda autizm alomatlari atrofdagilarga yaqqol sezilib qoladi. Mazkur xastalik etiologiyasi haligacha to'liq o'rganilmagan. Irsiy va gen o'zgarishiga oid farazlar mavjud xolos. Boz ustiga, autizm bilan ko'pincha erkaklar xastalanishadi.

Katta yoshli odam autizmdan qiynalsa, darrov ko'zga tashlanib qoladi. U sodir bo'layotgan voqea hodisalarga befarq qaraydi, hissiyotga berilmaydi va o'ta loqayd bo'ladi. Odam xuddi o'z dunyosida yashayotgandek tuyuladi. U begonalar bilan istar-istamas muloqotga kirishadi. Faqat qarindoshlari va yaqin kishilari bilan munosabatda bo'ladi. Autistlarni quruq gapdan ko'ra sukutni afzal biladigan introvertlardan ajrata bilish muhimdir. Autistlarning aqliy qobiliyati past bo'ladi, ko'rsatkichi 50 dan oshmaydi va biror nimani o'rganishi juda qiyin.

Autizmdan qiynalayotgan hamda muloqotga aralashmaydigan katta yoshli kishilar o'z fikr-hayollari bilan band bo'lishadi. Ular turli bema'ni hatti-xarakatlarni takrorlayverishi mumkin. Kattalar autizmi ko'pincha miyaga o'rnashib qolgan g'oyalar bilan kechadi. Bu vaqtda ular atrofdagi olamga loqayd bo'lib qolishadi. Ularni bu holatdan faqat birorta kutilmagan, notabiiy vaziyat chiqarishi mumkin. Ko'pincha autizmdan qiynaladigan bemorlarda tutqanoq kuzatiladi bu ko'pincha og'ir asoratlarga olib keladi. Ma'lumki, autistlarning qariyb yarmi o'ziga shikast yetkazib qo'yishadi. Bunday bemorlar nazorat, parvarish va e'tiborda bo'lishi talab etiladi, davolash samaradorligi esa kasallik bosqichi, darajasi va har bir autistning o'ziga xosligiga bog'liqdir.

Shuni xulosa qilish mumkinki, bolalar autizmini korreksiyalash bu uzoq mashaqqatli, murakkab jarayon bo'lib, odamning ruhan va jismonan tinka-madorini quritadi. Bunday bolalarning ota-onasi shunga tayyor turishlari kerakki, kasallikka qarshi kurashish uzoq davom etadi va muvaffaqiyatsizlik bilan tugashi ham mumkin. Dori-darmonlar bilan davolash bolalar autizmida juda samarali vosita hisoblanmaydi. Biroq ular qo'shilib keluvchi boshqa alomatlarni bartaraf etishi mumkin.

Amaliyotda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga, ayniqsa autizm bilan kasallangan bolalar uchun mo'ljallangan korreksion metodikalar ko'p emas. "Alohida e'tiborga muhtoj" bolaga nisbatan birlamchi tibbiy va psixologik yondashuvdan, shuningdek, pedagogik uslublardan farqlanuvchi asosiy metodika va texnologiyalar mavjud. Bular - *"ABA"* terapiyasi, *"HENLI"* metodikasi, *"DENVER"* texnologiyasi, *TEACCH, Son-Rise* metodikasi, *Sensor integratsiya*(Predmetoterapiya), PECS terapiya va *FLOUR TIME* kabi metod va texnologiyalardir.

Adabiyotlar:

1. Ихсанова С. В. Система диагностико-коррекционной работы с аутичными дошкольниками. — СПб.: ООО «Издательство «детство-пресс», 2011.—208 с.
2. Лебединская К.С., Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. и др. Дети с нарушением общения. М.:Просвещение,1994.
3. Никольская О. С, Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок. Пути помощи.М.:Теревинф,1997.
4. Соломко А.Д. Формирование игровых навыков и эмоционально-перцептивной сферы у детей с расстройствами аутистического спектра средствами физического воспитания: автореф. дисс. … канд. псих. наук. - Краснодар, 2012. – 24 с.
5. Л.Р.Муминова Аутизм сабаблари.турлари ва бартараф этиш методикалари. Тошкент. 2015.
6. Axrorova, S. (2019). Медико-педагогические и психологические основы подготовки детей с синдромом аутизма к социальной жизни. *Scienceweb academic papers collection.*
7. Axrorova, S. (2021). Ранний детский аутизм и работа по развитию речи. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (2). извлечено от https://matinfo.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1788
8. Axrorova, S. (2021). Игра как средство коррекции аутистического поведения у детей теория и практика терапии игрой. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1*(1). извлечено от https://matinfo.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/710
9. Axrorova, S. (2021). Autizm sindromiga chalingan bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarni oldini olish va korreksiyalash. *Zamonaviy ta'limda Pedagogika Va Psixologiya Fanlari, 1*(3). Retrieved from https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4061

10. Axrorova, S. (2021). F 84 bu qanday tashxis? Muammolar va yechimlar. *Zamonaviy ta'limda Pedagogika Va Psixologiya Fanlari*, (2). Retrieved from https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/2907

11. Akhrorova S. (2022) Pedagogical and psychological correctional work in children with autism. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, *3*(1), 655-660.

ҚОРАҚАЛПОҚ СИНФЛАРИДА ТАЪЛИМ ОЛУВЧИ АҚЛИ ЗАИФ ЎҚУВЧИЛАРНИ САВОДГА ЎРГАТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Отебаева Арухан – Низомий номидаги ТДПУ 2-босқич докторанти

Аннотация: Бу мақолада қорақалпоқ синфларида таълим олувчи ақли заиф ўқувчиларни сабодга ўргатишни такомиллаштириш йўллари ҳақида маълумотлар берилган

Аннотация: несмотря на то, что она является классной, обучение слабому уму требует тщательного изучения.

Мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маданий ҳаётида амалга оширилаётган туб ислоҳатлар жамиятимиз олдига давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан ҳисобланган таълим тизимини янгилаш ва ёш авлодни замон талабларига жавоб бера оладиган баркамол инсон этиб тарбиялаш, улар онгига мустақиллик ғояларини сингдиришдек муҳим вазифаларни қўймоқда. Алоҳида ёрдамга муҳтож болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш ҳам шу каби муҳим масалалардан бири ҳисобланади.

Юртимизда алоҳида ёрдамга муҳтож болаларга таълим тарбия бериш учун 80 дан зиёд ихтисослаштирилган махсус мактаб ва мактаб-интернатлар ташкиллаштирилган бўлиб, шундан қарийб 15 таси ақлий ривожланишида нуқсони бўлган болалар учун фаолият юритиб келмоқда. Уларда таълим ўзбек, рус ва қорақалпоқ тилларида олиб борилади. Республикамизда ўзбек ва рус тилида ақли заиф болаларни саводга ўргатиш бўйича қатор илмий тадқиқотлар, изланишлар олиб борилган. Методик қўлланмалар, услубий адабиётлар ишлаб чиқилган.

Лекин қорақалпоқ тилида таҳсил олувчи ақли заиф болаларни ўқитиш, коррекцион ишлар жараёнининг самарадорлигини ошириш бўйича тадқиқот ишлари олиб борилмаган, ўрганилмаган. Болалар билан ишлаш жараёнида олиб бориладиган коррекцион ишлар ҳам ўзбек ва рус тилларидан "қолип" сифатида қорақалпоқ тилига таржима қилинган бўлиб, унда қорақалпоқ тилининг хусусиятлари, ўзига хос жиҳатлари эътиборга олинмаган. Натижада махсус мактабларда қорақалпоқ синфларида таълим-тарбия олаётган ақли заиф болаларни саводга ўргатиш ишларида қатор муаммоларга дуч келинмоқда. Таълим жараёнининг самарадорлиги ҳам бироз орқада қолмоқда. Шуларни ҳисобга олган ҳолда қорақалпоқ синфларида таҳсил олувчи ақли заиф болаларни саводга ўргатиш ишларининг самарадорлигини ошириш коррекцион тавсиялар ишлаб чиқиш долзарб вазифалардан бирига айланди.

Ақлий ривожланишида нуқсони бўлган қорақалпоқ синфларида таҳсил олувчи болаларнинг таълим жараёнини ўрганиш ва ундаги муаммоларни аниқлаш, ихтисослаштирилган ёрдамчи мактабда саводга ўргатиш дарсларини ташкил этишнинг ўзига хос томонларини ўрганиш мақсадида таъкидловчи эксперимент, ўрганиш, кузатиш ишлари Қорақалпоғистон Республикаси Хўжайли туманидаги 3 – сон ақли заиф болалар учун ихтисослаштирилган давлат муассасаси (мактаб интернат)ида ўтказилди.

Ўзбекистонда ақли заиф болаларни саводга ўргатиш жараёнлари В.С.Рахмонова томонидан ишлаб чиқилган "Ақлий ривожланишида нуқсони бўлган ўқувчилар таълим олаётган ихтисослаштирилган ёрдамчи мактаблар учун она тили, ўқиш, нутқ ўстириш ўқув дастури" асосида олиб борилади. Ушбу дастурда ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларга қўйиладиган талаблар, таълимий ва тарбиявий вазифалар, мақсадлари келтирилиб ўтилган. Қорақалпоғистон Республикасида ақли заи болала учун ихтисослаштирилган давлат таълим муассасаси (мактаб - интернати) да ҳам таълим – тарбия жараёнлари ушбу дастурга асосланган ҳолда олиб борилади.

Тадқиқот давомида ушбу мактаб – интернатида фаолият юритаётган ўқитувчиларнинг иш ҳужжатлари, саводга ўргатиш дарсларида фойдаланаётган дарсликлари билан танишиб чиқдик.

Ихтисослаштирилган ёрдамчи мактабларда савод ўргатиш ишлари биринчи синфда йил мобайнида олиб борилади. Биринчи синф дастури икки бўлимдан иборат: алифбегача бўлган тайёргарлик даври ва алифбе даври.

Саводга ўргатиш ишлари давомида ўқитувчилар 2019 йилда “Чўлпон” номидаги нашриёт – матбаа ижодий уйи нашридан чиққан М. Қаҳрамонова муаллифлигида яратилган ёрдамчи мактаблар учун “Алифбе” китоби дарслиги асосида амалга оширилмоқда. Ушбу дарслик В.С.Рахмонова томонидан яратилган “Ақлий ривожланишида нуқсони бўлган ўқувчилар таълим олаётган ихтисослаштирилган ёрдамчи мактаблар учун янги таҳрирдаги она тили, ўқиш, нутқ ўстириш Ўқув дастури (1-9 синфлар)” нинг “Саводга ўргатиш ва нутқ ўстириш” бўлими асосида ишлаб чиқилган.

Алифбегача даврда болалар оғзаки нутқининг функционал тизими ўрганилади ва такомиллаштирилади, кўрув идроки фаолияти ривожлантирилади, эшитув идроки фаоллаштирилади. Боланинг умумий ва майда қўл моторикаси фаоллаштирилади. Ўқувчилар ёзув малакаларини эгаллашга тайёрланади. Бу давр давомида ҳам ўқиш ва ёзув дарслари олиб борилади. Шуларнинг ҳаммасини ҳисобга олган ҳолда қорақалпоқ синфларида М.Қаҳрамонова муаллифлигидаги “Алифбе китоби” дарслигидан фақат пропедевтик даврда фойдалана олишлари маълум бўлди. Яъни, “1-сентябр Мустақиллик куни”, “Бизнинг мактаб”, “Кун тартиби”, “Бизнинг синф”, “Ўқув қуроллари”, “Ўйинчоқлар”, “Оила”, “Транспорт”, “Кийимлар”, “Мевалар”, “Сабзавотлар”, “Полиз”, “Уй ҳайвонлари”, “Ёввойи ҳайвонлар”, “Паррандалар”, “Қушлар”, “Идишлар” ва “Уй ишларига ёрдамлашамиз” мавзуларида ушбу китобдан фойдаланишлари аниқланди. Алифбе даврида эса икки тилнинг ҳарфлари, ўргатилиш кетма – кетлигининг ўзига хослигини, фонетикасидаги тафовутларни ҳисобга олган ҳолда Е.Бердимуратов, Ҳ.Жумашев, Қ.Хожамуратовалар муаллифлигидаги умумтаълим мактаблари учун мўлжалланган “Билим” нашриётидан 2018 йил нашрдан чиққан “Алифбе китоби” дарслигидан фойдаланишлари аниқланди.

Умумтаълим мактабининг алифбе дарслиги ақлий ривожланишида нуқсони бўлган болаларни саводга ўргатиш жараёни учун мураккаблик қилади. Чунки берилган сўзлар, гап ва жумлалар интеллекти нормада ривожланган болалар учун мўлжалланган. Бу эса саводга ўргатиш жараёнинг самарадорлигига ва унинг ўқувчилар томонидан ўзлаштирилшига салбий таъсир кўрсатади.

Саводга ўргатиш жараёнида нутқ ўстириш ишлари ҳам олиб борилади. Ўқитувчилар нутқ ўстириш дарсларида С.Саидазизованинг 1 синфлар учун “Нутқ ўстириш” дарслигидан фойдаланишади. Ушбу дарсликдаги мавзулардан ўқитувчилар нутқ ўстириш жараёнларида фойдаланиб келмоқдалар, фақат мавзу номини ва расмларини, лекин улардаги текстни ўзбек тилидан қорақалпоқ тилига таржима қилиб кейин болалар билан иш олиб боришади. Бу каби ҳолатлар нафақат саводга ўргатишда, балки ҳамма дарс ва дарсликларда кузатилди.

Таълим ва тарбия жараёнидаги асосий камчиликларни аниқлаш мақсадида бошланғич синф ўқитувчилари билан анкета сўровномаси ўтказилди. Сўровномада 13 нафар бошланғич синф ўқитувчилари қатнашди. Сўровномада:

1. Мактабда дарсликлар этарлими?

А) ҳа, этарли;

Б) қисман этарли;

С) йўқ, этарли эмас.

2. Сўнгги 4 йил ичида имконияти чекланган алоҳида ёрдамга муҳтож болалар билан ишлаш учун махсус методик тавсиялар, қўлланмалар билан таъминланганмисиз?

А) ҳа;

Б) йўқ;

С) жавоб беришга қийналяпман.

3. Мактабда асосан қайси тилдаги дарсликлар мавжуд? _____

4. Ақли заиф болаларни саводга ўргатишда (қорақалпоқ тилида) қандай муаммоларга дуч келдингиз ёки дуч келмоқдасиз?

_____

5. Таълим жараёнини ташкиллаштириш ва самарадорлигини оширишга оид таклифингиз

_____

каби саволлар тест ва жавоб ёзиш усулида берилди.

Олинган натижалар таҳлилига кўра:

Савол	**Жавоб вариантлари**		
	Ҳа	Қисман этарли	Йўқ, этарли эмас
Мактабда дарсликлар этарлими?	8%	31 %	61 %
Ўқитувчилар сони	1	4	8

Савол	**Жавоб вариантлари**		
	Ҳа	Йўқ	Жавоб беришга қийналяпман
Сўнгги 4 йил ичида имконияти чекланган алоҳида ёрдамга муҳтож болалар билан ишлаш учун махсус методик тавсиялар, қўлланмалар билан таъминланганмисиз?	23 %	54 %	23 %
Ўқитувчилар сони	3	7	3

Ақли заиф болаларни саводга ўргатишда (қорақалпоқ тилида) қандай муаммоларга дуч келдингиз ёки дуч келмоқдасиз? саволига аксарият ўқитувчилар таълим тилидаги, яъни қорақалпоқ тилидаги дарсликларнинг мавжуд эмаслиги, мавжудлари ҳам фақат ўзбек тилида экнлигини, ақли заиф болалар билан саводга ўргатиш дарслари умумтаълим мактабларининг дарсликлари асосида олиб борилаётганини асосий сабаб қилиб кўрсатилган.

Анкета сўровноманинг жавобларининг таҳлилига кўра ўқитувчилар ақли заиф болалар билан ишлаш жараёнида она (қорақалпоқ) тилидаги дарсликларнинг йўқлиги, саводга ўргатиш бўйича методик қўлланма ва ишланмаларнинг қорақалпоқ тилида ишлаб чиқилмаганлиги, мактаб ўқитувчилари томонидан ишлаб чиқилган методик қўлланмалар чоп эттириш муаммо эканлигини келтириб ўтишган.

Аксарият ўқитувчилар томонидан қорақалпоқ ақли заиф болалар учун дарслик йўқлиги оқибатида асосан умумтаълим мактабларининг дарсликларидан фойдаланаётганлиги, лекин ундаги сўзлар, гап ва жумлалар ушбу тоифадаги болалар учун қийин бўлаётганлигини асосий сабаб қилиб келтириб ўтилган.

Ихтисослаштирилган ақли заиф болалар мактаб – интернати қорақалпоқ синфларида шу кунга қадар ўз она тилларида ақли заиф болалар учун махсус дарсликлар ҳаттоки алифбонинг яратилмаганлиги саводга ўргатиш усулларининг ижросининг кечиктирилишига ва уларнинг болалар томонидан ўзлаштиришига ўзининг салбий таъсирини кўрсатмоқда.

Аниқланган муаммоларни бартараф этиш, ақли заиф болаларнинг таълимга бўлган эҳтиёжини қондириш ва таълим жараёнини самарали ташкил этиш мақсадида қорақалпоқ синфида таҳсил олувчи ақли заиф болалар учун саводга ўргатиш дастурини ва қорақалпоқ тилидаги махсус Алифбе дарслигини яратиш, саводга ўргатиш дарсларини ташкиллаштириш бўйича методик тавсиялар ишлаб чиқишдек вазифаларни юклайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Arukhan Otebaeva – “Issues to improve literacy training of students with disabilities in karakalpak language” The American Journal of Social Science and Education Innovations – 2021 y. https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume03Issue03-75

2. Otebaeva A.O. Qoraqalpoq tilida ta'lim oladigan aqli zaif o'quvchilarni savodga o'rgatishdagi muammolar “Maktab va hayot” ilmiy-metodik jurnal №2 (158)/2021 15-18 betlar

3. A.O.Otebaeva “The significance of didactic games in the lessons” The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research https://doi.org/ 10.37547/tajiir/Volume04Issue11-05

NUTQI TO’LIQ RIVOJLANMAGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR

Esnazarova Zulfiya Oljabaevna -Nukus davlat pedagogika instituti assistent-o‘qituvchisi
Aminboyeva Xosiyat- Maxsus pedagogika: logopediya ta’lim yo’nalishi 1-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish o’ziga xos psixologik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan, shuningdek maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar nutqini rivojlantirish yuzasidan tavsiyalar berilgan. Tarbiyachi-pedagoglarning nutq madaniyati va ijtimoiy psixologik xususiyatlari ham yoritib o’tilgan.

Аннотация: В данной статье рассмотрены специфические психологические особенности речевого развития детей дошкольного возраста, а также в статье даны рекомендации по развитию речи детей в дошкольных образовательных организациях. Также освещаются культура речи и социально-психологические особенности воспитателей-педагогов

Dunyo yuzini ko’rgan har bir inson hayoti davomida o’zidan yaxshi nom qoldirishni hohlaydi. Bu dunyoda hammada ham kamchilik, dard, nuqson bo’ladi. Shu bilan bir qatorda nutqida nuqsoni bor bolalar ham oramizda yo’q emas. Bunday bolalarda bu nuqson qanday kelib chiqadi, uni qanday davolash mumkin, alomatlari qanday bo’ladi deb biz yosh Logopedlarda qiziqish paydo bo’ladi. Nutqida nuqsoni bor bolalar bilan logopediya fani shug’illanadi.

Logopediya (logos va yun. Paideia–tarbiyalash, o’qitish) pedagogika. Fani tarmog’i: nutqidagi kamchilik (duduqlanish, til rivojlanmaganligi, o’qish va yozuvdagi nuqsoni va boshqalar) sabablari, ularning oldini olish, tuzatish yo’llarini hamda nutq faoliyati buzilishi mehanizmlari, alomatlarini maxsus ta’lim va tarbiya vositasida o’rganadi. Pedagogik fan sifatida logopediyada “nutqning to’liq rivojlanmaganligi” tushunchasi, eshitish va intelekti normada bo’lgan bolalarda barcha nutq komponentlarining shakllanishining buzilishi bilan ifodalanuvchi nutq kamchiligiga nisbatan qo’llaniladi.

Nutqdagi nuqsonlarni tuzatish masalalari dastlab XVII–asrda Yevropa mamlakatlarida surdapedagogikaga oid ilmiy ishlarda namoyon bo’la boshladi. IXX–asrning 2–yarmidan bu sohaga mustaqil ravishda, ammo tibbiyot nuqtai nazardan yondashdi. XX–asrga kelib logopediya mustaqil fan sifatida shakllandi. Logopediya fanining maqsad va vazifalari, metodik asos va tamoillari, boshqa fanlar bilan aloqasi masalalari ishlab chiqildi. Zamonaviy logoped maktabgacha yoshdagi bolalar logopediyasi, maktab yoshidagi bolalar logopediyasi o’smirlar va katta yoshdagilar logopediyasiga bo’linadi. Nutqning to’liq rivojlanmaganligida nutqning kechiroq paydo bo’lishi, lug’atning kambag’alligi, agrammatizm talaffuz kamchiliklari kuzatiladi. Logoped uchun kim bilan ishlashi, to’liq rivojlanmaganlik qanday paydo bo’lgani, nutq rivojlanishi tempiga qo’shilib keluvchi nevralogik buzilishlar, genetik belgilar, psixik faoliyat va bola shaxsining xususiyatlari, dori–darmonli davolashning bor yoki yo’qligi va boshqa omillarning qanday ta’sir etishi ma’lum ahamiyatga ega. Bular pedagogning shifokor bilan birgalikdagi ishi jarayonidagina aniqlanishi va tahlil qilinishi mumkin.

Nutq aslida markaziy nerv tuzilishining narmal rivojlanishi va ishlashida yuzaga keladi. Nutq muhim ijtimoiy funksiya hisoblanadi. Shu sababli uning rivojlanishi uchun biologik shart–sharoitlarning o’zigina yetarli emas, u bolaning kattalar bilan muloqotga kirishishi jarayonida yuzaga keladi. Bunda bolaning hissiy jihatdan yaqin kishisi bilan (onasi) muloqoti asosiy o’ringa ega. Mulaqot ehtiyoji bolaning atrofdagi odamlar bilan aloqaga kirishishi jarayonida shakllanadi. U bola hayotining dastlabki ikki oyida, uning birlamchi organik talablari va yangi taassurotlarga ehtiyoji negizida yuzaga keladi.

Mulaqot vositalari ichida ekspressiv–mimika, predmetli–harakat va nutqiy vositalarga ajratiladi. Bola hayotining birinchi yilini nutqgacha bo'lgan davr deb nomlaymiz. Bunda kattalar bilan mulaqot ekspressiv-mimika, va predmetli–harakat vositalari yordamida amalga oshiriladi. Aynan shu davrda bolada jismoniy obyekt tovushlariga qaraganda inson ovozi tovushlarini turg'un, tanlab ta'sirlanishi shaklllanadi. M.I. Lisina bu holatni jajji odamchaning muhim ehtiyojlarini ifodalashi mulaqotdagi ehtiyojlari sifatida baholaydi. Bola nutqining yuzaga kelishi va rivojlanishida mulaqotning hal qiluvchi rolini gospitalizm tekshiruvlari isbotlaydi. Nutq rivojlanishiga, ayniqsa hissiy deprivatsiya yamon ta'sir ko'rsatadi. Bunda bola tug'ilganidan boshlab uning affektiv ehtiyojlari (suyish, erkalash, yaxshi ko'rish) qondirilmaydi. Bunday vaziyat ko'pincha ota–onalari spirtli ichimliklar ichuvchi, onasi yo'q oilalarda, bola tug'ilishi bilan tarbiyaga sust qaraladigan bolalar uyida tarbiyalanishi oqibatida vujudga keladi. L.S.Vigatskiy tamonidan bolaning psixik va rivojlanishida ta'lim va tarbiyaning yetakchi ro'li haqidagi fikr ilgari surilgan. Ayni vaqtda neyrafiziologik tadqiqotlar tufayli bu fikr rivojlandi va tasdiqlandi.

Nutqning to'liq rivojlanmaganligi sabablari. Bolaning ona qornida rivojlanishi, tug'riq (tug'riq travmasi, asfiksiya) va hayotining dastlabki yillarida tasir ko'rsatuvchi turli xil zararli omillar nutqining to'liq rivojlanmaganligiga olib kelishi mumkin. Nutqiy kamchilik buzilishi va kompensatsiya jarayonlari ko'p hollarda miya rivojlanishi anamaliyasining xarakteri ma'lum miqdorda jarohatlanish muddatiga bog'liqligi hozirgi kunda isbotlangan. Turli xil zararli omillar (infeksiya, intaksikatsiya va boshqalar) ta'siri ostida bosh miyaning birmuncha og'ir zararlanishi, asosan erta embriogenez davrida yuzaga keladi. Tahminlarga ko'ra, homiladorlikning 3-4 oylarida bosh miyaning zararlanishi (nerv to'qimalarining eng ko'p ajralish davri) bosh miya tuzilishining birmuncha kengroq o'zgarishlarini yuzaga keltiradi. Bunday bolalarda nutqning to'liq rivojlanmaganligi harakat qo'zg'aluvchanlik va haddan tashqari past aqliy ish qobiliyati sindromlari bilan uyg'unlashadi. Bunday bolalarni erta aniqlash, ularni ichkilik boz ota–onalardan ajratish tibbiy, tarbiyaviy va logopedik ishni to'g'ri tashkil qilish bolalardagi nutqiy va intelektual rivojlanmaganlikni oldini olishda muhim ahamiyatga ega. Nutq buzilishlari, nutqi to'liq rivojlanmaganligining yuzaga kelishida nasliy omillar alohida o'rin tutadi. Bunday hollarda nutqiy nuqson, hatto ahamiyatsiz bo'lgan zararli omillar ta'siri ostida ham yuzaga kelishi mumkin.

Xulosa: Nutqi to'liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarga hozirgi kunda yurtboshimiz tamonidan qulay shart-sharoitlar yaratilmoqda bunday bolalarning hayotida tarbiyachilarning ahamiyati katta. Bunday bolalarni yuksak g'oyaviylik ruhida tarbiyalash ularning ongiga xalq, millat, yurt, jamiyat manfatlaridan yuqoriroq manfat bo'lishi mumkin emasligini singdirish, bolalarni vatanga, xalqqa muhabbat ruhida va sadoqatli qilib tarbiyalashda tarbiyachilarning o'rni katta. Bugungi kunda yurtimizda nuqsoni bor bolalar uchun maxsus maktablar tashkil etilgan. Har bir shunday bolalar erkin holda o'zi hohlagan mashg'ulotlar bilan shug'illanishi uchun barcha imkoniyatlar yetarli. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarning nutqini shakllanishida ota–onaning ro'li katta deb o'ylayman. Bunday bolalarning ota–onasi etiborli bo'lishi kerak. Bolalarni o'z holiga tashab qo'ymasdan ya'ni, erkalanib gapiryapdi deb befarq qoldirmaslik kerak. Ota–onaning o'zi ham bolalarini haddan ziyod erkalatishi yoki, bolaga ko'p qattiqqo'l bo'lish ham nutqning to'liq shakillanmasligiga olib keladi. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar har doim logoped nazoratida bo'lishi shart. Nutq bolaga inson madaniyatining barcha yutiqlariga yo'l ochadi. Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha ta'lim, bola sag'lom har tamonlama kamol topib shakillanishni ta'minlaydi unda o'qishga intilish hisini uyg'otadi. Uni muntazam ta'lim olishga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirova R.M. Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta- maxsus ta'lim muassasalari uchun darslik. T.:, "Istiqlol", 2006 y.

2. M.Y.Ayupova; Ozbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.-T: Ozbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007.—481 b.

SÓYLEWINDE KEMSHILIGI BOLǴAN BALALAR MENEN ALIP BARILATUǴIN METODIKALIQ JUMISLAR

Seytova Svetlana Qońırat rayonı XXBne qaraslı 12-sanlı mektep ámeliyatshı psixolog
Bekimbetova Gulchexra Tolebaevna Taxtakópir rayonı XXBne qaraslı 6-sanlı mektep ámeliyatshı psixolog

Annotatsiya: Maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan metodik ishlar haqida ma'lumotlar berilgan.

Аннотация: В статье представлена информация о методической работе с детьми с нарушениями речи Аннотация: В статье представлена информация о методической работе с детьми с нарушениями речи.

Kishi jastaǵı balalardıń sóylewge sezimtalliǵi sebepli sóylewi buzilǵan balalardiń til kemshiliklerin joq etiwge baylanisli jumislardi alip bariw júdá úlken áhmiyetke iye. Biz tili toliq rawajlanbaǵan biraq jaqsi esitetuǵin hám zeyinli mektepke shekemgi tárbiya jasindaǵi ózbek balalarin tárbiyalaw hám oqitiwǵa baylanisli tájiriybe materiallarin kórip shiqtiq. Tildegi kemshiliklerdi dúzetiw tiykarinda oqitiwdan maqset balalarda ortasha bálentliktegi ses shiǵarip tuwri hám rawan sóylewin ósiriw olardiń óz ana tillerindegi sóz bayliqlari hám tiliniń rawajlaniw dárejesi jaslarina say boliwi kózde tutiladi.

Sóylew kemshiligine iye bolǵan balalar menen alıp barılatuǵın psixokorrekcion jumıslar oyınlar arqalı amelge asırıladı.Oyın mektepke shekemgi tárbiya jasındaǵı balalardiń tiykarǵi is-háreketi bolıp,ol arqalı bala shaxs sipatinda qáliplesedi. Oyın balanıń keleshektegi oqiw,miynet iskerligi, adamlarǵa múnasibetiniń qay dárejede qáliplesip barıwın belgileydi.

Kishkene jastaǵı balalar oyın iskerliginiń birinshi basqıshı tanıstırıwshı oyın bolıp, ol nárse buyım oyın usili bolıp tabıladı. Oniń mazmuni qol ishindegi quramali hám názik háreketler esaplanadı.

Keyingi basqıh sáwleleniw oyını esaplanadı. Bul kishkene jastaǵı balalar oyının psixologiyalıq mazmuniniń rawajlanıwında eń joqarǵi dáreje bolıp esaplanadı. Úlken jastaǵı adamlar tálim- tárbiyalıq jumısların belgili izshillik penen alıp baratuǵın bolsa, bul jastaǵı balalar nárse hám buyımlar atin, nege isletiw kerekligin bilip aladı hám bul jańa bilimlerdi óz oyınlarında qollay baslaydi.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalar oyını mazmuni jaǵınan predmetli iskerlikti ózinde sáwlelendiredi.

Birinshi jastiń aqiri hám eki jastaǵı balalar oyınında syujetti kórsetip beriw júzege keledi. Bala tómendegi buyım menen onnan qanday paydalanıw kerek ekenligin sáwlelendiredi. Misali: qasiq benen awqat jelinedi, keseden shay ishiledi, kravotta jatiladı, quwirshaqti "anasi" erkeletedi h.t.b. Soniń tiykarinda syujetli- rólli oyınniń dáslepki kórinisleri júzege kele baslaydi.

Gezektegi basqıh rólli oyın bolıp, onda balalar ózlerine tanıs bolǵan úlkenler miynetin hám adamlardiń socialliq múnásibetlerin kórsetip beredi.

Balalar oyını iskerliginiń basqıhpa- basqıh rawajlanıwı haqqindaǵı uliwmalıq kóz-qaraslar hár qiyli jas toparlarında balalardiń oyın iskerligine qaray basshiliqtiń anıq dizimli usinisların islep shiǵiw imkanıyatin jaratadı.

Solay etip, balalar baqshasiniń pedagogikalıq procesinde oyınniń tutqan orni júdá úlken bolıp, oyınnan mektepke shekemgi tárbiya jasındaǵı balalardi tárbiyalaw hám olarǵa tálim beriwde keń qollanıladı. Sebebi;

oyın balalrdiń erkin iskerligi bolıp, onda balalardiń keypiyati belgili boladı;

oyın mektepke shekemgi tárbiya jasındaǵı balalar ómirin qurin formasi;

oyın balalardi hár tárepleme tárbiyalaw quraliniń biri;

oyın balalarǵa talim- tárbiya beriwdiń metod hám usili;

oyın balalardi oqiw procesine tayarlaw qurali bolıp tabıladı.

Oyın balalardi rawajlandiriw hám tárbiyalaw qurali esaplanadı.

Psixologlar oyındi baqsha jasındaǵı dáwirde jetekshi iskerlik dep esaplaydi. Oyın sebepli balalardiń joqari rawajlanıw basqıhina ótiwdi támiyinlewshi tárepleri qáliplesedi, oni olardiń ruwxiyatinda sezilerli ózgerisler júz beredi.

Oyında bala shaxsiniń barliq tárepi bir- birine óz- ara tásir etken halda qáliplesedi. Oynap atirǵan balanı gúzetip turip oniń qiziǵiwshiliqların, qorshap turǵan átirap haqqindaǵı kóz- qarasların, úlkenlerge hám doslarına bolǵan múnásibetin bilip alıw múmkin.

Balalar oyını óziniń mazmuni, qásiyeti dúzilisine kóre hár qiyli, soniń ushin oni tómendegi toparlarǵa ajiratadı:

Dóretiwshilik oyınlar

Qaǵıydali oyınlar

Dóretiwshilik oyınlardi balalar ózleri oylap tabadı. Onda aldinnan belgilengen qaǵıydalar bolmaydi. Oyın qaǵıydasin balalar ózleri oyın procesinde belgilep aladı.

Bala organsiz tuwilsa ,bunday funkciyanı ámelge asiriw yaǵniy insanlardi tariyxiy rawajlanıw nátiyjesi hám balanı tiriliginde táriyxiy usillardan ózlestiriw tártibi rawajlanıp baradı. Balanıń oylaw operaciyasi formalanıw procesi júdá awir bolıp ,soniń nátiyjesinde oni arnawli gúzetip júriwge tayanadı.

Baslanǵish tálim dáwirinde, balalardiń rawajlanıwı, tárbiyalaw hám oqitiw processleri boyınsha erkin sáwleleniw menen kózge taslanadı.Oqitiw hám tárbiyalw balanıń psixik rawajlanıwı ushin anıqlawshi áhmiyetke iye bolıp, rawajlanıwdaǵı háreketleri óz náwbetinde oqiwǵa jaqsi tásir kórsetedi. Rawajlanıwdan ol yáki bul shetke shiqqan balalardi oqitiw qiyinshiliqlardi analiz qilip, kórsetiw sebebi bul qiyinshiliq hám buziliwdiń negizinde ne jatadı.

Balanıń xizmetindegi ózine tán sirttan qaraǵanda ishki qubilisina mas kelmeydi. Pánniń waziypasida sonnan ibarat, ishki qubilisların aship beriw kerek. Oqiw procesinde balalarda bolatuǵın túrli kórinistegi qiyinshiliqlardi túsinip jetiwi hám oniń ishki qubilisların biliwi zárúr.

Jaziwǵa baylanısli qiyinshiliqlardi pedagog dúzetiw, sheshiw ushin usiilardi tabiw kerek. Pedagog soni biliw kerek. Ol yaki bul qiyinshiliqlar oqiwda qashan qanday payda boldi, balanıń uliwma rawajlanıwınan qanday joǵaltiwdi biliwi kerek.

Mine usinday sebep dinamik analiz balanı xizmeti hám axloqiy túrli kórinistegi shetke shiǵiwlardi pedagog túsinip jetiwge járdem berip, qanday korreksion-tarbiyalıq isler islep shiǵiwdi talap etedi. Pedagog oqitiw procesinde soni esapqa alıwi kerek, balalar ayrim waziypalardi erkin orinlawi, bul bolsa psixik rawajlanıwında zárúr dárejede ámeliy tájiriybe, bilim kónlikpe hám tájiriybelerge súyeniwi tiyis.

Adabiyotlar ro’yhati:

1.Boskis R.M. Uchitelyu o detyax s narusheniyami sluxa. M., Prosvещenie 1997.

2. Соколова Н.Д. Особенности игровых действия умственно отслаых дошкольников. Дефектология. 1971

АҚЛИ ЗАИФ БОЛАЛАР НУТҚИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Кенжебаева Доларис Бердимуратовна Нукус шахри, 20-сонли мактаб психологи
Оринбаева Азиза Нурлибековна Қунғрот тумани, 34-сонли мактаб психологи

Аннотация: Ушбу мақолада ақли заиф болаларнинг психологияси, улардаги билиш жараёнлари ва билиш фаолиятининг функциялари ҳақида сўз этилган.

Аннотация: В данной статье говорится о психологии умственно отсталых детей, познавательных процессах и функциях познавательной деятельности у них.

Ҳомилалик ёки ривожланиш даврида марказий нерв тизимининг органик жароҳатланишини ақли заиф боланинг теварак-атроф билан нутқий алоқа турининг шаклланишигача бўлган давридаёқ нормал ривожланаётган тенгдошларидан фарқ қилишига олиб келади. 1 ёшдан бошлабоқ, ақли заиф болаларда нормал ривожланишидан четлашиш кузатилади. Улар узоқ вақтгача нигоҳларини нарсаларга, ҳаттоки ўз қўлларига ҳам қаратмайдилар, ҳаракатланаётган объектни кузатмайдилар, уларда бош мия пўстлоқларининг интегратив функцияси бузилади. Бу эса олигофренияда нуқсон тузилишининг асосий жабҳаларидан биридир. Ақли заиф болаларда “жонланиш комплекс” кўп ҳолатларда кўзга ташланмайди ёки у рудементар шаклида намоён бўлади. “Жонланиш комплекси” ақли заиф болаларда 1 ёшнинг охирига келиб жуда содда тарзда юзага келиши кузатилади.

Нутқнинг пайдо бўлгунга қадар даврда катталар билан мулоқотнинг тўла эмаслиги, предметли ҳаракатларнинг йўқлиги (предметлар билан ҳаракат қилиш), майда моториканинг ривожланишидан орқада қолганлиги 1 ёшнинг охирига келганда ақли заиф болаларда нутқнинг бошланғич кўринишларини ривождан кечикиш ҳолати билан чамбарчас боғликдир (В.И.Лубовский).

Қатор муаллифлар (М.Ф.Гнездилов, Г.А.Каше, А.Р.Лурия, В.И.Лубовский, М.С.Певзнер, В.Г.Петрова, Ж.И.Шиф, С.Я.Рубинштейн ва бошқалар) ақли заиф болалар нутқининг нормал ривожланаётган болалар нутқидан муаян даражада орқада қолишини ишонарли қилиб далиллаб берадилар[1. 136].

Ақли заиф болаларда эшитиб ажратиш, сўзларнинг ва жумлаларнинг талаффузи анча кечикиб пайдо бўлади. Ақли заиф болалар нутқида биринчи сўзлар, 3,4 ва ҳатто 5 ёшда юзага келади. М.Зееманнинг маълумотларича, ақли заиф болаларнинг 40% да уч ёшдан кейин нутқ фаолияти иш тутади.

Ақли заиф боланинг психик ривожланиши хусусиятларини характерлаб А.Р.Лурия " нутқий фаолиятнинг мураккаб шакллари – мавҳумлаштириш ва умумлаштириш билан боғланган билиш жараёнлари ривожланмай қолади", - деб таъкидлайди [2.68].

Л.С.Виготский олий психик жараёнларнинг ривожланмай қолиш ҳолати иккиламчи бўлганлиги туфайли "... улар бир халқани эслатади ...., шу халқанинг энг заиф жойига тарбиянинг бутун кучини қаратиб, сўнг уни парчалаб юбориш лозим", - деб кўрсатади. А.Р.Луриянинг маълумотича, олий психик жараёнларнинг ривожланишида нутқ ғоят катта роль ўйнайди, чунки "... сўз ... билиш фаолиятини шакллантирадиган, борлиқни акс эттиришни такомиллаштирадиган, диққат, хотира ва тасаввурни, тафаккур ва характнинг янги шаклларини юзага келтирадиган кучли омилдир". Шахснинг ривожланишида нутқнинг алоҳида аҳамият касб этишини нуқсонли болалар камолат у ёки бу қонуниятини ўрганиб чиққан муаллифларнинг барчаси таъкидлайдилар. Жумладан, А.Р.Лурия "Нутқнинг ... мураккаб психик жараёнларнинг шаклланишидаги иштирокининг бузилиши ва уни умумлаширувчи ва бошқарувчи функцияларининг нуқсонлари ақли заиф болаларга хос хусусиятлардир", - деб ёзади.

А.А.Попова нутқида камчилиги бўлган ва ёрдамчи мактабда ўқиётган дебил даражадаги ақли заиф болаларнинг сони 14 %дан 34 % гачадир, деб ҳисоблайди.

М.Е.Хватцевнинг маълумотларича, ёрдамчи мактаб ўқувчиларининг 30%ида нутқий нуқсонлар кузатилади. Ёрдамчи мактаб ўқувчиларини тавсифлаган С.С.Ляпидевский кўпинча дебил даражасидаги олигофрен болаларда нутқ нуқсонлари учрайди, деб ёзади.

Ёрдамчи мактабда ўтказилган мақсадга йўналтирилган тадқиқот ишлари натижасида болалар талаффузидаги камчиликлар аста-секин бартараф этила борилади Г.А.Кашенинг маълумотича, 3-синфда фонетик нуқсонлар ўқувчиларнинг 30% да кузатилади.

Л.И.Орлованинг тадқиқотлари Г.А.Кашенинг таълим таъсири натижасида синфдан-синфга ўтган сари талаффузида нуқсони бўлган ўқувчиларнинг сони камайиб боради, деган фикрини тасдиқлайди.

М.А.Савченконинг ақли заиф ўқувчиларнинг фонетик идрокининг ривожланмай қолганлигига қаратилган ишларида бола томонидан идрок этиладиган фонемаларнинг дифференциал сифатлари ҳақидаги тасаввурларини шакллантириш бўйича олиб бориладиган тажрибанинг баъзи бир қирралари кўрсатилган. Муаллиф бу психологик ҳодисани тўғри талаффузни шакллантиришнинг тайёрлов даври, деб ҳисоблайди.

Ёрдамчи мактабнинг 1-3 синф ўқувчиларида товушлар талаффузининг полиморф ва мономорф бузилишларида товушларни алмаштириш ва бузиб талаффуз этишнинг нисбатлари масаласини Р.И.Лалаева ўз изланишларида ўрганиб чиқади. Тадқиқотда товушлар талаффузининг полиморф ва мономорф бузилишларида товушларни алмаштириш ва бузиб талаффуз этиш нисбатлари бир хил эмаслиги аниқланади. Эксперимент натижалари муаллифга товушлар талаффузининг бузилишига эга бўлган ақли заиф болаларда нутқ товушларини идрок этиш ва уларни дифференциация қилиш руҳий ҳолати ривожланмай қолиши эканлигини таъкидлашга имкон беради.

Биз интеллекти бузилган болалар нутқининг ҳамма томонлари мактабгача даврнинг барча босқичларида ўрганилиши лозим, деб ҳисоблаймиз. Мактабгача ёшдаги ақли заиф болаларнинг нутқидаги нуқсонларни коррекциялаш республикамиз дефектологлари олдига ушбу тоифадаги шахслар ўқув фаолияти, билиш жараёни мазмуни такомиллаштириш вазифасини қўймоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР.

1. Вопросы формирования речи аномалных детей дошкольного возраста. Сборник научных трудов. Москва. 1982 г.

2. Лурия А.Р. Язык и сознание. Москва. МГУ 1979 г.

DIZARTRIK BALALARDA JAZBA SÓYLEW TILI BUZÍLÍWLARÍNÍŃ ALDÍN ALÍWDA LOGOPEDIYALÍQ SHÍNÍĠÍWLAR

K.Tajimuratova-Mektepke shekemgi tarbiya hám defektologiya kafedrası oqıtıwshısı

Annotatsiya: Bul maqalada dizartriyalı balalardıń jazba sóylewin rawajlandırıw jolları jazba sóylew buzılıwınıń sebepleri haqqında sóz etilgen.

Annotatsiya: Bu maqolda dizartriyali bolalarning yozma nutqin rivojlantirish yo'llari yozma nutq buzilishlarining sabablari haqida so'z etilgan.

Summary: This article discusses ways to develop written speech in children with dysarthria and causes of written speech disorders..

Dizartriya bul awır til buzılıwlarınan biri bolıp, onıń tiykarǵı belgileri sózli artikulyaciya motorikası, sózli dem alıw menen baylanıslı bolǵan seslerdiń aytılıwınıń buzılıwı alımlar tárepinen úyrenip shıǵılǵan.

Kóriw arqalı keńislikte qabıl etiwdi rawajlandırıw

Dizartrik balalarda kóriw arqalı keńislikte qabıl etiwdi rawajlandırıwǵa baǵdarlanǵan usıllardan ayırımların keltirip ótemiz:

• Kórsetpe tiykarında predmetlerdi qaǵaz betinde súwretlew yamasa jaylastırıw; úlgi boyınsha keńislikte túrli jaǵdayda turǵan súwretlerge jetispey atırǵan bóleklerdi qosıw, súwrettiń jetispey atırǵan bólegin sızıw (oń yamasa shep) formalardı "aynada" yamasa "dáryada"ǵı kórinisi; túrli dárejedegi quramalıqtaǵı geometrik naǵıslardı óz súwreti boyınsha jasawı yamasa dawam etiwi, ketekshelerde yamasa taza qaǵazda.

• Súwrettegi xudojnik jol qoyǵan keńislikli qáteliklerdi túsindiriw hám tabıw; uqsas keńislikte óshirilgen formalar ishinen aytılǵan formanı tabıw; aytılǵan jóneliste tóńkerilgen súwretti ajıratıw, súwrettegi oń hám shep qolqaplardı olardaǵı naǵıslardı esapqa alǵan halda tabıw; berilgen úlgidegi formalar hám háripler birikpesin tabıw.

• Izbe-iz jaylasqan súwretler ishinen berilgen súwretti boyaw: predmetlerdiń keńislikli jaylasıwı kórsetpege sáykes kelgen súwretlerdi boyaw hám basqalar. Belgili principlerge kóre formalardı óz-ara jaylastırıw qábiletin rawajlandırıw ushın tómendegi usıllar kózde tutıladı:

• Oval (aylanba) sızıw hám onıń aytılǵan bóleklerine noqat qoyıw - ortasına, joqarıǵı, tómenge, ońǵa, shepke:

• Kvadrat sızıw hám kórsetpe tiykarında joqarı hám tómengi 2 sheńber sızıw, birewden ońǵa hám shepke qoyıp, olardı kvadratqa qaraǵanda simmetrik jaylastırıw. Bul shınıǵıwlar formalardı keńislikte jaylasıwın qabıl etiw qábiletin rawajlandırıwǵa, keńislikli jaylasıwın ańlatıwshı túsiniklerdi bekkemlewge baǵdarlanǵan.

• Háriplerdiń formaların parıqlaw hám qabıl etiw, háriplerdiń kórinisin este saqlaw boyınsha shıńıǵıw qıldırıw ushın tómendegi usıllar qollanıldı:

• Kólemi boyınsha parıq qılatuǵın bir-biriniń ústine qoyılǵan túrli geometrik formalar ishindegi oqıwshılarǵa birdey reńdegi aynalalar, kvadratlar, úshmúyeshlikler hám basqalardı tabıw usınıs etiledi.

Optik materiallarda oy-óris operaciyaların rawajlandırıw.

Korrekcion jumıslardıń ekinshi baǵdarı jazıwdıń motor funkciyaların qáliplestiriw bolıp esaplanadı. Tapsırma. Qoldı anıq quramalı koordinaciyalasqan jazıw háreketlerin orınlawshı grafikalıq iskerliktiń tikkeley quralı sıpatında tayarlawǵa baǵdarlanǵan.

Praksisti jetilistiriw boyınsha jumıs óz ishine tómendegilerdi aladı:

1) Háreketlerdiń kinestetikalıq tiykarın rawajlandırıw
2) Háreketti dinamikalıq shólkemlestiriwdi rawajlandırıw

Statikalıq hám dinamikalıq praksisti rawajlandırıw boyınsha túrli túrdegi shıńıǵıwlar arnawlı ádebiyatlarda keltirilgen. Háreketlerdiń kinestetikalıq tiykarın rawajlandırıw ushın háreketler statistikasın ámelge asırıwshı shıńıǵıwlar qollanıldı. Dizartrik balalarǵa eliklew tiykarında qol barmaqları menen belgili jaǵdaydı kórsetiw usınıs etildi. Jumıstıń birinshi basqıshında oyın formalı hám predmettiń uqsas obrazın qabıl etiw qollanıldı. Qollanılǵan shıńıǵıwlar: “Úyshe”, “Sebetshe”, “Stul”, “Kópir”, “Aqqus”, “Qoyansha”, “Qoraz”, “pıshıq” hám basqalar.

Háreketlerdi dinamikalıq shólkemlestiriwdi rawajlandırıw. Dinamikalıq praksisti qáliplestiriw hár túrli predmet – ámeliy islerden, sonday-aq, barmaqlar gimnastikasınan paydalanıldı.

Predmet – ámeliy iskerlikti rawajlandırıw boyınsha jumıs óz ishine tómendegilerdi – jumıs usılların qamtıp aldı.

• toqıw, shunurlardı, bawlardı baylaw hám sheshiw, jiplerdi óriw hám oraw hám basqalar.

• Qurıw, jasaw.

• SHashılǵan oyınshıqlardı hám kespe súwretlerdi jıynaw

• Hár túrli naǵıslar, geometrik formalar hám predmetli súwretlerdi shóp yamasa shırpı shóbi, monshaq yamasa tuqımlardan soǵıw.

• Gorox yamasa tuqımlar menen formalar yamasa predmetli súwretlerdiń pútkil júzin qaplap shıǵıw.

• Mozayka menen islew.

• Reńli súwretler menen oyın (predmetlerdi shegara sızıqları tiykarında qırqıw, aplikaciya, kesilgen detallardı úlgige jabıstırıw);

• Kesilgen qaǵaz bóleklerinen gilemshe toqıw, túrli formalar payda etiw;

• Lentaǵa hár túrli formalardaǵı, reńdegi hám úlkenliktegi monshaqlardı hám dońgeleklerdi ótkizip bezek payda etiw;

• Arqanshadan hár túrli forma, hárip, sanlardı payda etiw;

• Barmaqlardıń shınıǵıwı qosıqlar menen birge ámelge asırıladı.

Mısallar keltiremiz: “Barmaq oyandı”, “Barmaqlar sálemlesti”, “Qońız”, “Qurt”, “Gúl”, “Qulıp”, “Miymanda” hám basqa.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ayupova M.Yu. Logopediya. O’zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. T.: 2007, 2011 y.
2. Muminova L., Ayupova M. Logopediya. T.: O’qituvchi 1993 y.

Annotatsiya:Bul maqalada dizartriyalı balalardıń jazba sóylewin rawajlandırıw jolları jazba sóylew buzılıwınıń sebepleri haqqında sóz etilgen.

Annotatsiya: Bu maqolda dizartriyali bolalarning yozma nutqin rivojlantirish yo’llari yozma nutq buzilishlarining sabablari haqida so’z etilgan.

Аннотация: В данной статье рассказывается о путях развития письменной речи детей с дизартрией и причинах нарушения письменной речи.

KÓZI ÁZZI BALALARDAǴÍ USHÍRASATUǴÍN TIL KEMSHILIKLERIN KORREKCIYALAW USILLARI

Ashirbaeva Umida Urakbay qızı –NMPIdiń "Arnawlı pedagogika (logopediya)" tálim baǵdarı1-kurs studenti

Ilimiy basshı:p.i.k., docent A.A.Bekimbetova

Annotaciya: bul maqalada kózi ázzi balalarda bar bolǵan til kemshilikleri, olardıń kelip shıǵıw sebepleri, bul boyınsha ilimpazlardıń pikirleri hám emlew barısında alıp barılatuǵın shınıǵıwlar haqqında aytıp ótilgen.

Annotatsiya: bu maqolada ko'zi zaif ko'ruvchi bolalardagi nutq kamchiliklari, ularning kelib chiqish sabablari, bu bo'yicha olimlarning fikirlari va davolash jarayonida olib boriladigan mashqlar haqida aytilgan.

Abstract: this article talks about speech defects in visually impaired children, their causes, the opinions of scientists and exercises performed during treatmen.

Respublikamızda fizikalıq rawajlanıwında nuqsanı bolǵan balalardı social qorǵaw, oqıtıw hám tárbiyalaw máseleleri mámleket siyasatı dárejesine kóterilgen. „Ózbekstan Respublikası bilimlendiriw haqqında" ǵı nızamı 2020-jıl 23-sentyabrde qabıl etilgen. Bul nızam 11 bap, 75 statyadan ibarat.

Nızamnıń 20-statyasında Inklyuziv tálim haqqında, 55-statyasında Fizikalıq, aqılıy, sensor seziwinde yakı ruwhıy kemshilikleri bolǵan balalardı oqıtıw hám tárbiyalaw haqqında belgilep qoyılǵan. [1]. Sonıń menen birge, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevtıń 2019-jıl 29-apreldegi "Ózbekstan Respublikası Xalıq tálimi sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw konsepciyasın tastıyıqlaw haqqında" ǵı PF-5712-sanlı Pármanına muwapıq Ózbekstanda inklyuziv tálimdi rawajlandırıw, ayırıqsha tálim mútajlikleri bolǵan balalarǵa tálim-tárbiya beriw sistemasın jetilistiriw hám de olarǵa kórsetiletuǵın tálim xızmetleri sapasın jaqsılaw maqsetinde "Ayırıqsha tálim mútájlikleri bolǵan balalardı bilimlendiriw procesin jánede jetilistiriw is-ilájları haqqında" ǵı sheshimi qabıllandı. Usınıń menen birge, inklyuziv principi múmkinshilikleri sheklengen balalar unamlı psixik hám social rawajlanıwǵa iye bolıwı ushın shańaraqta jasawları hám óz qatarlasları menen birge ápiwayı mektepte bilim alıwları kerekligin názerde tutadı.

Prezident Shavkat Mirziyoyevtıń 2022-jıl 18-aprelde qabıl etilgen "Kóriwinde kemshiligi bar balalar ushın qánigelestirilgen mektep-internatlarında tálim beriw sapasın asırıw hám de olar iskerligin jáne de jetilistiriw ilajları haqqında" ǵı sheshimi qabıllandı. Sheshimge kóre, kóriwinde kemshiligi bar balalar ushın qánigelestirilgen mektep-internatlar Ishki isler ministrligine biriktirilip, "Nurlı mákan" qánigelestirilgen mektep-internatları ("Nurlı mákan" mektepleri) dep at berildi. Kóriwinde kemshiligi bar balalardı oqıtıwdı zamanagóy texnologiyalar tiykarında shólkemlestiriw arnawlı pedagogikanıń aktual máselelerinen esaplanadı.

Logopediya - bul sóylew buzılıwları haqqındaǵı arnawlı tálim hám tárbiya procesinde sóylew buzılıwların úyreniw , dúzetiw hám aldın alıw haqqındaǵı pán esaplanadı. Logopediya sóylew iskerligi buzılıwınıń sebepleri, mexanizmleri hám belgilerin úyrenedi. Pán sıpatında logopediya sóylewdegi kemshiliklerdi dúzetiw , sóylew iskerligi zayıplasqan shaxslardı oqıtıw hám tárbiyalaw procesi bolıp tabıladı. Logopediyanıń tiykarǵı úyreniw obyekti - sóylew kemshiligine iye bolǵan shaxs. Yaǵnıy, ádebiy tilde qabıllanǵan sóylew normasınan shetke shıǵıwı - bul sóylew kemshiligi esaplanadı.

Bazı balalardaǵı sensor: esitiw yakı kóriwdiń páseyiwi hám aqılıy rawajlanıwdaǵı qopal kemshilikler, sonday-aq, balalar miy tormozlanıwı keselliginde gúzetiletuǵın háreket sferasındaǵı buzılıwlar balalar sóylewiniń barlıq komponentlerin, sóylew hám leksik-grammatik tárepten

rawajlanbay qalıwına alıp keliwi múmkin. Kópshilik jaǵdayda olar ózine tán korrekcion tásir etiw metodların defferensial tárepten qollawdı talap etedi. Kóriwinde kemshiligi bolǵan balalardı olardı qorshap turǵan dúnyanı qabıl etiw hám biliwde teri arqalı biliw zárúrli áhmiyetke iye. Qol tiygiziw, basım, ıssılıq, suwıqlıq sıyaqlılar arqalı zatlardıń formaları, ólshemleri haqqında maǵlıwmatqa iye boladı. Kóriw kemshilikleri kúsheyip baratuǵın hám birdey (turaqlı) turatuǵın boladı.

Geyde gódeklerde tuwma kóz kesellikleri kem ushıraydı. Bunday kemshiliklerge kriptofalm - kóz alması qabaqlarınıń tuwılıwınan rawajlanbay qalıwı, mikroblefaron - kóz qabaqları kelteligi sebepli kózdiń jumılıp turıwı sıyaqlı kemshiliklerdi mısal qılıw múmkin. Bunday kemshiliklerdi xirurgiya jolı arqalı saplastırıw múmkin. Asigmatizm, katarakta sıyaqlı kesellikler kóriw analizatorınıń turaqlı kemshiliklerine kiredi. Bul sıyaqlı kemshilikler birpara kesellikler yamasa kóz operaciyaları aqıbetinde bolıwı múmkin. Tuwılǵannan keyin 3 jasqa shekemgi dáwir ishinde kóriw qábileti buzılǵan balalardıń yadında kóriw qıyalları qalǵan boladı, tuwma kóriwinde kemshiligi bolǵan balalardıń yadında bolsa hár túrli obrazlı qıyallar ulıwma bolmaydı [4].

Kóriw analizatorınıń iskerligi buzılıwı sebepli kóriwinde kemshiligi bolǵan balalardıń sóylewi rawajlanıwı ózine tán qásiyetlerge iye bolıp, bul sóylewde óz kórinisin tabadı. Logopedik shınıǵıwlarda kóriwinde kemshiligi bar bolǵan balalarda sóylew kemshiligi rinolaliya, tutlıǵıw hám dawıs kemshilikleri joq etiledi. Bunday jumıslar ulıwmalıq usıllardı itibarǵa alǵan halda saqlanıp qalǵan kóriw qábiletine yakı arnawlı usıllarǵa tayanǵan halda alıp barıladı.

Logopediyadaǵı barlıq izleniwler tiykarınan kóriwinde tereń nuqsanı bar balalardıń sóylewindegi nuqsanlarǵa baǵıshlanǵan. Bul baǵdarda Ye.Xvatsev, S.L.Shapiro, A.D.Chipilo, S.V.Yaxontova hám basqa da kóplegen ilimpazlar ilimiy izertlewler alıp barǵan. Tek ǵana, 60-70-jıllarda logopediyada sóylew kemshiliklerin sistemalı túrde úyreniwdiń rawajlanıwı menen R.Levina hám V.Orfinskayanıń kóriwinde kemshiligi bolǵan balalar sóyleviniń sesler aytılıwındaǵı, bálki, sóylewdiń rawajlanıwındaǵı kemshiliklerdi anıqlawǵa tiyisli izleniwleri payda boldı.

S.L.Korobko, P.Sviridyuk, N.S.Kostyuchek, N.A.Krilova hám O.L.Jiltsova logopediya tarawında ana tilin oqıtıw metodikası boyınsha ilimiy jumıslar alıp barǵan. Máselen, S.L.Korobko sóylewi tolıq rawajlanbaǵan kóriwinde kemshiligi bar bolǵan balalardıń úlken toparı menen shuǵıllanǵan.

Házirgi waqıtta kózi ázzi balalardaǵı sóylew kemshiligi quramalı nuqsan ekenligi hám de sóylew hám kóriw iskerliginiń ústinligi hám ózara baylanıslılıǵı ilimiy hám ámeliy izertlewlerde dálillengen.

L. S. Vigotskiydiń pikirine qaraǵanda, kóriw obrazları, sezimlik, keyinirek bolsa sóylewde logikalıq tájiriybesiniń artıp barıwı menen túrli psixik funkciyalar sheńberinde baradı. Olar sırtqı sharayatlar tásirinde mudamı ózgerip turadı hám qayta qurıladı. Bul sózlerdiń predmet mánisleri hám balalar paydalanatuǵın leksik-grammatik kategoriyalarınıń qáliplesiwi zárúrli áhmiyetke iye boladı. Defektologlardıń izertlewleri sonı kórsetedi, balada dáslepki jasta kóriw qábiletiniń buzılıwı onıń sensor tájiriybeni ǵárezsiz tárizde toplawında qıyınshılıqlardı keltirip shıǵaradı, bul bolsa sóylewdiń psixik bazası qáliplesiwin keshiktiredi, sol sebepli kóriw patologiyası bolǵan shaxslarda sóylew buzılıwına iye shaxslarǵa qaraǵanda quramalı sharayatta keshedi. Balalarda sóylew hám kóriwdiń buzılıwı quramalı kemshilik bolıp, olarda sóylew hám óz-ara tásir baqlanadı [3].

Kóriwinde kemshiligi bolǵan balalardıń sóylew kemshilikleri rawajlanıw dárejesine baylanıslı túrlishe kóriniste boladı. Olardıń ayırımları quramalı, al ayırımları bolsa jeńil túrde boladı. R.Ye.Levina aytıp ótkenindey, bir sistema júzege keledi hám onda sóylew kemshilikleri, sóylew kemshiligindegi bir ǵana yadrosı bola almaydı. Bunday jaǵdaydaǵı balalarda sóylewdiń

rawajlanıwı júdá quramalı kóriniste boladı hám onı emlewde tereń bilim hám joqarı tájiriybeni talap etedi. Sonday-aq, olardıń ayırımlarında kóriw anomaliyasınıń tuwma kórinisi ushıraydı.

Kózi ázzi balalar sóylewi, L. S. Vigotskiy , A. N. Leontev hám basqalar, aytıp ótkeni sıyaqlı, jasqa tiyisli rawajlanıwdıń ulıwma qaǵıydalarına boysınadı hám jetekshi iskerlik penen belgilenedi. Kóriwdiń joq ekenligi yamasa onıń salmaqlı nuqsanı biliwdiń rawajlanıw dárejesiniń tómenlewine alıp keledi, usınıń sebebinen mektepke shekemgi jastaǵı kózi ázzi balalardıń qıyalları, atap aytqanda jansız tábiyat obyektleri haqqındaǵı pikirleri de, óz-ózinen qáliplesiwinde kóriw obrazlarınıń tolıq yamasa bir bólegin túsirip qaldırıwı hám redukciyalanıw esabına tarayǵan boladı.

Statistika maǵlıwmatları sonı kórsetedi, sóylew kemshilikleri normal kóriwshi balalarǵa salıstırǵanda kóriwinde tereń kemshilikleri bar balalarda kóbirek ushraydı.

Alıp barılǵan izertlewler sol kategoriyadaǵı balalardıń sóylew qábiletiniń qálipleskenligin tórt dárejege ajıratıwǵa múmkinshilik beredi.

Birinshi dáreje. Aytılıwındaǵı ayırım kemshiliklerdiń bolıwı menen ańlatıladı.

Ekinshi dáreje. Aktiv sózlik sheklengen. Sóz hám predmet obrazın salıstırıwda, ulıwmalastıratuǵın túsinikler tiykarında gúrrińler dúziwde qátelerge jol qoyıladı. Sesler aytılıwı hám fonematik qıyallar esitiw differensaciyasınıń rawajlanıwında kemshilikler baqlanadı. Fonematik analiz qáliplespegen boladı.

Úshinshi dáreje. Ekspressiv sóylew sózlik baylıǵınıń tómenligi menen ajralıp turadı. Ulıwmalastıratuǵın túsiniklerdi biliw, sóz hám predmet obrazın salıstırıw dárejesi tómen boladı. Ǵárezsiz sóylewdiń grammatik tárepi buzılǵan, ol tek predmetlerdi ataw hám bir eki sózli gáplerden ibarat boladı.

Tórtinshi dáreje. Ekspressiv sóylewi júdá sheklengen, ulıwmalastıratuǵın túsinikler hám sóz-predit obrazın salıstırıwda quramalı kemshilikler boladı. Baylanısqan sóylew ayırım sózlerden ibarat, exolaliyalar baqlanadı [1].

Sóylewdiń grammatik basqarıw principin anıqlawǵa qaratılǵan tapsırmalar hám esitiw differensaciyasına tiyisli tapsırmalardı atqara almaydı. Korrekcion tálim procesinde kompleksli keń qamtılǵan tásir kórsetiledi. Bul tásir logoped, oqıtıwshı (mektepte), tiflopedagog (baqshada) hám tárbiyashılar tárepinen túrli shınıǵıwlar dawamında ámelge asırıladı. Korrekcion jumıslarda logopedik tásirge kútá úlken áhmiyet beriledi. Bul tásir arnawlı shólkemlestirilgen shınıǵıwlarda alıp barıladı. Shınıǵıwlar balalardıń kóriw qábiletin, sóylewi, qabıllaw usılları hám individual qásiyetlerin inabatqa alǵan halda alıp barıladı. Soǵan tiykarlanıp logopedik gruppalar shólkemlestiriledi. Kózi ázzi balalar menen islewdegi qıyınshılıqlardı ayırıqshalıǵın inabatqa alıp shınıǵıwlar uzaq waqıt dawamında individual túrde alıp barıladı. Tárbiyashi hám tiflopedagoglar logoped menen birgelikte sóylew kemshiliklerin saplastırıw wazıypaların anıqlaydı. Sóylew mádeniyatın rawajlandırıwdaǵı korrekcion-logopedik wazıypalar oyın, oqıw hám miynet iskerligi, hám de ámeliy hám muzıkalı-ritmikalıq shınıǵıwlarında ámelge asırıladı. Qıyalların qáliplestiriwde tábiyiy kórgizbeli qurallar áhmiyeti júdá úlken bolıp tabıladı. Shınıǵıwlar oyın arqalı alıp barılıwı shárt, sebebi kóriwdegi kemshiligi ámeldegi bolǵan balalarda oyın iskerligi júdá kesh qáliplesedi. Tárbiyashi hám tiflopedagog tárepinen qáliplestirilip atırǵan sóylew hám predmetler bazası logoped shınıǵıwlarında keń qollanıladı hám rawajlanadı [3]. Sonıń menen birge, tárbiyashi hám tiflopedagoglar shınıǵıwlarında logoped jumısı dawam ettiriledi. Logoped shınıǵıwlarında kóriwinde kemshiligi bolǵan balalarda sóylew kemshiliklerinde rinolaliya, tutlıǵıw, dawıs kemshiliklerin korrekciyalaw jumısları alıp barıladı. Logopedik shınıǵıwlar forması boyınsha jalǵız tártipte hám kishi gruppalar menen ótkeriliwi múmkin [3].

Demek, hárbir logoped qánigeler koriwinde nuqsanı bolǵan balalardıń sóylew kemshilikleri rawajlanıw dárejesine qaray otırıp jumıs alıp barıwı kerek. Búgingi kúnde kóriw nuqsanına iye

balalar tárbiyası, olardı hár tárepleme jetik insan etip tárbiyalaw siyasat dárejesine kóterilgen. Analar hám balalar salamatlıǵın bekkemlew, hámiledarlıq dáwiriniń ózinde hámiledegi nuqsanlardı anıqlaw hám aldın alıw, jurtımızda Reproduktiv salamatlıq orayı hám skrining orayları xızmet kórsetpekte. Baladaǵı nuqsanlardı erte anıqlaw nátiyjesinde salamat áwladtı dunyaǵa keltiriw támiyinlenbekte. Kóriwinde nuqsanı bolǵan balalardı erkin ómirge tayarlawda tiflopedagog qánigelerdiń ornı ayırıqsha áhmiyetke iye. Sol sebepli mámleketimizde ayırım pedagogika universitetlerinde arnawlı pedagogikanıń bir tarmaǵı bolǵan tiflopedagogika jónelisinde pedagog qánigeler jetilisip shıqpaqta.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. P.M.Po‘latova, L.SH.Nurmuhammedova, D.B.Yakubjonova va boshqalar. "Maxsus pedagogika". T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti , 2014
2. V.S.Raxmanova. "Defektologiya asoslari ". T.: "Niso Poligraf" nashriyoti, 2014

3. M.Y.Ayupova " Logopediya ". T.: "O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2007

4. D.R. Madazizova "Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarning klinik asoslari " .T.: "O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati " nashriyoti, 2018

Имконияти чекланган ўқувчиларда хавфсиз ҳаёт кўникмасини шакллантириш.

Ш.Х.Кобилова Чирчиқ давлат педагогика университети
Педагогика факультети Махсус педагогика кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: *таълим тизимида олиб борилаётган ислоҳотлар, инклюзив таълимни ташкил этишнинг самарадорлиги ва бу жараёнда ўқитувчининг масъулияти ва, компетентлиги ёритилган.*

Аннотация: *освещаются реформы, проводимые в системе образования, эффективность организации инклюзивного образования, а также ответственность и компетентность педагога в этом процессе.*

Abstract: *reforms carried out in the educational system, the effectiveness of organizing inclusive education, and the responsibility and competence of the teacher in this process are highlighted.*

Имконияти чекланган ўқувчилар ҳаёт фаолияти хавфсизлиги компетенциясини амалиётга йўналтирилган фаолиятда шакллантириш методикасини шакллантириш учун “Ҳаёт хавфсизлиги” курсини махсус фан сифатида ўқув жараёнига киритиш тақозо этилади.

“Ҳаёт хавфсизлиги” курсида имконияти чекланган ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини, уларни ҳаёт фаолияти хавфсизлиги соҳасидаги индивидуал имкониятларини янгилаш ва бойитиш имконини берувчи умумий касбий фанларни педагогик–психологик салоҳиятини интеграциялаш ва жорий этиш ҳаёт фаолияти ҳақида яхлит идрок этишга ёрдам беради. Шунингдек, ўзини асраш ва атроф муҳитга англанган фаолият тури сифатида қараб, жамият билан интеграцияси шаклланади, ҳамда ижтимоий мослашув жараёни англанган фаолият турига кўчади.

Шу нуқтаи назардан “Ҳаёт хавфсизлиги” фанини имконияти чекланган ўқувчиларнинг ҳаёт йўналиши ва фаолият тури бўйича билим, кўникма ва малакаларини мувофиқлаштирган ҳолда, касбий ва ижтимоий мослашув жиҳатларини хавфсизлик хусусиятлари ишлаб чиқилиши зарур.

Бунда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

– имконияти чекланган ўқувчилар учун “Ҳаёт хавфсизлиги” курсини замонавий таълим мақсадларига эришиш имконини берадиган моделини ногиронлик хусусиятларидан келиб чиқиб таълим тизими мазмунига сингдириш;

– имконияти чекланган ўқувчиларни касбга тайёрлаш жараёнида ногиронлик хусусиятларидан келиб чиқиб махсус ўқув-услубий мажмуаларни жорий этиш;

– имконияти чекланган ўқувчилар таҳсил олаётган барча таълим муассасасида улар саломатлигини сақлаш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар доирасида касбий тайёргарлик сифатини замон талабига мувофиқлаштириш;

– имконияти чекланган ўқувчиларнинг хавфсиз ҳаётга тайёргарлигини шакллантиришни самарали асоси сифатида, улар хулқ-атворида ўзини ўзи блоклаш механизмини психологик омилларини қарор топтириш;

– имконияти чекланган ўқувчиларнинг хавфсиз ҳаётга тайёргарлик даражасини мустақил равишда ошириш учун, ўзига ўзи мотивация ва рағбат бериш қобилиятларини ривожлантириш.

Имконияти чекланган ўқувчиларнинг хавфсиз ҳаётга тайёргарлигини шакллантиришда педагогик жиҳатдан амалга ошириладиган ишлар:

– *биринчидан*, ҳаёт фаолияти хавфсизлиги соҳасида илгари мавжуд (асосий) билимларни аниқлаш;

– *иккинчидан*, имконияти чекланган ўқувчиларда атроф-муҳитни идрок этишнинг структуравий ва функционал тизимларини аниқлаш, ҳамда ўзгаришларини таҳлил этиш;

– *учинчидан,* имконияти чекланган ўқувчилар ҳаёт хавфсизлигини бошқариш ва ташкил этишда касбий билим соҳасининг ролини белгилаш;

– *тўртинчидан*, имконияти чекланган ўқувчиларни ҳаёт жараёнида салбий омиллардан ҳимоя қилишнинг муайян усулларини ишлаб чиқиш, ҳамда жамиятда ижтимоий мослашувига кўмаклашиш;

– *бешинчидан,* хавфсиз хулқ-атвор тушунчасини имконияти чекланган ўқувчилар шахсида ривожлантириш;

– *олтинчидан*, имконияти чекланган ўқувчиларни хавфсиз ҳаётга тайёргарлигини педагогик-психологик омиллар асосида шакллантириш;

– *еттинчидан*, имконияти чекланган ўқувчиларни шахсий хавфсизлик ва соғлиғини сақлаш масалаларини устувор таъминлайдиган билимлар манбаси билан тўйинтириш.

Имконияти чекланган ўқувчилар “Ҳаёт хавфсизлиги” фанини ўзлаштириши натижасида қуйидаги компетенцияларни ўзлаштиришлари ва шахсий-амалий фаолиятида қўллай олишлари лозим:

– иқтисодий объектларнинг барқарорлигини таъминлаш ва техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлар, ҳамда табиат ҳодисаларига муносиб ёндашиш;

– давлат ва жамият хавфсизлигига жиддий таҳдид сифатида қараладиган информацион ғоя ва тарғиботларга қарши кураш контекстида ҳодисаларнинг ривожланишини прогнозлаш, ҳамда оқибатларини баҳолаш кўникмасини қарор топтириш;

– шахсий ва касбий фаолиятда ёки кундалик ҳаётда юзага келиши мумкин бўлган хавфларнинг асосий турлари ва оқибатларини англаш, ҳамда эҳтимолий таъсирини камайтириш;

– иш фаолиятида, ҳаёт хавфсизлиги қоидаларига амал қилиш ва тарғибот ишларини олиб бориш;

– имконияти чекланган ўқувчиларни фавқулодда вазиятларнинг салбий таъсиридан ҳимоя қилиш бўйича тадбирларни ташкил этиш ва амалга ошириш;

– имконияти чекланган ўқувчилар касбий фаолиятда ва кундалик ҳаётда юз бериши мумкин бўлган хавф-хатарлар даражаси ва оқибатларини камайтириш юзасидан профилактика чораларини кўриш (тарғибот ва ташвиқот асосида).

Шу нуқтаи назардан олиб қарайдиган бўлсак инсон онтогенезнинг турли босқичларида шаклланиш жараёнларини бошдан кечириб боради. Имконияти чекланган ўқувчиларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнида табақалаштирилган ёндашувни қўллаш, шахсни ривожлантиришда аниқланган камчиликларни қоплаш ёки коррекциялаш имконини беради.

Ушбу илмий фаразимизни тадқиқотчи Б.К.Тупоноговнинг фикри билан асослаш мумкин. Унинг нуқтаи назарича табақалаштирилган машғулотлар туфайли имконияти

чекланган ўқувчиларда идрок, фикрлаш, хотира, нутқ фаоллашуви, репродуктив фаолиятни тўлиқлиги, тушунчаларни адекватлиги, теварак-атрофдаги оламни билиш жараёнлари такомиллашади.

Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиқиб “Ҳаёт хавфсизлиги” курсининг имконияти чекланган ўқувчиларни касбий фанлар билан интеграциялашуви уларнинг ижтимоий мослашувини зарур шартидир деган илмий фаразни илгари сурамиз.

Тадқиқотчи Е.О.Галицких фикрича, интеграция замонавий тизимли тафаккурнинг умумий методологияси, универсал мантиқий усулларига асосланган турли тизимлардан олинган илмий билимларни мос келишини таъминлайди.

Интеграция жараёни туфайли бир ўқув фанидан олинган билимларни бошқа фанда қўллаш ҳисобига турли фанларнинг ўзаро бойиши ва ривожланиши содир бўлади. Е.О.Галицких таъкидлашича, интеграция жараёнларини амалга ошириш тўртта асосий даражада амалга оширилади:

– фанлараро интеграция – яхлит онгни, ижодий фаолиятнинг моҳиятини англашни ва уни амалга оширишга услубий тайёргарликни таъминловчи турли фанларни фундаментал ғоялари, тамойиллари, усуллари даражасидаги интеграция;

– бир фаннинг бўлимлари ўртасида семантик, мазмунли, таркибий ва технологик алоқаларни ўрнатишга қаратилган фан ичидаги интеграция. Ушбу турдаги интеграция магистрал алоқаларни, шунингдек, назария ва амалиёт ўртасидаги алоқаларни аниқлаш имконини беради;

– тадқиқот диалогик ўзаро таъсир доирасининг кўп томонлама очиқлиги орқали ишбилармонлик ҳамкорлигини ўрнатиш ва биргаликда яратиш билан тавсифланган шахслараро интеграция;

– ютуқларни ўрганиш ва янги шахсий тажрибани шакллантиришни таъминлайдиган ички интеграция, бу фаолиятга рефлексли тайёрлик ва касбий фикрлашни шакллантиришда ифодаланади.

Бизнинг нуқтаи назаримизча ҳозирги вақтда педагогик интеграция нафақат мақсадлар, тамойиллар, мазмун, ташкил этиш шакллари бирлигини ифодалашнинг энг юқори шакли, балки таълим жараёнининг турли таркибий қисмларининг ўзаро боғлиқлиги асосида кенгайтирилган педагогик бирликларни яратиш сифатида қаралади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Кобилова, Ш. Х. **Инклюзив таълим маконини барқарорлаштириш, ҳамда унинг педагогик шарт-шароитларини мувофиқлаштириш муаммо ва ечимлари**. Uzbek Scholar Journal Volume -10, Nov., 2022 www. uzbekscholar. com., 139-145.

2. Кобилова, Ш. Х. Инклюзив таълимда психологик-педагогик фаолият мувофиқлиги ҳамда унинг истиқболлари. European Journal of Interdisciplinary Research and Development Volume-09 Nov. - 2022 Website: www.ejird.journalspark.org ISSN (E): 2720-5746, 40-46.

3. Кобилова, Ш. Х., Икромова, Н. Ф., & Болиева, Н. Т. (2022). Инклюзивное образование и его эффективность в социально-педагогической. Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 2(10), 438-440.

4. Қодирова, Ф. У., Кобилова, Ш. Х. (2021). Таълим кластери асосида инклюзив таълимга жалб этилган ўқувчилар ҳаёт хавфсизлигини таъминлаш шарт-шароитлари. Муаммо ва уларнинг ечимлари, 2(2), 85-86.

5. Усаров, Ж. Э., Кобилова, Ш. Х. (2022). Инклюзив таълим ва унинг ижтимоий-педагогик омиллари. Халқаро тажрибалар ва ривожланиш истиқболлари, 1(3), 275-277.

BO‘LAJAK LOGOPEDLARNING INKLYUZIV KOMPETENSIYASINING MAZMUNI

Abidova Nilufar Zakirovna, *Nizomiy nomidagi TDPU logopediya kafedrasi dotsenti, PhD*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo’lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasining mazmuni haqida so’z boradi.

Аннотация: В данной статье говорится о содержании инклюзивной компетентности будущих логопедов.

Milliy ta’lim tizimiga inklyuziv yondashuvni joriy etish sharoitida bo‘lajak logopedlarning shaxsiy va kasbiy fazilatlariga qo‘yiladigan talablar o‘zgarib bormoqda. Logopedning roli hozirda inklyuziv ta’lim muvaffaqiyatining hal qiluvchi omillaridan biri hisoblanadi, shuning uchun o‘qitish inklyuziya muvaffaqiyatini ta’minlashning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Bo‘lajak logopedlarning inklyuziv ta’limga tayyorligi – bu alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning inklyuziv ta’limini amalga oshirishga munosabat hamda integrativ shaxsiy ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lganlarning xususiyatlari va ular bilan ishlash usullari haqida g‘oyalar mavjudligini bildiradi [3].

Ma’lumki, inklyuziv ta’limga tayyorlik va inklyuziv kompetensiyaning quyidagi tarkibiy qismlari ham ajralib turadi: shaxsiy-semantik, kognitiv, texnologik (A.D. Goneyev, YE.G. Samarseva) [2, 5]; motivatsion, kognitiv, ijodiy, faoliyatli (Y.V. Shumilovskaya); qiymat-motivatsion, kognitiv, refleksiv, kommunikativ, ta’sirchan, operatsion-faoliyatli (O.A. Kozireva) [3]. Inklyuziv kompetensiyaning tarkibiy qismlari quyidagi kompetensiyalarni o‘z ichiga olishi mumkin: akademik, kasbiy, ijtimoiy va shaxsiy (V.V. Xitryuk); kasbiy (kognitiv, dizayn, konstruktiv, tashkiliy); va shaxsiy (kommunikativ, refleksiv-perseptiv, prognostik) (Shpilevaya, S.G.).

Bo‘lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasi inklyuziv ta’lim sohasida kasbiy va pedagogik funksiyalarni amalga oshirish, o‘quvchilarning turli xil ta’lim ehtiyojlarini baholash hamda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lganlarni o‘quv jarayoniga qo‘shilishini kafolatlash, ularning rivojlanishi uchun qulay muhitni tashkil etish qobiliyati sifatida (YE.N. Koreneva, M.N. Kireyev) [4]; ularning funksional vazifalarini bajarish qobiliyati sifatida (N.Abidova) [1]; inklyuziv amaliyotni amalga oshiradigan bo‘lajak logopedlarning maksimal samaradorligini ta’minlaydigan integral va shaxsiy ta’lim sifatida (A. O. Kozireva) [3] belgilanadi.

Shuni ta’kidlash kerakki, o‘quvchilarning inklyuziv kompetensiyasiga bag‘ishlangan ishlar deyarli yo‘q va mavjud tadqiqotlar faqat tavsiflovchi xususiyatga ega.

Bo‘lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasi biz tomonidan ta’lim oluvchilarning ta’lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda va alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lganni umumta’lim muassasasi muhitiga kiritishni ta’minlaydigan kelajakdagi logopedlarning inklyuziv ta’lim jarayonida kasbiy funksiyalarni bajarish, rivojlanish va o‘zini rivojlantirish uchun sharoit yaratish kabi qobiliyatini belgilaydigan integral shaxsiy ta’lim sifatida tushuniladi.

Faoliyat mazmuni va uni amalga oshirish usullarining farqiga asoslanib, inklyuziv kompetensiya tarkibida biz asosiy moddiy va asosiy funksional kompetensiyalarni aniqladik. Tadqiqotimiz doirasida biz bo‘lajak logopedlarning shaxsiy ongli, subektiv tajribaga kirgan, turli kasbiy vazifalarni hal qilishda pedagogik faoliyatning har xil turlarida qo‘llaniladigan bilim, ko‘nikma va malakalar tizimiga ega bo‘lgan asosiy kompetensiyalarini tushunamiz. Bo‘lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasi tarkibiga – motivatsion, kognitiv, refleksiv va asosiy operatsion kompetensiyalar kiradi, biz ularni bo‘lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasining tarkibiy qismlari sifatida ko‘rib chiqamiz.

Inklyuziv kompetensiyaning bir qismi bo‘lgan asosiy tarkib kompetensiyalari inklyuziv ta’lim muhitida kasbiy faoliyat mazmunini tushunish qobiliyati sifatida talqin qilinishi mumkin. Ularga quyidagilar kiradi: motivatsion, kognitiv, refleksiv kompetensiyalar.

Asosiy operatsion kompetensiyalar inklyuziv kompetensiyaning funksional sohasini tavsiflaydi va o‘quv jarayonida muayyan kasbiy vazifalarni bajarish qobiliyati sifatida belgilanadi. Ular

quyidagilardan iborat: diagnostik, prognostik, konstruktiv, tashkiliy, kommunikativ, texnologik, korreksion, tadqiqot.

Tizimli va funksional tahlil muayyan kasbiy kompetensiyalarning o‘ziga xos xususiyatlarini maqsadli ravishda ochib berishga imkon beradi. Keling, inklyuziv kompetensiya tarkibiga kiritilgan har bir asosiy kompetensiyani batafsil ko‘rib chiqaylik.

Bo‘lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasining motivatsion komponenti motivatsion asosiy kompetensiyani o‘z ichiga oladi. Motivatsion kompetensiya logoped shaxsining yo‘nalishini, motivlar, ehtiyojlar, qadriyatlar tizimini o‘z ichiga oladi, kasbiy kompetensiyani belgilovchi va uni muvaffaqiyatli shakllantirish omili sifatida ishlaydi. Motivatsion kompetensiyaning shakllanish darajasi kasbiy kompetensiyaning boshqa tarkibiy qismlarining rivojlanishiga ta’sir qiladi.

Ushbu kompetensiya uchun, eng muhimi, logoped shaxsining yo‘nalishi hisoblanadi. Bu, birinchidan, shaxsning umumiy gumanistik yo‘nalishi, ikkinchidan, turli xil ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’lim sharoitida kasbiy faoliyatni amalga oshirishga ijobiy e’tibor, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lganlarni muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirish uchun inklyuziv ta’limning ahamiyatini tushunish, uni chuqur anglash va gumanistik salohiyatdan iborat.

Inklyuziv ta’lim sharoitida pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirish uchun u turli guruhlarning motivlariga asoslanishi kerak. Motivatsiya turlaridan biriga (faqat ushbu faoliyatning ijtimoiy ahamiyati yoki o‘zini o‘zi tasdiqlash bo‘yicha) imtiyozli konsentratsiya qabul qilinishi mumkin emas, chunki bu holda logopedning to‘liq qaytish va bolalarning ishonchi bo‘lmaydi.

Ijtimoiy motivlar guruhiga quyidagilar kiradi: ta’lim tizimini demokratlashtirish va insonparvarlashtirishning eng muhim yo‘nalishlaridan biri — alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lganlarni inklyuziv ta’limga jalb qilish; ularning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuviga ko‘maklashish; turli xil ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni birgalikda o‘qitish bilan bog‘liq holda jamoatchilik fikridagi o‘zgarishlarga ta’sir qilish imkoniyati; haqiqiy ta’lim mahalliy ta’lim sifatini oshirishga qo‘shgan hissasi va boshqalar.

Kognitiv motivlar guruhiga quyidagilar kiradi: rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning turli toifalarining xususiyatlari bilan bog‘liq yangi bilim, ko‘nikma, malakalarni egallash munosabati bilan kasbiy, intellektual, madaniy o‘sish imkoniyati, turli toifadagi bolalar bilan ishlash usullari va texnologiyalari, pedagogik faoliyatni amalga oshirishning innovatsion texnologiyalari, turli xil ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni birgalikda o‘qitish jarayoni.

Pedagogik motivlarning kichik guruhi quyidagilardan iborat: bolalarning ta’lim va tarbiyasini insonparvarlashtirishga hissa qo‘shish imkoniyati; bolalar va ularning ota-onalari bilan muloqot qilish zarurati; har bir bolaning shaxsiyatiga hurmat va uning samarali rivojlanishini ta’minlash uchun sharoit yaratish imkoniyati.

Shaxsiy rivojlanish va o‘zini o‘zi tasdiqlash motivlari logopedning shaxsiyati va faoliyati bilan bog‘liq: har qanday vaziyatda o‘zini nazorat qilish zarurati; uning faoliyatiga ijodiy yondashuvni ko‘rsatish imkoniyati; pedagogik jarayon davomida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yengish va shaxsiy o‘zini o‘zi takomillashtirish zarurati. Ushbu guruhning motivlari o‘quvchining shaxsiyati hisobiga o‘zini o‘zi tasdiqlagan taqdirda ham salbiy ma’noga ega bo‘lishi mumkin.

Bo‘lajak mutaxassisning inklyuziv kompetensiyasining kognitiv komponenti kognitiv kompetensiyasini o‘z ichiga oladi. Kognitiv kompetensiya pedagogik faoliyat haqidagi g‘oyalarning yaxlitligini ta’minlaydi, shaxsning kognitiv faolligini faollashtiradi, kognitiv tajriba tarkibiy qismlarini rivojlantirish va boyitishga yordam beradi, ma’lum nazariy va amaliy muammolarni hal qilish uchun to‘g‘ri vaqtda ma’lumotni idrok etish, ongda qayta ishlash, xotirada saqlash va ko‘paytirish qobiliyati sifatida tavsiflanadi.

Inklyuziv kompetensiya tizimiga kiritilgan asosiy mazmunli va operatsion kompetensiyalar mazmunini tahlil qilish – uni shakllantirishga qaratilgan o‘quv jarayonining natijalarini batafsilroq taqdim etish va natijada uni yanada samarali loyihalashtirish va amalga oshirish imkonini beradi. Inklyuziv kompetensiya tarkibida biz asosiy moddiy va operatsion kompetensiyalarni aniqladik. Inklyuziv kompetensiyaning bir qismi bo‘lgan asosiy tarkib kompetensiyalari inklyuziv ta’lim muhitida kasbiy faoliyat mazmunini tushunish qobiliyati sifatida talqin qilinishi mumkin. Ularga quyidagilar kiradi: motivatsion, kognitiv va refleksiv kompetensiyalar.

Asosiy operatsion kompetensiyalar inklyuziv kompetensiyaning funksional sohasini tavsiflaydi va o‘quv jarayonida muayyan kasbiy vazifalarni bajarish qobiliyati sifatida belgilanadi. Bo‘lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirishning mazmuni va tashkiliy shartlarini aniqlash hodisaning mohiyatini, uning tuzilishi va xususiyatlarini aniqlashni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abidova, Nilufar. Creating an Inclusive Educational Environment for Children with Special Educational Needs. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) (2020), No. 2: 36-39.

2. Гонеев, А.Д. Проблема подготовки будущих педагогов к реализации инклюзивного образования детей с особыми образовательными потребностями / А.Д. Гонеев, Е.Г. Самарцева // Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. — 2013. — № 4. — С. 341-345.

3. Козырев, В.А. Компетентностный подход в педагогическом образовании / В.А. Козырев, Н.Ф. Радионова. — СПб., 2004. — 392 с.

4. Коренева Е.Н. Понятие «профессиональная готовность» в научной литературе / Е.Н. Коренева, М.Н. Киреев // Альманах современной науки и образования. — Тамбов : Грамота, 2012. — №8(63). — С. 74-76.

“ILM YO’LI” VARIATIV DASTURIDA INKLYUZIV TA’LIM TAMOYILLARI

Sh.N.Fayzullayev*-p.f.n.,dotsent Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda “Ilm yo’li” variativ dasturida inklyuziv ta’lim tamoyillari va ularni o’rganish ishlari haqida so’z boradi.

Аннотация: В данной статье рассказывается о принципах инклюзивного образования и их изучении в вариантной программе «Путь науки» сегодня.

“Har qanday ruhiy yoki jismoniy nuqsonda ham taraqqiyot davom etadi” (L.S. Vigotskiy). Hamma bolalarning ehtiyojlarini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan, ijtimoiy adolat hamda tenglikka erishishni maqsad qilib olgan ta’lim tizimi **inklyuziv ta’lim deyiladi.** Inklyuziv ta’lim ingliz tilidan olingan bo‘lib, inclusive, inclusion– uyg‘unlashmoq, uyg‘unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma’nolarini bildiradi. Inklyuziv ta’lim ijtimoiy modelga asoslanadi va u muammoni bolada emas, balki dastur va metodologiyada, deb hisoblaydi. Bunday ta’lim tizimiga ba’zi bir o‘zgartirishlar kiritishni taqazo etadi. Bunda har bir bolaning ehtiyojini hisobga olgan holda o‘quv rejalari tayyorlanadi, uslubiyatning psixologik muammolari bilan bog‘liq tomonlari to‘g‘ri yo‘lga qo‘yiladi. Inklyuziv ta’lim hamma bolalarni, shu jumladan, nogiron bolalarni ham o‘zlari xohlagan ta’lim muassasasida o‘qishi mumkin, deb xulosa chiqaradi.

Bola huquqlari xalqaro Konvensiyadan kelib chiqib, 2-va 28-moddalar inklyuziv ta’limga tegishli bo‘lib, ularda kamsitishning oldini olish, ta’lim hamma uchun qobiliyatiga yarasha ekanligi belgilab qo‘yilgan. Inklyuziv ta’lim maxsus ehtiyojli, nogiron bolalar ham faqat maxsus ta’lim muassasalarda emas, balki sog‘lom bolalar o‘qiydigan ta’lim muassasalarida ham ta’lim-tarbiya olishlari mumkin ekanligini e’tirof etadi.

1. Izlab topish va jalb qilish bosqichi. Nogiron odamlarning hayoti asosan yakkalab qo‘yishlar bilan bog‘liq. Ko‘plab davlatlarda nogiron odamlarga past nazar bilan qaralib, ular hamjamiyatdan chetlashtirilmoqda. Buning oqibatida nogiron bolalarning ta’lim olish imkoniyatlari yanada chegaralanib qolmoqda. Millatning etnopsixologik xususiyatlaridan biri bo‘lmish nogiron farzandini boshqalardan berkitish hollari esa nogiron bolalar kelajak hayoti uchun juda fojeali holatdir. Mana shunday salbiy oqibatlarni oldini olish maqsadida aholi o‘rtasida targ‘ibot-tashviqot ishlarini olib borish lozim. Oilaga, ya’ni asosan ota-onalarga nogiron bola ham ta’lim muassasasi ta’lim-tarbiyasini olishi shart ekanligini to‘g‘ri tushintirib bera olish kerak. Shunday usullar bilan ta’limdan chetda qolib ketgan nogiron bolalarni izlab topish imkoni yaratiladi. Ro‘yxatga olingan bolalar o‘z yaqin arofidagi ta’lim muassasalariga jalb etiladi.

2. Maxsus ehtiyojli bolalar bilan shug‘ullanish bosqichi. Bu bosqichda ta’lim muassasalari tizimiga kiritilgan maxsus ehtiyojli bolalar bilan olib boriladigan o‘quv-tarbiyaviy, korreksion-rivojlantiruvchi vazifalar rejasi tuzib chiqiladi.

3. Reabilitatsiya bosqichi. Bu bosqichda bolalarning nogironligi tufayli bajara olmaydigan faoliyatlarini bajarish qobiliyatlari va ularning imkoniyatlari darajasini kengaytirish ishlari amalga oshiriladi. Shu sababali bu bosqichda nogiron odamlar nafaqat ta’lim-tarbiya, balki ularning ishlab chiqarish faoliyatlarini oshiruvchi treninglar ham olib boriladi. Ular “obyekt” emas, balki “subyekt” vazifasini o‘taydi. Natijada nogiron bolalarning nima qila olmasligi emas, balki ular nimalar qilishga qodir ekanligi diqqat markazda turadi.

4. Intergatsiya bosqichi. Bu bosqich inklyuziv tarzda o‘qitilgan, reabilitatsiya jarayoni amalga oshirilgan nogiron bolalarni ijtimoiy jamiyatga to‘la kiritish bosqichidir. Integrasiya bosqichida nogiron bolalar to‘laligicha ijtimoiy jamiyatga kiritiladi. Ya’ni bu bosqichda nogiron bolalarning ham o‘zlarining teng imkoniyatlari va huquqlaridan foydalangan holda kasb va ishlash joyini mustaqil tanlash imkoniyati beriladi.

Ilm yo‘li” variativ dasturi inklyuziv ta’limning quyidagi **tamoyillariga** tayanadi: [1,b.154-160]- insonning qadr-qimmati uning qobiliyati va erishgan yutuqlari bilan belgilanmaydi;- har bir inson his etish va fikr yuritishga qodir;- har bir inson muloqot yuritishga va uning fikrlari e’tirof etilishiga haqlidir;- barcha kishilar bir-biriga ehtiyoj sezadi;- chinakam ta’lim muayyan o‘zaro munosabatlar doirasidagina amalga oshirilishi mumkin;- barcha insonlar qo‘llab-quvvatlashga va tengdoshlar bilan do‘st bo‘lishga ehtiyoj sezadi;- ta’lim olayotganlar uchun ijobiy yutuqlarga erishish qo‘lidan kelmaydigan ishdan ko‘ra, uddalay oladigan ishda ko‘proq namoyon bo‘ladi;- rang-baranglik inson hayotini boyitadi;- bir-birimizdan farq qilishimiz va har birimiz individual shaxs ekanimizni tan olish;- rivojlantiruvchi dasturlarning individuallashuvini ta’minlash, ya’ni dasturlarni har bir bolaning birgalikdagi faoliyat doirasidagi talab-ehtiyojlari hamda maktabgacha ta’lim tashkiloti va majburiy bir yillik maktabga tayyorlov guruhlarning umumiy maqsadlarini e’tiborga olgan holda tuzish;- ta’lim-tarbiya jarayonida bolalarning o‘qishini, ularning rivojlanishi va maktabgacha ta’lim tashkiloti hayotida faol ishtirokini qo‘llab-quvvatlash borasida qimmatli uslubiy tajriba to‘plash;- barcha bolalar bir xil taqdirlanishi lozim;- yosh xususiyatlariga mos bo‘lgan umumiy o‘quv rejasidan foydalana olish imkoniyatini yaratadigan ta’limning differensiyallashgan strategiyalariga tayanish;- maktabgacha ta’lim tashkiloti va qisqa muddatli guruhlarni bolaning talab-ehtiyojlariga uzluksiz moslashuvini ta’minlash;- bolalarni bir yillik majburiy maktabga tayyorlash bo‘yicha guruhlar va maktabgacha ta’lim tashkilotining bolaning talab-ehtiyojlariga doimiy moslashtirilishini ta’minlash.

Imkoniyati cheklangan bolalarni barcha zaruriy vositalar bilan ko‘pchilik bolalar uchun amalga oshiriluvchi ta’lim tadbirlariga jalb etish inklyuziv ta’limdir. Shundagina imkoniyati cheklangan barcha bolalar jamiyat hayotida faol ishtirok etishga erishishlari mumkin.

Inklyuziv ta’lim nafaqat ta’lim borasida, balki bolalarning ma’naviy va jismoniy o‘sishlari, shuningdek vositalarni iqtisod qilish borasida ham samaralidir. Alohida ta’lim olish ehtiyojlari bo‘lgan bolalar – nogironligi bo‘lganidan yoki bo‘lmaganligidan qat’i nazar, oila, pedagoglar, mutaxassislar, jamiyat va davlatning alohida e’tiboriga muhtoj.

Foydalanilgan adabiotlar:

1.Fayzullayev Sh.N. Bolalarni maktabga tayyorlash metodikasi. Darslik. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022. – 196 bet.

INKLYUZIV TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TA’LIM INNOVATSION KLASTERINING O‘RNI

Qodirova Feruzaxon Usmanovna*-p.f.d.,dotsent*
Yunusova Xusnora Shuxrat qizi*-o‘qituvchi Chirchiq davlat pedagogika universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishda pedagogik ta’lim innovatsion klasterining o’rni haqida so’z ketadi.

Аннотация: В данной статье говорится о роли инновационного кластера педагогического образования в повышении эффективности инклюзивного образования.

Respublikamiz oliy ta’lim tizimida modullarni o‘qitish jarayoniga jahonning ilg‘or tendensiyalarini joriy etish, uzluksiz ta’lim tizimida o‘zaro manfaatdor hamkorlikni kuchaytirish, maqsadlarni integratsiyalash, ta’lim jarayoniga innovatsiyalarni joriy etishning me’yoriy asoslari yaratildi. “**Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, ularning hayot sifati va darajasini oshirish”** kabi vazifalar belgilab berildi [1]. Bu vazifalarning tizimli davomi sifatida amaliyotga klaster yondashuvini joriy etish ustuvor masala sifatida dolzarblik kasb etdi. “Fan, ta’lim, ishlab chiqarish integratsiyasi asosida turli ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash, ta’lim mazmunini individuallashtirish, variativlashtirish” ustuvor vazifalar sifatida belgilandi[1]. Ta’lim sifatini oshirish bilan bog‘liq vazifalarning ijrosini ta’minlash maqsadida Chirchiq davlat pedagogika institutining markaziy ilmiy tadqiqot faoliyati Pedagogik ta’lim innovatsion klasterini amaliyotga maqsadli, manzilli joriy etishga yo‘naltirildi. Natijada innovatsion klaster sharoitida oliy ta’limda modullarni o‘qitish sifatini kasbiy malakalarni shakllantirishga mo‘ljallangan o‘quv-amaliy mashg‘ulotlarni tegishli muassasalarda tashkil etish orqali oshirish, bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga erta va samarali tayyorlash, maxsus ta’lim muassasalarida bolalar bilan ishlashning moddiy texnik, didaktik ta’minotini yaratishga keng imkoniyatlar yaratiladi [2].

Bugungi kunga kelib, jahonda yangiliklarga va asl texnologik yechimlarga bo‘lgan talab tobora ortib bormoqda. Shuni inobatga olgan holda, integratsiyalashuv jarayonining yangi, zamonaviy usullaridan biri sifatida ommalashib borayotgan klaster yondashuvining ilmiy-pedagogik jihatlarini tahlil qilish, uning samarador usul ekanligini ilmiy-nazariy asoslab berish, amaliyotga joriy etish yo‘llari bo‘yicha takliflar ishlab chiqish bugungi kun pedagogikamizning bosh masalalaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu borada xorijiy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan tizimli ishlar ushbu tushuncha muayyan subyektlarning o‘zaro hamkorlik aloqalarini tizimli shakllantirish va ma’lum maqsadlarga erishish yo‘lida birgalikda faoliyat yuritadigan yagona tashkiliy tuzilmaga birlashishini anglash jarayonini takomillashtirishni ko‘rsatmoqda.

Klaster doirasida bir qancha subyektlarni o‘zaro hamkorligini ta’minlash murakkab, ko‘p tarmoqli ilmiy-amaliy jarayon. O‘zaro bog‘liq bir qancha faoliyat turlarini umumiy maqsad atrofida yig‘ish aniq hisob-kitoblarni va ilmiy yechimlarni, yakuni kafolatlangan loyihalarni talab qiladi va shu bilan klaster subyektlarining ishonchini qozonadi. Klasterni byurokratik va ma’muriy yo‘llar bilan amalga oshirib bo‘lmaydi [3] .

Klaster muayyan obyektlarning bir maqsad yo‘lida birlashish jarayoni hisoblanadi.

Tadqiqotchilar klaster haqida fikr bildirib, unda “...butun qismlar yig‘indisiga teng emas, u qismlar yig‘indisidan ko‘p ham, kam ham emas, bu sifat jihatdan farq qiladi. Shuningdek, qismlarni uyg‘unlashtirishning yangi prinsipi ham mavjud bo‘lib, bu unga kiritilgan qismlarning umumiy rivojlanish sur’atini aniqlashdan iborat. Tashkilotning evolyutsiyasida ijtimoiy, geosiyosiy yaxlitlashuvni yaratish uchun to‘g‘ri yondashuvlarni ishlab chiqish katta ahamiyatga ega” [4], deydi.

Pedagogik ta’lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy va amaliy yechimini topishni o‘zining asosiy strategik tadqiqot yo‘nalishlarini ishlab chiqish zarur. Bu vazifalar pedagogik ta’lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy asoslarini yaratish va uni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqishni talab qiladi. Shuningdek, pedagogik ta’limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi yuqori ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar, tizimdagi mavjud bo‘lgan muammolar va ularga yechim topishda fan va ta’lim bo‘g‘inlari o‘rtasidagi tarqoqlik bugungi kunda uzluksiz pedagogik ta’limni klaster rivojlanish modeliga o‘tkazish zaruratini talab etmoqda.

Bugungi kunda Respublikamizda ham pedagogik ta’lim innovatsion klasterini ilmiy-nazariy asoslarini o‘rganib chiqgan va amaliyotga tadbiq qila olgan tadqiqotchilarimiz talaygina.

Pedagogik ta’lim klasteri bo‘yicha Toshkent viloyati tajribasi sifatida e’tirof etilayotgan keng qamrovli ilmiy-amaliy loyihaning pirovard maqsadi hududda maktabgacha, xalq ta’limi, oliy ta’lim va xalq ta’limi tizimining salohiyatini oshirishga yo‘naltirilgan. Pedagogik ta’lim klasteri bo‘yicha Toshkent viloyati tajribasi sifatida ommalashayotgan innovatsion loyiha hududdagi ta’lim subyektlarining salohiyatidan unumli foydalanish, ta’lim tizimi, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, o‘zaro nazorat tamoyiliga asosan ish yuritishni nazarda tutadi.

Pedagogik ta’lim innovatsion klasteri uzluksiz ta’lim tizimidagi ta’lim turlari, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlari, amaliyot joylari, ilmiy va ilmiy-metodik tuzilmalarning bir butunligi bo‘lib, ularning birgalikdagi vazifalar taqsimlangan faoliyati pedagogik ta’lim tizimini sifat jihatidan yangi jihatini ochib beradi. Jumladan, klasterning asosiy maqsadi o‘z tarkibiga kiruvchi ta’limiy-ilmiy-innovatsion salohiyatni nafaqat yuqori kasbiy layoqatlilik darajasi bilan, balki raqobatbardoshligi, yangiliklarni qabul qila olish qobiliyati, yangi ta’lim dastur va texnologiyalarini loyihalash jarayonida amalga oshira olish qobiliyatiga ega zamonaviy ta’lim mutaxassislarini tayyorlash uchun birlashtirishdir.

Shuni ta’kidlash joizki, jamiyatimizning bugungi taraqqiyot bosqichida pedagogik ta’lim innovatsion klasteri ta’limda ichki va tarmoqlararo aloqadorlikni ta’minlaydigan, ilmiy tadqiqotlar, ilmiy-metodik tashkilotlarda to‘plangan tajriba va erishilgan ilmiy yutuqlarni ta’lim hamda ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha jabhalarida namoyon bo‘lishini samarali amalga oshiradigan yaqin kelajakdagi eng muhim tizim sifatida ko‘rilmoqda. Bunda ta’lim tashkilotlari va jamiyat boshqa manfaatdor tomonlarining o‘zaro uzviy va uzluksiz hamkorligini ta’minlash, ta’lim jarayonining mahsuli – har tomonlama yetuk pedagog kadrlarni tayyorlash va jamiyatga foyda keltirishi uchun ilmiy, ijodiy, ma’naviy, iqtisodiy imkoniyatlar yaratish maqsadga muvofiqdir. Chunki kadrlar bilim saviyasi va raqobatbardoshligini iqtisodiy tashkil etish, sanoat, qishloq xo‘jaligi va jamiyatning boshqa sohalari taraqqiyoti va raqobatbardoshligining asosi hisoblanadi.

Pedagogik ta’lim klasteri sharoitini Respublikamizda joriy qilish yuzasidan ilk bor G.I.Muhamedov tomonidan g‘oyalar ilgari surildi. G.I.Muhamedov ta’kidlashlaricha klaster tizimi har biri alohida faoliyat yuritayotgan subyektlarni umumiy maqsad atrofida birlashtiradi va ushbu hamkorlik asosida har bir subyekt umumiy maqsaddan kelib chiqqan holda xususiy manfaatdorlik asosida ish jarayonini tashkil etadi. Klaster tizimi subyektlari bir-birini qo‘llab-quvvatlaydi va o‘zaro bir-birlarini nazorat qiladi, har biri alohida klasterning ma’naviy va intellektual maydonini yaratadi, ijtimoiy ta’siri hamda mohiyatini kengaytiradi [5].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim to‘g‘risidagi qonun

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 14-apreldagi “Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 213-son qarori https://lex.uz/docs/-5370748

3. Xo‘jamqulov U.N. Pedagogik ta’lim innovasion klasterining ilmiy-nazariy asoslari: ped. fan. dok. diss.- Chirchiq., 2020. -19 b.

4. Krivix S.V., Makarenya A.A. Педагогическая антропоэкология. Педагогика жизнедеятельности. - SPb.: GNU IOV RAO, 2003. - 360 b.

5. Muhamedov G.I. Pedagogik ta’lim innovasion klasteri: ehtiyoj, zarurat, natija // “Xalq so‘zi” 15 fevral 2019 yil. http://xs.uz/uzkr/post.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Адашалиева Мехрибону Мирзахидовна *E-mail: mehribonuadashaliyeva@gmail.com*
Наманганский государственный педагогический институт

В последние годы концепция инклюзивного образования часто упоминается в нашей повседневной жизни. Многие понимают под инклюзивным образованием тот факт, что дети с ограниченными возможностями здоровья учатся в одной школе, в одном классе со здоровыми детьми. А на самом деле? Что такое инклюзивное образование?

В соответствии с Положением «О порядке организации инклюзивного образования в учреждениях общего среднего образования» под инклюзивным образованием понимается образование, обеспечивающее равные возможности получения образования в учреждениях образования для всех обучающихся с учетом многообразия индивидуальных образовательных потребностей и индивидуальных возможностей. Инклюзивное образование означает, что все дети получают образование в одной школе и в одном классе, в одинаковых условиях, то есть дети с ограниченными возможностями должны иметь возможность учиться с таким же вниманием, как и здоровые дети [1].

На страницах Википедии в Интернете инклюзивное образование определяется следующим образом:

Инклюзивное образование (англ. Inclusion — включение, включающее образование, совместное обучение) – форма обучения, при которой каждому человеку, независимо от имеющихся физических, социальных, эмоциональных, ментальных, языковых, интеллектуальных и других особенностей, предоставляется возможность учиться в общеобразовательных учреждениях [2].

При этом для людей с инвалидностью и с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) создаются специальные условия: перепланировка учебных помещений, новые методики обучения, адаптированный учебный план, изменённые методы оценки и другие. Инклюзию следует отличать от интеграции, при которой инвалиды, люди с ОВЗ или особыми образовательными потребностями обучаются в обычных учебных заведениях и адаптируются к системе образования, которая остаётся неизменной.

В Узбекистане, независимо от семейных обстоятельств, все дети имеют право на получение образования в государственных общеобразовательных школах. Это гарантируется нашим государством в соответствии с нашим генеральным указом. Только желающие могут учиться в частных школах, заплатив деньги со своего счета. Однако многое еще предстоит сделать для того, чтобы дети с инвалидностью получали образование наравне с другими здоровыми детьми.

В Указе Президента № ПП-4860 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования детей с особыми образовательными потребностями» от 13 октября 2020 года перечислены основные проблемы в этой связи:

- в некоторых образовательных учреждениях, где обучаются дети с особыми образовательными потребностями, для них не создается безбарьерная среда и возможности;

- образовательные учреждения, в которых обучаются дети с особыми образовательными потребностями, не в полной мере обеспечены необходимой литературой, методическими пособиями, оборудованием и расходными материалами для обучения различным профессиям;

- родители недостаточно информированы о возможности обучения своих детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательных учреждениях в результате недостаточной информированности населения о праве на образование детей с особыми образовательными потребностями, сущности системы инклюзивного образования;

- недостаточное внимание со стороны местных исполнительных органов уделяется решению проблем, связанных с вовлечением детей с особыми образовательными потребностями в инклюзивное образование;

- предметы, относящиеся к методике инклюзивного образования, не включены в образовательные программы высших учебных заведений в области педагогики;

- то, что программы инклюзивного образования не включены в учебники по педагогике и методике, а также то, что будущие педагоги не проходят практику в образовательных учреждениях, где занимаются дети с особыми образовательными потребностями, негативно сказывается на качестве их профессиональной подготовки обучение.

В настоящее время в Узбекистане в специализированных школах обучается более 21 200 учащихся, в школах-интернатах санаторного типа обучается более 6 100 учащихся, на дому обучается 13 300 учащихся. Инклюзивным образованием в общеобразовательных школах охвачено около 13 000 учащихся. В текущем учебном году 24% детей с особыми образовательными потребностями охвачены инклюзивным образованием, а к 2025 году ожидается, что 40% таких детей будут обучаться в обычных школах.

На основании вышеуказанного решения Президента поставлен вопрос о развитии инклюзивного образования в системе народного образования в 2020-2025 годах. При этом поставлен ряд задач, таких как создание условий для беспрепятственного поступления детей с ограниченными возможностями в школы, строительство новых школ с аналогичными условиями, подготовка педагогов, улучшение образовательной базы [3].

В заключение, дети с ограниченными возможностями здоровья должны обучаться в таких же условиях, как и другие, их нельзя лишать учебников и учебных пособий. Дети с ограниченными возможностями должны иметь возможность без труда ходить в школу и ориентироваться в будущем так же, как и здоровые дети. Для этого необходимо строго контролировать полное выполнение поставленных задач, на бумаге ничего не остается. Министерству народного просвещения целесообразно изучить мнение учителей и широкой общественности.

Список использованной литературы:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан. «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями». 13.10.2022 г. № ПП-4860.

3. О.Бекмирзаева. Инклюзив таълим – истиқболли келажак. “Маҳалла ва оила” журнали, 2022 йил, март-апрель, 3-4-сон.

www.ru.wikipedia.org/wiki

ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMIDA INKLYUZIV TA’LIMNING O‘RNI

To‘xtanazarova Zaxro O‘ktamovna-o‘qituvchi Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda keng imkoniyatlar yaratilayotgan zamonviy ta’limda inklyuziv ta’limning o’rni haqida so’z boradi.

Аннотация: В данной статье говорится о роли инклюзивного образования в современном образовании, где сегодня создаются широкие возможности.

Imkoniyati cheklanganlik – qobiliyatsizlik emas. Har qanday holatda ham kamchilikda ham bola rivojlanishda davom etadi. Imkoniyati cheklangan bolalar normal rivojlanishdagi bolalarga nisbatan ko‘proq e’tibor va yordam talab qiladi xalos. Ular topshiriq va vazifalarni tez, mukammal bajaramasliklari mumkin, lekin imkoniyat darajasida bajara oladilar.

Hozirgi kunda inklyuziv ta’lim jadal sur’atlar bilan rivojlanib kelayotgan ta’lim turi hisoblanadi. Inklyuziv ta’lim intensiv ravishda amaliyotga kirib keladi va buning oqibati ko‘plab savollar tug‘ilishiga sabab bo‘ladi. Inklyuziv ta’lim xorij mamalakatlarida sezilarli darajada rivojlangan bo‘lib, ilmiy-amaliy jihatlari turli tadqiqotlar orqali asoslab berilgan.

“Inklyuziv ta’lim” ingliz tilidan, inclusive, inclusion-uyg‘unlashmoq, uyg‘unlashtirish, qamrab olish, ma’nolarini bildiradi.

Inklyuziv ta’lim – bu rivojlanishida va ta’limda alohida ehtiyoji bo‘lgan bolalarning umumta’lim maktabida alohida sinfda emas, balki sog‘lom tengdoshlari bilan bir sinfda ta’lim olish jarayonidir [1].

Hamkorlikdagi (inklyuziv) ta’lim butun dunyo hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va eng samarali ta’lim sifatida tan olingan. Respublikamizda inklyuziv ta’lim jahon tajribasi va siyosati kabi eng muhim, zamonaviy siyosat bo‘lib kelmoqda.

Inklyuziv ta’lim – bu shunday ta’lim-tarbiya jarayoni-ki unda jismoniy, ruhiy, aqliy va boshqa muammolaridan qat’iy nazar barcha bolalar umumiy tarzda o‘z uyi va hududida ularning ehtiyojlariga mos barcha sharoitlar yaratilgan, ularning ta’limdagi ehtiyojlari hisobga olingan holda maxsus yordam ko‘zda tutilgan maktablarda o‘z tenqurlari bilan ta’lim olishi demakdir.

Integratsiya jarayoni bugungi kunga kelib dunyo iqtisodiy taraqqiyoti globallashuviga o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda. Geografik jihatdan o‘zaro hamkor tashkilotlarni o‘z ichiga olgan “Klaster” larni barpo etish, integratsiyalashuv jarayonining rivojlanganlik darajasi mamlakat iqtisodiyotida yangi tizimni shakllantirish bilan bog‘liqdir. Klaster g‘oyasi muassasa hamda tashkilotlarning kelajak iqtisodi uchun kadrlar salohiyatini tubdan rivojlantira olishning innovatsion samarali usuli hisoblanadi. Ma’lum bir hududning raqobatbardosh pedagoglarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan “Pedagogik ta’lim klasteri” ya’ni bir-biri bilan o‘zaro aloqadagi teng huquqli subyektlarning texnologiya hamda integratsiyalashuv natijasida inson resurslarining ta’minlab beruvchi mexanizm sifatida asoslanmoqda. Oliy ta’lim tashkilotlarida bo‘lajak defektologlarning inklyuziv ta’limga tayyorgarlik darajasini rivojlantirishda, pedagogik shart-sharoitlar mazmun-mohiyatini asoslab berish talab etiladi.

L.S.Suyov hamda V.A.Slaystinning izlanishlari asosida, ketma-ket bosqichlarni shakllantirib olish orqali o‘qituvchini tayyorlash mumkin: shaxsning ijodiy taraflama rivojlanishi; pedagogik tadqiqotlar metodologiyasini o‘zlashtirish orqali; innovatsion texnologiyalardan foydalana olish, pedagogik jarayonda innovatsiyalarni joriy etish yuzasidan amaliy ishlarni bajarish. Bu vaqtda o‘qituvchining diqqati faqat imkoniyati cheklangan bolaga qaratilgan bo‘ladi. [2,3].

P.Sabelnikova fikriga ko‘ra, psixologik-pedagogik bilimlarga tayangan holda, bo‘lajak o‘qituvchilarda shaxsiy tayyorgarliklari asosida professional rivojlanish uchun quyidagilar zarur: inklyuziv ta’limni tushunish hamda taqdim etish orqali uning an’anaviy ta’lim shaklidan farqli o‘laroq; inklyuziv o‘quv muhitida o‘quvchilarning yoshi hamda yoshining psixologik shakllari va xususiyatlarini bilib olishi; sog‘lom bolalar qatorida imkoniyati cheklangan bolalarni birgalikda o‘qitish uchun psixologik va didaktik dizayn usullarini o‘quv jarayoniga tadbiq eta olish.

Zamonaviy pedagogika asosida o‘qituvchining inklyuziv ta’limga tayyorligini aniqlash maqsadida professional kompetensiya konsepsiyasini (V.I.Kashnitskiy, A.Akova, V.A.Petrovskaya [92]) pedagogik faoliyatini tashkil etishni hamda ularning mahoratini yuzaga chiqaradi. Shu asosda ilmiy tadqiqot ishlarida “O‘qituvchining kasbiy malakalari” kabi tushunchalarga turlicha izoh berilgan. Hozirgi kunga kelib kasbiy faoliyatni rivojlantirish hamda o‘qituvchi tashabbusi asosida professional pedagogik faoliyatni joriy etishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Respublikamiz oliy ta’lim tizimida fanlarni o‘qitish jarayoniga jahonning ilg‘or tajribalarini joriy etish, uzluksiz ta’lim tizimida o‘zaro manfaatdor hamkorlikni kuchaytirish bo‘yicha, maqsadlarni integratsiyalashtirish, ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etishning me’yoriy asoslari yaratildi. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”da “Fan, ta’lim, ishlab chiqarish integratsiyasi asosida turli ta’lim xizmatlari sifatini takomillashtirish, ta’lim mazmunini individuallashtirish, variativlashtirish” ustuvor vazifalar sifatida belgilab olindi [4].

Bundan tashqari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yilning 1 -dekabrdagi “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5270-sonli farmonida Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarga muvofiq, imkoniyati cheklangan shaxslarni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan ishlarning samarali yechimlari nazarda tutilgan bo‘lsa [5], 2019-yil 29-apreldagi “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli farmoniga ko‘ra ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, o‘qitish metodikalarini takomillashtirish, alohida yordamga muhtoj bolalarga ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash hamda mazkur toifa har bir bolaning inklyuziv ta’lim olishiga bo‘lgan huquqlarini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilash kabi vazifalar belgilab olindi [6].

O‘zbekistonda 2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalari yangilanib, 2022-yil 21-fevralda Vazirlar Mahkamasining 83-son qarori bilan qayta tasdiqlandi. Unda 17 ta maqsad belgilangan, shulardan 4-maqsad. Umum qamrovli va adolatli sifatli ta’limni ta’minlash hamda barchaga butun umri davomida ta’lim olish imkoniyatini rag‘batlantirishga bag‘ishlangan. Shundan, 4 hamda 5 vazifa inklyuziv ta’lim to‘g‘risida bo‘lib, unda ta’lim muassasalari

sharoitlarini imkoniyati cheklangan bolalarning manfaatlarini hisobga oladigan darajada yaxshilash orqali nogironlar uchun barcha darajadagi ta’lim va kasbiy-texnik tayyorgarlikdan teng foydalanish imkoniyatini, barcha uchun xavfsiz va samarali o‘qitish muhitini ta’minlash hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muminova L.R. Теоретические основы коррекционнопедагогической работы по преодолению речевого недоразвития у детей дошкольного возраста (на материале узбекского языка): Афтореф. дис. пед. наук.-Т.:1992. 23s.

2. Slastenin A.V. Педагогика. Подымова Л.С. М.: Издательский центр «Академия», 2013. 576 s.

3. Subetto A.I. Качество образования: проблемы оценки и мониторинга / A.I. Subetto // Образование. 2002, № 2. С. 18-21.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son farmoni https://lex.uz/ru/docs/-5841063

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yilning 1-dekabrdagi “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5270-sonli farmoni

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli farmoniga ko‘ra ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish to‘g‘risidagi farmoni

INKLYUZIV TA’LIMDA “TA’LIM HAMMA UCHUN”

Xusnuddinova Zulayho Xayrullayevna - Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi
Nuriddinova Madina O'ktam qizi - tiflopedagogika yo’nalishi 1-kurs talabasi
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalarni ta’limga qamrab olish uchun yo’lga qo’yilgan inklyuziv ta’lim haqida so’z boradi.

Аннотация: В данной статье говорится об инклюзивном образовании, которое призвано включить детей с ограниченными возможностями в образование.

"Inklyuziv ta‘lim" atamasi inglizcha „inclusif“ so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, „o‘z ichiga oladi“ deb tarjima qilinadi va maxsus ehtiyojlari bo‘lgan va shartli ravishda sog‘lom, ya’ni sog‘ligi cheklanmagan odamlarning birgalikdagi ta’limini anglatadi.

Inklyuziv ta’lim — davlat siyosati bo‘lib, nogiron va sog‘lom bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni bartaraf etish, maxsus ta’limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko‘ra nogiron bo‘lgan) o‘smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat’iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo‘naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo‘shishni ifodalovchi ta’lim tizimidir.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarorlarida inklyuziv ta’limning maqsad-vazifalari, inklyuziv ta’limni qanday tashkil etilishi hamda inklyuziv ta’lim ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari ko‘rsatib o‘tilgan.

Inklyuziv ta’lim—hamkorlikdagi ta’lim bo‘lib, butun hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va samarali ta’lim sifatida tan olingan. Inklyuziv ta’lim bu shunday ta’lim-tarbiya jarayoniki, unda jismoniy, ruhiy, aqliy va boshqa muammolaridan qat’iy nazar barcha bolalar umumiy tarzda, o‘z uyi va hududida, ehtiyojlariga mos barcha sharoitlar yaratilgan maktablarda, o‘z tengqurlari bilan birga ta’lim olishi demakdir.

Inklyuziv ta’limning maqsadi—alohida ehtiyojli bolalarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, umumta’lim muassasalarida to‘laqonli ta’lim olishlarini ta’minlash, ta’lim muassasalarida har bir bola uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish.

Inklyuziv ta’limning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo‘lgan o‘quvchilar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda bo‘lishni ta’minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;

2. jamoatchilik hamda ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar muammolariga nisbatan bag‘rikenglik munosabatini shakllantirish;

3. ta’lim jarayonida sog‘lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish;

4. barcha o‘quvchilar uchun davlat ta’lim standartlariga muvofiq umumiy o‘rta ta’lim dasturlarini o‘zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;

5. o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko‘nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

6. alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta’lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta’lim-tarbiya metod va vositalarini qo‘llash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash.

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta’limning turli shakllari tashkil etilgan: maxsus ta’lim, uydagi ta’lim, inklyuziv, integratsion ta’lim va muruvvat uylari. Maxsus ta’lim - bolalarning muammolari bo‘yicha maxsus tashkil etilgan maktab-internatlari, maktablar; uydagi ta’lim- ta’lim muassasalarida o‘qish imkoniyatiga ega bo‘lmagan bolalar uchun oilada tashkil etiluvchi ta’lim; inklyuziv, integratsion ta’lim - umumta’lim muassasalarida tashkil etiluvchi uyg‘un ta’lim; muruvvat uylari - rivojlanishida og‘ir nuqsonlarga ega bolalar uchun internat tipida maxsus tashkil etiluvchi ta’lim hisoblanadi.

Inklyuziv ta’limga jalb qilinmagan nogiron bolaning hayot yo‘li: 7 yoshgacha uyida bo‘ladi. 10 yoki 12 yil maxsus ta’lim muassasasi (internat,maktab)da, o‘zi kabi bolalar bilan tahsil olganda, sog‘lom insonlar bilan muloqoti birmuncha cheklangan bo‘ladi. Bitirib chiqib, sog‘lom insonlar orasida samarali yashab qolishi uchun yana kimningdir yordamiga muhtoj bo‘ladi, bu davrda bola 19 yoshga kirgan bo‘lib ota-onasi ham o‘rta yoki undan katta yoshli bo‘ladi, kasb-hunarga yoki umumiy o‘rta ta’limdan keyingi ta’limga jalb etilmasa, bu shaxs oilasi qaramog‘ida qoladi, chunki aksariyat ota-onalar avaylash maqsadida uyda boqib o‘tirishga harakat qiladilar. Sabab: farzandining sog‘lom insonlar orasida ishlab yoki boshqa munosabatlarga kirishishiga ishonchi yetmaydi. Boz ustiga ular atrofdagilarning farzandiga nisbatan salbiy munosabat qiladi degan xavotirda bo‘ladilar. Natijada imkoniyati cheklangan shaxs tor doiradagi kishilar jamoasida qolishga nahkum bo‘ladi. Kech oila quradi. Agar turmush o‘rtog‘i ham o‘zi kabi bo‘lsa, ota-ona yana kichik oilani “tortishi” ga to‘g‘ri keladi. Ular bolalik bo‘lsa, yana mas’uliyat ko‘payadi. Biroq, bu davrda ota-onaning yoshi ancha ulg‘ayib ularning o‘zlari ham o‘zgalar g‘amxo‘rligiga muhtoj bo‘lishlari mumkin. Demak, ota-ona keksalikka, shu bolasining taqdirini o‘ylash bilan umr kechiradi.

Imkoniyati cheklangan bola inklyuziv ta’limga erta jalb etilsa,mahallada bolalikdan qo‘shni bolalar bilan o‘ynaydi, ular bilan tanishadi, milliy qadriyatlarni anglay boshlaydi. Maktabgacha ta’lim davrida atrofdagi sog‘lom insonlar va tengdoshlari bilan muloqotga,erta o‘z-o‘ziga o‘rganadi, maktab ta’limiga tayyor bo‘ladi. U O‘TM da to‘siqlar, muvaffaqiyatlar va kelajakka ishonch, toblanish davrida sog‘lom odamlar bilan muloqotda davom etadi, atrofdagilarning salbiy va ijobiy qarashlarida duch kelayotganini anglaydi va ularga nisbatan o‘zining mustaqil pozitsiyasini topib oladi. Endi u mustaqil hayotga qadam qo‘yadi mustaqil fuqaro sifatida o‘qishi, ishlashi, turli munosabatlarda ishtirok etishga tayyor. Ota-ona va yaqinlari uning tashqariga chiqishidan xavotirga tushmaydi. Jamiyatda uning kimligi, nimaga qodirligini bilgan, taniganlar unga ishonadi. Natijada u oila qurish, oilasini boqish imkoniga ega bo‘ladi.

YUNICEF 1996-yilda xorijiy delegatsiya mamlakatimizga kelib, ilk bora inklyuziv ta’lim haqida muzokaralarni o‘tkazgan. Ushbu muzokaralar A.Avloniy nomidagi XTTXQTMOI Maxsus ta’lim kafedrasi va RTM maxsus ta’lim bo‘limi va Nizomiy nomidagi TDPU Defektologiya fakulteti professor o‘qituvchilari ishtirokida bo‘lib o‘tgan. O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim ilk asoschisi O‘zbekistonlik olima R.Sh.Shomahmudovadir. U mamlakatimizga boshqa tashkilotlar bilan hamkorlik orqali ilk bor

Angliya tajribasini olib kirishga muvaffaq bo‘lgan. Olima rahbarligida RTM da “Inklyuziv ta’lim”ga bag‘ishlangan xalqaro konferensiya tashkil etilgan.

YUNICEF xalqaro tashkiloti va XTB hamkorligida qator loyihalar amalga oshirilgan.Ushbu loyihalarning koordinatorlari sifatida O‘zbekistonlik olimlar professor L.Mo‘minova dotsent U.Fayziyevalar ish olib borganlar.

Hozirgi kunda inklyuziv ta’lim amaliyoti Respuplika tashxis markazi, “Inklyuziv ta’lim labalatoriyasi” bo‘limi tomonidan olib borilayotgan samarali ishlar asosida takomillashib bormoqda. Muammolar aniqlanib, tegishli yechimlar topilmoqda.

Inklyuziv ta‘lim jamoaviy ish bo‘lib, javobgarlik butun maktab jamoasi bo‘yniga yuklatiladi. Bunda sinf rahbari yordam ko‘rsatuvchi bo‘lib asosiy rol o‘ynaydi. Ta‘lim siyosati uni tartibga soladi. Bu kabi yordamlar turli xil shakllarda bo‘lib, ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi: sinf o‘qituvchisiga maslahat va yordam berish; maxsus o‘qitish qo‘llanmalari va yordamchi materiallar bilan ta‘minlash: ota-onalar, ko‘ngillilar yoki katta o‘qituvchilar tomonidan mavjud bo‘lgan yordamlarni ta‘minlash; o‘quv reja, o‘quv dastur, dars jadvali, baholash mezonlariga moslashtirish va o‘zgarishlarga ko‘niktirish masalalarini shakllantirish; o‘qituvchilarning malaka va bilimlarini oshirish uchun sharoit yaratish; faol qo‘llab-quvvatlovchi rahbar va shu kabilarni o‘z ichiga olgan ijobiy maktab muhitini tashkil etish va ta‘lim jarayonida do‘stona munosabatni shakllantirish; ma‘muriyatga bolalarni aniqlash va baholashda yordam ko‘rsatish; ijtimoiy, psixologik va sog‘liqni saqlash xizmatlarini muvofiqlashtirish kabi ishlarni amalga oshirishdan iborat. Ushbu ta‘lim tizimida bolalarning nuqsonlarini aniqlash, ularni muolajareabilitatsiya qilish, korreksion-pedagogik omillarni amalga oshirish bo‘yicha tegishli mutaxassislar (maxsus resurs pedagoglar, psixologlar, tibbiyot xodimlari, ota-onalar va boshqalar) muntazam ravishda maktab pedagoglariga bevosita yordam berishlari kerak. Inklyuziv ta‘lim nogironlarning ijtimoiy tengdoshlari bilan bir qatorda ta‘lim olishini ta‘minlaydi, (agarda ularning rivojlanishida jiddiy sabablar bo‘lmasa) umumta‘lim maktablariga qabul qilishini nazarda tutadi. O‘ta murakkab nuqsonli bolalar ayrim hollarda maxsus maktablar va maxsus reabilitatsiya markazlari yoki umumta‘lim maktablar qoshidagi maxsus sinflarda korreksion dasturlar yordamida ta‘lim oladilar. Ushbu maktablarda ta‘lim taminotini albatta bolaning ehtiyojini e‘tiborga olgan holda amalga oshirish ko‘zda tutiladi. Umumta’lim maktab jarayonida imkoniyati cheklangan bolaning shaxsiy xususiyatlariga ko‘ra yakka tartibda korreksion metod va moslashtirilgan o‘quv reja, dastur va boshqa omillardan foydalanib, atrofdagi jamoatchilik bilan birgalikda o‘qitishning turli shakllarini tashkil qilish hamda maxsus yordamchi apparatlar (eshitish apparatlari, linza, lupa, nogironlar aravachalari), turli xil texnik vositalar va maxsus ko‘rgazmali qurollarni qo‘llash asosida amalga oshirishni nazarda tutadi. O‘z navbatida maxsus ta‘lim muassasalari pedagoglari joylarda umumta‘lim o‘quvchilari, ota-onalar, davlat va nodavlat jamoa tashkilotlari uchun maslahat bo‘limlari va resurs markazlar bo‘lib faoliyat ko‘rsatish kerak.

Alohida yordamga muhtoj bolalarni ayrimlarini umumta‘lim muassasalarida o‘qitish uchun davlat tomonidan quyidagi shart-sharoitlarni yaratish lozim:

1. nogironlikni erta tashxis qilish; mutaxassislar tayyorlash; umumta‘lim muassasalari binolarini qurishda nogironlar uchun moslashtirilgan barcha shart-sharoitlar (inshootlar)ni yaratish;

2. -korreksion yordamni amalga oshirish uchun reabilitatsiya markazi tarmog‘ini ko‘paytirish; ayrim alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta‘lim sharoitida o‘qitishni tashkil etish maqsadida umumta‘lim pedagoglarini malakasini oshirish, qayta tayyorlash kurslaridan o‘tkazish va ularni maxsus yordamchi vositalar, o‘quv metodik adabiyotlar, uslubiy qo‘llanmalar bilan ta‘minlash, shuningdek maktabda turli dasturlar yordamida ta‘limni tashkil etish; barcha bolalar uchun ta‘lim sharoitini yaratish va ta‘lim samaradorligini oshirish;

3. inklyuziv ta‘lim asosan umumta‘lim maktablarining oddiy sinflarida va o‘quvchilar yashash joyiga yaqin bo‘lgan umumta‘lim maktablarida olib boriladi, ta‘limning rasmiy va norasmiy turlarini tashkil etishning ilg‘or ish tajribalarini rivojlantiradi.

Inklyuziv ta‘limga jalb etish global muammolardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta‘limning asosiy qismi bolalarga bilim olish uchun do‘stona munosabat va o‘qishga imkon beruvchi muhitni yaratishdir. Alohida yordamga muhtoj bolalarning hayotga ilk yoshdan, ya‘ni 6 yoshgacha e’tibor berilsa, ancha yuqori natijaga erishish mumkin. Imkoniyati cheklangan bolalarni ta‘lim-tarbiyaga bo‘lgan ehtiyojlarini

qondirishga mos bo‘lgan siyosatni ishlab chiqish inklyuziv ta‘limni qo‘llab-quvvatlashning asosidir. Inklyuziv ta‘limni qo‘llab-quvvatlashda quyidagi masalalarni hal etish lozim: jamiyatda ijobiy munosabatni ishlab chiqish: jamiyatda insonlar orasida alohida yordamga muhtoj bolalar haqida bilimlarning yetishmasligi oqibatida, alohida yordamga muhtoj bolalar ta‘limdan chetda qolib ketmoqdalar. Bundan tashqari alohida yordamga muhtoj bolaning qobiliyatlari, huquqlari va ehtiyojlari muntazam ravishda qadrlanmasa, bolalarda o‘ziga va qobiliyatlariga nisbatan salbiy munosabat shakllanib boradi.

Inklyuziv ta‘lim muhitini rivojlantirish: inklyuziv ta‘limning asosiy qismi – bolalarga bilim olish uchun do‘stona munosabat va o‘qishga imkon beruvchi muhitni yaratish lozim. Bolalar maktabga bexatar, qiyinchiliklarsiz yetib borish imkoniga ega bo‘lishlari lozim. Bundan tashqari, amaldagi umumta’lim uslubiyatiga bolani moslashtirishdan ko‘ra, dars jadvalini, sharoitni, uslubiyatini va o‘quv qurollarini o‘zgartirish kerak bo‘ladi. Bunday o‘zgartirishlar nafaqat alohida yordamga muhtoj bolalar, balki normal rivojlanishdagi bolalar uchun ham ta’lim sifatini yaxshilaydi.

Ilk yoshdan aralashuv: qisqa qilib aytganda bolaning hayotiga ertaroq e‘tibor berilsa, natijasi bolaning keyingi rivojlanishida samarali ta‘sir ko‘rsatadi. Ijobiy namuna bo‘la oladigan insonlar obrazini yaratish: Bolada o‘ziga ishonch va o‘zini qadrlash hissini rivojlantirishda kattalarning qiyofasi juda muhim. Lekin juda ko‘p alohida yordamga muhtoj bolalar o‘sib, ulg‘ayayotgan bir paytda, o‘zlariga o‘xshagan alohida yordamga muhtoj katta odamlarni uchratmaydilar va katta bo‘lish qandayligini tasavvur ham qila olmaydilar. Shuning uchun ham alohida yordamga muhtoj kattalar alohida yordamga muhtoj bolalarning ta‘limida doimiy ishtirok etishlari kerak. Chunki katta yoshdagi alohida yordamga muhtoj insonlar ota-onalarga farzandiga ta‘lim berish muhimligini tushuntirishlari mumkin. Buning uchun esa alohida yordamga muhtoj kattalarni maktablarga taklif etish kerak. Shunda ular o‘zlarining hayotda erishgan yutuqlari haqida gapirib beradilar. Buning natijasida inklyuziv ta‘limni targ‘ib qilishda katta imkoniyat yaratiladi.

Mos siyosatni ishlab chiqishga ko‘maklashish: inklyuziv ta‘lim tizimini qo‘llab-quvvatlashda siyosat asosiy rol o‘ynaydi. Siyosat tomonidan inklyuziv ta‘limning qo‘llab-quvvatlanishi bu ta’lim tiziminig samarasini va rivojini ta’minlaydi.

Adabiyotlar

1. F.U.Qodirova va Z.X.Xusnuddinova (2023).
2.Sunnatilla Dangalov (2010). Tiflopedagogika tarixi va uning ahamiyati. Tavsiyanoma.

INKLYUZIV TA’LIM XALQ TA’LIMI TIZIMINI HARAKATLANTIRUVCHI MEXANIZMI SIFATIDA

Yunusova Xusnora Shuxrat qizi-o‘qituvchi Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim xalq ta’limi tizimini harakatlantiruvchi mexanizm sifatida ahamiyati haqida so’z boradi.

Аннотация: В данной статье говорится о важности инклюзивного образования как движущего механизма системы народного образования.

Inklyuziv ta’lim – faqatgina nogironligi bor bolalarning sog‘lom bolalar bilan bir sinfda o‘qishi, bir partada o‘tirishi emas, balki hamma bolalarning bir xil maktab va bir xil sinf xonasida – bir xil sharoitda ta’lim olishi hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasidagi davlat siyosati umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi tamoyillari, inson huquqlari, ta’limning gumanistik mohiyati, har kimning bilim olishga bo‘lgan konstitusiyaviy huquqlarining kafolatlanishi, ta’lim olishdan teng huquqlilikdan foydalanishga tayanadi [1].

Ta’limni rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlari etib quyidagilar belgilangan: ta’lim sohasida fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining kafolanishi; ta’lim olishda tenglik, shu jumladan, rivojlanishida maxsus psixofizik xususiyatlari bo‘lgan shaxslarga, ularning sog‘lig‘i va bilim qobiliyatlariga muvofiq, asosiy ta’limning barcha darajalarida va qo‘shimcha ta’lim olishda shart-sharoitlar yaratish; rivojlanishida maxsus psixofizik xususiyatlari bo‘lgan shaxslarga maxsus ta’lim olish uchun maxsus shart-sharoitlar yaratish va ularga korreksiyalovchi- pedagogik ko‘mak berish;

shaxsning ta’limga bo‘lgan ehtiyojlarini, shuningdek shaxsni shakllantirishda, malakali kadrlarni tayyorlashda jamiyat va davlatning ehtiyojlarini qondirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish [1].

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasining rivojlanishi davlat siyosati umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi tamoyillari, inson huquqlari yuqori darajada ekanligi, ta’limning gumanistik mazmun mohiyati, har bir insonning bilim olishga bo‘lgan konstitutsiyaviy huquqlarining ta’minlab berilganligi, ta’lim olishdagi teng huquqlilikning kafolatlanishiga tayanadi [2].

Ta’lim sohasini rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlari quyidagilar hisoblanadi: ta’lim sohasidagi fuqarolarning huquq, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining kafolatlanganligi; ta’lim olishdagi tenglik, shu bilan birga, rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan shaxslarga, ularning sog‘lig‘i hamda bilim qobiliyatlariga asosan, asosiy ta’limning barcha jabhalarida va qo‘shimcha ta’lim olishda shart-sharoitlar yaratilganligi; ruhiy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan shaxslarga maxsus ta’lim olish uchun shart-sharoitlar yaratish va ularga pedagogik-psixologik hamda korreksion ko‘mak berish; shaxsning ta’lim olishga bo‘lgan ehtiyojlarini, shuningdek shaxsni kamol topishida, yetuk kadrlarni tayyorlashda jamiyat bilan birga davlatning ehtiyojlarini qondirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish [2].

Zamonaviy jamiyatda kasbiy kompetensiyalar shakllanganligining yuqori darajasiga ega, pedagogik muammolarini hal eta oluvchi mutaxassislar talab etiladi. Bu asosda, imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy tarbiyalash orqali amalga oshiriladigan defektologlarning kasbiy faoliyatining ijtimoiy-pedagogik funksiyalari kengaymoqda.

Maktabgacha ta’limda inklyuziv ta’lim. Ilk bora maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risidagi Qonunning 3-moddasida inklyuziv ta’lim va tarbiya-bolalarning alohida ta’lim olishiga bo‘lgan ehtiyojlarini hamda individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim va tarbiya olishi uchun teng imkoniyatlarni ta’minlaydigan jarayon ekanligi belgilab qo‘yildi. 17-moddasida inklyuziv guruhlarga ega maktabgacha ta’lim tashkiloti turi kiritildi. Umumiy turdagi davlat va nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari to‘g‘risidagi nizom asosida maktabgacha ta’lim tashkilotidagi inklyuziv guruhlarga qabul tartibi yangilandi va umumiy turdagi maktabgacha ta’lim tashkilotilarda defektolog shtat birligi kiritildi. Maktabgacha ta’lim vazirligi mutaxassislari UNICEF ko‘magida “Maktabgacha ta’limda ta’lim jarayonini individuallashtirish, alohida ehtiyojli bolalar inklyuziyasi” nomli qo‘llanma yaratdi. Unda ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari va “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturining quyidagi jihatlariga e’tibor qaratilgan: inklyuziv ta’lim; alohida ehtiyojli bolalarni inklyuziv o‘qitish; maktabgacha ta’limda jarayonni individuallashtirish. Imkoniyati cheklangan bolalar reabilitatsiya yordamini ham olishlari kerak va buning uchun ota-onalar qo‘shimcha ravishda boshqa ixtisoslashtirilgan tashkilotlar va mutaxassislarga tashrif buyurishga majbur bo‘ladilar. Bunday bolalarga har tomonlama yordam ko‘rsatish maqsadida Maktabgacha ta’lim vazirligi maktabgacha ta’lim tashkilotining yangi modelini yaratdi. "Imkon" deb nomlangan reabilitatsiya markazlariga ega davlat ko‘p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Ulardagi korreksion-ta’lim jarayoni natijalariga ko‘ra: bolalarning 90, 4% da sotsializatsiya va moslashuv sohasida ijobiy dinamika kuzatilgan; 92, 3% da nutqi va 97, 8 %da har xil darajadagi harakat ko‘nikmalari yaxshilangan. Shu kabi ixtisoslashtirilgan tashkilotlar tarmog‘ini kengaytirish maqsadida Maktabgacha ta’lim vazirligi tomonidan: Toshkent viloyati, Qibray tumanida umumiy quvvati 150 o‘rinli; Qashqadaryo viloyati, Qarshi shahrida umumiy quvvati 150 o‘rinli; Navoiy viloyati Zarafshon shahrida umumiy quvvati 90 o‘rinli tashkilotlarning yangi binolari qurilib zamonaviy tibbiy, korreksion va reabilitatsion asbob-uskunalar bilan jihozlanganligi bu boradagi yechimini kutayotgan muammolarga o‘z vaqtida ko‘rsatilgan javob hisoblanadi.

Xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’lim. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra XTV tizimida 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab(internat)larda 21,2 ming nafar, 21 ta sanatoriy tipidagi maktab-internatlarda 6,1 ming nafar o‘quvchilar, uzoq muddat davolanishga muhtoj bo‘lgan 14 ming nafar o‘quvchilar uyda yakka tartibda o‘qitiladi. 2020-yil 13-oktabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4860-son qarori bilan “2020- 2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi” va uni 2020- 2021-yillarda amalga oshirish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi” tasdiqlandi. Konsepsiya ikki bosqichda amalga oshirilishi belgilangan bo‘lib, birinchi bosqich 2020- 2022-yillarni o‘z ichiga oladi va bunda: inklyuziv ta’lim tizimi sohasidagi normativ baza takomillashtiriladi; malakali pedagog kadrlar

tayyorlanadi, malakasi oshiriladi; ta’lim muassasalarining moddiy-texnika bazasi mustahkamlanadi, ular maxsus moslamalar (ko‘tarish qurilmasi; pandus, tutqich va boshqalar), zarur adabiyotlar, metodik qo‘llanmalar, turli kasblarga o‘qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta’minlanadi; zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalar joriy etiladi; 2023-2025-yillarga mo‘ljallangan ikkinchi bosqichda inklyuziv ta’limda o‘qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta’lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etiladi; inklyuziv ta’lim jarayonida o‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashga, ularning jismonan sog‘lom va baquvvat shakllanishiga qaratilgan choralar ko‘riladi; ixtisoslashtirilgan davlat ta’lim muassasalari (maktab va maktab-internatlar) soni optimallashtiriladi. O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi negizida tashkil etilgan “Inklyuziv ta’lim laboratoriya” faoliyati takomillashtiriladi. [3].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr. O‘RQ-637-son https://lex.uz/docs/5013007
3. Yunusova X.Sh. Pedagogik ta’lim klasteri rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar // Maktab va hayot ilmiy-metodik jurnali Toshkent 2022 yil 2-son 32-33 b (13.00.00 №4)

INKLYUZIV TA’LIMDA KOXLEAR IMPLANT BO’LGAN BOLALARNI O’QITISH UCHUN KORREKSION-PEDAGOGIK ISH TEXNOLOGIYASI

Abdullaeva Gavxar Saparovna-dotsent Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Maqolada inklyuziv ta’lim uchun koxlear implantatsiyadan so‘ng korreksion-rivojlantiruvchi ishlar va bolalarni tayyorlash metodik ko‘rsatmalar. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun ommaviy maktabda zamonaviy interfaol usullardan foydalanish va korreksion mashulotlarni optimallashtirish orqali ularniog‘zaki nutqini rivojlantirish va ijtimoyilashtirish.

Аннотация: В статье рассматриваются коррексионно-развивающая работа после кохлеарной имплантатции для инклюзивного образования и методические указания по подготовке детей. Развитие и формирование речи детей с нарушением слуха с исползованием современных интерактивных методов в общеобразовательной школе и оптимизацией коррекционных упражнений.

So‘nggi yillarda, koxlear implantatsiya tobora eshitishda nuqsoni bor bolalarni reabilitatsiya qilish eng samarali usuli sifatida O‘zbekistonda ham qo‘lanilmoqda [1].

Koxlear implantatsiya- eshitish qobiliyatini yo‘qotgan bolalar va kattalarning to‘laqonli ijtimoiy moslashishiga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimi. Bu eshitish asab tolalarini elektr impulslar bilan rag‘batlantirish, shuningdek, reabilitatsiya tomonidan eshitish idrokini qayta tiklash jarrohlik aralashuvi orqali amalga oshiriladi. Eshitish qobiliyatining asosiy vazifalari jamiyatda muloqot uchun muhim rol o‘ynaydi.

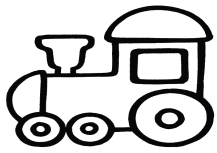
Bugungi kunda ko‘p kanalli koxlear implantatsiya yo‘qolgan eshitish idrokini tiklashda bolalarni reabilitatsiya qilishning eng samarali usuli hisoblanadi. U kar bolalarga nutqni eshitish va tushunish imkonini beradi. Operatsiyadan keyin ularning eshitish holati zaif eshitishning I-II darajasiga mos keladi [5].

Surdopedagogika tarixi shuni ko‘rsatadiki, eshituvchi tengdoshlari bilan birgalikda kar bolalarni muvaffaqiyatli o‘qishi mumkin. Koxlear implantatsiyadan keyin bolalarning nutqning rivojlanishi va idrokining o‘ziga xos xususiyatlariga ega va bu haqida ko‘proq bilishimiz muhimdir. O‘qituvchi eshitishda nuqsoni bor insonning hayot qiyinchiliklarini, ovoz chiqarayotgan dunyoda tasavvur qilishi, ularning nima sababdan yuzaga kelganligini tushunishi, ularni yengishga yordam bera olishi va eng muhimi, kar bola bolalar jamoasining to‘laqonli a’zosi bo‘lishiga yordam berish kerak [3].

Operatsiyadan keyin eshitish idrokini , og‘zaki nutqni shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha maxsus korreksion ishlar boshlanadi, bu ishlar surdopedagog va logoped tomonidan amalga oshiriladi.

U_____

Past chastotali -

O‘qituvchining vazifasi-koxlear implant bo‘lgan bolaga tengdoshlar va kattalar jamiyatida yashashni o‘rgatish, ya’ni ijtimoiy va hissiy jihatdan barkamol shaxs bo‘lishga yordam berishdir. Quyidagi korreksion ishlar rejalashtiriladi:

- eshitish idrokining rivojlantirish;

-nutqni rivojlantirish;

-nutqiy va nonutqiy tovushlarni farqlashni o‘rgatish;

- umumiy va mayda qo‘l motorikasi ko‘nikmalarini rivojlantirish;-idrok, diqqat, xotira, tafakkur , tasavvurni rivojlantirish;

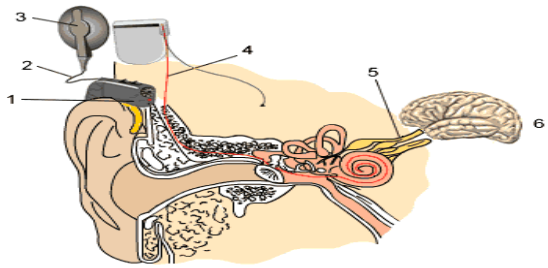
-hissiy va irodaviy sohani rivojlantirish;

-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish.

Korreksion ishlar muvaffaqiyatli bo‘lish uchun : bolaning eshituv va nutq rivojlanishi , bilish faoliyatining rivojlanish darajasi (yoshga muvofiq), salomatlik holati, shaxsiy xususiyatlari (shu jumladan, o‘z nuqsoniga munosabati), ota-onalarning istagi va reabilitatsiya ishlarida faol ishtirok yetish imkoniyatlari katta ahamiyatga ega [6].

Ommaviy maktabda koxlear implant bilan bolani o‘qitish imkoniyati ularning umumiy va nutq rivojlanishining yuqori darajasi, boshqalar bilan muloqot qilish va eshitish tengdoshlari bilan birgalikdagi faoliyat bilan shug‘ullanishga psixologik tayyorgarligi bilan belgilanadi, ammo shunga qaramay, ushbu toifadagi bolalar jiddiy nutq muammolariga duch kelishadi. KOXLEAR IMPLANT MOSLAMASINING ISh TIZIMI

Rasmda ko‘rsatilganidek, nutq protsessori odatda quloqning orqasida kiyiladi.

(1)	Tovushlar mikrofonga kiradi va yelektr signallariga aylanadi.
(2)	Bu signal nutq protsessoriga yuboriladi, u yerda "kodlanadi" (elektr impulslar paketiga aylantiriladi).
(3)	Bu impulslar uzatuvchi g‘altakka yuboriladi va butun teri orqali radio to‘lqinlar uzatiladi.
(4)	Koxlear implandagi elektrodlarga elektr impulslar yuboradi.
(5)	Eshitish nervi bu elektr signallarini to‘playdi va ularni miyaga uzatadi.
(6)	Miya bu signallarni tovushlar sifatida qabul qiladi

Eshituvchi bolalar sinfida koxlear implantatsiyadan keyin bolaning hayotga moslashishida asosiy rolni sinf o‘qituvchisi o‘ynaydi. O‘qituvchi uchun bunday bolaning xususiyatlarini bilish va og‘zaki muloqot qilish va kar bola uchun o‘rganishni osonlashtiradigan ba’zi maxsus metodlarni bilish muhimdir. Ularning ba’zilariga e’tibor qarataylik.

O‘qituvchi bolaning eshituvchi bolalar sinfga ko‘nikishiga yordam berishi, tengdoshlari bilan do‘stlashishga harakat qilishi muhim ahamiyatga ega. Sinfda eshititmaydigan do‘stning bo‘lishi , uni

teng deb qabul qilishga, unga yordam berishga, kamsitmaslikka, achinmaslikka, zarur hollarda himoya qilishga o‘rgatadi.

Agar bolalar sinfdagi stollarda o‘tirishmasa, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bola auditoriyadan orqada qolmasligi kerak: ular nafaqat o‘qituvchining yuzini (hech bo‘lmaganda profilda), balki bolalarning yuzlarini ham ko‘rishlari kerak.

Ommaviy maktabda, turli sabablarga ko‘ra, turli bolalar bo‘lishi mumkin: eshitish idroki ustida mashg‘ulotlarda tayyorlangan bolalar ham, bunday mashg‘ulotlarga tayyor bo‘lmaganlar ham. Chunki ota-onalar farzandini maxsus ixtisoslashtirilgan muassasalarga yoki surdopedagog mashg‘ulotlariga yubora olmaydi yoki xohlamaydilar. Bunday bolaga pedagog kadrlardan alohida e’tibor kerak. Bir tomondan, unga maksimal darajada korreksion yordam ko‘rsatish kerak (o‘qituvchi-defektologlarni jalb qilish, qo‘shimcha darslarni tashkil yetish, ota — onalar bilan birgalikda ishlash), boshqa tomondan-ommaviy maktabda uning keyingi ta’lim olish imkoniyatini xolisona baholash. Agar zamonaviy yuqori pedagogik texnologiyali usullari yordamida eshitishda nuqsoni bo‘lgan bola inklyuziv va integratsiyalashgan ta’lim tizimiga kiritilsa, ular og‘zaki nutqini o‘zlashtira oladi va jamiyatga muvaffaqiyatli qo‘shila oladi.

Foydalanilgan manbalar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni//O‘zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to‘plami.-№6(766)-70-modda, -T.: Adolat, 2017.-B.38.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qaror.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1 dekabrdagi PF-5270-sonli “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Farmoni//O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 yil 11 dekabr, 49-son, 1195-modda.
5. O.V. Zontova rekomendatsii po razvitiyu sluxovogo vospriyatiya detey s narushennim sluxom. - Sankt-Peterburg, KARO, 2008.
6. Koroleva sluxa i rechi u gluxix detey rannego vozrasta posle koxlearnoy implantatsii. — Sankt-Peterburg, KARO, 2009.
7. Yann P. Deti s narusheniyami sluxa. Kniga dlya roditeley i pedagogov / SPb. KARO, 2011.
8. Koroleva I.V. Koxlearnaya implantatsiya gluxix detey i vzroslых. – SPb.: KARO, 2012. – 752 s.
9. Koroleva I.V., Yann. P.A. Deti s narusheniyami sluxa.- SPb.: KARO, 2011.-240s.:

INCLUSIVE EDUCATION AND ITS IMPORTANCE AND CHARACTERISTICS

Karimova Zulfia Abdurahmonova -Tashkent Region Chirchik State Pedagogical University Master of the Department of Special Pedagogy, Faculty of Pedagogy
Askarova Rahbaroy Khoshimjon Qizi- 4th year student

Abstract: The importance of inclusive education, its implementation issues, its core principles, and the efficiency of the corrective work done inside it are all underlined in this article.

Аннотация: В данной статье подчеркивается важность инклюзивного образования, вопросы его реализации, его основные принципы и эффективность проводимой внутри него коррекционной работы.

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'limning ahamiyati, uni amalga oshirish masalalari, asosiy tamoyillari va uning doirasida olib borilayotgan tuzatish ishlarining samaradorligi ta'kidlangan.

In any society, children who are future heirs are seen, with great hope, that they will become worthy citizens who are responsible, and will add their significant share to the development and prosperity of the state. Much attention is givento the protection of children's rights even in Uzbekistan, which is increasingly known to the world through the development of the so-called “Uzbek model”. The fact that there are various special boarding schools, along with such educational institutions as schools, lyceums, and collegesin our country, isa proof of thisnotion. In Uzbekistan, as in many countries, there are specializedschools organized for children with disabilities.Their task is to prepare children for special educational institutions. The International Organization for The Protection of Children [UNICEF] adopts the basic rights of the child as the main goalofitsConvention. The International Convention on the Rights of the Child pushed forward the idea of creating an educational system that takes into account the needs of all children, respects their rights, and abilities. Because every child– whether he is healthy or disabled – needs a unique character, interest, opportunity and knowledge.The educational system, which takes into account the needs of all children, respects their rights and abilities, aims to achieve social justice and equality, is called inclusive education. Inclusive education is a process that aims to integrate children with disabilities into the educational process and to adapt secondary schools to the needs of children with disabilities, in whichsocial justice and equality areits main objectives. Inclusive education is a social model, and it considers the problem to be not with the child, but within the program and methodology itself.Therefore, it dictates particular changes to such an educational system. Withinthis framework, training plans are prepared taking into account the needs of each child, and the aspects of methodology related to psychological problems are correctly established. Inclusive education concludes that all children, including children with disabilities, can attend any school they wish.The reason for the child's disability was the society, the environment in it, misconceptions, and mistakes made. Therefore,the society itself is obliged to care for child’seducation.Based on the International Convention on the Rights of the Child, good school education can be categorizedwiththree different characteristics;compatible, developing,and inclusive.The Article 6 of the Convention has aline: “survival and development”.This article refers to the compatible education. The developmental education is indicated in the Article 29: “Education should be aimed at a high level of development of the individual, the cultivation of gifted, mental and physical abilities, prepare the child for active living in a free society."The articles 2 and 28 pertainto inclusive education, in which it is establishes prevention of discrimination, guarantees that education must be accessible to all, in accordance withtheir capabilities.The activities of children with special needs, other children, teachers and educators play a unique rolein inclusive education.Due to such education,children with special needs can:

- satisfy their physical and mental needs;
- create skills in social behavior and self-service;
- master educational materials that take into account their capabilities;
- develop by participating in various games with their peers;
- can play chess-checkers in physical education classes, be assigned as a time-tracking referee or a goalkeeper in various sports competitions;
- make friends in a friendly environment;
- participate in various entertainment and festive programs. Other children, on the other hand, create a friendly atmosphere;
- take care of children with special needs,involve them in various games;
- participate in class events;
- provide cleanliness and neatness;
- develop a sense of responsibility in front of the team;
- participate together in the preparation of educational and game tools;
- understand each other's inner worlds, assisted by teachers and educators
- take into account the ability and possibility of each child;
- form life skills and independence in every child;
- analyze and evaluate cases;
- provide practical assistance to parents;

- all children are given and brought up with the same knowledge;

Hence,inclusive education recognizes that children with special needs and disabilities can also receive education not only in special schools, but also in secondary schools where healthy children attend. For this, both the school and the teachers and educators must be prepared for an inclusive education system,the school level, physical conditions and factors that allow them to study must fully meet these educational requirements.The successful introduction of integration at the school level is influenced by several interrelated factors. The central factor is the possibility of t this integrationin to the curriculum. Also, the physical location of buildings, the opportunity to study and the possibility of financing are some of the main factors.In inclusive education, physical conditions of the school also playa large role. Simply put, students enter the door of all schools through stairs. But disabled children who walk through these stairs in special strollers cannot climb, even children who walk in crutches can have a hard time.This means that accessibleconditions must be created for both stairs and doors to be freely accessible to both healthy children and children with disabilities. In addition, a special seat in classrooms and laboratories, as well as devices, should also be made suitable for children with disabilities. Thisis also very important to make studying possible.It will not be enough to enlarge the sound and image for the children with limitations in their writing skills. In doing so, readers should carefully study the gesture or Braille alphabet. Children with mental disabilities should receive simplified written or oral information. Such a differentiation of the curriculum requires a creative approach by the teachersto their work.. The school administration must make it possible for teachers to do so.

The introduction of inclusive education as a requirement of the times.

Education of special needs children requires a line of responsible work such as assistance in adapting the teaching techniquesto read and write, helping themwith problems of social life, effective implementation of these works which include providing practical assistance to specializedprofessionals and tothe parents of disabled children.It is impossible to solve the problems of special needs children by educating them far from the, family environment, where they live.Social integration is difficult to achieve for as long as society does not bear responsibility forits members, and the rights and opportunities that are limited are not reinstated.Solving the problem of equality in the education of children with special needs is one of the urgent problems of today. But even today, very many children are left out of education for various reasons. It is necessary to consider organizational, scientific and methodological measures of involvement in inclusive education, that is, to develop measures for training and professional development of its specialists.There are two main factors in attracting children in need of special care to public institutions: first, children with special needs can also interact together with healthy children. When inclusive education is organized in a targeted manner, children with special needs are protected from the social side, while healthy children will feel the gravityof the recognition of social justice and equality,enabling them to be more kind and payspecialattention to children with disabilities. Secondly, the fact that children with disabilities also have the right to study, be brought upside by side with their healthy peers.The success of these works should be reflected in the laws of each state. Because, the laws guarantee the implementation of their provision with the necessary material and moralresources. In educating children with disabilities– students, it isrequired and considered mandatory that education is provided in cooperation withparents, neighborhoods, educators, and specialists. Children with special needs can also, together with their healthy peers, operate at their own level of abilities, receive education, learn and develop professionally. Children with special needs will be protected socially, if inclusive education is organized in a purposeful way, and they willfeel equallycompetentin social life, with apossibility of acquiring knowledge together with their peers.

The need to involve children with special needs in general education institutions is manifested in the fact that the involvement of children with special needs in education, who are completely left out of the educational system, the place of residence to go to special institutions is too far away, or the lack of material resources or the parents ' desire to go to a …

The issue of inclusive education remained the focus of the 90s. Thesis papers were examined on the basis of integrated education programs in South Africa and South East Asia. As a result, in the Ministries of Education of all states, methods of inclusive work has been adopted as an alternative to

specialized departments inspecialized schools. The need for inclusive education comes from the fact that it has the following benefits for the society and for children with special needs: Inclusive education allows children with special needs to always be in the circle of their family, neighborhood and relatives.Placing children in group homesaway from their family, their home, prevents them from having the right to participate in community life. A child who is far from his home, family, and parental affection grows up to be cold hearted.Because the family is the main center of upbringing.Inclusive education improves the quality of education for all. Inclusive education can serve as a catalyst that leads to an improvement in the quality of education. The incorporationof a special needschildrenin general education institutions encourages educatorsto develop new teaching methods that are more aimed at child's need and involve more students.And this will benefit every child. The creation of inclusive-correctional education and support basededucational institutions in Uzbekistan, is the main project of the Ministry of National Education and UNESCO. In order to develop this program, a Resource Center for Inclusive Education was established in Fergana, Khorezm, Namangan, Surkhandarya and Andijan regions. These centers are engaged in the education, development and rehabilitation of special needs childrenand develop education withan inclusive course through relationships with government organizations and the public.

Bibliography:

1.Law of the Republic of Uzbekistan "on Education"(adopted on August 29, 1997). The perfect generation is the foundation of the development of Uzbekistan. - Tashkent: Uzbekistan. 1997.

2.The foundation of the development of the harmonious generation of the "national program of training"of the Republic of Uzbekistan – Uzbekistan. - Tashkent: Oriental publishing and printing concern. 1997.

3.Materials of the scientific and theoretical conference on the topic" spiritual and aesthetic development of children in need of special assistance". Tashkent - "Uzinkomsentr" -2002.

4.Aminova V.Yu. Integrirovannoye obrazovaniye dlya detey s osobimi UFO v doshkolnix I shkolnix uchrejdeniyax massovogo tipa (Methodicheskiye recomendatsii) MNO RTsO Resource Center UNESCO Tashkent 2002

5."Dakarskiye ramki dastviy" -UNESCO-2000 year. Published in France. Kislitsina I.K. "Inkluzivnoye obrazovaniye-obrazovaniye dlya vsex" (osnovniye ponyatia I Kratky obzor mejdunarodnogo opita) sozdano pri podderjke Europeyskogo Soyuza. Tashkent, 2004

6.Inclusive education of children with vision problems. Developer Grigoryants

7.Interim Charter "inclusive education". 2005 year.

8.The possibility of interim regulation on the organization of inclusive education for children and adolescents. ORXTV T.,19 September, 2005.

9."Schools for all"- "save Children Foundation" -2002.

10."Applauding schools-disabled students in inclusive schools " -UNESCO - 1999.

10.Muminova L.R., Ayupova M.Yu. Logopathy. T., 1995

11.Documents of UNESCO seminar on "Inclusive Education" on October 2 – 4, 2003 in Uzbekistan.

12.Karimova Zulfiya Abduraxmanovna. (2022). ORGANIZATION OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF TEACHERS OF MULTIDISCIPLINARY PRESCHOOL EDUCATION IN AN EDUCATIONAL CLUSTER. Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 3(03), 30–33. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/8NJXS

13.Abdujalilova Sh.A. Requirements for writing a synopsis for students of higher educational institutions. //International Multidisciplinary Research Journal. Vol. 12, Issue 02, February 2022. Pp. 86-73.

INKLYUZIV TA'LIMDA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR

L.X.Bektursinova- p.f.b.f.d (PhD) dotsent, Berdaq nomidagi QDU,
N.Q. Madaminova- San'atshunoslik fakulteti Amaliy psixologiya yo`nalishi 3-B bosqich talabasi

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan kundan boshlab ta'lim sohasiga jahon standartlari talablarini joriy etish bòyicha tizimli ishlar amalga oshirib kelinmoqda.Inklyuziv ta'limning mohiyati shundaki bolalarga sifatli ta'lim berish.Imkonyati cheklangan bolalarning tengdoshlari bilan birga sifatli ta'lim olishini taminlash.Imkonyati cheklangan bolalarning qobilyatlarni rivojlantirish. UNICEF inklyuziv ta’limni O‘zbekiston ta’lim tizimiga kiritish masalalari bilan shug‘ullanadi. Inklyuziv ta’lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan ularning barchasiga sifatli ta’lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo‘lishlari uchun oilada yashashlari va o‘z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta’lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta’lim olishi, o‘zlashtirishda qiynalayotgan bo‘lsa, o‘qish va yozishga o‘rganish uchun maxsus yordamga ega bo‘lishi, darslarga qatnamay qo‘ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko‘rsatilishini kafolatlaydi.

"Eng katta boylik-bu aql zakovat va ilm,eng katta meros bu yaxshi tarbiya eng katta qashshoqlik-bu bilimsizlikdir"[1; 22-b].

Shuni ta’kidlab o’tish joizki, Òzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida barcha uchun ta'lim olish huquqi kafolatlangan. Milliy qonunchiligimizda ham nogironligi bòlgan shaxslar uchun salohiyatlarni yuzaga chiqdi teng huquqlar belgilangan.Inklyuziv ta'lim xalq ta'limi tizimida 2020-2025 yillarda rivojlantirish.

Inklyuziv ta’lim jarayonida ota-onalar bilan ishlash ham muhim. Ta’kidlash joizki, alohida ehtiyojli ota-onalarga ularning farzandlari jamiyatning bir bo‘lagi bo‘lish huquqiga ega ekanini tushuntirish, bu ishonchni ularning ongiga yetkazish kerak. Mamlakatimiz ta’lim tizimida bu masalaga alohida e’tibor qaratiladi. 2020-yil oktyabrda qabul qilingan Prezidentimizning alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yana-da takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi qarori bunga misol bo‘la oladi.Unga ko‘ra, tajriba-sinov tariqasida shaharlarda va Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan maktablarda inklyuziv ta’lim joriy qilinadi.Qoraqalpog‘iston respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida joylashgan bittadan maktablarda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun boshlang‘ich tayanch sinflar ochiladi.

Bugungi kunda respublika bo‘yicha jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun jami 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlarda (keyingi o‘rinlarda — ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari) 21,2 ming nafar, 21 ta sanatoriy turidagi maktab-internatlarda 6,1 ming nafar o‘quvchilar ta’lim-tarbiya oladi. Shuningdek, uzoq muddat davolanishga muhtoj bo‘lgan 13,3 ming nafar o‘quvchilar uyda yakka tartibda o‘qitiladi.

Darhaqiqat bu ta'lim tizimi oldidagi muammolarini hal etish oson kechmaydi.Ammo bu ta'lim tizimining nafli jihati juda kòp ular sirasiga quyidagilar kiradi:

-Inklyuziv ta'lim qashshoqlik iskanjasidan qutilish imkonini beradi.

-Inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifati yaxshi

-Kamsitishlarni oldini oladi.

-Inklyuziv ta'lim yanada inklyuzivlikka olib keladi.[2: 20-23 b].

Ushbu ta'limning maqsadi va vazifalari:ta'lim muassasida imkonyati cheklangan bolalar va òsmirlarning ta'lim olishlari uchun zaruriy psixologo-pedogogik,korreksion sharoitlarni yaratish,ularning imkoniyatiga yònaltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishi,ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish òquvchilarning ta'limdagi tenglik huquqini kafolatlashi.

Inklyuziv ta’lim nafaqat nogiron bolalar o’rtasida, balki sog’lom turmush tarziga asoslangan oilada tarbiyalanayotgan bolalar o’rtasida,

maktabgacha ta’lim muassasalarida, maktablarda, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarida ham fanlarni o’zlashtirish darajasi turlicha bo’lgan o’quvchilar uchun qulay imkoniyatlar yarata

oladi."L.M.Krijanovkaya imkonyati cheklangan bolalarning inklyuziv ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya berishda psixologik korreksiyalash metodlari orqali tarbiyalash yòllarini keng yoritib bergan.Uning fikricha inklyuziv ta'lim samarali bòlishida yaxshi yutuqlarga erishishda maktab psixolog,pedogog,tarbiyachi va ota ona uzviy boĝlangan"[3; 83-b].

Inklyuziv ta’lim jarayonida ota-onalar bilan ishlash ham muhim hisoblanadi., Alohida ehtiyojli ota-onalarga ularning farzandlari jamiyatning bir bo‘lagi bo‘lish huquqiga ega ekanini tushuntirish, bu ishonchni ularning ongiga yetkazish kerak. Mamlakatimiz ta’lim tizimida bu masalaga alohida e’tibor qaratilmoqda. 2020-yil oktyabrda qabul qilingan Prezidentimizning alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yana-da takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi qarori bunga misol bo‘la oladi. Ushbu qarorda, tajriba-sinov tariqasida shaharlarda va Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan maktablarda inklyuziv ta’lim joriy qilinadi. Qoraqalpog‘iston respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida joylashgan bittadan maktablarda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun boshlang‘ich tayanch sinflar ochiladi. Agar izchil harakat qilinsa ijobiy natijalarga erisha olamiz. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ushbu ishlarning hammasi inklyuziv ta'limning zamonaviy tendensiyalarning taraqqiyoti hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda *inklyuziya* bu - har qanday to'siqlarga barham berish demakdir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.Mirziyoyev."Yangi Òzbekiston Taraqqiyot Strategiyasi".ÒZBEKISTON; M;Toshkent-2022y;22-bet.
2. Maktablar hamma uchun Save the Children-2002 yil;20-23bet.
3. Крыжановская Л.М.Пстхологическая коррекция в усло виях инклюзивного образования.Пособие для психолога и педагогов.-М:"Владос",2013-83-б.

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA YAXLIT PEDAGOGIK JARAYONDA TA’LIM VA TARBIYA

Vaziraxon Maxmudjon qizi Utanova Andijon davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik jarayonni inklyuziv ta’limga yo’naltirilganligi, hamda ta’lim va tarbiyaning inklyuziv ta’limdagi ahamiyati, inklyuziv ta’lim sharoitida pedagogik jarayon nogiron bolalarning ta’lim olish huquqini amalga oshirishni ta’minlaydigan ta’lim va tarbiya maqsadlari haqida yozilgan.

Аннотация: В данной статье раскрывается направленность педагогического процесса на инклюзивное образование, и значение образования и воспитания в условиях инклюзивного образования, педагогического процесса в условиях инклюзивного образования, образования и воспитания, обеспечивающего реализацию права на образование дети-инвалиды написали о целях.

Pedagogika fanining uslubiy bilimlari tarkibiga “pedagogik jarayon”, “kadrlar tayyorlash”, “tarbiya” tushunchalari kiradi. Ularning ilmiy tahlili va amaliy tashkil etilishida pedagogikadagi pedagogik tizimlar, qonuniyatlar, tizimli va texnologik yondashuvlar haqidagi bilimlar mujassamlashgan. Pedagogik jarayon - bu pedagogik tizim sharoitida ta’lim va tarbiya maqsadlarini amalga oshiruvchi, kattalar va bolalarning maqsadli va tashkiliy jarayonidir. Pedagogik tadqiqot yo‘nalishlari qatoriga ta’lim va tarbiya jarayonlaridagi umumiy va farqli narsalarni o‘rganish kiradi. Ushbu jarayonlarni taqqoslash ta’lim va tarbiyaning ustun funksiyalarini ajratib ko‘rsatishning uslubiy tamoyiliga asoslanadi. [1, b.34]

Shunga ko‘ra, inklyuziv ta’lim sharoitida ushbu jarayonlarning vazifalari va mazmuni o‘ziga xos ustun xususiyatlarga ega. Ta’lim mazmunida ilmiy g‘oyalar, tushunchalar, qonunlar, nazariyalar, maxsus va umumiy ta’lim ko‘nikma va malakalarini shakllantirish ustunlik qiladi. Bu jarayon bir vaqtning o‘zida ta’lim va rivojlanish muammolarini hal etishga, tinglovchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi. [2, b.69]

Inklyuziv ta’lim sharoitida pedagogik jarayon nogiron bolalarning ta’lim olish huquqini amalga oshirishni ta’minlaydigan ta’lim va tarbiya maqsadlari tarkibiga kiritilgan holda quriladi. Inklyuziv ta’limning pedagogik jarayonining mazmun komponenti alohida ehtiyojli bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda mazmunning o‘zgaruvchanligini ta’minlashi kerak. Tarkib komponentining muhim qismi individual rejalarni ishlab chiqishdir. [3, b.126]

Maxsus ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan talaba uchun individual o‘quv dasturini ishlab chiqishda u quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- individual ta’lim rejimini tashkil etish (topshiriqlar hajmini kamaytirish, qo‘shimcha dam olish imkoniyatlari va boshqalar);
- alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan talabalarning individual xususiyatlariga qarab mashg‘ulotlarni tashkil etish (masalan, maxsus (tuzatish) maktablari uchun darsliklardan foydalanish;
- psixolog, logoped, defektolog va boshqa mutaxassislar ishtirokida tuzatish va rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarni tashkil etish. Pedagogik jarayonning operativ faoliyati komponenti ishtirokchilarni o‘qitish, tarbiyalash va o‘zaro hamkorlik qilish tartiblarini nazarda tutadi. [4, b.63]

Pedagogik jarayonning baholash va samarali komponenti inklyuziv ta’lim sharoitida o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ta’lim va o‘qitish natijalarini tekshirish, baholash va tahlil qilish individual dasturlarni hisobga olgan holda tuziladi. Pedagogik baholash bolalar muvaffaqiyatining nisbiy ko‘rsatkichlariga (bolaning hozirgi yutuqlarini kechagi yutuqlari bilan solishtirish) qaratilgan. Pedagogik jarayonning tuzilishiga muvofiq pedagogik faoliyat ham quriladi: maqsadlar, mazmun, faoliyat usullari va turlari hamda natijalari tahlili ishlab chiqiladi. Maqsadlarni aniqlash pedagogik jarayonning holatini, birinchi navbatda, tarbiya va o‘qitishni, shuningdek jarayonning boshqa shartlarini o‘rganishning pedagogik diagnostikasini talab qiladi. [5, b.434]

Inklyuziv ta’lim sharoitida pedagogik muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish imkonini beradigan o‘qituvchining shaxsiy xususiyatlari o‘z-o‘zini tartibga solish va o‘zini o‘zi boshqarish, qat’iyatlilik va qiyin vaziyatlarni hal qilish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. O‘qituvchi odamlar bilan ishlash bilan bog‘liq kasbning vakili sifatida insonparvarlik, odob-axloq, mas'uliyat, axloq, nekbinlik, boshqalar va iliqlikni hissiy tushunish, boshqalar, xushmuomalalik, xushchaqchaqlik, do‘stona munosabat kabi fazilatlarga ega bo‘lishi kerak. Ta'lim muassasasining ta’lim muhiti alohida ehtiyojli bola uchun qulay va to‘siqsiz muhitga aylanganda, ushbu fazilatlarning shakllanishi pedagogik muammolarni hal qilish uchun asos bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Борисова, Н.В., Прушинский, С.А. Инклюз.образ: право, принципы, практика. М.: Владимир, ОО “ТранзитИКС”, 2009

2. Жаворонков Р.Н. Развитие инклюзивного образования в России на современном этапе: социальноправовые аспекты. Электронный журнал “Психологическая наука и образование”. 2011. № 4.

3. Итоги 48ой сессии Международной конференции по образованию на тему: “Инклюзивное образование: путь в будущее”. 25-28 ноября 2008 г.

4. Мкртчян, М.А. Методики организации работы в сводных отрядах: Методическое пособие. Красноярск: ККИКРО, 2005. – 63 с.

5. Педагогика. Учеб.пособие / Под ред. П.И. Пидкасистого. М., 2006. – 608 с.

INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA ARTTERAPIYA USULLARIDAN FOYDALANISH.

L.X.Bektursinova- p.f.b.f.d (PhD) dotsent, Berdaq nomidagi QDU,
G.F.Ismailova - San'atshunoslik fakulteti Amaliy psixologiya yo`nalishi 3-B bosqich talabasi

Kechagi bilim bilan bugungi va ertangi
zamonni qura olmaymiz.
Shavkat Mirziyoyev.

Annotatsiya Ózbekistonda,turli nuqsonlari bo‘lgan bolalarning umumiy o‘rta ta’lim olishda va ularni bilish imkoniyatlariga muvofiq tarbiyalash, ularning qiziqishlarini inobatga olgan holda har xil psixologik terapiya usullaridan foydalanish orqali ularni tengqurlari qatoriga qo‘shish va ularning qobiliyatlarini yuzaga chiqarish .San'at, bir tomondan, bola uchun yangi ijobiy tajribalar manbai bo'lib hisoblanadi.

Аннотация В Узбекистане дети с различными формами инвалидности получают общее среднее образование и воспитывают их в соответствии с их познавательными способностями, используя различные методы психотерапии, учитывая их интересы, уравновешивая их и раскрывая их способности.Искусство для детей новое Положительные переживания являются источником эмоциональных характеристик.

Annotation In Uzbekistan, children with various disabilities receive general secondary education and bring them up in accordance with their cognitive abilities, using various psychological therapy methods, taking into account their interests, making them equal and bringing out their abilities. Art is for children. new positive experiences are the source of emotional characteristics.

Kalit so‘zlar O‘zbekistondagi islohotlar,Inklyuziv ta'lim, Art-terapiya,Musiqaterapiya; ertakterapiya; o‘yinterapiya, raqsterapiya; fototerapiya ;video terapiya; qumterapiya; artsintez,terapiya .

Ключевые слова: реформы в Узбекистане, инклюзивное образование, арт-терапия, музыкотерапия; ранняя терапия; игровая терапия, танцевальная терапия; фототерапия, видеотерапия; песочная терапия; артсинтез, терапия

Key words: reforms in Uzbekistan, inclusive education, art therapy, music therapy; early therapy; play therapy, dance therapy; phototherapy; video therapy; sand therapy; artsynthesis, therapy.

Ma’lumki, «Ta’lim to‘g‘risidagi» qonunda ta’limning uzluksizligi va uzviyligi, uning mazmuni, vazifalari jamiyat taraqqiyotida o‘z aksini topgan. Zamonaviy ta’lim markazida shaxs turadi, unga ta’sir etuvchi, zaruriy fazilatlarni shakllantiruvchi bo‘libo‘qituvchi timsoli mujassamlashgan. O‘zbekistondagi islohotlar inson omili, uning mukammalligi, o‘z ustida ishlashi, qayg‘urishi muammosini har qachondagidan ham dolzarb masalaga aylantirdi. Turli o‘zgarishlarga psixik jihatdan tayyorgarlikni ta’minlash yangicha fikrlash va ro‘y berayotgan jarayonni obyektiv va to‘g‘ri idrok qilish qobiliyatini rivojlantirish muammosi inson psixikasini bilishni ilgari surdi.[1]

Shu asosda, ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari ta’lim-tarbiya berish, korreksiyalash va davolash-sog‘lomlashtirish muassasalari hisoblanadi hamda jismoniy yoki psixik rivojlanishida turli nuqsonlari bo‘lgan bolalarning umumiy o‘rta ta’lim olishda va ularni bilish imkoniyatlariga muvofiq tarbiyalashda, ularning jamiyatga moslashuvi va integratsiyalashuvida ko‘maklashish, shuningdek ijtimoiy yordamga muhtoj oilalarga farzandlarini tarbiyalash va ularga ta’lim berishda yordam ko‘rsatish maqsadida tashkil etiladi.[2.57]

Rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning ta’lim-tarbiyasi va psixologiyasi haqida olimlarning ilmiy farazlari va tajriybalari mavjud.

Shular jumlasidan, L.S.Vigotskiy ijtimoiy muhit sog‘ligi imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun birinchi darajali ahamiyatga egadir, degan g‘oyani ilgari suradi. Xuddi shuningdek, u imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishini ildizi yomon o‘simlikka o‘xshatadi. «Uning ingichkagina ildizlari oziqlantiruvchi tuproqning qatlamlari va shakliga mos kelmaydi. Ular o‘z o‘zicha tuproqning oziqa beruvchi qatlamlariga yetib borolmay, quruq vazaharli qatlamga kirib qoladi. Bunday o‘simlik muvofiq sharoitlarda gullashi mumkin edi, biroq odatdagi sharoitda taraqqiyotning cho‘qqisiga yetmasdan,

bujmayib so‘libqoldi», deydi,[3.73b.] Ammo bunday ta'lim tizimining nafli jihati juda ko‘p ular sirasiga quyidagilar kiradi:

-Inklyuziv ta'lim qashshoqlik iskanjasidan qutilishga imkon beradi;
-Inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi;
-Kamsitishlarni oldini oladi;
-Inklyuziv ta'lim yanada inklyuzivlikka olib keladi.

«Inklyuziv ta'limda imkoniyati cheklangan bolalarga nima beradi» degan savol tug’ulishi tabiyi bo’lib:

-o‘z imkoniyatini o‘zi uchun kashf etish imkonini beradi;
-mustaqil harakatlanish birgalikda, hamkorlikda ishlash imkoniyati orqali yuzaga keladi.
-dunyo qarashi kengayadi, hayotiy tajribasi oshadi;
-o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqi va qiziqishlari ortadi;
-O‘zini barcha bilan bir xil his qilaboshlaydi;
-Ilgari sezilmagan imkoniyatlari ochiladi;
-Yotsirash, yakkalanish kabi xususiyatlari yo‘qoladi. Bu biz mana shunday natijani olish uchun psixologik usullardan foydalanishimiz kerak bólib hisoblanadi.[4.b.71-72]

Shunday usullardan biri Artterapiyadir:

Art” so‘zi san’at, ijod, rasm ma’nolarini ifodalaydi. Bunga misol sifatida rassomlik, bo‘yoqsiz chiziqlar bilan rasm solish san’ati — grafika, haykaltaroshlik kabi san’at turlarini keltirish mumkin. Grekcha “terapiya” so‘zi esa “davolash” ma’nosini anglatadi. Art-terapiya mohiyatida inson san’atning biror turi bilan mashg‘ul bo‘lar ekan — chizadi yoki yasaydi — bunda u kechinmalari va ichki dunyosini namoyon qiladi degan tushuncha yotadi. Art terapiya insonga san'at orqali, psixologik muammolarini hal qilishiga ko'maklashadi. Davolovchi mashg‘ulotlar albatta art-terapevt, psixolog yoki psixoterapevt ishtirokida o‘tkazilishi shart. Bu usuli o‘z oldiga qator psixologik vazifalarni qo‘yadi. Shu sabab unda mutaxassis ishtiroki va maslahati zarur. Kundalik tashvishlardan chalg‘ish, tushkunlik va yolg‘izlik dahshatini yengib o‘tish uchun musiqa, raqs, rasm chizish kabi mashg‘ulotlar yordam berishi tez-tez uchrab turadigan holat. Bolaligimizda turli qiziq faoliyatlar tufayli vaqt hisobini yo‘qotib, xayol dunyosiga g‘arq bo‘lganimizni yaxshi eslaymiz. Art-terapiya shunga o‘xshash mashg‘ulotlar zamirida paydo bo‘lgan va uning maqsadi ham insonga ruhiy beqarorliklar davrida yordam berishdir. Art-terapiyaning ko‘plab turlari mavjud: Musiqaterapiya; ertakterapiya; o‘yinterapiya raqsterapiya; fototerapiya ;video terapiya; qumterapiya; artsintez terapiya va boshqalar. Hozirgi kunda uni boshqa yo‘nalishlar bilan sintez qilish natijasida yangi turlari ham paydo bo‘lmoqda.

Masalan, *musiqa terapiyasi*-ko’pchilik insonlar o’zlaridagi psixologik zo’riqishni bartaraf etishda, tinchlanish va fikrlarini jamlashda, hissiy holatlarini yaxshilashda qo’llaydigan qadimiy va tabiiy usuldir ta’limda musiqa terapiyasidan foydalanishning maqsadi: hissiy idrok etish jarayonini rivojlantirish va tuzatish (sezish,idrok qilish,namoyish qilish), harakatlanishni kuchaytirish, nutq faoliyatidagi tutulib qolish holatlarida(ijtimoiy va shaxsiy holatdagi keskin o'zgarish tufayli yuzaga keladigan tashvishlanishni olib tashlash)reabilitatsiyaning ijobiy-hissiy muhitini yaratish.[5.b.362]

O‘yin terapiyasi. Art terapiyasida o‘yinli mashqlar alohida e’tiborga molik. O‘yinli mashqlar insonga zavq berish bilan birga, undan ijodkorlikni ham talab etadi. Masalan, bolalarning chillak o‘yini, qizchalarning besh tosh o‘yini, bekinmachoq o‘yinlari bolalarning ruhiyatiga yaxshi ta’sir etib.Ijodkorlikka yo‘naltiradi, o‘z muammolarini unishga yordam beradi

Qum terapiyasi analitik psixologiya doirasida paydo bo‘lgan psixoterapiya usullaridan biridir. Dunyo va o‘zingiz bilan muloqot qilish usuli; ichki stressni yengillashtirish, bu o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi va rivojlanishning yangi yo‘llarini ochadi. Qum terapiyasi insonga o‘zini chuqur anglash, aqliy yaxlitligini tiklash, noyob imidjini, dunyo rasmini to‘plash imkonini beradi.

Ertak terapiya ertaklar bolaga umid beradi bola qanchalik Yangi yildagi sovğa olib keladigan qorbobaga ishonsa ular hayotga shunchalik optimist kóz bilan qaraydi. Ertaklar orqali biz bolalarni tarbiyalaymiz asrning ichki dunyosini boyitamiz va qalbini davolaymiz tasavvurlarini kengaytamiz. Badiiy pedagogika muammoli bolalarga dunyoni butun boyligi va xilma-xilligi bilan boshdan kechirish va badiiy faoliyat orqali uni o'zgartirishni o'rganish imkonini beradi. San'at, bir tomondan, bola uchun

yangi ijobiy tajribalar manbai bo'lib, ijodiy ehtiyojlarni, ularni u yoki bu shaklda qondirish usullarini keltirib chiqaradi, ikkinchi tomondan, u ijtimoiy hayotni amalga oshirish vositasidir.

Shuni ta’kidlab o’tish joizki, bunday psixologik usullar, bolalarning qiziqishini, rivojlanishini, shakllanishini hamda ruhiyatini oziqlantirib, ularda motivatsiya o’yg’otadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati :

1. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi1. Faylasuflar» nashriyoti Toshkent –2017
2. Vazirlar Mahkamasining 2011-yil 13-sentabrdagi 256-son qarori 1 Ilova.Jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta’lim muassasalari (maktablar, maktab-internatlar) to‘g‘risida nizomi.
3. Oriental Renaissance: innovative, educational, natural and social sciences Inklyuziv ta’limda nogiron bollalarni o’qitish va tarbiyalash muammolari.
4. “Pedagogs” international research journal, Inklyuziv ta`limni rivojlantirish bo`yicha innovatsion yondashuv usullari (71- 72) b .
5. Academic Research in Educational Sciences(361 -362)bet.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA “INKLYUZIV TA’LIMNI” JORIY ETISH CHORA-TADBIRLARI

Xalikova Shaxnozaxon Azimjonovna- Andijon davlat pedagogika institute Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Rustamjonova Shohsanam Rasuljon qizi- Maktabgacha ta’lim Pedagogika va psixologiya yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Bugungi kunda inklyuziv ta’limga qaratilayotgan e’tibor hamda alohida ehtiyojga muhtoj bolalarning umumiy ta’limi jarayonida ta’limiy va tarbiyaviy o‘yinlarning ahamiyati haqida yoritilgan.

Аннотация: Объясняется современная направленность на инклюзивное образование и значение развивающих и развивающих игр в процессе общего образования детей с особыми потребностями**.**

Inklyuziv ta’lim g‘oyalari ijtimoiy-madaniy nazariyalarga asoslanadi. Psixolog L.Vigotskiy (1886-1934) inklyuziv ta’lim g‘oyasining asoschisi bo‘lib, uning ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi orqali bolalar ijtimoiy muhitda samarali bilim oladilar. L.Vigotskiy oliy aqliy funksiyalarning rivojlanishi ijtimoiy hamkorlikdan boshlanadi va keyin shaxsiy bo‘ladi, deb ta’kidlagan.

Inklyuziv maktabgacha ta’lim tashkilotlarining o‘ziga xos xususiyatlari:

– Alohida ehtiyojga muhtoj bolalarning umumiy ta’limi bilan muntazam guruhlarda pedagoglar bilan birgalikda mutaxassislar jamoasi shug‘ullanadilar.

– Alohida ehtiyojga muhtoj bolalarning qanchasini bir guruhga muvaffiqiyatli kiritish mumkinligini aniqlab olish zarur. Odatda, bu miqdor har bir bolaning xususiyatlari turiga va pedagoglarning o‘z maktabgacha ta’lim tashkilotidan oladigan yordamiga bog‘liq. Masalan, boshqa mutaxassislar yordami bilan pedagog faqat bitta og‘ir kasallikka chalingan yoki yengil tashxis qo‘yilgan bir necha bolani o‘z guruhiga olishi mumkin. Guruhdagi bolalar umumiy sonining 5-10 % dan ko‘p bo‘lmagan shtati bo‘yicha alohida ehtiyojga muhtoj bolalarni ham o‘z ichiga olish amaliyoti mavjud. Agar guruhda 20 nafar bo‘lsa, alohida ehtiyojga muhtoj 1-2 nafar bolani qabul qilish.

– Farzandlarning ta’lim-tarbiyasi va rivojlanishiga doir qaror qabul qilishda ota-onalar va boshqa oila a’zolari faol ishtirok etishi.

– Barcha pedagoglar (guruh tarbiyachisi, maktabgacha ta’lim psixolog, defektologi, musiqa rahbari, jismoniy tarbiya yo‘riqchisi) jamoa bo‘lib ishlaydi va ularning sa’y-harakatlarini muvofiqlashtiradi. Qarorlar bir-biri bilan samarali hamkorlik qiladigan jamoa a’zolari tomonidan qabul qilinadi.

– Strategiyalar va ta’lim berish butun bolalarning rivojlanishini ta’minlaydi va har bir alohida bolaning maxsus rivojlanish ehtiyojlarini hisobga oladi.

Bu birgina bog‘chaning ochilishi, Prezidentimizning bu turdagi ta’lim to‘g‘risida chiqarayotgan quyidagi qarorlarning amaldagi ilk tasdig‘i hisoblanadi. Bu turdagi ta’limga oid qarorlar bu ochilgan yangi turdagi bog‘cha faqat boshlanishi xolos.

“2020-2025-yillarda halq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi (keyingi o‘rinlarda-konsepsiya) alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish uchun inklyuziv ta’lim tashkil etish, ularning ta’lim olish huquqini kafolatlash va ta’minlash maqsadida ishlab chiqilgan” [1].

“Bugungi kunda respublika bo‘yicha jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun jami 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internetlarda (keyingi o‘rinlarda-ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari) 21.2 ming nafar, 21 ta sanatoriy turidagi maktab-internatlari 6.1 ming nafar o‘quvchilar ta’lim tarbiya oladi. Shuningdek, uzoq muddat davolanishga muhtoj bo‘lgan 13.3 ming nafar o‘quvchilar uyda yakka tartibda o‘qitiladi” [2].

Oliy Majlis tomonidan 2020-yil 19-may sanasida ilk bor inklyuziv (uyg‘unlashgan) ta’lim tushunchasi kiritilgan yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun qabul qildi.

Amalda hali to‘laqonli qaror o‘z tasdig‘ini topmagan bo‘lsa-da, bu qarorni amalga tadbiq qilish lozim. Bu boradagi sa’y-harakatlarni ham jiddiylashtirish kerak. Inklyuziv ta’lim rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga juda katta imkoniyatlar yaratiladi. Ular bu ta’limda o‘qish orqali erta yoshdan jamiyatga kirisha oladilar. Ulardagi qobiliyat, bilim, ko‘nikmalar rivojlanadi, keyinchalik ham jamiyatda ishlashda qiynalmaydi. O‘zlarini erkin tutishadi. Ular bilan malakali pedagog mutaxassislar shug‘ullanadi. Bu ularga erta yoshdan sog‘liklarini tiklashga yordam beradi. Muassasadagi ta’limiy va tarbiyaviy o‘yinlar ularga ijobiy ta’sir qiladi. Bolalarni o‘ziga bo‘lgan ishonchini ham oshiradi. Bolalarning ruhiyatini shakllantirishda ham o‘yinlar alohida ahamiyatga ega. Maxsus o‘yinlar o‘ynatish, o‘rgatish orqali ham bolalarni ruhan va jismonan rivojlantirish mumkin.

Oddiy qog‘ozga daraxt rasmi chiziladi, daraxtning barglari alohida qirqilib, iplar yordamida qog‘ozga mahkamlanadi. Barglarni og‘iz yordamida havo chiqarish (puflash) orqali duduqlanayotgan bola nafasini to‘g‘ri taqsimlashni o‘rganadi. Nafasini ushlab turib uni taqsimlash boladagi duduqlanishni kamaytirishga yordam beradi. Shu oddiy o‘yinni o‘ynatish orqali ham, bolalarni sog‘ligini tiklashiga yordam berishimiz mumkin. Bolalar oddiy o‘yin o‘ynamoqdaman, deb o‘ylaydi. Biz esa shu birgina o‘yin orqali bolaga juda ko‘p narsani o‘rgatishimiz mumkin. Bunday o‘yinlarning turi ko‘p. Eng muhimi, o‘yinlarni ham to‘g‘ri, bolalar yoshiga mosini tanlash kerak bo‘ladi. Noto‘g‘ri tanlangan o‘yin bolaga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bolaning sog‘ligiga uning ruhiyatiga, ham salbiy ta’sir qiladi. Shuning uchun tarbiyachilar bu borada ziyrak va sinchkov bo‘lishlari zarur. Bola bamisoli nihol, uni to‘g‘ri yoki egri bo‘lib o‘sishi shu bog‘bon tarbiyachilarga ham bog‘liq. Bola taqlidchi bo‘ladi. Kattalar nima qilsa xuddi shuni qaytaradi. Biz buni doim yodda saqlashimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fayllar.org sayti.
2. Umumiy qoidalar. 1-2:2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860 son qaroriga ilova. 1-bob.
3. Shukurullaev O.A. Nizomiy nomidagi TDPI mustaqil tadqiqotchisi maqolasi.

BOLALARNI INKLYUZIV TA’LIMGA JALB ETISHDA SHAXSIY SIFATLARNI HISOBGA OLISH MASALALARI

M.K.Erjanova Ajiniyoz nomidagi NDPI o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etishda shaxsiy sifatlarni hisobga olish masalalari haqida so’z boradi.

Аннотация: В данной статье говорится о вопросах учета личностных качеств при вовлечении детей в инклюзивное образование.

Inson hayotda yashar ekan umri davomida kimgadir yoki kimlargadir yordam berishi, qo‘llab-quvvatlashi, jamiyatga o‘z kuchi va bilimi bilan foyda keltirishi lozim. Ayniqsa, oramizdagi imkoniyati cheklangan bolalarga diqqat e’tiborda bo‘lmog‘imiz, ulardan mehr-muhabbatimizni ayamasligimiz darkor. Imkoniyati cheklangan bolalarning o‘ziga xos olami mavjud bo‘lib, ular bilan har qanday inson munosabat o‘rnatishi uchun albatta ushbu olam bilan yaxshi tanish bo‘lishi kerak. Ya’ni, ular me’yorida

rivojlangan bolalar psixologik xususiyatlaridan tubdan farq qiluvchi xislatlarga ega. Aynan shu sabab, imkoniyati cheklangan bolaning oila a'zolaridan tortib, to ta'lim muassasa xodimlarigacha maxsus psixologiya fanining mazmun-mohiyatini yaxshi bilishi darkor.

Inson sog‘lom bo‘lishi uchun uning ruhiyatidagi barcha jarayonlar sog‘lom, shuning bilan birga tashqi muhitdan axborotlarni qabul qiluvchi analizatorlar ham sog‘ bo‘lishi darkor.Insondagi sezgi analizatorlarining nosog‘lomligi bola psixologiyasining me'yorida rivojlanishiga salbiy ta'sir ko‘rsatadi. Demakki, bolada psixologik o‘zgarishlar tufayli ularda shaxsiy sifatlar ham rivojlanishi birmuncha qiyin bo‘ladi.

Imkoniyati cheklangan bolalarni tushunish va ularga ta'lim-tarbiya berish uchun eng avvalo ularning ruhiy olami va ichki imkoniyatlaridan xabardor bo‘lishimiz zarur. Dastlab, ularning individual psixologik xususiyatlari ya'ni, xarakter, temperament va qiziqishlariga alohida e'tibor qaratishimiz kerak. Ushbu toifadagi bolalarning har birlarining o‘ziga xos xulq-atvor olami bor. Ya'ni, eshitish muammosiga ega bolalarda alohida, ko‘rishda nuqsoni bor bolalarda alohida, nutq nuqsoniga ega va aqli zaiflarda alohida-alohida xislatlar mavjud.

Masalan, eshitish muammosiga ega bolalarda eshitish analizatori o‘rniga yuklab beruvchi tana sezgirligi kuchli rivojlangan bo‘ladi ya'ni ular tana vibratsiyasi orqali ko‘p narsani sezadi. Ikkinchi qo‘shimcha sezgi esa bu ko‘rish ya'ni, insonning yuz qiyofasi ifodasi va harakatlarini to‘g‘ri tushunishidadir.

Ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda esa ko‘rish analizatori o‘rnini teri-taktil sezgisi bajaradi. Bolaga beriladigan har qanday ma'lumot bolaning tasavvurida shakllantirilishi lozim, buyum yoki predmet bo‘lsa, unda u albatta bola ushlaganda yoki paypaslaganda tasavvur yaralishiga olib kelishi zarur.

Aqli zaif bolalarda bu biroz murakkabroq chunki biz bilamizki, ularda organik jarohatlanishlar sabab, bilish faoliyatlari turg‘un buzilgan bo‘ladi. Ularni biz hayotga va kundalik faoliyatda o‘z-o‘ziga xizmat qilishga o‘rgatar ekanmiz, ularga berayotgan obraz va tushunchalarimiz iloji boricha sodda bo‘lishi kerak.

Nutq nuqsoniga ega bolalar esa bundan mustasno sababi, ular intellektual sog‘lom, nuqson tufayli faqatgina nutq kamchiliklari oqibatida kelib chiqqan kamchiliklarnigina bartaraf etamiz.

Psixolog olim L.S.Vigotskiy imkoniyati cheklangan bolalarga fikr bildirar ekan, eng avvalo ularda birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarni ajrata bilish zarurligini ko‘rsatadi. “Dastlabki va tez-tez uchraydigan nuqson psixologik funksiyalarning rivojlanmasligidir. Buning asosida xotira tafakkur, xarakter buzilishlari yotadi. Nuqsonli bola ruhiyati rivojlanishining asosiy belgisi biologik va madaniy rivojlanish orasidagi bog‘liqlikning buzilishidir”- deb ta'kidlaydi

Eng avvalo bu bolalarning shaxsiy xislatlarini to‘g‘ri tushunishdan avval ularning oliy asab tizimi faoliyatining rivojlanishi holati bilan tanish bo‘lishimiz zarur. Buning uchun bolalar rivojlanishidagi nuqsonlar diagnostikasi asoslari fanining mazmun-mohiyatini chuqur anglashimiz kerak. Yanada aniqroq aytadigan bo‘lsak, tibbiy bilimlardan ham boxabar bo‘lish zarur. Sababi, bolaning intellekt darajasi biz berayotgan ma'lumotni tushuna olishi, shuning bilan birga ushbu ma'lumotni amalda qo‘llay olishi yoki berilgan vazifani bajara olishi lozim.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashuvchi defektolog mutaxassislarni tayyorlashda va ushbu mutaxassislikka doir qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarida ta'lim olayotgan pedagog xodimlarga aynan shu fanlar mazmun-mohiyatini chuqur singdirish va ularga ushbu bolalar bilan amaliy ishlash ko‘nikmalarini shakllantirmog‘imiz darkor. Zotan imkoniyati cheklangan balalarni hayotga tayyorlash, ularning nuqson belgilarini bartaraf etish har birimizning asosiy vazifamizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Mamedov K.K, Shoumarov G.B. Aqli zaif bolalar psixologiyasi-T.: O‘qituvchi, 1994

2.Petrova G, Belyakova I, Psixologiya umstvenno otstalыx shkolnikov-M.: Vlados, 2004

INKLYUZIV TA’LIM TASHKIL ETISHGA ILMIY YONDASHUV

Feruza Salamova NDPI Maktabgacha tarbiya va defektologiya kafedrasi o’qtuvchisi
Ozoda Rimbayeva Bazarbayevna NDPI Maktabgacha tarbiya va defektologiya kafedrasi 2-kurs talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim nima? Nega bugungi kunda unga katta e’tibor qaratilmoqda? Uni tashkil etishning maqsadi nima va uni sifatli tashkil etishning bir necha bosqichlari haqida so’z yuritamiz.

Аннотация: Что токое инклюзивное образовоние в этой статье Почему сегодня ему уделяется так много внимания? Назовем цель его организации и несколько этапов его качественной организации.

Bugungi kunga kelib yurtimizda katta e’tibor qaratilayotgan inklyuziv ta’lim nima? Inklyuziv ta’lim bu- davlat siyosati bo’lib, nogiron va sog’lom bolalar o’rtasidagi to’siqlarni bartaraf etish, maxsus ta’limga muhtoj bolalarni rivojlanishidagi nuqsonlari yoki iqtisodiy qiyinchiliklaridan qat’iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo’naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo’shishni ifodalovchi ta’lim tizimidir. [1.7] Bu tizim orqali biz ta’lim jarayoniga qamrab olinmagan bolalarni ta’limga qo’shishimiz, ularning o’z tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim olishini ta’minlashimiz mumkin. 18 yoshgacha bo’lgan bolalar qanday sabablar bilan ta’lim olish imkoniyatlaridan foydalana olmasliklarining bir nechatasini ko’rib chiqadigan bo’lsak, ular orasida jismoniy yoki aqliy rivojlanishida nuqsoni, ijtimoiy, iqtisodiy tomondan yetishmovchiliklari bo’lgan, ko’chmanchilik bilan hayot kechiruvchi oilalar farzandlari yoki madaniy kamchiliklari bo’lgan oilalarning bolalari bo’lishi mumkin. Bu ta’lim tizimining maqsadi esa barcha bolalarni o’qitish, ularga ta’lim-tarbiya berish, ijtimoiy hayotga tayyorlash va kelajakda o’z o’rinlarini topishlari uchun imkon yaratishdir. Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyoji mavjud bolalar uchun psixologik-pedagogik yordam berish, ularni korreksiyalash orqali yuqoridagi maqsadlarga erishishning eng samarali yo’lidir.

Bizning yurtimizda ham bugungi kunda amalga oshirilayotgan islohatlar qatorida inklyuziv ta’limni tashkil etish to’g’risidagi chora-tadbirlar tizimini alohida e’tirof etishimiz mumkin. Ya’ni buning yaqqol dalili sifatida 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi qonunni keltirishimiz mumkin. Ushbu qonunning 20-moddasida “Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo’lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan.

Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo’lgan bolalar (shaxslar) uchun ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim tashkil etiladi” deya belgilab qo’yilgan. Shuningdek O’zbekiston Respublikasining yangilanayotgan Konstitutsiyasining 50-moddasida ham “Ta’lim tashkilotlarida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo’lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim va tarbiya ta’minlanadi” qatorlari joy olgan. Yuqorida keltirgan ma’lumotlarimiz inklyuziv ta’limning naqadar dolzarb mavzuga aylanayotganligi, u har tomondan qonuniy muhofazaga olinayotganligi alohida ta’lim ehtiyoji mavjud insonlar uchun imkoniyatlar eshigi ekanligining yana bir isboti deb aytishimiz mumkin.

Inklyuziv ta’lim kengaytirilishiga sabab bo’layotgan asosiy omil esa bu alohida ta’lim ehtiyoji bo’lgan bolalar sonining ortishidir. Birgina O’zbekistonning o’zida 760 mingdan ortiq imkoniyati cheklangan shaxslar bo’lib, ularning 120 mingdan ortiq qismini 18 yoshga to’lmagan bolalar tashkil etadi. Afsuski bu ko’rsatkich ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotimizga kirib kelayotgan o’zgarishlar, kundan-kunga ifloslanib borayotgan atrof-muhit hamda boshqa turli salbiy ta’sirlar natijasida kun sayin oshib borayotganligi barchamizga ma’lum. Rivojlanishida nuqsoni bo’lgan shaxslarni korreksiyalash va ijtimoiy hayotga qo’shish, ularning kundalik turmush tarzini o’rganish maqsadida olib borilgan ishlar natijasiga ko’ra “O’zbekistonda nogironligi bo’lgan bolalar va kattalar ahvolining tahlili” qisqacha hisobotida nogiron bolalarning o’qishi uchun eng yaxshi joy deb 70% insonlar maxsus maktablarni, 15,5% insonlar esa odatiy maktablarning maxsus sinflarini, 12% insonlar esa odatiy maktablarda nogironligi bo’lmagan bolalar bilan bir sinfda o’qishlarini to’g’ri deb fikr bildirishgan. Bularning barchasini inobatga olgan holda inklyuziv sinflar tashkil etilmoqda va sinovdan o’tkazilmoqda.

Inklyuziv sinflarning maqsad va vazifalari imkoniyati cheklangan shaxslarni korreksiyalash, ularni jamiyatga qo'shish bo'lib hisoblanadi. Bu maqsad va vazifalar samarali amalga oshirilishi uchun albatta qulay shart-sharoitlar yaratilishi lozim. Bugungi davr texnologiyalar davri ekanligini hisobga oladigan bo'lsak bu borada ham yangi innovatsion texnologiyalarni qo'llash, bolalar uchun yangi zamonaviy qurilmalardan foydalanish ularning qiziqishlarini oshirishga hamda logopedlar tomonidan dars mashg'ulotlarining qiziqarli tashkil etilishiga yordam beradi. Bulardan to'g'ri foydalanish esa pedagog mahoratiga bog'liq. Mahoratli pedagog samarali natijalarga erishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M.U.Xamidova "MAXSUS PEDAGOGIKA" Toshkent-2018
2. P.M.Po'latova, L.Sh.Nurmuxammedova, D.B.Yakubjanova, Z.N.Mamarajabova, A.D.Sultonova "MAXSUS PEDAGOGIKA" Toshkent-2014
3. M.Ayupova "LOGOPEDIYA" Toshkent-2019
4. F.Qodirova "IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI O'QITISH, TARBIYALASH VA IJTIMOIY HAYOTGA TAYYORLASH" Toshkent-201

INKLYUZIV TÁLIM SISTEMASÍN SHÓLKEMLESTIRIW

Dawletbaeva Manzura Maxsetbay qızı- Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı Mektepke shekemgi tálim fakulteti 1-basqish talabasi
Ilimiy basshi Tasbaeva G.M.

Annotaciya: Bul maqalada inklyuziv tálim sistemasın shólkemlestiriwde alıp barılatuǵın is-ilájlar haqqında aytıladı.

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etishda olib boriladigan chora-tadbirlar haqida so'z boradi.

Аннотация: В данной статье рассказывается о мерах, предпринимаемых в организации системы инклюзивного образования.

Inklyuziv tálim - bul mámleket siyasatı bolıp, kemshiligi bar hám salamat balalar ortasındaǵı tosıqlardı saplastırıw, arnawlı tálimge mútáj balalar rawajlanıwındaǵı kemshilikler yaki ekonomikalıq qıyınshılıarǵa qaramay sociallıq ómirge jóneltirilgen ulıwma tálim procesine qosıwdı kórsetiwshi tálim sisteması.[1]

"INKLYUZIV" sózi inglizshe – "inclusion"- uyǵınlasıw degen mánisti bildiredi. Sheriklikteǵi tálim bolıp, pútkil dúnya jámiyeti tárepinen eń insanpárwar hám eń sıpatlı tálim sıpatında tán alınǵan.

Inklyuziv tálimniń qatnasıwshıları:

-Densawlıqtı saqlaw ministrligi;

-Shańaraq;

-Máhalle;

-Xalıq bilimlendiriw ministrligi;

-Klasları;

-Mekteptegi teńlesleri hám ustazları;

Inklyuziv tálim ideyaları mádeniy teoriyalarǵa tiykarlanadı. Psixolog L.Vigotskiy(1986-1934) inkyuziv tálim ideyasınıń tiylarshısı bolıp, onıń sociallıq konstnrktivizm teoriyası arqalı balalar sociallıq ortalıqta eń sapalı bilim aladı. L.Vigotskiy joqarı aqılıy funkciyalardıń rawajlanıwı siyasiy sheriklikten baslanadı hám keyin shaxsıy boladı dep aytıp ótken. [2]

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń shawqımlı (lekin bálent bolmaǵan), bánt (lekin tártipsiz bolmaǵan) toparı- bul normal oqıw ortalıǵı. Kópǵana mámleketlerde inklyuziv tálim ámeliyatı bul teoriyanıń durıs ekenligin kórsetip berdi. Izleniwlerge kóre, ayrıqsha járdemge mútáj balalar óz teńlesleri menen birge oqısa, úyreniwde, sociallıq múnásábette júda jaqsı nátiyjelerdi kórsetiwi múmkin.

Bárshe balalar inklyuziv tálim ámeliyatınan jaqsı nátiyje aladı. Ádette, ayrıqsha járdemge mútájligi bar bala rawajlanıp atırǵan teńlesleri menen bir toparda bolıwı olarǵa eliklewge, sociallıq kónlikpelerdi rawajlandırıwǵa háreket qılıwına sebepshi boladı.

Inklyuziv mektepke shekemgi tálim shólkemleriniń ózine tán qásiyetleri:

-ayrıqsha járdemge mútáj balalardıń ulıwma tálimi menen úzliksiz toparlarda pedagoglar menen birgelikte qánigeler jámááti shuǵıllanadı;

-ayrıqsha járdemge mútáj balalardıń qanshasın bir toparǵa kirgiziw múmkinligin anıqlap alıw zárur. Ádette, bul muǵdar hár bir balanıń qásiyetleri túrine hám pedagogtıń óziniń mektepke shekemgi tálim shólkeminen alatuǵın járdemine baylanıslı. Mısalı, qánigeler járdemi menen pedagog tek bir awır kesellikke shalınǵan balanı óz toparına alıwı múmkin. [3]

-Topardaǵı balalardıń ulıwma sanınıń 5-10% ten kóp bolmaǵan shtatı boyınsha ayrıqsha járdemge mútáj balalardı da óz ishine alıw ámeliyatı da bar. Eger toparda 20 bala bar bolsa, ayrıqsha járdemge mútáj 1-2 balanı qabıl etiw;

-perzentleriniń tálim-tárbiyası hám rawajlanıwına baylanıslı qarar qabıl etiwde ata-analar hám basqa shańaraq aǵzalarınıń belsene qatnasıwı;

Inkyuziv tálimdi rawajlandırıwdıń áhmiyetliligi sonnan ibarat, búgingi kúnde ayrıqsha járdemge mútáj balalar óz teńleslerinen arqada qalıp, ómirge hám oqıwǵa degen qızıǵıwshılıǵı joǵalǵan. Sol sebepli, ayrıqsha járdemge mútáj balalar hám salamat balalar ortasındaǵı tosıqtı joq etiw ushın 2020-2025-jıllarda Xalıq bilimlendiriw sistemasında tálimdi rawajlandırıw konsepciyasın 2020-2021-jıllarda ámelge asırıw boyınsha “jol kartası” islep shıǵıldı. Ayrıqsha járdemge mútáj balalar tálimin 2025-jılǵa shekem rawajlandırıwdıń maqsetli kórsetkishleri tastıyıqlandı. [4].

Konsepciya erisilgen nátiyjeler, maqsetli kórsetkishler hám tiyisli dáwirlerge mólsherlengen tiykarǵı jónelislerden kelip shıqqan halda 2022-jıldan baslap hár jılı tastıyıqlanǵan ayrıqsha “jol kartası” tiykarında basqıshpa-basqısh ámelge asırılıwı belgilendi.

Konsepciyanı 2 basqıshta ámelge asırıw, tiykarınan:

2020-2022-jıllar dawamında:

-inklyuziv tálim sisteması tarawındaǵı normativ bazanı dúziw;

-inklyuziv tálim sisteması ushın jetik pedagog kadrlardı tayarlaw;

-inklyuziv tálim shólkemlestirilgen orınlarda texnika bazasın bekkemlew, olar arnawlı úskeneler(kóteriw qurılması, pandus tutqısh hám basqalar), zárúr ádebiyatlar , metodik qollanbalar menen támiyinleniwi;

-inklyuziv tálim tarawına zamanagóy axbarat-kommunikaciya innovacion joybarlar dúziw;

-ayrıqsha járdemge mútáj balalardıń bilim alıw huqıqı, inklyuziv oqıtıwdıń mazmun-mánisin túsindiriw arqalı adamlar arasında jaqsı sociallıq ortalıq jaratıw;

-ayrıqsha járdemge mútáj bolǵan balalardı kemsitiw, olarǵa jaman múnásábette bolıwdıń aldın alıwǵa qaratılǵan is-ilájlardı ámelge asırıw;

-inklyuziv tálim sistemasın tájiriybe-sınaw formasında ayrıqsha tálim shólkemleriniń iskerligine engiziw;

2023-2025-jıllar dawamında:

-inklyuziv tálim sistemasın basqıshpa-basqısh ulıwma orta tálim shólkemlerine engiziw;

-ayrıqsha járdemge mútájligi bolǵan hár bir balanıń inklyuziv tálim alıw huqıqın támiyinlewge qaratılǵan is-ilájlardı ámelge asırıw;

-inklyuziv tálimde oqıtıw usılların rawajlandırıw hámde tálim procesine individuallastırıwdı ámelge asırıw;

-inklyuziv tálim procesinde oqıwshılardı mánáwiy tárepten tárbiyalawǵa, olardıń fizikalıq salamat bolıp jetilisine qaratılǵan sharalardı kóriw;

-oqıwshılardıń fizikalıq hám aqılıy mútájliginen hámde tálim shólkemleriniń geografik jaylasıwınan kelip shıǵıp, ayrıqsha tálim mútájlikleri bolǵan balalar ushın qánigelestirilgen mámleketlik tálim shólkemleri sanın optimallastırıw belgilep qoyıldı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. M.U.Xamidova Maxsus pedagogika Toshkent-2007, 7-bet
2. https://giu.uz/wp-content/uploads/ak/TAQDIMOT_Inklyuziv_talim.pptx
3. https://fayllar.org/inklyuziv-talimning-maqsad-va-vazifalari-maqsad.html
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 13.10.2020 yildagi PQ-4860-son

ÓZBEKSTANDA INKLYUZIV TÁLIMDI SHÓLKEMLESTIRIWDIŃ MAQSETI HÁM ÓZINE TÁN BOLǴAN PRINSIPLERI

G.S.Klıshbaeva -*NMPI Mektepke shekemgi tàlim fakulteti logopediya baǵdarı 1-kurs talabası*
Ilimiy basshı: G.M.Tasbaeva- *NMPI Mektepke shekemgi tàlim fakulteti Defektologiya kafedrası oqıtıwshısı*

Annotaciya: Bul maqalanı oqıw arqalı siz bùgingi kùndegi tàlim tiziminde engizilgen inklyuziv tàlimniñ àhimyetin, waziylpaların hàm ayrıqsha jardemge mùtaj bolǵan balalar ùshin qànsheli paydalı ekenligin bilip alasız.

Annotatsiya: ushbu maqola orqali siz bugungi kundagi ta’lim tizimida tadbiq etilgan inklyuziv ta’limning ahamiyati, vazifalari hamda alohida yordamga muhtoj bolalar uchun qanchalik foydali ekanligini bilib olasiz.

Аннотация: благодаря этой статье вы узнаете о важности, задачах и преимуществах инклюзивного образования в современной системе образования для детей с особыми потребностями.

Òzbekstan Respublikası Konstitutsiyası 41-statyasında "Hàrbir insan bilim alıw huqıqına iye. Bepul ulıwma bilim alıw memleket tàrepinen kepillenedi"- dep atap òtilgen. Usı nızamǵa tiykarlanǵan halda bùgingi kùnde hàrbir Òzbekstanda jasawshı milleti, kelip shıǵıwı, dini, social qorǵaw dàrejesine qaramastan bepul bilim alıwı, òz ùstinde islewi, izlenip ilim iyelewine memleketimiz òz puqaraların hàrqashanda qollap quwatlap kelmekte. Jas àwladqa bilim beriwde tek qana deni saw balalarǵana emes, sonı menen qatar ayrıqsha jardemge mùtaj balalarda jàmiyetimiz itibarınan shette qalıp atırǵan joq. Atap òtetin bolsaq, Òzbekistan Respublikası Konstitutsiyası Bilimlendiriw haqqındaǵı nızamnıñ ll bap 20-statyasında inklyuziv tàlim haqqında atap òtilgen bolsa, sonımen birge , 2020-jıl 13-oktyabrde ayrıqsha jardemge mùtaj bolǵan balalarǵa tàlim beriw dizimin jànede bekkemlew shara-ilajları tuwrısındaǵı "PQ-4860 sanlı qararı menen 2020-2025-jıllarda xalıq tàlim nızamında inklyuziv tàlimdi rawajlandırıw konsepsiyası qabıl etildi.[1]

Inklyuziv (ingliz tilinen alınıp, inclusive,inclulision) qamrap alıw mànisin añlatadı. Inklyuziv tàlim bul mamleket siyasatı bolıp, tàrbiyası awır, social qorǵawǵa mùtàj, nàgiranlıǵa yamasa basqa da sebeplerge baylanıslı ayrıqsha itibardı talap etetuǵın balalarǵa tàlim-tàrbiya beriw olardı jàmiyetke maslastırıwdan ibarat individuallasqan jàrdem tizimi hàm barlıq balalarǵa teñdey kòz qarasta boladı.

Inklyuziv tàlimniñ maqset hàm wazıypası tiykarınan imkaniyatı sheklengen balalarǵa bilimlendiriw oraylarında waqtımenen psixologik-paedagogik jàrdem kòrsetiw;korrekcion jumıslardı iske asırıw; ata-anasınan uzaqlaspaǵan halda ùyine jaqın bolǵan mekteplerde saw teñleslerimen birge bilim beriw; olarǵa hàrqashanda doslıq hàm mexir-mùriwbet kòrsetiwden ibarat.

Joqarıda aytım òtkenimizdey, bunday balalardı saw teñleslerimen oqıtıw da birqansha talaplarǵa juwap beriwi lazım. Sebebi, bunday balalar basqa teñleslerinen òzgeshe bolǵanlıǵı sebepli basqa balalarǵa psixologiyaliq hàm fizikalıq tàrepten zıyan jatkizbewi kerek. Sonlıqtan inklyuziv tàlimde oqıwshılardıñ sanı 30 oqıwshıdan aspawı kerek. Oqıwǵa qabįl etiw 7 jastan baslanadı. Sonday-aq belgilengen jas muǵdarınan 2jıldan asqan balalardı qabıl etiwge ruxsat

[1]O'zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida tàlim ehtiyojlari bolǵan bolalarga ta'lim-ta'rbiya tizimin takomillashtirish chora-tadbirlari qorori-4860 13.10.2020 berilgen. Tiykarınan ulıwma mekteplerge inklyuziv klaslarǵa nuqsanlı balalardıñ jeñil tùri qabıl etliedi.

Àlbette, bilim beriw, jas àwladtı tàrbiyalaw, olardıñ boyında insaniy pàziyletkerdi oyatıw hàrqashanda quramalı process esaplanadı. Ullı Alisher Nawayı babamız aytqanında: "Bir balaǵa bir insannıñ bilim beriwì azlıq etedi"- etedi degen. Demek, hàzirgi kùnde pedagog oqıtıwshılarımız bir klasta 30 oqıwshılarǵa bilim beredi. Nızamǵa muwapıq oqıtıwshılardıñ miynetin esapqa alǵan halda hàr ayda tòlenetin ùstemesi tòmendegishe:

- klasta bir ayrıqsha jardemge mùtaj bolǵan balalarǵ lawazımlı aylıǵınıñ 10%
- eki bala ùshin 20%
- ùsh bala ùshin 30% muǵdarda belgilenip qoyılǵan

Basqa da memleketlerdegi inklyuziv tàlimge nàzer salsaq, Germaniyada yarım mıñnan aslam imkaniyatı sheklengen balalar hàm òspirimler bolıp, olardıñ 25% orta mektepte 75% mektep-internatlarında bilim alıp atır.[2]

Hàrqanday tàlim tizimin shòlkemlestirgende belgili bir princplerge hàm nızam-qaǵıydalarǵa tiykarlanıp is tutıwdı talap etedi. Inklyuziv tàlimdi de jaryalawda tòmendegi princplerge tiykarlanadı.

1) Inklyuziv tàlimniñ usınılıwı

2) Inklyuziv tàlimniñ hàmme ùshin ashıq bolıwı

3)Baylanıstıñ payda bolıw princpi

4)Oraylastırılmaǵan bolıw princpi

5) Inklyuziv tàlimde kompleksli jantasıw princpi

6) Inklyuziv tàlimde maslasıwshañlıq princpi

7) Qànegelik princpi[3]

1)Inklyuziv tàlimniñ usınılıw princpi. Bul princptin mazmunı sonnan ibarat, 1990 jıldan baslap [2]pravacheloveka.uz

arnawlı itibar talap etetuǵın balalardı ulıwma orta mekteplerde oqıtıw màselesi talqılanıp kòplegen memleketler bul tàlimdi qollap, òz usınısların berip keldi. Degenmende, bul qararlar qabıl etilip, àmelde islenbedi. Inklyuziv tàlimde tek qana qarar qabıl etip qoymastan, insanlardıñ arasındaǵı diskriminaciyanı hàm jàmiyettegi natuwrı pikirlerdi qàliplestirmew bolıp sanaladı.

2) Inklyuziv tàlimniñ hàmme ùshin ashıq bolıwı princpi.

Bul princp tiykarınan bul tàlim tizimin tek qana qalalıq jerlerde àmelge asırıp qoymastan awıllıq jerlerde de arnawlı tàlimdi talap etetuǵın balalardıñ ata-anaları qaladaǵı arnawlı mekteplerge qatnastırıw ùshin qıyınshılıqlarǵa ushrap atır.Sonlıqtanda inklyuziv tàlim barlıq qala hàn rayonlarda da arnawlı jardemge mùtaj balalardı qamrap alıwdı tàmiynlew lazım.

3) Baylanıstıñ payda bolıw princpi. Bul nàgiran balardıñ jaña mektepke kiriwıniñ añsat bolıwı. Yàgniy balanıñ Ol jerdegi sharayatlarǵa kònlige almasa, mektepten shıǵarıp taslawǵa bolmaydı. Jaña imarattı qurıwda nàgiran balalardıñ iqtiyajların esapqa alıwdı rejelestiruw kerek. Àlbette nàgiran balalarǵa jaratılǵan qolaylqlar saw balalarǵa heshqanday ziyan tiygizbeydi. Fizikalıq tàrepten baylanıstı ornatıw inklyuziv tàlimniñ tiykarǵı màselesin sheshiwge xızmet etedi.

4) Oraylastırılmaǵan bolıw princpi. Bul tòmendegi 2 aspekt jàrdeminde alıp barıladı.

A) Inklyuziv tàlim tizimi xızmetleri ulıwma orta tàlim tiziminiñ integrasiya qılınǵan bòlimi bolıwı kerek.

B) Ondaǵı wazıypalar basqa tàlim tizimine jawapkershilik hàm basqarıwdı jùklew ùshin uyımlastırịlmaǵan bolıwı lazım.

5) Inklyuziv tàlimde kompleksli jantasıw princpi

Nàgiran balalarǵa tek qana nuqsan tàrepten ǵana jantasıw emes, onı hàr tàrepleme tàrbiyalap barıwdı talap etedi. Olarǵa òz waqtında nuqsanlardı korrekciyalaw, kompensasiyalaw jumıslarımen qatar, kàsip ònerge baǵdarlaw hàm hàr tàrepleme tàlim beriwden ibarat. Inklyuziv tàlimniñ tiykarǵı maqsetide sonnan ibarat bolıp tabıladı.

6) Inklyuziv tàlimde maslasıwshañlıq princpi

Hàr qanday arnawlı tàlimdi talap etetuǵın balalarǵa tàlim tizimidegi sabaqlıqlar, oqıw-reje dàstùrleri sol balalardıñ iqtiyajların esapqa alıp shòlkemlestiriledi. Shaxstıñ iqtiyajlarınıñ dàrejesi hàr tùrli bolǵanlıǵı ùshin maslastırılǵan òzgeriwsheñ bolıwdı ralap etedi.

7) Qànigelilik princpi.

Arnawlı jàrdemge mùtaj bolǵan balalarǵa tàlim beriwde joqarı sapalı bilimge iye bolǵan qànigeler sabaq beriwdi talap etedi. Hàmde olar arnawlı defektologiya qànigeligin pitkerip shıqqan bolıwı kerek. Sebebi harqanday balamenen jeke individuallniy shuǵallanıp, olarǵa psixologik hàm pedagogik tàrepten jàrdem beriw baslı wazıypalardan biri bolıp sanaladı.[3]

Juwmaqlap aytqanda hàrqanday dùnyaǵa kelgen bala, ol saw bolsın meyli nàgiran bolsın hàrqashanda tàlim alıwǵa, bilim iyelewge, jàmiyetimizde basqa da insanlar qatarında òmir sùriwge , mexir-mùriwbet kòriwge hàrbir jaslarımız ılayıqlı. Men oylayman, mámleketimizde tàlim tiziminde usı inklyuziv tàlimdi shòlkemlestiriwdiñ ózi bul balalarǵa qaratılǵan ùlken itiber desek artıq aytpaymız.

Egerde joqarıda keltirip òtken princpler tiykarında jumıs alıp barılsa bul jànede òz jemisin, jaqsı nàtiyjelerin beretuǵın edi.

[3]Umumiy pedagogika Buxara-2020 B.B.Mamurov

Paydalanǵan àdebiyatlar:

1) B.B.Mamurov Umumiy pedagogika Buxara-2020 "Durdona nashiryoti" 160-165 bet

2) M.U.Xamidova Maxsus pedagogika T-2018 "Fan va texnologiya"

3) O'zbekiston Respublikası Prezidentining alohida tàlim ehtiyojlari bolǵan bolalarga ta'lim-ta'rbiya tizimin takomillashtirish chora-tadbirlari qorori-4860 13.10.2020

4)xs.uz

5)yom.uz

6)pravacheloveka.uz

ÓZBEKSTAN TÁLIM SISTEMASÍNDA INKLYUZIV TÁLIMNIŃ ORNÍ

M.S.Erejepbaeva *- NMPI 1-kurs talabası*

Ilimiy basshı: G.B.Djumabaeva- *NMPI oqıtıwshısı*

Annotaciya: Bul maqalada màmleketimizde imkaniyatı sheklengen balalar ushın qàliplestirilgen tàlim tùrleri hàm inklyuziv tàlimniń nàtiyjeliligi haqqında aytıp òtilgen.

Annotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar uchun shakllantirilgan ta’lim turlari va inklyuziv ta’limning natijaliligi haqida aytib o’tilgan.

Аннотация: В данной статье описаны виды образования, созданные для детей с ОВЗ в нашей стране, и эффективность инклюзивного образования.

Hàzirgi kùnde òsip baratırǵan jas àwlad, onıń keleshegin tàmiyinlewge qarata alıp barılıp atırǵan siyasatınıń àhmiyeti bizlerdiń imkaniyatı sheklengen oqıwshılarımızǵa da tiyisli ekenligin yadtan shıǵarmawımız kerek.

Òzbekstan Respublikası Prezidentı Sh.M.Mirziyoev

Hàrqanday bala kamal tawıp, salamat bolıp òsse, onıń bilim iskerligi, seziw qàbiletleri jetilisip, rawajlanıp barsa, bunday balalar 7 jastan baslap mektepke qabıl etiliwge tayın boladı. Bıraq, uliwma orta bilim beriw mektep oqıwshıları arasında oqıw programmaların òzlestiriwde qıyınshılıqtı bastan keshirip atırǵan balalar ushırasıp turadı. Balanıń qàleń ana qarnında, qàleń tuwılǵannan keyin rawajlanıp barıwı ushın zàrùr bolǵan màlim sharayatlardıń bolmawı nàtiyjesinde fizikalıq hàm psixikalıq, intellektual nuqsanlar kelip shıǵıwı mùmkin. Bunday balalarda esitiwinde, kòriw qàbiletinde, sòylewinde hàm intellektual iskerliginde kemshilikler payda boladı. Hàzirgi waqıtta bunday balalardı òz teńlesleri qatarında ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde oqıwdıń inklyuziv tàlimi jolǵa qoyılıp atır.

Màmleketimizde imkaniyatı sheklengen balalar ushın qàliplestirilgen tàlim tùrleri tòmendegishe:

1. Arnawlı tàlim - balalardıń nuqsanları boyınsha arnawlı uyımlastırılǵan mektep-internatları;

2. Qayır-saqawat ùyleri - rawajlanıwında awır nuqsanlarǵa iye balalar ushın internat tipindegi arnawlı uyımlastırılatuǵın tàlim;

3. Ùy tàlimi - bilimlendiriw shòlkemlerinde oqıw imkaniyatına iye bolmaǵan balalar ushın shańaraqta uyımlastırılatuǵın tàlim;

4. Inklyuziv tàlim - ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde uyımlastırılatuǵın ùylesimli tàlim.

Inklyuziv tàlim - bul termin ingliz tilinen alınǵan bolıp, "inclusion education" - "ùylesimli tàlim", yaǵnıy sherikliktegi tàlim bolıp, pùtkil dùnya jàmiyetshiligi tàrepinen eń adamgershilikli hàm nàtiyjeli tàlim retinde tàn alınǵan. Bul tàlimniń maqsetı - oqıwshı, yaǵnıy imkaniyatı sheklengen oqıwshıdaǵı bar bolǵan nuqsanlardıń qanday ekenligine qaramastan, onıń nuqsanına maslastırılǵan ortalıqta òzi menen teń, salamat oqıwshılar menen ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde birgelikte tàlim-tàrbiya alıw.

Dúnya kóleminde házirgi waqıtta inklyuziv tálim keń orın alıp atırǵan bir waqıtta, biziń Ózbekstanımızda da inklyuziv tálim keń qanat jayıp rawajlanıp kelmekte. Òzbekstan Respublikası Prezidentınıń 2019-jıl 29-apreldegi "Òzbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasın tastıyıqlaw haqqında"ǵı PQ-5712-sanlı Qararına tiykarlanıp, Òzbekstanda inklyuziv tàlimdi rawajlandırıw, ayrıqsha tàlim mùtàjlikleri bolǵan balalarǵa tàlim-tàrbiya

beriw sistemasın jetilistiriw hàmde olarǵa kòrsetiletuǵın tàlim xızmetleri sapasın jaqsılaw maqsetinde birqansha tapsırmalar hàm wazıypalar belgilenip qoyılǵan edi. Mine usı Qararǵa qosımsha etip, 2020-jıl 13-oktyabr PQ-4860-sanlı Qararına muwapıq, "Ayrıqsha tàlim mùtàjligi bolǵan balalarǵa tàlim-tàrbiya sistemasın jàne de jetilistiriw haqqında" wazıypalar jùkletildi. Usı Qarardan qısqasha bàntlerdi keltirip òtpekshimen:

●2021-2022-oqıw jılınan baslap qànigelestirilgen bilimlendiriw shòlkemlerinde màjbùriy ulıwma 11 jıllıq (intellektual rawajlanıwında nuqsanları bolǵan balalar ushın (jàrdemshi) mektepler, mektep-internatlarda 9 jıllıq) mùddette àmelge asırılıwı nàzerge alınsın;

●Baslanǵısh tayanısh-korrekcion klaslarda ayrıqsha tàlim mùtàjligi bolǵan balalarǵa tàlim beriw adaptiv oqıw dàstùrleri tiykarında àmelge asırıladı;

●Ayrıqsha tàlim mùtàjligi bolǵan balalar ushın inklyuziv tàlim sisteması engizilgen hàm tayanısh-korrekcion klaslar ashılǵan ulıwma orta tàlim mekteplerinde qànigelestirilgen bilimlendiriw shòlkemleri shtatların basqıshpa-basqısh optimizaciyalastırıw esabınan arnawlı pedagogikalıq shtat birlikleri ajıratıladı.

Bùgingi kùnde usı Qarar tiykarında, Respublikamızda 42 inklyuziv hàm 14 korrekcion klaslar ashıldı, korrekcion klaslar ushın ayrıqsha adaptiv dàstùrler islep shıǵıldı hàm belgilengen mekteplerge tarqatıldı. Hàrbir balaniń òzine tànligin esapqa alıp, differencial tàlim ortalıǵın jaratıw ayrıqsha wazıypa etip belgilep qoyıldı.

Endi inklyuziv tàlimge tartılmaǵan imkaniyatı sheklengen balanıń òmir jolın kòrip shıǵayıq:

1. 7 jasqa shekem bala ùyde tàrbiya aladı, tar ortalıqtaǵı shańaraq aǵzaları menen kontaktta boladı. Bilesiz, bunday balası bar shańaraqlar balasın hàdden tıs asırap abaylaydı.

2. 10 yàki 12 jıl arnawlı tàlim shòlkemleri (mektep-internatları) nde, òzi sıyaqlı balalar menen bilim alǵanda, salamat insanlar menen kommunikaciyası birqansha sheklengen boladı.

3. Oqıwın pitkerip shıǵıp, salamat insanlar arasında nàtiyjeli jasap qalıwı ushın jàne jaqınlarınıń jàrdemine mùtàj boladı. Bul dàwirde bala 19 jasqa kirgen bolıp, ata-anası da orta yàki onnan ùlken jaslı boladı. Kolledj yàki basqa tùrdegi tàlimge qosılmasa, bul shaxs shańaraǵı qaramaǵında jàne qaladı. Bunıń sebebi nede dep oylaysız? Bunıń sebebi - balalar arnawlı shòlkemlerde (mektep-internatlar) bilim alsa da, òzine uqsaǵan balalar menen kòbirek kommunikaciyada bolǵanlıǵı ushın, salamat insanlar menen kommunikaciyası az waqıtta òtedi, yaǵniy olar arnawlı mekteplerde jasap, bilim alǵanlıǵı sebepli, hàpte aqırında, hàptesine bir màrte yàki hàr sherek dawamında bir màrte hàm usı jaǵdaylarda ǵana ùyine qaytadı. Usı waqıttı shańaraq aǵzaları menen òtkeriwi, jàmiyetlik transportlarda jùriwi, kòshesinde oynap jùriwi mùmkin, bul - salamat insanlar arasında tolıq jasap ketiwi ushın, zàrùr bolǵan kònlikpelerdi iyelewi ushın jùdà qısqa dàwir. Demek, ol arnawlı mektepti pitkergennen keyin, òzi sıyaqlılar menen emes, salamat insanlar arasında jasawǵa mùtàjlik tuwıladı. Bıraq, tilekke qarsı, tar ortalıqtaǵı mùnàsebetlerge qorshalǵan bala bul ortalıqqa ulıwma maslasa almaydı, keyin ayırım ata-analar perzentin asırap abaylaw maqsetinde ùyinde baǵıp otırıwǵa hàreket etedi. Sebebi, perzentiniń salamat insanlar arasında jumıs islep yàki basqa mùnàsebetlerge kirisiwine isenimi jetpeydi. Bunıń ùstine, olar àtiraptaǵılardıń òziniń perzentine salıstırǵanda unamsız mùnàsebet qılıwınan uwayımda boladı. Nàtiyjede, balalar kàsip-ònersiz, òzgelerdiń bir òmirlik qaramaǵında qaladı, sonıń menen birge, imkaniyatı sheklengen shaxs tar ortalıqtaǵı insanlar jàmiyetinde qaladı. Kesh shańaraq quradı. Eger òmirlik joldası da òzi sıyaqlı bolsa, ata-ana jàne kishi shańaraqtıń "Tartısıw"larına dus keledi. Olar perzentli bolsa, jàne juwapkershilik kòbeyedi. Bıraq, bul dàwirde ata-ananıń jası ùlkeyip, olardıń òzleri de òzgeler mùriwbetine mùtàj bolıwı mùmkin. Demek, ata-ana kekselikke shekem, usı perzentınıń taǵdirin oylaw menen òmirin òtkeredi. Minekey, bunnan balalar ne ushın inklyuziv tàlimge tartılıwı kerek ekenligin tùsinip alsaq ta boladı. Arnawlı tàlim shòlkemleri (mektep-internatları)niń de òzine jarasa unamlı tàrepleri, àlbette, bar. Sebebi, arnawlı qànige kadrlar jumıs isleydi, balalar arnawlı shòlkemlestirilgen ortalıqta bilim aladı, kàsip-òner iyeleydi. Bıraq, olardıń erteden jàmiyet penen baylanısıwı ushın eń zàrùrli tàlim - bul inklyuziv tàlim ekenligi tastıyıqlandı.

Endi balanıń inklyuziv tàlimge erte qosılıwın kòrip shıǵayıq:

1. Bala màhàllede balalıqtan inklyuzivlestiriliwi kerek. Sebebi, bala qońsı balalar menen oynaydı, olar menen tanısadı, milliy qàdiriyat hàm dàstùrlerimizdi ańlay baslaydı. Màhàlle - sociallıq institut retinde balanıń shaxs sıpatında qàliplesiwinde jùdà qattı tàsirin tiygizedi. Màhàllede bolatuǵın ilàjlar,

toy-merekeler, dàstùrler, qońsılardıń òz ara kommunikaciyası hàmde bunnan basqa da jaǵdaylar balanıń rawajlanıwına sociallıq tàsir etiwshi faktor esaplanadı.

2. Keyin bala baqshaǵa barıwı kerek, bunda ol salamat balalar menen birgelikte baqshaǵa berilse, ol àtirapındaǵı salamat insanlar hàm teńlesleri menen kommunikaciyada bolıwǵa, erteden òz-òzine xızmetti ùyrenedi, mektep tàlimine tayın boladı.

3. Balanıń òmirinde eń zàrùrli dàwir - bul mektep dàwiri esaplanadı. Mektep tàlimi imkaniyatı sheklengen balanı izleniwge shaqıradı. Sebebi, bul dàwirde bala birqansha òsken boladı, òziniń "Men"ine iye bolǵan boladı. Òzi salamat insanlar menen kommunikaciyada bola aladı. Àtiraptaǵılardıń unamlı hàm unamsız qaraslarına dus kelip atırǵanın ańlaydı hàm òzinde olarǵa salıstırǵanda òziniń ǵàrezsiz poziciyasın tabadı. "Men de imkaniyatım sheklengen bolsa da, oqıy alaman", "Meniń de qolımnan keledi", "Men de sizler sıyaqlı hàm sizlerden de kòbirek nàtiyjelerge erise alaman" degen ishki sezimler balalardı ǵàrezsiz òmirge tayarlaydı.

4. Mektepti pitkergennen keyin, ǵàrezsiz puqara retinde oqıwı, jumıs islewi hàm tùrli mùnàsebetlerde qatnasıwǵa tayın boladı. Balanıń ata-anası hàm jaqınları, eger bala sırtqa shıqsa, artıqsha uwayımlamaydı. Demek, bala màhàllede òsti, baqshaǵa bardı, mektepte tàlim-tàrbiya aldı, jàmiyetlik transportlarda jùriwdi, ayrıqsha jaǵdaylarda òzin uslap biliw tàrtiplerin, òz salamatlıǵın baqlap turıwdı ùyrendi. Er jetip atırǵan salamat òspirimde qanday sezimler qàliplesiwi kerek bolsa, bàrshesi imkaniyatı sheklengen òspirimde de bolıp òtedi. Demek, ol ǵàrezsiz òmirge qàdem qoya alıwına kerek bolatuǵın sociallıq kònlikpelerge iye boldı. Onıń jàmiyet hàm jàmiyet aǵzaları kim ekenligin, neler de qàbiletli ekenligin biledi, tanıǵanlar oǵan isenedi. Nàtiyjede, ol shańaraqlı boladı. Shańaraǵın òzi baǵiw imkaniyatına da iye boladı.

Minekey, imkaniyatı sheklengen bala inklyuziv tàlimge qanshama erte qosılsa, olar jàmiyetke jùk emes, bàlki ǵàrezsiz hàm belsendi puqara retinde qàliplesedi.

Juwmaqlap aytqanda, aldın imkaniyatı sheklengen balalardiń salamat teńleslerinen ajıratıp oqıtılıwı nàtiyjesinde, olardıń jumısqa jaylasa almaw, insanlar menen kontaktta bola almaslıq sıyaqlı birneshe mashqalalariniń gùwası bolar edik. Hàzirde imkaniyatı sheklengen balalardı salamat balalar menen birgelikte oqıtıw - bul olardı jàmiyette belsendi integraciyalawdiń alternativ bir tùri desek qàtelespeymiz!

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR MAKTABLARIDA TA’LIM JARAYONINI TASHKIL ETISH

J.Karlibaeva -NDPI Maktabgacha tarbiya va defektologiya

Annotatsiya:Ushbu maqolada hozirgi kunda imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim-tarbiya olishlari uchun qilinayotgan amaliy ishlar, inklyuziv ta’lim va bu ta’lim to’g’risidagi qabul qilingan qonun va bu borada bugungi kundagi muammo va kamchiliklar xususida so’z yuritilgan.

Аннотация: В данной статье рассказывается о проделанной практической работе по обучению детей с ограниченными возможностями, инклюзивном образовании и принятом законе об этом образовании, а также о текущих проблемах и недостатках в этой связи.

Kalit so’zlar: Pedagogik texnologiyalar, maxsus ta’lim, dars, pedagog, samaradorlik, ta’lim va tarbiya, imkoniyati cheklangan bolalar

Ключевые слова: Педагогические технологии, специальное обучение, урок, педагог, эффективность, воспитание и обучение, дети с ограниченными возможностями здоровья.

Imkoniyati cheklangan (aqli zaif) bolalar maktablarida logopedik ishning asosiy vazifasi aqli zaif o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish bilan bir qatorda bu toifadagi bolalarni ijtimoiy tomondan orqada qolishlikka olib keluvchi ruhiy va jismoniy rivojlanishdagi turli xil nuqsonlami tuzatish, yengillashtirish, kompensatsiya qilishga yo‘naltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishga qaratilgan. Nogiron - jismoniy, aqliy, psixologik va hissiy faoliyatning izdan chiqishi, shikastlanishi natijasida hayot faoliyatining cheklanishi munosabati bilan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda nogiron deb topilgan va ijtimoiy yordam hamda himoyaga muhtoj bo’lgan shaxs tushuniladi. “ Nogiron” atamasi hozirgi kunda eskirib qolgan va qo’pol bo’lgan so’z hisoblanadi. Shuning uchun ham

bunday shaxslarga nisbatan “imkoniyati cheklangan insonlar ” yoki “ nogironligi bo’lgan shaxslar ” deb murojaat qilish to’g’ri bo’ladi [1]

Hozirgi kunda ko’plab davlatlar qatori O’zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim va tarbiya olishlari, tibbiy muolajalar olib borishlari uchun imkoniyatlar yaratib kelinmoqda va bunday insonlar va bolalarning haq-huquqlari qonun hujjatlari bilan mustahkamlab qo’yilgan va himoya qilinmoqda. . BMT ning Nogironlar huquqlari to’g’risidagi Konvensiyaning xalqaro standartlari, shuningdek, “nogiron” so’zi o’rniga “nogironligi bo’lgan shaxs” atamasidan foydalanishni nazarda tutuvchi “ Nogironligi bo’lgan shaxslar huquqlari to’g’risida” gi Qonun yurtimizda yuqoridagi toifaga mansub shaxslarning huquq va manfaatlarini ifodalashga xizmat qiladi [2]. Joriy yilda «Zamin» fondi «Eshitish qobiliyati zaif bolalar uchun ta’limni rivojlantirish» dasturi doirasida Muhammad al-Xorazmiy nomidagi ixtisoslashtirilgan AKT-maktabida «Zamin Education» loyihasiga start berilib, loyihaning asosiy maqsadi eshitish qobiliyati zaif bolalarning kasb mahoratini rivojlantirish va ijtimoiylashuvda qo’llab-quvvatlash, ularni oliy o’quv yurtlariga o’qishga kirishga tayyorlash, shuningdek, axborot texnologiyalari sohasida ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar o’qituvchilarining malakasini oshirish va yangi metodologiyani ishlab chiqishdan iborat. Ushbu loyiha birinchi «Zamin Education» o’quv-resurs markazi ochilgan Muhammad al-Xorazmiy nomidagi ixtisoslashtirilgan AKT-maktabi bilan hamkorlikda amalga oshirilmoqda. Loyihaga mo’ljallangan sinfda ma’lumotlarni qabul qilish sifatini oshirishga qaratilgan yordamchi uskuna — FM-tizimi o’rnatilgan. Shuningdek, har bir o’quvchiga individual eshitish vositalari taqdim etilgan. «Zamin» fondi vasiylik kengashi raisi Ziroat Mirziyoeva o’quv jarayoni bilan tanishish uchun ushbu sinfga tashrif buyurib, 102 va 106-sonli ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarning yuqori sinf o’quvchilari bilan suhbatlashib, bolalar o’z taassurotlari bilan o’rtoqlashdi va o’rganilayotgan mavzular haqida so’zlab berdi. Birinchi o’quv-resurs markazining muvaffaqiyatli natijalaridan so’ng mamlakatning barcha hududlarida «Zamin Education» sinflarini tashkil etish rejalashtirilgan [3]. O’zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to’g’risida” gi qonun qabul qilindi. Bu qonun 2021-yil 16-yanvardan o’z kuchini yo’qotgan bo’lib, bu qonunga muvofiq 2020-yil 15 oktabrda “Nogironligi bo’lgan shaxslarning huquqlari to’g’risida” gi O’RQ-641 sonli qaror qabul qilingan bo’lib, bu hujjat ko’zi ojizlar uchun mo’ljallangan Brayl alifbesida ham nashrdan chiqarildi [4-7]. Prezidentimiz tomonidan 2020- yil 13- oktabrda “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim – tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to’g’risida” gi PQ-4860-son qarori qabul qilindi. Bu hujjat Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasida e’lon qilingan va 2020- yil 14 – oktabrdan kuchga kirgan. Hujjatga ko’ra 2020-2025-yillarda Xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi va 2020-2021 yillarda uni amalga oshirish bo’yicha “ Yo’l xaritasi” tuzib chiqiladi. Bu konsepsiya 2 bosqichda amalga oshirish rejalashtirilgan bo’lib, 1- bosqichda (2020-2022-yillar) inklyuziv ta’limni yo’lga qo’yish uchun shart-sharoitlar yaratish, bu bo’yicha mutaxassislarni tayyorlash, ijtimoiy, normativ bazani yaratish, jihozlash va zarur o’quv qurollari bilan maktablarni ta’minlash nazarda tutilgan. 2- bosqichda (2023-2025-yillar) inklyuziv ta’lim tizimini bosqichma-bosqich umumiy o’rta ta’lim muassasalarida joriy etish, bu bo’yicha chora – tadbirlarni amalga oshirish kabilar. Inklyuziv ta’lim – bu maxsus ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma – xilligini hisobga olgan holda barcha tahsil oluvchilar uchun ta’lim muassasalarida ta’lim olish imkoniyatini teng ravishda ta’minlashdir. Ushbu qonun imkoniyati cheklangan bolalarga tengdoshlari bilan teng ravishda ta’lim olish imkonini beradi. Inklyuziv ta’lim tizimi bosqichma bosqich ayrim maktablarda sinov tariqasida yo’lga qo’yildi va ijobiy natija va tajribalar keyinchalik respublikaning boshqa hududlaridagi maktablarida tadbiq etimoqda.

Adabiyotlar

[1] Djurayeva, S. (2020). MAXSUS TA’LIM JARAYONIDA PEDAGOGI TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. Архив Научных Публикаций JSPI.

[2] Nabiyeva, G. A. (2021). IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING TA’LIM-TARBIYA OLISHLARI. Scientific progress, 1(5).

[3] https://yuz.uz/news/zamin-fondi-eshitish-qobiliyati-zaif-bolalar-uchun-zamineducation-loyihasiga-start-berdi

[4] Zoxiriy, P. H. Z. Q. (2021). INKLYUZIV TA'LIMDA NOGIRON BOLLALARNI O'QITISH VA TARBIYALASH MUAMMOLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(1)

ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ СОСТОЯНИЙ СЕМЬИ РЕБЕНКА С ПСИХОФИЗИЧЕСКИМИ НАРУШЕНИЯМИ

Ж.Карлыбаева -преподаватель НГПИ имени Ажинияза

Аннотация: В статье рассматривается социально-психологической работы с семьей, которая воспитывает ребенка с ограниченными возможностями развития, однако не существует единой, четкой научной структуры работы с родителями детей с особыми образовательными потребностями.

Аннотация: Мақолада ривожланишида нуқсони бўлган болани тарбиялаётган оила билан ижтимоий-психологик иш кўриб чиқилади.

Аннотация: Мақалада раўажланыўында нуқсаны болған баланы тәрбиялап атырған шаңарақ пенен социал -психологиялық жумыс көрип шығылады.

Системная помощь детям с психофизическими нарушениями основывается на ясном понимании особенностей психологической помощи родителям детей с особыми образовательными потребностями. На базе разных принципов формируются разные модели психологической помощи семьям лиц с особыми образовательными потребностями.

Исследовано влияние рождения ребенка с нарушениями на психоэмоциональное состояние и адаптацию родителей. На основе разных принципов, а именно: принципов специальной дидактики воспитательных, семейно-центрированных и мотивационных формировались различные модели психологической помощи семьям лиц с особыми образовательными потребностями [1]. Модели исследователей опираются:

- на принципы увеличения количества и качества взаимодействий-интеракций ребенка и родителей;

- на принцип стимулирования родителей к возникновению у них забытых интересов и увлечений. Для них как лиц, для их работы с ребенком необходим возврат к любимой работе и личностному развитию. Сущность модели состоит в соблюдении терапевтической дистанции без отказа от просто человеческого контакта с родителями;

- на общение родителей с детьми опирается на то, что во всех ситуациях родители поддерживают положительный образ «Я» у ребенка; избегают личностных отрицательных оценочных суждений;

- на принцип решения проблемы раннего прогнозирования и своевременного предотвращения трудностей в обучении детей с особыми образовательными потребностями. Важное значение при построении стратегии оказания психологической помощи семьям, воспитывающим ребенка с особыми образовательными потребностями, имеют базовые положения теорий: психолого-педагогических закономерностей развития ребенка с психофизическими нарушениями, как результата сложного процесса его социализации и развития в условиях дизонтогенеза, требующего создания специального коррекционно - развивающей среды. Под специальной коррекционно-развивающей средой в семье подразумевается внутрисемейные условия, которые создаются родителями и обеспечивают оптимальное развитие ребенка с различными нозологическими нарушениями [2].

Теория и методика социально-психологической работы с семьей, которая воспитывает ребенка с ограниченными возможностями развития, исследовалась многими авторами.

Различные ситуации возникают из-за реакции родителей на болезнь, порок или инвалидность ребенка. Исследователи выделяют четыре фазы реакции родителей на рождение ребенка с нарушениями развития. Первая – стрессовое состояние, когда супруги испытывают страх, отчаяние и растерянность. Они задают себе вопрос: «почему это должно было произойти со мной»? Впоследствии возникает чувство вины, хотя врач уверяет, что болезнь была неизбежна. Вторая – фаза динамики психологического состояния семьи – негативизм, отрицание

диагноза. В таком случае отрицание родителями патологического состояния ребенка рассматривается как средство (не осознаваемое ими) для преодоления подавленности и тревоги. Некоторые родители выражают недоверие врачам и консультантам, многократно уточняют диагноз. Характерной чертой этой фазы является проекция собственного чувства вины на других, которая носит внутрисемейный и внесемейный характер. Родители могут винить друг друга, врачей. Характер проекции может отвлекать энергию от адекватного решения проблемы, приводит к напряженным отношениям и повышает эмоциональную напряженность. В таком случае родители сосредоточены именно на болезни, пороке ребенка и не замечают положительных признаков его личности или сохраненных возможностей и качеств, которых не задела болезнь. Третья фаза – депрессивное состояние, связанное с осознанием истинного положения, потерей надежд на то, что их ребенок может быть нормальным. Грусть, горе часто могут не проявляться непосредственно, но переживание этих чувств сказывается на отношениях семьи. Уменьшается интерес к работе и другим делам, наблюдается раздражение, гнев, не хватает теплоты в отношениях. Непрерывная потребность ребенка в специальном уходе может усложнить решение этой проблемы, усилить синдром «хронической печали», что является следствием постоянной зависимости ребенка от родителей, ассоциализации его психического или физического дефекта.

Это может привести к эмоциональной изолированности, отрешенности супругов. Некоторые пары остаются вместе с общим чувством вины и долга, но их удовлетворение браком может ослабеть. Четвертая фаза означает начало социально-психологической адаптации членов семьи, адекватных эмоциональных контактов.

Эти этапы носят скорее структурный, чем последовательно-повременный характер, и в зависимости от микросреды, особенностей внутрисемейной ситуации могут иметь разную продолжительность и выявление.

Эмоциональное отвержение чаще всего имеет место, когда ребенок не оправдывает ожиданий родителей, не удовлетворяет их социальным амбициям, что проявляется в повышенном уровне тревожности у ребенка, его педагогической запущенности и девиантном поведении в более старшем возрасте.

Недостаточная отзывчивость родителей выражается в несвоевременном и недостаточном отклике на потребности детей, пренебрежении их чувствами. Они могут проявлять чрезмерно сильные реакции на отклонения в поведении ребенка и не подмечать его положительных черт. Бесчувственность родителей, особенно матерей, создает ситуацию депривации и еще более замедляет развитие ребенка, способствует нарушению его поведения. Приверженность матери – необходимая стадия психического развития.

Пользуясь поддержкой матери, ребенок обретает уверенность в себе, становится активным в познании окружающего мира. Для отстающего в психическом развитии ребенка актуальность такой поддержки очевидна.

Психологическая помощь для родителей состоит из следующих этапов работы:

- информационный. Этап направлен на предоставление информации об особенностях коррекционного воспитания ребенка с особыми образовательными потребностями;

- диагностический. Диагностирование семейной пары, с использованием психологических методик для определения эмоциональных состояний;

- психокоррекционно-консультативный.

Суть этапа заключается в оказании психологической помощи родителям с помощью техник семейного консультирования, которые улучшают их эмоциональное состояние, способствуют адаптации к рождению ребенка с особыми образовательными потребностями и его принятию, улучшают характер взаимоотношений и отношения в семье.

Выводы. Эмоциональные состояния, родительское отношение, социально-семейные отношения и хроническую усталость можно изменить в результате психокоррекционной помощи, разделенной на блоки с учетом индивидуальности каждой семьи: групповой работы, индивидуального и семейного консультирования для родителей детей с особыми потребностями. На коррекционно-воспитательный результат влияют факторы: знание

родителями психологии ребенка, верная оценка его индивидуальных качеств, адекватный эмоциональный отклик на поведенческие реакции ребенка, выбор подходящего способа взаимодействия с ребенком, который лучше всего соответствует его индивидуальным особенностям. Воспитательная эффективность, по нашему мнению, может происходить только при эмоциональной стабильности родителей, после их примирения с болезнью ребенка и открытии в себе личных ресурсов, на что должна быть направлена профессиональная психологическая помощь родителям.

Литература

1. Болотова Н.П. Психолого-педагогическое изучение семей подростков с двигательными нарушениями. - М., - 2018.
2. Баенская Е.П. О коррекционной помощи аутичному ребенку раннего возраста. - СПб., - 2001.

SÓYLEWI TOLIQ RAWAJLANBAǴAN BALALARDIŃ TÁLIM HÁM TÁRBIYASIN SHÓLKEMLESTIRIW

Jumabaeva Azada Azat qizi- Ajinyaz atindag`i NMPI 2-basqish talabasi
Tasbaeva Gu'lbaxar Muratovna- Ajinyaz atindag`i NMPI oqitiwshisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim tarbiyasini tashkil etish masalalari haqida so'z boradi**.**

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы организации обучения детей с нарушениями речи.

Balanıń sóylewi úlkenler sóylewi tiykarında rawajlanıp baradı. Sóylewdiń tuwrı qáliplesiwi átirapdaǵılar sóylewine, sóylew tájiriybesine, tuwrı sóylewi ortalıǵı hám tálim-tárbiyaǵa baylanıslı. Sóylew tuwma qábiliyet emes, bálkim turmıs dawamında balanıń fizikalıq hám intellektual rawajlanıwı menen bir qatarda qáliplesip baradı. Sóylew buzılıwların úyreniw, túsiniw ushın bala sóylewiniń normal rawajlanıw jolin, bul processtiń ayriqsha qásiyetlerin, sóylewdiń tabıslı qáliplesiwinde úlken rol oynawshı sharayattı biliwi kerek. Bunnan tısqarı bala sóylewiniń rawajlanıw processindegi rawajlanıw dáwirin anıq biliwi zárúr. Bul bolsa sóylewdiń rawajlanıw processindegi ol yamasa bul kemshiliklerdi waqıtında biliw hám anıqlaw ushın kerek boladı. Mısalı, 1 jas 4 aylıq bala sóylemey atır. Pedagog balanıń normal rawajlanıwda birinshi sózler qashan payda bolıwın bilse, ol túrde bul balanıń normal yamasa normal emes rawajlanıp atırǵanın bile aladı. Bala sóylewiniń rawajlanıw qásiyetlerin biliw, sóylew buzılıwlarına tuwrı diagnoz qoyıw ushın da zárúr bolıp tabıladı. Bazı bir qánigeler úsh jaslı balanıń ses aytılıwındaǵı kemshiliklerin saplastırıw ushın onı logoped qabılına jiberedi. Sol tuwrı ma? Joq, álbette. Sebebi, sóylewi normal rawajlanıp atırǵan balaǵa ele bul jasta birpara dawıslardı nadurıs aytıw tán boladı. Bul kórinis fiziologiyalıq dislaliya dep atalıp, bul jastaǵı balalarda artikulyatsiya apparatınıń ele jetkilikli dárejede qáliplespegenligin ańlatadı. Sóylew kemshiliklerin saplastırıwda tuwrı hám anıq tárbiyalıq-dúzetiw jumıs rejesin dúziw ushın bala sóylewiniń rawajlanıw nizamlıqlarınıń ja'ne bir márte tereń biliw zárúr. Sóylew kemshiliklerin izertlewde sóylewdiń rawajlanıwın úyreniwge izbe-iz jaqınlaw principi qollanıladı. Bul bolsa sóylewi onsha rawajlanbaǵan balalardı mektepte oqıtıwdıń ilimiy tiykarların islep shıǵıwǵa (P. E. Levina 1961, 1964, 1968 y., G. A. Kashe 1962, N. A. Nikashina 1965, G. V. Shirkina 1965, L. F. Smirova 1975, 1980), sonıń menen birge, mektepke shekem jastaǵı balalar menen ótkeriletuǵın shınıǵıwlar mazmunın anıqlawǵa (N. S. Jukova, Ye. M. Mastyukova, T. Yu. Filicheva, 1973) múmkinshilik berdi. Bul jumıslarda balalardıń sóylew aytılıwın, sózlik quramın, gramatik dúzilisin, tuwri sóylewdi úyreniwleri hám iyelep alıwları, sóylewdi dúzetiw processinde balalardıń ózbek tiliniń ruwxıy hám aytılıw táreplerin bilip alıwlarınıń ayriqshalıq tolıq maǵlıwmatları keltiriledi. Sóylew mámilesi balanıń tolıq ruxiy rawajlanıwındaǵı zárúr shárt esaplanadı. Sóylew buzılǵanda, ásirese, sóylewdiń tolıq rawajlanbaw kemshiliginde balalardı arnawlı oqıtpay turıp pútkil til sistemalarınıń qáliplesiwi júdá qıyın hám ulıwma múmkin emes. Kishi jastaǵı balalardıń sóylewine salıstırǵanda baqlawi sebepli, sóylewi buzılǵan balalardıń sóylewin jaqsılaw jumısların shólkemlestiriw júdá áhmiyetli. Sóylewdi ońlaw ushın oqıtıwdan maqset - balalarda ortasha biyiklikte dawıs shıǵarıp

tuwrı hám tuwri sóylew mamanlıǵın asırıw, bunda olardıń óz ana tilindegi sóz baylıqları hám sóylewleriniń rawajlanıw dárejesi jaslarına sáykes bolıwı názerde tutıladı.

Sóylewdi dúzetiw -tárbiyalaw jumıslarında balalardıń til faktorları, ruxiy xızmetleri esapqa alınadı. Balalardı oqıtıwda olarda dıqqat, yad, ózlerin tuta biliw kónlikpelerin tárbiyalaw menen ajıralmas baylanıstırıp aparıw jumısları názerde tutıladı.

Logopedik jumıs tómendegi jónelislerde alıp barıladı :

- tema tàrepten birlestirilgen aktiv hám passiv sózlik (sóz) baylıǵın qáliplestiriw
- aytıw kónlikpelerin qáliplestiriw
- fonetikalıq qabıl etiwdi, dawıstı analiz hám sintez qılıw kónlikpelerin rawajlandırıw
- sóz dúziwdi, tuwri sóylewde hàr qıylı gápler dúziwdi úyretiw.

Sóz baylıǵın asırıw hám sóylewdi gramatik tàrepten tuwrı dúziwge qaratılǵan logopedik jumıs áyne waqıtta ana tilindegi sóylewdiń leksik-gramatik quramın hàmde fonetikalıq quramın jetilistiriwge járdem beredi, bul bolsa ózbek balalarınıń ulıwma tálim mekteplerinde ana tillerinde ha'm, orıs tilinde hàm oqıy alıwlarına shàrayat jaratadı. Sóylewi buzılǵan balalar ushın mólsherlengen mektepke shekem jastaǵı balalar mákemeleri hám gruppaları - tutlıǵıwshı, sóylewi tolıq rawajlanbaǵan, sóylewi fonetikalıq ta'repten rawajlanbaǵan mektepke shekem jas tag'i balalardıń arnawlı mákemeleri bolıp tabıladı. Sóylewi tolıq rawajlanbaǵan balalar gruppalarında oqıtıwdan maqset - sóylewdegi kemshilikti hám rawajlanbaw nátiyjesinde kelip shıqqan ekilemshi belgilerdi joǵaltıw yamasa ornın oraw. Sóylewdi ońlaw, balalardı tárbiyalaw hám oqıtıw jumısların logoped, tárbiyashi, muzıka basshısı balanıń ata-anası menen ajıralmas baylanısta ámelge asıradı. Arnawlı mektepke shekem tárbiya balalar mákemeleri tómendegi wazıypalardı sheshiwleri kerek:

- arnawlı izbe-iz tálim hám tárbiya alıwshılar qatarına qosılǵan balalardı tereń úyreniw processinde olarǵa baslanǵısh diagnoz qoyıw
- pedagogikalıq shárt-sharayat jaratıp beriw hám tárbiyaǵa kompleks jaqınlawı sebepli balalarǵa birdey múmkinshilik jaratıw esabına olardıń har tárepleme rawajlanıwın támiyinlew
- sóylewdiń buzılıwı xarakteri hám kemshiliktiń qandaylıǵın esapqa alıp dúzetiw -pedagogikalıq, tárbiya jumısların izbe-iz ámelge asırıw, balalardı mektepte oqıtıwǵa tayarlaw.

Mektepke shekem jastaǵı normalsız balalardı tárbiyalawdıń házirgi talqini tómendegilerge tiykarlanadı :

- mektepke shekem jastaǵı balalardıń psixik-fizikalıq múmkinshiliklerin hám psixik funkciyalarınıń qáliplesiwindegi bayqaǵıshlıq dáwirlerin esapqa alıw
- Kemshiliktiń qandaylıǵın, qashan payda bolǵanlıǵın, balalardıń jeke qásiyetlerin esapqa alıp, ulıwma rawajlanıw jumısların dúzetiw -tárbiyalaw jumısları menen uyǵınlastırıw
- Balalardıń artıwın turaqlı úyreniw hám maqsetli pedagogikalıq tásir nátiyjesinde payda bolatuǵın jańa psixik ózgerislerdi anıqlaw
- Hár qaysı jas toparında tálimdi birdeylestiriw ushın sharayat jaratıw
- didaktikalıq qaǵıydalarǵa ámel qılıwda mektep menen izbe-iz baylanıstı támiyinlew: har bir náwbettegi jas basqıshta talaplardı kúsheytip jibermew
- Mektepke shekem jastaǵı balalardı oqıtıw hám tárbiyalawǵa aktivlik menen jaqınlaw, bul bolsa balalar iskerligindegi jetekshi faktorlar ırǵaqındaǵı tárbiya -tálim hám (oyınlar, súwretler hám sızılmalar sızıw, miynet, oqıw iskerliginiń ápiwayı túrleri) dúzetiw -qayta tiklew jumıslarınıń barlıq túrlerin ótkeriwdi talap etedi
- sóylewdi rawajlandırıwǵa sóylew iskerliginiń hár qıylıların qáliplestiretuǵın faktor dep qaraw.

Juwmaq etetuǵın bolsaq, sóylew kemshligine iye balalardı erte kesellikti anıqlaw hám olardı logopedge erte alıp barıw kemshilikti waqtında korrekciya etiwge járdem beredi.

Ádebiyatlar:

1. Logopediya. (pod red. A. S. Volkovoy). M.: Vlados. 2003 g.
2. Muminova L., Ayupova M. Logopediya. T.: Oqıtıwshı 1993 y.

AQLI ZAIF BOLALARNI DARS MASHG'ULOTLARIGA QIZIQTIRISH TEXNOLOGIYASI.

N.Abdrazakova -Nukus davlat pedagogika instituti talabasi.
F.Salamova -Nukus davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Bu maqolada aqli zaif bolalar bilan ishlash masalasi har doim korreksion pedagogika tarixidagi asosiy va eng muhim masalalardan biri bo'lib kelgan. Yaqinda shakllangan jamoatchilik fikri nogiron bolalarni rivojlanish uchun boshqa shaxslar bilan teng huquq va imkoniyatlarga ega, ammo muayyan vasiylikka, individual psixologik, tibbiy, pedagogik va ijtimoiy yordamga muhtoj bo'lgan shaxslar sifatida qaraladi. Ushbu maqolada, aqli zaif bolalarni dars mashg'ulotlariga qiziqtirish texnologiyasi haqida fikr va mulohazalar yuritiladi.

Аннотация: В данной статье вопрос работы с умственно отсталыми детьми всегда был одним из главных и важнейших в истории коррекционной педагогики. Сформировавшееся в последнее время общественное мнение рассматривает детей-инвалидов как лиц, имеющих равные с другими лицами права и возможности для развития, но нуждающихся в определенной опеке, индивидуальной психологической, медицинской, педагогической и социальной помощи. В этой статье будут рассмотрены идеи и размышления о технологии привлечения умственно отсталых детей к занятиям на уроках.

Mehribonlik uylarida o'rta va og'ir aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish va tarbiyalashning asosiy vazifasi ularning potentsial kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish, xatti-harakatlarini tuzatish, ularda mehnat va boshqa ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ko'nikma va qobiliyatlarni singdirishdan iborat. Zamonaviy eksperimental tadqiqotlar shuni tasdiqladiki, aqliy, jismoniy, hissiy va ijtimoiy rivojlanish potentsialini ochish uchun ma'lum shart-sharoitlar ta'minlangan taqdirda, aqliy nuqsoni bo'lgan bolani o'quv jarayoniga kiritish mumkin va zarur.

Aqli zaif bolalarning xususiyatlarini o'rganish sohasidagi mutaxassislar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra siz ularga xos bo'lgan quyidagi belgilarga e'tibor qaratishingiz kerak:

- barcha neyropsixik funksiyalarning rivojlanmaganligi bilan, asosan, mavhum fikrlash shakllarining doimiy ravishda ishlamay qolishi;
- intellektual nuqsonni nutq, idrok, xotira, diqqat va xatti-harakatlarning o'zboshimchalik shakllari va muvozanat buzilishi bilan birikmasi;
- kognitiv faoliyatning rivojlanmaganligi visual - samarali fikrlash, aqliy jarayonlarning harakatchanligi, atrofdagi voqea va hodisalarini muhim belgilarga ko'ra taqqoslashning muhimi mantiqiy fikrlashning etishmovchiligida namoyon bo'ladi.
- fikrlashning sekin sur'ati va aqliy jarayonlarning harakatsizligi o'quv jarayonida o'rganilgan harakat usulini yangi sharoitga o'tkazish imkoniyatining yo'qligini aniqlaydi;
- fikrlashning rivojlanmaganligi barcha aqliy faoliyat jarayonlari: idrok, xotira, diqqatga ta'sir qiladi.

Avvalo, chalg'itish va umumlashtirishning barcha funksiyalari aziyat chekadi, miyaning analitik-sintetik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan aqliy faoliyatning tarkibiy qismlari buziladi. Emotsional-irodaviy sohada bu murakkab his-tuyg'ular va xulq-atvorning shakllari rivojlanmaganligida namoyon bo'ladi.

Tuzatish va rivojlantirish faoliyati kattalar va bola o'rtasidagi muloqotning eng an'anaviy shakli bo'lib, uning davomida bolaning dunyosini tushunish va uning kamchiliklarini tuzatish usullarini shakllantirish bo'yicha turli vazifalar hal qilinadi. Tuzatish darsidagi ish yo'nalishlari rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning malakaviy xususiyatlarini hisobga olgan holda belgilanadi. Tuzatish va rivojlantirish darslarini tashkil qilishda quyidagilarni yodda tutish tavsiya etiladi:

- Har qanday tuzatuvchi-rivojlantiruvchi dars nafaqat kognitiv va hissiy-irodaviy jarayonlarni, nutqni rivojlantirish va tuzatish vazifalarini, balki ko'rish buzilishining oldini olish uchun mashqlarni, nafas olish va muvofiqlashtirish gimnastikasi elementlarini, dam olish mashqlarini, rivojlanishni o'z ichiga olgan kompleks bo'lishi kerak (nozik vosita qobiliyatlari, kommunikativ qobiliyatlar)..
- Mashg'ulotlar samaradorligini oshirish uchun o'yin usullari va ish usullaridan, shu jumladan raqobatbardosh elementdan foydalanish kerak, jarimalar va mukofotlar tizimini joriy etish mumkin. Bu tamoyil tashkilotchilik, harakatlarni jamlash va o'z yoki jamoaviy ish natijasi uchun javobgarlikni

tarbiyalashning yaxshi vositasidir. "Yulduzcha" mukofot sifatida xizmat qilishi mumkin va "qarg'a" jarima sifatida xizmat qilishi mumkin.

Sinflar shunday tuzilishi kerakki, bir faoliyat turi boshqasi bilan almashtiriladi. Harakatlanuvchi va harakatsiz vazifalar va mashqlarni almashtirish, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini o'tkazish. Ishning yozma va og'zaki shakllarini almashtirish. Aqli zaif bolalar bilan ishlashda bu holat ajralmas hisoblanadi, chunki u bir faoliyat turidan ikkinchisiga tez-tez o'tish tufayli bolalar ishini dinamik, boy va kamroq charchashga imkon beradi.

Ehtiyotkorlik mashqlaridan foydalanish. Ushbu uslub diqqatni tashkil qilish va o'quvchilar bilan aloqa o'rnatish uchun amalga oshiriladi. Bu kabi savollar bo'lishi mumkin: "kim meni eshitdi - bosh barmog'ingizni ko'rsating"; yoki nazorat kartalaridan foydalanish: ushbu talablarni ko'rsatadigan turli xil belgilar tasvirlangan "diqqat!", "jim!"; yoki qo'ng'iroq yoki o'yinchoqning ko'rinishi kabi diqqatni jalb qiladigan turli xil yordamchi vositalardan foydalanish, shundan so'ng o'quvchilar joyida muzlashlari kerak, bir daqiqalik sukut. Dars mavzusi va maqsadlarini aniqlab, o'qituvchi muloqot shakllarini modellashtiradi, usul va usullarni tanlaydi, dars mazmuni formatini belgilaydi.

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarni xotirasini rivojlantirish uchun mayda qo'l motorikasidan foydalanish samarali natija beradi. Frontal va individual mashg'ulotlar jarayonida bolalarni barcha tomondan rivojlantirishga e'tibor beriladi. Bolalarda ixtiyoriy xotiradan to ihtiyorsiz xotiraga o'tish uchun bir qancha vazifalar amalga oshiriladi. Individual mashg'ulotlarda bolalarning nafaqat nutq nuqsoni ustida balki xotira turlari haqida ham ish tashkil etiladi. Chunki bolaning nutqiy nuqsonini bartaraf etish vaqtida bolaning individual hususiyatlariga alohida e'tibor berib, mashg'ulot tashkil etiladi. Aqli zaif bolalarda barcha ishlar samarasi asosan takrorlashga bog'liq. Vazifalarni bir necha marta takrorlash vaqtida o'tilgan topshiriqlar bolaning xotirasida olib qolinishiga ko'mak beradi. Maktab yoshidagi aqli zaif bolalar xotirasi ustida ish olib borish vaqtida tasavvurga ham e'tibor beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kataeva A.A., Strebleva E.A. Didaktik o'yinlar rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitishda. O'qituvchi uchun qo'llanma. "Vlados" nashriyoti, 2001 yil.
2. T. V. Kalinina, S. V. Nikolaeva, O. V. Pavlova, I. G. Smirnova. barmoq o'yinlari 2-7 yoshli bolalar uchun. "Uchitel" nashriyoti, 2010 yil.
3. S. Vohrintseva. Yil fasllari. Fantasyland nashriyoti, 2009 yil.
4. SH.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova, N.Abidova va boshqalar "Maxsus psixologiya" o'quv qo'llanma. 2012.
5. Mo`minova L. Xamidova M. va boshqalar "Maxsus psixologiya", Noshir nashriyoti Toshkent 2022.

РОЛЬ АРТИКУЛЯЦИОННОЙ ГИМНАСТИКИ В КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЕ С ДЕТЬМИ СТРАДАЮЩИМИ С ДИСЛАЛИИ

Артыкбаева Ибодат Шукуруллаевна - студент НГПИ
Бекманова Жамиля Абдуллаевна- Ассистент-преподаватель НГПИ

Аннотация: Данная статья посвящена изучению артикуляционной гимнастики как средства коррекции звукопроизношения у детей дошкольного возраста при дислалии на всех этапах его формирования. Артикуляционная гимнастика рассматривается в ракурсе подготовки артикуляционного аппарата к выполнению полноценных движений и определённых положений артикуляционных органов, необходимых для правильного произношения звуков.

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda dislaliya bilan uning shakllanishining barcha bosqichlarida tovush talaffuzini tuzatish vositasi sifatida artikulyatsion gimnastikani o'rganishga bag'ishlangan. Artikulyatsiya gimnastikasi artikulyatsiya apparatini tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish uchun zarur bo'lgan to'liq harakatlarni va artikulyatsiya organlarining muayyan pozitsiyalarini bajarishga tayyorlash nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi

Правильная речь – один из показателей готовности ребенка к обучению в школе, залог успешного освоения грамоты и чтения в дальнейшем. В правильной речи отражается логика мышления ребенка, его умение осмыслить воспринимаемое и выразить его в правильной,

четкой, логичной речи. По тому, как ребенок умеет строить свое высказывание, можно судить об уровне его речевого развития.

Для обеспечения нормального речевого общения необходимо правильное звукопроизношение. Понятие «произносительная сторона речи» или «произношение» охватывает фонетическое оформление речи и одновременно комплекс речедвигательных навыков, которыми оно определяется.[1]

Для своевременного и правильного протекания развития речи ребенка, ребенок должен быть психически и соматически здоровым, в том числе не должно быть нарушений зрительного и слухового анализаторов, у него должны быть сформированы умственные способности, у ребенка необходимо развивать и поддерживать потребность в речевом общении, а также необходимо создать оптимальную речевую среду.

Охарактеризуем этапы становления речи детей, выделенные А. Н. Леонтьевым. Итак, первый этап назван подготовительным, данный этап начинается с самого рождения ребенка и завершается до одного года.На данном этапе, по мнению, С. Л. Рубинштейна, до того момента,когда ребенок начинает говорить, он накапливает пассивный фонематический материал, учится понимать речь окружающих, начинает овладевать голосовым аппаратом. [2]

Дислалия – нарушение звукопроизношения при нормальном интеллекте, сохранном слухе и сохранной иннервации мышц речевого аппарата.

Понятие «дислалия» было введено в научное обращение профессором Вильнюсского университета врач И. Франком.

В специальной психологии и коррекционной педагогике многих отечественных и зарубежных ученых (Г.А. Каше, Е.Ф. Рау, В.А. Синяк, Л.В. Мелехова, Р.Е. Левина, Н.И. Жинкин, К.П. Беккер, М.Ф. Фомичева, Т.Б. Филичева, М.Е. Хватцев, О.В. Правдина и другие.) имеется большой запас исследований, посвящённых изучению дислалии у детей дошкольного возраста.

Изучением нарушений звукопроизношения и работой по их устранению занимались многие ученые(А. Г. Богомолова, К. П. Беккер, Л. С. Волкова, Р. Е. Левина, О. В. Правдина, Е. Ф. Рау, М. Совак, Т. Б. Филичева, М. Ф. Фомичева, М. Е. Хватцев, Н. А. Чевелёва).Большое количество методик преодоления дефектов звукопроизношения разработано Ф.А. Рау, М.Е. Хватцевым и другими советскими логопедами. Из зарубежных авторов следует выделить Г. Гутцмана, работы которого сохраняют свое значение до настоящего времени. [3]

Цель артикуляционной гимнастики – выработка правильных, полноценных движений и определённых положений артикуляционных органов, необходимых для правильного произношения звуков, и объединение простых движений в сложные . Как правило, упражнять ребёнка необходимо лишь в тех движениях , которые нарушены, а так же в тех, которые требуются для постановки каждого конкретного звука . Упражнения для артикуляционной гимнастики нельзя подбирать произвольно. Предусматриваются те артикуляционные уклады, которые необходимо сформировать. [4]

Регулярное выполнение артикуляционной гимнастики поможет:

Улучшить кровоснабжение артикуляционных органов и их иннервацию (нервную проводимость);

Улучшить подвижность артикуляционных органов;

Укрепить мышечную систему языка, губ, щёк;

Научить ребёнка удерживать определённую артикуляционную позу;

Увеличить амплитуду движений;

Уменьшить спастичность (напряжённость) артикуляционных органов;

Подготовить ребёнка к правильному произношению звуков.

Как проводить артикуляционную гимнастику

При проведении артикуляторной гимнастики особое внимание необходимо уделять качеству выполнения артикуляторных движений. Важно следить за чистотой выполнения движений (без сопутствующих движений, за плавностью движений, темпом, нормальным тонусом мышц (без излишнего напряжения или вялости, за объемом движений, умением

удерживать движение определенное время, за переключаемостью движений, т. Е. возможностью перехода от одного движения к другому, за точной координацией движений языка и губ. Поначалу артикуляционную гимнастику необходимо выполнять перед зеркалом. Ребенок должен видеть, что делает его язык.

Проводить артикуляционную гимнастику нужно ежедневно, чтобы вырабатываемые у детей навыки закреплялись. Лучше выполнять упражнения 2-4 раза в день по 3-5 минут. Прежде чем начать занятия, лучше познакомить ребенка с названиями артикуляционных органов.

Артикуляционная гимнастика выполняется только сидя, чтобы все другие мышцы ребенка были расслаблены, кроме прямой спины. Упражнения выполняются от простых к сложным. Упражнение необходимо выполнять без напряжения, в спокойном темпе. Если у ребенка не получается сразу упражнение — не беда, проделайте вместе с ним упражнение и скажите, что у Вас тоже не получается, но мы потренируемся и все получится. Чаще хвалите ребёнка и ни в коем случае не выказывайте недовольство. Это придаст ему уверенности в своих силах и снимет беспокойство за результат.

При отборе упражнений для артикуляционной гимнастики надо соблюдать определенную последовательность, идти от простых упражнений к более сложным.

• Занимаясь с детьми 3-4-летнего возраста, следите, чтобы они усвоили основные движения.

• К детям 4-5 лет требования повышаются: движения должны быть всё более чёткими и плавными, без подёргиваний.

• Если во время занятий язычок у ребёнка дрожит, слишком напряжён, отклоняется в сторону и малыш не может удержать нужное положение языка даже короткое время, обязательно обратитесь к логопеду. Возможно, понадобятся помощь логопеда и специальный массаж.

• Можно использовать механическую помощь, если у ребенка не получается какое-либо движение: ручкой чайной ложки или чистым пальцем помогите ребенку поднять язык вверх.

• Из выполняемых двух-трех упражнений новым может быть только одно, второе и третье даются для повторения и закрепления. Если же ребенок выполняет какое-то упражнение недостаточно хорошо, не следует вводить новых упражнений, лучше отрабатывать старый материал. Для его закрепления можно придумать новые игровые приемы.

• Артикуляционную гимнастику выполняют сидя. В таком положении у ребенка

Прямая спина, тело не напряжено, руки и ноги находятся в спокойном положении.

• Начинать гимнастику лучше с упражнений для губ.

Сказка «Трудолюбивая божья коровка»

Жила-была божья коровка. Вышла однажды она из своего домика и увидела яркое солнышко. И оно увидело божью коровку. Улыбнулось и пощекотало ее теплыми лучиками. А когда солнышко осветило спинку божьей коровки, то все увидели, что у нее нет пятнышек. Все насекомые в округе стали над ней посмеиваться.

— Какая же ты божья коровка, если у тебя нет черных пятнышек, — говорили они.

— Да ты просто красный жук, — вторили другие.

Даже солнышко скрылось за тучи. И божья коровка заплакала, но тут солнышко снова выглянуло. Божья коровка перестала плакать, стала прислушиваться, что говорит ей солнышко:
— Чтобы у тебя появились пятнышки, нужно очень долго трудиться. Ты не бойся трудностей, ребята тебе помогут.

Ребята, вы хотите помочь божьей коровке? Для этого нам надо хорошо потрудиться и сделать очень сложные упражнения для язычка.

«Маляр». Улыбнуться, открыть рот, язык поднять вверх и кончиком поводить по нёбу от верхних зубов до горла и обратно. Выполняем медленно.

«Лошадка». Улыбнуться, широко открыть рот, щёлкать языком громко и энергично, следить, чтобы подбородок не двигался, а прыгал только язычок (2 раза).

А вот и пятнышко появилось.

«Грибок». Улыбнуться, открыть рот, язык «приклеить» (присосать к нёбу). Рот должен быть широко открыт. Если не получается, то медленно пощёлкайте, как лошадка.

«Дятел». Улыбнуться, открыть рот, язык поднять вверх. Кончиком языка с силой ударять» по бугоркам за верхними зубами, произнося: «Дддддддд…»

Божья коровка так увлеклась работой, и не заметила, как произошло чудо — у нее на спинке появились черненькие пятнышки.

Сейчас она полетит на День рождения Комара. А мы Споем его любимую песню.

«Комар». Улыбнуться, открыть рот поднять язык вверх и упереть его в бугорки за верхними зубами, произнося Дзззз…

Молодцы!

Список литературы

1. http://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/logopediya/2012/08/31/korrektsiya-zvukoproiznosheniya-u-doshkolnikov-s-dislaliey

2. Логопедическая работа по коррекции произносительной стороны речи в структуре преодоления общего недоразвития речи у дошкольников с дизартрией Д.С.Попова 2018 . 7-10с

3. Ткаченко, Т. А. Логопедическая энциклопедия / Т. А. Ткаченко. – М. : Мир книги, 2008. – 248 с

4. Анищенкова Е.С. Артикуляционная гимнастика для развития речи дошкольников. – М.: Астрель, АСТ, 2006. – 58 с. – (Родничок).

5. Асташина И.В. Логопедические игры и упражнения для детей. – М.: ООО Издательство «ДОМ. XXI век», 2008

6. Косинова Е.М. Уроки логопеда: игры для развития речи / Елена Косинова. — М.: Эксмо: ОЛЛИСС, 2011

MAKTABGACHA YOSHDAGI MOTOR ALALIYALI BOLALARNING NUTQIDAGI KAMCHILIKLARNI BARTARAF ETISH USULLARI

Ajimova Zuxra Ganibaevna- Ajiniyoz nomidagi NDPI o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mator alaliyali nutq nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqidagi kamschilikarni bartaraf etish usullari haqida so'z boradi. Motor alaliya og'ir nutq nuqsoni sifatida bolaning umumiy psixik rivojlanishiga o'z aks tasirini tiygizishini hisobga olgan holda korrekcion – logopedik ishni erta yosh davridan va kundalik hayatining har bir bo'limida olib borilisshi kerakligi haqida aytilgan.

Аннотация. В данной статье рассказывается о способах устранения дефектов речи у детей с моторной алалией. Принимая во внимание, что моторная алалия как тяжелый речевой дефект влияет на общее психическое развитие ребенка, говорится о необходимости проведения коррекционной логопедической работы с раннего возраста и во всех сферах повседневной жизни.

Annotation. This article describes ways to eliminate speech defects in children with motor alalia. Taking into account that motor alalia, as a severe speech defect, affects the overall mental development of the child, they talk about the need for corrective speech therapy work from an early age and in all areas of everyday life.

Bugingi kunda mamlakatimiz O'zbekiston respublikasi – o'z rivojlanish yolini tanlab unda insan qadri ulug'lanadigan Yangi O'bekiston –"Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" tamoyili asosida rivojlanish davrini u'tkazmoqta. Bu maqsadga erishishda kelejagimiz egasi bo'lgan bolalaarimizni har taraflama sog'lom, ota-bobolarimizga munosib yuksak manaviyatli, ilimli-bilimli, milliy o'zlikka ega bo'lgan, o'zi va kelajagi uchun yana boshqalar taqdiriga befarq bo'lmagan, o'z vatani, xalqi kelajagi uchun massuliyatni buyniga oladigan avlodlarni tarbiyalab kamolga keltirish davlat siyosotining eng muhim yonalishlaridan biridir. Yosh avlodni har tamonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalash jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan obyektiv zaruratdir.

Bugungi kunda yurtimizda maktabgacha ta'lim tizimiga muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan alohida e'tibor qaratib yetarli shart-sharoitlarni yaratib berayotganligi biz

pedagoglarni ijodkorlik izlanuvchanlik va mehr-muhabbat bilan ishlashimizni talab etmoqda. Hozirda bolalarni maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bo‘lgan har bir bo‘sh vaqtidan unumli foydalanishga ularning qiziqishi, layoqatini o‘rgangan holda turli o‘yinlarga jalb etish orqali ularni vaqtlarinni mazmunli o’tkazib, rivojlanishdagi nuqsonlarni asosan nutq kamchiliklarin bartaraf etish omillar olib borilmoqda.

Bolalarda asosan maktabgacha yosh davrida bolalar nutqi rivojlanishida kamchiliklar kuzatiladi. Nutq kamchilikalaridan motor alaliyali bolalarning nutqdagi nuqsonlari korrekciyalash, ularda sog’lom nutqni shakllantirish keyingi yuz yillikta defektolog- olimlar tarafidan ken’ o’rganilip, ulardagi nuqsonlarni bartaraf etish usullari ishlab chiqilmoqta. Til vositalarining shakllanmaganligi, ichki giperprogrammani shakllantirishni murakkablashtiradi, sekinlashtiradi nutqni dekodlash va kodlash jarayonlari kommunikativ faoliyatning to'liq oqimiga to'sqinlik qiladi deydi L.B.Xalilova.[1]

M.Yu. Ayupova ma’lumotiga ko’ra, alaliyali bolalarda nutqiy faoliyatgina shakllanmay qolmasdan, balki motor va psixik faoliyatida ham kamchiliklar kuzatiladi. Bolalarda umumiy motor qo’pollik, qobushimsizlik, harakatlar diskoordinacciyasi, harakatlar sekinlashuvi yoki tormozlanganlik kuzatilladi. Motor faollikning pasayganligi, ritmiklikning etishmasligi, dinamik va statik muvozanatning buzilishi aniqlanadi.[2]

R.A.Belova-David motor alaliyasi bo'lgan bolalarda tayanch-harakat funktsiyalari etarli bolmasligi, chuqur proprioseptiv sezuvchanlik, tashkil etishda va artikulyar harakatlarni farqlashda qiyinchiliklar kuzatiladi deb ta’kidlaydi.[3]

Korrekcion-logopedik ish motor alaliyali bolalar nutqini rivojlandirish ishlari bilan boshlanadi. Lekin bu alaliyali bolalarni to'liq nutq, intellektual va psixomotor xuxusiyatlarin me'yorlarga keltira olmaydilar. Motor alaliyali bolalar nutq nuqsoni yoki nutqning umuman yoqligi va psixomotor xususiyatlari shaklanmaganligi bilan ajralib turadi. Shu jumladan bu nuqsonlar bolalarning jamiyatga ijtimoyiy moslashuviga o’z tasirin ko’rsatadi. Bolani oilada har qanday rivojlanish buzilishi bilan ijtimoiylashtirish mumkin. Chunki u shu yerda tug‘ilib o‘syabti va unga hamma narsa tanish. Lekin yangi jamaoga kelganda motor alaliyali bolalar, nafaqat ular hattoki sog’lom bolalarda ham ijtimoyiylashuv jarayoni murakkab kechadi.

Ijtimoiylashuv bolaning o`z hayoti mobaynida o`zi tegishli jamiyat, ijtimoiy guruh yoki jamoa ijtimoiy me`yorlari, madaniy qadriyatlari, ko`rsatmalari va hulq-atvor namunalarini o`rganish va o`zlashtirish jarayonini ifodalaydi.

Muvaffaqiyatli ijtimoiy, hissiy va intellektual rivojlanish erkin muloqotsiz amalga oshirish mumkin emas. Bola o'z fikrini ifoda eta olishi, his-tuyg'ular va istaklar oson, tez va aniq bildira olishi va har qanday yangi ijtimoyiy guruhga moslasha olish kunikmalarining muhimligi mavzuimizning dolzarbligin korsatadi.

Motor alaliya nutq buzilishlari fonida, barcha e'tibor va pedagogik sa'y-harakatlari, asosan, qiyinchilikni engishga qaratilgan, bo’lip, bolani to'g'ri gapirishga va so’zlarni to’g’ri ifodalashga o'rgatish kattalar bilan tengdoshlar bilan ham muloqotda amalga oshirish imkoniyatin oshiradi.

Motor alaliyali bolalar maktabgacha ta’lim toshkilotiga kelgan kunidan boshlab ten’doshlari bilan nutqiy muloqatga kirishishi uchun barcha shart sharoitlar yaratilishi zarur. Unga o’z joyini tanlash huquqi berilib oyinchoqlar bilan o’ynashga doslarini ham taklif etishi zarurligin, ular bilan birgalikta o’ynab yaxshi munosabatda bo’lishin tarbiyachi tarbiya jarayonida tushintirib borishi zarur. Bolalar bilan o’yinlarni tashlkillashtirishda motor alaliyali bolani avval ason oynaladigan, ma’suliatni ko’p talab qilmaydigan oyinchilar qatorida, keyin masuliyat talab qiladigan oyinchi o’rniga qo’yib oyinlar oynatish zarur. Nutqiy kommunikativlikni talab qiladigan o’yinlar jarayonida ham shu princip asosida olib boriladi.

Foydalanilgan adobiyotlar

1. Л.Б.Халилова. «Психолингвистические механизмы декодирования речи: норма и речевая патология: монография» Москва Парадигма 2013

2. М.Ю.Аюпова «Логопедия» Узбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриети -2017

3. 3. Мустаева Е.Р. Индивидуализация содержания логопедической

работы при моторной алалии с учетом неречевых нарушений/ Е.Р.Мустаева // Сибирский педагогический журнал. - 2009. - № 11. - С. 320-330. - 1 п.л.

КАР БОЛАЛАР МАКТАБЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ТАЛАФФУЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА ЭШИТИШ ИДРОКИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ЯККА МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ ВА УЛАРНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ

Саламова Феруза -Ажиниёз номидаги НДПИ ассистент ўқитувчиси

Аннотация: *кар ва заиф эшитувчи болалар, коррекцион фанлар, соғлом ва баркамол авлод,эшитиш идроки, тил ва тафаккур, дактил, якка машғулот, талаффуз, коррекцион машғулот, эшитғич аппаратлар.*

Аннотация*: Глухие и слабослышащие дети, коррекционные науки, здоровое и гармоничное поколение,слуховое восприятие, индивидуальное обучение, дактиль, знак, произношение, коррекционное обучение, слуховой аппарат.*

Кар ва заиф эшитувчи болаларнинг талаффузини шакллантириш ва эшитиш идрокини ривожлантириш бўйича якка машғулот коррекцион машғулот ҳисобланади. Ўқув режада ўқув фанлари ва уларга ажратилган соатлар давлат компоненти ва мактаб компоненти тарзида ажратилади.

Якка машғулот ўқув режада коррекцион фанлар компоненти соатлари таркибида акс этади. Ушбу машғулотлар ўқувчиларнинг нутқий ва ўзига хос психологик =усусиятларини инобатга олган ҳолда ташкил этилади. Имконияти чекланган болалар таълими жараёнида дифференциал (табақаланган) ва индивидуал (якка) ёндашувлардан фойдаланишсиз бир қадам олдинга юришнинг иложи йўқлиги илмий тадқиқотлар билан асослаб берилган (В.А.Дьячков (1960), Д.А.Дульнев (1970), Л.Мўминова (1980), Р.Шомахмудова (1984), М.Аюпова (1995), Н.Рахмонқулова (1998), Н.Бекмуродов (1988), У.Файзиева (1994), Н.Дадахўжаева (1997), Ф.Қодирова (2006), Р.Рустамова (2008), Д.Назарова (2009).

Махсус мактаб, мактаб-интернатларида ўқув-тарбия ишларининг самарадорлиги ҳар бир ўқувчининг ўзигагина хос бўлган (индивидуал) хусусиятларнинг ҳисобга олинишига бевосита боғлиқдир. Якка (индивидуал) ёндашувдан фойдаланиш ўқитувчи ва тарбиячининг дарс, машғулотларга ҳозирлик кўришлари жараёнидаёқ бошланади. Коррекцион – компенсатор ҳамда ривожлантирувчи тавсифга эга бўлган махсус таълим тизимида дифференциал (табақалаштирилган) ҳамда якка (индивидуал) тартибдаги ёндашув болаларда мавжуд муаммоларни тузатиш, юзага келиши мумкин бўлган иккиламчи муаммоларнинг олдини олишга йўналтирилади. Бундан ташқари коррекцион машғулотларнинг муҳим ҳусусияти ўқувчиларга ўз-ўзини номоён қилиш, ўзини-ўзи баҳолашга ундаган ҳолда айрим сифатларини ислоҳ қилиш йўлларини ўргатади, соғлом инсонлар орасида нафақат яшаб қолиш, балки турли муносабатларда фаол ҳамда самарали иштирок этиш учун зарур кўникма ва малакалар билан қуроллантиради.

Кар ва заиф эшитувчи болалар мактабларида ўқувчиларнинг нутқий имкониятларини ривожлантиришга мўлжалланган якка машғулотлар педагогик жараённинг асосий шакли ҳисобланади. Афсуски аксарият муассасаларда ушбу машғулотларга 2-даражали машғулот сифатида қаралганлиги сабабли, ҳар доим ҳам машғулот кутилган натижаларни бермаяпти. Яъни кар ва заиф эшитувчи болалар фанларни ўзлаштириш ва атрофдагилар билан мулоқотга киришиш учун етарли кўникма, малакаларга эга бўлмаяптилар. Шунинг учун қуйида якка машғулотларни самарали ва услубий жиҳатдан тўғри ташкил этиш юзасидан маълумотлар келтирилади.

Якка машғулотлар ўқувчиларда эгаллаётган тил таркибида мавжуд товушларни овоз кучайтирувчи аппаратлар ёрдамида ёки уларсиз эшитиш, кўриш, тери-туюш сезгилари орқали сездирган ҳолда талаффуз кўникмаларини шакллантиришга ҳамда қолдиқ эшитиш идрокини ривожлантиришга хизмат қилади.

Якка машғулотларнинг вазифалари:

1. Ўқувчиларнинг товушли ҳодисалар ҳақидаги тасаввурларини аниқлаш ва кенгайтириш.
2. Эшитув сезгисини ўқитиш жараёнига ва атрофдагилар билан мулоқотга йўналтириш.
3. Ўқувчилар сўзлашув нутқини ривожлантириш, талаффузини шакллантириш бўйича педагогик жараёнга ҳамкорлик қилиш.

Кар ва заиф эшитувчи болалар махсус мактаб-интернатларида якка машғулотлар 2 та қисмга бўлиниб ташкил этилади.

1-қисмда ўқувчиларнинг талаффузи устида 10 дақиқа, 2-қисмда ўқувчиларнинг қолдиқ эшитиши устида 10 дақиқа иш олиб борилади.

Ўқувчиларнинг нутқий кўникма ва малакаларини ривожлантиришда машғулотлар якка ва фронтал тарзда ташкил этилади.

Эшитишни ривожлантириш бўйича фронтал машғулот турлари:

➢ Ўқувчиларда эшитиш қолидиғидан максимал фойдаланиш кўникма ва малакаларини шакллантириш ва мустаҳкамлаш бўйича машғулотлар. Ушбу машғулотларда ўқувчилар товушларнинг манбаини фарқлашга, нутқий материал ҳарактери (ўғил бола товуши, қиз бола товуши, чақириқли нутқ, маслаҳат шаклидаги секин оҳангли нутқ, оталар нутқи, оналар нутқи, ёрдамга чақириш мазмунидаги нутқ...)ни аниқлашга ўргатилади. Машғулот учун ўқув материаллари кундалик ҳаётда кўп учрайдиган нонутқий воситалар (соат, телефон, ошхона жихозлари, машина сигнали ва унга хос бошқа овозлар, қурилиш ишлари овозлари, мусиқа воситалари ва б. .)ни эшиттириб фарқлатишга мўлжалланган мавзулардан ташкил топади.

➢ Эшитиш ва эшитиб фарқлашга ўргатувчи аралаш машғулотлар. Ушбу машғулотнинг аралаш деб номланишига сабаб, унинг мазмунини нонутқий товушларни фарқлатишга ундовчи топшириқлардан ташқари ўқув фанларига оид сўзлардан ташкил топган нутқий материал ҳам ташкил этади.

➢ Ўқувчиларнинг эшитиш идроки устида олиб борилган коррекцион жараённи мониторинг қилиш, уларнинг эшитиб-фарқлаш бўйича имкониятларини таҳлил қилиш, эшитиш динамикасини таққослашга мўлжалланган назорат машғулотлари. Мазкур машғулотлар одатда ўқув йилининг боши ва охири ҳамда ҳар бир катта бўлимдан сўнг ўтказилади.

Машғулотларда кенг қўлланиладиган иш турлари қуйидагилар:

-товуш манбаини аниқлаш;

-товуш йўналишини аниқлаш;

-сўзнинг товуш-бўғин ва ритмик таркибини фақрлаш.

Якка машғулотлар ўзининг номи билан боғлиқ равишда ҳар бир бола учун алоҳида тузилган режа асосида ташкил этилади. Бу машғулотлар учун тузилган дастур умумий мазмунда бўлиб, унда болаларнинг эшитиш масофаси, қанча сўздан ташкил топган жумлаларни фарқлаши, товушларнинг кетма-кет қўйилиши бўйича талаблар келтирилади. Ўқитувчилар бу дастурга таянган ҳолда ўқувчиларнинг эшитиш ва нутқий имкониятларидан келиб чиқиб, алоҳида режа тузадилар.

Эшитиш бўйича якка машғулотларда ўқув фанлари мазмунидан ҳам нутқий материаллар олинади. Шу жиҳатдан олганда эшитиш машғулотларининг режалаштирилиши синф ўқувчилари учун бир хилликка эга бўлади. Бироқ ҳар бир ўқувчининг эшитиш имконияти ва нутқни қабул қилишининг ўзига хослигига қараб, машғулот олиб борилади.

Биринчи усулда нутқий материаллар **фақат қулоққа** (режалаштирилган масофаларда, бу масофалар яқиндан узоққа қараб ўзгариши лозим) берилади. Бу иш усули "**Экрандан**" деб номланади ва натижаларни акс эттиришда ҳам "**Э"** ёки –экран- деб ёзиб борилади.

Иккинчи усул нутқий материал **эшитиб-кўришга** берилади. Ушбу усул натижасида олинган натижалар **"ЭК**" деб акс эттирилади.

Учинчи усул **кўришга**, яъни сўзнинг карточкада ёзилган шакли ёки расми намойиш этилади. Бу усул кар ва заиф эшитувчи болаларда чуқур муаммолар бўлганда ёки боланинг нутқи жуда камбағаллигида фойдаланилади. Ушбу усул аксарият ҳолларда ўқувчи учун маъноси тушунарли бўлмаган сўзларни эшиттиришда ҳам қўлланилади.

Амалиётда якка машғулотни ташкил этишда жуда кўп мунозарали вазиятлар учрайди. Масалан, якка машғулот жараёнида ўқувчиларга таниш сўзлар эшитишга берилади-ми ёки янги сўзлар ҳам бериладими? –деган саволлар ўқитувчиларни қизиқтиради. Бу савол жуда ўринли бўлиб, у эшитиш машғулоти иш режасига таалуқлидир. Эшитиш учун танланган сўзлар албатта, маъноси ўқувчиларга таниш бўлмоғи мақсадга мувофиқдир. Чунки ўқувчилар сўзларни бир неча

бор турли контекстларда қўриб, мазмуни билан танишгандагина шу сўзни эшитиб фарқлаш ёки ҳеч бўлмаганда лабдан ўқиб фарқлашга эришади.

Машғулот учун мақсад ҳар бир машғулот мавзуси ва ушбу мавзуга ажратилган соатга кўра белгиланади.

Амалиётда ўқитувчилар ўртасида умумтаълим фанларидан ўтказиладиган дарсларга қўйиладиган мақсадлар каби мақсад шакллантириш тажрибаси кўп кузатилмоқда. Ушбу ёндашув машғулотнинг моҳиятига мос келмайди. Чунки бу машғулот коррекцион мақсад ва вазифани кўзлаши лозим. Яъни машғулот мазмуни ва олиб борилиши ўқувчиларда мавжуд муаммоларни аниқлаш, олдини олиш, бартараф этишга йўналтирилади. Ушбу машғулотларда ўқувчиларга янги маълумотларнинг берилишига урғу берилмайди. Шу сабабли машғулотларга коррекцион мақсад қўйилади. Ушбу мақсад асосида вазифалар белгиланади. Белгиланган вазифалар машғулотда қўлланиладиган иш турлари ва усулларидан келиб чиқиб белгиланади.

Адабиётлар

1. Юсупова П. Мактабгача тарбия педагогикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1993.

2. Аюпова.М, Хамидова М., Мактабгача тарбия махсус методикаси. – Т.: Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти, 2009

3. Махсус педагогика / Л.П. Мўминова ва бошқ. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика ун-ти. –Тошкент: Нашр, 2012, 2016. –128 б.

4. Назарова, Л. П. Методика развития слухового восприятия у детей с нарушениями слуха [Текст] / Л. П. Назарова. – М. : Владос, 2001.

5. Юсупова П. Мактабгача тарбия педагогикаси. - Т.: Ўкитувчи, 1993

6. Речицкая, Е. Г. Развитие младших школьников с нарушенным слухом в процессе внеклассной работы [Текст] / Е. Г. Речицкая. – М. : Владос, 2005.

7. Рау, Ф. Ф. Методика обучения глухих устной речи [Текст] / Ф. Ф. Рау, В. И. Бельтюков, К. А. Волкова, Э. И. Леонгард, Н. Ф. Слезина. – М. : Просвещение, 1976.

АРТ-ТЕРАПИЯ КАК МЕТОД КОРРЕКЦИИ И РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Бекманова Жамиля Абдуллаевна НГПИ ассистент-преподаватель

Аннотация:Статья посвящена проблеме всестороннего развития дошкольников на основе инновационных технологий и арт-терапии как метода коррекции и развития детей дошкольного возраста с ограниченными возможностями здоровья. Главная цель арт-терапии — гармонизация личности, психологического и эмоционального состояния.

Annotatsiya:Maqola maktabgacha yoshdagi nogiron bolalarni tuzatish va rivojlantirish usuli sifatida innovatsion texnologiyalar va art-terapiya asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish muammosiga bag'ishlangan. Art-terapiyaning asosiy maqsadi shaxsiyat, psixologik va hissiy holatni uyg'unlashtirishdir

Дети с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) - это дети, состояние здоровья которых препятствует освоению образовательных программ вне специальных условий обучения и воспитания.

Внутренний мир ребёнка с проблемами в развитии сложен и многообразен. Как помочь таким детям увидеть, услышать, почувствовать все многообразие окружающей среды, войти в мир взрослых, полноценно существовать и взаимодействовать в нём, развивать себя и в то же время заботиться о своём здоровье.

Дети с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) - это дети, имеющие недостатки в психическом и (или) физическом развитии, состояние здоровья которых препятствует освоению образовательных программ вне специальных условий обучения и воспитания. Речь идет о физических, психических или сенсорных дефектах. Человек поэтому не может исполнять те или иные функции или обязанности.

Одним из факторов, влияющих на успешность адаптации ребенка ОВЗ в ДОО, является овладение им игровыми и коммуникативными навыками. Работу по освоению первоначальных представлений социального характера и развитию коммуникативных навыков, направленных на включение дошкольников с ограниченными возможностями здоровья в систему социальных отношений, осуществляла по нескольким направлениям:

• в повседневной жизни путем привлечения внимания детей друг к другу, оказания взаимопомощи, участия в коллективных мероприятиях;

• в процессе специальных игр и упражнений, направленных на развитие представлений о себе, окружающих взрослых и сверстниках;

• в процессе обучения сюжетно-ролевым и театрализованным играм, играм-драматизациям, где воссоздаются социальные отношения между участниками, позволяющие осознанно приобщаться к элементарным общепринятым нормам и правилам взаимоотношений;

• в процессе хозяйственно-бытового труда и в различных видах деятельности.

Социально значимой задачей в работе воспитателя с детьми с ОВЗ является подготовка детей к успешному обучению в школе. Коррекционно-образовательную деятельность в группах с детьми с ОВЗ ведут учитель-логопед, педагог-психолог и воспитатель.

Задача педагогов и родителей помочь детям с ограниченными возможностями здоровья понять, что они не одиноки, что они не являются изгоем в обществе и могут наравне со всеми детьми расти, развиваться и добиваться новых достижений, не отставая от своих сверстников. Необходимо общаться с детьми, учить ребенка думать, размышлять, сопереживать.

В коррекционной воспитательной работе с детьми с ОВЗ необходимо использовать новые технологии. Такой технологией, несущей особые коррекционные и развивающие возможности является арт-терапия. Арт-терапия или, буквально, «терапия искусством».

Термин этот был введён в далёком 1938 г. А. Хиллом. Главная цель арт-терапии — гармонизация личности, психологического и эмоционального состояния. Поэтому значение арт-терапевтической технологии особенно возрастает, когда речь заходит о детях с ограниченными возможностями здоровья. Через развитие возможностей самопознания и самовыражения средствами художественной деятельности можно изменить стереотипы поведения, повысить адаптационные способности, найти компенсаторные возможности такого ребенка и в конечном итоге — успешно социализировать.

Арт-терапия применяется при проблемах эмоционально-личностного развития, аутизме, задержке психического развития, умственной отсталости, нарушениях речи, слуха, зрения, двигательных функций.

Арт-терапия - это наиболее мягкий метод работы с детьми с ОВЗ. Ребенок может не говорить, но при этом лепить, двигаться и выражать себя через движения телом. Также занятия арт-терапией могут снимать психическое напряжение. В занятии искусством очень важно, чтобы ребенок чувствовал себя успешным. Успех в творчестве бессознательно переносится и на обычную жизнь. Арт-терапия позволяет сделать этот процесс радостным, интересным, успешным, индивидуальным для каждого. Здесь важен сам процесс творчества, а не результат.

Практически каждый ребёнок с особенностями развития может участвовать в арт-терапевтической работе, которая не требует от него каких-либо способностей к изобразительной деятельности или художественных навыков. Арт - терапия позволяет познавать себя и окружающий мир.

В результате происходит щадящее коррекция дефекта. Методы и технологии в коррекционной работе с детьми с ОВЗ:

Библиотерапия- её используют многие педагоги. Мы ежедневно включаем в уроки чтение художественной литературы. Дети с удовольствием слушают сказки, рассказы, стихи, небылицы и др., сопереживают героям, живо эмоционально откликаются на сюжетные события. Они принимают активное участие в обсуждениях, драматизациях, театральных постановках. При этом проявляют находчивость, используют средства выразительности (интонацию, мимику, жесты). В основе библиотерапии лежит использование специально литературного материала с целью решения различных личностных проблем ребенка. Материалом для чтения могут быть

произведения, абсолютно различных литературных жанров: проза (рассказы, повести, романы, сказки и т. д.), поэзия (стихи, поэмы).

В последние годы появилась самостоятельная методика, относящаяся к библиотерапии — сказкотерапия, в основе ее лежат сказки с различным смыслом.

С помощью сказкотерапии можно оказать помощь детям с различными психологическими проблемами (агрессивным, пассивным, неуверенным, застенчивым, с проблемами принятия своих чувств).

Сказка позволяет детям раздвигать рамки их обычной жизни, переживать сложные явления и чувств, в доступной форме постигать эмоциональный мир чувств и переживаний.

Сказкотерапия - метод, использующий сказочную форму для развития творческих способностей, расширения сознания, совершенствования взаимодействия с окружающим миром. Сказки и притчи способствуют разрешению внутренних конфликтов и снятию эмоционального напряжения, изменению жизненной позиции и поведения.

Песочная терапия - ребенок часто словами не может выразить свои переживания, и тут ему на помощь приходят игры с песком. Создавая картину собственного мира из песка, ребенок освобождается от напряжения. А самое главное - он приобретает бесценный опыт самовыражения своих чувств, эмоций, переживаний.

Танцетерапия - очень увлекательный и приятный способ психокоррекции. Танец - это язык общения тела и души. Танцетерапия дает возможность выразить глубинные подсознательные чувства, скрытые в подсознании эмоции. Вытащив их на поверхность можно избавиться от многих комплексов. Танец снимает мышечные блоки, зажимы, поможет справиться со стрессом, поднять настроение. Танец это не трата энергии, это ее накопление.

Куклотерапия - для современного ребенка кукла — прежде всего милая игрушка, которую можно превратить в символического партнера для игры. Изготовление куклы для детей всегда занимающий процесс. Самодельная кукла помогает раскрыть его внутреннюю ценность ребенка. Проигрывание сказки с куклами учат ребенка находить адекватное выражение различным эмоциям, чувствам.

Изотерапия - один из популярных и доступных методов познания себя. В его основе лежит изобразительное искусство, которое является средством для нормализации эмоционального состояния, отклонений в поведении, развитии мелкой моторики руки. Дети с интеллектуальной недостаточностью в силу своих особенностей не могут хорошо рисовать. Рисование напрямую сопряжено с важнейшими функциями: двигательной координацией, речью, мышлением.

На бумаге можно выразить свои страхи, мысли, надежды, глубоко затаившиеся внутри. Это направление способствует освобождению от отрицательных эмоций, снимает нервное напряжение, дает возможность успокоиться и почувствовать удовлетворение от деятельности. При работе с ребенком изотерапия дает много информации о ребёнке и его внутреннем мире: о чём он думает, что чувствует, чего боится, кого и что любит. Дети в буквальном смысле «говорят» с окружающими через свои рисунки. Занятия с использованием изотерапии используются при создании положительной мотивации, помогают преодолеть страхи детей перед трудностями, создать ситуацию успеха. Такие занятия имеют огромное коррекционное значение при развитии мелкой моторики пальцев рук.

С детьми с ОВЗ с неразвитой моторикой рекомендуется использовать рисование пальчиками, оттиск печатками из картофеля, рисование ладошками. Детей с более развитой моторикой знакомить с более сложными техниками: тычок жесткой полусухой кистью, печать поролоном, печать пробками, восковые мелки + акварель, свеча + акварель, отпечатки листьев, рисунки из ладошки, рисование ватными палочками, «волшебные» веревочки. А дети с развитой моторикой могут освоить еще более трудные методы и техники: рисование песком, рисование мыльными пузырями, рисование мятой бумагой, кляксография с трубочкой, монотипия пейзажная, печать по трафарету, монотипия предметная, кляксография обычная, пластилинография.

Широко применяю в своей работе фототерапию. Все фотографии и видео снимаются детьми. Дети очень любят смотреть фотографии. Когда они узнают на них себя, своих

родственников, сколько бывает восторгов, как блестят радостью их глаза. Фотографии помогают заново пережить счастливые моменты их детства: вот они на празднике, к ним пришли гости; тут они лепят снеговика, а здесь они отвечают у доски или работают в тетради. Как приятно всем вместе смотреть фотографии и видео.

Также в работе часто применяется интегративный подход, когда педагог в работе с ребёнком сочетает несколько техник для достижения наилучшего результата. Интегративный подход в арт-терапии основан на синестезии – взаимосвязи различных сенсорных способностей. Предполагает, например, сочетание цвета и музыки, что ведёт к более выраженному терапевтическому эффекту. Также это позволяет задействовать разные каналы восприятия - аудиальный, визуальный и кинестетический.

Вариантами использования интегративного подхода в работе с детьми являются сочетания техник: художественное слово и рисунок, рисунок и музыка, лепка и драма, рисунок и сказка, песочная терапия и игра и др. В принципе, опытный педагог может создавать различные сочетания арт-терапевтических техник с целью помощи конкретному ребенку, учитывая его особенности и возможности.

Вариантом интегративного подхода является и такая форма работы как мульттерапия**.** К ее появлению привел поиск новых форм и методов работы, позволяющих организовать совместную деятельность детей и взрослых в процессе преодоления психолого-педагогических трудностей, проблем, недостатков в психическом развитии детей.

- Мульттерапия включает в себя занятия различными видами творческой деятельности: изобразительным искусством в различных формах (живопись, графика, фотография, скульптура), литература, музыка. Что позволяет познакомиться с разными видами искусства и обучиться различным техникам, при этом, не посещая художественные, музыкальные и другие узкоспециализированные школы, и, в тоже время, имея возможность не ограничивать себя в выборе чего-то одного.

- Главное достоинство мульттерапии – феномен оживления персонажей. Анимация (одушевление) свойственна детскому сознанию, однако всегда воспринимается ребенком как чудо, и вызывает неподдельный восторг и удивление, как у детей, так и у взрослых, делающие первые шаги в анимации.

- Особую важность имеет достаточно быстрое получение готового продукта – мультфильма. Собственный рисунок может казаться ребенку некрасивым, но при его появлении на экране начинает восприниматься им совсем по-другому. Просмотр и обсуждение мультфильма дает возможность ребенку осознать себя автором.

Благодаря всему этому, складываются такие условия, при которых каждый ребенок переживает успех, самостоятельно справляясь с встречающимися трудностями на пути создания мультфильма. В целом происходит личностный рост человека, обретается опыт новых форм деятельности, развиваются способности к саморегуляции чувств и поведения, и что немало важно - развивается творческая активность.

Арт–терапия имеет мощный потенциал, актуализация которого позволяет кардинально менять дидактические подходы к процессу обучения, воспитания, развития личности, организации и реализации совместной интеллектуальной и эмоционально-художественной деятельности педагога и воспитанника с особенностями развития. Использование средств арт-терапии даёт возможность неформально реализовывать процесс интеграции научных и практических знаний, умений, навыков в разных видах деятельности. Использование арт-терапии с детьми с особенностями развития повышает мотивацию, способно значительно оптимизировать развитие ребёнка. Наблюдения показали, что совместная деятельность, включающая арт-педагогические технологии, даёт больший воспитательный, развивающий и обучающий эффект.

Список использованной литературы:

1. Кисилева М.В. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе, 2007.
2. Кисилева М.В. Арт-терапия в работе с детьми, 2007.

3. Л.Д. Лебедева «Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий», 2003.
4. Бетенски М. "Что ты видишь? Новые методы арт-терапии". М., 2002.
5. Короткова Л.Д. "Арт-терапия для дошкольников и младшего школьного возраста". СПб.: Речь -2001.
6. Бабиченко, Д.Н. Искусство мультипликации, 2014.
7. Мульттерапия как современная педагогическая технология https://podrastu.ru/terapia/multterapia/multterapija-detskomsadu.html

III-SEKCIYA
MEKTEPKE SHEKEMGI TÁLIMDE SALAMAT HÁM IMKANIYATÍ SHEKLENGEN BALALAR TÁLIM-TÁRBIYASÍ MASHQALALARÍ.

ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ПЕДАГОГ-ТӘРБИЕШІЛЕРДІҢ ИНКЛЮЗИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕР

Ұ.Қ.Қыяқбаева
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Мектепке дейінгі білім беру және әлеуметтік педагогика кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.к., профессор, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
Булшекбаева А.И.
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Мектепке дейінгі білім беру және әлеуметтік педагогика кафедрасының қауымдастырылған профессоры, PhD, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

Атемкулова Н.О.
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Мектепке дейінгі білім беру және әлеуметтік педагогика кафедрасының қауымдастырылған профессоры, п.ғ.к., Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

Аннотация. Мақалада инклюзивті білім беру жағдайында педагог кадрларды даярлау ерекшеліктерінің негізгі құзыреттер кешенінің кейбір мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: инклюзивті білім, мұғалім-тәрбиеші, кәсіби құзыреттілік, көрсеткіш, интеграция, инклюзивті құзыреттілік.

Аннотация. В статье рассмотрены некоторые вопросы совокупности ключевых компетенций в специфике подготовки педагогов-воспитателей в условиях инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, педагог-воспитатель, профессиональная компетентность, индикатор, интеграция, инклюзивная компетентность.

Annotation. The article considers some issues of the set of key competencies in the specifics of the training of educators in the context of inclusive education.

Keywords: inclusive education, teacher-educator, professional competence, indicator, integration, inclusive competence.

Әлемде болып жатқан жаһандану, экономикалық жүйеле рбәсекелестігінің өсуімен интеграция қоғам дамуының негізгі факторларының бірі болып табылатын білім беру саласындағы жүйелі өзгерістерді айқындайды. Бұл контексте заманауи білім беруді дамытудың парадигмасы ретінде ерекше білім алуға қажеттіліктері бар балалардың жеке мүмкіндіктерінің алуан түрлілігін ескере отырып, олар үшін білімге тең қол жетімділікті қамтамасы зететін инклюзивтік білімберуді жүйелітүрде іске асыруымыз қажет [1].

Бүгінгі таңдағы педагогикалық теория мен практиканың даму тенденциялары ерекше білім беруді қажететететін балаларды социум ғане ғұрлым кеңірек қосу қажеттілігі мен байланысты болғандықтан тәрбиеші-педагогтердің инклюзивтік құзыреттілігін қалыптастыру проблемасы бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі.

Еліміздегі білім беру кеңістігінде болып жатқан жаңалықтар, білім беру парадигмасының өзгеріп, жаңа ұлттық модельдің қалыптасуы болашақтың жаңаша ойлайтын, дүниеге көзқарас мәдениетімен санасы дамыған ұрпағын оқытып, тәрбиелейтін педагогикалық кадрларды дайындаудың сапасын арттыруды талапетіп отыр.

Жаңартылған білім беру жүйесінде, білім үдерісін реформалауда тәрбиеші-педагогтың кәсіби құзыреттілігі қалыптасқан болуы қажет. Нәтижеге бағытталған білім беру жүйесіндегі тәрбиеші-педагогтің кәсіби құзыреттілігі оның балалар мен қарым-қатынасында, сабақ беру стилінде және әріптестері мен өзара байланыста анықталады. Қазіргі таңда инклюзивті білім беру жүйесінде тәрбиеші-педагогтің кәсіби құзіреттілігінің қалыптасқандығы маңызды.

Инклюзивті білім беру мәселесі шетелдерде 1970 жылдан бастау алады, ал 1990 жылға қарай АҚШ пен Еуропа өздерінің білім беру саясатына осы бағдарламаны толық енгізді. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында алғаш рет даму мүмкіндіктері шектеулі балаларды жалпы білім беру процесіне қосу, оларды қол жетімді ортамен қамтамасыз ету, білім берудегі кедергілер мен оны жеңудің тетіктері анықталды[2].

Инклюзивті білім халықаралық ұйымның көптеген мүшеелдерінің білім беру саясатының құрамына ене отырып, өзкезегінде жалпы мемлекеттік әлеуметтік саясаттың бөлігі болып табылады және оның сипатын, ішкі логикасын және даму бағытын қабылдайды. Инклюзивтік білім беру – барлық балаларды жалпы білім үрдісіне толық енгізу және әлеуметтік бейімдеуге, жынысына, шығутегіне, дініне, жағдайына қарамай, балаларды айыратын кедергілерді жоюға, ата-аналарын белсенділікке шақыруға, баланың түзеу-педагогикалық және әлеуметтік қажеттіліктерін арнайы қолдау, қоршаған ортаның балаларды жасерекшеліктеріне және білімдік қажеттіліктеріне бейімделуі нежағдай қалыптастыру, яғни, жалпы білім беру сапасы сақталған тиімді оқытуға бағытталған мемлекеттік саясат.

Тәрбиеші-педагогтердің инклюзивтік құзыреттілігі арнайы кәсіби құзыреттілік деңгейіне жатады. Бұл инклюзивтік білім беру үдерісінде білім алушылардың әртүрлі білім алу қажеттіліктерін ескере отырып және денсаулық мүмкіндіктері шектеулі баланы білім беру ұйымының ортасына қосуды және оның дамуы мен өзін-өзі дамуына жағдай жасауды қамтамасыз ете отырып, тәрбиеші-педагогтердің кәсіби қызметтерін жүзеге асыру қабілетін негіздейтін интегративтік жеке білім беру кеңістігін құру керек [3].

Инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істейтін тәрбиеші-педагогтер үшін басшылыққа алатын педагогикалық қағидалар:

- баланың мүдделерін сақтау;
- жүйелілік және қол жетімділік, үздіксіздік;
- вариативтілік;
- жалпы білім беру ортасына ықпалдасу;
- әлеуметтік серіктестермен өз ара іс-қимыл;
- табыс жағдайын құру;
- адамгершілік;
- шыншылдық;
- бейімділік;
- дәйектілік;
- көмек көрсетудің ұсынымдық сипаты.

Тәрбиеші-педагогті инклюзивті білім беруді іске асыруға кәсіби даярлау үдерісінде ерекше білім беруді қажететететін баланың ден саулығын ескере отырып жұмыс істеуге кәсіби-жеке дайындығын қалыптастыру қажет.

Тәрбиеші – педагогтың ерекше білім беруді қажететететін балалар мен жұмыс істеуге кәсіби-тұлғалық дайындығы оның кәсіби-гуманистік бағытынан, кәсіби-құндылық бағдары мен кәсіби-тұлғалық қасиеттері, біліктерінің жиынтығынан тұрады.

Тәрбиеші – педагогтың кәсіби-гуманистік бағыты оның кәсіби іс-әрекетінің гуманистік құндылықтарын, оған қанағаттануынан, кәсіби шеберлікті меңгерудегі мақсаткерлігінен, балаларды тәрбиелеумен оқытудың гуманистік мақсаттарымен міндеттеріне қол жеткізудегі пәрмеңділігімен белсенділігін ұғыну арқылы көрінеді.

Инклюзивті білім берудің тиімділігін бағалау индикаторларына «Ортасапасы», «Қамтусапасы», «Қосудеңгейі» және «Қолайлы жағдай жасау деңгейі» жатады. «Ортасапасы» - инклюзивті білім беруге барлық қажетті жағдайларды жасаған ұйымдардың жалпы білім беру ұйымдарының жалпы санынан үлесі, бұл көрстекішті білім берудің түрлі деңгейлері тұрғысында бөлек қолданылуға болады. Осы индикаторда кедергісіз орта сапасының көрсеткіштері, инфра құрылым қол жетімділігі, әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық қолдау, білім беру бағдарламалырының бейімділігі және бағалау жүйесі, тең құқылы қарым-қатынас атмосферасы қамтылады.

«Қамту сапасы» - білім берудің әртүрлі деңгейі және ерекше оқытуды қажететететін адамдардың түрлі категориялары (мүмкіндіктері шектеулі, оралмандар, жетімдер және басқа категориядағы адамдар) бойынша ерекше оқытуды қажететететін тұлғалардың жалпы санын дағы инклюзивті білім мен қамтылған тұлғалар санының үлесі.

«Қосудеңгейі» - ерекше оқытуды қажететететін тұлғалардың және олардың өкілетті өкілдерінің білім беру қызметтерін сапалы ұсыну және жалпы білім беру ұйымдарына олардың қажеттіліктерін ескеру деңгейімен қанағаттану дәрежесін шамалау.

«Қолайлы жағдай жасау деңгейі» - бейімделген, қолайлы білім беру кеңістігін қалыптастыру, кемсітушілікке, бөлектеуге жол бермеу бойынша шаралар қолдану, білім алуға қатысушылар арасында келіспеушіліктерді болдырмау, қоғам мен ата аналар комитеті арасындағы мониторинг жүргізумен бағалаудың транспаренттілігін қамтамасыз ету; қолайлы тәрбиелеумен оқыту ортасын жасау деңгейіне сұрау салу, сауалнама жүргізу тәсілімен зерделеу [3].

Мүмкіндігі шектеулі баланың қоғамның толық қанды мүшесі ретінде сезінуін қалыптастыру жолында тәрбиеші-педагогтің алатын орны ерекше.Тәрбиелеу барысында жас ерекшеліктерін ескере отырып, балаларды шешім қабылдай алуға, өзін-өзі қамтамасыз етуге, еңбекке, тәртіп мәдениетіне, ұжымда қарым-қатынас жасай алатындай деңгейге бейімдеу қажет. Оқыту үшін балалардың өмір жағдайына сәйкес және олардың әлеуметтік бейімделулеріне пайдалы болатын мазмұнды таңдау керек.

Инклюзивті білім беру жағдайындағы тәрбиеші-педагогтерді даярлау ерекшелігі әртұлғаға тәрбие мен оқыту үдерісінің нәтижесі білім мен дағдылар жүйесіемес, басты құзыреттер жиынтығы болатын құзыреттілі қыңғай жасауға бағытталуын қажет етеді. Оның негізгілері ретінде академиялық құзыреттер (жаңа білімдерді алуға қабілетін анықтайтын). Әлеуметтік-тұлғалық құзыреттер (мемлекетпен қоғамның идеологиялық, адамгершілік идеалдарын сақтау қабілеті), кәсіби құзыреттер (проблеманы, міндеттерді қою, оны шешу жолдарын анықтау, жоспарларды жасау және оларды педагогикалы қәрекеттің әртүрлі салаларында орындау) деп бөлуге болады.

Қазіргі білім беру жағдайында тәрбиеші-педагогтің инклюзивті құзыреттілігі оның кәсіби даярлығы, коммуникативтілігімен толеранттылығы. Тәрбиеші-педагогтің кәсіби құзыреттілігі пәндік салада, соны мен қатар педагогика және психология саласында ғылыми теориялық білімдер жүйесі кіретін маман тұлғасының сапалық сипаттамасы мен байқалады.

Тәрбиеші-педагогтің инклюзивті құзыреттілігі – бұл маманның теориялық білімдер жүйесі мен оларды белгілі педагогикалық жағдайларда қолдану, педагогтың құндылықтары, оның мәдениетінің интегративті көрсеткіштерінен (сөйлеуі, сөйлесу мәнері, өзіне және жұмысына қарым-қатынасы, т.б.) тұратын көп факторлы құбылыс.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті болашақ тәрбиеші-педагогтердің кәсіби даярлығы мен қатар инклюзивті ортада қызмет ету даярлығында қалыптастырады. Абай университетінің барлық педагогикалық мамандықтарында «Инклюзивті білім беру» пәні жүргізіледі, арнайы семинар-тренингтер, эдвайзерлік сағаттар мен тәрбиелік іс-шаралар арқылы жүзеге асырылады.

Неміс педагог-дефектологы П.Шуман: «Бала кемістігінің даму деңгейіне ғұрлым төмен болса, соғырлым мұғалімнің білім деңгейі жоғары болу керек» – деген екен. Демек, тәрбиеші-педагог көмекке мұқтаж адамға жәрдемдесу даярлығын өзгелерге қарағанда өзіне талапшыл болуды, айналасындағыларға жауапкершілікті өз мойынына алуды, жиі күлімсіреу және жақсы көңіл-күйде болу қасиеттерін жақсы меңгеруі қажет.

Берілген пікір инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеу үшін ерекше білімнің қажеттілігін айқындайды. Себебі, инклюзивті білім беру жағдайында тәрбиеші- педагогтің позициясы мен қолданылатын әдіс-тәсілдеріде өзгереді.Тәрбиеші-педагог арнайы педагогпен, психологпен, логопедпен, әлеуметтік педагогпен және ата-аналар мен өзара тығыз әрекеттестікте жұмыс істейді. Инклюзивті білім беру жағдайында тәрбиеші-педагог өз әрекетінде білім мазмұнын бейімдеу, тұлға аралық қарым-қатынасты дамыту сияқтыт.б. қосымша міндеттер мен қызметтерді атқару керек.

Инклюзивті білімберу үдерісіне тәрбиеші-педагогтерді даярлау мақсатында, оның барлық субъектілеріне, яғни әкімшілік, педагогтер, мамандар, студенттер мен ата-аналарға төмендегі дейережелер ұсынылады:

- әр дайым бір-бірі мен өзара әрекеттестікте жұмыс істеу;
- әр баланы өз тобының мүшесі ретінде мойындау;
- бір-біріне сыйластық пен қарау;
- көмек беруге және алуға, кеңестер беруге, сыни ескертулер жасауға және оны тыңдауға дайын болу;
- топтың ортақ мақсатын мойындау және сол мақсатқа жету үшін еңбектенуге тырысу[4]:

Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсын ұлы: «Мұғалім қандай болса, мектеп һәм сондай болмақшы, яғни ұстаз білімді болса, ол мектептен балалар көбірек білім алып шықпақшы. Солай болғансоң, ең әуелі мектепке керегі – білімді, педагогика, методикадан хабардар, жақсы оқыта білетін ұстаз» – деген ұлы сөздері кез келген педагог әртүрлі жағдайда оқыту мен тәрбиелеу үрдісін ұйымдастыра алуы және инклюзивті ортаны басқару шеберлігінеде ие болуы қазіргі таңда маңызды.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалар мен жұмысты жүзеге асыруда тәрбиеші-педагогтің кәсіби даярлығын қалыптастырудың үш негізгі бағыты төмендегідей [5]:

1. Өзара сыйластық, шыдамдылық және оптимизм негізінде «педагог-бала» өзара индивидуалды жүйеде әрекеттесу қабілетін қалыптастыру.

2. Бала бақшада өнімді әрекет жағдайына бейімділікті қалыптастыру:

- психологиялық бейімділік – даму мүмкіндігі шектеулі балағапәнаралық өзара әрекетті ұйымдастыру мақсатында педагогикалық үдерістің барлық субъектілерімен («тәрбиеші-педагог – арнайы педагог (дефектолог)», «тәрбиеші-педагог – психолог», «тәрбиеші-педагог – даму мүмкіндігі шектеулі баланың ата-анасы»және т.б.) өзара әрекеттесу, байланысу, сөйлесе алу қабілеті;
- технологиялық бейімдік – жалпы педагогикалық қабілет (балалардың әрекеттерін дұрыс жоспарлау және ұйымдастыра алу), теориялық білімді нақты баланың мүмкіндіктері мен типологиялық ерекшеліктеріне айналдыра алу жәнет.б.;
- білім беру ұйымының әкімшілік-педагогикалық әрекет жүйесінде педагогтарды өзара нәтижелі әрекеттесуге бейімдеу.

3. Тәрбиеші-педагогтерде даму мүмкіндігі шектеулі балалар мен нәтижелі педагогикалық әрекетке әсерететін тұлғаның кәсіби-маңызды сапаларын қалыптастыру: түрлі ерекшеліктерге қарамастан әрбір адамға құрмет, жанашырлық таныту және болашаққа оптимизм мен қарау, т.б.

Инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істейтін тәрбиеші-педагогтің құзыреттіліктерін енегізделген маңызды әдістемелік тұрғыдамынандай педагогикалық көмектүрлері жүргізілуі қажет.

- әдістемелік бірлестіктерде, шығармашылық топтарда жұмыс;
- дәрістер, семинарлар, пікірталастар өткізу;
- зерттеу, эксперименталды қызмет;
- инновациялық қызмет және жаңа педагогикалық технологияларды меңгеру;
- педагогикалық қолдаудың түрлі формалары;
- педагогикалық конкурстарға, практикалық сабақтарға белсенді қатысу;
- оқытудың белсенді әдістерін, шеберлер сағаты;
- өзін-өзі жетілдіру.

Қорыта келе, кәсіптік маңызды қасиеттердің деңгейін анықтау үшін диагностикалық әдістемелер кешенін пайдалану қажет, ол диагностика нәтижелері ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейтін педагогке қойылатын талаптарға сәйкес болуы керек және диагностиканың нәтижесі өз белсенділігін түзетуге, дамытуға, құзыретті педагог үшін қажетті құрамдас бөліктерді жетілдіруге бағытталуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Байтұрсынова А.А. Арнайы педагогика: проблемалары мен болашық дамуы». Алматы, - 2008.

2. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы ҚР президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы №1118 Жарғысы - Астана, 2010.

3.Хафизуллина И.Н. Профессиональная компетентность педагога как условие эффективного осуществления воспитательной деятельности. / И.Н. Хафизуллина // Итоговая конференция преподавателейи сотрудников АГУ. – Астрахань: Изд-во АГУ, 2003.

4.Инклюзивті білім беру жағдайында қызмет ететін мұғалімдердің кәсіби құзіреттіліктеріне қойылатын талаптарды дайындау бойынша әдістемелік ұсынымдар. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015. – 32 б.

5. Дневник воспитателя: развитие детей дошкольного возраста / под ред. О. М. Дьяченко, Т. В. Лаврентьевой. – М., 2009. – 144с.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA TA’LIM JARAYONI SIFATI VA SAMARADORLIGINI TA’MINLASH TAMOYILLARI

Z.E.Azimova- Andijon davlat pedagogika instituti pedagogika fanlari doktori, professor.

Annotatciya: Ushbu maqolada ta’lim tizimining boshlang’ich bo‘g’ini hisoblangan maktabgacha ta’limda ham kadrlar kasbiy sifatini ta’minlash, ta’lim jarayonini modellashtirish haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: Maktabgacha ta’lim ta’lim, ta’lim-ta’rbiya, innovacion texnologiya, modellashtirish.

Аннотация: В данной статье говорится об обеспечении профессионального качества кадров и моделировании образовательного процесса в дошкольном образовании, которое считается начальным звеном образовательной системы.

Ключевые слова: дошкольное образование, образование, инновационные технологии, моделирование.

Annotation: This state refers to ensuring the professional quality of personnel and modeling the educational process in preschool education, which is considered a private link in the educational system.

Key words: preschool education, education, innovative technologies, modeling.

O‘zbekistonda barcha sohalar kabi ta’lim tizimiga katta e’tibor berilmoqda. Ta’lim tizimining boshlang’ich bo‘g’ini hisoblangan maktabgacha ta’limda ham kadrlar kasbiy sifatini ta’minlash, ta’lim jarayonini modellashtirish, pedagogik faoliyatda xorijiy tajribalarga asoslangan innovatsion texnologiyalarni jalb qilish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»[8]gi Qarorida maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta’limdan teng foydalanishini ta’minlash va ta’lim samaradorligi, uslubiy jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish dolzarb vazifa sifatida ko‘rsatib o‘tilgan.

Maktabgacha yoshdagi bola bilan ta’lim-tarbiya qanchalik erta boshlansa, samarasi shunchalik namoyon bo‘ladi va bolaning butun hayotiga ijobiy ta’sir qiladi.

Maktabgacha ta’lim – tarbiya har bir bolaga individual yondashish, uni shaxs sifatida kamol toptirish, ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, bolaning qiziqish va ehtyojiga mos tarzda ta’lim berishni nazarda tutadi. Maktabgacha ta’lim mazmuni va metodlari bola shaxsining shakllanishi, uning mustaqil shaxs sifatida tan olinishi jarayonlari kechadigan muhitda tashkil etilishi katta ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, milliy ta’lim-tarbiya tizimining amaldagi holati uni zamon talablari asosida modernizatsiya qilish, yoshlarni yuksak bilim-ma’rifat egalari, jismoniy va ma’naviy sog‘lom insonlar etib tarbiyalash, ta’lim tashkilotlarining rahbar va pedagog xodimlari nufuzini oshirish, ularning

[8] (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 10.05.2019-y., 07/19/4312/3106-son; 09.10.2020-y., 07/20/4857/1357-son; Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 30.11.2021-y., 06/21/26/1111-son)

samarali faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish bo‘yicha izchil chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etmoqda.

Insonning kelajagi, uning xulq-atvori, qobiliyati dunyoqarashi bolaligi, ta’lim olishi qanday bo‘lganligiga ko‘p jihatdan bog‘liqdir. Bularning hammasi bolalikning almashib bo‘lmas ahamiyatini, uning barkamol shaxs sifatida shakllanishidagi alohida rolini belgilaydi va maktabgacha ta’lim yoshidan boshlab ta’lim sifatini ta’minlash muammosini davlat ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylantiradi.

Ta’lim sifati ustuvorligi ta’lim siyosatining yadrosi sifatida maktabgacha ta’lim tashkilotlaridan boshlab, ta’lim tizimining barcha bosqichlarida boshqaruvning samarali mexanizmlarini yaratish muammosini nihoyatda dolzarb qilib qo‘yadi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning har tomonlama rivojlanishi, unda “komil inson” asoslarining shakllanishi va yuzaga kelish davri - noyob davr hisoblanganligi tufayli maktabgacha ta’lim, ayniqsa, muhim rol o‘ynaydi.

Sifat darajasini e’tirof etish va uni ta’lim sohasiga singdirish inson hamjamiyatining zamonaviy taraqqiyotiga xosdir. Shu jihatdan ta’limni “kvalitetizatsiya” (lotincha – quality-sifati) bo‘lg‘usi, zamonaning muhim ijtimoiy jarayonlari dinamikasi, jumladan, shaxs rivojlanishi ustuvorligiga sabab bo‘luvchi zarurat, jamiyatning “barqaror rivojlanishi” modeliga o‘tish jarayonini ta’minlashga qodir insonni shakllantirishni yuzaga keltiruvchi hal qiluvchi omil sifatida qaraladi.

Maktabgacha ta’lim sifatini yaxshilash muammosini o‘rganishga maktabgacha ta’lim tashkiloti xodimlarining ish vaqtidan oqilona foydalanish va pedagog kadrlar bilan metodik ishlarni tashkil qilish vositasida hal qilishga harakat qilingan. Maktabgacha ta’lim sifatini takomillashtirish borasida qilingan tadqiqot ishlarida mualliflar tomonidan maktabgacha ta’lim sifatini faqatgina uning psixologik-pedagogik jihatlari nuqtai nazardan yondashilgan, lekin bunday yondashuv tushunchani to‘liq shakllantirish uchun etarli emas. Bunga, nafaqat, psixologik va pedagogik, balki falsafa, sotsiologiya, kvalimetriya, boshqaruv fanlariga oid bilimlarintegratsiyalashuviga asoslangan fanlararo yondashuv sharoitidagina erishish mumkin.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim jarayoni sifati va samaradorligini ta’minlash quyidagi tamoyillar asosida amalga oshiriladi:

- barcha asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha bolaning to‘laqonli rivojlanishini ta’minlash;
- bolaning yosh va shaxsiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun MTTning o‘zini-o‘zi qoplashi tamoyili;
- ta’lim jarayonini amaliy tashkil etish tamoyili, u etakchi va o‘ziga xos bolalar faoliyat turlarining o‘zaro bog‘liqligiga, bola rivojlanishining amaliy asoslarini predmetli boyitishini taqozo qiluvchi zaruratga asoslanadi;
- maktabgacha ta’limning shaxsga qaratilganlik tavsifi;

bola tomonidan ijtimoiy-madaniy tajribani ijodiy “o‘zlashtirishni” ta’minlash tamoyili ijodiy faoliyatni shakllantirish vositalarini “ishga solishni” nazarda tutadi;

- ko‘zlangan vazifalarni amalga oshirishda maqsad va vositalar birligi tamoyili.

Zero, maktabgacha talim sifatini oshirish, malakali kadrlar bilan taminlash yurt ravnaqi yo‘lida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”08.05.2019 yildagi PQ-4312-sonli Qarori.
2. Ataeva N., Salaeva M., Xasanov S. Umumiy pedagogika. 2-kitob – T., 2013
3. Sodiqova Sh. “Maktabgacha pedagogika”.- T: “Tafakkur bo’stoni”, 2013.
4. www.ziyouz.com kutubxonasi

ЖОБАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

А.Манкеш- п.ғ.д. профессоры,Абай атындағы ҚазҰПУ
М.Шахизад-Абай атындағы ҚазҰПУ магистранты

Аннотация: XXI ғасырда әлемдік білім беру жүйесінің дамуындағы негізгі басымдықтарының бірі - жаңа технологияларды қолдана отырып, білімнің жоғары деңгейіне көтерілу. Жобалау оқыту технологиясы білімнің дамуына едәуір көмегін тигізуде. Себебі, жоба арқылы баланыңізденуіне, талаптануына мүмкіндігі көбейеді, алға қарай дамып, білімнің жоғары деңгейіне көтерілуіне өз үлесін тигізеді.

Қазіргі уақытта Қазақстанда білім берудің өзіндік жоспары, ұлттық үлгісі қалыптасуда. Осыған орай білім алушылардың тұлғалық дамуына бағытталған жана оқыту технологияларының бірі бұл жобалық оқыту әдістері. Жобалап оқыту кредиттік оқу жүйесінің талабына сай, қазіргі заман түрғысынан қойылып отырған міндеттерге жауап бере алатын, бүгінгі күн үдерісін толық аяқтай алатын оқыту жүйесі.

Негізгі сөздер: мектеп жасына дейінгі балалар, мемлекеттік стандарт, жобалау технологиясы, жоспарлы білім беру, презентация.

Аннотация :Одним из основных приоритетов развития мировой системы образования в 21 веке является повышение уровня образования с использованием новых технологий. Технология проектирования и обучения помогает развитию образования. Это связано с тем, что благодаря проекту у ребенка повышается способность к поиску и востребованию, он развивается дальше и способствует продвижению образования на более высокий уровень.

В настоящее время в Казахстане разрабатывается собственный план и национальная модель образования. В связи с этим одной из технологий обучения, направленных на личностное развитие учащихся, являются методы проектного обучения. Дизайн-образование – это система образования, отвечающая требованиям кредитной системы образования, отвечающая задачам, поставленным современностью, способная полностью завершить текущий процесс.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, государственный стандарт, технология проектирование, плановое обучение, презентация.

Annotation: One of the main priorities in the development of the world education system in the 21st century is to increase the level of education using new technologies. This is due to the fact that thanks to the project, the child's ability to search and demand increases, he develops further and contributes to the advancement of education to a higher level. Currently, Kazakhstan is developing its own plan and national model of education. In this regard, one of the learning technologies aimed at the personal development of students is the methods of project-based learning. Design education is an education system that meets the requirements of the credit system of education, meets the challenges set by modernity, and is able to complete the current process.

Key words: preschool children, state standard, design technology, planned education, presentation.

Қазіргі жағдайда мектеп жасына дейінгі балалардың қызығушылығы мен танымдық дағдыларын қалыптастыру үшін педагогке оқытудың жаңа әдістерін меңгеруді міндеттейді. Осы тұрғыда мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті Стандартында, (2022) жаңарған білім мазмұнына сәйкес білім беру бағдарламаларын заманауи ғылыми зерттеулер, ұлттық құндылықтар мен білім беру технологияларына негіздей отырып құруға басымдық берілген[1].

Бүгінгідей өзгермелі кезеңде мектепке дейінгі тәрбие мен білім беруге байланысты нормативтік құжаттарға өзгерістер енгізіліп,жаңа модель, жаңа нұсқаулар дайындалды. Бұл, мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұнының жаңаруын міндеттейді. XXI ғасыр – ақыл-ойдың, білім мен ғылымның, болашақтың жаңа болмысын қалыптастыру, тұтастай тәрбие берудің сапасын арттыру - білімдар ұрпақ әлеуетінің негізі болмақ. Ғылыми тұрғыдан терең зерттеу, әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз етуде ұлттық құндылықтар мен қатар оқытудың

тиімді технологияларын оқу-тәрбие процесінде тиімді пайдалану баланың белсенді іс-әрекетке бейім дағдысын қалыптастыруда септігі мол.

Қоғамның дамуына байланысты білім беру технологиялары кез – келген салада сөзсіз алдыңғы қатарда тұр. Қазіргі таңдағы озық технологиялар білім беру саласында да өз үлесін көптеп қосып жатыр. Яғни, мектепке дейінгі жастағы балалар кез – келген нәрсені тез үйреніп алады. Бұл мидың өзіндік рефлексі болып табылады. Осы рефлексия арқылы жобалау технологияларының көмегімен ересек балалардың танымдық дағды тұрғысынан ойлау қабілетін арттыру мақала тақырыбының өзектілігін ашып береді.

Жобалау технологиялары әлемдік педагогикада жаңалық емес. Себебі, жобалау технологиялары Батыс елдерінде XIX ғасырдың 2-ші жартысында пайда болған. Десекте, мектеп жасына дейінгі ересек балалардың жобалау технологияларын ерте жастан бастап меңгеруі, біз үшін ғылыми тұрғыдан алып қарағанда маңызы өте жоғары. Жобалау - бағдарлы оқыту технологиясының әдістері проблемалық әдіс, іздеу, коммуникативтік, зерттеу, рефлексивті және презентативті сияқты әртүрлі әдістердің жиынтығын қамтиды. Бүгінгі таңда жобалау - әртүрлі салаларда қолданылатын зияткерлік қызметтің ең көп таралған түрі.

Жобалау технологиясы теорияның және тәжіриберің байланысын қамтамасыз етеді. Бұл ретте жобалық оқыту тек қана дайындық процесін ғана емес, сонымен қатар баланың қызметінің соңғы нәтижесін бағалауға мүмкіндік береді. Жалпы, жобаға - бағытталған білім беру балалардың оқуға деген ынтасын арттыруға, креативті ойлауды дамытуға және өз пікірін білдіру, қорғау, негіздеу, зерттеу және шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Жобалық оқыту - қандай да бір түрде безендірілген, нақты, айтарлықтай тәжірибелік нәтижемен аяқталуы тиіс мәселені толық өңдеу арқылы дидактикалық мақсаттарға жетудің тәсілі болып табылады. Жобалап оқытуды қолданатын педагогикалық үдерістегі - оқу қызметтері, оқыту әдістері мен тәсілдері, оқытудың формасы мен техникалық құралдары жобалық әдістерінің негіздерімен байланыста қаралады. Жобалық оқыту технологиясын пайдалану - жоба жұмысын орындау арқылы өздігінен шешім жасауға үйренеді, жобаның орындау логикасын анықтайды. Баланың білім деңгейін дамытуға көмектеседі

Уақыт талабына сәйкес технологиялар кез – келген салада болсын сөзсіз алдыңғы қатарда тұр. Қазіргі таңдағы озық технологиялар білім беру саласында да өз үлесін көптеп қосып жатыр. Яғни, мектепке дейінгі жастағы балалар кез – келген нәрсені болсын тез үйреніп алады. Бұл мидың өзіндік рефлексі болып табылады. Осы рефлексия арқылы жобалау технологияларының көмегімен ересек балалардың танымдық дағды тұрғысынан ойлау қабілетін арттыру мақала тақырыбының өзектілігін ашып береді.Жобалау технологиялары әлемдік педагогикада жаңалық емес. Себебі, жобалау технологиясы Батыс елдерінде XIX ғасырдың 2-ші жартысында пайда болған. Десекте, мектеп жасына дейінгі балалардың жобалау технологиясын ерте жастан бастап меңгеруі, біз үшін ғылыми тұрғыдан алып қарағанда маңызы өте жоғары.

Қазіргі кезеңде педагогикада тарихи дәстүрлер мен жаңашылдықтардың сабақтастығын ашатын, өткен теориялар мен тұжырымдамалардың ғылыми әлеуетін, олардың эвристикалық және болжамдық функцияларын анықтайтын тарихи-педагогикалық зерттеулер ерекше маңызға ие болады. Ғалым Дж. Дьюидің педагогикалық идеялары көптеген бағыттарда мектеп алдындағы және қазіргі кездегі міндеттермен үйлеседі, сондықтан проблемалық оқытудың дамуына байланысты қазіргі заманғы түсінуді қажет етеді. Осындай жаңа технологиялардың бірі - жобалап оқыту технологиясы. Жобалау - proicere деген латын сөзі. Бұл сөз жоспарлау, дайындау сияқты мағынаны немесе жоспардың жүзеге асырылуын білдіреді. Жобалау технологиясы XIX ғасырдың 2-ші жартысында АҚШ-тың ауылшаруашылығы мектептерінде пайда болған. Оның негізін қалаған психолог, педагог, философ Джон Дьюи. Дьюидің ілімін жалғастырушы профессор Уильям Херд Килпатриктің ойынша, балаларды өз жұмысының жемісін көруге ынталандыру арқылы үлкен өмірге дайындау - бұл технологияның негізі.[2]

1965 жылдан бері қарай жобалау әдісі халықаралық деңгейде қолданыла бастады. Бұл әдіске қайта оралудың басты себебін ғалымдар мәселені оның қарқынды дамуымен байланыстырады, яғни білім алушылар нақты мәселені шешу үшін әрекет үстінде бірнеше рет

теорияға үңіледі, соның нәтижесінде өз ісінің қалай орындалғанын бағалай алады, өз қолдарымен жасалған іс оларға қанағаттанарлық, өзіне деген үлкен сенімділік әкеледі. Ғалымдар бұл технологияның осы артықшылықтарына үлкен мән берген. В.Килпатриктің ойынша, оқу әрекеттері педагогтің қатысуынсыз орындалуы тиіс. Сонда бала өз әрекетінің нәтижесін көріп, өзінің қабілетін бағалай алады десе, ал Д.Дьюи баланың әрекеті педагогпен бірлескен әрекет болуын талап етеді. Өйткені баланың әрекетті аяғына дейін орындауына толық білімі жетпеуі мүмкін, ол үшін педагог әрекетті орындаудың алдында баланыңбарлық ойлау әрекеті сатысынан өтуін қамтамасыз етуі тиіс деген пікір айтады.Демек, жобалау идеясы, жобалау әдісі ең алдымен жалпы білім беретін мектептер мен жоғары оқу орындарындағы дәстүрлі оқытуға қарсы бағытталған бағдарлама ретінде қарастырылды.

Жобалау технологиясы мына міндеттерді қамтиды:

- интеграцияланған білімді және оның шешімін зерттеп, іздеуді талап ететін проблеманың болуы;
- болжамды нәтижелердің практикалық, теориялық, танымдық маңызыдылығы; баланың өзіндік қызметі;
- кезең-кезеңмен нәтижелерін көрсете отырып, жобаның мазмұндық бөлігін құрылымдау;
- зерттеу әдістерін пайдалану, яғни одан туындайтын мәселелерді анықтау, оларды шешу гипотезасын ұсыну.

Кез келген жобаның нәтижесі немесе өнімі әр түрлі формада болуы мүмкін: баяндамалар, хабарламалар, конференцияларда немесе конкурстарда сөз сөйлеу, газеттер немесе ақпараттық бюллетеньдер жасау, рефераттар немесе есептер жазу. Соңғы уақытта ең көп сұранысқа ие және қызықты нысандар - презентация.

Презентация (ағылш. presentation, лат. praesentatio; сөзбе-сөз - ұсыну) - бір туындыны, ұйым мен мекемені т.б. салтанатты жағдайда жұртшылық алдында ұсыну.

Таным (ағылш. *cognition*) ағылшын тілінде әлем туралы жаңа білім болып табылатын, субъект ойлауындағы шындықтың елесі мен жаңғыруы-дегенді білдіреді [3]. Демек, таным — адам қызметінің қоршаған дүниені және ондағы өзін тануға бағытталған арнайы түрі. Адам таным бойынша әрекеттің негізгі екі түрін жүзеге асырады:

- қоршаған дүниені өзге ұрпақтардың танымдық қызметінің нәтижелері арқылы таниды (кітаптар оқиды, білім алады, материалдық және рухани мәдениеттің; барлық түрлерімен қаруланады);

- қоршаған дүниені тікелей таниды (өзі бір жаңалық ашады), білім алу және дамыту үдерісі үнемі тереңдетіліп, кеңейтіліп отыратын, нәтижесінде, жаңа білім алынатын таным объектісі мен субъектісінің әрекеттесуі.

Ал, дағды - бірнеше рет қайталау нәтижесінде автоматты түрде жасауға дейін жеткізілген әрекет. Ендеше, *танымдық дағды* дегеніміз - адам қызметінің қоршаған дүниені және ондағы өзін тануға бағытталған автоматты түрде жасауға дейін жеткізілген әрекеті.[4]

Сонымен, танымдық дағдылар - бұл белгілі бір ақпаратты жинауға келгенде, балаларда болатын зейінді, есте сақтауды, шығармашылықты және абстрактілі ойлауды қолдануды көздейді. Баланың ойлауы белгілі бір тітіркендіргіштерді ұстап алу және түсіндіру, оларды жадыда сақтау және кейінгі жауап беру сияқты бірқатар әрекеттер немесе процестерді біріктіреді. Танымдық дағдылар баланың ақыл - ойына, материалдарды қабылдауына және дамуына тікелей байланысты. Олар айтылған адамның интеллектуалды-танымдық тұрғыдан өсуін қамтамасыз ету туралы сөз болғанда өте қажет өмір бойы туындайтын әр түрлі іс-әрекеттерге қарсы тұра білу. Бұл дағдылар көру, есту, иіс сезу, иіс сезу, сезу сияқты бес сезімге байланысты түрлі тітіркендіргіштерді өңдеуге келгенде маңызды болып табылады. Осындай дағдылардың жиынтығы балаларда болатын интеллектуалды қабілетті құрайды. Танымдық дағдылар түсінуді және ойлауды үйретеді, осылайша біз оқып жатқан нәрсеге және оны дамыту мен қолданудың ең жақсы әдісіне ие боламыз.

Мектепке дейінгі ұйымда жобалау технологиясын қолданудың негізгі мақсаты - балалардың зерттеушілік қызметтері және даму міндеттерімен анықталатын баланың еркін шығармашыл тұлғасын дамыту. Кез келген жасқа тән дамудың жалпы міндеттері:

балалардың денсаулығын және психологиялық амандығын қамтамасыз ету;

- танымдық қабілетгерін дамыту;
- шығармашылық қиялын дамыту;
- шығармашылық ойлауын дамыту;
- коммуникативті дағдыларын дамыту

Жоба кезінде бала (қашан? қандай? қайда?) деген сұрақтарға тәжірибе жасап, пайымдайды, іздестіреді, жауап іздейді, тілдік қарым-қатынастарға түсіп, өз ойларын әр түрлі білдіреді, - не үшін әрекет етіп жүргенін түсініп, өз қызығушылығы мен арманын айтады.

Зерттеушілік: зерттеушілік-ізденіс, нәтижесі қандай да бір шығармашылық өнім (газет, көрсетілім, балалар жобасы, аспаздық кітап) ретінде безендендіріледі. Қызыл кітап арқылы (сирек кездесетін және жойьшып бара жатқан) өсімдік түрлері мен жануарлар құстар туралы білімдерін кеңейтеді. Таным әдістерін (бақылау, эксперимент) қолдана отырып, қандай да бір болжамдарды ұсынады, мысалы «Қар бүршіктері қайдан ұшып келеді?», «Неліктен бәйшешектер бәйшешек деп аталады?», «Тас қалай пайда болады?». Рөлдік-ойындық: бұл жоба шығармашьшық ойындар элементімен орындалады. Балалар ертегі кейіпкерлерінің кейіпіне еніп, қойылған мәселені өздері шешеді. Мұндай жобаның негізінде сюжетгі-рөлдік ойын жатыр және балалар оларға белсенді қатысады, рөлдерді беріліп сомдайды. Мысалы, «Менің сүйікті ойыншығым», «Ертегіде қонақта» және т.б

Тәрбиеші топ балаларына көрсете отырып, үлкен қағаз бетіне жауаптарды белгілейді. Сосын тәрбиеші балаларға сұрақтар қояды: «Біздің не білгіміз келеді?» қандай жауаптар болса да тәрбиеші оларды жазып отырады. Бұл жерде тәрбиеші әрбір баланың көзқарасын құрметтеп, сәбидің күлкілі жауаптарына ілтипатгылық, шыдамдылық таныту керек. Барлық бала пікірлерін білдірген соң, тәрбиеші сұрайды: «Қалай біз сұраққа жауап табамыз?» Берілген сұраққа жауап бере отырып, балалар өздерінің жеке тәжірибелеріне сүйенеді [5].

Осылайша, жаңа технологияларды қолдану педагогке қазіргі заманға сай өзгеріп отыратын әлемде өмір сүруге дайын, дені саулығын сақтай алатын, білімі мен машықтарын көрсете алатын, шығармашылығы кең, ақыл-ой өрісі дамыған, өз ойын сауатты жеткізе алатын, бәсекеге жарамды тұлғаны өсіруге жетелейді. Білім — ел қазынасы, халқымыздың білімділігі – ел байлығы. Уақыт талабына сай білім беру үшін оқытудың жаңаша әдістерін қолдануымыз қажет. Сондықтан әрбір педагог — өз ісінің шебері, яғни жан-жақты ізденгіш жаңашыл болып, балалардың білімге ықыласы мен қызығуын арттыру мақсатында іс - әрекеттің құрылымы мен әдіс тәсілдерін өзгертіп отыруы қажет.

Қорыта айтқанда, жаңа оқыту технологиялардың көмегімен білім алушылардың білімін жетілдіру мен оқу сапасын арттыруға, баланың дайын өнімді қабылдайтыны ғана емес, өз бетімен ізденіп, дербес іс – әрекет жасай алатын тұлға ретінде қарау – жоғарыда аталған технологиялардың негізі болып табылады. Нақты тақырып төңірегінде баланыңалдына әр кезеңде мақсат қоя біліп, сол мақсатқа қол жеткізудегі іс – әрекеті алдын – ала нақтылы жоспарлануы керек, яғни Конфуцийдің «естігенімді – ұмытамын, көргенімді – есте сақтаймын, өзім істегенімді – меңгеремін» дегені – бұл технологияның негізгі ұстанымы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министірінің 2022 жылғы 3 тамызында №348 бұйрығына 1-қосымша

2.Алексеев Н. Г. Методологические консультации, рефлексия, культура проектирования, стратегия психолого-педагогических разработок. −М., 2002.

3. Е.Арын. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік:Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 2006. - 569 б. ISBN 9965-808-89-9

4.Манкеш.А.Е. Применение технологии STEMв дошкольных организаиях. Международной научно-практической конференции. В 2 ч. Ч. 2. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2022. –246стр.

5.Иманбеков М.М.,Абылайхан С.М. «Мектепке дейінгі білім беру мен тәрбиелеудегі қазіргі педагогикалық технологиялар» оқу құралы. –Алматы: «ССК» баспасы, 2018.- 138б. ISB 978-601-327-160-6

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Манкеш Ақсауле Ерженбайқызы- п.ғ.д. профессоры ,Абай атындағы ҚазҰПУ
Рамазанқызы Лаура-Абай атындағы ҚазҰПУ магистранты

Аннотация:Тіл-бала үшін таным құралы. Қалыптасқан сөйлеу тілі ортасынан жаңа сөздерді, жаңа грамматикалық формаларды біртіндеп үйрену арқылы бала айналаны тереңірек тани түседі. Техникалық құрал түрлерінің дамуына орай балаға жеткізіліп жататын ақпараттардың молдығы соншалық, бүгінгі мектеп жасына дейінгі баланың сөйлеу тілі тез және жоғары деңгейде қалыптасуда. Мәселе-жас ұрпақтың қай тілді таным құралы етуінде болып отыр. Дегенмен, тәрбиешілер баланың қоршаған ортаны алдымен сөз арқылы танып өсетіні, әрі ол өте ерте, тіпті баланың ана құрсағында жатып-ақ басталатынын ескеруі керек. Сөз арқылы бала өмірінің ерте сәбилік шағында қарапайым түсініктерді қабылдай бастаса, балабақшада тәрбиеленетін кезеңдерінде ана тілі жан-жақты білім алу құралына айналады.

Тірек сөздер:Тіл, сөйлеу тілі, балабақша, сөйлеу белсенділігі, отбасы.

Аннотация:Язык-средство познания ребенка. Постепенно изучая новые слова, новые грамматические формы из сформировавшейся среды речи, ребенок все глубже познает окружающее. В связи с развитием видов технических средств, количество информации, передаваемой ребенку, настолько велико, что речь современного дошкольника формируется быстро и на высоком уровне. Вопрос в том, какой язык является средством познания подрастающего поколения. Тем не менее, воспитатели должны учитывать, что ребенок растет, сначала узнавая окружающую среду с помощью слов, и это начинается очень рано, даже когда ребенок лежит в утробе матери. Через слово, когда ребенок начинает воспринимать простые понятия в раннем младенчестве, родной язык становится средством всестороннего обучения на этапах его воспитания в детском саду.

Ключевые слова : Язык, речь, детский сад, речевая деятельность, семья.

Annotation: Language is a means of cognition for a child. Gradually learning new words, new grammatical forms from the formed speech environment, the child learns the environment more and more deeply. In connection with the development of types of technical means, the amount of information transmitted to the child is so large that the speech of a modern preschooler is formed quickly and at a high level. The question is what language is the means of cognition of the younger generation. However, caregivers should consider that a child grows by first learning about the environment through words, and this begins very early, even when the child is in the womb. Through the word, when the child begins to perceive simple concepts in early infancy, the mother tongue becomes a means of comprehensive learning during the stages of his upbringing in kindergarten.

Key words: Language, speech, kindergarten, speech activity, family.

Бала тілі сөйлеу-сөйлесу, оқу-үйрену, жазу-сызу арқылы дамып, жетіледі. Бұл үшеудің біріне көңіл аудармау - үлкен қылмыс. Этика, эстетика дегендердің тым нәзік сырларын әр халық өз тілінде ғана еркін түсінсе керек.» -деп Ғабит Мүсірепов айтқандай, әрбір халық үшін тіл адам өміріндегі ең маңызды рөл атқарады.Тіл-қоғам дамуының көрсеткіші.Тілдің дамуы ойдың дамуымен тікелей байланысты.Тіл арқылы білім жинақталады, адамның тұлға болып қалыптасуына, білік-дағдыларының, құзыреттілігінің артуына бірден-бір ықпал ететін-тіл. Міне, осындай тілдің теориялық концепциялары арқылы ана тіліне үйрету мен тәрбиелеу мәселелерін шешудің нақты жолдары анықталады.

Тілдің адамзаттың қарым-қатынас құралы екендігі, оның пайда болуы, бала жастан дамытылатыны, тіл әлеуметтік, қоғамдық қатынастарға негізделетіні философия ғылымдары негізінде жан-жақты дәлелденген. [1, 12] Сөйлеу тілі үш қызмет атқарады:қарым-қатынастық, танымдық және тәртіптеушілік. Тілдің қарым-қатынаста, сөйлеу ортасында дамитыны ғылыми тұрғыда дәлелденген. Тіл балаға қоршаған ортаны тануға көмектеседі.Туындаған жағдайларға

байланысты қоғамнан алыстатылған адам баласында сөйлеу тілі тиісті деңгейде қалыптаспайды.Бұған дәлел Мауглиде, қасқырлар тұратын үңгірде қалып қалған балалар жағдайын айтуға болады. Бала ортасында тілдік қарым-қатынас болмағандықтан, сөйлеу тілі де дұрыс қалыптаспады.Тілдің адамның нәсілдік және тектік белгілеріне қарай берілмейтінін қазіргі көптілділік орта да дәлелдеп отыр. Қоғамда қай тіл басым болса, сол тіл үстемірек болып, ұзағырақ жасайтынын отбасындағы тіл жағдайы да көрсетуде.Яғни, бала тілінің дұрыс деңгейде қалыптасуына отбасының маңызы өте зор. Көп жағдайларда ата-аналар отбасында орыс тілінде сөйлеп, бірақ баланы қазақ тілді балабақшаларға апаратыны өкінішті. Себебі, бала балабақшаға қарағанда отбасында көп уақыт өткізетіні барлығына белгілі. Жинақтап айтқанда, тілдің қарым-қатынастық қызметі өз деңгейінде қалыптасқан тіл жалпыхалықтық тілге айналып, қоғамның даму көрсеткіші бола алады.

Тіл-бала үшін таным құралы. Қалыптасқан сөйлеу тілі ортасынан жаңа сөздерді, жаңа грамматикалық формаларды біртіндеп үйрену арқылы бала айналаны тереңірек тани түседі. Техникалық құрал түрлерінің дамуына орай балаға жеткізіліп жататын ақпараттардың молдығы соншалық, бүгінгі мектеп жасына дейінгі баланың сөйлеу тілі тез және жоғары деңгейде қалыптасуда. Мәселе-жас ұрпақтың қай тілді таным құралы етуінде болып отыр. Дегенмен, тәрбиешілер баланың қоршаған ортаны алдымен сөз арқылы танып өсетіні, әрі ол өте ерте, тіпті баланың ана құрсағында жатып-ақ басталатынын ескеруі керек. Сөз арқылы бала өмірінің ерте сәбилік шағында қарапайым түсініктерді қабылдай бастаса, балабақшада тәрбиеленетін кезеңдерінде ана тілі жан-жақты білім алу құралына айналады.

Тіл-әлеуметтік құбылыс.Бала ана тілін қоғам мүшесі ретінде пайдалануды табиғи айналадан үйренеді. Балаға дем алу, тамақтану қаншалықты табиғи болса, жастайынан тіл үйренуі де сондай табиғи процесс болып табылады. Бірақ олардың әрқайсысының тіл үйрену негізі болмаса, оның себеп-салдары әртүрлі. Ана тілін жақсы білу-әркімнің азаматтық борышы, қоғамда атқаратын қызметінің тірегі. [2, 14] Бала ортасында достарының ана тілінде сөйлеуі де маңызды рөл атқарады. Бала туылған кезінен бастап дауыс реакциялары пайда болады.Олар айқай және жылау. Бірақ бұлар әлі де адамның сөйлеу тілінің дыбыстарынан бөлек. Сонда да айқай да, жылау да, сөйлеу аппаратының үш бөлігінің (демалу, дауыс шығару, артикуляция) әртүрлі қимылдарының дамуына әсерін тигізеді. Екі аптадан кейін бала айналасындағы сөйлеген адамның дауысына назар аударады, жылауын қояды, адамдар оған сөйлегенде «тыңдайды». Бір айдың аяғында баланы әлдилеп жұбатуға болады. Сөйлеген адамға басын бұрып және оның артынан көзімен қарайтын болады. Интонацияға (дауыс ырғағына) реакция береді: жылы және қатты сөйлегенді сезеді. Бұл кезде баланың уілдеуі әр түрлі интонациямен шығады. Ең бірінші пайда болатын дауысты дыбыстар (а, о, у, э). Содан кейін еріндік дыбыстар (б,п,м) пайда болады. Бұл физиологиялық ему процесіне байланысты. Ең соңында шығатын тіл арты дыбыстар (к,г,х). Бұл физиологиялық жұту процесіне және тілдің түбінің көтеріңкі болуына байланысты (баланың шалқасынан жатуы). Уілдеу баланың еркіне байланысты емес. Ол өз бетімен пайда болады (рефлекторлы). Баланың 5-6 айында былдыр пайда болады (ба-ба-ба, ма-ма-ма, па-па-па, т.б.).*Былдыр* дегеніміз белгілі дыбыстық комплекстердің, дауыссыз және дауысты дыбыстардың тіркестерінің пайда болуы. Уілдеу мен былдыр қарым-қатынас қызметін атқармайды.7-8 айында бала ересектердің сөйлеу тіліне еліктейді. Бала естіген дыбыс тіркестерін заттармен және олардың іс-қимылдарымен сәйкестендіреді (тик-так, бух, бах). Бала міндетті түрде айналада тек қана дұрыс сөйлеу тілін есту керек. Бірақ бала әлі де ситуацияға, интонацияға, сөзге бір реакция береді. Ал 10-11айында сөздің өзіне реакция беретін болады (ситуацияға және интонацияға сүйенбей ақ). Бірінші жылдың аяғында балада алғашқы сөздер пайда болады. Осы кезеңде баламен жиі қарым - қатынаста болу керек. Баланың сөйлеу тілінің дамуы оның жеке ерекшеліктеріне байланысты. Бір бала бірнеше сөз айта алатын болса, екінші бала он шақты сөз қолданады. Бұл баланың соматикалық жағдайына, нерв жүйелерінің түріне, тәрбиесіне, т.б. байланысты. Баланың алғашқы сөздері шыққаннан бастап дайындық кезеңі аяқталады.*Сөйлеу тілі шыққан кезең* өзара үш кезеңнен тұрады. *Мектеп жасына дейінгінің алдынғы кезеңі* бір жастан үш жасқа дейін созылады. Сөйлеу тілі оны құрайтын компонентері бойынша дамиды: дыбыс айтуы, сөздік қоры, грамматикалық құрылысы. Сөйлеу тілінің

фонетикалық жағының дамуында баланың күнделікті еститін сөздерінің маңызы зор. Бала осы кезде айналада тек қана дұрыс сөйлеу тілін естуі керек. Бұл кезеңде бала дыбыстарды алмастырып, шатастырып, бұзып айтады, немесе мүлдем айтпайды.

Шетел ғалымы П. Менюк сөйлеу тілінің дамуын өзгеше қарастыра отырып, оны 5 кезеңге бөледі: *бірінші кезеңде* (сөйлеу тілі шыққанға дейіннен былдырға дейін) айқай мен алғашқы вокализациясы бастапқы болады. Бұл кезеңде негізгі назар дауыс реакцияларының интонациялық сипатына аударылады. Баланың айқайына анасының жауабының маңыздылығы зор екенін ескереді. Сөйлеу тілі дамуының *бірінші* кезеңінде балалардың акустикалық тітіркендіргіштерді ажырату мүмкіндіктері байқалады.

• *Екінші кезең* – «былдыр кезеңі». Бұл кезде балада дыбыстық белсенділігі дамиды, өз айқайын бақылай бастайды, әрі қарай есту түйсігінің (есту анализаторы арқылы әр түрлі дыбыстарды қабылдап, ажыратып, бойға сіңіру процесі) дифференциациясы байқалады.

• *Үшінші кезең*-бір сөздік деңгейде қарым- қатынасқа түсу. Осы бастан баланың сөйлеу тілінің нақты дамуы басталады. Сөйлеу тілін қабылдауында да, сөйлеуінде де сапалы өзгерістер байқалады. Балада айтылған сөздің ұзақтылығын байқай алатын мүмкіншілік туады. Моторлы және сенсорлы сөйлеу тіл арасында алғашқы рет өзара байланысы пайда болады.

• *Төртінші кезең* – екі сөздік деңгейде қарым-қатынасқа түсу. Бұл синтаксистің дамуының бастауыш кезеңі. Сөйлеу тілінің грамматикалық категорияларын меңгеруі *бесінші кезеңде* басталады. Қарастырылған кезеңдерге бөлу сөйлеу тілінің дамуының кешеуілдеу және бұзылуының механизмін түсінуге мүмкіншіліктерін кеңейтеді. [3]

Сөйлеу және ойлау. Ана тілінде ойлана алмайтын бала ана тілінде сөйлеуі деп екі талай. Балалардың сөйлеу тіліне әсер ететін тағы бір маңызды дүние айналасындағы заттардың қасиетін және сапасын түсінуі мен ойлана білуі. Балалардың кеңіл-күйлеріне байланысты нәрселер, қоршаған орта туралы төрбиешінің айтқанын жақсы түсінеді. Балалар заттың сапасын, қасиетін білдіретін сөздерді де түсіне бастайды: «Не ұшады?» - деген сұраққа 2,5-3 жастағы бала: «көбөлек ұшады, шыбын ұшады, ұшақ ұшады», - деп жауап береді. Балалар өздеріне қатысты іс-әрекетті қоршаған ортада болып жатқан құбылыстардың байланысын анықтай бастайды, салыстырады, ой қорытады: «Далада суық, қалың киіну керек», «Қар шекерге ұқсайды» және т.б. Үлкендердің айтқанын ғана түсіну жеткіліксіз, балалар заттардың сыртқы көрінісіне қарап ажыратуға үйрету керек. Жиһаздар, ыдыстар, ойыншықтар деп бір сөзбен аталатын заттарды топтастыруда балаларға түрткі салу керек. «Бұл кім?, «Анау не?», «Не киіп отыр?», «Қайда?», «Неге?», «Не үшін?» деген сияқты сұрақтарды балалар түсінуге үйретіледі. Бала бұл жаста әңгіменің не туралы айтылғанын түсінеді, таныс ертегілерді қызығып тындайды, өз өміріңде жақында болып өткен оқиғаларды қызығып еске алады, сондықтан да күнделікті қарым- қатынаста өткен мереке, серуен және басқалар туралы әңгімелеуге тарту керек. Белсенді сөз. Балалардың сөздік қоры тез өседі. Үш жаста олардың сөздерінің саны 1200-1500-дей болады. Дұрыс айта алмаса да сөз таптарының бәрін қолдана біледі: сөздерінде етістіктер, зат есімдер көп болады, мысалы: «Мен ұшақтың суретін саламын», «Машина жасаймын» деген сияқты жай сөйлемдерді құрады. Сөйлеу белсенділігі үш жасқа қарай қарқынды дамиды, іс-әрекеттерімен қатар және ешкімге көңіл бөлместен ойын мен сабақтар кезінде көп сөйлейді: «Бұл не?», «Ол неге келді?» деген сияқты сұрақтар қояды. 2 жас 6 айдан бастап сөз оның мінез-құлқын төртіпке келтіреді. Бала: «Отты ұстауға болмайды, ауыртады» - дейді. Сөйлеу мен ойлаудың дамуы баланың мінез-құлқына үлкен әсер етеді. Төңірегін бақылап, өз бетінше әрекет жасап, үлкендердің түсіндіргендерін естіп, бала өзін қоршаған ортаны біледі, бағдарлайды, түсінікті құбылыстар мен оқиғаларға мән береді. [4, 42]

Балалардың тілін дамыту өсіп келе жатқан ұрпақтың парасаттылық пен сезімталдық, еріктік қасиеттерін қалыптастыруда аса маңызды орын алады. Қазақ халқының сан ғасырлар бойы қалыптасқан тіл мен мәдениетіне мойын бұрып, ұрпағымызға төл тәрбие, ұлттық тағылым беру бүгінгі күннің басты ісі. Баланың сөйлеу тілінің дамуына әсер ететін тағы бір дүние-халық ауыз әдебиеті. Ұлы ағартушы педагог Ыбырай Алтынсарин да балаларды оқыту - тәрбиелеу ісінде ауыз әдебиеті шығармашылығының маңызды орын алатынын айта келіп: «Өмірге қажетті ауызекі сөйлеу дағдыларына жаттықпайынша, қай - қай тілде болса да еркін, жүйелі сөйлеу

мүмкін емес», - деген болатын. Мектеп жасына дейінгі баланың тағы бір ерекшелігі оларда еліктеу, қиялдау басым болады. Сол себепті айналадағы құбылыстар мен ересектердің іс-әрекеті беріп отырулары қажет. Баланың сөз қорының молайып жетілуі оның физиологиялық дамуына байланысты психологиялық процестерді жақтарының дамуына әсер етеді. Баланың тілін дамыту, сөйлей білуге үйрету негізінен үш түрлі тәсіл арқылы іске асырылады. Балалар өз бетінше шығармаларды айтып, шығарманың мазмұны мен ойын дұрыс жеткізіп, диалогтегі адамдардың сөздерін мәнерлі жеткізуге икемделеді. Ойыншықтарды қолданып, суретке қарап әңгіме құрастырады. Баланың өзі құрастырған әңгімесінде жанрдың негізгі ерекшелігін таба білуінде. Сюжет ерекшеліктері мен әдеби шығармалардың мәнерлігі (ертегіні толық айтып беру). Ертегідегі жақсылықтың жеңгені, сиқырлық жайында, кейіпкерлерді басқа бір нәрсеге айналдырып, және т. б. қолдана отырып, ертегі құрастыруға үйрету.Бұл жаста балалар шығарманы қызығушылықпен тыңдайды, әңгімелерді түрлендіре біледі. Баланы шығармашылық қабілеттілігінен туындаған әңгімелеріне көңіл аударып, құрдастарының әңгімелерін тыңдауға бейімдеп, қиыншылық тудырған жағдайды, қол ұшын беріп, дұрыс емес жеріне түзету енгізу керек.

Бала тілін дамыту жұмысының негізгі мазмұны - сөздің жалпы ұғым беретін жағын меңгертуге көңіл бөліп, ойлау қабілеттерін дамыту, өз ойын еркін жеткізуін, қоршаған орта мен айналасындағы адамдармен еркін қарым - қатынасқа түсу, сөйлеу қабілеттерін қалыптастыру. Тіл мәдениетін игеру - баланың сәби шағынан іске аса бастайтын, біртіндеп жетілетін кезең. Сөздің байланысты айтылуы баланың тілдік және ақыл - ой дамуымен біртұтас жүреді. Мектеп жасына дейінгі бүлдіршіндерді өздерінің бойына шақ әдеби мұралармен сусындатып тәрбиелеу педагогтардың алдындағы міндеті.[5]

«Бала тілі – бал» деп бекер айтылмаған. Кішкентай баланың тілі енді шығып, былдырағанда қызық көріп сөйлететініміз бар. Алайда соңғы кездері баланың тілі кеш шығуы жиілеп барады. Бұған денсаулық сақтау саласының мамандары да алаңдаушылық білдіріп отыр. Әлбетте, баланың сөйлеу қабілетіне кері әсер етіп, оны бұзатын себептер көп. Бала құрсақта жатқанда анасының жиі ауруы, ұзақ уақыт емізік емген бала таңдайының дұрыс қалыптаспауы, қорқып секем алудан тұтығу пайда болуы секілді себептер тізіледі.Солардың ішінде баланың тілі ерте шығуына ата-ананың тәрбиесі маңызды рөл атқарады. Мәселен, Масару Ибуканың «3 жастан кейін кеш қалдыңыз» кітабында жақсы мысал келтірген. Онда бір отбасының тұңғышы олар жас, үйлері тар кезде өмірге келеді. Сондықтан ата-анасы баланың қасынан әркез табылып, үнемі сөйлесіп отыруды дағдыға айналдырады. Айналада болып жатқан барлық дыбыстарды, әңгімені естіп үйренген бала тілі тез шығып, өсе келе сөзшең, ашық, ойын жақсы жеткізе алатын болады. Ал, бірнеше жылдан кейін екінші сәби өмірге келеді. Қарындасына ата-анасы бөлек бөлме дайындап, тыныш, түрлі дыбыстардан аулақ жерде өсіреді. Қыздың өсе келе мінезі тұйықталып, көп сөйлемейді. Бұл баланың дүниеге келген күннен бастап түрлі дыбыстарды, адамдардың дауысын, сөйлеген сөздерін, әңгімесін естіп өсуі керектігін дәлелдейді. Бастапқыда бала тек ғана есту арқылы айналаны қабылдап, сөйлемесе де өзінің түсініп жатқанын ым-ишарамен білдіреді. Сол себепті кішкентай кезінен тілді және тіл ерекшеліктерін айыра білу қабілеті дамиды.

Тарихқа зер салатын болсақ, жастарға үлкен сенім артқан Мағжан Жұмабаев атамыздың тілі ерте шығып, төрт жасында хат танығаң. Баланың тілі ерте шығу үшін ата-бабамыз түрлі ырымдар да жасаған. Ал қазір 3-4 жасар балғындардың көпшілігінің тілі анық емес. Мұны күнделікті ортада да аңғарып жүрміз. Жоғарыда айтып өткендей бала тілінің кеш шығуының бірнеше себептерін бөліп көрсетсек:

- отбасындағы ата-ананың баламен сөйлесу әрекетінің жеткіліксіздігі;
- отбасындағы зорлық-зомбылық;
- отбасына және өзіне деген сенімнің жеткіліксіздігі;
- бала бойындағы артикуляциялық және психологиялық бұзылыстар;
- ана құрсағында жатқанда анасының түрлі инфекциялық және потологиялық аурулармен ауыруы;
- балабақшаға барғаннан кейін ортасынан бөлектенуі. Яғни, жалғыз өзі ойнауы т.б

- түрлі интернет ойындар, бала психикасына кері әсер беретін мультфилмдерді көру.

Бір сөзбен айтқанда баланың ата-ана назарынан тыс қалуы.Қоғамдағы ең өзекті мәселе де осы болып отыр.Ата-аналардың бала өміріне бейжай қарауы, қазақ балаларының тілдік қорлары қазақ тілінде шықпауы.Осы мәселелерді шешу жолдарын қарастырсақ:

- баламен отбасындағы адамдар сөйлесе білуі керек.Бірге ойнап, бірге қандай да бір мәселені шешу жолдарын іздеу керек;
- бала өзін барынша қауіпсіз сезінуі керек;
- егерде артикуляциялық мәселелер болса арнайы логопед маманмен жұмыс жасалуы керек.

Ал, психологиялық мәселелер туындаса бала психологымен байланыс жасалуы керек. Себебі, бұл екі мәселені шеше отыра баланы өзінің жаңа ортасында жайлы сезінуіне жағдай жасаймыз, біріншіден, қазақша тілді мультьфилмдерді көрсету керек, екіншіден, жоғарыда айтып өткендей ертегі және жаңылтпаштарды пайдалануға да болады.Тәрбиеші балаға тапсырма бере отырып отбасында да сол тапсырманың орындалуын қадағалау керек.

Осы тұста қосып айта өтуге болатын нәрсе-ойын. Бала ойын ойнап отырып ойланатын болғандықтан, балаға ойын барысында ата-ана және тәрбиеші балаға мейілінше қазақ тілінде сөйлеуі керек. Ойын барысында ойыншықтар да пайдаланылады. Қазіргі уақытта қазақ тілді сөйлейтін ойыншықтар жоқтың қасы. Дүкендерге бара қалсаңыз өзге тілде сайрайтын ойыншықтар өте көп. Бірақ, балаларға сандарды, тіпті әріптерді үйретететін көз қызығарлық ойыншықтар әлі де жеткіліксіз.Осы сияқты балаларға сөздік қорларын байытатын ана тілімізде сөйлейтін ойыншықтар көбейсе керемет болар еді. Барлық бала мультфилмдер көретіні бәрімізге белгілі. Бірақ өкінішке орай қазіргі уақытта ана тілімізде көрсетіліп жатқан мультьфилмдер жоқтың қасы.Бар болса да сапасы төмен немесе балаларға қызық емес.Сондықтан, қазақ тілді мультфилмдер мен ойыншықтар көбейту керек.

Жоғарыда айтып өткендей, ертегінің қай уақытта болмасын балаға пайдасы орасан зор. Баланың сөйлеу тіліне, ойлауына, қиялына ерекше әсер береді. Сондықтан болар, ерте уақыттарда әжелеріміз ертегі және аңыз әңгімелермен балаларын ұйықтатқан. Қазір дамыған ғасырда балалар ертегіні тыңдамақ түгілі, әңгімелесуден қалып бара жатыр. Біздің ұсынысым қазіргі дамыған заманда балаларға тым болмаса ұйықтар алдында YouTube желісінен қазақша ертегілер қосып көрсетсек, менің өзімнің практикамнан мысал келтірсем мен YouTube канал ашып аудиоертегілер жазып, кішкентай іні-сіңілілеріме тыңдатқаннан бері олардың ана тілінде сөйлеулері әлдеқайда жақсарды. Яғни, балаларға мейілінше қазақ тілді дүниелерді көбірек көрсетіп тыңдатқан сайын, балалардың да сөздік қорлары байып, ана тілінде сөйлей бастайды. Бала тілі өзінің ана тілінде шығады."Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте" дегендей енді өсіп келе жатқан балғындарымызға ана тілімізде сөйлеп, қазақ тілімізді өзіміз дәріптеп, қазақ тілінің мәртебесін көтеру өз қолымызда.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.Бакраденова А.Б.Мектеп жасына дейінгі балалар тілін дамыту теориясы мен әдістемесі Оқу құралы. 2-басылымы. - Алматы: Эпиграф, 2017.-352 бет.

2.Бакраденова А.Б.Мектеп жасына дейінгі балалар тілін дамыту теориясы мен әдістемесі Оқу құралы. 2-басылымы. - Алматы: Эпиграф, 2017. -352 бет.

3.https://bilim-all.kz/article/5186-SOILEU-TILININ-DAMU-KEZENDERI

4.Андабекова С. Мектепке дейнп педагогика,- Алматы, 2012.260-6

5.https://botana.biz/prepod/doshkolniki/ojkp3qgd.html

MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTLARIDA VA OILADA VATANPARLIK TUSHUNSHALARINI KOMPLEKS FAOLIYATLAR ARQALI TARBIYALASH

Nizomiy nomidagi TDPUMaktabgacha tálim metodikasi kafedrasi professori D.R. Babayeva,
Ajiniyoz nomidagi NDPImagistranti Abdullaeva Miyasar Sultamuratovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlari hamda oila hamkorligida olib boriladigan ishlar mazmuni yoritilgan bo’lib, undaota-onalarni bola tarbiyasining samarali usullari bilan tanishtirish va oilaning bola tarbiyasidagi ijobiy tajribalarni o‘rganib, ommalashtirish mazmuni yoritilgan.

Tayanch tushunchalar: bola, tarbiya, shavqat, tásir, oila, murakkab, natija, rejalashtirish, qóllab-quvvatlash, pedagogik kengash.

Аннотация: В статье рассказывается о работе дошкольных учреждений и семей во взаимодействии с родителями, знакомит родителей с эффективными методами воспитания детей, исследуется и распространяется положительный опыт семьи в воспитании детей.

Ключевые слова:ребенок, воспитание, сострадание, влияние, семья, комплекс, исход, планирование, поддержка, педагогический совет.

Annotation: The article tells about the work of preschool institutions and families in cooperation with parents, introduces parents to effective methods of raising children, explores and disseminates the positive experience of the family in raising children.

Key words: child, upbringing, compassion, influence, family, complex, outcome, planning, support, pedagogical advice.

Maktabgacha yoshdagi bolala ruchun bu, avvalam bor, uy bolalar bog‘chasi, ko‘cha, shahar, tabiat, odamlar, atrofdagi uylar, ularhar kuni kórishi mumkin bólgan joylar. Biz kattalar bolaga ushbu mójizani kashf qilish da yordam berishimiz kerak, ularni tabiat va kundalik hayot, ona yurtining tarixi va madaniyati bilan tanishtiramiz zarur. Bola vatan bilan tanishib, unisevishni boshlaydi va hayot uchun unga bólgan muhabbat tuyǵusini saqlaydi.Va bolalar buni qanchalik yaxshi bilsalar, bugungi kunda sodir bólay otgan xodisalarning mánosini shunchalik yaxshi tushunishadi va kelajakni shuncha aniq tasavvur qilishadi.Vatanni sevadigan insonx iyonat qilishga yoki jinoyatga qodir emas.Va bu bizning davrimizda juda muhimdir. Bola maktabgacha tálim tashkilotida egallagan eng yaxshi fazilatlarni oila sharoitida davom ettirib, oilada egallagan eng yaxshi fazilatlarni esa maktabgacha ta’lim tashkilotiida qóllansa, istalgan ijobiy natijalarga erishish mumkin.Tarbiyachilar oila tarbiyasiga doir tajribalaridagi ijobiy ishlarni kóribgina qolmay, balki uni qóllab-quvvatlash va shu asosida ota-onalar e’tiborini bola tarbiyasida xali xal etilmagan vazifalarga qaratishlari lozim. O’zbekistonRespublikasi PrezidentiSh.M.Mirziyoevning 2016-yil 29-dekabrdagi 2017-2021-yillarda maktabgacha talim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toǵrisida”gi PQ-2707-son Qarorda belgilangan maktabgacha talim tizimiga oid normativ huquqiy bazani takomillashtirish maktabgacha talim tizimining sifat va samaradorligini oshirishga qaratilgan vazifalar.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 7-fevral 2017-yildagi PF 4947-sonli Farmoning 1-ilovasi bilan berilgan 2017-2021-yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yonalishi boyicha Harakatlar strategiyasi”da ko’rsatilgan. Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari” nomli 4-bo‘limi da maktabgacha tálim tashkilotlari tarmog‘ini kengaytirish va ushbu tashkilotlarda bolalarning xar tomonlama intelektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun sharoitlar ni tubdan yaxshilash ko‘rsatib o‘tilgan.Yuqoridagi ishlarni rejalashtirish, tashkil etish va ularga raxbarlik qilishda mudira javobgar shaxs hisoblanadi.Ota-onalar bilan ishlash bóyicha yillik reja tuziladi. Bu reja pedagogik kengashda muhokama qilinadi. Rejada umumiy va guruxiy majlislar, ota-onalar uchun ochiq eshiklar kuni, suhbat va maslahatlar, otaliq tashkilotlarida kórgazmalar tashkil etish va konsertlar qóyib berish, shuningdek, bu tadbirlarni ótkazish vaqtlari va unga masul bólgan shaxslar belgilanadi.Ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning mavzulari va mazmuni tarbiyachi-metodistning rejasida va tarbiyachining kalendar rejasida aks etadi.Ota-onalar bilan ishlash bóyicha juda ko‘p ishlarni tarbiyachi – pedagog amalga oshiradi, chunki u bola tarbiyasida yuz berayotgan o‘zgarishlarni hammadan kóproq kóradi va bolalar hayoti bilan yaqindan tanish bo‘ladi. U ota-onalarga bolalar tarbiyasida ko‘proq nimalarga e’tibor berish kerakligi, ularni maktab ta’limiga tayyorlash, sog’lig’ini saqlash, ovqati va kun

tartibini to’g’ri tashkil etish va boshqalar sohasida tavsiyalar berib boradi.Maktabgacha ta’lim tashkilotiihing ota- onalar bilan hamkorlikdagi ishlar mazmuni.Tálim tashkilotlari va oila o’rtasida hamkorlik órnatishda mudira, pedagoglar jamoasi va ota-onalar birgalikda faol ishtirok etishlari lozim. Shundagina bola tarbiyasida kutilgan natijalarga erishish mumkin.Ota-onalar bilan ishlashda quyidagi alohida ish shakllaridan foydalaniladi: suhbatlar, maslahatlar, oilalarga borish, ayrim ota-onalarni maktabgacha ta’lim tashkilotiiga taklif etish, alohida esdaliklar va ko‘chma papkalardan foydalanish.Bolaning uyiga borishdan ko‘zlangan maqsad oila sharoiti, bolaning oiladagi hulqi qiziqishlari, ota-onasi va oila ázolari bilan tanishish, shuningdek, ota-onalarni bola tarbiyasining samarali usullari bilan tanishtirish va oilaning bola tarbiyasidagi ijobiy tajribalarni o‘rganib, ommalashtirishdir.Tarbiyachi bolaning uyiga tekshiruvchi sifatida emas, balki dóst, bola tarbiyasidek murakkab ishda yordam beruvchi sifatida borishi, oila a’zolari bilan nazokat va xushmuomalalik bilan munosabatda bo‘lishi kerak. Tarbiyachi har bir oilaga har gall borishidan avval óz oldiga aniq maqsad qóyishi, qaysi mavzuda suhbatlashishini oldindan belgilab olishi lozim. Ota-onalarga beriladigan savollar puxta o‘ylangan bo‘lishi kerak.Suhbat shunday tuzilishi kerakki, tarbiyachi bilan ota-ona bir-birlarini yaxshi tushunishlari, ular o‘rtasida ishonchli aloqa o‘rnatilishi darkor. Oilaga borishdan oldin tarbiyachi shu oila to‘g’risida (ota-onalarning fe’l-atvori, oilaviy munosabatlar, bolaning rivojlanish darajasi) tóģrisida málum tasavvurlarga ega bólishi kerak. Tarbiyachi ota-onalar hurmati va ishonchini qozonmoq uchun avval ota-onalarning bolaning ijobiy fazilatlari to‘g’risida fikr, mulohazalarini bilib oladi va bolaning uyidagi hayotini qanday tashkil etish kerakligi, unga nimalarni óqib, hikoya qilib berish mumkinligi, bolaning kun tartibi, uni oila mehnatida qatnashtirish, kattalarga xurmat ruhida tarbiyalash kabi ta’lim-tarbiya ishlari mazmuni va usullari bóyicha tavsiyalar beradi. Albatta, tarbiyachining oila bilan olib boradigan ishida bolaning yoshi, imkoniyatlari, óziga xos xususiyatlari e’tiborga olinadi.Oilaga borishning maqsad va mazmuni tarbiyachining rejasi va hisobotida, kundalik daftarida aks ettirilishi kerak. Tarbiyachi har bir bolaning oilasiga yiligi kamida 2 marta borishi kerak.Ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning mazmuni rang-barang bo‘lib, unda ayrim masalalar birgalikda muhokama qilinishi taqozo etiladi. Masalan:

- bolalarni tarbiyalashda oilaning roli, ota-onalarning vazifasi, bolalarni maktabga tayyorlash to‘g’risidagi qonunlar,;
- maktabgacha tarbiya tashkilotialarining yillik ish rejasi to‘g’risida;
- ota-onalar jamoatchiligining ishi haqidagi masalalar shular jumlasidandir.

Bu masalalarni jamoa bo‘lib muhokama qilish uchun ota-onalarning guruxi va umumiy majlislari, maslahatlar, konferensiyalar, ota-onalar kechalari kabi ish shakllari jamoa ish shakllariga kiradi.

Ota-onalar majlisi. Ota-onalar majlisiga Maktabgacha ta’lim tashkilotiidagi hamma gurux bolalarining ota-onalari, parallel guruxlar ota-onalari va bitta gurux bolalarining ota-onalari taklif etilishi mumkin.

Umumiy majlisda ota-onalarni maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish va tarbiyalash vazifalari, shu yilgi rejalar, ota-onalar qo‘mitasining faoliyati, oila tarbiyasidagi ilg’or tajribalar bilan tanishtiriladi. Bunda majlisda mudira yoki metodist-tarbiyachi ma’ruza qiladi, ota-onalar so‘zga chiqishadi, bolalar gapirishadi. Bular ta’lim-tarbiya ishidagi yutuq va kamchiliklarni aniqlab olishga imkon beradi, oila va jamoatchilik aloqasini mustahkamlaydi, ota-onalarning o‘z bolasining tarbiyasi uchun javobgarligini oshiradi, ularda maktabgacha ta’lim tashkilotiiga qiziqish uyg’onadi.Vatan-bubiztug’ilib, voyagaetayotganzamin, bubizqadrlaydiganqadriyatlarimiz, bumehnatkashhalqimiz, mahalla,ota-ona,oila,qoni-qoshnilarimiz,buajdodlarimizdanmerosqolganjonajonQoraqalpoqistonimiz.Inson uchun na molu-dunyo, na toju taxt vatan mehriga tenglasha olmaydi. Chunki, shu vatanda uning qovmu-qarindoshlari yashaydi. O‘ziga o‘xshagan millat vakillari, huddi uningdek qoshu ko‘zga, rang, tili va dili bir xil bo‘lgan kishilar, unga tanish va huzur baxsh etadigan ona tabiati mavjuddir. Vatandan ayriliq, inson uchun katta fojia sanaladi. Musofirlikda inson hech qachon shodon yashay olmaydi. Ko’ngli o’ksik, qalbi yarim bo’ladi.

Vatan,vatanparvarlik,vatanga etiqod sozlari doimo biri-ikkinchisini toldirishi,ifodalashini inobatga olgan holda, “vatanparvarlik” tushunchasini mazmun-mohiyatini tushunishi bolish lozim.

“O’zbekiston milliy ensiklopediyasi ”da vatanparvarlik-kishilarning ona-yurtiga, oz vataniga

muhabbati va sadoqatini ifodalaydi gan tushuncha bo‘lib,vatanparvarlik barchakishilar, xalq, millatlar uchun umumiy bo‘lgan asrlar davomida sayqallanib kelgan umum insoniy tuyg‘u,ma’naviy qadriyatlarning biridir.Tarixiy jihatdan vatanparvarlik kishilarning o‘z vatanlari taqdiri bilan bog‘liq ijtimoiy rivojlanish, xalqlarning o‘zlari yashayotgan hududning daxlsizligi va mustaqilligi yo‘lidagi kurashi jarayonida takomillashib kelgan his-tuyg‘ular jamlanmasihamdir.

Guruxdagi ota-onalar majlisida mazkur yoshdagi bolalarning ota-onalari uchun dolzarb bo‘lgan masalalar muhokama qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D.R. Babayeva “Nutqóstirish metodikasi”T.: Fan va texnalogiyalari
2009-yil. Ōquv qo‘llanma
2. Maktabgacha ta’lim tashkilotsining "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturiToshkent-2018-yil.
3. Shodmonova Sh. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi.Toshkent, «Fan va texnologiyalar» nashriyoti.2008 yil.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА БАЛАНЫ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНА ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР

Бекмагамбетова Роза Карпыковна- п.г.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ
Мирасбек Гүлім Сәрсенқызы-Абай атындағы ҚазҰПУ, магистранты

Аннотация: Мақалада мектеп жасына дейінгі балаларда салауатты өмір салты туралы идеяларды қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Салауатты өмір салты өмір сапасы мен ұзақ өмір сүруді белгілейді. Мектепке дейінгі білім беру теориясы мен практикасында салауатты өмір салты туралы идеяларды қалыптастыру біртұтас сипатқа ие және көптеген салаларды қамтиды. Балалардағы салауатты өмір салты туралы идеяларды қалыптастырудың негізгі міндеттері: денсаулық белгілері туралы идеяларды дамыту; салауатты физикалық мінез-құлық дағдыларын тәрбиелеу: көп қозғалу, пайдалы тамақ жеу, гигиенаны сақтау, психологиялық тыныштық, күнделікті ашық ауада серуендеу; күн тәртібін сақтауға үйрету; өз денсаулығыңыз бен жақындарыңыздың денсаулығына қамқорлық жасау қабілетін дамыту және т. б

Тірек сөздер: мектепке дейінгі жастағы балалар, салауатты өмір салты, мектепке дейінгі ұйым

Аннотация: В статье рассматривается вопрос формирования у детей дошкольного возраста представлений о здоровом образе жизни. Здоровый образ жизни устанавливает качество жизни и долголетие. Формирование представлений о здоровом образе жизни в теории и практике дошкольного образования носит целостный характер и охватывает множество областей. Основные задачи по формированию представлений о здоровом образе жизни у детей: развить представления о признаках здоровья; воспитать навыки здорового физического поведения: много двигаться, есть полезную еду, соблюдать правила гигиены, психологическое спокойствие, совершать ежедневные прогулки на свежем воздухе; научить соблюдать режим дня; развить умение заботиться о своем здоровье и здоровье близких и т. д.

Ключевые слова: дошкольники, здоровый образ жизни, дошкольное учреждение.

Annotation: In the article, the author considers the issue of formation of ideas about a healthy lifestyle in preschool children. A healthy lifestyle establishes the quality of life and longevity. The formation of ideas about a healthy lifestyle in the theory and practice of preschool education is holistic and covers many areas. The main tasks for the formation of ideas about a healthy lifestyle in children: to develop ideas about the signs of health; to cultivate the skills of healthy physical behavior: move a lot, eat healthy food, observe hygiene rules, psychological calmness, take daily walks in the fresh air; teach to observe the daily routine; develop the ability to take care of your health and the health of loved ones, etc.

Keywords: preschoolers, healthy lifestyle, preschool.

Мектеп жасына дейінгі балаларда салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселесі қазіргі педагогикадағы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады.Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы [1] дені сау баланы тәрбиелеуді, өз денсаулығына саналы

түрде қарауды, салауатты өмір салты негіздерін, қауіпсіз өмір сүру дағдыларын қалыптастыруды негізгі басшылыққа алады. Бағдарламада ересек топта физикалық қасиеттерді дамыту дағдысының негізгі мақсаты баланың денсаулығын сақтау және нығайту, дене шынықтыруға қызығушылықты арттыру, денсаулық сақтау технологиясын қолдана отырып, қимыл-қозғалыс тәжірибесін байыту, дене сапаларына және қимыл белсенділігіне қажеттілікті дамыту делінген. Сонымен қатар бағдарлама бірнеше міндеттерді алға қояды:

–балалардың денесін үйлесімді дамыту, спорттық, қимылды ойындарға, спортпен айналысуға қызығушылықты арттыру;

–дене сапаларын: күш, жылдамдық, төзімділік, ептілік, икемділікті қалыптастыру;

–негізгі қимыл түрлерін: жүру мен жүгіруді, секіру мен лақтыруды, қағып алуды, еңбектеу мен өрмелеуді, жеке мәдени-гигиеналық дағдылары жетілдіру;

–дене шынықтыру жаттығуларын орындауға қызығушылықты ояту, салауатты өмір салтын ұстануға тәрбиелеу;

–әртүрлі ұлттық қимылды ойындарға, жарыс сипатындағы ойындарға қызығушылыққа баулу;

–ойын барысында, спорт жабдықтарын қолдануда қауіпсіздікті сақтау.

Бұл міндеттердің маңыздылығын дененің қорғаныс қабілеті нашар қалыптасқан кішкентай балалар қоршаған ортаның жағымсыз жағдайларына төтеп бере алмауынан байқауға болады. Сондықтан сүйектердің, буындардың дұрыс және уақтылы жетілуіне, бел омыртқасының дұрыс физиологиялық қасиеттерінің қалыптасуына, аяқтың дұрыс жетілуіне, тыныс алудың тереңдігі мен ритағына үнемі ықпал етіп, тыныс алуды үйлестіруге ықпал ету қажет. Сондай-ақ, басты назар баланың қозғалысын жақсартуға, қозғалыс дағдылары мен дененің икемділігін, жылдамдық, күшке төзімділік сияқты қасиеттерді қалыптастыруға, күнделікті өмірде және дене шынықтыру сабақтарында қажет жеке және әлеуметтік дағдыларды дамытуға аударылады. Балаларды мектепке дайындау кезеңінде бүгінде олардың денсаулығын жақсарту мәселесі бойынша өсу үрдісіне ерекше назар аударылады. Бұл тұрғыда мектепке дейінгі білім беру теориясы мен практикасында салауатты өмір салты туралы идеяларды қалыптастыруға ерекше мән беріледі [2].

Физикалық дамыту балалардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, күн сайын ойын түрінде және дене шынықтыру ұйымдастырылған іс-әрекеті арқылы жүзеге асырылады.Осыған байланысты мектепке дейінгі білім беру мекемесінің жылдық жоспарына әр баланың ерекшеліктеріне байланысты салауатты өмір салтын сақтау және балалардың физикалық дамуын қалыптастыру бойынша сауықтыру іс-шаралары кіреді: ашық ауада дене шынықтыру, таңертеңгі жаттығулар, спорттық ойын-сауық, серуендеу, серуендеу, сергітетін сәттер, ұйқыдан кейінгі гимнастика, массаж, жалаң аяқ жүру, су процедуралары және т б.

Мектепке дейінгі білім берудің теориясы мен практикасында салауатты өмір салты туралы идеяларды қалыптастыру мынадай нәтижелер береді:

- мектеп жасына дейінгі балалардың денсаулығын нығайту;
- гигиеналық сауаттылықты арттыру;
- денсаулықты сақтау әдістері мен қағидаларын қалыптастыру;
- салауатты өмір салтының негіздері мен нысандарын білу;
- психопрофилактика және психогигиена әдістерін қолдану;
- өз денсаулығын сақтау үшін жауапкершілік;
- мектеп жасына дейінгі балалардың қозғалыс белсенділігін күшейту;
- әртүрлі жұқпалы және тән созылмалы аурулардың пайда болуынан сақтандыру [3].

Мектеп жасына дейінгі балалардың салауатты өмір салты туралы идеяларды қалыптастыру:

–біріншіден, адамның қоршаған жансыз және тірі табиғи ортамен жан-жақты үйлесу қабілетін қалыптастыру.

–Екіншіден, салауатты өмір салты-денсаулықты үйлесімді дамытуды, сақтауды және нығайтуды қамтамасыз ету мақсатында денсаулықты нығайтуға бағытталған іс-шаралар өткізу.

Осылайша, мектепке дейінгі білім берудің басым міндеттерінің қатарында балалардың өз денсаулығына және айналасындағылардың денсаулығына жоғары әлеуметтік құндылық ретінде саналы көзқарасын тәрбиелеу, салауатты өмір салтының рухани қажеттіліктері мен дағдыларын қалыптастыру, балалардың физикалық, психикалық, әлеуметтік және моральдық денсаулығын сақтау және нығайту айқындалған [4].

Салауатты өмір салты туралы идеяларды қалыптастыру нәтижесі мынадай педагогикалық жағдайларды жасау және іске асыру кезінде айтарлықтай табысты болуы үшін:

–мектеп жасына дейінгі балаларда кешенді қалыптастыру салауатты өмір салтының білімі мен нақты дағдылары;

–салауатты өмір салтын қалыптастыру кезінде балалар мен ересектердің бірлескен іс-әрекетіне ата-аналардың қатысуын жандандыру;

–баланың жеке басын дамытуға қабілетті заттық-дамытушы ортаны құру;

–әр мектеп жасына дейінгі баланың күн тәртібінде әр түрлі іс-әрекеттерді өзгерту;

–қоғамға қарсы көріністер: темекі шегу, алкоголизм, нашақорлыққа байланысты мектеп жасына дейінгі балаларда теріс мінез-құлықты тәрбиелеу.

–денсаулық пен салауатты өмір салтын өзін-өзі сақтауға бағытталған өз мінез-құлқын көрсету;

–білім беру мекемелерінде және жоғары оқу орнынан кейінгі педагогикалық білім беру жүйесінде кадрларды арнайы даярлау;

–денсаулық саласында оқыту мен тәрбиелеудің даму мақсаттары мен міндеттерін қалыптастыру бойынша педагогтің шығармашылық қабілеттерінің болуы ;

–педагогтарды, ата-аналарды және басқа да педагогтарды тарта отырып, оқу-тәрбие процесін және сауықтыру жұмысын ұйымдастыру.

Өскелең ұрпақтың салауатты өмір салты талаптарын сақтауы олардың салауатты өмір салтын білудің, біліктің және дағдылардың жиынтығы ретінде денсаулық сақтау құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал етеді. Салауатты өмір салты ұғымына келесі компоненттер кіреді: ұтымды тамақтану, дене шынықтыру, дененің жалпы гигиенасы, қатаю[3]. Біздің ойымызша, осы компоненттерді есепке алу мектепке дейінгі білім беру тәжірибесінде салауатты өмір салты туралы идеяларды қалыптастыру процесінде жұмыстың негізгі бағыттарын анықтайды.

Мектепке дейінгі білім беру практикасында салауатты өмір салты туралы идеяларды қалыптастыру бойынша жұмыс мыналарға бағытталған:

–мектеп жасына дейінгі балаларды салауатты өмір салтының негіздерімен таныстыру;

– зиянды нәрселерге байланысты профилактикалық жұмысты жүзеге асыру;

–балалардың салауатты өмір салтының теориялық және практикалық дағдыларын қалыптастыру;

Мектепке дейінгі білім беру тәжірибесінде салауатты өмір салты туралы идеяларды қалыптастыру олардың әлеуметтік ортасына байланысты — бұл отбасы және балабақша. Бұл жастағы балалар ересектердің мінез-құлқы мен әрекеттеріне әлі де еліктейді. Дұрыс өмір салтын ұстанатын ересектер балаларға денсаулығына жауапкершілікті сезінуге көмектеседі. Себебі болашақта баланың денсаулығы қандай болатыны ата-аналарға және тәрбиешілерге байланысты. Мектепке дейінгі жаста ересек адамның денсаулығының болашақ әлеуеті қалыптасады.

Бала кезінен бастап салауатты өмір салтының негізгі дағдылары мен жағымды әдеттерін қалыптастыру маңызды, олар уақыт өте келе адамның жалпы мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігіне айналады және осылайша жалпы қоғамның салауатты өмір салтын қалыптастыруға әсер етеді. Осылайша, жас ұрпақты жан-жақты дамыған, жоғары интеллектпен және қалыптасқан тұлғамен тәрбиелеу үшін дене тәрбиесі оқыту жүйесінде үлкен орын алады. Ал ол неғұрлым ертерек жүргізілсе, нәтиже соғұрлым нәтижелі болады.Шынында да, мектепке дейінгі кезеңде болашақ азаматтың дені сау, дұрыс қалыптасқан, жігерлі өсуіне, көпшіл дағдыларды қалыптастыруға көбірек көңіл бөлінеді [5].

Қазіргі балабақшада қосымша бағдарламалар мен инновациялық технологиялар қолданылады. Баланың интеллектін арттыру үшін күн сайын көптеген танымдық білім беріледі.

Баланы тұлға ретінде қалыптастыру кезінде оның физикалық дамуына назар аудару керек. Бала ағзасының дұрыс дамуы үшін-балабақшадағы сауықтыру және профилактикалық міндеттер күнделікті күнделікті режимде жүйелі түрде орындалуы керек. Денсаулықты жақсарту үшін баланы төзімділікке, шеберлікке, психологиялық және физикалық үйлесімділікке бейімдеу қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235

2. Петрова Т. И., Петров С. С. Формирование здорового образа жизни у дошкольников // МНКО. 2021. № 4 (89). URL: https://cyberleninka.ru/ (дата обращения: 27.01.2022).

3. Кузаева И. В., Фролова И. В., Чеснокова Л. Н. Формирование представлений о здоровом образе жизни дошкольников // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Психология. 2015. № 2 (18). URL: https://cyberleninka.ru/ (дата обращения: 27.01.2022).

4. Касьянова Л. Г., Литвинюк В. К. Формирование культуры здорового образа жизни у детей дошкольного возраста в ДОО // Вестник Шадринского государственного педагогического университета. 2016. № 1 (29). URL: https://cyberleninka.ru/ (дата обращения: 27.01.2022).

5. Терехин С.П., Хан А.В., Тағам гигиенасы бойынша таңдаулы лекциялар жинағы. – Қарағанды: 1998. – 280 б.

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ ҲАЙВОНОТ ОЛАМИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ ОРҚАЛИ АХЛОҚИЙ СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАЗМУНИ

Г.Х. Жумашева- п.ф.д, Ажиниёз номидаги НДПИ
Матжанова Гулзада - Ажиниёз номидаги НДПИ магистранти
Баймуратова Милена - Ажиниёз номидаги НДПИ талабаси

Аннотация: Ушбу маколада мактабгача ёшдаги болаларни ҳайвонот олами билан таништириш орқали ахлоқий сифатларини шакллантириш мазмуни ва ҳайвонот оламидан фойдаланиш аниқ мақсадга йўналтирилган педагогик фаолият жараёни хақида фикрлар берилган.

Калит созлар: мактабгача ёшдаги болалар, ҳайвонот олами, экологик дунёқараш, маънавий-ахлоқий сифатлар

Аннотация: В данной статье дается содержание формирования нравственных качеств дошкольников путем приобщения их к животному миру и педагогическому процессу использования животного мира.

Ключевые слова: дошкольники, животный мир, мировоззрение эколога, духовно-нравственные качества.

Annotation: This article gives the content of the formation of the moral qualities of preschoolers by introducing them to the animal world and the pedagogical process of using the animal world.

Key words: preschoolers, wildlife, ecologist's worldview, spiritual and moral qualities.

Мустақилликтан сунг Республикамизнинг жамият ҳаётининг барча соҳаларида туб ўзгаришлар содир бўлмоқда. Ушбу ўзгаришлар ижтимоий-ғоявий, иқтисодий, экологик ҳамда маърифий жиҳатдан ривожланиш ва тараққий этишнинг миллий модели сифатида эътироф этилаётган ғояларга асосланган, мазкур модел ўзида демократик ва инсонпарварлик тамойилларининг устуворлиги, ҳуқуқий давлатни барпо этиш эҳтиёжининг юзага келганлиги, ижтимоий ва ишлаб чиқариш жабҳаларида кенг кўламли ислоҳотларнинг олиб борилаётганлиги билан боғлиқ равишда ривожланмоқда. Давлат ислоҳотлари доирасида мактабгача таълим тизимини такомиллаштириш, ёш авлодда мустақил фикрлаш кўникма ва малакаларни шакллантириш, уларда юксак даражадаги маънавий-ахлоқий сифатларни қарор топтириш муаммоларини ижобий ҳал этилиши алоҳида аҳамият касб этади.

Мактабгача таълим ташкилотларида тарбияланаётган тарбияланувчиларнинг экологик дунёқараши, маънавий-ахлоқий сифатларининг шаклланишида мазкур давр ўзига хос ўрин тутади. Тарбияланувчи ҳам оила, ҳам мактабгача таълим ташкилотида ижтимоий

муносабатларни ташкил этиш, уларнинг мазмуни борасидаги илк билимлар тизимини ўзлаштириб, муайян тушунчаларга эга бўладилар. Тарбиячиларнинг касбий маҳорати ва тажрибаси мактабгача таълим ташкилотларининг тарбияланувчиларида экологик фаолиятни ташкил этишга нисбатан тўғри ёндашиш, бу борада маълум даражада масъулиятни ҳис этиш, табиат, атроф-муҳитга нисбатан эҳтиёткорона муносабатда бўлиш, кундалик режимга қатъий риоя қилиш, тенгдошлари билан ўзаро ўртоқ ва дўст бўлиш, дўстликни қадрлаш, турли йўналиш ва мазмундаги интерфаолли, ҳаракатли ўйинларни ташкил этишда маълум қоидаларга амал қилиш, хусусан, ҳалоллик, интизом, белгиланган тартибга риоя этиш, ўртоқларни қўллаб-қувватлай олиш, ҳайвонот оламини эъзозлаш, тўғри сўзлай олишга оид хислатларни қарор топишига замин яратилади.

Замонавий талабларга кўра бугунги кунда мактабгача таълим ташкилотларида янги йўналишларда тарбияланувчиларга дастлабки илмий билимлар моҳиятини англатишга ҳам эътибор қаратилмоқда. Хусусан, ижтимоий-ҳуқуқий, ахлоқий мазмундаги муносабатларни ташкил этиш жараёнида қўл келувчи билимлар, турли маҳсулотлар, жиҳозлар ва буюмларнинг қиймати ва софлигини белгилай олиш имкониятини берувчи иқтисодий билимлар, шунингдек атроф-муҳит, табиат билан инсон ўртасида кечадиган муносабатларни англаш жараёнида дастуриламал бўлиб хизмат қилувчи ҳайвонот оламига оид билимларни беришга қаратилган ҳаракатларни амалга ошириш мактабгача таълим ташкилотларида фаолият олиб бораётган тарбиячилардан замонавий билим асосларини чуқур эгаллаш, амалий кўникма ва малакаларга эга бўлишларини талаб этади.

Мактабгача ёшдаги болаларда ахлоқий тарбияни шакллантиришда ҳайвонот оламидан фойдаланиш аниқ мақсадга йўналтирилган педагогик фаолият жараёни ҳисобланади. Ушбу жараённи ташкил этишдан кўзланган бош мақсад мактабгача таълим ташкилотларида фаолият олиб бораётган тарбиячиларда мактабгача ёшдаги болалар ўртасида ахлоқий тарбияни таркиб топтириш; ҳайвонот оламидан фойдаланиш борасидаги амалий кўникмаларни шакллантиришдир. Бунинг учун қуйидаги вазифаларни ҳал этиш талаб этилади:

1. Мактабгача таълим ташкилотларида фаолият кўрсатаётган тарбиячилар томонидан ахлоқий тарбиянинг долзарблиги ҳамда ижтимоий аҳамиятининг чуқур англанишига эришиш.

2. Мактабгача таълим ташкилотлари тарбиячиларининг мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий тарбияси мазмунида ҳайвонот оламига оид маълумотлар моҳиятидан хабардор бўлишлари учун муайян шарт-шароитларни яратиш.

3. Тарбиячиларни мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий тарбиясини шакллантиришда фойдаланиш мумкин бўлган ҳайвонот оламига оид маълумотларни бера олувчи имкониятлар билан қуроллантириш.

4. Мактабгача таълим ташкилотлари тарбиячиларининг мактабгача ёшдаги болаларда ахлоқий тарбияни шакллантиришда ҳайвонот оламидан фойдаланиш. 1 4-

5. Мактабгача таълим ташкилотлари тарбиячиларида мактабгача ёшдаги болаларда ҳайвонот олами ахлоқий тарбия ташкил этиш жараёнида фойдаланишга нисбатан ижодий ёндошувни қарор топтириш.

Мактабгача таълим ташкилотлари тарбиячиларида ҳайвонот олами билан таништириш асосида мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий тарбиясини ташкил этиш борасидаги кўникма ва малакалар даражаси қуйидаги мезонларга кўра аниқланади:

1. Тарбиячилар томонидан мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий тарбиясида ҳайвонот оламидан фойдаланиш борасидаги педагогик эҳтиёжнинг ҳис этилиши.

2. Тарбиячиларнинг ҳайвонот оламига оид маълумотларга эга бўлишлари.

3. Тарбиячиларда ҳайвонот олами асосида мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий тарбиясини ташкил этиш кўникма ва малакаларининг шаклланганлик даражаси.

Мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий тарбиясини ташкил этиш жараёнида ҳайвонот оламидан фойдаланишга йўналтирилган фаолиятнинг назарий асосларини ишлаб чиқиш ўз навбатида ушбу фаолиятнинг амалий асосларини яратишни тақозо этади.

MAKTABGACHA TA`LIM TASHKILOTLARIDA O'QUV KONTENTLARINI YARATISH USULLARI

doc.M.Allambergenova, NDPI, Maktabgacha ta'lim fakulteti dekani, ilimiy konsultant
Sh.Yuldasheva- NDPI, Maktabgacha ta'lim mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta`lim toshkilotlarida zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiya imkoniyatlaridan keng foydalanish zarurligi va o'quv kontentlarini yaratish usullari haqida aytilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta`lim tashkilotlari, axborot-kommunikatsion texnologiya, kontentlar

Аннотация: В данной статье говорится о необходимости широкого использования возможностей современных информационно-коммуникационных технологий в дошкольных образовательных учреждениях и методах создания образовательного контента.

Ключевые слова: дошкольные образовательные учреждения, информационно-коммуникационные технологии, содержание.

Annotation: This article talks about the need to widely use the capabilities of modern information and communication technologies in preschool educational institutions and methods for creating educational content.

Key words: preschool educational institutions, information and communication technologies, content.

Maktabgacha ta`lim toshkilotlarida ta`lim va tarbiyani amalga oshirish va bilim, ko`nikmalarini shakllantirishda zamonaviy o`quv vositalarini yaratish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan asosiysi hisoblanadi. Ushbu vazifani bajarishda zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiya imkoniyatlaridan keng foydalanish zarur. Chunki bugungi kunning bolalari axborotlashgan jamiyat va texnikaviy asrda ulg`ayotgan va tarbiyalanayotgan shaxslardir. O`shbu omilni hisobga oladigan bo`lsak ta`limiy vositalar yaratishda va axborotlar bilan ishlash ko`nikmalarini shakllantirishda yangi o`quv adabiyotlarini yaratish maqsadga muvofiqdir. Yaratiladigan o`quv axborotlari ta`lim va tarbiyani kompleks amalga oshirish imkonini berishi zarur.

Insoniyat taraqqiyot yutuqlaridan, yangi texnologiyalar va tayyor mahsulotlardan bu yangiliklar qanday dunyoga kelganini o'ylab o'tirmasdan foydalanishga ko'nikkan. Bu mahsulotlardan biz foydalanishimiz uchun dasturchilar qanchalik uzoq va mashaqqatli yo'lni bosib o'tganini doim ham o'ylayvermaymiz. Axir mazkur yo'nalishlardagi mashaqqatli izlanishlarning poydevori ilmiy tadqiqotlar hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar aynan uning asosida quriladi. Shuning uchun ham axborotlashtirish darajasi rivojlangan davlatlar, yuqori texnologiyalar sohasidagi zamonaviy ishlab chiqaruvchi gigantlar ilmiy va amaliy tadqiqotlarga katta e'tibor qaratadi. Bisotida kuchli ilmiy jamoa va laboratoriyaga egalari bu tadqiqotlarga har yili milliardlab dollar mablag' sarflaydi va yuzlab, minglab patentlarni qo'lga kiritadi.

Bugungi kunda hukumatimiz tomonidan dasturiy mahsulotlar ishlab chiqarish va milliy bozorini rivojlantirish bo'yicha qator choralar ko'rilmoqda. Jumladan, mazkur sohaning normativ-huquqiy bazasi, moliyaviy-iqtisodiy, tashkiliy, kadrlar va boshqa jihatlarini takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, ta'kidlash lozimki, mazkur yo'nalish bo'yicha ilmiy-texnik salohiyatni shakllantirish muhim faktorlardan biri hisoblanadi.

Xorijning rivojlangan mamlakatlari tajribasi shuni ko'rsatadiki, istalgan mamlakatning asosiy boyligi - ilmiy-texnik va intellektual salohiyatdan iborat. Bugungi kunda dunyo mamlakatlarida iqtisodiyotni taraqqiy toptirish yo'lida intellektual va ilmiy-texnik salohiyatning birlashtirilishi tendensiyasi kuzatilmoqda.

MTT larida axborot kommunikacion texnologiyalardan foydalanishda tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar uchun o`quv kontentlarini davlat dasturi mazmuniga mos tayyorlash zarur.

Masalan, o'quv kontentlari o`rgatuvchi vazifasini bajarib bilimlarni egallashni amalga oshirishi kerak. Biz tamonimizdan yaratilgan o'quv kontentlarimizda alifbo (harflar, test, mashqlar), matematika (sonlar, testlar) qo`shimcha darslar (mening oylam, odam a`zolari, mevalar, sabzavotlar, uy xayvonlari, yavvoyi hayvonlar, qushlar, oshxona idishlari, kiyim-kechaklar, uy jihozlari, ranglar, shakllar, yil fasllari, yil oylari, hafta kunlari) joy olgan.

Bundagi har bir element rasmlar bilan berilgan va ovozlashtirilgan. Bilimlarni o`zlashtirganlarini tekshirish maqsadida o`zingni sinob ko`r ilovasida interaktiv topshiriqlar berilgan.

Bunda bilimlar nafaqat ko`rgazmali balki audio-vizual shakllarda namoyon etiladi. Bu esa tarbiyalanuvchilarda axborotlarni qabul qilish, ularni esda saqlash, qayta ishlash va uzatish kabi ko`nikmalarni shakllantiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo`lsak, maktabgacha ta`lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilar dastlabki bilimlarni o`zlashtirish ko`nikmalarini egallaydilar va ularda bazaviy bilimlar shakllantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoev. Maktabgacha ta`lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida. «Xalq so`zi» gazetasi 2017 yil 11 sentyabr` 181 (6875)-son.

2. “Ilk qadam” Maktabgacha ta`lim muassasasining Davlat o`quv dasturi. T. 2018 y.

3. Allambergenova M. Razrabotka i ispol`zovanie interaktivnых uchebnых kompleksov v uchebnom protsesse.// Vestnik Karakalpakskogo otdeleniya Akademii nauk Respubliki Uzbekistan – 2010. -№ 3 -95-97 str.

REZYUME: Bu maqolada o’quv kontentlarini tasvirlashda zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalanish haqida so’z yuritilgan.

REZYUME: В данной статье рассматривается использование

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA TA’LIM-TARBIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA USLUBCHI PEDAGOGIK MAHORATINING O‘RNI

N.Y.Madraximova -falsafa fanlari nomzodi (PhD), Ur DU dotsenti,
Gavhar Sobirova-UrDU magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha talim tashkilotida talim-tarbiya samaradorligini oshirishda uslubchi pedagogik mahoratining orni va vazifalari, mahoratini yanada oshirishida xalq og‘zaki ijodiyotidan xabardorlik va bahramandlik muhimligi haqida yozilgan.

Kalit so’zlar: maktabgacha ta’lim tashkoiloti, folklor asarlari, maqol, topishmoq, ertak, afsona, rivoyat, doston, og‘zaki drama, qo‘shiqlar, ermaklar, tez aytishlar,? Muloqat va bilimlilik

Аннотация: В данной статье написано о важности знакомства и приобщения к народному творчеству в повышении эффективности преподавания и обучения в дошкольной образовательной организации.

Ключевые слова: организация дошкольного образования, фольклорные произведения, пословица, загадка, сказка, легенда, повесть, эпос, устная драма, песни, забавы, скороговорки, Общение и знания

Annotation: This article is written about the importance of acquaintance and familiarization with folk art in improving the effectiveness of teaching and learning in a preschool educational organization.

Keywords: organization of preschool education, folklore, proverb, riddle, fairy tale, legend, story, epic, oral drama, songs, fun, tongue twisters, ? Communication and knowledge

Ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligi uning moddiy ta’minotidan qat’iy nazar, avvalo, pedagogning kasbiy mahoratiga bog‘liqdir. Pedagogning kasbiy kompetentligi bo‘yicha tadqiqot olib borarkan, N.M. Quchqorova, jumladan, shunday qarashlarini bayon qiladi: “Qobiliyat – bu kasbiy faoliyat shakllaridan biri bo‘lib, u ma’lum bir mavzudagi samarali faoliyat uchun zarur bo‘lgan bilim va tajribaning mavjudligini anglatadi” [1, 11].

Maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagog-tarbiyachilarining kompetensiyalari ko‘p qirrali bo‘lib, ular orasida uslubchi kasbiga so‘nggi yillarda alohida e’tibor qaratilmoqda. Uslubchi ta’lim sohasida eng so‘nggi yangiliklar, metodlar, uslubiy tavsiyalarni bera oladigan shaxsdir. Uslubchi ham rahbar, ham eng tajribali tarbiyachi bo‘lishi mumkin, u uslubiy faoliyat uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga oladi, uslubchi maqsadli pedagogik faoliyatni yo‘lga qo‘yadi va umumiy pedagogik faoliyatni muvofiqlashtiruvchi, optimallashtiruvchi shaxsga aylanadi, uning ta’lim- tarbiya jarayonidagi salohiyati, imkoniyatlari ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga egadir. Shuningdek, uslubchi maktabgacha ta’lim tashkilotining barcha ta’lim-tarbiya jarayoni uchun javobgar pedagog hisoblanadi. Shu sababli uslubchi-pedagog kasbiy mahoratni oshirish bo‘yicha doimiy ravishda izlanishda bo‘lmog‘i kerak. Uslubchining pedagogik mahoratini yanada oshirishida bizningcha, xalq og‘zaki ijodiyotidan xabardorlik va bahramandlik muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Folklor asarlari janriy jihatdan xilma-xildir. Bu haqda folklorshunos G. Eshchanova quyidagilarni qayd etadi: “Bolalar folklorining ko‘lami beqiyos cheksiz bo‘lib, uning namunalari xalq og‘zaki ijodining ertak’ rivoyat, maqollar, topishmoqlar, so‘z o‘yinlari, ermaklar, tez aytishlar kabi janrlarida namoyon bo‘ladi” [2, 5]. Darhaqiqat, maqol, topishmoq, ertak, afsona, rivoyat, doston, og‘zaki drama, qo‘shiqlar, ermaklar, tez aytishlar kabilar bo‘yicha yetarli ma’lumotga ega bo‘lish uslubchi-pedagogning kasbiy mahoratni egallashida o‘ziga xos omildir. Uslubchi-pedagog bu badiiy xazinaning, ayniqsa, ertak janri bo‘yicha ilmiy-nazariy bilimlarga ega bo‘lishi tarbiyachilarga ertaklarni tarbiyalanuvchilarga qay tarzda o‘rgatishlariga doir metodik tavsiyalar berishda muayyan ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, uslubchi imitatsiya, ya’ni taqlid san’ati bo‘yicha qobiliyatli bo‘lsa, tarbiyachilardan ham ertaklarni tarbiyalanuvchilarga aytib berishda ertak qahramonlaridan har birining xarakter va xususiyatlariga xos tarzda ovoz o‘zgartirishlariga erishishni talab qiladi. Bunday qobiliyat esa tarbiyachining bola qalbiga tez yo‘l topa olishida muhimdir. Chunki xalq shu qadar buyuk donolik bilan bolalar uchun ertaklar yaratganki, bunday asarlar ularni har tomonlama hayotga tayyorlashga xizmat qiladi. Hozirda amaliyotga tadbiq etilgan “Davlat talablari”da belgilab berilgan bolaning rivojlanish kompetensiyalari, jumladan, til, nutq,muloqot kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishda ertaklardan unimli foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti uslubchisining tashkilotchilik va yetakchilik qobiliyatlari, pedagogik jamoani birlashtirisha olish qobiliyati, muammoli vaziyatlarni tahlil qila olish qobiliyati, amaliyotchilarga va yosh mutaxassis kadrlarga to‘g‘ri yo‘nalish bera oldish qobiliyati alohida ahamiyatga egadir. Uslubchi yaxshi ma'ruzachi bo‘lishi, g‘oyani tinglovchilarga tushunarli tarzda etkaza olishi kerak. Muloqot va bilimlilik uslubchining ajralmas atributi bo‘lib xizmat qiladi. Uslubchi kasbi doimiy ravishda shaxsiy mahoratni oshirishni, kasbiy bilimlarini kengaytirishni talab qiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti uslubchisining asosiy vazifasi ta’lim tarbiya samaradorligini oshirish bo‘lib, bu jarayonda tashkilotda ta’lim yo‘- nalishini to‘g‘ri tanlashi, jamoada samarali ishlashi uchun uslubchi pedagoglar uchun aniq va to‘gri fikrni bildira olishi kerak. Amaldagi ta’lim metodlarini yetarli va to‘liq baholash va ta’lim loyihalarini mustaqil ravishda tuzish uchun uslubchi pedagogik bilimlarini doimo boyitib borishi lozim. Uslubchi ta’lim tarbiyaning samarador usullarini, yo‘nalishlarini, yangi pedagogik texnologiyalarning eng samarali va qiziqarli turlarini talim tizimiga tadbiq qiladi, yangi dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish shaklini o‘zi tanlaydi. Bu o‘quv ma'ruzalari, seminarlar, maslahatlar va treninglar jarayonida tarbiyachi-pedagoglarga yetkaziladi. Lavozimi bo‘yicha emas, balki kasbi bo‘yicha uslubchi bo‘lgan kishi har doim to‘g‘ri ish yo‘nalishini tanlaydi.

Uslubchi, birinchi navbatda, o‘z ishining aniq rejasiga va uslubiy dasturlar, tavsiyalar va ko‘rsatmalarni shakllantirish uchun zarur bo‘lgan dastlabki ma'lumotlarga ega bo‘lishi kerak. Uslubchining bevosita ishtirokida yangi ta’lim metodlari joriy etiladi va ta’lim jarayonida qo‘llab ko‘riladi. Uslubchi bola rivojlanishining yoki o‘qitishning turli an'anaviy va innovatsion usullaridan xabardor bo‘lishi va ularni ta’lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etishga doir uslubiy maslahatlarni bera olishi lozim. Uslubchi ishining o‘ziga xos xususiyati shundaki, u doimiy ravishda o‘z-o‘zini taftish qiladi, o‘z-o‘zini tanqidiy baholaydi, chunki u tomonidan boshqariladigan faoliyat sohasi ham doimiy ravishda rivojlanib borar ekan, u o‘z bilim va mahoratini muntazam ravishda nazorat qilib borishi zarur bo‘ladi.

Mamlakatimizdagi barcha maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat olib borayotgan uslubchilarning hammasi ham bir xildagi kasb mahoratiga ega bo‘lmaganlari singari tarbiyachi-pedagoglar jamoasi ham turlicha darajadagi pedagogik mahorat qirralariga egadirlar. Bizningcha, barcha turdagi maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi uslubchilarning pedagogik mahoratini belgilovchi umumiy mezonlar ishlab chiqilishi va ushbu mezonlarga to‘la javob berishlarini doimiy kuzatib boradigan ichki monitoring nazorati o‘rnatilishi maqsadga muvofiqdir.

Yurtimizdagi ilg‘or maktabgacha ta’lim tashkilotlarida, albatta, o‘z kasbining barcha sir-asrorlarini egallagan uslubchi-pedagoglar faoliyat yuritishadi. Ularning ish tajribalarini ommalashtirish masalasiga ham bugungi kunda yangicha yondashuvlar davr taqozosi hisoblanadi. Ya’ni ilg‘or uslubchining ish uslubidan fofydalanishga ruxsat olinishi, shu bilan birga, tajribalarni qo‘llashga ruxsat olgan ta’lim tashkiloti ijodkor uslubchini moddiy jihatdan rag‘batlantirishi ham maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Uslubchi tashkilotdagi har bir tarbiyalanuvchining shaxsi va faoliyatini rivojlantiruvchi, tarbiyalovchi, shakllanishiga yordam beruvchi yaxlit pedagogik jarayonni tashkil etishi, bu bosqichda har bir bolaning qobiliyatlarini inobatga olgan holda ularning qiziqishlari asosida shu faoliyat turlarini ko‘paytirish metodikasini qo‘llashi kerak. Jumladan, qurish-yasash va konstruksiyalashga qobiliyati bor tarbiyalanuvchilar bilan alohida mashg‘ulotlar sonini ko‘paytishi lozim.

Uslubchining o‘z ish faoliyati jarayoniga mana shu singari yondashuvlari bugungi kunda insonparvarlik tamoyilini amalga oshiradi va maktabgacha ta’lim tashkiloti ta’lim samaradorligini ta'minlaydigan omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.M. Quchqorova. Pedagogik kasbiy kompetentligi va kreativlik. Darslik**.** “Bookmany print”. Toshkent, 2022

2. G. Eshchanova Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqini o‘stirishda tez aytishlardan foydalanish. Uslubiy qo‘llanma. Urganch, 2020

BOLAJAQ TÁRBIYASHILARDI KÁSIPLIK – ISKERLIKKE TAYARLAWDIŃ ÓZINE TÁNLIGI

R.U.Nurjanova-NMPI Mektepke shekemgi tárbiya hám defektologiya kafedrasi docenti

Annotatsiya: Bolajaq tarbiyashilardi kasiplik-iskerlikke tayarlawdin ozine tanligi ham ozgesheligi.

Annotatsiya : Bul maqalaqa bolajak tarbiyashilardin kasiplik sheberligin asiriwdin ozine sayligi ham ozgesheligi, Shaxstıń hár tárepleme rawajlanıwı hám qániyge sıpatında kásiplik qáliplesiwi haqqinda aytilgan.

Gilt so'zler: kasiplik sheberlik, shaxs, kommunikativ kónlikpeler hám pedagogikalıq uqıplıq, rawajlanw

Аннотация: В данной статье речь идет об изменении качества профессии у детей раннего возраста, становлении профессии как фактора развития личности.

Ключевые слова: профессионализм, личность, коммуникативные способности, педагогическое мастерство, развитие.

Annotation: This article deals with the change in the quality of the profession in young children, the formation of the profession as a factor in the development of the individual.

Key words: professionalism, personality, communication skills, pedagogical skills, development.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoevtıń "2017-2021 jıllarda mektepke shekemgibilimlendiriw sistemasın jáne de jetilistiriw ilajları haqqında"ǵı qararında mektepke shekemgibilimlendiriwshólkemleri tarmaǵın keńeytiw, tájiriybeli pedagog kadrlar menen támiyinlew, balalardı mektep tálimine tayarlaw dárejesin tupten jaqsılaw, tálim-tárbiya procesine zamanagóy tálim baǵdarlamaları hám texnologiyaların qollanıw, balalardı hár tárepleme aqiliy, ádep-ikramlılıq, estetikaliq, fizikalıq rawajlandırıw ushın shárt- sharayatlar jaratıw máselelerine ayrıqsha itibar qaratıldı[1]. Respublikamızda mektepke shekemgi tálim sistemasında kóplegen reformalar ámelge asırılıp atır, olardıń barlıǵı tárbiyalanıwshılar hám tárbiyashı-pedagoglar mápleri jolında xizmet etiwi hám mektepke shekemgi tálim sapasın tupten jaqsılawǵa qaratılıwı - dáwir talabı bolıp tabıladı.

Shaxstıń hár tárepleme rawajlanıwı hám qániyge sıpatında kásiplik qáliplesiwinde onıń ámeldegi bilim dárejesi hám jeke qásiyetleri jetekshi orın iyeleydi. Sol sebepli de tálim-tárbiya processinde hár bir tálim alıwshıǵa arnawlı bir bilim, kónlikpe, ilimiy tájriybeler menen bir qatarda ayrıqsha jeke sipatlardı payda etiw názerde tutıladı. Bolajaq qániygeniń arnawlı bir bilim dárejesi hám jeke sıpatlarına tayanǵan halda payda etiletuǵın kásiplik bilim, kónlikpe hám ilimiy tájriybeler mektepke shekemgi bilimlendiriw tarawı qániygelerinde qatań shıdamlılıq, isenim, balajanlıq sıyaqlı sıpatlardıń quram tabıwına da xizmet etiwi kerek. Bolajaq mektepke shekemgi bilimlendiriw tarawı qániyge ushın itibarlılıq, balanıń barlıq is-háreketlerin qadaǵalaw, onıń beriletuǵın sorawlarıńıń mánisin anıq hám tuwrı ańǵarıw, waqıtında juwap qaytarıw, tálim alıwshılarǵa unamlı tásir kórsetetuǵın didaktikaliq jaǵdaylardı shólkemlestiriw sıyaqlı uqıplılıqlardı payda etiw zárúr áhmiyetke iye. Bolajaq pedagog-tárbiyashılarda túrli qarama-qarsılıqlar payda bolǵanda operativlik penen qatań qararlar qabıllaw, qarama-qarsılıqlardı saplastırıwǵa erisiw, jaǵdaylardı sınlıq kózqarastan bahalay alıw, balaǵa isenim, ózin onıń ornına qoya alıw sıyaqlı kásiplik kónlikpelerdi qáliplestiriw talap etiledi. Pedagog-tárbıyashılar óz xızmetleri dawamında kásiplesleri hám balalar jámááti arasında unamli ortalıqtı júzege keltire alıwları, jámiyette abırayǵa erisiwleri kerek. Bolajaq pedagog-tárbiyashılar, birinshi náwbette, dóretiwshi, keń oyda kózqarasqa iye, dúńyaǵa kózqaras hám oylaw, kúshli yad, joqarı dárejede sezimlik, óz-ózin basqarıw uqıplıqların ıyelewleri zárúr. Bolajaq mektepke shekemgi bilimlendiriwshólkemleri pedagoglarında bunday sipatlardıń payda bolıwında auditoriyadaǵı oqıw procesi menen bir qatarda pedagogikalıq ámeliyatda zárúrli orın iyeleydi. Talabalardıń pedagogikalıq ámeliyatda aktiv qatnasıwları, tájiriybeli metodistlar hám tárbiyashılardıń jumıs xızmetleri menen tanısıwları, olardan kásiplik uqıplıq sırların úyreniwleri keleshekte óz pedagogikalıq xızmetlerin nátiyjeli shólkemlestiriwleri ushın zárúr esaplanadı.Bolajaq pedagog - tárbiyashılardıń aldıńǵı tájiriybelerdi úyreniwleri olardıń óz kásiplik rawajlanıw dárejelerin obyektiv bahalawları, ámeldegi boslıqlardı waqıtında kóre alıwlarına kómeklesedi. Bolajaq pedagog-tárbiyashılar kásiplik rawajlanıwların támiyinlewge baǵdarlanǵan pedagogikalıq processti shólkemlestiriwde talabalardıń ámeldegi bilimleri, kásiplik meyilleri, mútajliklerin úyreniw kerek.

Bolajaq pedagog -tárbiyashılarda kásiplik qáliplesiw procesi kommunikativ kónlikpeler hám pedagogikalıq uqıplıqtı iyelewden baslanadı. Bolajaq pedagog -tárbiyashılardıń kásiplik tayınlıǵın támiyinlewge xızmet etetuǵın bilimlerdi olarǵa usınıwda zamanagóy jantasıwlar, koncepciyalarǵa tayanıw kerek. Soǵan qarap, bolajaq pedagog–tárbiyashılarǵa zamanagóy kásiplik bilimlerdi usınıwda xalıq aralıq tájiriybelerdi ayrıqsha esapqa alıw kerek. Sebebi mektepke shekemgi tálimniń búgingi kúngi rawajlanıw dárejesi, onı támiyinleytuǵın pedagogikalıq -psixologiyalıq bilimlerdi ózlestirmesten turıp, jetik qániyge bolıw múmkin emes.

Óz kásibin shın kewilden jaqsı kórgen pedagog shákirtlerine mehribanlıq penen óz qálewimen tálim-tárbiya beredi. Májburiy tálim-tárbiya beretuǵın tárbiyashılar bolsa bul máselege júzeki kóz qarasınan jantasadi.

Bolajaq pedagog-tárbiyashı óz kásibin tereń ózlestiriwi, pedagogikalıq processlerdi nátiyjeli basqarıw sheberligin iyelewi kerek. Onıń ushın ol balalarda jańa bilimler hám kónlikpelerdi payda etiwi, olardıń hár-túrli xızmetleri, biliw processlerin nátiyjeli basqarıw sheberligin iyelewi kerek. Ol, birinshi náwbette, tárbiyalanıwshılar arasında jámáátti qáliplestiriwi, olardı shınıǵıwlarǵa tarta biliwi, kásiplik kónlikpelerinen óz ornında paydalana alıwı talap etiledi.

Mektepke shekemgibilimlendiriw shólkemleri pedagog -tárbiyashıları tálim-tárbiyalıq iskerligi mazmunın tańlawda balalardıń jas qásiyetlerin esapqa alıwı zárúr. Tárbiyalanıwshılardıń jas toparlarına qaray, tálim-tárbiya formaları hám metodları da ózgeredi. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri tárbiyalanıwshılarına túsinikler hám maǵlıwmatlardı keńlew túsinik beriw talap etiledi.Balalarǵa, birinshi náwbette, minez-qulıq normalarına ámel qılıw zárúrligi uqtırıladı. Sol sebepli de mektepke shekemgi tálim processinen baslap, zárúrli normalar balanıń minez-xulqına sindiriledi. Mektepke shekemgibilimlendiriw shólkemlerinde balalardı sociallastırıw processinde olarǵa oyın, isendiriw, qadaǵan etiwusullari járdeminde pedagogikalıq tásir kórsetiledi.

Mektepke shekemgi bilimlendiriwshólkemlerinde pedagog -tárbiyashılar tárbiyalanıwshılar kúndelik iskerliginiń tikkeley shólkemlestiriwshisi hám de basqarıwshısı sıpatında kórinetuǵın boladı. Tárbiyalanıwshılar aldına qoyılatuǵın talaplar menen olardıń múmkinshilikleri arasındaǵı sáykeslikti támiyinlew pedagog -tárbiyashılar iskerliginiń zárúrli tárepin quraydı.

Mektepke shekemgibilimlendiriw shólkemleri bolajaq pedagog -tárbiyashılardıń pedagogikalıq ádep normalarına ámel etiwleri, sırtqı imidji, olardıń balalar menen ańsat til tabısıwlaripedagogikalıq iskerligi nátiyjeliligin támiyinleydi.

Páydalanǵan ádebiyat

1. Sh.M. Mirziyoyevning “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. T.:-2016y. 29-dekabr

MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTLARIDA SHAXSGA YUNALTIRILGAN TALIMNI TASHKIL ETISHNING AHAMIYATI

Sultanova N. – NMPI, Maktabgacha talim mutaxassisligi 1-kurs magistranti
Q.Tleumbetova – NMPI, Maktabgacha talim kafedrasi docent

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha talim tashkilotlarida shaxsga yunaltirilgan talimni tashkil etishning ahamiyati va yosh ota-onalar, ijtimoiy muhit va bolaning olamini o`zaro bog`langan va harakatdagi tizimini yaratish e‘tiborga molikdir. Bu tizimni o`rganadigan fanlar yangi yondashuvlar, tamoyillar, metod va qarashlar haqqida yozilgan.

Kalit so’zlar: maktabgacha ta’lim tashkiloti, bolaga yunaltirilgan ta’lim,
Erkin faoliyat turi, markazlar, asosiy tamoillar.

Аннотация: В данной статье отмечается важность организации личностно-ориентированного воспитания в организациях дошкольного образования и создания взаимосвязанной и активной системы молодых родителей, социальной среды и мира ребенка. Науки, изучающие эту систему, пишут о новых подходах, принципах, методах и взглядах.

Ключевые слова: организация дошкольного образования, детско-ориентированное образование, вид свободной деятельности, центры, основные принципы.

Annotation: This article notes the importance of organizing student-centered education in preschool education organizations and creating an interconnected and active system of young parents, the social environment and the world of the child.

The sciences that study this system write about new approaches, principles, methods and views.

Keywords: organization of preschool education, child-oriented education,

Type of free activity, centers, basic principles.

Bugungi kunda jahonning ilg'or mamlakatlarida ta'lim tizimini isloh etishga katta ahamiyat berilmoqda. Buning natijasida inson paydo bo'lishidan to umrining oxirigacha davom etadigan tarbiya va o'qitishni yaxlit ajralmas tizim deb qarashga va uni amaliyotga tatbiq etishga undalmoqda. Bunda yosh ota-onalar, ijtimoiy muhit va bolaning olamini o`zaro bog`langan va harakatdagi tizimini yaratish e'tiborga molikdir. Bu tizimni o`rganadigan fanlar yangi yondashuvlar, tamoyillar, metod va qarashlar bilan yanada boyib bormoqda.

Bunday zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishlar, ta'lim tizimining modernizatsiya qilinishi, uni tarkibiy jihatdan qayta qurish, ta'lim, fan, texnika va texnologiyalarning, iqtisodiyot va madaniyatning jahon miqyosidagi zamonaviy yutuqlarini hisobga olgan holda ta'lim dasturlarini o`zgartirib, yangilab borishni ko`zda tutadi.

Respublikamiz maktabgacha ta'lim tizimi sohasida ham ilg`or xalqaro tajribalarni ommalashtirish, tizimda faoliyat ko`rsatadigan pedagog xodimlarni kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini taklif qilish, maktabgacha ta'limga qo`yilgan davlat talablarini bajarish yo`nalishlarini belgilab berish, maktabgacha ta'lim dasturlarini takomillashtirishga oid takliflarni ilgari surish, sohaga oid davlat siyosatini amalga oshirishga yo`naltirilgan tavsiyalar ishlab chiqish kabi ustuvor vazifalarni belgilab olishga e'tibor qaratilmoqda.

Maktabgacha ta'lim uyg`un rivojlangan shaxsni tarbiyalash, bolani butun kelajagini belgilab beradigan bilim va qadriyatlarni yosh avlod qalbiga singdirishda juda muhim ahamiyatga ega bo`lgan muaassasadir. Maktabgacha talim tashkilotlarining har-xil turlari uchun turli variantlardagi dasturlarni tanlab olish, maktabgacha tarbiyaning barcha masalalari bwyicha malakali konsultatsiya xizmati ko'rsatish imkoniyatini yaratish va maktabgacha tarbiya va sog'lomlashtirish muassasalari tarmog'ini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish mexanizmini ishlab chiqish, rivojlanayotgan jamiyat talablaridan kelib chiqib ishni tashkil etish muh'imdir.

Bugungi kunda davlatimiz tomonidan maktabgacha ta'limga juda katta e'tibor berilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2016 yil 29 dekabrdagi «2017–2021yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida»gi PQ-2707-son qarori qabul qilindi va shu asosida dastur ishlab chiqildi. Mazkur qaror maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy dasturlar va texnologiyalarni tatbiq etish, farzandlarimizni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishlari uchun shart-sharoitlar yaratish kabi dolzarb masalalarni hal etishda muhim dasturulamal bo'lib xizmat qilmoqda. Binobarin, mazkur hujjatga muvofiq Maktabgacha talim vazirligi tomonidan 2018-yil 18-iyulda ―Ilk qadam‖ davlat dasturi qabul qilindi.

Maktabgacha ta'lim tasgkilotlarining yosh guruhlari uchun mo`ljallangan ta'limiy faoliyatning mavzuli rejasi guruh tarbiyachilariga yordam sifatida ishlab chiqilgan bo`lib, ushbu dasturdan erkin ta'lim faoliyati olib boriladi. Tarbiyachi ta'lim faoliyatiga bolalarning yosh xususiyatini inobatga olgan holda qo`shimcha kiritishi mumkin.

O'quv jarayonini mavzuli tarzda tuzish tamoyili hududiy, milliy, madaniy komponentlarni singdirish va bu jarayonda maktabgacha ta'lim muassasasi xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi.Bir mavzu doirasida kamida bir hafta ta'lim berilishi lozim. Mavzu guruh va rivojlanish markazlaridagi materiallarda o`z aksini topishi kerak.

Turli yosh guruhlarida o`zaro bog`liq o`xshash mavzularni kiritilishi ularning individual imkoniyatlariga muvofiq uyg'un rivojlanish va butun maktabgacha yosh davrining turli guruhlarida bolalarni rivojlantirishda o`quv maqsadlari birligini va uzluksizligini ta`minlash orqali ta'limiy maqsadga erishilishiga olib keladi.Maktabgacha ta'lim muassasalarida erkin ta'lim faoliyat turi 5 ta asosiy ta'lim markazlarida olib boriladi. Bular:

- Qurish-yasash va matematika markazi;

- Sujetli rolli o`yinlar va dramalashtirish markazi;
- Fan va tabiat markazi;
- San‘at markazi;
- Til va nutq markazi.

Maktabgacha ta‘lim tizimida pedagog tomonidan ta‘lim faoliyatini rejalashtirishda birinchi navbatda ta‘limni rivojlantirish vazifasi ilgari qo`yiladi va bunda bolaning o`ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, bola shaxsiga yo`naltirilgan ta‘limni tashkillashtirish lozim.

Bugungi kunda jahon maktabgacha ta‘lim tizimida italiyalik mashhur pedagog Mariya Montessorining mualliflik metodikasi juda keng tarqalgan. Bu pedagogik tizimning noan‘anaviy 10 ta qoidasiga quyidagilar kiradi:

1.Bola – asosiy e‘tiborda;

2.Pedagog bolaning diqqatini bo`lmasdan yo`naltiradi;

3.Bolalar atrofidagi muhit ularning qiziqishlariga qarab o`zgartiriladi; 4.Ba‘zi mashg`ulotlarda yoshlari har xil bolalar birga shug`ullanishi mumkin; 5. Bolalar mashg`ulotlarda erkin bo`lishi kerak;

6.Bola yakka o`ynash yoki tengdoshlari bilan shug`ullanishni o`zi tanlaydi; 7. Bolalar qancha xohlasa, shuncha vaqt shug`ullanadi;

8.Guruhda, hatto kattalar ham amal qiladigan qoidalar mavjud; 9. Bolaga o`z ishini o`zi baholashiga imkon beriladi;

10.Bola murojaatisiz yordam berish taklif qilinmaydi; Mariya Montessorining o`z davridagi butun insoniyatga quyidagi murojaati mavjud: “Bizda shunday muammo bor − kattalar rivojlanishning diqqat markazida turadi. Agar hokimiyat e‘tiborini bolalarga, ular qalbiga qaratsa, biz tinchlik hukm surgan dunyoni quramiz. Bilim – tinchlik qurolidir” deb keltiradi.

Bizga ma‘lumki, har bir bolaning nimagadir qobiliyati bo`ladi. Mana shu qobiliyatlarni iloji boricha ertaroq aniqlab, uni to`g`ri yo`naltirishga aynan mana shunday umumlashgan mashg`ulotlar imkon beradi. Chunki mashg`ulotlar davomidagi pedagogik texnologiyalar majmuyida bolalar ham o`ylaydi, ham o`ynaydi, ham biladi, ham bilganini tushuntirib beradi. Mashg`ulotlar jarayonida bir yo`nalishdagi pedagogik texnologiyalardan foydalanib qolmay, balki bir necha yo`nalishdagi pedagogik texnologiyalarni umumlashtirish, ya‘ni pedtexnologiyalar majmuasidan samarali foydalanish mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, maktabgacha ta‘lim muassasalarida olib boriladigan o`quv jarayonida bolalarni erkin faoliyatini ta‘minlashda bolalarning qiziqishi, xohishi, imkoniyati hisobga olinishi muhimdir. Sababi maktabgacha ta‘lim muassasasi hamda maktablardagi o`quv-tarbiya jarayoni bolalarning qobiliyati va layoqatini har tomonlama rivojlantirish, ularning shaxsini shakllantirishga qaratilgan. Mazkur jarayonning mahsuldorligi pedagogning bolalarni yaxshi bilishi, ta‘lim va tarbiyaning xilma-xil metodlarini qo`llashiga bog`liq. Albatta, biz bu borada jahon tajribasidan o`z milliy mentalitetimizga xos bo`lgan jihatlarni olishimiz maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. Sh.A.Sodikova. Maktabgacha pedagogika. T.: 2013
2. Ilk qadam. O’quv dasturi. T.: 2022

БОЛАШАҚ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМ МАМАНДАРЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКАСЫ ОЛАРДЫҢ ЖЕКЕ ЖӘНЕ КӘСІБИ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Таубаева Галия Закарьяновна- п.ғ.к, доценти Абай атындағы ҚазҰПУ

Аннотация:Мақалада болашақ мектепке дейінгі ұйымға білікті де білікті маман дайындаудағы практикалардың (оқу, педагогикалық, өндірістік) маңыздылығы, ерекшеліктері туралы сөз болады. Жоғары оқу орындарында алған теориялық білімдерін практикамен ұштастыруда тәрбиеші-педагогтің жауапкершілігі мен іздемпаздығы, белсенділігі мен шығармашылығы, икемділігі мен іскерлігі, көрініс табады.

Кілт сөздер:Студент-практиканттар, оқу практикасы, педагогикалық практика, өндірістік практика,мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік, танымдық, шығармашылық,

әлеуметтік дағдылары, бақылау, анықтау, бағалау, мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбиелеу-білім беру процесі т.б.

Аннотация:В статье рассматривается важность, особенность практики (учебных, педагогических, производственных) в подготовке будущего квалифицированного специалиста для дошкольной организации. В сочетании полученных в вузах теоретических и практических знаний находит отражение ответственность и целеустремленность педагога-воспитателя, активность и творчество, гибкость и умения.

Ключевые слова:Студенты-практиканты, учебная практика, педагогическая практика, производственная практика, коммуникативные, познавательные, творческие, социальные навыки дошкольников, контроль, выявление, оценка, воспитательно-образовательный процесс в дошкольной организации и др.

Annotation: The article discusses the importance, peculiarity of practice (educational, pedagogical, industrial) in the preparation of a future qualified specialist for a preschool organization. The combination of theoretical and practical knowledge obtained in universities reflects the responsibility and purposefulness of the teacher-educator, activity and creativity, flexibility and skills.

Keywords: Trainee students, educational practice, pedagogical practice, industrial practice, communicative, cognitive, creative, social skills of preschoolers, control, identification, assessment, educational process in a preschool organization, etc.

Қазіргі таңдағы білім беру жүйесін ізгіліктендіру, демократияландыру бағыттарының енуімен байланысты болашақ педагогтің психологиялық, педагогикалық тұрғыдағы дайындықтарын, яғни баламен дұрыс қатынасқа түсу икемдігін қалыптастыру, оны әдістемелік және теориялық жағынан дайындаумен қатар, орындайтын мақсаттардың негізгілерінің біріне айналып отыр. Педагогикалық үрдісте орын алып отырған өзекті мәселелерді тиімді жолмен шеше алатын, өз ісінің шебері деуге болатын, педагог-маман дайындау жоғары оқу орындарының міндеті болып табылады.

Жоғары оқу орындарында оқыту мен тәрбиелеу үдерісінде теориялық білім берумен бірге педагогикалық практиканы қазіргі заман талабына сай, мемлекеттік құжаттар негізінде, педагогикалық, психологиялық зерттеу жетістіктермен, алдыңғы қатарлы іс-тәжірибелермен сабақтастыра отырып жүргізудің мүмкіндігі мол.

Мектепке дейінгі білім беру мамандығы студенттерінің практикасы жоғары кәсіби және педагогикалық білім берудің ажырамас бөлігі болып табылады.

Практика - студенттердің педагогикалық танымдарын үйрету мен өзгертудің ерекше тәсілі. Практикадағы таным процесінің ерекшелігі – теориялық білімдердітәжірибелік қажеттілік сипатына қарай тереңдете отырып, жетілдіреді.

Қазіргі кезде, мектепке дейінгі ұйымда педагогикалық үдерістің әртүрлі аспектілерін модернизациялау кезінде студенттердің өзгеріске түсуі студенттер үшін жаңа танымдық қажеттіліктерді тудырады, рефлексияны белсендіреді, өзін-өзі жетілдіруге, кәсіби қызметке қатысты көзқарастарды молайтуға және болашақ педагогтің ойлау тәсіліне ықпал етеді.

Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында өтілетін кәсіптік практика - *біріншіден,* болашақ педагог-мамандардың кәсіби құзыреттілік көрсеткіштерінің жоғары,олардың қарым-қатынас барысында кәсіби проблемаларды шешуге дайын болуына, *екіншіден,* студенттің білім беру тәжірибесін жандандыруға мол мүмкіндік береді. Педагогикалық тәжірибеге заманауи тәсілдерді талдау жасау студенттердің педагогикалық іс-әрекетті меңгеруін ынталандырады, оның жаңамән-мағынасын ашуға, белсенді тұлғалық-кәсіби құзыреттілігін дамытуға жетелейді. Студенттердің кәсіптік практика барысында балалармен, педагогикалық ұжымымен және ата-аналармен нақты қарым-қатынас орнатуда әртүрлі кәсіби міндеттерді шешуді болжайды.

Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығында Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында (МЖМБС) көрсетілгендей, студенттердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруға үлес қосатын практиканың бірнеше түрі жүзеге асырылуда:

Біріншіден, олар - студенттердің алғашқы кәсіптік дағдыларын меңгеруге және мектепке дейінгі ұйымның оқу үдерісінде тәрбиелеу мен дамытудың маңызды міндеттерін шешуге

бағытталған оқу практикасы – 1-2 курстың 2-4 семестрінде 2 кредиттен (жалпы, 6 кредит, оқу-таныстыру);

екіншіден, 3 курс 5-6 семестрде өтілетін 4 кредит көлемінде (жалпы 8 кредит)психологиялық-педагогикалық практика, педагогикалық-әдістемелік практика, жазғы тәжірибе, «Мектепке дейінгі балалардың алғашқы күні») мамандандырылған мектепке дейінгі ұйымдарда өтілетінпедагогикалық практика практика болып табылады, ол студенттердің жалпы кәсіби құзыреттілігін арттыруға және жетілдіруге бағытталған,мектеп жасына дейінгі балалармен және педагогикалық ұжыммен қарым-қатынас барысында қалыптасқан мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

үшіншіден,4 курстың 7-8 семестрінде жалпы 19 кредит (5+14) өндірістік практика жоспарланады және тәжірибеде жүргізіледі. ***Оның мақсаты:*** **Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту Министрлігінің мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқыту мемлекеттік жалпыға міндетті білім стандартының (№348 бұйрық, 03.08.2022ж.) талаптарына сәйкес мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында білім беру процесін ұйымдастыру мен өткізудің кәсіби іскерліктері мен дағдыларын жетілдіру.** Бұл практика кезінде студенттер мектепке дейінгі ұйымда өтілетін барлық пәндер бойынша жұмыс жүргізеді. Айталық: тіл дамыту, қоршаған ортамен таныстыру, бейнелеу өнері (сурет салу, жапсыру, мүсіндеу), қарапайым математикалық түсініктерін қалыптастыру, дене шынықтыру,

Практиканың барлық түрлерін ұйымдастыру және өткізу барысында педагог-жетекшілер тарапынан жалпы міндеттер беріледі:

1. Студенттердің теориялық білімдерін нығайту, мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту пен тәрбиелеу жұмыстарында шығармашылық таныту;

2.Студенттердің кәсіби бағдарлануын қалыптастыру: мамандыққа деген қызығушылықтарын, кішкентай балаларға деген сүйіспеншіліктерін тереңдету және жетілдіру;

3. Студенттердің тұлғалық-кәсіби құзыреттіліктерін дамыту: еңбексүйгіштік пен тәртіптілік, адалдық пен шыншылдық, қайырымдылық пен ізеттілік, мақсатқа жету үшін талпыныс пен шыдамдылық.

4.Педагог-маманның кәсіби біліктілік талаптарына сәйкес келетін кәсіби дағдыларды қалыптастыру:

5.Студенттерге қарым-қатынастың тәсілдері мен әдістемесін үйрету, мектеп жасына дейінгі балалармен қарым-қатынас жасауды қамтамасыз ету;

6.. Студенттердің мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен дамытуға және олардың жеке сипаттамаларына сәйкес келетін технологияларын таңдау мүмкіндіктерін

Қойылған міндеттерді іске асыруда әр баланың жеке тұлғалық және зерделік даму аясын диагностикалау;топтағы психологиялық ахуалды анықтау;ағымдағы және перспективалық жоспарларды іске асыру; жеке бала және топтың даму динамикасын бақылау; мектепке дейінгілердің жас және жеке бас ерекшеліктерін ескере оқу-тәрбиелік міндеттерді анықтау;әртүрлі тәрбиелеу және дамыту әдістерін, құралдарын, тәсілдерді пайдалана отырып, педагогикалық үрдісті әдістемелік тұрғыда сауатты құра білу;ата-аналармен өзара әрекетте мақсаттар мен міндеттерге сәкес жұмыс формаларын таңдау;ұжымдық, топтық және жеке іс-әрекетті ұйымдастыру; балалар ойындарын ұйымдастырып оған басшылық ету; заттық дамытушы ортаны құру; балалармен тез арада ортақ тіл табу, әріптестермен, ата-аналармен қарым-қатынаста шыдамдылық, икемділік көрсету; т.б. мақсатын көздейді .

Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу білім бағдарламасы бойынша оқитын студенттер практика барысында алынған теориялық білімді нақтылайды;теориялық білімдерін практикамен байланыстырады; қажетті іскерлік пен дағдылары қалыптасады; жұмыс тәжірибесін меңгеріп, мектеп жасына дейінгі балалармен қарым қатынас жасау дағдыларын меңгереді.

Аталмыш ммамандық студенттерімен сауалнама жүргіздік:

1-сауалнама: «Практиканың тиімділігіне қандай факторлар әсер етеді?», деген сұраққа 3-4 курс студенттерімен сауалнама сауалнама жүргіздік: нәтижесінде 3 курс - 78%, ал 4 курс бойынша - 89% барлық практиканы өту уақытын арттыру қажет деп санайды. Сонымен қатар, кейбір студенттер, практиканың мерзімі маңызде емес, тек әрбір болашақ маманның ынта-

жігеріне, қызығушылығына және алған теориялық білімді іс-тәжірибеде байланыстыра алу қажеттілігін айтады.

Практиканың тиімділігіне ең басты фактор деп – мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбиеші-педагогтың сапалы білім алуы, яғни ондағы өтілетін пәндердің болашақ мектепке дейінгі мамандарға баланың жеке тұлға ретінде дамытудың әдіс-тәсілдерін меңгерту үшін, жоғары оқу орнындағы педагогикалық-психологиялық пәндер байланысын күшейтіп, оларды кіріктіре оқытуды қамтамасыз ету; әдістемелік пәндерді оқыту барысында пәнаралық байланыспен қоса олардың өзіндік ерекшеліктерін (мазмұны, мақсаты, құрылымы, оқыту әдістері т.б.) талдауға көңіл бөлу; мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың жалпыға міндетті білім стандарты, типтік оқу жоспарын, Үлгілік оқу бағдарламалары талаптарын жете түсіну; білім мен тәрбиені сабақтастық тұрғысында жүргізе білу; коммуникативтік мәдениеті қалыптасқан маман даярлау.

2-сауалнама: «Педагогикалық практикадан өтуге дайынсыңдар ма?» деген сұраққа студенттердің 88 % дайын, ал 12% -ы практикаға дайын емес екендігі анықталды.

Жүргізілген сауалнамаларда студенттер практиканың мазмұны бойынша берілетін тапсырмалардың ауырлығына, бағдарламаға сәйкес көп іздену қажеттілігін, кішкентай балалармен жұмыс істеу барысында қиындыққа тап болатынын айтады.

Осы жүргізілген сауалнама нәтижесі бойынша кафедрада талдау жасап, мектепке дейінгі ұйымда өтілетін практиканың (барлық түрлері бойынша) мақсаты мен мазмұнын жетілдіруге, оның нақты тапсырмаларын орындауға көмектесетін әдістемелік нұсқаулықтар мен бағдарламалар жасауға кірісті.

Кафедрада практиканы ұйымдастырудың тиімділігін арттыру үшін келесі жоспарлар қарастырылды: біріншіден, ҚР МЖМБС сәйкес практиканың мазмұнын жетілдіру үшін психологиялық- педагогикалық және әдістемелік пәндерді оқыту процесінде практикалық дайындықтарына көбірек көңіл бөлу; екіншіден, оқу жоспарының таңдау компоненттеріне кәсіби маман болуға қажетті пәндерді оқыту қажеттіліге, үшіншіден, практика мерізімін ұзартуға (академиялық күнтізбеге сәйкес) мән беріледі.

Ал, енді болашақ мектепке дейінгі ұйым тәрбиешілерінің оқу, педагогикалық және өндірістік практикаларының маңыздылығына тоқталайық.

1. «Оқу практикасы» -6 кредит, (1-2 курс, 2-4 семестр)

Практиканың мақсаты: студенттердің ерте жас балалармен қарым-қатынас жасау және педагогикалық жұмыс жасау бойынша практикалық дағдыларын қалыптастыру

Практика міндеттері:

- студенттердің ерте жас балаларының жас ерекшеліктері және олармен педагогикалық жұмыстың ерекшеліктері туралы білімдерін тереңдету; студенттерді әртүрлі типтегі мектепке дейінгі ұйымдардың ерте жас топтарындағы балалармен жұмыс істеу мазмұны мен әдістемесімен таныстыру; студенттерді ерте жас балаларын бақылауға үйрету, педагогикалық зерттеу әдістерін меңгеруге көмектесу: уақытты сақтау, жиналған материалды сандық және сапалық талдау; **болашақ тәрбиешілердің балалармен тұлғалық-бағдарлы қарым-қатынас орнату қабілетін қалыптастыру; педагогикалық қызмет мәдениетін жетілдіру (сөйлеу мәдениеті, қарым-қатынас мәдениеті, сыртқы келбет мәдениеті, тәрбиешілермен және ата-аналармен қарым-қатынас); студенттің өзін-өзі тану және өзін-өзі жетілдіру қажеттілігін ынталандыру.**

Оқу практикасын жүргізу нәтижесінде студент *білуі керек:* ерте жас балаларының жас ерекшеліктері және олармен жұмыс жасау формаларын; ерте жас балалармен жұмыс істеудің мазмұны мен негізгі әдістемелік тәсілдерін;тәрбие-білім беру процесін жоспарлауға және әдістемелік қамтамасыз етуге қойылатын талаптарды; ерте жастағы топ тәрбиешісінің функционалдық міндеттерін.

Оқу практикасын жүргізу нәтижесінде студент ***меңгеруі тиіс:*** **мектепке дейінгі ұйымда ұйымдастырылған іс-әрекетті жоспарлау және талдау, жұмыс жоспарын, циклограмманы жасау; ерте жас балалармен жұмыс істеу және педагогикалық процесті жүзеге асыру үшін әдістер мен тәсілдерді, материалды таңдау; -өткізілетін ұйымдастырылған іс-әрекетке көрнекі материал дайындау; балалармен, әріптестермен байланыс орнатуды; балалармен**

ойын әрекетіне түсуді; балаларды бақылау және жеке балаға диагноз жасауды; өзінің педагогикалық қызметінің мәдениетін жетілдіру.

2. Педагогикалық практика – 8 кредит (3 курс, 5-6 семестр)

Педагогикалық практика-бұл педагогикалық іс-әрекетте студенттердің теориялық білімдерін жүзеге асыруды қамтамасыз ететін болашақ мектепке дейінгі ұйым педагогтерін кәсіби оқытудың құрамдас бөлігі болып табылады.

Педагогикалық практика-бұл студент-практиканттың мамандандыруымен белгіленетін әр түрлі іс-шараларды жүзеге асыратын іс-шаралар кешені.

Педагогикалық практиканың негізгі компоненттері:

1. **Студенттің кәсіби белсенділігін және қабілетін дамыту. Ол болашақ тәрбиеші-педагогтің кәсіби қызметіне деген шығармашылық көқарасын, оқыту мен тәрбиелеуде әртүрлі әдіс-тәсілдерді, ерекше идеяларды қолдануды көрсететін басты сапа ретінде қарастырылады.**

2. **Болашақ мектепке дейінгі ұйым тәрбиеші-педагог қызметінің жан-жақты бағытылығы. Педагог студенттердің пәндік, оқу іс-әрекетін дамытуға және оны әдістемелік қамтамасыз етуге, тәрбие процесін тиімді ұйымдастыруға және нәтижелі өткізуге, зерттеу іс-әрекеті дағдыларын игеруге бағдарлануы тиіс.**

3. Студент-практиканттардың балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес педагогикалық технологияларды таңдап, оны пайдалана білу. Студент-практиканттың тұлғаға бағытталған өзара әрекеттесуді орнату мақсатында мәдени қарым-қатынас әдістері мен тактикасын меңгеруі;

3. Рефлексия дағдыларын қалыптастыру. Болашақ мектепке дейінгі ұйым тәрбиеші-педагогі өзінің, қабілетін, жұмысын, педагогикалық құралдары мен әдістерін, кәсіби шешім іздеу мәселесін және оны қабылдауды талдай білуі керек. Студент-практикант өз іс-әрекетін жұмыстың күрделілігін білуге және оларды жеңудің және алдын-алудың оңтайлы жолдарын табуға үйренеді.

3. Өндірістік практика -19 кредит (7-8 семестр)

Өндірістік практиканың мақсаты:

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту Министрлігінің мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқыту мемлекеттік жалпыға міндетті білім стандартының (№348 бұйрық, 03.08.2022ж.) талаптарына сәйкес мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында білім беру процесін ұйымдастыру мен өткізудің кәсіби іскерліктері мен дағдыларын жетілдіру.

Педагогикалық практика студенттердің өзін-өзі дамытуына, ізденуіне, өз икемдігі мен талантын анықтауына да көмектеседі. Себебі, қазіргі таңда педагогтер алдына қойылып отырған талаптардың басты бір саласы – педагогтің, жалпы адамның өзін-өзі бағалай білуі. Жетекшінің берген бағасынан гөрі адамның ішкі және сыртқы мүмкіндіктерін есептей отырып, өзін-өзі анықтауы оның бойындағы күш-қуатты шығарып қана қоймай, білімі мен тәжірибесін орынды жерінде, тиімді пайдалануына жағдай туғызады.

Жалпы алғанда жоғары оқу орнындағы педагогикалық практиканы жетілдіру мәселесіне арналған зерттеулер практика барысында мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбиелеу-білім беру жұмыстарын ұйымдастыру, педагогикалық практикаға басшылық жасауды жетілдіру, студенттердің педагогикалық біліктілігін қалыптастырудағы педагогикалық практиканың рөлін анықтауға бағытталған.

Педагогикалық практиканы ұйымдастыру, мазмұнын жақсарту әдістерін тынбай іздестіру өмір талабынан туындап отыр. Осының негізінде педагогикалық практика барысында студенттердің кәсіби бағыттылығын қалыптастырудың жолдарын анықтауды болашақтың еншісіне қалдырамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқыту мемлекеттік жалпыға міндетті білім стандарты/ҚР оқу-ағарту министрлігінің №348 бұйрығы, 03.08.2022ж.

2. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу жоспарлары(ҚР оқу-ағарту министрлігіінң №394 бұйрығы, 09.09.2022ж.

3. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгідік бағдарламасы /ҚР оқу-ағарту министрілігінің №422 бұйрығы, 14.10.2022ж.

4. Абылқасымова А.Е. Позновательная самостоятельность в учебной деятельности студента. Алматы: Санат, 1998. –149 с.

5. Халықова К.З. Жоғары оқу орнындағы педагогикалық практика. Алматы; АлМУ, 1999. – 102 б.

6. 6В01201-Мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеу білім бағдарламасы. /Абай атындағы ҚазҰПУ-ң ректорының бұйрығымен бекітілдген)-Алматы, 2022ж.

БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ ХАЛЫҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІНІҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Таубаева Галия Закарьяновна- п.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ доценти
Сағын Ұлболсын Кеңесбай қызы Абай атындағы ҚазҰПУ магистранты

Аннотация: Мақалада мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеуде қазақ халқының халық ауыз әдебиетінің тәрбиесіндегі дамытушылық, танымдық, тәрбиелік маңыздылығы туралы баяндалады. Халық ауыз әдебиетінің жанрлары, бесік жыры мен тұсау кесер жыры, халық даналығындағы төрт түлік мал туралы өлеңдердің, бала логикасын дамытуда жұмбақ пен ертегінің, «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйініндегі» мақал-мәтелдердің, баланың тілін ұстарту мен дүниетанымын дамыту мақсатында жаңылтпаштардың тәрбиелік құндылығы қарастырылады.

Түйінді сөз: Бесік жыры, тұсау кесер жыры, жұмбақ, мақал-мәтел, ертегі, жаңылтпаш

Аннотация: В статье рассматривается развивающие, познавательные, воспитательные значимости устной казахской народной литературы о воспитании детей дошкольного возраста. А также изучается колыбельные песни, стихи о животных, о значении загадки и сказки в развитии логики детей, пословицы и поговорки в целях развития языка и мировоззрения дошкольников.

Ключевые слова: Колыбельная, тұсау кесер, загадка, пословица, сказка, поговорка

Annotation: The article examines the developing, cognitive, educational significance of the oral Kazakh folk literature on the upbringing of preschool children. It also studies lullabies, poems about animals, the meaning of riddles and fairy tales in the development of logic of children, proverbs and sayings in order to develop the language and worldview of preschoolers.

Key words: Lullaby, tusau keser, riddle, proverb, fairy tale, saying

Елдік пен еркіндікті аңсаған қазақ елі бүгінде қоғам іргесін бекемдеп, саяси-экономикалық, әлеуметтік жағынан өркениетті елдер қатарынан орын алуда.

Қоғам дамуындағы өзгерістеріне орай халыққа білім беру әлемдік білім беру кеңістігіне еніп, жаңашалануда [1]. Білім беруді қоғам мүддесіне сәйкес қайта құру, оқыту мен тәрбиелеу мазмұнын жаңарту, әдебиет пен мәдениетті өркендету бағытында бірсыпыра шаралар жүзеге асырылып[2], мектеп жасына дейінгі балаларға жаңа стандарт пен үлгілік оқу бағдарламалары, оқу-әдістемелік құралдары жасалып, мектеп пен мектепке дейінгі ұйым өміріне енгізілді[3,4]. Мұнда көзделген ең басты мәселелердің бірі – болашақта қоғам мүддесін өтеуге қабілетті, жан-жақты дамыған, өз еліне сүйіспеншілігі зор тұлғаны қалыптастыру. Бұл міндеттер мемлекеттік құжаттарда Қазақстан Республикасының Конституциясында, «Тіл туралы» Заңында, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңдарында т.б. атап көрсетілген[5,6,7].

«Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасында білім беру саласындағы қолжетімділік пен теңдікті қамтамасыз етуді, оқыту үшін қолайлы жағдайлар мен орта жасау, білім беру сапасын арттыруды көздей келе, мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың қолжетімділігін және сапасын қамтамасыз етуді басты мақсат етіп отыр[8].

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алуы жаңа ұрпақты өз ана тілінде оқытуға, білім беруге, әдеби-мәдени мұраларымызды танып білуге мол мүмкіндік туғызды. Ата-бабадан бүгінгі күнге жеткен тарихи мұраларды таныту халық қазынасы – ауыз әдебиеті, балаларға арналған көркем әдеби шығармаларды кеңінен пайдалану арқылы жүзеге аспақ. Бұл жөнінде тұңғыш Президентіміз Қазақстан халқына жолдаған үндеуінде: «...біз тарихи ескерткіштерді, әдеби-

мәдени мұраларды таныта тәрбиелеуді мектепке дейінгі кезеңнен бастап үзіліссіз жүзеге асыруға тиіспіз. Осы арқылы жастарды адамгершілікке, өз еліне сүйіспеншілікке, патриоттыққа тәрбиелеуге тиіспіз», – дей келе, «бәріміз де бала кезімізде халық ауыз әдебиетінің баға жетпес бай мұрасымен сусындап өстік. Қазақ ертегілерін, батырлар жырын оқымаған қазақ баласы жоқ шығар деп есептеймін», – деген болатын[9].

Болашақ ұрпақты тәрбиелеу, білім беру үрдісінде оларды қан жақындығы емес, жан жақындығына баулу бүгінгі өмір талабынан туындайды.

Табиғат пен өмір әлемін поэзиялық өрнекпен біртұтас бейнеде суреттеп көрсететін, балалардың ойын орнықтырып, игілігіне айналдыруда, оларды сөз мәнісін түсінуге баулуда балалар әдебиетінің тәлім-тәрбиедегі мәні ерекше.

Балалар әдебиетін кеңінен зерттеген ғалым Ш.Ахметов республикамызда балалар әдебиетінің арнайы пән ретінде оқылуына, төл әдебиетіміздің үлкен бір саласы ретінде насихатталуына айтарлықтай үлес қосты. Ғалым Ш.Ахметов «Қазақ балалар әдебиеті» атты ғылыми еңбегінде тәрбие басы адамды әдептілікке үйретуді көздеген, әдепті, мейірімді болуға, адалдық пен шындыққа баулуды, сонымен қатар үлкенді, ата-анаңды сыйлауға үйретеді[10].

Балалар әдебиеті – халық ауыз әдебиетінен бастау алады. «Бесік жыры» — нәресте туғанда, шілдехана күні, оны алғаш рет бесікке бөлегенде айтылатын өлең. XIX ғасырда қазақ даласының танымал ағартушысы, қазақ халқының бірінші педагогы, балалар әдебиетінің атасы және оның негізін салушы Ыбырай Алтынсарин жасады. Ол балаларды өнер-білімге тәрбиелейтін, еңбекке баулитын, этникалық, эстетикалық тәрбие беретін өлеңдер мен әңгімелер жазды, онда жастарды оқуға, талаптанып талпынуға, білім алуға шақырды[11].

Ауыз әдебиеті шығармаларында халқымыз өзінің өмірін, тұрмыс-тіршілігін, күнкөріс қамындағы іс-әрекетін, дүние танымын, еңбек кәсібін, бастан кешкен тарихи жағдайларын, күйініш-қуанышын, таптық көзқарасын, арман-мүддесін бейнелеген.

Ауыз әдебиеті шығармаларын, ең алғашқы дәуірде сөз өнеріне бейім, шешен, талантты жыршылар шығарған. Бірақ та, ол заманда жазу өнері болмағандықтан белгілі, авторлардың аты-жөні сақталмаған ауызша жатталып, халыққа таралып, халықтық ауыз әдебиеті деп аталып кеткен. Алайда, ғасырлар бойы өңделе, жөнделе бүгінге жеткен қазіргі фольклорлық тарихи мұраларды бүкіл халық ұжымдасып жасаған деген ұғым тумаса керек.

Фольклорлық шығармалар да адам қоғамының даму кезеңдеріне қарай ұзақ дәуірді бастан кешкендіктен түр, мазмұн, тіл көркемдігі жағынан үздіксіз дамып қалыптасып отырған. Қоғамдық құрылыс өзгерістеріне қарай халық ауыз әдебиеті сол қоғамның әлеуметтік, тұрмыстық қарым-қатынастық мүддесі үшін қызмет атқарды. Мысалы, тұрмыс-салт өлең жырлары ертерек пайда болса, эпостық шығармалар, айналаны қоршаған дүниені, табиғатта болып жататын кездейсоқ, үрей туғызатын құбылыстарды түсінбегендіктен ертедегі адамдар дүниені жаратушы бір құдырет күші бар, бәрі тәңірінің ісі деп табынған кезеңдегі ауыз әдебиеті шығармалары мифтік сарында болған (отқа, суға табыну, күнге, айға бата жасау, діни ұғымдағы мерекелер т.б.). Халықтың арман-қиялынан туындаған күн сайын, ай сайын тез өсетін, ерекше ақыл күш иесі батырлар, қанатты сезімтал ат «Ер қанаты ат» деуі де осыдан.

Өзі ұшатын желмая кілем т.б. мифтік шығармалар өмірді, тыныштықты күнкөріс тірегі жер-су, табиғат амандығын ойлаған халықтың игі ой-арманынан туындаған[12].

Қай халықты алсақ та, оның өзіне тән тұрмыс-тіршілігін, күн-көрісі, әдет-ғұрпы, салты болатындығын білеміз. Мұның өзі сол халықпен бірге жасасып, оның тарихына өзінше ілесе жүретіндігін байқаймыз. Халық ауыз әдебиеті екіге бөлінеді. Біріншісі – **ауыз әдебиеті**, екіншісі – **жазба әдебиеті**. Ауыз әдебиеті жазу-сызу өнері болмаған кезде елдің тарихын, өмірі мен тұрмысын, өнері мен арман-тілектерін ауыздан ауызға тарап, ауызша айтумен сақталған. Ескіден қалған көркем сөздерді бүкіл ел болып үйреніп, түгелімен сақтайды. Ел болып кейінгілерге көркемдеп, әсерлі етіп айтып отырады. Ауыз әдебиеті осылай пайда болған. Халық ауыз әдебиетінің көптеген түрлері бар. Олар: тұрмыс-салт жырлары, бесік жыры, жұмбақтар, ертегілер, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, аңыз әңгімелер, батырлар жыры, т.б.

Қоғамдық өмірдің, экономикалық жағдайлардың, әр халықтың әдет-ғұрпы, салты, сана-сезімі, дүниеге көзқарасы, өзгеріп, дамып отырады. Сондай салт-дәстүрлерден туған жанрлар – **бесік жыры.**

Жас баланы бесікке салуды қазақтар қуаныш етіп, той жасаған. Онда айтылған өлеңдерден жас баланың дені сау, ер азамат болып болып өсуін халықтың тілейтіндігі де көрініп отырады. Бесіктегі жас баласын тербете отырып, аяулы ана көңіліндегі ой-арманын, жақсы тілегін білдіреді. Бесік жыры ауыз әдебиетінде ертеден келе жатқан жанр.

Халық бесік жырларында еңбекті сүюге, арам тамақ болмауға, адал еңбекті ардақтап, жырға қосады. Осы тұрғыдан келгенде, халық шығарған «бесік жырларының» мәні зор.

Қазақ халқының күн көрісі, тұрмыс-тіршілігі ***төрт түлік малға байланысты болған.*** Жесе - азық, кисе - киім, мінсе - көлік дегендей, көшпелі жағдайда болған, экономиканың басқа түрі дамымаған қазақ халқы үшін төрт түлік мал тіршілік тірегі болды. Өзінің тұрмыс-тіршілігіде осындай айрықша орын алған, пайдасы тиіп қызметі сіңген төрт түлік мал жайында қазақ халқы ерте заманда-ақ неше түрлі әңгіме, жыр, өлеңдер шығарған. Бұлардың бәрінде мал шаруашылығымен кәсіп еткен адамның төрт түлік жайындағы көзқарасы, ой-арманы, тілек мүддесі көрініп отырады.

Төрт түлік мал жайында шығарылған өлеңдерден ерте кездегі шаруа адамның психикасы, ой-арманы, тілек мүддесі айқын көрініп отырады. Қазақ халқы күн көрісі, тұрмыс-тіршілігі, төрт түлікке байланысты болғандықтан, адам баласы мал өсіруді негізгі кәсіп еткен.

Баланың ақыл-ойын дамытып, шығықтыра түсетін балалар фольклорынан үлкен орын алатын – ***жұмбақтар.*** Жұмбақ және оның шешуін табу ойлауға, ойлаған ісінің нәтижесіне жетуге жаттықтырады. Жұмбақтың шешуін табу баланың зейінін жетілдіріп, ықыласын арттырады. Баланың ойының ұшқыр болуы, әрекетке баулуға, ой-санасының белсене қызмет етуіне итермелейді. Жұмбақ балалардың ойлау қабілеттілігін арттыра түсумен бірге, ой жіберіп, айналадағы құбылыстың өзгешеліктерін ажыратып, ұқсастықтарын салыстырып, баланың фантазиялық ойын дамытатын жанр деп саналады. Жұмбақ бала бойындағы құпияны шештіру, айтқызу арқылы оларға өмірді танытады. Жұмбақтың балаларға пайдалы жағы – өз бойындағы құпияны шештіру, айтқызу арқылы оларға өмірді танытады. Жұмбақты шешуде бала ойланады, көп нәрсені есіне түсіреді, заттардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын іздестіреді, байқауға тырысады. Жұмбақ балалардың ойлау қабілетін арттыра түсумен қатар, олардың білген заттарының бәріне де ой жіберіп салыстырып, қорытынды жасауға және тапқырлыққа баулиды.

Халық ауыз әдебиеті үлгілерінің бірі - ***ертегілер.***Халықтық ертегілері – халық өмірін бейнелейтін фантастикалық негізге құрылған оқиғалы көркем шығарма.Ертегілер халқымыздың тарихын, тұрмыс-салтын, әдет-ғұрпын, нанымын, дүниетанушылық көзқарастарын білдіреді. Алдағы көп нәрселерді болжаған халық кейінгі ұрпақтарының тұрмыс-тіршілігін жеңілдетуді, табиғаттың мылқау күштерін өзіне бағындыруды, соны жеңуді ерте заманның өзінде-ақ арман етіп, қиял дүниесін кезеді.

Ертегінің бай фантастикасы балалардың ойына қозғау салып, өмірдің неше алуан сырларын танытады, сана-сезімі мен ақыл-ой қызметінің дамуына, ерте қалыптасуына көмектеседі. Ертегіні балалар сүйсіне тыңдайды, себебі ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа айтылып, әбден екшеліп, халықтың даналық, тапқырлық ой-пікірлері жинақталып, көркем, әрі жеңіл тілмен берілетіндігінде. Ертегі оқиғасы басталған жерден-ақ қызықты, ұшқыр қиялды болып келеді де, баланың ойын бірден қызықтырып, еліктіріп әкетеді.

Ертегі оқиғасындағы әр алуан кейіпкерлердің іс-әрекеттері, ол кейіпкерлердің тапқырлық, ерлік, айлакерлік іс-әрекеттері: аңқаулық мінездері балаларды таң-тамаша қалдырып, сүйсіндіреді. Ертегілердің осындай ерекшеліктері балалардың талғамын күшейтіп, сөйлеу мәдениетін, байланыстырып сөйлеуін дамытып, өз ойын жүйелі жеткізе білуге үйретеді. Қорыта келгенде, хайуанаттар жайлы ертегілер балаларды тәрбиелеу, өмірге үйрету, өнеге көрсетуге байланысты туған, сонымен қатар баланың бойында адами қасиеттерді қалыптастыруды көздейді.

Халық ауыз әдебиетінің фольклор жанрларының бірі - ***мақал-мәтелдер***. Олардың ерекшеліктері оның құрылысы мен мағынасы мектепке дейінгі ұйымдардың оқу-тәрбие

жұмыстарының мақсатына сай пайдаланылады. Мақал-мәтелдер балаларға терең ой салумен қатар, оларды көркем образды сөйлеуге жаттықтырады, сөз байлығын, сөздік қорын дамыта түседі. Мақал-мәтелдер балаларға терең ой салып, көркем, образды сөйлеуге жаттықтырып, сөздік қорын дамытады. Бала тәрбиесінде халқымыз асыл сөзін, даналық ойларын мақал-мәтелдер арқылы үлгі-өнеге ретінде ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отырған. Балаларға арналған мақалдар білім алуға, оқуға шақыра отырып, тәрбиелік мақсатын да жүзеге асыруды көздейді. Еңбек ету, білім алу, жақсы азамат болып өсу үшін тәрбиенің де жақсы болуы керектігі мақал-мәтелдерде толық қамтылады.

Жаңылтпаш– халықтық шығармалар ішінде баланы дұрыс та айқын сөйлеуге үйретететін, тілін дамытатын жанр. Жаңылтпаш – көбінесе мектеп жасына дейінгі балалар мен бастауыш мектеп оқушыларына лайықты шығарма. Олай дейтініміз, жеке дыбыстар мен айтылуы қиын кейбір сөздерді дұрыс сөйлеуге үйрету, ол көбінесе балаға ғана тән нәрсе.

Қазақ халқы баланың тілін ұстарту үшін оған сөз үйретіп, дүниетанымын дамыту мақсатында жаңылтпаштар ойлап шығарған. Сәбидің тілі шығып алғашқы сөздерді айта бастағанда кейбір дыбыстарды айта алмай қиналады. Тілін мүкістендірмей, мүдірмей сөйлеу үшін қиналып айтатын дыбыстырды және сол дыбыс кездесетін сөздерді жиі-жиі айтқызып, жаңылмай айтуға жаттықтырған жөн. Жаңылтпашты айтқызуда алдымен оны жаңылмай тез әрі бірнеше рет қайталау қажеттігін ескерген жөн. Баланың тілін дамытып, ойлау қабілетін арттыру үшін бірнеше әр түрлі дыбысқа байланысты білетін жаңылтпаштарын жатқа айтқызу. Бұл жастағы балалар неғұрлым жаңылтпашты көп білсе, соғұрлым олардың тілі тез ширап, дыбыстарды анық айтатын болады. Дыбыстарды анық, дұрыс айтса, сөзді дұрыс айтып, оның мағынасын меңгереді. Сонымен қатар, сөздерді бұрмалап айтпау үшін ойын айқын да дәл сөйлеуге жаттықтырады.

Өтірік өлең – қазақ халық поэзиясындағы ерекше қызықты, балалар құмарта тыңдап, қызыға жаттап алатын фольклорлық жанр. Өтірік өленді бүлдіршіндер ғана емес, үлкендер де сүйсіне тыңдайды, тіпті бүгінгі айтыста да бұл жанр тіріле, жаңа қырынан танылып жүр. Сол сияқты халық «Тазша баланың қырық өтірігі» жөніндегі ертегіні де ұрпақтан-ұрпаққа қастерлей жеткізіп келеді. Бұл өтірік өленнің қазақ фольклорындағы көне де дәстүрлі жанр екендігін көрсетеді.

Қорыта айтқанда, халық даналығы – «Бала балқыған қорғасын, оны қандай қалыпқа да құюға болады» деген болатын. Сондықтан, мектеп жасына дейінгі балаларды жастайынан халық ауыз әдебиетінің қайнар бұлағымен сусындатып, көкірек көзін ұлттық құндылықтарын, көркем әдебиетке деген қызығушылығын арттырып, жас ұрпақтың қиялын ұштап, тілін дамытып, арманын асқақтататып, ойната отырып ойға жетелеу т.б. болашақ мектепке дейінгі ұйым педагогтері мен ата-аналардың еншісінде екені баршаға аян. Ендеше, осы мақсатта еңбек етуге тырысайық!

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы Президенті Қ.Тоқаевтың «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына жолдауы –Астана, 2022

2. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамытудың моделін бекіту туралы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 15 наурыздағы №137 бұйрығы).

3. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің 2021 жылғы 03 тамыздағы №348 бұйрығы). –Астана, 2022 .

4. **«Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы»/** Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 14 қазан № 422 бұйрығы. – Астана, 2022

5. Қазақстан Республикасының Конституциясы. (30.08.1995ж. өзгер/тол. 08.08.2022ж.) . – Астана, 2022 .

6. Қазақстан Республикасының Тілдер туралы Заңы (11.07.1997 ж. № 151-I Қазақстан Республикасының Заңы 2008.21.11.)

7. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. 27.07.2007 №319-III (өзгерістер мен толықтырулар енгізілді 31.07.2018ж.). –Астана, 2018 .
8. «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы №726 қаулысы. –Астана, 2021 .
9. Қазақстан Республикасы тұңғыш Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. –Астана, 2018
10. Ахметов Ш. Балалар әдебиетінің хрестоматиясы. – Алматы: Мектеп, 1980.
11. Әуезов М. Әдебиет тарихы. –Алматы: 1991
12. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. –Алматы: Санат, 1996 –Б. 78-102.
13. Табылдиев Ә. Ұлттық тәрбие иірімдері. –Алматы, 2001.

BALALARGA TÁLIM-TÁRBIYA BERIWDE TÁBIYATTAN PAYDALANÍWDIŃ ÁHMIYETI

R.Sh.Aleuova p.i.k., Ájiniyaz atındaǵı NMPI

Annotatsiya: Maqalada mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerindegi balalardı hár tárepleme tárbiyalawda, talim-tarbiya beriwde tabiattan paydalaniwdin jollari ham ahmiyeti haqqinda jazilgan.

Gilt so’zler: mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemi, talim-tarbiya, tabiat taniw, sawbet, aqiliy tarbiya, ádep-ikramlılıq tarbiya.

Аннотация: В статье написано о значении природопользования в воспитании детей в дошкольных образовательных учреждениях.

Ключевые слова: дошкольное образование, воспитание, познание природы, беседа, интеллектуальное воспитание, воспитание вежливости.

«Tálim hám aǵartıwshılıq sistemasın jetilistiriw, mámleketimiz keleshegi bolǵan jaslardı zamanagóy bilim alıwǵa baǵdarlaw, barkamal jeke adamdı tárbiyalaw menen baylanıslı ekenin bizler jaqsi ańlaymız» - degen edi Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev [1:31].

Haqıyqatında da, búgingi kúnniń eń baslı wazıypalarınıń biri -jaslardı hár tárepleme, óz eliniń sadıq hám bilimli insanı etip tárbiyalaw máselesi. Ásirese, bunday wazıypalardı ámelge asırıw, bilim hám tárbiya beriwdiń tiykarǵı negizi bolǵan mektepke shekemgi jas dáwirindegi balalardı tárbiyalawshı pedagoglar, psixologlar hám tárbiyashılardıń eń tiykarǵı xızmeti bolıp esaplanadı. Sebebi, mektepke shekemgi jas dáwir, balalardıń eń sapalı hám mazmunlı bilim hám tárbiya alıwındaǵı eń tiykarǵı dáwirdi óz ishine aladı.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerindegi balalardı hár tárepleme tárbiyalawda tábiyattıń roline úlken dıqqat qaratılmaqta. Qorshap turǵan tábiyattı úyreniw balalardıń hár tárepleme rawajlanıwınıń bir qatar máseleleriniń sheshimin názerde tutadı. Ol balalardıń aqılıy rawajlanıwın ǵana qamtıp qoymay, al ósimlikler hám haywanatlar dúńyasınıń wákillerine insanıylıq qatnastı qáliplestiriwge járdem beredi. «Mektepke shekemgi tárbiya jasındaǵı balalardı tábiyat penen tanıstırıwda tálim-tárbiya procesinde olardıń sanasında átiraptı qorshap turǵan dúńya haqqında sezimlik tájiriybege tiykarlangan anıq bilimler payda etiw zárur» [2:46]. Tábiyattı úyreniw haqqında maǵlıwmatlar menen bir qatarda pedagog balalarǵa tábiyatta adamlardıń ózin tutıw qaǵıydaların anıqlawshı bilim beriwi shárt.

Úlken topar balalar tábiyatqa qanday qatnasta bolıw kerekligi haqqında maǵlıwmatqa iye boladı. Pedagogtıń sistemalı túrde miynet etiwiniń arqasında balalar barlıq tiri janzatlarǵa unamlı qatnasta bolıwdıń qaǵıydaların óz betinshe ajıratıp biledi mısalı, ósimliklerdi suwǵarıp turıw, tógin tógiw, qısta quslarǵa ǵamxorlıq etiw hám t.b.

Biraq tábiyat obyektlerine óz betinshe qatnasta bolıw hámme balalarda birdey jeterli dárejede rawajlanbaǵan. Bala kóshede júrgen jalǵız pıshıqtıń balasın qapa qılmawı múmkin, biraq onı awqatlandırmaydı da, terektiń shaqaların sındırmaydı, biraq sınıq shaqalardı baylamaydı da. Qorshap turǵan ortalıqqa haqıyqıy qatnastı tárbiyalaw, haywanǵa yaki ósimlikke járdem kórsetiw, olarǵa qarap turıwdıń kónlikpeleriniń rawajlanıwı – bul wazıypalardıń barlıǵı mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde sheshiliwi zárúr.

Sonday-aq, «tábiyat quralında ádep-ikramlılıq tárbiya beriw ushın mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemi maydanshalarına egilgen gullerge qaraw dawamında, hár bir guldi, nawsheni asırap abaylaw, gullerdiń topıraǵın jumsartıw, suwǵarıw, jabayı shóplerden tazalaw sıyaqlı jumıslardı orınlaw múmkin» [2:47].

Demek, tárbiyashılardıń aldında júdá úlken áhmiyetli másele turıptı – bul balalarda unamlı-baqlawshılıqtı emes, al unamlı-iskerlikli qatnastı tárbiyalaw. Hár bir balanıń ádep-ikramlılıq normalarına boysınǵan halda ósimlikler hám haywanlar menen qarım-qatnasta bolıwına itibar beriw lazım. Bul qaǵıydalar negativ halda emes (julma, baspa, sındırma), al unamlı halda (gúllerdi asıraw kerek, gúldáste ushın tek ǵana bir neshe danasın al hám t.b.) qáliplesiwi maqsetke muwapıq. Sol waqıtta bul qaǵıydalardı uǵıp alıwı tezirek hám ańsatıraq boladı.

Qaǵıydalar balalarǵa túrli jollar menen anıq ómirden alınǵan jaǵdaylarda, pedagogtıń túsindiriwi arqalı, kórkem ádebiyat arqalı jetkerilip beriledi.

Bunday jaǵdaylarda pedagogtıń roli júdá úlken: ol balalardıń sanasına haywanlar menen qarım-qatnas jasaw qaǵıydaların sińdiredi, balalardıń túsiniklerin bahalaydı, durıs sheshim qabıllawǵa járdem beredi, hár bir balada haywanlar ómiri ushın juwapkershilikti qáliplestiredi.

Aqılıy hám ádep-ikramlılıq tárbiya wazıypaların bir pútinlikte sheshiw ushın tábiyat haqqındaǵı ádep-ikramlılıq sáwbetler úlken áhmiyetke iye. Kórkem ádebiyatlar, tárbiyashınıń gúrrińleri, balalardıń ómirinen alınǵan waqıyalar bunday sáwbetler ushın material bola aladı. Ádep-ikramlılıq sáwbetlerdiń maqseti – minez-qulıq normaları haqqındaǵı bilimlerin bekkemlep ǵana qoymastan, al shıǵarmada súwretlengen waqıyanı balanıń ómirden alǵan tájiriybesi menen salıstırıwdan ibarat. Bunday sáwbetten keyin balalar ómirde ushırasatuǵın jaǵdaylarda qanday háreket etiw kerekligin kóz aldına ayqın keltiriwi kerek. Ádep haqqında sáwbetler ushın tańlanǵan kórkem shıǵarmalar ózin-ózi uslawdıń tayar sheshimin bermey, analizlep, básekilesip, pikirlesiwge májbúrleytuǵın bolıwı shárt.

Balalarda logikalıq pikirlewge hám olarda tábiyatqa ádep-ikramlı qatnasta bolıwdı qáliplestiriwge dóretiwshilik gúrrińler járdem beredi. Tárbiyashınıń bergen temasına balalar ózleri oylap tabatuǵın gúrriń shınıǵıwları, ásirese, áhmiyetli bolıp tabıladı. Mısalı, tábiyatqa járdem bergen qız hám bala haqqında.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń aqılıy tárbiya wazıypaların sheshiwde balalardı gúrriń aytıwǵa úyretiw, olar menen sáwbetler ótkeriwge itibar qaratıladı. Sebebi, sóz pikirlew menen tıǵız baylanısta boladı. Balalardı tábiyat haqqında gúrrińler aytıp úyretiwde gúrrińlerdiń túrlerine úlken itibar beriw kerek. Balalar obyektti úyrengende, tárbiyashı olardıń dıqqatın analizlew-sintezlewge qaratıwı lazım. Bul jerde obyektti táriyplewge, salıstırıwǵa úlken dıqqat awdarıladı. Sońlıqtan, mektepke shekemgi tálim mákemesi ámeliyatında gúrrińlerdiń hár túrligine úlken dıqqat qaratıladı.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı aqılıy tárbiyalawda qorshap turǵan tábiyat ayrıqsha orın tutadı. Balaǵa ol eń birinshi ret hámme nárseni ashqanday bolıp túyiledi, shekshektiń shırıldaǵanın, qardıń mayda-mayda sulıw bólekshelerden turatuǵının kórip úlken jańalıq ashqanday boladı.

Demek, mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń hár tárepleme bilim hám tárbiya alıwında, balalardıń bilim dárejesin bunnan bılay da jetilistiriwde tárbiyashınıń alıp baratuǵın jumısları oǵada áhmiyetli hám ullı.

Ádebiyatlar

1. Sh.M.Mirziyoev. Milliy taraqqiyot yo`limizni qat`iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko`taramiz. T.O`zbekiston 2017 y.-31 b.

2. Djanpeisova. G.E., Rasulxo`jaeva. M.A. Tabiat bilan Москва 2022 ISSN 2687-0142

SAHNALASHTIRISH FAOLIYATIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOIY-MADANIY MALAKASINI SHAKLLANTIRISH TENDENSIYALARI

Sh.M.O‘tamurodova - Maktabgacha ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi NavDPI

Annotatsiya: Maqolada sahna faoliyatinning uzoq tarixiy taraqqiyoti va sahnalashtirish faoliyatida maktabgasha yoshidagi bolalarning ijtimoiy-madaniy malakasini shakillantirish tendensiyalari haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: sahna faoliyati, maktabgasha yoshidagi bolalar, O‘zbek qo‘g‘irchoq o‘yini, tendenciyalar.

Аннотация: В статье говорится о длительном историческом развитии сценической деятельности и тенденциях формирования социокультурных умений детей школьного возраста в сценической деятельности.

Key words: stage activity, school children, Uzbek puppet theater, directions.

Sahna faoliyati uzoq tarixiy taraqqiyotga ega. Sahna faoliyati yer yuzi bo‘ylab hamma joyda bir vaqtda paydo bo‘lgan, ya’ni inson ibtidoiy hayot kechirgan paytlardan boshlab ularda turli marosimlarning vujudga kelishi bilan tomoshalar tashkil etila boshlangan. Bunda ovga chiqish oldidan o‘tkazilgan tadbirlar, diniy e’tiqodga doir, tabiat hodisalariga oid marosimlarda o‘z ifodasini topa boshlagan.

O‘zbekistonda sahna faoliyatining tendensiyalari bevosita qo‘g‘irchoq teatrining kelib chiqish tarixi bilan bog‘liq. O‘lkamizda qo‘g‘irchoq teatri an’analari eramizdan avvalgi VI-IV asrga, Ahmoniylar hukmronligi davriga borib taqaladi. Biroq, qo‘g‘irchoq teatri XIV asrga, Amir Temur hamda Temuriylar hukmronligi davriga kelibgina keng tarqala boshlagan.

Xalqimizda kattayu kichik-ko‘pchilikka xizmat qilgan XX asr o‘zbek sahnasi tarixida birinchi bor, Samarqandda 1914-yilda Mahmudxo‘ja Behbudiyning (1875-1919) “Padarko‘sh” pyesasi “Turon” teatr truppasi jamoasi tomonidan namoyish etildi.

Yana qo‘g‘irchoq tomoshalarining tarixiy taraqqiyotiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ipli qo‘g‘irchoq hamda qo‘lqopli qo‘g‘irchoq teatrlari alohida ommabop bo‘lgan.[3] Xalq qo‘g‘irchoq teatrini qo‘g‘irchoqbozlik va qo‘g‘irchoq o‘yin deb atashgan. O‘zbek qo‘g‘irchoqlari san’ati ilk bor O‘rta Osiyo va etnografiyasi bilan qizg‘in shug‘ullangan rus olimlarining diqqatini o‘ziga tortgan. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshida N.Ostroumov, N.Shishov, N.Likoshen, Y.Markov, L.Kostenko kabilar ilmiy izlanishlar olib borgan. Ular orasida P.A.Komarovning izlanishlari sahsinga sazovor. U XIX asr oxiri XX asr boshlarida o‘zbek xalq qo‘g‘irchoq teatr san’atiga qiziqib o‘rgana boshlagan va qo‘g‘irchoqlarni sotib olib to‘play boshlagan. Qo‘g‘irchoq tomoshalari repertuarlarini 1907-1908 yillarda yozma manbalarini shakllantira boshlagan. Komarov “Qo‘l qo‘g‘irchoq” ya’ni “Chodir jamol” teatri qo‘g‘irchoqlaridan 37ta va “Chodir xayol” teatri o‘yinchoqlaridan 47tasini to‘plagan. U qo‘g‘irchoqlarni restavratsiya qilmasdan, qanday holatda bo‘lsa shundayligicha sotib olavergan. Qo‘g‘irchoqlarning kattaligi 30-40 santimetrdan to odam bo‘yi keladiganlari ham bo‘lgan. Komarov ilmiy ishini oxiriga yetkaza olmay vafot etgan. P.A.Komarovning to‘plagan qo‘g‘irchoqlari va ma’lumotlari o‘zbek xalq qo‘g‘irchoq teatri madaniyatini o‘rganishdagi keyingi bir qancha ilmiy tadqiqotlarga manba bo‘lib xizmat qilgan. O‘zbek qo‘g‘irchoq o‘yini bilan astoydil va maxsus shug‘ullangan kishi – bu rus havaskor etnografi Pyotr Aleksandrovich Komarovdir.[1,b.6] Muhsin Qodirovning izlanishlaridan ma’lum bo‘lishicha P.A.Komarov Toshkentda tug‘ilgan. M.Qodirov o‘z izlanishlarida 1958 yilda qo‘g‘irchoqboz Tari Ashurov bilan uchrashib “Qo‘g‘irchoq o‘yin” nomli pyesani yozib oladi. Bundan tashqari, Tari Ashurovdan Qilich mehtar, Alla qovchoqboz, Turob mehtar kabi qo‘g‘irchoqbozlarning ijodi haqida ma’lumotlarga ega bo‘ladi. Yana shu yilning oxirida Doniyor Shohsuvorov bilan uchrashadi. Undan “Oftobxon va Moxtobxon”, “Yor So‘limxon” pyesalari yozib oladi. Yana Doniyor bobodan XIX asrda yashab o‘tgan qo‘g‘irchoqbozlar Sharof chala, Eshon Sadriddin, Zarif misgar haqida ma’lumot olgan. Bundan tashqari, Muhsin Qodirov o‘zining ilmiy ishlarida o‘zbek xalq mashhur qo‘g‘irchoqbozlaridan Obil Toshpo‘latov, Tojivoy Karimov, Bozorvoy Xolmatov, Xolmurod Siddiqov, Qullibobo Novvotov kabi qo‘g‘irchoqbozlar yashab o‘tganligini ma’lum qildi.

Toshkentlik Shofayzi(1870-1930), otasi Shomuhiddin, bobosi Shoazim, katta bobosi Shosolih ustazoda qo‘g‘irchoqbozlar bo‘lgan. Buxoro viloyati G‘ijduvon tumanidan Nasrullo Narziyev(1941)ning katta bobosi Jo‘ra qayroq, bobosi Hamro(1818-1910), otasi Narzullo(1908-1962)lar ustazoda qo‘g‘irchoq o‘ynatuvchilardan bo‘lishgan. G‘ishti qishlog‘ida ijod qilgan ustazoda Xolmurod bobo (1897-1967) mohir qo‘g‘irchoqboz bo‘lgan. Uning otasi Siddiq Kalon(1858-1940), bobosi Abdukarimxo‘jalar(1800-1070) o‘z zamonasining mashhur qo‘g‘irchoqbozlari bo‘lishgan. Bulardan tashqari, XVIII asr oxiridan to XX asr o‘rtalarigacha yana o‘nlab ustazoda qo‘g‘ichoqbozlar Zarif misgar, Sharif siyoh, Qori hoji, Sharof chala, Arslon zochabozi, Aziz bobo, Novvoy lug‘tagboz, Mahmud mehtar, Karim Majid, Hamro bobo, Azimburun, Orifjon Otajonov, Tursunboy Abdujabborov, G‘ofur Xol parang, Qilich mehtar(fors. — ulug‘, janob) kabilar yashab ijod qilib o‘tishgan. Ular boshqa qo‘g‘irchoqbozlar kabi bayramlarda, to‘ylarda, bozorlarda, insonlar ko‘p to‘planadigan joylarda kim nima bersa shunga qanoat qilib tomoshalar ko‘rsatishgan. Bu sahna tomoshalarining rahbari korfarmon deb atalgan. U jamoa boshlig‘i, ish boshqaruvchi, rejissor, bosh rol ijrochisi bo‘lgan. Sahna tomoshalari kulguli, nasihatli, achchiqlanarli, goho mazahli bo‘lib insonlarga xush yoqqan. Qo‘g‘irchoq teatrlari repertuarlariining yozma manbasi bo‘lmasdan og‘izdan-og‘izga, ustozdan-shogirdga, otadan-o‘g‘ilga harakatlarini uzoq mashq qilish, so‘zlarini yodlash, takrorlash, qunt bilan o‘rganish orqali o‘tib kelgan. “Chodir jamol” teatri odatda bolani beshikka solish, sochini olish, uylantirish munosabati bilan o‘tkaziladigan to‘y marosimlarida, xalq sayllarida ko‘rsatilgan. “Chodir xayol” teatr tomoshasi faqat xalq bayramlarida namoyish qilingan. Bunday qo‘g‘irchoq teatrlarda masxarabozlik, maymunbozlik, nayrangbozlik, olovbozlik kabi jismoniy o‘yinlarni ham qoyilmaqom qilib o‘ynashgan ekan. Bundan tashqari, qo‘g‘irchoqlar “Ufor”, “Dodarakam”, “Tanovar”, “Lazgi”, “Andijon polkasi” kuylariga jozibali, chiroyli, yuqori saviyadagi professional tarzda raqs namoyish etishgan ekan. Qo‘g‘irchoq teatri tomoshalarida g‘ijjakchi, doirachi, nog‘orachi, surnaychi singari mashshoqlar, raqqoslar, xonandalar faoliyat ko‘rsatishgan. Qo‘g‘irchoqlarni yasovchilar, o‘ynatuvchilar, mashshoqlar, raqqoslar, xonandalar, sirk janglyorlik mashqlarini ko‘rsatuvchilarning barchasi usta, mohir qo‘g‘irchoqbozlarning o‘zlari bo‘lishgan ekan. Bu sahna tomoshalarida qo‘g‘irchoq o‘yin bilan birga kuy, qo‘shiq, raqs va jismoniy-sirk o‘yinlari ham namoyish etilgan. Qo‘g‘irchoq teatrining dunyoda tanilgan **to‘rt turini** alohida ajratib ko‘rsatish mumkin: bular – qo‘lga kiyib o‘ynatiladigan, ip bilan boshqariladigan, soyasi tushiriladigan va aktyori ko‘rinadigan qo‘g‘irchoq tomoshalaridar[1,b.16]. Qo‘lga kiyib o‘ynatiladigan – **“chodir jamol”**, ip bilan boshqariladigan – **“chodir xayol”**, soyasi tushiriladigan – **“chodir xayol”** hamda aktyori ko‘rinadigan – sahnaga **jonli qo‘g‘irchoq** timsolida sahnaga chiqishni tushunish mumkin.

Qo‘g‘irchoq teatrining san’at sifatida kelib chiqishi to‘g‘risida ham ikki nazariya hukmron. Biri – bolalar o‘yini qo‘g‘irchoq teatrining dastlabki ko‘rinishidir, deb hisoblaydi. Ikkinchi nazariya qo‘g‘irchoq nazariyasining kelib chiqishini niqobdorlar teatriga bog‘lab tushuntiriladi[1,b.17]. Niqobdorlar teatriga bog‘lashining sababi qadimgi xalqlarning marhumni eslab, niqob yasab, u yaqini bilan o‘sha davrlarda sahnaga niqobda chiqishgan. O‘zbekistonda ruslarning tashabbusi bilan qo‘g‘irchoq teatr tomoshalari endi bolalarga xizmat qila boshladi.

Sahnalashtirish faoliyatida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy-madaniy malakasini shakllanish tendensiyasi:

- ✓ 1928-yilda rus yosh tomoshabinlar teatri tashkil etiladi.
- ✓ 1930-yilda “Petrushka” nomli rus qo‘g‘irchoq teatri faoliyat yurita boshlaydi.
- ✓ 1932-yilda Toshkent, Samarqand, Buxoroda rus tilida ishlovchi qo‘g‘irchoq teatri uyushmalari ishlay boshlaydi
- ✓ 1936-yilda Toshkentda o‘zbek qo‘g‘irchoq teatri faoliyat yurita boshlaydi. Unda Po‘latjon Doniyorov katta ximat qilgan.
- ✓ 1939-yil 19-martda Respublika qo‘g‘irchoq teatri tashkil etiladi. Bu teatrga Yo‘ldosh A’zamov rahbar etib tayinlanadi.
- ✓ 1961-yilda YUNESCOning Xalqaro teatr instituti IX konfederatsiyasining delegatlari tomonidan “27-mart – Xalqaro teatr kuni” deb e’lon qilingan. Hozirgi vaqtgacha har yili 27-mart kunini 100dan ziyod mamlakatlar teatr san’ati xodimlari kasb bayrami sifatida nishonlashib kelishmoqda.

✓ 1968-yilda Andijonda “Lola” nomli qo‘g‘irchoq teatri tashkil topadi. Bu qo‘g‘irchoq teatrlarning barchasi bolalar va kattalarga xizmat qilar edi.

✓ 1971-yil 10-martda O‘zbekiston teatr jamiyatida “Bolalar estetik tarbiyasida teatrning ahamiyati” mavzusida ijodiy konferensiya bo‘lib o‘tadi.

✓ 1978-yilda Samarqand davlat qo‘g‘irchoq teatri ish boshladi.

✓ 1982-yilda Buxoro davlat qo‘g‘irchoq teatri ish boshladi.

✓ 1983-yilda Jizzax davlat qo‘g‘irchoq teatri tashkil topgan.

✓ 1990-yil 27-fevralda Qoraqalpog‘iston davlat qo‘g‘irchoq teatri tashkil topdi.

✓ 1993-yil 1-martda Farg‘ona viloyat qo‘g‘irchoq teatri ish boshladi.

✓ 1993-yil 14-martda Xorazm viloyat qo‘g‘irchoq teatri tashkil topdi.

✓ 1994-yil Qashqadaryo qo‘g‘irchoq teatri endilikda mustaqil faoliyat yuritmoqda.

✓ 1994-yil Sirdaryo qo‘g‘irchoq teatri ham ish boshlagan.

✓ Mustaqillik yillarida 1991-yilda Samarqandda, 1993-yilda Andijonda, 1995-yilda Toshkentda qo‘g‘irchoqlar teatri festivallari, anjumanlari jajji tomoshabinlarni bayramona quvontirgan. Festivalga Kanada, Rossiya, Turkiya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston davlatlaridan qo‘g‘irchoq teatrlari tashrif buyurishgan.

✓ 2003-yilda Toshkentda “XXI asr O‘zbekiston qo‘g‘irchoq teatri san’ati istiqboli” mavzusida o‘zkazilgan seminar-kengashda respublikaning o‘nta qo‘g‘irchoq teatri o‘zlarining ixtiyoriy sahnalashtirgan asarlari bilan qatnashgan.

Sahnalashtirish faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy-madaniy hayotini shakllantirish bolalarda estetik didini rivojlantirish, ularning ruhiy dunyosini yaxshilash, nutqida so‘z boyligini oshirish, jamiyatda tengdoshlari va kattalar bilan muloqot munosabatlarini o‘rnatishga yordam berish vositasidir. Sahna faoliyatini televizorda yoki telefonda multifilm, raqslarni ko‘rish, kuy-qo‘shiqlarni eshitishdan quvonchidan ko‘ra, jonli sahna bolaga ko‘p beqiyos zavq, xursandchilik bag‘ishlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. М. Қодиров, С.Қодирова Қўғирчоқ театри тарихи -Тошкент:
Талқин. 2006.106 б.
2. Сотимбой Турсунбоев Театр тарихи ўқув қўлланма, “Билим”,
–Т.: 2005, 288 б.
https://meros.uz/object/xorazm-viloyati-davlat-qogirchoq-teatri

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ КӨМЕКТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Г.Б.Ибатова – п.ғ.м., Абай атындағы ҚҰПУ аға оқытушы
Б.Е.Амирешева – п.ғ.м., Абай атындағы ҚҰПУ оқытушы

Аңдатпа:Мақалада жалпы білім беретін мектепке дейінгі білім теру ұйымдарында логопедиялық жұмысты ұйымдастырудың маңыздылығы, сөйлеу тілі бұзылысын түзету жұмысындағы педагогтердің өзара байланыс жұмысы мен балалардың сөйлеу тілінің ерекшелігі қарастырылған.

Түйін сөздер: оқыту және тәрбиелеу жүйесіндегі, психомоторлы функцияны, меңгеру қиындықтары.

Аннотация: В статье рассматривается значение организации логопедической работы в дошкольных образовательных организациях, осуществляющих общеобразовательную деятельность, коммуникативная работа педагогов в работе по коррекции речеязыковых нарушений, особенности речевой речи детей.

Ключевые слова: психомоторная функция, трудности обучения в системе воспитания и обучения.

Annotation: The article discusses the importance of organizing speech therapy work in preschool educational institutions that carry out general educational activities, the communicative work of teachers

in the work on the correction of speech and language disorders, and the features of children's speech speech.

Keywords: psychomotor function, learning difficulties in the system of education and training.

Қазіргі уақытта мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеу тілі бұзылысының таралуы соншалықты кең, тіпті жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардың логопедиялық пункт немесе логопедиялық топтарында жеке дыбыстарды дұрыс айтпайтын балалардың болуы жаппай сипатқа ие болған. Бұл біршама балаларды логопедиялық көмекке қамтуға мүмкіндік береді. Осындай мекемелерге баратын мектепке дейінгі жастағы балаларда сөйлеу тілі кемістігінен кездесетіндері – тұтықпа, ринолалия, дизартрия, әсіресе жиі таралғаны дыбыс айтуының бұзылуы.

Жалпы білім беретін мектепке дейінгі білім беретін ұйымдардағы логопедиялық жұмыстың өзектілігі ересектер тобындағы балалар арасындағы сөйлеу тілі бұзылысының бірқатар таралуымен және олардың сөйлеу тілінің мектепте оқуға дайындығының жеткіліксіздігімен шарттасады (Ғ.Абашықова [1]).

Мектепке дейінгі кезеңнің аяғында балалардың психологиялық дайындық құрылымында сөйлеу тілінің мектепте оқуға дайындығын қалыптастыру керек.

Алты жастағы балалар арасында бірқатар таралған сөйлеу тілінің дыбыс айтуының бұзылуы мен басқа да компоненттерінің жеткіліксіз дамуы көбінесе мектепте оқуға, әсіресе сауат ашуды меңгеруде қиындықтың себебі болып келеді. Сөйлеу тілінің бұзылысы бар мектепке дейінгі ересектер тобындағы балаларды мектепте оқуға толыққанды дайындау үшін жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымның оқу-тәрбиелік үрдісіне ұйымдастырылып қосылған арнайы логопедиялық ықпал қажет.

Сөйлеу тілінде бұзылысы бар балалардың мектепте оқуға психологиялық дайындығын қалыптастыру үшін жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдағы логопедиялық жұмыстың негізгі бағытын, тиімді және үнемді әдістер мен тәсілдерді, балаларға бағытталған түзету және алдын алу ықпалының түрін анықтау өзекті болып табылады. Сол үшін қазақстан Республикасында қазіргі қолданыстағы «Балбөбек», «Кәусәр бұлақ», «Қарлығаш», т.б. бағдарламалары мектепке дейінгі тәрбиелеу тәжірибесінде арнайы педагогика ықпалының бұл көріністері жеткіліксіз өңделген, сондықтан сөйлеу тілінде бұзылысы бар мектепке дейінгі 6 жастағы балалармен жүргізілетін логопедиялық жұмыстың әдістемесі бұл балалардың сөйлеу тілінің мектепте оқуға дайындығын қалыптастыруға, жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдағы оқу-тәрбиелеу үрдісін жетілдіруге ықпалдандырады.

Жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымның оқыту және тәрбиелеу жүйесіндегі арнайы ұйымдастырылған педагогикалық жұмыс сөйлеу тілінде бұзылысы бар мектепке дейінгі 6 жастағы балалардың мектепте оқуға психологиялық дайындығы мен әлеуметтік бейімделуін қалыптастыруға маңызды шарттарды орындағанда ықпалдасады: егер бұл жұмыстың түзетуші және алдын алушы бағыты 6 жастағы балалардың сөйлеу тілін кешенді зерттеуді қарастырса; әртүрлі іс-әрекет түрінде сөйлеу тілі бұзылысының құрылымына байланысты сараланған және жеке әдіс болса; тілдік және тілдік емес үрдістерге тура және жанама әсер ету болса.

Жалпы білім берітін мекемелерде мектепке дейінгі және кіші сынып жасындағы балалардың сөйлеу тілі дамуының бұзылысын түзету мәселесі өзекті болып қалады.

Педагогтің логопедия негіздерін білу шартында мектеп пен балабақшада логопедиялық жұмыстың қажеттілігін М.Е.Хватцев көрсетті. М.Е.Хватцевтің еңбегі логопедияның теориялық негізін жүйелеу, жалпы білім беретін типтегі балабақшалар шартында мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тілінің жастық және патологиялық жетілмеуін түзету әдістемесін ғылыми тұрғыдан негіздеу болып табылады. Алайда М.Е.Хватцевтің ұсынымдарында сөйлеу тілін зерттеуге бағытталған кешенді ықпал ету қағадасы балалармен жүргізілетін логопедиялық тексеру және түзету әдістемелерінде жеткілікті түрде жүзеге аспайды [2].

М.Е.Хватцевпен белгіленген логопедияның бағыты XX ғ.30 – 50 жж. педагогикалық әдебиеттерде көрініс тапты (М.А. Александровская, И.Соловьева, В.И. Городилова, В.И. Радина, А.Д. Филиппова, Н.Д. Шуравина).

Балалардың сөйлеу тіліндегі бұзылысты түзету жұмысының тиімділігін арттыру үшін логопедтің балабақшадағы өзге де қызметкерлермен өзара педагогикалық әрекеттестігі ерекше маңызға ие болады:

- Тәрбиешімен – тілдік материалды бекіту жоспарында баланың тілдік дайындық деңгейін есепке алу үшін;
- Музыкалық жетекшімен – сөйлеу тілінің екпіні мен ырғақтылығын түзету үшін;
- Психологпен – балалардың сөйлеу тілі бұзылысымен тығыз байланысты, ал кейде шарттасқан психикалық үрдістерін зерттеу және түзету үшін;
- Дене шынықтыру жаттықтырушысымен – психомоторлы функцияны зерттеу және түзету үшін.

Сөйлеу тілінің дамуында бұзылысы бар балалар сауат ашуды меңгеруге дайын емес екендігін зерттеушілер атап өткен (Н.А.Никашина, И.Н. Садовникова, т.б.). Балалардың мектепте оқуын қиындататын ересектер тобындағы балалардың ауызша сөйлеу тіліндегі бұзылыстардың бірқатар таралуы (М.А.Алексндровская, Е.Ф.Рау, т.б.) жалпы білім беретін мектептегі логопедиялық жұмыстың жаңа әдістерін іздеуге негіз болды. Балалардың сөйлеу тілін зерттеуге симптоматикалық әдіс жасалды және мектепке дейінгі мен кіші сынып оқушыларының сөйлеу тіліндегі бұзылыстарды психологиялық-педагогикалық зерттеу негізінде жаңа жүйелік әдіс құрастырылды (Р.Е.Левина, Л.Ф.Спирова, Л.С.Волкова, Г.А.Каше, т.б.). Осы жастағы балалардың сөйлеу тілінің бұзылысын зерттеу негізінде жалпы білім беретін орыс мектептерінің бастауыш сыныптарының мұғалімдеріне арналған логопедиялық жұмыстың жүйесі құрастырылды (Л.С. Волкова, 1964). Алайда жалпы білім беретін типтегі мектепке дейінгі қазақ тілді ұйымдардағы балалармен жүргізілетін логопедиялық жұмыстың әдістемесі осы күнге дейін жоқ.

Осындай қиындықтар бойынша әдебиеттердің талдауы жалпы білім беретін типтегі балабақшалар жұмысы жүйесіндегі сөйлеу тілінің бұзылысын түзету мәселесі шешілмегендігін көрсетеді. Қазақ тілді мектепке дейінгі 6 жастағы балалардың сөйлеу тілінің бұзылысын кешенді психологиялық-педагогикалық тексеру әдістемесі жоқ; олардың мектепте оқуға психологиялық дайындығы зерттелмеген; жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардағы қазақ тілді балаларға түзетушілік, алдын алу логопедиялық ықпалдың бағыты құрастырылмаған; осы балалармен жүргізілетін отбасындағы, балабақшадағы жұмыстың түрлері, әдістер мен педагогикалық шарттары анықталмаған.

Н.В.Новотворцеваның зерттеулерінде анамнез, психологиялық-педагогикалық сипаттама мен медициналық құжаттардағы мағлұматтардың талдауы бұл топтағы балалардың физикалық жағынан сау, психикалық дамуы жастық қалыпқа сәйкес дамығандығын көрсеткен. Тек санаулы балаларда ғана сөйлеу тілінің онтогенезінде дыбыстық қатардың қалыптасуында тежелулер байқалған. Ғалымның зерттеулерінде жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардың балаларында дислалияның түрлері мен дыбыстардың түрлі фонетикалық топтарындағы дыбыс айту бұзылыстары анықталды [3].

Жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардың ересектер тобындағы балалардың сөйлеу тіліндегі жиі таралған бұзылыстары, сонымен қатар сөйлеу тілі бұзылысының беталысы осы типтегі мектепке дейінгі ұйымдардағы балаларды тәрбиелеу тәжірибесіне арнайы логопедиялық жұмысты қосуды негіздейді. Н.В.Новотворцеваның фонематикалық үрдістердің зерттеу нәтижелеріндегі мағлұматтары сөйлеу тілінің бұзылысы бар балаларда көбінесе талдаудың күрделі түрінде қателер болатынын көрсетті. Жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардағы балаларға сонымен қатар, сөйлеу тілінің лексикалық-грамматикалық құрылымының дамымауы тән. Бұл топтағы балалар әсіресе, сын есім, үстеу қолдануда, сөзөзгерту, салалас және құрмалас сөйлемдерді құрауда қателеседі. Бұл бұзылыстар терең емес, тұрақсыз және тапсырманың қиындылығына байланысты түрлі деңгейде көрініс табады [4].

Ғалымның таным үрдістерін зерттеулері көрсеткендей мектепке дейінгі 6 жастағы сөйлеу тілінде бұзылысы бар балаларда түс, көлем мен заттар арасындағы байланыс пен қатынасты білдіретін сөздерде кемістіктер байқалады.

Көптеген маңызды көрсеткіштер жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдарда тәрбиеленетін сөйлеу тілінде бұзылысы бар балалардың мектепте оқуға дайындығының жеткіліксіз екендігін дәлелдейді.

Н.В.Новотворцева зерттеулеріне сүйеніп балалардың мектепке дайындығын сипаттайтын төрт деңгейді бөлді.

Бірінші деңгей – физикалық жағынан сау, қалыпты сөйлеу тілдік және жоғары психикалық дамумен, оқу іс-әрекетінің алғышарттары мен мектепте оқуға психикалық дайындығы жеткілікті қалыптасқан балалар. Бұл балалар әлеуметтік жағдайы жақсы, жағымды отбасылық тәрбие шартында өседі.

Екінші деңгей – физикалық жағынан сау, сөйлеу тілінің тек фонетикалық жағының бұзылысы бар, жалпы психикалық дамуы қалыпты, оқу іс-әрекеті алғашарттары мен мектепке психологиялық дайындығы жеткілікті қалыптасқан балалар. Әдетте бұл балалар әлеуметтік жағдайы жақсы, жағымды отбасылық тәрбие шартында өседі.

Үшінші деңгей – денсаулығы жақсы, сөйлеу тілінің фонетика-фонематикалық бұзылыстары және басқа да компоненттерінің және психикалық үрдістердің жоғары дамымаушылығы бар, оқу іс-әрекеті арғышарттары мен мектепке психологиялық дайындығының жеткіліксіз түрде қалыптасқан балалар. Әдетте бұл балалар жағымсыз отбасы шартында өседі.

Төртінші деңгей – соматикалық жағынан әлсіз балалар, бұл балаларда сөйлеу тілінің дыбыс айтуының бұзылысы сөйлеу тілі жүйесінің басқа да компоненттеріндегі ақаулықтармен бірігеді, байланыстырып сөйлеу тілі мен таным аяларының жеткіліксіздігі болады. Оларда оқу іс-әрекеті арғышарттары мен мектепке психологиялық дайындығы қалыптаспаған. Бұл әлеуметтік жағдайы нашар отбасындағы балалар.

Бірінші және екінші деңгейдің балалары мектепке дайындықта тәрбиелеу мен оқытудың жаңа шарттарына бейімделудің жоғары дәрежесін иемденеді. Үшінші деңгейдің балалары мектепке бейімделудің орта дәрежесін, ал төртінші деңгей балалары төменгі дәрежесін сипаттайды. Мектепке бейімделу деңгейін анықтау өлшеміне баланың сабаққа деген қатынасы, бағдарлама материалын меңгеру тиімділігі, т.б. жатады [5].

Көрсетілген мағлұматтар балалар бақшасында алты жастағы балалардың сөзсіз үрдістері мен сөйлеу тілінің бұзылыстарын түзетуге бағытталған мақсатты арнайы жұмыстарды өткізу, сонымен қатар сауат ашу дағдысы мен мектеп бағдарламасын меңгеру қиындықтарының алдын алу керектігін көрсетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

5. Абашыкова Ғ. Сауат ашу. // Бастауыш мектеп, 2004, № 11.
6. Ахутина Т.В. Нейролингвистический анализ механизмов синтаксической организации высказывания. Автореф.дис. докт.псих. наук. М., 1989,
7. Ибатова Г.Б. Жалпы білім беретін балалар бақшасындағы балалардың сөйлеу тілінің лексикалық-грамматикалық жағының ерекшеліктері // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, «Арнайы педагогика» сериясы, Алматы, №1(16) 2009г.,-40-44с
8. Миронова С.А. Обучение и воспитание дошкольников с нарушениями рачи. М., 1987г.
9. Шарапановская Н.А. «Тяжелые нарушения звукопроизносительной стороны речи учащихся младших классов ВШ», М., 1986г.

НОВЫЕ ФОРМЫ СОТРУДНИЧЕСТВА ДЕТСКОГО САДА И СЕМЬИ ВО ВСЕ СТОРОННЕМ РАЗВИТИИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Ж.А.Бекманова-преподаватель НГПИ им.Ажинияза

Аннотация: Статья посвящена проблеме всестороннего развития дошкольников на основе инновационных технологии сотрудничества педагогов с родителями.Цель работы – разработать и практически проверить педагогическую систему инновационных технологий, способствующих всестороннему развитию детей в процессе сотрудничества педагогов с родителями.

Annotation: The article is devoted to the problem of the comprehensive development of preschoolers based on innovative technologies for cooperation between teachers and parents. The purpose of the work is to develop and practically test a pedagogical system of innovative technologies that contribute to the comprehensive development of children in the process of cooperation between teachers and parents.

Сотрудничеству педагогов с родителями в последнее время придается все большее значение, так как соединение педагогической компетентности работников детского сада со знанием родителями особенностей своего ребенка позволяет находить и использовать в воспитании и развитии детей наиболее эффективные методики, достигать ощутимых результатов в их всестороннем развитии, преодолевать недостатки. Условием результативности такого союза и достижения доверительной позиции родителей является функционирование дошкольного учреждения как образца успешного воспитания, способного повышать педагогическую культуру родителей, давать им ценные методические рекомендации, объяснять и показывать способы успешного контактирования с детьми.

Основным ожидаемым результатом усилий педагогов, психологов и семьи является установление прочных и систематических контактов воспитателей с родителями, совершенствование форм и методов работы с семьей, расширение педагогических знаний и воспитательных умений родителей, выработка действенных мер по преодолению негативных отношений в семье.

Современная семья является одним из главных социальных институтов, оказывающем непосредственное постоянное влияние на формирование личности ребенка и формирующем у него основные жизненные ориентиры и установки. Именно в семье дети приобщаются к нормам жизни и поведения в коллективе, здесь они усваивают нравственные и социальные нормы, В семье формируются их привычки, характер, идет процесс познания окружающей действительности, закладываются основы мировоззрения и жизненных принципов.

Важным условием взаимодействия воспитателей и родителей является их совместное взаимодополняемое участие в процессе обучения, воспитания и развития дошкольников. Но решающая роль в этом взаимодействии принадлежит воспитателю, так как он, исходя из общих задач дошкольного образования и более частных задач своего учреждения, определяет степень участия семьи в процессе совместного воспитания дошкольников для достижения положительных результатов. Им же

определяется содержание и частота осуществления деловых и личных контактов с родителями.

Решающая роль отводится влиянию отношений в семье как наиболее близкой, построенной на родственных отношениях, специальной **микросреде,** в которой формируется личность ребенка.

Исследователи влияния семейных отношений на воспитание детей считают, что показателями содержания и качества **семейных отношений** являются следующие:

1) гармоничность –отчужденнность отношений между членами семьи: между родителями, между бабушками и дедушками и родителями, родителями и детьми, бабушками и дедушками и детьми;

2) творчество как ценность или предмет равнодушного отношения или отрицания;

3) общность интеллектуально-творческих интересов и видов деятельности, культурного досуга или ее отсутствие;

4) завышенные или деспотично-ограничительные ожидания родителей по отношению к ребенку: желание его достижений, самостоятельности, ограничение его инициативы запретами или безразличие, предоставление ребенка самому себе.

Целью взаимосвязи детского сада и семьи является привлечение родителей в процесс интеллектуального, нравственного, физического,художественного развития детей, совместная помощь детям со стороны семьи и педагогов в их адаптации к условиям детского сада и социализации. Содержанием деятельности родителей является положительное отношение к совместной работе с педагогами, сотрудничество с ними, обсуждение проблем в воспитании

своих детей, высказывании предложений по совершенствованию диалога «детский сад-семья», по устранению недостатков в поведении и обучении некоторых детей. В обязанности и задачи педагогического персонала входит повышение уровня информированности родителей об успеваемости, уровне воспитанности и этике общения. Сотрудничество с родителями также включает в себяих ознакомление с целями и задачами поддержки детей, особенно в плане коррекции агрессии, гиперактивности, недостатков адаптации и социализации, а также с основными и наиболее распространенными медико-социальными и психолого-педагогическими проблемами развития детей дошкольного возраста; понимания ими определяющей роли в воспитании ребёнка.

Успешность формирования культуры дошкольников зависит от определения наиболее оптимальных путей и технологий процесса. К одним из эффективных средств приобщения дошкольников к культуре в широком смысле – относятся праздники, так как праздничные мероприятия в детском саду всесторонне задействуют сферу чувств (предвосхищение, интерес, радость), воспитывают необходимые качества дошкольников (ответственность, старание, стремление к выполнению поставленной цели), творческих способностей (показ своих талантов в пении, танце, рисунке), социальных навыков (взаимодействие с педагогами и детьми в соответствии с общим замыслом).

Праздники являются особым видом синтетической деятельности, интенсивно воздействующей на развитие детей и всех участников:

- объединяют детей и взрослых (дошкольников, воспитателей, музыкальных работников, родителей и других членов семьи);
- расширяют и обогащают взаимоотношения между участниками события при подготовке и проведению праздничных мероприятий;
- вызывают положительные, радостные эмоции, побуждают к творчеству;
- являются мощным средством воспитания и обучения, всестороннего развития дошкольников.

Процесс подготовки к празднику и его проведение способствует установлению доброжелательных партнерских взаимоотношений, созданию благоприятного психологического климата в детском саду, дает возможность для творческой деятельности и самовыражения в коллективе.

Массовые праздничные, соревновательные и развлекательные мероприятия в детском саду проводятся как в соответствии с традиционными праздничными датами, так и по свободно-тематическому принципу («Навруз», «Наша Конституция», «8 марта», «Праздник детской игрушки», «Мы танцуем и поем», «Сценки из любимых мультфильмов», «День цветов», «Путешествие в мир сказок», «День Нептуна», «Досвиданья детский сад» и др.) Разработки сценариев и проведение мероприятий осуществлялись совместно с активистами из числа родителей.

Проведению таких мероприятий сегодня придается особое значение, так как они играют огромную роль в образовании и воспитании детей, учат нормам этики, взаимопонимания и взаимопомощи, создают особую приподнятую атмосферу совместного творчества, слоачивают детский и взрослый коллектив, укрепляют деятельный и духовно-эмоциональный контакт с родителями.

На вернисажах, соревнованиях, конкурсах, особенно ярко проявляются способности детей, их творческий и социально-коммуникативный рост, что дает возможность родителям наглядно видеть творческий и коммуникативный рост детей, а педагогам фиксировать его, отслеживать в дальнейшем и находить оптимальные методы совершенствования навыков детей. Особое значение для духовно-моральной поддержки детей имеет поощрительная и высокая оценка их роли в проведении таких массовых мероприятий, которые также сплачивают детский коллектив.на основе творческой деятельности и положительных эмоций.

Наблюдение за успехами детей и особенно непосредственное участие родителей в оказании помощи по подготовке к праздникам укрепляет их отношение и с детьми, и с педагогами; пробуждает их интерес к творчеству детей и желание участвовать в нем. В свою

очередь, сами дошкольники, чувствуя поддержку родителей, становятся более уверенными в себе, что благотворно сказывается на результатах их деятельности, вызывает стремление к дальнейшей самореализации.

Образовательная среда дошкольного учреждения, которой происходит развитие ребенка, является некой социокультурной средой, формирующей социокультурный опыт ребенка, под которым подразумевается приобретение и развитие опыта социальных навыков отношений, общения, построения и участия в совместной деятельности и устной коммуникации с детьми в группе и взрослыми – воспитателями, родителями. Внимание к развитию у ребенка дошкольного возраста социально-коммуникативной культуры в процессе общения и деятельности является базой для успешной социализации на следующих этапах взросления – в школьном возрасте.

Основными формами привлечения родителей к сотрудничеству в образовательно-воспитательном процессе ДОО являются: постоянный контакт со всеми участниками образовательно - воспитательного процесса (администрацией, воспитателями, музыкальным работником, вспомогательным персоналом); тактичное сопровождение процесса развития ребенка (без предвзятости, диктата, навязывания); продуктивное участие в жизни и деятельности ребенка в группе, знакомство с детьми группы и их родителями; совместное обсуждение с ребенком положительных моментов и проблем его пребывания в детском саду; деятельность; сочувствие и сопереживание с ребенком; родительское самоуправление в традиционных (родительское собрание, родительский комитет) и современных формах родительского просвещения и участия (тренинги, психолого-педагогическое просвещение).

Рассмотрение родительского участия как важного фактора адаптации ребенка стоит рассматривать в качестве одного из перспективных направлений дошкольного образования и современного общества в целом, которое нуждается в более серьезной разработке и определения эффективного решения на практическом уровне. Предлагаются следующие **формы контакта с родителями**, позволяющие, на наш взгляд, расширить поле родительского участия в жизни своих детей и детского сада.

1.Проведение тематических встреч не с отдельными родителями, а с семьями.

2. Сплачивание родителей и воспитателей в «одну большую семью», игровые упражнения, моделирование нестандартных и трудных педагогических ситуаций, совместная деятельность с детьми, наблюдение за общением и играми детей между собой способствуют лучшему пониманию потребностей детей, взаимоотношений детей со сверстниками и взрослыми членами семьи, воспитателями.

3. Более активное вовлечение родителей не в отдельные мероприятия, а во все виды деятельности детского сада. Установление доброжелательных открытых отношений воспитателей с родителями, родителей с детьми являются важнейшим условием комфортного и гармоничного развития ребенка.

4. Вызов интереса у родителей к вопросам воспитания путем разнообразных форм работы - проведение неформальных встреч, родительское консультирование, совместное составление плана работы на год, советоваться с родителями, обращаться к ним за помощью.

Такие формы работы помогут родителям понять особую ценность и значимость их внимания и поддержки в процессе воспитания детей, будут способствовать установлению доверия между семьёй и педагогами ДОО. Вэтом случае появится возможность коррекции позиций родителей и педагогов, добиться их органичной взаимодополняемости, что в итоге, будет благоприятно влиять на социальную адаптацию дошкольников к условиям детского сада.

Важнейшие институты социализации - семья и дошкольное учреждение – отвечают за разные функции, но успешное личностное, творческое и всестороннее развитие детей становится возможным только на основе их взаимодействия.

В детском саду обучение и развитие ребенка проходит под руководством педагогически квалифицированных педагогов. Однако семья играет особую роль в воспитании, духовном, эмоциональном и творческом развития дошкольников. Благодаря особой эмоциональной связи с родителями у ребенка формируется самооценка своих способностей и своей личности.

Важно убедить родителей относиться без предубеждений к детскому творчеству, разъяснить им, что оно увлекает и всесторонне развивает детей. Например, рисование и лепка развивают моторику, влияют на эмоциональный настрой, состояние психики и воображение.

В результате постоянных занятий творчеством по истечении некоторого времени дети приобретают навык самостоятельного решения различных творческих задач, самостоятельно выбирать виды и темы творческих занятий, участвовать в несложных проектах.

Творчество способствует продвижению детей в чтении, письме и счете. Из психотерапевтических исследований известно, что занятия творчеством помогают ребенку с интересом постигать окружающий мир, нивелируют отрицательные состояния страха, неуверенности, отчужденности, расширяют эмоциональную палитру ощущений, развивают самовыражение и самоутверждение дошкольника, что очень важно для его существования в условиях коллектива детей и взрослых в ДОО и семье.

Ошибочно со стороны родителей видеть и стараться развить в ребенке только один талант (музыканта, художника, артиста, писателя, математика и т.д.) Ребенку должна быть предоставлена свобода выбора. С одной стороны, необходимо предоставить ребенку попробовать себя в разных видах творчества, с другой – именно родители должны наблюдать за их занятиями, поддерживать дошкольников в их продвижении с целью выявления ведущей - наиболее успешной и перспективной.

Систематическое сотрудничество родителей с педагогами и воспитателями ДОО, их активное приобщение к проблемам и деятельности детского сада вооружает родителей новыми педагогическими знаниями, расширяет их опыт общения со своим ребенком.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-595 "О дошкольном образовании и воспитании" от 16.12.2019

2. Государственные требования к развитию детей раннего и дошкольного возраста Республики Узбекистан. Регистр. № 3032 от 03.07.2018 год.

3.Грошева И.В., Евстафьева Л.Г., Махмудова Д.Т., Набиханова Ш.
Как планируется расширять охват детей дошкольным образованием
https://www.gazeta.uz/ru/2021/06/14/education/?utm_source=push&utm_medium

4.Азаров, Ю. П. Семейная педагогика. Воспитание ребенка в любви, свободе и творчестве / Ю. Азаров. — М.: Эксмо,2015. — 496 с.

5.Взаимодействие семьи и ДОУ: программы развития детско-родительских отношений; совместная деятельность педагогов, родителей и детей / авт.-сост. Н.А. Кочетова, И.А. Желтикова, М.А. Тверетина. – Волгоград: Учитель, 2014. -218с.

ҲОЗИРЖАВОБЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИГА ТАБАҚАЛАШТИРИЛГАН ЁНДАШУВНИ ТАДБИҚ ЭТИШНИНГ ПЕДАГОГИК ИМКОНИЯТЛАРИ

Г.А.Туребекова-Мактабгача таълим кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: мақолада бошланғич синф ўқувчиларида ҳозиржавоблик кўникмаларини шакллантириш жараёнига табақалаштирилган ёндашувни тадбиқ этишнинг педагогик имкониятлари ҳақида баён этилган.

Аннотация: в статье описаны педагогические возможности применения дифференцированного подхода к процессу формирования навыков внимания у учащихся начальных классов.

Annotation: the article describes the pedagogical possibilities of applying a differentiated approach to the process of developing attention skills in primary school students.

Бугунги кунга келиб педагоглар, психологлар турлича ўзлаштириш даражасига эга бўлган ўқувчилар билан муваффақиятли ишлаш йўлларини изламоқдалар. Ушбу мақсадда индивидуал ва табақалаштирилган ўқув шаклларидан фойдаланишга интилмоқдалар. Бундай ўқитиш

шаклларини танлаш учун ўқитувчилар ўқувчиларнинг тайёргарлик даражаларини ташхислаш методикалари ёрдамида аниқлаб олишлари талаб этилади. Ўқувчилар ўқув мавзуларини турли даражада: тўлиқ, чуқур ёки юзаки ўзлаштирадилар. Ўқувчи мавзуларини тўлиқ ва чуқур ўзлаштирган ўқувчиларда ҳозиржавоблик кўникмалар самарали шаклланади.

Ўқитувчи ҳар доим бўш ўзлаштирувчи ўқувчилар учун ўқув жараёнининг қизиқарли, жозибадор бўлишини таъминлаш устида изланиши лозим. Шу билан бир қаторда юқори ўзлаштириш даражасига эга бўлгшан ўқувчиларнинг билимларга бўлган қизиқиши, уни ўрганиш ва қўллашга интилиши сўниб қолмаслиги, уларда ҳозиржавоблик кўникмаларинг самарали ривожланиши учун қандай усул ва методлардан фойдаланиш зарурлигини билиш, ушбу йўналишда мунтазам изланиши талаб этилади.

Чунки бошланғич синф ўқувчилари ўқув жараёнига тўлиқ мослашмаган билимларни ўз фаолиятларига тадбиқ этишга қийналадиган вазиятда бўладилар. Ўз навбатида психологлар бўш ўзлаштирувчи, интеллекетуал лаёқатлари суст ривожланган ўқувчиларга билимларни тақдим этишнинг ўзига хос йўлларини тақдим қилганлар. Маълумки ўқув жараёни ўқувчилар руҳиятининг ўзига ҳос жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда ташки этилиши лозим. Бўш ўзлаштирувчи ўқувчилар ақлий фаолиятни амалга ошириш жараёнида тезда чарчаб қоладилар. Улар учун дарслар зерикарли бўлиб, ўз олдиларига қўйилган саволларга жавоб топишга қийналадилар. Бундай ўқувчилар учун қулай таълим жараёнини ташкил этиб, билимларни аста-секин тақдим этиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Уларга умумий ҳолатларни сўзлар, кўргазмали қуроллар воситасида аниқ баён қилиш талаб этилади.

Аксарият топшириқларни бажаришда ўқувчилар ўқитувчининг кўрсатмаларига таянадилар. Шунинг учун ҳам баъзи ўқувчиларда ҳозиржавоблик кўникмаларининг етарлича шаклланмаганлиги кузатилади. Ўқитувчи мунтазам тарзда ўқувчиларнинг мустақиллигини таъминлаб, уларга кўрсатадиган ёрдамни аста-сеекин камайтириб бориши мақсадга мувофиқ.

Ўқитувчилар ўқув жараёнининг мотивларни ҳосил қилувчи жиҳатларига алоҳида эътибор қаратишалари талаб этилади. Бундай ўқувчилар билан ишлашнинг ўзига хос жиҳатлари улар руҳиятига бажарадиган харакатларининг мос келишини таъминлашни назарда тутишдан иборат. Бунда ўқитувчилар ўқувчиларга фаол таъсир кўрсатиш принципидан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланишлари муҳим аҳамиятга эга. Ўқувчиларни ақлий ривожлантириш учун уларни зарур билимлар билан қуроллантириш асосида ҳозиржавоблик кўникмаларини шакллантириш талаб этилади.

1. Ўқувчилар қийинчиликларни ўзлаштириб, ўз билимларини фаоллаштиришларида уларни ўз кучига ишонтириш муҳим аҳамиятга эга. Ўқувчиларнинг ўз кучлари ва лаёқатларига ишонишлари натижасида уларда билимларни чуқур ўзлаштиришга интилиш талаб қилинади. бошланғич синф ўқувчиғларига ҳар доим аниқ буюмларни кўрсатиш ва уни ўз фаолиятларида қўллашлари ҳақида тасаввур ҳосил қилишдан иборат. Шундагина бошланғич синф ўқувчилари тақдим этилган билимларни муваффақиятли ўзлаштириб, ўз фаолиятларида қўллайдилар. Бунинг натижасида уларда тенгдошлари билан рақобатлашиш, ўзалатиришда уларга тенгалашиш ҳамда ҳозиржавоблик кўникмалари самарали ривожланади. Ўқувчилар биринчи навбатда ўз кучларига ишонишлари натижасида қийинчиликларни енгишга одатланадилар. Таълим жараёнида табақалаштирилган ёндашувни қўллаш орқали ўқувчиларда ҳозиржавоблик кўникмаларини жадал тарзда шакллантириш ўқитувчилар ҳамда юқори интеллектуал ривожланиш даражасига эга бўлган ўқувчиларнинг ҳамкорликдаги фаолияти маҳсули ҳисобланади. Натижада ўқувчиларда ҳозиржавоблик кўникмаларини намоён қилишга нисбатан қизиқиш, мойиллик ва интилишнинг шаклланганлиги кузатилади.ёндашувлар//“Бошланғич таълимни модернизациялаш орқали ўқув-

тарбия жараёни сифати ва самарадорлигини ошириш” мавзусидаги бошланғич таълим ўқитувчилари Форуми материалари, Тошкент-2016

Фойдаланилган адабиётлар

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М.; Спб.: Питер, 2003. – 140

2. Абдураҳимова Д.А. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг маънавий ахлоқий тарбияси асослари (Халқ оғзаки ижоди материаллари асосида). Монография. – Тошкент, 2016.

3. Сафарова Р.Г. Бошланғич таълим жараёнига татбиқ этиладиган янги

ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ К ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ

Д.А.Пулатова –преподаватель Чирчикского ГПУ

Аннотация: В данной статье рассматривается исследование зарубежных учёных как смешанное обучение позволяет студентам развивать навыки самостоятельной работы и повышать мотивацию к обучению, подготовка студентов к исследовательской деятельности, а так же рассматривается тенденции и преимущества смешанного обучения в высшем образовании.

Annotaciya: Ushbu maqolada xorijiy olimlarning tadqiqoti muhokama qilinadi, chunki aralash talim talabalarda mustaqil ishlash konikmalarini rivojlantirish va organish motivatsiyasini oshirish, talabalarni tadqiqot faoliyatiga tayyorlash imkonini beradi, shuningdek, oliy talimda aralash talimning tendentsiyalari va afzalliklarini muhokama qilinadi.

Annotaciya: Usi maqalada shet elli alimlardin' izertlewi talqilanadi, sebebi aralas talim talabalarda g’arezsiz islew konlikpelerin rawajlandiriw ham uyreniw motivaciyasin asiriw, talabalardi izertlew iskerligine tayarlaw imkanin beredi, sonin’ menen birge, joqarg’i talimde aralas talimnin’ tendenciyalari ham abzalliqlari talqilanadi.

Исследования учёных показывают, что смешанное обучение имеет множество преимуществ в сравнении с традиционной формой обучения. Одно из исследований, проведенное Луизой Янг (LouisaYoung) и ее коллегами в 2018 году, выявило, что студенты, обучавшиеся в формате смешанного обучения, достигали более высоких результатов в тестах по сравнению с теми, кто обучался только традиционными методами.[2]

Другие исследования показывают, что смешанное обучение позволяет студентам развивать навыки самостоятельной работы и повышать мотивацию к обучению. Кроме того, смешанное обучение может быть более экономичным и эффективным в использовании ресурсов, так как онлайн-курсы и материалы доступны для большего числа студентов.[9,10]

В исследовании С.М.Альзахрани и М.А.Али «Смешанное обучение в высшем образовании: тенденции и преимущества» (2019г.) рассматривается тенденции и преимущества смешанного обучения в высшем образовании, в том числе повышение вовлеченности студентов, гибкость и доступ к ресурсам. В работе авторов Х.Т.Ву и Ц.Ю.Ву"Эффективность смешанного обучения в математическом образовании: мета-анализ" (2018) исследуется эффективность смешанного обучения в математическом образовании, приходя к выводу, что оно может улучшить успеваемость студентов и их отношение к обучению.[1,5]

В исследованииД.Д.Хсу и М.А.Вангпо смешанному обучению в естественнонаучном образовании подчеркивается его потенциал для улучшения вовлеченности учащихся, критического мышления и навыков решения проблем.[2]

А.М.Фулгера и А.Р.Ветцеля«Влияние смешанного обучения на мотивацию и достижения учащихся в STEM-образовании» (2017г.) изучается влияние смешанного обучения на мотивацию и успеваемость учащихся в STEM-образовании, и обнаруживается, что оно может улучшить оба результата[1].

Л.К.Возней и другие учёные разработали «Основы оценки эффективности смешанного обучения в системе образования K-12» (2016 г.) Эта структура для оценки эффективности смешанного обучения в образовании K-12 включает такие факторы, как вовлеченность учащихся, поддержка учителей и интеграция технологий.[1,6]

В целом эти исследования указывают на то, что смешанное обучение может быть эффективным подходом к образованию, особенно в улучшении вовлеченности, мотивации и успеваемости студентов. Однако для его успешной реализации требуется тщательное планирование и поддержка со стороны педагогов.

В целом эти исследования показывают, что смешанное обучение может быть эффективным подходом к образованию, особенно в плане повышения вовлеченности, мотивации и успеваемости учащихся. Однако для обеспечения успеха требуется тщательное планирование и поддержка со стороны педагогов.

Однако, некоторые исследования указывают на то, что смешанное обучение может требовать более высокой степени самодисциплины со стороны студентов и преподавателей, а также более тщательного планирования и организации учебного процесса.

В целом, исследования показывают, что смешанное обучение может быть эффективным и инновационным подходом к подготовке студентов к исследовательской деятельности, но требует соответствующей подготовки и организации со стороны преподавателей и учебных заведений.

Концепция смешанного обучения (blendedlearning) предполагает использование как традиционных методов обучения, так и современных технологий. Она позволяет студентам получать знания и навыки в различных форматах, таких как лекции, онлайн-курсы, дискуссии, практические занятия и т.д.

В условиях смешанного обучения подготовка студентов к исследовательской деятельности может быть более эффективной. Студенты могут получить доступ к большому количеству информации и материалов в Интернете, а также использовать современные технологии для анализа данных и проведения исследований.[3]

Одним из основных преимуществ смешанного обучения является возможность индивидуализации обучения. Студенты могут работать в своем темпе и выбирать те методы обучения, которые наиболее эффективны для них. Это может помочь им развивать навыки самостоятельной работы и исследовательской деятельности.

Для того чтобы успешно подготовить студентов к исследовательской деятельности в условиях смешанного обучения, необходимо создать соответствующие условия и инфраструктуру. Важно обеспечить доступность и качество онлайн-курсов, а также обеспечить студентов необходимыми инструментами и программным обеспечением для проведения исследований.

Также важно проводить регулярные обратные связи и оценки для того, чтобы определить эффективность обучения и внести корректировки в программу обучения.

В целом, подготовка студентов к исследовательской деятельности в условиях смешанного обучения может быть более эффективной, чем в традиционной форме обучения. Это позволяет студентам развивать навыки самостоятельной работы и использовать современные технологии для проведения исследований.

Смешанное обучение становится все более популярным в современном образовании, поскольку это позволяет комбинировать традиционные методы преподавания и онлайн-технологии. Исследования показывают, что смешанное обучение может улучшить эффективность обучения, повысить мотивацию студентов и улучшить результаты их учебной деятельности.

Подготовка студентов к исследовательской деятельности является одним из ключевых аспектов образования, поскольку это позволяет им развивать навыки критического мышления, анализа информации и самостоятельной работы. В условиях смешанного обучения студенты могут использовать онлайн-ресурсы для получения информации и решения задач, а также взаимодействовать с преподавателем и другими студентами через различные онлайн-платформы.[10]

Кроме того, смешанное обучение может способствовать развитию социальных навыков студентов, таких как работа в команде и коллективное решение задач. Онлайн-платформы для проектной работы и коллективного обсуждения могут помочь студентам развивать эти навыки, что в свою очередь может быть полезно для их будущей карьеры.

В целом, смешанное обучение представляет собой мощный инструмент для подготовки студентов к исследовательской деятельности. Использование онлайн-

технологий и различных методов обучения может помочь студентам развить навыки критического мышления, самостоятельной работы и социальной интеракции, что в свою очередь может привести к более успешной учебной деятельности и будущей карьере.

ИСПОЛЬЗУЕМАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. «The Effects of Blended Learning on STEM Achievement of Elementary School Students» Steven J. Seage, Mehmet Türegün

2. Baber, L. D. (2015). Considering the interest-convergence dilemma in STEM education. ReviewofHigherEducation, 38(2), 251-270.

3. Basile, V., & Lopez, E. (2015). And still I see no changes: Enduring views of students of color in science and mathematics education policy reports. ScienceEducation, 99(3), 519-548.

4. Bidarra, J., &Russman, E. (2017). Towards a pedagogical model for science education: Bridging educational contexts through a blended learning approach. OpenLearning, 32(1), 6-20.

5. Brown, J. (2012). The current status of STEM education research. Journalof STEM Education: Innovations and Research, 13(5), 7-11.

6. Cohen, J. (1988). Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences (2nd Ed.). Hillsdale, NJ: Erlbaum. Daugherty, M. K. (2013). The prospect of an "A" in STEM education. Journalof STEM Education: InnovationsandResearch, 14(2), 10-15.

7. Adams, M., Blumenfeld, W.J., Chase, D., Catalano, J., DeJong, K.S., Hackman, H.W., Hopkins, L.E., Love, B.J., Peters, M.L., Shlasko, D., & Zuniga, X. (Eds.) (2018). Introduction. Readings for diversity and social justice (4th ed., pp. xxiv-xxx).New York, NY: Routledge.

8. Attard, A., Di Iorio, E., Geven, K., & Santa, R. (2010). Student-centeredlearningtoolkit.

9. Brussels, Belgium: Lifelong Learning Programme. Retrieved from https://www.esuonline.org/wpcontent/uploads/2016/07/100814-SCL.pdf

10. Vigotsky, L.S. (1978). Mind in society. Cambridge, MA: Harvard University Press.

MAKTABGACHA TA`LIM TASHKILOTLARIDA TARBIYACHINING MASHG`ULOT O`TKAZISHGA TAYYORGARLIGI

R.U.Nurjanova-NDPI dotsenti,
X.R.Allambergenova-Nukus innovatsion instituti talabasi

Annotatsiya: Maktabgacha talim tashkilotlarida tarbiyachining mashgulot otkazishga tayyorgarligi va uning ahamiyati haqida yozilgan.

Annotaciya: Mektepke shekemgi talim sholkemlerinde tarbiyashinin shinigiw otkiziwge tayarligi ham onin ahmiyeti.

Аннотация: Написано о готовности педагога к проведению обучения в организациях дошкольного образования и ее важности.

Tarbiyachi MTTda asosiy shaxs hisoblanadi. Butun g’oyaviy-tarbiyaviy ishlarning sifati va qolaversa, kelajak avlodni tarbiyalanganlik va bilish darajasi tarbiyachining g’oyaviy-siyosiy va ilmiy-pedagogik tayyorgarligiga, javobgarlik hissiga, pedagogik mahoratiga va ishga bo’lgan ijodiy munosabatiga bog’liq.

Bolaning o’quv faoliyatiga bo’lgan munosabati ko’proq uning tarbiyachi shaxsiga munosabati bilan belgilanadi.

Tarbiyachining o’ziga xos xususiyati – uning yuksak kasb mahoratidir. Eng muhimi – bolaning ruhiyatini, yosh va o’ziga xos ruhiy-fiziologik xususiyatlarini bilishdir.

Tarbiyachi o’z guruhidagi har bir bolaning jismoniy tomondan yaxshi rivojlanishi, uning oliy nerv faoliyati yaxshi ishlashi, shuningdek aqliy, axloqiy, mehnat, estetik tomondan normal tarbiyalanishi uchun yaxshi shart-sharoit yaratadi. Tarbiyachi har bir boladagi o’ziga xos xususiyatlarni yaxshi bilgan holda undagi o’ziga xos xususiyatlarni (zararli bo’lsa) yo’qota borib, bolaga nisbatan qulay talab qo’yadi.

Tarbiyachi har bir bolaning kelajakda haqiqiy inson bo’lishiga yordam beradigan sifatlarini va imkoniyatini rivojlantirishi lozim. Maktabgacha tarbiya yoshi davrida

tarbiyachining bolaga shaxsiy ta`siri juda katta bo'ladi. Chunki bu davrdagi har bir taa`ssurot bolaning xotirasida bir umrga saqlanib qoladi.

Bolani tushuna bilish va uning ma`naviy dunyosiga kira olish tarbiyachidan zo'r kasb tayyorgarligini talab etadi. Bola bilan jonli munosabatda bo'lish – fikrlar manbai, pedagogik yangiliklar, quvonch va tashvishlardirki, busiz tarbiyachining ijodiy mehnatini tasavvur etib bo'lmaydi.

Mashg'ulot muvaffaqiyatli o'tishi uchun jihozlarni o'z vaqtida tayyorlash zarur. Ularni tanlash mashg'ulotning mazmuniga va tarbiyachi belgilagan metodik usullarga bog'liq.

Odatda metodika kabinetida «MTTda davlat o'quv dasturi»ning hamma bo'limlari bo'yicha metodik qo'llanmalar bo'ladi. Yetishmaganini tarbiyachi o'zi tayyorlaydi, ba`zan bu ishga katta va tayyorlov guruhlari bolalarini jalb etadi. Mashg'ulot uchun kerakli materiallarni bir kun ilgari tayyorlaydi, uning buzuq emasligini, didaktik materiallar hamma bolalar uchun etarli ekanligini tekshiradi[2].

Agar tarbiyachi ekskursiya o'tkazadigan bo'lsa, u oldindan ekskursiya o'tkaziladigan joyga borib kelishi, kuzatish uchun ob`ekt tanlashi, bolalarni qanday joylashtirishni o'ylab qo'yishi, eng yaqin va xavfsiz marshrutni tanlashi kerak. Mayda sanoq materiali, rasm mashg'uloti, applikatsiya, qurish-yasash uchun materiallar, she`r, ertak matnlari oldindan tayyorlab qo'yiladi. Ba`zi mashg'ulotlarga tayyorgarlik ancha oldin boshlanadi. Masalan, kichik guruh bolalariga ekish yoki ko'chat o'tkazishga qiziqish uyg'otish uchun ularga ko'karib turgan o'simlikni ko'rsatish kerak. Buning uchun uni avval etishtirish zarur.

Navbatchilar mashg'ulotga kerakli jihozlarni tayyorlaydilar, stol, stullarni qulay qilib joylashtiradilar, qo'llanma va, materiallarni qo'yib chiqadilar. Jismoniy tarbiya va musiqa mashg'ulotlaridan oldin bolalar poyafzalni almashtiradilar,sport formasini kiyadilar.

Mashg'ulotda tarbiyachi o'z ovozidan qurol sifatida foydalanishi mumkin. Sekin, tinch ovoz bolaga yaxshiroq ta`sir etishini pedagog bilishi zarur. Bolaga qattiqroq va qat`iy gapirish mumkin, ammo bunda so'z ohangi bolaga tinchlantiruvchi ta`sir etishi lozim.

Tarbiyachi asosan bolaning normal ruhiy taraqqiyoti asosi bo'lgan jismoniy rivojlanishiga alohida e`tibor berishi lozim.

Bolaning ko'p vaqt harakatsiz o'tirishi uning sog'lig'i uchun juda zararli, u bolaning har tomonlama rivojlanishini sekinlashtiradi.

Bolaning ko'p harakatlarni o'tirib bajarishi ham gavda tuzilishining noto'g'ri o'sishiga olib keladi. SHuning uchun faoliyat turlarini almashtirib borish maqsadga muvofiqdir.

Yana bolaning normal rivojlanishi uchun har doim tinch, quvnoq muhitni tashkil etish lozim. Bolani: «Tezroq yuvininglar–nonushtaga kech qolyapmiz», «O'yinchoqni tezroq yig'ishtiringlar, sayrga yoki mashg'ulotga kech qolyapmiz» va hokazo deb shoshiltirish kerak emas.

Ta`lim berganda uni shunday tashkil etish kerakki, har bir bola faol ishlasin va har biri ijobiy natijaga erishsin.

Bolalarning mashg'ulotda olgan bilim va malakalari boshqa faoliyat turlarida qo'llanilishi mumkin. Bolalar olgan bilimlarini qo'llay olishlari ularning yaxshi o'zlashtirib olganligidan dalolat beradi, ya`ni ular hech qanday qiyinchiliksiz bu bilimlardan foydalanishlari mumkin. Ta`limning amaliy ahamiyati ham ana shundan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. F.R.Qodirova, Sh.Q.Toshpo`latova, N.M.Kayumova,M.N. A`zamova. Maktabgacha pedagogika.-T.:Tafakkur, 2019.

2. "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim tashkilotining davlat o'quv dasturi . Toshkent- 2018

MILLIY O’YINLAR ORQALI BOLALARDA JISMONIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH USILLARI

R.U.Nurjanova-NDPI dotsenti, I.Kuchkarova-Nukus innovatsion instituti talabasi

Annotatsiya: Milliy oyinlar orqali bolalarda jisimoniy madaniyatni shakillantirish usillari haqida berilgan.

Annotaciya: Milliy oyinlar arqali balalarda dene madenyatin qaliplestiriw usillari haqqinda berilgen.

Аннотация: Приведены методы формирования физической культуры у детей через национальные игры.

Xalqning sog’lig’ini mustahkamlash O’zbekistondagi jismoniy madaniyatning asosiy vazifasidan biridir. Bugungi kunda, ayniqsa, sport va jismoniy tarbiyaga e’tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Jismoniy tarbiya oldida jismoniy madaniyat va sportni xalqimizning hayotiga ko’proq singdirish; bolalarni mustaqillik ruhida tarbiyalashda jismoniy tarbiya va sportning barcha turli-tuman shakllaridan, jumladan, xalq an’analaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Xalqimizning milliy o’yinlari esa ana shu maqsadda keng qo’llanib kelinayotgan muhim jismoniy va sport vositalaridan biridir. Shuning uchun xalq milliy harakatli o’yinlariga e’tiborni kuchaytirish zaruriyati yanada yaqqol ko’rinmoqda[1]. Qadriyatlarga e’tibor qaratish Sharq xalqlari madaniyatining juda ko’p unsurlari (elementlari)ni saqlab qolishga va ulardan amaliy faoliyatda foydalanishga imkoniyat yaratiladi. Qadimgi mahalliy xalqlarimiz uchun an’anaviy milliy o’yinlar va milliy bellashuvlar qachonlardir ular hayotining ajralmas bir qismi bo’lgan, ular xalq marosimlarida, rasm-rusumlarda va urf-odatlarda mustaqil bir soha sifatida faoliyat ko’rsatib kelgan, mustahkam o’rin olgan jismoniy madaniyatning, rasm-rusumlarida va mustaqil bir soha sifatida faoliyat ko’rsatib kelgan. Jismoniy madaniyatning bunday o’ziga xos vositalari yordamida bobolarimiz o’sib kelayotgan avlodni chaqqon, epchil, kuchli va sabr-toqatlilik kabi xususiyatlarini shakllantirganlar. Farzandlarni hayot qiyinchiliklariga va tabiatning qiyinchiliklariga nisbatan bardoshli, baquvvat qilib tarbiyalaganlar.

Xalq milliy o’yinlarining barchasi bolalarning organizmlariga yaxlit ta’sir o’tkazadi. Shuning uchun ham o’yinlarga umumiy jismoniy ta’sir ko’rsatuvchi sifatida qarash lozim. Bironta o’yin yo’qki, u ayrim jismoniy sifatni rivojlantiruvchi vosita bo’lib hisoblanmasin. Masalan, “Do’ppi kiyishda kim g’olib?” milliy o’yinida faqat chaqqon bo’libgina qolmay, balki epchil, sezgir bo’lishga ham da’vat etiladi.

Milliy xalq o’yinlari va milliy sport turlari tarixiy taraqqiyot jarayonida jiddiy o’zgargani, har bir iqtisodiy tuzum ularning mazmun va qoidalarida o’zining muayyan izini qoldirgani haqida yuqorida to’xtalgan edik. Ba’zi o’yinlarning nomi va qoidalari hozircha saqlanib qolgan. Ana shunday o’yinlardan foydalanishda ularning bolalarga jismoniy ta’sirdan tashqari tarbiyaviy ta’sir ko’rsatishini ham nazardan chetda qoldirmaslik, ijodiy qo’llashni maqsadga muvofiqlashtirish kerak.

Masalan, “Uloq” o’yini deganda odatda ot bilan o’ynaladigan, chavandozlar haqiqiy uloq uchun kurashadigan qadimiy ko’pkari o’yini tushuniladi. Bolalarga mo’ljallangan “Uloq” o’yini otsiz o’tkaziladi, o’yinchilar bir parcha echki terisi yopishtrilgan to’ldirma to’pni olish uchun kurashadilar. O’yin qoidalarining ba’zi jihatlari kattalarnikiga o’xshab ketadi. Tezkorlik, chaqqonlik va kuchlilikni tarbiyalovchi bu o’yin katta tarbiyaviy ahamiyatga. Bunda bir-birini hurmt qilish, samimiy munosabat, qo’pollik qilmaslikka katta e’tibor beriladi.

Milliy xalq o’yinlariga asoslangan jismoniy madaniyat estetik tarbiyani amalga oshirishga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Xalq o’yinlarini bajarish jarayonida estetik zavqni idrok qilish va o’ziga singdirishni, go’zallik, nafosat, ma’nodorlik, qaddi-qomat, liboslar bejirimligi, o’z atrofidagi barcha narsalarni tushunish, to’g’ri qadrlashni rivojlantirish, estetikaga va o’z xulq-atvoriga gard yuqtirmaslikka bo’lgan moillikni, qilayotgan ishi, aytayotgan gapi va barcha hatti-harakatida qo’rslik, dag’allikka aslo yo’l qo’yilmaslikni rivojlantirish lozim bo’ladi. Milliy o’yinlar bilan shug’ullanish jarayonida mehnat tarbiyasi amalga oshiriladi. Bolalarning salomatligi yaxshilanadi, ularda harakat malakalari shakllanadi, mehnat faoliyati uchun zarur bo’lgan jismoniy fazilatlar rivojlanadi. Bolalarni mehnatga tayyorlashda jismoniy madaniyatning, jumladan, xalq milliy o’yinlarining tutgan o’rnini ularga tushuntirish va bu tushunchani ularning ongida shakllantirish g’oyat muhim ahamiyatga ega.

Milliy sport o`yinlari bilan o`tmishda ota-bobolarimiz bolalarni 2-3 yoshdan shug`ullantira boshlaganlar. Ulug` bobokalonimiz Amir Temur davrida o`g`il bolalarga ot minish, chavandozlik bilan shug`ullanish 3 yoshdan o`rgatilganligi ma`lum. 2-3 yoshdan suzish bilan shug`ullanib, suv hovuzi ustidan tortilgan arqondan yurishga bo`lajak darvozlarni juda kichiklikdan o`rgatganlar. O`g`il bolalar o`z aka-ukalari, mahalladosh, o`rtoqlari bilan kurash mashqlarini xuddi shunday kichik yoshlardan boshlaganlar. Qiz bolalar esa "Arg`imchoq", "Tortishmachoq", "Oq terakmi, ko`k terak", "Bekinmachoq", "Otib qochar" va shunga o`xshash otaliqqa, onalikka, mehnatga tayyorlovchi milliy sport bilan juda kichik yoshlaridan boshlab shug`ullanishga jalb qilganlar.

Xalq donishmandligi bunday faoliyat bilan shug`ullantiruvchilar uchun "Besh tosh gimnastikasi" o`yinlarini yaratgan va shug`ullanishga odatlantirgan. Bu ikki kishi o`rtasida bo`ladi. O`yin xontaxta ustida yoki stolda bajariladi. O`yin ishtirokchilari qadlarini rostlab, stol yoki xontaxtaning ikki tomonida o`tiradilar. O`yin uchun 5 ta o`rtacha danak kattaligidan tosh olinadi. Toshlarni kaftga olib, bir yarim qarich balandlikka otiladi, to tosh tushguncha qadar qo`l kafti orqaga o`giriladi, keyin qo`l orasidagi toshlar yuqoriga irg`itilib, kaft bilan ilib olinadi va hakazo.

O`pka faolitini yaxshilash, uning sig`imini oshirish maqsadida "zuv" o`yini o`tmishda keng tarqalgan edi. O`yinda uch kishi ishtirok etadi. O`yin uchun zarur asbob-bo`sh gugurt qo`tichasi yoki kattaligi barmoqdek 2 yog`ochni plyus shaklidagi marra belgisi "Zuv" o`ng qo`lini yelka balandligida ko`tarib tashlash belgi qiladi.

Har bir o`yinchi startda o`pkasini to`ldirib nafas oladi, lablarini qisib "Zuv" degan ovoz chiqarib iloji boricha tezlik bilan oldinga qarab intiladi. Bu o`yinlar bilan shug`ullanganlar iqlim keskin o`zgarganda shamollash kasalligini bilmaganlar va hokazo.

Xulosa qiladigan bolsak, xalq milliy harakatli o'yinlari bolalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Chunki o'yinlar o'quvchilarning qiziqishlarini oshiradi, ularga zavq bag'ishlaydi, ish qobiliyatlarining tezroq tiklanishini ta'minlaydi. O'yinlar tufayli bolalar charchashni unutadilar, mashqlarni diqqat bilan bajarishga harakat qiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Z. Husaynova. Topishmoqlar. O'zbek folklor ocherklari. Uch tomlik.
1- tom. — T., 1998. 100— 101-betlar.

MILLIY MIYRASLAR INSAN SHAXSÍ QÁLIPLESIWINIŃ ÁHMIYETLI FAKTORI

Sh.Oteniyazova –NMPI oqıtıwshısı
G.Maulenova , A.Nagmetova- NMPI magistrantları

ANNOTACIYA: Maqalada milliy miyraslar hám olardıń insan ómiri hám shaxs sıpatında qáliplesiwindegi biybaha ornı haqqında sóz etiledi.Miyraslarımızdıń jas áwlad tálim tárbiyasındaǵı ornı oǵada áhmiyetli.

ANNOTASIYA: Maqolada milliy meroslar va ularning inson hayoti va shaxs sifatida shakillanishidagi bebaho urni haqida soz yuritiladi. Meroslarimiz yosh avlod ta`lim va ta`rbiyasida beqiyos ahamiyatga ega.

АННОТАЦИЯ: В статье речь пойдет о национальном наследии и их бесценном месте в жизни человека и становлении как личности. Наше наследие имеет неоценимое значение в образовании и воспитании подрастающего поколения.

Hár bir xalıqtıń, millettiń dún`ya mádeniyatı saxnasında ózine tán milliy hám ulıwma insanıylıq biybaha baylıqları boladı. Ayırıqsha, olar arasında miyraslar teńsiz ǵáziyne bolıp esaplanadı. Sebebi, usı ǵáziyne áwladlardıń keleshegindegi estetikalıq oylawına hám ruwxıy dún`yasına bekkem tiykar bolıwı menen hám xarakterli bolıp tabıladı.

Jámiyetimizde qarar tapqan miyraslardı tereń hám hár tárepleme úyreniw búgin dúnyada júz berip atırǵan sociallıq-siyasiy waqıyalardı tereńańǵarıw ushın ilimiy-ámeliy áhmiyetke iye.

Miyraslar tikkeley insan aqılı tiykarında qáliplesedi hám ámeliy iskerligi nátiyjesinde júzege keledi. Sonı aytıp ótiw kerek áwele insannıń ózi eń joqarı miyras bolıp tabıladı. Ulıwma insanıylıq, ulıwma dúnyalıq, milliy miyraslar insanlardıń racional pikirlewleri hám bahalawları nátiyjesinde júzege keledi. Insandı joqarı miyras retinde bahalar ekenbiz onı joqarı miyras sapasına kótergen birinshi

qásiyeti bul onıń aqılı esaplanadı. Aqıl arqalı insanlar barlıqtı, dúnyanı, ózin ózi, átirap ortalıqtı tusinip jetedi hám biledi. Nátiyjede insan tábiyat hám jámiyette iskerlik júrgizedi, dóretiwshilik etedi hám miyraslar jaratadı. Jaratılǵan miyraslardı biz bir qansha túrlerge bólip úyrenemiz. Bular :

materiallıq ortalıq menen baylanıslı bolǵan miyraslar;

úrp-ádetler, dástúrlerde kórinetuǵın ádep ikramlılıq miyrasları;

- insannıń qábileti hám uqıplarında kórinetuǵın miyraslar;
- adamlardıń jınsı hám ırqıy qásiyetleri menen baylanıslı miyraslar;
- milliy miyraslar;
- ruwxıy miyraslar h.t.b.

Joqarıda sanap ótilgen miyraslardan kórinip turǵanınday, olardıń barlıǵı insanlardıń máplerine xızmet eter eken, orınlı túrde soraw tuwılıwı múmkin. Miyraslardıń jaratıwshısı kim? Álbette insan. Xosh, insan miyraslardı qalay jaratadı? Tuwrısında aqılı hám iskerligi arqalı. Sonday eken, belgili juwmaq kelip shıǵadı, insan aqılınıń ózi miyras eken. Eger biz insandı joqarı miyras dep bahalaytuǵın bolsaq, miyraslardı jaratıwshısı retinde onıń aqılın bas miyras dep bahalasaq boladı.

Filosofiya tariyxında málim bolıwınsha, miyraslardı racional tárepten úyreniw hár qashan da ayrıqsha orın tuta bermegen. Bul haqqında rus filosofi P. P. Gaydenko sonday pikirdi bildiredi : "... házirgi kúnge kelip miyrastıń dúzilisi ilimiy hám ilmiy emes jámiyetshilik ishinde biliw procesi bar ekenligin ańlatadı. Buǵan ilimiy tárepten qaraǵanda miyraslar hár qashan da jetkilikli dárejede ańlanılmaǵan.

Miyraslar - bul insan minez qulqınıń hám iskerliginiń stimuli bolıp, insaniyat jámiyeti baslanıwınıń dunyada tastıyqlanıwı bolıp tabıladı . Haqıyqatdan hám, miyrastıń dúzilisi hám racional tárepleri keń jámiyetshilik tárepinen hár qashan da kórip shıǵıla bermeydi. Miyraslardı úyrengenimizde olar mudamı insanlardıń racional pikirlewi hám iskerligi ónimi ekenligi kórinip turadı. Insan tárepinen jaratılǵan hár qanday zat egerde ol insaniyat ushın unamlı bolsa, miyras bola aladı. Bul insanlardıń racional hám maqsetke muwapıq iskerligi arqalı júzege keledi. Jaratılǵan zatlar tek insan biliwinde ǵana emes bálki, insannıń hár bir iskerliginen kelip shıǵıp, hár tárepleme qolay shárt-shárayatlarǵa umtılıwı, ol yamasa bul miyras hám maqsetlerinde de sáwlelenedi.

Ótmish miyraslari, ilim hám mádeniyat eń jaqsı ǵáziyneleri xalıqtıń biybaha materiallıq miyrasların quraydı. Búgingi kúnde ullı mádeniyatımızdıń negizlerin, áyyemgi miyraslarımızdıń payda bolıwı hám rawajlanıw basqıshların hár tárepleme ilimiy tárepten úyreniw, hám ózine tán qásiyetlerin anıqlaw áhmiyetli wazıypalardan biri bolıp esaplanadi.

Miyraslar milliy tárbiya sistemasındaǵı ornı hám mazmunın biliw, olarǵa isenim, ıqlas qoyıw, insanlarda, atap aytqanda jaslarda milliy maqtanısh, patriotlıq, milliy birshilik hám tatıwlıq tuyǵusin qáliplestiriwde, adamgershilik, hadallıq, miynetsúygishlik, ádep ikramlılıq páklik pazıyletlerin kámal taptırıwda úlken áhmiyetke iye.

Miyraslar barlıq túrleri insannıń erkin jasawı, ruwxıy -ádep ikramlılıq jetilisiwi hám párawan ómir keshiriwi ushın xızmet etetuǵın qural bolıp esaplanadi.

Mámleketimiz ǵárezsizlik jolınan ózine isenimli qádemler taslap, úlken tariyxıy sheklerge erisken búgingi kúnde miyraslarımızǵa bolǵan itibar barǵan sayın kúsheyip barmaqta. Ǵárezsizligimiz sharapatı menen ata-babalarımızdıń ómiri, iskerligi, úrp-ádetleri, oy pirirleri, ilim hám kórkem óner ushın áhmiyetli bolǵan materiallıq hám ruwxıy miyraslarımız dúrdanaların ilimiy tárepten úyreniwǵe keń

jol ashıldı. Olardı saqlap - álpeshlew hám keleshek áwladqa jetkiziw zárúrligi ańlap jetildi. Bul miyraslar bolsa, óz gezeginde, jaslardıń patriotlıq, milletparwarliq, adamgershilik tuyǵularınıń bekkemleniwinde hám kórkem-estetik tárbiyasınıń qáliplesiwinde áhmiyetli faktor bolıp xızmet qılıp kelmekte.

Miyraslar insanǵa, ásirese jaslarǵa ómir mazmunın tereńirek túsiniw, jámiyet nızamlılıqlarınan tuwrı paydalanıw hám iygilikli maqsetleri, idealların belgilewge járdem beredi.

Juwmaq qılıp aytqanda, jámiyettiń barlıq tarawlarında jańalanıwlardıń ámelge asıwı insanlardıń miyraslarga bolǵan munásebeti menen belgilenedi. Sebebi, ruwxıy baylıqlar hám miyraslar mámlekettiń, jámiyettiiń hám hár bir insannıń biybaha ǵáziynesi hám rawajlanıw faktorı

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКА ЧТЕНИЯ В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Ж.Ергалиева преподаватель НГПИ имени Ажинияза

Аннотация: В статье рассматривается вопросы целесообразности обучения чтению дошкольников, объемов и методов обучения, а также условия, при которых процесс обучения дошкольников основам чтения будет эффективным.

Аннотация: Мақолада мактабгача ёшдаги болаларни ўқишга ўргатишнинг мақсадга мувофиқлиги, ўқитиш ҳажми ва усуллари, шунингдек, мактабгача ёшдаги болаларни ўқиш асосларини ўргатиш жараёни самарали бўлиши мумкин бўлган шароитлар муҳокама қилинади.

Аннотация: Мақалада мектепке шекемги балаларды оқыўға үйретиўдиң мақсетке муўапықлығы, оқытыў көлеми ҳәм усыллары, сондай-ақ, мектепке шекемги жастағы балаларға оқыў тийкарларын үйретиў процесси нәтийжели болыўы мүмкин болған шәраятлар сөз етиледи.

Сегодня довольно часто в ходе разнообразных дискуссий на педагогическую тематику возникает проблема, связанная с обучением чтению детей дошкольного возраста. Споры возникают вокруг вопросов: Нужно ли вообще учить читать ребенка дошкольного возраста, или оставить эту проблему на откуп учителей младших классов? Если же обучение целесообразно, то в каком объеме оно должно происходить, какие условия обеспечат его эффективность.

Следовательно, по поводу самой проблемы необходимости получения навыков чтения детьми еще до тех пор, как они переступят порог школы. Конечно, можно услышать много суждений по поводу того, что чтению ребенка должны обучать учителя начальных классов.

Распространен тезис, что навыки чтения и письма нужно формировать в школе, а в дошкольный возраст нужно закладывать только предпосылки, которые позволяют ребенку более или менее быстро овладеть этими навыками в школе [1].

Однако ряд объективных и субъективных факторов указывают на то, что ребенок дошкольного возраста уже должен читать.

Отметим, что чтение играет очень важную роль в процессе становления личности, обеспечивает ее нравственное и интеллектуальное развитие, а также обуславливает развитие коммуникативности. Следовательно, бесспорно, что формирование начальных навыков чтения является важной составляющей развития человека именно в период дошкольного детства, когда закладываются основы личности, когда происходит интенсивный процесс его становления.

Кроме этого, подчеркнем тот факт, что сегодня в подавляющем большинстве школ набор в первый класс осуществляется на основе конкурсного отбора, одним из основных критериев которого является умение читать. А программы первого класса требуют от детей соответствующей подготовки, в том числе и знаний звуков и букв, умения читать двухсложные и трехсложные слова, краткие предложения.

Важным аргументом является то, что первокласснику придется читать не только букварь, но и условия задач по математике, логике и тому подобное. Следовательно, тот ребенок, который на элементарном уровне овладел чтением, придя в школу, сможет быстрее прочитать условие задачи, осознать прочитанное и приступить к выполнению поставленной задачи [2].

Весома роль чтения в процессе адаптации ребенка к школе. Ведь отсутствие элементарных навыков чтения становится причиной появления дискомфорта, неуверенности в условиях, когда большинство сверстников уже умеют читать.

И наконец, актуальна актуальная информационная компетентность. Ребёнок должен учиться получать необходимую информацию, анализировать ее, оценивать и делать соответствующие выводы. Без навыков чтения это невозможно.

На формирование навыков чтения у детей дошкольного возраста ориентируются и государственные документы, регламентирующие организацию образовательной работы в ДОУ. В частности, ребенок дошкольного возраста должен знать все буквы алфавита.

В работе с детьми старшей группы (шестой год жизни) следует формировать первоначальное умение осознанного чтения. В частности, дошкольники должны получить практические представления о букве (видим и пишем), а также усвоить буквы, обозначающие

гласные и согласные звуки. Также они должны усвоить основной способ чтения - слитное считывание двух букв, обозначающих сочетание согласного с гласным (слияние).

Необходимо ознакомить дошкольников с буквами как знаками передачи звуков на письме, способствовать ознакомлению с основными буквами по принципу частотности употребления соответствующих звуков в устной речи, предлагая детям не алфавитные, а звуковые названия.

На сегодняшний день существует достаточно много теорий и методик, которые обещают быстро научить ребенка читать. Однако педагоги должны помнить, что, выбирая ту или иную методику, следует придерживаться естественной логики развития ребенка. Следует учитывать психологические признаки готовности детей к обучению чтению. По мнению психологов, такими признаками служат следующие психологические проявления у ребенка дошкольного возраста:

- научилась говорить и начала говорить простыми предложениями (в противном случае возможна задержка речевого развития);
- хорошо слышит и различает отдельные звуки в словах, владеет достаточным словарным запасом;
- нет логопедических проблем;
- понимает, что такое слева и справа, то есть нет проблем с пространственной ориентацией.

При этом следует учитывать и такой объективный фактор как природой обусловленную этапность созревания мозга ребенка. Да, в период раннего детства (два-три года) идет бурное развитие сенсомоторной и эмоциональной сферы ребенка. Это время, когда ребенку нужно бегать, прыгать и играть. Поэтому принудительная учебная деятельность никак не пойдет на пользу ребенку и может повлечь за собой сбои в развитии эмоциональных процессов и соматической системы.

Выводы. Следовательно, обучение детей дошкольного возраста чтению целесообразно при учете их психологических и физиологических показателей развития и методически правильного построения учебного процесса.

Литература

1. Львов М.Р. Методика развития речи младших школьников. - М., - 2007.
2. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. - М., - 2004.

ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚ ПЕДАГОГИКАСИДА БОШЛАНҒИЧ СИНФ УКУВЧИЛАРИНИНГ МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШИНИ ТОПИШМОҚЛАР ОРҚАЛИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Л.А.Ибрагимова-НДПИ мустақил тадиқотчиси

РЕЗЮМЕ. Мақола педагогика назарияси ва педагогика тарихи доирасида педагогика фанларининг ўта долзарб масаласига бағишланиб, унда кичик мактаб ёшидаги болалар психолгиясининг ривожланишида қорақалпоқ халқ оғзаки адабиёти намуналари бўлган болалар қўшиқлари, эртаклар, топишмоқ, тезайтишлар ва мақолларнинг таъсири ва тутган ўрни кенг ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ. Статья посвящена одной из важнейщих проблем педагогической науки изучению и выявлению роли и места жанровых видов каракалпакской фольклорной литературы, как детские стихотворения, сказки, загадки, скороговорки и пословицы и поговорки в психологическом развитии детей школьного возраста в теорическом и историческом аспектах.

SUMMARY. The article deals with one the most impontant problems of bringing up school children and the influence of works of Karakalpak folklore as fairy tales, riddles, twisters, proverbs and sayings, children’s poem’s and phymes onto children’s psychology. Thein educational role are kevealed on the bage of theoretical and historical aspecta of pedagogics.

Инсон табиатнинг бир бўлаги. Инсон табиат билан кўзга кўринмас иплар воситасида болангандир. Шу сабабли ҳам ҳар бир инсон ўзининг табиат билан бўлган муносабатини ўзи яшаётган табиий муҳит, географик шароитга қараб белгиланган. Ҳар бир табиат ҳодисаси

инсонларга сиру синоатга бой тилсим бўлиб кўринган ва табиийки, инсон уни узи мушоҳадаси, хаёлий фантазияси билан кашф қилишга, сирли дунёни ўзига ҳар хил тасаввур этишга, уни рамзлар воситасида қамраб олишга ҳаракат қилган.Ушбу фаолиятда унга ўз ижоди топишмоқлар ёрдамга келган, шу орқали объектив борлиқни фикр фантазияси билан кўришга иньилган. Кузатишимизча, бу хил топишмоқлар энг қадимги даврларда, яъни инсон табиат олдида ожиз бир мавжудод бўлган даврларда юзага келган.

Топишмоқларда мавжуд борлиқни идроқ қилишнинг ҳаёт ходисаларини кузатиш, улар ҳакида фикр юритишнинг, инсон дунёқарашининг ибтидоий илдизлари кўзга ташланади. Ушбу даврларда яратилган топишмоқлар оддийлик, кам сўзлилик, қиёсланаётган предметларнинг инсонлар яшаётган мухитдан олисда бўлмаслиги, инсон табиий сезгиларга маълум бўлган нарсаларнинг топишмоқларда ифодаланиши кабилар билан характерланади. Масалан: «Ўрели кийизди жаза алмадым» (осмон), «Керегениң басында ақ жаўлық» (Қуёш), «Таў басында жарты нан» (ой), «Үй үстинде усақ тас» (юлдуз) каби.

Баъзи топишмоқларда осмонда хаёт мавжуд, у ерда ҳам кишилар ердаги каби яшайди, коинотдаги осмон жисмлари буюк яратувчининг болаларидир каби тушунчалар билан қадимги инсонлар фикр-мушокадаси эволюцияси кўзга ташланади.

Бар биреўдиң бир улы ҳәмде қызы
Оларды биледи дүньяның жүзи
Улы түнде, қызы күндиз уйықлайды
Ҳеш кимге билинбес жүргенде изи.

Топишмоқларда халқ ҳаёти акс этади, унинг турмуш тарзи, атрофини ўраб турган табиат, касб-кори, ўсимликлари, ҳайвонот олами , табиат ҳодисалари, йил ва ойлар саноқлари ва ҳ. Ўз ифодасини топади. Масалан:

Он еки шақалы үлкен дарақ,
Ҳәр шақада отыз жапырақ
Жапырақтың бир жағы қара
Бир жағы ақ (12 ой, 30 кун, 30 тун)

ушбу топишмоқда ой ва йил саналари катта дарахт сифатида тасаввур қилинган. Мамақалдироқ, гулдураши кейин ёмғир ёғиши, шамолнинг гирдаб ҳосил қилиши, олов, қор, деҳқончилик экинлари-жуҳори, буғдой, пахта, қовун, қалампир, пиёз, сабзи, кунгабоқор,гул ва боғдорчилик мевалари-узум, жийда кабилар ёввойи ҳолда ўсадиган ўсимликлар-жувсан (ёвсан), ёввойи гилос, чеўл, қарамиқ, сутилмак,эшекей, сўбиқ, қамиш,ўтин, сув қавоқ кабиларни алоҳида топишмоқлар сифатида таърифланган. Уларда халқ оғзаки ижодига хос муболаға, жонлантириш, ўхшатиш, рамзий тенглашлар, сифатлашлар, фантастик ҳаёлий тасвирлар, образли, мушоҳадалар кенг қўлланилиши, булар эса ёш авлодни мантиқий фикрлашга, бадиий ташбеҳлар эса уларнинг эстетик дидини ўстиришга хизмат қилиши алоҳида таъкидланади. Гўзал сўз либосига бурканган топишмоқлар топилажак предмет билан бирга унинг лисоний ифодасини ҳам болалар тафаккурига мустаҳкам жойлаштирадики, бу эса ўз навбатида уларда сўз санъатига, фикрни шоирона етказишга ҳавас ўйғотади ва шу тариқа тафаккур ват ил яхлитлигида баркамол авлод тарбиясига замин яратилади. Чунки бу энг қадимги китоб саналган «Авесто»да-ҳам «Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал», деб бекорга таъкидланмаган.

Халқ педагогикасида ёшларга оламни идроқ этишга ўргатиш анъаналари кичик мактаб ёшидаги болаларни халқ топишмоқлари воситасида инсонни ва ҳайвонот оламини идроқ этишга ва шу орқали уларда мантиқий фикрлашни такомиллаштиришга ўргатиш анъаналари, шунингдек, кейинги-ХХ аср сарҳадларида яратилган топишмоқларнинг мазкур таълим-тарбияни амалга оширишдаги роли масалалари ёритилган.

Дарҳақиқат, инсониятнинг бутун умри оламнинг сиру синоатини, ўзини ўраб турган табиий ва ижтимоиий муҳитининг бирликлари ва элементларини, табиат ва инсон орасидаги муносабатлар ва алоқаларни, оламда мавжуд бўлган нарсалар ва предметлар, инсоният ва ҳайвонот дунёсининг ўзаро яхлитлиги, бир бир бутунлилиги ва уларнинг ҳаётда юз берадиган воқеа-ҳодисалар билан сабабий боғланишлари ҳақидаги маълумотларни ўрганишга, билишга сарфланади, кичик мактаб ёшидаги болалар эса ушбу олам ажойиботлари, синлари, унда мавжуд

бўлган турфа нарса ва воқеликларни билишнинг дастлабки боскичида турган жажжи авлодлардир. Уларга ҳаётда ушбу оламни ўргатишнинг ҳар хил усуллари ва воситалари мавжудки, улар орасида топишмоқларнинг олаҳида ўрни бор.

Ҳар қандай ижод маҳсули каби топишмоқлар ҳам инсоният билан ҳамнафас асрлар оша ривожланиб, такомиллашиб, инсоннинг дунёни билиши, идрок этишининг бир воситаси сифатида ҳукм суриб, яшаб келмоқда. Уларда инсониятнинг дастлабки тирикчилик воситаси, касб-ҳунари, турмуш тарзи, унинг ҳаёт кечириши, ўз фаолиятини олиб бориши учун зарур бўлган маиший қуроллари, озиқ-овқат маҳсулотлари, кийим-кечаги, хулқ-атвори кабилар ўз ифодасини топган.

Маълумки, инсоният тирикчилигининг бош манбаи чорвачилик ва деҳқончиликдир. Ҳали инсоният маданий ҳаёт кечириш даврига етмасдан илгари ўз тирикчилигини чорвачилик ва деҳқончилик билан амалга оширган. Чорвачилик инсонларнинг энг қадимги касби бўлиб, ўз ҳаётини йўлга қўйишга, овланган ҳайвонларнинг баъзиларини қўлга ўргатиб, чорвачилик билан шуғилланишга ўтганлар.

Тоипшмоқлар ҳам, энг аввало, инсонларга яқин, уларнинг доимий кузатувида бўлган нарсаларга бағишланган. Чунки топишмоққа олинган нарса ва предметларни топишмоқ айтувчи ҳам, уни топувчи шахс ҳам доим кўриб, ёки эшитиб, хусусиятларини билиб, кузатиб юрган. Шу тариқа топишмоқдаги нарса ҳар икки томон онгида ҳам гавдаланадиган нарсадир.

Бола тарбияси кичик мактаб ёшидан бошлаб олдин оилада, кейин мактабгача таълим муассасаларида, сўнгра умумтаълим мактабларида, ўрта махсус ва олий таълим тизимларида, меҳнат фаолияти давомида ва ҳ. давом этади. Демак, инсон бутун умри давомида тарбияга муҳтож. Шу сабабли ҳам уни жамият учун фойдали, онгли, баркамол, маънавий-маданий етук этиб тарбиялаш тарбия масканларининг, қолаверса, бутун жамоатчиликнинг вазифаси бўлиб хисобланади.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ТӘБИЯТ ПЕНЕН ТАНЫСТЫРЫЎ ЖОЛЛАРЫ

А.Машарипова - Нөкис Инновациялық Институты оқытыўшысы

Аннотация: Мектепке шекемги жастағы балаларды тәбият пенен таныстырыў методикасы–тәлим-тәрбия жумысларин формаларын хам методларын уйретыу.

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalarni biror kishiga yaqin odamlar bilan tanishish metodikacı-ta'lim -tarbiya beradigan va ravojlandirish vazifalarni ochib beradigan pedagogik ilm-fan.

Аннотация: В здании школы детей обучают формам и методам преподавания и познания природы.

Мектепке шекемги жастағы балаларды тәбият пенен таныстырыў методикасы–тәлим-тәрбия беретуғын ҳәм раўажландыратуғын ўазыйпаларды ашып беретуғын педагогикалық илим. Бул илим мектепке шекемги жастағы балаларды табият пенен таныстырыў бойынша жумыслардың мазмунын, формаларын ҳәм методларын үйретеди.

Табият – баланы руўхый жақтан байытатуғын дерек. Балалар ҳәмме ўақытта анаў ямаса мынаў формада тәбият пенен жақынласады. Оларды қоршаған орталық өзине тартады - көшип баратырған бултлар, ашық реңлер, гүбелеклер, қоңызлар, қуслар, ҳайўанлар. Өсимликлер ҳәм ҳайўанлардың ҳәр қыйлы дүньясы балаларда тәбиятқа деген қызығыўшылықты ҳәм оларда искерлиликти оятады. Тәбият пенен ушырасыў балаларды қоршаған дүнья ҳаққында билимниң пайда болыўына, тири жанларға адамгершиликли ҳәм руўхыйлық жақтан қатнас жасаўға жәрдем етеди. Баланы тәбият дүньясына алып барыў, оны тәбиятты түсиниўге үйретиў, оған ғамхорлық пенен қараўды тәрбиялаў – балалар бақшасының еңәҳмийетли ўазийпасы. РуспедагогиК.Д.Ушинскийдиң , "Инсан тәрбия предмети сыпатында» шығарамсында: «Мени педагогикада қуры гәп деп есапласаңызда, бирақ мен өзимниң турмыслық тәжирийбелериме сүйенип, гөззал тәбият жасларға сондай үлкен тәсир көрсетеди, ҳәттеки педагогтыңда тәсири оның менен тең келеа лмайды» дегенеди.

Мектепке шекемги жастағы балаларды тәбият пенен таныстырыў-бул оларда тәбиятқа дурыс мүнәсибетте болыўға тәрбиялаў сезимлерине тийкарланған, дөгерек-әтирап ҳаққындағы реал билимлерин аңлаўдың қуралы. Балалар бақшасында тәбият пенен таныстырыў процессинде ҳәр түрли методлардан пайдаланылады. Тәбият пенен таныстырыў методлары тийкарғы топарларға бөлинеди:

Көрсетпели метод- бақлаў, сүўретлерди көриў, диафильм, кинофильм, экскурсиялар;

Әмелий метод- ойынметоды, мийнет, әпиўайы (күнделикли) тәжирийбелер

Аўызеки метод- тәрбияшының гүрриңи, көркем шығармаларды оқыў, гүрриң.

Тәбият пенен таныстырыўдың көргизбели методы.

Ҳәр түрли топарларда балаларды тәбият пенен таныстырыўда тәрбияшы көргизбели методы- бақлаўдан көп пайдаланады. Бақлаў- тәбият бөлеклери ҳәм ҳәдийселериниң тәбийий шәраятларда мақсетке бағдарланған ҳәм ҳәдийселерди тиккелей қабыл етип алыўы болып табылады. Балаларды тәбият пенен таныстырыўда турақлы түрде бақлаўлар алып барыў олардың логикалық пикирлеўин ҳәм тилин өсириўге үлкен жәрдем береди. Бақлап билиў- жүдә әҳмийетли өзгешелик болып, балаларда дурыс жазып билиў, аўызеки сөйлеў көнликпелерин раўажландырады. Баклаўлар даўамлылығы ҳәм характери бойынша қысқа мүддетли ҳәм узақ мүддетли болыўы мүмкин. Өсимлик ҳәм ҳайўанлардың өсиўи ҳәм раўажланыўы, тәбияттағы мәўсимлердиң өзгериўин билип алыў ушын узақ мүддетли бақлаўлардан пайдаланылады. Қысқа мүддетли бақлаў процессинде балалр предметлердиң формасы, реңи, үлкен-кишилиги, дүзилиси, жайласыўы, характерин парықлаўды, олардың дауысларын үйренеди. Бундай бақлаўдың түрине мысалы: қар ямаса жаўынның жабыўы, радуганың пайда болыўы сыяқлы жағдайлар киреди.

Тәбият пенен таныстырыўды әмелий методы ҳәм оның түрлери.

Тәбияттың әпиўайы қубылысларын ҳам түсиниклерди кеңейттириў мақсетинде өткерилетуғын бақлаўлар менен бир қатарда ҳәр түрли ойынларданда кең пайдаланыўымыз мүмкин. Бул ойынлар арқалы бала сезиўшең, алған билимлерин дөретиушилк пенен өзлестиреди. Баланы тәбият пенен таныстырыўда дидактикалық, ҳәрекетли ҳәм дөретиўшилик ойынларынан пайдаланыўымыз мүмкин.

Тәбият пенен таныстырыўды аўызеки методы ҳәм оның түрлери.

Дидактикалық ўазыйпалардан келип шыққан ҳалда сәўбетлесиў еки түрге алдын-ала өткерилетуғын сәубетлесиў ҳәм жуўмақлаўшы сәўбетлесиўлерге бөлинеди. Алдын-алаөткерилетуғын сәубетлесиўди тәрбияшы бақлаўлар, экскурсиялардан алдын қоллаўы мүмкин. Жуўмақлаўшы сәўбетлесиў- үйренилген фактлер дисистемаластырыў, беккемлеў ҳәм анықлаўға бағдарлайды. Методларды таңлаўда тәрбияшы балалардың жас өзгешеликлери, психологияси, билимлери, бағдарламадағы талаплар, өз үлкесиниң тәбияты, климаты, педагогикалық принциплерге сүйенеди. Жоқарыдағы методлар бир-бирин толықтырып отырады.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1П.Юсупова «Мактабгача тарбия педагогикаси».- Т. 2013.

2.Ш.Содиқова, М.А.Расулхўжаева. «Табиат билан таништириш методикаси».- Т.: 2013 йил “Фанватехнология

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHDAGI BOLALAR BILAN SAMARALI MULOQOT OLIB BORISH USULLARI

U.R.Axunov - Andijon DPI dotsenti, B.Mamatov- Andijon DPI talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, maktabgacha yoshdagi bolalarda so’zlashish qobiliyati, samarali muloqot va bolalarni so’z boyligini oshirish, shaxslararo o’zaro munosabatlarining xususiyatlarini o’rganish bag’rikenglik, axloq, boshqalar bilan hisoblashish va hamkorlik qilish kabi muhim shaxsiy fazilatlarni tarbiyalashda yangi yondashuvlarni shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, so’zlashish qobiliyati, samarali muloqot, bolalarni so’z boyligini oshirish, shaxslararo o’zaro munosabatlar, bag’rikenglik, axloq, boshqalar bilan hisoblashish va hamkorlik qilish, shaxsiy fazilatlar.

Аннотация: В данной статье умение говорить у дошкольников, эффективное общение и увеличение словарного запаса детей, изучение особенностей межличностных отношений являются новыми в воспитании важных личностных качеств, таких как толерантность, нравственность, внимание и сотрудничество с другими. рассмотрено формирование подходов.

Ключевые слова: дошкольники, речевые способности, эффективное общение, увеличение словарного запаса детей, межличностные отношения, толерантность, нравственность, внимание и сотрудничество с другими, личностные качества.

Annotation: In this article, the ability to speak in preschoolers, effective communication and an increase in the vocabulary of children, the study of the characteristics of interpersonal relationships are new in the education of important personal qualities, such as tolerance, morality, attention and cooperation with others. considered the formation of approaches.

Key words: preschoolers, speech abilities, effective communication, increasing children's vocabulary, interpersonal relationships, tolerance, morality, attention and cooperation with others, personal qualities.

“Muloqot” tushunchasining ta’rifiga ko’ra - bu qo'shma faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan odamlar o’rtasidagi aloqalarni rivojlantirishning ko'p qirrali jarayoni, bu umumiy natijaga erishish uchun sai-harakatlarni muvofiqlashtirish va birlashtirishga qaratilgan odamlarning o’zaro ta’siri. (M.I. Lisina). Insoniy muloqot to’rt tomondan iborat bo’lgan o’ziga xos piramidaga o’xshaydi: biz ma’lumot almashamiz, boshqa odamlar bilan muloqot qilamiz, ular bilan tanishamiz va shu bilan birga muloqot natijasida paydo bo’ladigan o’z holatlarimizni boshdan kechiramiz.

Maktabgacha yosh - bu ta’limdagi ayniqsa mas’uliyatli davr, chunki bu bola shaxsiyatining dastlabki shakllanishi davri. Maktabgacha yoshda bolaning dunyosi allaqachon, qoida tariqasida, boshqa bolalar bilan uzviy bog’liqdir. Bola qanchalik katta bo’lsa, uning tengdoshlari bilan aloqalari shunchalik muhim bo’ladi. Bolalarda nisbatan barqaror simpatiyalar shakllanadi, birgalikdagi faoliyat shakllanadi. Tengdosh bilan muloqot - bu tengdosh bilan muloqot, bu bolaga o’zini o’zi bilish imkonini beradi. Ammo tengdoshlar bilan muloqot qilishdan tashqari, bolalar bolalar bog’chasi boshqa yoshdagi bolalar bilan muloqot qilish imkoniyati ham taqdim etiladi, biz bolalar bog’chasining boshqa yosh guruhi haqida gapiramiz. Bunday guruhlar paydo bo’ladi turli sabablar: bolalar bog’chasi guruhlarini to’ldirishda qiyinchiliklar tufayli, muayyan tuzatish va pedagogik yoki hal qilish uslubiy vazifalar bilan guruhlar sifatida maxsus shartlar tashkilotlar va boshqalar. O’qituvchilar va bolalarning ota-onalari kuzatuvlariga asoslanib, bunday guruhlardagi o’zaro munosabatlar sezilarli darajada turli xil stsenariylar bo’yicha rivojlanishi mumkin: 1-katta bola kichigiga nisbatan “kattalar” rolini o’z zimmasiga oladi, unga g’amxo’rlik qilishni o’rganadi. Unga g’amxo’rlik qiladi, kichigi esa o’z navbatida kattasiga “ustoz” sifatida munosabatda bo’ladi va katta boladan o’zi to’plagan tajribasini oladi; 2-katta yoshdagi bolalar kichiklarni muloqotda sherik sifatida qabul qilmaydi, ularni xafa qiladi, zulm qiladi, kichiklari esa, o’z navbatida, kattalarni to’liq jalb qilishlariga to’sqinlik qiladi. Shuning uchun, ijobiy yoki haqida aniq aytish mumkin emas salbiy ta’sir bolalarning shaxslararo aloqalari uchun bunday guruhlarni yaratish. Biroq, biz ishonch bilan aytishimiz mumkinki, bolaning katta yoshdagi bolalar bilan muloqoti ijtimoiy xulq-atvorning muayyan qoidalarini o’zlashtirishga yordam beradi va kelajakda bolaning ijtimoiy munosabatlarini ko’p jihatdan belgilaydi.

Turli yoshdagilar guruhida shakllangan o’zaro munosabatlarga kelsak, bir qator mualliflarning fikriga ko’ra, bu haqiqatga ko’p jihatdan o’qituvchining shaxsiy munosabati, o’qituvchining bolalar bilan muloqot qilish uslublari va, albatta, shaxsiy munosabatlar ta’sir qiladi. Biroq, ma’lumki, turli yoshdagi bolalar bog’chasida tarbiya va ta’lim vazifalarini hal qilish, bolalarning etarli bilim va ko’nikmalarini shakllantirish, davlat standartiga erishish o’qituvchi uchun sezilarli qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, maktabgacha

ta’lim bo’yicha asosiy uslubiy adabiyotlar bolalar guruhlari bir xil yosh tarkibiga ega bo’lgan muassasalar uchun mo’ljallangan. Maktabgacha pedagogikada kichik yoshdagi turli yoshdagi guruhlarda ishlarni tashkil etish muammolari bo’yicha katta miqdordagi o’quv qo’llanmalari ishlab chiqilgan (V.N.Avanesova, A.I.Mishchenko, E.N.Shiyanova, E.G.Davidchuk, R.S.Bure, N.Ya.Mikhailenko, G.G.Grigoryev).

Miqyosdagi bolalar bog’chalari. Biroq, muammo shundaki, ushbu pedagogik adabiyot bolalar bog’chasida ta’limning “standart dasturi” ni amalga oshirishga qaratilgan. Maktabgacha ta’lim muassasalari ishini uslubiy ta’minlashdagi dinamik o’zgarishlar munosabati bilan zamonaviy o’qituvchi qiyin vaziyatga tushib qoldi, maktabgacha ta’lim muassasalarida turli yoshdagi bolalar bilan ishlashni tashkil etish bo’yicha qo'llanmalar va o’quv-uslubiy tavsiyalar, o’ziga xos xususiyatlar yo’qligi, bunday sharoitda ishlash, uning “mavsumiyligi”. Ta’lim vazifalarini hal qilish, to’laqonli shaxsni rivojlantirish asoslarini shakllantirish, turli yoshdagi bolalar bog’chasi sharoitida davlat standartiga erishish o’qituvchi uchun katta qiyinchiliklar tug’diradi, bu esa o’qituvchining dolzarbligini belgilaydi. Turli yoshdagi maktabgacha ta’lim guruhlari muammolarini o’rganish ma’lum tarixga ega. Uni o’rganishga katta hissa qo’shgan A.G. Arushanova, V.V. Gerbova, A.N. Davidchuk, T.N. Doronova, T.A. Makeeva, V.G. Shchur, S.G. Yakobson V.N. Butenko va boshqalar.Ammo, turli yoshdagi guruhdagi shaxslararo hamkorlik muammosining hozirgi holati turli yoshdagi guruhlardagi bolalarning shaxslararo o’zaro munosabatlari mexanizmlari va o’ziga xosliklarini to’liq ochib berishdan uzoqligi bilan tavsiflanadi va natijada, bolalarning o’zaro munosabatlari o’ziga xos xususiyatga ega. Ushbu mexanizmlarni tizimli joriy etish konsepsiyasining yo’qligi ta’lim jarayoni.

Turli yoshdagi bolalarning birgalikdagi faoliyat sharoitida shaxslararo o’zaro munosabatlarining xususiyatlarini o’rganish bag’rikenglik, axloq, boshqalar bilan hisoblashish va hamkorlik qilish kabi muhim shaxsiy fazilatlarni tarbiyalashda yangi yondashuvlarni shakllantirish uchun imkoniyatlar yaratishi mumkin. Tadqiqot ob’ekti - maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxslararo o’zaro ta’siri. Tadqiqot mavzusi qishloq bolalar bog’chasining turli yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxslararo o’zaro ta’sirining xususiyatlari. Tadqiqotning maqsadi qishloq bolalar bog’chasining turli yosh guruhlaridagi maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxslararo o’zaro munosabatlarining xususiyatlarini aniqlashdir. Tadqiqotning gipotezasi shundan iboratki, biz turli yoshdagi bolalarning o’zaro ta’siri o’ziga xos xususiyatlarga ega deb taxmin qilamiz, bu bolaning tug’ilish tartibiga ko’ra oilada egallagan pozitsiyasiga bog’liq. Tadqiqot maqsadlari:

1. O’rganilayotgan muammo bo’yicha nazariy materialni tahlil qilish;
2. Oilada tug’ilish tartibiga ko’ra bolaning o’rnini aniqlash;
3. Shaxslararo o’zaro munosabatlarda bolalarning namoyon bo’lish xususiyatlarini aniqlash;
4. Natijalarni tahlil qilish.

Tadqiqotning nazariy va uslubiy asoslari quyidagilardan iborat edi:

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy bilish, muloqot, munosabatlar va o’zaro ta’sir nazariyalari (G.M.Andreeva, A.A.Bodalev, M.I.Lisina, N.N.Obozov, T.N.Pashukova, T.A.Repina, E.O.Smirnova, E.V.Subbotskiy va boshqalar); Tushunchalar maktabgacha bolalik shakllanish bosqichi sifatida muhim xususiyatlar inson shaxsiyati, ontogenezda bolaning integral rivojlanishi nazariyasi (K.A.Abulxanova-Slavskaya, A.G.Asmolov, T.I.Babayeva, L.S.Vygotskiy, N.F. Golovanova, V.V. Davydov, A. V. Zaporojets, G. G. A. Kravtsov, G. G. A., V. Muvtsov. D. B. Elkonin va boshqalar);

Tadqiqot usullari: O’rganilayotgan muammo bo’yicha ilmiy-psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, uning rivojlanishini aniqlashtirish va tadqiqotning keyingi yo’llarini belgilash.

Diagnostika:

1. Rejim momentlarida kuzatish usuli;
2. Shaxslararo munosabatlarni sotsiometrik tadqiqot usuli “Secret” (T.A.Repina);
3. “Umumiy varaqda chizish” usuli V.N. Butenko;
4. Shartli muammoli vaziyatlar usuli;

Maktabgacha yoshdagi bolalarning aralash yoshdagi guruhi turli lavozimlarni egallagan bolalarning birinchi ijtimoiy birlashmasi hisoblanadi. Bu yoshdagi bolalar turli xil munosabatlarni namoyon etadilar – do'stona va ziddiyatli, bu erda muloqotda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar ajralib turadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy aloqa vositalari: tabassum, qarash, ifodali harakatlar, bayonotlar, savollar, javoblar, mulohazalar. Muloqot bolaga juda ko'p ijobiy va quvonchli tajribalarni olib keladi. Muloqotdan mahrum bo'lgan chaqaloq melankoliyaga tushadi, uning shaxsiyati shikastlanadi, uning aqliy rivojlanishi sekinlashadi va buziladi. Turli yoshdagi bir guruhda kichkintoylar oqsoqollarga jalb qilinadi, ko'p muloqot qiladi, bu muloqotga bo'lgan ehtiyojni ifodalaydi, bolalar ko'pincha: "Ketmang, men bilan qoling" deb so'rashadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlarining xatti-harakatlarini yaxshiroq nazorat qilishadi va shuning uchun ular bilan katta muvaffaqiyat umumiy maqsadga erishishda boshqa bolalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'ying. Bolalar darhol va birdaniga bir-birlari bilan muloqotga kirishmaydilar. Dastlab, bolalar katta yoshdagi bolalarga jalb qilinadi, agar ular qabul qilinmasa, xafa bo'lishadi.

Katta maktabgacha yoshda shaxsning intellektual, axloqiy-irodaviy va hissiy sohalarining jadal rivojlanishi kuzatiladi. Shaxs va faoliyatning rivojlanishi yangi fazilatlar va ehtiyojlarning paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi: bola bevosita kuzatmagan ob'ektlar va hodisalar haqidagi bilimlar kengayadi. Bolalar ob'ektlar va hodisalar o'rtasidagi mavjud aloqalarga qiziqishadi. Bolaning ushbu aloqalarga kirib borishi asosan uning rivojlanishini belgilaydi. Kattaroq guruhga o'tish bolalarning psixologik holatining o'zgarishi bilan bog'liq: ular birinchi marta bolalar bog'chasidagi boshqa bolalar orasida eng kattasi kabi his qila boshlaydilar. O'qituvchi maktabgacha yoshdagi bolalarga ushbu yangi vaziyatni tushunishga yordam beradi. U bolalarda "kattalik" tuyg'usini qo'llab-quvvatlaydi va shu asosda ularni bilish, muloqot va faoliyatning yangi, yanada murakkab vazifalarini hal qilishga intiladi.

Rolli o'yinlarda hayotning ettinchi yilidagi bolalar xarakterli muhimlikni aks ettiruvchi odamlarning murakkab o'zaro munosabatlarini o'zlashtira boshlaydilar. hayotiy vaziyatlar nikoh, bola tug'ish, kasallik, ishga joylashish va hokazo. O'yin harakatlari murakkablashadi, alohida ma'noga ega bo'ladi, bu har doim ham kattalarga oshkor etilmaydi. O'yin maydoni tobora murakkablashmoqda. U bir nechta markazlarga ega bo'lishi mumkin, ularning har biri o'z hikoyasini qo'llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, bolalar o'yin maydonidagi sheriklarning xatti-harakatlarini kuzatishi va undagi joyga qarab xatti-harakatlarini o'zgartirishi mumkin. Shunday qilib, bola allaqachon sotuvchiga faqat xaridor sifatida emas, balki xaridor-ona yoki xaridor-haydovchi va hokazo sifatida murojaat qiladi. Rolning bajarilishi nafaqat rolning o'zi, balki rolning bir qismi tomonidan ham ta'kidlanadi. bu rol o'ynaydigan o'yin maydoni. Agar o'yin mantig'i yangi rolning paydo bo'lishini talab qilsa, u holda bola avvalroq olingan rolni saqlab qolgan holda, o'yin jarayonida yangi rolni egallashi mumkin. Bolalar o'yinning u yoki bu ishtirokchisi tomonidan rol ijrosi haqida fikr bildirishlari mumkin.

Bolaning kattalar bilan kognitiv aloqasi uchun quyidagilar xarakterlidir: nutqni yaxshi bilish, buning natijasida bola kattalar bilan muayyan vaziyatda bo'lmagan narsalar haqida gapiradi. bolalarning savollarida namoyon bo'ladigan muloqotga bo'lgan qiziqishning kognitiv motivlari, dunyoni tushuntirish istagi; kattalarning hurmatiga bo'lgan ehtiyoj, bu sharhlar va salbiy baholarda norozilik bilan ifodalanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. БердиеваХ.М.

2. Meyliyevna Berdiyeva Muhabbat. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. (2021-yil)

3.Ananiev B.G. Inson bilim sub'ekti sifatida. L., (1968-yil).

ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Абдазова Хурлиман - КГУ студентка
Г.А.Альджанова-доцент, доктор философии (PhD) КГУ имени Бердаха

Аннотация:В статье рассматриваются особенности эмоциональной сферы младших школьников. Эмоциональная сфера является важной составляющей в развитии младших школьников, так как никакое общение, взаимодействие не будет эффективным, если его участники не способны, во-первых, «читать» эмоциональное состояние другого, а во-вторых, управлять своими эмоциями.

Ключевые слова: младший школьник, эмоции, эмоциональная сфера.

Annotation: The article deals with the features of the emotional sphere of younger students. The emotional sphere is an important component in the development of younger students, since no communication, interaction will be effective if its participants are not able, firstly, to “read” the emotional state of another, and secondly, to manage their emotions.

Key words: junior schoolchild, emotions, emotional sphere.

В современном обществе данная проблема актуальна и обусловлена тем, что эмоциональная сфера младших школьников как специфические субъективные переживания порой очень ярко окрашивают то, что дети ощущают, воображают, мыслят, эмоции представляют собой один из наиболее явно обнаруживающихся феноменов их внутренней жизни. Можно сказать даже, что благодаря непосредственному жизненному опыту эти явления не только легко обнаруживаются, но и довольно тонко понимаются.

Возникновение эмоций у младших школьников связано с конкретной обстановкой, в которую попадают дети. Непосредственные наблюдения тех или иных событий или яркие жизненные представления и переживания - все вызывает у детей данного возраста. Поэтому всякого рода словесные нравоучения, не связанные с определенными примерами и жизненным опытом детей, не вызывают у них нужных эмоциональных переживаний [2]. В годы обучения ребенка в начальной школе происходит интенсивное биологическое развитие детского организма. Сдвиги, происходящие в этот период, - это изменения в центральной нервной системе, в развитии костной и мышечной системы, а также деятельности внутренних органов. Значительные перемены, вызванные ходом общего развития младшего школьника, изменения его образа жизни, некоторых целей, возникающих перед ним, приводят к тому, что становится иной его эмоциональная жизнь. Появляются новые переживания, возникают новые, привлекающие к себе задачи и цели, рождается новое, эмоциональное отношение к ряду явлений и сторон действительности, которые оставляли дошкольника совершенно безразличным. Конечно, имеются серьезные различия в психическом портрете школьника.

Первой особенностью эмоциональной сферы младшего школьника, особенно первоклассника, является свойство бурно реагировать на отдельные и задевающие его элементы [6]. Каждое явление, в какой-то мере затронувшее его, вызывает резко выраженный эмоциональный отклик. Чрезвычайно эмоционально поведение маленьких школьников при просмотре ими театрального спектакля: очень резки переходы от сочувствия герою к негодованию на его противников, от печали по поводу его неудач к бурному выражению радости при его успехе.

Второй особенностью эмоциональной сферы становится большая сдержанность в выражении своих эмоций - недовольство, раздражение, зависть, когда находится в коллективе класса, так как несдержанность в проявлении чувств вызывает тут же замечание, подвергается обсуждению и осуждению. Это не значит, что младший школьник уже хорошо владеет своим поведением - подавляет выражение тех или других неодобряемых окружающими чувств [4]. Он достаточно ярко проявляет страх, недовольство, обиду, гнев, хотя и старается их подавить. Все эти эмоции отчетливо проявляются в его поведении во время столкновений со сверстниками. Способность владеть своими чувствами становится лучше год от года. Свой гнев и раздражение младший школьник проявляет не столько в моторной форме - лезет драться, вырывает из рук и т.д., сколько в словесной форме ругается, дразнит, грубит; появляются оттенки, которые не

наблюдаются у дошкольников, например, в выражении лица и интонациях речи - ирония, насмешка, сомнение и т.д. Третья особенность - это развитие выразительности эмоций младшего школьника (большее богатство оттенков интонаций в речи, развитие мимики) [1] .Четвертая особенность связана с ростом понимания младшим школьником чувств других людей и способности сопереживания с эмоциональными состояниями сверстников и взрослых. Пятой особенностью эмоциональной сферы детей младшего школьного возраста является их впечатлительность, их эмоциональная отзывчивость на все яркое, крупное, красочное. Монотонные, скучные уроки быстро снижают познавательный интерес первоклассника, ведут к появлению отрицательного эмоционального отношения к учению. [2]

Шестая особенность связана с интенсивно формирующимися моральными чувствами у ребенка: чувство товарищества, ответственности за класс, сочувствие к горю окружающих, негодование при несправедливости и т.д. При этом они формируются под влиянием конкретных воздействий, увиденного примера и собственного действия при выполнении поручения, впечатления от слов учителя. Но важно помнить о том, что когда младший школьник узнает о нормах поведения, то он воспринимает слова воспитателя лишь тогда, когда они эмоционально его задевают, когда он непосредственно чувствует необходимость поступить так, а не иначе. [5]

Д.И. Фельдштейн отмечает, что детей 10-11 лет отличает весьма своеобразное отношение к себе: около 34 % мальчиков и 26 % девочек относятся к себе полностью отрицательно. Остальные 70 % детей отмечают у себя и положительные черты, однако отрицательные черты все равно перевешивают. Таким образом, характеристикам детей этого возраста присущ отрицательный эмоциональный фон. [3] В период 7-8лет у ребенка проявляется то, что Л.С. Выготский называет обобщением переживаний. Цепь неудач или успехов (в учебе, в широком общении), каждый раз примерно одинаково переживаемых ребенком, приводит к формированию устойчивого аффективного комплекса - чувства неполноценности, унижения, оскорбленного самолюбия или чувства собственной значимости, компетентности, исключительности. Скажем, одна и та же отметка, полученная на уроке разными детьми, вызовет у них совершенно разный эмоциональный отклик: «четверка» для одного - источник бурной радости, для другого - разочарования и обиды, одним воспринимается как успех, другим - как неудача. С другой стороны, внутренняя жизнь - жизнь переживаний - влияет на поведение и, тем самым, на внешнюю канву событий, в которые активно включается ребенок.

Начавшаяся дифференциация внешней и внутренней жизни ребенка связана с изменением структуры его поведения. Появляется смысловая ориентировочная основа поступка - звено между желанием что-то сделать и разворачивающимися действиями. Это интеллектуальный момент, позволяющий более или менее адекватно оценить будущий поступок с точки зрения его результатов и более отдаленных последствий. Ребенок внешне уже не такой, как «внутренне», хотя на протяжении младшего школьного возраста еще будут в значительной мере сохраняться открытость, стремление выплеснуть все эмоции на детей и близких взрослых, сделать то, что сильно хочется.

Итак, эмоциональная сфера младших школьников характеризуется:

- легкой отзывчивостью на происходящие события и окрашенностью восприятия, воображения, умственной и физической деятельности эмоциями;
- непосредственностью и откровенностью выражения своих переживаний - радости, печали, страха, удовольствия или неудовольствия;
- готовностью к аффекту страха; в процессе учебной деятельности страх ребенок переживает как предчувствие неприятностей, неудач, неуверенности в своих силах, невозможность справиться с заданием; школьник ощущает угрозу своему статусу в классе, семье;
- большой эмоциональной неустойчивостью, частой сменой настроений (на общем фоне жизнерадостности, бодрости, веселости, беззаботности);
- эмоциогенными факторами для младших школьников являются не только игры и общение со сверстниками, но и успехи в учебе и оценка этих успехов учителем и одноклассниками;

- свои и чужие эмоции и чувства слабо осознаются и понимаются;

- мимика других воспринимается часто неверно, так же как и истолкование выражения чувств окружающими, что приводит к неадекватным ответным реакциям младших школьников; исключение составляют базовые эмоции страха и радости, в отношении которых у детей этого возраста уже имеются четкие представления, которые они могут выразить вербально, называя пять синонимичных слов, обозначающих эти эмоции.

Дети, прежде всего, обращают внимание на выражение лица, не придавая значения пантомимике (позе, жестам). Но младшие школьники все еще остаются непосредственными и импульсивными. Эмоции, которые они испытывают, легко прочитываются на лице, в позе, жесте, во всем поведении. Для практического психолога поведение ребенка, выражение им

чувств – важный показатель в понимании внутреннего мира маленького человека, свидетельствующий о его психическом состоянии, благополучии, возможных перспективах развития. Информацию о степени эмоционального благополучия ребенка дает психологу эмоциональный фон. Эмоциональный фон может быть положительным или отрицательным.

Используемая литература

1. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе. - 3-е изд., стер. - М.: Генезис, 2008. - 298с.

2. Бреслав Г.М. Психология эмоций: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по направл. и спец. "Психология", "Клинич. психология". - М.: Смысл: Академия, 2004. - 544с. - (Психология для студента).

3. Выготский Л. С. Психология развития человека. – М.: Смысл; Эксмо, 2006. – С. 5–16.

4. Доман Г. "Гармоничное развитие ребенка". "Аквариум" Москва 2006г

5. Немов, Р.С. Психология: в 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии / Р.С. Немов. - М.: ВЛАДОС, 1997. - 315 с.

6. Изард К. Э. Психология эмоций. – СПб.: Питер, 2007. – 464 с.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ИГРОВЫХ УМЕНИЙ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Ш.Нургалиева - КГУ студентка, И.К.Пирниязов-к.п.н.доцентНЦОПНМРК

Аннотация: В статье рассмотрены особенности методики формирования игровых умений детей младшего дошкольного возраста. Определены критерии (содержательно-операционный, эмоциональный, мотивационный), показатели и уровни сформированности игровых умений детей младшего дошкольного возраста.

Ключевые слова: младший дошкольный возраст, игры, методика, сюжетно-отобразительной игры, обучающие игры, эмоционально-деловой контакт.

Annotation: The article discusses the features of the methodology for the formation of playing skills in children of primary preschool age. Criteria (content-operational, emotional, motivational), indicators and levels of formation of playing skills of children of primary preschool age are determined.

Key words: younger preschool age, games, methodology, plot and display games, educational games, emotional and business contact.

Игра занимает важное место в жизни дошкольника. Ее часто называют «особым видом деятельности дошкольников», «формой деятельности» и даже «формой жизни дошкольника». И действительно ребенок играет всегда, даже тогда, когда взрослый этого не замечает. Это связано с тем, что основным новообразованием дошкольного детства является воображение, которое лежит в основе детской игры и заставляет ребенка действовать особым образом. С помощью воображения ребенок переносится в разные нереальные для него ситуации, принимает различные роли, отражает в играх события реальной и воображаемой действительности.

В педагогике и психологии игра рассматривается как деятельность, обеспечивающая развитие мышления, памяти, восприятия и многих других психических процессов, в ней развиваются действия в представлении, ориентация в отношениях между людьми, первоначальные навыки кооперации [2].

Основные компоненты комплексного подхода к формированию игры сохраняется на всех этапах ее развития. Меняется лишь роль каждого компонента в общей системе педагогических воздействий. Например, на этапе формирования ознакомительной предметно-игровой деятельности главный компонент руководства игрой – подбор игрушек (подвески, погремушки) с определенными свойствами и общение взрослого с ребенком; на этапе отобразительной игры на первый план выступают обучающие игры, в частности показ игрового действия (как покатать мяч, машинку, как посадить куклу на стул, поймать сачком «рыбку»); на этапе формирования сюжетно-отобразительной игры – организация практического опыта и проблемное общение взрослого с ребенком по ходу игры. При переключении малышей на ролевое поведение (в первых сюжетно-ролевых играх) вновь усиливается значение совместных игр детей с воспитателем, демонстрирующим ролевое отношение между играющими.

Для перевода игры на более сложный этап важны все компоненты. Роль каждого из них меняется в зависимости от уровня развития игры на данном этапе. У воспитанников он может быть разный: одни нуждаются в большей помощи воспитателя (в совместных играх), другим достаточно дать игрушки, которые восстановят в их памяти впечатления, полученные на занятиях; третьим надо предоставить возможность поиграть самостоятельно; четвертым – создать проблемную игровую ситуацию, побуждающую к наблюдению, к дальнейшему развитию игры.

Содержание работы по всем компонентам руководства игрой направлено на постепенное усложнение способов решения игровых задач, развитие сюжета, взаимоотношений детей (игровых и реальных) и их самостоятельности в игре.

Воспитатель, рассматривая с детьми предметы ближайшего окружения, помогает найти в них разные качества, вместе с малышами радуется новым открытиям, показывает, как можно использовать ту или иную вещь, побуждает дошкольников к самостоятельным действиям с ней: поднять, положить, переставить, предложить другому и т.д.

Большое значение при этом имеет слово педагога. Чтобы дети обратили внимание на особенности предметов, следует подчеркивать их основные свойства («Салфетка чистая, белая»), выделять словами назначение предметов («Салфеткой вытрем рот», «Ложкой Таня будет есть», «На стуле сидит Витя», «Дядя Володя едет на машине» и т.д.).

Впечатления реальной жизни преломляются в разном сочетании и отражаются в игре. Этим объясняется разнообразие сюжетов игр даже у малышей. Из реальной жизни дети заимствуют не только события, но и разные способы деятельности и отношений друг с другом.

Действуя в быту вместе со взрослыми, наблюдая за их трудовыми процессами, малыши начинают понимать необходимость тех или иных действий людей с предметами, познавать их результативность. Детям помогают ставить цель, планировать действия и предвидеть результаты. В реальной жизни малыши приобретают опыт использования предметов-орудий. Они начинают понимать значение взаимосвязанности людей в трудовых действиях, видят, как взрослые готовятся к осуществлению какой-либо практической задачи («Перед тем как погладить белье, надо включить в розетку утюг, разложить аккуратно вещь», - объясняет воспитатель) [1].

Обучающие игры обогащают малышей знаниями об окружающем мире, уточняют эти знания, вычленяют главное в той информации, которую дети получают. При планировании обучающих игр важно учитывать, какими игровыми способами должны последовательно овладевать дети, чтобы развивалась их игра. Усложнение способов воспроизведения окружающего в играх детей оказывает влияние на их психическое развитие [4].

На участке лучше использовать те игрушки, которые можно легко вымыть (из пластмассы, дерева). Совсем неприемлемы для игры старые, поломанные игрушки. Также в группах важно располагать игрушки, учитывая не только игровые интересы детей, но и природное окружение [3].

Игра при правильном ее формировании решает задачи умственного, нравственного, физического, эстетического развития каждого ребенка начиная с раннего возраста. В игре с

первых этапов ее развития формируется личность ребенка, развиваются те качества, которые потребуются ему в учебной деятельности, в труде, в общении с людьми .

Для того чтобы игра, возникнув, перешла на более высокий этап развития, необходимо ею руководить. Воспитатель должен знать особенности организации игры в детском коллективе. Это требует большого искусства, профессионального мастерства и любви к детям, основанных на знании особого раздела педагогической науки – педагогики игры.

Эмоционально-деловой контакт и доверие взрослого влияют на развитие игры.

Подключаясь к игре ребенка, взрослый должен иметь в виду смысловое поле, в котором уже действует ребенок (т. е. сюжет игры, игровую роль), и вносить свои предложения и поправки как бы изнутри него.

После самостоятельной игры ребенка полезно обсудить с ним, во что он сегодня играл, кем был. (Ведь когда он играет один, у него нет нужды в названии, обозначении своей роли, тогда и осознание ее может задерживаться).

Вывод: Игра – подлинная социальная практика ребенка, его реальная жизнь в обществе сверстников. Поэтому столь актуальной для дошкольной педагогики является проблема использования игры в целях всестороннего развития ребенка, формирования его положительных личностных качеств и социализации как члена общества. Формирование игровых умений и навыков детей дошкольного возраста - важнейшая задача педагогической работы в детском саду.

Используемая литература

1. Колодяжная Т.П., Маркарян И.А., Мордвиненко Н.Э., Согомоньян Н.В. Игровая деятельность детей дошкольного возраста с разным уровнем здоровья и развития. 2010. – 310 с.

2. Михайленко Н., Короткова Н. Организация сюжетной игры в детском саду. М.: Линка-Пресс, 2010. — 96 с.

3. Нечаева В.Г., Корзакова Е.И. Строительные игры в детском саду. 2011. — 120 с.

4. Подборка занятий и дидактических игр для детей раннего возраста. Дошк. пед. колледж. 2011г. 105 с.

РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЯ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР

С.Каллиева – НГПИ студентка, К.Д.Тлеумбетова – доцент НГПИ

Аннотация: Рассказано о развитии дошкольников через дидактические игры.Дидактические игры широко используются как средство воспитания обучения детей в группе.

Ключевые слова: Игровой замысел, дошкольного образования, этапы к проведению игр, дидактические игры, правила игры.

Annotation: It is told about the development of preschoolers through didactic games. Didactic games are widely used as a means of educating children in a group.

Key words: Game concept, preschool education, stages for playing games, didactic games, rules of the game.

Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев 8 мая 2019 года подписал постановление ПП–4312 «Об утверждении Концепции развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года» и утвердил дорожную карту по ее реализации в 2019 году. Концепция определила цели, задачи, приоритеты и этапы развития дошкольного образования на среднесрочную и долгосрочную перспективу.Содержание дидактических игр определяют программой воспитания в детском саду в разделе «Ознакомление с окружающим» и в других разделах:

- знания о предметах, их назначении и качествах;
- знания о разных видах труда и его роли в жизни людей;
- знания о природных предметах и явлениях, временах года;
- пространственные ориентировки.

Существенной стороной является игровой замысел. Он вызывает живой интерес у детей, возбуждая их активность и желание играть. Игровой замысел часто выражается в самом названии игры и составляет ее начало. Например, в игре «Узнай, что в мешочке» замысел игры заключается в том, чтобы, ощупав рукою игрушки, находящиеся в цветном мешочке, ребенок назвал их.

Правила, используемые в дидактической игре, являются критерием правильности игровых действий, их оценки. В организации дидактических игр осуществляю в трех основных направлениях: подготовка к проведению дидактической игры, ее проведение и анализ.

В подготовительный этап к проведению дидактических игр входят:

6. отбор игр в соответствии с задачами воспитания и обучения;
7. установление соответствия отобранных игр программным требованиям воспитания и обучения детей возрастной группы;
8. определение времени проведения дидактической игры;
9. подбор места для игр;
10. определение количество игроков;
11. подготовка необходимых дидактических материалов.

Проведение дидактических игр включает:

–знакомство детей с содержанием игры, с дидактическим материалом, который будет использован в игре (показ предметов, картинок, краткая беседа, в ходе которой уточняю знания и представления детей о них);

– объяснение хода и правила игры. Обращение внимания на поведение детей в соответствии с правилами игры, на четкое выполнение правил (что они запрещают и разрешают);

– в показе игровых действий, учить детей правильно их выполнять, в противном случае игра не приведет к нужному результату;

– При подведении итогов игры выделять, что путь к победе возможен только через преодоление трудностей, внимание и дисциплинированность. В конце игры проводить рефлексию.

Анализ проведенной игры направлен на выявление приемов ее подготовки и проведения, какие приемы оказались эффективными в достижении поставленной цели, что не получилось и почему. Это совершенствует подготовку и сам процесс проведения игры, чтобы впоследствии избежать ошибок. Результат игры всегда является показателем успехов детей в усвоении знаний, в умственной деятельности.

С помощью дидактической игры дети приобретают новые знания, получают много информации. И это очень важно для их развития.

Прежде чем начать игру, необходимо вызвать у детей интерес к ней, желание играть. Это достигается различными приемами: использованием загадок, считалок, сюрпризов, интригующего вопроса. В самом начале дети как бы "разыгрываются", усваивают содержание игровых действий, правила игры и ход ее. В этот период темп игры, естественно, более замедленный. В ходе игры, когда дети увлечены ею, темп нарастает. К концу эмоциональный настрой несколько снижается и темп игры снова замедляется.

С самого начала и до конца игры необходимо воспитателю активно вмешиваться в ее ход: отмечать удачные решения ребят, поддерживать шутки, подбадривать застенчивых, вселять в них уверенность в себе.

Планируя работу с детьми, надо подбирать те дидактические игры, которые можно применить в непосредственно образовательной деятельности, для закрепления нужного материала. Также продумывать и определять место, роль и связь игр с содержанием занятий, другими приемами обучения и воспитания детей.

По содержанию наиболее частыми в дидактической игре являются правила, обязывающие детей:

- действовать по очереди,
- отвечать, когда спрашивают,

- слушать товарища,
- не мешать другим в игре,
- выполнять правила,
- честно признаваться в ошибке и др.

Сообщая правила игры, формулировать их кратко и четко. В ходе игры выступать в роли участника игры, направляя игру репликами, вопросами, незаметно поддерживая инициативу детей, усиливать более слабых и поощряет их успехи, создавать условия для проявления самостоятельности.

Оценка хода и результата игры, т. е. анализ того, правильно ли дети играли, отчего зависел их результат, возможна с детьми старшей и подготовительной групп, когда дидактическая игра носит спортивный характер. В конце игр воспитателю необходимо поддерживать интерес к дальнейшей игре, так как каждая игра может иметь несколько постепенно усложняющихся вариантов, в зависимости от разрешаемых задач.

Дидактические игры - это специально созданные ситуации, моделирующие реальность, из которых детям предлагается найти выход. Главное назначение этого метода - стимулирование познавательного процесса. Такие стимулы ребенок получает в игре, где он выступает активным преобразователем действительности. Среди таких игр математические, лингвистические, игры-путешествия, игры типа электронных викторин, игры с тематическими наборами.

Литература

1. Аванесова В.Н. Дидактическая игра как форма организации обучения в детском саду. - М., 1982.

2. Амонашвили Ш.А. Воспитание детей в игре / Сост. А.К. Бондаренко, И.А.Матусик. - М., 1983.

3. Артемова Л.В. Окружающий мир в дидактических играх дошкольников. -М.: Просвещение, 1992.

ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ВОЗРАСТА

Г.Палымбетова – студентка НГПИ
К.Тлеумбетова – доцент НГПИ

«От того, как будет чувствовать себя ребёнок, поднимаясь на первую ступеньку лестницы познания, что он будет переживать, зависит весь дальнейший путь к знаниям» В.А. Сухомлинский

Аннотация: Период адаптации детей к дошкольному учреждению очень важен не только для детей, но и для родителей. Адаптация успешна только в случае правильного подхода со стороны родителей в первую очередь. Правильно настроить малыша, подготовить его эмоционально к посещению первого социального института в его жизни. На протяжении всего периода поддерживать малыша и интересоваться его жизнью в группе дошкольного учреждения.

Ключевые слова:Адаптация, дошкольный образовательный организация, дети дошкольного возраста, родители, социальный институт.

Annotation: The period of adaptation of children to a preschool institution is very important not only for children, but also for parents. Adaptation is successful only in the case of the right approach from the parents in the first place. Correctly set up the baby, prepare him emotionally for visiting the first social institution in his life. Throughout the entire period, support the baby and be interested in his life in the preschool group.

Key words: Adaptation, preschool educational organization, preschool children, parents, social institution.

Первое с чего стоит начать это конечно подготовка родителей ребёнка к детскому саду психологически, родители должны сформировать ожидание посещения детского сада как радостного события в жизни малыша. Например, проходя мимо здания детского сада, рассказать ребёнку как там интересно, обратить внимание, сколько детей там весело играют. Приходить на прогулку на территорию дошкольного учреждения и находиться на участке группы, таким образом ребёнок ещё не входя в само здание уже начнёт привыкать к окружающей местности,

детям и взрослым. Далее следует родителям пройти экскурсию по всему зданию и познакомиться с детским садом и его сотрудниками. Всё это осуществляется постепенно, в течение нескольких дней — это период ознакомления. Система организации процесса адаптации детей младшего дошкольного возраста в ДОО должна придерживаться следующих пунктов:

- Создание эмоционально благоприятной атмосферы в группе.

- Работа с родителями, которую необходимо начинать до поступления ребенка в детский сад.

- В адаптационный период должна быть правильно организована игровая деятельность, которая должна быть направлена на формирование эмоциональных контактов «ребенок — взрослый» и «ребенок — ребенок».

В своих исследованиях Н. В. Кирюхина рассматривала адаптацию в трех аспектах и выделила виды адаптации. В.А.Сластенин, В.П.Каширин дополняют данные классификации определением «психологическая адаптация», которая сейчас является важнейшим социальным критерием, позволяющим оценивать личность в сфере взаимоотношений. Процесс социально-психологической адаптации состоит из несколько стадий:

а) ознакомление;

б) ролевая ориентация;

в) самоутверждение.

Адаптационный период является серьезным испытанием для ребёнка младшего дошкольного возраста, который попадает в новые условия, в незнакомую обстановку, что влечет за собой изменение поведенческих реакций, а также расстройство сна и аппетита.

Отрыв от матери — это главное обстоятельство, провоцирующее стресс у ребенка. Также оставление его среди незнакомых людей и чужих взрослых заставляют переживать младшего дошкольника. До этих пор присутствие матери создавало психологический комфорт, а теперь в детском саду необходимо самому приспосабливаться к новым условиям, требованиям и правилам.

Модель организации адаптационного периода может быть следующей. Индивидуальный подход к ребенку:

а) применение в воспитательной практике игрушек-забав, игрушек-сюрпризов;

б) учет домашних привычек;

в) возможность петь колыбельные при укладывании детей спать. Игры с воспитателем.

Игры-занятия, игры-упражнения, игры-инсценировки. Побуждение ребенка к общению со сверстниками:

а) игры ребенка рядом со сверстниками;

б) приучение к объединению в игре с другим ребенком;

в) ситуации, общение;

г) использование фольклора;

д) элементы театрализованной деятельности.

Основные формы работы детского сада с семьей в период адаптации: родительские собрания, анкетирование, беседы, посещения на дому, выставки и.т.д.

В заключении можно сказать, что привыкание к детскому саду часто сопровождается нарушением эмоционального состояния дошкольника, ухудшением сна, аппетита, повышением заболеваемости. Детям любого возраста очень непросто начинать посещать детский сад.

Литература:

1. Волкова, А. С. Адаптация детей младшего дошкольного возраста к условиям детского сада /А. С. Волкова, В. В. Болкунова. — Текст: непосредственный //Педагогическое мастерство: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Москва, ноябрь 2014 г.). — Москва: Буки-Веди, 2014.

2. Силаева О.М. Адаптация детей младшего дошкольного возраста к условиям дошкольной организации /О.М.Силаева. —

Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 25

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴÍ BALALARDÍ QARAQALPAQ XALÍQ ERTEKLERI ARQALÍ DURÍS SÓYLEWGE ÚYRETIW HÁM TIL BAYLÍǴÍN ARTTÍRÍW

V.J.Seitmuratova -NMPI doktorantı

Annotaciya: Bul maqalada mektepke shekemgi jastaǵı balalardı qaraqalpaq xalıq ertekleri arqalı durıs sóylewge úyretiw hám til baylıǵın arttırıw, ertek arqalı tálim-tárbiya beriw, kognitiv rawajlandırıw sıyaqlı kóplep pikirler berilgen.

Qaraqalpaq xalıq ertekleri ata-babalardan bizlerge miyras bolıp kelgen, xalıq danalıǵınan dórelgen awız-eki dóretpeler bolıp, olar búgingi kúnge shekem balalardı tárbiyalawda tárbiya quralı bolıp xızmet etip kelmekte. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı hár tárepleme rawajlandırıwda ásirese, olardıń sóylew tilin hám til baylıǵın arttırıwda biz álbette xalıq erteklerinen paydalanamız. 3-7 jas aralıǵı balalardıń til rawajlanıwınıń eń áhmiyetli dáwiri bolıp, bul dáwirde balalar kúshli qábiletke iye bolıwı menen birge, imitaciya jáne sózlerdi tez yadlaw uqıplıqları joqarı dárejede rawajlanadı. Balaǵa ses hám sózlerdi durıs ayttırıw, sózlerden mánili gáp dúze alıw, sózlik qorın bayıtıw házirgi waqıtta biz pedagog, tárbiyashı hám ata-analarǵa qaratılǵan eń aktual mashqalalardıń biri. Bul mashqalanı sheshiwde bizge álbette xalıq ertekleri járdem beredi. Qaraqalpaq xalıq erteklerinde sózler ıqsham hám ápiwayı, balalar tilinde túsinikli bolıp, bul arqalı balalar óz ana tilin úyreniwge bolǵan qızıǵıwshılıqtıń artıwı menen birge sózlerdiń mánilerin tereńnen túsiniwi, óz ana tilinde durıs sóylewi, sózlik qorınıń artıwın qáliplestiredi[1].

Xalıq ertekleri kóbinshe real turmıstan alınǵan yamasa astarlap, tárbiyalıq mánide súwretlengen bolıp, bul ertekler arqalı balalardı tárbiyalaǵanımızda ertektegi unamlı qaharmanlardıń obrazı arqalı bala ózine kerekli tárbiyalıq táreplerin aladı hám bul tárbiyalıq qásiyetler olardıń sanasında bir ómir qáliplesip qaladı. Tárbiyashı birinshi ertekti balaǵa oqıp bergende jaǵımlı dawısta, kerek jerinde obrazǵa kirip, seslerdi, sózlerdi durıs hám anıq etip jetkizip beriw kerek. Ekinshi balaǵa ertekti qaytadan ózi qızıqlı, balalardı ózine tarta alatuǵın dárejede aytıp beriwi tiyis. Tárbiyashı ertekti tańlaǵanda birinshi balalardıń jasına say keliwine itibar beriwi hám ertektiń jónelisi balalardıń kúndelikli turmısı menen baylanıslı tárbiyalıq xarakterge iye bolıwı, ertek arqalı balalardıń boyına jaqsı, unamlı sıpatlı qásiyetlerdi sińdire alıwı, mártlik, miynetsúygishlik, mehr-aqıbet, adamgershilik sıyaqlı gózzal ádep-ikramlılıq tárbiyanı qáliplestire alıwı kerek. Balalar xalıq erteklerinde adamlardıń jaqsı ómirge umtılıp atırǵanın sezedi hám ózleride keleshekte jaqsı ómir súriwi ushın aldına maqsetler qoyadı. Qaraqalpaq xalıq erteklerinde xalıqtıń etnikalıq kelip shıǵıwı, milliy mádeniyatı, úrp-ádet dástúrlerin sáwlelendiriwshi syujetler kóp bolıp, olar balanıń óz ana jurtına degen mehir-muxabbatın oyatadı.

Erteklerdi awızsha aytıp beriw usılı bul-tiykarǵı usıl bolıp, tárbiyashılar bul arqalı balalardı til alǵıshlıqqa, tartınshaqlıqtı joq etiwge, qıyal etiw arqalı balanıń fantaziyasın rawajlandırıwǵa, sózlerdi grammatikalıq jaqtan durıs aytıw hám átirapındaǵılar menen shıraylı sáwbet qura alıw sıyaqlı qábiletlerin tárbiyalaydı. Sonıń menen birge, sózdi kerek jerinde tawıp sóylewge, tapqırlıq penen juwap qaytarıp úyreniwge, sózge sheshenlik hám dilwarlıqqa úyretedi. Mısalı:«Aqıllı otınshı» erteginde otinshınıń xan menen shıraylı sáwbet qurıwı, astarlap aytılǵan gápi arqalı xan onıń aqıllılıǵına razı bolıp, xalıqına duz salıǵı sawdasın toqtatqanlıǵı haqqında gáp ketedi. Al, «Ǵarǵa menen shegirtke» erteginde bolsa ǵarǵanıń shegirtkeni jeyin dep atırǵanında shegirtke ǵarǵaǵa bir qansha jumbaqlar beriwi hám ǵarǵanıń jumbaqlardı tabalmawı aqıbetinde shegirtke ǵarǵanıń zulımlılıǵınan aman qalıwıda shegirtkeniń aqıllılıǵınan, tapqırlıǵınan derek beredi. «Dáw menen bala» erteginde kishkene balanıń óz aqıllılıǵı menen dáwdi jeńiwi, adamlardı qutqarıwı hám dáwdi qudıqqa iyterip úlken qáwiptiń aldın alıp, malların óz iyelerine qaytarıwı haqqında sóz etilgen[2]. Minekey, usınday qaraqalpaq xalıq ertekleri tek ǵana balaǵa tárbiyalıq jaǵınan tásir etip qoymastan, olardıń aqıl-oyın, til baylıǵın rawajlandırıwǵa, sózlik qorın bayıtıwǵa jáne sinonim hám antonim sózlerdi parıqlawǵa úyretedi.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde oyın-balanıń jetekshı iskerligi bolıp, oyın arqalı tálım alǵanda bala sanasında úyrenip atırǵan maǵlıwmat qızıqlı, balanı ózine tartatuǵın bolıp, anaǵurlım dárejede esinde uzaq waqıt saqlawına járdem beredi[3]. Til ósiriw shınıǵıwınların oyın tárizinde alıp barsaq, bala ushın qızıqlı hám mazmunlı bolıp, erkin sóyley aladı, shınıǵıw barısında zerikpeydi. Máselen: Balaǵa qandayda bir tanıs ertektiń súwretlerin kórsetemiz hám baladan usı ertekti súwretke qarap aytıp beriwin soraymız. Bala súwretke qarap ózi ertektiń mazmunın esine túsiredi hám

ózindegi bar sózlik qorın iske saladı. Demek, bul usılda balada oylaw, este saqlaw, qıyal etiw, sıyaqlı kognitiv processler jánede rawajlanadı hám bala ózindegi bar sóz sheberligin menen ertekti aytıp beredi. Bunda balanıń óz betinsheligi rawajlanadı, tartınshaqlıǵı joǵaladı, sózlerdi grammatikalıq durıs sóylewdi úyrenedi, ertek qaharmanlarınıń obrazına kiredi, aktyorlıq sheberlik júzege keledi, ertektegi unamlı hám unamsız obrazlar háreketine qayǵıradı hám quwanadı, hár bir syujettiń parqına baradı.

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq, mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde tárbiyashı shınıǵıwlar barısında qaraqalpaq xalıq ertekleri arqalı balaǵa kóbirek óz ana tilinde pikirlerin emin-erkin ayta alatuǵın, sózge sheshen, sózlik qorı bay, sózlerdi durıs hám anıq ayttırıp úyretiwdi tárbiyalaw menen birge, ertekler arqalı balalarda ádep-ikramlılıq, shıdamlılıq, adamgershilik, ata-anaǵa miyrimlilik, Watanǵa sadıqlıq siyaqlı ullı pazıyletlerge tárbiyalap barıwı lazım.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. A. M. Borodich,"Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi" , M., 1981 yil
2. “Qaraqalpaq folklorı” 96-tom, Nukis “Ilim” 2015-yil.
3. Grosheva I.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Evstafeva L.G., Maxmudova D.T., Nabixanova SH.B., Pak S.B., Djanpeysova G.E., “Ilk qadam” Davlat o’quv dasturi. Maktabgacha ta’lim muassasalari uchun. Takomillashtirilgan ikkinchi nashr. Toshkent-2022 y.

BOLA SHAXSINING MA’NAVIY JIHATDAN SHAKLLANISHIDA IJOBIY VA SALBIY XUSUSIYATLARNING O‘RNI

N.R.Sharipova-Navoiy DPI katta o`qituvchisi
M.B.Nosirova- Nurota tumani 10-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bola shaxsini ma`naviy jihatdan shakllanishida ota-onalar, pedagoglarning o`rni va ulardagi ijobiy, salbiy sifatlarni shakllanishi borasida pedagoglar ham ota-onalarni bolalarni tarbiyalashga bo‘lgan fikrini bilishi lozim, ular bilan, ayniqsa bu muammoga nisbatan noto‘g‘ri fikrga ega bo‘lgan ota-onalar bilan tushuntirish ishlarni olib borishlari haqida so’z bo‘ladi.

Kalit so’zlar: pedagog, ota-ona, ijobiy-salby sifatlar, tushintirish ishlari, emotsional munosabat.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль родителей и педагогов в духовном становлении личности ребенка, и формировании у них положительных и отрицательных качеств, педагогам также необходимо знать мнение родителей о воспитании детей, особенно в отношении данной проблемы у речь пойдет о проведении разъяснительной работы с родителями, которые имеют представление.

Ключевые слова: педагог, родитель, положительно-отрицательные качества, разъяснительная работа, эмоциональное отношение

Bolalar tarbiyasi jarayoniga o‘z ishini puxta biladigan, malakali va har bir bolaga individual yondasha oladigan pedagog-kadrlarni jalb qilgan holda, ularni go‘dakligidan ongi va tafakkurini to‘g‘ri shakllantirib bormasak, kelajakda yuksak saviya, bilim va ma’naviyatga ega bo‘lgan barkamol avlodni tarbiyalash qiyin bo‘ladi, dedi prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev.

Maktabgacha yosh davrni inson shaxsini shakllantirishda eng murakkab davr desak, xato qilmagan bo‘lamiz. Shunga ko‘ra katta yoshdagi odamlar, ota-onalar, maktabgacha ta`lim tashkilotlari pedagoglari shu davrda bolaga undagi o‘zgarishlarni, murakkab ichki kechinmalarning mohiyatini, psixologik inqirozni inobatga olgan holda yondashishlari lozim.

Bola shaxsining ma’naviy rivojlanishi quyidagilardan tashkil topgan: axloq me’yorlarini bilish, axloqiy odatlar, axloq me’yorlariga bo‘lgan emotsional munosabat va bolaning o‘zining ichki holati.[2]

Bola shaxsining to‘g‘ri shakllanishi uchun, birinchi navbatda, axloqiy me’yorlarni bilishi katta ahamiyat kasb etadi. Ilk va maktabgacha yosh davrida bola atrofidagi insonlar (kattalar, tengdoshlar va boshqa yoshdagi bolalar) bilan muloqot orqali axloqning ijtimoiy me’yorlarini egallaydi. Me’yorlarni egallash, birinchidan, bola uni tushuna boshlashi hamda mohiyatiga yeta boshlashini nazarda tutadi, ikkinchidan, bolaning keyinchalik boshqa insonlar bilan muloqoti davomida axloqiy odatlari paydo bo‘la boshlaydi. Bola emotsional his qilinadigan odatiy qilmishlarini buzgan holda harakat qilsa, bu unda noqulaylikni keltirib chiqaradi. Uchinchidan, bolaning ushbu me’yorlarga bo‘lgan ma’lum bir psixik munosabatga kirishishini ifodalaydi. Axloqiy me’yorlar va ularni bajarishga bo‘lgan aqliy va

axloqiy munosabat bolalarda kattalar bilan muloqot davomida rivojlanadi. Katta odamlar bolalarga ma’lum bir axloqiy xatti-harakatning to‘g‘riligi yoki kerakligi haqida fikrlashga yordam beradilar, katta odamlar bolaning ma’lum bir xatti-harakatiga nisbatan o‘z munosabati bilan ko‘rsatma beradi.[4]

Bolalardagi ma`naviy-axloqiy sifatlar oila davrasida, o‘zaro munosabatlarda, milliy urf-odatlarda, marosimlarda, o‘yinlarda shakllana boshlaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar maktabgacha ta`lim tashkilotlari ta`limiy mashg‘ulotlar jarayonida ta`lim berish bilan birga tarbiya ham rivojlantirib boriladi.

Bola o‘zining kelgusi harakatlariga nisbatan boshqalarning munosabatini tasavvur qiladi va bunda u insonlar undan minnatdor bo‘lishlari, uning yaxshi ishlarini tan olishlarini xohlaydi. Tan olinishga bo‘lgan intilishni amalga oshirishga ehtiyoj bolalarning o‘z faoliyatlari natijalarini hamda shaxsiy yutuqlarini baholash maqsadida kattalarga yanada ko‘proq murojaat qilishlarida ko‘rinadi. Bunday holatda bolani qo‘llab-quvvatlash juda muhim. Bolaga hech qachon: «Sen buni qila olmaysan», «Sen buni bilmaysan», «Qo‘lingdan kelmaydi», «Bekorchi savollar bilan boshimni qotirma» va hokazo qabilidagi iboralarni qo‘llamaslik kerak. Kattalarning bunday hurmatsiz iboralari bolada o‘z imkoniyatlariga nisbatan ishonchsizlikni keltirib chiqaradi. Bolada nomukammallik kompleksi, o‘zining ojizligi hissi paydo bo‘ladi. Nomukammallik kompleksi – insonning eng murakkab axloqiy kamchiliklaridan biri bo‘lib u boshqa insonlar bilan muloqotga kirishishni murakkablashtiradi hamda og‘ir ichki hissiyotni keltirib chiqaradi.

Har qanday rivojlanish jarayonida bo‘lganidek axloqiy rivojlanishda ham ziddiyatlar kurashi bo‘lib o‘tadi. Bizning hayotiy tajribamizdan bevosita insoniy qadriyatlar shaxsiy ijobiy yutuqlarni belgilashi, ziddiyatli kurashlar qanday kechishi, hamda shaxsda salbiy xususiyatlar paydo bo‘lishini kuzatish imkoniyati chetda qoladi. Salbiy tuzilmalar – xatti-harakatning sotsial ko‘rinishi hamda shaxsning muayyan xislatlari – mohiyatiga ko‘ra rivojlanish mahsuli bo‘lib ular maxsus o‘rganishni talab qiladi.

Bola shaxs sifatida shakllanishida jinsga mansublik alohida e`tiborga olinadi va har bir oilada individual ravishda olib boriladi. Har bir xalqni o‘z ijtimoiy kelib chiqishini hisobga oladigan bo‘lsak, o‘zbeklarda jins tarbiyasiga alohida e’tibor qaratiladi. Bolaga juda yoshligidanoq milliylikka xos kiyinish, qiz bolalar uchun o‘g‘il bolaga xos kiyimlarini kiymaslik, yoqimsiz xatti-harakarlarni qilmaslik, orastalik, muloyimlik va boshqa xarakter xislatlari singdirib boriladi. Bola ota-onasiga va tarbiyachiga jinslar farqi haqida, shuningdek, “bola paydo bo‘lishi” va hokazo haqida savollar berishi mumkin. Ko‘p bolalar o‘zaro bu savollarni muhokama qilishadi. Bunday savollarga bo‘lgan tabiiy qiziquvchanlik kattalar tomonidan to‘g‘ri tushuntirilishi kerak. Shuning uchun bolalar berishi mumkin bo‘lgan savollarga oldindan javob tayyorlash foydalidir. Kattalar bunday vaziyatlarga shaxsni rivojlantiruvchi va uning axloqiy tarbiyasi ta’siri borligini his qilgan holda jiddiy munosabat bildirishi lozim. U bola bilan suhbatlasha turib, zaruriy odob saqlashi va har bir bolaning yosh psixologik xususiyatlarini inobatga olishi kerak. Shu o‘rinda, pedagoglar ham ota-onalarni bolalar axloqiy tarbiyalashga bo‘lgan fikrini bilishi lozim, ular bilan, ayniqsa bu muammoga nisbatan noto‘g‘ri fikrga ega bo‘lgan ota-onalar bilan tushuntirish ishlarni olib borishlari maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nishonova Z.T. Psixologik xizmat- 2006 y.
2. Nishanova 3.T., Alimbayeva Sh.T., Sulaymonov V. Psixologik xizmat - 2014
3. G‘oziyev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi. - Toshkent: “Fan va texnologiyalar”, 2010. - 388 b.
4. Nishonova Z.T., Qarshiyeva D.S., Atabayeva N.B. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. - Toshkent: “Fan va texnologiyalar”, 2014. - 412 b
5. Шарипова Н.Р Психологическая готовность детей к школе. //Традиции и новации в профессиональной подготовке и деятельности педагога сборник научных трудов Международной научно-практической конференции. Тверь, 2020
6. Шарипова Нилуфар Рауфовна Формирование духовно нравственных качеств подрастающего поколения черезнародную педагогику «Интернаука»: научный журнал

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Хожагельдиева Барно-студентка КГУ
Пирниязова Наталья Васильевна- старший преподаватель КГУ

Аннотация: В статье рассматриваются особенности развития воли детей дошкольного возраста. Представлены теоретические аспекты развития воли в дошкольном возрасте. Дана психологическая характеристика волевыхкачеству детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: дошкольной возрасть, волевые действия, неудача вдостижении цели, самообладания, умения.

Annotation: The article discusses the features of the development of the will of preschool children. Theoretical aspects of the development of will in preschool age are presented. The psychological characteristics of the volitional quality of preschool children are given.

Key words: preschool age, volitional actions, failure to achieve a goal, self-control, skills.

Одним из значимых качеств личности является формирование волевых усилий, особенно, это касается ребенка дошкольного возраста, а впоследующем - младшего школьника.Анализ исследований позволяет обнаружить низкий уровень развитияпроизвольности и волевой регуляции современных дошкольников (Л.А.Венгер, А.Л. Венгер, О.В. Гударева, Н.И. Гуткина, А.В. Запорожец, В.К.Котырло, Е.О. Смирнова, Д.Б. Эльконин и др.).

Недостаточное развитие волевой сферы дошкольников психологи (Л.И.Божович, Л.А. Венгер, Н.И. Гуткина А.Н. Давыдова, В.А. Иванников, Е.О.Смирнова, Т.И. Шульга и др.) связывают с неподготовленностью детей кобучению в школе, проявляющейся в импульсивных формах поведения, внеумении трудиться, в неадекватной реакции на трудности в учении, внеумении слушать и понимать учителя.Л.В. Мельникова пишет, что сформированная волевая регуляция удошкольников в первую очередь развивает такие черты личности как: самостоятельность; дисциплинированность; аккуратность; ответственность; умение принимать решения;сознательно контролировать свои действия и поступки.

Все качества, которые необходимы для стартовой готовности дошкольника к школе обеспечивающее успешность на начальной ступени школьного обучения [3.с.122].

На протяжении дошкольного детства меняются как сами волевые действия, так и их удельный вес в общей картине поведения. В старшем дошкольном возрасте ребенок становится способным к сравнительно длительным волевым усилиям, хотя и сильно уступает в этом отношении детям школьного возраста.Таким образом, для дошкольника характерны появление и развитиеволевых действий, но сфера их применения и их место в поведении остаютсяограниченными.Е.П. Ильин указывает, что развитие воли ребенка тесно связано спроисходящим в дошкольном возрасте изменением мотивов поведения,формированием соподчинения мотивов. Именно появление определенной направленности, выдвижение на первый план группы мотивов, которыестановятся для ребенка наиболее важными, ведет к тому, что он сознательно добивается поставленной цели, не поддаваясь отвлекающему влиянию побуждений, связанных с другими, менее значимыми мотивами [5.с.11-34].В своих исследованиях В.С. Мухина выделяет в развитии волевыхдействий дошкольника три взаимосвязанные стороны [4]:1) развитие целенаправленности действий;2) установление взаимозависимости между целью действий и ихмотивом;3) возрастание регулирующей роли речи в выполнении действий. В дошкольном детстве постепенно формируется умение удерживатьцель в центре внимания. Возможность удерживать цель находится у дошкольников в прямой зависимости от трудности задания и длительностиего выполнения.Большое значение для формирования целенаправленности действийимеют в дошкольном возрасте успехи и неудачи при выполнении заданий. У младших дошкольников успех или неудача еще не влияет существенно на преодоление трудности и длительность сохранения цели. Неудача вдостижении цели их не огорчает. Детей 5-6 лет неудачи выбивают из колеи;если же деятельность успешна, дети стараются довести работу до конца.

Таким образом, подчинение действия сравнительно отдаленным мотивам, установление связи между этими мотивами и целью – непосредственным результатом действия – хотя и возникает в дошкольном возрасте, но формируется еще не полностью, требует подкрепления внешними обстоятельствами. Дошкольники в какой-то мере уже могут взвешивать свои побуждения, сознательно отдавать предпочтение одному из них. Однако такую рассудительность дошкольник обнаруживает только в простейших случаях, когда речь идет о выборе между однородными желаниями (взять ту или другую игрушку).

В.К. Калин указывает, что возможности разумного выбора решения существенно увеличиваются к старшему дошкольному возрасту. Они основываются на формирующемся у детей соподчинении мотивов: решение начинает определяться не более сильным в данный момент, а более важным, значимым мотивом. Это приводит к развитию самообладания, умения сдерживаться и подавлять ситуативные желания, чувства и их проявления, укрепляет волю ребенка. Но и у старшего дошкольника волевые действия, связанные с выбором, борьбой мотивов, далеко не всегда заканчиваются решением в пользу более значимого мотива. Это зависит от индивидуальных особенностей ребенка и ситуации, в которой происходит выбор.

Условия формирования волевого развития непосредственно связаны с тесным взаимодействием со взрослым, при этом необходимо учитывать не только актуальный уровень сформированности волевой регуляции, но и потенциальные возможности ее развития у дошкольников.

А.В. Быков выделяет, что воля начинается с подчинения ребенка приказам взрослого, а позднее сверстникам в коллективной игре. В процессе управления другими людьми происходит обучение управлением собственным поведением. Ребенок начинает действовать в силуэмоционально привлекательных побуждений, в дальнейшем происходит формирование самообладания, когда он способен отказаться от приятного. Формируя волю ребенка, необходимо соблюдать меру предъявляемых к нему требований, в сталкивании его с трудностями, в усложнении выдвигаемыхперед ним задач [2].Согласно Б.Г. Ананьеву волевая регуляция развивается в теснойвзаимосвязи с воспитанием характера, которые закладываются семьей,семейным образом жизни. Участие ребенка в материальной жизни семьи,приучение к труду создает основу для формирования таких волевых качеств,как трудолюбие, энергичность, самодеятельность, самостоятельность.

К концу дошкольного возраста и в начале школьного ребенок делает большой шаг в развитии воли, он учится брать на себя ответственность за выполнение заданий. У подростков волевое регулирование сталкивается с определенными трудностями, когда возникают новые влечения, которые должны подвергаться волевому регулированию.

Подросток стремитсяобрести собственную волю. Развитие самосознания в этом возрасте приводитк лучшему пониманию собственных побуждений [1,с.21]. Формирование воли начинается в раннем возрасте и продолжает свое развитие на протяжении длительного времени. Нельзя недооценивать в воспитании воли роль контроля со стороны семьи, влияниеколлектива и окружающих людей.Волевые качества личности лучше всего формируются в ведущихвидах деятельности: игре, общении, труде.

Важной задачей дошкольного детства является необходимость создания благоприятных условий для совершенствования волевых черт личности ребенка в играх, требующих проявления настойчивости и воли для достижения поставленных целей.

Становление волевого действия происходит в дошкольном возрасте. Ребенок овладевает целеполаганием, планированием, контролем, может взять верх над ситуацией, сказать «я хочу» или «я не хочу». Старшие дошкольники могут ставить значимые цели не только для них, но и для окружающих. Конечно же, игровые мотивы остаются значимыми для детей на протяжении всего дошкольного детства, именно поэтому, в дидактической игре знания усваиваются наиболее успешно, а создание воображаемой ситуации облегчает выполнение требований взрослого.

Значит, говоря об особенностях развития волевого поведения дошкольников, мы в первую очередь имеем в виду сформированность у них достаточного уровня волевой регуляции, которая

является предпосылками успешного школьного обучения и дальнейшей трудовой деятельности. Совершенствование волевой саморегуляции тесным образом связано собщим интеллектуальным развитием.Из всего выше сказанного можно сделать вывод: в старшемдошкольном возрасте происходит оформление основных элементов волевогодействия – ребенок способен поставить цель, принять решение, наметитьплан действия, исполнить его, проявить определенное усилие в случаепреодоления препятствия, оценить результат своего действия. Волястановится компонентом психологической готовности к школе. Но всекомпоненты волевого действия еще недостаточно развиты. И взрослымследует это учитывать, соблюдая постепенность в повышении требований кдетям, опираясь на его возможности, интересы, потребности.

Используемая литература.

1. Боязитова, И.В. Взаимосвязь самооценки и волевой регуляции при переходе детей от дошкольного к младшему школьному возрасту [Текст]: автореф. дис. канд. психол. наук / Боязитова И.В. - М., 2012. - 21 с.
2. Быков, А.В., Шульга, Т.Н. Становление волевой регуляции в онтогенезе [Текст] / А.В. Быков, Т.Н. Шульга - М., 2009. - 217 с.
3. Вопросы психологии волевой активности личности и коллектива: Межвузовский сборник науч. трудов [Текст] / Отв. Ред. В.Г. Хроменик. / Отв. Ред. В.Г. Хроменик - Рязань: Рязанский государственный педагогический Институт. 2002. -122 с.
4. Мухина, В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. Вузов. [Текст] / В.С. Мухина - 4-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 456 с.
5. Ильин, Е.П. Психология воли [Текст] / Е.П. Ильин - СПб: Издательство "Питер", 2000. - С.11-34.

BALALAR SÓYLEW TILIN RAWAJLANDIRIWDIŃ PEDAGOGIKALÍQ-PSIXOLOGIYALÍQ MASHQALALARI

G.A.Tulepova-NMPI tayanısh doktarantı

Annotaciya: Maqalada maqalada balalar so’ylewin rawajlandiriwdin’ pedagogik-psixologik mashqalalari ham olardi saplastiriw jollari, balalıq dáwiri bala sóylewin ósiriw hám rawajlandırıw ushın senzitiv ekenligi haqqinda jazilg’an.

Gilt so’zlar: arnawlı tálim sisteması, dáslepki balalıq dáwiri, so’ylewdi rawajlandiriw, pedagogikalıq tásir

Аннотация: В статье говорится о педагогико-психологических аспектах речевого развития детей, о чувствительности детства к развитию речи детей.

Ключевые слова: система специального образования, раннее детство, речевое развитие, педагогический эффект.

Búgingi kúnde, balalardıń sóylew iskerligin ósiriwde, olarda gúzetilip atırǵan sóylew kemshiliklerdi aldın alıwǵa qaratılǵan tálimge talap asıp barıp atır. Arnawlı tálim sisteması dáslepki balalıqqa tiyisli bolǵan sóylew ósiwi hám rawajlanıwı basqıshlarınıń ayrıqshalıǵı sonda, ol ata-analardan perzent tálim-tárbiyasına bolǵan juwapkershilikti kúsheytiw, pedagogikalıq sawatlılıqtı quram taptırıw jáne onı rawajlandırıw, shańaraqqa tiyisli jáne munasábetlerdi qáliplestiriwdegi eń áhmiyetli aktual máselelerden biri bolıp tabıladı. Dáslepki balalıq dáwiri bala sóylewin ósiriw hám rawajlandırıw ushın senzitiv esaplanadı: bul dáwirde sóylew baylanıs quralı retinde payda boladı hám rawajlana baslaydı; ol sonshalıq jedel pát penen rawajlanadı, sóylewdiń keyingi pútkil ontogenezi processinde bul jaǵday basqa baqlanbaydı. Bul jaǵday balalardıń túrli tarawlar ilimpazların, atap aytqanda pedagog - psixologlar, lingvistlardıń, bárinen burın, bul sóylew rawajlanıwındaǵı ayrıqsha dáwir bolǵanlıǵı ushın da qızıqtıradı. K.D.Ushinskiydiń atap ótiwinshe, "Bala eki-úsh jılda sonsha zattı ańsat hám tez úyrenip aladı, keyin jigirma jıl qunt penen jigerli túrde oqıǵan táǵdirde de onıń yarımın ózlestire almaydı".

Dáslepki jastaǵı balalar sóylewin úyreniwge E.I.Tixeeva, M.M. Kolsova, N.M. Askarina, G.M.Lyamina, M.I.Lisina hám basqa kóplegen belgili ilimpazlar, pedagoglar hám metodistlar sezilerli úleslerin qosǵan.

Dáslepki jasta sóylewdi ósiriw hám rawajlandırıw eki jónelis boyınsha júz beredi:

1 - sóylewdi túsiniwdi jetilistiriw;

2 - bala sóylewiniń aktivligin qáliplestiriw.

Balalar sóylewin psixologiya-pedagogika kózqarasınan izertlewdi F.A.Soxin hám O.S.Ushakovalar klassifikaciyasına kóre, úsh jóneliske ajıratıw múmkin:

- strukturalıq - til sistemasınıń túrli strukturalıq dárejeleri - fonetikalıq, leksik, grammatik dárejelerin qáliplestiriw;

- funksional - kommunikativ funksiyada tildi iyelew kónlikpelerin qáliplestiriw;

- kognitiv - til hám sóylew hádiyselerin eń ápiwayı usılda ańǵarıwdı qáliplestiriw.

Ilimiy izertlewler hám jónelisler analizi mektepge shekem jasdaǵı balalar sóyleviniń túrli táreplerin rawajlandırıw qásiyetleri hám de olardıń ilimiy ádebiyatda úyrenilgenlik dárejesin anıqlaw imkaniyatın beredi. V.I.Loginova, YU.S. Lyaxovskaya, V.V.Gerbova, E.M.Strunina hám basqalardıń izertlewlerinde balalar ana tili leksikasın ózlestirip alıwlarınıń ayrıqsha qásiyetleri kórsetilgen. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń sózlikti ózlestiriwlerinde eki tárep ajıratıp kórsetilgen: átirapdaǵı álem sózligin (sóz baylıǵın) ańǵarıw menen birgelikte rawajlandırıw; sózlikti til birligi retinde ózlestiriw.Olar predmetli baylanıslar hám munasábetler mazmunı da, til mazmunı boyınsha da sóz ústinde islew zárúr ekenligin tastıyıqlap berilgen. Logopediya balalar sóylewindegi kemshiliklerdiń aldın alıw menen baylanıslı máseleler sheńberin islep shıǵıwshı profilaktikalıq baǵdarı keń tarqalǵan.Balalar sóylewin rawajlandırıwǵa tiyisli joqarıda kórsetip ótilgen jantasıwlar mektepge shekem jasdaǵı balalardıń tildi sistema retinde, yaǵnıy dawıs tárepi, sózlik quramı hám grammatik dúziliwdi birgelikte ózlestiriwlerin úyreniw tarawına tiyisli bolıp tabıladı.Barlıq izertlewshilerdiń bala sóylewin jáne onıń rawajlanıwın bólek ajıratılǵan halda emes, bálki úlken jaslı kisiniń balaǵa pedagogikalıq tásiri menen óz-ara baylanıslılıqta kórip shıǵıladı.Bul jantasıw orınlı bolıp tabıladı,pándegi zamanagóy izertlewler sóylewdi ózlestiriw jáne social óz-ara sheriklik óz-ara baylanıslı processler bolıp tabıladı.Sóylew balaǵa insan mádeniyatınıń barlıq jetiskenliklerine jol ashadı. Ulıwma shaxstıń hám barlıq tiykarǵı psixik processler (qabıllaw, pikirlew hám basqa.) dıń qáliplesiwi de balada sóylewdiń rawajlanıwı menen baylanıslı. Balanıń psixik tárepten qáliplesiwinde sóylewdiń bólek orın tutıwı onıń túrli basqıshlarda rawajlanıwına járdem beretuǵın shárt-shárayatlar hám faktorlardı biliwdi júdá zárúrli etip qoyadı. Balalarda sóylew rawajlanıwın xoshametlentiretuǵın yamasa oǵan tosqınlıq etiwshi kúshlerdi anıqlaw bul processge anıq maqsetti gózlegen halda pedagogikalıq tásir kórsetiwdi shólkemlestiriw gilti bolıp tabıladı.Mektepke shekemgi tálim úzliksiz tálim sistemasındaǵı baslanǵısh buwın esaplanadı.Ózbekstandaǵı rus tilinde tálim alıwshı mektepge shekem tálim mákemeleriniń ayrıqsha ózgesheligi - ondaǵı tárbiyalanıwshılardıń kóp millet balalarınıń kópligi bolıp tabıladı. Sonnan kelip shıqqan halda, mektepke shekemgi jastaǵı balalarǵa ózge tildi oqıtıw modeli motiv, maqset, pikir jáne onıń qásiyetleri - turaqlılıq, maslasıwshańlıq, ǵárezsizlik sıyaqlı sóylew háreket principlerin esapqa alǵan halda saldamalı psixolingvistik tiykar sıpatında qurılısı kerek.Sózdi erkin iyelew, onıń mazmunın túsiniw, sózdi qóllawdıń anıqlıǵı grammatik basqarıwın, dawıslı sóylewdi ózlestiriwdiń, sonıń menen birge, tuwrı pikirdi ǵárezsiz dúze alıw qábiletin rawajlandırıwdıń zárúr shárti esaplanadı.

Juwmaqlap aytqanda, mektepke shekemgi jastaǵı balalarǵa ózge tildi oqıtıwda balalar iskerliginiń mazmunın bayıtıw, oǵan rawajlantıratuǵın hám dóretiwshilik tús beriw tiykarında úyrenilip atırǵan tildi balalar iskerliginiń hár qıylılarına integraciyalaw menen baylanıslı jańa jantasıwlar zárúr. Bunday integraciya balalardıń turaqlı túrde ózgerip turıwshı baylanıs sharayatında ózge (rus, ózbek hám basqa.) tildi ózlestirip alıwları, úyrenilip atırǵan tilde kommunikatsiyanı rawajlandırıw múmkinshiligin támiyinlewi kerek.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi :

1. O`zbekiston Respublikasınıń Konstitutsiyasi. - T.: O`zbekiston, 1992 y.
2. Askarxo'jaeva M.I., Hakimova N.A. Bog'chalarda o'zbek tilini o'rgatish. - Toshkent, 1994 y.
3. Boboyorova G. Bolalarni maktabga tayyorlashda interfaol usullardan foydalanish. Maktabgacha ta'lim j., 2007. 6-son.

EKOLOGIK TARBIYANNIG MAKTABGACHA TA’LIMDA QO’LLASHNING O’ZIGA XOS JIHATLARI

Yusupova Feruza Hajiboy qizi- UrDU magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tárbiya berishning óziga xosligi, o’simliklar va hayvonlarning jonsiz tabiat vakillarini muhim belgilarini ajratishga, solishtirishga va umumlashtirishga, ularni ifodalash uchun aniq so’zlarni tanlashga o’rgatish haqida sóz etilgan.

Kalit so’zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, ekologik tárbiya, o’simliklar va hayvonlar, jonsiz tabiat, ekologik muammolar/

Аннотация: В данной статье описаны особенности экологического воспитания детей дошкольного возраста, обучающие их различать, сравнивать и обобщать важные признаки неживой природы растений и животных, подбирать конкретные слова для их выражения.

Ключевые слова: дошкольники, экологическое воспитание, растения и животные, неживая природа, экологические проблемы.

O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning yettita ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni so‘zsiz amalga oshirish, respublika hududlaridagi ekologik muammolar yechimiga ta’lim tizimini joriy qilish bilan hissa qo‘shish, o‘sib kelayotgan yosh avlodning ekologik savodxonligini oshirish, ekologik ongi va ekologik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish, ekologik ta’lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qildi. “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq uzluksiz ta'lim tizimida ekologik bilim va ekologik tarbiyaga oid tamoyillarni belgilash muhim strategik vazifaga aylantirildi. Ta’lim jarayonida ijtimoiy hodisalar negizida shaxsni tarbiyalashning eng ommabop vositasi ,shubhasiz ekologik tarbiyadir. O’quv mashg’ulotlari jarayonida bola shaxsining ijtimoiy dunyoqarashini shakllantirish, atrof- muhit tushunchasini rivojlantirishda ekologik tarbiyaning o’ziga xos jihatlari bor. O’rta Osiyoda yashab ijod etgan olimlardan Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi allomalar tabiat fanlariga katta hissa qo’shganlar. Jumladan, g’arb madaniyatining ajralmas qismi sifatida ekologik omil va tarbiyaning o’rni beqiyos. Buyuk yunon faylasufi Arastu barcha fanlarni tabiat va fizikaga ajratishi ham ularning tabiat sirlarini bilishga katta qiziqish bilan qaraganidan dalolat beradi. Qadimgi yunon tafakkurida,oldingi sahifalarda qayd etilganidek, ,,kullura” tushunchasining ,,yerga ishlov berish”, “yerni qayta ishlash” ma’nosida qo’llanilishi ham qadimgi yunonlar ta’savvurida ma’naviy madaniy hayotnni va tabiatning o’zaro bog’liq ekanligini bildiradi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarning ekologik tasuvvurlarini tizimlashtirilgan metodika asosida olib borish ta’lim – tarbiya jarayonida metodlardan foydalanishning maqsadi bu Bolalarni ko’rgazmali, audio, rasmli vositalar yordamida tasavvurini boyitib tafakkur qilishga o’rgatish.

- “Jonli va jonsiz tabiat ” mavzusida ekologik tasavvurlarini boyitishda tabiat obyektlaridan foydalanish;
- O’simliklar va hayvonlarning jonsiz tabiat vakillarini muhim belgilarini ajratishga, solishtirishga va umumlashtirishga, ularni ifodalash uchun aniq so’zlarni tanlashga o’rgatish;
- O’simlik va hayvanlarni jonsiz predmetlar xususiyatlarini ajratib ko’rsatish malaka ko’nikmalarini shakllantirish;
- Nutqning ifodaliligini tarbiyalash.

Maktabgacha ta’lim tarbiyalanuvchisida ekologik tarbiyani shakllantirish bevosita atrofmuhitni o’rgatish bilan aloqadordir. Pedagogik izlanishlar natijasida tarbiyalanuvchilarda ekologik tarbiyani shakllantirishning metodlari, usul va uslublari aniqlangan. O’quvchilarda tarbiya turini shakllantirishda pedagogik kuzatuv, taqqoslash suhbat va savol-javob metodlari muhim o’rin tutadi.

Pedagogik kuzatuv-mazkur metod bola tabiiy holda hamda maxsus tashkil etilgan sharoitlarga o’rganish uning ruhiy-irodaviy,intelektual irodaviy hamda emotsional xususiyatlarini aniqlash,ularga tayangan holda o’quvchiga muayyan ta’sir ko’rsatish xususida umumiy ta’savvurni hosil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mening nazdimda ushbu metodning ekologik tarbiyani shakllantirishdagi boshlang’ich metod sifatida qaralsa o’rinli bo’ladi. Kuzatish metodi orqali tarbiyalanuvchi shaxsining

tabiat va undagi muammolarga qarashini, savol-javob yoki hikoya vaqtida, muzokaralar jarayonindagi talqinini o'rganishga foyda beradi. Birinchidan suhbat metodi: mazkur metod bevosita kuzatish metodi bilan uyg'undir. Suhbat metodi orqali tarbiyalanuvchi shaxsida ekologik tarbiyani shakllantirishning og'zaki usulidan foydalanilib, bu metod orqali ekologik tarbiyani turli hikoyalar, rivoyatlar, xalq og'zaki ijodi namunalari, jumladan maqollar orqali, tanqid va tahlilar yuzasidan olib borish o'rinlidir. Suhbat metodida tarbiyalanuvchi shaxsiga hamda pedagog zimmasiga to'siqlar qo'yilmay, aksincha, erkin muloqot qurish tarbiyaning yetarlicha nuqtaga chiqishiga yordam beradi deb hisoblayman. Jumladan, o'rtaga tashlangan mavzu yoki muammoga ekologik bilimlarni ishga solgan holda fikr bildirish, jamoa bilan yohud pedagog orqali xato talqinlar va qarashlarga barham berish yoki ijobiy fikrlarni ekologik madaniyat darajasida shakllanishiga ko'maklashish mazkur metod faoliyatida amalga oshiriladi.

Ikkinchidan savol-javob metodi. Mazkur metod suhbat metodining tub mohiyati asosida shakllanadi. Savol-javob usuli pedagog va o'quvchi shaxsida faol muloqotni yuzaga keltiruvchda bir qator imkoniyatlarga ega. Bu metoddan samarali foydalanishning ham birqancha vositalariga e'tibor qaratish joiz. Ya'ni: -pedagog tomonidan ishlab chiqilayotgan savollarning tarbiyalanuvchi yoshiga va psixologik holatiga mosligi; savollarning muayyan mavzu yoki holat mazmunining tahlil etishga yo'naltirilganligi; -savollarning bir-birini mantiqiy to'ldirib borishi, ular o'rtasida o'zaro aloqadorlik, izchillik hamda uzviylikka erishish; -savollarga to'la qonli javob berish uchun imkoniyat bo'ladi. Pedagog sifatida ekologik tarbiyani shakllantirar ekanmiz, albatta qadriyatlarga, urf-odatlarga, ilmiy va badiiy adabiyotlarga tayanib mulohaza yuritish darkor. Bugungi kunda kuchli fuqarolik jamiyati qurish arafasida turgan davlat ekanmiz, pedagoglar zimmasiga tarbiyalanuvchi shaxsini komil shaxs sifatida komol toptirish vazifasi kuchaytirildi. Jumladan komil shaxs dunyoviy va diniy bilimlarni egallagan barkamol shaxs ekan, demak biz pedagoglar ta'lim tarbiya jarayonida, ayniqsa tarbiya nuqtayi nazarida ham diniy, ham dunyoviy manbalar negizida uzluksiz jarayonni olib borishimiz darkor. Jumladan, Qur'oni Karim, hadislar, qadimgi diniy manbamiz bo'lmish ,,Avesto", qola versa zamonaviy adabiyot namoyondalari asarlaridan suhbat va savol-javob metodlarimizdan foydalanishimiz o'rinli. Bugungi zamon ham nafasi bilan aytadigan bo'lsak, dunyo ham jamiyatlarida aynan ekologik tarbiyaga qanday yechimlar topilayotgani, bartaraf etilayotgani, usul va uslublaridan ham yetarlicha o'rganib, uni maktabgacha ta'lim ishlanmalarimizga qo'shishimiz darkor. Buning natijasida aqliy va axloqiy-estetik rivojlanish uchun tabiatdan foydalanishning katta imkoniyatlarini ta'kidlanadi. Bu metod orqali bolaning tabiat haqidagi bilimlarini va tabiat bilan aloqani kengaytirishni tavsiya qilaman.

Muxtasar aytganda, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning ilmiy va kabiy bilimlarini rivojlantirishda ekologik tarbiyadan foydalanish bugungi kunning muhim vazifalardan sanaladi. Ta'lim jarayonida ekologik tarbiyani asosanamaliy jihatdan olib borilishi samarali usul deb hisoblayman. Shu asosda bolaning ekologik madaniyatini shakllantirishday uzgachiqarish mumkun bo'lgan natijaga erishiladi. Ekologik tasavvurlarni oshirishda tabiat obektlaridan foydalanish bu tarbiyalanuvchilarning fan va tabiat markazini yanada yaxshiroq tizimli prinsip asosida tushunib olishlariga yordam beradi. Ularning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda jonli va jonsiz tabiatdagi jonzotlar va predmetlarni xususiyatlarini yanada yaxshiroq tasavvuri shakllanadi. Tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni va gigiyena talablarini o'rganadilar. Faoliyat jarayonida diqqati, tafakkuri, xotirasi, chaqqonlik, tezlik, idrok qilish qobilyatlari rivojlanadi. Asosiysi bola tabiatni jonli va jonsiz tabiat burchaklarida kuzatib faoliyat olib borish bilan ularning tizimlilik ketma ketlik izchillilik prinsiplarini shakllantirib boramiz.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING EKOLOGIK TASAVVURLARINI SHAKLLANTIRISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI.

Yusupova Feruza Hajiboy qizi UrDU magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tárbiya berishning óziga xosligi, o'simliklar va hayvonlarning jonsiz tabiat vakillarini muhim belgilarini ajratishga, solishtirishga va umumlashtirishga, ularni ifodalash uchun aniq so'zlarni tanlashga o'rgatish haqida sóz etilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, ekologik tárbiya, o'simliklar va hayvonlar, jonsiz tabiat, ekologik muammolar/

Аннотация: В данной статье описаны особенности экологического воспитания детей дошкольного возраста, обучающие их различать, сравнивать и обобщать важные признаки неживой природы растений и животных, подбирать конкретные слова для их выражения.

Ключевые слова: дошкольники, экологическое воспитание, растения и животные, неживая природа, экологические проблемы.

Annotation: This article describes the features of the ecological education of preschool children, teaching them to distinguish, compare and generalize important signs of the inanimate nature of plants and animals, to select specific words to express them.

Key words: preschoolers, environmental education, plants and animals, inanimate nature, environmental problems.

Inson tabiat bilan chambarchas bog'liqdir. Biz tabiatni e`zozlashimiz, unga ehtiyotkorona munosabatda bo'lib, tabiatni yana ham ko'rkamligiga, abadiyligiga o'z hissamizni qo'shishimiz zarur. Yosh bolalarni har tomonlama tarbiyalab kamol toptirish turli omillar asosida amalga oshirilishi lozim. Buning eng samaralisi maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish, tabiatga mehr uyg'otish hamda tabiat go'zalliklaridan zavq olib yashashga o'rgatishdir. Sharq va g'arb olimlarining tabiat bilan tanishtirish metodikasi haqidagi pedagog psixologik ilmiy-pedagogik faoliyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Sharq mutafakkirlarining tabiatning inson hayotida tutgan o'rni haqidagi fikrlari va ilmiy asarlari bolalar tafakkurini oshirishda qo'l keladi. Bolalar olimlarning fikr mulohazalarini tabiat burchaklarida qo'llash orqali tabiat burchagida haynovot olami, yer maydonchasida o'sadigan o'simliklar dunyosi haqida bilimga ega bo'lishi hamda ularni parvarishlash qilishning ko'nikma va malakalarini egallaydilar. Hozirgi kunda eng glabal muammolardan biri ekologik muammodir. Shu sababdan ham bolalarga ekologik ta`lim-tarbiya berishga alohida e`tibor berilmoqda. Tabiat bilan tanishtirish bolalarga ekologik ta`lim-tarbiya berish usullari, «Qizil kitob» haqida qisqacha ma`lumot va «Qizil kitob»ga kiritilgan, noyob o'simlik va hayvonot olami haqida ham bilim berishga katta ahamiyatga ega. Shuningdek bolalarni tabiat bilan tanishtirish sohasidagi yangi tajribalarni ham o'rganib olishlari maqsadga muvofiqdir.

Buni faoliyat jarayonida amalga oshiriladi. Bolalarni tabiat qonun-qoidalari bilan tanishtirishning ahamiyati shundaki, ularning to'g'ri o'sib ulg'ayishiga, tabiatda bo'ladigan voqea-hodisalarni to'g'ri tasavvur qilishlariga ilmiy asosda tushunishga olib keladi. Bu esa bolaning dunyoqarashining shakllanishida, tabiatga, ona-Vatanga, tabiat boyliklariga bo'lgan mehr-muhabbatni e'zozlash tuyg'usini oshiradi. Tabiatni asrash uni muhofaza qilish barchamizning ezgu maqsadimiz ekanini bilib oladilar. Maktabgacha yoshdaki bolalarning har tomonlama kamol toptirishda ekologik tarbiya va tabiat obektlari alohida ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon turli vositalar, ko'rgazmalar, metodlar orqali amalga oshiri[9]ladi. Tabiat rang-barang va jilokor. Uning imkoniyatlari ham cheksiz bepayon. Biz. pedagoglar, ana shu rang-baranglikni, imkoniyatlarni ko'ra bilishimiz, ulardan ta'lim tarbiya jarayonida oqilona foydalana olishimiz kerak.

Nima uchun bolalar hayotida ekologik tarbiya muhim o'rin egallaydi? Biz nima uchun bolalarni har tomonlama kamol toptirish kerak deymiz? Chunki inson organizmining imkoniyatlari beqiyosdir. Bu imkoniyatlar ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda ko'proq foizini tashkil etadi. Faqat biz pedagog-murabbiylar bolalarni vaqtida parvarish qilsak. uning o'sib voyaga yetishi uchun sharoit yaratsak. u, albatta, kelajakda vatanga munosib inson bo'lib yetishadi. Ma`lumki, har bir bola shaxsining o'ziga xos xususiyatlari ya`ni ehtiyoji, temperamenti xarakter xislatlari, iste`dodi, qobiliyatlari mavjud. Bu xususiyatlarning rivojlanishi shakllanishi bevosita bola yashaydigan muhitga, tevarak-atrofga bog'liq. Demak, bola psixologiyasi uning dunyoqarashi ham tabiat bilan chambarchas bog'langan bo'ladi va ular bir-birini to'ldirib, mustahkamlab boradi. Bolalarni ekologik ta'lim berishda tabiat obyektlaridan foydalanish metodikasi maktabgacha ta'lim yoshida dabi bolalar sharoitida xilma-xil bo'lib bunda bolalarning xususiyatlari, ekologiya haqidagi tushunchasi hisobga olinib, elementar tushunchalardan tortib, bolalarga mos eng murakkab ekologiya haqidagi tushunchalarni va tabiatda bo'ladigan voqea-hodisalarni bilib olishga o'rgatadi.

[9]Ҳайдаров Қ.Ҳ., Ҳайдаров Х.Қ. - Табиатшунослик асослари ва болаларни атроф табиат билан таништириш методикасидан лаборатория машғулотлари.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarni ekologiya bilan tanishtirish metodikasining ana shunday o’ziga xos shakllari bilan chegaralanmasdan, mavjud o’zgartirish, yangi ish shakllarini ishlab chiqish, hayotiy tajribalarini umumlashtirib har bir pedagog o’zining yashaydigan muhiti, sharoitiga mos usullarni topib amalda qo’llashlari kerak. Har bir pedagog ijodiy izlanuvchan, kuzatuvchan, tabiatdan ilhom oladigan. hayotda dadil qadam tashlaydigan bo’lishi kerak. Bugungi talaba - ertangi pedagog. Shunday ekan hozirgi talabalarga qo’yilayotgan talablar yanada kattadir. Chunki hayot doimo rivojlanishda, fan-texnika, ta`lim-tarbiya sohalarida yangi-yangi qirralar ochilmoqda. Albatta, ekologiya keng qamrovga ega tushunchadir Uning asosida o’simliklar dunyosi hayvonot dunyosi jonsiz tabiat vakillari mineral tuzlar suv havo vahakozolar. Lekin buni tushunish uchun Ilm - fan, ma`rifat - madaniyat asrlar davomida insoniyat olamida ko’plab tajribalar olib borganlar so’nmas mash`al bo’lib, yoritib kelganlar. Mamlakatimiz mustaqilligi sharofati bilan bugungi kunda bu mash`al tobora porlab, o’zgacha ahamiyat kasb etmoqda. Bizga ma`lum bo’lgan va bo’lmagan tarix zarvaraqlari qatida pinhona yotgan qadriyatlarimiz, noyob asarlarimiz, qadimiy yodgorliklarimiz tadqiqotchi olimlarimiz tomonidan chuqur o’rganilmoqda. Tarix - insonning barkamollik, taraqqiyot yo’lidir kelajakka ko’zgudir. Tarixni bilmaslik o’zini anglamaslikdir. O’zini anglagan xalqgina buyuk insonlarning nomlarini e`zozlab ruhi poklarini doimo yod etadi. Agar biz o’tmish tariximizga, nazar tashlasak, yashab ijod etgan pedagoglarimiz o’zlari ijod etgan davrlardayoq bolaning har tomonlama o’sishida, ma`naviy ozuqa beradigan tabiatning noz-ne`matlari tirik organizmlari uning mo’`jizalaridir deb ta`kidlab o’tganlar. Tarix zarvaraqlarida o’zlarining o’chmas, unutilmas nomlarini qoldirgan buyuk pedagoglar bola tarbiyasida tabiatning ahamiyati katta ekanligini o’z qarashlarini aytib o’tganlar.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ РЕБЕНКА К ШКОЛЕ

Д.Байронова – студентка НГПИ
К.Д.Тлеумбетова – доцент НГПИ

Аннотация: В данной статье речь идет о психологической, физической, интеллектуальной, общей и специальной подготовке ребенка к школе и о «внутренней позиции школьника», необходимой для успешного школьного обучения.

Ключевые слова: психологической готовность, физической готовность, интеллектуальной готовность, общей готовность и специальной готовность кшколу.

Annotation: This article deals with the psychological, physical, intellectual, general and special preparation of the child for school and the "internal position of the student" necessary for successful schooling.

Key words: psychological readiness, physical readiness, intellectual readiness, general readiness and special readiness to school

Успешное обучение ребенка в школе может осуществляться на основе определенного уровня дошкольной готовности, которая предполагает формирование у детей физических, умственных и нравственных качеств, общую психологическую и специальную подготовку. Для обучения в школе необходим достаточно высокий уровень общего развития ребенка, наличие у него соответствующих мотивов учения, умственной активности, любознательности, достаточной произвольности, управляемости поведения и т.д. И конечно, он должен быть готов к усвоению учебных предметов.

Важно, чтобы ребенок пошел в школу физически готовый к ней. Однако необходима и психологическая готовность, определяемая той системой требований, которую школа предъявляет к ребенку. Связаны они, как показывают исследования советских психологов (Б.Г. Ананьев, Л.И. Божович, А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин и др.), с изменением социальной позиции ребенка в обществе, а также со спецификой учебной деятельности в младшем школьном возрасте. Конкретное содержание психологической готовности не является постоянным, а изменяется и обогащается. Высокий уровень современной науки и техники, развитие нашего общества диктуют изменения содержания и методов школьного обучения.

К концу дошкольного возраста ребенок уже представляет собой в известном смысле личность. Он хорошо осознает свою половую принадлежность, находит себе место в пространстве и времени. Он уже ориентируется в семейно - родственных отношениях и умеет строить отношения со взрослыми и сверстниками: имеет навыки самообладания, умеет подчинить себя обстоятельствам, быть непреклонным в своих желаниях. У такого ребенка уже развита рефлексия. В качестве важнейшего достижения в развитии личности ребенка выступает преобладание чувства «Я должен» над мотивом «Я хочу». К концу дошкольного возраста особое значение приобретает мотивационная готовность к учению в школе.

Один из важнейших итогов психического развития в период дошкольного детства - психологическая готовность ребенка к школьному обучению. И.Ю. Кулашна выделяет два аспекта психологической готовности - личностную (мотивационную) и интеллектуальную готовность к школе. Оба аспекта важны как для того, чтобы учебная деятельность ребенка была успешной, так и для его скорейшей адаптации к новым условиям, безболезненного вхождения в новую систему отношений.

Дошкольное детство – период, когда закладывается основа всех психических свойств и качеств личности. В старшем дошкольном возрасте происходит интенсивное развитие интеллектуальной, нравственно-волевой и эмоциональной сфер личности ребенка.

В течение всего периода детства игровая деятельность занимает одно из ведущих мест в жизни ребенка. В старшем дошкольном возрасте ребенку становится важен не столько процесс игры, сколько ее результат, возможность выполнения серьезного, «взрослого» дела. Поэтому понятно, почему еще до школы ребенок стремится приобщиться к учебной и трудовой деятельности.

Несмотря на многочисленные исследования, в современной психологии нет четкого определения понятия «психологической готовности к школе». Но не вызывает никакого сомнения тот факт, что готовность к обучению в школе – многокомплексное образование. И во всех исследованиях признается тот факт, что психологическая готовность к школе – это необходимый и достаточный уровень психического развития ребенка для освоения школьной программы в условиях обучения в группе сверстников.

Многие исследователи при определении содержания понятия психологической готовности к школе на первый план ставят мотивационную готовность. Ребенок, готовый к школе хочет в ней учиться и потому, что он стремится занять определенную позицию в обществе людей, и потому, что у него есть познавательная потребность, которую он не может удовлетворить дома. В результате сочетания этих двух потребностей у ребенка возникает «внутренняя позиция школьника», необходимая для успешного обучения в школе.

Важнейшую роль в формировании личности ребенка играет семья. В первую очередь семья обеспечивает физическое, умственное, социальное, нравственное и эмоциональное развитие человека, способствует формированию фундаментальных ценностных ориентаций человека.

В заключении можно сказать, что главная ответственность за подготовку ребенка к школе, в том числе мотивационную, лежит на семье, поскольку семья – уникальная структура, обеспечивающая наиболее благоприятные условия для личностного и интеллектуального развития ребенка.

Литература:

1. Волков Б. С., Волкова Н. В. Детская психология. Психическое развитие ребенка до поступления в школу. – М., 2000.

2. Волков Б. С. Дошкольная психология. – М., 2007

TARBIYACHI-PEDAGOGNING KASBIY SALOHIYATI OSHIRISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

D.Reimbergenova – NDPI magistranti
Q.Tleumbetova – NDPI dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarbiyachi-pedagogning kasbiy salohiyati oshirishning pedagogik, kasbiy faoliyatni yuqori darajada amalga oshirish uchun nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorgarlikning va qodirlikning sekin-asta shakllanishida ahamiyatligi haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: mahorat, kompetentsiya**,** Kasbiy salohiyat, bilim, ko‘nikma va malakalar darajasi, kasbiy va shaxsiy kamolot, pedagogik shart-sharoitlar, tarbiyachi-pedagoglar ishi

Аннотация: В данной статье написано о важности повышения профессионального потенциала учителя-педагога при поэтапном формировании теоретической, практической и мотивационной подготовки и способности осуществлять педагогическую и профессиональную деятельность на высоком уровне.

Ключевые слова: мастерство, компетентность, профессиональный потенциал, знания, уровень квалификации и квалификации, профессионально-личностное развитие, педагогические условия, работа воспитателей-педагогов.

Annotation: This article is written about the importance of increasing the professional potential of a teacher-teacher in the phased formation of theoretical, practical and motivational training and the ability to carry out pedagogical and professional activities at a high level.

Key words: skill, competence, professional potential, knowledge, level of qualification and qualification, professional and personal development, pedagogical conditions, work of educators-teachers.

Bugungi kunda tarbiyachilarning kasbiy salohiyatni oshirishda ta'lim olishga katta e'tibor berilmoqda. Oliy ta'lim muassasalarining professor-pedagoglari tarkibi tomonidan ishlab chiqilayotgan va foydalanilayotgan o‘qitish texnologiyalari bo‘lajak mutaxassis tarbiyachilarning kasbiy salohiyatining qaror topishi va tarbiyalash, ta'lim tizimining tarkibiy qismi bo‘lib, kasbni egallashning kasbiy-ahamiyatli bazasini yaratishga, kasbiy faoliyatni yuqori darajada amalga oshirish uchun nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorgarlikning va qodirlikning sekin-asta shakllanishida ahamiyatli hisoblanadi.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarda va pedagog olimlarning ilmiy izlanishlarida "mahorat" "kompetentsiya" degan tushuncha keyingi paytlarda bir xil ko‘lamda keng qo‘llanilib kelinmoqda. "Kasbiy salohiyat" – tushunchasi esa, shaxsning doimo o‘sib boruvchi tasnifi bo‘lib, real hayotiy vaziyatlarda yuzaga kelgan muammolarni echish qobiliyati, o‘z bilimi, o‘quv va hayotiy tajribalari, qadriyatlari va qiziqishlarini unga safarbar etish imkoniyatlari hisoblanadi.

«Kasbiy salohiyat» atamasi ta'lim sohasiga pedagoglar va psixologlarning izlanishlari natijasida kiritilgan edi. Pedagogik mahorat, noan'anaviy vaziyatlarda yoki kutilmagan hollarda o‘zini qanday tutish, muloqotga kirishish, raqobatdoshlari bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l topish, mavhum vazifalarni bajarishda, ziddiyatli ma'lumotlardan foydalanishda, hamisha rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda qanday harakat qilishi kerakligi to‘g‘risida nazariy bilimlar zarurligini isbotlab beradi.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarida shakllangan an'anaga muvofiq pedagoglarning malakasi uning kasbiy salohiyat, ta'lim tizimi esa – bilim, ko‘nikma va malakalar darajasi bilan o‘lchanishi belgilab qo‘yilgan.

Kasbiy salohiyat o‘z bilimlarini doimiy boyitib borishni, yangi va kerakli axborotlarni o‘rganishni, bugungi kun va davr talablarini his va idrok etishni, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini, ularni qayta ishlashni hamda o‘z amaliy faoliyatida qo‘llashni talab qiladi. Kasbiy salohiyat egasi bo‘lgan tarbiyachi muammolarni hal etishda o‘zi o‘zlashtirib olgan, aynan shu sharoitga mos metod va usullardan foydalanishni yaxshi bilishi, hozirgi vaziyatga munosib bo‘lgan metodlarni tanlab olib qo‘llashi, to‘g‘ri kelmaydiganlarini rad etishi, masalaga tanqidiy ko‘z bilan qarashi kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishi aniqlanagan.

Nazariy manbalar mazmuni bilan tanishish, maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini o‘rganish va to‘plangan axborotlarni tahlil etish maktabgacha ta’lim tarbiyachi-pedagoglarini kasbiy salohiyatini oshirishda bir qator qarama - qarshiliklar mavjudligini ko‘rsatdi, xususan,bular quyidagilar:

-oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisining yetuk mutaxassis ma’lumoti darajasi bilan Davlat ta’lim standartining modernizatsiyalashgan mazmuni va hajmiga qo‘yilayotgan me’yoriy talablar hamda uning shaxsiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish darajasi o‘rtasida;

-malaka oshirish institutlarida tarbiyachi-pedagoglar kasbiy salohiyati oshirish jarayonida qo‘llanilayotgan an’anaviy hamda innovatsion metodlar o‘rtasida;

-tarbiyachi-pedagog shaxsi va uning kasbiy salohiyati oshirishda pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan oliy ta’lim muassasalari faoliyati bilan tarbiyachi-pedagogni bo‘lajak tarbiyachi-pedagog sifatida tayyorlash jarayonini rivojlantirish mexanizmi hamda qonuniyatlari o‘rtasida;

-pedagogik turkum fanlarning tarbiyachi-pedagog shaxsiy hamda kasbiy salohiyati oshirish borasida umumkasbiy va mutaxassislik fanlari bilan integratsiyalash imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanilmayotganligi o‘rtasida;

-ilmiy-texnik taraqqiyot, yangilanib borayotgan jamiyatning mahoratli pedagog shaxsiga nisbatan ortib boruvchi talablari bilan tarbiyachi-pedagoglar kasbiy salohiyati oshirish asosiy qismining o‘z-o‘zini rivojlantirib borish sharoitida faoliyat yuritishga tayyor emasliklari o‘rtasidagi ziddiyatlar kabilarni ko‘rsatish mumkin.

Bunday qarama qarshi vaziyatlarni bartaraf etish usullalaridan biri bo‘lajak tarbiyachi-pedagoglarni kasbiy salohiyatlarini oshirishdan iboratdir. Tarbiyachi-pedagoglarni kasbiy salohiyati oshirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ularning kasbiy va shaxsiy kamolotini ta’minlash uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, tarbiyachi-pedagoglar ishining mazmuni va tuzilmasini modernizatsiyalash, psixologik-pedagogik sharoitlarini aniqlash hamda uning sifatini nazorat qilish va baholash mexanizmini ishlab chiqish orqali mutaxassis salohiyatini oshirishning asosiy maqsadini belgilashi aniqlandi.

Maktabgacha ta’limda ta’lim tarbiya jarayonini takomillashtirishning muhim omili sohada tarbiyachi-pedagoglar kasbiy salohiyati yuqori darajada shakllantirilishi bilan uzviy bog‘langan. Xususan, zamonaviy ta’lim texnologiyalari imkoniyatlaridan hamda yaratilayotgan o‘quv metodik manbalardan unumli foydalanish negizida tarbiyachi-pedagoglar kasbiy salohiyati oshirish jarayonining nazariy hamda amaliy asoslarini yaratish dolzarb vazifalardan biri ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Tarbiyachi-pedagoglarni oliy ta’lim muassasasida tayyorlash davridan talab qilinadigan kasbi salohiyat darajasini ta’minlaydigan yangicha yondashuvlarni ilmiy asoslash dolzarb vazifa bo‘lib kelmoqda.

“ Mutaxassislarni kasbiy jihatdan tayyorlash borasida xorijiy mamlakatlarda amalda bo‘lgan ta’lim mazmunini bevosita o‘rganishi shuni ko‘rsatdiki, G‘arb mamlakatlarida asosiy o‘rinni mutaxassisning kasbiy salohiyat malaka darajasi egallaydi. Respublikamizning milliy ta’lim tizimi mohiyatiga ko‘ra ta’lim mazmunining minimal talablari bilim, ko‘nikma va malakaga asoslanadi”.

“Mahorat” va «kasbiy salohiyat» tushunchalarining etimologik tahliliga nazar tashlasak, ular tasodifan yuzaga kelmaganligini tushunamiz.

Xulosa qilib aytganimizda, kasbiy salohiyat tarbiyachi-pedagog tomonidan alohida bilim va malakalarni egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi.

Kasbiy salohiyat – bu tarbiyachi-pedagogning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega kasbiy faoliyatni amalga oshirilishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi hamda ularni kasbiy faoliyatda qo‘llay olishi bilan ifodalanadi.

Adabiyotlar:

1. “Maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagogining kasbiy standarti”.Maktabgacha ta’lim vazirligi. T.: 2020 yil

2. B.R.Djurayeva, X.M.Tojiboyeva, G.M.Nazirova. Mmaktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari. T.: 2015

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAĢI BALALARDI INTELLEKTUAL RAWAJLANDIRIW ÓZGESHELIGI

U. Abılbaeva – NMPI talabası
Q.Tleumbetova – NMPI docent

Annotatsiya: Bul maqalada Balanı rawajlandıriwshı tiykarġı orın -bul mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlrinde balalardı intellektual rawajlandırıw hám onıń áhmiyeti haqqında jazılġan.

Gilt so'zler: mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri, intellektual rawajlandırıw, kredit-modul sisteması, pedagogikalıq process.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение интеллектуального развития детей в дошкольных образовательных организациях, являющихся основным местом развития ребенка.

Ключевые слова: дошкольная образовательная организация, интеллектуальное развитие, кредитно-модульная система, педагогический процесс.

Annotation: This article discusses the importance of the intellectual development of children in preschool educational organizations, which are the main place for the development of the child.

Key words: preschool educational organization, intellectual development, credit-modular system, pedagogical process.

Bugingi kúnde jámiyetimizdegi eń aktual mashqalalardıń biri – intellektual tárepten rawajlanġan jekeadamdı qáliplestiriwden ibarat. Bunıń ushın, mektepke shekemgi jas dáwirden baslap balalardı intellektuallıq hám fizikalıq jaqtan rawajlandıw tálim-tárbiya procesinde basil máselelerdiń biri bolıp esaplanadı. Al, mektepke shekemgi jastaġı balalardıń intellekti, biliwi mkaniyatları, talant hám qábiletlerin rawajlandırıp barıw eñ ahamiyetlisi bolıp tabıladı.

Mektepke shekemgi jastaġı balalardı aqlıy tárbiyalaw - balalardıń jedel pikirlew iskerligin rawajlandırıp barıw, úlkenlerdiń belgili bir maqset penen tásir etiwi bolıp tabıladı. Balalarġa dógerek-átiraptaġı álem haqqında bilimlerdi beriwi, olardı sistemalastırıwı, balalarda biliwge qızıġıwshılıġın oyatıwı, intellektual kónlikpe hám tájiriybelerdi qáliplestiriw- bul balalardıń biliw qábiletlerin rawajlandırıp barıwdı óz ishine aladı.

Oqıtıw procesi balanıñ uyreniw darejesi ham uqıplıqlarınan kelip shıġıp shòlkemlestiriledi. Sol menen birge balalarda dunyaġa degen kòzqarası ozgeredi, tarbiya normaları qàliplesedi, qızıġıw qàbiletleri formalandıradı, olardıñ biliw darejesin arttıradı.[10] Sonlıqtan, mektepke shekemgi jastaġı balalardı intellektuallıq jaqtan tárbiya beriwdi durıs shólkemlestiriw ushın olardıń aqlıy rawajlanıw qábiletlerin hám imkaniyatların biliw lazım. Prezidentimiz tárepinen 2019-jıl 8-may kúni PQ-4312-sanlı qararı menen «Ózbekstan Respublikası mektepke shekemgi tálim sistemasın 2030-jılġa shekem rawajlandırıw koncepciyası» tastıyıqlandı. Bul koncepciyada: Ózbekstan Respublikasında mektepke shekemgi tálimdi rawajlandırıwdıń maqseti, wazıypaları, ústem baġdarları, orta hám uzaq múddettegi keleshektegi basqıshlardı belgilew hámde mektepke shekemgi tálim tarawın rawajlandırıwġa baġdarlanġan baġdarlamalar hám komplekslik-ilajlardı islep shıġıw máseleleri bayan etilgen. Koncepciyada mektepke shekemgi tálim sistemasın rawajlandırıwdıń ústem baġdarlarınıń biri – mektepke shekemgi jastaġı balalardı intellektual, estetikalıq hám fizikalıq tárepten hár tárepleme rawajlandırıw ushın sharayatlar jaratıw názerde tutılġan.

Bala 3jastan baslap qıyal ete baslaydı. Balanı rawajlandıriwshı tiykarġı orın bul - Mektepke shekemgi bilimlendiriw sholkemi bolıp tabıladı. MSHBSH de bala tarbiyalanadı hám pedagog iskerligi nátiyjesinde balada "arzıw", "arman", "maqset" qaliplesedi. Balanı durıs jòneltiriwge qaratılġan is-ilajlar oz waqtında àmelge asırılıwı kerek.

Bizler Mektepke shekemgi tálim baġdarı talabaları 4+2 kredit-modul sisteması boyınsha alġan teoriyalıq bilimlerimizdi ámeliyatta ózlestirip atırmız. Bizler ushın jaratılġan bul imkaniyat bizlerdi tańlaġan kásibimiz haqqında elede tereńirek túsiniklerge iye bolıwımızġa,ásirese mektepke shekemgi jastaġı balalardıń baqshadaġa turmısı hám ondaġı pedagogikalıq processti mazmunın hám onıń áhmiyetin ańlap jetiwimizge sebep boldı. Ámeliyat dawamında alġan bilimlerimiz hám tájriybelerimiz

[10] Sh.Sodiqova .Maktabgacha pedagogika. Toshkent 2013y.193-bet

bul kásipke degen qızıǵıwshılıǵımızdı ele de asıra basladı. Pedagogikalıq ámeliyat dawamında alǵan bilimlerimnen kelip shıǵıp, tálim-tárbiya procesin ele de rawajlandırıw ushın óz usınısımdı keltirip ótpekshimen.

MSHBSH de balalardıń turmısın mazmunlı etip ótkeriw hám olardı hár tárepleme rawajlandırıw ushın men interaktiv sabaq kestesin usınǵan bolar edim. Mısalı,

1-kun	2-kùn	3-kùn	4-kùn	5-kùn
Matemetika	Dene Tabiya	Sawatqanlíq Sabaǵı	Matematika	Kasipler alemi
Xareografita	Kasipler Alemi	Inglis tili	Muzika	Xareografiya

Kestede kórsetilgen "Kàsipler alemi"sabaq shınıǵıwı arqalı balanıñ òz qızıǵıwshılıqları, balanıń maqsetlerge qaray umtılıw jaǵdayları óz kórinisin tabadi. Àmeliyat sonı kòrsetedi balada bùgin tek sırtqı kòrinisine, kiyiniwine qarap eliklew procesi jùz bermekte .Biz bul shınıǵıw barısında baladan "Kim bolmaqshısań", "Nege ol kasipti tañlamaqshıcań", "Ol kim" h.t.b.sorawlarǵa Bergen juwapları túrlishe mazmunǵa iye boldı.

Bul processtiń áhamiyetliligi sonda**,** bala mektepke barǵanda qaysı pánlerdi jaqsı meñgeriw kerek, qaysı kasip búgingi zaman talabı degen balada dàslepki keleshekke qaray umtılıwları payda bola baslaydı. Bala 3 jasqa kelgeninde alǵan maǵlıwmatlrı nátiyjesinde qızıǵıwshılıqları artıp tez rawajlana baslaydı. Bul degeni balanı 3 jastan baslap durıs jòneltiriw kerek. Balanı rawajlandırwshı 5 oraydıñ "Syujetli-rolli"oyınlar orayı balaǵa oyın tùrleri arqalı zaman talabı bolǵan hár bir kásiptiń áhmiyetliligin túsindirip, olardı kásip tañlawǵa baǵdarlawımız kerek. Sonıń menen birge balalarǵa belgili kásip mamanları: belgili doktorlar, qurıwshılar, texnologlar h.t.b. menen sawbetlesiwler, orta topar balaları menen videorolikler tamasha qılıwları arqalı tùsinikler berip barıw maqsetke muwapıq bolar edi.

Belgili psixolog A.Zaporojec aytıp ótkenindey: "Eger mektepke shekem jastaǵı balalıq dáwirinde balanıń tiyisli intellektuallıq hám ádep-ikramlılıq pazıyletleri tuwrı rawajlanbasa, keyinirek bul tárepte shaxstı qáliplestiriwde júzege keletuǵın kemshiliklerdi saplastırıw qıyın yamasa hátte múmkinshiliksiz bolıp tabıladı" dep aytqan edi. Sonlıqtan balanıń qızıǵıwshılıqların oz waqtında itibarǵa alıw zárur bolıp tabıladı.

Juwmaqlastırıp aytqanımızda, mektepke shekemgi jastaǵı balalarǵa beriletuǵın tálim-tárbiya olardıń keleshegi ushın áhmiyetli derek ekenligin esapqa alǵan halda, olardıń jas ózgesheliklerin esapqa alıp, olardıń qızıǵıwshılaqların oyatıp, rawajlandırıwshı tálim hám tárbiyanı beriwimiz lazım.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Maktabgacha talimning davlat standarti. Toshkent. 2020 y.
2. Sh.Sodiqova .Maktabgacha pedagogika. Toshkent 2013y.

ОИЛА ВА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТИ ХАМКОРЛИГИДА БОЛАЛАРНИНГ МАДАНИЙ ВА МАЪНАВИЙ СИФАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Г.Джумабаева –NDPI oqıtıwshı
А.К.Есенов 1- курс талабасы

Аннотация: Маколада **о**ила ва мактабгача таълим ташкилоти хамкорлигида болаларнинг маданий ва маънавий сифатларини ривожлантириш, мактабгача таълим ташкилотида оила ва МТМ ҳамкорлигида болаларни тарбиялаш муаммолари хакида езилган

Калит сузлар: оила, шахс, руҳият, ирсий, этник ҳамда ментал хусусиятлари, ахлоқий, жисмоний, иродавий сифатлари.

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы развития культурно-духовных качеств детей во взаимодействии семьи и организации дошкольного образования, воспитания детей во взаимодействии семьи и МТМ в организации дошкольного образования.

Ключевые слова: семья, личность, психика, наследственные, этнические и психические особенности, моральные, физические, волевые качества.

Annotation: The article deals with the problems of developing the cultural and spiritual qualities of children in the interaction of the family and the organization of preschool education, the upbringing of children in the interaction of the family and MTM in the organization of preschool education.

Key words: family, personality, psyche, hereditary, ethnic and mental characteristics, moral, physical, volitional qualities.

Мактабгача таълим тизимига тегишли Ўзбекистон республикаси вазирлар маҳкамасининг 31.12.2019 йилдаги 1059-сонли “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорининг 16-бобида оилаларда узлуксиз маънавий тарбияни амалга ошириш чоралари хакида суз юритилган. асосан, оилада узлуксиз маънавий тарбия хусусиятлари: мулоқот, ўйин турлари жараёнида предметлар, намунавий хулқ, хатти-ҳаракат қоидалари билан танишиш, тақлид орқали катталарнинг маънавий-ахлоқий тажрибасига эътибор қаратиш; ўзининг ва бошқаларнинг хатти-ҳаракатларини кузатиш, баҳо беришга ўргатиш; илк маънавий-тарбиявий мотивларни шакллантириш; ўзига-ўзи хизмат қилиш, кундалик турмушда хавфсизлик кўникмаларини ўргатиш ишларини ташкил этиш курсатилган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ–4312-сон Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 13 майдаги “Мактабгача таълим муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 391-сонли қарорларида мактабгача таълим ташкилотларида болаларнинг хар томонлома ривожлантиришнинг меъёрий-хукукий асослари белгиланган.

Асосан, мактабгача таълим ташкилотида оила ва МТМ ҳамкорлигида болаларни тарбиялаш муаммоларини ижобий ҳал қила олиш, тарбиячи ва ота-онанинг ҳамкорлигининг шахсни тарбиялашдаги роли, оила ва МТМ ҳамкорлигида тарбиявий ишлар юзасидан билимлар билан қуроллантириш жуда мухим масалалардан хисобланади.

Педагогика фанлари доктори, профессор Ж.Хасанбоев ва бошкаларнинг Педагогика фанидан изохли лугатида: «Маданият - араб сузидан олинган булиб, у жамиятни ишлаб чикариш, ижтимоий ва маънавий хаётида кулга киритган ютуклари мажмуидир ва бу шахс хулк-атвори, муомаласи ва хатти-харакатларининг маълум кетма-кетлик асосида шаклланган тизими»-деб берилган. Ушбу лугатда «Маънавият»-(арабча - маънолар мажмуи) - кишиларнинг фалсафий, хукукий, илмий, бадиий, ахлокий, диний тасаввурлари ва тушунчалари мажмуи ва мафкура, тафаккур тушунчаларига якин ва улар бир-бирлари билан боглик тушунчалар сифатида такдим этилган.

Оила ҳар бир шахс ҳаётида ўта катта аҳамиятга эга булиб, бола унда қарор топган муҳитда яшайди, камолотга эришади, тарбияланади. Шахснинг руҳияти, ирсий, этник ҳамда ментал хусусиятлари, ахлоқий, жисмоний, иродавий сифатлари ва дунёқарашининг шаклланишида оила хизмат қилади.

Оила тарбияси масалалари Шарқ мутафаккирларининг шахсга таълим бериш, унда ижобий сифатларни шакллантириш борасидаги қарашларининг муҳим унсури саналади. Хусусан, Шарк мутафакирларининг маънавий мероси хакидаги фикирлари Абу Наср Форобийнинг: “Инсон ўз бахтига эришишда гўзалликни кўриши ва ҳис қилишининг ўзи етарли эмас, бунинг учун гўзалликни ярата олиши муҳимдир”, – деган фикрларида олам-олам маъно бор. Мутафаккирнинг бу фикрида бугунги ота-оналаримиз ўзлари намуна бўлган ҳолда оилаларида, ишларида, рўзғорларида, уй тутишларида, ўзаро муносабатларида, юриш-туришларида, кийинишларида, саломатликларида, фарзанд тарбиясида, улар билан бўладиган муомалада гўзалликни ярата олишлари зарур, деган ғоя ўз аксини топган. Аждодларимиз ҳам ўзлари намуна бўлган ҳолда ўз фарзандларига панду насиҳатлар қилганлар. Жумладан, Абу Наср Форобий: “Ҳар инсон касб-корини мукаммал билмоғи,

яхши тарбия олмоғи, 12 яхши хулқ-атвор фазилатларига эга бўлмоғи керак", — деган эди. Шуниндек, улуғ мутафаккир, адиб, давлат арбоби, олим – Абдурауф Фитрат 1914 йили "Оила ёки оилани бошқариш тартиби" номли рисола ёзиб, бу асарида оила аъзоларининг ўзаро муносабатлари, ота-она, фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурчлари, ҳатто, гўдакларни тарбиялаш ва унда ёш оналарнинг ўзини қандай тутиши кераклиги, шунингдек оиланинг жамиятдаги ўрни, фарзандларнинг ахлоқий ва меҳнат тарбиясига алоҳида эътибор берилган. Барча даврларда хам буюк алломалар ота-оналарга бола руҳиятини мўътадил сақлашни тавсия этади. Бола руҳиятини мўътадил сақлаш уни қаттиқ ғазабланиш, қўрқиш, хафалик, жисмоний толиқиш ҳамда уйқусизликдан муҳофазалаш орқали таъминланишини айтади. Шунингдек, ота-оналарни болалар хоҳлаган ва улар учун фойдали бўлган нарсасини топишга, уларни имкон қадар ёқтирмаган нарсаларидан узоқлаштиришга ундайди.

Ота-онанинг болага нисбатан турлича муносабатда бўлишлари унинг хулқида салбий одатлар намоён бўлиши учун шароит яратиб беради. Бола тарбиясида у яшаётган муҳит, ижтимоий-иқтисодий шароит, турмуш тарзи қанчалик муҳим бўлса, субъектлар, хусусан, ота-онанинг роли шунчалик аҳамиятли эканлагини кўрсатади. Боланинг ахлоқи, хулқ-атворига кучли таъсир этувчи шахслар, энг аввало, ота-оналар эканлигини эътироф этган ҳолда уларни фарзандлар тарбиясида масъулиятли бўлишга чақиради. Минглаб оилаларнинг ўзаро бирлашуви эса жамиятни ҳосил қилади. Шундай экан, ҳар бир оила, унда қарор топган тарбиявий муҳит бевосита жамиятнинг тараққиётини белгилаб беради.

Оила ва МТМ ҳамкорлигида мутолаа маданияти кенг қамровли тушунча бўлиб, китобга қизиқиш ва уни севиш, адабиёт билан кенгроқ танишишни, китоб ва у билан ишлаш ҳақидаги махсус билимларга эга бўлишни, шунингдек, китобдан тўла равишда фойдаланишга ёрдам берувчи кўникма ва малакага эга бўлишни тақозо этади. Шу билан бирга ҳозирги вақтда «китобхонлик маданияти», «мутолаа маданияти», «ахборот маданияти», «ахборот истеъмоли» маданияти каби атамалар ҳам кенг қўлланилмоқда. «Мутолаа» сўзи арабча «ўқиш» деган маънога эга бўлса-да, бугунги кунда у китоб ўқишдан кўра кенгроқ тушунчани англатмоқда. Мутолаа кўникмаси ижтимоий гуруҳлар, уюшмалар ва алоҳида индивидларнинг умумий маълумот олишга йўналтирилган жараён, хулқ-атвор ва фаолиятлари мазмуни ҳамда таркибий тизимларида юз берувчи ўзгаришлар мажмуини ифодаловчи билимлар, меъёрлар, ижтимоий ҳодисалар асосида юзага келади. Оила ва МТМ ҳамкорлигида мутолаа маданиятини шакллантириш асосида «китобхонлик маданияти» таркиб топтирилади. Чунки айнан ўқиш маданиятини эгаллаган шахсга нисбатан «китобхон» атамасини қўллаш мумкин. Китобхонлик маданияти ўқилган китоблар сони билан белгиланиб қолмасдан, балки у тушуниб ўқиш, ўқилган китобнинг аҳамиятини англаб етиш, ўз фаолиятида қўллай олишга доир амалий фаолият тажрибасини ўзида акс эттиради. Ана шу сабабли китобхонлик маданияти фан даражасига кўтарилиши, нафақат китоб мутолаасини тарғиб этиш, балки мунтазам китоб ўқишга одатланиш, ўқиш учун китобни тўғри танлай олиш, воқелик билан диалогга кириши асосида ўз-ўзини англашга эришиш ўта муҳимдир.

Хулоса килиб айтганда, оиладаги муҳитни шакллантиришда, фарзандлар тарбиясида баркамоликка эришишда аждодлардан қолган буюк меросни яъни, урф-одатларни, анъана ва қадриятларимизни қанчалик оилада, фарзандлар онгига сингдирсак ёш авлодни ҳар томонлама комил инсон бўлиб етишишига замин яратган бўламиз. Бугунги кунимизнинг, давлат сиёсатидаги бу борадаги асосий вазифалардан бири булиб, бугуннинг талабига жавоб берадиган баркамал авлодни тарбиялаш барчамизнинг зиммамизга юксак масъулият юклайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги "2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сон Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги "Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПҚ–4312-сон Қарори

2. Ўзбекистон республикаси вазирлар маҳкамасининг 31.12.2019 йилдаги «Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» 1059-сон қарори
3. Оила педагогикаси / Ўқув қўлланма. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2016. йил.
4. Фармонова, Музайямхон Шарқ мутафаккирларининг маънавий меросида фарзанд тарбияси. / Илмий-услубий қўлланма. – Тошкент: «Tasvir nashriyot uyi», 2020, 36 б.

KICHIK MAKTAB YOSHIDA XAYOL JARAYONINI RIVOJLANISHIDA TASAVVURNING AHAMIYATI.

M.R.Madirimova -UrDU oqıtıwshı
S.S.Otayeva- UrDU o‘qituvchisi.

Annotatsiya: Kichik maktab yoshida xayol jaroyanini rivojlanishida psixik jarayonlar: fikirlash, xayol va tasavvurning ahamiati, bola shaxsi psixikasida boladigan o’zgarishlar haqida soz boradi.

Аннотация: Говорится о психических процессах в развитии процесса воображения в младшем школьном возрасте: значении мышления, воображения и воображения, изменениях в психике личности ребенка.

Annotation: It is said about mental processes in the development of the process of imagination in primary school age: the meaning of thinking, imagination and imagination, changes in the psyche of the child's personality.

XXI asr boshlarida kechayotgan global ijtimoiy-iqtisodiy va geosiyosiy jarayonlar, dunyoning g‘oyaviy-mafkuraviy qiyofasini o‘zgartirib, yangicha tafakkur va dunyoqarashni shakllantirishni taqozo etmoqda.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchining xayoli o‘z o‘quv faoliyatining ta’siri, imkoniyat va shart-sharoitlari orqali tarkib topadi. Bolaning xayoli tevarak-atrof taassurotlari, dunyo ajoyibotlari, ko‘rsatmalilik, tasviriy san’at asarlarini yetarli darajada aks ettirish bilan vujudga keladi. Obrazlar, suratlar, chizmalar, shartli belgilar, noma’lum narsalarning alomatlari, tabiat manzaralari, fazoviy tasavvurlar jamlanib o‘quvchilarning xayoli paydo bo‘ladi.

Bolalar o‘qishni o‘rganishni boshlanishida ularda yetarli bilim va ko‘nikmalar kam bo‘lgani sabab bir tur o‘quv mashg‘ulotidan ikkinchi bir tur o‘quv mashg‘ulotiga o‘tishda qiynalishadi. Shu o‘rinda kichik maktab yoshidagi bolalarning xayolini rivojlanganligi muhim ahamiyatga ega. Xayolni rivojlanishi bilish jarayonlarini rivojlanganligi bilan bo‘g‘liq bo‘lib, va bu tasavvur qilish, fikrlash orqali yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar xayolining xususiyatlaridan biri hayotiy voqelik bilan fantaziyaning o‘zaro aralashib ketishidir. Ma’lumki, o‘quvchi yaqqol voqelik yoki hodisani o‘zi yaratgan qo‘shimcha farazlar, tafsilotlar bilan boyitib boshqalarning diqqat-e’tiboriga uzatadi. Bu uning yolg‘onchiligi emas, balki xayolining xususiyatidir. Ayrim bolalar haqiqat bilan fantaziyaning aralash holatiga chindan ham ishonadilar, bunda soddadillik bilan ishonuvchanlik uzviy bog‘lanib, ketgan bo‘ladi. Ba’zi hollarda, mazkur yoshdagi o‘quvchi boshqalarning diqqatini o‘z axborotiga qo‘shish maqsadida ham fantaziyadan unumli foydalanadi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar xayolining rivojlanishida tasavvur qilishning ahamiyati katta hisoblanadi.

Tasavvur- bu xayoliy bir nima yoki birovni ko‘z oldingda ko‘rinishini shakli, yoki fantaziya degani.F.I.Xaydarov va N.I.Xalilovalarning “Umumiy psixologiya” kitobida “Tasavvur - sezgi a’zolariga qachonlardir ta’sir etgan narsa va xodisalarning yaqqol hissiy obrazi.”–ekanligi yoritib o‘tilgan. [1,b.227]

Tasavvur qilish fikrlash bilan doim hamjihatlikda bo‘ladi, chunki obraz bilan fikr birlikda ko‘rinish beradilar. Tasavvur kelajakdan faxrlanishga va o‘tmishni yorqin etishga ega “Tasavvur”, “Fantaziya”degan tushunchalar sinonimdir. Muhitda noma’lumlik ko‘p bo‘lsa tasavvur harakatga keladi. Fikrlash jarayonida ma’lumot kam bo‘lganda, tasavvur orqali inson qiyinchilikdan chiqish yo‘llarini izlab topadi. Tasavvur insonning jismoniy mehnati orqali vujudga kelgan va uning negizida

rivojlanadi. Ammo shunday katta guruh kasblar borki ular faol tasavvur hosil etishni talab qiladi, ayniqsa ijodiy tasavvurni.

Kichik maktab yoshidagi bolalarni xayolini rivojlantirishga xizmat qiladigan maslahatlar Psixolog, pedagogika fanlari doktori, professor A. V. Zaporojets maslahatlarida o‘z aksini topgan va ular quyidagicha:

1. Bola bilan sayrda ko‘rganlaringiz rasmini chizing. Bolalar bog‘chasida nima bo‘lgan bo‘lsa shuni o‘ynang. Bolani tasavvur olamini, fikrlash olamini rivojlantirish uchun kun davomida nima bo‘lgan bo‘lsa shuni takrorlash kerak.
2. Iloji boricha ko‘proq kitob o‘qing va rasm chizing, bolani tasavvur va fikrlash olamini boyitish uchun bu eng yaxshi uslub.
3. Badiiy hikoya va ertaklar o‘qib bering.
4. Spektakllar tomosha qilishga boring.
5. Muzey va galereyalarga boring. Birgalikda rasm va haykaltaroshlik namunalarini tomosha qiling. Shunda bola rasmda nima aks etganini tushunib yetadi.

Tasavvurni qanday qilib rivojlantirish kerak. Inson tasavvuri uning fikrlashi bilan qattiq bog‘liq. Fikr va obraz birgalikda fikrlashni rivojlantirish omili bo‘lib u tasavvurga katta yordamchi bo‘ladi. Fikrlash ham, fantaziya ham mehnat jarayonida yuzaga keladi va har qanday ko‘rinishdagi ish jarayonini tashkil qilishda juda muhim ahamiyatga ega.

Tasavvurni maqsad sari rivojlantirish bo‘yicha birlamchi aniq tavsiyalar berish juda qiyin jihatdir. Quyida bu boradagi bir nechta umumiy tavsiyalar ko‘rsatib o‘tilgan. [2, b. 90-92]

1. Tasavvur o‘yin orqali rivojlanadi, ayniqsa bu o‘yinda inson bir rolni, asosiy rolni ijro qilsa.
2. Tasavvur ko‘p kitob o‘qiganda rivojlanadi.
3. Tasavvurni yuzaga keltirishda o‘ziga xos maktab bo‘lgan narsa bu turli geografik xaritalarni o‘rganish.
4. Tasavvurni yuksalishida diqqat bilan chizmalarni kuzatish turli proeksiyalarni obektlarni tasavvur qilib bilish va turli proeksiyalarni obektlarni tasvirlab bilish muhim hisoblanadi.
5. Texnik ijod, kashfiyotchilik va ratsional ish yuritish tasavvurning asosiy rivojlanish yo‘li.
6. Tasavvurni rivojlanishida hayotiy tajriba va keng qamrovli bilim asosiy zarur bo‘lgan narsadir.

Shu o‘rinda bolalar va kattalarda tasavvur qilish turlari haqida ham to‘xtalib o‘ish maqsadga muvofiq. Tasavvur qilish bu muayyan jarayonlarda turli obrazlarda bo‘lishi mumkin. Tasavvur qilish insoniyatda o‘zicha o‘ylab topib har – xil obrazlarni xis qilish, ayniqsa bolalarda bilib bilmay tasavvur qilish, xis qilish bo‘ladi.

Birinchi holat – o‘zicha o‘ylab topish yo‘q narsani hayotdagi narsalarni bir-biri bilan birlashtirish ertak qahramonlari masalan; qush- inson.

Ikkinchisi predmedlarni juda kichik holatda xis qilish yoki ulkan xolatda yoki qismlarni shunday xolatda tasavvur qilish gulver ertak qahramonlari misol bo‘la oladi.

Uchinchisi o‘z fantaziyasida tasavvur qilish bo‘yicha xohlagan sxematik rasmlar.

To‘rtinchisi bu biron – bir qolpga kirish ya’ni ideal quruvchi yoki vrach bo‘lishni tasavvur qilish.

Xalq pedagogikasini qo‘llash bolalarda tasavvur qilish tinglash va nutqiy faoliyatni yo‘lga qo‘yishda ko‘plagan savollarga yechim bo‘ladi.

Izlanishlar shuni ko’rsatadiki, o‘zining nutqiy rivojlanishida kechikkan bolalar o‘zining tasavvuri rivojlanishida ham juda orqada qolgan bo‘ladilar.

Shunday qilib, tasavvur rivojlanishini kuzatish bu vazifaning nutq rivojlanishiga bog‘liqligini ko’rsatdi. Nutq rivojlanishidagi kechikish, yuqorida aniqlanganidek, tasavvur rivojlanishining ham kechikishidan xabar beradi. Xayol jarayoni rivojlanishida boshqa bilish jarayonlari to‘liq ishtirok qilishi kerak bo‘ladi. Xayolni tarkib topishida tasavvurning o‘rni kattadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova “Umumiy psixologiya”. Toshkent 2009 y.
2. Прощицкая. Е.Н., Выбирайте профессию. Москва «Просвещение» 1991.-144 с.
3. G‘oziyev E. Umumiy psixologiya T.: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashryoti, 2010 y.

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAĢı BALALAR MENEN PEDAGOGLARDıŃ QARIM-QATNAS JASAW ÓZGESHELIKERI

D.Ayımbetova- NDPI oqıtıwshısı
N.Turdıbaeva- 3- kurs talabasi

Annotaciya: Mektepke shekemgi jastaģı balalar menen pedagoglardıń qarım-qatnas jasaw kommunikativlik baylanıs; bir-biriniń pikirine tásir etiwi, biriniń emociyasın basqarıwģa háreket etiwi, balalar bir-biriniń háreketine, motivlerine, maqsetlerine hám minez-qulqına tàsir etiwózgeshelikeri haqqinda jazilgan.

Аннотация: Коммуникативные навыки педагогов с детьми-инвалидами в школе; Написано о влиянии на мысли друг друга, попытках контролировать эмоции друг друга, влиянии на действия, мотивы, цели и поведение друг друга.

Annotation: Communication skills of teachers with disabled children at school; It is written about influencing each other's thoughts, trying to control each other's emotions, influencing each other's actions, motives, goals and behavior.

Mektepke shekemgi jastaģı balalar menen tárbiyashi hár qıylı usıllarda baylanısıwı jasawı múmkin. Balalar menen tàrbiyashı baylanıs jasaw processi nátiyjesinde, balada sòylew mádeniyati, baylanıs jasaw kónlikpesi, ortalıqta ózin tutıw hám minez-qulqı formalandırıp baradı. Balalar menen tárbiyashı qarım-qatnas jasawda baylanısıwdıń kommunikativlik, perspektivalıq hám interakciyalıq tárepten baylanıs jasaydı. Kommunikaciya bul adamlardıń bir-biri menen informaciya almasıwı, interakciya bolsa bir-biriniń pikirine tásir etiwi hám perspektiva balardıń bir-biriniń pikirin bıykarlawı yáki qarsı pikir bildiriwi bolıp esaplanadı.

Kommunikativlik baylanıs óz gezeginde; informaciyalı kommunikativlik baylanıs; bul balalardıń pikir almasıwì, sáwbetlesiwi, biriniń pikirin tıńlawı hám óz pikirin verbal hám noverbal qatnas jasaw arqalı bildiriwin túsinsek boladı. Regulyacion kommunikativlik baylanıs; bir-biriniń pikirine tásir etiwi, biriniń emociyasın basqarıwģa háreket etiwi aytıladı. Sonıń menen bunda balalar bir-biriniń háreketine, motivlerine, maqsetlerine hám minez-qulqına tàsir etiw qásiyetine iye. Affektiv kommunikaciyada bolsa, balalardıń bir biriniń emociyasına tásir etken halda ózgertiwi hám basqarıwın alsaq boladı. Demek, balalar bir-biriniń emociyasına tásir etiwi múmkin eken. Balalardıń pikirin jámiyette ózleri jetkerip bere almasa da, basqa balalar arqalı pikirin jetkerip bere aladı eken. Kommunikativlik baylanıs, balalardıń verbal yaģnıy balalardıń sóylewi hám pikir almasıwında til menen baylanıs usılı, al noverbal baylanıs usılı balalar menen hár qıylı mimika, pantomimika, dene háreketleri menen baylanıs jasaw bolıp tabıladı. Kinetika-júz háreketleri arqalı baylanıs, bunda mimika, pantomimo hám hár qıylı júz háreketleri arqalı baylanıstı kiritsek boladı. Paralingvistika-bunda balalar bir-biri menen dawıs pauzaları hám lokalizaciyaları arqalı baylanıs usılı kiredi. Paroksemika-balalar menen tárbiyashi ortasındaģı aralıqtan turıp baylanıs jasaw usılı bolıp tabıladı. Vizual baylanıs-balalar menen basqa balalardıń kózleri menen óz ara baylanısıwı sıyaqlılardı kiritsek boladı. Balalar bir-biri menen tásir almasıwda, balalardıń 54% tárbiyashınıń sırtqı kórinisine, dawıs pauzasına, háreketlerine hám emocıyasına itibar beredi eken. Balalardıń dıqqatı turaqsız, biraq tárbiyashınıń sırtqı kórinisin jaqsı baqlay aladı. Sonıń menen birge, balalar tárbiyashınıń dawısına, háreketlerine hám minez-qulqında eleklew qàsiyetine iye boladı. Tárbiyashı balalar menen baylanıs jasaydı eken hàr bir balanıń sırtqı kórinisin baqlaw astına aladı. Biz biliwimiz kerek bolģan hár qıylı psixolgik jaģdaylardı balalardıń háreketleri hám sırtqı kórinisi arqalı biliwimiz múmkin. Máselen, P.Ekman óziniń "Tezlik" dep atalģan miynetinde balalardıń mańlayna qarap olardıń ashıw hám ģázebin, murınına qarap, qorqıwı hám hayran qalıwın, awzına qarap bolsa quwanıshın kóriwge boladı degen edi.

Sonıń menen birge, Jon Chestara óziniń " Delovoy etiket" degen kitabında balalardıń túrli háreketlerine qarap olardaģı psixikalıq jaģdaylardı biliw múmkin ekenligi haqqında aytqan edi. Eger bala tınbay stolın barmaqları menen taqıldata berese, ol ashıwlanıp atır yamasa sizdiń iskerlik ótiw procesińiz bala ushın zerikerli. Bala qol barmaqların qısıp siz benen sáwbetlesip atrģan bolsa, nedendur qáweterlenip atır. Ol siz benen sáwbetlesip atırıp jelkelerin qısıp tursa, bala sizdiń iskerliginizge biyparwa qatnasıqta bolıp atır hám partada qolın mushlap otırģan bolsa, bala ashıwlanıp otrģan boladı. Ol iskerlik procesinde partanıń qırında otırģan bolsa, bala sabırsız hám iskerlik procesinde iyegin

barmaqları menen qağıp otırsa, bala iskerlikke qızığıp atır. Ol belin qolları menen tirep turǵan bolsa, ol máseleni sheshpekshi. Siz benen sáwbetlesip atırǵanda, basqa tárepke basın burıp tıńlasa bala házilkesh ekenliginiń belgisi ekenligi haqqında bahalı maǵlıwmat bergen. Balalar úlkenler menen baylanıs jasaw procesinde túrli háreketler menen baylanıs ornatıwǵa háreket etedi. Bala pedagog penen qatnas jasaydı eken 54% jaǵdayda sırtqı kórinisine, 7%jaǵdayda bolsa dawıs pauzasına itibar beredi. Onda ashıwlanıw, quwanıw, qayǵı sıyaqlı sezimler payda bolar eken, bul dáslep balanıń bas miyinde iske asadı. Balanıń sezimleri bas miy arqalı basqarıladı hám sóylewi, dawıs pauzası arqalı sezimleri reallasadı. Ol dawıs pauzası, júz háreketleri hám mimikaları járdeminde ekinshi bala menen yaki tárbiyashı menen maǵlıwmat almasadı. Bala sırtqı ortalıq penen baylanıs ornatıwda óziniń ishki intuiciyasına súyengen halda ekinshi adam menen qatnasıq ornatıwǵa háreket etedi. Intuiciya- balanıń sırtqı ortalıq penen baylanısınıń sóylew, dawıs pauzları, dene háreketler tili hám júz mimikaları menen maǵlıwmat almasıw procesi. Tárbiyashı menen qatnasıq ornatar eken bala, onıń dene háreketlerine itibar beredi eken. Demek, bala tárbiyashınıń ózin qalay tutıwına, sóylewine, basınıń hárketlerine hám ortadaǵı aralıqtaǵı dawıs diapozonına itibar beredi. Mimika, júz háreketleri arqalı balanıń házirgi keypiyatın bile alamız. Máselen, júziniń reńlerindegi ózgerisler, kózleriniń qarasları, awız mimikası hám dawıs diapozonı arqalı balanıń keypiyatın bilip alsaq boladı. Sonday-aq, bala kóbrek jaqsı kórgen nársesine uzaq tigiledi, al jaqtırmaǵan nársesine bolsa qarawdan bas tartıwı múmkinligi ekenligi haqqında aytıp ótilgen eken. Bala tárbiyashı menen kózleri járdeminde qarap sóylesse sáwbet artıqsha pauzalarsız hám irkiliwlersiz ótedi. Ol tárbiyashı menen júzbe-jùz sáwbetleskende, óz emociyasınıń 70% kórsetip qoyadı eken. Sonıń menen birge, bala özi jaqtırmaǵan adamǵa qaraǵanda kóz qarashıǵı keńeyip kózleri úlkeyedi, al jaqtırmaǵan adamǵa qaraǵanda bolsa kóz qarashıǵı úlkeymeydi hám kózleri kishi ashıladı.

Juwmaqlap aytqanda, bala menen tárbiyashı ortasında túrli jaǵdaylardaǵı kóz, dene háreketleri tili, sáwbet, dawıs pauzaları baylanıs bolıwı múmkin. Bala dawıs pauzası arqalı qorqıwın bildiredi, bul bolsa keleshekte özine isenimsiz bolıp ósiwinen derek beredi. Balanıń júda ásten sóylewide özine degen isenimsizligin bildirse, tez sóylewi bolsa albırawshılıq hám bıyzata bolıwdı bildiredi. Biz pedagoglar bala menen óz ara sáwbetleser ekenbiz balanıń ishki dunıyasına qızığıwımız kerek. Bala menen verbal hám noverbal qatnasıqta bolıw arqalı, bala menen jaqın múnásibetke kirisemiz.

Paydalanılǵan ádebiyatlar;

1. Maqsudova "Muloqot psixologıyası" Tashkent 2006-jıl.
2. "Noverbal muloqot sırlarını organısh psixologıyası" Omonqulova Nafisaxon Andijon-2013
3. "Inson manfaatlari hamma narsada ustun" Toshkent 2017-yil.
4. "Oriental art and culture" Scientific-methodical jurnal 2020-yil

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴÍ BALALARDIŃ SÓYLEW TILINIŃ KISHI JAS DÁWIRI

D.Aymbetova- NDPI oqıtıwshısı

Annotaciya: Maqalada mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń sóylew tiliniń kishi jas dáwiri, sóylewdi úyrenedi, ima ishara-belgilar hám basqa baylanis qurallarinan paydalana baslawı haqqinda berilgen.

Аннотация: Статья посвящена раннему этапу речевого языка детей дошкольного возраста, обучению говорить, началу использования знаков и других средств общения.

Annotation: The article is devoted to the early stage of the speech language of preschool children, learning to speak, the beginning of the use of signs and other means of communication.

Til insan aqliy qábiletiniń eń joqarǵi hám tiykarǵi qurali esaplanadi. Sóz baylıǵı waqtında rawajlanıw mektepke shekem tayarlawdıń eń zarur faktorlarınan esaplanadı. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardiń sóylewdi iyelep alıwdiń eń áhmiyetli basqishi bul mektepke shekemgi kishi jasına tuwra keledi. Kishi jas dáwir balalardiń sóylew tilin tárbiyalaw belgili bir tártiplesken hárip shinjirları arqali óz-ara bir biri menen baylanisli tarawdi quradi. Bular dógerek átiraptaǵi orap turǵan álemdegi hádiselerdi ańlaw hám sóz benen belgilew, dógerek átiraptaǵilar menen baylanisti hám sóylew munásabetlerdi jolǵa qoyiwdan ibarat. Erte jas dáwir turmista júdá zárurli dáwir esaplanadi. Bul balalardiń intelektual hám fizikalıq rawajlaniwindaǵi eń tez ózgerisler waqtı bolıp, bala birinshi qádemdi qoyadi, sóylewdi úyrenedi, ima ishara-belgilar hám basqa baylanis qurallarinan paydalana

baslaydı. Sóz baylıǵı waqtında rawajlanıw mektepke shekemgi tayarlawdıń eń zarur faktorlarinan esaplanadı. Kishi jas topar baladıń tilin ızertlew bugingi kún ushın eń kerekli máselelerdiń biri esaplanadi. Sebebi,bul jasta balalar sóylew tilin izertlewge ıtıbar qaratsaq, bala nelerge qızıǵadı nelerge qızıqpaytuǵınlıǵın anıqlasaq boladı. Mektepke shekemgi jastaǵı sóz baylıǵı (sózdıń jaqsı) kóp hám anıq bolǵan sayın balanıń jaqsı rawajlanǵanlıǵınan derek beredi. Bala kóp sóz sóylegen sayın aqılıy jaqtan jaqsı rawajlanlıǵınan derek beredi. Bazı bir shańaraqlarda óz-ara kelispewshiliklerdiń sebebinen bala qıynaladı.Bunday shańaraqlarda bolıp turatuǵın jánjeller, kemsitiwshı sózler shańaraqta ósip kiyatırǵan perzetlerge úlken tásirin tiygizedi. Sonıń ushın ata-analardıń jámiyet aldındaǵı eń úlken hám birinshi wazipasi perzentlerinıń qábiletleri hám qızıǵshılıqlarına itibar bergen halda balalarına tuwrı tálim tárbiya beriwden ibarat.

Kishi jas balalardıń ata-analardıń hám tárbiyashılardıń biliw zarur bolǵan wazipaları erte jas dáwirde balalarǵa dawis kótermey, perzentiniń sóylew tiliniń tuwri rawajlaniwi ushin balasınıń hár bir aytqan sózine ıtıbar hám mehir beriwden ibarat. Bul waqıtta balaǵa “mumkin emes”, “qoy”, “bolmaydı” sózlerin qollanbaw kerek. Sebebi bul jasta balaniń aqıliy tárerpten, fizikalıq tárepten de eń rawajlanatuǵın dáwiri esaplanadi. Kishi jastaǵi dáwirinde “mumkin emes”, “qoy”, “bolmaydı” sózlerin kóp isletse, balaniń miyinda “mumkin emes” degen sózler rawajlana beredi, keleshekte bala jası ótken sayin bala natıq, óz-ózinen hesh zat isley almay, ózine isenimsizlik payda bola baslaydı. Qısqasha etip aytqanda rawajlanıw jolına keri tásır kórsetedi. Kishi jas topar balalarǵa “mumkin emes”, “qoy”, bolmaydi degen sózdiń ornina “Ayayli bol”, “ Jıǵılıp qalma” degen sózlerdi isletken maqul, sonda ǵana bala aqiliy jaqtan rawajlanǵan kamil insan bolip jetilisedi.

Balada sóylew tiliniń dáslepki belgilerin qanday aniqlaw mumkin?

- Aydiń aqirina kelip, náreste awqatlaniwdan aldin jilaydi, dawıs shıqqan tárepke kózi menen qaraydı. Emonciyonal erkin sawbet ete jas dáwirde 2-2,5 ayliǵinnan baslap minez hulqlari menen úlkenlerden ózi menen sáwbetke kirisiwdi talap qila baslaydi.

- 4-aydiń aqirina kelip, anasi ol menen sóyleskende kulimsirep juwap qaytaradi.

- 5- 6 aydiń aqirina kelip dawis yamasa muzika tińlaydi, ózine jaqın bolǵan insanların tanıp baslaydı

7-8 aydiń aqirina kelip, dawistiń intonciyasina juwap beredi, anasinıń dawsin jónelis kompleksin aniqlaydi.

9-aydiń aqirina kelip, waǵirlap úlkenlerden kelden dawis birikpeleri hám buwinlardi takrarlaydi.

1 jastıń aqirina kelip, bala xoshlasqanda qolin silkitedi, basin biykar etedi, basi menen maqullaydi.ápiwayi kórsetpe (kel, ket, ber, al) ámel sózlerge etedi. Qısqa sózlerdi ayta aladı. Máselen doq (joq), ba (bar), ke (kel), detti (ketti), mó (sıyır) h.t.b.

1,5 jasqa kelip, ózine jaqin adamlari qoli menen kórsetedi hám atlarin ózine qolaylastirip aytadi. Bul jasqa kelgen de balalar eń áhmiyetli sózlerdi ózlestirip ulgeredi.

2 jasqa shekem dene aǵzalarin kórsetedi. Ózine jaqin adamlardiń suwretin qoli menen kórsetedi. Bul jasta bala 70-100 sózdı ózine qolaylastirip, al gey bir sózlerdi anıq ayta aladi. 2,5 jasqa kelip, “Úlken” “kishi” ni ajratadi,balalar menen baylanis etedi. 3 jasinda bala ol óziniń ati hám familyasin aytadi, apiwayi qosıq hám ertek aytip bere aladi.

Kishi jastaǵi balalar turmisindaǵı 10 túrli tarawdaǵı sózlerdi ózlestiredi.

1. **Balalardıń aǵayınshlıkke baylanısli sózleri**
2. **Isimge baylanisli sózler;**
3. **Balalardıń haywanatlar dunyasına baylanısli sózleri;**
4. **Azıq awqatqa baylanıslı terminler;**
5. **Waqıtqa baylanıslı sózler;**
6. **Reńlerge baylanıslı;**
7. **Waqiyalarǵa baylanislı sózler;**
8. **Zatlarǵa Iyelik etıwıne baylanısli sózler;**
9. **Tábiyatqa baylanıslń sózler;**
10. **Kiyim kenshekke baylanisli sózler;**

Balalardıń aǵayınshlıkke baylanısli sózleri; áttá- ánne (atam qáne), tá te aaa(ata keldi), átash-doq tuu aa (ata joq, uzaqqa ketti), papash- papash ke aa (papa keldima), babam-babaam me koob kapit

ákedi (papam maǵan kóp konfet ákeldi), me bapamda kóób ásha balǵo (meniń papamda kóp aqsha barǵo), axa ux dedi (ajapa uyqıla dedi), ajak-ajak baaman (ajaǵa baraman), ayapa, uka apa-úke apa jaq kólemen (úlken apani jaqsı kóremen), appa- appani kızıman, (apanıń qızıman) apasha –apasha me ah dedi (ájápa meni urdı), axa-axa pitá-pitá biyemen (ajapaǵa konfet beremen) pápash-pápash oysıqımdı ápedi (papam oyınshıǵımdı áperdi), babadiy-babadiy bajaldan majal jat átelin (apa bazardan mazalı zat ákelip beriń) Aq apa-aq apa me sizge ǵallı tawdım (Aqıl apa men sizge ǵallı taptım), Tus áze-Tus áze úy bayiyıq, (Tursın ájeniń uyine barayıq), bópe-bópe me shuw (meniń úkem sulıw) Oway ata- Oway apa ashshamakim (Ómirbey ata, assalawma áleykum), ázem- áze,sizin betiniz nege qalta-qaltagoo (betińiz jiyrıq jiyrıqqo) pápá, xap-qap ze aa (Papa awqat jeysizba), Bópesh-ánne.. bópesh, me bópe yaq, me útte (Bópeni kórdim, men bópe emespen, men úlken qizban)

Isimge baylanisli sózler; Náji –Náji apaq (Aziza jaqsı), Awlan apaq (Dauran jaqsı), Ádádá me ax-ax (Ulzada meni urdı), Dádásh she átash shaqı aa (Sanobar sızdı ata shaqırıp atır), Iyta she shal doq (Rita sende shar joq), Me Tátutá (Meniń atım Shaxzoda), Baxawıq Jasha detti (Baqıra beretuǵin Rawshan ketti), Ashenem apaaq (Aysánem jaqsı degeni), Amimbek mashemed (Amirbek raxmet), Aynu she mama tedi (Aynura seniń apań keldi), me Akinzan, ata balasıma (menıń atım Hákimjan atanıń balasıman), Dunáná deshadimizda baǵo (Hákimjan degen bala, Dúrdana degen qız bar).Awan- diywaǵa zazbadi, me yaq, Tatuta zazbadim qayemnin ózi zazıldi, qanatlalı sıqtı ke me qalaap otildim (Dawran-diywalǵa jazbadı, men de jazbadım, Shaxzoda da jazbadı qálemniń ózi jazıldı keyin men qarap otırdım), Amimbek-me atım Amimbek, me papa balasman (meniń atım Ámirbek, men ákemnıń balasıman),

Balalardıń haywanatlar hám quslar dunyasına baylanısli sózleri; máá-máá ánne, (qáne siyir), awaw-awaw náná ze aa (iyt nandı jedi) miyaw- miyaw teshe pátiwfiy je aa.(keshe papugayımızdı pıshıq jep qoydı), zama pısıq (jaman pıshıq) tóte ba (tawıqlar bar), qasqil-aap dedi , qasqıl zep qoy aa (qasqır jep qoydı), ishki-ishki má dedqo, ishki-ishki detti (eshki mańradı, eshki ketti), dittá wawaw (kishkentay kúshik), ǵoǵoǵoq baqıldıǵo (qoraz qıshqırdı), alıslan etek atıp be (Arıslan ertegin aytıp ber), kepte usib tuu detti, kepte- kepte teekte uxaydqo, (kepter uzaqqa ushıp ketti, kepter terekte uyqılaydı), teshe - pátiwfiy miyaw je aa .(keshe papugayımızdı pıshıq jep qoydı),

Azıq awqatqa baylanıslı terminler ; ko-ko átte aa,(shokolad áleldińizba), ka-ka be (shokolad ber) banan- banan dooq (banan tawsıldı), ama- ama me átte (maǵan alma ákeliń), niyam-niyam be (varenie ber), nánná be (nan berıń), mm mázaken (mazalı eken), dósh ápel (awqattıń góshin jeymen), abu, abız tesib bel (ǵarbız kesip beriń), támpiyk qadba (konfet qaldıma), tashı je ımm (kasha jiymen), buyishki pish et (bulichka pisir), tax-tax jee aaa (tawıqtiń suwǵa pisken máyegin jeymen), xıp-xıp átte aa (ǵarbız ákeldińba), shenin sabda qap qoydqo (siziń shabdalıńız qalıp qoydıǵo), ama qánde, me ama jaq kólemenǵo (alma qáne, men almanı jaqsı kóremen), pita-pita áte aa(konfet ákeldińizba),Út -pisilip belin (sut pisirip beriń), áttoshki-me áttoshkisin zemeymen (Men kartoshkasın jemeymen), tawaw je aa (palau jiymen), Dáy- Adadaǵa dáy qup be (Ulzadaǵa shay quyıp beriń), sopa- me tekke sopasın isemeen (men tek sorpasın ishemen) , tót- apa tonanaǵa tot átedi (Tort-apa tuwılǵan kúnge tort ákeldi)

Shet tilinen ózlestirilgen sózleri; ná-ná-ná góy (muzika qoy), klabat –me qánede (meniń kravattım qaerde), tasıy saqıyıq (taksi shaqırayıq), besheet-aydab biyemen (velosepet aydap bilemen), tipon belesba (telefon beresizba), tauffon bemiyatıl (telefon bermey atır), bi-bib –bibib tedi (mashın keldi) tılaqtıl, taqtır, wań-wań (traktor), ayo-ayoıńıstı belıp tulın (telefonıńızdı berip turıń), muppiyim-muppiyimgóy (multfilim qoy), lezinka-sasımdı ziynap qoyıwǵa apelin (rezinka áperiń shashımdı jiynap qoyıwǵa), dir-dir kedi (mototskil keldi), pud ánne (pult qáne), samayot usib zuledqo (samalyot ushıp juredi), komputil ushib qaadı (kompyuter óship qaldı). kuku –panda muppiyimdı goyib belin (kunfu panda multfilimimdi qoyıp beriń, iglushka-Tadok iglushkalalın ziynamay atıl (Shaxzoda oyinshıqların jıynamay atır), shalabotkige mayik qub belin (skavarodkaǵa máyek quwırıp beriń),

Waqıtqa baylanıslı sózler; ieten-bizege nawlız boad (erteń bizlerge nawrız bayramı boladı), (keshegi),tesheme-teshe bizege dem alıs bodıqo (aldıngı kún bizlerge dem alıs boldıǵo)

Reńlerge baylanıslı; Salı -salı leńli toyegim ba (sarı reńli kóylegim bar), qızı- len siytapo zanǵanda adamla zuedi (svetafordıń qızıl reńi janǵanda piyadalar júredi), qala-qara reń sabal menti (qara reńli shalbar meniki), zası-maǵan zası svet zaǵadqo, aq-aspanda aq bata bal (aspanda aq paxta bar, bult degeni) h.t.b ,

Waqiyalarǵa baylanislı sózler; lika (qapı ilk), ásheen (ásten),qoyım bıyaq bo (qolım jaman bolıp qaldı), tapik doq (konfet tawsıldı), shiyik-shiyik aa, fishik aa (suwretke túsir degeni), shiyik-shiyik yaq, fishik yaq (suwretke tusirme degeni), qoyım pishshá bo (qolım ıssı boldı), tet, she zaman (ket, sen jamansan), uppa et (kóter degeni), otılaman,bel (otıraman ber), waq bodı, uxaymızba (waqıt boldı), zep atban (jep atırman), dilaymamayman (jılamayman otıraman), tóta anaqalasa (tárbiyashı apasınıń itibarin tartıp atır), anyanda (anajaqta), pakke bayayaq(parikke barayıq), teten-tetn ap telesin (erteń alıp keleseń)

Zatlarǵa Iyelik etıwıne baylanısli sózler; Me-táshki ánne (Meniń tapochkam qáne), Me- tesam, bemeyme (meniń kesamdı, bermeymen), me- doshıqım be (meniń qasıǵımdı ber), me anya–anya keek (meniń kuklam kerek), menim isusikimdi ab goydi (meniń stulshigimdi alıp qoydı), menin piyzamam mostiy (menıń piyjaman moshniy), menne-iyqap qaaman (men uyqılap qalaman), Menin –sukam qap qoyd, átep belish (menin sumkam qalıp qoydı, ákelip berish),

Tábiyatqa baylanıslı sózler; topaq-topaq sasıb oynıyıq (topraqtı shashıp oynayıq), ayaǵı bapaq booo (ayaǵım batbaq boldı), shan-shan kedi (qar jawdı), ooo qal zawdı (oo qar jawdı). Zawın-zawbatıl (jawın jawıp atır).Zapaqladı-kóób etib zinayıq, asha qıramız, shonda ashamız kóób boad (japıraqlardı kóp etıp jıynayıq, aqsha qilamız, sonda aqshamız kóp boladı) zapaqladı -kob etib ziynab bob, kób mazoziy alamız (japıraqlardı kóp etip jiynap bolıp, kóp marojniy alamız).

Kiyim kenshekke baylanisli sózler; táshki-kiyib kedim, táshkimdi- táshkimdi be (Tapochka kiyip keldim, tapochkamdı ber), táshkimdi ap goydi (tapochkamdi alıp qoydı). Bash-bash aa ánne (basıma kiyetǵın toppım qáne), me kutkamdı skabqa goy awa (men kurtkamdı shkafqa qoydım), shapki zoytıldı (shapkam joytıldı),

Ulıwma aytqanda kishi jastaǵı balalar turmistaǵı 10 turlı tarawdıń kópshiligi fonetikalıq shetleniwler belgileydi hám sol turısta óz mánziline jetkeredi.bunnan basqa kishi jastaǵi balalardiń shet tilinenen kirgen sózlerdi qaraqalpaq tiliniń yamasa óz ana tiliniń ishki mumkinshiliklerinen paydalaniw dárijesi toliq ámelge aspay atirǵanńigin guwasi bolamız.

Paydalanilgan adebiyatlar:

1. Жинкин Н.И Речь как проводник информации.-М; Наука, 1982,с 46-48**.**
2. Мухамедов С.А, Пиотровский Р.Г. Инженерная лингвистика и опыт системно-статистического исследования узбекских текстов.-Ташкет; 1986.
3. Q.MAymbetov Опыт лингво –стстистического анализа лексики и морфологии каракалпакского публицистического текста.-Нукус ; Билим, 1991, 126 с.
4. Q.MAymbetov “Simyotika”, (oqiwqollanba) Nókis 2014 j
5. Аймбетов М.К Баслауыш класс сабаклыклары текстлерин жетилистириу мэселелери. Озбекистан Илимлер Академиясы Каракалпакстан болиминин хабаршы журналы, №4, 2004-jıl.
6. Q.MAymbetovLingvistikalliqinformaciyaniń semiotikalıqtiykarlari, Nókis NMPI,1913, 45b
7. Aymbetov M.Q Ulgeriwshiliktiń tómenlep ketiwleri haqqindaǵi bazı bir máseleler. “Bilim bulaǵı” jurnalı, №4, 2012, 18-20-б.

BALALARDÍŃ SÓYLEW TILIN RAWAJLANDÍRÍWDA NAQÍL-MAQALLARDÍŃ ROLI

F.Tajimuratova-Qanlıkól pedagogika kolledji oqıtıwshısı

Annotatsiya: Maqolada balalardin soylew tilin rawajlandiriwdi, tárbiyalawdi awızeki xalıq dóretpeleri arqalı alip bariw ózin qorshaǵan dúńya hám turmıs shınlıǵın durıs túsinige jardem beretugunligi haqqinda jazilgan.

Аннотация: В статье написано о том, что детская разговорная речь развивается и воспитывается известными народными вождями и способствует правильному пониманию истины.

Annotation: The article says that children's colloquial speech develops and is brought up by famous people's leaders and contributes to the correct understanding of the truth.

Xalqımızdıń ásirler dawamında toplaǵan ruwxıy miyrasları insannıń dúnyaǵa kóz qarasın rawajlandırıwǵa, milliy miyraslarımızǵa súyispenshilik múnásibette bolıwǵa, tálim-tárbiyalıq dástúrlerin biliw hám olardı xalqımızdıń turmıs tájiriybesinde en jaydırıw, keleshegimiz bolǵan jas áwladtıń sanasına sińdiriw búgingi kúnniń eń aktyal máselelerinń biri bolıp esaplanadı.

Sebebi, ata-babalarımız «Bolar bala bes jasınan belgili» degendey, balanıń tálim-tárbiya alıwı ana súti menen birge onıń ishki dúnyasına kirip baradı.

Sonlıqtan, birinshi gezekte shańaraq tárbiyası menen tárbiyanıń tiykarın qurawshı orın bolǵan mektepke shekemgi tálim shólkemi menen birgelikte ámelge asırılǵan tárbiyalıq jumıslar eń jaqsı nátiyjelerge eristiretuǵınlıǵın kórsetedi.

Haqıyqatında da, mámleketimizdiń rawajlanıwı ushın birinshi gezekte ana tilimiz hám onı dálillep kórsetetuǵın ata-babalarımızdan miyras bolıp qalǵan ruwxıy miyraslar biziń mámleketimizdiń hár tárepleme rawajlanıwın, dúnya júzi mádeniyatınan orın alıwǵa hám onı tanıtıwǵaóz úlesin qosadı. Balanıń ruwxıy jaqtan bay bolıwı, onıń erkin pikir júrgiziwine, oy-órisiniń, til baylıǵınıń rawajlanıwına tiykar saladı.

Usıǵan baylanıslı, erte jasınan baslap-aq, balalardı xalqımızdıń miyras etip qaldırǵan, házirgi kúnge shekem óziniń qunın joytpay, jańalanıp biziń dáwirimizge jetip kelgen awızeki xalıq dóretpeleri tálim-tárbiya beriwde oraylıq orındı iyelep kelmekte.

Ásirese, balalardıń haqıyqıy ómirdi tanıwında, hár qanday waqıyalardı erkin, óz betinshe úyrenip hám jeńip shıǵıwda ertekler, naqıl-maqallar, jańıltpashlar, qosıqlar óziniń tásirli, mazmunlı, balalardıń qızıǵıwshılıǵın arttırıwshı qásiyetleri menen ajıralıp turadı.

Awızeki xalıq dóretpeleri bala tárbiyasın shólkemlestiriwge oǵada qunlı ǵáziyne sıpatında xızmet etetuǵın biybaha xalıq pedagogikası úlgileri bolıp tabıladı.

Awızeki xalıq dóretpeleri jas óspirimlerge túsinikli bolıp, balalar onı tez ózlestirip, úyrenip hám túsinip aladı. Sebebi, olardı xalıqtıń ármanları, úmit hám tilekleri, turmısı hám tirishiligi ápiwayı hám qızıqlı etip súwretlenedi. Sonıń menen birge olarda súwretlengen waqıyalar menen hádiyseler kúndelikli turmısta da jiyi ushırasadı. Awızeki xalıq dóretpeleri arqalı tárbiyalanǵan bala ózin qorshaǵan dúńya hám turmıs shınlıǵın durıs túsinige úyrenedi. Balalarǵa fol`klorlıq shıǵarmalar úlken quwanısh hám lázzet baǵıshlaydı, olarda qosıq, taqmaq, ertek, jumbaq, naqıl-maqal, jańıltpash hám sanaw oyınların aytıp úyretiw talabın oyatadı.

Awızeki xalıq dóretpeleri shıǵarmaları mektepke shekemgi talim shólkemleriniń tálim-tárbiya jumıslar tájiriybesine bekkem ornalasıp barmaqta. Tárbiyashılar bul shıǵarmalardıń balalardıń sóz baylıǵın rawajlandırıwda obrazlı, kórkem sóylewden paydalanıp sóylewde atqaratuǵın rolin, estetikalıq sezim hám ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaytuǵınlıǵın jaqsı biliwi tiyis.

Ótkendegi sóz zergeri dóretken sóz qaymaǵı-xalıqtıń sóz óneri, awız ádebiyatı, xalıq danalıǵı, folklordıń úlken bir bólimi xalıqtıń naqıl-maqalları dep ataladı.

Qaraqalpaq xalqınıń awızeki xalıq dóretpeleri ishinde xalıqtıń naqıl-maqallarınıń oǵada kóp ekenligin kóremiz. Naqıl aytpaytuǵın adam bolmaydı. Biraq sóylewshi sóylep atırǵanda sóziniń ishine naqıl qosıp sóylegenin sezbeydi. Folklor jıynawshı naqıl qosıp sóylep atırǵan adamǵa: «Siziń aytqan naqıllarıńızdı jazıp alayın» degende sóylewshi bir, eki naqıldan artıq ayta almay qalıwı múmkin. Naqıl-maqallar sóylewshiniń sóz sóylep atırǵan waqtında ǵana esine túsedi, óz oyın naqıl-maqallar menen tolıqtıradı. Sonlıqtan naqıllardı jıynaw qıyınıraq boladı hám uzaq waqıt kerek boladı.

Naqıl-maqallar óziniń dórewi, mánisi jaǵınan bir-birine jaqın bolǵanlıqtan, naqıl-maqallar oqıǵanda birge oqılıp, birge qosılıp izertlenedi.Taǵı da oǵan «naqıllar» yaki «naqıl sózler» degen at beriledi. Qosarlı túrde sóylegende «naqıl-maqallar» deymiz.

Naqıluzaq aytılatuǵın oydı qısqasha túsindiretuǵın, pikir oydı bildiretuǵın, ıqshamlanıp islenip bir qálipke túsken, poetikalıq jaqtan uyqasqan qatarlar, al maqalnaqıldıń bir-eki qatardan turǵan bólegi boladı.

Tárbiyashilar til ósiriw sabaǵinda naqil-maqallardan uqıplılıq, sheberlikpenen paydalana biliwleri kerek, sonda naqıl-maqallardıń mánisin hám áhmiyetin tez túsinip ózlestirip alıp, olardı sóylesıw waqtında ózleri de qollanıwǵa ádetlene baslaydı.

Buǵan mısallar keltireyik:

«Miynet túbi ráhát»,

«Miynettiń kózin tapqan,

Baxıttıń ózin tabadı»,

«Miynet etseń emerseń»,

«Bilimli el bolmaydı xor»,

«Bilegi kúshli birdi jıǵadı,
Bilimi kúshli mıńdı jıǵadı»,
«Sap denede sap aqıl»,
«Den sawlıqtıń qádirin bil,
Qástebolmastanburın»,
«Ataǵa ne qılsań, aldıńa sol keledi»,
«Bir kún duz ishken úyge ,qırıq kún sálem ber»

Naqıl-maqallar xalıq múlki. Onı xalıq dóretedi. Naqıl-maqallar ekonomikalıq-siyasiy jaǵdayǵa qaray xalıqtıń kún kórisiniń ózgeriwi menene ózgerip, ósip-ónip otıradı.

ACTIVITIES THAT FORM COGNITIVE PROCESSES OF YOUNG CHILDREN

A.E Kalibaeva NSPI is an assistant teacher

Annotatsiya: Activies that form cognitive progresses of young children.

Аннотация:Деятельность, формирующая познавательный прогресс детей раннего возраста.

In children, understanding and remembering the meaning begins to develop very early. For example, children in early childhood love some characters of their favorite stories and hate others. In general, the content of stories affects children and arouses certain feelings in them, which indicates that children understand the content of the story.

In early childhood, involuntary recall and involuntary recall occur. They involuntarily remember the things and events that interested them in some way and attracted their attention. Remembering something was manifested in the form of association. They do not remember them on purpose. When it is necessary to remember something in the game, other similar things are involuntarily remembered by association.

Children in a preschool educational organization (especially children of a small group) involuntarily remember things that are of some importance for their activities, that left a strong impression on them and interested them. They don't set a goal to remember something, and they still don't manage to set a goal.

Predominance of involuntary memorization among children in preschool education is not an accident. There are reasons for this. Every teacher-pedagogue should be familiar with the features of children's memory. That's how children's memory can be developed properly. The sharp difference between the memory of children in the preschool education organization and the memory of adults is that they are primarily related to the specific characteristics of higher nervous activity. According to the results of scientific research carried out by a number of psychologists, the higher nervous activity of children in preschool educational institutions has the following characteristics.

First of all, the nervous system of children in preschool educational institutions has a very plastic character, just like the nervous system of children in early childhood, that is, their nervous system is extremely flexible, susceptible to impressions. That is why time connections (associations) are formed very easily in children of this age. The nature of children's nervous system does not affect their ability to remember. For this reason, children in preschool educational institutions remember songs, rhythmic poems, interesting and deeply moving things involuntarily and very quickly.

Secondly, the temporary connections (associations) that occur with the nervous system of children in the preschool educational organization are slightly excitable, that is, they are not strong. Therefore, various things and events perceived by children of this age do not remain in their memories for a long time. They remember quickly and forget quickly. Often things and events are firmly preserved in the memories of children in the preschool education organization, depending on the emotional impact of these things and events on the child.

Thirdly, due to the fact that the inhibition process in the nervous system of children in the preschool educational organization is much slower than the excitation process, they cannot distinguish between similar and simultaneous, that is, a lot of things perceived at the same time. Therefore, they confuse many things that they perceive at once. If a child in a pre-school education organization is asked

to tell from the beginning what was yesterday's holiday, that is, what he perceived, he will not be able to tell in a meaningful and systematic way. In such a case, the child will completely mix up many things that he accidentally remembers.

Exercise 1. Making words from words

The purpose of the lesson: to increase children's thinking ability and vocabulary.

Course of the lesson: Children are given a longer word. For example, Nursultanbek. The child writes this word on the board in capital letters and explains the task to the children. You have to make different words from this word. After the children have completed the task, the child who made the most words will be read to the children and he will be considered the winner of the game.

Exercise 2. Making a sentence

The purpose of the lesson: to improve children's thinking skills.

Course of the lesson: Children are given three optional words. They should make as many sentences as possible from these three words. For example, "river", "pen", "boy". They can add other words to these words, add adverbs, change their agreement, but the first three words must be included. The child who can make the most sentences will be the winner of this game, and his sentences will be read out to everyone at the end of the training.

Exercise 3. Delete the redundant word

The purpose of the lesson: to teach children the operations of analysis, synthesis, generalization.

Course of the lesson: Children are given 5-6 words, 4-5 of them belong to one group, and the other word does not belong to this group. Find this word and underline it. For example, "notebook", "pen", "book", "button", "lamp", "pen". Here, the correct answer is to show the root of the word "lamp", that is, its redundancy. Because five words mean educational tools, and the word "lamp" does not belong to this group. Children can also be given the following group of words: a) foot, teapot, armychok, plate, spoon, fork, b) cucumber, tomato, carrot, mandarin, potato, onion, cabbage, c) sofa, pen, chair, table, chair, bed, wall, bookshelf, g) cream, milk, yogurt, oil, kebab, yogurt, d) cube, triangle, rectangle, slipper, circle, circle, square. 5 such examples are given as a homework assignment.

Exercise 4. Performer of opposite functions search for items

The purpose of the training: to achieve mental development of children by increasing their thinking ability.

TÁRBIYASHÍNÍŃ DO’RETIWSHILIGI HÁM QARÍM-QATNAS MÁDENIYATÍ

Ibadullaeva Roza- NMPI 2-kurs talabasi
A.T Saparov- assistent oqıtıwshısı

Annotaciya: Tárbiyashınıń dóretiwshiligi hám qarım-qatnas mádeniyati: ta’rbiyashısının’ qarım-qatnas a’debi psixologik nızamlar, a’dep-ikramlıq normalar, qag’iyda talapları, pedagoglar kollektivi pikiri haqqında aytılǵan.

Аннотация: О культуре воспитателья сказано: культура воспитателья связана с психологическими системами, нормами этикета, требованиями учителя, мнением педагогического коллектива.

Annotation: It is said about the culture of the educator: the culture of the educator is associated with psychological systems, etiquette, the requirements of the teacher, the opinion of the teaching staff.

Ta’rbiyashı pedagogikalıq jumıs alıp barıwda jetekshi shaxs bolıp esaplanadı. Og’an jas a’wladtı ta’rbiyalaw waziypası tapsırılg’an. Sonın’ ushın h’a’m ta’rbiyashı shaxsına, aqlıy qa’siyetleri, a’dep-ikramlıq sıpatları h’a’mde mektepke shekemgi jastag’ı balalar menen qarım-qatnasta ayrıqsha talaplar qoyıladı. Ta’rbiyashı o’mirge da’slepki qa’demlerin qoyıp atırg’an, barkamal shaxs sıpatında qa’liplesken jas a’wladlardı ta’rbiyalaydı, olarda turmıs ushın za’ru’r bolg’an birinshi ko’nlikpe h’a’m ta’jriybelerdi qa’liplestiredi, h’a’diyse-waqiyalardı tu’rlishe qabıl qılıwdı u’yretedi, olar menen qarım-qatnasta boladı.

O’zbekistan Respublikasının’ mektepke shekemgi jastag’ı balalardı rawajlandırıw barısındag’ı Ma’mleket talaplarına muwapıq 2018 jılda islep shıg’ılg’an h’a’m normativ-h’uquqiy h’u’jjet esaplang’an mektepke shekemgi ta’lim ma’kemesinin’ «Da’slepki qa’dem» ma’mleketlik

oqıw da'stu'rinde mektepke shekemgi ta'lim ma'kemesinin' maqset h'a'm waziypaları, oqıw-ta'rbiyalıq jumıslarının' tiykarg'ı ideyaları sawlelengen, sonday-aq balanın' ta'limnin' keyingi basqıshına o'tiwdegi tiykargı kompitentsiyaları belgilengen.

«Da'slepki qa'dem» ma'mleketlik oqıw da'stu'rinde balalardın' «do'retiwshilik» tarawındag'ı oqıw-ta'rbiyalıq iskerligi juwmaqlang'annan son' 6-7 jaslı bala: iskusstva h'a'm ma'deniyatqa qızıg'ıwshılıg'ın ko'rsetiwi; milliy u'rp-a'detlerdi qa'dirlep, olardı ku'ndelikli turmıstın' bir bo'limi sıpatında qarap o'siwi; alıng'an bilim h'a'm ko'nlikpelerdi tu'rli turmıslıq sitiuatsiyalarda o'z do'retiwshilik rejelerin du'ziw h'a'm qollana biliwi; insannın' dunyanı o'zgertiwdegi sho'lkemlestiriwshilik rolin tu'siniw sıyaqlı kompitentsiyalardı iyelewi ko'rsetip berilgen. Bunday kompitentsiyalardı 6-7 jaslı balalardın' iyelewi ku'n sayın rawajlanıp atırg'an da'wir talabı esaplanadı. Balalarda bunday kompitentsiyalardı qa'liplestiriw a'lbette ta'rbiyashılardan da'slep, ma'mleketimizdin' mektepke shekemgi jastag'ı balalardı ta'rbiyalawg'a qoyg'an talaplardı siyasiy, ruwxıy ta'repten tuwrı qabıl qılıw h'a'm bar bilimi h'a'm sheberligin balalardın' keleshegi ushın bag'ıshlawg'a tayar bolıwı, balalarg'a bolg'an ku'shli meh'r-muh'abbat, h'a'r bir balanın' keleshegi h'aqqında oylaw sıyaqlı qasiyetlerge iye bolıwı kerek.

Balalardın' tvorchestvalıq rawajlanıwında ta'rbiyashının' do'retiwshiligi ayrıqsha rol oynaydı. Mektepke shekemgi jastag'ı balalardı ta'rbiyalawg'a baylanıslı ma'mleketlik talaplarında tu'rli jas toparlar ta'rbiyalanıwshılarının' do'retiwshiligin bah'alawshı kreteriyalar keltirilgen. Atap aytqanda, bala oylaw qa'biletin rawajlandırıwshı ortalıq jaratıw; balanın' muzıkalıq qa'biletin rawajlandırıwshı balalar qosıqların esittiriw; balanı awqat tayarlawg'a; bo'lmeni bayramg'a tayarlaw barısına qamtıw; du'kan h'a'm salonlarda kompozitsiya jaratqan jumısshılar h'a'reketin gu'zetiw sıyaqlı tapsırmalar kirgizilgen. Bul islerdi alıp barıw ushın ta'rbiyashıdan u'lken ku'sh h'a'm talapshan'lıq talap etiledi.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw ma'kemesinde bala qarım-qatnas a'debin tiykarınan ta'rbiyashı mısalında an'lap jetedi. Ta'rbiyashının' qarım-qatnas mu'nasebetleri insaniylıq h'a'm ixtiyariy printsiplerge tiykarlanadı. Ta'rbiyashının' qarım-qatnası a'detde, eki tu'rli bolıp, birnshisi-rasmiy, ekeinshisi-rasmiy emes qarım-qatnas. Ta'rbiyashının' ra'smiy qarım-qatnasında O'zbekistan Respublikasının' nızamları, metkepke shekemgi bilimlendiriw sistimasına tiyisli normativ h'u'jjetlerge tiykarlanadı. Ra'smiy emes qarım-qatnasqa pedagogik etikanın' nızamlıqlarına tiykarlanadı.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw ma'kemesi ta'rbiyashısının' qarım-qatnas a'debi psixologik nızamlar, a'dep-ikramlıq normalar, qag'iyda talapları, pedagoglar kollektivi pikiri tiykarında a'melge asırıladı. Ma'leketimizdin' ertengi ku'ni bolg'an kishkene balalardı ta'rbiyalaw h'a'rbirimizdin' tiykarg'ı waziypamız bolıwı kerek. Ha'r bir ta'rbiyashının' is-h'a'reketi, minez-qulqı, qarım-qatnası pedagoglar kollektivinin' maqset talaplarına say bolıwı kerek.

Joqarıda ko'rsetilgen waziypalardı islew mektepke shekemgi bilimlendiriw ma'kemesi ta'rbiyashısınan ko'nlikpe, ta'jriybe, qa'bilet, kreativ h'a'm kommunikativ kompitentlikni talap etedi. Ta'rbiyashının' ko'nlikpeleri onın' ka'siplik jumıs barısında toplang'an ta'jriybe h'a'm bilimler tiykarında islenetug'ın jumıstın' quramalı usılı bolıp esaplanadı. Qa'bilet bolsa shaxstın' individual-psixologik o'zgesheligi bolıp, ta'rbiyashılıq iskerligi ta'repinen a'melge asırıw subektiv sha'rt-sha'riyatın sawlelendiriwshi individual psixik sıpatlar toplamı bolıp, za'ru'r bolg'an bilim, ta'jriybe h'a'm ko'nlikpelerdi iyelew dinamiksındag'ı parqlardı anıqlaydı.

Kommunikativ kompetentlik – bilimlendiriw barısının' barlıq qatnasıwshıları, sonday-aq talabalar menen doslıq mu'nasebette bolıw, olardı tın'lay biliw, olarg'a unamlı ta'sir ko'rsete alıw menen belgilenedi. Kreativ kompetentlik bolsa – pedagogik iskerlikge kritikalıq, unamlı jantasıw, o'zinin' do'retiwshilik ta'jriybelerine iye ekenligin ko'rsete alıw qa'bileti qa'lipleskenligi menen belgilenedi. Ta'rbiyashı kreativ shaxs bolıp, do'retiwshiligin ko'rsetiwshi, ma'selelerdi sheshiwde standart emes usıllar menen qatnasıwg'a meyil, o'zine ta'n h'a'reketlerdi sho'lkemlestire alıw, jan'alıqlardı turmısqa en jaydırıwg'a, do'retiwshilik islerdi jaratıwg'a qa'biletli h'a'm tayar shaxs bolıp esaplanadı.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ АҚЛЫЙ РАЎАЖЛАНДЫРЫЎ

Тажимуратова Нафиса 2-курс студенты НМПИ Елликқала
А.Т Сапаров-оқытыўшы НМПИ

Annotatsiya: Maqalada mektepke shekemgi jastag'i balalardi aqliy ham intellektualliq jaqtan rawajlandiriw jollari haqqinda jazilg'an.

Аннотация:В статье написано о способах умственново и интеллектуального развития детей дошкольного возраста.

Мектепке шекемги жастағы балалар интеллектуал раўажланыў барысында ата-бабаларымыз тәрепинен жаратылған социаллық тәжрийбени өзлестиреди, дөгерек әтираптағы нәрселер ҳәм ҳәдийселер менен қарым-қатнасқа киреди. Бул балада искерлик көнликпелериниң раўажланыўы жәрдеминде әмелге асыралатуғын ис-ҳәрекетлер, тил байлықлары, адамлар арасындағы мүнәсебетлерди ийелеп алыўы, қәбилетлериниң өсиўинде көрине баслайды.

Мектепке шекемги жастағы балалардың мүтәжликлери ҳәм қызығыўлары жедел рәўиште артып барады. Бул ең дәслеп кең шеңберге шығыў мүтәжлиги, қарым-қатнасқа кирисиў, өзлигин көрсетиў, ойын зәрүрлигиниң барлығынан дәрек береди. Мектепке шекемги жастағы балалар сөйлеўи бир қанша раўажланыўы ҳәм ҳәрекетшеңлиги оларда өзлерине жақын болған үлкен адамлар ҳәмде өз қатарлары менен қарым-қатнасқа кирисиў зәрүрлиги кушейеди.

Балалардың қызығыўлары интеллектуал раўажланыўында үлкен әҳмийетке ийе. Қызығыў баланың интеллектуал раўажланыўы ушын жетеклеўши факторлардан бири есапланады. Мектепке таярлаў барысында балаларды интеллектуал раўажландырыўда сюжжетли-ролли ойынлар тийкаргы орында турады. Олар өз байлығы ҳәм ҳәр түрлилиги менен бала ой-өрисин байытады.

Мектепке шекемги тәлим барысында балаларды интеллектуал раўажландырыўда суўрет салыў үлкен әҳмийетке ийе. Бала ойлаўының характерине көре, оның дөгерек-әтирапты қандай қабылетиўи, яд, қыял ҳәм ойлаў қәсийетлерине баҳа бериў мүмкин.

Мектепке таярлаў топары балалары сызған суўретлер олардың ишки кеширмелери, руўхый сезимлери, арзыўлары, үмит ҳәм мүтәжликлерин сәўлелендиреди.

Бул жастағы балалар суўрет салыўға жүдә қызығады. Суўрет салыў балалар ушын интеллектуал раўажланыўдың өзине сай бир формасы болып есапланады. Бала әўеле көрип турған нәрселерин, кейин өзи билетуғын, ядында сақлаған ҳәм өзи ойлап тапқан нәрселерин сызады.

Мектепке шекемги жастағы балаларда ойын искерлиги ҳаққында пикир жүргизгенде, олардың ойыншықлар менен байланыслы искерлигин нәзерде тутыў лазым. Балаларға ойыншықларды бериўде олардың жас өзгешеликлери, раўажланыў дәрежелери ҳәм көбирек нелер қызықтырыўын есапқа алыў керек.

Дыққат ҳәр қандай искерликтиң тийкарын қурайды. Соныңушын дыққаттың бала өмириндеги әҳемийети үлкен. Мектепке шекемги жастағы балалардың дыққаты ықтыярсыз болады. Бул жаста ықтыярый дыққаттың раўажланыўы ушын ойынның роли жүдә үлкен. Ойын ўақтында балалар дыққатларын бир жерге топлап, өз мақсетлери менен мәлим дәрежеге жетиўи мүмкин.

Мектеп кешекемги жастағы баланың яды жаңа искерликлер ҳәм оның өз алдына қойған талаплары тийкарында қурамаласып барады. Балалар өзлери ушын әҳмийетли болған, күшли тәсир қалдыратуғын ҳәм қызықтыратуғын нәрселерди бийихтыяр еслеп қалады. Балалар ойлаўының раўажланыўы өзине сай характерге ийе. Мектепке шекемги жастағы балалардың ойлаўы тез раўажланады. Социаллық тәжрийбениң артыўы, сөйлеўдиң нәтийжели раўажланыўы, еркин ҳәм ғәрезсиз ҳәрекетлер қылыў имканияты ийеликлери оның тийкаргы себеплери болыўы мүмкин.

Мектепке шекемги жастағы балаларда түрли тараўға байланыслы сораўлардың берилиўи олардың ойлаўының активлескенинен дерек береди. Балалар сораўларына өз ўақтында жуўап алалмағанлығы яки үлкенлердиң сораўға әҳамийет бермегенликлери себебинен қызығыўшылығы сөне баслайды.

Көпшилик ата-аналар ҳәм айрым тәрбияшылар балалардың артықша саўал берсе, «көп ақыллы бола берме», «сен бундай гәплерди қай жерден үйрендиң», деп бақырып таслайды. Нәтийжеде бала қапа болады ҳәм өзи саўалларына жуўап излей баслайды. Айрым уялшақ балалар улыўма саўал бермейди. Бундай балларды шынығыўлар ҳәм саяхатлар дәўиринде тәрбияшылар түрли саўал берип, оларды жеделлестирип барыўы лазым.

Ҳәр қандай ойлаў, әдетте бир нәрсени қыялаў, анализ қылыў ҳәм улыўмаластырыўдан басланады. Саяхатлар балалардағы ойлаў қабилетин раўажландырады ҳәм жеделлестиреди. Балалар тәбият қушағында болған саяхатларда түрли нәрселерди бир-бири менен салыстырады, анализ қылады ҳәм улыўмаластырады.

Тәрбияшылар балалар сөйлеўи менен шуғылланар екен, олар айрым ўақытлары өзлери қоллаған сөзлердиң мәнисин толық аңлап жетпесликлерин итибардан шетте қалдырмаў керек. Соның менен бирқатарда, балаларда қурамалы сөйлеў сеслерин бир-бири дан парққылыў көнликпесиде еле қалиплеспеген болады. Бала тилиниң анық болыўын тәмийинлеў ушын олар туўры қатнаста болыў керек.

Метепке шекемги тәлим барысында балалардың интеллектуал раўажланыўы төмендеги көринислерге ийе:

- Интеллектуал раўажланыўдың дәслепки айрықша дәўири 3-4 жасарасында әмелге асырылып, бул дәўирде бала сезиўшеңлик тәрепинен өзин-өзи басқарыўды беккемлеўге ериседи; Екинши басқыш 4-5 жасарасында болып өтеди. Бунда бала ақлый тәрептен өзин-өзи басқарыў көнликпесине ийе болады; Интеллектуал раўажланыўдың үшинши дәўири болса балаларда жеке исшеңлик ҳәм исбилерменлик қәсийетлериниң қәлиплесиўи менен характерленеди.

Мектепке шекемги жастағы балалардың интеллектуал раўажланыўында тәрбияшының балалардың келешеги ҳаққында қайгырыўы ҳәм жәрдем бериўи айрықша орынға ийе. Себеби, бала мектепке бармай бармай турып, билим алыў ҳаққындағы көнликпелерге тийкарынан тәрбияшының тәсиринде ийе болады.

ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ПРОЦЕССА СОЦИАЛИЗАЦИИ

Сапарниязова А.,преподаватель НГПИ имени Ажинияза.

Аннотация: В статье рассматривается анализ направлений взаимодействия дошкольных и общеобразовательных учебных заведений и определение условий эффективного влияния на социализацию личности.

Аннотация: Мақолада мактабгача ва умумий таълим муассасалари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг йўналишларини таҳлил қилиш ва шахснинг ижтимоийлашувига самарали таъсир кўрсатиш шартларини аниқлаш ҳақида сўз боради.

Аннотация: Мақалада мектепке шекемги ҳәм улыўма билимлендириў шөлкемлери ортасындағы өз-ара мүнәсибетлердиң бағдарларын анализ қылыў ҳәм шахстың социалласыўына нәтийжели тәсир көрсетиў шәртлерин анықлаў ҳаққында сөз етиледи.

В последнее время на международном уровне происходит укрепление статуса детства в обществе, о чем свидетельствует появление международных документов об охране детства, повышении внимания к детской социализации, детскому досугу и творчеству. Определение конкретных условий и задач воспитания, моделирование воспитательного пространства с целью обеспечения самоопределения личности, духовного становления детей, подготовка их к самостоятельной жизни, взаимодействие семьи и общественных институтов - главные вопросы современной международной политики в области воспитания подрастающего поколения.

Социализация личности с философско-социологической становится все более проблемой психолого-педагогической, решение которой является важнейшим фактором оптимального развития отдельной личности и общества в целом.

Понятие "социализация" (от лат. socialis – общественный) активно используется представителями таких наук, как социология, психология, политология, педагогика, философия и др.

Термин "социализация", несмотря на его распространенность и более чем столетнюю историю существования, не имеет однозначной трактовки среди разных представителей педагогических, психологических и философских наук.

Обстоятельства, условия, побуждающие человека к активности, действия называют факторами социализации.

Среди главных факторов, оказывающих непосредственное влияние на становление личности, ученые называют такие микрофакторы: семья, учебные заведения (детский сад, школа, внешкольное учебное заведение и т.п.), социум. Микрофакторы создают микроклимат, что стихийно или целенаправленно влияет на социальное развитие личности. В таких условиях субъекты влияния называются институтами социализации или социальными институтами [1].

В процессе воспитания подрастающего поколения главную роль играют социальные институты семьи и образования.

Признавая роль педагогического воздействия социальных институтов, следует отметить, что институт семьи, являющийся важнейшим фактором социализации ребенка, не всегда рассматривает процесс формирования личности как педагогически организованный, то есть он не имеет четкой цели воспитания, проходит под влиянием нестабильных эмоционально-психических или физических состояний родителей или асоциальных образцов поведения.

Институт образования (дошкольные детские учреждения, школа, высшие учебные заведения) в связи с экономически неустойчивой ситуацией в обществе не всегда выполняет свои социально педагогические функции; он чаще всего сегодня ориентирован на процесс передачи знаний, умений, навыков.

Компенсаторную функцию в процессе воспитания осуществляют такие институты социализации как дошкольные детские учреждения, ориентированные на социальное воспитание, формирование гармонично развитой, социально адаптированной личности, обладающей высоким уровнем самореализации в обществе.

То есть, система воспитания подрастающего поколения, действующая в дошкольных детских учреждениях, является одним из важных компонентов непрерывности общей системы воспитания детей и молодежи. В педагогическом процессе, который базируется на интересном, эмоционально окрашенном, активном общении, происходит вовлечение ребенка в определенную социальную группу, которая помогает усвоить важные образцы положительного поведения.

В социально-педагогическом процессе дошкольного детского учреждения создаются условия, способствующие усвоению ребенком наработанных обществом норм, ценностей, стереотипов и стимулирующие его к творческой самореализации. Благодаря специфическим условиям и особенностям организации дошкольной работы подрастающее поколение может развивать свои способности в процессе разнообразной деятельности в различных отраслях промышленности, искусства и спорта, расширять границы своих интересов – от личных до общественных. Хорошо отлаженная работа в кружке, обществе, клубе влияет на жизнедеятельность учащихся, и во многих случаях определяет его будущую профессию [2].

Особенностью дошкольного образования является ориентация на запросы семей, детей и молодежи, в частности, социума, общества в целом. Поэтому интеграция института дошкольного образования с другими институтами в открытую социально педагогическую систему является важным фактором в достижении высоких результатов в осуществлении функции воспитания подрастающего поколения. Только при открытости такой системы создается механизм единства и преемственности воспитательного воздействия всех микрофакторов на личность.

Сотрудничество дошкольного учебного заведения с другими социальными институтами, влияющими на воспитание ребенка, происходит на уровнях:

– дошкольное учебное заведение – общеобразовательное учебное заведение;

– дошкольное учебное заведение – семья;

– дошкольное учебное заведение – общественность.

В свою очередь, эти субъекты воспитательного процесса взаимодействуют и на других уровнях. В такой взаимосвязи осуществляется интеграция социальных институтов, системно и непрерывно влияющих на становление личности.

Сотрудничество на уровне "дошкольное учебное заведение – общеобразовательное учебное заведение" играет особую роль в воспитании подрастающего поколения. Ведь этот уровень имеет наиболее компетентное педагогическое влияние на личность. Рассмотрим подробнее эту воспитательную систему.

Дошкольное учреждение поступает в непосредственные контакты с общеобразовательным учебным заведением с целью реализации общей задачи – гармоничного развития личности. На этой основе взаимные связи осуществляются в различных педагогических ситуациях при условии совместного решения воспитательных проблем, упорядочения, коррекции и координации усилий с целью стимулирования развития детских дарований и интересов, обеспечения материальной базы развития творческих способностей, обогащения опыта социальных действий и т.д.

Профессионализм взаимодействия педагогических коллективов дошкольного и общеобразовательного учебных заведений начинается с осознания их общей цели с перехода от стадии выяснения к стадии точного предсказания путей налаживания такого взаимодействия, создания условий для дальнейшего ее развития. Этот процесс происходит на административном и методико-педагогическом уровне путем организации совместных педагогических мероприятий, проектов с участием родительской общественности, обеспечивающих единые подходы к воспитанию ребенка во всех сферах его общения и деятельности.

Дошкольное учебное заведение является той территорией, где учащиеся могут приобрести практические компетентности – использовать полученные в детском саду и школе теоретические знания по базовым дисциплинам на практике на занятиях в профильных кружках, углубить поисково-исследовательские навыки, развить свои способности в области искусства, науки и спорта. Задача педагогов ДОУ – выявить эти способности у учащихся и тесное сотрудничество с родителями привлечь этих детей к работе в соответствующих кружках дошкольного учреждения. Таким образом, создаются условия для максимального использования и стимулирования тех творческих способностей, которые отвечают природным особенностям, интересам и потребностям ребенка.

Следовательно, взаимодействие общеобразовательных и дошкольных учебных заведений будет эффективным при совместной систематической деятельности на административно-методическом, учебно-воспитательном и организационно-досуговом уровнях с активным привлечением семьи и общественности. Такая модель единой педагогической системы обеспечивает формирование ключевых компетентностей, стимулирование развития духовно-нравственных, интеллектуально-творческих, эстетически познавательных возможностей, приобретение положительного опыта социально-преобразовательной деятельности, обогащение общей культуры и интеллектуальных способностей подрастающего поколения.

Литература

3. Бочарова В.Г. Педагогика социальной работы. - М., - 1994.
4. Мудрик А.В. Социализация человека. - М., - 2006.

BALALARDÍ TÁRBIYALAWDA SHAŃARAQTAǴÍ TÁLIM-TÁRBIYANÍŃ ORNÍ

N.U.Sadikova- assistent oqıtıwshı NMPI

Annotaciya: Usı maqala balalardı shańaraqta tárbiyalawdıń áhmiyetli ornı haqqında jazılǵan.
Аннотация: В данной статье посвящена роли воспитания детей в семье.
Abstract: This article focuses on the role of raising children in the family.

Insan balasi dúnyaǵa kelgen kunnen baslap-aq óz ata-anasin jaqınların kórip úlkeyip baslaydı. Shańaraq bala ushın bir waqıttıń ózinde jasaw ornı bolıwı menen birge tálim-tárbiya alıw ornı bolıp ta esaplanadı. Shańaraq dep atalgan muqaddes orın bala ómirinde ahmiyetli orında

turadi. Sebebi, bala omirinde kerekli bolgan maǵlıwmatlardı, óz sorawlarınıń juwaplarınıń bárshesin shańaraqtaǵı ata-anasınıń hám jaqinlarınıń qatnaslarınan aladı.

Ilimiy adebiyatlarda keltiriliwinshe balanıń gódeklik waqtındaǵı kórgen-keshirmelerin qıyalınan ótkizip este saqlap qalǵan bilimleri juda turgın boladı. Onı arnawlı psixologik shınıǵıwlar arqalı yadınan óshirip taslanbasa olar insan ómiriniń aqırina shekem saqlanıp qaladi hám jeke omirine sonday-aq shaxs sıpatında qáliplesiwine úlken tásir kórsetetuǵınlıǵı haqqında aytılgan.

Shańaraq tárbiyasi – bul ata-ana hám shańaraq aǵzalarınıń olar qálegen jamiyetlik sıpatların balada qáliplestiriw maqsetinde oǵan kórsetilgen tálimlik tasirleri túsiniledi. Shańaraqta ata-ana bir-birin hamiyshe húrmet qılsa, hámiyshe qollap quwatlasa, bir-birine tatıw hám mehriban bolsa bunday shańaraqlarda ósip-óngen bala jaqsı kámillikke yerisiwshi shaxs bolıp qáliplesip bara beredi. Al ata-anabir –birin húrmet yetpese, qollap quwatlamasa bunday shańaraqlardaǵı perzentler hár túrli minez -qulıqqa iye bolıwı hám qolaysız jagdaylarga beyim bolıwı mumkin.

Jas awladtı tárbiyalaw boyınsha jumıslar kóbinese shańaraq dástúrlerine súyenip júrgiziledi. Al bala ádep-ikramlılıq dástúrlerin, adamlar arasındagi óz-araqatnasıqlardıń qádeleri hám basqalar haqqında eńdáslepki túsiniklerdi shańaraq tanaladı. Bunıń barlıǵı shańaraq penen baylanıstı bekkemlewde, ádep-ikramlılıktı tárbiyalaw máselelerin de óz ishine aladi.

Óytkeni balanıń dáslepki tárbiyashısıana bolıp, onıńaq-sútinemip, uwızına toymaǵan, sırlı besik terbetip háyyiw aytqan hawazın esitpegen balada miyrim-shápáát, qayır-saqawat bolmaydı degen gáp bar. Sonlıqtan ana «Hayyiwiniń» jaǵımlı terbelisinde uyıqlagan bala tartipli, júregi biyǵam, ómirin qawetersiz etip birew qorǵap turganday isenim menen jasaydi.

Ataqlı shayırımız Ozbekistan Qaharmanı I.Yusupovtıń ananıń qádiri haqqında aytqan filosofiyalıq qatarlarında

Dúzge shıqsam oylap xatın-balamdı
Bazarlıqtan umıtarman anamdı
Basqalar keshirmes meniń gúnamdı
Teksen keshirer sen meni Anajan

dep aytqan qosıq qatarlarında perzent ushın bárın keshire beretuǵın bawırı keń ananıń bergen aq sútin, bergen mehir ıqlasınrazıyettim dew nadanlıq boladı degen oydı alga súrgen.

Shańaraqta jáne bir ahmiyetli orınǵa iye tarbiyashı insan bul «ÁKE» esaplanadı. Shańaraqta ákeniń ornı úlken rol atqaradı yaǵniy qız balalarda miyrimlilik, ǵamxorlılıq, qarım-qatnas sıpatlarınıń qáliplesiwine, al shańaraqta ul balalarda – martlik, batırlıq, ǵárezsizlik, shıdamlılıq, maqsetke erisiwge umtılıwshılıq sıpatlarınıń qáliplesiwine tásir etedi.

Muqaddes kitaplarımızdan biri bolgan «Hádisler toplaminda» ata-ananıń perzenti aldindaǵı birinshi wazıypası oǵan múnásip at qoyıw dep keltirilgen. Sonıń menen birge oǵan jaqsı tárbiya berip barıwdı da ata-ananıń waziypalarına kiritilgen.

«Xesh biráke ózperzentine ádep-ikramlıq tárbiyasına nullıraq miyras bere almaydi» delingen. Tilekke qarsi házirgi dawirimizde ayırım shańaraqlarda perzent tárbiyasında jeńil qaraw jaǵdayları da júzbermekte. Perzentlerin óz yerkine qoyip qoyıw, olardıń qızıǵıwshılıqların, uwıplılıqlarına itibar bermew, olarmenen jaqın múnásibette bolmaw natiyjesinde jeńil ómirge úyrenip qalǵan jaǵdaylar da gezlespekte.

Balanı jaslıǵınan miynetke úyretip barıw arqalı olarda ómirge degen kóz-qarasların qáliplesiwine járdem beriwshi bular álbette - ata-ana, owıw ornı hám mahálle bolıp tabıladı.

Paydalanǵan adebiyatlar:

1.Munavvarov A K. «Oila pedagogikasi» Tashkent 1994 jil
2.Bahawiddinov. Sh. «Kamilinsan» Nókis 2016 jil
3.I.Yusupov «Qaraqalpaq qosıqları» toplamı Nókıs baspası
4.Uzaqov K, GozievE, Tojiev A «Oila etikasi va psixologiyasi» Tashkent 1992 jil

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴÍ BALALARDÍ XALÍQ AWÍZEKI DÓRETPELERI ARQALÍ TÁRBIYALAWDÍŃ ÓZINE TÁN ÓZGESHELIKLERI

N.U.Sadikova- assistent oqıtıwshı NMPI

Annotaciya: Balalardıń rawajlanıwı, mektepke shekemgi jastaǵı balalarda tálimge bolǵan zárúrlik, olardıń oqıwǵa uqıplılıǵı, oqıw proccesinde turaqlı tayarlıq kóriwi, balalardıń oylawın rawajlandırıw, óz pikirlerin erkin aytiw, erkin pikirlew qábiletlerin rawajlandırıw, fizikalıq hám ruwxıy salamatlıǵın bekkemlew. Bunday wazıypalardı ámelge asırıwda xalıq dóretpelerinıń úlgilerinen paydalanıw sabaqtıń jánede nátiyjeli ótiliwine járdem beredi. Usı maqalada mektepke shekemgi jastaǵı balalardı folklor arqalı tárbiyalawdıń ózine tán ózgeshelikleri haqqında pikirler keltirilgen.

Annotatsiya: Bolalarning rivojlanishi, maktabgacha yoshdagi bolalarda talimga bolgan zarurlik, ularning o'qishga mahorati, o'qish jaroyonida muntazam tayyorgarlik ko'rishi, bolalarning idrokini rivojlandirish, o'z fikrini erkin aytish, erkin fikrlash qobiliyatini rivojlandirish, jismoniy va ruhiy sog'lomligini mustahkamlash. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda xalq an'analarining namunalaridan foydalanish darsning yanada natijali o'tilishiga yordam beradi. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning folklor orqali tarbiyalashning o'ziga xosliklari haqida fikrlar keltirilgan.

Аннотация: Развитие детей, потребность в воспитании дошкольников, их способность к обучению, регулярная подготовка в процессе учебы развитие детского восприятия, свободное выражение своего мнения, развитие способности к свободному мышлению, укрепление физического и психического здоровья. Использование примеров народных традиций при выполнении этих заданий поможет уроку пройти более эффективно. В данной статье представлены представления об особенностях воспитания детей дошкольного возраста через фольклор.

Xalıq dóretpeleri mádeniyatımızdıń eń uzaq dawam etetuǵın ideallarınan biri bolıp esaplanadı. Bul dóretpelerimiz xalqımızdıń gumanislik idealların súwretleydi hám keleshek áwladımız sanasına sińdirip, olarda keńpeyillik, mehir-miriwbetlilik, insanpárwarlıq siyaqlı milliy-ruwxıy pazıyletlerimizdi sińdırıwge járdem beredı. Balalar bahalı xalıq dóretpeleri menen shuǵıllanıw arqalı xalqımızdıń bay milliy miyrasın tereńirek ańlawı hám ruwxiy zárúrliklerin toltırıwı múmkin.

Balalar sanasında milliy qádiriyatlarımızdı tiklew hám rawjlandırıwda xalıq dóretpeleriniń dástúriy túrleri hám janrları úlken áhmiyetke iye.

Zamanagóy tálimdi ámelge asırıwda dástúriy tálim yaki jańa texnologiyalardan paydalanıwdı itibarsız qaldırmawmız kerek. Biz jaslardı milliy ruwxta tárbiyalaǵanımızda, olarǵa milliy úrip ádetlerimizdi úyretkenimizde, olardı ruwxiy-ádep ikramlılıq tárepten tárbiyalaǵanımızda, xalıq awızeki dóretpelerinen paydalanbawımız múmkin emes.

Xalıqımız óz perzentlerin tárbiyalawǵa ayrıqsha itibar beretuǵın miynet súygish, miynetkeshler sıpatında uzaq ótmishke iye. Olar jaslarǵa tásir ótkiziw ushın xalıq dóretpelerinen paydalanıwǵa kóbirek itibar beriw jolın tańlaǵan.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı tárbiyalawda xalıq awızeki dóretpelerinen erteklerden paydalanıw úlken áhmiyetke iye. Sebebi ertekler bárshe jastaǵı balalarǵa teńdey unaydı hám tásir qıladı.Ertekler mektepke shekemgi jastaǵı balalar ushın úlken tárbiyalıq hám tárbiyalawshı ámiyetke iye. Xalıq dóretpeleri insaniyattıń eń áyyemgi sanaat túri bolıp, onıń janrları tásirsheńligi, xalıqshıllıǵı hám qızıǵıwshılıǵı menen ajralıp turadı. Hár bir xalıqtıń awızeki dóretpesı sol millettiń xarakteri, úrip-ádetleri, dástúrleri hám tábiyatın sáwlelendirgen.

Xalıqımız pedagogları hár tárepleme jetik, ádep-ikramlı shaxstı tábiyalaw, olardı intelektual, miynet, fizikalıq hám estetikalıq tárbiyasın rawajlandırıwda xalıq dóretpelerien keń paydalanıp kelinbekte.

Mektepke shekemgitálim mekemesinde mektepke shekemgi jastaǵı balalardı ádep-ikramlılıq haqqında tárbiyalawda hár túrli texnikalardı qollanıw júdá zárúr. Sebebi bul usıllar balalardıń ádep-ikramlıq sıpatların hám bilimlerin iyelewge qaratılǵan iskerlik túri bolıp esaplanadı.

Mektepke shekemgi tálimde balalardıń ádep-ikramlılıq pazıyletlerin rawajlandırıwda túsindiriw hám úlgi usılınan paydalanıw úlken nátiyjeler beredi. Túsindiriw balalarǵa jańa ádep-ikramlıq túsinikler, ólshemler hám ádep-ikramlıq qaǵiydalardı túsindiriwde qollanıladı. Bul jastaǵı balalarǵa túsindiriw janlı

sóz hám úlkenler mısalına tiykarlanadı. Mısalı: qoldı kókirekke qoyıp, kekse adamlarǵa “Assalawma aleykum”, “qayırlı kún” siyaqlı sózlerdi aytıwǵa úyretiw. Tárbiyashı mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń barlıq toparlarında ádep-ikramlıq haqqındaǵı temalarında sáwbetten paydalanıwı múmkin. Sáwbet ushın tańlanǵan ertek yaki gúrrińniń mazmunı túsinikli hám hár qanday sezimlerine jeterli tárizde tásir etiwi kerek. Ádep-ikramlılıq haqqındaǵı erteklerden mısallar kórsetip, balalar ádep-ikramlılıqtıń ólshemleri hám qaǵıydaların, unamlı minez qulıqtı úyrenip baradı. Bul isti rawajlandırıwda tárbiyashınıń danalıǵın talap etedı.

Balalar ertek qaharmanlarınıń háreketlerin kórsetiw arqalı óz pikirlerin aytıwdı uyrenedi. Olar hár bir ertek qaharmanlarınıń qılıqların sanalı ráwishte hám adep ikramlılıq ólshemlerine say tárizde oynawǵá háreket qıladı.

Balalardıń estetikalıq sezimlerin kórkem shıǵarmalardı hám multfilmlerdi kóriw, nama tıńlaw, qosıqlar aytıw hám ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı sińdiriw menen oyanadı.

Juwmaqlap aytatın bolsaq, balalar ertek hám erteklerdi tıńlawdı, jumbaqlar, jańıltashlar aytıwdı júdá jaqsı kóredi. Folklor xalıq turmısın, bas qaharmanlardıń pazıyletlerin, batırlıq, miynetsúygishlik hám danalıq sıpatların sáwlelendirip beredi. Balalar tek erteklerdi tıńlap ǵana qoymastan olardı dóretedi de, oynaydı da hám teatr saxnalarında amasha etedi. Hesh qanday bayram, oyın-kúlkiler ertek qaharmanları qatnasıwısız ótkerilmeydi.

Ádebiyatlar

1. Tursunov O.," Tarbiya nazariyasi va metodikasi", o'quv qo'llanma, 2007 yil.
2. F. Xajayev, T. Usmonxo'jayev. Boshlang'ich sinflarda jismoniy tarbiya, o'quv qo'llanmasi. T., "O'qituvchi", 2008.
3. A. Abdullayev. Tarbiya vositalari. O'quv qo'llanma Fargona 2000.
4. Nuriddinova M. M. "Maktabgacha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya qo'llanmalari uchun me'yoriy hujjatlar to'plami". 2013 yil.
5. Fayzullayev M. vahokazo. "Sog'lomtana-sog'lomaql". T.: 2014
6. Usmonxo'jayev T. "500 harakatlio'yin". "Yangiasravlodi"

ПРОБЛЕМА ОБЩЕГО НЕДОРАЗВИТИЯ РЕЧИ У ДЕТЕЙ В ЗАВЕДЕНИЯХ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Г.Б.Джумабаева–«преподаватель НГПИ им.Ажинияза
Н.А.Халмуратов – НГПИ, студент 2-го курса

Аннотация: В статье рассматривается основы развития связной речи детей дошкольного возраста с позиций системного подхода к коммуникативной деятельности; характеристики и методические особенности формирования диалогической, монологической и игровой компетенций дошкольников.

Аннотация: Мақолада коммуникатив фаолиятга тизимли ёндашув нуқтаи назаридан мактабгача ёшдаги болаларда изчил нутқни ривожлантириш асослари кўриб чиқилади; мактабгача ёшдаги болаларнинг диалогик, монолог ва ўйин компетенцияларини шакллантиришнинг хусусиятлари ва услубий хусусиятлари.

Аннотация: Мақалада коммуникатив искерликке системалы жантасыў көз-қарасынан мектепке шекемги жастағы балаларда избе-из сөйлеўди раўажландырыўшы тийкарлары мектепке шекемги жастағы балалардың диалог, монолог ҳәм ойын компетенцияларын қәлиплестириўдиң ҳәм методикалық өзгешеликлери көрип шығылады;

Центральной задачей развития речи детей-дошкольников является воспитание языковой личности, которую характеризует достаточный уровень коммуникативной компетентности, что обеспечивает высокий уровень речевой культуры. Дошкольное образование направляет ребенка на активное овладение языковыми нормами и умение правильно их применять в связном выражении: в логической последовательности, в соответствии с требованиями грамматики.

Доминирующую роль в формировании растущей личности играет речевое развитие, основы которого закладываются еще в дошкольном возрасте. Именно в связной речи реализуется главная коммуникативная функция речи и языка. Связная речь – составляющая

умственной деятельности, в которой отражается логическое мышление ребенка, умение осмысливать информацию и продуцировать ее в логической, правильной и четкой речи. Речевое развитие – одно из приоритетных направлений работы заведения дошкольного образования, ключевая проблема лингводидактики. Поэтому задача его работников на этом этапе помочь ребенку – успешно овладеть навыками связной речи, подготовить дошкольника к обучению в школе. Успешность ребенка в школе во многом будет зависеть от уровня его связной речи, которая, в свою очередь, обеспечивает развитие интеллекта, самосознания ребенка, влияет на формирование таких его качеств, как креативность, инициативность и компетентность. Ведь ребенок должен уметь отвечать на вопросы, сам задавать вопросы, самостоятельно излагать свои мысли, общаться со сверстниками, что требует от него умения владеть словом. И в то же время речь ребенка должна быть живой, непосредственной, непринужденной. Именно умение рассказывать помогает ребенку быть коммуникативным, преодолевать застенчивость и молчаливость, развивает уверенность в его силах. А это, безусловно, будет способствовать успешной социализации дошкольника, установлению контакта со сверстниками, окружающей средой. Практика свидетельствует, что дети, которые приходят в дошкольные учреждения, в большинстве своем не умеют логически построить свою речь, не знают стишков, сказок, что в целом негативно отражается на всех сферах их деятельности [1].

Ученые подчеркивают, что формирование речевой компетентности должно охватывать триединые цели: развитие речи, обучение языку и речевое воспитание.

Наиболее эффективным средством ее достижения является системный подход, предполагающий выделение и органическое сочетание направлений усовершенствования и углубления обучения связной речи как совокупности взаимосвязанных компонентов. Однако система не является механической суммой этих компонентов, а обладает новыми, отличными от них свойствами и приобретает их благодаря своим внутренним и внешним связям. Таким образом, для построения системы связной речи необходимо четкое определение ее компонентов, выделение и анализ связей между ними, выявление связей взаимоподчинения между такими компонентами и выработка методики обучения с учетом этих связей.

Общеизвестно, что речевая деятельность реализуется в двух формах: диалогической и монологической. Под диалогической речью мы понимаем коммуникацию и разговор двух или более собеседников, это общение между слушателем и говорящим, которое обеспечивается как условиями общения (наличие мотивирующей речевой среды), так и желанием (целью) общаться.

Ребенок должен не бояться совершить ошибку и быть уверенным, что над ним не будут смеяться в случае ошибки, то есть атмосфера общения должна быть для ребенка безопасной, уютной. Ни в коем случае нельзя принуждать ребенка включаться в диалог, лучше дать ему возможность послушать других детей, а затем по желанию присоединиться к разговору.

Диалогическая речь в дошкольном возрасте помогает детям в дальнейшем говорить связано, то есть является основой монологической речи.

Кроме того, общение расширяет и углубляет знание детей по родному языку, прививает любовь к родному слову, обогащает словарный запас, понимание значения слов, знакомит с элементарными правилами этикета во время беседы.

Диалогическая речь реализуется в повседневном общении и во время подготовленных бесед, она развивает умение вести диалог. Основным методом его формирования – беседа, цель которой – систематизировать и закрепить живым словом приобретенные знания, связанные с интересами детей, их опытом и живыми впечатлениями. Диалогическая речь происходит в речевой практике при активном участии детей при создании специальных речевых ситуаций, поскольку именно тогда у них возникает потребность выражать свои мысли. Темы бесед должны быть разными, но понятны, проводиться естественно, непринужденно, соответствовать развитию детей, заинтересовать, способствовать развитию культуры, воспитанию, завершаться выводом.

С детьми можно проводить беседу и на любые другие темы: об игрушках, своей улице, книгах, просмотренных кинофильмах, мультфильмах, отношениях с товарищами и т.д [2]. При этом их нужно учить внимательно, слушать собеседника, не перебивать его, воспитывать

культуру общения. Во время беседы вопросы взрослого должны усложняться постепенно, как и ответы детей – от коротких вопросов, на которые ребенок дает конкретный ответ, до более сложных вопросов, требующих развернутого ответа. Такой подход осуществляется с целью постепенного перехода к монологической речи.

Монологическая речь, по мнению ученых, является более сложным и более высоким уровнем коммуникации. Если диалогической речи можно и не обучать ребенка, поскольку она спонтанно вовлекается в процесс общения, отвечая на реплики, вопросы, и эта речь может быть стихийной, то монологической следует учить. Монологическая речь – это изложение связных мнений одного человека, которое является долговременным и последовательным. Для него характерна литературная лексика, развернутое выражение и логическая завершенность. Этот вид речи рассчитан на слушателей, он сложнее по сравнению с диалогическим и направляет ребенка к предварительному обдумыванию содержания. Говорить в нем следует образно, эмоционально, не отвлекаясь на посторонние вещи.

Монологическая речь производит умение строить связное высказывание, различать его типы: описание, сообщение, рассуждение.

Обе эти формы активно взаимодействуют в зависимости от условий общения: во время разных бесед, особенно коллективных, пересказа сказок, рассказов, самостоятельного рассказа. Отметим, что диалогическая речь способствует формированию навыков общения. Способы речевой деятельности могут быть индивидуальными, коллективными, однако во всех случаях требования к ним – содержательность.

Выводы. Работа над развитием речи будет эффективна, если: а) расширять кругозор детей, воображение; б) развивать зрительные и слуховые наблюдения.

Совершенствованию знаний и умений детей, использованию различных способов организации их речевой деятельности способствует: планирование различных видов занятий с учетом индивидуальных особенностей детей, возраста, возможностей, интеллектуальных способностей; создание соответствующих условий для активной коммуникации детей с разными возрастными категориями собеседников.

Педагог должен внимательно продумывать тему, цель, содержание, задачи, хорошо владеть методами и приемами работы по развитию связной речи, умело их применять и учитывать, что методы обучения зависят от возрастных особенностей детей. Его деятельность должна быть направлена на развитие речевого чутья, речевых способностей дошкольников. Ведущее место в этом процессе должна занять работа над обогащением лексики детей.

Литература

1. Глухов В.П. Коррекционно-развивающая направленность обучения и воспитания детей с нарушениями речи. - М., - 2015.

2. Шахнарович А.М. Проблемы речевого развития дошкольников и младших школьников. - М., - 1993.

ТӘРБИЯШЫЛАРДЫҢ ИСКЕРЛИК НӘТИЙЖЕЛИГИН АСЫРЫЎ ФАКТОРЛАРЫ

А.Т. Сапаров. Оқытыўшы НМПИ
А.К.Есенов- 1-курс талаба

Annotaciya: Bul maqalada tarbiyashilardin’ iskerlik na’tiyjeligin asiriw faktorlari haqqinda jazilg’an.

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarbiyachilar faoliyatining samarodorligini oshirish omillari haqida yozilgan.

Аннотация: В этой статье написано о факторах повышения эффективности воспитателей.

Өсип киятырған жас әўладты ҳәр тәреплеме камалға жеткизиў қурамалы болып, ол өз нәўбетинде шаңарақтан баслап бир пүтин ҳалда үзликсиз тәлим системасының барлық басқышларында әмелге асырылады. Сол себепли Өзбекистан Республикасының «Билимлендириў ҳаққында»ғы Нызамы, «Кадрлар таярлаў миллий дәстүри»нде ҳәм бул маселеге айрықша итибар берилген.

Сондай-ақ, балалар тәрбиясында мектепке шекемги тәлим басқышы айрықша орын тутады. Бул басқышда балаларға жәмийет, социал барлық, әдеп-икрамлық қатийисли дәслепки билим, түсиниклер, көз-қараслар қәлиплеседи. Бул орында соны айтыў керек, мектепке шекемги жастағы балаларда жоқарыдағылардың қайдәрежеде тәрбияалыўы мектепке шекемги тәлим мәкемеси тәрбияшысының шеберлигине байланыслы.

Сондай екен, тәрбияшы турақлы рәўиште өзүстинде ислеўи, алдыңғы педагогикалық тәжрийбелерди үйрениўи, олардан өзиниң педагогкалық искерлиги барысында натийжели пайдаланыўы зәрүр. Буннан тысқары тәрбияшының искерлиги системалы тийкарға қурылған болып, олоның искерлик нәтийжелигин асырады.

Тәрбияшы өз искерлиги дәўамында, әўеле шаңарақ қатаянады. Буның себеби, ҳәрбир инсан шаңарақта дуньяға келеди, ер жетеди. Буннан көринип турыпты, оның санасы, минез-қулқы, дунья қарасы, ис-ҳәрекетлери шаңарақ орталығында қәлиплеседи. Биринши Президентимиз И.А.Каримов «шаңарақ өмирдиң даўамлылығын, әўладлардың даўамлылығын тәмийинлейтуғын, мүқаддес үрп-әдетлеримизди сақлайтуғын, соның мененбирге, келешек нәсиллер қандай инсан болып жетилисиўине туўрыдан-туўры тәсир көрсететуғын тәрбия ошағы екенлигин тән алыўымыз керек» - деп айрықша атап өткен. Сондай екен, ҳәр бир тәрбияшы тәлим-тәрбиялық жумыслар барысында шаңарақтың бар имканиятларынан пайдаланыўы менен бирқатарда өзтопарындағы тәрбияланыўшылардың ата-аналары менен системалы принципке әмел қылған ҳалда төмендегилерди әмелге асырыўы мақсетке муўапық болады:

- ата-аналарға бала тәрбиясына тийисли педагогик билим, түсиниклерди бериў;
- билимлендириў мәкемеси менен ата-аналардың байланысын жолға қойыў;
- ҳәрбир тәрбияланыўшыныңс емьялық жағдайы менен түрлише танысыў;
- ата-аналар ортасында бала тәрбиясында ата-аналардың ўазийпалары ҳәм жуўапкершилигине байланыслы сәўбет, диспутлар, «Өрнекли шаңарақ» көрик таңлаўларын шөлкемлестириў;
- ата-аналардың топардағы шынығыўларға қатнасыўын әмелге асырыў;

Мектепке шекемги билимлендириў мәкемелери тәрбияланыўшыларының кейинги раўажланыўында орта улыўма билим бериў мектеплериниң орны шексиз. Балалардың мектепке шекемги билимлендириў мәкемелеринде өзлестирген билим, түсиниклери ҳәм де минез-қулқы мектепте жәнеде раўажланады ҳәм жетилиседи. Бир сөз бенен айтканда, мектепке шекемги билимлендириў мектеп тәлим-тәрбиясының тийкары есапланады.

Тәрбияшының мектеп пенен байланы салып барыўы өзнәўбетинде оның искерлик нәтийжелигиниң артыўына себеп болады. Буның ушын тәрбияшы тәрепинен төмендеги ислерди әмелге асырыўы зәрүр:

- мектеп педагоглар коллективи менен байланысты жолға қойыў;
- өз тәрбияланыўшылары менен мектептиң тәжрийбели оқытыўшылары арасында ушрасыў, сәўбетлер шөлкемлестириў;
- бурынғы тәрбияланыўшыларының мектептеги тәлим-тәрбиясы менен танысып барыў;
- мектепке таярлаў топарындағы тәлим-тәрбиялық жумысларды шөлкемлестириў тәрепинен мектеп оқытыўшыларынан тийисли методикалық усынысларды алыў;
- тәрбияланыўшыларды ўақты-ўақты менен мектеп турмысы менен таныстырып барыў;

Тәрбияшы искерлигиниң нәтийжели болыўында оның билимлендириў мәкемеси жайласқан аймақда өз-өзи басқарыў уйымлары, тийкарынан мәҳәлле активлери менен биргеликде жумыс алып барыўға байланыслы. Бул болса тәрбияшының өзтопарындағы тәрбияланыўшылардың семьялық жағдайы, ата-аналарының социаллық материаллық тәмийнлениўи, олардың бала тәрбиясы барысындағы искерликлери, шаңарақтағы социаллық-руўхый жағдайлары, шаңарақ ағзалары ортасындағы өз-ара мүнасабетлери ҳаққындағы мағлыўматларға ийе болыўы жақыннан жәрдем береди.

Тәрбияшы өз жумыс барысында өзин-өзи басқарыў шөлкемлери менен тығыз байланыста болыўы керек. Бунда тәрбияшы;

- тәрбияшы өзин-өзи басқарыў шөлкемлери менен биргеликте қоспа ислерди режелестириў;

- өзин-өзи басқарыў шөлкемлериниң жыйналысларына қатнасыў;

- өз топарындағы тәрбияланыўшылардың ата-аналары тәрепинен көрсетилип атырған жәрдемлери ҳаққында мағлыўматларды бериў;

- бала тәрбиясына немқурайдылық пенен қарайтуғын ата-аналарды тәртипке шақырыў усынысы менен шығыў;

- мәҳәлледе өткизилетуғын байрамларда тәрбияланыўшыларды қатнастырыў;

Тәрбияшы искерлигиниң нәтийжелигин тәмийнлеўде алдыңғы педагогик тәжрийбелер ҳәма йрықша әҳмийет етеди. Алдыңғы педагогик тәжрийбелер тәрбияшының шеберлигин асырыўға, тәлим-тәрбияның актив усыллары менен жақыннан танысыўға жәрдем береди. Сондай екен тәрбияшы өзиниң педагогик искерлиги даўамында алдыңғы педагогик тәжрийбелер менен танысып барыўы, оларды қайта ислеўи, өз жумыс барысында оларды әмелиятта пайдаланыўға ҳәрекет қылыўы керек.

Жоқарыдағылары улыўмаластырған ҳалда мынадай пикирге келиў мүмкин, тәрбияшы искерлигиниң нәтийжелиги оның жоқарыдағы социаллық тәрбия мәселелери менен тығыз байланыстың туўры ҳәм систималы тийкарда жолға қойылыўына байланыслы. Ҳәзирги заман тәлим-тәрбия теориясы ҳәм әмелияты талабы ҳәм соны талап етеди.

ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА СРЕДСТВАМИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКИ

Джуманиязова Т.А.,ст.преп.
Хайдарова З.К. студентка 2 курса Нукусский филиал Узбекского государственного университета физической культуры и спорта

Аннотация: В статье рассматривается теоретическое обоснование использования художественных гимнастических упражнений с оздоровительной направленностью для детей дошкольного образовательного учреждения.

Аннотация: Мақолада мактабгача таълим муассасаси болалари учун соғломлаштирувчи йўналтирилган бадиий гимнастика машқларидан фойдаланишнинг назарий асослари кўриб чиқилади.

Аннотация: Мақалада мектепке шекемги билимлендириў шөлкеми балалары ушын саламатластырыўшы бағдарланған көркем-өнер гимнастика шынығыўларынан пайдаланыўдың теориялық тийкарлары көрип шығылады.

Государственная политика направлена на воспитание здоровой личности. Перед обществом, родителями, всеми воспитателями стоит задача – сохранить здоровье детей с использованием здоровьесберегающих технологий. Особое значение приобретает занятие физической культуры. Цель занятия физкультуры – приобретение воспитанниками опыта деятельности: учебно-познавательной, практической, социальной; формирование у воспитанников устойчивой мотивации и потребности в сохранении и укреплении своего здоровья, физического развития и физической подготовленности, комплексного развития природных способностей и нравственных качеств; использование средств физического воспитания в организации здорового образа жизни [1].

Повышение уровня здоровья и целенаправленное развитие физических качеств детей дошкольного возраста зависит от уровня квалификации и подготовленности воспитателя по физической культуре.

В психолого-педагогической литературе проблемам сохранения здоровья, физической составляющей здоровья учащихся, формированию здорового образа жизни дошкольников средствами физической культуры посвящены труды многих исследователей.

Художественная гимнастика как научная дисциплина является частью науки о физическом воспитании, которая изучает закономерности физического развития и усовершенствования человека с помощью характерных для художественной гимнастики средств, методов и форм организации занятий. Итак, художественная гимнастика – это система специально подобранных физических упражнений и научно-обоснованных методических приемов, направленных на

решение задач педагогического и оздоровительного, гигиенического характера, всестороннего физического развития, совершенствование двигательных способностей, укрепление здоровья [2].

Богатый арсенал гимнастических упражнений и их характерные особенности позволяют воспитывать нравственные качества людей: дисциплинированность, аккуратность, настойчивость в работе и другие.

Численность и разнообразие гимнастических упражнений позволяют индивидуально подходить к решению поставленных задач, избирательно влиять на отдельные органы и системы, мышечные группы, развивать двигательный аппарат и воспитывать двигательные способности.

Методические особенности художественной гимнастики:

- разностороннее влияние на человека;
- широкое использование средств;
- выборочное влияние на отдельные системы организма, отдельные части тела и отдельные мышечные группы и суставы;
- точная регулировка нагрузки в зависимости от контингента (возраста, пола, физической подготовки и состояния здоровья) с помощью методических приемов (изменением исходных положений, количеством повторений, варьированием последовательности выполнения упражнений, применением отягощения и амортизационных устройств в соответствии с подготовленностью воспитанников);
- возможность непрерывного усложнения упражнений (разными сочетаниями и комбинациями упражнений, что придает им другое качественное и количественное выражение, вследствие чего они влияют на организм иначе).
- применение музыкального сопровождения на занятиях.

Художественная гимнастика для детей дошкольного возраста направлена на всеобщее укрепление и развитие организма дошкольников, формирование правильной осанки, воспитание физических, нравственных и волевых качеств, а также умение целесообразно пользоваться ими в практической деятельности.

Предметом обучения в области физического воспитания является двигательная активность с общеобразовательной направленностью. Таким образом, занятия физической культуры должен удовлетворить двигательную активность ребенка. Большую часть физических упражнений в ДОУ составляют гимнастические упражнения. Как отмечают исследователи – любая гимнастика оздоровительна. При выполнении упражнений человек не только укрепляет свое тело и позволяет мышцам не терять тонус и красивые очертания, но и тренирует свой иммунитет, позволяя здоровью быть крепче.

Эти условия обеспечивают постоянное выполнение физических упражнений или тренировки. Далее повышается активность систем, обеспечивающих ускорительную доставку кислорода, энергетических субстратов, аминокислот и гормонов в ткани. Роль кислорода и энергетических субстратов проста: обеспечить повышенную активность тканей в процессе работы. Основание перестройки в организме, в том числе оздоровительного характера, стимулирует и обеспечивает гормональная система. Этот механизм можно представить следующим образом: проникновение гормонов через мембраны клеток активных тканей и их накопление в клетках ускоряет процессы целесообразного разрушения и процессы синтеза внутри клеток.

Выводы. Уникальность гимнастики состоит в практически неограниченном количестве средств – разнообразных упражнений, возможности изменять их содержание, объем и интенсивность.

Все гимнастические упражнения обладают оздоровительной направленностью, выступают универсальным средством гармоничного физического развития, обеспечения здорового образа жизни, а также эффективно влияют на духовное и физическое развитие дошкольника только в том случае, когда выполняются постоянно. Основная задача воспитателей физической культуры в детском саду – дать глубокие знания по физическим упражнениям, их значение для здоровья,

научить правильному выполнению и применению в повседневной жизни, привить привычку к физической нагрузке.

Литература

5. Мухина М.П. Рабочая программа физической культуры для детей среднего и старшего дошкольного возраста. - Омск, - 2004.

6. Савенков А.И. Путь к одаренности: исследовательское поведение дошкольников. - СПб., - 2004.

РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТА У ДЕТЕЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Г. А.Туребекова *-преподаватель НГПИ*
Ерниязова М., Жаксымуратова Д. *магистранты 2 курса НГПИ*

Аннотация: В статье рассматривается обоснование особенностей актуализации опорных знаний младших школьников по математике на занятиях.

Аннотация: Мақолада кичик мактаб ўқувчиларининг математика бўйича асосий билимларини синфда актуаллаштиришнинг мантиқий асослари муҳокама қилинади.

Аннотация: Мақалада киши мектеп оқыўшыларының математика бойынша тийкарғы билимлерин класста актуалластырыўдың логикалық тийкарлары сөз етиледи.

В связи с более ранним началом обучения ребенка в школе во многих случаях и постоянной занятостью родителей, организация групп продленного дня в последнее время вновь приобретает особое значение. И это неудивительно, ведь занятия после уроков позволяют младшим школьникам закрепить полученные знания, развить свои творческие и интеллектуальные способности, хорошо отдохнуть, пообщаться. Кроме того, учителю выпадает удобная возможность больше узнать о своих учениках, повысить их уровень успеваемости в учебе, укрепить физическое и психическое здоровье детей. Учащиеся во время группы продленного дня имеют возможность заняться самоподготовкой, позволяющей сэкономить их время у дома на выполнение домашнего задания. В настоящее время во многих начальных школах существуют группы продленного дня, в некоторых они носят комплексный характер. Именно поэтому данная проблема актуальна в теории и практике педагогики.

На начальных этапах обучения в школе учащиеся испытывают влияние новых факторов, требующих и от них иной регуляции физиологических систем. К таким факторам относится учебная нагрузка, длительное пребывание в школьном коллективе, сниженная двигательная активность. Организм ребенка 6-7 лет характеризуется процессами интенсивного роста и развитием таких важных для обучения систем, как центральная нервная и опорно-двигательная, зрительного и слухового анализаторов. Все это обуславливает высокую чувствительность организма ребенка к негативному влиянию окружающей среды, в том числе и к повышенной учебной нагрузке. Именно поэтому необходимо ребенку дать возможность адаптироваться к учебному процессу, изменению режима и новым задачам, а именно к усвоению учебного материала. Эту цель лучше всего реализовать на занятиях в группах продленного дня, использованием математических творческих игр и интеллектуальных игровых занятий.

Группа продленного дня является одной из форм воспитания детей и помогает организовать наиболее благоприятные условия для их отдыха, обучения и воспитания, сочетания учебно-воспитательной работы на уроках и во внеурочное время. Она обеспечивает, учитывая возрастные особенности, их умственное, нравственное, эстетическое, физическое, духовное развитие, создает условия для организации производительного труда, открывает возможности всестороннего выявления и развития индивидуальных, способностей, запросов и интересов детей [1].

Успешная работа продленного дня зависит не только от того, насколько целесообразно спланирована работа, но и насколько правильно организован в ней режим. От рационального, с точки зрения педагогического и гигиенического построения, режима зависит повышение успеваемости, сохранение достаточной работоспособности и предупреждение утомляемости учащихся. Соблюдение длительного времени правильного режима способствует укреплению

здоровья, создает жизнерадостное настроение и повышает работоспособность школьников. Неукоснительное соблюдение режима воспитывает у учащихся такие ценные качества как дисциплинированность, аккуратность, организованность. Правильное дежурство в режиме дня труда и отдыха в свою очередь способствует сохранению у детей высокой трудоспособности.

Режим продленного дня должен разрабатываться в соответствии с возрастом ребенка, учитывать индивидуальные особенности, интересы и привязанность каждого ученика. Важно не только обеспечить школьникам надлежащие условия и режим обучения, но и активно содействовать развитию ключевых и предметных компетентностей личности. Результатом этого процесса является сформированность всесторонне развитой личности, способной жить и плодотворно работать в современном мире [2].

Режим группы продленного дня должен сочетать в себе гигиенические требования и педагогическую эффективность, учитывать специфику физического воспитания, а также их влияние на здоровье учащихся. Опыт ведущих учителей показывает, что гигиенически рациональной формой организации продленного дня учащихся является режим, обеспечивающий двигательную активность, частично свободный от учебных занятий день в середине недели, дежурство занятий, различных по видам деятельности, переход при первых проявлениях усталости от умственной труды на активный отдых. Такие условия продленного дня способствуют сохранению высокой и устойчивой работоспособности учащихся.

Ориентируясь на рекомендованные режимы и учитывая местные условия (очередность проведения часов досуга и прогулок на территории школы), воспитатель разрабатывает режим конкретной группы продленного дня, учитывая предложения учителей, пожелания родителей.

Режим дня является законом жизни и деятельности всего педагогического и ученического коллективов школы. Психолого-педагогическое значение режима состоит в том, что он обеспечивает четкую организацию жизни и деятельности педагогов и учащихся, производит в них соответствующий стереотип, способствует подъему качества всей учебно-воспитательной работы. Заботясь об исполнении режима, следует помнить, что излишняя регламентация деятельности воспитанников сдерживает их инициативу и самодеятельность. Дети должны иметь время побыть одному или в небольшом кругу друзей.

Выводы. Очень важно приучать школьников к регулярному приготовлению домашнего задания, научить их экономить время и силы. Самостоятельная работа учащихся начальных классов во время самоподготовки формирует у них умение использовать знания, полученные на уроке при выполнении домашнего задания.

Литература

1. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. - М., - 1998.
2. Веретенникова Л.К. Формирование творческого потенциала младших школьников. - М., - 2008.

TARBIYACHINING ELEMENTAR MATEMATIKA MASHG'ULOTLARINI OLIB BORISH YO'LLARI

Jaksımuratova D.Yerniyazova M – NDPI magistri

Аннотация: В статье рассматривается способы проведения занятий по элементарной математике.

Annotatsiya: Maqolada tarbiyachining elementar matematika mashg'ulotlarni o'tkazish usullari muhokama qilinadi.

Annotaciya: Maqalada tárbiyashınıń elementar matematika shınıǵıwların ótkiziw usılları haqqında sóz juritiledi.

Mashg'ulotning sifati va uning natijasi tarbiyachining unga qanday tayyorgarlik ko'rganiga bog'liq. Mashg'ulotga tayyorlanish mazmuniga quyidagilar kiradi: mashg'ulotni rejalashtirish, kerakli jihozlarni tayyorlab qo'yish, bolalarni mashg'ulotga tayyorlash. Tarbiyachi bir bo'limdan bitta emas, balki butun bir mashg'ulotlar sistemasini rejalashtirgandagina ma'lum natijaga erishishi mumkin. Matematika mashg'ulotlarini o'tkazishga qo'yidagi talablar qo'yiladi: mashg'ulotlarda son – sanoq

bo`limi bilan bir qatorda dasturning boshqa bo'limlari ham rejalashtirishi kerak, har bir mashg'ulotda ikki-uch dastur vazifasi rejalashtiriladi, 4-5 mashg'ulotdan keyin takroriy tipdagi mashg'ulotlarni o'tkazish tavsiya qilinadi, matematika mashg'ulotlarida eng asosiy o'rgatish usuli ko'rgazmali va amaliy o'rgatish usulidir, matematika mashg'ulotlarida dastur mazmuni ko'rgazmali materiallar asosida bolalarga tushuntirilib boriladi, kichik va o'rta guruhda mashg'ulotlarni yakunlashda tarbiyachi dastur mazmunini bolalarga tushunarli so'zlar bilan umumlashtirib aytib beradi, katta va tayyorlov guruhlarda bolalar ishtirokida umumlashtiriladi. Masalan: Non qanday tayyorlanadi? mavzusini rejalashtirishda bir qancha mashg'ulotlarni belgilab chiqadi: nonni qanday tayyorlash to'g'risida gapiradi va tayyorlash uchun kerakli narsalarni ko'rsatadi; non qanday shaklga oxshaydi, uyda nechta odam bo'lsa qancha non olish kerak, yaqinroqdagi nonvoyxonaga ekskursiyaga boriladi, unlar to'g'risida suhbat o'tkaziladi.

Birinchi mashg'ulotda bolalarning nonlar turlari to'g'risidagi bilimlari aniqlanadi; bolalar qamir qorish uchun kerak bo'ladigan boshqa asboblar bilan tanishishadi; tarbiyachi bolalarga ularni ko'rsatib, gapirib beradi, qisman nonni tayyorlash jarayonini ko'rsatadi. Ikkinchi mashg'ulotda bolalar nonvoyxonadagi asbob –anjomlarni, nonvoylarning ish jarayonini kuzatishadi, texnik moslamalar (elektr uskunalari, qamir qoridigan mexanik presslar, elektr pechlar) bilan tanishishadi va qanday non tayyorlanishini bilib olishadi. Uchinchi mashg'ulotda bolalar har xil undan tayyorlangan bulochka, nonlar bilan tanishib, ularni bir –biridan farqlashga o'rgatiladi, rasmlarini chizadi, qaysi figuraga uxshashini aytadi. Shunday qilib, tarbiyachi har bir mashg'ulot mazmunini konkretlashtiradi, bajarish usullarini tanlaydi, bunda albatta bolalarning yoshi va imkoniyatlari e'tiborga olinadi. Ba'zi bir mashg'ulotlarga oldindan tayyorgarlik ko'riladi va u rejada ham aks ettiriladi. Masalan, bayram degan mavzudagi rasm mashg'ulotidan oldin bolalar bilan bayramona bezatilgan ko'chalarga sayr uyushtirish, rasmlarni ko'rish, oynayi jahon orqali ko'rsatilgan bayram eshittirishlari bo'yicha suhbat o'tkazish mumkin. Tayyorgarlik ishlari bolalarning mashg'ulotga hissiyot tayyorgarligini ta'minlaydi. Tarbiyachi mashg'ulotning borishini batafsil o'ylab ko'radi. Unga ajratilgan vaqtdan samarali foydalanishga intiladi. Masalan, yuqorida aytib o'tilgan "Non qanday tayyorlanadi?" mavzusiga oid birinchi mashg'ulotning borishi quyidagicha bo'lishi mumkin: pedagog bolalarga non turlari haqida gapirib berishni taklif etadi. Agar 3 -4 boladan so'ralsa, bunga 3-4 daqiqa kerak bo'ladi. Keyin tarbiyachi: Nonni uyga kim olib keladi?, Magazindan tayyor holda sotib olinadigan non qayerda tayyorlanishini kim biladi?, Nonni tayyorlash uchun qanday buyumlar kerak? degan savollarni beradi. Bu savollarga javob berish ham 3-4 daqiqa vaqtni oladi. Shundan keyin bolalarga un, non turlari, idish-tovoqlar, qamir qorish mashinasini ko'zdan kechirish va har bir buyumning vazifasini so'zlab berish taklif etiladi. Bunga 8 -10 daqiqa vaqt ketadi. Bunday mashg'ulot 20 -25 daqiqa davom etadi. Mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rishda tarbiyachi tegishli metodik adabiyotlardan foydalanadi. Murakkab mashg'ulotlarga tayyorlanish konspekt tuzishni taqozo etadi. Unda mashg'ulotning mazmuni (ta'lim va tarbiyaviy vazifalar), tayyorlanishi kerak bo'lgan jihozlar, bolalar bilan olib boriladigan daslabki ishlar (agar bunga zarurat bo'lsa), mashg'ulotning borishi va tarbiyachi foydalanadigan metodik usullar ko'rsatiladi. Mashg'ulot jarayonini bayon etib yozishda mashg'ulotning boshi va oxirida yakun chiqarish va keyingi faoliyat turiga o'tishda) bolalarni uyushtirish va keyingi faoliyat turiga o'tishda) bolalarni uyushtirishni alohida ajratib ko'rsatish kerak. Mashg'ulot muvaffaqiyatli o'tishi uchun jihozlarni o'z vaqtida tayyorlash zarur. Ularni tanlash mashg'ulotning mazmuniga va tarbiyachi belgilangan metodik usullarga bog'liq. Mashg'ulot oxirida bolalar rivojlantirish markazlarida ishlarini davom ettiradi.

Odatda metodika xonasida bolalar bog'chasida ta'lim-tarbiya dasturining hamma bo'limlari bo'yicha metodik qo'llanmalar bo'ladi. Yetishmaganini tarbiyachi o'zi tayyorlaydi, ba'zan bu ishga katta va maktabga tayyorlov guruhlari bolalarini jalb etsa bo'ladi. Mashg'ulot uchun kerakli materiallarni bir kun ilgari tayyorlaydi, uning buzuq emasligini, didaktik materiallar hamma bolalar uchun yetarli ekanligini tekshiradi. Agar tarbiyachi ekskursiya o'tkazadigan bo'lsa, u oldindan ekskursiya o'tkaziladigan joyga borib kelishi, kuzatish uchun obyekt tanlashi, bolalarni qanday joylashtirishni o'ylab qo'yishi, eng yaqin va xavfsiz avtomobillarni tanlashi kerak. Mayda sanoq materiali, rasm mashg'uloti, applikasiya, qurish –yasash, uchun materiallar, she'r, ertak matnlari oldindan tayyorlab qo'yiladi. Demak, ta'rbiyachi elementar matematika mashg'ulotlarini o'tkazar ekan, u, dastur mazmunini yaxshilab o'rganishi za'rur.

Foydalangan adabiyotlar:

1.Djanpeisova G.E., Xodjimuratova B.N. Matematik tasavurlarini shakllantirish. T.: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020.

2. Bikbaeva N.U., Ibroximova Z.I., Kosimova X.I. «Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shaklantirish» T. «O’qituvchi» ,1995.

3. Джанпеисова Г.Э. Теория и методика формирования математических представлений. Т.: “Тафаккур”, 2019.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA BOLALAR NUTQINI O‘STIRISH VA TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

G.Genjebayeva, N.Nurullaeva, U.Paljanova- NDPI 2-kurs magistrantlari,
A.Xalmuratova. 1-k. Talabalari

Annotatsiya. Mazkur ish maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari asosida maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining nutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirish muammolariga bag‘ishlangan. Unda maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tarbiya jarayonida nutq o‘stirishning bola hayotidagi o‘rni va shunga bog‘liq ravishda bolalarning tafakkuri va dunyoqarashini rivojlantirishning ahamiyati, shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini nazorat qilish orqali uni rivojlantirishga e’tibor berilgan.

Аннотация. Статья рассматривает вопросы на основе поставленных государственных критериев по развитию речи и мышление детей дошкольного возраста в дошкольных образовательных организациях, раскрывает сущность понятия роль и место развитие речи детей в процессе воспитания дошкольных образовательных организациях и вместе с тем особое снимание уделяется развитию мышление и мировоззрение детей дошкольного возраста. Статья посвящена изучению проблемы развитию речи и мышления воспитанников дошкольных образовательных организаций на основе поставленных государственных критериев.

Annotation. The dissertation examines the problems of the development of speech and thinking of preschoolers in accordance with state requirements for the development of preschoolers. It discusses the role of speech development in a child's life in preschool education and the importance of developing the thinking and attitudes of children in this regard, as well as ways to develop it through preschool speech control.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi turli yosh guruhlari bolalar tarbiyasi haqida qimmatli fikr bildirgan taniqli rus psixologi A.Zaparojevning fikricha, o‘yin biologik hodisa emas, tarixiy tabiatga ega: bolalar o‘yini kattalar ijtimoiy va mehnat faoliyatining qonuniy aksi (in’ikosi) bo‘lib, u stixiyali xarakterga egadir.

O‘yin jarayonida bolalar turli predmetlar bilan muomala qilish va muomala vositalarini o‘rganadi. Ularning shaxsi takomillashadi. Odamlar bilan muomala, o‘quv va mehnat jarayonida tayyorlash kabi turli psixik holatlari shakllanadi va takomillashadi, kollektivizm ruhi shakllanadi.

Yuqorida nomlari qayd qilib o‘tilgan olimlar o‘yinning biologik hodisa sifatidagina emas, balki uning tarixiy tomonini ham ochib beradilar. Ularning yozishlaricha, bolalar o‘yini kattalarning mehnat va ijtimoiy faoliyatlari stixiyali in’ikosidir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilar orasida olib borilgan kuzatishlar ko‘rsatadiki, bolalar ko‘pincha juda oddiy o‘yinlar o‘ynashga moyildirlar. Bu xilda oddiy va oson o‘yinlarni o‘ynashga moyillik bog‘chadagi kichik guruh tarbiyalanuvchilari orasidagina emas, katta guruhdagilar orasida ham kuzatiladi. Bu narsa bir jihatdan ko‘pincha o‘yin o‘tkazish jarayonida uning metod-usullarini yaxshi ishlanmaganligi va takomillashmaganligidan bo‘lsa, ikkinchi tomondan o‘yin bolalar hayoti bilan yetarlicha uzviy bog‘lanmaganligidandir.

Qoraqalpoq maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi tarbiyalanuvchilarda ham bu xildagi o‘yinlarni o‘ynashda tajriba bo‘lmaganligidan, o‘yin ma’lum maqsadni ko‘zda tutmagan quruq, maqsadsiz va rejasiz bo‘lganidan uning har bir jarayonida tarbiyachining yetaklovchi, o‘rgatuvchi roliga muhtojlik seziladi va o‘zlarida o‘yin jarayonida hech qanday tashabbus bo‘lmaydi. Bu esa bolalarning aqliy faoliyatini o‘stirishga yetarli darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatmaydi.

Tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan o‘yinni o‘tkazishda, metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil qilingan o‘yinda tarbiyachilarning aralashuvisiz ham bolalarning aqliy faoliyatini oshirishga, faolligini ko‘tarishga, psixologik holatini yuqori darajada bo‘lishiga erishish mumkin. O‘yin jarayoni ichki taraqqiyotlarini yaxshi bilmasdan kuzatilgan natijaga erishish qiyin. Yuqorida nomlari tilga olingan pedagog olimlarning ko‘rsatishlaricha, o‘yin jarayonining 1-bosqichi tanishtiruvchi o‘yin, 2-bosqichi ajtarib oluvchi, tanlab saralab oluvchi o‘yin bo‘ladi. Bu xil o‘yin natijasida ma’lum syujetli va rol bajaruvchi o‘yinlarni boshlashga asos tug‘iladi. O‘yinni bu xilda olib borish maktabgacha tarbiya muassasalarida va oilada bolalarning har tomonlama yetuk rivojlanishlariga asos soladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o‘tkaziladigan o‘yinlar bolalarning aqliy faoliyatini o‘stirishga, atrof-muhitdagi narsa - hodisalarni tushunish, ular bilan muomala qila bilish, o‘yin o‘ynash orqali guruhlashib bir-biriga muomala qilishga o‘rgatishga odatlantiradi, shuning uchun ham o‘yin jarayoni ma’lum maqsadni ko‘zlab, rejali asosda o‘tishi kerak.

O‘yin jarayonining bog‘cha tarbiyalanuvchilarining nutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirishda ahamiyati katta. O‘yin bolalar tarbiyasini shakllantirishning, ular psixologiyasini rivojlantirishning asosiy omillaridan biridir. Har bir o‘yin bolalar hayotiga yaqin bo‘lsa, ularning hayotidan lavhalar bilan ifodalashga qaratilgan bo‘lsa, o‘yinchoqlar esa ular hayotida uchrab turadigan narsa-predmetlarni ko‘rsatsa, u o‘yinchoqlar bilan o‘ynash natijasida bolalar qiziqishi ortadi va o‘yinda uning faolligi ortadi. Tarbiyachilar esa ko‘zlangan maqsadga erishadilar. Agar o‘yinlar yoki o‘yinchoqlar bolalar hayotida uchramaydigan yoki kam uchraydigan narsalardan tashkil topgan bo‘lsa, o‘yindan kuzatilgan maqsadga erishish qiyin. Bunda tarbiyachi bolaga predmetning nomi, uning mohiyatini tushuntirishi kerak. Shu o‘yin yoki o‘yinchoqni o‘ynash usullari bilan bolani oshno qilishi kerak.

Bolalar nutqini o‘stirish va tafakkurini rivojlantirishda dialogik nutq eng muhim metod hisoblanadi. Dialog og‘zaki nutqning eng oddiy shakli bo‘lib,unda bola o‘zini tutishi,ko‘z qarashi, xatti – harakati,ovozining past – balandligi, tezligi kabi turli holatlar hisobga olinadi. Dialogik nutq asosan,kattalar yordamida amalga oshiriladi va ayniqasa, o‘yin , tevarak- atrofni bilish jarayonida katta ahamiyat kasb etadi.

Suhbat jarayonida savollar, topishmoqlar va badiiy so‘z kabi turli usullardan foydalanadi.

Bola ijtimoiy hayot hodisalarini kuzatar ekan, voqelikni ifodalash uchun yangi so‘z va iboralarni o‘zlashtirish asosida uning perseptiv lug‘ati boyib boradi. Bola perseptiv lug‘atining ifodasi intelektual-psixalogik o‘yinlar hamda savol-javob usulidan foydalanish jarayonida o‘z aksini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning “2017–2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. –T.: 2016 y., 29-dekabr.

2. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim to‘g‘risidagi Nizom. // Maktabgacha tarbiya. –T., 2000, 1-son.

3. O’zbekiston respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni\\Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.24.09.2020- y,. 03/ 20/637/1313- son) Lex.uz/docs/ -5013007.

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHÓLKEMLERINDE MENTAL ARIFMETIKANI RAWAJLANDIRIW

A. Tursınbaeva- 2 kurs studenti NMPI
G.Turebekova- oqıtıwshı NMPI

Аннотация: В статье представлена информация о ментальной арифметике и ее полезных возможностях. Подчеркивается, что ментальная арифметика имеет важное значение в умственном и речевом развитии детей.

Annotatsiya: maqolada mental arifmetika va uning foydali xususiyatlari to’g’risida ma’lumotlar berilgan. Bolalarni aqliy hamda nutqiy rivojlanishida mental arifmetikaning ahamiyatli ekanligi ta’kidlangan.

Annotaciya: maqalada mental arifmetika hám onıń paydalı qásiyetleri haqqında maǵlıwmatlar berilgen. Balalardı intellektual hám de sóylewin rawajlandırıwda mental arifmetikanıń áhmiyetli ekenligi aytıp ótilgen.

Mental arifmetika-bul joqarı sıpatlı dástúr bolıp, matematikalıq ámellerdi mıyde kalkulyatordan da tez esaplawdı úyretedi. Mental arifmetika nátiyjeli oqıtıw usılı sıpatında Yaponiyada, keyin Evropada keń qollanıla basladı. Ol jerden Rossiyaǵa kelip, balalar hám ata-analar arasında belgili boldı. Búgingi kúnde pútkil dunyada 5 mıńnan artıq mental arifmetika mektepleri tabıslı jumıs alıp barmaqta. Házirgi kúnde Yaponiya hám Qıtay mámleketleri mekteplerinde mental arifmetika pán sıpatında oqıw rejege kirgizilgen. Mental arifmetika menen shuǵıllanıwdı baslaǵan balalar kóbirek barmaq shınıǵıwların orınlaydı, bunıń paydalı tárepleri kóp.

Bala jaslıgınan barmaq úshların shınıqtırıp baradı. Balanıń embeklewi, zatlardı uslap kóriwi, oyınshıqlardı oynawı da bala ushın baslanǵısh shınıqtırıw bolıp tabıladı. Bala embeklegende onıń barmaqları aktiv háreketde boladı, bul arqalı onıń mayda motorikası jaqsı rawajlanadı, sóylewdi rawajlandırıw mayda matorika menen tıǵız baylanıslı, shıpakerlerdiń atap ótiwinshe, barmaq ushları hám óz háreketlerin basqarıw kónlikpesi miydiń sóylew ushın juwap beretuǵın bólimleri menen tikkeley baylanıslı. Sońǵı jıllarda ayaq- qol háreketi, ásirese, barmaqlar háreketine itibar qaratılmaqta. Barmaq úshların shınıqtırıw mıy kletkaları jumısın jaqsı iske keltiredi, sol sebepli skripka yamasa pianino shertiwdi erte úyrengenler arasında aqıllı balalar júdá kóp. Mental arifmetika da sonday shınıǵıwlar tayıpasına kiredi, sebebi, mental arifmetikada da tiykarlanıp, barmaq úshları isleydi, bul bolsa miydiń jaqsı islewine, intellektual iskerlikti ósiriwine járdem beredi.

Qol hám bettiń bulshıq etlerin qadaǵalawshı miyımiz bólimi dene háreketlerine juwap beretuǵın basqa bólimlerge salıstırǵanda ádewir ulken. Bul jerde mıydiń rawajlanıwı mayda motorika menen qanday baylanıslı ekeni kórinedi. Mental arifmetika bárshe máselelerdi sheshpeydi biraq siz úzliksiz ráwishte mental arifmetikadan paydalansańız, tómendegilerdi kóriwińiz múmkin:

1. Sanada tez esaplaw, altı xanalı sanlardı kóbeytiw hám bóliw qábileti;
2. Miydi rawajlandırıw ushin trening-onıń unamlı hám logikalıq komponenti;
3. Tez oqıw hám qálegen shet tilin ańsat úyreniw qábileti;
4. Sırtqı sharayatlardan qattiy názer, dıqqattıń joqarı konseptratsiyası;
5. Aqılıy qábiletlerdiń sezilerli dárejede ósiwi, bárshe mektep pánleri, sonday-aq gumanitar hám anıq pánler boyınsha kórsetkishler kóp márte artadı;
6. Baylanıs qábiletleri sezilerli dárejede jaqsılanadı-bala ańsatraq hám tabıwǵa tayar ulıwmalıq til teńlesleri menen, jası úlken adamlar menen onıń sóylewi tuwrı boladı;
7. Aqılıy matematika sizdi ózińiz oylawǵa úyretedi, hár bir fakt ushin bala óz pikirin jaratadı, bul kemnen-kem ushıraydı.

Qıtay hám Yaponiyada mental arifmetika májbúriy mektep oqıw dástúriniń bir bólegi. Shınıǵıw waqtında balalar sanasında esaplaw qábiletin rawajlandıradı, olar shawqımǵa emes, bálkim nátiyjelerge qaraydı. Al 2019 jılǵa kelip Rossiya qalalarında 100 den artıq mental arifmetika mektepleri qurılǵan. Mental arifmetikanı úyreniw balanıslardı intensiv ráwishte qáliplestiriwdi óz ishine alǵan pikirlew procesi bolıp esaplanadı. Sonıń ushin 4 jastan 12 jasqa shekem, ayırım 16 jasqa shekem bolǵan balalar ushin, yaǵnıy miy kletkalarınıń belsendi qáliplesiwi dáwirinde sol texnikanı úyreniw usınıs etiledi. 16 jıldan keyin rawajlanıw procesi uzaqraq dawam etedi.

Balalar ushin mental arifmetikanıń paydalı tárepleri

1. Interhemisferik baylanıslardı bekkemlew. Assimetrik esaplaw miydiń bárshe bólimlerinen paydalanıwǵa imkan beredi, sonıń menen birge, olardıń jumısın xoshametleydi. Bul sanawda oń qolda bas hám kórsetkish barmaǵın, shepte orta hám kórsetkish barmaǵın qollanıw arqalı payda boladı.

2. Názik qural kónlikpelerin rawajlandırıw. Úyreniwdiń dáslepki basqıshlarında balalar abakustan paydalanadı. Budan paydalanıw arqalı buwınlardı tez háreketlendiriwge ádetlenip qaladı. Bul barmaqlar hám qollardıń háreketleriniń anıqlıǵın asıradı.

3. Eslew qábiletin tárbiyalaw. Sanadaǵı esaplaw procesleri balanıń eslew qábiletin rawajlandıradı. Awızeki esaplaw dárejesi qanshelli joqarı bolsa, sonsha jaqsı boladı, úlken sanlardı yadlaw qábileti rawajlanadı.

4. Pikirlew proceslerin tezlestiriw. Tez-tez aqılıy esap-kitaplar tez hám tájriybeli pikirlew qábiletine unamlı tásir kórsetedi. Keyingi ómirde bul qábilet balaǵa járdem beredi.

Juwmaq etip sonı aytıw múmkin, mental arifmetika Ózbekstan jasların rawajlanıwı ushın da úlken járdem beredi dep oylayman. Yaponiya hám Qıtaylıq balalardıń eki yarımsharınıń islewi hám olardıń bir waqttıń ózinde bir neshe jumıs penen shuǵıllanıwına sebep olarda mental arifmetika jaqsı rawajlanǵanlıǵında eken.

Mental arifmetika menen shuǵıllanǵan balalar eki qolda islewi, esaplawları, súwret sızıwları nátiyjesinde balalardıń eki yarımshari da isleydi, nátiyjede bul balalarǵa dóretiwshilik etiwine jaqsı múmkinshilikler jaratadı.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Учебник по ментальной арифметике для детей 4-6 лет 1 ч. 2020 г.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЯЛАЎДА ХАЛЫҚ ОЙЫНЛАРЫНЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

А.Т. Сапаров-НМПИ оқытыўшысы
А.Ы. Утегенова- Нөкис қалалық 15-санлы МШБШ тәрбияшысы

Annotaciya: Bul maqala mektepke shekemgi jastag’i balalardi ta’rbiyalawda xaliq oyinlarinin’ a’hmiyeti haqqinda jazilg’an.

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda xalq o’yinlarinin’ ahamiyati haqida yozilgan.

Аннотация: В данной статье написано о значении народных игр в воспитании детей дошкольного возраста.

Балалар турмысында ойын үлкен әҳмийетке ийе екенлиги хәммемизге мәлим. Ойын балаларды өзине тартып, олардың қуўанышлы ҳәм кеўилли етеди. Тәрбияшының кимниң ким менен ойнағысы келеди? – деген сөзлери балаларда гейде қуўаныш, өкпелеў, мақтаныш сыяқлы қоспалы сезимлерди пайда етеди. Топарда ҳәмме баллар ҳәўес қылатуғын, бирге ойнағысы келетуғын балалар менен бирге, ойнағысы келмейтуғын балаларда, өзлери басқалар менен қарым-қатнас жасай алмайтуғын балаларда, басқалар менен қарым-қатнас жасай алмайтуғын балаларда бар. Мине, усы жағдайлар тәрбияшы кшын, оның тәрбиялық тәсир жасаўы ушын, балалардың арасында әдеп-икрамлық қарым-қатнас қәлиплестириў ушын үлкен машқалаларды пайда етеди.

Балалар күшли, ҳешкимге ғәрезсиз басқаларды өзине күши мененде, ақыл-ойы мененде бағындыра алатуғын тәрбияшыларды унатады. Бирақ булл баркулла әдеп-икрамлық талапларына сәйкес келе бермейди. Бир топардағы балалар оған бағынбайтуғын болса, олар өзине бағынатуғын басқа бир топарды излеп табады. Ондағы балалар буның менен ойнаўға келисим береди, себеби ол жаңа ойлар таба биледи. Ол батыр бала, оның менен ойнаў қызықлы. Бир-бирине дыққат бөлиў, бирин-бири жақсы көриў, бир-бири менен жолдаслық байланыс мине, усылардың биригиўиниң турақлылығына тийкар болады, жәмәәтлик қарым-қатнасықты қәлиплестириў ушын кең мүмкиншиликлер пайда етеди. Жәмәәтлик ҳәрекеттен сырта қалғанларға үлкенлердиң айрықша ғамқорлығы керек. Тәрбияшының ўазийпасы оларды ортақ ойынға, машкалаға тартыўдан ибарат. Булл ушын тәрбияшы ҳәр бир баланың, оның күшли тәреплерин, артықмашлықларын ҳәр тәреплеме баҳалай билиў керек. Тәрбияшының ҳәр баланың жеке қасийетине берген баҳасы оның басқалар менен араласыўын, баскалар менен қарым-қатнасын қыйынластырыўы ямаса жиңиллетиўи мүмкин.

Балалардың қоршаған өмирге белсендилик пенен қатнасыўға болған талабы ойын үстинде қәлиплесип барады. Ойын олардың дүньяны ҳақыйқатлықты танып билиў жолларының бири. Бала ойын үстинде әҳмийетли жәмийетлик ўақыяларды көп жағдайда өзиниң неге уқыплы екенлигин түсинип өзинше бастан кешireди. Балалардың кеўил сезимлери усы ойын процессинде ашық сәўленеди ҳәм қәлиплеседи. Қызықпай, бастан кеширмей, қанаатланыў сезимин пайда етпей турып ойын ойнаў мүмкин емес. Ойын ҳәрекетине қызығыўшылық пәсейсе - ойын бузылады. Ойын дегенимиз ҳеш қашан да мәжбүр етиўге, миннетлиликке

тийкарланбайтуғын ҳәрекет түри. Ойынның басқа ҳәрекет түринен айырмашылығыда усында. Ойын балалар жәмәәтин шөлкемлестириўге, қуўанышлы, сергек кеўил-кейпин қәлиплестириўге жәрдем етеди.

Бала өзин ойын үстинде әдеттегиден жоқары сезинетуғынлығын есапқа алыў керек. Буның күтә үлкен тәрбиялылық әҳмийети бар. Жәмәәтлик ойында шөлкемлестириўши балалар анықланады ҳәм қәлиплеседи. Ойынға қатнасыўышлар белгили бир қағыйдаларға, нормаларға бағыныўды үйренеди.

Балалардың ойыны ҳәр түрли болады. Балалар гүреседи, жип пенен тартысады, жасырынбақ ойнайды, қылышласыўды машқ етеди ҳ.т.б. ойынларды ойнайды. Бул ойынларды ойнағанда балалар өзиниң ойынларын басқа қатансыўшылардың ҳәрекетлери менен байланыстырады, белгили бир тәртипке бойсынады, оларды бузбайды: олай болмаса ойын бузылады. Сюжетли-роллерди ойнаў ойынларында елимизде болып атырған әҳмийетли ўақыялар, баланың әтирапын қоршап атырған ортаның қубылыслары сәўлеленеди.

Халқымыздың қәҳәрманлық дәстанларындағы урыс ойынларын ойнағанда ҳ.т.б. да балалар басқа дүньяға киргендей болады. Бундай да балалардың қыял сүриўге бейимлилиги көринеди, қыял раўажланып жетилисип барады. Тәрбияшы балалардың мазмунлы ойларын шөлкемлестириў арқалы оларды дәстанда тәрийпленген жақсы адамларға, қаҳраманларға еликлеў, қызығыў сезимине тәрбиялайды, балалардың усылардай болғысы келиў тилеген оятады. Балалардың ойынлары жетерли дәрежеде ҳәр түрли. Усы себепли де ойынға педагогикалық басшылық исленбесе-ойын арқалы балалардың әдеп-икрамлылық тийкарлардан раўажланыўына унамлы тәсир жасалмайды. Мысалы, балалар бир ойынларды жыл даўамында үзилислер менен ойнайды, олардың айырымларының мазмунына ҳәр түрли өзгерислер киргизип отырады. Балалар көбирек ҳәм жийи Қырық қыз дәстанындағы урыс ойынын ойнайды. Ул балалар бундай ойынға аңсат бирлеседи: ал қызлар әдетте бундай ойынды ойнамайды. Ойынның мазмуны ҳәр түрли. Ойын үстинде тийкарғы ҳәрекетлер: биринен бири жасырынып қалыўы, ҳүжим жасаў, атыў, қашып кетиў, тутқынға алыў, қоршап алыў, ҳ.т.б. Ойынды раўажландырыў ҳәм оны түрли мазмун менен толықтырыў ушын балалар өзлериндеги анық түсиниклерди кең түрде пайдаланады.

Ойында балалар алдын ала келисип алған белгили бир режелерди қатаң сақлаўы тийис. Мысалы, ким қайсы ўақытта тутқынға алыныўы тийис, ҳ.т.б. Ойын шәртлери сақланбаған жағдайда жәнжел туўып, ойын бузылыўы мүмкин.

Тәрбияшы ойынның барысын бақлап, жәнжелли мәселелерди әдил шешип отырады. Гейде бундай ролди топардың ямаса басқарыўшы сәрдарлары атқарады. Ойын балаларды сондай қызықтырады, ҳәттеки олар ойын тамамланғаннан кейин де, ўақыяларды өзинше ойдан шығарып, жеке-жеке ойнаўды даўам етеди.

Балалардың ойынларында үлкен адамлардың өз-ара қарым қатнаслары көринис берип отырылады: балалар бирин-бири қутқарады, өзиниң топарларының балаларын қорғап алып, команда береди ҳәм бир-бирине бағынады, өзиниң «душпанлары менен» урысады. Балалар ойында өзлерине тәсир жасайтуғын драмалық жағдайларды ойлап табады. Мысалы, «Бизди қоршап алды» «Бизлер қоршаўдан шығамыз» «Достына душпанлар топылды олар үшеў» Досты жалғыз өзи қарсыласып, қашып шықты. Бундай жағдайлар балалардың ҳәр түрли ойынларға қатнасын анықлаўға, олардың ойынға берилиўи, араласыў дәрежесин билип отырыўға, сол арқалы олардың қызығыўын буннан бетер раўажландырыўға, ойынды педагогикалық мақсетли мазмун менен байытып отырыўға жәрдемлеседи. Мысалы, тәрбияшы әскерий ойынлар ўақтында еки лагерге бөлинген балаларға саўашта туўры ататуғынлары көп тәрепти жеңди деп есаплаў ҳаққында усыныс ислейди. Балалар усыдан кейин нышанаға дәл тийгенлерди санап отырыў ушын қайсарлық пенен мергенликке шыныға баслайды.

Барлық рольдеги ойынларда балалар турмыстағы, мийнеттеги, жәмийетлик өмирдеги адамлар арасындағы қарым-қатнаслардағы көринислерди қайталап көрсетип отырады.

Ойында олар көргенлерин сәўлелендиреди, өзлери қатнасқан, өзлериниң турмыс тәжирийбесинде болып өткен жағдайларды ойнайды.

Турмыслық сюжетке ийе ойынлар көп орын ийелейди. Бул ойынларды тийкарынан қыз-балалар ойнайды, қуўыршақ ойыны, қыз ҳәм ана, қонақ ойыны ҳ.т.б. Бул ойынлардың барлығында да шаңарақ турмысы қайталанып көрсетиледи. Көплеген ойынлардың тийкарғы қатнасыўшылары аналар, балалар ҳәм кемпир апалар болады. Турмыслық сюжетке ийе болған ойынлар да бәрҳәма биргелки ҳәрекетлер көп такирарланады: «аналар» тамақ таярлайды, балаларды аўқатландырады, олар менен қонаққа барады, оларды уйықылатады, жазалайды ҳәм қайтып жақсы көретуғынлығын көрсетеди. Көплеген ойынлар үлкенлер менен балалар арасында қәлиплескен қарым-қатнасларды қайталап көрсетеди. Бундай қатнаслар кбинесе бир тәреплеме болып келеди: үлкен адамлар балаларға бақырады. Ойынларда булар менен бир қатарда балаларға, кишкенелерге болған муҳаббатты көрсететуғын көринислерде миннетли түрде көринип турады.

Усы сыяқлы ойынларды бақлаў арқалы тәрбияшы бала тәрбияланып атырған шаңарақтың жағдайы ҳаққында мағлыўматқа ийе болыўға, сөйтип қарым-қатнастың анаў ямаса мынаў мәселеси ҳаққында балалар менен гүрриңлесиў мүмкиншилигин алады. Мысалы қыз бала қуўыршаққа урысып, оны урады. Тәрбияшы оның қуўыршақты неге жазалап атырғанлығын сорайды. Оннан кейин турпайы емес, кишипейил қайырқомлық адамлардың өзиниң балаларын қалай күтетуғынлығы ҳаққында ойланыўын, ядқа түсириўин усыныс етеди. Ойынға байланыс бундай гүриңлер балалардың дыққатын адамлардың қарым-қатнасын таллаўға, оларға туўры баҳа бериўге бағдарлып отырады.

Тәрбияшы ойынды бузбай, керисинше оны қоллап отыратуғындай болыўы керек. Педагогтың ойынға мақсетли қызығыўы, балаларға тыққат бөлиўи ойынның керекли бағдарда раўажланыўына жәрдемлеседи.

Ойынларды шөлкемлестириў ўақтында педагогтың балаларға өз-ара туўры қарым-қантас орнатыўына жәрдемлесиўи, жәнжелли мәселелердиң әдиллик пенен шешилиўине жағдай жасалыныўы, пайда болған мәселелерди туўры шешиўдиң жолларын көрсетип отырыўы үлкен әҳмийетке ийе. Тәрбияшы балалардың ойынларын бақлаў арқалы олардың ҳәр түрли қубылыслар ҳәм адамлардың өз-ара қарым-қатнаслары ҳаққындағы түсиниклери туўралы белгили бир пикирге ериседи. Жоқарыда айтқанымыздай қыз ҳәм ана болып ойнаған балаларға қарап отырып, тәрбияшы олардың шаңарағындағы аўҳалы, өз-ара қарым-қатнасты көз алдына айқын елеслете алады. Тәрбияшы болып ойнаған балалар муғәллимниң жумыс стилин, оқыўшыларға қарым-қатнасығын туўры көрсетеди. Буның өзи тәрбияшының өзиниң ҳәрекетлерине сын көз бенен, оқыўшылардың көзи менен қарап баҳалаўына мүмкиншилик береди.

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В ДОУ

А.Б.Наурызбаева-стажёр кафедры «Дошкольное образование» НГПИ

Аннотация: В статье рассматривается поиск новых путей подготовки будущего воспитателя, обеспечивающих сочетание успешного усвоения наук психолого-педагогического цикла и формирование умений использовать приобретенные знания в профессионально-валеологической деятельности.

Аннотация: Мақолада психологик-педагогик сикл фанларини муваффақиятли ўзлаштириш ва олинган билимларни касбий-валеологик фаолиятида қўллаш кўникмаларини шакллантиришни таъминловчи бўлажак ўқитувчини тайёрлашнинг янги усулларини излаш муҳокама қилинади.

Аннотация: Мақалада психология-педагогикалық цикл пәлерин табыслы өзлестириў ҳәм алынған билимлерди профессионал-валеологиялық искерлигинде қоллаў көнликпелерин қәлиплестириўди тәмийинлеўши болажақ оқытыўшыны таялаўдың жаңа усылларын излеў сөз етиледи.

В условиях современной цивилизации ряд элементов культуры повседневной жизни вступают в противоречие со здоровьем человека. В этой связи возникает потребность

воспитания в личности здорового образа жизни. Мировым сообществом воспитание здорового образа жизни определяется как процесс целенаправленных усилий по созданию условий, способствующих улучшению здоровья и благополучия. Перед современной системой образования поставлена важная задача уменьшить негативное влияние педагогического процесса на здоровье личности, активно воспитывать у нее умение жить в гармонии с собой и окружающей средой. С внедрением новых информационных технологий обучение эта задача не только усложняется, но и становится более острой и актуальной. По мнению многих авторов, педагоги, работающие с детьми дошкольного возраста, должны готовить детей к жизни, воспитывать необходимость заботиться о собственном здоровье и здоровье других людей. В практике профессиональной подготовки в заведениях высшего образования проблеме формирования культуры здоровья, к сожалению, не уделяется достаточного внимания. В последнее время определилось противоречие между растущей потребностью будущих педагогов в информации о здоровьесберегающих технологиях, здоровом образе жизни, культуре здоровья и ограниченными возможностями учебно-воспитательного процесса [1].

Современные исследователи определяют профессиональную подготовку педагогов как иерархическую систему, связанную с развитием личности детей. Валеологическая пропедевтика при этом является подсистемой общей профессиональной подготовки в той ее части, что касается формирования устоев валеологической культуры воспитанников. Специалист дошкольного образования как носитель валеологической культуры должен быть осведомлен в современных проблемах сохранения здоровья и эрудирован в области валеологии, иметь развитую мотивационную сферу здоровья, исповедовать валеолого-гуманистическую модель воспитания, владеть методикой валеологического воспитания.

В современной науке имеются значительные наработки по проблеме подготовки будущих специалистов дошкольного образования к профессионально-валеологической деятельности, однако разные ее аспекты остаются актуальными, ведь анализ состояния современной практики валеологического воспитания детей свидетельствует, что педагог с неразвитым валеологическим сознанием и несформировано может полноценно развивать новое валеологическое мышление детей, влиять на их поведение. Это доказывает необходимость коррекции содержания и методики профессиональной валеологической подготовки специалистов. Подготовка воспитателей осуществляется в разных типах учебных заведений (колледжах, заведениях высшего образования), в частности, в заведении высшего образования будущие педагоги получают достаточно высокий уровень профессионально-валеологической подготовки, но больше теоретического, чем практического плана, что сказывается и в качестве валеологического воспитания детей [2].

Один из главных вопросов, которые должны решить ученые, исследуя процесс подготовки будущего педагога заведения дошкольного образования в высшей школе, связан с определением того показателя, по которому может быть определена эффективность предлагаемой подготовки.

Определяя показатель, по которому можно отследить качество подготовки будущих педагогов к формированию у старших дошкольников культуры здоровья, следует исходить из того, что за время обучения в высшем образовании невозможно усвоить исчерпывающий объем знаний и навыков. Обусловлено это прежде всего тем, что объем знаний, которые должны обеспечивать выполнение педагогом требований своей профессиональной деятельности, постоянно растет, обновляется и принципиально меняется по своему содержанию. Во-вторых, срок обучения в высшей школе, его насыщенность преимущественно теоретической подготовкой почти не оставляют места для обретения практического опыта в педагогической деятельности, без чего невозможно осознанное, а не формальное, механическое формирование совершенных профессионально-педагогических умений и навыков. Итак, как справедливо отмечают ученые, задача состоит в том, чтобы определить необходимый минимум содержания подготовки, который обеспечит профессиональную компетентность.

Понятие профессиональная компетентность достаточно обширно употребляется в теории и практике педагогики. Обычно оно используется, когда речь идет о степени соответствия знаний и умений, которыми овладевает будущий специалист, требования своей профессии. При этом

подразумевают, что чем выше степень этого соответствия, тем выше уровень профессиональной компетентности специалиста. Отсутствие такого соответствия свидетельствует о низкой профессиональной компетентности специалиста или его полной некомпетентности.

К сожалению, значительная часть педагогов не только не имеет четкого представления о том, каким образом можно пропагандировать приобретенные знания и умения по проблеме сохранения здоровья детей, но и не проявляют творческой активности, не занимаются самообразованием по этим вопросам и способны обеспечить успешное формирование профессионально-валеологической компетентности будущих педагогов по формированию у старших дошкольников культуры здоровья без привлечения в образовательный процесс каких-либо дополнительных средств.

Литература

1. Венгер Л.А. Психология. - М., - 2007.

2. Антонов Ю.Е. Здоровый дошкольник: социально-оздоровительная технология XXI века. - М., - 2008.

РАЗВИТИЕ КОЛИЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАЛЫХ ФОЛЬКЛОРНЫХ ЖАНРОВ

Н.Р.Нуруллаева-магистрант 2[a] курса Дошкольного образования

Развитие количественных отношений – это процесс сложный, вызывающий у большинства детей значительные трудности. Часто дети не понимают, зачем нужно считать, измерять, причем не приближенно, а точно. Не осознавая значения совершаемых действий, дошкольники выполняют их механически, что приводит к формальному усвоению знаний. Процесс формирования количественных представлений предполагает также планомерное усвоение и постепенное расширение словаря (один, два...; первый, второй... и др.), а также совершенствование грамматического строя и связной речи в целом.

Одна из основных проблем при формировании количественных отношений у детей дошкольного возраста – развитие понятия числа. При значительной разработанности она до сих пор остается весьма актуальной, что обусловлено рядом причин: 1) потенциальные возрастные возможности современного ребенка дают основание полагать, что данное понятие можно сформировать не в старшем дошкольном возрасте (как это предлагалось в исследовании Г.А. Корнеевой), а на более раннем этапе (у детей пятого года жизни). 2) по мнению Е.В. Родиной, целесообразно “восстановить логику” в отборе содержания и методике формирования понятия числа на разных этапах дошкольного возраста. Так, осуществление перехода к числовому периоду необходимо осуществлять с четырех лет через сравнение предметных групп по признаку количества и определение этого количества словом-числительным. Затем следует формировать понятие числа, основанное на обучении выполнению действий с величинами (дискретными и непрерывными), где число выступает как отношение измеряемого предмета к его условной мерке, что доступно для детей старшего дошкольного возраста [2].

Основным понятием элементарной математики в детском саду является понятие *числа. Натуральные числа* - это числа, возникшие в процессе счета отдельных предметов (1, 2, 3 ... и т. д.) или измерения. Работа по формированию у детей этого понятия ведется на протяжении трех лет (в средней, старшей и подготовительной группах) и далее продолжается в начальных классах школы.

Для наиболее успешного формирования понятия числа у детей дошкольного возраста в дошкольном образовательном учреждении необходимо создать определенные педагогические условия:

- специально организованное обучение детей;
- использование разнообразных дидактических средств (дидактические игры и упражнения, малые фольклорные жанры, моделирование и др.);

• организация разнообразных форм взаимодействия: “педагог – дети”, “дети – педагог”, “дети – дети”;

• специально организованная совместная и самостоятельная деятельность детей в предметно-развивающей среде;

• создание ситуации успеха;

• фиксация успеха, достигнутого ребенком;

• создание положительного фона для проведения обучения, способствующего возникновению познавательного интереса и активности.

Остановимся на основных формах детского фольклора, которые, как показывает наш опыт, являются эффективным дидактическим средством в усвоении основ математики, в развитии речи и в общем развитии детей.

Малые фольклорные жанры могут широко использоваться в работе с дошкольниками как прием, побуждающий к приобретению знаний – при знакомстве с новым материалом (явлением, числом, буквой); как прием, обостряющий наблюдательность, – при закреплении определенного знания (правила); как игровой (занимательный) материал, отвечающий возрастным потребностям детей дошкольного возраста.

На занятиях по математике успешно можно использовать *пословицы и поговорки***.** Пословица – краткое народное изречение с назидательным содержанием; народный афоризм [2, 568]. Поговорка – краткое устойчивое выражение, преимущественно образное, не составляющее, в отличие от пословицы, законченного высказывания и не являющееся афоризмом [2, 530]. Например:

За двумя зайцами погонишься, ни одного не поймаешь.
Семь раз отмерь, один раз отрежь.
Первый блин всегда комом.
Жить в четырех стенах.
Пятое колесо в телеге.

Необходимо помнить, что поговорка, в отличие от пословицы, не имеет нравоучительного, поучающего смысла. В.И. Даль писал: “Поговорка, по народному определению, цветочек, а пословица – ягодка; и это верно”. Поговорка – это всегда меткий, выразительный образ, часть суждения, оборот речи. Поговоркам свойственна метафоричность: “Убил двух зайцев. Семь пятниц на неделе”. Многие поговорки строятся на гиперболе: “Заблудился в трех соснах”.

Таким образом, мы видим, что малые фольклорные жанры являются достаточно эффективным средством развития количественных представлений у детей дошкольного возраста, и использование их в комплексе с другими средствами позволяет активизировать познавательную активность ребенка, вызвать его интерес, привлечь внимание к числу и цифре.

Использованная литература:

1. Михайлова, З.А. Игровые занимательные задания для дошкольников / З.А. Михайлова. – М., 1985.

2. Ожегов, С.И., Швецов, Н.Ю. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Швецов. – М.: Азбуковник, 1999. – 944с.

3. Словарь литературных терминов /Под ред. Л.И. Тимофеев, С.В. Тураев. – М.: Просвещение, 1974.

4. Щербакова, Е.И. Методика обучения математике в детском саду: Учеб. пособие / Е.И. Щербакова. – М.: Издательский центр “Академия”, 2004.

СЫПАТЛЫ ТӘЛИМ - КЕЛЕШЕГИМИЗ ТИЙКАРЫ

Қ.Д.Тлеумбетова – НМПИ, Мектепке шекемги тәлим кафедрасы доценти

Аннотация. Мақалада Қарақалпақстан Республикасында Мектепке шекемги тәлим системасының раўажланыў өзгешелиги ҳәм тәлим сыпатын әмелге асырыў машқалалары ҳаққында жазылған.

Аннотация. Мақолада Қорақалпоқстан Республикаси Мактабгача таълим тизимининг ривожланиш хусусиятлари ва сифатли таълимни амалга ошириш муаммолари ҳақида ёзилган.

Аннотация. В статье описаны особенности развития системы дошкольного образования Республики Каракалпакстан и проблемы внедрения качественного образования.

Мектепке шекемги тәлим – үзликсиз тәлимнин дәслепки басқышы болып, оның тийкарғы мақсети – туўылғаннан баслап 7 жасқа дейинги жас балаларды саламат ҳәм ҳәр тәреплеме раўажланған шахс етип тәрбиялаў, оларда билимниң дәслепки көнликпелерин қәлиплестирип, мектепте сыпатлы билим алыўға таярлаўдан ибарат.

Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.Мирзиёевтиң 2016-жылы 29-декабрьде қабыл етилген 2707-санлы «Мектепке шекемги тәлимди 2017-2021 жыллар аралығында және де жетилистириў ис-илажлары» қарары республикамызда Мектепке шекемги тәлим системасында түпкиликли өзгерислердиң болыўына тийкар болды. Ҳүрметли Президентимиздиң бул қарары республикамызда мектепке шекемги тәлим системасының аянышлы жағдайда қалғанын, бақшалардың материаллық-техникалық базаларының жағдайларының төменлиги, кадрлардың сыпатсызлығы, тәлим системасына тийисли болған норматив ҳүжжетлердиң заманагөй тәлим-тәрбия бериўге толық жуўап бермейтуғынлығы ҳәм ең тийкарғысы мектепке шекемги жастағы балалардың мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине толық қамралмағанлығын айрықша атап өткен еди. Соның менен бирге, мектепке шекемги тәрбия ҳәм билимлендириў системасын тез пәт пенен заман талабына сай жетилистириў, жедел раўажландырыў олардың материаллық-техникалық базасын беккемлеў ҳәм бундай тәрбия мәкемелериниң тармақларын кеңейтиў, оларды терең билим ҳәм кóнликпеге ийе жетик маманлықтағы педагог ҳәм тәрбияшылар менен тәмийинлеў, мектепке шекемги жастағы балаларды мектепке таярлаў бағдарында түпкиликли жаңа дәўир көз-қарасынан қарап, олардың тәлим-тәрбиялық жумысларының жаңа дәўир ҳәм миллий қәдириятларымыздың ең жоқары сыпаттағы қағыйдаларын қамтыйтуғын бағдарламаларын, технологияларын ислеп шығыў ҳәм жумыс процесине енгизиў, сондай-ақ усы ислерди әмелге асырыў ушын бул мектепке шекемги билимлендириў мәкемелериниң санын көбейтиў, жаңа биналар менен тәмийинлеў, барлық шараятларды жаратыў ўазыйпалары қолға алынды. Бул қарар тийкарында 2017-2021 жылларға мөлшерленген жумыс бағдарламасы қабыл етилди ҳәм оның ис-илажлары баслап жиберилди.

Сол жылы шығып сөйлеген мүрәжетнамасында, ҳүрметли президентимиз: «...биз мәмлекетимизди еле де раўажландырыў ҳәм келешегимизди ойлаў ушын, ең биринши гезекте тәлим системасының сыпатын жақсылаўымыз керек, себеби усы күнге дейин билимлендириў ситемасында ушырасып атырған ҳәр қандай машқалаларда үзликсиз тәлим ўәкиллери бир-бирин айыплап келген, мысалы, мектеп - бақшалардағы тәлим ҳәм тәрбияны, себеби мектепке оқыў көнликпелери еле қәлиплеспеген балаларды тәрбиялап атырғанлығы, ал колледж, лицейлер ҳәм жоқары тәлим болса, орта тәлимниң билимсиз оқыўшыларды питкерттирип атырғанлығы айтып, айыпты басқаларадан излеп атырғанлығын айтып өткен еди. Соның менен бирге ҳүрметли президентимиздиң ең бир әҳмийетли сөзлериниң бири: «… биз тәлим сыпатын үзликсиз тәлимниң биринши басқышы- мектепке шекемги тәлимнен баслаўымыз керек, себеби бул жас дәўиринде тәлим ҳәм тәрбияның тийкары қәлиплеседи…» деп айтып өткен еди. Мине, президентимиздиң усы сөзлери ҳәм мектепке шекемги тәлимге болған итибары бизиң республикамызда бул тараўды бүгинги күн талаплары дәрежесинде модернизациялаўда тийкарғы себеп болды.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев тәрепинен усы тараўдағы реформалар избе-из даўам еттирилип, мектепке шекемги тәлим мәкемелери тармағын ҳәзирги заман талаплары ҳәм жәҳән стандартлары тийкарында раўажландырыў, оларды реконструкция ҳәм модернизациялаўға

қаратылып атырған итибары тийкарында келешегимиз ийлериниң ҳеш кимнен кем болмайтуғын ҳәм де уллы әждадларымызға мүнәсип мийрасхор болып ер жетиўлерин тәмийинлеў сыяқлы ийгиликли мақсетлер белгиленген.

Соның менен бир қатарда, Ш.М.Мирзиёевтиң 2019-жылы 8-майда қабыл етилген «Өзбекстан Республикасы мектепке шекемги билимлендириў системасын 2030-жылға дейин раўажландырыў концепциясы» ПҚ-4312 санлы қарарында:

- Мектепке шекемги билимлендириў тараўындағы норматив-ҳуқықый базаны және де жетилистириў;

- Мектепке шекемги жастағы балаларды ҳәр тәреплеме, интеллектуал, әдеп-икрамлы, эстетикалық ҳәм физикалық раўажланыўы ушын шәрт-шараятлар жаратыў;

- Балаларды мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине қамраўын нәтийжели асырыў ҳәм усы тараўдағы мәмлекетлик-шерикшиликтеги бирге ислесиў жумысларын раўажландырыў;

- Мектепке шекемги билимлендириў системасына инновацияларды, алдынғы педагогикалық ҳәм хабар-коммуникациялық технологияларды ен жайдырыў ҳәм бул тараўды раўажландырыў бойынша басқа да әҳмийетли ўазыйпалар белгиленип, бул тараў қәнигелери алдына үлкен ўазыйпаларды жүкледи.

Бүгинги күнге келип Қарақалпақстан республикасында Мектепке шекемги тәлим системасында болып атырған өзгерислерге (2022-жыл жуўмағы бойынша) тоқтап өтетуғын болсақ:

Қарақалпақстан республикасы бойынша жәми 1 606 мектепке шекемги шөлкемлери болып, соннан, 449 мәмлекетлик, 92 мәмлекетлик-жеке шерикшилик тийкарында, 9 жеке-меншик ҳәм 1 056 мәмлекетлик емес шаңарақ бақшаларын қурайды.

Қарақалпақстан бойынша 3-7 жастағы балалар саны 151 791 бала болып, соннан 122 195 бала (80,5 %) мектепке шекемги шөлкемлерине қамрап алынған. Республика бойынша 15 районда мектепке шекемги жастағы балаларды қамрап алыў 70 % қурап, жоқары дәрежеде, ал 2 районда болса төменирек дәрежеде (Бозатаў районында-58,4%, Елликала районында -69,7%) қамтылған.

Республика бойынша жәми 115 969 бала нәўбетте турған болып, соннан 15 166 бала 3-7 жаслы балаларды қурайды.

Қарақалпақстан бойынша жәми 424 мәҳәлле пуқаралар жыйынларынан 411 мектепке шекемги шөлкемлери хызмети жолға қойылған.

Қарақалпақстан бойынша 6 жаслы балалар саны 40 311 баланы қурап, олардан 39 068 бала (96,9%) мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине қамрап алынған.

Өзбекстан Республикаси Министрлер Кеңесиниң 2020-жыл 9- марттағы “Балаларды баслаўыш тәлимге мәжбүрий бир жыллық таярлаў системасын және де раўажландырыў ис-илажлары ҳаққында”ғы 132-санлы қарары тийкарында Қарақалпақстан бойынша Мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң бос ханаларынан, Мектепке шекемги тәлим системасындағы педагогикалық колледжлери базасында ҳәм мектеплердиң бос ханаларында жәми 305 бийпул мәжбүрий мектепке таярлаў топарлары шөлкемлестирилип, оларға 8 365 балалар қамрап алынған.

Мәмлекетлик-жеке шерикшилик шеңберинде шөлкемлестирилген мәмлекетлик емес МШБШлар бойынша:

Бүгинги күнде жәми 1157 мәмлекетлик емес (92 ДХШ, 9 жеке-меншик, 1 056 шаңарақ) мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери хызмет кылып бармақта.

Мектепке шекемги билимлендириўдиң альтернатив формаларын ен жайдырыў илажлары бойынша:

“Ақлвой” проекти шеңберинде Қарақалпақстан Республикасында мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери болмаған ҳәмде қамраў көрсеткишлери пәс болған 5 районда (Елликқала, Төрткул, Кегейли, Шоманай, Беруни) 11 МПЖларында қайта жиҳазланған 5 автобуслар тийкарында 30 мобиль топарлар шөлкемлестирилген. Оларға 480 балалар қамрап

алынған. Сондай-ақ, Қарақалпақстан бойынша қысқа мүддетли жәми 525 топарлар шөлкемлестирилип, оларға 11 184 тәрбияланыўшылар қамрап алынған.

Педагог кадрлар менен тәминленгенлик дәрежеси бойынша:

Қарақалпақстанда жәми 9 619 педагог-хызметкер жумыс ислейди, олардан 3 892 жоқары мағлыўматлы (40,5%), 5 727 орта арнаўлы (59,5 %) кадрлар болып есапланады. Соннан, 449 мәмлекетлик мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде 7 892 педагог-кадрлар хызмет көрсетеди. Булардан 3 529 жоқары мағлыўматлы (44,7 %), 4 363 орта арнаўлы мағлыўматлы (55,2%) педагогларды қурайды.

Мәмлекетлик емес мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде жәми 1 727 педагог-хызметкерлер болып, олардан 363 жоқары мағлыўматлы (21,0 %), 1 364 орта арнаўлы мағлыўматлы (78,9 %) кадрлар есапқа алынған.

Қарақалпақстанда жәми 6 орта арнаўлы оқыў орынлары болып, соннан Қанлыкөл, Төрткул, Хожели, Беруни, Тахиаташ ҳәм Шымбай районы педагогикалық колледжлери хызмет көрсетип келмекте. Бул оқыў орынларында жәми оқыўшылар саны 2 076 оқыўшыны қурайды.

Ҳүрметли Президентимиздиң басламасы менен қолға алынған, мине усындай, мәмлекетлик сиясат дәрежесиндеги саўаплы истиң орынланыўының даўамы сыпатында бизиң педагогикалық институтымызда да Мектепке шекемги билимлендириў тәлим бағдары бойынша қәнигелерди таярлаў жумыслары дәўир талабына сай қолға алынды.

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты Қарақалпақстан республикасы бойынша бирден бир мектепке шекемги билимлендириў қәнигелиги бойынша кадрларды таярлап беретуғын жоқары оқыў орны болып есапланады. Ҳәзирги ўақытта бизиң институтымызда Мектепке шекемги билимлендириў тәлим бағдары бойынша күндизги тәлимде 522 талаба, Өзбекстан ҳәм Малайзия қоспа тәлими бойынша 12 талаба, ал сыртқы бөлимде 1392 талаба билим алмақта. Улыўма ҳәзирги ўақытта жоқары окıў орнында 1926 талаба билим алмақта.

Демек, жоқарыда келтирилген мағлыўматлар Карақалпақсан Республикасы бойынша Мектепке шекемги билимлендириў системасының қурамын ҳәм мазмунын қурайды. Сонлықтан да бул тараўды рауажландырыў ҳәм сыпатлы тәлимди қәлиплестириў ушын ең дәслеп сыпатлы кадрларды таярлаў мақсетке муўапық болады. Буның ушын талабаларға заман талабына сай билимлер берип, оларда тәрбияшы кәсибиниң көнликпелерин қәлиплестириў, мектепке шекемги тәлим ҳәм тәрбия процесине байланыслы норматив дәстүрлер менен қуралландырыў, балаларға ҳәм өз кәсибине мийримин раўажландырыў ҳәм бәсекиге турақлы кадрларды таярлаў - бизиң баслы мақсетимиз болып есапланады. Соның ушын, бизиң педагогикалық процессимизде талабаларға мектепке шекемги жастағы балалардың ден-саўлығын беккемлеў, оларда билимниң дәслепки көнликпелерин пайда етиў ушын раўажландырыўшы орталықты жаратыў, дөгерек-әтирап пенен қарым-қатнасын раўажландырыў, баланың өзлигин аңлаўға, жәмийетимиздиң ҳәр тәреплеме раўажланған шахсы болып жетилисиўине ерисиўи ушын сыпатлы тәлим берип, оларды мектепке таярлаў бизиң тийкарғы уазыйпаларымыз болып есапланады.

Демек, биз болажақ тәрбияшыларға мектепке шекемги билимлендириў системасында педагогикалық процессте тийкарынан тәлим бағдары бойынша берилетуғын билимлер менен бирге МШБШлердеги педагогикалық процесстиң тийкарғы норматив ҳүжжетлери болған “Илк қадам”, “Илм йулида” (вариатив дәстүр) оқыў бағдарламалары, Мектепке шекемги билимлендириў стандарты, СанПин талаплары ҳәм ҳүкиметимиз тәрепинен қабыл етилип атырған қарар ҳәм буйрықлардың мазмуны менен жақыннан таныстырып, оларда заманагөй пикирлейтуғын кәсиплик көнликпелерди қәлиплестирип барыўымыз лазым.

Мектепке шекемги билимлендириў системасында балаларға сыпатлы билим бериўде ең тийкарғы норматив ҳүжжет- бул “Илк қадам” оқыў бағдарламасы болып есапланады. Бул оқыў бағдарламасы 2018-жылы Өзбекстан Республикасы Мектепке шекемги билимлендириў министрлиги ҳәм БМШниң UNICEF шөлкеминиң Өзбекстандағы Халықара балалар жамғармасы қәнигелери менен биргеликте ислеп шығылды. Бул дәстүрдиң өзгешелиги балаларға заманагөй билим бериўде оның альтернативлиги, масласыўшанлығы, балалардың индивидуал өзгешеликлерин есапқа алған ҳалда ҳәр бир баланың зәрүрликлерин есапқа алыў,

олардың қызығыўшылықларын оятыў, креативлигин раўажландырыў, соның менен бирге тәрбияшы -педагогтың ис тәжрийбелеринен келип шығып вариатив дәстүрлерин ислеп шыгыўдан ибарат. Бул дәстүрдиң тийкарғы мақсети – балардың 4 компетенциясы, яғный коммуникативлик, социаллық, жеке ҳәм билиў компетенцияларын 5 раўажландырыўшы тараўлар бойынша раўажландырыў болып есапланады. Балалардың усы 5 тараў бойынша раўажланыў көрсеткишлерин баҳалап барыў ушын ҳәр бир топарда баҳалап, белгилеп барылатуғын “раўажландырыўшы карталар”дың келтирилгенлиги үлкен әҳмийетке ийе. Демек, тәрбияшы балалардың ҳәр бир жас топарларында олардың раўажланыў көрсеткишлерин баҳалап ҳәм белгилеп барады, егерде балаларда артта қалыўшылық жағдайлары болса, тәрбияшының балалар менен қосымша шуғылланыўына имканиятлар жаратылып бериледи. Бул дегени баланың сол жас дәўиринде ийелеўи керек болған билим ҳәм көнликпелерин тәрбияшы баҳалап ҳәм жетилистирип барады. Бул болса ҳәр бир бала менен индивидуал ислесиўге, олардың шахс болып кәлиплесиўине тийкар жаратады.

Жуўмақластырып айтқанымызда, мәмлекетимизде билимлендириў тараўында тәлим сыпатын тәминлеў мәмлекетлик сиясаттан үстин туратуғын ўазыйпалардың бири болып есапланады. Соның менен бирге, ҳүрметли Президентимиз Ш.М.Мирзиеёвтиң айтып өткениндей: ..биз тәлим сыпатын тәлим ҳәм тәрбияның тийкарғы фундаменти – Мектепке шекемги билимлендириў басқышынан баслаўымыз керек....деген сөзлеринен жигерленип, келешегимиз болған мектепке шекемги жастағы балаларға сыпатлы ҳәм тыянақлы билим бериў ушын болажақ тәрбияшыларға сыпатлы билим берип ҳәм дәўир талабына жуўап беретуғын, заманагөй көз-қарасқа ийе кәсиплик көнликпелерди қәлиплестириў - биз педагоглардың алдында турған ийгиликли мақсетлеримиз болып есапланады.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІСІН ДАМЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Қазақстан Республикасы. Алматы қаласы. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. Өнер, мәдениет және спорт институты
Дене шынықтыру және спорт кафедрасының оқытушысы, педагогика ғылымдарының магистрі
Сержанұлы Біржан
Қазақстан Республикасы. Алматы қаласы.Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. Тарих және құқық институты
Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, саясаттану ғылымының магистрі Джанкадыров Сейфолла Сейтайұлы

Аңдатпа: Мақалада студенттерде эмоционалды интеллектіні дамытудың маңыздылығы қарастырылады. Эмоционалды интеллект – адамның өзінің және өзгелердің эмоциясын түсіну және олардың эмоциялық күйіне бейімделу икемділігі. «Эмоциялық интеллект» - өзінің және өзгелердің эмоциясын тани білу, оларды басқара алу; эмоцияны басқару мүмкіншілігі – адамдардың тұлғааралық өзара әрекеттесуіне анағұрлым тиімді бейімделуге көмектеседі.

Кілт сөздер: эмоционалды интеллект, депрессия, эмпатия, эмоциялық күйлер

Резюме. В статье рассматривается важность развития эмоционального интеллекта у студентов. Эмоциональный интеллект-это способность человека понимать свои эмоции и эмоции других и адаптироваться к своему эмоциональному состоянию. «Эмоциональный интеллект» – способность распознавать собственные и чужие эмоции, контролировать их; способность управлять эмоциями-помогает более эффективно адаптироваться к межличностным взаимодействиям людей.

Ключевые слова. Эмоциональный интеллект, депрессия, эмпатия, эмоциональные состояния.

Summary. The article discusses the importance of developing emotional intelligence in students. Emotional intelligence is the ability of a person to understand their emotions and the emotions of others and adapt to their emotional state. "Emotional intelligence" - the ability to recognize one's own and

other people's emotions, control them; the ability to manage emotions - helps to more effectively adapt to interpersonal interactions of people.

Keyword. Emotional intelligence, depression, empathy, emotional states.

Қазіргі өмір талабына сай педагогикалық жоғары оқу орындары білімді ғана емес, әрі тәрбиеші, әрі қоғамшыл, әрі зерттеуші, әрі ұйымдастырушы педагогты даярлау керек екені бәрімізге белгілі. Ал оған бағыт беруші, жол сілтеуші - білікті, шебер, парасатты ұстаздар. Оқу іс-әрекетінің өзіндік құндылығы кәсіби өзін-өзі анықтаудың неғұрлым алыс мақсаттарына бағынады. Адам тек білімнің өзі үшін ғана оқымайды, болашақта неғұрлым мәнді нәрсе үшін оқиды, бұл студенттік жаста неғұрлым көп дәрежеде көрінеді. Педагогтер әр түрлі кезеңдегі жастардың бейімделуі кезінде пайда болатын мәселелерді шешіп және кеңестер беріп қана қоймай, сонымен қатар сол балалардың ішінен дарынды, қиын балаларды анықтап, әрқайсысымен жеке сұхбаттаса отырып, кеңес беруі қажет. Әр жастың санасын білім нәрімен сусындатып, оны әрі қарай тереңдете жалғастырып, қазіргі заманның талабына сай етіп даярлау және тағы басқалары. Аталған барлық бағыттар үшін жалпылық бұл студент тұлғасына, оның даралық ерекшеліктеріне, студенттердің әлеуеттік мүмкіндіктерін, өзіндік дамуын анықтау үшін арнайы әдістер мен тәсілдерді таңдау қажеттілігіне бағдарлану болып табылады. Сонымен, жоғары оқу орнында студенттерді оқыту ерекшеліктерін теориялық

және практикалық әдебиеттерге жасаған талдау негізінде тұлғаны дамытудағы қарым қатынасты жетілдірудің мәні, құрылысы және мазмұнын нақтылауға; тұлғаны дамытудағы қарым-қатынасты жетілдіру моделін құруға, студенттердің тұлғалық дамуын қамтамасыз ету.

Қазақстанның бүгіні мен ертеңі жас ұрпақтың еншісінде. Ал жас ұрпақты жанжақты, терең білімді, интеллектуалдық деңгейі жоғары етіп қалыптастырудың бірден-бір жолы-білім алушыға білімді терең игертудің тиімді әдіс-тәсілдерін іздестіру, шығармашылыққа жетелеу [1].

Д. Гоулман өз зерттеулерінде эмоционалды интеллектіні адам өміріндегі жетістіктер оның жалпы ақыл-ой деңгейімен емес, оның ерекшеліктерімен, өзін-өзі тану және эмоционалды өзін басқару алу қабілеті, өз сезімін білдіре алу, түсіну және оған дұрыс көзқараспен қарау қабілеттерін көрсеткен [2].

Эмоционалды интеллектінің даму деңгейі, адамның өмірлік және кәсіби жетістіктерін анықтайды. Кейінгі кезде жоғарғы оқу орнының бағдарламаларында болашақ мамандардың эмоциялық интеллектісін дамытуға арналған оқу жоспарындағы таңдау курстарын енгізген. Оқу процесінде болашақ педагогтардың психологиялық мәдениетін көтеруге арналған мәселелі – бағдарлық және белсенді әлеуметтік-психологиялық әдіс

арқылы өткізу жақсы нәтиже береді деп санайды. Бұл курстар ішкітұлғалық және тұлғааралық аспектіде эмоциялық интеллектіні дамытуда жағымды әсер береді. Жоғарыда айтылғандардың негізінде педагогикалық білім беру мекемелеріндегі студенттерді кәсіби дайындауда эмоциялық интеллектіні дамыту аса маңызды екенін көруге болады.

О.И. Ефремова бойынша студенттің оқудағы жетістігі кәсіби оқу мақсатының жағымды нәтижесі ретінде көрінеді [3].

Қазіргі өзгермелі, бәсекелестікке бағдарланған қоғам жас ұрпаққа жоғары талап қояды. Осындай жаңашыл үрдістерге толы қоғамда білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – шығармашылық тұрғыда ойлай білетін, алғыр, өзгермелі жағдайларға бейімделуге, өзіндік білім алуға, өзін-өзі бақылауға, өзін-өзі жетілдіруге қабілетті тұлға қалыптастыру. Аталған міндеттерді жүзеге асыруда педагог-психолог мамандар студенттердің эмоциялық сферасын және қарым-қатынас сапасына тікелей ықпал ететін эмоциялық интеллектіні дамытуға психологиялық сүйемелдеу көрсетуі қажет.

Кәсіби іс-әрекет саласын зерттеуші ғалымдар пікірінше белгілі бір мамандықта табыстарға қол жеткізу білім деңгейіне ғана емес, логикалық интеллектіні, әсіресе эмоциялық интеллектіні дамытудың да маңызы зор.

Ғалымдардың анықтауынша, әлеуметтік және жеке тұлғалық сферада табысқа жетудің 80 %-ға жуығын эмоциялық интеллектінің даму деңгейі, тек 20%-ын IQ – интеллект коэффициенті ғана анықтайды екен. Эмоциялық интеллектінің төмен деңгейде дамуы адамның өз

эмоцияларын сезіну және түсінуде қиындықтар тудыратындығын, сонымен қатар өзгелер сезімдерін түсінбеу қарым-қатынасқа да жағымсыз ықпал ететіндігін көрсетті.

Эмоционалды интеллект – адамның өзінің және өзгелердің эмоциясын түсіну және олардың эмоциялық күйіне бейімделу икемділігі.

1990 жылы Питер Салоуей «эмоциялық интеллект» ұғымын алғаш анықтап, «Эмоциялық интеллект» атты мақаласын жарыққа шығарды. Питер Салоуей және оның авторласы Джон Майер эмоциялық интеллектіні «эмоцияда көрінетін тұлға көріністерін қабылдау және түсіну, интеллектуалды үрдістер негізінде эмоцияны басқару» ретінде анықтайды. Аталған ғалымдардың анықтауынша, эмоциялық интеллект төрт бөлімнен тұрады:

1) өзінің және басқа адамның эмоциясын қабылдау немесе сезіну қабілеті;

2) өз эмоциясын ақыл-ойға бағыттау;

3) эмоция көріністерін түсіну қабілеті;

4) эмоцияны басқара білу.

«Эмоциялық интеллект» ұғымына әртүрлі көзқарастар қалыптасқан.

Шетелдік психологияда П. Салоуей, Дж.Мэйер және Д. Карузо бойынша: «эмоционалды интеллект – әлеуметтік интеллектінің компоненті, өз сезімдері мен өзге адамдар сезімін қадағалау, оларды ажырата білу және ол ақпаратты өзінің ой, әрекеттерін басқару үшін қолдану қабілеті, эмоциялық интеллектінің дамуы тұлғаның үйлесімді, тұлғалық дамуына игі ықпалын тигізеді [4]. Нақтырақ айтқанда, эмоционалды интеллект – эмоционалды ақпаратты өңдеу, түсіндіру (интерпретациялау) және қолданумен байланысты

интеллект түрі». Д. Гоулман (ЭИ мәселесін анағұрлым терең зерттеген ғалымдардың бірі): «эмоционалды интеллект – тұлғаға өзін-өзі сезінуге, түрткілендіруге, көңіл-күйін басқаруға, импульстік көріністерді бақылауға, фрустрациядан бекіну, күнделікті өмірде табыстарға қол жеткізуге мүмкіндік беретін факторлар жиынтығы; өз интеллектісін көрсету тәсілі».

Р. Бар-Он: «қоршаған орта талаптары мен әсерлеріне (қысымына) оңтайлы жауап бере алу қабілеттілігі, ортаға оңай бейімделуге ықпал ететін эмоциялық, жеке және әлеуметтік қабілеттер жиынтығы».

Д. Майерс: «эмоциялық интеллектуалды адамдар өзіндік санасының жоғары дәрежеде дамуымен ерекшеленеді. Олар өз эмоциясына дисфункционалды депрессия, мазасыздық, ашу арқылы нұқсан келтірмеуге тырысып, өмір сүреді. Олардың жанашырлық (эмпатия) көрсете білу қабілеті айналадағы адамдардың эмоциясын дұрыс түсініп, олармен үйлесімді қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді – олар достарына, әріптестеріне қалай қолдау көрсету керектігін, дау-жанжалды қалай шешу қажеттігін біледі».

Шетелдік психолог-зерттеушілер пікірінше, «эмоциялық интеллект» – өзінің және өзгелердің эмоциясын тани білу, оларды басқара алу; эмоцияны басқару мүмкіншілігі – адамдардың тұлғааралық өзара әрекеттесуіне анағұрлым тиімді бейімделуге көмектеседі.

Ресейлік психологиялық ғылымда «эмоциялық интеллект» ұғымын алғаш қолданған Г.Г. Гарсковая. Ғалым бұл ұғымды енгізу үшін екі негіздемені келтіреді: «интеллект» ұғымының біртекті, ұқсас болмауы және интеллектуалды операциялардың эмоциямен жасалуы [5].

И.Н. Андрееваның пікірінше, «эмоциялық интеллектіні дамыту – аса өзекті мәселе, себебі эмоцияның бейімделуші табиғаты индивидтің белсенді өмір сүруіне мүмкіндік жасап, тұлғаның белгілі бір ортаға бейімделу қабілетін және оның қоғаммен үйлесімді қатынасын арттырады. Эмоциялық интеллект – эмоционалды ақпаратты талдауға, өңдеуге және қолдануға интеллектуалды қабілеттердің жүйелі көрінуі болып табылады. Эмоция тұлғалық құрылымдармен, тұлғалық идентілікпен тығыз байланысты, адамның негізгі мотивациялық жүйесін бейнелейді. Сондықтан, эмоциялық интеллекті дамыту тұлғаның үйлесімді, тұлғалық дамуына зор ықпалын тигізеді» [6].

Ғылыми психологиялық тұжырымдамаларда эмоциялық интеллект эмоциялық күйлерді түсінуге және оларды басқаруға интеллектуалды қабілеттілік ретінде түсіндіріледі.

Абстрактылы, логикалық интеллектімен салыстырғанда эмоциялық интеллект адамның ішкі жан дүниесін, оның тұлға мінез-құлқымен және сыртқы ортамен өзара әрекеттесуін бейнелейді.

Шетелдік ғалымдар эмоциялық интеллектінің дамуының жас ерекшеліктерін анықтап, оның өмірлік тәжірибені меңгеру деңгейіне байланысты жоғарылайтындығын, әсіресе жоғары сынып жасында және кемелдену жасында артатындығын дәлелдеген [7].

В. Юркевич зерттеулерінде дарынды балалардың 95 %-да эмоциялық интеллект қызметінде қиындықтар көрсетіледі. Дарынды балаларда болатын бұл қиындықтар эмоциялық интеллектінің жеткілікті дамымауымен түсіндіріледі [8].

Ғалым-зерттеушілердің анықтауынша, эмоциялық интеллектінің төрт атрибуты бар:

Өзіндік сана. Тұлға өз эмоциясын және өз ойлары мен мінез-құлқын, өзінің күшті және әлсіз тұстарын ұғына біледі, өзіне-өзі сенеді.

Өзін-өзі басқару. Тұлға өзінің импульсивті сезімдері мен мінез-құлқын бақылай алады, эмоцияны позитивті бағытта басқарып, бастамашылдық көрсете біледі, өз міндеттерін орындайды және өзгермелі жағдайларға оңай бейімделеді.

Қоғамдық сана. Адам өзгелердің эмоциясын, қажеттіліктері мен қызығуларын түсінеді, эмоциялық сигналдарды аңғара біледі, әлеуметтік қатынастарда өзін қолайлы сезінеді.

Қатынастарды басқару. Басқалармен жақсы, үйлесімді қатынастарды дамыту әрі сақтау, оларды шабыттандырып, қолдау көрсету, жанжалды басқара білу [9].

Көптеген зерттеуші ғалымдар Л.И. Божович, Т.В. Драгунова, В.А. Крутецкий және т.б. жоғары сынып жасында психологиялық жаңа құрылым – өзіндік сана болып табылады деп есептейді.

Жоғарыда көрсетілгендей, өзіндік сана эмоциялық интеллект құрылымында маңызды орын алады. Эмоциялық интеллектінің дамуы тұлғаның эмоциялық өзіндік сана, өзін-өзі бағалау, өзіне сенімділік, қарым-қатынастың эмпатиялық дағдылары, ақ жарқындылық, оптимизм, өзін-өзі жүзеге асыруға бейімділік, жанжалдарды болдырмау тәрізді жеке-дара ерекшеліктерден тұрады. Эмоциялық өрісі жақсы дамыған студенттер ұжымда үйлесімді қарым-қатынаста бола алады, көп жағдайда көшбасшы статусын иеленеді, жаңа жағдайларға оңай бейімделеді, ұжымда әлеуметтік-психологиялық климаттың орнауына мүмкіндік жасайды.

Студенттерде осындай эмоциялық білімді белгілі бір дамытушы жағдайды ұйымдастыру арқылы қалыптастыруға болады. Солардың бірі психологиялық тренинг болып табылады. «Психологиялық тренинг» кең мағынада өзін-өзі тану және өзін-өзі басқару дағдыларын, тұлғааралық өзара әрекеттесу, коммуникативті ептіліктерді дамытуға бағытталған психотерапиялық, психокоррекциялық және үйретуші әдістер жиынтығы [10].

Психологиялық тренинг мақсаты – студенттердің жеке басын дамытудың келесі міндеттерін шеше алады: мінез-құлықты өзгерту және түзету мақсатында өзіндік сананы дамыту; психологиялық мәселелерді анықтауға және оларды шешуге көмек көрсету; қарым-қатынас негіздерін зерттеу; өзінің және өзгенің эмоцияларын тану және ұғынуды үйрету; өзін-өзі, өз сезімдерін, күйін, ішкі дауысын басқаруды үйрету.

Психологиялық тренингтің негізгі механизмдері келесідей: сезіну, адалдық, кері байланыс, эмпатия, инсайт, корректив ті эмоциялық тәжірибе, мінез-құлықтың жаңа тәсілдерін игеру, байқау үрдісінде үйрену, альтруизм, өзгені және өзін қабылдау, мәселені түсіну. Бұл аталғандар тренингке қатысушыларға конструктивті тұлғалық өзгерістерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Студенттерде эмоционалды интеллектіні дамыту динамикалық үрдіс болып табылады әрі ол рефлексивті бейнелеу негізінде адамды эмоциялық сезіну дұрыстығын қамтамасыз етуші құралдар жүйесін жүзеге асыруды көздейді. Егер тренер нұсқау беру кезінде аталған шарттарды сақтау қажеттілігін ескертсе және тренердің тренингке қатысушылармен қарым- қатынасы осы шарттар негізінде құрылса студенттердің эмоциялық күйлерінен оң өзгерістер динамикасын байқауға болады.

Тренингте қойылған міндеттерді жүзеге асыруда маңызды рөл атқаратын принциптердің бірі – өз атынан пікір айту, яғни «Мен-айтылым». Тренингке қатысушылардың басты назары өзін-өзі тану, өзін-өзі талдау және рефлексия үрдістеріне аударылуы тиіс.

Топтың өзге мүшесінің мінез-құлқын бағалау – өзінде туындаған сезімдер мен әсерленулерді айту арқылы жүзеге асырылуы қажет. Өз көзқарасын білдіру, сезімін ашық айту тренингте оқытып, үйретудің негізгі элементі болып табылады. Тренингтік сабақтың маңыздысы

– психологиялық сигналдарды зерттеу, ұғыну және сезіну шарттарын жасау: вербалды сигналдар – айту мағынасы, айтылатын сөздерді іріктеу, сөйлеу дұрыстығы және оның бағытталу түрлері: паралингвистикалық – сөздерді айту және дыбыстау ерекшеліктері, дауыс, интонация, қарқыны, ырғақ, сөйлеу қатттылығы т.б.; вербалды емес – кеңістікті орналасу күйі, ым-ишаралар, көзбен байланысу, жанасу, иістер, сыртқы келбет т.б.

Тренингті жүргізу барысында уақыттың басым бөлігі қатысушылардың арнайы әзірленген жаттығулар мен техникаларды орындауына және алынған тәжірибені талдауға бөлінеді. Тренингте негізгі техникалар – пікірталас, рөлдік ойын, психогимнастикалық жаттығулар, ми штурмы, оқиғаларды талдау, видеосюжеттерді талдау, қатысушылар тәжірибесінен проблемалық жағдаяттарды модельдеу, «осында және қазір» принципі бойынша ағымдағы тәжірибені талдау болып табылады.

Атқарылатын жұмыстар төрт бағытта құрылады: өзін-өзі түсінуді, өзін-өзі басқаруды, ықпал ету дағдылары мен эмпатияны дамыту.

«Өзін-өзі түсіну» және «өзін-өзі басқару» бағыттары бойынша тренингке қатысушылар өз эмоциялары мен сезімдерін дұрыс түсінуді үйренеді, эмоцияларды басқару дағдыларын дамытуға мүмкіндік беретін мінез-құлық мотивтерін ұғынады.

Жанашырлыққа қабілеттілік - арнайы жаттығулар көмегімен қалыптастырылады, қатысушыларда жаттығуларды орындау барысында өзінің және өзгелердің эмоцияларын, қажеттіліктері мен мотивтерін байқау және түсіну қабілеттері дамиды. Ықпал ету дағдылары дәлелдеу және сендіру техникаларынан тұратын жаттығулармен дамиды.

Қорытындылай келгенде, эмоциялық интеллектіні дамытуға бағытталған психологиялық тренингке қатысу – студенттердің тиімді, сапалы тұлғааралық қатынастарына, кикілжіннің болмауына, студенттер арасында өзара түсіністіктің орнап, үйлесімді қарым-қатынастың орнауына айрықша ықпалын тигізеді. Болашақ педагогтың эмоциялық интеллектісі – психикалық сапалары жеке қатынас пен эмоциялық бояу, сонымен қатар, ойлау мен эмоция арқылы ғана жүзеге асырылады.

Қорыта келе, өмірде табыстарға қол жеткізуде эмоциялық интеллектінің маңызы зор, себебі ол адамға өзгермелі ортаға, қоғамға бейімделуге, адамдарды түсінуге, айналадағылармен тиімді өзара әрекеттесуге мол мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Кузовкин В.В., Баранникова С.А. Концептуализация понятия «эмоциональный интеллект» в психологической науке // Психология и школа. № 2. – / 2014

2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2008. – 478с.

3. Андреева И.Н. Развитие эмоциональной компетенции педагога // Психология образования сегодня: теория и практика: Материалы Международной научно-практической конференции / Под ред. С.И. Коптевой, А.П. Лобанова, Н.В. Дроздовой. – Мн., 2003. – С. 166-168

4. Орме Г. Эмоциональное мышление как инструмент достижения успеха. М.: КСП., 2003. С.37

5. Юркевич В. Проблемы эмоционального интеллекта // Вестник практического психолога образования. 2005. № 3 (4). С. 4-10

6. Молдахметова Г.М., Тойымбетова Д.С. Эмоциялық интеллект феномені және оның тұлға аралық өзара әрекеттесудегі маңызы // Қызықты психология № 1 – 2015

7. Карвасарский Б.Д. Психотерапевтическая энциклопедия. СПб.: Питер Ком, 1999. –752 с.

8. Тұрғынбаева Б.А. Мұғалімдердің шығармашылық әлеуетін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту. – Алматы, 2005.

9. Жаксыбаева А.Ж. Болашақ педагог-психологтардың кәсіби және тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру // Молодой ученый. – 2014. – №1, 2. – С. 55-57.

10. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. – М.: АСТ, 2009. – 480 с.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙИНГИ БАЛАНЫҢ СЕНСОРЛЫК ҚАБИЛЕТИН ДАМЫТУ

Қазақстан Республикасы. Алматы қаласы.Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық университеті.
Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығының 4 курс студенттері
Айтөре Зейнегүл, Маликова Аружан, Көсембек Еңлік

Түйіндеме. Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі баланың сенсорлық қабілетін дамытудың маңыздылығы сөз етіледі. Ойын – баланың негізгі іс – әрекеті. Сенсорикалық ойындар арқылы ,бала өзіне қажет білік дағдыларды меңгереді.Сенсорика терминіне түсінік беріліп, тиімділігі қарастырылады. Дидактикалық ойындар атап көрсетіледі.

Кілт сөздер. Сенсорика. Сенсорлық мәдениет. Дидактикалық ойын. Сенсорлық даму. Сенсорлық тәрбие.

Резюме. В данной статье рассматривается о важности развития сенсорных способностей дошкольника. Игра-основная деятельность ребенка. С помощью сенсорных игр ребенок овладевает необходимыми ему навыками.Дается объяснение термину Сенсорика и рассматривается эффективность. Подчеркиваются дидактические игры.

Ключевые слова. Сенсорика. Сенсорная культура. Дидактическая игра. Сенсорное развитие. Сенсорное воспитание.

Summary. This article discusses the importance of developing the sensory abilities of a preschooler. Play is the main activity of the child. With the help of sensory games, the child masters the skills he needs. An explanation of the term Sensory is given and efficiency is considered. Didactic games are emphasized.

Keyword. Sensory. sensory culture. Didactic game. sensory development. Sensory education.

Қазіргі таңда адамзат қоғамына ғылыми жаңалықтар мен инновациялық технологиялар қаншалықты маңызды болса, мектеп жасына дейінгі баланы тәрбиелеу мен оқыту саласында заман талабына сай, уақыт сұранысын қанағаттандыратын жаңа бағдарламалармен, технологиялармен қамтамасыз ету де соншалықты орын алады.

Балалардың ең алғашқы даму кезеңі, білім мен тәрбие берудің алғашқы сатысы балабақшадан басталады. Қоршаған ортаға бейімі, еңбекке араласуы, білім алу, адамдармен қарым – қатынасы, ойлау, қиялдау қабілеттері сөздік қорларының дамуы мектепке дейінгі кезеңде қалыптасады. Осыған орай мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту мен тәрбиелеуде олардың таным қабілеттерін дамыту ерекше орын алары сөзсіз.

Балалық шақ – баланың сенсорлық дамуының қарқынды кезеңі болып табылады. Бұл кезде баланың заттар мен құбылыстардың сыртқы қасиеттері мен байланыстарын, кеңістік пен уақытты бағдарлауы жетіледі. Заттармен іс-әрекетте бала оның түсін, түрін, қасиеттерін біле бастайды.

Баланың сенсорлық дамуы – бұл заттардың сыртқы қасиеттері туралы ойларының қалыптасуы және оны қабылдай білуі: олардың пішіні, түсі, көлемі, кеңістіктегі орналасуы, сонымен қатар иісі, дәмі т.б. мектепке дейінгі жаста сенсорлық дамудың мәнін бағалау қиын. Дәл осы жаста сезім мүшелерінің әрекетін жетілдіру, қоршаған орта туралы білімін жинақтауға қолайлы кез. Мектепке дейінгі педагогика саласындағы атақты шетелдік ғалымдар Ф.Фребель, М.Монтессори, О.Декроли және т.б. толыққанды сенсорлық дамуды қамтамасыз етуге бағытталған сенсорлық тәрбие мектепке дейінгі тәрбиелеудің негізгі жағы болып саналатынын айтқан [1].

Сенсорлық даму, бір жағынан баланың жалпы ақыл-ойының дамуының іргетасын құрайды, бір жағынан өзіндік мәні бар, өйткені толыққанды қабылдау баланы балабақшада, мектепте оқыту үшін қажет. Қоршаған орта құбылыстары мен заттарын қабылдаудан тану басталады. Танудың басқа түрлері – есте сақтау, ойлау, елестету – қабылдау негізінде құралады. Сондықтан қалыпты ақыл-ойдың дамуы толыққанды қабылдауға сүйенусіз мүмкін емес.

Балабақшада бала сурет салуға, жабыстыруға, құрастыруға үйренеді, табиғат құбылыстарымен танысады, математика мен жазу негіздерін меңгере бастайды. Баланың

мектепте оқуға дайындығы оның сенсорлық дамуына байланысты болады. Нәтижесінде әріптерді жазуда, суретті салуда қисықтық, еңбек сабағында жасаған заттарында дәлдік жоқ болады. Кейде бала ден шынықтыру сабағындағы қимылдарды қайталай алмайтын жағдай болады. Бірақ мәселе тек мұнда емес. Музыкант, суретші, құрастырушының табысын қамтамасыз ететін ерекшеліктерінің қатарында сенсорлық қабілеттер маңызды орын алады. Сенсорлық қабілеттің бастауында ерте жаста жежетін сенсорлық дамудың жалпы деңгейі жатыр. Сенсорлық тәрбиелеудің басты бағыты -баланы сенсорлық мәдениетпен азықтандырудан тұрады.

«Сенсорлық мәдениет» ұғымы мектепке дейінгі педагогикаға М.Монтессоридің жұмыстарының арқасында енді. Бірақ, ол мұндай мәдениетке қол жеткізу үшін баланың сезім мүшелерін заттардың түсін, көлемін, пішінін ажыра білуге жаттықтырып отыру жеткілікті деп санаған. Мұндай көзқарас қате еді. Баланың сенсорлық мәдениеті – адамзат жасаған сенсорлық мәдениетті меңгеру нәтижесі. (заттардың түсі, пішіні туралы жалпыға ортақ қабылдаулар) [2].

Сенсорика – бұл заттардың сыртқы қасиеттері туралы ойларды қалыптастырады: олардың пішіні, түсі, көлемі, кеңістіктегі орналасуы, сонымен қатар иісі, дәмі т.б. Мектепке дейінгі жаста сенсорлық дамудың мәнін бағалау қиын. Дәл осы жаста сезім мүшелерінің әрекетін жетілдіру, қоршаған орта туралы білімін жинақтауға қолайлы кез. Сенсорлық даму, бір жағынан баланың жалпы ақыл-ойының дамуының іргетасын құрайды, бір жағынан өзіндік мәні бар, өйткені толыққанды қабылдау баланы балабақшада, мектепте оқыту үшін қажет. Қоршаған орта құбылыстары мен заттарын қабылдаудан тану басталады. Танудың басқа түрлері – есте сақтау, ойлау, елестету – қабылдау негізінде құралады. Сондықтан қалыпты ақыл-ойдың дамуы толыққанды қабылдауға сүйенусіз мүмкін емес. Мектепке дейінгі педагогика саласындағы атақты шетелдік ғалым О.Декроли толыққанды сенсорлық дамуды қамтамасыз етуге бағытталған сенсорлық тәрбие мектепке дейінгі тәрбиелеудің негізгі жағы болып саналатынын айтқан. Баланың саусақтарының қимылы немесе ұсақ мотериканың жақсы жетіліп дамуы, ол мидың және тілдің жетілуімен тікелей байланысты [3].

Әлем бала өміріне біртіндеп кіреді. Бала ең алдымен оны үйде, балабақшада не қоршап тұрғанын ұғынады. Біртіндеп өмірден алған тәжірибесі көбейеді. Мектеп жасына дейінгі балалар өзінің айналасындағы қоршаған ортамен танысуға өте құштар. Бұл баланың бірнеше сұрақтар қоюына әкеліп соғады. Яғни, балаға әлем аздап ғана сырын ашса, онда баланың білуге деген құштарлығы арта түседі. Ойын – баланың бірінші әрекеті, сондықтан да оның мән – мағынасы ерекше. Ұлы ойшыл Абай Құнанбаев: «Ойын ойнап, ән салмай, өсер бала бола ма?», — деп айтқандай, баланың өмірінде ойын ерекше орын алады [4]. Мектеп жасына дейінгі балалардың зейіні тұрақсыз болады. Оларды біркелкі жұмыс тез жалықтырады. Сондықтан олардың зейінін үнемі қажетті бағытқа аудару үшін ойын түрінде жүргізу қажет. Өйткені ұйымдастырылған оқу іс — әрекетінде алған білімді ойынмен тиянақтау білімнің беріктігіне негіз қалайды.

Ойын барысында баланың жеке басының қасиеттері қалыптасады. Баланың қуанышы мен реніші ойында айқын көрінеді. Ойын кезіндегі баланың психологиялық ерекшелігі мынада: олар ойланады, эмоциялық әсері ұшқындалады, белсенділігі артады, ерік қасиеті, қиял елестері дамиды, мұның бәрі баланың шығармашылық қабілеті мен дарынын ұштайды. Мектеп жасына дейінгі балалар көргендерін, байқағандарын, айналасынан естігендерін ойын кезінде қолданатынын байқауға болады.

Ойын арқылы оқытудың арқасында дидактикалық ойын пайда болды. Берілген ойындарды қолдану іс-әрекеттің әсерлігін арттырып, балалардың логикалық ойлауын, математикалық қабілеттерін дамытады. Бұл ойындарды тәрбиешінің шығармашылықпен түрлендіре отырып, балалардың психофизиологиялық ерекшеліктерін ескеріп, жаңа тақырыпты өткенде, өтілген материалды қайталағанда, білімді тиянақтау кезінде іс — әрекеттің мазмұнына сай пайдалануға болады. Сондықтан, бұндай ойындар ойнау балалардың ойлау, қабылдау, еліктеу қабілеті және заттардың түрін, түсін, көлемін ажырата білуін дамыта түсу үшін өте қажет.

Балабақшада балалармен өткізілетін математиканың алғашқы ұғымдарын қалыптастыру іс-әрекетінде ойынның мынадай түрлерін пайдалануға болады [5]:

• Дидактикалық ойындар – логикалық ойлауын, математикалық қабілеттерін дамыту.

• Санға байланысты — санамақ, жаңылтпаштар, жұмбақтар – балалардың сандарды танып білуін, тілдерін жаттықтыру, есте сақтауын, ойлау қабілеттерін дамыту.

• Математикалық сергіту сәттері – кеңістікті бағдарлау, қимыл қозғалысты дамыту

Құралда дидактикалық ойындар мазмұны, ойынды ұйымдастырудың әдіс – тәсілдері көрсетілген. Олар балалардың зейінін, есте сақтауын, байқағыштығын, көзбен мөлшерлеуін, тапқырлығын дамытуға, математикалық білімдерін, икемділіктері мен дағдыларын, заттарды түсі, өлшемі, пішіні бойынша топтастыруға, салыстыруға, ажыратуға, кеңістік пен уақытты бағдарлауға үйрету. Балалардың логикалық ойлау, қабылдау, есте сақтау қабілеттерін, зейінін, қолдың ұсақ моторикасын дамытуға арналған. Жоғарыда айтылған мақсаттарды шешуде нәтижесі ұтымды болу үшін балалардың қарапайым математикалық түсініктерін қалыптастыруда дидактикалық ойындардың жинағын ұсынамыз.

Ойынмен таныстыру жұмысын үш кезеңге бөлеміз:

1. Балаларға ең алдымен орындайтын жаттығуларды көрсетіп, содан — соң оның орындау тәсілін мұқият түсіндіріп көрсетуіміз қажет.

2. Ұсынған жаттығуды баламен бірге орындаймыз, қимыл іс әрекетті сөзбен түсіндіріп отырамыз.

3. Балаға өз бетімен жұмыс жасауға ұсыныс жасаймыз.

Дидактикалық ойындар.

«Үйдің есігін жабайық»

Ойынның мақсаты: заттарды өлшемі бойынша салыстыруға, жуан және жіңішке заттарды ажыратуға жаттықтыру. Ойлау қабілетін дамыту.

Ойынның құрал — жабдықтары: үйдің, есіктің суреттері.

Ойынның мазмұны: қағаздан қиылған, есігі жоқ үйдің суретін балаларға тарату. Жуан және жіңішке есіктерді үйдің өлшеміне сай келтіріп салуды ұсыну.

«Вагондарға дөңгелек таңдау»

Ойынның мақсаты: геометриялық пішіндерді ажыратуға, қасиеттерін білуге жаттықтыру, ойлау қабілетін дамыту.

Ойынның құрал — жабдықтары: қағазға салынған вагондар, әртүрлі геометриялық пішіндер.

Ойынның мазмұны: Балалар вагондарға лайық дөңгелектерді әртүрлі пішіндердің ішінен табады.

«Үй құрылысының ретін көрсет»

Мақсаты: түстерді ажыратуға жаттықтыру; ойлау қабілеттерін, қабылдау, ес, зейін процесстерін дамыту.

Құрал — жабдықтары: баланың саны бойынша әртүрлі түсті жолақтар, пішіндер, үй суретінің үлгісі.

Мазмұны: Балаларға үйдің суретінің үлгісін көрсету. Балаларға әртүрлі жолақшаларды, пішіндерді таратып беру. Үлгіге қарап осы пішіндерден үйді құрастыруды ұсыну.

«Бет орамалға лайық жамауларды табу»

Мақсаты: геометриялық пішіндерді ажыратуға, салыстыруға жаттықтыру; логикалық ойлау қабілеттерін дамыту.

Құрал — жабдықтары: бала саны бойынша қағаздан жасалған бет орамалдардың үлгісі, әртүрлі пішіндер.

Мазмұны: Балаларға бет орамалдардың үлгісін таратып беру. Алдарындағы пішіндердің ішінен әр орамалға лайық жамауды табуды ұсыну.

«Жұбын тап»

Мақсаты: геометриялық пішіндерді ажыратуға, салыстыруға жаттықтыру; білімдерін бекіту, ойлау қабілеттерін дамыту.

Құрал — жабдықтары: әртүрлі ретте орналасқан геометриялық пішіндердің суреттері.

Мазмұны: Балаларға геометриялық пішіндер орналасқан суреттерді тарату. Үлгі ретінде бір суретті көрсетіп, дәл осындай суреттін жұбын табуды ұсыну. Суреттердің дұрыстығын тексеру үшін оларды салыстыру.

«Әдемі кілемшелер»

Ойынның мақсаты: бөліктерден кілемше жасауға үйрету; қабылдау, ес, зейін процесстерін дамыту; ұйымшылдыққа тәрбиелеу.

Ойынның құрал — жабдықтары: қағаздан жасалған кілемшелер, геометриялық пішіндер.

Ойынның мазмұны: Балалар геометриялық пішіндерді берілген кілемшелердің үстіне қойып, құрақ құрайды.

«Өз үйіңді тап»

Ойынның мақсаты: түстерді ажыратуға жаттықтыру; қабылдауын дамыту; ойынның ережесін сақтауға үйрету.

Ойынның құрал — жабдықтары: түрлі — түсті дөңгелектер.

Ойынның мазмұны: Балаларға түрлі — тісті дөңгелектер тарату, түсін атау. Үйлерін көрсету. Белгі бойынша балалар дөңгелектерінің түсі бойынша үлкен шеңберлерге тұра қалады.

«Мынау қай пішін?»

Мақсаты: Геометриялық пішінді сипалап анықтау арқылы айта білу.

Көрнекілік: Картоннан жасалған геометриялық пішіндер 5 – түрі.

Барысы: Бала топқа қарап тұрып, қолын артқа ұстайды. Тәрбиеші оның қолына геометриялық пішінді ұстатады. Бала оны сипап байқап, балаларға көрсетпей атын атайды.

«Бос торларды сәйкес пішіндермен толтыр»

Мақсаты: Геометриялық пішіндерді танып, атай білуге үйрету. Бос торларды сәйкес пішіндермен толтырту.

Көрнекілік: Әр балаға жеткілікті таратпа суреттер.

Барысы: Балаларға суреттер таратылып беріледі. Суреттердегі бос торларды сәйкес пішіндермен толтыр.

Сонымен қатар,балалардың ұсақ моторикасын дамыту мақсатымен күнделікті саусаққа арналған ойындарын ойнап тұрған жөн. Бұл жөнінде ең алғаш Қытайда IX – X ғасырларда анықтап, қолөнерді дамытуға, оның адамға пайдасы жайында кеңінен таратылды, саусақпен істейтін жұмыстарға көп көңіл бөлген. .

Жеке және топпен жұмыс жүргізгенде балаларға:

1.Бұдыр – бұдыр доппен жұмыс жасаймыз.

(оны екі алақанның ортасына салып айналдырамыз)..

2.Балаларды өз бетімен саусақтарына массаж жасауға дағдыландырдым.

Балалар сабаққа қызығушылықпен қатысады,қимыл іс — әрекеттерін қадағалап, берген нұсқауларды мұқият орындауға тырысады.

Ата – аналар мен педагогтің ұсақ моторикаға дұрыс көңіл бөлгені жөн: ойындар, жаттығулар, түрлі тапсырмалар беруі керек. Ұсақ мотрикаңы жетілдіруде және қол бұлшық еттерінің дұрыс дамуықарапайым жаттығулар арқылы,баланы естуге және де, көргенін,естігенін жадында сақтап қалуға пайдасы орасан зор.

Ұсақ және жалпы мотрикаңы дамыта отырып, біз баланы мұқияттылыққа тәрбиелейміз. Ең алдымен қарапайым жаттығулардан бастаймыз:

«Тіке үстелден бастап, есікке дейін жүр»;

«Орындықты айналып шық»;

«Жердегі іздерді басып жүр» және т.б.

Баланың тапсырманы бұлжытпай орындағанын қадағалап,дұрыс нұсқау берген маңызды.

Мысалы:

-Бөлме ішін айналып шық,ал мен алақан соғып тұрамын. (бала ритм бойынша қимылдау қажет)

-Менің тапсырмамды орында:

Қолыңды алға, жоғары, төмен.

Оң қолыңды — оңға,сол қолыңды — солға.

Оң қолыңды — белге,сол қолыңды — басыңа.

Оң аяқты — алға, сол аяқты — қасына.

Бала өзінің қимыл әрекеттерін бақылап отырады.Берілген тапсырмаларды жәй жаттығулардан бастаймыз, сосын оны біртіндеп күрделене түсеміз.

Мысалы:

«Тасты аттап өтеміз»; «Таспен жүреміз».

Күрделі жаттығулар:

Саусаққа арналған жаттығулар : «Сәлем саусақ қал қалай!»; «Қайық»; «Гүл»…

Қолға арналған жаттығулар: «Жайқалады талдар».

Елес бейне бойынша: «Аю», «Бақа», «Қоңыз», «Жануарлар»…

Балалар көз алдына жануарларды елестетіп,олардың қимыл іс — әрекеттерін салады. Содан — соң біздер, өмірден алған бейнелерді көрсетеміз.

Мысалы:

Доппен ойын: «Жерге лақтыр да, ұстап ал»;

Кубикпен ойнайтын ойын: «Орындық», «Үстел», «Жол»…

Жіппен ойнайтын ойындар: «Жыланды бейнеле», «Баспалдақпен жүреміз»…

Таяқшамен ойнайтын ойын: «Үй», «Тал», «Қайық», «Көзәйнек», «Көбелек» «Шана» (бұл ойынды үстел басында сірінкімен ойнауға болады, алдын-ала күкіртін алып тастау қажет)

Содан соң ұсақ моторикаға арналған ойындарды қосып, баланың қызығушылығын одан әрі көтеру керек. Бала саусақтарымен ойнап әр түрлі бейнелерді көрсетуге тырысып, қызықтап, ойынға деген құштарлығы үдейе түседі.

Мысалы:

«Түлкі»,«Піл»,«Мысық»,«Тышқан»,«Әтеш»,

«Көзәйнек» — оң және сол қолдың үлкен саусағына барлық саусақтарды қосып, дөңгелек жасаймыз да, көзімізге тақап, дөңгелектен қараймыз.

Саусақпен жұмыс жүргізгенде балаларға көмек көрсетіп отыру қажет, себебі саусақтары икемсіз болады. Жұмыс барысында балаларды мадақтап отырған жөн.

Ұсақ мотириканы дамыту барысында біз осы нәтижеге жетеміз:

1.Сөйлеу тілі жетіледі.

2.Қимыл қозғалыс қабілеті артады.

3.Икемділігі арта түседі.

4.Логикалық ойлау қабілеті дамыйды.

5.Танымдылық деңгейі артады.

Қорыта келе, ойындар арқылы, біздер баламен қарым- қатынасты нығайтып, баланың өз-өзіне деген көз қарасын өзгертіп, ойынға, оқуға деген ынтасын көтереміз. Бала ыммен, ишаратпен сабақтан алған әсерін, көргенін, естігенін айтып беруге тырысады. Осының бәрі де, баламен әр түрлі ойын ойнап, моторикасын дамытқанның нәтижесі, – деп ойлаймыз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1.Венгер Л.А., Мухина В.С. Сенсорное воспитание дошкольников // Дошкольное воспитание, 2004 , № 13. – С.424

2.Дидактические игры и упражнения по сенсорному воспитанию дошкольников / Под ред. Л. А. Венгера. — М.: Просвещение, 2008. – С. 315

3.Морозова О.Е.И. Тихеева. Дошкольный возраст: сенсорное воспитание и воспитание // Дошкольное воспитание. -1993. – №5. – С. 87

4.Ә.Табылдиев. Қазақ этнопедагогикасы. Алматы Санат, 2001. – 320б.

5. Ф.Н.Жұмабекова. Мектепке дейінгі педагогика. – Астана: Фолиант, 2008, - 336б.

КАТТА ГУРУҲ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИГА ВАҚТНИ БИЛИШ КЎНИКМАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ

X.Allamova -NDPI magistri
M.Allambergenova-NDPI dotsenti

Аннатоция: Ушбу маколада мактабгача ёшдаги болаларда вақтини идрок қилиши, вақтга оид тасаввурларни ва мўлжал олишни шакллантириш вазифаси болалар боғчасида болаларнинг бошланғич математик тасаввурларини ривожлантириш дастури таркибга киритилган булиб бу мураккаб ва кўп қиррали муаммонинг кўпгина масалаларини муҳокама қилиш зарур.

Аннотация: В данной статье рассматривается многие вопросы сложной и многогранной проблемы, которая входит в программу развития элементарного математического воображения детей в детском саду.

Мактабгача ёшдаги (6-7 ёш) боланинг умумий муҳим компетенциялари: коммуникатив компетенция, ўйин компетенцияси, ижтимоий компетенция, билиш компетенциялари ҳам олоҳида белгилаб берилган.

Бу комперенцияларни шакллантиришда уларнинг тўгарка атроф воқеаликларини ўрганиши, унга муносабат билдириши ва шу орқали билимларини ўзлаштириб бориши зарур. Улар кун давомида хилма-хил фаолият турлари акс эттирилган расм ва фотосуратлардан фойдаланадилар: ўрин-кўрпаларни йиғиш, эрталабки гимнастика, ювиниш, эрталабки нонушта ва ҳоказолар. Сутка, қисмлар ҳақидаги тасаввурларни аниқлашда дидактик ўйинлар, масалан, «Тун ва кун» ўйини ёрдам беради.

«Кеча», «бугун», «эртага» каби вақт белгиларининг ўзгарувчанлиги ва нисбийлиги болаларга уларни ўзгартиришларида қийинчилик тўғдиради. Беш ёшли болалар бу сўзларни янглиштирадилар. Педагог (тарбиячи) муайян сўзларнинг мазмун аҳамиятини очиб бериш учун болаларга қуйидаги саволларни беради. «Биз сиз билан кеча қаерда бўлдик?», «Бизда расм чизиш бўйича машғулот қачон бўлади?» ва ҳоказо.

Мактабгача ёшдаги болаларда вақтини идрок қилишни, вақтга оид тасаввурларни ва мўлжал олишни шакллантириш вазифаси болалар боғчасида болаларнинг бошланғич математик тасаввурларини ривожлантириш дастури таркибга киритилган. Шунинг учун бу мураккаб ва кўп қиррали муаммонинг кўпгина масалаларини муҳокама қилиш зарур. Аслини айтганда, бу муаммонинг психологик ва педагогик жиҳатдан ишлаб чиқилиши эндигина бошланмокда. Болалар боғчасида бу ёналишда иш ўтказишни ташкил қилиш ва ўтказишга доир босма ишлар ва илмий-методик тавсияларнинг чекланганлигини қисман шу билан асослаш мумкин. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга вақт бўйича мўлжал олишни шакллантиришнинг илмий асосланган методикасини яратиш масаласи кўйилган.[3]

Вақтнинг секунд, минут, соат, кун, сутка, ҳафта, ой, ва бошқа улшов бирликлари ўзига хос эталонлардир. Инсоннинг обектив баҳолашнинг умумлаштирилган тарбияси шундай бирликларда тўпланган. Вақт ўлшови бирликлари ўзаро боғланган ва улар ўзига хос система ҳосил қилади. Вақт ўлшовининг ҳар бир кейинги бирлиги маълум миқдордаги олдинги миқдордан тузилади. Чунончи, масалан, 60 секунд бир дақиқани ҳосил қилади, бир соат 60 дақиқаға тенu; бир сутка 24 соатга тенг; бир , йил 12 ойга тенг ва ҳ.к. Бу вақт тушунчасини шакллантиришда алгоритмик назарияга таянич лозим. Чунки бу катергориялар катъиян кетма кетликда келувчи жараёнлардир. Масалан ҳафта кунлари Дуйшанба, сейшанба, чоршанба, пайшанба...., январь, февраль,..., соатлар 1,2, 3....ва ҳоказалар. Бу вақт категорияларини тез эслаб қолиш ва аниқ тассавур қилиш учун биз тамондан электрон ўқув ресурси ишлаб чиқилган бўлиб, унда ўзини текшириш ва баҳолашгаҳам эътибор қаратилган. Қўйида ушбу ўқув контентидан мисол келтирамиз:

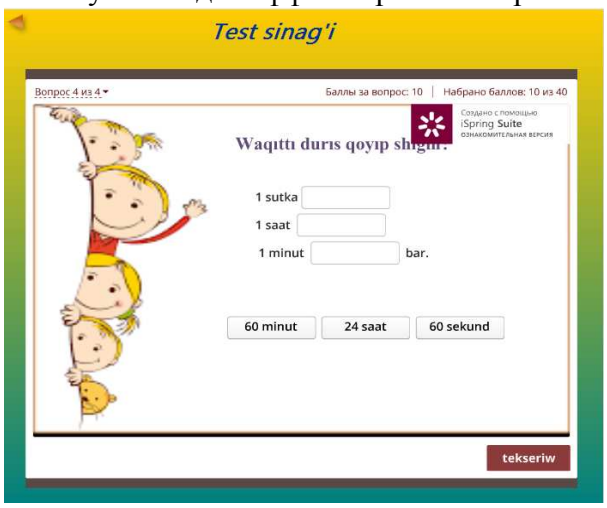

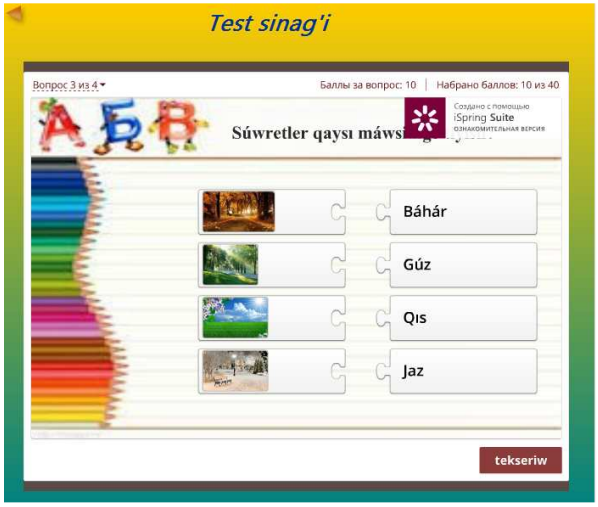
Бу вақт категорияси ҳақидаги контентнинг титул варақаси. Бу ерда вақт категриялари тугмалари жойлашган. Қайси категорияни ўрганмоқчи бўлсак ушбу тугмани фаоллаштирамиз.

Бу булимда вақт тушунчаларини ўрганиб чиқамиз. Бунда материаллар графикли, визуалли, овозли мультимедик эффектлар билан берилган.

Тест синови булимида эса, ўзлаштиршаг тушунчаларимизни текшириб кўриш имкони мавжуд.

Демак болалар бундай электронлашган ва мультимедиали ўқув воситасидан мароқ билан ўрганишга киришади. Ўзларининг билмларини мустаҳкамлаб боради.

Муҳими, бу ўргатишнинг пухта ҳиссиёт асосида амалга оширилишидир. Масалан: педагог сутка қисмларнинг номини болалар ва уларга яқин катта ёшли кишиларнинг ерталаб, кундузи,

кечқурун, кечаси нима қилишлари билан боғлаб, болаларнинг сутка қисмлари ҳақидаги тасаввурларини аниқлайди.

Вақт эталонларнинг бутун системасини ўзлаштириш асосида вақт ўлшови бирликлари орасидаги муносабатларни уни тузувчи компонентлар сифатида тушиниш ётоди.

Шундай қилиб, мактабгача бўлган ёшни боланинг вақтга нисбатан мўлжал назарий билишини дастлабки босқишнинг шаклланиши ва вақтни ҳиссий ва мантиқий акс эттириш бирлигини шакллантириш, деб тавсифлаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. “Илк қадам” Мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастури. Т. 2018й.
2. А.А.Абдукодиров, Н.Ҳ.Бегматова. Мактабгача таълим муассасаларида мультимедиа технологияларидан фойдаланиш услубиёти. Карши «Нафас нашриёти» 2011 й.
3. Джанпейсова Г.Е. Математик тасаввурларни шакллантириш. Ўқув қўлланма. Тошкент «Инновация-Зиё» нашриёти, 2021й.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА МУЛЬТИМЕДИК ЎҚУВ ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

N.Djoldasbayeva-NDPI magistranti
M.Allambergenova- NDPI dotsenti

Аннотация.Мактабгача таълим ташкилотларида мультимедия воситаларидан фойдаланишнинг афзалликлари хакида маълумолар берилган.

Компьютерли таълим воситаларидан бири «мультимедияли электрон қўлланма» лардир. Ушбу восита ёрдамида ўрганувчи компьютер билан мулоқот қилиб, ўқув материалини ўзига мос суръатда, ўзини қизиқтирган муаммоларни кераклича такрорлаш асосида ўрганиш имкониятига эга.

Электрон ўқув қўлланмаларнинг асосий вазифаси индивидуал ҳолатда ёки ўргатувчининг қисман услубий ёрдами асосида маълум ўқув предмети соҳасидаги ва маълум ҳажмдаги янги назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни шакллантириш ҳамда мустаҳкамлашдан иборат. Бундай қўлланмаларнинг асосини электрон форматдаги мультимедик ўқув материали ташкил этади. Электрон ўқув материали маълум ўқув курси ёки унинг бўлагини ўрганиш учун мўлжалланган матнли, кўргазмали, товушли, видеолавҳали, шунингдек, уларнинг барчасини мужассамлаштирган файл шаклидаги ўқув материалидан иборат.

Бугунги кунда мультимедик ўқув воситалардан узлуксиз таълим тизимининг барча бўғинларида фойдаланилмоқда. Мактабгача таълим тошкилотларида билиш жараёнини ташкил этишда ўқув материалларини мультимедик визуал кўринишда тайёрлаш масаласиҳам долзарбдир. Мультимедиали воситалар деганда, бир вақтнинг ўзида ҳаракатланадиган тасвир, видеофильм, анимацияли график образлар, матн ва товушлар устида амал бажаришга имкон берадиган интерфаол воситалар тушунилади.

Ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганганимизда мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбиясини ташкил этишда мультимедия технологиясидан фойдаланиш ўзига хос хусусиятга эгалиги исботланган. Бу хусусиятларни ўрганиш дидактик материалларни тайёрлаш ва ундан таълим жараёнида фойдаланиш педагогик ҳамда психологик таъсир этиш усулларини ўрганишни талаб қилади.

Бугунги кунда мактабгача таълим тарбияланувчилари учун ўқув адабиётларини яратишда кўргазмалик тамойилига кўпроқ эътибор бериш керак. Биз ҳам бу соҳада олиб бораётган тадқиқотларимизда ушбу назария нуқтай назаридан ёндашишни маъқул топдик. Мактабгача таълим дастури тарбияланучиларнинг 5-7 ёшли гуруҳдаги болаларга таълим беришни назарда тутади.

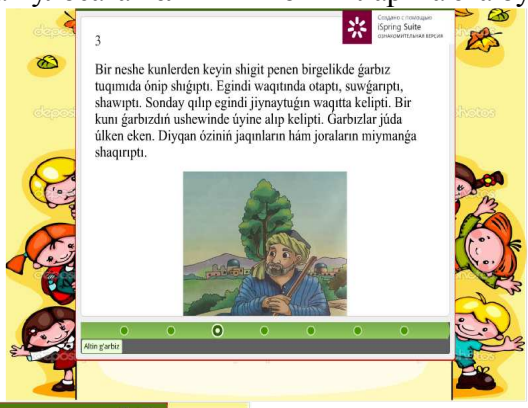
МТТ таълимда ўқув-тарбиявий жараённинг мақсади болаларда умумий асосий компетенциялар ва ривожланиш соҳалари компетенцияларини шакллантириш учун тегишли шароитлар яратишдан иборатдир деб “Илк қадам” мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастурида белгилаб берилган. Демак тарбияланувчи нафақат билим ва кўникмаларни

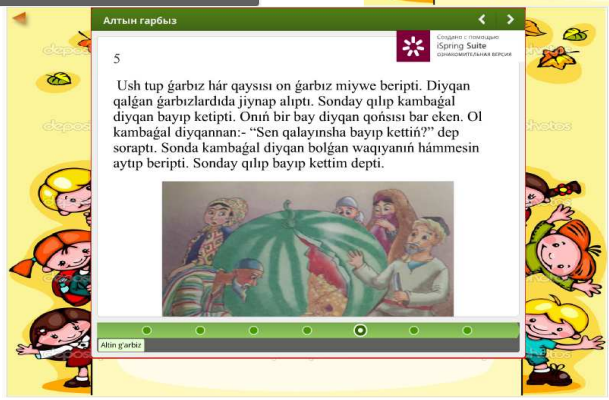
эгаллаши балки компетентли шахс бўлиб вояга етиши белгилаб берилган. Айнан ушбу мақсадга эришишни назарда тутиб тарбияланувчилар учун ўқув методик мажмуа шаклидаги таълимий ўқитиш воситаси зарур деб ҳисоблаймиз ва қўйидагича ўзимизнинг мажмуамизни таклиф этамиз.

Тарбияланувчилар учун уларнинг маънавий ва маърифий тушунчаларни ривожлантиришда албатда эртакларнинг ўрни беҳиёсдир. Биз болалар учун эртаклар мажмуасини яратдик. Бунда улар овозли ва графикали шаклда эртакларни тинглаш ва уларни тарбиячи ёрдамида муҳокама қилиб таҳлил этиш ва хулосага келиш имкониятларига эга бўлади.

Халқимизда яхши мақол бор : «Эртаклар яхшиликга етаклар». Ушбу ғоя асосида болажонларимизга миллий қадриятларимизни ўргатиш, урф-одатларимиз, инсонийлик фазилатларимизни сингдириб, замонавий усулда дарс бериш орқали маънавий тарбия бера олсак, келажакда меҳрибон ва инсонпарвар ёшларни тарбиялаган бўламиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1.“Илк қадам” Мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастури. Т. 2018 й.
2.А.А.Абдукодиров, Н.Ҳ.Бегматова. Мактабгачҳа таълим муассасаларида мулътимедиа технологияларидан фойдаланиш услубиёти. Қарчи «Нафис насхриёти» 2011 й.

TÁRBIYADA BALALARDIN JEKE AYIRMASHILILARIN ESAPQA ALÍW

A.A.Bekimbetova-p.i.k., docent NMPI kafedra baslıǵı
G.Z.Qaypnazarova Shimbay pedagogika kolledji oqitiwshisi

Annotatsiya: Balalardin jeke ayirmashiliklarina itibar beriy, talim-tarbiyasina baylanisli maǵlıwmatlar jazilgan.

Annotatsiya: Bolalarning uziga xos xususiyatlari va talim-tarbiyasi haqida málumotlar berilgan.

Аннотация: Даны материалы об особенностя и образование детей.

Balani dúnyaǵa kelgennen baslap er jetken dawirge shekemgi psixologiyalıq ayirmashiliqlarin biliw tarbiyashilar, pedagoglar, ata-analar ushin ulken ahmiyetke iye. Balanıń psixikalıq rawajlaniwi haqqindagi bilimlerdi talim-tarbiyada jeke islesiw barısında har bir balani jeke, basqalarga baylanisli bolmaǵan halda oqıtıw hám tarbiyalaw degen mánisti bildirmeydi. Talimdi individuallastırıwdıń maqseti - balanin jeke-psixologiyalıq ayirmashiliqlarina tayanadi, mine usi ayirmashiliqlarin esapqa algan halda koriledi.

Topar-rawajlaniwi ham tayarliq darejesi bir qiyli bolmagan, ozlestiriwi har qiyli ham oqiwga munasibeti har qiyli bolgan balalardan quraladi. Tarbiyashi oqitiwshi dasturiy sholkemlestirilgen talim procesinde hammege barabar itibar qarata almaydi. Sonıń ushın ol talimdi ortasha darejege – ortasha rawajlaniwga, ortasha tayarliqqa, ortasha ozlestiriwge qaratip alip bariwga majbur boladi. Basqasha aytqanda ol talimdi qanday da bir apsanaliq “orta” balani kozde tutqan halda sholkemlestiredi. Bul narse minalarga alip keledi, “kushli” balalar jasalma rawishte oz rawajlaniwinda uslap turiladi. Bunday halda balalardin oqiwga qizigiwshiligi qalmaydi, sebebi oqiw olarda kop aqılıy kush sarıplawdı talap etpeydi. “Kushsiz” balalar bolsa artta qaliwda tanilgan, olarda oqiwga qiziqpay qoyadi, sebebi oqiw olardan kop aqliy kush jumsawdi talap etedi. “Ortasha” darejege kiriwshiler de juda har qiyli boladi, qizigiwshiligi ham meyilleri turlishe, qabil etiw, este saqlaw, oylaw, qiyal ayirmashiliqlari har qiyli boladi. Bir bala korgizbeli obrazlar ham qiyallarga tiykarlanip, ekinshisi, buǵan azıraq mutajlik sezedi; biri aste pikirleydi, ekinshisinin aqliy baǵdari tezligi menen ajiralip turadi; biri tez este saqlap qalsa da bekkem emes; ekinshisi aste esinde alip qalsa da, kop narseni esinde saqlaydi; biri sholkemlesken turde islewge uyrengen, basqasi keypiyatina qarap, ashiwlanip ham tartipsiz isleydi; biri berilip, ekinshisi majburiy shuǵıllanadi.

Shaxstin en ahmiyetli ayirmashiliqlarinan biri bul onıń jekkeligi. Jekkelik degende insannin shaxsiy psixologik ayirmashiliqlarınıń takrarlanbas birikpesi tusiniledi. Jeke ozgesheliktin quramina: temperament, minez-qulıq, qabiletler kiredi. «Normal ósken adam dep jazadi I.P. Pavlov, - ekinshi signal sistemasi adam minez-qulqiniń joqari basqariwshi». «Balani tek onıń menen soyleskende, nasiyat etkende yaki oǵan bir zatlardı buyirganda tarbiyalayman dep oylaman» - deydi A.S. Makarenko. «Siz balani turmisinizdin har bir waqtinda, hatte oziniz uyde joq waqtinizda da tarbiyalaysiz. Sizin qalay kiyiniwiniz basqalar menen ham basqalar haqqinda soylesiwiniz, quwanishli yaki tashwishli boliwiniz, dos ham dushpan menen qanday munasibette boliwiniz kuliwiniz gazeta oqiwinin bular hammesi ulken ahmiyetke iye. Dawsinizdin toni ozgersede bala oni darriw bayqap qaladi ham sezedi, bala pikirinizdegi ozgerislerdi har qiyli jollar menen bilip aladi, biraq oziniz bunnan biyxabar bolasiz. Psixolog V.V. Davidov bilay dep jazadi: “Bizin koz qarasimizsha adamnin jeke ozinin mazmuni jamiyetlik turmistin jana pormalarin duziwde onıń doretiwshilik mumkinshilikleri menen, onıń uqipliliqlari menen baylanisli. Adamnin jeke adam sipatindagi tiykargi talap etiwi- dunyani ham ozin-ozi doretiw talabi bolip sanaladi”

Balalardin ozine tan ozgesheliklerinin arasinda temperament tiykargi orindi iyeleydi. Temperament tuwrisinda daslepki tusiniklerdi Yunon alimi Gippokrat jaratqan bolip onıń tipologiyasi hazirgi dawirge shekem qollanilip kelinbekte. Insan denesinde tort turli suyiqlaq bar bolip, onıń birewi ustin boliwi bul aralaspa(latinsha temperamentum) lardan qaysi biri salmaqliraq bolsa sogan qarap insanlar temperament tarepinen ajiraladi. Sondayaq xolerikte sari ot, sangvinikte qan, flegmatikte shilimshiq(balǵam) melanxolikte qara ot ustin boliwin oz izertlewlerinde kel tirip otken. I. P. Pavlov adam temperamentinin fiziologiyaliq tiykari onıń joqari nerv xizmetinin tipi bolip sanaladi dep esaplap ol nerv sistemasinin tiykargi qurlisinin ush turin (kushin, shaqqanligin, sabirliligin) ham bul qurlistin tort turli tiykargi uylesiwin atap korsetti.

- ✓ kushli, turaqsiz, shaqqan-“toqtatip bolmaytugin” tip.
- ✓ kushli, sabirli, shaqqan- “janli” tip
- ✓ kushli, sabirli, onsha shaqqan emes-“juwas” tip
- “halsiz” tip.
- “toqtatip bolmaytugin” tip-qizbashiliq, “janli” tip- tirishelik, “juwas” tip- uyan, “halsiz” tip-sari uwayimshil temperamentlerinin tiykarina jatadi.

Temperamenttin qasiyetlerinin barligi birden payda bolmaydi, belgili bir izbe-izlik penen en jayadi. Ol balanin joqari nerv xizmetinin ham psixikasinin pisip jetilsiwinin nizamliligi menen de baylanisli.

Balalardin temperamentin aniqlagan waqitta olardin jas ayirmashiligin esapqa aliw, sondayaq nerv sistemasinin qasiyetlerinin turmistagi korsetkishlerin basshiliqqa aliw ahmiyetli. Balalardin nerv sistemasinin kushin (yamasa halsizligin) tomendegi turmis korsetkishleri korsetedi: onıń uyqisi-tez uyqlayma, tinish uyqlayma, qatti uyqlayma. Kushti qayta tiklewdin- tezligi yamasa aste aqirinligi

Ash bolgan jagdayda ozin qalay tutiwi-baqiradi, jilaydi yamasa kewilsizlik, sabirliliq bildireme. Har bir temperament ozinin unamli unamsiz tareplerine iye boladi. Har qaysi temperamenttede unamsiz qasiyetlerdin rawajlaniw qawpi boladi: flegmatikte-hujdansizliq, dógerektegilerge aralaspawshiliq, xolerikte-shidamsizliq, turpayiliq, sangvinikte-pitiranqiliq, melanxolikte-tuyiqliq, isenimsizlik, uyalshaqliq h.t.b. Temperamenttiń barlıq qasiyetleri oziniń unamlı, unamsiz tareplerine iye ekenligin este saqlap olardin unamli tareplerine suyene otirip, unamsiz tareplerin halsiretiw kerek. Adamnin jane bir jeke psixologik ayirmashiligi bul “xarakter”. “Xarakter” sozi grekshe sozden alingan bolip“tamga, belgi “degen mánisti anlatadi. Adamnıń putkil ómiri dawamında onıń xarakteri qaliplesiwinde jamiyetlik ortaliq, sol adam menen birge jasap turǵan hám islep kelgen topar ulken tásir korsetedi. Kishi jastaǵı balalarda xarakterdiń qáliplesiwinde úlgi korsetiwdiń roli ulken. Balalar ata-anasına jaqin adamına, ulkenlerge uqsawǵa hareket etip olar ulkenlerdin juris turisin, dasturxan atirapinda ozin qalay uslap tutiwina da elikleydi. Ulli rus alimi, psixologiya paninin metodologiyasin jaratqan S. L. Rubinshteyn shaxstin ozine sayligi ham xarakterologik sistamasinda ush tiykargi sistemani ajiratqan: 1.Shaxstaǵi tiykargi korinisler sipatinda - bul adam omirden neni koriwi ham neni qalewi; 2. Qálewshiliklerińamelge asiriw imkaniyati sipatinda. 3. Imkanyatlardan paydalaniw olardi keneytiwge qaratilgan turaqli tendesiyalari - bul adamnin kim ekenligi. Xarakterdin tórt sistemasın ajiratiw mumkin: 1) Toparǵa yamasa ayrım adamlarǵa bolǵan munasibetlerin korsetiwshi xarakter ayirmashiliqlari: jaqsiliq, miyrimlilik, talapshanliq. 2) Miynetke bolgan munasibetti anlatiwshi xarakter ayirmashiliqlari: miynetsuygish, hujdanliliq, juwapkershilik penen qaraw, baslagan isti aqirina jetkeriw, jalqawliq, juwapkershiliksiz 3) Zatlarga bolgan munasibetlerdi anlatiwshi xarakter: tazaliq yaki patasliq, zatlardi qadirlep jumsaw yaki ayamaw, zatlardi ixtiyatlap yaki parqsiz jumsaw. 4) adamlardin óz-ózine bolǵan múnasibetin anlatiwshi xarakter: izzet napsi, kemtarliq, ozine artiqsha baha bermew yaki ozinshe boliw, dunyaparaz, ozin joqari seziniw siyaqlilar. Birinshiden xarakter insannin is hareketlerinde korinedi-onıń sanali ham maqsetke qaratilgan hareketleri onıń kim ekenliginen derek beredi. Soylewinin ayirmashiliqlari(joqari dawis penen yaki aste soylew, tez yaki basiq, emosiyaga bay yaki jansiz) da xarakterdin bagdarin belgileydi. Sirtqi korinis - bet alpetiniń ashiq yaki tunerip turiwi, kozleriniń alpayim yaki gazepli, ayaq basiwlari tez yaki basiq, turisi ozine artiqsha baha bergen yaki kemtar bulardin hammesi xarakterdi sirttan baqlap uyreniw belgileri. Qabiletler insannin psixologik ayirmashiligi bolip bilim konlikpe tajiriybe arttiriw usi ayirmashiliqqa baylanisli boladi. Qabiletler bilim konlikpe tajiriybelerdin ozinde korinbeydi, balkim olardi iyelew dinamikasinda korinedi misali bir iskerlik ushin ahmiyetli bolgan bilimlerdi iyelew waqtinda ten sharayatlarda qanshelli tez, teren, ansat ham bekkem amelge asiriliwinda korinedi. Qabiletler imkaniyatlardan ibarat. Psixologiya paninde qabiletler tomendegishe bolistiriledi 1) Tabiyiy qabiletler adamlar ham haywanlarga say bolip qabil etiw, este saqlaw, qarim- qatnasqa kirise aliw, bul qabiletler tiykarinan shartli refleks payda boliwin sholkemlestiredi. 2) Arnawli insaniy qabiletler oz nawbetinde uliwmaliq ham shaxsiy qabiletlerge bolinedi. Uliwma qabiletler insannin turli iskerliginin natiyjeliligin tamiynlewshi aqliy qabiletler este saqlaw, soylewdin rawajlanganligi, qol hareketlerinin aniqligi t.b. ayirmashiliqlardan ibarat. Arnawli qabiletler ayriqsha alingan bir iskerliktin jetiskenligin tamiynleydi. Arnawli qabiletlerdi insan iskerliginin tiykargi turlerin ush turge pan, sanaat, amelyatqa ajiratiw mumkin. Pange tiykarlangan

qabiletke bilip aliw uqibi jatadi songi bilimlerdi jenil ham onimli iyeleydi, zatlardin ayirmashiliqlarin olardin xarakterli qasiyetlerin ajirata biledi, soylegen sozlerinde logikaliq, gramatikaliq qurlislardi isenimli paydalanadi, baqlawshiligi tapqirligi arqali qaliplesedi. Sanaatqa tiykarlangan qabilet konstruktorliq xizmettegi uqipliliqlar elementler arasindagi kenislikti jenil aniqlay biliw, konstruktorliq texnikaliq waziypalardi sheshiwde ozgeris kirgize aliw uqibin iyelewde payda boladi. Bul uqipliliqlar kobinese oyin ushin kerek bolgan qurlislardi saliwda kontur, sxema, konstruktorlagan waqitta aktiv korinedi. Amelyatqa tiykarlangan qabilet dóretiwshilikke qatnasi shin kewillilik, xizmet penen hawesleniw, erk kushin aktivlestiriw.

Psixolog V.V. Davidovtin joqaridaǵi pikirlerine suyene otırıp pedagoglar balalarda doretiwshilik motiv xizmetlerin kotermelewge jardemlesiwi kerek. Bul jerde oyinga ham korkem xizmetke ayriqsha diqqat awdaramiz.

Pedagogikaliq qatnas jasaw procesinde tarbiyashi balalarga tikkeley ham tikkeley emes tasir jasawdi paydalanadi. Tikkeley tasir etiw degende, tarbiyalaniwshiga tikkeley qaratilgan, qanday jagdayda bolmasin tusindiriw, korsetpe beriw, maqullaw, keyiw. Tikkeley emes tásir etiw degende basqa adamlar arqali birge xizmet etiwdin sholkemlestiriliwi esaplanadi. Tikkeley emes tasir etiwge oyin, ertek, qosiq, muzika arqali tasir etiw ayriqsha natiyje beredi. SHeber tarbiyashilar qiya tasir etiwdi kobirek qollanadi ham qarim qatnas jasawdin emocionalliq unamli formalarin jiye qollanadi(balani siypaw, kule shiray beriw, maqtaw).Tarbiyashi balada bar bilip aliw motivlerine suyeniwi ham xizmet etiwdin har qiyli turlerinde olardi rawajlandiriwi kerek. Pedagog balalarda xarakterdi tarbiyalap atirganda olarda tarbiyalanatugin temperamentti biliwi, har bir temperamenttin unamli unamsiz tareplerin biliwi zarur. Eger temperament ham onıń tuwma ayirmashiliqlari oz halina qaldirilsa adamda jaman xarakter ayirmashiliqlari qaliplesip ketedi. Temperamenttin unami tareplerin osiriwde, onıń unamsiz tareplerin azaytiwda ham bul unamsiz tareplerdi xarakterdin unamli qasiyetleri menen “almastiriwdan” ibarat. Mısalı, xolerik temperamnetli balalardi tarbiyalawda olardi oylanip islew, ozin tuta biliw, quwnaq, atiraptagi adamlar menen jaqsi qarim qatnasta boliwin adetlendiriw sipatlarin rawajlandiriwga itibar qaratiw kerek. Sangvinik temperamentli balalardi - bilimli boliwga, diqqatin bir jerge jamlew, baslagan jumisin aqirina jetkeriwdi adetlendiriw kerek. Melanxolik temperamentli balalardi- adamlarga kobirek aralastiriwga, toparli islesiwge, jildam hareketleniwge uyretiw kerek. Flegmatik temperamentli balalardi - sholkemlestiriwshilikke, shaqqanliqqa, quwnaqliqqa adetlendiriw kerek.

Ulıwmalastırıp aytqanda, minezdiń unamsiz tareplerin saplastiriw ushın tarbiyalaniwshı óz temperamentin ozi basqara aliwga uyretiw lazim, ozin anlagan halda temperamentine boysinbaytugun, óz temperamentin tusinip basqara aliw xarakterdin ahmiyetli unamli qasiyeti. Balalardi qizigiwshiligin, uqipliligin uyreniw jumisina barligi: mugallimler, tarbiyashilar, ata-analarda kush biriktirip birge islesiwi kerek. olardin har qaysisi, har qiyli jagdayda, xizmet etiwdin har qiyli turlerinde baqlaw mumkinshiligine iye.

Paydalangan adebiyatlar dizimi.

1. Z.T. Nishanoba, G.K. Alimova Болалар психологияси ва психодиагностикаси T.: ТДПУ 2017.

2. E. Goziev. Ontogenez psixologiyasi. Nazariy – Eksperimental tahlil T.: Noshir 2010.

3. SH.A. Dostmuhamedova, Z.T. Nishonova va boshqalar. Esh davrlari va pedagogic psixologiya. T.: Fan va texnologiyalar 2013.

4.Хайдаров Ф.И., Халилова Н.И. Умумий психология. Электрон дарслик. T.,2009

5. Goziyav E. F. Umumiy psixologiya. T.,2011

6. Xudoyqulov X. J. “Odob-axloq va tarbiya durdonalari” T. 2008 y Muslimov N.A. Usmonboeva N. H. Sayfurov D.M., Turaev A. B.

7. Goziev E Pedagogik psixologiya asoslari.- T.: «Uqitivchi», 2000 й.

МӘТІН ЛИНГВИСТИКАСЫН ТАНУДАҒЫ ФУНКЦИОНАЛДЫ-СЕМАНТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМ

Абдуова Баян Серікбай қызы,проф., Асанова Ұлмекен Отар қызы, проф.
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

Аңдатпа: Қазіргі ғылыми жаңару бағытындағы лингвистикалық зерттеулерде кең көлемде қарастырыла бастаған теориялық пән – мәтін лингвистикасы. Лингвистикалық зерттеулер ауқымының кеңеюі мен тілдегі функционалдық, коммуникативтік-прагматикалық бағыттың қарқынды дамуы мәтін лингвистикасының қалыптасуына зор ықпалын тигізуде. Қазақ тіл ғылымында мәтін лингвистикасы әр түрлі мәтіндік үлгілерді ғылыми талдай отырып, оның теориялық негіздерін анықтаумен байланысты қалыптасқан. Мәтін лингвистикасын функционалды-семантикалық құрылым жүйесі бойынша талдауда мәтіннің түзілу ерекшелігі, оның құрылымдық сипаты, мәтіндегі автор мәселесі, кейіпкерлердің тілдік ұйымдасуы, баяндау типтері қарастырылады. Мәтін табиғатын тереңірек тану үшін кешенді лингвостилистикалықталдауларда функционалдық, семантикалық, коммуникативтік-прагматикалық тұрғыдан зерттеу өз нәтижесін береді.

Аннотация: В нынешней области инновационных лингвистических исследований лингвистика текста стала рассматриваться широко в спектре теоретических дисциплин. Расширение лингвистических исследований и развитие функционального, коммуникативного и прагматического подхода имеют огромное влияние на формирование и развития языкознания. В науке казахского языка лингвистика текста развивалась с помощью анализирования различных типов текстовых шаблонов с текстом, связанных с определением его теоретических основ. При лингвистическом анализе будут рассматриваться функциональной и семантической структуры текста формирования текста и его особенности, структурный характер, то, что автор хотел донести, типы изложения, характерные организации и слияния персонажей.Для более широкого анализа комплексного характера текста результативным будет лингвостилистический анализ с точки зрения функционального, семантического, коммуникативного и прагматического анализа.

Abstract: In the current field of innovative linguistic research text linguistics has been regarded widely in the range of theoretical subjects. Expansion of linguistic research and development of functional, communicative and pragmatic approach have a huge impact on the formation and development of linguistics. In science of the Kazakh language text linguistics developed alongside with analyzing different types of text templates with the text associated with the definition of its theoretical foundations. If linguistic analysis will be considered functional and semantic structure of the text form of text and its features, structural, that the author wanted to convey, types of presentation, specific organization and merger characters. For a wider view of the complex nature of the text would be effective linguo-stylistic approach in terms of functional, semantic, communicative and pragmatic analysis.

Функционалды-семантикалық құрылым тілді сипаттауда «мазмұннан формаға қарай» және грамматика құрылымын айқындайтын «формадан мазмұнға қарайғы» бағытпен бірлікте қаралады. Осыған байланысты *құрылымдық-функционалды грамматика* термині қалыптасқан.

Қазіргі стилистика әр түрлі лингвистикалық бағыттар мен мектептерде біркелкі емес, алуан түрде түсіндірілдіп келеді, оның себебі – стилистика ғылымының көп қырлығы. Стилистиканы мәтіннен тыс жақтан тілдік жүйелермен арақатынасы деп түсіну прагалық лингвистика мектебіне тән (XX ғ 30-40 ж) [1,7] болғандықтан, осы ұстаным көп уақыт ғалымдар пікірталасын тудырды. Ауызша не жазба мәтін – сөйлеушінің тіл формасын талдау деп қарастырылды.Бұл көзқарасты – «функционалды стилистика» деп атайды.

Функционалды талдау түсінігі Ш.Балли тұжырымынан басталады. Онда тілдегі мол синонимиялық тұлғалар мен қатарлардың біреуі стилистикалық бейтарап «фон» (орта) жасаса, басқаларында стилистикалық бояу, рең болады. Балли ондай бояуды – «төмен» (ауызекі) және

«жоғары» (кітаби) деп бөлген. Мысалы: «**беті**» – бейтарап, «**ажары**» – жоғары, «**ұсқыны**» – төмен.Қазіргі қазақ тіл білімінде көркем әдебиет стилистикасы жақсы зерттелуде. Стилистика туралы іргелі ой-тұжырымдарды М. Балақаев, Р. Сыздық, Е. Жанпейісов, А. Жаппаров, М. Серғалиев, Б. Жақып, Г. Смағұлова, О. Бүркіт, Л. Дүйсембековалардың еңбектерінен көруге болады.

Бұл зерттеулердің барлығы да қазақ тілі стилистикасының теориялық негізін анықтауға арналды. «Стилистика, ең алдымен, стильдер туралы ғылым, қазақ тілінің бір саласы екендігі белгілі. Сондықтан лингвистикада мұны функционалды стилистика деп атайды. «Қызметтік стиль» дегеніміз «функциональный» сөзінің дәлме-дәл аудармасы болмақ, бұл жердегі «функция» сөзінің мағынасы «қызмет» дегеннен гөрі, «мақсат, арнау» ұғымдарына саятынын ескерсек, сірә, «мақсаттық стиль» деген вариант ұтымды болады, - дей келе, функционалдық стиль дегеніміз тілдің қолданысына, дәлірек айтсақ, тілдің қандай мақсатта, кімге арнап жұмсалатындығына қатысты құбылыс болғандықтан, оның қызметтік сипатын ескерудің мәні зор деп табамыз» дейді Р. Сыздық [2, 5].

Мәтінді талдап, түсіндіруде функционалды стилистика негіздерін нақтылап алу қажеттілігі туындайды. **Функционалды стилистика** – әртүрлі қарым-қатынас саласында, адамның іс-әрекеті түрлеріне сай қолдану заңдылығын, сонымен қатар функционалды түрлерде, оларға тілдік құралдарды таңдау мен үйлестіруді шоғырландырылған сөйлеу жүйелілігін зерттейтін лингвистикалық ғылым. Дәл осы бағыттың қалыптасуы XX ғасырда стилистиканың жеке ғылыми пән ретінде қалыптасуымен байланысты. Функционалды стилистиканың ерекшеліктері мен негізгі мәселелерін зерттеудің маңыздылығы туралы отандық ғалымдарға қоса Чехия мен Словакияның тілші-ғалымдары, сондай-ақ шетелдегі орыс тіл білімін зерттеушілер бірнеше рет пікір таластырып, тәжірибе алмасқаны байқалады. Осы мәселеге байланысты көрнекті тілші-ғалым Р.Глезеро тұжырымына сүйенсек: «Тілдің функционалды түрлілігін «функционалды стилистика» туралы ілім ретінде тілші-ғалымдардың жасаған стилистика туралы конференциясы әлемдік лингвистикада кеңінен мойындалғанын байқауға болады. Функционалды стильдерді зерттеу – өзекті мәселелердің бірі болып табылады» [3, 18].

Функционалдық тек стилистикаға ғана қатысты емес, сонымен қатар оны тіл ғылымының басқа да салаларымен байланысты салыстырсақ, бір жағынан құрылымдық грамматика, екінші жағынан функционалдық, бұлар грамматика деген жалпы терминмен біріктіріледі.

Көркем әдебиет стильдері туралы ғалым пікіріне жүгінсек, лингво әдебиеттанушылық сипаттағы тарихи ғылымды білдіреді: ол тарихи тұрғыдан дамуда әдеби тіл мен көркем әдебиеттің әртүрлі стильдерін зерттейді, ол бәрінен бұрын нақты бір даму деңгейіндегі әдеби тілдегі әдебиеттің стилистикалық бағытын, талабын қаншалықты қамтамасыз ете алатындығын қарастырады[4, 96]. Сонда мәтін лингвистикасын қарастыру үшін формасы мен мазмұны біртекті мәтіндерді талдау, белгілі бір шығарманың мазмұны мен формасын оны тереңдете оқу үшін талдау қажет болады. Мәтін стилистикасының құрылымы мен бітімі туралы түрлі зерттеулерді салыстыра отырып, стилистика тіл білімінің көптеген заңдылығын қамтитын аса ауқымды аралық пән екендігін танимыз. Ең алдымен, мәтін лингистикасын талдау барсында тілдік норма талаптарын басшылыққа алу керек.

Әдеби тілге сіңіскен, әдеби тілде орныққан тіл байлықтары «тілдік норма» дегенге жатады. Тілдік нормадан тысқары құбылыстар, ауытқулар ауызекі сөйлеу тілінің ерекшеліктері болып саналады. Тіл материалдарын сұрыптап бүкіл халыққа тегіс түсінікті, әрі ұтымды, дәл, анық ету арқылы ғана тілдің икемділігін арттыруға болады. Тілдік норма жазуда ғана емес, сөз қолдануда да, сөздің айтылуынан да, грамматикалық тұлғаларды пайдалануда да, сөйлем құруда да, қысқасы, тілдің өн бойында болуға тиіс.

А.Байтұрсынұлы көркем мәтіннің өзіне тән ерекшеліктерін басты назарға ала отырып, «ақын тілі» мен «әншейін тілдің» айырмашылығын, сөздің ажарлы, келісті де қисынды болуының талғамдық шарттарын ұсынды. Ол тілді зерттеудің функционалдық, қатысымдық қырын басшылыққа ала отырып, көркем мәтінді өзге мәтіндерден ажыратудың басты белгісі ретінде эстетикалық өлшемді алады. Ғалымның әуезе түрлерін анықтауда мазмұндық-құрылымдық емес, жанрлық ұстанымды басшылыққа алатыны байқалады. Ол осы ұстанымға

сүйене отырып, әуезенің *шежіре, заманхат, өмірбаян, мінездеме, тарих, тарихи әңгіме* деген түрлерін көрсетеді [5, 208].

Көркем прозалық шығармалардағы мәтіннің өзіндік сипаты поэтикалық мәтіндермен салыстырғанда ашыла түседі. Поэзия мен проза эстетикалық қызметті атқару ерекшеліктеріне қарай ажыратылады және осы тұста өзіндік ұқсастықтары да жоқ емес. Барлық мәтін тірек болатын бір ойға құрылады, яғни мәтін нақты бір тезиске сүйенеді. Ал мәтіннің тұтас, толық жеткізілуінің белгісі ой тиянақтылығына байланысты. «Оқырман мәтінді түсінуге талпынғанда, шынында, оның авторын, оның концепциясын, шығарманы жазуға итермелеген факторды, қандай ойын оқырманға жеткізуді мақсат тұтқанын, ойын, жан-сезімін түсінуге талпынады. Яғни шығарманы оқып, оны түсінуге ұмтылыс **түсінілім үдерісі** деп аталды. Түйіндей келгенде, автор әлемді өз түсінігі арқылы тани отыра өзгеге танытуға талпынатын шығармашылық феномен, ол шығармасы арқылы әлемді тануға үлес қосады, әлемнің тілдік суретін жасайды» [1, 35] дегендей, мәтінді оқи отырып, автордың көзқарасы арқылы әлем бейнесі танылады. Осындай танымдық бағытта ұстаздар тарапынан көркем шығармаларды талдауға ұсыну білім алушылардың қызығушылығын арттырады.

Студенттерге дайын мәтінді ұсынып, ондағы стильдік ерекшелік пен автордың айтқысы келген ойын түсіндіруді талап еттік делік. Мынадай бір үзінді берелік:«*Кейбір адамдар айтатын ойын қысқа мазмұнда жазып, тезис түріндегі сөзін қағазға қарамай, байыппен баяндап береді. Шешендіктің бір түрі – дайын мәтінсіз көпшіліктің алдында еркін сөйлеу, тілдің бар байлығын пайдаланып, тыңдаушының назарын өзіне аудару. Көпшіліктің назарын аудару оңай емес. Американдық миллионерлердің бірі Ф.Армер жасы ұлғайған кезде «байлығы асып-тасқан дәулетті болғаннан гөрі, айтулы шешен болғаным жақсы еді» деген екен.*

Көпшіліктің алдында жақсы әрі шешен сөйлеуге көп жылғы тәжірибе мен дағды арқылы қол жеткізуге болады. Психолог ғалымдардың айтуы бойынша, көп адам жиналған аудитория алдында сөз сөйлейтін адамда ең алдымен қорқыныш болады. Ал атақты Д.Карнегидің айтуы бойынша, көпшіліктің алдында сөз сөйлегенде батыл болу қажет, тіпті аудиторияда отырған әрбір адам сізге қарыздар деп есептесеңіз, онда үлкен табысқа жетесіз[6, 375].

Бұл мәтінді талдау барысында, ең алдымен, оның жанрына назар аудару керек. Бұл публицистикалық стиль ме, әлде ғылыми стиль ме? Осы үзіндіде автор қандай ойды жеткізуді мақсат еткен? Мәтін күрделі тұтас ойды бере ме, әлде іштей жіктеуге болатын бірнеше бөліктен тұра ма? Міне, осылайша, жетектеуші сұрақтар бере отырып, мәтіннің функционалды құрылымдық жүйесін тарқата аламыз. Бұл мәтінмен салыстыру үшін келесі бір шағын мәтінді беруге болады:

«Өзбек тілінде *Жамбыл* – гүл аты. Гүл көп шығатын өңір Жамбыл аталған. Демек, сөз төркініне, табиғатына ден қою керек. Алыс-жақын елдер тәжірибесін де қаперге алу қажет» [7, 32]. Осы берілген үзінді жоғарыдағы мәтінмен салыстырғанда, қандай ерекшеліктерге ие? Бұны таза ғылыми стиль деуге бола ма? Мұнда автордың қатысы байқала ма? Осы секілді жетелеуші сұрақтар арқылы білім алушылар әр мәтіннің жанрлық ерекшелігіне, стиліне, баяндау тәсіліне назар аударып, лингвистикалық талдау жасай алады.

М.Балақаев: «Терминдердің мағыналарын дұрыс түсініп, дұрыс қолдану жеке кісілердің мамандығы мен (бізде екі мыңдай мамандық бар) ғылыми, мәдени, білім дәрежесіне байланысты. Әдебиетті көп оқып, көп білетін кісілердің сөздік қорында жиі жұмсалатын терминдер оның қоғамдық өмірде тіл жұмсау дағдысына да өлшем бола алады. Бірақ әрбір білімді адам барлық ғылым, білімге тән термин сөздерді білуі шарт та емес, мүмкін де емес» дегеніндей, мәтін лингвистикасын дұрыс, жүйелі талдауды меңгерген студенттің ғылыми стиль болсын, публицистикалық стиль болсын, көркем жанр түрлері болсын, түсініп, қолдануында өрескел қателіктер болмайтыны белгілі [7, 203].

Мәтін лингвистикасын талдаудағы функционалды-семантикалық құрылым жүйесін меңгеру арқылы мәтіндердегі мағынасы күңгірт, көнерген сөздердің мағынасын ашуға болады. Ол үшін бірнеше зерттеу принциптері қолданылады: фонетикалық, морфологиялық, семантикалық. Көркем шығармадағымәнерлі тіркестер, экспрессиялы оралымдар лексикамен, фразеологиямен шектеліп қоймайды, сөйлемдердің құрамдас бөліктерін алмастыру, интонация,

тіпті оқшау сөздер арқылы да жүзеге асады. Осындай тәсілдерді жазушы шебер қолдана алса онда бұлар шығарманы шынайы, тартымды етеді. Тұтастай алғанда, туындының көркемдігі шығарманың бүкіл компоненттерінің бірлігінен, үйлесім-келісімнен туындайды. Осы көрсетілген тәсілдер барлық проза, поэзия жанрына тән бола тұра, мәтін лингвистикасын зерделеуде өзгеше қырынан қарауды талап етеді. Мазмұн мен түрдің, яғни идея мен оны білдіретін тілдік элементтердің өзара тең келіп, тақырыптас болуы мәтіннің функционалды қызметін танытады.

Функционалдық сипатқа себеп болған тілдік амалдардың сыр-сипатын ашу, қайсысының қай тұста, не мақсатпен қолданылып, нені меңзеп, нені ұғындырып тұрғанын аңғарту, айқындау арқылы мәтін жанры нақтыланады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1.Әнес Ғ.Қ. Мәтін кеңістігі: семантикалық, этимологиялық аспект //Филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесіналу үшін дайындаған диссертацияның автореферaты. Алматы, 2010. –Б. 42

2. Сыздық Р. Сөз құдіреті. Алматы: Санат,1997.

3.Бондарко А.В., Беляева Е.И., т.б. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. -Ленинград: Наука, 1990. – 263 с.

4.Күзекова З.С. Қазақ тілі оқулығы теориясының лингвистикалық негіздері. -Алматы: ЛЭМ, 2005, – 392 б.

5.Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. – Кітапта: Ақ жол. – Алматы: Жалын, 1991.– 462 б.

6.Ресми-іскери қазақ тілі. I кітап. Алматы: Арман-ПВ, 2002, – 408 бет

7.Балақаев М. Қазақ тіл білімінің мәселелері. Алматы: Арыс, 2008. Б - 592

ПРОФИЛАКТИКА АУТОДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯПОДРОСТКОВ В КАЗАХСТАНЕ

Даулетбаева Б.Ж.-докторант PhD, университет Туран,
Давлетова А.А.-доктор психологических наук, академик МАПН, вице-президент РОО «Казахское психологическое общество»
Козлов В.В.-академик МАПН, доктор психологических наук профессор,
Сангилбаев О.С.-Доктор психологических наук, профессор
Козлов В.В.-академик МАПН, доктор психологических наук профессор,
Сангилбаев О.С.-Доктор психологических наук, профессор

Аннотация: Изучение проблемы негативных изменений психики детей, попавших в различные трудные жизненные ситуации и ее взаимосвязи с родительскими отношениями в семье необходимо для понимания механизмов эмоционально-личностного развития, профилактики и коррекции аутодеструктивного поведения современного подростка.

Annotaciya: Turli xil qiyin hayotiy vaziyatlarga duch kelgan bolalarning ruhiyatida salbiy o'zgarishlar va uning oiladagi ota-ona munosabatlari bilan bo'lgan munosabatlarini o'rganish zamonaviy o'smirning autodektiv xulq-atvorining oldini olish va tuzatish uchun hissiy va shaxsiy rivojlanish mexanizmlarini tushunish uchun zarurdir.

Annotacia: The study of the problem of negative changes in the psyche of children who have fallen into various difficult life situations and its relationship with parental relationships in the family is necessary to understand the mechanisms of emotional and personal development, prevention and correction of autodestructive behavior of a modern teenager.

Возрастающие темпы роста негативных социально-психологических проблем в обществе, вызвавшие обеспокоенность общества в целом (подростковый суицид, насилие в отношении детей и т.д.) требуют всестороннего изучения причин их появления, разработки технологии диагностики и мер предупреждения. Индикатором социальной запущенности или благополучия семьи является психоэмоциональное состояние ребенка, показывающее психологическую атмосферу в семье.

Важно понять, что аутодеструктивное поведение сложнее, чем может показаться на первый взгляд. Период подросткового возраста в психологии характеризуется как кризисный период. Это момент перехода из детства во взрослую жизнь. Подросток это уже не ребенок, но еще и не взрослый. У него появляется новообразование - «чувство взрослости», а новых смыслов, ценностей взрослой жизни, форм взаимодействия во взрослом мире еще нет. Самоубийство подростка чаше всего рассматривается как результат того, что крик о помощи не был услышан вовремя. Но, кроме того, это поступок, при помощи которого юноша или девушка пытается привлечь к себе внимание окружающих, особенно своих родителей.

Как известно, суицид занимает третье место в классификации причин смертности у населения (после онкологических болезней и заболеваний сердца). По данным ВОЗ около 20% самоубийств в мире приходится на подростковый и юношеский возраст. Число же суицидальных действий и намерений гораздо больше [1].

Печальное лидерство по количеству суицидов на 100 000 жителей страны принадлежит США, Канаде, Индии, России, а из европейских стран Венгрии, Швеции, Швейцарии, Дании.

Важным фактором, влияющим на аутодеструктивное поведение, является религия. У верующих людей риск суицида значительно ниже, чем у людей без устойчивых религиозных убеждений. Характер религиозных убеждений также влияет на показатели самоубийств. В странах, большая часть населения которых исповедует ислам или католицизм, наблюдается более низкий уровень суицидов по сравнению с другими странами, особенно теми, где доминирующую роль играет протестантство.

Одним из главных факторов аутодеструктивного поведения в подростковом возрасте выделяют ***неблагоприятную семейную обстановку***. Разрушительность семейного уклада отмечена практически всеми современными учеными, исследовавшими проблему детского суицида. Ситуация длительного конфликта в семье или ситуации развода родителей. Подростку нелегко выдерживать ситуацию, когда каждый из родителей «гнет свою линию». Утрата значимой привязанности, например, смерть мамы для ребенка становится нелегким испытанием. Отсутствие в семье «значимого взрослого». В этой ситуации проявляется социальная и психологическая изолированность подростка.

Суицидогенные составляющие семейного воспитания - гиперопека, гипоопека, авторитарность родителей с ригидными установками, низкий культурный и образовательный уровень родителей. Конфликты с семьей чаще всего связаны с неприятием молодым человеком системы ценностей старшего поколения.

Отец и мать, по данным исследования специалистов РОО «Казахское психологическое общество» (2022г.), являются идеалом лишь у 21% «проблемных» подростков, в группе «нормальных» мальчиков и девочек этот показатель составляет 41% (для отца) и 56% (для матери). Наибольшим доверием у подростков пользуются мамы (77% всех опрошенных). Однако чем сильнее у подростка выражен суицидальный синдром, тем реже он доверит свои тревоги даже матери, еще реже отцу (23%). Потеря доверительной связи с родителями - вот один из сильнейших стимуляторов суицидального синдрома у подростков. Мысли о самоубийстве мучают подростка тем чаще, чем меньше он доверяет своим родителям. Но болезненнее всего дети воспринимают даже не конфликты с родителями, а их холодное безразличие к себе. Смертельный холод одиночества чувствуется в ответах 17% подростков, когда они говорят, что в тяжелые минуты своей жизни они не хотят (или не могут) обратиться за помощью ни к кому. Нет, стало быть, среди десятков окружающих людей родных, близких, приятелей и учителей ни единого человека, с кем он смог бы разделить свою большую боль, облегчить душу, получить лечебное сочувствие или полезный совет.

Закономерно, что у исследователей проблем аутодеструктивногоповедние подростков встает вопрос, кто чаще всего совершает суициды. Кто из подростков входит в группу риска? Кто подвергается риску? Хотя определить, какой тип людей суицидоопасен, невозможно, известно, что одни подростки подвергаются большему риску совершить самоубийство из-за специфических ситуаций, в которых они оказались, и специфических проблем, которые перед ними стоят. Вот кто находится в зоне повышенного суицидального риска:

- депрессивные подростки;
- подростки, злоупотребляющие алкоголем и наркотиками;
- подростки, которые либо совершали суицидальную попытку, либо были свидетелями того, как совершил суицид кто-то из членов семьи;
- одаренные подростки; подростки с плохой успеваемостью в школе;
- беременные девочки;
- подростки, жертвы насилия.

В Казахстане, за последние 6-7 лет, частота суицидов составила 30 случаев на 100 тысяч подростков. Средний показатель в мире 7 случаев на 100 тысяч. Это выводит нашу страну на одно из первых мест в списке стран, где подросткам наиболее свойственно суицидальное поведение [2].

Отмечая актуальность проблемы, президент и вице-президент РОО «Казахское психологическое общество»Перленбетов М.А. и Давлетова А.А. совместно с директором ОФ «Центр поддержки семьи «Жанұя» Есимбековой А.К. разработали ***автоматизированную программу «Система диагностики психологического состояния детей «Ресурс»*** зарегистрированную в Департаменте по правам интеллектуальной собственности (авторское свидетельство № 2174 от 28 сентября 2017г.).

Совместно с Комитетом по правам детей МОН РК с 2017 по сегодняшний день данную программу применяли в школах и колледжах г. Алматы, Сарыагашского района Туркестанской и Алматинской областей, области Жетысу, всего протестировали более 185000 обучающихся в возрасте 11-18 лет. Данная система диагностики показала свою высокую эффективность в определении уровня социально-психологической запущенности или благополучия семьи.

Хотелось бы отметить, что автоматизированная программа позволяет одновременно охватить большое количество детей и составить **«Карту психологической напряженности»** в городском и Республиканском масштабе, что позволит своевременно запланировать и оказать социально-психологическую помощь не только подросткам, но и их семьям.

Одной из целей составления **«**Системы диагностики психологического состояния детей «Ресурс» являлся подбор такого диагностического материала, который позволил бы оперативно, комплексно и объективно получить информацию о суицидальном поведении детей и подростков в возрасте 11-18 лет за 20-30 минут.

Назначение программы: Получение комплексной информации о психическом состоянии подростка;

- Прогноз возможных различных негативных отклонений формирования психики;
- Выявление склонности к неадекватным поступкам и действиям;
- Раннее выявление различных форм семейного неблагополучия;
- Средство профилактики суицидального поведения;
- Дифференцирование обучающихся по трем категориям – «норма», «зона скрытого риска», «зона повышенного риска».
- Осуществление первичного сбора и последующей обработки информации для применения общих психологических коррекционных программ и индивидуальной работы с детьми и их семьями в национальном масштабе);

Оказание психологической помощи детям группы риска, предлагаемой специалистами РОО «Казахское психологическое общество»:

- ведение журнала учета лиц, обратившихся за психологической помощью;
- психологическая коррекция родительско-детских отношений, начиная с родителей;
- наличие программ индивидуального психолого-педагогического сопровождения детей из группы риска;
- наличие комплексных программ индивидуального сопровождения детей, имеющих потенциальную возможность совершения суицида с указанием характера причин, мер по предотвращению и ликвидации конфликтных и критических ситуаций в социальном взаимодействии участников образовательного, воспитательного или реабилитационного

процесса, а также предложений по устранению субъективных причин, способствующих реализации суицидальных намерений;

- количество и результативность проведения психологического консультирования и психокоррекционных бесед по переориентации жизненных целей, коррекции самооценки, развитию рефлексии и т.д.;

- снижение аутоагрессивных тенденций у детей и подростков.

Оценкой общего состояния тестируемых детей, на наш взгляд, должно быть ни в коем случае не сравнение с другими странами, где условия жизни, менталитет и другие составляющие однозначно отличаются от казахстанских, а сравнение с существующей статистикой. РОО «Казахское психологическое общество» имеет возможность профессионального оказания всего спектра услуг – от проведения социологического исследования по определению психологического состояния детей и подростков, выявления нуждающихся в помощи детей и подростков, организации дополнительного обучения и консультаций педагогов-психологов до проведения необходимых мер психокоррекции и реабилитации.

Если нам удастся своевременно выявить и оказать помощь нуждающимся в ней подросткам, статистика суицида в Казахстане существенно снизится, вот это и будет нашими победными показателями.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. **Насилие и его влияние на здоровье.** Доклад о ситуации в мире./Под ред. Этьенна Г. Круга и др./ Пер. с англ. — М: Издательство «Весь Мир», 2013. — 376 с. ISBN 5С7777С0225С2.

2. Ғалымжанқызы К., Құсманқызы Л. Психологиялық кеңес жүргізудегі отбасылық социограмма. Алматы: 2013. 216б.

3. Давлетова А.А. Жантану әлемінде. Учебно-методическое пособие. Алматы 2014г. 214с. Перленбетов М.А. Медиаторные системы и нейрохимия мозга в реализации психических процессов/М. А. Перленбетов // Вестник университета "Кайнар", 2005. т.№1/1.-С.33-37.

ХАЛҚЫМЫЗДЫҢ АСЫЛ МҰРАСЫ – РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕНІҢ НЕГІЗІ

Асанова Ұлмекен Отар қызы-Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.
Абдуова Баян Серікбай қызы-Филология ғылымдарының кандидаты, профессор Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

Аңдатпа: Адамзат дамуының тарихи үдерісінде кез келген халықтың өзіндік сипатын көрсететін құндылықтары болады. Ғасырдан ғасырға жеткен халықтың қазынасы деп білетін тіліміз, діліміз, салт-дәстүріміз, әдебиетіміз бен өнеріміз – осының дәлелі. Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының ұлттық рухани құндылықтарының негізінде тәрбиелеу – қоғам қажеттілігінен туындап отырған жайт. Мақалада ғасырлар бойы жинақталған халқымыздың асыл мұраларындағы адамгершілік пен имандылық, ерлік пен отансүйгіштік, сыйластық пен достық қарым-қатынасты дәріптейтін тағылымдық ой-пікірлер арқылы жас ұрпақты тәрбиелеу мәселелері сөз болады.

Аннотация: В историческом процессе развития человечества любой народ имеет ценности, отражающие его характер. Сокровище народа которые хранились из века в век такие как, язык, менталитет, традиции, литература и искусство-тому подтверждение. На сегодняшний день воспитание молодого поколения на основе национальных духовных ценностей своего народа продиктовано потребностями общества. В статье будут освещены вопросы воспитания подрастающего поколения через накопленные веками воспитательные размышления о морали и нравственности, мужестве и патриотизме, уважении и дружбе в благородном наследии нашего народа.

Annotation: In the historical process of human development, any nation has values that reflect its character. The treasures of the people that have been kept from century to century, such as language, mentality, traditions, literature and art, are proof of this. To date, the upbringing of the younger

generation on the basis of the national spiritual values of its people is dictated by the needs of society. The article will highlight the issues of educating the younger generation through centuries of educational reflections on morality and morality, courage and patriotism, respect and friendship in the noble heritage of our people.

Арғы тегі түркіден бастау алатын қазақ халқы ұрпақ тәрбиесіне ерекше мән берген. Ғасырлар бойы қалыптасқан тәрбиенің жақсы үлгілерін (адамгершілік-имандылық қасиет, елін, жерін, Отанын сүю, қоршаған ортаны қорғау, еңбекке баулу және т.б) ұрпақ санасына сіңіруді көздеген халық оны әртүрлі тәсілдермен түрлі құралдар арқылы жүзеге асырып келген. Ұлттық әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер, сондай-ақ көкпар, сайыс, күрес, ақсүйек, т.б. секілді ұлттық ойындар мен түрлі кәсіп, төрт түлік мал, аңшылық туралы ән-өлең, тақпақ, жыр, жаңылтпаш, жұмбақ, аңыз, ертегі түріндегі фольклорлық шығармалар сияқты рухани мұраны игерту нәтижесінде жас ұрпақтың, жалпы көпшіліктің бойына ізгілік нұрын себуге тырысқан. Жаманнан жиреніп, жақсыдан ғибрат алуға шақырған.

«Тәрбие тал бесіктен» деген ұстанымды басшылыққа алған халқымыз баланы дүниеге келген күннен бастап имандылыққа, қайырымды, кішіпейіл болуға, елін, жерін сүюге, үлкенді сыйлап, кішіні құрметтеуге үйретіп, ерінбей еңбек етуге баулитын ән, өлең, жыр, ертегі мен аңыз әңгімелер шығарған. Баланы бесікке салумен байланысты айтылатын «Бесік жырлары», тәй-тәй жүріп, қадам басуына орай айтылатын «Тұсау кесу» өлеңдері осының айғағы деуге болады.

Бесікті тербете отырып анасы сазды әуен, ырғақты сөзбен сәбиінің санасына ұлттық тәрбиенің алғашқы нәрін сіңіруді көздейді. Мәселен, «Бесік жырында» анасы:

Айыр қалпақ киісіп,
Ақырып жауға тиісіп,
Батыр болар ма екенсің?!
Бармақтарың майысып,
Түрлі ою ойысып,
Ұста болар ма екенсің?!
Таңдайларың тақылдап,
Шешен болар ма екенсің?! [1,24] – деп болашақта баласының ел қорғаны болатын азамат болуын, я болмаса он саусағынан өнері тамған шебер болуын немесе елді аузына қарататын шешен болуын қалаған тілек-арманын «әлди» әнімен жеткізеді. Сол арқылы анасы балаға деген ақ тілегін, аналық махаббатын, мейірімі мен сүйіспеншілігін білдіреді. Бұл түркітілдес халықтар қырғыз, өзбек, әзірбайжан, түрік, татар т.б. халықтардың барлығында бар. Ал баланың қаз тұрып, қадам басқанда айтылатын «Тұсау кесу» жырында ата-ананың балаға деген ерекше қамқорлығы байқалады. Онда баласының аман-есен өсіп, өмірдегі қадамының сәтті болуын армандаған ата-анасы:

Қаз баса ғой, қарағым,
Құтты болсын қадамың!
Өмірге аяқ баса бер,
Асулардан аса бер![1,38]–деп ойын тілек бата түрінде жеткізеді.

Халықтың рухани адамгершілік өмірінің негізі болып табылатын қарым- қатынас нормалары салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптың да ұрпақ тәрбиесінде алатын орны ерекше. Қыз ұзату, келін түсіру, үйлену салтына байланысты айтылатын тұрмыс-салт өлеңдерінде жастарды үй болуға, отбасылық моральдық қағидаларды бұлжытпай орындауға үйретеді. Мәселен, «Той бастар» жырында:

Қызыл ала төселген сырмағыңыз,
Құтты болсын шымылдық құрғаныңыз![2,40]– деп той иесіне құтты болсын айтып, жақсы тілек білдіру көзделсе, екі жақ болып, айтыс түрінде айтылатын «Жар-жар» өлеңінде ұзатылып бара жатқан қызға жігіттер:

Өксіп-өксіп жылама,
Қарындасым, жар-жар ау.
Туған елдей болады,

Барған жерің, жар-жар ау[2,78],– деп жұбату айтады. Ал ұзатылатын қыз елімен, жерімен, ағайын-туысымен қоштасу ретінде айтатын «Сыңсу» өлеңінде:

Әрдайым елім сау боп тұр,

Естіртпей бізге жаманат.

Анашым, сүтіңді ақтармын,

Келтірмей сізге жаман ат[2,219],– деп ата-анасының берген тәрбиесіне алғысын білдіре отырып, барған жерінде «тастай батып, судай сіңуді» көздейді.

Жас келінді жаңа ағайын жұртына таныстыру мақсатында «Беташар» жыры айтылып, одан әрі:

Айт, келін-ау, айт, келін,

Атыңның басын тарт, келін.

Сауысқаннан сақ келін,

Жұмыртқадан ақ келін,- дей келе жас келіннің жаңа отбасында өзін-өзі ұстауы, ауыл үлкендері мен жұбайын сыйлап, ізеттілік танытуы, инабатты әрі сыпайы болуы жайлы ақыл-кеңес беріледі. Мұндай ақыл-кеңестің болашақ отбасын құратын жастарға берер тәлімдік-тәрбиелік маңызы ерекше, себебі жаңа шаңырақ көтерген жас жұбайлардың некесінің берік, отбасы сыйластығы мен береке-бірлігінің мәңгі болуының бірден-бір жолы ұрпақтан ұрпаққа жалғасын тауып келе жатқан осы ата-баба дәстүрінде.

Қазақ халқы ұрпағын жастайынан теріс қылық, жаман әдеттерден бойын аулақ салуға үгіттеп, «жаман әдеттен жиренуге» шақырған. Оны: «Дастарқанды, тамақты баспа. Ата-анаңа қарсы келме.Әдепсіз сөз айтпа,өтірік айтпа. Адамға қарап қолыңды шошайтпа»,- деген сияқты тыйым сөздер арқылы ұрпағының құлағына құйып отырған. Бұл ырым-тыйымдар отбасы ережесі іспеттес.

Ата-бабамыз қоғамда орныққан, адамдар арасындағы қалыптасқан жақсы адамгершілік мінез-құлық атаулыны өз ұрпағының бойына сіңіруді ерте кезден-ақ қолға алған. Мұны моральдық қасиеттер деп те жүрміз.Моральдық қасиеттер адамдардың іс-әрекеттерінен, өзара қарым-қатынасынан шығады. Бұл қасиеттерді халқымыз ауыздан ауызға тарап, бүгінгі күнге дейін жеткен халық шығармалары арқылы үйретуге тырысқан.

Үлкенді сыйлау, кішіні құрметтеу, ата-ананы ардақтау, жалпы адамдар арасындағы сыйластық адамгершілік қасиеттің өзекті мәселесі болып табылады. Сондықтан да халқымыз жастарға «үлкеннің сөзін бөлме, үлкеннің жолын кесіп өтпе, үлкенге сый, кішіге құрмет көрсет» деген нақыл өсиет сөздерін айта отырып:

Ақылы елден артылған,

Ақылың болса мақтан.

Ынтымағы жұрттан асқан,

Жақының болса мақтан.

Сенің жасың кіші ғой,

Ағаңның алдына шығудан сақтан!– деп ескертеді. Сөйтіп, «үлкенге көрсетілетін құрмет баланың міндеті» екенін айтады. Инабат үлгісінің бастауы отбасында алған тәрбиеге байланысты болатынын пайымдаған халқымыз «Ата көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер» деп түйінді сөз айтқан. Үлкенді сыйлап, олардың алғысына бөленген, батасын алған ұл-қыздарымыздың мерейі үстем болып, өркені өсері анық.

Адамның бір-біріне бауырмал, туысқаншыл болуы – адамгершілік қасиеттің басты нышаны. Өз туыстарына мейірбан, қайырымды болмаған, оның құқықтарын қорғап, талап-тілектерін орындамаған адам, басқаға мейірбан, қамқоршы бола алмайды, өзгенің мүддесін елемейді. Сол себепті бауырмалдық, туысқаншылдық қасиеттер ауыз әдебиеті үлгілерінде мол көрініс тапқан. Бұл қасиеттерді халқымыз «Ер Төстік» ертегісіндегі Төстіктің жұт жылы кетіп, қайтып оралмаған сегіз ағасын іздеп жолға шығуы, талай қиындықтарды басынан өткеріп, ақыры ағаларын тауып, аман-есен елге оралуы арқылы көрсетсе, «Қыз Жібек» жырында ағасын іздеу үшін әкесінен бата алуға келген Сансызбай:

Төлегенді сағынып,

Қайғыменен қан жұтып,

Іше алмадым асымды, –деп бауырын қатты сағынып, жүрегі қан жылағанын білдіреді.Сөйтіп,

Мен Төлегенді іздейін,
Жер шаршысын кезейін.
Жоқтаусыз кеткен лайық па?
Туған соң іні біздейін.
Разылық берсең, жан әке,
Ешкімге көзім сүзбейін.
Тірі-өлісін білгенше,

Күдерімді үзбейін[3,140],– деп ағасын қалай да іздеп табуды көздеген інінің ағаға деген бауырмалдық, туысқаншылдық сезімін байқауға болады. Осы тәрізді ертегілер мен жырларды оқып өскен жас ұрпақ қатыгездіктен бойын аулақ ұстап, қайырымды, кішіпейіл, бауырмал, туысқаншыл болып өседі. Қиын сәттерде олар бір-біріне қол ұшын беріп, көмектесуге дайын болады. Бұдан отбасының татулығын, ынтымағын, бірлігін көреміз. Халқымыз «Татулық – табылмас бақыт» деген аталы сөзді бекер айтпаса керек. Қиналғанда қол ұшын беру тек ағайынды адамдардың ғана міндеті емес,ол кез келген азаматтың парызы болмақ. Осыны жастарға ұғындыру үшін халқымыз түрлі ертегі, аңыз әңгіме, миф ойлап шығарған. «Қарлығаш пен дәуіт» мифтік әңгімесінде балапандарын жейін деп келе жатқан жыланнан құтқару үшін қарлығаш көкектен, қарғадан көмек сұрайды. Бірақ көкек қонаққа бара жатқанын айтса, ал қарға үйленгелі жатқанын айтып, сылтауратып, көмек беруден бас тартады. Шырылдап жүріп қарлығаш дәуітті кездестіреді. Дәуіт ұяға жақындап қалған жыланды аяғымен шаба тырнап, екі көзін ағызып жібереді. Сөйтіп, қарлығаштың балапандарын аман алып қалады. Дәуіттің ерлігіне сүйсінген қарлығаш онымен айнымас дос болады[4,45-46].Ата-бабамыз басына қиын іс түскенде қол ұшын бере алатын айнымас достың болуын осындай мифтер арқылы жеткізуді көздеген.

Қазақ халқында достасу салты ертеден қалыптасқан. Нағыз достар бір- бірінен жанын аямай, бір-біріне қамқор, көмекші, тілектес болған. Досқа атылатын оққа өз кеудесін тосып, досы үшін жанын құрбан еткен нағыз достар өмірде жиі кездесіп отыратынын да білеміз. Ата-бабамыз «Басыңды дауға берсең де, жолдасыңды жауға берме» деп қандай қиындық болса да досының қасынан табылуды ұрпағына дәріптеген.

Халқымыздың тұрмыстық жағдайына байланысты қалыптасқан дәстүрі – қонақжайлылығы. Үйге келген қонақты төрге шығарып, астың дәмдісін ұсынып, сыйлап құрметтеу – ежелден келе жатқан ата-баба дәстүрі. Қазақ халқында қонақты ақжарқын пейілмен күту адамгершілік, көрегендік қана емес, тіпті міндет болған. Сондықтан халқымыз «қазақтың бөлінбейтін еншісі – қонақасысы» деп қазақтың басқа халықтардан ерекшелігін көрсеткен. Қонақты қарсы алу, оны күту, шығарып салу тәрізді рәсімдерді өз ұрпағына үйретіп отырған. Қонақты күту кезеңінде оның қолына су құйып, төрге шығарып, қонақтың өз сыбағасын ұсыну сияқты әдет-салтты жастарға тапсырған. Мәселен, «Қамбар батыр» жырындағы:

Қонақ болып кетіңдер,
Қаз еті бар қақтаған,
Құланның етін сүр қылып,
Мейман үшін сақтаған.
Жүріңіздер ауылға,

Кедейім көрсін ақ табан[5,231], –деп дәмнің бар жақсысын қонағының алдына қоятын қазақтың меймандостығын ұрпағына үлгі-өнеге еткен.Бұл адамның бойындағы тамаша қасиет – жомарттықтың да белгісі. Жомарт адам басқаға жақсылық жасап, оған қызмет қылуға дайын тұрады. Мұны «Аты аңызға айналған Атымтай» ертегісіндегі Атымтайдың іс-әрекетінен көруімізге болады. Оны халық бойындағы қасиетіне байланысты Атымтай жомарт деп тегін атамаса керек. Ол өз қолындағы байлығын елмен бөлісіп қана қоймай, тіпті өзінің жанын да беруге әзір екенін:«Сенің іздеп келген Атымтай жомартың – менмін. Құлдығыңа әзірмін, патшаңды риза ет те, сыйлығыңды ал», –деп қонағына басын тосқан әрекетінен көреміз[6,389]. Мұндай жомарт адамдарды әркез халық та, патша да сыйлаған. Ұрпағының бойында осындай

жомарттық қасиеттің болуын қалаған халық өз ойын түрлі ертегілер, әңгімелер арқылы беруге тырысады.

Сонау ерте заманнан адам баласының аяулы арман-мұраты әділдік болған. Әділдік адамның ең асыл қасиеті, адамгершіліктің, имандылықтың негізі болып саналады. Ертеде мәселені дұрыс шешу үшін билерге жүгінгені белгілі. Сондықтан да «Тура биде туған жоқ» деген ұстанымды басшылыққа алған халқымыз әділ сөз айтқан билердің сөзіне тоқтаған.

Бір сөз айтсаң жақсыға,
Аталы сөзге тоқтайды.
Бір сөз айтсаң жаманға,
Өмірінде ұқпайды.
Надандықтың белгісі,
Өзін-өзі мақтайды.
Көкірегі соқырға,
Өмірде таң атпайды.
Шешеннің сөзі алмас

Қап түбінде жатпайды[7,180],–деп әділ төрелік айтатын билердің сөзін өткір алмасқа теңейді. Ал сөзді ұғып, аталы сөзге тоқтайтын адамды жақсы адам, керісінше сөзді ұқпайтын адамды жаман адам деп бөледі. Халық шығармаларында адам бойындағы жақсылық пен жамандық, әдептілік пен дөрекілік, шындық пен өтірік, қаскүнемдік пен қарапайымдылық сияқты қасиеттердің қатар жүретіні айтылып, олар өзара қарама-қарсы қойылған. Алдыңғы буын өзінен кейінгі жас ұрпақтың осы қасиеттерді ажырата алуын қалайды. Халқымыз жақсы мінез-құлық, әдептілік, кішіпейілділік, ең алдымен, адамныңтәлім-тәрбиесіне байланысты деп түйеді. Сондықтан ата-бабаларымыз болашақ ұрпақтарының әдепті де инабатты, ізетті әрі қайырымды болып өсуі үшін өсиет-кеңес беруді, бата-тілек айтуды ата-баба дәстүріне айналдырған. Көне көз қариялар ұрпақтарына:

Бір үйдің баласы болма,
Көп үйдің санасы бол!
Бір елдің атасы болма,
Бар елдің данасы бол!
Бір тонның жағасы болма,
Көп қолдың ағасы бол!
Ақты ақ деп бағала,
Қараны қара деп қарала.
Өзегің талса, өзен бойын жағала.
Басыңа іс түссе, көпшілікті сағала.
Өзіңе-өзің кәміл бол,
Халқыңа әділ бол,
Жауыңа қатал бол!

Досыңа адал бол![7,7]–деп бата беріп отырған. Мұндай ата-баба дәстүрі біздің жастарымыздың сусындап нәр алатын ұлттық мәдениетттің қайнар бұлағы болуы тиіс.

Шынайы адамгершілік қасиет елін, жерін, Отанын сүюден басталады. Ауыз әдебиеті шығармалары, әсіресе ерлік, батырлық жырларда жастарды патриоттық, ерлік рухта тәрбиелеудің негізі қалыптасқан. «Алпамыс», «Қобыланды», «Қамбар», «Ер Тарғын» тәрізді батырлық жырларындағы батырлардың елін қорғаудағы шайқастары дәріптеліп, олардың шайқаста көрсеткен ерлік әрекеттері арқылы жастардың туған жерге, өскен елге, Отанға деген сүйіспеншілік сезімін оятуға тырысаады. Мәселен, жырдағы:

Буырқанды, бұрсанды,
Мұздай темір құрсанды.
Алтын қылыш қолға алды,

Оқ жыландай толғанды[8,87], – деп суреттелген Алпамыстың бейнесі елі үшін жанын беруге даяр, елі үшін туған азаматтың іс-әрекеті деп ұғынамыз.

Осы сияқты батырлық жырларды, ертегілерді, халқымыздың даналық сөздерін оқып өскен жас ұрпақ «Ел намысы – ер намысы» деген ұранды санасына сіңіріп, қаһармандық рухта тәрбиеленеді.

Халқымыздың ғасырлар бойы жинақтаған рухани асыл мұраларын жас ұрпақтың санасына сіңіру жастарды адамгершілік пен әдептілікке үйретудің, олардың бойында ерлік пен патриоттық сезімді қалыптастырудың бірден-бір жолы болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Тал бесіктен жер бесікке дейін. – Алматы:Ана тілі, 1995. – 272 б.
2. Қазақтың үйлену салт-жырлары. Хрестоматия – Астана: Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 2009. – 403 б.
3. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Астана: «Фолиант», 2009. Т.53: Ғашықтық жырлар. – 456 б.
4. Қазақтың мифтік әңгімелері. – Алматы,2002. – 320 б.
5. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Астана: «Фолиант», 2007. Т.43: Батырлар жыры. – 416 б.
6. Бабалар сөзі: Жүзтомдық.–Астана: «Фолиант», 2011. Т.76:Новеллалық ертегілер. – 432 б.
7. Төреқұлов Н.,Қазыбеков М. Қазақтың би-шешендері.1,2-кітап. – Алматы, 1993. – 400 б.
8. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Астана: «Фолиант», 2006. Т.33: Батырлар жыры. – 364 б.

BOLA SHAXSINI RIVOJLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM, UNING MOHIYATI VA MAZMUNI

I.A.Oxunov- Andijon DU Boshlang’ich ta’lim metodikasi kafedrasi v.b.dotsenti, N.M.Mirzaikramova -Andijon DPI Maktabgacha ta’lim 2-kurs talabasi

Annotaciya: Ushbu maqola bola shaxsini har tomonlama etuk, barkamol qilib tarbiyalashda tálimning mohiyatini ochib berilgan.

Annotaciya: Usı maqala bala shaxsınıń hár tárepleme jetik, barkamal qılıp tárbiyalawda tálimning áhmiyetin ashıp bergen.

Аннотация: В данной статье раскрыта сущность обучения в воспитании личности ребенка как всесторонне зрелой, гармоничной.

Bugungi kunda uzluksiz ta’limning muhim bo‘g‘ini bo‘lgan maktabgacha ta’lim bosqichiga e’tibor har qachongidan ortib bormoqda. Ushbu ta’lim bosqichi keyingi ta’lim bosqichlarining poydevori ekani ham barchaga ma’lum. O‘zbekiston jahon andozalariga mos keladigan ko‘p bosqichli ta’lim tizimiga o‘tmoqda. O‘quv-tarbiya jarayonida qo‘llanilayotgan ta’lim texnologiyalari shaxsni rivojlanishiga, mustaqil ishlashga o‘rgatishi zarur. Xorijiy tajribalarini o‘rganib, ularni mavjud sharoitimizga moslab tatbiq, amaliyotda foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Ma’lumki, respublikamiz ta’lim-tarbiya tizimining boshlang‘ich poydevoribo‘lgan maktabgacha ta’limni sifatli va zamon talabi darajasida tashkil etilishini ta’minlash borasida bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda.

Prezidentimiz tomonidan qabul qilingan Farmon va Qarorlar uzluksiz ta’lim tizimining muhim bo‘g‘ini hisoblangan maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, maktabgacha ta’lim muassasalarining davlat hamda nodavlat tarmog‘ini kengaytirish, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlashda dasturilamalga aylandi.

«Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari»[11] va «Ilk qadam»[12] Davlat dasturining ishlab chiqilishi uzluksiz ta’lim tizimida maktabgacha ta’limni samarali amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Albatta maktabgacha ta’limni ham shaklan, ham mazmunan yangilashga qaratilgan bu kabi innovatsiyalar ota-onalardan tortib barcha pedagoglar bola tarbiyasi, uning ta’lim olishga tayyorgarligiga zamon talablaridan kelib chiqqan holda yondashuvini talab etadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari guruhlarida tashkil etiladigan rivojlanish (rivojlanish) markazlaridagi jarayonlar bolalarning doimiy ravishda yangi bilimlarni o‘zlashtirishga, mustahkamlashga yordam beradi. Bolalarni o‘z bilimini mustaqil ravishda to‘ldirib borish, kechayotgan

[11] O‘zbekiston respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirining 2018 yil 18 iyundagi 1450-sonli “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida”gi Buyrug‘i.

[12]O‘zbekiston respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. –T.: 2018.

yangilanish jarayonlariga munosib moslashib borishga o‘rgatish rivojlanish markazlarining asosiy maqsadidir.

Tanlangan mavzuning dolzarbligi va zaruriyati shundaki, O‘zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorining 1-ilovasiga muvofiq “Umumiy tipdagi davlat va nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari to‘g‘risida”gi Nizom qabul qilindi. Unga muvofiq:

– bolaning shaxsini shakllantirish, uning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ijtimoiy tajriba orttirishini ta’minlash;

– bolaning jamiyatga moslashishini va boshlang‘ich ta’limga tayyorgarligini ta’minlash;

– ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish kabi masalalar belgilab qo‘yilgan.[13]

O‘sib kelayotgan yosh avlodni muayyan maqsad yo‘lida har tomonlama kamol toptirish, uning ongi, dunyoqarashi, e’tiqodini o‘stirish, xulq-atvorini tarkib toptirish maktabgacha ta’limning dolzarb muammolaridan sanaladi. Hozirgi davrda har tomonlama rivojlangan barkamol insonni tarbiyalashning maqsad va vazifalari ma’naviy boylik, axloqiy poklik, jismoniy mukammallikni o‘zida mujassamlashtirgan ijtimoiy faollikni tarbiyalashni taqozo etadi.

Mutaxassislarning ta’kidlashicha, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim ijtimoiy pedagogik ishning shunday shakllarini vujudga keltirishi kerakki, bunda har bir bola o‘z imkoniyalarini namoyon qila olishi uchun qulaylik yarata olishi, madaniy muhitni to‘laligicha o‘zlashtirishi va o‘zining barcha quvvatlarini ro‘yobga chiqarishi lozim.

Bugungi kunga kelib bola shaxsiga rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim yangicha mazmun bilan boyimoqda. Buning natijasida bolaning ehtiyojlari insoniy munosabatlar ob’yekti sifatida faollashmoqda. Bu o‘zaro kelishuv, bir-birini tushunish, hamkorlik hamda qo‘llab-quvvatlash tamoyillariga asoslanishi kerak. Shu munosabat bilan biz shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim ob’yektiv, sub’yektiv munosabatlar yig‘indisini har bir insonga xos bo‘lgan mustaqil qadriyatlar sifatida aniqlashga intilamiz.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni umumiy rivojlantirish masalalari quyidagilarda aks etadi:

✓ maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik qo‘llab-quvvatlashni amalga oshirish orqali bolalarni umumiy rivojlantirishning nazariy asoslarini tadqiq etish va ularning umumiy xususiyatlari bilan bog‘liq holda pedagogik yordam ko‘rsatishning mavjud darajasi va shart-sharoitlariga tayanish;

✓ bugungi kunda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsyepsiyasiga tayanilgan holda maktabgacha ta’lim-tarbiyani jarayonini tashkil etish, bu jarayonda bolalarning sub’yekt sifatida namoyon bo‘lishlarini ta’minlash, ularni har tomonlama rivojlantirishga erishish, umumiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishni ustuvor maqsadga aylantirish;

✓ maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanadigan bolalar birinchi navbatda tarbiyachining pedagogik qo‘llab-quvvatlashiga ehtiyoj sezishlarini hisobga olish;

✓ bolalarni pedagogik qo‘llab-quvvatlash orqali ularni umumiy rivojlantirish jarayonining mazmunini bolaning qiziqishlari, intilishlari va ehtiyojlariga mos tarzda tanlash va amalga oshirish.

Hozirgi kunda pedagog-psixologlar tomonidan ta’limning bir qancha modellari ishlab chiqilgan hamda o‘qitish tizimiga tadbiq qilingan. Xususan, L.V.Zankov, M.V.Zvereva, I.I.Arinskayalar tomonidan shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning qator afzalliklari sanab o‘tilgan. “Zamonaviy sharoitda ta’lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko‘ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo‘naltirilishi talab qilinmoqda. O‘zida ana shu imkoniyatlarni namoyon eta olgan ta’lim – shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim deb nomlanadi”.[14]

Bola shaxsini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim – tarbiyalanuvchining fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o‘ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’limdir.

Mashg‘ulotlar jarayonida pedagogik texnologiyalar talablari asosida o‘quv maqsadlariga

[13] O‘zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 may №391-sonli “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

[14] **Innovatsion ta’lim texnologiyalari** / Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. – Toshkent: 2015. 5-bet.

erishiladi. Ilmiy-texnik taraqqiyot jadallashgan davrda ta’lim samaradorligi, asosan tarbiyalanuvchining o‘qitish, tarbiyalash jarayonidagi o‘rni, tarbiyachining unga bo‘lgan munosabatiga bog‘liq bo‘ladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarda bola pedagogik jarayon markaziga qo‘yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi. Bunda butun ta’lim tizimi, shu jumladan, o‘qitish shaxsga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim.

Shuning uchun zamonaviy texnologiyalarda pedagogik jarayon, o‘qitishning shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalari asosida amalga oshirilishi lozim. Hayot dialektikasi shundan iboratki, doimo yangi avlod oldingi avloddan ko‘ra rivojlanganroq bo‘ladi.

Xulosa o’rnida shunga to’xtalib o’tish joizki, hozirgi zamon avlodining rivojlanish sur’ati oldingilardan ko‘ra ancha yuqori bo‘lganligi sababli, o‘qitishning an’anaviy tizimi rivojlanishga to‘sqinlik qila boshladi. Bunday sharoitlarda taraqqiyot faqat har bir shaxsning mavjud imkoniyatlarini to‘la ro‘yobga chiqarish asosida amalga oshirilishi mumkin. Axborotning hajmi, xilma-xilligi, egallashga moyilligi va vositalarining yetarliligi samarali individual va mustaqil o‘qitishni tashkil etish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratadi. O‘qitishni jadallashtirish maqsadida pedagogning ta’lim oluvchiga bo‘lgan munosabati “sardor”likdan, uning “sherigi”ga aylanishi zarur.

Bolaga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonida bola shaxsining har tomonlama, ya’ni ham huquqiy, ham ma’naviy, ham ijtimoiy himoyasi ta’minlanadi.

Bolaning ta’limi va tarbiyasi, uni jismoniy, ruxiy va ma’naviy kamolga yetkazish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Bu maksadgaerishishdauningbilimolishgaqiziqishinioshirishasosiyomilhisoblanadi. Demak, bolaning dastlabki olti yoshi uning keyingi rivojlanishi uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Biz o‘z oldimizga farzandlarimizning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadini qo‘ygan ekanmiz, shubhasiz, pedagog tarbiyachilarning malakasini oshirish borasidagi mavjud tajribalarni zamonaviy talablar darajasida takomilashtirishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati.

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2707-sonli qarori. 2016 yil.

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3261- sonli qarori. 2017 yil.

3. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirining 2018 yil 18 iyundagi 1450-sonli “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida”gi Buyrug‘i.

4. O‘zbekiston respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – T.: 2018.

5. O‘zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 may №391-sonli “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

6. **Innovatsion ta’lim texnologiyalari** / Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. – Toshkent: 2015. 5-bet.

БАҲС-МУНОЗАРА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎҚУВ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ШАКЛИ СИФАТИДА

Ш.Алланазарова – PhD., доцент, В.Ержанова-ассистент ўқитувчи

Аннотация: Ушбу мақола Олий таълимда талабаларга ташкиллаштириладиган дарс шаклларини бахс-мунозара шаклида олиб бориш хақида суз этилган.

Аннотация: Усы мақала жокары талимде талабаларга шолкемлестирилетугын сабақ формаларын бахс-мунозара арқалы алып барыу хаққында сөз етилген.

Аннотация: В данной статье мы руководствуемся тем фактом, что в высших учебных заведениях формы занятий, которые используются для студентов, проводятся в форме дискуссии.

Ўқув жараёнида баҳс-мунозара вазиятларини ҳосил қилишда муайян мақсадлардан келиб чиқилади. Чунки улар ўқувчиларнинг мустақил ва танқидий фикрлаш жараёнларини ташкил этиш учун қулай ҳисобланади. Шу билан бир қаторда, бу жараёнда коммуникатив мақсадлар ҳам кўзланади. Баҳс-мунозара мавзуси билан унинг мақсади орасидаги мутаносибликни таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Агар мавзу кенг бўлиб, кўплаб маълумотларни ўзида мужассамлаштирган бўлса, баҳс-мунозара натижасида ахборотларни йиғиш ва тартибга солиш, муқобил фикрларни излаш, уларни уйғунлаштириш ва методологик жиҳатдан асослаш мақсади қўйилади. Агар мавзу доираси тор бўлса, баҳс-мунозара жараёни қарор қабул қилиш билан якунланади.

Баҳс-мунозара вазиятларида ўқувчилар бир-бирларининг фикрларини ўзаро тўлдиришлари, қўллаб-қувватлашлари ёки муқобил фикрлар баён қилишлари мумкин. Биринчи ҳолатда суҳбат вазияти вужудга келса, иккинчисида баҳс-мунозара етакчи ўрин эгаллайди. Баҳс-мунозара жараёнида ҳар икки вазиятнинг муҳимлиги ва бир-бирини тақозо қилишини таъкидлаш лозим. Айни б**ир мавзу доирасида баён қилинган ранг-барангфикрларни ўзаро қиёслаш асосида** баҳсга киришиш ва бир-бирини тўлдирувчи, ривожлантирувчи суҳбат вазиятини вужудга келтириш алоҳида аҳамиятга эга.

Умумий ўрта таълим жараёнида баҳс-мунозаранинг **диспут-мунозара, конференция**, **телевидение, радио, матбуот орқали мунозара уюштириш**, **прогрессив мунозара, қиёсловчи мунозара каби турларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.**

Баҳс-мунозара жараёнида савол-жавоб, паст овозда муҳокама қилиш, клиника, лабиринт, эстафета методлари, эркин ҳаракатланадиган мунозара усулларидан фойдаланилади.

Баҳс-мунозара жараёни бир неча босқичда амалга оширилади. Улар йўналтирувчи, баҳоловчи, ҳамкорликка ундовчи, таҳлилий босқичлардан иборат. Баҳс-мунозара жараёнидамунозара иштирокчиларининг фикрини тушуниш, унга ҳурмат билан қараш; мунозара вазиятидаги қарама-қаршилик муаммони ечишнинг самарали вариантини топиш имкониятини вужудга келтирилишини таъминлаш; жараён раҳбари бўлган ўқитувчига ҳамкор сифатида ёндашиш каби натижаларга эришилади. Бироқ, уни амалга ошириш йўллари, воситалари ва технологияларини билмайдилар. Ўқув-билув жараёнида баҳс-мунозарадан ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини ташкил этиш шакли сифатида кенг фойдаланишни аксарият ўқитувчилар мақсадга мувофиқ деб билсаларда, амалда бундай имкониятдан тўлиқ фойдаланмасликлари аён бўлди. Бир гуруҳ ўқитувчилар баҳс-мунозарани ташкил этиш айнан дарсда эмас, дарсдан ташқари таълим-тарбия жараёнида амалга оширилиши керак, деб ҳисоблайдилар.

Кузатишларимиз жараёнида аксарият ўқувчилар дарсда эркин фикр ифодалаш, ўз нуқтаи назарларини баён қилиш учун етарли имконият ва шароит мавжуд эмаслиги, ўқитувчилар томонидан бунга йўл қўйилмаслиги, уларнинг бундай ҳаракати дарс мавзусидан четга чиқиш деб баҳоланишини кўрсатиб ўтдилар. 8-9-синф ўқувчилари эса, ўқитувчиларнинг бундай йўл тутишлари нотўғри деб ҳисоблайдилар. Баъзи бир ўқувчилар умуман ўқитувчи билан ҳам, синфдошлари билан ҳам баҳс-мунозарага киришишни хоҳламасликлари аён бўлди. Бундай ўқувчилар сирасига асосан қизларни киритиш мумкин. Улар синфдаги ўғил болалар билан баҳс-мунозарага киришиш дарсдан кейин муаммолар туғилиши, қарама-қарши вазиятларни вужудга келишига сабаб бўлади, деб ҳисоблайдилар.

Таҳлилларимиз ўқув жараёнида кичик гуруҳларда баҳс-мунозара вазиятларини ташкил этиш натижасида бир қадар самарадорликка эришиш мумкинлигини кўрсатди. Бу жараёнда ўқитувчи алоҳида режа асосида ишчан ҳамкорлик муҳитини вужудга келтириши лозим. Ўқувчиларнинг ўз тенгдошлари билан мулоқот ва мунозарага киришишлари, уларда мустақил ва танқидий фикрлаш кўникмаларини жадал шакллантириш имконини беради. Айниқса, 8-9-синф ўқувчилари мустақилликка давогар бўладилар, улар ўқитувчининг хоҳиш-истаги билан боғлиқ ҳолда фаолият кўрсатишни хоҳламайдилар. Бу даврда баҳс-мунозарага кенг ўрин ажратиш алоҳида педагогик аҳамиятга эга. Ўқитувчининг ўқув жараёнида қатъий интизом ўрнатиши анъанавий таълим тизимининг характерли жиҳатларидан биридир. Бунда ўқувчининг мақсадли

хатти-ҳаракатлари, ижодкорлиги, ўз фаолиятини режалаштириши, ўз-ўзини баҳолаши амалда ўқитувчи томонидан тўлиқ бошқарилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение: Избр. психол. тр. - Москва; Воронеж: МОДЭК, 1996. – 230 с.

2. Бурякова В.В. Дискуссия на современном уроке: Метод. рекомендации. – М.: МГИУУ, 1999. – 160 с.

3. Маҳмудов М.Ҳ. Таълимни дидактик лойиҳалашнинг назарий асослари: пед. фан. докторлик. дисс. –Тошкент, 2003.- 342 б.

4. Маъмуров Б.Б.Ўқувчи шахсига йўналтирилган ўқув-билув жараёнини ташкил этишнинг педагогик шарт-шароитлари: пед.фан.ном.дис. –Тошкент, 2009.-126 б.

СТРУКТУРА АКМЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

А.Даукеева-НГПИ доцент кафедры Психологии

Аннотация: В этой статье рассказывается о том, что профессиональная деятельность занимает одно из главных мест в жизни человека, о ее сущности и профессиональном развитии

Annotaciya: Ushbu maqolada óqituvchinig kasbiy faoliyat inson hayotidagi asosiy o'rinlardan birini eganligi, uning mohiyati va áqituvchinig kasbiy rivojlanish haqida sóz etilgan.

Annotation: in this article, óqituçinig sóz about the fact that professional activity has eaten one of the main places in a person's life, its essence and professional development.

Профессиональная деятельность занимает одно из главных мест в жизнедеятельности человека, по существу охватывая все формы и способы его существования и являясь средством его социального и профессионального развития. Закончив высшее педагогическое образовательное учреждение и получив диплом, будущий учитель должен осознавать, что на этом его профессиональное развитие не заканчивается, а, возможно, только и начинается.

Ориентация личности на саморазвитие, достижение вершин профессионализма должна быть заложена в процессе обучения в высшего образовательного учреждения. Достижение этой цели возможно при совершенствованияакмелогической компетентности, которая способна вооружить будущего учителя знанием психологических особенностей самоутверждения, направленная на прогнозирование педагогического процесса, на его моделирование и управления им, обеспечивая тем самым более эффективное профессионально-личностное развитие человека. При этом сущность акмелогической компетентности может быть представлена как мотивационный процесс психической активности, направленный на достижение личностно значимых результатов в профессиональной сфере, приобретение устойчивой потребности в личностном росте посредством актуализации «Я-концепции», развития профессионально значимых качеств личности, реализации творческого потенциала.

Содержание акмелогической компетентности определяется степенью выраженности потребности личности в профессиональной деятельности, профессиональными притязаниями, ценностными ориентациями, профессиональной самооценкой.

Основываясь на анализе психолого-педагогической литературы, а также на результате проведенного исследования мы полагаем, что акмелогической компетентности представляет интеграцию компонентов, представленную рефлексией, целеполаганием, профессиональным творчеством, которые образуют новое качественное состояние личности.

Профессиональное развитие и становление личности происходит в процессе ее активной творческой деятельности. Творчество имманентно присуще человеку и проявляется во всех видах его деятельности. Творчество как условие развития специалиста присутствует на всех этапах его становления. На начальном - в большей степени как творчество педагога, так как студент здесь выступает в основном объектом учебной деятельности Педагогические основы формирования опыта творческой деятельности будущего учителяа в последствии становится неотъемлемой составляющей собственной деятельности специалиста.Прогрессивные зарубежные

педагоги А.Комбс, К.Роджерс, А.Маслоу, В.Саймон и др. полагают, что новые, динамично изменяющиеся условия жизни требуют от специалиста нового уровня мышления, а именно творческого поскольку для накопления и хранения информации можно использовать компьютерную технику. В связи с этим неизбежно должен измениться и стиль педагогической деятельности. В последние десятилетия прогрессивная концепция рассмотрения педагогической деятельности как творческого процесса нашла отражение во многих публикациях таких ученых как Брушлинский А.В.

В психологической литературе творческая продуктивность определяется не только качеством мыслительных операций, но и личностными характеристиками, особенностями умений и навыков, которые вовлекаются в креативный процесс на различных его этапах. При совершенствовании акмеологической компетентности в высшем образовательном учреждении необходимо развивать личностные качества, способствующие проявлению креативности, а это настойчивость, трудолюбие, активность. Необходимо преодолеть закрепленный в сознании студентов стереотип, согласно которому творчество - это удел ученого, композитора, художника, профессионала высшей категории. Он должен понять, что креативность не имеет ограничений в своих проявлениях и имманентно присуща каждому.

Следовательно, преподавание педагогических дисциплин должно строиться таким образом, чтобы задействовать имеющийся творческий потенциал студентов и содействовать раскрытию новых возможностей.

Педагогическое творчество большинство ученых связывают с постановкой и творческим решением педагогических задач, т.к. по своей сути, педагогическая задача - это «эвристическое ядро» педагогического процесса.

Список используемой литературы

1. АбакумоваН.Н. Компетентностный подход в образовании:организация и диагностика[Текст]/ Н.Н. Абакумова, И.Ю.Малкова //Научное издание.-Томск: Томский государственный университет, 2007. -368 с.

2. Абдалина Л.В. Развитие профессионализма педагога: от теории к практике : монография / Л.В. Абдалина. -М. : Изд-во РГСУ, 2008. - 327

3. Абдалина Л.В. Акмеологический подход в условиях дополнительного профессионального образования / Л.В. Абдалина // Вопросы образования. - 2006. - № 3 (23). - С. 49-52; 14

4. Акмеология асослари: ўқув қўлланма /Г.Ҳ.Тиллаева. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги.-Т.: «Тафаккур бўстони», 2014. - 192 б.

PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALAR: TA’LIM PLATFORMALARI YORDAMIDA TA’LIM JARAYONINING SIFAT SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI

B.J.Mamanazarov -TATU Samarqand filiali katta o’qituvchisi
M.O.Meyliqulov -TATU Samarqand filiali talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada bugungi kunda talabalarda tálim jarayoni sifatin samaradorli oshirish xususidagi fikrlar keltirilgan.

Annotaciya: usı maqalada búǵingi kúndegi talabalarda tálim procecin nátiyjeli asırıw haqqındaǵı pikirler keltirilgen.

Аннотация: В данной статье представлены идеи по повышению качества образовательного процесса у студентов на сегодняшний день.

Axborot texnologiyalari sohasidagi kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish, raqamli texnologiyalarni rivojlantirish va aholining kundalik hayotiga keng joriy etishni ta’minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Axborot texnologiyalari sohasidagi kasbga tayyorlash va qayta tayyorlash tizimining samaradorligini oshirish bo‘yicha ko‘rilayotgan choralar davlat organlari va tarmoq tashkilotlarini malakali IT-mutaxassislar bilan ta’minlash uchun mustahkam zamin yaratmoqda.

Pedagogik dasturiy vositalar ta’lim platformalari ta'lim maqsadlari uchun yaratilgan turli xil dasturlarni o'z ichiga oladi. Bu atama ta’limdagi muammolarni yechish bilan bog‘liq bo‘lgan hamma narsani o‘z ichiga oladi, jumladan: ta’limni boshqarish tizimlaridan va baholash dasturidan tortib, ma’lumotnoma dasturlarigacha. Shunday bo'lsada, pedagogik dasturiy vositalarni ta’lim jarayonida qo’llash bitta maqsadga ega, yani ta'limning ayrim qirralarini yanada samarali va unimdor qilish.

Oliy ta’lim muassasalari IT sohasidagi texnologiyani so’ngi yutuqlari bilan jihozlangan bo’lsada, ammo raqamli innovatsiyalar tashkilotlarni keng ko'lamli qayta qurish va qayta tashkil etishga olib kelganligi sababli, ularga mos ravishda moslashishdan boshqa iloji qolmaydi. Ushbu transformatsiyani yanada qiziqarli va qiyinlashtiradigan narsa - sun'iy intellekt dasturiy ta'minotining kirib kelishi, shuningdek, xususiy sektorning ta'lim uchun dasturiy ta'minot yaratish, ta'lim industriyasidagi yechimlar doirasini kengaytirish bilan bog'liq muhim salohiyatni tan olishidir.

Ushbu maqolada biz turli toifadagi ta’lim jarayonida qo’llaniladigan, eng yaxshi samara beradigan pedagogik dasturiy vositalar va ta’lim platformalarni sanab o'tamiz. Sizga qulay bo'lishi uchun biz ularning mahsulot tafsilotlari, asosiy xususiyatlari va narx rejalarini ko'rib chiqamiz.

Pedagogik dasturiy vositalar: ta’lim platformalari nima uchun muhim. O'qituvchilar endilikda onlayn dars berish uchun dasturiy ta'minotga tayanmaydilar. Pedagogik dasturiy vositalar: ta’lim platformalario'qituvchilar va talabalarga ko'p foyda keltirish uchun murakkab jarayonlarni tartibga solishga qaratilgan. Ular endi faqat darslar uchun emas. Ular orasida e'tiborga loyiqlari quyidagilardir:

Kontentni tashkil etish va kirish. Hozirgi kunda ta’limga mo’ljallangan ta’limplat formalari yordamida ta’lim resurslar jamlanishi, xavfsiz joyda saqlanishi va tartibga solinishi mumkin. Shunday qilib, siz barcha muhim ma'lumotlarni saqlashingiz va turli kurslarni osongina qurishingiz mumkin. Talabalar ularga bulutda joylashgan LMS orqali kirishlari mumkin. Ta'lim platformalari oily ta’lim muassasalarida yoki boshqa o'quv muassasalarida birgalikda ishlaydigan mutaxassislar uchun mukammal tanlovdir. Bundan tashqari, o'quvchilarga hayotiy vazifalarni bajarish yoki yangi tushunchalarga ega bo'lish uchun resurslardan cheksiz foydalanish imkoniyati taqdim etiladi (e-Learning va boshqa platformalar).

O'quvchilarning o’zlashtirishi va xatti-harakatlarini kuzatish. Ta'lim platformalari o'qituvchilarga o'quvchilarning o’z vaqtida o’zlashtirishlarini va rivojlanishini kuzatish va hisobot berish usulini beradi. U ma'lum bir o'quvchining tajribasi va yutuqlariga qarab tarkibni sozlashi mumkin.

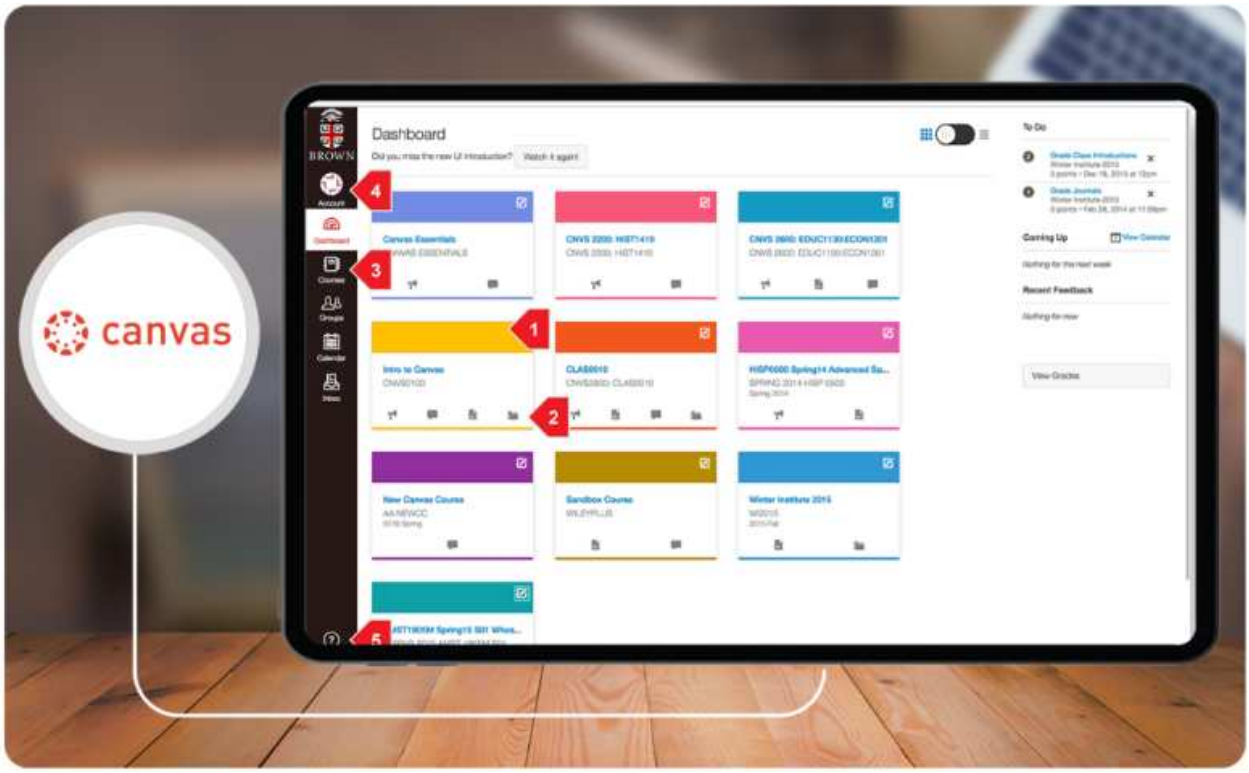
Ta'limga sarflanadigan xarajatlarni pasaytirish. Xarajatlarni kamaytirish biznes uchun ustuvor vazifadir, ayniqsa, biz hali ham COVID-19 ning iqtisodiy oqibatlaridan xalos bo'layotgan bir paytda. Onlayn ta'limga o'tish ta'lim sohasida buni amalga oshirishning eng maqbul usulidir. Texnologiyalar orqali talabalar o'z uylarida qulay sharoitda o'rganishlari mumkin. Shu bilan birga, oily ta’lim muassasalari va maktablar o'quv materiallarini tejash, xonalarni yaxshilash va texnik xizmat ko'rsatish va boshqalarni o'z ichiga oladi.

O'qituvchilarning ish yukini kamaytirish. Endilikda ko‘plab jarayonlar avtomatlashtirilishi mumkin, bu esa o‘qituvchilarga o‘qitishning dolzarb masalalariga e’tibor qaratishga yordam beradi. Misol uchun, pedagogikdasturiy vositalar o'qituvchilarga talabalarning yozuvlariga oson kirish imkonini beradi, testlar uchun baholar beradi va uy vazifalarini tekshiradi, shu bilan birga boshqa zerikarli vazifalarni nazorat qiladi.

Talabalarning faolligi va faolligi yaxshilandi. O‘quv platformalari talabalarning turli ehtiyojlari va qiziqishlarini qondirish uchun mustahkam yechim sifatida ko‘riladi. Bundantashqari ularning qiziqishini jalb qilish uchun o'yin va bir qator tadbirlardan foydalanish mumkin. Ijodkorlikni oshiradigan va ularni uzoq vaqt davomida mashg'ul bo'lishini ta'minlaydigan noyob topshiriqlar ham mavjud.

Hozirgi mutaxasislar tomonidan 2023-yilda eng yaxshi ta’limplat formalari deb e’tirof etilayotganlarini sanab o’tamiz. Jumladan Kanvas masofaviy ta’lim platformasi.

Kanvas: O’rganish oson va yuqori samaradorlikka ega bo’lgan LMS.

1.1-rasm. Canvas masofaviy ta’lim platformasi bosh menyusi.

Canvas juda funktsional, moslashuvchan va ishonchli ta'lim yechimi bo'lib, uni oson o'rganish va unumdorlik uchun LMS qiladi. Eng yaxshi xususiyatlar va hisobga olish ma'lumotlari LMS yechimi akademiyalarning 21 foizini va qabul qilinganlarning 27 foizini tashkil etishining sababidir. Shuningdek, u Bridge, ochiq manba va korporativ hamkasbini taklif qiladi.

Asosiy xususiyatlar

- Hamkorlikdagi ish maydoni;
- Integratsiyalashgan o'quv vositalari;
- Web-brauzerdan nusxa ko'chirish va joylashtirish funksiyasi
- Shaxsiylashtirilgan tarkib va APIni ochish;
- Umumiy resurslar;
- Web-konferentsiya materiallari va Canvas ilova markazi;
- Grafik tahliliy hisobot berish vositasi;
- Integratsiyalashgan ommaviy axborot vositalari hisoboti;
- Audio va videolarni yozib olish yoki yuklash;
- Web-standart brauzer va LTI integratsiyasi;
- Shaxsiylashtirilgan foydalanuvchi profillari;
- Audio va video xabarlar;
- Tashqi xizmat integratsiyasi va RSS qo'llab-quvvatlash;
- Kurs haqida bildirishnomalar va Ochiq xavfsizlik;

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni it-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 06.10.2020 yildagi PQ-4851-son qarori.

2. https://research.com/software/best-education-software-key-features-of-top-education-software#3 2020+ ta’lim bo‘yicha eng yaxshi dasturiy ta’minot: Top ta’lim vositalarining asosiy xususiyatlari.

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA JISMONIY TARBIYA DARSLARINI HARAKATLI O`YINLAR ORQALI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

B.O.Barakayev-o’qituvchi, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Annotaciya: Ushbu maqolada umumtálim maktablarida jismoniy tarbiya darsini harakatli óyinlar asosida yuritilishi haqida sóz etilgan.

Annotaciya: Usı maqalada ulıwma orta tálim mekteplerinde dene tárbiya sabaqların háreketli oyınlar arqalı alıp barılıwı haqqında sóz etilgen.

Аннотация: В этой статье рассказывается о том, как в общеобразовательных школах уроки физкультуры проводятся на основе подвижных игр.

O’zbek xalqining ko’p yillar davomida yaratgan, avloddan-avlodga o’tib kelayotgan ijod boyliklarini to’plash, o’rganish, bu boyliklar asosida yosh avlodni ma’naviy boy, jismoniy barkamol qilib tarbiyalash bugungi kunnig dolzarb masalalaridan biri bo’lib kelmoqda.Ayniqsa, respublikamizda hozirgi kunda milliy qadriyatlarimiz, an’analarimizga bo’lgan e’tibor yanada kuchaydi. Bu hayotning hamma jabhalarida turli darajada o’zini ko’rsata boshladi, jumladan tarbiyaning asosiy qismlaridan biri jismoniy madaniyatda ham.Yosh avlodni jismoniy baquvvat qilib tarbiyalashda, ularning jismoniy rivojlantirishga, jismoniy madaniyatini milliylashtirishga qaratilgan xalqimizning unitilib borayotgan milliy o’yinlarini to’plab, maktab jismoniy tarbiya darslariga tadbiq etish, rivojlntirish yo’llari va usullarini qayta ko’rib chiqish zaruriyatini taqazo etadi.Shu nuqtai nazardan qaraganda tadqiqot ishimizning dolzarbligi va muhimligi yaqqol namoyon bo’ladi.

Umumta’lim maktablari jismoniy tarbiya darslarida harakatli o’yinlarni o’tkazish, o’quvchilar ongiga u o’yinlarni singdirish orqali nafaqat dars jarayonida balkim bo’sh vaqtlarida ham o’rgangan mashqlarini qo’llab uy sharoitida, kucha-kuyda o’rtoqlari bilan telefonlar o’ynamasdan, harxil ijtimoiy tarmoqlarga va ularda beriladigan videolarga berilmasdan jismoniy tayyorgarlik ko’rishadilar.Buning ustiga ijtimoiy voqelik, pedagogik amaliyot, keng omma o’rtasida rivojlangan xalq pedagogikasining eng yaxshi yutuqlarini samarali qo’llash, xalq pedagogikasi g’oyalari asosida fikr yuritish tarbiyaviy ishlarning muvaffaqiyatini ta’minlovchi omillardan ekanligiga guvohlik beradi.

Ishning nazariy ahamiyati shundaki, unda asosiy va muhim o’rinni tajriba-tadqiqot ishlari, tahlillar tashkil etadi, maktabda jismoniy tarbiya darslarida o’zbek xalq milliy harakatli o’yinlari vositasida o’quvchilarda pedagogik ta’sirning to’liq, aniq maqsad asosidagi yo’nalishi yaratiladi.Ushbu ishlar samarali bajarilishi uchun o’quvchilarning kichik yoshidan boshlab harakatli o’yinlar vositasi bilan jismoniy salomatlik poydevorini qurishni amalga oshirish mumkin.O’zbekiston Respublikasida jismoniy madaniyat va sportni rivojlantirish to’g’risida Kadrlar tayyorlashdagi tizim muxim ahamiyatga kasb etadi. Shu bois respublikamizda jismoniy madaniyatning maqsad va vazifalari hukumatning qarorlaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.Respublikamizda amalga oshiralayotgan jismoniy madaniyatning o’z oldiga qo’ygan maqsadi sog’lom, ruhan tetik va bunyodkor yoshlarni hayotga tayyorlashdan iborat. Bu maqsad Respublikamizda jismoniy tarbiya bilan shug’ullanuvchi barcha tashkilotlar uchun vazifalardan biridir.

Har kim o’zini jismonan tarbiyalashi uchun jismoniy tarbiya va sportning zarurligini tushunib yetishi va qunt bilan o’ziga yoqqan ma’lum bir jismoniy mashg’ulotlar tizimi asosida salomatligini shakllantirishi kerak. Xalqimiz farzandlarining jismoniy qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish tarbiyaning ajralmas qismi bo’lgan jismoniy tarbiya jarayonida amalga oshiriladi.Jismoniy tarbiyaning maqsadi jamiyatning sog’lom, xushchaqchaq, har tomonlama jismoniy rivojlanganvatan himoyasiga tayyor turgan yoshlarini tarbiyalashdan iborat uyushtirilgan pedagogik jarayondir.

Milliy harakatli xalq o’yinlarini xalqimizning bir necha yillik madaniy boyliklari haqidagi tasavvurlarini ma’lum darajada kengaytiradi, hozirgi hayotga singdirish yo’llarini boyitishga yordam beradi.Milliy harakatli o’yinlar jismoniy tarbiyaning eng ta’sirchan usullaridan bo’lib, o’quvchilarda aqliy, ahloqiy va tarbiyasini birgalikda amalga oshirishda muhim vositadir. Shuning uchun bolalar o’yinlarining ruhi, tabiati, saviyasi, ishtirokchilarning hatti-harakatlari kabi jihatlariga ham e’tibor berish zarur.

O’quvchilarning jismoniy tayyorgarlik va jismoniy rivojlanish masalalari ko’pgina olimlar tomonidan o’rganilgan. Olimlarning tadqiqotlarida bolalarning jismoniy rivojlanishi va jismoniy

tayyorgarligi, harakat faolligi sustligi aniqlangan. Xalq milliy o'yinlarining ijtimoiy-pedagogik xususiyatlarini o'rganish borasida talay ishlar qilindi. Bir qancha olimlar o'z tadqiqotlarida xalq milliy harakatli o'yinlaridan foydalanish haqida u yoki bu darajada fikr yuritganlar. Bolalar va o'smirlarning harakat faolligini oshirishga yordam beradigan omillar: milliy harakatli o'yinlar, milliy mashqlar elementlari, bellashuvlar va sport turlari, jismoniy tarbiyaning an'anaviy vositalaridan foydalanish yo'llari ko'rsatilgan.

Xalqning sog'lig'ini mustahkamlash yurtimizdagi jismoniy tarbiyaning asosiy vazifasidan biridir. Hozirgi kunda, ayniqsa, sport va jismoniy tarbiyaga e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Jismoniy tarbiya oldida jismoniy madaniyat va sportni xalqimizning hayotiga ko'proq singdirish; yoshlarni mustaqillik ruhida tarbiyalashda jimoniy tarbiya va sportning barcha turli-tuman shakllaridan, jumladan, xalq an'analaridan keng foydalani, insonlarning sog'ligini yaxshilash vaularni Vatan mudofaasiga tayyorlash va shu singari katta vazifalar turibdi. Xalqimizning milliy o'yinlari esa ana shu maqsadda keng qo'llanib kelinayotgan muhim jismoniy va sport vositalaridan biridir. Shuning uchun xalq milliy harakatli o'yinlariga e'tiborni kuchaytirish zaruriyati yanada yaqqol ko'rinmoqda.

Umumiy o‘rta ta'limning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining jismoniy tarbiya darslarida harakatli o‘yinlar vositasida o‘quvchilarni estetik tarbiyalash borasida dars jarayonini muvofaqqiyatli tashkil etish uchun ularni (milliy harakatli o‘yinlarning) rejalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda ta'lim tizimining umumiy o‘rta ta'lim bosqichida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yuksak ma'naviyatli, estetik didli, axloqli va ma'rifatli, bir so‘z bilan aytgada, barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga alohida ahamiyat berilishi talab etilmoqda. Bu jarayonda yosh avlodning jamiyat rivojiga mos bilim, ko‘nikma va malakalar sohibi bo‘lishi muhimligini ta'kidlaydi. Jumladan, ta'lim va tarbiya ishlarini boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida milliy harakatli o‘yinlarning estetik asoslarini anglash ko‘nikmasini shakllantirishga yo‘naltirish alohida e'tiborni talab etadi. Shu jihatdan olib qaraganda umumiy o‘rta ta'lim yo‘nalishida tadqiq qilinishi lozim bo‘lgan muhim masalalar tizimida o‘quvchilarni zamonaviy usullar asosida estetik tarbiyalashda milliy harakatli o‘yinlardan foydalanishning pedagogik tizimini ishlab chiqish, uni amaliyotga tatbiq etishning yangi uslubiy yondashuvlarini joriy etishning mazmuni va metodikasini ishlab chiqish muammosi utuvor tarzda qarilishi lozim. Umumiy o‘rta ta'limning boshlang‘ich sinflarida o‘qitiladigan jismoniy tarbiyadan DTS o‘zining tuzilishi va mazmuniga ko‘ra jismoniy tarbiyani o‘qitish jarayonida o‘quvchi shaxsi, uning jismoniy rivojlanishi, intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, milliy harakatli xalq o'yinlaridan foydalanishda, ularni qo'llashda shuni hisobga olish kerakki, bu yoshdagi bolalar aniqlikni talab etadigan mayda harakatlarga qaraganda keng, kuchli harakatlarga ancha moyil bo'ladilar.Umuman bu yoshda bolalar juda ham harakatchanligi bilan ajralib turadi. Harakatchanlik esa maxsus, oqilona tashkil etilishni, harakatga soluvchi yurish-turish shakllarining to'g'riligini talab etadi.Bolalarning bu yoshida tormozlanish va qo'zg'alish jarayonlarini muvozanatligini yuzaga keltirishda kattalar talabining tizimliligi va o'zini tuta bilishga odatlantirish katta rol o'ynaydi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida" gi qonuni Lex.uz O‘RQ-394 04.09.2015
2. Ta'lim to'g'risidagi qonun - Lex.uz 23.09.2020.
3. Abdumalikov R. Abdullayev A. Xalq milliy o'yinlari mazmunida ma'naviyat masalalari. T.: 1995.14 b.
4. AliyevM. Jismoniy tarbiya haqidagi ilmiy uslubiy bilimlarni bolalarga singdirish kelajak sog'lom turmush tarzining asosidir. Sog'lom avlod tarbiyasining buyuk davlat qurish zaminidir, ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2-qism.T.: 1994.16-18 b.
5. Salomova R.S. «Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati» T.: 2014.
6. Maxkamdjonov K.M. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi.
7. Nuriddinova M.M. «Maktabgacha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya yo‘riqchilari uchun me'yoriy hujjatlar majmui». -T.: "Muxarrir", 2013.

TALABALARDA RAHBARLIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA AKSILOGIK YONDASHUVNING AHAMIYATI

D.A.Asatova -Navoiy davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda talabalarda rahbarlik kompetentligini shakklantirishda qadriyatlarning orni xususidagi fikrlar keltirilgan.

Annataciya: Usı maqalada búgingi kúnde talabalarda basqarıwshılıq komponentligin rawajlandırıwda qádiriyatlardıń ornı haqqındaǵı pikirler keltirilgen.

Аннатация: В данной статье представлены представления о ролиценностей в формировании лидерских компетенций у студентов на сегодняшний день.

Mustaqil rivojlanish yo'lidan borayotgan O'zbekiston mamlakati uchun ham boshqaruv tizimini takomillashtirish, rahbar kadrlarni tanlash, o'qitish, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, ularning bilim saviyalarini yanada yuqori bo'lishi bilan bog'liq shart – sharoitlarni yaratish masalasi taraqqiyotning muhim omiliga aylanib bormoqda. Bugun biz yashayotgan jamiyatga yangi fikr, yangi go'ya, eng muhimi islohotlarni amalga oshirishga qodir bo'lgan yangi avlod kadrlari kerak.

Milliy istiqlol g'oyalarida barkamol shaxs, komil inson g'oyasi yetakchi sifatlar qatorida berilgan ekan, biz bo'lajak kadrlar tarbiyasida ularni o'z imkoniyatlarini rivojlantirishga, o'zligini anglash orqali, professional o'sishining har bir bosqichida o'z "akme"si – barkamollik cho'qqisining nimalar va qanday omillar hisobiga rivojlantirish mumkinligini o'rgata olishimiz kerak. Aniqlanishicha, inson shaxsini tarkib topishiga ta'sir qiluvchi kuchli omil – inson ortirgan tajribalarning tarbiya vositasi orqali bolalarga berilishidir.

Xodimlar va boshqaruvchi kadrlarni tarbiyalash, bilim va salohiyatini oshirish, zamonaviy talablarga muvofiq shakllantirish, ularning jamiyat taraqqiyotiga ta'sirini inobatga olish va shu orqali kelajakda faoliyat yo'nalishlarini belgilashni uddalay oladigan kadrlarni yetishtirish kechagi kun, bugun va kelajakning ham doimiy talabi va ehtiyoji bo'lib qoladi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti allaqachon ishlab chiqarishda inson omilisiz hech qanday qadriyatlarni yaratib bo'lmasligini isbotlagan. Jumladan, L.Yakokaning[1.144-147] e'tirof etishicha, barcha xo'jalik operatsiyalarini oxir – oqibatda uch so'z, ya'ni insonlar, mahsulot, foyda omili kabilar orqali tavsiflash mumkin. Bularning ichida tabiiyki, birinchi o'rinda insonlar turadi. Shu nuqtai nazardan, agar sizning ishonchli jamoangiz bo'lmasa, boshqa omillardan kamroq ijobiy natijalarni kutish mumkin.

Bugungi kunda kadrlarni tayyorlashda, ularning kasbiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda qadriyatli yondashuvdan foydalanish dolzarblik kasb etmoqda. Hozirgi zamon industrial jamiyati sharoitida shaxs qobiliyati, tashabbuskorligi juda qo'l keladi, u aynan shular bilan bog'liq shaxsiy qadriyatlarni takomillashtirishga erishishi lozim, deya tadqiqoqtchi olimlar tomonidan alohida ta'kidlanib kelinmoqda. Ijtimoiy jarayonlar juda tezlashgan, kapitalistik bozor munosabatlari hukmron bo'lgan davrda shaxsning o'z kuchiga tayanishi, o'z baxtini o'zi yaratishi uchun kurashi, davlat vatashkilotlarga emas, o'z qobiliyatiga umid bog'lashi uning qadrini belgilaydigan eng asosiy xususiyatlar bo'lib hisoblanadi.

XX asrning boshida fransuz faylasufi P.Lapi qadriyatlar nazariyasini ifodalash uchun aksiologiya (yunoncha axios – qadriyat, logos – fan, ta'limot) atamasini muomalaga kiritdi. Ma'lumki, biron bir jamiyat o'zining ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini rivojlantirmay turib, o'z istiqbolini tasavvur eta olmaydi. "Xalqning madaniy qadriyatlari, ma'naviy merosi ming yillar mobaynida Sharq xalqlari uchun qudratli ma'naviyat manbai bo'lib xizmat qilgan. Uzoq davom etgan mafkuraviy tazyiqqa qaramay O'zbekiston xalqi vloddan avlodga o'tib kelgan tarixiy va madaniy qadriyatlarni hamda o'ziga xos an'analarni saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi" [2,125]

Aynan ta'lim sohasida talabalar bilim, ko'nik, malaka va ko'nikmalarini rivojlantirishda, ularni o'z kasbining ustasi, mohir-mahoratli pedagog qilib tarbiyalashda aynana aksiologik jarayon muhim o'rin egallaydi. Chunki qadriyatlarning alohida turi bo'lgan ta'limiy qadriyatlar shaxsga nazariy – amaliy bilimlarni berish, uni har tomonlama barkamol bo'lib kamol topishida muhim ijtimoiy pedagogi ahamiyat kasb etadigan omillar majmuidir. Ushbu qadriyatning o'ziga xosligiga ko'ra bir necha guruhlarga ajratgan Sh.Mardonov, ushbu guruhlar orasida shaxsni shakllantirish deb atalgan beshinchi guruhni ham ta'kidlab o'tgan.

Ya’ni bunda ta’lim oluvchi va ta’lim beruvchi shaxsini shakllantirish, ularni har tomonlama mustaqil shaxs sifatida tarbiyalash, har bir tarbiyalanuvchida ham ilmiy bilimlar bilan birga ta’limiy, ma’naviy, axloqiy umuman xalqning o’zligini namoyish etadigan barcha qadriyatlar va bilimlarni shakllantirishni ko’zda tutmoqda. Ta’lim olayotgan insonda nazariy bilimlar yetarli darajada bo’lishi mumkin, lekin ulardagi tashabusskorlik, tashkilotchilik, mustaqillik, zamon bilan hamnafaslik, jamoa bilan ishlash, shuning bilan birga ma’daniyat va ma’naviyat sifatlari ham yetarli darajada bo’lmogi’ lozim.

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash lozimki, bugun har bir ta’lim olayotgan insonni to’laqonli pedagog kadr sifatida tarbiyalashda, ularni eng kamida rahbarlik sifatlari bilan qurollantirish orqali erkin fikrlovchi mustaqil shaxslarga aylantirishimiz zarur. Bu o’rinda esa insonning o’zligini, madaniy – tarixiy madaniyatini ham uyg’unlikda singdirib olib borish zarurdir. Chunki, insonda mustaqillik, erkinlik, boshqaruvchilik, liderlik sifatlarini tabiyalash bilan bir qatorda haqiqiy madaniyatli,go’zal odob-axloqli, bilimli, boshqa har qaysi kasb egasi uchun ibrat va na’muna bo’la oladigan shaxs sifatlarini shakllantirib borish bugun uchun ham, ertangi kun uchun ham, kelajak avlodlar uchun ham eng muhim vazifa va masaladir. Bunday jihatlarni e’tiborsiz qoldirish har bir insonning yoki jamiyatning tanazzuliga sabab bo’lishi shubhazisdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Якоккаю Ли. Карьера менеджера. - Мн.: ООО «Попурри», 2002. - С. 144-147.
2. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o’z qo’limiz bilan birga quramiz. Toshkent. ”O’zbekiston”1998.429b.

NOFILOLOGIK TA’LIM MUASSASALARIDA AMALIY XORIJIY TILNI TURLI METODLAR ORQALI O’QITISH

A.S.Zaripova-Samarqand Davlat Chet tillar instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada nofilologik ta’lim muassalari talabalariga chet tilini samarali va zamonaviy metodlar orqali turli xil mashg’ulotlar olib borish va hozirgi davrda xorijiy tillarni o’rganishning muhimliligi berilgan. Bundan tashqari, o'rganuvchining aqliy dunyosini jalb qilish orqali o'qitish samaradorligini yanada oshirish shuningdek, o'qituvchining darsni qanday olib borishi bolalarning bilim olish imkoniyatlarini qanday ko’tarishi yoki cheklashi mumkinligi nuqtai nazaridan yordam berishga bag'ishlangan.

Аннотация: В этой статье дается представление о важности изучения иностранного языка студентами неофилологических учебных заведений с помощью эффективных и современных методов обучения иностранному языку, а также о важности изучения иностранных языков в настоящее время. Кроме того, дальнейшее повышение эффективности обучения за счет вовлечения ментального мира учащегося он также призван помочь с точки зрения того, как то, как учитель ведет урок, может повысить или ограничить возможности обучения детей.

Annotation: This article gives students of non-philological educational institutions the importance of conducting various classes of a foreign language through effective and modern methods and studying foreign languages in the present period. In addition, further improving the effectiveness of teaching by engaging the learner's mental world is also dedicated to helping in terms of how the teacher leads the lesson can raise or limit children's opportunities for learning.

Xorijiy tillarni o’qitish va o’rganish hamisha dolzarb va o’z navbatida ma’suliyatli masalalardan hisoblanadi. Xususan, bugungi kunda xorijiy tillarni o‘qitish orqali talaba-yoshlarni o’z Vataniga sadoqat, yuksak axloq, milliy g‘urur va umum insoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muhim. Hozirgi o’zgarishlar asrida xalqaro ta‘lim tizimidagi standartlarga to’liq javob beradigan asosiy talablardan kelib chiqib, xorijiy tillarni o’rgatuvchilardan yildan yilga yangicha yondashuvlar talab qilinmoqda. Bu esa o’z navbatida talabalarning chettillarni yetarlicha mukammal o‘rganishlari va barcha sohalarda o‘zlarini yanada namoyon eta olishlari uchun zamin yaratmoqda hamda ularning xorijiy tilda og‘zaki va yozma nutqlarini rivojlantirish muammolariga ham dastur amal bo’lmoqda. Qolaversa, mustaqillik yillarida ham respublikamizda ta'lim-tarbiya tizimi, barkamol avlodni tarbiyalash, chet tillarni o’rganish kabi masalalar davlat siyosatining asosiy ustuvor yo‘nalishlari darajasiga ko‘tarildi va Respublikamiz ta‘lim

tizimini yanada rivojlantirishda xorijiy tajribalarga asoslangan, xalqaro standartlarga mos keluvchi o‘quv dasturlari bilan muvofiqlashtirish oliy pedagogik ta‘lim tizimini takomillashtirishga asos bo‘ldi. Bu borada 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida mamlakatimizda ta‘lim va o‘qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy qilish asosida oliy ta‘lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish, ilmiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga joriy qilishning samarali mexanizmlarini yaratish, kadrlar tayyorlashning sifat darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur shart- sharoitlarni yaratish, har bir oliy ta‘lim muassasasi jahonning yetakchi ilmiy-ta‘lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o‘rnatishi va talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, yoshlar auditoriyasi bilan ish olib borishda interfaol usullardan samarali foydalanish, ularga chet tilidan sifatli ta‘lim bera olish, oliy ta‘lim darajasini namunali bosqichga olib chiqish va tubdan takomillashtirish asosiy vazifalar sifatida belgilandi [1].

Tilni endi o’rganuvchilarda ingliz tili to’g’risidagi tushunchalarni oshirib borish o’qituvchining asosiy maqsadi hisoblanadi va o’rganilayotgan tiliga bo‘lgan qiziqishini yanada ko’paytirish uchun ko’zda tutilgan barcha malaka va ko‘nikmalardan o’rganuvchining intellektiga va qiziqish darajasi, psixik jarayonlari va temperamentigacha mo‘ljallab olib borishi bundagi muhim jarayonligi aniq belgidir. Har bir mashg’ulot jarayonida har xil texnik vositalaridan foydalanib darsni rejalashtirish mumkin, lekin kompyuter ekranida ajratib berilgan namunaviy misollar o‘rganuvchining xotirasida yaxshiroq saqlanib qoladi. Aynan shu kabi mashg’ulotlarda integrasion jarayon vujudga keladi, ya'ni o‘rganuvchi chettilidan yangi malaka va bilimlarini kompyuter vositasi bilan ishlash yordamida o’stirib boradi. Qo’shimcha ravishda, o‘rganuvchi o‘zbek va xorijiy tillarda boshlang’ich o’rganuvchilar uchun yaratilgan barcha elektrondarslik va interaktiv o‘yinlarni tushunib yetishi uchun, o’quvchining darsga tayyorlanayotgan vaqtida beriladigan til materialining qaysi biri yoki qaysi paytda berilishini emas, balki bu kabi vositalarda izohlanadigan g‘oyani o’quvchi ongiga to’liq yetkazib berishi o‘ylashi zarur. Shubhasiz, nofilologik ta’lim yo’nalishidagi talabalarga yoki endigina o’rganishni boshlagan o’rganuvchilarga xorijiy tilni o‘rgatish mushkulroq va mas'uliyatlidir. Xususan, ularga ingliz tilini samarali va qiziqarli o‘rgatish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

–film, hikoya, she’r va qo‘shiqlaryordamida tushuntirish yoki yodda qolishi qiyin bo‘lgan va ma'noga ega bo‘lmagan harf yoki so’z birikmalarni kuyga solib o‘rgatish. Misol qilib oladigan bo’lsak, hattoki bolalarning ingliz tili alifbosini qo‘shiq qilib o‘rganishlari shunchaki yodlashdan ko‘ra samarali ekanligini ko‘rsatish mumkin

–jismoniy harakatlar va aqliy harakatlar bilan bog‘liq bo‘lgan o‘yinlar;

–yangi mavzuga oid muhit; agar o’rgatuvchi mavzuga qarab o‘sha muhitni yaratib bera olsa, o’rganuvchilar tilni yaxshi o‘rganishadi. Misol uchun: voyage, holiday, in the kitchen va boshqalar. Voyage (dengiz sayohati) mavzusida o‘qituvchi sayohat uyushtirishi, sayohatga qanday vositalar orqali (foot, ship, train, boat, airplane) borish mumkinligi, qaerlarga sayohat qilish (Samarkand, Egypt Bukhara, USA) haqida ma'lumot beradi. Bu usul ham o‘rganuvchilarning so‘z boyligini va til o’rganish imkoniyatlarini, dunyoqarashini o‘stiradi.

–topishmoqlar; bilamizki har qanday yoshdagi o’rganuvchilar uchun soatlab dars o’tilganidan so’ng diqqat qochishi yoki darsdan zerikish kabi belgilar bo’lishi mumkin bunday vaqtlarda, o‘qituvchi topishmoqlar bilan o’rganuvchilarni chalg’itishi mumkin. Topishmoqlar ingliz yoki o‘zbek tilida aytilsada, uning javobini o’rganuvchilardan ingliz tilida aytishini talab qilishi lozim. Shunda ular so‘zlarni tez o‘rganishadi.

–turli xil amaliy mashg‘ulotlar (sabzavotlarni tatib ko‘rish, gullarni hidlab ko‘rish orqali o‘rganish); Bunda o‘qituvchi ranglarning inglizcha nomini o’rganuvchilardan so‘rab qolsa, ularbevosita biror sabzavot yoki meva yegan paytini eslaydi, qizil-red, yashil-green ekanligini tez xotirlaydi. Demak, bu kabi usuldan foydalanish ham ma'lumotni uzoq muddatda xotirada saqlab qolishini ta'minlaydi

- yuz ifodalari, imo-ishoralar orqali; O‘qituvchi biror gapni gapirganda masalan, eshikni yoping (close the door), daftarni oching (open the note-book), doskani tozalang (clean the blackboard) kabi gaplarda imo-ishoralardan foydalansa ko’proq tushunarli bo‘ladi.

–turli xil plakatlar, kitoblar, bukletlar, ko‘rgazmali qurollar orqali;

–har kunlik kundalik hayotda ko‘p ishlatiladigan narsa va buyumlarga yozish.

–yangicha axbarot va yangi metodalar orqali; darsning qay darajada samarali o’tishi shubhasiz o’qituvchining mahoratiga bog’liq. Agarda dars mashg’ulotlari har safar har xil metod yoki yangiliklar bilan o’tmasa o’rganuvchilar o‘qituvchining qanday dars o‘tishini fahmlab olishadi va bunga tayyorgarlik ko‘rishadi natijada ularda til o’rganishga bo’lgan qiziqish kamayib shunchaki berilgan vazifani bajarishning o’zi yetadi degan faraz paydo bo’lishi mumkin [2:42].

Shuni ham aytib o’tish joizki, xorijiy tillarni samarali o’rgatishda hozirgi davr talablarini amalga oshirishning yana bir yo’li o’rganuvchilarga me’yordan ortiqcha bo’lgan material berishni kamaytirib, dars jarayonini oddiy holatda olib borishdir. Yangi chet tillar dasturida hisobga olingani asosida. o‘qituvchi talabalarning yangi dars materialini har tomonlama amaliy egallash jihatidan yondashadi, talaba til materiallarini produktiv (gapirish, fikrni yozma bayon qilish) va retseptiv (tinglab tushunish, o’qishda) o’zlashtirishga, talabalar potensial lug’atini kengaytirishga qaratadi. Mustahkam bilim berishning asosi o’qitish jarayonining sermahsul umumlashgan, takomillashgan samarali bo’lishidadir. Oxirgi yillarda ta’lim jarayonida optimallashtirish usulidan ham keng tarzda foydalanilmoqda. Optimallashtirish chet tili o’qitilayotgan vaziyat, sharoit, oliy o‘quv yurtlari talabalari va ularning o’zlari tanlagan soha va yo’nalishlariga mos, oson, qulay metod, yo’l, usul, tizim, tamoyil, vosita, mashqlarni izlash va tanlay bilish, qo’llashdir. Optimallashtirish turli tipdagi oily o’quv yurtlari uchun o’ziga xosdir, chunki dars soatlari turlicha bo’ladi, talabalarning ona tili xususiyatlari ham turlicha ta‘sir qiladi. Hozirgi davr kommunikativ malaka, kunikma chet tilida ma‘lumot berish (gapirish, fikrni yozmabayon qilish orqali) va ma‘lumot olish (o’qish, tinglab tushunish orqali) malaka va ko’nikmalarni yanada o’stirishni, ta‘lim bilan tarbiyani birga olib borishni talab qiladi. Xorijiy tilini o‘qitish maqsadlari jamiyat talabi, ijtimoiy buyurtmasi hamda siyosatidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Chet tili o‘qitish maqsadlari jamiyat taraqqiyotiga va rivojlanishiga bog‘liq. Oliy ta‘lim muassasalarida chet tilini o‘qitish o‘z maqsadlariga ega, chet tilidan ta‘lim berayotgan barcha murabbiylar, albatta, uni oldindan aniqlab olmog‘i darkor. Zero, olimlar O‘.Hoshimov va I.Yoqubov “ Ingliz tili o‘qitish metodikasi” kitobida aytganidek, chet tili o‘qitish maqsadlari o‘qitish mazmunini, vositasini, metodlarini, tamoyillarini aniqlaydi [3 :31].

Xulosa qilib aytganda, o‘zga tillarni o’rganishga qiziqish yoki bilish bu o‘z ona tilini keyingi darajaga qo‘yish, unutish hisobiga bo‘lmaydi, o‘zinig ona tilini hurmat qilgani va mukammal bilgani holda boshqa tillarni o‘rganish maqsadga muvofiq ekanligini unutmaslik kerak.Qo’shimcha qilib aytadigan bo’lsak, hozirgi paytda chet tillarni o’rganishdagi eng asosiy masalalardan biri samara bermaydiganeski pedagogik texnologiya va metodlardan voz kechgan holda bilim berish bilan bir qatorda ta‘lim-tarbiya berish va o’qitish tizimini yanada mukammallashtirishdir. Xorijiy til o’qitishni amaliy yo’nalishda bo’lishi uchun o’qituvchi, talaba diqqatini o’rganilayotgan tili ustida mustaqil ishlash va malaka ko’nikmasiga qaratish lozim. O’quv predmetining tarbiyaviy tomonini oshirish yuqorida aytilganidek mazmunli, tarbiyaviy xarakterdagi matnlarni va maqolalarini o’qitish orqali, ijtimoiy siyosiy, tarbiyaviy masalalarni tahlil qilish, matnning asosiy g’oyasini aniqlash orqali hamda sinfdan, oliy ta‘limdan tashqari ishlar orqali amalga oshiriladi. Bu kabi yondashuvlar o’rganuvchilarni til o’rganishda o’zlikni unutmasdan vatanparvarlik ruhida tarbiyalaydi, dunyo qarashini kengaytiradi.Maqolada berilgan fikrlarga tayangan holda aytishimiz mumkinki ,tillarga ixtisoslashmagan nofilologik oliy ta‘lim muassasalari talabalariga xorijiy tilni o‘rgatish juda zarur, chunki bo’lajak kadrlarni har tomonlama yetuk va Vatan ravnaqiga hissa qo’shuvchi bilimli qilib tayyorlashda chet tilining ahamiyati kata hisoblanadi, bunda esa o’qituvchining roli beqiyosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida/ O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017-yil, 6-son, 70-modda
2. Til va adabiyot ta'limi. T.: 2017/3- son. – 42-b.
3. O‘.Hoshimov. I.Yoqubov. Ingliz tili o‘qitish metodikasi.- Toshkent-2003, 31-b.

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA MULTIMEDIALI ELEKTRON QO’LLANMALARNI JORIY ETISHNING SAMARADORLIGINI ANIQLASH

N.A.Fayziyev- katta o’qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotaciya: Ushbu maqolada umumtálim maktablarida multimediyali qollanmalardan foydalanishning samaradorligi va ularnug yuritilishi haqida sóz etilgan.

Annotaciya: Usı maqalada ulıwma orta tálim mekteplerinde multimediyalı qollanbalardan paydalanıw hám olardıń júritiliwi haqqında sóz etilgen.

Аннотация: В этой статье рассказывается об эффективности использования мультимедийных пособий в общеобразовательных школах и их применении.

Umumta’lim maktablarida 9-sinf «Informatika va axborot texnologiyalari» fanidan yaratilgan multimediali elektron qo’llanmani o’quv jarayoniga qo’llashni samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Nazariy izlanishlar tugallangandan so’ng ishlab chiqilgan yangi o’qitish metodlaridan foydalanishni tasdiqlash uchun pedagogik tajriba-sinovishi tashkil etildi. Tajriba bo’yicha olib borilgan izlanish jarayonida axborot texnologiyalarini o’quv jarayoniga qo’llash bo’yicha mavjud adabiyotlar o’rganildi va mavzuga doir ma’lumotlar, faktlar, vositalar hamda axborot texnologiyalarini o’quvjarayoniga qo’llash bo’yicha ishchi faraz aniqlab olindi.

Umum ta’lim maktablarida 9-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” fani uchun jami 68 soat ajratilgan bo’lib, shundan 12 soat algoritmlar mavzusiga va 40 soat Python dasturlash tilini o’rganishga qaratilgan.

Umum ta’lim maktablarida9-sinf «Informatika va axborot texnologiyalari» fanidan yaratilgan multimediali elektron qo’llanmani o’quv jarayoniga qo’llashni shakllantirish uchun dars mashg’ulotlarining o’qitish shakli va mazmuni ishlab chiqildi hamda shu asosida mashg’ulotlar olib borildi.

Tajriba-sinov guruhlarida multimediali elektron qo’llanmani o’quv jarayoniga qo’llash *bo’yicha* o’tkazilgan mashg’ulotlardan so’ng topshirilgan nazorat natijalari nazorat guruhlarida an’anaviy uslubda o’tilgan mashg’ulotlar natijalariga nisbatan qancha farq qilganligini ko’rsatamiz.

Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi 36-umum ta’lim maktabi tajriba-sinov guruhida multimediali elektron qo’llanma asosida o’tkazilgan darslardan so’ng nazorat guruhiga nisbatan quyidagi natijani berdi.

1-jadval

Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi 36-umum ta’lim maktabi tajriba-sinov guruhida multimediali elektron qo’llanma asosida o’tkazilgan darslardan so’ng tajriba-sinov natijalari

Guruhlar/mezonlar	Jami o’qu vchilar soni	Tajriba-sinov guruhi				Jami o’qu vchilar soni	Nazorat guruhi			
Baholar		2	3	4	5		2	3	4	5
O’quvchilar soni	34	1	6	14	13	31	3	13	10	5
Foizlarda	100%	2,9 %	17,7 %	41,2 %	38,2 %	100%	9,7%	41,9 %	32,3 %	16,1%
O’rtacha o’zlashtirishko’rsatgichi		4,15					3,55			

Bu yerda 2, 3, 4, 5 baho olgan o’quvchilar foizi $S=\frac{k_i}{M}*100\%$ formula bilan hisoblandi. M_T– Tajriba-sinov guruhi o’quvchilari soni, M_N– nazorat guruhi o’quvchilari soni, k_i – mos ravishda baho olgan o’quvchilar soni, T_i – i-chi o’quvchining fan bo’yicha o’zlashtirish ko’rsatkichi,$\overline{i = 2,5}$.

Tajriba-sinov guruhida

2baho olganlar $S=\frac{k_2}{M_T}*100\%=\frac{1}{34}*100\%=2,9\%$

3 baho olganlar S= $\frac{k_3}{M_T} * 100\% = \frac{6}{34} * 100\% = 17{,}7\%$

4 baho olganlar S= $\frac{k_4}{M_T} * 100\% = \frac{14}{34} * 100\% = 41{,}2\%$

5 baho olganlar S= $\frac{k_5}{M_T} * 100\% = \frac{13}{34} * 100\% = 38{,}2\%$

Nazorat guruhida

2 baho olganlar S= $\frac{k_2}{M_N} * 100\% = \frac{3}{31} * 100\% = 9{,}7\%$

3 baho olganlar S= $\frac{k_3}{M_N} * 100\% = \frac{13}{31} * 100\% = 41{,}9\%$

4 baho olganlarS= $\frac{k_4}{M_N} * 100\% = \frac{10}{31} * 100\% = 32{,}3\%$

5 baho olganlarS= $\frac{k_5}{M_N} * 100\% = \frac{5}{31} * 100\% = 16{,}1\%$

O’rtacha o’zlashtirish ko’rsatkichi – sinfdagi hamma o’quvchilarning olgan baholari qo’shilib, o’quvchilar soniga bo’lingan.

Bundan kelib chiqib, o’quvchilarning fan bo’yicha o’rtacha o’zlashtirish ko’rsatkichini quyidagicha hisobladik.

$$H_{o'o'k} = \sum_{i=1}^{M} T_i / M;$$

Tajriba-sinov guruhida o’quvchilarning fan bo’yicha o’rtacha o’zlashtirish ko’rsatkichi:

$$H_{o'o'k} = \sum_{i=2}^{5} \frac{T_i}{M_T} = \frac{2*1+3*6+4*14+5*13}{34} = 4{,}15$$

$$\overline{X}\% = \frac{4{,}15}{5} \cdot 100\% = 83\%$$

Nazorat guruhida o’quvchilarning fan bo’yicha o’rtacha o’zlashtirish ko’rsatkichi:

$$H_{o'o'k} = \sum_{i=2}^{5} \frac{T_i}{M_N} = \frac{2*3+3*13+4*10+5*5}{31} = 3{,}55$$

$$\overline{X}\% = \frac{3{,}55}{5} \cdot 100\% = 71\%$$

Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi 36-umum ta’lim maktabida o’tkazilgan tajriba-sinov samaradorligini quyidagi formula bo’yicha aniqlaymiz:

$$H_S = H_T + H_N$$

Buyerda H_S – samaradorlik, H_T va H_N lar mos ravishda tajriba-sinov guruhi va nazorat guruhlarining o’rtacha o’zlashtirish ko’rsatgichi.

$$H_S = H_T + H_N = 83\% - 71\% = 12\%$$

Xulosa qilib aytganda Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi 36-umumta’lim maktabi tajriba-sinov guruhi o’quvchilarining o’zlashtirish ko’rsatgichi nazorat guruhi o’quvchilarining o’zlashtirish ko’rsatgichidan≈12% ga yuqori ekanligini ko’rish mumkin.

Adabiyotlar.

1. M. R. Fayziyeva,D. M. Sayfurov, N. S. Xaytullayeva Informatika va axborot texnologiyalari 9-sinf darlik - Toshkent: Tasvir, 2020-112 b

2. BoltayevB.,AzamatovA.,AsqarovA.,SodiqovM.,AzamatovaG. Informatika va hisoblash texnikasi asoslari.Umumiy o‘rta taälim maktablarining 9-sinf uchun darslik.Toshkent:“Cho‘lpon”nomidagiNMIU, 2015.– 160b.

3. M.Aripov va boshkalar, Axborot texnologiyalari, o‘quv qo‘llanma, Toshkent: Noshir, 2009. -368 b.

4. Nozim, Fayziyev. "Tarmoqlanuvchi algoritmlar mavzusini doir kompyuter imitasion modeli asosida takomillashtirish" Research And Education 1.2 (2022): 273-278.

5. Xasanovich, Lutfillayev Mahmud, Ass Amrillayev HusniddinAshrab, and Ass Fayziyev Nozim Asfandiyorovich. "Development of Computer Simulation Model Develops Creative Thinking of the Student." JournalNX 7.03 (2021): 167-171.

6. Asfandiyorovich, Fayziyev Nozim. "Teaching the Subject of Repetitive Algorithms Based on Multimedia Electronic Manuals." Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching 16 (2023): 42-45.

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ТАРИХ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРДА ВАТАНПАРВАРЛИК ТУЙҒУСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

И.И.Джуманиязов - Бердақ номидаги КГУ Санъатшунослик факультети ёшлар билан ишлаш бўйича декан ўринбосари

Аннотация: мақолада глобаллашув шароитида талабаларда тарих ўқитиш орқали ватанпарварлик туйғуларини камол топтириш, талабаларга маълумотлар билан қандай ишлаш, маълумотларни қандай ва қаердан қидириш, қандай солиштириш, солиштирганда нимага асосланиш каби билим ва кўникмалар ўргатилиши ҳақида фикр юритилган.

Аннотация: Статья посвящена развитию патриотических чувств учащихся через преподавание истории в условиях глобализации, обучению учащихся таким знаниям и умениям, как работать с данными, как и где искать информацию, как и что сравнивать, на что основываться при сравнении.

Annotation: The article discusses the stages of forming a sense of patriotism among students through teaching history, the principles of selection and presentation of educational material, teaching such knowledge and skills as how to work with the information provided, how and where to look for information.

Тарих фан сифатида замонавий таълим тизимининг муҳим қисмларидан биридир, у тарихий хотира ва тарихий онгни шакллантиришга ёрдам беради. Тарихни ўрганиш объекти содир бўлган воқеалар, ҳодисалар ва жараёнларнинг хилма-хиллиги инсоният тараққиётининг ибтидоийликдан ҳозирги кунгача боришини ифода қилади. Талаба шахсини шакллантиришда тарихнинг роли жуда катта. У инсониятнинг тўпланган тажрибасини ҳисобга олган ҳолда уни ўзгарувчан дунёда ҳаётга тайёрлайди, ўз Ватанининг фуқароси ва ватанпарварини тарбиялайди, бошқа халқлар маданияти ва тарихини ҳурмат қиладиган шахсга айлантиради. Ушбу жараёнда ҳал қилувчи омил бу шахсий фазилатларни шакллантиришдир.

Бугунги глобаллашув шароитида олий таълим тизимида ҳам талабаларнинг ватанпарварлик, дахлдорлик туйғулари етарли даражада деб бўлмайди. Методистлар ҳам тарих ўқитувчиларини тайёрламоқчи, шунинг учун талабаларни тарих ўқитиш методикаси билан учрашиш уларни янги муаммога олиб келади – қачонки тарих ўқитиш восита сифатида қаралса, бу натижага олиб келиш мумкин. Аввало, тарих ўқитувчисининг касбий тайёргарлигида тарих ўқитишининг ўрни масаласини ҳал қилиш лозим.

Олий таълим муассасаларида ўқув фанларининг мазмуни такомиллаштирилмоқда. Дарсликлар ҳам ўқувчиларнинг фикрлаш доирасини кенгайтириш, мустақил ишлай олиш кўникмаларини ривожлантиришга мослашиб бормоқда. Зеро, “Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз”[15], –

[15]Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. –Т.: Ўзбекистон, 2016. –14-б.

дея таъкидланиши тарих ўқитиш фани олдига мамлакатимиз ёшларини мантиқий фикрлайдиган, миллий ғурури баланд,мустақил фикр соҳиблари этиб тарбиялашдек долзарб вазифаларни қўяди.

Миллий тарихни ўқитишда янги ёндашувлар ва тушунчаларни излаш ўтмишнинг барча тадқиқот юкларини тўлиқ қайта кўриб чиқишни, алоҳида воқеалар ва фактларни сохталаштиришни ёки яширишни англатмайди. Аксинча, дарс машғулотларида талабаларнинг ўзларига тарихга оид кўп вариантли ахборотларни аниқлаштириш топшириқларини бериш керак. Бу талабанинг мустақил ишлаш кўникмасини ривожлантиради. Ахборот – (лот. информатио – тушунтириш, баён қилиш) – шартли белгилар ёрдамида шахслар, предметлар, далиллар, воқеалар, ҳодисалар ва жараёнлар ҳақида, уларни тасвирлаш шаклидан қатъий назар узатиладиган ва сақланадиган маълумотлардир.[16] Бўлажак тарих ўқитувчиси профессионал сифатида фаолиятнинг икки турини ўзлаштириши керак: тадқиқот – тарих соҳасида, ўқитиш – шахсий ривожланиш воситаси сифатида тарихий ўтмишни билиш соҳасида. Шу ўринда тарихнинг фан сифатида ўзаро боғлиқлиги муаммосини кўриб чиқамиз ва ўқувчиларни ривожлантиришда ўқув предмети сифатида ҳам ўрганамиз.

Ушбу ёндашувни ҳисобга олган ҳолда, профессионал тарихчи ва тарих ўқитувчисининг фаолияти объектлари бошқа-бошқа. Тарих фан сифатида жамият тараққиётининг тарихий жараёнини ўрганади. Тарих инсоннинг илмидир, жамиятнинг ўтмишини одамлар томонидан яратилган жараён сифатида ўрганиш, натижа инсон фаолияти, инсон субъективлиги билан боғлиқ. “Тарих” ўқув фани ўқувчиларни тарихий тажриба турли хил ҳаётий вазиятларда инсон хатти-ҳаракатларининг қиймати, инсон ҳаётининг турли жабҳаларига ахлоқий/ахлоқсиз муносабат тажрибаси сифатида мавжуд. Тарих ўқитишни янгилаш билан шуғулланувчи тарих ўқитувчиси тадқиқотчи вазифасини бажаради.

Кейинги йилларда тарих ўқитиш методикасида ҳам турли замонавий метод ва усуллар фаол қўлланилмоқда. Олимлар томонидан анъанавий методлар умумлаштирилиб тўртга ажратилиб методлар ва уларнинг усуллари аниқ кўрсатилган[17].

Аммо тарих ўқитувчисининг асосий вазифаси шахсни ривожлантиришдир. Ёш авлоднинг тарихий онгини ҳам ундаги ватанпарварлик туйғусини ҳам ўқитувчи шакллантиради. Тарих ўқитувчисининг фаолиятларидан яна бири бу тарих таълимини модернизация қилишнинг асосли ва процессуал жиҳатларини янгилаш билан боғлиқ тадқиқотлардир. Модернизация тарихий машғулотлар сифатини оширишга, болани муваффақиятли ижтимоийлаштиришга қаратилган.

Таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи вазифалар ва тарихни ўқитиш мақсадларида тарих ўқитишининг мақсадлари талабаларни ўзлаштириш; жаҳондаги тарихий жараёни ҳақидаги тизимлаштирилган билимлар ва унда ўзбекистоннинг ўрни ҳақидаги ғояларни шакллантириш, шу орқали талабаларни миллий ва жаҳон маданияти ютуқлари, ижтимоий фаол ва ижодкор шахсни, Ватан фуқароси ва ватанпарварни тарбиялашга эришиш мумкин[18].

Шу муносабат билан таълим муассасаларида тарихни ўрганиш қуйидаги вазифаларни бажаришга қаратилган:

- талабалар томонидан жамият ривожланишининг ҳозирги босқичини таҳлил қилиш ва ўз ҳаётини ташхис қилиш учун зарур бўлган тарихий жараён ҳақидаги билимларни тушуниш;

- дунё халқлари маданиятларининг ўз қадр-қиммати ва бетакрорлигини англаш;

- инсонпарварлик ва ватанпарварлик ғоялари, фуқаролик тамойиллари асосида талабаларнинг қадрият йўналишлари ва шахсий эътиқодларини ривожлантириш, жамиятда қонун устуворлигини англашга, ҳар кимнинг ҳуқуқ ва бурчлари, мажбуриятлари борлигини тарихий мисоллар орқали асослаш ва бошқалар.

Хулоса сифатида шуни айтиш керакки, талабаларда ватанпарварлик туйғуларини ривожлантириш учун тарих фанини адабиёт ва кино санъати билан интеграция қилган ҳолда

---

[16] M.A.Rahmatullayevning «Masofaviy ta‘limning yetti jihati‖. - Toshkent, 2009; Ta‘limda axborot texnologiyalari. Oliy ta‘lim muassasalari uchun / R.Hamdamov, U.Begimkulov, NTayloqov. O‘zME davlat ilmiy nashriyoti. - T.: 2010, - 120 b.

[17] СагдиевА., ФузаиловаГ., ҲасановаМ. Тарихўқитишметодикаси. – Тошкент: ТДПУ, 2008. – Б. 48-61.

[18] Глазырина Т. Н. Методика преподавания истории –Новопоцк, 2011. –С. 65.

ўқитиш лозим. Қолаверса, тарих ўқитишда иллюстрация материаллари, аудио ва видео материаллар, мавзуга алоқадор тарихий буюмлардан фойдаланган ҳолда дарс машғулоти ташкил этилса, талабаларда, бўлажак тарих ўқитувчиларида ватанпарварлик шаклланади. Уларда мавжуд бўлган мазкур туйғу келажакда уларнинг ўқувчиларига ўтади ва бутун бир ватанпарвар авлодни етиштиришга замин тайёрланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. –Т.: Ўзбекистон, 2016. –14-б.

[2]. RahmatullayevM.A.«Masofaviy ta‘limning yetti jihati. - Toshkent, 2009; Ta‘limda axborot texnologiyalari. Oliy ta‘lim muassasalari uchun / R.Hamdamov, U.Begimkulov, N.Tayloqov. O_zME davlat ilmiy nashriyoti. - T.: 2010, - 120 b.

3. Сагдиев А., Фузаилова Г., Ҳасанова М. Тарих ўқитиш методикаси. – Тошкент: ТДПУ, 2008. – Б. 48-61.

4. Глазырина Т. Н. Методика преподавания истории –Новопоцк, 2011. –С. 65.

ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИВ УСЛОВИЯХ ДОМАШНЕГО ОБУЧЕНИЯ

Землина Юлия Вячеславовна-доктор философии по педагогическим наукам, учитель высшей категории,школа №51 города Ташкента

Аннотация: В данной статье будут рассмотрены особенности гражданского воспитания детей с особыми потребностями, получающих домашнее образование

Annotaciya: Ushbu maqolada uy sharoitida ta'lim oladigan alohida ehtiyojli bolalar uchun fuqarolik ta'rbiya berishning o'ziga xos xususiyatlari muhokama qilinadi.

Annotaciya: Usı maqalada úyde sharayatında tálim alatuǵın ayrıqsha járdemge mútáj balalar ushın puxaralıq tárbiya beriwdiń ózine tán ózgeshelikleri haqqında sóz etilgen

Гражданственность как компонент нравственного развития личности выступает в качестве метакомпетенции, требующей непрерывного воздействия на него в процессе урочной и внеурочной деятельности. В этой связи для учащихся с особыми потребностями это вызывает ряд трудностей. Рассмотрим подробнее эти особенности.

Компетенция активной гражданственности формируется через определённые механизмы: посредством организации социальных практик [1], через внеучебную деятельность [2], через метод проектов [3] и т.д. данные механизмы требуют выход за рамки стандартного урока, который, в свою очередь, может подразумевать недоступные (не всегда доступные) ситуации для ребёнка, находящегося на домашнем обучении.

Это может быть вызвано некоторыми факторами:

1) *социальные практики* могут требовать нахождение в определённом месте в определённое время для моделирования события, что не всегда в зоне доступа учащихся с физическими особенностями;

2) *внеурочная деятельность* ограничена рядом ситуаций:

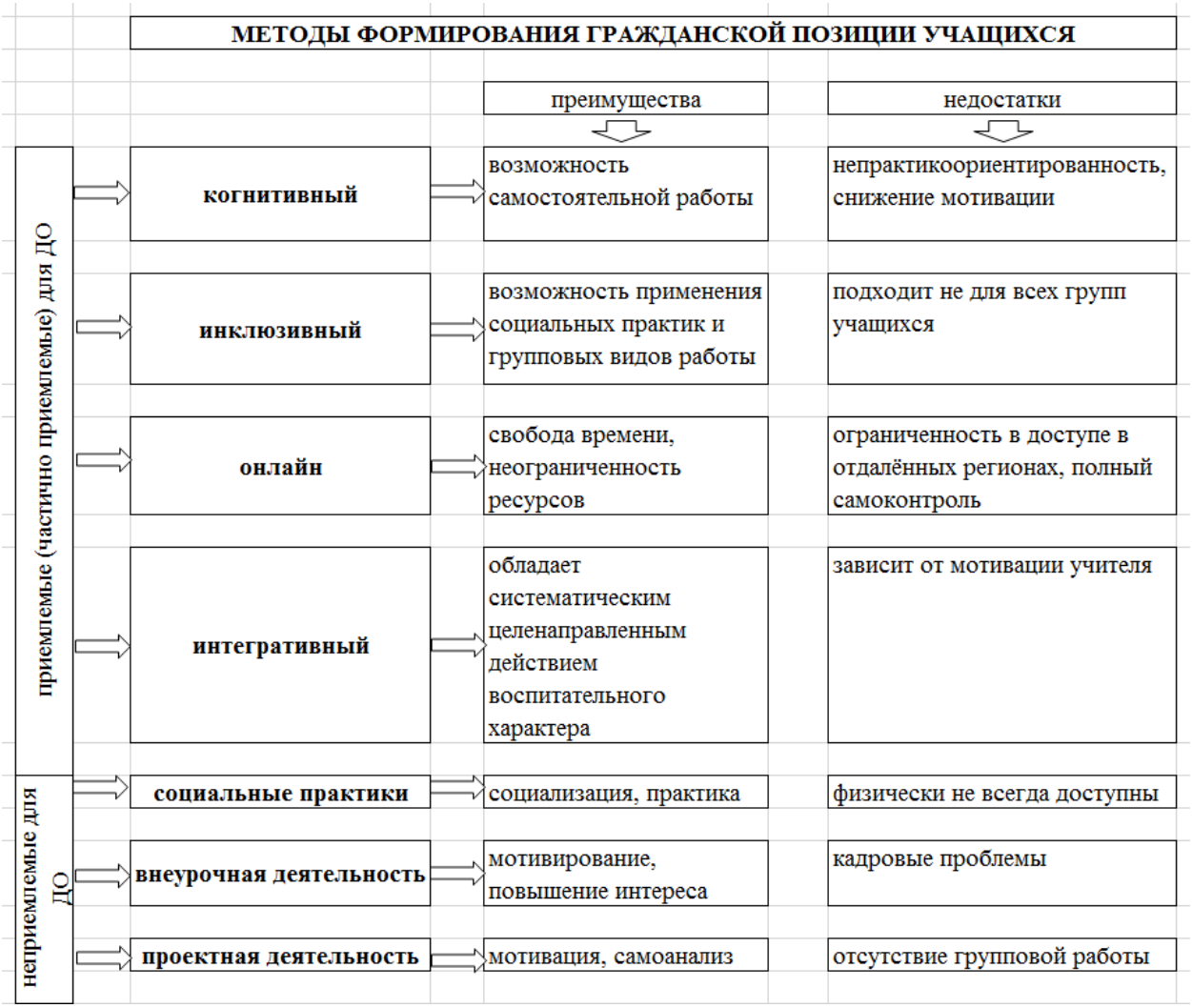
а) возможные физические отклонения;

б) проблема кадров: ограничение деятельности классного руководителя и учителя-предметника увеличенной нагрузкой (составление индивидуальных планов, отдельной подготовки и проведения занятий, дорожные затраты и т.д.);

в) внеурочная деятельность сама по себе подразумевает определённый контакт, коммуникацию, что зачастую ограничено в домашнем обучении и что является преимуществом инклюзивного образования.

3) *проектная деятельность* чаще всего представляется в качестве разновидности групповой работы. Отсутствие оппонентов, «судий», соучастников обедняет этот метод работы.

Тем не менее, развитие компетенции активной гражданственности на сегодняшний день является требованием времени, и необходимо искать механизмы, отвечающие за этот процесс и в домашнем обучении.

1. Когнитивный подход (имеет ряд недостатков: при отсутствии иных подходов система познания становится однобокой,непрактикоориентированной, снижается целевая мотивация и т.д.)

2. Инклюзивный подход (ограничен индивидуальными особенностями).

3. Онлайн подход (использование материалов онлайн школ, интернет ресурсов, интерактивного общения через WEB-камеры и пр.) – ограничен специфическими факторами).

4. Интегративный подход – наиболее приемлем в решении данного вопроса.

К недостаткам интегративного подхода можно отнести отсутствие мотивационного компонента в деятельности учителя. Однако эта проблема может быть решаема посредством специальных семинаров для преподавателей.

На сегодняшний день тема интегрирования предметов вызывает большие дискуссии со стороны учителей, особенно если речь идёт о предметах точного направления. Однако интеграция предметных тем со сквозной тематикой, выражающаяся в систематическом обращении к вопросам нравственности и воспитания, вполне обоснована, поскольку при её применении наблюдаются значительные изменения на психоэмоциональном уровне перечисленных аспектов.

В этой связи необходимо обратить внимание на интегративный подход как механизм формирования компетенции активной гражданственности. А это, в свою очередь, открывает широкие возможности авторам программ, учебно-методических комплексов внедрять его в свои разработки, с учётом индивидуальных особенностей учащихся, находящихся на домашнем обучении.

Использованная литература

1. Казанцева С.И. Формирование гражданственности школьников посредством организации социальных практик //Пермский педагогический журнал. – 2011. – №. 2. – С. 134-137.

2. Татьянина Т.В., Шепелева Е.В. Педагогические условия формирования компетенции гражданственности у студентов педагогического вуза во внеучебной деятельности //Педагогический журнал. – 2020. – Т. 10. – №. 3-1. – С. 139-147.

3. Семенко Ю.Н. Патриотическое воспитание и формирование гражданской позиции учащихся через проектную деятельность //Региональная конференция «Организация исследовательской и проектной. – 2017. – С. 10.

UMUMTA'LIM MAKTABLARI VA AKADEMIK LITSEYLARDA FIZIKA FANIDAN LABORATORIYA ISHLARI VA MASALALAR YECHISHDA INNOVATSION METODLARDAN FOYDALANISH

X.R.Quybakov., F.T.Norpulatova- Sh.Rashidov nomidagi SamDUakademik litseyi

Annotaciya:umum tálim maktablari va akademik liceylarda laboratoriya ishlari va masalalar yechichda innovacion metodlardan foydalanish haqida sóz etilgan.

Annotaciya: ulıwma tálim mektepleri hám akademiyalıq liceylerde laboratoriya jumısları hám máseleler sheshiwde innovacion metodlar dan paydalanıw haqqında sóz etilgen.

Аннотация: общеобразовательных школах и академических лицеях упоминается об использовании инновационных методов в лабораторных работах и решении задач.

Bugungi zamonaviy dunyo ta'lim sohasidagi har bir detallga zamonaviy nigoh bilan qarashga undaydi. Dars jarayonlarida innavotsion texnologiyalardan foydalanishni taqoza etmoqda. Shu jumladan har bir fanni o‘z o‘quv metodikasidan tashqari, unda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarga o‘rgatish ayni kunlardagi dolzarb masalalardan biridir.

Fizika fani bizni o‘rganishda atrofimizdagi dunyoni, nafaqat dunyoni, boringki butun texnologiyani qanday ishlashini tushunishga yordam beradi. Fizika bizga ijodkorlikni ifoda etishga, dunyoni yangicha ko‘z bilan ko‘rishga va keyin uni o‘zgartirishga yordam beradigan kuchli yo‘nalishlar beradigan fandir.

Fizika fan sifatida o‘tilgan vaqtdan boshlab fanning ma'lumotlar bazasi ko‘payib katta hajmni tashkil etmoqda va u yuqori tezlikda yil sayin boyib boryapti. Shu sababdan fizikani o‘tish jarayonida faqat zaruriy axborotlarnigina tanlab olish va o‘quvchining o‘zlashtirish qobiliyatlariga mos holda ma'lumotlar hajmini miqdoriy o‘lchamga keltirish zarur. Ta'lim tizimida multimediyali elektron o‘quv adabiyotlar, ma'ruzalar, virtual laboratoriya ishlari, har xil annimatsion dasturlar, slaydlar yaratishda kerak bo‘ladigan maxsus dasturlar hisoblanadi. Ta'lim tizimida yuqorida

keltirilgan dasturlarda tayyor modellar mavjud bo‘lib, bunda foydalanuvchi boshlang‘ich parametrlarni kiritib bir necha turkum ishlarni (laboratoriya, yong‘in xavfsizligi masalalarini tahlil qilishda, taqdimot ma'ruzalarida annimatsiyalar) dan keng foydalanishi mumkin.

Fizika fanini o‘qitishda kompyuter dasturlaridan foydalangan holda, annimatsiyali mashg‘ulotlar olib borish o‘qituvchi va tinglovchiga qulaylik yaratib, fizik jarayonlarning yuz berish mexanizmlari va bosqichlarini tushunib etishda yaxshi samara beradi. Fizik jarayonlar mexanizmlarini, ularni ma'ruza, amaliy va ayniqsa tajriba mashg‘ulotlarida namoyish etish va bu holatlarni kompyuter texnologiyalariga tayangan holda olib borish o‘qitish jarayonida tinglovchilarga bilim berish va fan asoslariga doir ko‘nikmalar hosil qilish samaradorligini oshiruvchi omillari bo‘lib hisoblanadi. Fizika fanini o‘qitish jarayonida zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarni idrok etishga olib keladi, mavzuni o‘rganishga qiziqishni uyg‘otadi, o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini yaxshilaydi.

Fizika amaliy tajribalarga asoslanadigan eksperimental fan bo‘lgani uchun unga doir nazariy bilimlarni tegishli namoyish tajribalar o‘tkazish, laboratoriya ishlarini bajarish va masalalar yechish asosidagina puxta o‘zlashtirish mumkin. Shu boisdan, fizikani o‘qitishda o‘quvchilarga nazariy bilimlar berish bilan birga bu bilimlarni mustahkamlash, chuqurlashtirish, kengaytirish va amaliyot bilan bog‘lash uchun laboratoriya ishlari, namoyish tajribalar, masalalar yechishni tashkil etish va o‘tkazish ta'lim jarayonining muhim komponentlaridan hisoblanadi. Fizikani o‘qitishning maqsadi, vazifalari va

mazmuni davrlar o‘tishi bilan kengayib borayotgani natijasida uning shakl va usullari ham takomillashib bormoqda. Shu jumladan, hozirda fizikani umumta’lim maktablari va akademik litseylarda o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish jarayonida o‘qitishning shakl, usullariga bir muncha o‘zgartirishlar kiritish zarur ekanligi ma’lum bo‘lib bormoqda.

Umumta’lim maktablari va akademik litseylar o‘quvchilarining bilim darajasini oshirish uchun mavjud bo‘lgan fizika bo‘yicha o‘quv-laboratoriya jihozlarining barchasi mashg‘ulotlarni sinf-dars shaklida, ya’ni sinf, auditoriyada tashkil etish va o‘tkazishga mo‘ljallangan.

Umumta’lim maktablari va akademik litseylarda fizika fanidan o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish jarayonida ma’ruza, laboratoriya ishlari hamda masalalar yechish darslarini zamonaviy usullardan foydalangan holda o‘tkazish, kompyuterda modellashtirish, ya’ni ularning virtual shakllarini yaratish zarur. Lekin umumta’lim maktablari va akademik litseylar o‘quvchilarining hammasi ham virtual shakldagi vositalardan to‘liq foydalana oladi, deb aytish qiyin. Sababi, hozirgi kunda umumta’lim maktablari va akademik litseylarda fizika darsida o‘quvchilarning ayrimlarida kompyuter texnikasi bo’lib, ular kompyuterda yaxshi ishlashni, mashg‘ulotlarni virtual shaklda tashkil etishi muammolari bo’lishi mumkin.

Umumta’lim maktablari va akademik litseylarda fizika fani o‘quvchilarini bilim darajasini oshirish kurslari tinglovchilar bilan suhbatlashish va o‘quvchilar laboratoriya ishlari, namoyish tajribalar, masalalar yechishni zamonaviy usullarda tashkil etish va o‘tkazishni hohlaydilar.

O‘tkazilgan tadqiqotlar jarayonida shunday xulosaga keldik, agar fizikadan laboratoriya ishlari, namoyish tajribalar, masalalar yechishni tabiiy holatda tashkil etish va o‘tkazish yo‘li tanlansa - o‘quvchilar zamonaviy usullardan samaradorlikka erishish yo‘llaridan hisoblanadi.

Shuni hisobga olgan holda, laboratoriya ishlari, namoyish tajribalar, masalalar yechish mashg‘ulotlarining sinf-dars shaklida amalga oshiriladigan tabiiy usullari bilan ularning virtual shakllari integratsiyalashgan holdagi metodikasini ishlab chiqish bo‘yicha tadqiqotlar olib borish dolzarb hisoblanadi.

Fizikadan laboratoriya ishlari, namoyish-tajribalar, masalalar yechishni ishlab chiqish:

fizika o‘quvchilarining bilim darajasini oshirish kurslari o‘quv reja, dasturlariga laboratoriya ishlari, namoyish tajribalar, masalalar yechishni virtual shakllarda tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha mavzular kiritish;

laboratoriya ishlari, namoyish tajribalar, masalalar yechishni virtual shakllarda tashkil etish va o‘tkazish uchun ularning elektron ta’lim resurslari, dasturiy ta’minoti, o‘quv-metodik va nazorat materiallarini ishlab chiqish; o‘qitishda fizika o‘quvchilari aloqasini tarmoq orqali interfoal shaklda tashkil etish texnologiyasini ishlab chiqish;

laboratoriya ishlari, namoyish tajribalar, masalalar yechishni virtual shakllarda tashkil etish va o‘tkazish metodikasi o‘rtasidagi farqlarni, afzallik va kamchiliklarini aniqlashtirish.

Fizikani o‘rganish amaliy jihatlarini muhim hisoblanadi. Chunki fizikani o‘qitishda egallagan nazariy bilimlarni laboratoriya ishlarini tashkil etish va o‘tkazishda, masalalar yechishda, namoyish tajribalar o‘tkazishda qo‘llash orqali mustahkamlash muhim vazifa hisoblanadi. Mazkur vazifaning bajarilishi an’anaviy shakldan farqli ravishda AKT vositalaridan foydalangan holda amalga oshiriladi.

O‘quvchilarining bilim darajasini oshirishda fizikadan nazariy materiallari, laboratoriya ishlari, mavzular bo‘yicha annimatsiyali ilovalar, virtual stendlar asosida bilimlarni tinglovchilarga yetkazishda qo‘l keladi. Bunda tayyor axborotni yetkazadi, o‘z ongida shakllantiradi bilim, ko‘nikma va malaka egallashi mumkin.

Muammoli o‘qitish metodi. Bu metodlar o‘quv jarayonida o‘quvchilar diqqatini dolzarb muammolar va ularning yechimini ishlashga qaratish, ularning bilish faolligini oshirish va muammoni yechish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va rivojlantirishga yordam beradi. Bunda o‘quvchilar o‘quv jarayonida kichik guruhlarda ishlashi talab etiladi. Fizika fanida o‘quvchilarni esa o‘quv jarayonini kuzatib borishi va ularni qo‘yilgan maqsadga erishish uchun to‘g‘ri yo‘naltirib borishdan iborat bo‘ladi. Bunda birinchi komponent bevosita o‘quv materiallarini yaratishda, uzatishda, tizimlashtirishda qo‘llaniladigan axborot texnologiyalarini o‘z ichiga oladi. Ularni shartli ravishda ikkita toifaga bo‘lish mumkin: interfaol (elektron darsliklar, o‘rgatuvchi dasturlar, ma’lumotlar, bilimlar bazasi, web-saytlar, audio, video vositalar va boshqalar). No interfaol (bosma materiallar, audio, video fayllar va boshqalar).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Choriev A.Ch. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat (ma’ruzalar matni). –Qarshi, 2010.

2. Choriev R.Q, G‘ofurov N.Q, Ergashov A.I, Suyarov Q.T., Nuraliyev B.N. Fizika o‘rta maxsus kasb-hunar talim muassalarida laboratoriya ishlari o‘tkazish bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. Samarqand talqini 2006.

3. Мадумаров Т., Камолдинов М. Инновацион педагогик технология асослари ва уни таълим-тарбия жараёнида қўллаш.Т.:”Талқин”.2012.,144б.

4. Джораев М. Физика ўқитиш методикаси. -Тошкент, 2013. -256 б.

TALABALARNI TARBIYALASHDA ETNOPEDAGOGIK AN’ANALARNING O’RNI

S.S.Otamurodova -Navoiy davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta’lim kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada etnopedagogik an’analar, milliy qadriyatlar va ularning xalq va jamiyat rivojidagi ahamiyati, yoshlar ta’lim-tarbiyasida xalq an’analarining o’rni haqida fikr yuritiladi.

Аннотация:В данной статье рассматриваются этнопедагогические традиции, национальные ценности и их значение в развитии нации и общества, роль народных традиций в воспитании молодежи.

Abstract: This article discusses ethnopedagogical traditions, national values and their importance in the development of the nation and society, the role of folk traditions in youth education.

Hozirgi ta’limni modernizatsiyalash jarayonida talaba-yoshlarga ta’lim va tarbiya jarayonini tashkil qilishda nimalarga ahamiyat berish kerak, degan savol tug’iladi. Jamiyatimizda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-ma’rifiy o‘zgarishlar o‘qituvchi-pedagoglarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligi darajasini oshirishni taqozo etayotgan bir paytda ta’lim-tarbiya borasida xalqimiz yaratgan pedagogik qarashlar va g'oyalar, milliy odob-axloq an’analari, milliy qadriyatlarni aks ettiruvchi xalq pedagogikasini ilmiy o‘rganish, puxta tahlil qilish va hayotga tatbiq etish hamda kelgusi avlodga yetkazish bugungi kunning muhim va dolzarb masalasidir.

Xalq pedagogikasi asrlar davomida avlod-ajdodlarimizning axloqiy, ma’rifiy shakllanishi va kamolotida muhim o‘rin tutgan. Bir necha asrlar davomida sayqal topib kelayotgan qadriyatlar va an’analar xalqimizning qon-qoniga singib ketgan desak, mubolag’a bo’lmaydi. Chunonchi, xalqimizda ma’naviy-ma’rifiy, badiiy-estetik qarashlar, falsafiy-axloqiy tushunchalar, hayotiy, ta’lim-tarbiyaviy xulosalarni, komil inson haqidagi tasavvurlarni xalq pedagogikasi o’zida aks ettirgan.

Xalq pedagogikasining muhim yo‘nalishi milliy tarbiyani amalga oshirishdir, muhim xususiyatlaridan biri esa millatga xos bo‘lgan xususiyatlarning saqlanishini ta’minlash sanaladi.[19] Xalqlarning pedagogik madaniyati bilan juda qiziqqan rus yozuvchisi V.G.Belinskiy: «Har bir millatning o‘ziga xosligi, asosan, faqat shu millatga xos dunyoqarash, din, til, urf-odatlar va an’analardir», - deydi. Sir emaski, har bir millatning millat sifatida shakllanishi uchun o’ziga xos yashash tarzi, urf-odatlari, marosim-u an’analari, tili yoki e’tiqod jihatidan o’zga millat yoki elatlardan butkul farq qiladi. Nemischa batartiblik, amerikacha ishbilarmonlik, fransuzcha xushmuomalalik, inglizcha rasmiyatchilik, o‘zbekcha mehmondo‘stlik kabi ijobiy fazilatlar shular jumlasidandir. Xalq pedagogikasi o‘z navbatida, etnopedagogikaning predmetidir.[20]

Etnopedagogika - etnik guruhlarning ta’lim tarbiya borasidagi tajribalari, oila, urug’, avlod, millatning qadimiy qadriyatlariga ma’naviy, botiniy va zohiriy qarashlari haqidagi fandir. U xalq pedagogikasidan zamonaviy sharoitlarda foydalanish yo'llarini ko‘rsatadi, etnik guruhlarning bu boradagi tajribalarini yig‘adi va tatbiq etadi. Boshqacha qilib aytganda, etnopedagogikani turli xalqlar tarbiyasining tarixi va nazariyasi sifatida ko‘rish mumkin. Etnopedagogika fanining asoschilaridan biri G.N.Volkov: «Xalq pedagogikasi - xalq og'zaki ijodida,urf-odatlarida, marosimlarda, bolalar o‘yinlari va o‘yinchoqlarida vahokazolarda saqlanib qolgan pedagogik ma’lumotlar va tarbiyatajribasining

[19]Mutalipova M. Xalq pedagogikasi T.: “Fan va texnologiya”,2015, 5-bet.
[20]Mutalipova M. Xalq pedagogikasi T.: “Fan va texnologiya”,2015, 7-8-betlar.

majmuasidir» deya xalq pedagogikasi manbalarini ta’riflaydi. Xalqimizning ma’naviy madaniyatidan biri bo‘lgan xalq pedagogikasining eng ilg‘or va eng noyob fikr va mulohazalari, tarbiya borasidaqo’llanib kelingan usul, vosita, ko'nikma va malakalar bizning zamonamizda ham o‘z qimmati va ahamiyatini yo’qotmagan[21].

Xulosa o’rnida shuni aytish kerakki, qadriyatlar jamiyat rivojining negizi, millatning tarixiy taraqqiyotida erishilgan muvaffaqiyatlarini avloddan-avlodga o‘tkazuvchi qudratli omildir. Yoshlar bilan bog‘liq muammolarni hal etishda milliy qadriyat va an’analardan, ilg‘or taraqqiyotga xizmat qiluvchi diniy qadriyatlardan foydalanish,ularni zamonaviy demokratik qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirgan holda, yosh avlodni har tomonlama yetuk va barkamol qilib tarbiyalash masalasiga bugun yurtimizda kattaa hamiyat berilmoqda.

Ayni paytda ta’limni modernizatsiyalash jarayonida bo’lajak pedagoglarni tarbiyalashda etnopedagogik an’analardan o’z o’rnida foydalanilsa, qadriyatlarning inson va jamiyat hayotidagi o’rni beqiyosligini anglab yetgan har bir talabada Vatanga muhabbat, milliy g’urur tuyish, jamiyat hayotiga befarq bo’lmaslik, o’zligini anglash, moddiy va ma’naviy merosni asrab-avaylash va kelgusi avlodlarga yetkazish kabi mas’uliyatli vazifalarni his qiladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. M.J.Mutalipova. Xalqpedagogikasi. -T.: «Fanvatexnologiya», 2015,160-bet.
2. Mirtursunov Z. O’zbek xalq pedagogikasi,-T.:”Fan” 1973.
3. https://api.moiti.uz/media/book/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F_6_osd9d3c.pdf“Zamonaviy oilada, farzand tarbiyasida milliy va umumin soniy qadriyatlarni shakllantirish masalalari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami(30-sentabr, 2021-yil)
4. https://cyberleninka.ru/article/n/yoshlar-ma-naviyatini-va-ijtimoiy-faolligini-yuksaltirishda-milliy-qadriyatlar-omili
5. https://cyberleninka.ru/article/n/o-problemah-duhovno-nravstvennogo-vospitaniya-molodezhi-v-proizvedeniyah-g-n-volkova

TYUTORLIQ ISKERLIGINDE SOCIALLIQ TARMAQLARDIŃ ÁHMIYETI

T.U.Kulniyazov – Qaraqalpaq mámleketlik universiteti oqıtıwshısı
R.M.Kalmenov –Qaraqalpaq mámleketlik universiteti tyutorı

Annotaciya: Ushbu maqolada tyurorlarning ish jarayoni, bolalar bilan ishlashihaqida sóz etilgan.

Annotaciya: Usı maqalada tyutorlardıń jumısları, balalar menen alıp barıp atırǵan jumısları haqqında sóz etilgen.

Аннотация:В этой статье рассказывается о рабочем процессе тютеров, работе с детьми.

«Xabar-texnologiyaları ásiri» dep atalıwshı búgingi dáwirimizdi social tarmaqlar, kompyuter qurılmaları, sanlı texnologiyaları menen kóz aldımızǵa keltiremiz. Texnologiyalarǵa mútájlik zaman talabına aylanıwı menen insan óz turmısın sanlı qurılmalarǵa baylanıstırmastan, onıń menen birge turmıs keshirmeslikten iláj qalmaǵanı sıyaqlı hár qanday tarawda da búgingi kúnimizde usı texnologiyalardan derlik hár kúni paydalanamız hám de turmısımızdıń ajıralmas bir bólegi esaplanadı. Sanlı texnologiyalardıń rawajlanıwı menen birge turmısımızǵa social tarmaqlardan paydalanıwdıń da hár qıylı túrleri kirip kelip, olardıń funkciyaları ádewir keńeyip barmaqta. Eger sociallıq tarmaqlar bizin ómirimizde bunday úlken rol oynasa, onda bizge qanday tásir etiwin túsiniwimiz áhmiyetli boladı.

Insan sanası, turmısı, qızıǵıwshılıqları, hátteki, jeke sezimleri de usı social tarmaqlarda óz sáwlesin tawa baslanǵanlıǵı búgingi jámiyetshiligimizde sırlı jaǵday emes. Házirgi dáwirde jaslarımız kóbirek waqıtların social tarmaqlarda ótkerip atırǵanlıǵın esapqa alatuǵın bolsaq, olardı keleshekke bárkamal áwlad etip tárbiyalawda bir qansha qıyınshılıqlarǵa ushırap atırǵanlıǵımız haqqında da qayta-qayta aytılıp kelmekte. Bul jumıslar barısında mámleketimiz tárepinen is-ilájlar, milliy baǵdarlamalar islep shıǵılǵan hámde ámeliyatqa engizilip, jaslardıń tárbiyası menen shuǵıllanıwdaǵı jumıslarda da jańa basqıshqa kóterilgenligi sezilmekte.

[21]Mirtursunov Z. O’zbek xalq pedagogikasi,-T.:”Fan” 1973.

Jaslar mánawiyatın qáliplestiriw, ádep-ikramlıq hám ulıwma insanıylıq qádiriyatlardı dún'ya júzine engiziw máseleleri kópshilik ilimpazlarımızdıń ilimiy jumıslarında úyrenilgen. Mánawiyat atamasın óz ishine alǵan ilimiy ádebiyatlar júdá kóp. Bul máseleni úyreniwge jandasıwlardıń hár qıylılıǵı, tiykarınan mánawiyattıń ulıwmalastırılǵan teoriyasınıń joqlıǵı menen baylanıslı.[3.974]; Jámiyettiń arnawlı toparı sıpatında jaslarǵa ilmiy jandasıw, jaslardıń turmıs tárizi hám mádeniyatınń ózine say qásiyetlerin esapqa alǵan halda, gumanitar pánler boyınsha koplegen mámleketimiz alımlarnın miynetlerinde óz sáwleleniwin tapqan. Prezidentimiz SH.Mirziyoevtıń «Milliy tikleniwden – milliy rawajlanıwǵa qaray» atamasındaǵı shıǵarmasında, jaslardı ruwxıy jetik insan etip tárbiyalaw, haqıyqıy joqarı mádeniyat iyesi bolıwı kúndelikli turmısımız zárúrligine aylanıwı, jaslar bilimi, kónlikpelerin asırıw ushın ilim, aǵartıwshılıq, joqarı mánawiyat kerekligi alǵa súrilgen. [1.453];

Búgingi kúnde jaslar mánawiyatın qáliplestiriw,mánawiy qádiriyatlar hám de sociallıq tarmaqlardıń jaslar mánawiyatı, ideologiyası hám sanasına tásir etiwdiń ayırım máseleleri boyınsha mámleketimiz ilimpazlarınıń ilimiy miynetlerinde óz sáwleleniwin tapqan. [4.57];

Respublikamızdaǵı barlıq joqarı oqıw ornılarında tyutorlıq xızmetiniń engizilgenligi de, tárbiya processiniń jańa basqıshlarǵa kóterilgenligine mısal bola aladı. [2] Tyutorlıq iskerligindegi tiykarǵı wazıypalardan biri jaslardı tárbiyalaw, olardıń keleshekte kámil insan bolıp jetilisiwinde basshılıq etiw, zamanagóy kóz-qarasqa iye bolǵan jetik maman qánigelerdi tayarlawdan ibarat. Tyutorlıq ámeliyatı elimizde jańasha usıldaǵı dástúr bolǵanlıqtan, bir qansha qıyınshılıqlar hám kemshiliklerden de ibarat bolmaqta. Atap aytqanda, jaslar menen islesiwde, olardıń psixologiyalıq-sociallıq portretin jaratıw, olardıń ishki dúnyası, kóz-qarasların úyreniw, óz-ara qarım-qatnastı ornatıwdaǵı máselelerde bir neshe izleniwlerdi, tájiriybelerdi talap etpekte. Studentler haqqındaǵı maǵlıwmatlar bazasın qáliplestiriwde social tarmaqlarǵa, kompyuter texnologiyalarına bolǵan mútájlikler pedagoglar hám student-jaslar arasında jańasha elektron ortalıqtıń jaralıwına sebep bolmaqta. «Biz tárbiyashı-pedagoglar, tyutorlar qanshelli dárejede jaslardıń ortalıǵına kirip bara aldıq?» sıyaqlı sorawlarǵa juwaplar alıw búgingi kúnniń baslı máselesine aylanıp qalǵan. Búgingi jaslar social tarmaqlardan paydalanıwı boyınsha jası úlken áwladtan anaǵurlım jedellikte ekenligin tán almasımızdan iláj joq. Kóshede, transportlarda, dem alıw hám kewil ashar ornılarında, hátteki óz shańaraǵımızda da insanlar hár túrli elektron gadjetlerge baylanıp qalǵanlıǵınıń, húkimetimizdiń ǵalabalıq mádeniyat hám kiber-qáwipsizlikke qarsı gúresiw boyınsha bir neshshe qararları hám nızamlarına qaramastan, puqaralarımız elektron ortalıq tásirinen bir neshe mártebe zıyanǵa qalǵanlarınıń da gúwası bolıp atırmız.

Búgingi jaslarımız qanshelli dárejede kiberjinayatsıyaqlı illetler, jawızlıq tarqatıwshı social tarmaqlardan qorǵalǵan? Bársheni oylantırǵan bul másele tyutorlardı da shette qaldırǵan emes. Bir jıldan aslam ámeliyatımız dáwirinde, tyutorlarımız usı máselede bir qansha qıyınshılıqlarǵa dus keldi. Mámleketlik dástúrlerge muwapıq, bilimlendiriwdiń barlıq tarawları elektronlastırılmaqta, bulda qandaydur mánide máseleniń unamlı tárepine qaray júrisin kórsetedi. Xalıq arasında: «Telefonıńa úńile bermey, bizge de qara!», «Telefonıńdı shuqalanbay otır!», - sıyaqlı narazılıq pikirler qulaǵımızǵa shalınadı. Máselege tómendegishe qatnasta bolıp, qollap-quwatlay otırıp, «Ayazdı muz benen dawalaymız, emleymiz!» súrenin isletip kórsek. Barlıq jaslar gadjetlerge baylanıp qalǵan eken, bizde itibarımızdı sol elektron dún'yaǵa qaratsaq, tárbiyanı sol jerden baslasaq degen usınıstı aldıǵa taslay basladıq. «Qádirli studentler, maǵan bir júzlenip jiberińler, jańalıq aytayın!»,- dep auditoriyaǵa júzlenbekshi bolǵan tyutordı kóz aldımızǵa keltirsek. Nátiyje biz kútkendey bolmaslıǵı múmkin. Bunday jaǵday júz bergende: «Tabıńlarshı meniń ústimde qanday ózgeris bar?»,- dep social tarmaqqa jazıp jibersekshi? Bul usıldı kelińler «Qaqpan qoyıw» usılı dep ataymız, «qaqpan»dı hár saparı social tarmaqqa qoyıp barsaq, «bunı tárbiya procesine aylantırsaq, maqsetke muwapıq bolar edi»,- degen pikirdi aldıǵa taslaymız.

Sınalǵan usıllardan biri vizuallıq arqalı maqsetke erisiw bolıp, bunda qızıqlı bir súwretti yaki karikaturanı social tarmaqqa jayǵastırıwdıń ózi bir qaqpan túri sanaladı, insan eriksiz ekranǵa telmirip qalıwı múmkinligi aytıladı. Bul usıl rawajlanǵan korporaciyalar tárepinen álle qashan-aq qollanıla baslaǵanlıǵına 50-60 jıl boldı. Bizlerde bul ápiwayı usıldan paydalanıp, qızıqlı karikaturalardan óz usılımızdı ámeliyatqa taslay basladıq. Social tarmaqlarda, atap aytqanda Telegram messenjerinde bul usıldı ámeliyatta paydalanıp kórdik. Qısqı dem alıs waqıtları jaslardıń bos waqıtların mazmunlı ótkeriw ushın bir neshshe onlayn ilájlardı ótkerip kórdik. Solardan biri intelektual oyınlardı shólkemlestiriw

boldı. Bir neshshe tyutordan ibarat jámáát oyındı onlayn shólkemlestirdik. Jaslardı oyınǵa tartıw biraz mashqala tuwdırdı, sonda qıyalımızǵa qaqpan metodikası keldi. Ashılǵan telegram-toparǵa qızıqlı karikaturalardı jayǵastıra basladıq, birinshi qatarda jaslar júdá jaqsı kóretuǵın aktyor, aktrisalar, multfilm qaharmanların taslay basladıq. Sońınan belgili shayır, jazıwshılar, siyasatshılar, ámeldarlar, búgingi kúnde áhmiyetli bolıp turǵan «social tarmaq qahramanları»n tasladıq. Bul qızıqlı hám zawıqlı bolǵanlıqtan qatnasıwshılardıń sanı tezlik penen kóbeye basladı. Keyinshelik, zerigiw bolmaslıǵı ushın intelektual temalardı almastırıp bardıq, nátiyje biz oylaǵannanda artıq boldı dep maqtana alamız. Hápte aqırına barıp topar aǵzaları sanı 800 adamǵa, aydıń aqırına shekem 1400 adamǵa jetti. Bul fakultetimizdegi tálim alıp atırǵan studentlerdiń derlik 60% quradı, bul biz ushın bir jaqsı jetiskenlik boldı.

Sonıń menen bir qatarda bunday kórinistegi oyınlar, onlayn sáwbetler studentler menen ortalıǵımızdıń jánede bekkemleniwine xızmet etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi tug‘risida» gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmon, PF-5847 - Tashkent, 8 oktyabr 2019 yil. *Lex.uz*

2. SH.M. Mirziyoev Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4 jild. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2020. – 453 b.

3. G.Ǵaffarova, D.Jumanov. Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ma'naviyatiga ta'siri. Academic research in educational sciences volume 2 | issue 4 | 2021, 974-984 p.

4. A.A.Mamatqulov. “O'quvchi- yoshlar o'rtasida internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyatini shakllantirish” Zamonaviy ta'lim / Sovremennoeobrazovanie: 2020. 6-(91), 57-64 b.

MILLIY QADRIYAT SHAXS KAMOLOTIDA YETAKCHI OMIL SIFATIDA

U.S.Toshboltayeva –S.Rashidov nomidagi Sam DPU
Pedagogika va psixologiya yo’nalishi IV bosqich talabasi

Annotaciya: Milliy tarbiya va milliy qadriyatlarshaxni har tamonlama tarbiyalashda etakchi omilligi haqqida sóz qilingan.

Annotaciya: Milliy tarbiya hám milliy qádiriyatlar shaxstı hár tárepleme tárbiyalawda jetekshi qural ekenligi haqqında sóz etilgen.

Аннотация: Говорят, что национальное воспитание и национальные ценности являются ведущим фактором всестороннего воспитания человека.

> *Biz yangi O’zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi- bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi- ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat.*
>
> *Mirziyoyev Sh.M.*

Milliy qadriyatlar asrlar davomida bir xalqning ma’naviyatini, urf-odatlari, moddiy va ma’naviy merosini aks ettiruvchi ko’zgudir. Qadimdan komil shaxsni tarbiyalash ajdodlarimiz tomonidan o’rganilib kelingan. Bu borada ko’plab allomalarimiz o’z asarlarida bir qancha fikr va mulohazalarini bayon etishgan. Bolalarni milliy qadriyatlar asosida ma’naviy-axloqiy tarbiyalash bugungi kunda dolzarb pedagogika masalalardandir. Bunga yoshlarimizning milliy qadriyatlarni to’liq anglamasligi, bu haqidagi bilimlarning yetarli emasligi, zamonaviy axborot texnologiyalar ta’sirida ma’naviy-marifiy kitoblarning kam o’qilishi ham sabab bo’lmoqda. Ayrim milliy qadriyatlarimizning unutilishi, yoshlarga ota-onalar va kattalar tomonidan to’liq yetkazib berilmasligi oqibatida kelib chiqmoqda.Milliy qadriyatlarning qadrsizlanishi yokida unutilishi nafaqat yoshlar, balki millat ma’naviyati va kelajagiga ham putur yetkazishi dolzarb masala hisoblanadi.

Xalqimizning shunday milliy qadriyatlari borki, ular o‘zligimizni namoyon qilib, qadrimizni boshqa xalqlar oldida ko‘tarib turadi va milliy o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Kishilarning ongida, ularning ma’naviyatida yuz beradigan o‘zgarishlar birdaniga sodir bo‘lmaydi. Ular asrlar davomida

yuzaga kelib, avloddan-avlodga o’tib boradi. Bolalarni axloqiy tarbiyalashning rolini ko‘rsatish, unda ota-bobolarimizdan meros bo‘lib qolgan milliy-axloqiy fazilatlarni egallashning naqadar ahamiyatli ekanligini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etish juda muhimdir.Xalqning axloqiy mezonlari ularning yillar davomida erishgan ulkan ma’naviyati bilan uzviy bog‘langan. Ana shuning uchun, axloqiy tasavvurlarimiz, axloqiy qadriyatlarimiz millat uchun, uning obro‘yi va istiqboli uchun xizmat qilsagina, o‘z o‘tmishini, ma’naviy merosini, qadriyatlarini unutmaydi. SHarq xalqlarining bir necha ming yillar mobaynida yaratgan bebaho odob-axloq qoidalari, qadriyatlari mavjud. Ularni qaytadan tiklash va hayotga tadbiq etish muhim masalalardan biridir.

“Biz yaratayotgan yangi O’zbekiston mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g’oyasi bo’ladi. Biz mafkura deganda avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlaiga asoslangan” [1] - deydi Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev. Bu borada bugungi kunda ko’plab say-harakatlar olib borilmoqda. Misol uchun maktablarda Tarbiya fanining kiritilishi, “Kitobxon” va “Eng yaxshi oilaviy kitobxon” ko’rik tanlovlarining joriy etilishi, tariximizni aks ettiruvchi milliy obidalarimizga yoshlarni sayohatga olib chiqish, u yerlarda turistik yerlarning ko’paytirilishi bunga yaqqol misoldir. Bundan tashqari allomalarimizning asarlari : Abu Rayhon Beruniyning “O‘tmish avlodlardan qolgan yodgorliklar”, Ibn Sinoning “Donishnoma”, “Tadbir ul-manozil”, Yusuf Xos Xojibning “Qutadg‘u bilig”, Kaykavusning “Qobusnoma”, Alisher Navoiyning “Xamza”, “Majolisun-Nafois”, Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" va hz. Bu asarlar milliyligimizni o’zida aks ettirgan, bolani barkamol inson qilib tarbiyalashda muhim manba bo’lib hizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida mustaqillikdan so’ng tub o‘zgarishlar vujudga kelmoqda. Milliy qadriyatlarni tiklash ,milliy ma’naviyatni yuksaltirish ,ayniqsa sharqona odob-axloq an’analariga etiborni kuchaytirish shular jumlasidandir.

So‘nggi yillarda ta’lim tizimiga shiddat bilan kirib kelayotgan yangi pedagogik texnologiyalar, innovatsiyalar, yangi pedagogik-psixologik tushunchalar, interfaol metodlarni ta’lim beruvchi tomonidan o‘zlashtirib va qo‘llanib borishi, ta’lim mazmunini tubdan o‘zgartirib yubordi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Zamonaviy o‘qituvchi dars jarayonida o‘quvchilarni milliy qadriyat ruhida tarbiyalash uchun barcha imkoniyatlardan foydalanishi lozim. U o‘z o‘quvchilarini fanga ijodkorlik nuqtai nazari bilan qarashlarini tashkil qilishi, ularda izlanuvchanlik xususiyatlarini shakllantirishi va albatta, yangi pedagogik texnologiya usullaridan foydalangan holda darsni tashkil etishi kerak bo‘ladi.

Bundan tashqari oilada bolalarga ota-bobolarimizdan meros qolgan chiroyli va ramziy ma’noga ega bo‘lgan milliy urf-odatlarni bilish, bevosita ularni amalda, kundalik turmushda qo‘llash ko‘nikma, malakalarini shakllantirish muhimdir.

O‘zbekiston respublikasining ijtimoiy, siyosiy va ma’naviy rivojlanishi tarbiya sohasidagi milliy g‘adriyatlarni hayotga tadbiq qilishga bevosita bog‘liq. O’zbekistonning birinchi Prezidenti I.Karimov “O‘zbekistonning kuch-qudrat manbai – xalqimizning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligi, ulug‘ ajdodlarimizdan avlodlarga o‘tayotgan ma’naviy merosning kuchliligida, fuqarolarning el-yurtga, ona zaminga bitmas tuganmas mehrida, milliy g‘ururimizda” va yana “Tarixiy tajriba, an’analarning meros bo‘lib o‘tishi – bularning barchasi yangidan-yangi avlodlarni tarbiyalaydigan qadriyatlarga aylanib qolmog‘i lozim”, [2] – deb ta’kidlagani bag‘oyat o‘rinlidir. Haqiqatan ham O‘zbekistonning kuch-qudrati, manbai xalqimiz ma’naviy merosining kuchliligida ekan, fuqarolarni, xususan bolalarni oilada milliy ma’naviy qadriyatlarsiz tarbiyalash mumkin emas. Chunki hayot borki, fuqarolar, bolalar oilada yashaydi, tarbiyalanadi, shakllanadi. Oilada ota-bobolarimizning tarixiy tajribalarida sinalgan an’analarining barchasi bolalar tarbiyasida ijobiy natija beradigan qadriyatlardir.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, qadriyatlar inson hayotining turli sohalarida o‘tmish ajdodlarimiz ongida va tajribalarida sinalgan, toblangan g‘oya va xulosalar majmui bo‘lib, kishilarning, ayniqsa yoshlarning hozirgi hayoti va xulq-atvorini tartibga solishga bevosita yordam beradigan ma’naviy talablar yig‘indisi, deb tushunish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2021-yil 19-yanvardagi “Ma’naviyatni yuksaltirish” yig’ilishida so‘zlagan nutqidan.

2. Karimov.I.A. «O‘zbekiston Milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura (nutqlar, maqolalar, suhbatlar). –T.: O‘zbekiston, 1993-yil, 78-bet.
3. Inomova M. «Oilada bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash» O’quv qo’llanma. -T., 1999-yil, 38-bet.
4. Yusupov E. «Qadriyatlar va ularning jamiyat hayotidagi o‘rni» O’quv qo’llanma. -T., 1996-yil, 6-bet.

KÁSIPLIK HÁM JEKE REJE DÚZIWDIŃ SHAXS ÓMIRINDEGI ÁHMIYETI

A.E Ibraymova-NMPI Psixologiya kafedrası oqıtıwshısı

Annotaciya: Kásiplik tańlaw hám kásiplik rawajlaniw boyinsha reje hám ómirlik jeke rejeni dúzidiń áhmiyeti haqqında sóz etilgen.

Annotaciya: Kasbiy tanglash va kasbiy rivojlanish buyicha reja va hayotiy reja tuzishning ahamiyati haqida sóz etilgan.

Аннатация: Отмечается важность составления плана и жизненного плана для выбора карьеры и профессионального развития.

Adam ómiri dawamında bir neshe tańlawlardı ámelge asıradı. Solardıń ishindegi eń áhmiyetli tańlaw bolǵan kásip tańlaw protsessi hár bir adam ushin quramali hám juwapkershilikli tańlawlardan biri. Óytkeni, pútkil keleshektegi táǵdirimiz usi puxta oylanip tańlanǵan kásibimizge baylanisli. Demek, kásipti tuwri tańlaw-bul ómirde óz ornin tabiw desekte qátelespeymiz.

Kóz aldimizǵa keltireyik, hár birimiz belgili bir jasqa jetkenimizde, óz ómirimizdiń qanday boliwin qayta-qayta oydan ótkergenbiz. Qaǵiyda boyinsha, keleshek ómirimiz tek ǵana aqiliy elesler menen arziw kilinadi. Biraq, «úlkenler turmisi» olardiń rejeleri hám háreketlerine optimal tárizde itibarda boliwdi talap etedi. Sonliqtan, mektep dáwirinde-aq, óz keleshegimiz haqkinda, keleshekte jetik shaxs boliwdi hám jeke ómirde qátelerge jol qoymasliq ushin ómirlik jeke rawajlaniw xám kásiplik rawajlaniw boyinsha rejelerdi tuwri dúziwimiz kerek.

Kásiplik tańlaw hám kásiplik rawajlaniw boyinsha reje dúzilmesten aldin ómirlik jeke rejeni dúzip aliw áhmiyetli sanaladi. Sebebi, ómirlik jasaw maqsetimiz tuwri gózlenbesten turip, kásiplik maqsetke erisip bolmaydi. Bul eki maqset túri bir-birin bárhama toliqtirip turatuǵin, óz-ara tiǵiz baylanista bolatuǵin protsess esaplanadi. Endi, usi jasaw maqseti bolǵan jeke hám kásiplik reje boyinsha keń túrde úyrenip shiǵamiz.

Jasaw maqseti túsinigi– bul neshe ásirlik mashkala esaplanip, bul boyinsha sotsiologlar, psixologlar, filosoflar izertlew jumislarin alip barmaqta. Uliwma alǵanda, jasaw maqseti shaxstiń ózi tárepinen belgilenetuǵin qubilis bolip, ol dáslep jeke maqsetke badarlanip, sońinan uliwmaliq maqsetlerge xizmet etiwi menen xarakterlenedi. Misali, hár bir adam eń dáslep ózin ańlawi menen ózine tiyisli zárúrliliklerdi qanaatlandiriw siyaqli jeke maqset tiykarinda xizmet kórsete baslaydi. Hár bir adamniń jeke maqseti jolinda erisilgen nátiyjesi jámiyetlik múnásibetlerde óz sáwleleniwin tabadi. Sonliqtan, jeke maqset uliwmaliq maqsetlerdi qurawshi jámiyetlik múnásibetlerge kesent bermesligi, bálkim oniń rawajlaniwina tásir kórsetiwine de itibar qaratiw lazim. Demek, shaxstiń jasaw maqseti – bul onin dúńyani ańlaw máselesi menen de baylanisli. Yaǵniy, shaxs óz aldina maqset qoyar eken, bul maqset sotsialliq xizmetke baǵdarlaniwi sózsiz. Hár bir adam óz tádirin, óz ómir jolin ózi belgileydi hám bul adamniń óz tábiyati, qábileti, háreketsheńliginiń jiyindisi esaplanadi. Shaxstiń jasaw maqseti sotsialliq múnásibetler tiykarinda qáliplesiwi, keńeyiwi, ózgerip bariwi yamasa toqtaliwina tásir jasawi múmkin.

Demek, maqset-bul adamniń qandayda bir xizmette nátiyjege erisiwi menen shaxstiń óz zárúrligin qanaatlandirip bariwdi támiyinleydi.

O`mirlik jeke reje – bul shaxstiń ómiri dawaminda ózi qálegen, arziw etken turmis tárizin óz túsinikleri tiykarindaǵi sotsialliq, kásiplik, shańaraqliq abroy hám oǵan erisiw joli esaplanadi. Yaǵniy, shaxstiń keleshek ómiri haqqindaǵi eleslerinen ibarat bolǵan ideyalar jiyindisi. Bul reje – shaxstiń ómirlik maqsetlerine erisiwi ushin uzaq múddetli, logikaǵa tiykarlanǵan hám teńsalmaqli waqit penen birge resurslar dástúri, sonday-aq, háreketler izbe-izligi, olardi ámelge asiriw ushin zárúr bolǵan materialliq xám materialliq bolmaǵan resurslardan ibarat boladi. Bunnan kelip shiǵip,

hár bir shaxs ómiri dawaminda qay tarawda bolmasin joqari nátiyjelerge erisiwge háreket etedi. Mine, usi qalewler kásiplik reje dúziw zárúrliligin payda etedi.

Kásiplik reje bolsa, keleshektegi kásipti tańlaw menen baylanisli bolǵan kásipti iyelew hám kásiplik ósiw haqqindaǵi ideyalar sanaladi. Kásiplik rejeler tiykarinan óz keleshek ómirin kóz aldina elesletiw menen baylanisli bolǵan bir qatar sorawlardiń payda boliwi nátiyjesinde kelip shiǵadi. Misali: ne kiliw kerek, kim boliwim kerek degen sorawlar arqali ózine názer saladi, óz imkaniyatin ob`ektiv analiz ete baslaydi hám oǵan óz bahasin beriw menen júzege keledi. Bul pikirler tiykarinda, kelesheketegi kásiplik xizmeti haqkinda túsiniklerge iye bola baslaydi. Nátiyjede, óziniń professional arziwlarin ámelge asiriwǵa imkan beretuǵin jeke kásiplik reje islep shiǵiladi.

Mektep oqiwshilarina kásiplik hám ómirlik reje túsiniklerin qáliplestiriw maqsetinde tómendegi usildi usinamiz. Sizde jeke turmisliq tájriybeniń jeterli bolmaǵanliǵi sebepli, jeke reje dúziwde qiyinshiliqqa ushirawińizdi esapqa alǵan halda fantaziyani aktivlestiriwshi oyindi qollaymiz.

Oyin tapsirmasi: Kóz aldińizǵa keltiriń, siz bunnan 20 jil aldin mektepti pitkergensiz (yaǵniy 35-38 jastasiz). Siziń klasslaslarińiz pitkeriwshilerdiń ushirasiwin shólkemlestirmekshi. Biraq, ob`ektiv sebepler menen siz oǵan qatnasa almaysiz. Siz klasslaslarińizǵa xat jazbaqshi boldińiz, onda siz bul 20 jilliq ómirińizdi toliq jaritip beriwdi maqul kórdińiz. Siz shártli túrde barliq klasslaslarińiz sorawlarǵa jazba túrde juwap beredi dep esaplaymiz hám juwaplar berilgen xatlar saqlanadi. Hár bir klasslasińiz ómirdegi jetiskenliklerińiz hám keleshek rejelerińiz haqqinda bilip aliwlari múmkin.

Paydalanilǵan ádebiyatlar:

1. Sharipov Sh.S, Davlatov K, Nasriddinova G.S. Kasb tanlashga yo'llashning ilmiy-pedagogik asoslari. –Toshkent: OO'MTB, 2007.
2. Goziev E. Mamedov K. Kasb psixologiyasi. T. 2003 y.
3. V. A. Lugovskiy, M. N. Kox «PSIXOLOGIYa PROFESSIONAL`NOY DEYaTEL`NOSTI» Uchebno-metodicheskoe posobie.KubGAU/ 2015/
4. Zeer E. F. Psixologiya professiy . – M. : Akademicheskiy proekt, 2003.

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴÍ BALALARDÍŃ PSIXOLOGIYaLIQ ÓZGEShELIKLERI HÁM ONÍ TÁRBIYALAW.

Xudaybergenova G.- Psixologiya kafedrası oqıtıwshısı

Annotaciya: Mektepke shekemgi jastagi balalardıń psixologiyalıq ózgesheliklerin úyreniw hám tárbiyalaw haqqında sóz etilgen.

Annotaciya: Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarin organish va tarbiyalash haqida sóz etilgan.

Аннотация:Упоминается об изучении и воспитании психологических особенностей дошкольников.

Mektepke shekemgi tárbiya jası 3 jastan 7 jasqa shekemgi bolǵan dáwirdi óz ishine alıp, bul jasta eń kózge taslanıp turatuǵın ózgesheliklerińiń biri olardıń háreketshenligi hám eliklewshiligi. Mektepke shekemgi jas dáwiri insaniyattıń barlıq sırtqı maǵlıwmatlardı ózlestiriw hám óziniń bar imkaniyatların barlıǵınsha júzege shıǵaratuǵın dáwir esaplanadi.

O`z teńlesleri hám úlkenler menen bolǵan múnásibetleri nátiyjesinde olar ádep – ikramliq normalar, qorshaǵan átirapti hám insanlardı ańlawı sonıń menen birge unamlı hám unamsız múnásibetlerdi úyrenip baradı.

Mektepke shekemgi jas dáwiri dóretiwshilik, jaratiwshańliq sıpatlarınıń qáliplesiwi ushın senzitiv dáwir esaplanadı. Sonday-aq, bul dáwir birinshi dóretiwshilik tájiriybelerdi kórsetiw, keleshekte rawajlanıw hám óz turmıslıq pozitsiyasin hám sotsialliq ómirde ózin tastıyıqlaw ushın eń áhmiyetli dáwir bolıp tabiladi. Dógerek - átirapta bolıp atırǵan hár qıylı háreketler, dawıslar olarda qızıǵıwshılıq oyatadi hám onda bala ózinshe nenidur kóre aladi.

Baqsha jasindaǵı balalardıń psixikalıq tárepten rawajlanıwında qızıǵıwshılıqtıń roli úlken. Qızıǵıwshılıq ta mútájlik sıyaqli, balanı belgili bir xizmetke iytermelewshi faktorlardan biri. Qızıǵıwshılıq degende, biz haqıyqatlıqtaǵı nárse hám hádiyselerdi bir qansha tereńirek biliwge qaratılǵan arnawlı umtılıwdı túsinemiz [4;220].

Baqsha jasındaǵi balalar hámme nársege birdey qiziǵa bermeydi. Olar ayırım nárselerge kemirek qiziǵadı. Biraq baqsha jasındaǵı balalardıń qızıǵıwshılıqları úlken adamlardaǵı sıyaqlı bir nársede turaqlı bolmay, bir nárseden ekinshi nársege tez– tez ózgerip turadı. Bunnan tısqarı baqsha jasındaǵi balalardiń qızıǵıwshılıqları júdá tarqaq hám júzeki boladi. Olar nárse hám hádiyselerdiń áhmiyeti hám nátiyjelerine emes, bálkim sol nárse hám hádiyselerdiń ózine ǵana qiziǵadi. Sol sebepli baqsha jasındaǵı balalarda tiykarınan turaqsiz qızıǵıwshiliqlar ústem boladı. Tárbiyashı baqshada hár túrlı shınıǵıwlar, ekskursiyalar, sáwbetler ótkeriw hám kitaplar oqip beriw arqali balalarda turaqlı qızıǵıwshiliqlardı júzege keltiriwge háreket etiwi lazim. Balalardı qızıǵıwshılıqlardıń keń bolıwı hám olardi aktivlestiriw ballada dóretiwshilik sıpatlarınıń rawajlanıwına alıp keledi.

Dóretiwshilik bala shaxsınıń rawajlanıwındaǵı eń áhmiyetli elementlerinen biri bolıp, oniń rawajlaniwi úlkenlerdiń qızıǵıwshılıqları hám olardiń kishkene waqtinan baslap balalarǵa tásir kórsetiwine baylanisli boladi.

Mektepke shekemgi jastaǵi balalarda dóretiwshilik qábiliyetlerdi qáliplestiriw ushin olarda qıyal protsessin rawajlanitiriw maqsetke muwapiq boladi.

Qiyaldiń rawajlaniwi ushin balaniń turmis tájiriybesi, kóz-qarasi hám júdá kóp turmisliq bilimleri zárúr oladi. Qiyal protsesi insanniń tájiriybesi hám bilim shegarasi, sonday-aq, ótmish tájiriybeleri menen belgilenedi.

Frantsuz psixologi Ribo qıyaldi rawajlantırıw nızamlılıqları boyınsha óziniń izleniwlerin alıp barǵan bolıp, onıń korsetiwinshe, dóretiwshilik qıyal óziniń rawajlanıwında úsh dáwirdi yamasa fazanı basıp ótedi. Birinshi dáwir – balalıq, óspirimlik hám jasliq dáwirlerin ózi ishine alip- bull oyınlar, ertekler, romantizm, qıyaldıń húkimranlıq dáwiri. Ekinshi dáwir - dóretiwshilik oylap tabıwlardıń, sub`ektiv qıyaldıń ob`ektiv oylaw menen duslasıwı, aqılana bolıw menen xarakterlenedi. Úshinshi dáwir bolsa qıyal aqılǵa tolıq boysınadı hám onıń ornına basqası keledi [3; 43].

Baqsha jasındaǵı balalarda qıyal bir tárizde rawajlanbaydı. Eger kishi jastaǵı baqsha balalarında tiykarınan tıklewshı qıyal rawajlanǵan bolsa, orta hám úlken jastaǵı baqsha balalarında qıyaldıń dóretiwshilik túri de rawajlanǵan boladı [2;84].

Baqsha jasindaǵı balalardıń usınday ózine tán ózgeshelikleri, qızıǵıwshılıqları hám dóretiwshilikleriniń rawajlanıwında olardıń jetekshi xızmeti bolǵan oyın xizmetiniń roli de bir qansha joqari.

Oyın balalar ómirinde sonday kóp qırlı xizmet bolıp, onda úlkenlerge tiyisli bolǵan miynet, hár túrli nárselerdi oylawı, qıyal etiwi, dem alıwı hám quwanıw protsessleriniń barliǵI aniq kórinedi. Oyın tek ǵana balalar sırtqı ortalıqtaǵI nárse hám hádiyselerdi biliwi, olarda biliw protsesslerin rawajlandırıw ǵana emes, bálkim balalarǵa tárbiya beriwdiń bir túri. Demek, baqshadaǵI tálim-tárbiya nátiyjeligi kóp tárepten balalardıń oyın xızmetlerin maqsetke muwapıq shólkemlestiriliwine de baylanıslı boladı. Baqsha jasındaǵı balalardıń oyınları atiraptaǵı nárse hám hádiyselerdiń biliw quralı bolıwı menen birge, oyın qúdretli tárbiya quralı. Balalar oyın arqali olarda joqari insaniyliq paziletlerdi tárbiyalaw mumkin.

Juwmaqlap aytqanda, mektepke shekemgi dáwirde bala sotsialliq tájiriybelerdi iyelew, óziniń qızıǵıwshılıqların hám mútájliklerin qanaatlandırıw, sonday – aq, qorshaǵan átirapti jańadan tanıp barıwı oyın xızmeti arqali ámelge asadi. Soniń menen birge oyın xizmeti balalardi insaniyattiń sotsialliq tájiriybeni iyelewdiń aktiv túri bolǵan tálim xizmetine tayarlaydi. Balalardı oyın xızmeti arqalı rawajlantırıw hám psixikalıq jetilistiriwde ata – analar hám tárbiyashilardan úlken sheberlik talap etedi.

Paydalanilǵan ádebiyatlar dizimi:

1. Nishanova Z.T. va boshqalar. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. Toshkent, 2017
2. Zufarova M. va boshq. Bolalar psixologiyasining muammolari. T. 2008
3. Петровский А.В. Роль фантазии в развитии личности: -М.:Знание, 1961.
4. F.Xaydarov, N.Halilova. Umumiy psixologiya. T. 2009

ЎҚУВЧИЛАРНИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ СОҲАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МОДУЛЛИ ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Э.Ж.Кенесбаева-Ажиниёз номидаги НДПИ таянч докторанти

Annotaciya: Modulli oqitish va ularni o'qitishda texnologiyalardan foydalanish haqida sóz etilgan.

Annotaciya: Modulli oqıtıw hám olardı oqıtıwda texnologiyalardan paydalanıw haqqında sóz etilgen.

Аннотация: Упоминается о модульном обучении и использовании технологий в их обучении.

Модулли ўқитиш технологиялари ўқув жараёни самарадорлигини оширувчи стимул ҳисобланади. Бундай вазиятда ўқитувчи билан ўқувчилар орасида режали тарзда амалга ошриладиган ўқув ҳамкорлик ташкил этилади. Ушбу вазиятда ўқувчилар ўз фаолиятларини рефлексиялаш натижасида интелектуал ривожланганалик даражаларини аниқлашга эришадилар. Бу эса интелектуал ҳарактеридаги ўқув кўникмаларининг асосини ташкил этади. Натижада ўқувчиларда интелектуал фаолият мотивлари, ўз фаолиятининг моҳиятини англаш кўникмалари шаклланади.

Модулли ўқитиш технологияларини интегратив характеридаги ўқув жараёнида қўллаш қуйидагиларни тақозо этади. Жумладан,

- Ўқувчи шахси интелектуал тараққиётининг психологик жиҳатларини тушуниш; шу асосда ўқувчиларнинг интелектуал ривожланишлари учун шароит яратиш, бунинг учун зарур бўлган ўқув материаллари ва топшириқлар, дидактик вазиятларни танлаш имкониятлари кенгайтирилади.

- Қўйилган дидактик мақсадга эришиш сари интилиш; бунинг учун зарур бўлган ўқув топшириқларни бажариш назарда тутилади. Бундай ўқув жараёнини ташкил этишда муаяйн принциплар, технологик хариталар ва мезонларга таянилади.

Ўқув жараёнини модулли технологиялар асосида ташкил этиш муайян талабларга таянилади. Улар:

1. Ўқув жараёнини модулли технологиялар асосида ташкил этиш ва ўқув материалларини ўқувчиларнинг интелектуал имкониятларидан келиб чиққан ҳолда гуруҳлаш; бунда ўқув материалларининг ўқувчиларни ижодий ишлашга ундаш имкониятларини аниқ ҳисобга олган ҳолда таншлаш назарда тутилади.
2. Ўқувчиларнинг интелектуал ривожланиш траекторияларини танлашга эришиш.
3. Ўқувчиларнинг интелектуал ривожланиш даражаларини кенгайтиришга хизмат қиладиган ўқув материалларини танлаш ва тизимлаштириш.
4. Ўқув материалининг мазмун моҳиятини сақлаган ҳолда ихчамлаштириш ва такомиллаштириш кабилар.

Модулли ўқитиш технологияларнинг танлаш принциплари ва назарий асосларини таҳлил қилиш уларнинг ўқувчиларни интелектуал ривожланишлари учун энг самарали технология эканлигини аслослаш имконини беради. Ўқувчиларнинг технологик харита асосида ўқув-интелектуал ҳаракатларини амалга оширишлари натижасида уларнинг ўқув фаолияти, ўқув вазиятлари ривожланади, ўқув топшириқларини бажариш имкониятлари кенгаяди, ўқув ҳаракатларини назорат қилиш, баҳолаш тизимли характер касб этади. Бунда ўқув жараёни билан ўзлаштириш жараёни ўзаро мутаносибликда ўқувчиларни интелектуал тараққиётини таъминлайди. Ўқитувчи ўқувчиларга тақдим этиладиган янги билимларни интелектуал характердаги билиш фаолиятининг ўзига хос жиҳатларидан келиб чиққан ҳолда лойиҳалаштиради. Мазкур лойиҳаларда интелектуал топшириқларни ечиш вазиятлари ҳам қамраб олади. Ушбу лойиҳаларда ўқувчиларнинг мустақил билим олиш жараёнлари ҳам ўз ифодасини топади. Шунингдек, ўқувчиларнинг интелектуал фаолият кўрсатиш жараёнининг таркибий қисмлари аниқланади, фаолият турларини эгаллаш усуллари режалаштирилади. Ўқувчилар интелектуал фаолликлари ва мустақилликларининг асосий кўринишилари, уларнинг топшириқларни бажаришга оид ҳаракатлари орқали намоён бўлади.

Таълим жараёнида ўқувчиларнинг интелектуал лаёқатларини намоён этишлари учун қулай шароит яратилади. Ўқувчиларнинг ўз интелектуал лаёқатларини намоён қилишлари учун модулли ўқитиш технологиялари ёрдамида қулай шароит яратилади. Модулли ўқитиш технологиялари таълим жараёнига фаолиятли ёндашувни тадбиқ этиш учун қулай вазият яратади. Шунингдек, мазкур технологиялар ўқувчиларда интелектуал ривожланиш мотивларини ҳосил қилади, уларнинг ижодий интелектуал фаолият кўрсатишлари учун зарур бўлган топшириқлар тизимини танлаш имкониятини таъминлайди, ўқитувчининг зарур маслаҳатлар бериши, ўқувчилар фаолияти натижаларини назорат қилиши учун қулай шароит яратади. Модулли ўқитиш технологиялари фаолиятли, интегратив, аксиологик, фаолликка, мотивацион йўналтирувчи ёндашувни татбиқ этиш учун қулай ҳисобланади.

Ахборотлар ва билимлар кўлами кенгаяётган ҳозирги даврда ўқувчиларга таълим бериш жараёнини, уларнинг шахсига йўналтириш алоҳида долзарблик касб этмоқда. Бунда ўқувчиларнинг интелектуал лаёқатлари, эҳтиёжлари, ўзига хосликлари алоҳида ҳисобга олиниб, уларни ривожлантирувчи, йўналтирувчи ўқув-тарбия жараёни модулли технологиялар ёрдамида тизимли тарзда ташкил этилишига ёрдам беради

Модулли ўқитишнинг ўзига хос жиҳатларидан яна бири ўқувчиларга модулли тизимлар устида ишлаш имкониятини тақдим эта олишидадир. Чунки модулли тизимлар ёрдамида ўқув фаолиятининг мазмуни ва усуллари мужассамлашади. Модулли технологиялар ўқув жараёнига қуйидаги жараёнларда татбиқ этилади:

- ўқувччиларни интелектуал ривожлантиришнинг кафолатланганлиги;
- ўқувчиларнинг гуруҳлар ва жуфтликларда ишлаш имкониятига эга бўлишлари;
- ўқитувчи ҳамда ўқувчилар орасида ўзаро ҳамкорликка асосланган диалог муҳитининг вужудга келиши;
- ўқувчиларнинг ўз синфдошлари билан ишчан мулоқот ўрнатишлари учун қулай шароит мавжудлиги;
- ўқувчиларга ўзининг интелектуал ривожланиш траекториясини танлаш имкониятининг яратилганилиги;
- ўқувчиларда мустақил билим олиш, якка тарзда ишлаш учун қулай вазиятнинг мавжудлиги;
- модулли технологиялар ёрдамида кафолатланган натижаларга эришиш учун реал шарт-шароитларнинг мавжудлиги;
- ўқув материалларини ўзлаштириш жараёнида назоратнинг тизимли тарзда амалга оширилиши кабилар.

Шу билан бир қаторда модулли ўқитиш технологиялари яна бир қатор афзалликларга эга. Маълумки, ҳар бир ўқитувчи ўқувчиларга билим бериш билан бир қаторда уни ўзлаштириш усулларини ҳам ўргатиши лозим. Шундагина ўқувчилар ўзларининг интелектуал имкониятларини аниқ баҳолаш кўникмасига эга бўладилар. Натижада мустақил билим олиш, ҳамкорликда ишлаш, ўзаро бир-бирини қўллаб-қувватлаш ва ёрдам кўрсатиш, синфдошлари ва ўқитувчилар билан диалокка киришиш маъсулиятини ҳис қилиш кўникмасига эга бўладилар. Чунки модулли ўқитиш технологиялари ўқувчиларни мустақил билим олиш асосида интелектуал ривожлантиришга хизмат қилади. Шунга кўра модулли технологияларни қўллаш натижасида ўқув мақсадларига эришишни назарда тутилади. Ўқув мақсадларини англаш натижасида эса ўқувчилар ўз олдиларига қўйилган топшириқларни ечишга муваффақ бўладилар. Шунинг учун ҳам модулли ўқитиш технологиялари ўқувчиларда ижобий характердаги ўқув мотивларини ҳосил қилади. Натижада эса ўқувчилар ижодкорлик, ишчанлик, ўқув изланишларини ташкил этиш, ҳаётий тажрибаларга таяниш, билиш қийинчиликларини енгиш кўникмаларини эгаллайдилар.

Модулли технологияларни қўллаш жараёнида ўқув ҳаракатлари ҳам тизимли характер касб этади. Модулли ўқитиш технологияларни қўллаш жараёнида турли даражадаги ўқув материаллари ва таълимий топшириқларни қўллаш имконияти яратилади.

Бунда ўқитувчилар қуйидагиларга эътибор беришлари лозим:

1. Ўқувчилар учун ўқув фани билан боғлиқ ҳолда дарснинг комплекс мақсадларини аниқлаш ва уларни амалга оширишга оид топшириқлар тизимини танлаш. Чунончи, модулли технологиялар билан ишлаш жараёнида ўқитувчи ўқувчиларга муайян тушунчалар ва илмий ахборотларни тақдим этиши, объектларни ўзаро қиёслашга ўргатиши, фанга оид ҳодисалар ва муаммоларни тушунтириши назарада тутилади.

2. Иккиламчи дидактик лойиҳаларни танлаш ва ўқувчиларни улар ўзлаштиришга оид усуллари билан таништириш.

3. Модулли ўқитиш технологиялари талабларидан келиб чиққан ҳолда ўқувчиларни интелектуал ривожлантиришга хизмат қиладиган қўшимча ўқув материалларни танлаш ва тизимлаштириш: бунда ўқувчилар ўзлаштирадиган ўқув материалларининг дастлабки элементларини ажратиш, назорат ишларини амалга ошириш; ахборотлар блокини ҳосил қилиш, яъни мавзуга оид назарий материалларни тўплаш; ўқув топшириқларига ишлов бериш, семинарлар, амалий ҳамда лаборатория ишлари мазмунини аниқлаш; ўқувчиларнинг билимларни ўзлаштириш даражаларини назорат қилишни назарда тутиш, чунончи, якуний назоратни амалга ошириш ҳамда ўқув топшириқларини бажаришда ўқувчилар томонидан йўл қўйилган хатоларни бартараф этиш кабилар.

4. Ўқув фан мазмунидан келиб чиққан ҳолда ўқувчилар танишишлари зарур бўлган илмий манбалар, энциклопедияларни танлаш ҳамда уларни ўқувчиларга мустақил ўқиб ўрганиш учун тақдим этиш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. R.G.Safarova. Pedagogikada madaniyatshunoslik yondashuvining rivojlanish tendensiyalari. //“Zamonaviy uzluksiz ta’limni raqamlashtirish: pedagogika sohasidagi zamonaviy tendensiyalarva rivojlanish omillari” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. Andijon 2022. B. 20-23

2. Safarova Rohat Gaybullaevna DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PROFESSIONALS ON THE BASIS OF CULTURAL APPROACH. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *10*(9),17–22. https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/2470

3. Третьяков П.И. Сенновский И.Б. Технология модульного обучения в школе. Практико-ориентированная монография. - Москва.: 1997 г.

4. Жанпеисова М.М. Модульная технология как средство развития ученика.- Алматы,2001.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DEVELOPING COGNITIVE COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS

A.N.Jumamuratova– Doctoral student, NSPI named after Ajiniyaz

Abstract: This article reveals the essence of the concept of competence. Ways to psychologically develop cognitive competence in learners are shown. The content of the set of competencies, which determines the level of development of cognitive competence that can be acquired for future teachers, is highlighted.

Аннотация: В данной статье раскрывается сущность понятия компетенции. Показаны пути психологического развития когнитивной компетенции учащихся. Выделено содержание комплекса компетенций, определяющего уровень развития когнитивной компетенции, которую могут приобрести будущие учителя.

Annotatsiya: Ushbu maqola kompetentsiya tushunchasining mohiyatini ochib beradi. Talabalarning kognitiv kompetentsiyasini psixologik rivojlantirish yo'llari ko'rsatilgan. Bo'lajak o'qituvchilar egallashi mumkin bo'lgan kognitiv kompetentsiyaning rivojlanish darajasini belgilovchi kompetensiyalar majmuasining mazmuni yoritilgan.

The development of the cognitive competency of a future specialist becomes one of the main tasks of any educational institution. Meanwhile, the analysis shows that there is no consensus on the problem of competence/competency yet.

In Western literature, two approaches dominate in the definition of competencies and their use in learning and development [1]. According to the resource theory of the organization, "core competencies", as fundamental elements, are distinctive and specific to each organization and create competitive advantages based on the internal resources of the organization. The theory of HRD (human resource development), or the theory of development of human resources, is based on the study of general competencies. Woodruffe [1] separates the concepts of competency and competence. The former is defined as an aspect of work that a person can perform, the latter is seen as a behavioral characteristic that contributes to competent performance. Research by Dulewicz [1] shows that 70% of competencies are common to various professions.

In the UK and the countries of the European Union, the functional approach has evolved. The VET (European vocational training) reforms were aimed at creating a model of qualifications based on competencies. The disadvantage of this approach was the focus on "explicit" competencies, rather than the systematic acquisition of knowledge. The main emphasis was placed on functional competencies, on the ability to effectively perform work that meets the standards of the profession.

In modern Russian education, the competence-oriented approach is gaining a leading position. The use of the concepts of "competence" and "competence" in Russian pedagogy began in the late 80s. last century, and most researchers distinguish between these concepts.

Yu. G. Tatur [2] concludes that “competence appears in the Russian language as a characteristic of a person, allowing her ... to make judgments in a certain area. The basis of this quality is knowledge, awareness, experience of social and professional activity of a person. Consequently, it is education that plays a leading role in the formation of a competence-based personality.

A. V. Khutorskoy [3] considers competence as the possession of an appropriate competence. E. F. Zeer [4] defines the concept of competence as “the student must know”, and the concept of competence as “the student must do”. E. F. Zeer [4] defines the concept of competence as “the student must know”, and the concept of competence as “the student must do”. Competence is the ability to do something well, effectively in a wide format of contexts with a high degree of self-regulation, self-reflection, self-assessment, quick, flexible and adaptive response to the dynamics of circumstances and environment [5].

Thus, the basis of competencies is knowledge; skills are considered as external manifestations of competencies; competencies are used in personal and professional activities;competence is an integral characteristic of a personality; competence is influenced by the value-semantic characteristics of the individual; competencies are practice-oriented.

In the context of the proposed analysis, we will consider that competence is the result of education, expressed in a certain level of possession and possession of a set of competencies, and an integral characteristic of a person who has knowledge, experience to perform a specific activity, taking into account values and relationships.

Competence is a set of interrelated personality traits necessary for the implementation of personal, professional and socially significant, productive activities.

Today, strict requirements are imposed not only on the level of knowledge and skills, but also on the personal qualities of specialists. Particular importance is attached to the ability to quickly adapt to changing conditions. In our opinion, it is cognitive competence that has the greatest influence on the development of such abilities.

The European framework guidelines single out “mastering learning skills” among the key competencies. The content of this competence is defined as: the ability to strive and persistently continue to learn, to organize one's own learning, including effectively managing time and information, both individually and in groups. This competence includes being aware of one's own learning processes and needs, identifying available opportunities, and being able to overcome barriers to successful learning. This competence means the acquisition, processing and assimilation of new knowledge and skills, as well as the search for and use of guidance. Mastering learning skills involves learners building on previous learning and life experiences to use and apply knowledge and skills in a variety of contexts: at home, at work, in education and training.

Obviously, the model of cognitive competence should be a system of knowledge, skills, attitudes aimed at understanding the situation, assessing one's knowledge and the possibility of their application to a given problem. In all cases, mastering learning skills requires the individual to know and understand preferred learning strategies and be capable of seeking educational opportunities.

The concepts of cognitive competence in the West, its structure and assessment methods were originally developed for the so-called "managerial competences". Therefore, emphasis was placed on understanding the situation, assessing the possibilities and the necessary amount of knowledge, that is, developing comprehensive strategies for influencing others.

In terms of content, the cognitive competence of E.F. Zeer [5] includes: the ability to process and structure information, learn independently, transfer learned methods to new situations, establish interdisciplinary connections, and find sources of information. But such important, in our opinion, moments as the analysis of alternative solutions and mistakes, self-control, reflection are not highlighted.

Based on skills, the individual must be able to acquire skills, process and assimilate new knowledge and skills. This requires effective management of the process of one's learning, the ability to be persistent in learning, to concentrate for a long time and critically reflect on the goals and objectives of study, to be able to organize one's own learning, to evaluate one's own work.

An analysis of the psychological and pedagogical literature and an experimental study showed that cognitive competence, being a product of a student's education, is a consequence of his development and self-development. This is such a form of existence of knowledge, skills, education in general, which leads to personal self-realization, graduates finding their place and reducing the period of adaptation to new conditions of activity.

Thus, cognitive competence is the result of education, in which the level of preparedness of the student allows him to have the ability to develop cognitive activity in professional, personal and social life, self-organization and self-development; readiness for continuous improvement of the educational level; the need to update their personal potential; demonstrate reflection and independent acquisition of new knowledge and skills.

References

1. Delamare Le Deist F., Winterton J. // Huan Resource Development International. 2005. Vol.8, No.1. P. 27–46.

2. Tatur Yu. G. // Higher education today. 2004. No. 3. pp. 20–26.

3. Khutorskoy A. V. Technology for designing key and subject competencies. URL: http://www.eidos.ru/-journal/2005/1212.htm.

4. Zeer E. F., Pavlova A. M., Symanyuk E. E. Modernization of vocational education: a competency-based approach. M: Moskov. psychological and social inst., 2005. -216 p.

5. Baidenko V. I. Competence-based approach to the design of state educational standards of higher professional education (methodological and methodological issues). M: Research. Center for Quality Problems specialists, 2005. -114 p.

OQIW PROCESSINDE KREDIT-MODUL SISTEMASINIŃ TUTQAN ORNI

Sh.M. Jalgasbaeva, G.R.Qudaybergenova-Nókis innovaciyalıq instituti oqıtıwshıları

Annotaciya: Bul maqalada talabalardı oqıw processinde kredit modulsisteması arqalı oqıtıwdıń ahmiyeti haqqında sóz etlgen.

Annotaciya: Bu maqolada talabalarni oqich jarayonida kredit-modul tizimi orqali oqitichning ahamiyati haqida sóz etilgan.

Аннотация: В данной статье говоритсч о важности кредитно-модульной системы в процессе выпуска студентов.

Jer juzinde koronavirus pandemiya sharayatında insan ómiriniń barlıq tarawında úlken ózgerisler júz berdi. Búl ózgerisler tálim processineda tásir etpey qalmadı. Barlıq mashqalalardı sheshiw ilim hám tájriybege tayanadı. Bilim hán ilimniń qáliplesiwı bolsa tuwrıdan tuwrı tálim sistemasına barıp taqaladı.

Mámleketimiz basshısı tárepinen 2019-jıl 8-oktyabrinde “Ózbekistan Respublikası joqarı tálim sistemasın 2030- jılǵa shekem rawajlandırıw konsepciyasın tastıyqlaw haqqında”ǵı pármanı imzalandı. Búl zárur hújjette respublikadaǵı keminde 10 joqarı oqıw orınların xalıqaralıq tańlanǵan shólkemler (Quacquareli symonds World university Ranking, times Nighter education yamasa Academic Rancing of World Universities) reytinginiń birinshi 1 000 orındaǵı joqarı oqıw orınları dizimine kiritiw hám joqarı oqıw orınlarında oqıw processin basqıshpa basqısh kredit-modul sistemasına ótkeriw kórsetip ótildi. Bunnankózlengenmaqsetne? Keleshek ushın qanshelli payda keltiredi? Kredit modul ne? Degen sıyaqlı sorawlar tuwılıwı anıq. Kredit – modul sisteması, búl – tálimdi shólkemlestiriw processi bolıp, oqıtıwdıń modul texnologiyaları toplamı hám kredit ólshemi tiykarında bahalaw modeli bolıp esaplanadı. Onı bir putinlikte alıp barıw kóp qırlı hám quramalı sistemalı process bolıp tabıladı. Kredit – modul principinde eki tiykarǵı máselege itibar beriledi: talabalardıń ózbetinshe islewin táminlew; talabalar bilimin reytiń tiykarında bahalaw.

Kredit – modul sistemasınıń tiykarǵı wazıypaları sıpatında tómendegilerdi keltiriw mumkin:

- Oqıw processlerin modul tiykarında shólkemlestiriw;
- Bir pán, kurs (kredit)tiń mánisin anıqlaw; - Talabalar bilimin reyting balı tiykarında bahalaw;
- Talabalarǵa ózleriniń oqıw rejelerin individual tárizde duziwine imkaniyat jaratıw;
- Tálim processinde ózbetinshe bilim alıw úlesin asırıw;

Modul – búl, bir neshe pán hámde kurslar uyreniletuǵın oqıw rejesiniń bir bolegi. Ol talabalarda belgili bir bilim hám kónlikpe payda etiw, analitik – logikalıq baqlaw jurgiziw potencialına iye bolıwına qaratılǵan bir neshe pánler (kurslar) toplamı bolıp tabıladı. Bunda oqıtıwshı oqıw processin shólkemlestiredi, janlı, video hámde audio lekciyalar oqıydı, talabanıń iskerligin muwapıqlastıradı hám qadaǵalaydı. Talaba bolsa temanı ózbetinshe uyrenedi hámde berilgen tapsırmanı orınlaydı. Modulǵa tiykarlanǵan oqıw dásturleri arnawlı sxema tiykarında islep shıǵıladı hám tómendegilerdi óz ishine aladı:

- Oqıw maqseti hámde wazıypaların tolıq ashıp beriliwi;
- Talabanıń pándi (kurstı) baslawı hám tamamlawdan keyingi arttırılıwı kerek bolatuǵın kónlikpesine qoyılatuǵın talaplar;
- Modul quramına kirgen hár bir pánniń qısqasha mazmunı (sillabus), yaǵnıy lekciya temaları, seminar hám ámeliy shınıǵıwladıń rejesi, ózbetinshe jumıstı bahalaw ushın mólsherlengen tapsırmalardam ibarat.

Modul tiykarında oqıtıw sistemasında bilimi, tájriybe hám kónlikpesin bahalawda reyting bahalaw sistemasınan paydalanıladı. Onda talabanıń barlıq oqıw iskerligi, yaǵnıy auditoriya hám auditoriyadan tıs alǵan, ózlestirgen bilimleri ball beriw arqalı bahalanadı. Kredit (credit) - talabanıń tálim jónelisinde yamasa dástur boyınsha pánlerdi oqıp ureniwi hám ózlestiriwi ushın sarıplanatuǵın oqıw juklenbesiniń ólshem birligi.

Kredit – talabanıń normativ hújjet penen belgilengen, ádette bir hápte dawamında auditoriya hám erkin bilim alıwı ushın ajratılǵan minimal waqıt ólshewi. Talabalarǵa kredit belgili bir pánnen belgilengen tapsırmalardı orınlap, juwmaqlawshń imtihannan tabıslı ótkennen soń beriledi. Hár bir talaba keleshekte tańlaǵan jónelisi hám qánigeligi boyınsha diplomǵa iye bolıwı ushın kreditlerdi jıynap barıwı kerek. Jıynalǵan kredit talabaǵa putkil ómiri dawamında ózinińilimiy tájriybesin asırıp barıwı yamasa qosımsha joqarı maǵlıwmat alıwǵa xizmete etip baradı. Ekanomikalıq tilde aytqanda, toplanǵan kredit talabanıń akademik “aktivı”na aynalıp baradı. Kredit texnologiyası bilim alıwshılarǵa oqıw rejege jiritilgen tańlaw pánlerin tańlap, búl arqalı individual oqıw rejesin qáliplestiriwde tikkeley qatnasıw húqıqın beredi. Olarǵa, tek qana pánlerdi, bálkim professor – oqıtıwshılardı da tańlaw erkinligi beriledi. Talabalrǵa pánlerdi tańlaw imkaniyatınıń berilwi unamlı jaǵday bolıp esaplanadı. Búl oqńw processlerdi bahalaw ózine say baha kórsetkishi da bolıp tabıladı. Tálimniń kredit sisteması talabalar almasınıwın asıradı. Sebebi bir universitette alınǵan kreditler ekinshisinde esapqa alınadı hám talabalar kredit joǵaltpastan biruniversitetten basqasına ótiwi mumkin. Búl sistema ózbekistanlıq talabalardıń aldı shet el universitetlerde oqıwın dawam ettiriwge hámde quramalı byurokratiyalıq tosqınlıqlardı alıp taslawǵa imkaniyat jaratadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida Hukumat №797 qarori, 23.09.2019 й.
2. Узбекистон Республикаси П резидентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847: сон билан тасдикланган «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 - йилгача ривожлантириш концепцияси», 1-иловаси, 9-банди.
3. Tureniyazova A.I.Topical issues of formation of a new system of vocational education and training in Uzbekistan. “Science and Education in Karakalpakstan" -2021, #2. – С. 111-114
4. Туреният язоваА.И.ECVET методологиясини Ўзбекистонда жорий этишда академик мобиллик ўрни. - Science and Education scientific journal. Илм-фан ва таълимнинг ривожланиш истиқболлари. – Илмий конференция №1. – 27 апрель 2020. – С. 302-305

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘЛИМ- ДӘЎИР ТАЛАБЫ

А.Машерипова- аға оқытыўшы ҚР педагогларды жаңа методикаларға үйретиў Миллий орайы «Педагогика, психология ҳәм тәлим технологиялары» кафедрасы

Аннотация: Усы мақала Өзбекстан Республикасы Мектепке шекемги билимлендириў системасында алып барылып атырган ис илажлар хаққында сөз етилген.

Аннотация: Ушбу макола Ўзбекистон Руспубликси Мактабгача таълим тизимида ишлар хақида суз этилган.

Аннотация:Данная статья посвящена работе в системе дошкольного образования Республики Узбекистан.

Маған дос болыўды қәлесеңиз мектепке шекемги тәлимди раўажландыр.

Ш.Мирзиёев

Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.Мирзиёевтың 2017 жылы 9- сентябрьдеги «Мектепке шекемги билимлендириў системасын түптийкарынан жетилистириў иләжлары ҳаққында» ғы ПҚ-3261-санлы қарары бизиң социаллық өмиримизди дәўир талабына сай жаңа басқышқа көтерди. Себеби, бизиң жарқын келешегимизди даўам еттириўши жас нәрестелеримиздиң тәрбиясы ҳәм оларды мектепке таярлаў бүгинги күнимиздиң ең баслы ўазыйпасы ҳәм келешегимиздиң тийкары болары анық. Ҳәзирги күнде Мәмлекетимизде үзликсиз билимлендириў системасында билимлендириўдиң сапасын арттырыў мақсетинде исленип атырған өзгерислердиң бири сыпатында мектепке шекемги билимлендириўдеги өзгерислерди айтып өтсек орынлы.

Өзбекстанда, соның ишинде Қарақалпақстан Республикасында мектепке шекемги билимлендириў тараўын раўажландырыўға, әсиресе билимлендириўдиң сыпатын арттырыўға, сондай-ақ баланы мектепке ҳәр тәреплеме таярлаўға миллий ҳәм жәҳән тәжирийбелерин есапқа алған ҳалда тараўды модернизациялаўға айрықша итибар қаратылған. Нәтийжеде мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң материал-техникалық базасы, методикалық жақтан тәмийнлениўи жетилистирилип, оқытыў процессине алдынғы педагогикалық ҳәм хабар технологиялары кеңнен енгизилмекте. Мектепке шекемги билимлендириў тараўы социал раўажланыўдың зәрүрли басқышы ретинде өзине тән раўажланып, жәмийетимиздеги раўажланыўдың тийкары болған.

Өткен совет дәўиринде жас нәрестелер тәлим-тәрбиясына пәсирек, екинши дәрежели истей, көз қарас болғаны ҳеш кимге сыр емес. Ол дәўирде балалардың тамағын шала шарпы тойдырып, үсти басын еплемей кийим кеншек пенен тәмийинлеў иси биринши дәрежели мәселе болып кеткен еди. Ал олардың тәлим – тәрбиясы, мектепке оқыўға таярлаў - екинши, ҳәттеки үшинши дәрежели ўазыйпадай болып келгени ҳәммеге мәлим [3:5]. Раўажланыўдың ҳәм билимлендириўдиң сапасын арттырыўдың тийкарғы факторы болған мектепке шекемги билимлендириў тараўы тенденцияларын, раўажланыў жолларын, өзине тән өзгешеликлерин үйрениў, келешектеги раўажланыў жолларын белгилеў әҳмийетли мәселелерден есапланады. Сол себепли, бул мектепке шекем билимлендириў тараўындығы машқалаларды үйренип шығыў

ҳәм сапластырыў мәселесинде Қарақалпақстан мектепке шекем билимлендириў тараўы ҳәм мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери раўажланыўы ҳаққында қатар тарийхый дереклер жаратылды.

Мысалы: Я.М.Досумов, академик С.А.Камалов, Р.Қосбергенов, Қ.Айымбетовлардың фундаментал илимий дөретпелеринде Қарақалпақ халқының бай тарийхы, мәденияты, билимлендириў тараўы менен байланыслы мәселелер комплекс тәризда үйренилди. Әсиресе Я. Досумовтың “Орта Азия халықлары билимлендириў тарийхынан очерклар” атлы диссертациясы Қарақалпақстанның билимлендириў системасы бойынша дәслепки илимий изертлеўлерден болды. Қарақалпақстанның мектепке шекем билимлендириў тараўы ҳәм мектепке шекем билимлендириў шөлкемлери бойынша изертлеў алып барған алым Р. Ю. Сейтимбетова болып табылады. Алым Қарақалпақстанның мектепке шекем билимлендириў тараўының бир нешше жыллық тарийхын үйренип, Қарақалпақстандағы дәслепки бақшалардың дүзилиўи ҳаққында, бақшаларға мектепке шекемги жастағы балалардың қамтып алыныўы, педагог-тәрбияшылар менен тәмийинлениўи, материаллық-техникалық база, оқыў методикалық-әдебиятлар менен тәмийинлениўиндеги мәселелер, сондай-ақ мектепке шекемги билимлендириў тараўындағы реформалар бойынша бир қатар изертлеў жумыслары алып барылған. Бул изертлеў жумыслары әлбетте Қарақалпақстан Республикасындағы мектепке шекемги билимлендириўдиң жәнеде раўажланыўына унамлы тәсирин тийгизеди.

Бүгинги күнде бизиң мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеримиз, балалардың индивидуал зәрүрликлерин есапқа алған халда, ерте жас ҳәм мектепке шекем жастағы балалардың раўажланыўына қойылатуғын мәмлекетлик талаплар ҳәм мәмлекетлик окыў дәстүри бойынша ҳәр тәреплеме раўажланыўы ушын қолайлы шараятлар жаратып бермекте. Мектепке шекемги тәрбия мәкемелериндеги тәлим-тәрбияның тийкарғы мақсети физикалық жақтан саў-саламат, ақыл-еси пүтин, интеллекти раўажланған, логикалық пикирлейтуғын, руўхый бай, өз пикирин еркин айта алатуғын жетик шахсты тәрбиялаў болып табылады[4:56]. Усы көз-қарастан келип бүгинги күнге келип республикамызда мектепке шекемги раўажландырыўға жәнеде итибар қаратылмақта. 2021-жылдың жуўмағына нәзер тасласақ,республикамызда 1419 МШБШ болып, соннан 434 мәмлекетлик, екеўи шөлкемге қараслы, 82 си мәмлекетлик-жеке меншик шериклик тийкарында, 9 ы жеке меншик ҳәм 892 си шаңарақлық мәмлекетлик емес мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери жумыс алып барып, 3-7 жастағы балаларды мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине қамтып алыў көрсеткиши 75 пайызға жеткерилип, қамтып алыў салыстырмалы түрде 6,2 пайызға артқан. Биз бул көрсеткиштиң өсиўине не себептен куўаныўымыз керек?. Яғыный бул көрсеткиш өсетуғын болса, яғыный мектепке шекемги жастағы балалар қаншелли мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине қамтып алынса, мектеп тәлимине таяр балалардың саны сонша артады. Демек, Мәмлекетимизде билимлендириўдиң сыпаты өз-өзинен арттады. Республикамызда 2021-жылда 3-7 жастағы балалар саны 153464 ке жеткен. Соннан, 119769 бала мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерине қамтып алынған болып, қамтып алыў көрсеткиши 78 пайызды қурайды.Мектепке шекемги билимлендириўге балаларды қамтып алыў мәмлекетлик, мәмлекетликмектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң жаңадан қурылыўы, реконструкцияланыўы есабынан қосымша орынлардың жаратылыўы,мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң филиалларына ҳәм бос турған имаратларға айрықша юридикалық статустың берилгенлиги, шаңарақлық мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң шөлкемлестирилиўи, сондай-ақ мектепке шекемги жастағы балалардың саны аз ең шетки аўылларға мектепке шекемги билимлендириўдиң альтернатив түрлериниң алып кирилгенлиги есабынан әмелге асырылды. Яғыный, 2021-жыл 3-августтағы “Мобиль топарлар базасында мектепке шекемги билимлендириў хызметлерин көрсетиў системасын жәнеде раўажландырыў илажлары ҳаққындағы” қарарларына муўапық Еликқала, Кегейли, Беруний, Төрткүл, Шоманай районларында, жәми 28 топар шөлкемлестирип, оларға 394 бала қамтып алынған. Ҳәзирги ўақытта балаларды бақшаларға қамтыўды арттырыў бойынша бир қатар жумыслар даўам етпекте. Әлбетте, бул исленген жумыслар мәмлекетимизде мектепке шекемги билимлендириўдиң раўажланыўына хызмет етеди.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. “2017-2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси
Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги ПҚ-2707-сонли Қарори.

2. К.М.Кощанов – НМПИ профессоры. «Мектепке шекемги билимлендириў системасын жетилистириў – келешегимиз тийкары» атамасындағы республикалық илимий-әмелий конференциясы.

3. К.Д.Тлеумбетова.**“**Мектепке шекемги билимлендириў: тәжирийбелер, машқалалар ҳәм раўажланыў перспективалары” атамасындағы Республикалық илимий - әмелий конференциясы.

ZAMONAVIY TA’LIMNI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA BERISHNING PEDAGOGIK ZARURATI

Mamutova Gulnaz Shamshetdinovna, Tadjibayev Rustam Tursunbayevich
Nukus innovatsion instituti o’qituvchilari

Annotaciya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’limni raqamli texnologiyalar yordamida berishning pedagogik zarurati haqida sóz etilgan.

Annotaciya: Usı maqalada zamanagóy tálimdi sanlı texnologiyalar járdeminde beriwdiń pedagogikalıq zárárlikleri haqqında sáz etilgen.

Аннотация: В данной статье говорится о педагогический необходимости обеспечения современного образования с помощью цифровых технологий.

Bugun dunyoda yoshlarga zamonaviy ta’lim berish va bu orqali mamlakat barqaror rivojini ta’minlash asosiy muammolardan biriga aylandi. Shiddat bilan rivojlanib kechayotgan hozirgi davrda axborot olish va undan to`g`ri foydalanishni o`rganish yoshlar oldidagi asosiy maqsadga aylangani ayni haqiqat. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib boryapti va har bir sohada zamon bilan hamqadam odimlashni taqozo etmoqda. Axborot olish va foydalanish tezligi juda yiriklashgan hozirgi davrda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish ta’lim sifatini oshirish va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashda katta axamiyatga ega. Biz ilgari ta’lim dasturlarini an’anaviy usuli ya’ni ma’ruzani yirik hajmli kitoblar va qo`llanmalar orqali amalga oshirilgan shaklida olib borganmiz.

Endilikda zamonaviy ta’limni tashkil etishga to`sqinlik qiluvchi holatlar bartaraf etilayotgan bo`lsada quyidagilar xamon sohadagi ishlarni amalga oshirish jarayoniga salbiy ta’sir etib kelmoqda:

- o`qituvchilarning zamonaviy axborot kommunikatsion vositalar haqida kamma’lumotga ega ekanligi;
- ta’lim muassasalarining zamonaviy ta’lim berishga mo`ljallangan vositalar bilan ta’minlanish holatining talab darajasida emasligi;
- zamonaviy ta’limni tashkil etishga yordam beradigan internet tarmog`ining yetib bormaganligi yoki tezlikning pastligi;
- o`quvchilar yoki talabalarning ta’limni tashkil etishning zamonaviy vositalariga ega emasligi va xakazo [7].

Ta’kidlash joiz bugungi kunda ta’limni axborot kommunikatsion vositalarsiz tasavvur etib bo`lmaydi. Hozirgi vaqtda o`qituvchilarning katta qismi axborot kommunikatsiya vositalaridan proyektordan unumli foydalanishni bilsada qolgan zamonaviy texnologiyalar haqida kamroq bilimga egalar. Bu esa ta’limni tashkil etishda turli muammolarga olib kelishi mumkin. Raqamli texnologiyalar haqida gapirganda internet orqali tashkil etiladigan mailing lists, telnet, yuneset, e -minbar kabilar yuqori samara berishi bilan ajralib turishini yodga olish mumkin. Ko`pchilikka ma’lumki o`qitishning odatdagi an’anaviy usulida o`qituvchi faol o`quvchi tinglovchiga aylanadi.

Bunday hollarda ta’lim olish quruq yodlash va esda olib qolish uchun yo`nalgan bo`ladi. Bu esa o`z navbatida ta’lim sifatining u qadar yuqori bo`lishini ta’minlamagan. Hozirda ta’lim sifatini ko’tarishda ta’limni raqamlashtirish jarayoni boshlangan. Ta’lim tizimining hozirgi holati noan’anaviy ta’lim texnologiyalarining roli ortib borayotgani bilan tavsiflanadi. Ta’lim oluvchi tomonidan ularning yordami bilan bilimlarni o’zlashtirish an’anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha tezdir. Ushbu

texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o’zgartiradi, o’rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o’qitish usullarini qo’llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta’lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi [6]. Raqamli texnologiyalar orqali ta’lim berilsa ta’lim oluvchilarga ta’lim olish usullari osonlashmoqda. Ushbu maqolani yozishda ta‘lim-tarbiya jarayonining rivojlanish bosqichlarini o’rganish orqali zamonaviy ta‘limning farqini va ahamiyatini tadqiqetish va bu tadqiqot natijalariga asosan xulosa chiqarishni maqsad qilganmiz.Bugungi kun auditoriyalari o’n yil, o’n besh yil avvalgilaridan juda katta farq qiladi va sinf xonalari kompyuterlar, IPad, planshetlar, smart-doskalar va boshqa turdagi ta‘lim texnologiyalari bilan jihozlangan. Dunyoning boshqa joylarida bo’lgani kabi Respublikamizda ham raqamli avlodning yetti ekranli avlodi - televizor, kompyuter, planshet, tablet, fablet, smartfon va smartsoatlari paydo bo’lmoqda. Bunday zich raqamli muhitga ega bo’lish va u bilan doimiy o’zaro munosabat natijasida bugungi kun talabalarining fikrlashi va axborotlarga ishlovberish jarayonlari oldingi fikr yuritish va axborot jarayonlaridan tubdan farq qilmoqda. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan innovatsion ta‘lim texnologiyalari va didaktik modellarni ommaviy va samarali qo’llash orqali ta‘lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish zamon talabi hisoblanadi [8].

Shu bilan bir qatorda, ta‘lim jarayonida tadqiqotga asoslangan yondashuvdan faol foydalanish lozim va bu bilan ilmiy tadqiqotda talabalarning ko’nikmalarini rivojlantirish va IT-kompetensiyaga asoslangan ijodiy qobiliyatlarini va ijodiy fikrlashlarini shakllantirish mumkin.

Hozirgi kunda qaysi sohaga qaramaylik, har birida raqamli texnologiyalarni uchratamiz. Shunday ekan, talabalarni kelajak uchun yetuk mutaxassis qilib chiqarish uchun hozirdan ularga o’quv jarayonining o’zida ya‘ni har bir o’quv mashg’ulotida pedagogik texnologiyalarni raqamli ravishda qo’llash usullarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Raqamli texnologiyalar joriy etilgan ta’lim tizimi vostilari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Bugun ular bilan ta’lim tizimining qurollantirilishi o`quvchilarga dars mashg`ulotlarini sifatli o`tilishini ta’minlaydi. Pandemiya sharoiti ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar qo`llanilishi yaxshi samara berishini isbotladi. Ta’lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg’ulotlar o’tkazish ta’lim sifatini oshirishni ta’minlaydi. Onlayn darslarda raqamli texnologiyalar qo`llanilishi yaxshi samara berishi hammamizga ma’lum.

Bugun mamlakatimizning barcha xududlarida ham internet tezligi yetarli emas. Bu esa o`z navbatida raqamli ta’lim tizimiga o`tishga to`sqinlik qiladi. Buni bartaraf etish uchun esa hukumat darajasidagi katta ishlar amalga oshirish talab etiladi. Prezidentimizning Oliy Majlisga murojaatnomalarida ayni shu sohada ko`rsatmalar berilgani biz fikr yuritayotgan sohada sezilarli yuksalish yuz berishiga ishontiradi. Wi-Fi zonalar IT parklar ochilishi raqamli ta’lim tizimini yuksalishiga xizmat qiladi [5].

Xulosa o`rnida aytish joizki ta’limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bir tomondan muayyan qiyinchiliklar va muammolarni keltirib chiqarsada boshqa tomondan turli yutuqlarni qo`lga kiritilishiga sabab bo`ladi. Bu jarayon induvidial salohiyatli o`quvchilarning yanada rivojlanishi holatida yaqqol namoyon bo`ladi.Ta’lim sohasida VR o’quvchilarning bilim olish uslubini o’zgartiradi. Sinf xonalarida VR dan foydalanish o’quvchilarga bilimlarni yaxshiroq o’zlashtirish va qiyin tushunchalarni tasavvur qilish orqali o’rganishga yordam beradi. Xulosa sifatida aytish mumkinki raqamli texnologiyalarni turli sohalarga nafaqatta’lim tizimiga joriy etilishi mamlakat ta’lim tizimini modernizatsiya qilishda katta rol o`ynaydi. Zamonaviy ta’limni tashkil etish va ta’lim samaradorligini ortishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. ГреггБ. «Производительность систем: Enterpriseи Cloud», 2014.
2. https://koptelov.info/publikatsii/digital_technology
3. Bakiyeva, F., & Mirzahmedova, N. (2019). EFFICIENCY OF ONLINE
TRAINING. Theoretical & Applied Science, (11), 56-58.
4. Bakiyeva, F. R, Primkulova, A. A, & Mirzahmedova, N. D. (2020). Smart And Development Of Modern Education.

5. Мирзахмедова, Н. Д. (2015). Применение макросов в программе Power Point для создания тестовых заданий. Наука, техника и образование, (4 (10)), 180-182.

6. Абдурахманова, Ш. А. (2017). Развитие педагогической науки в Республике Узбекистан. Молодой ученый, (1), 428-430.

7. Mirzahmedova, N. D. (2022). Raqamli texnologiyalarining ta'lim sohasida qo'llanilishi, 538-543.

8. Osimjon Nasimxon o'g'li Mahmudov. (2021). Zamonaviy ta'limni tashkil etishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati. 623-625.

UMUMTA`LIM MAKTABLARIDA O`QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO`LLASH ISHLARINI TASHKIL QILISH METODLARI

R.M.Saparniyazova- Ajiniyoz nomidagi NDPI tayanch doktoranti

Annotaciya: Umumtálim maktablarida oquvchilarni kasb hunarga yunaltirish haqida sóz etilgan.

Annotaciya: Ulıwma orta tálim mekteplerinde oqıwshılardı kásip ónerge baǵdarlaw haqqında sóz etilgen.

Аннотация: У поминается об ориентация учащихся в общеобразовательных школах.

O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligiga erishganidan so'ng ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohatlar jarayonida asosiy bo'g'in hisoblangan umumiy o'rta ta'lim maktablari faoliyatida o'quvchilarni hayotga tayyorlash va kasb tanlashga yo'naltirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Kasbni to'g'ri tanlash har bir maktab o'quvchisining qiziqishiga, mayliga, qobiliyatiga va imkoniyatlariga mos bo'lishi uchun uning sog'lig'ini, o'zlashtirishini va hissiyotlarini hisobga olish lozim, bular ijtimoiy foydali va unumli mehnatda hammadan ko'ra ko'proq qaror topadi va namoyon bo'ladi.

Odam bajarayotgan ishlariga ijodiy munosabatda bo'lib, mehnat unumdorligini doimo oshirib borsa, tanlagan kasbiga zo'r qiziqish bilan qarasa, o'z ishining ijtimoiy ahamiyatini tushunsa, uning qobiliyatlari mehnatda takomillashib borsa, o'shandagina u mehnatdan qoniqish hosil qiladi va xursand bo'ladi, bunday holda har bir shaxs jamiyatga eng ko'p naf keltiradi [1.156].

Mana shu aytgan gaplardan kasb tanlashning g'oyat muhim ijtimoiy ahamiyati kelib chiqadi. Kasb-korni erkin tanlash juda katta ahamiyatga ega. Odam shug'ullanayotgan ishini yaxshi ko'rsa, bundan u xursand bo'ladi, qoniqish hosil qiladi, zo'r tashabbus ko'rsatadi, toliqmay mehnat unumini oshiradi.

Maktab o'quvchilarining kasb tanlashi ongli zaruriyat bo'lishi va ayni vaqtda jamiyat manfaatlariga mos bo'lib tushishi, yigit va qizlarning kamolot yo'lida shaxsiy mudaolarini qondirishi lozim. Buning uchun yuksak darajada ma'lumotli bo'lish zarur, hozirgi asrimizda bunday ma'lumotsiz fan-texnika ildam taraqqiy etishi mumkin emas[2].

Kasbga yo'naltirish ishiga kompleks yondashish o'quvchilarni har tomonlama o'rganishni ham ko'zda tutadi. Bu tadbir o'quvchilar buyon ishlashning to'g'ri shakllari va metodlarini qidirib topishga yordam beradi. O'rganishni metodlar bilan o'tkazish, eng muhimi - bu ishni muntazam ravishda va sobitqadamlik bilan amalga oshirish kerak.

Kuzatish - o'quvchilarni o'rganishning keng ommalashgan metodidir. Bu metod muayyan maqsadni ko'zlaydi, ish reja asosida olib boriladi, kuzatishning yakunlovchi natijalari qayd qilinadi. Texnologik ta'limi darslari kuzatish o'tkazish uchun keng imkoniyatlar yaratib beradi.

Diagnostik suhbatlar o'tkazish ham qo'llaniladi. Bunday suhbatlar yakka tartibda yoki jamoa tarzida o'tkazilishi mumkin [3].

Quyi sinflarda o'tkaziladigan texnologiya darslarida o'quvchilar faaoliyati natijalarini tahlil qilish uchun yaxshi imkoniyatlar mavjud. Chunki mehnatning turli ob'ektlarini tayyorlash chog'ida har bir bolaning shaxsiy xususiyatlari g'oyat ravshan namoyon bo'ladi: bir xil bola texnik konstruktorni yaxshi biladi, ikkinchi xil bola tikishda mahorat ko'rsatadi, uchinchi xil bola esa maktab uchastkasida o'z qobiliyatlarini namoyon etadi va h.k. O'quvchilarning hujjatlarini va

amaliy ish - xarakatlarini tahlil qilish ham bola shaxsini o'rganishda o'qituvchiga yordam berishi mumkin.

O'quvchilarning shaxsini o'rganish ularni tarbiyalash bilan chambarchas bog'liqdir. O'qituvchi o'quvchining alohida xususiyatlarini payqab, unda mavjud iste'dod nishonlarini rivojlantirish metodlarini topa olishi, uning xulq-atvoridagi salbiy jihatlarini bartaraf etishi mumkin va h.k. Ba'zi bolalarda kasbga moyillik yaxshi namoyon bo'ladi, ko'pchilik bolalarda bu narsa birdaniga aniqlanmaydi. O'qituvchining boladagi iste'dod nishonalarini aniqlashi, bularni qobiliyatini rivojlantirish va shakllantirishda ko'maklashimni muhimdir[4].

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, kasbga yo'naltirish ishi - o'quv jarayonining uzviy tarkibiy qismidir. Quyi sinflardan boshlanadigan bu ish jamiyat uchun zarur, har bir kishining xususiyatlariga mos kasblarga barqaror qiziqishni tarbiyalashga yordam beradi. Mehnatga qiziqishning mavjudligi va mehnat qilishga shaylik-shaxs yetukligining eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir.

Sinfdan va maktabdan tashqari ish o'quvchilarni kasb-korni ongli ravishda tanlashga, ularni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, moddiy ishlab chiqarish, fan, texnika borasida va shu kabi sohalarda ularda ishga qiziqishni shakllantirishga ko'p jihatdan yordam beradi.

O'quvchilar texnologik ta'limi darslarida kasbning har xil turlariga oid bilimlarnigina olib qolmay, shu bilan birga o'z faoliyatlari jarayonida maxsus malakalarga ham ega bo'ladilar, o'z qobiliyatlarini rivojlantiradilar, mehnatda o'z kuchlarini sinab ko'radilar. Shu boisdan texnologik ta'lim o'qituvchisi mehnat darsini shunday tashkil qilishi kerakki, toki har bir o'quvchi mehnatni sevishni o'rganib olsin, odamlarga naf keltiradigan bo'lsin, ish jarayonidan va uning natijalaridan zavqlansin.

Texnologik ta'lim o'qituvchisi o'z ishida bilim va malakani egallashda o'quvchilarga eng ko'p faollik va mustaqillikni ta'minlaydigan shakllari va metodlaridan foydalanishi lozim. Laboratoriya - amaliy, o'quv-ishlab chiqarish ishlari, ishlab chiqarish ekskursiyalari, tajribasi shunday ish shakllari va metodari jumlasiga kiradi. bu ishlar mustaqil kuzatishlar, tajribalar, tahlillar, hisob-kitoblar, ishlab chiqarish va ijodiy vazifalarni hal qilishni hamda bevosita ijtimoiy-foydali, unumli mehnatni o'z ichiga oladi.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda o'qituvchining shaxsi juda katta rol o'ynaydi.

O'qituvchining shaxsi - o'qituvchining ijodiy rivojlanishini, yuksak pedagogik mahoratini, ishda doimiy novatorligini, omilkorligini, bolalarga nisbatan muhabbat va hurmatini belgilab beradigan xislatlar majmuidir. Ayni shunday o'qituvchi o'quvchilarda o'ziga nisbatan hurmat-ehtirom, ishga havas tug'diradi, o'ziga o'xshash bo'lish, u bilan do'stlashish eng ezgu istaklar, istiqbol to'g'risidagi, o'z kasbi haqidagi orzularni baham ko'rish ishtiyoqini yaratadi.

Texnologik ta'limi o'qituvchisining kasbga yo'naltirish ishi o'zaro bog'liq tarkibiy qismlarning butun bir kompleksi bilan, shu jumladan kasbga yo'naltiruvchi o'quv-metodik kabinet faoliyati, sinf rahbarining, fan o'qituvchilarining ishi, ota-onalar va shu kabilar bilan mahkam bog'langandir. Texnologik ta'lim o'qituvchisi bular bilan yaqindan aloqa bog'lamay turib samarali ishlashi mumkin emas.

Texnologik ta'limi darslarida kasbga yo'naltirish ishini olib borgan o'quvchilarni mehnat faoliyatiga tayyorlashdagi boshqa fanlar bilan o'zaro aloqani ham hisobga olish lozim.

Maktabda har bir o'quv fani o'quvchilarni kasbga yo'naltirishni amalga oshirishdagi o'ziga xos imkoniyatlariga ega, lekin u mehnat turlari, kasblarning xilma-xilligi va shu kabilar to'g'risida o'quvchilar bilimlarini shakllantirishning birdan bir manbai bo'lishi mumkin emas. Shu sababdan ham kasbga yo'naltirish ishida mehnat o'qituvchisining faoliyatini sinf rahbarlari va fan o'qituvchilari ishi bilan muvofiqlashtirish g'oyat muhimdir.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda kasbga bo'lgan barqaror qiziqishni shakllantirish ishlari samaradorligini oshirish uchun:

- fan asoslarini o'qitishning, texnologik ta'limining va fakultativ mashg'ulotlarning fanlararo aloqalarini, davomiyligini, politexnik va kasbga yo'naltirish yo'nalishini ro'yobga chiqarish;

- politexnik ma'lumot, texnologik ta'limi va kasbga yo'naltirishning o'quvchilar ijtimoiy-foydali, unumli mehnati bilan o'zaro aloqasini ta'minlash;

- o’quvchilarning bir maqsadga qaratilgan ijtimoiy ahamiyatli o’quv-ishlab chiqarish topshiriqlarni bajarishlari;

- xalq xo’jaligining turli sohalarida o’quvchilarning qiziqishini rivojlantirishga shaxsiy, tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish;

- o’quvchilarni kasbga yo’naltirish sohasida maktab o’qituvchilari bilan ishlab chiqarish jamoalarining birgalikda ish ko’rishi;

- sanoat qishloq xo’jalik kasblarini targ’ib qilish lozim.

Tabiiy - matematik turkum fanlarni o’rgangan chog’da o’quvchilar konkret iqtisodiy hududdagi yetakchi kasblar bo’yicha mehnat mazmuni bilan tanishish, ana shu kasblarni muvoffaqiyatli egallash uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalarni olish imkoniyatiga egadirlar. [5]

Maktab o’quvchilari gumanitar fanlar bo’yicha o’tkaziladigan mashg’ulotlarda kasb tanlash masalalarida g’oyaviy-axloqiy, dunyoqarashga oid bilim oladilar.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tishishimiz joizki yoshlarimizni to'g'ri kasbga yo'naltirish, bu eng muhim vazifalardan biri ekanligini yana bir bor ta'kidlab o'tmoqchiman. Inson to'g'ri kasb tanlash orqali o'z oilasiga, jamiyatga juda katta naf keltishi isbot talab qilmaydigan qonuniyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘oziyev E., Mamedov K. Kasb psixologiyasi. – T.: O‘zMU, 2003. 156-b

2. Давлатов К. Мехнат ва касб таълими, тарбияси хамда касб танлаш назарияси ва методикаси. Тошкент,”Укитувчи" 1992 йил.

3. Джураев Т. Ёшларни касб-хунарга йуналтириш тизимини янада ривожлаитириш истикболлари ва вазифалари. Ж. Мактаб ва хаёт-2005-№7.

4. Б.К.Даулетмуратов., Р.М.Сапарниязова Умумий орта талим мактабларида технология фанини ўқитишнинг муаммолари ва йечимлари (Республика онлайн илмий-техникавий анжуман Қоқон-2020

5. Сапарниязова Р., З.Сейтмамутова., Б.Даулетмуратов. Ёшларни касбга йуналтиришда технологик таълимнинг ахамияти ва уни ривожлантишнинг муомма ва ечимлари. Нукус 2021й 207-209b.

TYUTORLIQ ISKERLIGINIŃ BATIS ELLERINDE QÁLIPLESIWI

N.Q.Begaliev–Ajiniyaz atındaǵı NMPI tayansh doktorantı

Annotaciya: Usı maqalada tyutorlardıń jumıslarınıń qáliplesiwi, balalar menen alıpbarıp atırǵan jumısları haqqında sóz etilgen.

Annotaciya: Ushbu maqolada tyurorlarning ish jarayonining shakllanishi, bolalar bilanishlashi haqida sóz etilgan.

Аннотация: В этой статье рассказывается о рабочем процессе тютеров, работе с детьми.

Joqarı oqıw orınlarında studentlerdiń tálim hám tárbiya protsessiniń uyqaslıǵın shólkemlestiriw, tálim shólkemi hám studentler ortasındaǵı qatnasıqlardı tártipke salıw, studentlerge sotsiallıq-mánáwiy hám psixologik járdem kórsetgen halda ózligin ańlaw, oqıw hám ómirde tuwrı qarar qabıl etiw, bilimlendiriw mákeesinde tálim-tárbiya protsessin nátiyjeliligin arttırıw, studentler qatnasın jaqsılaw menen baylanıslı máselelerde Jámaat keńesi hám máhálle ornın kúsheytiriw, studentlerdiń sabaq shınıǵıwların ózlestirip barıwın analiz etiw hám sabaqtan bos waqıtların mazmunlı ótkeriwin támiynlew maqsetinde tyutorlıq lawazımı engizildi.

Ózbekstanǵa tyutor ataması ingliz tilinen kirip kelgen bolıp, onıń tiykarǵı wazıypası studenlerdiń jeke rawajlanıwına, universitet, respublika hám xalıqaralıq kólemdegi tańlaw hám olimpiadalarda qatnasıw, sonday aq, olardıń bos waqtın mazmunlı ótkeriwge kómeklesiwshi insan bolıp, ol student jaslardı kásipke baǵdarlaw, túrli ilimiy dógereklerge qamtıw hám kemshiliklerdi úyrenip, olarǵa sheshim tabıw menen shuǵıllanıwshi shaxs esaplanadı. Sonıń mene bir qatarda sonı yadda tutıwımız kerek tyutor tariyxiy qáliplesken pedagogik protsess bolıp – ol oqıwshılar hám studentler ushın jeke tálim dástúrlerin islep shıǵıwǵa járdem beredi hám universitet, keńeytirilgen tálim hám úzliksiz tálim sistemalarında jeke tálim protsessin toltıradı[1.250].

Tyutorlıq tálim protsessine rásmiy emes hám strukturasız túrde baslanǵan bolıp, XI ásirde shólkemlestirilgen. Biraq onıń tariyxi Áyyemgi Gretsiyaǵa barıp taqaladı. Áyyemgi Spartada bala 7 jasqa tolǵanda ata anasınan jıraq halda olarda arnawlı lagerlerde qatań ustazlar baqlawında olardı tárbiyalaǵan. Bunnan tiykarǵı maqset balalardı ruwxıy jaqtan rawajlandırıw arqalı olardı jawınger qılıw bolǵan. Bul dáwirde tyutorlıq xizmeti rásmiy tárizde bolmay onıń tiykarǵı maqseti oqıwshılardıń pán kónlikpesin qáliplestiriw xizmetin atqarǵan.Bul xizmet túri túrli mámleketlerde hár qıylı atamalar menen atalǵan bolıp, mısal sıpatında Áyyemgi Gretsiyada pedagog dep atalǵan bolsa, Áyyemgi Rimde latın tilinen kirip kelgen tutor ataması menen ataǵan [2.89]. Tyutorlıqtıń haqıyqıy Evropa universitetleriniń bilimlendiriw sistemasına engiziliwi XII-XIV ásirlerge barıp taqaladı. Tyutorlıqtıń institutlasqan forması dáslep Angliya joqarı oqıw orınları Oxford (XII) hám Kembridj (XIII) da payda boldı. Bul universitetlerdiń tiykarǵı maqseti sol waqıttaǵı sawatlı qatlam bolǵan ruwxanıylardı tárbiyalaw edi [3.6]. Tyutorlıq XVI ásirge kelip Ingliz universitet isitemasınıń bir bólegi sıpatında tán alındı.

Keyingi ásirler dawamında tyutorlıqiskerligi studentlerdiń rawajlanıwında tiykarǵı róldi atqara basladı. Tyutorlar student penen tek ǵana muǵallim sıpatında emes, al dos sıpatında yamasa puqara sıpatında baylanısta bolatın edi. Tyutordıń jáne bir ózgeshiligi olar studentler menen rásmiy kóriniste emes al ashıq aydın baylanıs qılǵan hám olarǵa ruwxıy jaqtan járdem berip olarǵa atalıq qılǵan.

XX ásirge kelip tyutorlıq iskerliginiń texnikasın úyreniw úlken qızıǵıwshılıq oyatqan hám Oxford alımı Will Mur bir qansha izzertlewler ótkerip tyutorlıq Britanıya bilimlendiriw sistemasınıń utısı dep esaplaǵan. Ol tyutor muǵallim emesligin aytıp ótedi; onıń tiykarǵı wazıypası bilim beriw emes, al onı studentlerdi ózleri izlep tawıw kerekligi tyutor bolsa oǵan járdemshi ekenligin aytıp ótedi. Bul jaǵdayda tyutor sınshı sıpatında bolıp, maǵlıwmatlardı saralawda, olardı tekseriwde hám olarǵa durıs usıl saylawda járdemshi bolǵan. Bul haqqında Will Mur: " Tyutordıń tiykarǵı funksiyası oqıtıw emes, al óz pikirlerin studentlerge jetkerip beriw, olardıń aldına maqset qoyıwǵa járdem beriw...." – dep aytıp ótedi.

Házirgi dáwirge kelip da Oxford hám Kembridj universitetlerinde tyutor iskerligi tálim hám mánáwiyatti bekkemlewde úlken ról oynaydı. Tyutor iskerligi házirgi dáwirge kelip ózgerip, tyutor hám student ortasında birge islesiw bekkemlenbekte. Inglis múǵallimleri student penen professor oqıtıwshılar ortasında birge isleside jaqınlıq hám ashıqlıq bolsa ǵana onnan jaqsı kadr shıǵıwına isenim bildiredi. Tyutor bul qatnasıqtı jolǵa qoyatuǵın kópir wazıypasın atqaradı. Sonıń menen birge Britaniya universitetleri sistemasında tyutor tómendegi funktsiyalardı ámelge asıradı: Sabaqlardı alıp baratuǵınbasqarıwshı xizmetker, ámeliy tapsırmalar beriwshi, arnawlı tapsırmalarda másláhát beriwshi, studentlerdiń jeke jumısların shólkemlestiriwshi, belgili bir tarawlarda bilimlerdi sistemalastırıw, ilimiy izertlew jumısına basshılıq qılıw, ámeliyat jumısın shólkemlestiriw; jeke mashqalalrdı sheshiwde járdem beriwshi psixolog; studentlerdiń oqıw waqtında ózin maksimal dárejede ózin kórsetiw ge járdem beriwshi psixolog; aralıq muǵallim. Tyutordıń bunday wazıypaları tómendegi jumıslardı alıp barıwdı talap etedi: jeke hámde topar túrinde sáwbetlesiwler, seminarlar, oqıw qollanbalar(háftelik sabaqlıqlar), elektron poshta arqalı sáwbetlesiwler [4.19].

Kóp ásirler dawamında tyutorlıq iskerligi Britaniya tálim sistemasında bar bolıp ol tálimniń anarxonizmine aylanbastan kerisinshe tálimniń rawajlanıwında úlken ról oynadı. Britaniya bilimlendiriw sistemasınıń taiyxiy hám zamanagóy formaların salıstıra otırıp bizler tómendegishe juwmaqqa keliwimiz múmkin; uzaq rawajlanıw jolınan soń tyutorlıq iskerligi ózinińn rawajlanıw jolın saqlap qaldı hám bilimlendiriw sistemasında ózinińn ornına iye boldı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Gabdulhakov V.F. Tutor as a technology for the development of creativity: Monograph. Moscow. 2013. 250 b

2. Kwieciński Zbigniew, Śliwerski Bogusław, Pedagogika, Varshava 2004 89b

3. Proskurovskaya I.D. Reconstruction of Historical Basis of Tutoring. Vestnik Tomskogo gos. universiteta. 2009. 6b

4. Chelnokova E.A., Markova S.M. Tutor Activity of the Teacher in the Context of Vocational Training.NizhnyNovgorod. 2011.19-25 b

ABU RAYXAN AL BERUNIYDIN ILIMIY-PEDAGOGIKALIQ KÓZ-QARASLARI

Sadıkova Elmira Urınbaevna - Ájiniyaz atindaǵı NMPI akademiyalıq liceyi bas oqıtıwshısı

Annotaciya: Abu Rayxan Beruniy Orta Aziyalı ullı oyshıl, ómiri, tálim-tárbiyalıq miynetleri haqqında sóz etilgen.

Annotaciya: Abu Rayxan Beruniy Orta Osiya buyuk mutaffakiri, tálim-tarbiyaviy mehnatlari haqida sóz etilgan.

Аннотация: Абу Райхан Беруни великий мыслитель Средней Азии, о его трудах рассказывается.

Abu Rayxan Beruniy Orta Aziyalı entsiklopedist alım. Bolajaq ilimpaz jasagan dáwirde Xorezm, Orta hám jaqın shıgıstın eń iri ilimiy-mádeniy orayı edi. Beruniy baslawısh tálim algannan keyin belgili matematik, astronom Abu Nasr ibn Irak Mansurda oqıydı. Ibn Irak jardeminde áyyemgi greklerdiń klassik ilimleri menen tanısadı, arab, grek, parsı, sanskrit hám ertedegi evrey tillerin puxta úyrenedi. Ol belgili alım Abu Nasr Ibn Iraqtan Evklid geometriyasın, Ptolemeydiń astronomiyalıq taliymatların úyrenedi.

Beruniy 995 jılǵa (22 jasina) shekem Shıǵısta birinshilerden bolip Jer hám Aspannıń globusın jasap, astronomiyaǵa baylanıslı birneshe kitaplardı («Kartografiya», «Globus jasaw kitabı», «Jerdegi orınlardıń uzınlıq hám keńliklerin anıqlaw» h.t.b.) jazadı.

Beruniy jas waqtında-aq Qiyat qalasında (994-995) óziniń jasaǵan ásbaplari menen astronomiyalıq baqlawlardı ótkeredi. 994-995 jıllarda Qaraxaniyler samaniyler mámleketine húǵim jasaydı. Úrgench ámiri Mamun I tárepinen Qiyat qalası basıp alınadı. Xorezm mámleketi payda boladı. Beruniy basqa alımlar siyaqlı Qiyattı tárketip Kaspiy teńiziniń jaǵalarına, sońınan Tegeranǵa jaqın jerdegi Rayǵa keledi. 1017-1018 jıllarda Maxmud Ǵaznaviydiń (998-1030) húkimranlıǵı ornatılıpXorezm Maxmudtıń mámleketinen ǵárezli bolıp qaladı. Mamun akademiyasındaǵıkóplep alımlar qatarında Beruniyde G`aznaǵa alıp ketiledi.

Beruniy alım sıpatında «Ótken awladlardan estelikler» atlı miynetin jazgannan soń keń jámiyetshilikke tanıladı. 1004 jılı Beruniy ilimiy akademiya sholkemlestirgen, ilimge húrmet penen qaragan. Xorezmniń hákimi Mamun 2 óz sarayına máslahátshi etip aldıradı. Mamun 2 kóp sanlı alımlardı toplap ilimniń túrli tarawı boyınsha jumıslar alıp barǵızgan edi.

Beruniy usı «Mamun akademiyasın» basqaradı. Ilimpaz astronomiya, matematika, geodeziya, geografiya, kartografiya, metereologiya, klimatologiya, tariyx, etnografiya, din tariyxı, filosofiya, adebiyath.t.b. tarawlar boyınsha 150 den aslam kitap jazadı.

Beruniydiń bizge shekem qırıqlagan shıgarması jetip kelgen. Onıń: «Geodeziya», «Indiya», «Minerologiya», «Saydana» siyaqlı ogada iri shıgarmaları alımnıń dúnyaga túsinigin tábiyatqa kóz qaraslarin pedagogikalıq oyların bayanlawda úlken áhmiyetke iye. Beruniy adam jasap ótken ómirinde dúńya sırların, óziniń taǵdirin, jasaw maqsetin durıs túsinip ómir keshiriwi lazimlıgın, ne ushın tuwılıp, ne ushın óletugınının bayqawı, adam ne ushın turmıstı baǵdarlap jasaytuǵının ayttı. Ol adam barqulla tábiyattı úyrenip jasawı kerekligin talap etti. Bul isler adamnıń turmısta aljaspay jasawına tiykar boladı dep esapladı.

Beruniy adamzat jámiyetiniń payda bolıw protsessin túsindiriwge umtıldı. Ol adamlardı quday jaratqan dep oyladı hám qudaydıń bergen aqılı, erki adamlardı birgelikte jasawga alıp kelgen bolsada, bul olardıń barlıq zárúrligin qanaatlandıra almaytugının ayttı. Bunıń ushın adamlardı tárbiyalaw zárúr dedi. Ásirese adamlarǵa aqıl, ilim úyretiwdiń tareptarı boldı.

Beruniy ilimniń payda bolıwı hám onıń wazıypaları máselesinde tereń pikirler bayanlap «Ilim túrlerin adamlardıń tirishilik turmısındaǵı zárúrliklerin dúńyaga keltirdi» dep jazgan edi. Ol «Kanon Másuda» kitabında N.Kopernikten 500 jıl burın jerdiń óz kosherinde hám quyash átirapında aylanıp júretugının dáliyilledi.

Alım bulardan basqa da tábiyat ilimleri boyınsha kóp gana jańalıqlardı dóretti hám bul jańalıqlardı jaslarǵa úyretiw táreptari boldı. Jaslarilimdi, tabıslardı ózlestirip, onı taǵıda rawajlandırıwı hámmemizdegi awladlarǵa úyretiwi kerek dedi. Usı sebepli ol ilim úyretiwde ustazlardıń róli úlken ekenligin, onıń jetik bilimli adamlardan qoyılıwı lazımlıgın, eger ustaz tereń bilimli bolmasa, shákirtler

de ilim tarawında shala sawat bolıp shıgatugının eskertti. «Muǵallim qanday bolsa oqıwshısı da sonday boladı»-dedi.

Beruniy ilim úyretiwde ózlestirgen bilimlerdi tez-tez tákrarlap turıw kerekligin eskertti. Onıń pikirinshe «Bilim qaytalaw hám tákrarlanıwdıń jemisi». Beruniy adam ilim ushın barlıq ómirin baǵıshlaǵanda ǵana maqsetke muwapıq úyreniwi múmkin dep eskertti. Ol oqımaǵan, real` bilimlerden xabarsız adamlardıń dúńya haqqında túsinigi sheklengen dárejede bolatuǵının ayttı. Beruniydiń ilimiy bilimlerdi iyelew jolları, usillari haqqındaǵı pikirleri házirgi dáwir ushın da áhmiyetli.Oqıwshıǵa bilim beriwde:

Oqıwshını zeriktirmew;

Bilim beriwde hár qıylı nárseni yaki bir qıylı pánd iuyrete bermew;

Baylanıs, izbeizlik;

Dodalaw hám salıstırıw

Málimnen námálimge, jaqınnan uzaqqa, ápiwayıdan qıyınǵa qarap barıw;

Tákirarlaw;

Jańa temalardı qızıqlı, korgizbeli bayan etiw ham basqada halatlarǵa itibar beriw kerekligin uqtıradı.

Xalıq tıńishinde turli isenimlerge aylanıwshılıqtıń kópligi usınnan edi. Sebebi: «Bilimsiz adamlardıń kewili ırımlarga meyil boladı»-dep jazgan edi. Beruniy óziniń pedagogikalıq kóz qaraslarında jaslarǵa ádep-ikramlıq tárbiya beriwge de óz pikirlerin ayttı. Ol «Indiya» shıgarmasında hár bir millettiń ózine tán tárbiya beriw usılı hám óz sisteması bolatugınlıǵın kórsetti. Xalıqtıń demokratiyalıq mazmundaǵı ádep-ikramlıq talaplarına súyene otırıp jaslardı ádepke tárbiyalawdıń baslı mazmunı adamgershilikli, saqıy, kishipeyil, ádalatlı, awızbirshilikli, doslıqtı, miynetti súygish etip tárbiyalaw kerek dep kórsetti. Jaqsı ádetlerge tárbiyalanǵan adamlar jaqsı islerdi dóretiwge uqıplı bolatuǵınlıǵın eskertip: «Jaqsı minez-qulıq jaqsılıqtıń alamatı» ekenligin, sonlıqtan balalarga ádep jetiskenlerin jaslayınan qáliplestiriw kerekligin ayttı. Beruniy jaslardı miynet súyiwshilikke tárbiyalaw kerekliginede úlken áhmiyet berdi. Ol aqıl, erk hám miynetke umtılıwǵa adamlardıń turmısın belgilep beredi, sebebi: «Qáleǵen nársege miynet etiw arqali erisiledi» - degen edi hám zorliq penen májburiy isletilgen miynettiń jaqsı natiyje bermeytuǵınlıǵın tusindirdi.

Beruniydin jaslardı estetikalıq, azadalıq jaqtan tárbiyalaw haqqındaǵı pikirleri oǵada bay. Ol «Minerologiya» kitabında: «Tisti juwıw, kóz hám qabaqlardı taza tutıw, olarga súrme qoyıw, shashtı zárur bolǵanda boyaw, tırnaqlardı alıp turıw hám onı siyamlaw»dı talap etip jaslar jarasıqlı, sulıw kóriniste bolsa - azadalıǵı unamlı, ádepli minez qulıqlı boladı dep eskertti.

Beruniy tek tábiyat pánlerin rawajlandırıwdı ǵana emes, al usınıń menen birge Orta Aziya xalıqlarınıń pedagogikalıq oyları tariyxın jetilistiriwge de úlken úles qosqan entsiklopedist alım.

Paydalanǵanádebiyatlar

1. Alewov Ó, Pazılov A.K, Seytmuratov Q.S, Ótebaev T.T Pedagogika tariyxı Nókis BILIM 2020 j
2. Hashimov K, Nishonova S Pedagogika tarixi. – T.: “Istiglol” нашриёти, 2005

ARALIQTAN OQITIWDI SHÓLKEMLESTIRIWDE WORDPRESS SISTEMASINAN PAYDALANIW

G.X.Allambergenova- Ishki isler ministrligi Qaraqalpaq akademiyalıq liceyi, oqıtıwshı

Annotaciya: Ushbu maqolada masofadan óqitishni tashkillashtirish vatizimnan foydalanishhaqida sóz etilgan.

Annotaciya: Usı maqalada aralıqtan oqtıwdı shólkemlestiriw hámsistemadan paydalanıw haqqında sóz etilgen.

Аннотация: В этой статье рассказывается об организации и проведении дистанционного обучения.

Búgingi kúnde aralıqtan oqıtıwdıń bilimlendiriw sistemasında zárúrligin dáwirdiń ózi dálillemekte. Aralıqtan oqıtıwdı jaratıw ushın birqansha zamanagóy sistemalar bar bolıp bular bir-birinen hárqıylı wazıypaları menen parıqlanadı. Aralıqtan oqıtıwdı shólkemlestiriwdiń tiykarın oqıw kursların jaratıw bolıp esaplanadı. Oqıw kursların jaratıw bul oqıw kursın alıp barıwshı pedagogqa

baylanıslı boladı. Ulıwma orta mekteplerde, akademiyalıq liceylerde Web texnologiyalarǵa arnawlı baplar ajıratılǵan bolıp, bul boyınsha bilimlerdi iyelewde hám ámeliy kónlikpelerdi qáliplestiriwde bir qansha texnologiyalardan paydalanıladı. Web texnologiya degenimizde álbette birinshi túsinik bul Internet tarmaǵı, tarmaqlarara maǵlıwmatlar almasıw haqqında túsinikler názerde tutıladı. Internet tarmaǵında maǵlıwmatlar jaylastırıw web saytlar arqalı ámelge asırıladı. Web saytlardı jaratıwshı birqansha programmalar bar bolıp, solardıń biriWORDPRESS sisteması. Bul sistema járdeminde saytlar jaratıw máselelerin kórip shıǵıw hám abzallıqları haqqında pikir júritiwdi maqul kórdik.

Statistikaliq maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, CMS saytlarınıń tiykarǵi bólimin **WordPress** payda etedi(Derek: 4 saytdan birewi WordPressde). WordPress bul — kontentlerdi basqarıw sisteması esaplanip (CMS), PHP dástúrlew tilinde dúzilgen, qosımshasına CSS stilleri, JS kodlari, HTML tegleri de isletilgen. Bul CMS tiykarinan blog saytlar jaratıw ushın isletiledi, biraq házirgi kúnde qálegen quramalılıqtaǵı saytlardı da jaratıw mumkin. WordPress sisteması tez-tez jańalanıb turadı hám hár bir jańalanıw belgili bir qosımsha funkciyalar payda bolıwına sebep boladı, bunnan tısqarı qátelikler de tuwrılanadı.

Bul CMS nıń jaqsı tárepi sonda, admın paneli júda qolaylı hám túsinerli. Biraz til (rus yaki ingliz tili)di bilgen halda ózińiz úyrenib alıwńız mumkin. WordPress te sayt jaratıw ushın qalegen shablon tańlanadi hám bul shablon tiykarında sayt jaratıladı, shablonlardı tabıw mashqala emes, sebebi bul CMS shablonları júda kóp hám reńbereń.

Shablonlar da 2 túrli boladı, pullı hámde bepul. Eger Шаблонлар ҳам 2 хил бўлади, пуллик ва бепул. Eger qandayda bir quramalıqtaǵı sayt yaki dáramatli sayt islemekshi bolsańız, álbette pullı shablondı tańlawıńiz maqsetke muwapıq boladı, sebebi pullı shablonlardı isletkenińizde, qandayda bir mashqalaǵa ushrasańız, shablon dúzıwshileri sizge bul mashqalani sheship beredi, yaǵniy qollap quwatlaw ximeti bar.

Házirde shablonlar iykemlesiw (респонсив) qásiyetine iye, yaǵniy qálegen ólshemdegi ekranlarǵa maslasıp keteveredi, hár qıylı ekranlar ushın óz aldına sayt islemeysiz.

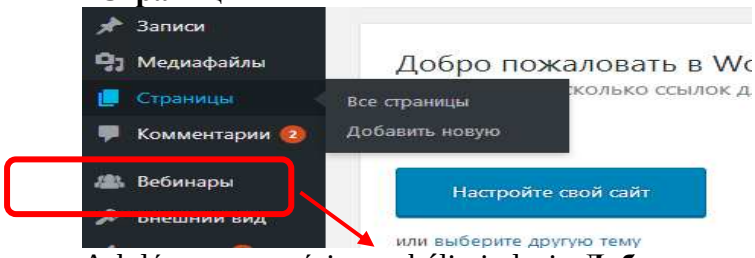
Shablonlar funkciyasın asırıw ushın plaginlar isletiledi, plaginlar sayt strukturasın ózgertpegen halda, qosımsha xizmetlerdi qosıw mumkin. Plaginlar sanı da júda kóp bolıp, olar da barǵan sayın jańalanıp baradı. WordPress versiyası jańalanǵanda, plaginlar da usı tiykarında, yaǵniy maslastırıladı.

Shablon hám plaginlar bul CMS tiń tiykari esaplanadı, hámme waqıt WordPress shablon hám plaginlardi jańalap barıw lazım (bul haqqında admın panelinde maǵlıwmat berip barıladi), bul qáwipsizlik dárejesiniń ámelge asıwına alıp keledi.

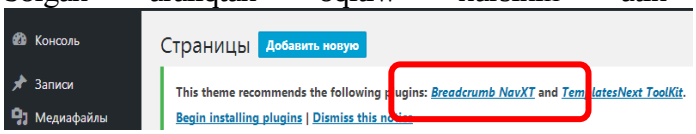
Wordpress ortalında aralıqtan oqıtıw kursların jaratıwdıń tiykarınan tómendegi kórinisler bar:

Demek, bunıń ushın admın paneline kiremiz hám betler menen islesiwshi menyudı ashamız:

«Страницы»

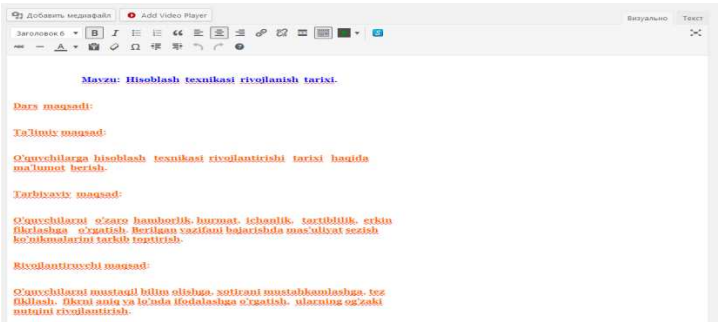

Ashılǵan ayananıń joqarı bólimindegi «**Добавить новую**»jazıwın basamız hám biz jaratpaqshı bolǵan aralıqtan oqıtıw kursınıń atın kerekli bet maydanına kiritemiz.

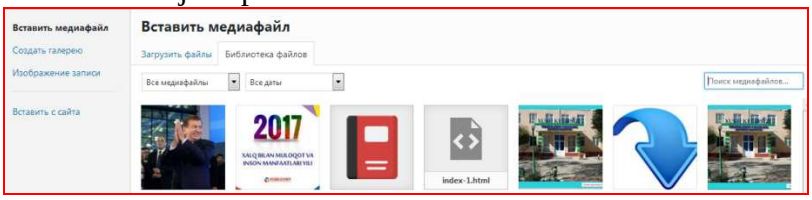

Mısal ushın «Informatika hám xabar texnologiyaları» temasında aralıqtan oqıtıw kursın jaratamız.

Bul ushın tómendegi súwrette maǵlıwmat kiritiw maydanına jaratılıp atırǵan «Informatika hám xabar texnologiyaları» temasındaǵı aralıqtan oqıtıw kusınıńlekciyamaterialları, foto, audio, video hám interaktiv shınıǵıwların kiritiwmiz mumkin. Bunnan tısqarı ózimizge kerekli bolǵan qosımsha maǵlıwmatlardı **«Добавить медиафайл»**buyrıǵı arqalı da júklep alıwımız mumkin.

Eger maǵlıwmatlar aldınnan júklep alınǵan bolsa, bul jaǵdayda olardı **«Библотека файлов»**bóliminen júklep alamız.

Eger maǵlıwmatlar aldınnan júklep alınbaǵan bolsa, onda olardı **«Загрузить файлы»**bóliminen júklep alamız.

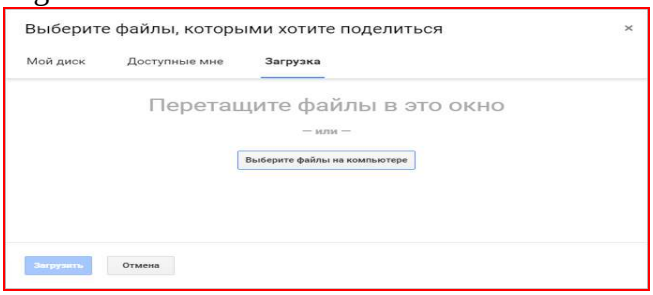
Barlıq maǵlıwmatlardı kiritip bolǵanımızdan soń, payda bolǵan «Informatika hám xabar texnologiyaları» temasındaǵı aralıqtan oqıtıw kursın **«Опубликовать»**buyrıǵı arqalı saytımızda járya etiwge jiberemiz hám biz jaratpaqshı bolǵan aralıqtan oqıtıw kursımız tayyarboladı.

Bunnan tısqarı jaratılǵan sayt arqalı elektron kurslarda«webinar, chat, online konsultant»xızmetlerinde alıp barıw múmkin.

Aralıqtan oqıtıwda mólsherlengen «webinar»lar shálkemlestiriw aktual máselelrdiń biri.Jaratılǵan elektron oqıw kursında webinardı 2 usılda jaratıw múmkin **«Automated»**usılıyaǵniy vebinarımız avtomatik tárizde jaratılıwı mumkin yáki**«Live»** webinarda bul túrinde webinardı ózimiz jaratıwımız múmkin boladı. Keyingi buyrıǵı **«Вебинар начинается»**yaǵnıy webinardıń baslanıw waqtın, jıl, ay, sánesin belgileymiz.

Aralıqtan oqıtıw barısında yaǵniy webinarımızda tek ǵana aralıqtan oqıtıw berilip qoymastan, oqıwshılar menen online tárizde smsler (**chat**), smaylik hám mánziller kórsetilgen gipersilkalar jazıwımız mumkin.

Bunnan tısqarı oqıwshılarǵa maǵlıwmatlar jiberiwimiz hám maǵlıwmatlardı qabıllap alıwımız mumkin. Bul ushın jazıwlaraynasınıń tómengi bóliminde jaylasqan **«Выберите файлы»** buyrıǵın basamız hám nátiyjede fayldı júklew aynası ashıladı. Aynanıń ulıwa kórinisi tómendegishe:

Webinarımızǵa aǵza bolǵan oqıwshılar dizimin admın panelinde jaylasqan **«Список участников»**bólimi arqalı alıwmız mumkin. Demek bul bólimde oqıwshılardıń atı, e-mail, qaysı sánede dizimnen ótkenligi haqqında tolıq maǵlıwmatlar beriledi. Demek webinar arqalıda interaktiv formadaǵı sabaqtı tolaqanlı shólkemlestiriw múmkin.

Biz sóz etken WORDPRESS sisteması járdeminde sayt jaratıw hám onıń imkaniyatlarınan paydalanıw aralıqtan oqıtıwdı sapalı shólkemlestiriwde ulken imkaniyatlarǵa iye dep aytsaq maqsetke muwapıq.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. A.Abdukodirov, A.Pardaev «Masofali o’qitish nazariyasi va amaliyoti» T. Fan-2009

2. Abdukodirov A.A. Masofali o’qitishga oid atamalar izohli lug’ati. UzR Prezidenti «Istedod» jamgarmasi T. 2005. 24 бет.

3. Ишмухамедов, Р. Таълимда инновацион технологиялар: таълим муассалари педагог-ўкитувчилари учун амалий тавсиялар /Р. Ишмухамедов, А. Абдукодиров, А. Пардаев. - Т.: Истеъдод, 2008. - 180 б.

SOME PROBLEMATIC WAYS OF THE COMPOSITE SENTENCE IN THE ENGLISH TEACHING PROCESS

A.Karlibaeva -English teacher in Nukus Innovation Institute

Annotaciya: Zamonaviy tilshunoslik nuqtai nazaridan qo'shma gap muammosi turli yo'llar bilan ko'rib chiqilgan. Ba'zi grammatikachilar an'anaviy trixotomiyani saqlab qolishadi, garchi ishlatilgan atamalar ba'zan noan'anaviy bo'lsa ham.

Аннотация: С точки зрения современной лингвистики, проблема сложносочиненного предложения трактуется по-разному. Некоторые грамматисты сохраняют традиционную трихотомию, хотя используемые термины иногда нетрадиционны.

Annotacia: In terms of modern linguistics, the problem of the compound sentence has been treated in different ways. Some grammarians retain the traditional trichotomy, though the terms employed are sometimes non-traditional.

In terms of modern linguistics, the problem of the compound sentence has been treated in different ways. Some grammarians retain the traditional trichotomy, though the terms employed are sometimes non-traditional. Ch. Fillmore rejects the traditional classification and terms. Such attempts were already made by O. Jespersen in his theory of the three ranks. Following Bloomfield's ideas of the included position of a grammatical form, Ch. Fries substitutes for the traditional doctrine his theory of included sentences and sequences of sentences; the latter concept seems to coincide with what we find in Sweet's grammar [12, 240].

Ch. Fries' treatment of the compound sentence does not seem fully convincing. According to Fries, the so-called "compound" sentence appears to be primarily a matter of the punctuation of written texts, as in his mechanical recordings of speech only very few instances occurred with a clear 3 2 3 intonation before the words listed as sequence signals, i.e. signals of an independent sentence [36, 11]. This does not seem to agree with his classification of all so-called sequence signals and coordinating conjunctions together with subordination conjunctions as function words of the group J, i. e. as signals of inclusion, though with a remark that it has been done tentatively.

The attempts of the authors of the older scientific grammars to reject the concept of the clause as it was identified by some grammarians and introduce such notions as "half-clauses, "abridged"-clauses, "infinitive", "gerund", "participle" clauses may be observed in Bryant's[2] grammar, treating verbid clauses. This trend has been supported by some structural linguists, who do not recognise the structural distinction between simple and complex sentences [37, 9].

Compound sentences are structures of co-ordination with two or more immediate constituents which are syntactically equivalent, i. e. none of them is below the other in rank [2, 123].

Complex sentences are structures of subordination with two or more

immediate constituents which are not syntactically equivalent. In the simplest case,

that of binary structure, one of them is the principal clause to which the other is joined as a subordinate. The latter stands in the relation of adjunct to the principal clause and is beneath the principal clause in rank. The dependent clause may be either coordinate or subordinate [3, 87].

The constituents of a composite sentence are organically interrelated and as such are not independent elements of a single syntactic unit.

Our starting point in describing the multiplicity of ways in which English sentences may logically be combined in actual usage will be to distinguish **one-member** and **two-member** composite sentences.

This distinction is a reality in both, speech and writing, but it often has no formal markings other than intonation in the one case and punctuation in the other.

The linguistic essence of these two types of composite syntactic units is best understood when viewed in terms of their meaning and structural peculiarities.

As we shall further see, a major point of linguistic interest is presented also by the correlation of the verb-forms in the component parts of a composite sentence and its functioning in different contexts of communication.

Let us **compare** the following compound sentences which differ only in the order of their constituents:

(a) *Now she is my colleague, two years ago she was my student.*

(b) *Two years ago she **was** my student, now she is my colleague.*

The total meaning of (a) is not absolutely the same as that of (b).

We cannot fail to see that two sentences (a) and (b) differ in emphasis, which is due to relative position of the given utterances.

The same is true of all other types of composite sentences in coordination and subordination.

We have seen throughout our previous discussion that the position of words in syntactic structures relative to one another is a most important part of English syntax. Relative position seems to bear relation to the meaning of sentences as

well. That grammar must take account of "sentence-order" as well as word-order

can hardly leave any doubt.

The simplest cases of two-member composite sentences are those of co-ordination parataxis (Greek: *para* + *tassein="to* place beside").

A single idea expressed in two-member sentences of co-ordination makes itself most evident in the logical joining of predications with different subjects. Similarity or contrast of temporal relations is generally consolidated by conjunctions. Examples are not far to seek.

It was full late for the river, but the weather was lovely, and summer lingered below the yellowing leaves (WSRW, 122).

And she bent forward, and her fine light hair fell over her cheek (TDJG, 46).

A wind had cleared the mist, the autumn leaves were rustling, and the stars were shining (TDT, 178).

The train gave a gentle lurch, they were off (TDTF, 455).

Composite sentences of subordination– hypotaxis *(hypo* –"under" + + *tassein* = "to put in order") are different in their logical and grammatical organisation, characterised by subordinative expression of the syntactic relation between main and qualifying elements.

Instead of serving as complete sentences, qualifying elements are included in larger structures within the limits of sentences. Although they may be structurally rather complicated within themselves, they act as units on a higher level of structure [5, 134].

By far the greater number of sub-clauses begins with a function word which signals the fact the structure to follow is an included element. There are two kinds of such function words (sometimes called includers):

1. simple conjunctive words, whose sole function is to mark a structure as a certain type of sub-clause;

2. relative pronouns, which, in addition to this function, have a further function within the structural pattern of the sub-clause.

It seems perfectly reasonable to distinguish here two lines of linguistic development: 1) one-member complex sentences and 2) two-member complex sentences with subordinate clauses (further abbreviated as "sub-clauses") of cause or result, purpose and time, conditional and concessive sub-clauses [7, 123]. Logically interrelated, with one idea or subordinated to another, the constituents of such sentences make up a single complex syntactic unit.

Examples are:

*But she'd had heard his name **until she saw it on the theatres***(PAP, 344).

As soon as he had become a director, Winifred and others of his family had begun to acquire shares to neutralise their income-tax (JSWOD, 56).

What can you do ***if you are thirty and, turning the corner of your own street, you are overcome, suddenly by a feeling of bliss–absolute bliss!*** (JSGW, 421).

IfLaurie agreed with the others, *then it was bound to be all right* (JLIH, 198).

Itwas so big ***that the carter and Pat carried it into the courtyard***(EHFA, 212).

Although Bertha Young was thirty *she still had moments like this when she wanted to run instead of walk* (EDWH, 287).

Here belong sentences with such descriptive relative subordination that give only some additional information about what has already been sufficiently defined. Examples are:

The sun, ***which had been hidden all day,*** *now came out in all its splendour.*

All because her heritage was that tragic optimism, ***which is all too often the only inheritance of youth, still half asleep,*** *she smiled with a little nervous tremor round her mouth* (CDHT, 54).

We also include here such borderline cases with sub-clauses where a complex sentence approaches co-ordination:

She is most attentive at the lesson, ***which you seldom are*** (CDHT, 74).

She did it like the clever ***girl, which she undoubtedly is.***

He said no word, ***which surprised me.***

Every morning before going to business he came into the nursery and gave her a perfunctory kiss, ***to which she responded with "Goodbye,*** *father".* (CDBH, 789).

Al! The above given types of two-member sentences in subordination stand in contrast to their opposites –one-member complex sentences where a subordinate clause goes patterning only as a developed part of the main clause.

The first to be mentioned here are complex sentences with relative sub-clauses, attributive in their meaning. In such sentences pronominal-demonstrative elements are organically indispensable and are readily reinstated in the principal clause [6, 176]. Examples are:

It was the same ship as that ***in which my wife and the correspondent came to England***(ASKD, 345).

The fellow, with his beard and his cursed amused way of speaking –son of the old man ***who had given him the nickname «an of Property»***(WSRW, 107).

But at night in his leisure moments he was ravaged by the thought that ***time was always flying and money flowing in, and his own future as much «in irons» as ever***(TDJG, 56).

Andrew took advantage of the moment to launch one of those lectures, rare yet odious, ***which made him sound like a deacon of a nonconformist chapel*** (TDT, 563).

So she slept and dreamed, and smiled in her sleep, and once threw out her arm to feel something which was not there, dreaming still (TDTF, 432).

Further examples of one-member complex sentences are those in which a

sub-clause expresses the object or the subject felt as missing in the principal clause,

e. g.:*Aunt Juley was sure that dear Val was very clever* (PAP, 432).

Did not Winifred think ***that it was much better for the young people to be***

secure and not run any risk at their age?(JSWOD, 221).

What's done *cannot be undone* (JSWOD, 211).

Contact clauses consisting of a finite predication without connectives are more common in spoken than in written English, probably

because the potential structural ambiguities may be resolved more easily by intonation than by punctuation. There is every reason to say, in general, that the more formal the context, linguistic or non-linguistic, the more likely it is that a conjunction or a relative pronoun will be present [10, 123].

Compare the following:

The trouble is he can't help you. *The trouble is that he cannot help you.*

Here is the man he told his story to. Here is the man to whom he told his story.

Here belong also sub-clauses which extend some part of the principal clause: subject, predicative, attribute, object or adverbials with demonstrative pronouns, present or readily understood, e. g.:

All is well that ends well. He is the one you wanted to see.

Literature

1. Fillmore Ch. J. Frames and the semantics of understanding // QS. – 1995. – vol.6. – P. 222-255.2. Linguistic communication and speech actshttp://www.critical-reading. Com /. 2009 3. Вейхман Г.А. Новое в английской грамматике. Москва, Высшая школа,1996. – 128 с.

4. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – Москва, Высш. школа,1981. –285 с.

5. Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории. – Санкт-Петербург, Издательство: ЛКИ, 2007. – 198 с.

6. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка. Теоретический курс грамматики, 2-е изд. – Л.: Просвещение, Ленингр. отд., 1971. – 366с.

7. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – Лит. на иностр. яз., Москва, 1957. – 284 с.

OQIW-TÁRBIYA PROCESSIN BAHALAWDIŃ HÁR QIYLI STRATEGIYALARINAN PAYDALANIW MÁSELELERI

A.X.Kurbanova -IIM Nókis «Temurbekler mektebi»Áskeriy akademiyalıq liceyi oqitiwshisi

Annotaciya: Usı maqalada oqıw tárbiya processinde bahalawdıń hár qıyli strategiyaları haqqında sóz etilgen.

Annotaciya: Ushbu maqolada oquv tárbiya jarayonida baholashning hár xil strategiyalari haqida sóz etilgan.

Аннотация: В этой статье рассказывается о различных стратегиях оценки в процессе воспитания.

Búgingi kúnde Mámleketimiz innovacialıq rawajlanıw jolında tezlik penen rawajlanıp baratırǵan bir dáwirde keleshegimiz dawamshıları bolǵan jaslardıń dóretiwshilik ideyaları hám dóretiwshiligin hár tárepleme qollap-quwatlaw, olardıń bilim, kónlikpe hám tájiriybelerin qáliplestiriw hámde aldınǵı shet el tájiriybeleri, xalıqaralıq kriteriya hám talaplar tiykarında bahalaw sistemasın jetilistiriw, bul jolda xalıqaralıq tájiriybelerdi úyreniw, bar bolǵan sistemanı hár tárepleme salıstırmalı analizlew, tiyisli baǵdardaǵı xalıqaralıq hám shet elli shólkemler, ilimiy-izertlew mákemeleri menen jaqınnan birge islesiw áhmiyetke iye.[2] Bilim alıwsı jaslardıń dóretiwshilik pikirlerin hár tárepleme qollap-quwatlaw hám xoshametlew maqsetinde keń kólemlireformalar alıp barılmaqta. Mısalı, jaslardıń ilimiy-izertlew hám innovatsiyalıq xızmetin rawajlandırıw maqsetinde Ministrler Kabinetiniń 2018-jıl 8-dekabrdegi «Xalıq bilimlendiriw sistemasında bilimlendiriwdıń sıpatın bahalaw tarawındaǵı xalıqaralıq izertlewlerdi shólkemlestiriw is-ilajları haqqında» ǵı 997-sanlı qararı qabıl etildi.Bul qarardıń orınlanıwın támiyinlew maqsetında Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabineti janındaǵı Bilimlendiriwdiń sıpatın qadaǵalaw mámleketlik inspektsiyası, Xalıq bilimlendiriw ministrligi, Sırtqı isler ministrligi hám Finans ministrliginiń xalıqara bahalaw dástúrleri boyınsha xalıqara izertlewlerdi shólkemlestiriw belgilendi[1]. Hám házirgi kúnde bul izertlewlerdi shólkemlestiriwde keń kólemli jumıslar ámelge asırılmaqta.

«Bahalaw»degenimiz ne?

-Ol jumıs procesin de, oniń natiyjesin de óz ishine aladı;

- xızmettiń unamlı hám unamsız táreplerin anıqlaydı;

- bilim sıpatın anıqlaw;

- bilim beriwdiń rawajlanıwına, ilgerilewine imkaniyat beretuǵın qural;

- oqıwshılardıń is-hareketinduzetiw usılı;

- is-háreketlermenenxızmet nátiyjelerinebolǵan kózqaras;

-bahalaw bilimlendiriwge tiyisli maqsetlerge qay dárejede eriskenligin kórsetiw imkaniyatın beredi;

Tálim sıpatın bahalaw xalıqaralıq izertlewlerde qatnasıw mámleketimiz ushın qanday áhmiyetke iye?

-Izertlewlerde alınǵan nátiyjeler mámlekettegi tálim sıpatı hám onıń xalıqaralıq standartlardı esapqa alǵan halda iyelegen ornı boyınsha juwmaq shıǵaıw imkanıyatın beredi;

-Milliy bilimlendiriw sistemasın reformalaw, bilimlendiriw mazunı, pedagog kadrlardı tayarlaw hám olardıń qánigeligin arttırıw baǵdarlamaların jánede jetilistiriw hám qánigeler tárepinen sabaqlıqlardıń jańa áwladların jaratıwda qollanıladı;

- Xalıqaralıq izertlewler bilimlendiriw tarawındaǵı milliy izertlewlerdi sıpatlı ótkiziwge unamlı tásir kórsetedi;

- Xalıqaralıq standartlar dárejesinde joqarı ekonomikalıq natiyjege tiykarlanǵan milliy bahalaw sistemasın jaratıw imkanın beredi;

- Ózbekstan túrli shólkemlerdiń jetekshi qánigeleri járdeminde xalıqaralıq izertlewlerde qatnasıw arqalı jergilikli qániygelerimizde monitoring izertlewlerin ótkiziw mádeniyatı rawajlanadı, tálim sıpatın bahalawdıń xalıqaralıq standartlarǵa beyimlesiwge alıp keledi;

- Milliy tálim sıpatın bahalawdaǵı qadaǵalaw materialların xalıqaralıq izertlewlerde qollanılatuǵın qadaǵalaw materialları sıpatı dárejesinde islep shıǵıw imkanın beredi.

Óz náwbetinde bunday izertlewler sheńberinde Ózbekstan Respublikası oqıwshılarınıń sawatxanlıq dárejesineń dáslep sınap kóriler eken, joqarı dárejede tayarlanıw talap etiledi. Bunda xalıq aralıq izertlew talaplarına sáykes ráwishte islep shıǵılǵan tapsırmalar tiykarında tájiriybe-sınawlar ótkeriw oqıw processine basqıshpa-basqısh integraciya qılıp barıw arqalı oqıwshılardıń kónlikpeleri rawajlandırılıp barıladı.

ÁDEBIYATLAR

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2017-jıl 7-fevraldaǵı “Ózbekstan Respublikasın jánede rawajlandırıw boyınsha Háreketler strategiyası haqqındaǵı PF-4947-sanlı Pármanı

2. Xalıqaralıq izertlewlerde oqıw sawatxanlıǵın bahalaw oqıw- metodikalıq qollanba, Bilimlendiriw sıpatın bahalaw boyınsha xalıqaralıq izertlewlerdi ámelge asırıw milliy orayı, Tashkent, 2021- jıl, 4 bet.

THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE PEDAGOGY IN SOUTH KOREA

D.M.Muminov- PhD student of Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Abstract: South Korea has established itself as a leader in education internationally, with its innovative pedagogical approaches being a key driver behind this success. The country has undergone significant changes in education over the past few decades, which have allowed it to establish innovative pedagogy as a priority for making significant improvements to its education system.

Annotaciya: Koreya ózin xalıq aralıq kólemde talim baǵdarı boyınsha jetekshi sıpatında kórsetedı, innovacion jandasıwı usı jetiskenliktiń tiykarǵı quralı boladı.

Annotaciya: Janubiy Koreya o'zini xalqaro miqyosda ta'lim sohasida etakchi sifatida ko'rsatdi, innovatsion pedagogik yondashuvlari ushbu muvaffaqiyatning asosiy omili bo'ldi.

Аннотация: Южная Корея зарекомендовала себя как лидер в области образования на международном уровне, а ее инновационные педагогические подходы являются ключевой движущей силой этого успеха.

South Korea has been ranked highly in the Programme for International Student Assessment (PISA) tests for several years, consistently outranking many developed nations. South Korea's education system has undergone significant changes over the past few decades, transforming it from a traditional to a highly innovative one. This transformation has facilitated the development of innovative pedagogy in South Korea, which has been recognized globally as a key driver behind the nation's success in education.

Innovative pedagogy refers to the application of teaching approaches that differ from traditional teaching methods, which may include teachers and students presenting and exchanging ideas through research, inquiry, and problem-solving (Lee, Lim, &Joo, 2018). Innovative pedagogy is also referred to as a pedagogical shift from teacher-centered to student-centered learning. In South Korea, innovative pedagogy has become a significant priority for the government, educational institutions, and teachers, with significant investments being made towards its development.

This article examines the factors that have contributed to the development of innovative pedagogy in South Korea. The article argues that the development of innovative pedagogy in South Korea has

been a result of a combination of top-down and bottom-up approaches. The article also highlights how government policies, K-12 curriculum reforms, teacher training programs, and educational technologies have impacted the development of innovative pedagogy in South Korea.

Government Policies.

South Korean authorities have made significant strides towards promoting innovative pedagogy. Since the late 1990s, the government has passed laws and policies to introduce significant changes to the education system, such as decentralization, curriculum reform, and deregulation (Young & Kim, 2020). Government policies have played a crucial role in fostering the development of innovative pedagogy in South Korea.

One of the most significant policies was the 1994 adoption of the 'New Education and Reform Plan,' which aimed to transform the education system from one that was exam-oriented to one that focuses on creativity, communication, and problem-solving skills (Seo& Byun, 2019). This policy also led to the deployment of more supportive resources, such as qualified teachers, high-quality educational materials, and expanded access to computers and the internet, among others. The government also introduced the 'Stability Enhancement and Educational Reform Plan' in 2000 and 'National Curriculum Plan' in 2007, which aimed to reform the education system to be inclusive, accessible, and effervescent, thus facilitating the development of innovative pedagogy in South Korea.

Curriculum Reforms.

South Korea's K-12 curriculum has undergone significant changes over the years, facilitated by government policies and initiatives. Curriculum reforms have played a significant role in the development of innovative pedagogy in South Korea. The curriculum reforms emphasized the development of critical thinking, creativity, and problem-solving skills among students. This was done through the introduction of a new education standard, which required schools to adopt a more learner-centered approach [1].

The 'New Education and Reform Plan' in 1994 also led to the development of five guiding principles, which included: learning to know, learning to do, learning to live together, learning to be, and learning to innovate [2].These principles were aimed at fostering a culture of innovation and creativity in students, thus promoting the development of innovative pedagogy.

Teacher Training Programs.

The teacher-training program is a crucial component of educational reform in South Korea, facilitating the development of innovative pedagogy. The government's investment in teacher training programs has played a significant role in the success of innovative pedagogy in South Korea. Among the key reforms was the development of a competency-based teacher education curriculum that emphasizes workplace learning, inquiry-based learning, and interactive training [3].

The government's emphasis on providing teachers with practical training, including how to incorporate technology in teaching, has been instrumental in promoting innovative pedagogy in South Korea. Moreover, the expansion of teacher training programs, including creating additional teaching positions and providing a more substantial post-service support framework, has been critical in promoting innovative pedagogy.

Educational Technologies.

Educational technologies have been a key component in the development of innovative pedagogy in South Korea. Classroom technologies such as interactive whiteboards, virtual reality, online learning platforms, and digital textbooks are widely used in South Korean classrooms to enhance teaching and learning. The government has made significant investments in ensuring that schools are equipped with modern technologies, and teachers trained to integrate technology into their lessons.

One such initiative is the Smart Education Initiative launched in 2011, which aimed to introduce digital learning into classrooms across South Korea [4]. The Smart Education initiative has been critical in promoting innovative pedagogy, as it allows for the personalization of learning, promotes interactive learning, and allows for real-time learning feedback.

Conclusion.

This article has examined the development of innovative pedagogy in South Korea, highlighting how government policies, curriculum reforms, teacher training programs, and educational technologies

have impacted this development. The development of innovative pedagogy in South Korea has been a result of a combination of top-down and bottom-up approaches. It is essential to continue fostering the development of innovative pedagogy in South Korea to improve the outcomes and competitiveness of the country's education system.

References:

1. Lee, T., Lim, W. M., &Joo, Y. (2018). The effect of multidimensional leadership on the innovative pedagogy of educators in Korean secondary schools. Journal of Educational Administration, 56(5), 461–474.

2. Seo, Y., & Byun, S. (2019). Evolution of educational policy for social inclusionin South Korea: A historical review. Journal of Social Science Education, 18(4), 28-42.

3. Kim, H., Choi, Y. J., & Bae, S. W. (2020). The current state and challenges of pre-service teacher education in South Korea. Journal of Curriculum and Teaching, 9(1), 151-160.

4. Young, M. L., & Kim, D. (2020). Educational policies and public perceptions of teacher quality in South Korea. Journal of Curriculum Studies, 52(1), 121-137.

BASLAWÍSH KLASS TEXNOLOGIYA SABAQLARÍNDA QOL MIYNETINEN PAYDALANÍWJOLLARÍ

M.Xaliyeva-Ájiniyaz atındaǵı NMPI I basqısh magistrantı

Annotaciya: Baslawısh klasslarda qol miyneti, qol miynetine úyretiwdi shólkemlestiriw formaları, is túrleriniń mazmunı, miynet nátiyjeliligin asırıwǵa tán talaplar, oqıtıw metodları haqqında sáz etilgen.

Annotaciya: Boshlanǵich sinflarda qól mehnati, qól mehnatiga órgatishni tashkil etish shakillari, ish turlarining mazmuni, mehnat samaradorligini oshirishga oid talablar, óqitish metodlari haqida sóz etilgan.

Аннотация: В начальных классах рассказывается о ручном труде, о формах организации обучения ручному труду, о содержании видов работ, о требованиях к повышению эффективности труда, о методах обучения.

Miynet tárbiyası degende oqıwshılarǵa miynettiń áhmiyetin tereń ańlatıw, olarda miynetke sanalı múnasabet, soday-aq,belgili bir jámiyetlik paydalı háreket yamasa kásiplik kónlikpe hám uqıplılıqlardı qáliplestiriwge baǵdarlanǵan pedagogikalıq iskerlik procesi bolıp, jámiyetlik tárbiyanıń áhmiyetli dúzilis bólimlerinen esaplanadı. Miynet tárbiyasın insan miynet procesi hám onıń nátiyjesinen qanaatlanıwın payda etiwge kómeklesetuǵınday qılıp qaliplestiriw kerek. Miynet tárbiyasınıń maqseti shaxs xarakteriniń tiykarǵı ózgesheligi sıpatında onıń miynetke bolǵan zárúrligin qáliplestiriwden ibarat.

Oqıwshılarda sabaq hám klastan tısqarı texnologiya páni dawamında tajiriybeler toplanıp baradı. Tájribelerdiń texnologiyalıq operatsiyaların islew tarawındaǵı bilim hám tájribege iye boladı. Bunda miynettiń basqa túrleri sıyaqlı qol miyneti túrinen da paydalanıw processin duris shólkemlestiriw úlken áhmiyetke iye.

Qol miyneti iskerliginiń áhmiyetli nátiyjesi oqıwshılardıń úyrenilip atırǵan obekt hám hádiselerdiń taza belgi hám ózgesheliklerin jánede ózbetinshe anıqlawǵa háreket etip, olarda sabaqtan sabaqqa janede tereń bilim, uqıplılıq hám kónlikpeler payda etedi.Oqıwshilar qol miyneti tiykarında islenetuǵın jumıslar arqalı miynettiń júda kóp ózgesheliklerin parıqlaw, materiallardıń uqsas ózgesheliklerin izlew hám tabiw, olardıń anıq ameliy maqsetler ushın tańlawın tiykarlap beriwdi áste-aqırınúyrenip baradı. Bulardiń barshesi balalarda berilgen qol miyneti tapsırmaları hám wazıypaların durıs isley alıw kónlikpelerin rawajlandırıw ushın úlken áhmiyetke iye.

Baslawısh klaslarda qol miyneti iskerligi miynettiń óz-ózine xızmet túri, xojalıq miyneti, tábiyat qushaǵındaǵı miynet túrleri mazmunı áhmiyeti menen tikkeley baylanıslı.

Baslawısh klaslarda oqıwshılardı miynetke tayarlaw olardıń qızıǵıwshılıqları, meyillikler hám imkaniyatlar tiykarlanǵan qol miyneti esaplanadı. Sonıń menen birge miynet tálimi processi oqıwshılarda usı jas ushın bilim, miynet, ádep-ikramlılıq, estetikalıq, ekanomikalıq-ekologiyalıq hám aqılıy imkaniyatlardı anıq miynet processlerinde rawajlandırıwǵa qaratılǵan, nátijede olardı miynetke tayarlawdı keyingi klaslarda dawam ettiriwi ushın zarur baylanıslılıq payda etedi. Qol miyneti

processinde balalar tiykarınan islep shıǵarıw texnologiyalar shıǵındıları (qaǵaz, karton, aǵash, gezleme hám basqalar) menen tabiiy hám jasalma shiyki zatlar (arnawlıılay, aǵash hám plastmassalar, plastilin, jelim hám basqalar) menen keń qollanılatuǵın zatlar hám xalıq ónermenshilik ónimlerin tayarlaw ushın shiyki zatlar menen elektr, radiotexnika toplamları hám basqalar menen islewge úyrenedi.Bulardiń hámmesi oqıwshılarǵa qol ásbabı menen islew, hár qıylıshiyki zatlardan paydalanıwdıń belgili bir tájiriybesin toplawǵa múmkinshilik beredi, bul bolsa miynettiń qádirin hám mánisin túsiniwge, miynet insanlarda húrmette boliwǵa, miynettiń hám kásiptiń ol yamasa bul túrine qızıǵıwshılıǵınqáliplestiriwge járdem beredi. Qol miyneti miynettiń hár bir túrine qarap ózinin pedagogikalıq imkanyatların payda etedi. Onıń áhmiyeti hám basqa miynet túrleri áhmiyeti sıyaqlıol yaki bul basqıshta ózgerip turadı.Máselen, eger óz-ózine xizmet kórsetiw 1-klaslarda úlken tárbiyalıq áhmiyetke iye bolǵan bolsa, 2-3-klaslarda bolsa miynetke degen qızıǵıwshılıq payda etedi hám ol balalar ushın ádettegi jaǵday bolıp qaladı. Qol miyneti principlerin ózinde jámlegen óz-ózine xızmet kórsetiw iskerliginiń kúndelik miynet processinde pedagogikalıqiskerlikti durısshólkemlestiriw forma hám usılları ózine tán ózgesheliklerge iye. Buliskerlikte balanıń kerekli tájriybelerin, minez-qulqında ózbetinsheliktiń, ámeliy tájribesin iyelep alıwı ushın eń qolaylı imkanyatlar jaratıladı.

Xojalıq turmıslıq miynette balanıń qatnasıwıjúdá erte baslanadı. Jas balanıń fizikalıq hám ruwxıy múmkinshilikleride náwbetshilik waqtında payda boladı. Bala binanı, maydansha(uchastka)nı tártipke keltiriw hám sol sıyaqlılar menen baylanıslı miynet tapsırmalarınorınlap turadı. Bul óz gezeginde balada ózinin ózbetinshelik, aktivlilikqásiyetleriniń payda bolıwına múmkinshilik beredi. Baslawısh klasslarda qol miynetine úyretiwdiń tábiyat qushaǵında miynet túri 2 túrli jol menen ámelge asırıladı.

1. Klasta orınlanatuǵın jumıslar.

2. Klasstan tısqarı, klass ushın ajıratılǵan jer maydansha (uchastka)sında, ajıratılǵan orınlarda ishlew.

Tábiyat qushaǵında orınlanatuǵın miynet balalardıń tárbiyasında unamlı faktorlardı qáliplestiriwge tiykar saladı. Bul miynet túri arqalı balalardaǵı baqlawshılıq, qızıǵıwshılıq jáne de asadı. Olarda awıl xojalıq miynetine qızıǵıwshılıq usı jumıs penen shuǵıllanıwshı insanlarǵa qaraǵanda húrmet-izzetde bolıw, olar miynetin ardaqlaw sezimlerin payda etedi.

Balalardı qol miynetine ádep-ikramlılıq hám ruwxıy jaqtan tayarlawúlken áhmiyetke iye. Bul balalardı politexnikalıq bilim menen qurallandırıw, miynet tálimi procesinde bilim, uqıplılıq hám kónlikpelerdi qáliplestiriw payda boladı.

Texnologiya páni shınıǵıwlardıń eń áhmiyetli wazıypalarınan biri sıpatında: balalardı miynetke muhabbat ruwxında tarbiyalaw, olardı miynetsúygish, intizamlı, hár bir iste ham óz wazıypasın sezetuǵın, jamáátlik islerdi qollap-quwatlaytuǵın etip tárbiyalaw esaplanadı. Texnologiya sabaqlarında balalarǵa jumıs ornın jaqsılap jıynap hám taza saqlap, asbaplardı abaylap isletiw, materiallardı únemlew jollarına úyretiledi hám olardı soǵan ádetlendiriledi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Q.Qosnazarov, A.Pazılov, A.Tilegenov. Pedagogika. Nókis. Bilim-2009 jıl
2. A.Munavvarov Pedagogika.T.1996 yil

MAKTABGACHA TA’LIMDA TA’LIM JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISHGA TARBIYACHINING POLIFUNKSIONAL YONDASHUVI

Raximberganova Mahfuza Ruslanbekovna – magistratura talabasi
Urganch davlat universiteti Maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasi

Annotaciya: Ushbu maqolada maktabgacha tálimda tálim jarayoni vatarbiyachi haqida sóz etilgan.

Annotaciya: Usı maqalada mektepke shekemgi tálimde tálimprococci hám tárbiyashi haqqında sóz etilgen.

Аннотация: В этой статье рассказывается о процессе обучения ивоспитателе в дошкольном учреждении.

Maktabga qadar bo‘lgan davr bola hayotining kichik tadqiqotlar natijasida dunyoni idrok qilish, bilishga bo‘lgan xohishi yuqori, o‘rganish, tahlil qilish, har bir jarayon-vaziyatdan xulosa chiqarishni

yosh xususiyatlari, individual yondashuviga asoslangan holda ro‘yobga chiqaruvchi vaqti hisoblanib, bu davrda pedagog-tarbiyachi uchun ham, bolalar uchun ham erkin muhitning o‘rni kattadir.

Dunyo, fan, ishlab chiqarish, innovatsiyalar qurshovidagi yangi zamon talabi darajasidagi pedagogning yangilik, ixtiro va kashfiyotlar, zamonaviy dastur va texnikalar dunyoning rivojlangan mamlakatlarining ta’lim va tarbiya jarayonlaridagi yangi metodikalariga bo‘lgan qiziqishi qanchalik yuqori bo‘lishi yoki pedagogning bu jihatlarini, ichki dunyosidagi izlanuvchanlik, kreativ ijodni jarayonda bolalarning dunyoni, ularni qurshab turgan borliqni anglashga bo‘lgan qiziqishlari oqibatida uyg‘onishi, keyinchalik bu harakat tarbiyachi-pedagogni zamonga mos harakatga keltiruvchi kuch sifatida bir vosita bo‘ladi desak bu mubolag‘a emas.

Sir emaski, bola hayotida kechadigan har bir jarayonning bevosita –bilvosita qatnashuvchisi ota-onadan keyingio‘rinda bu tarbiyachi hisoblanib, bolada yosh xususiyatlariga qarab shakllanayotgan har bir qobilyat va uni ro‘yobga chiqarishdagi fosalitatorlik tarbiyachi zimmasidagi mas’uliyat hisoblanadi. Bola hamda pedagog-tarbiyachilar o‘rtasidagi faoliyatning kichik tadqiqotlar orqali samarali natija berish usullari, texnologiyalarini atroflicha o‘rganilgan.

Bola bilan ishlash davomida ta’lim jarayonlari sifatini oshirish maqsadida hamda, bolalarda zarur ko‘nikma, malaka va bilim hosil bo‘lishi jarayonlariga doir tarbiyachining ko‘p tomonlama polifunksional yondashuvi orqali mashg‘ulotlarni tashkil qilishda barcha rivojlantiruvchi sohalar va kichik sohalarining ahamiyati katta ekanligiga ekanligiga e’tibor qaratish va ularningo‘zaro bilish bilan bog‘liq jarayonlar orqali umumlashgan holda bolada shakllanishi bilan birga kechadigan ko‘pgina jarayonlarning amaliyotga tadbiq qilinish metodikas, usul, vositalari, shuningdek tajriba orqali jarayonda bir qancha yutuqlarga erishish mumkin.

Polifunksional tushunchasi - maktabgacha ta’lim tizimiga yangi kirib kelgan kategoriya hisoblanib, maqolada ushbu atamadan foydalanishning asosiy maqsadi bu - bolaning yosh davrlari bo‘yicha maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagog-tarbiyachilari nazorati ostida, shuningdek oilada, ijtimoiy muhitning turli tarkibiy qismlari hisoblangan muhit tarkibining turli bosqichlari davomida rivojlanishi, takomillashuvi, kompetensiyalarini shakllantirishiga doir yondashuvlarini takomillashtirish, bo‘lajak tarbiyachilarda ham jarayonga xos zamonaviy sifatlar asosida ta’lim sifati samaradorligini oshirish ko‘zda tutilgan.

Ushbu tushuncha Maktabgacha ta’lim tashkilotlari foydalanayotgan hozirgi kundagi variativ o‘quv dasturining takomillashtirilgan variantida VI, ya’ni “Rivojlantiruvchi muhitni tashkil qilish” bobida, rivojlantiruvchi muhit mazmuniga qo‘yilgan talablardan biri sifatida qayd qilingan:

Polifunksional – rivojlantiruvchi muhitning turli tarkibiy qismlaridan xilma-xil foydalanish imkoniyati.[1, b.27].

Maqolada keltirilgan polidunksional yondashuv tushunchasini Z.T.Nishanova, Sh.T.Alimbayeva, M.V.Sulaymonovlarning “Psixologik xizmat” nomli darsligida [2, b.270], N.T.Toshevaning “Maktabgacha ta’lim-tarbiyani tashkil etish” darsligida [3, b.40], M.Maxsudovaning “Muloqot psixologiyasi” nomli o‘quv qo‘llanmasida [4, b.9] uchratish mumkin.

Tarbiyachi pedagog faoliyati davomida bolaga ta’lim, tariya berish jarayonida turli muammoli vaziyatlarga duch kelishi mumkin, lekin tarbiyachidagi kreativ-ijodiylik, innovatsion, kompleks, polifunksional yondashuv ta’lim sifati, samaradorlikka putur yetkazmagan holda bolada maqsadli kutilgan natijani yuzaga chiqarishda asos bo‘la oladi. Masalan, kunning birinchi yarmidagi asosiy faoliyatda bolaning qiziqish uncha yuqori emas, lekin qaysidir sohaga nisbatan bolada qiziqish, qobilyat borligi tarbiyachi kuzatuvchanligi orqali aniqlanadi. Jismoniy daqiqalar, ertalabki erkin faoliyat bola uchun qiziq bo‘lishi mumkin. Tarbiyachi sinkchkovlik bilan turlicha yondashuvlar asosida boladagi qiziqish va qobilyatni aniqlab, oila bilan hamda pedagoglar bilan muhit tarkibining turli qismlaridan oqiloa foydalana olishi, tajribalarini umumlashtirgan holda bolada umumiy guruh ichida ko‘nikma, malakalarnni shakllantira olishi mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni qayd qilish lozimki, bola hayotining maktabgacha davrdan keyingi bosqichlarida ta’lim olishi, unga bo‘lgan qiziqshni uyg‘otish va yo‘naltirish kabi dolzarb vazifa tarbiyachi – pedagog zimmasidagi mas’uliyat bo‘lib, bu jarayonda tarbiyachi o‘z nazorati, boshqaruvidagi faoliyatga polifunksional yondashuvi bugungi kunning zarurati ekanligini anglamog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi. Takomillashtirilgan ikkinchi nashr. Toshkent-2022.27-bet.
2. Z.T.Nishanova, Sh.T.Alimbayeva, M.V.Sulaymonovlarning “Psixologik xizmat”. Darslik.Toshkent-2014.270-bet.
3. N.T.Tosheva “Maktabgacha ta’lim-tarbiyani tashkil etish” Darslik. “KAMOLOT” nashriyoti BUXORO-2022.40-bet
4. M.Maxsudova“Muloqot psixologiyasi”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent “TURON-IQBOL”-2006. 9-bet.

JOQARI OQIW ORINLARINDA ÁMELIY SHINIǴIWLARDIŃ ÓZINE TÁN ÓZGESHELIKLERI

Q.Bekmuratov – NMPI, Pedagogika teoriyası hám tariyxı qánigeliginiń 2-kurs talabası.

Annotaciya: Usı maqalada joqarı oq’ıw ornında ámeliy shınıǵıwlardıótkeriw jolları haqqında sóz etilgen.

Annotaciya: Ushbu maqolada oliy tálimda ámaliy darslarni ótkazish yullari haqida sóz etilgan.

Аннотация: В этой статье рассказывается о путях проведения практических занятий в высшем образовании.

Ámeliy sabaq - bul ilimiy-teoriyalıq bilimlerdi tereńlestiriw hám ózbetinshe jumıstıń arnawlı bir usılların ózlestiriwge qaratılǵan sabaqta oqıtıwshı baslıqlıǵında ótkeriletuǵın sabaq bolıp tabıladı.Joqarı tálimde oqıw tekǵana sabaqlarǵa barıwdı emes, bálkim olarda aktiv islewdi de óz ishine aladı. Eger talabasabaaq barısında oqıtıwshını tıńlasa, ámeliy shınıǵıwlarda teris jaǵday júzege keledi, bunda talabalar ózleri tolıq maǵlıwmatlardı anıqlap alıwları, arnawlı bir wazıypanı orınlawları hám arnawlı bir kónlikpe hám sıpatlardı qáliplestiriwleri kerek.

Joqarı tálimdegi ámeliy shınıǵıwlar túsinigi hám tiykarǵı wazıypaları, instituttaǵı barlıq sabaqlardı eki úlken toparǵa bóliw múmkin: lekciya hám ámeliy shınıǵıwları. Birinshisi, temaǵa teoriyalıq maǵlıwmatlardı ózlestiriwdi óz ishine aladı, túsindiriw hám baǵdarlaw jumısları bolsa oqıtıwshı tárepinen alıp barıladı, ol temanıń mazmunın hám tiykarǵı pikirler arqalı mashqalalardı sheshiwdiń barısın kórsetedi.Ekinshi toparga bolsa,talabanı pánge tereńirek qızıqtırıw ushın, ayrıqsha kónlikpe hám sıpatlar, kónlikpeler hám t.b.bilimlerdi rawajlandırıw ushın mólsherlengen boladı.

Ámeliy sabaq degende talabalarǵa bilim beriwdiń belgili bir forması túsiniledi, yaǵnıy ózlestirilip atırǵan pán hám tema sheńberinde teoriyalıq bilimlerdi tereńlestiredi, termin hám qaǵıydalardı tereńirek túsiniwge járdem beredi; Teoriyanı bolsa, anıq sharayatlarda: ámeliyatta, kúndelik turmısta, qarım-qatnasta, arnawlı bir tapsırmalardı orınlawda hám t.b. qóllaw kónlikpelerin rawajlandıradı. Bul funkciya sheńberinde talabalarbelgili ilimiy usıllar, qurallardıń aktuallıǵı, maqsetke muwapıqlıǵı hám zárúr ekenligin anıqlawdı úyrenedi. Analitik kónlikpelerdi jaqsılaydı, sın pikirlewdi rawajlandırıw hám bekkemlewge járdem beredi; intellektuallıq, etikalıq, ruwxıy rawajlanıwǵa, aratorlıqqa unamlı tásir etedi: tıńlawshılarǵa maǵlıwmattı maman hám qısqasha usınıw, óz pikirin, aratorlıq sheberligin hám basqa da maǵlıwmatlardı tiykarlaw qábileti rawajlanadı;

Aldınnan ózlestirilgen baǵdarlamanı sistemalastırıw, ótilgen materialdı bekkemlew jáne onı sistemalastırıw, talaplardı esapqa alǵan halda informaciya hám túrli ádebiyatlar menen islew kónlikpelerin qáliplestiriw; óz-ózin úyreniw, óz-ózin tárbiyalaw, ózin tuta biliw, juwapkershilik, kásiplik etika sıyaqlı pazıyletlerdi rawajlandırıw - ámeliy sabaqtıń tiykarǵı qásiyetlerinen esaplanadi.

Ámeliy shınıǵıwlar talabalarǵa bilim beriw ushın bul varianttıń mazmunı hám wazıypasın aytıp otetuǵın ulıwma formula bolıp tabıladı. Olardıń hár biri belgili kónlikpelerdi rawajlandırıw ushın mólsherlengen, biraq bul "rawajlanıw" basqasha boladı. Bunnan tısqarı, tekǵana talaba emes, bálkim oqıtıwshı da ámeliy sabaqqa tayarlanıwı maqsetke muwapıq boladı. Áwele, sabaqlardıń ámeliy procesin qáliplestiriw oqıtıwshınıń juwapkershiliginde, ol pán sheńberindegi oqıw rejesin

kórip shıǵıwı, temaǵa ajıratılǵan optimal saatlar sanın anıqlawı, shınıǵıwlardıń barlıın islep shıǵıwı kerek, yaǵnın materialdı tákirarlaw, jańa sorawlardı analiz qılıw yamasa arnawlı bir minutalarda tereńlestiriw, tapsırmalar islep shıǵıw, úy wazıypasınıń túri hám t.b. Oqıtıwshı lekciya aqırında oqıtıwshı ámeliy sabaqǵa tayarlanıw ushın tema hám tapsırmalardı aytıp beredi.

Joqarı tálimde ámeliy shınıǵıwlardıń eń keń tarqalǵan túrleri qatarına tómendegiler kiredi:

Ózbetinshe jumıs, bul anıq yamasa pıtken temalar sheńberinde talabalar bilimin joybarlastırılǵan hám rejeden tısqarı tekseriw sıyaqlı ózgerislerde ámelge asırılıwı múmkin. Bul formadaǵı jumıs bir temanı ózbetinshe úyreniwi yamasa óz-ózin bahalaw ushın sorawlardı úyreniw bolıp tabıladı. Materialdı ózlestiriw dárejesin, talabalardıń bilim dárejesin anıqlawǵa, keyingi oqıw rejesin dúziw ushın pán yamasa tema sheńberindegi "mashqalalardi" anıqlawǵa qaratılǵan qadaǵalaw jumısları hám test shınıǵıwların orınlaw, yamasa temanı tolıq úyreniw hám basqalar bolıp tabıladı.

Laboratoriya shınıǵıwları. Bul ámeliy shınıǵıwlardıń eń qızıqlı hám ayrıqsha túri bolıp, ol jaǵdayda talabalar tekǵana úyrengen materialın bekkemlew emes, bálkim hádiyse hám processlerdi óz kózleri menen kóriw, anıq úskenelerden paydalanıw, arnawlı bir qaǵıydalar hám algoritmlerge ámel qılıw hám t.b. kiredi. Bunda talabalar oqıtıwshınıń baqlawında hámme zattı óz qolı menen orınlawǵa háreket etedi. Oqıtıwshı tek baqlawshı retinde isleydi hám tiykarlanıp qawipsizlik qaǵıydalarına ámel etiliwin qadaǵalaydı hám taǵı basqa.

Seminar ámeliy shınıǵıwlardıń eń ápiwayı hám keń tarqalǵan forması bolıp, talabalardıń teoriyalıq hám ámeliy jumısların óz ishine aladı: úy wazıypasın tayarlaw, temanı talqılaw, ámeliy wazıypalardı orınlaw (mashqalalardı sheshiw, maǵlıwmatlardı analiz qılıw, jeke kompyuter menen islew hám basqalar).

Tájiriybeler, izertlewler. Ilimiy-izertlew jumısları da oqıw procesi sheńberindegi ámeliy iskerlikten biri bolıp tabıladı. Birinshiden, ol individual yamasa topargalarda ámelge asırılıwı múmkin. Ekinshiden, ol teoriyalıq tayarlıq dárejesin, sonıń menen birge, tema boyınsha ámeldegi jaǵdaynı biliwge múmkinshilik beredi hám sol sebepli maǵlıwmatlardı toplaw, qayta islew hám sistemalastırıw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa járdem beredi. Bunnan tısqarı, eksperimentlarni shólkemlestiriw hám ótkeriw arnawlı jumıs bolıp, ol jaǵdayda talaba shólkemlestiriwshi, analizshi, eksperimentator (gúzetshi) tiykarların túsinedi hám haqıyqattı bahalaydı, alınǵan nátiyjelerdi esapqa aladı hám mashqalanıń innovciyalıq sheshimin qáliplestiredi. ilimiy nızamlardı esapqa alǵan halda. Bul oqıw formatı klassta, arnawlı úskenelestirilgen ımaratlarda (laboratoriya xanasi, ustaxona hám basqalar), universitetten sırtda (neytral yamasa arnawlı bir aymaqta izertlew ótkeriw: mısalı, sotsiologik soraw, marketing izertlewleri) hám taǵı basqalarda ámelge asırılıwı múmkin..

Qosımsha treninglar. Bul format kóbinese sabaqtan tısqarı shınıǵıwlar dep ataladı, biraq ol ózin unamlı tárepden ornatıwǵa eristi. Birinshiden, ámeliyatshılar onı ámelge asırıwda qatnasadı. Ekinshiden, ol hár qıylı ózgerislerde júz beredi: ápiwayı lekciya yamasa seminardan tartıp, ámeliyatqa, joybar iskerligine, izertlewge, biznes oyınlarına, bunnan tısqarı, barlıq temalar házirde ámelde bolǵan haqıyqıy qurallar hám sxemalar menen baylanıslı. Kóbinese treningler zamanagóy mashqalalardı talqılaydı.

Demek, ámeliy shınıǵıwlar leksiya sabaqlarında alǵan teoriyalıq bilimlerdi ele de tereńirek ózlestiriw hám talabada kásiplik kónlikpelerdiń qáliplesiwine tiykar jaratadı.

ПСИХОЛОГИЯДА ИҚТИДОРЛИ БОЛАЛАРНИНГ ҚОБИЛИЯТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

М.Давлетова- НДПИ 2-курс магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада иқтидорли болаларнинг қобилиятларни ривожлантириш,қобилиятлар индивидуал психологик хусуситялар сифатида тавсифланиши ва бунинг асосида бир инсоннинг бошқа инсондан тафовутланадиган хислатлари ҳақида суз этилган.

Аннотация: Усы мақалада зийрек балалардын қәбилетлерин раўажландырыў, қәбилетлердин индивидуал психологик өзгешеликлери арқалы сыпатланыўы ҳәм усынын

тийкарында бир инсаннын басқа инсаннан өзгешеленетугын айырмашылықлары ҳаққында сөз етилген.

Аннотация: В данной статье рассматривается развитие способностей одаренных детей, характеристика способностей как индивидуально-психологических особенностей и, исходя из этого, черт, отличающих одного человека от другого.

Қобилиятлар тўғрисида умумий тушунчани вужудга келтириш учун уларга алоқадор омиллар, таркиблар бўйича айрим маълумотлар келтириш мақсадга мувофиқ: а) қобилиятлар шахснинг психологик хусусиятлари эркинлиги; б) мазкур хусусиятларга билим, кўникма, малакалар орттириш боғлиқ; в) ушбу хусусиятларнинг ўзи билим, кўникма ва малакаларга тааллуқли эмасдир. Психологик тадқиқотларнинг кўрсатишича, олий таълис жараёнида ўзлаштириш кўрсаткичи бўйича “ўртамиёна” талаба кейинчалик ижобий томонга ўзгариши, бошқа соҳада юксак натижаларга эришии, ҳатто мутахассисликга ёндош ихтисосликда ўзини кўрсатиши мумикн. Таълим ва ижтимоий турмушда уқувсиз, “яроқсиз” деб баҳоланган инсонлар кейинчалик бирон-бир соҳанинг етакчи мутаххасиси сифатида танилиши мумкин. Шунинг учун билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш жараёнида қобилиятлар намоён бўлса да, лекин улар билим, кўникма, малакаларга бевосита тааллуқли эмасдир, худди шу боисдан улар бир-бири билан ўзаро муносабат ва нисбатан нуқтаи назардан таҳлил қилганида қобилиятлар билан билимлар, қобилиятлар билан кўникмалар моҳият, мазмун маъно жиҳатидан бир-биридан тафовут қилади. Ушбу психологик ҳодиса образлироқ қилиб тушунтирилганида, билим, кўникма, малака машқланиш туфайли эгалланиладиган аниқ воқелик деб тасаввур қилинса, қобилиятлар шахснинг руҳий оламидаги ҳали руёбга чиқмаган имкониятидир.Психологиянинг методологик асосининг кўрсатишича, қобилиятлар - имкониятлар тизимидан ташкил топган бўлиб, у ёки бу фаолиятидаги зарурий маҳорат даражаси ҳақиқат ҳисобланади.Психология фани қобилиятлар билан фаолиятнинг муҳим жабҳалари бўлмиш билим, кўникма ва малакаларнинг айнан бир нарса эканлигини рад этар экан, уларнинг бирлигини эътироф қилади. Шунинг учун қобилиятлар фақат фаолиятда руёбга чиқади, лекин шунда ҳам айнан шу қобилиятларсиз амалга оширилиши амри маҳол фаолият кўринишларидагина акс этади, холос.

Қобилиятлар билим, кўникма ва малакаларда акс этмайди, балки уларни эгаллаш динамикасида намоён бўлади. Фаолият учун зарур бўлган билим ва кўникмаларни ўзлаштириш жараёнида юзага чиқадиган фарқлар қобилиятлар тўғрисида мулоҳаза юритиш имконини беради.Демак, шахснинг фаолиятини муваффақиятли амалга ошириш шарти ҳисобланган, билим кўникма ва малакаларни эгаллаш динамикасида юзага чиқадиган фарқларда намоён бўладиган индивидуал психологик хусусияти қобилиятлар дейилади. Ушбу хусуситяни аниқлаш учун баъзи би омилларни таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ: а) шахснинг муайян сифатлари йиғиндиси белгиланган вақт оралиғида эгалланган фаолияти талабларига жавоб берса – унда мазкур фаолиятга нисбатан қобилияти мавжудир; б) инсон шундай ҳолатларда фаолият талабига жавоб бера олмаса – психологик сифатлар, яъни қобилиятлар мавжуд эмасдир. Лекин хусусиятли шахс кўникма ва малакаларни эгаллай олмайди, деган маъно англатмайди, бироқ уларни эгаллаш вақти чўзилиб кетади, холос.

Шундай қилиб, қобилиятлариндивидуалпсихологик хусусиятлар бўлиши билан бирга: а) уларни шахсларнинг мавжуд бошқа хусусиятларига, ақлий сифатларга, хотира ҳислатларга характер фазилатларига, ҳиссий кечинмаларига ва бошқаларга қарама-қарши қўйиш мумкин эмас; б) шунингдек, қобилиятларни шахснинг мазкур хусусиятлари билан қаторга қўйиш, уларни айнийлаштириш ҳам нуқсонларни келтириб чиқаради. Шуни таъкидлаш жоизки, мулоҳаза билдирилган сифатлардан баъзи бири ёки уларнинг йиғиндиси фаолият талабларига жавоб бера олса ёки уларнинг таъсирида вужудга келса, у ҳолда шахснинг мазкур индивидуал хусусиятларини қобилиятлар деб аташ имконияти туғилади.

Психологияда қобилиятлар индивидуал психологик хусуситялар сифатида тавсифланади ва бунинг асосида бир инсоннинг бошқа инсондан тафовутланадиган хислатлари, фазлатлари ётади. Шунинг учун ҳар бир шахсдан бир хил натижа, бир хил сифат кутиш мумикн эмас, чунки инсонлар ўз қобилиятлари бўйича бир-бирларидан муайян даражада фарқ қиладилар. Қобилиятларнинг сифат тавсифи шахснинг қайси индивидуал психологик хусусиятлари фаолият

муваффақиятининг мажбурий шарти тариқасида хизмат қилишини англатади. Уларнинг миқдор тавсифи эса фаолиятга қўйиладиган талабларни шахс томонидан қай йўсинда бажариш имконияти мавжудлигини билдиради, яъни мазкур инсон бошқа одамларга караганда малака, билимлардан нечоғлик тез, енгил, пухта фойдалана олишини номойиш қилади.

Психология фанининг йирик намояндаларининг таълимотича, қизиқиш одамларнинг эҳтиёжлари негизида юзага келади, яққол ижтимоий - тарихий шарт-шароитда, вазиятда вужудга келади, шаклланади, барқарорлашиб боради ҳамда уларнинг шахсий турмуш шароитида ва фаолиятида, ижтимоий ишлаб чиқаришда қатнашиши сингари омилларда гавдаланади. Умумий талқинларга асосланиб мулоҳаза билдирилганда, қизиқиш алоҳида жараён, маълум психологи функция эмас, чунки у ҳис-туйғу, ирода, онг, қолаверса жамики психик ҳолатлар, ҳодисалар ва ички кечинмаларнинг ўзида мужассамлаштирган, мураккаб тизимли руҳий воқеликдир.Қизиқишни психологик моҳиятининг дастлабки кўриниши – бу уни одамлар томонидан англаб етиши ёки тушуниш имкониятидир. Шахс қизиқиш маҳсулини, унинг оқибатини англаш, тасаввур этиш орқалигина объектив борликдаги нарса ва ҳодисаларга онгли, танлаб муносабатларда бўлади. Лекин бу воқелик инсонда бирданига содир бўлмайди, балки муайян вақт давомида унда билиш жараёнлари, шахсий фазилатлари, индивидуал – типологик хусусиятлари ривожланиши туфайи юзага келади. Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, қизиқишнинг психологик моҳияти намоён бўлиши ақлий жараёнлар муҳим роль ўйнаши ҳодисаси қайд қилиниши у фақат интеллектдан ташкил топади, деган маъно англатмайди. Худди шу боисдан, қизиқишнинг психологик моҳиятининг иккинчи кўриниши – унинг ҳис туйғулар, эмоционал ҳолатлар билануйғунлашган, мужассамлашган тарзда ифодаланишидир. Маълумки, ҳис-туйғулар, шунингдек, эмоционал ҳолатлар шахснинг бролиқдаги аниқ воқеликка, нарса ва ҳодисаларга, муайян фаолиятга нисбатан интилишни, саъи – ҳаракатларни кучайтиради, жадаллаштиради, сафарбарликни объектга йўналтиради.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, шахснинг иштиёғини қондиришга йўналтирилганлигини акс эттирувчи қизиқишнинг қондирилиши, ҳеч қачон унинг сўнишини ифодаламайди, аксинча объектнинг номаълум қирраларини аниқлашга нисбатан интилиш давом этавради. Шу билан бирга қизиқишлар билишнинг, унинг жараёнлари функционал ҳолатининг доимий кузатувчи механизми сифатида вужудга келади ва акс эттириш давом этади.

Фойдаланилган адабиетлар:

1. Э.Г.Гозиев. Умумий психология. Тошкент 2002 йил.
2. З.Т.Нышанова. Психик тараккиет дигностикаси. Т. 2004.
3. М.Г.Даветшин, Г.К.Туляганова.Еш даврлари ва педагогик психология. Т. 2000
4. Н.С.Лейтес. Одаренность детей и подростков. Т. 2004
5. З.Клычева, А.Хамидова. Жас айырмашылык хам педагогикалык психология. Н. 2003.

PSIXOLOGIYADA BOSHQARUV MUAMMOSI SIFATIDA

Bisekova Sarbinaz - NDPI 2- kurs magistranti

Annotaciya: Ushbu maqolada boshqaruv psixoligiasi, liderlik uslublari, super liderlik fenomeni, rahbarlik sifatlari, rahbarlikka loyiqlikni baholovchi mezonlar, liderlikning vazifalari, boshqaruvchiga xos kompetentsiyalar tasnifi kabi masalalarn haqida sóz etilgan.

Annotaciya: Usı maqalada basqatıw psixologiyası, liderliktiń jolları, super liderlik fenomeni, basqarıwshılıq sıpatlar, basqarıwshılıqqa ılayıqlıqtı bahalawshı ólshemler, liderliktiń wazıypaları, basqarıwshıǵa tán kompetenciyaslar sıpatlaması sıyaqlı máseleler haqqında sóz etilgen.

Аннотация: В данной статье рассматриваются такие вопросы, как психология управления, стили лидерства, феномен супер лидерства, лидерские качества, критерии оценки достойности лидерства, функции лидерства, классификация компетенций, присущих руководителю.

Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari odimlayotgan Yangi Ozbekiston uchun – boshqaruv tizimini tubdan takomillashtirish, rahbar (yosh) kadrlarni tanlash, oqitish, qayta tayyorlash,

malakasini oshirish va ularning bilim saviyalarini yanada yuqori bolishi bilan bogliq shart-sharoitlarni yaratish masalasi taraqqiyotning muhim omiliga aylanib bormoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomalari, asarlari mazmunini tashkil qiluvchi konseptual goyalar, Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi hamda Senat fraksiyalarida, Hukumat doirasida qabul qilinayotgan qarorlar ham bu masalani hozirgi kunning nechoglik darajadagi dolzarb muammosi ekanligini korsatmoqda. Rahbar shaxsini organish muammosi kishilik jamiyatining barcha davrlarida muhim masala bolib kelgan. Buning asosiy sababi birinchidan, har bir davrdagi ijtimoiy munosabatlaro , óziga xos ravishda ijtimoiy mavqe jihatidan kimningdir yuqori darajada turishini taqozo etgan bolsa, ikkinchidan, insonlarning hayot kechirish tarzi, ravnaqi, darajasi, farovonligi, baxtli turmush kechirishishu yuqori mavqedagi shaxsga, uning turli fazilatlari va xislatlariga bogliq bolganligidir. Oxirgiyillarda inson omiliga etiborning ortib borishi munosabati bilan boshqarish psixologiyasi masalalariga ham qiziqish kuchaydi. Shu asosda ijtimoiy psixologiyaning maxsus bolimi – boshqaruv psixologiyasi paydo boldi. Boshqaruv psixologiyasi psixologiyaning shunday tarmoǵiki, u boshqaruv faoliyati bilan bogliq bolgan muammolarni, shaxs va shaxslar guruhi tomonidan boshqa guruhlar faoliyatini samarali tashkiletish va birgalikdagi faoliyatni amalga oshirishning psixologik mexanizmlarini organadi. Boshqaruv psixologiyasi– boshqaruv maqsadi va vazifalarni amalga oshirish davomida boshqaruv subyekti va obyekti ortasida yuzaga keluvchi munosabatni talqin etadi.

Mutaxassislarning fikricha, boshqaruv psixologiyasining boshqa turkum vazifalari boshqaruv usullarini shakllantirish bolib, ushbu tadbir tashkilotning samarali faoliyatini taminlash maqsadidagi tasir etish imkoniyatlarini ishlab chiqishdan iboratdir. Psixologiya koproq boshqaruvchi shaxs faoliyatining psixologik asoslarini organadi va shu asosda xodimlar ishlarini samarali tashkil etish, aniq va togri qarorlar chiqarish uchun qanday psixologik holat va jarayonlarni ozida tarbiyalash lozimligi kabi qator muammolarni yechadi. Masalan, konkret hayotiy sharoitlarda agar boshliq majlis olib borayotgan bolsa, har bir sozga chiquvchilarning fikrlari, maruzalari va hokazolar orqali, ularning psixologik holatlari aniqlanadi, yangi ish dasturlari ishlab chiqiladi, qabul qilingan qarorlarga kora boshliqning va xodimlarning har biriga alohida ilmiy korsatmalar va maslahatlar beriladi.

Boshqaruv psixologiyasi boshliq faoliyatini analiz qilganda asosiy diqqatni

Boshqarish uning ehtiyoji yoki qobiliyatlariga mos yoki mos emasligi, qaysi individual xususiyatlariga kora u boshliq darajasiga kotarildi, ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun u boshqaruvning qay usullaridan foydalanyapti, xodimlarga psixologik tasir korsatish maqsadida u qanday tasir uslublarini qollayapti kabi qator masalalarga qaratadi. Boshliq bolishishiga turli shaxslarning munosabatlari har-xil: kimdir boshliqda bolgan imtiyozlarga qiziqadi, kimdir unga berilajak huquqlarni afzal koradi, kimgadir yuksak masuliyatlarni boyniga olish maqul keladi. Shaxsning boshliqf unktsiyalari haqidagi tasavvurlari qanchalik xilma-xil bolmasin, boshliq real sharoitlarda odamlar guruhini aniq maqsad asosida faoliyatga yollash, ularga bosh bolish, turli tadbirlarni amalga oshirish, obroga ega bolish, har bir qilingan ish uchun javobgarlikni oz boyniga olish kabi qator sifatlar talab qilinadi.

Ayniqsa, boshliq uchun turli guruhlardagi, kop holda bir boshliq uchun bir

vaqtning ozida bir qancha guruhlardagi shaxslar aro munosabatlarning xarakteriga

javobgar bolish qiyinchiliklar tugdiradi, chunki osha guruhlarni tashkil etgan har bir shaxsning

oziga xos individualligi boshqaruvchi haqidagi ular tasavvurining har xilligi va guruhlarda norasmiy liderlarning borligi boshliq dano damlar bilan ishlash borasida ham tajribaning, ham psixologik fahm-farosatning va sabr qanoatning bolishini talab qiladi. Shuning uchun ham kundalik hayotimizda ham ilmiy adabiyotlarda tez-tez yonma-yon ishlatiladigan “lider” va “boshliq” tushunchalarining psixologik mazmunlarini tahlil qilib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, boshqaruv psixologiyasining predmeti sifatida, boshqaruv jarayonidagi inson faoliyati qabul qilinadi. Bu esa oz navbatida, boshqaruv ilmining nazariy tarixiy asoslari, boshqaruv tamoyillari, boshqaruv usullari, guruhlardagi rahbarlik va liderlik masalalari, liderlik uslublari, super liderlik fenomeni, rahbarlik sifatlari, rahbarlikka loyiqlikni

baholovchi mezonlar, liderlikning vazifalari, boshqaruvchiga xos kompetentsiyalar tasnifi kabi masalalarni ham iqtisodiy, ijtimoiy-psixologik jihatdan tadqiq etish zaruratini keltirib chiqaradi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Hayitov, O.E. Boshqaruv psixologiyasi: Oquv qollanma / O.E. Hayitov; Ozbekiston Respublikasi Oliy va orta maxsus talim vazirligi. – T.: TIQXMMI, 2019. – B. 33–43.

2. Gilbreth, Lillian Moller. The Psychology of Management: The Function of СтаутЛ. Лидерство: отзагадоккпрактике. – М.: ООО «Добраякнига», 2002. – С. 74.51

3. Каримова В.М., Ҳайитов О.Э., Джалалова С.М. Бошқарув психологияси. Ўқув қўлланма. Олий ўқув юртлари талабалари магистратура босқичи талабалари учун. / Проф. В.М. Каримованинг умумий таҳрири остида. – Т.: “Fan va texnologiya”, нашриѐти, 2008. – 208 б.

4. Каримова В.М., Ҳайитов О.Э., Умарова Н.Ш. Бошқарув соҳасидаги профессионал компетенция асослари: Монография. / Проф. В.М. Каримова таҳририостида. – Т.: “Fanvatexnologiya”, 2008. – 120 б.

5. Психология менеджмента / Под ред. проф. Г.С. Никифорова. – 3-е изд.
– Харьков: Изд-во Гуманитарный Центр, 2007. – 512 с.

BO‘LAJAK IQTISODCHILARNING KASBIY YO‘NALTIRILGAN MULOQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING INDIVIDUAL-PSIXOLOGIK OMILLARI

U.A.Tursunova-“Ingliz tili” kafedrasi katta o‘qituvchisi. TSEU

Annotaciya: Ushbu maqolada bólajak iqtisodchilarning kasbiy etukligi, muloqat yuritishi va ularning kompetensiyasin rivojlantirish toǵrisida sóz etilgan.

Annotaciya: Usı maqalada bolajaq ekonomistlerdiń kasiplik jetikligi, sawbet kirisiwi hám olardıń kompetenciyasın rawajlandırıw haqqında sóz etilgen.

Аннатация: В этой статье рассматривается профессиональная зрелость, коммуникация и развитие компетенций молодых экономистов.

Bugungi kunda oliy ta’limning maqsadi faqat bilimlarni uzatish emas, balki “mustaqil fikr yurita oladigan va madaniy tafovutlarda samarali muloqot uchun yaxshi imkoniyatni ko‘ra oladigan fuqarolarni tayyorlashga yo‘naltirilgan”[1].

Ishbilarmonlik sharoitida ta’limning maqsadi muloqot qobiliyatlari rivojlangan mutaxassislar orqali jamiyatni axborotlashtirish va yangi yuqori texnologiyalarni kasbiy jihatdan o‘sish va harakatchanlik uchun tayyorlashdir. Oliy ta’limda bo‘lajak iqtisodchining muloqot kompetensiyasini rivojlantirish uning kasbiy malakasini oshirishning oltin kalitidir.

Oliy ma’lumotli mutaxassis uchun chet tilini bilish zarurati, auniqsa, davlatlararo aloqalar davrida yuzaga chiqadi. Iqtisodiyotning globallashuvi sharoitida o‘zaro bog‘liqligi chet tili orqali asosiy ishlab chiqarish omiliga aylanadi. Bu kasbiy, sanoat hayotining universal vositasiga aylanadi va usiz buni amalga oshirish mumkin emas. “Chet tilini bilmaydigan mutaxassis malakali emas, texnik bilimga ega bo‘lsa ham to‘laqonli mutaxassis emas»

A.A.Leontev chet tilini o‘zlashtirish jarayonini “o‘z shaxsiyatini aktuallashtirish va amalga oshirish, ijodkorlikni tarbiyalash va hayot, faoliyat, munosabatlar sohasi, faol shaxsiy pozitsiyani shakllantirish bo‘yicha mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyati” deb hisoblaydi. [2]

Til o‘rganishning yakuniy natijasi “og‘zaki, yozish, tinglash va tushunish amaliy ko‘nikmalari, nihoyat, o‘qish – ushbu ko‘nikmalarni o‘z fikrlarini ifoda etish, quloq yoki ko‘z bilan qabul qilingan matnning mazmuni va ma’nosini tushunish uchun qo‘llash qobiliyati, umuman olganda — metodologiya va psixologiyada nima borligini hal qilish kommunikativ vazifalar deb ataladi”

Tilni o‘zlashtirish uchun to`rt (speaking, reading, listening, writing) ko‘nikma ham zarur, ammo faqat yodlashga asoslangan o‘qitish hozirgi vaqtda bu talabalarning ijodiy faolligini qoniqtirmaydi, ularning muloqot kompetensiyasi rivojlanishini kafolatlamaydi. Ushbu yondashuv bilan talabaning bilim darajasi past bo‘ladi, va talaba olingan bilimlarni kasbiy faoliyatida qo‘llay olmaydi.

Keng tarqalgan va rivojlangan iqtisodiy, kasbiy faoliyatning boshqaruv, tijorat, huquqiy sohalari, bu kelajakdagi mutaxassislarga professional madaniyatlararo muloqotning muhim tarkibiy qismi sifatida kasbiy madaniyat ko‘nikmalarini egallashni qiladi.

“Madaniyatlararo professional aloqalarning kengayishi munosabati bilan jamiyatning chet tillarini biladigan turli profilli mutaxassislarga bo‘lgan ehtiyoji ortib bormoqda. Biroq muvaffaqiyatli madaniyatlararo professional hamkorlikka imkon beradigan chet tili kodini o‘zlashtirish “ijtimoiy madaniyatning o‘ziga xos xususiyatlarini belgilaydigan xorijiy madaniyatning professional ahamiyatli tushunchalarini o‘zlashtirishni o‘z ichiga oladi va ishbilarmonlik xulq-atvor tarixiy an’analar va urf-odatlar, turmush tarzi ta’siri bilan belgilanadi”

“Oliy ta’lim muassasasi chet tili kursi kommunikativ yo‘naltirilgan va professional bo‘lishi uchun mo‘ljallangan bo‘lib, uning vazifalari tegishli mutaxassislarning kommunikativ va kognitiv ehtiyojlari bilan belgilanadi”

“Ko‘p madaniyatli ta’lim tamoyili ta’lim mazmunining jamiyatning turli madaniyatlariga mos kelishini belgilaydi, bu esa talabalarning madaniy o‘zi belgilashiga va madaniy identifikatsiyasiga yordam beradi. U ta’lim muhitini qurish talabini hech qanday ustunliksiz ko‘p madaniyatli, madaniyatlarning muloqoti va o‘zaro hamkorligi sifatida belgilaydi”.

Erkinlik tamoyili o‘qituvchining talabaga ta’siri va zo‘ravonliksizlik o‘rtasidagi munosabatlarni belgilaydigan kalitdir. Erkinlik muvofiqligi tamoyilining mohiyati talabalarning ijod va fikr erkinligini, o‘zini madaniy belgilash, erkinligini namoyon etishga urinishlarinidan iborat.

Hamkorlik muloqot tamoyillari, talabaga shaxsiy darajada muloqotga kirishga imkon beradi, o‘zini shaxs sifatida ochib beradi. “Xorijiy til” o‘quv fani muloqot bilan bog‘liq yagona xususiyatga ega. Shuning uchun ushbu tamoyilni ta’lim jarayonini tashkil etishda muhim deb hisoblaymiz.

Oliy ta’lim muassasasida o‘qiyotganda, kasbiy faoliyatini hisobga olish tamoyili muhim rol o‘ynaydi va bu “insonning xatti-harakati va faoliyatining ichki va tashqi sharoitlari tizimi bo‘lib, u muayyan vaziyatning sub’ektini idrok etish, tushunish va o‘zgartirishga ta’sir qiladi, bu holatga ma’no va ahamiyat beradi” [3]. Kelajakdagi kasbiy faoliyat konteksti chet tilini o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani rag‘batlantiradi, ta’lim mazmunini talabalar uchun shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan ma’nolar bilan to‘ldiradi.

Ta’limning muvaffaqiyati o‘qituvchi va talabaning o‘zaro ochiqlik darajasiga bog‘liq. Olimlarning pedagogik nazariyasi va amaliyotida o‘zaro ochiqlik, ishonch, hurmat va qo‘llab-quvvatlash g‘oyasi asos bo‘lgan.

Chet tilida talabalarning muloqot kompetensiyasini rivojlantirish ko`nikmalarini hosil qilish jarayonida, ta’lim asos bo`ladi, ammo, o‘qituvchi nafaqat talabaga o‘zining yaxshi fazilatlarini namoyon qilishga va rivojlantirishga yordam berishi kerak, balki chet tilida muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik ta’sirini kuchaytirib, ustuvor yo`nalish berishi ham mumkin.

Oliy o‘quv yurtidagi chet tilini bilimiga ega talabalarning muloqot kompetensiyasini yanada shakllantirish ma’lum shartlar ostida, turli omillar ta’sirida sodir bo‘ladi. Ta’lim jarayonini yuqori darajada tashkil etishning tamoyillariga asoslanib, asosiy omillar sifatida, chet tilini o‘qitishning mohiyati jihatidan kasbiy yo‘naltirish hamda moslashtirish kerak. Bu omillar uzviy bog‘liq va, chet tilini o‘qitish jarayonida talabalarning muloqot kompetensiyasini rivojlantirish samaradorligini oshiradi.

Talabalargamotivatsion ehtiyojlar asosan ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati bilan moslashtiriladi. Ushbu faoliyatni hisobga olishda motivasiya mexanizmi faollashadi va o‘quv jarayonining samaradorligiga ulkan hissa qo‘shadi.

Foydanilgan adabiyotlar

1. Куликова, Л. Н. Проблемы саморазвитию личности. - 2-е изд., исрр. и дор. - Благовещенск : Изд-во БГРУ, 2001. - 342с.

2. Леонтев, А. А. Педагогическое общение. - М. - Налчик, 1996. - 96с.

3. Милруд, Р. Р. Компетентности в изучении языка /Р.Р.Милруд // Иностранные языки в школе. - 2004. - №7. - С. 30-36.

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ДАРСЛАРНИ ЎЗЛАШТИРИШ МУАММОЛАРИ

А.А.Бекимбетова – п.ф.н., доцент
НДПИ “Мактабгача тарбия ва дефектология” кафедраси мудири
И.Ж.Ходжаниязова - ҚҚДУ “Педагогика ва психология” кафедраси ассистенти

Аннотация: *Ушбу мақолада бошланғич синф ўқувчиларидаги дарсларни ўзлаштириш муаммолари урганилиб, уларни бартараф этиш буйича амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.*

Калит сўзлар: *бошланғич синф ўқувчиси, дарс, таълим сифати, дидактика, компетентлик, педагогик технология.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются проблемы усвоения уроков учащимися начальной школы, и даны практические рекомендации по их устранению.*

Ключевые слова*: младший школьник, урок, качество обучения, дидактика, компетентность, педагогическая технология.*

Бошланғич синфларда ўқитишнинг сифат ва самарадорлигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этиб, ўқувчиларнинг дарсларни ўзлаштириш муаммоларининг педагогик асосларини ўрганиш мухим педагогик муаммо хисобланади. Асосан, ўқув-билув муаммоларини илмий жихатдан ўрганган тадқиқотчилар фикрича, ўқув материаллари ўқув предметларига тааллуқли булганидек, ўқув-билув муаммолари ҳам ўқув материалига тааллуқли эканлиги, ўқув материали ҳам, ўқув муаммоси ҳам бир мавзуга тааллуқли булиши, ўқув материали ва билимларнинг қатор ухшаш жиҳатлари булса ҳам уларнинг фарқли томонлари кўп булиши, ўқув материали мазмунидан келиб чиқиб, муаммо тузилиши таъкидланган. Бошланғич синфларда ўқувчиларнинг дарсларни ўзлаштириш жараёни самарадорлигини оширишда ўқув материалларини визуал усулларда тақдим этиш жуда зарурдир. Бошлангич таълим бошка таълим боскичларидан алохида хусусиятларга эга булиб, бунда укувчиларининг жисмоний ва аклий ривожланишининг ёшга доир хусусиятларини хисобга олиш жуда мухим. Тадкикотчи Ш.Т.Болтаеванинг “Бошланғич таълимда ўқувчилар ижодий фаолиятини шакллантириш” номли монографиясида ривожланиш хакидаги илмий манбалар тадкик килиниб, Л.С.Виготский ривожланишни таълим жараёни билан биргаликда урганишининг алохида хусусиятларини тахлил килади. [1,-391] Лекин таълим билан тарбия бола ривожланиши билан боғлиқ бўлса ҳам, аммо ҳеч қачон бир-бири билан тенг ва параллел ҳолда содир бўлмайди. Улар бевосита бир-бирига бўйсунмаган ҳолда динамик тарзда содир бўладики, буни бир хил таърифлаш мумкин эмас» деб хисоблайди. [2,-391].

Бошланғич синф ўқувчиларининг имкониятларига мос дарс топшириқларини тайёрлаш масаласи ноижодий таълимдан қатор белгиларига кўра фарқ қилади. Булар:

- укув топшириклари ўқувчилар тафаккурига мўлжалланганлиги;
- таълимда ўқувчи мақомининг ўзгартирилганлиги, у таълимнинг фаол субъектига айланганлиги;
- таълимнинг оддийдан мураккабга, якиндан узокга, маълумдан номаълумгача тамоилларига асосланиб идентификацион максадга эришиш;
- ўқиш-ўрганишнинг шахсий аҳамият касб этганлиги;
- ҳар бир ахборотнинг ўқувчи учун шахсий қимматга эгалигидир.

Дарсларни ўзлаштириш муаммолар ўқувчиларнинг ўқув-билув фаолияти, маълумот мазмуни, таълим жараёнида бажарадиган ишига кўра турларга ажратилади. Ўқувчиларнинг фаолиятига кўра ўрганилаётган мавзунинг:

-ўзига хос белгиларини қайд этиш;
- қайд этилган белги бўйича хулосалар чиқариш;
- чиқарилган хулосани ўқув-билув фаолиятида ишлатиш;
- хулосаларнинг ўзлаштириш даражаларини баҳолашга оид таълимий муаммолар турлари ажратилади.

Шунингдек, таълимнинг энг самарали усулларидан бири бу албатта ўйин, дарс билан боғлиқ турли хил тажрибалар ўтказишдир, ҳар хил фаолиятларни бирлаштиришдир. Бунда мулоқот усуллари боланинг позициясини эгаллашни, унинг нуқтаи назарини ҳисобга олишни ва

унинг ҳис-туйғуларига эътибор беришни талаб қилади. Шу боис, дарс ўтиш жараёнида ўзаро таъсир тактикаси – ҳамкорлик орқали белгилаб олинади. Ўқувчиларда коммуникатив кўникмаларни шакллантириш, савол ёрдамида ғоя ҳамда фикр алмашиш хисобланиб, болаларга коммуникация, яъни мулоқотни турли шаклда бўлиши мумкинлигини ўргатиш зарур. Мулоқот давомида фақатгина оғзаки суҳбат эмас, балки қўл имо-ишоралари ва юз ифодалари ҳам аҳамиятга эга.

Ўқувчиларда танқидий фикрлаш, ижодий ёндашув, жамоада ишлаш ва мулоқот уларни келажакга тайёрлаш, муваффақиятга эришиш учун зарур бўлган кўникмалардир. Бу кўникмалар таълимдаги муаммоларни ҳал этиш, биргаликда ишлаш ва ечим топиш имкониятини беради.

Шунингдек, болаларга кичик ёшидан ўз муаммоларини ҳал қилишни ўрганиши керак, болалигидан бошқаларнинг нуқтаи назарини тушуниши бироз мураккабликни юзага келтиради. Бу кўникмаларни ривожлантириш кўп вақт ва маҳорат талаб этади. Критика - яъни танқидий фикрлашнинг бир қисми бу муаммоларни ҳал қилиш, ақлни чархлайдиган жумбоқларни ечиш ва "нима учун?" - деб савол беришдан иборат. Биргина тугмани босиш орқали маълумот олиш мумкин бўлган бугунги кунда маълумотларнинг ишончли ёки ишончли эмаслигини аниқлай олиш зарур.

Хулоса ўрнида, шуни таъкидлаш ўринлики, ушбу жараёнда ўқувчилар диққатини жамлаш, тинглаш, эшитиш, англаш, идрок қилиш, мантиқий фикрлаш, хотира сақлаш, қайта эсга тушириш жараёнини самарали ташкил этиш боланинг қизиқиши, эҳтиёжи, манфаатдорлиги, қобилияти, истеъдоди, иқтидори бола муваффақиятининг асоси бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Болтаева Ш.Т. Бошланғич таълимда ўқувчилар ижодий фаолиятини шакллантириш. Навои.2012 йил.

2.Выготский Л.С. Педагогическая психология// под ред. В.В.Давидова. –М.:, Педагогика, 1999.-321 ст.

3. Сущенко О.Г.Дидактика начальной школы (практический курс) М:2018

PEDAGOGIK FASILITACIYA VOSITASIDA TA`LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH.

L.Bektursinova- falsafa doktori(P.h.D pedagogika fanlari boyicha) docenti, QMU
I.Madreymova- 2-kurs magistranti NMPI.

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik fasilitaciya vositasida ta’lim samaradorligini oshirish haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Аннотация: В данной статье представлена информация о повышении эффективности образования посредством педагогической фасилитации.

Ta'limning bugingi vazifasi o'quvchilarni kun sayin oshib borayotgan axborot-tálim muhiti sharoyitida mustaqil ravishda faoliyat ko'rsata olishga, axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatishdan iborat.Bunung uchun ularga uzliksiz ravishda mustaqil ishlash imkoniyati va sharoyitini yaratib berish zarur.

Ko'pgina o'qituvchilar darslarni qanday tashkillashtirish, o'quvchilarning e'tiborini jamlay olish,pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o'zlari endigina o'rganishni boshlagan texnologiyalardan foydalanishni hisobga olgan holda o'quvchilarga tanish materiyalni qanday etkazish haqida o'ylashadi.Bu masalada o'qituvchiga fasilitaciya usullari yordam beradi.Olingan bilim, ko`nikma va ma`lumotlarning amaliy ahamiyati butun o'quv jarayonida namoyon bo`ladi.

Hozirgi vaqtda zamonaviy ta'limning dolzarb muammosi-bu o'quv jarayonida hamkorlik xarakterini berish ushun ta'lim jarayoning barcha ishtirokchilari ortasidagi o'zaro munosobatlar uchun turli xil optimal texnologiyalardan foydalangan holda o'qituvchi fasilitatorning yangi rolini qabul qilish zaruratidir.

Ma'lumki o'quvchining o'quv faoliyati bosqishma-bosqish, izchil rivojlanish xarakteriga ega bo`lib, buning uchun u birinchi navbatta ushbu faoliyatga kirishish tajribasini uzlashtirishi lozim.

Chunki inson muayan faoliyatda samaradorlikka erishish uchun zarur tajribaga ega bo'lishi talab etiladi.O'quvchining o'quv faoliyati birinchi navbatta uning o'ziga yo`naltirilgan bo`lishi

kerak.O'quvchilar nafaqat bilimlarni egallashlari, balki uni uzlashtirish usullarini ham bilib olishlari lozim.

Ilmiy pedagogik nuqtayi nazardan qaraganimizda *pedagogik fasilitaciya*-bu o'qitish va ta'lim samaradorligini ta'minlashga ko'maklashish va uni oshirishga qaratilgan jarayon tushiniladi.Bu o'qituvchi rahbarligida guruhdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish va samaradorlikni oshirishga yaodam berish hodisasidir.

Ko'proq o'qituvchilar direktiv bo'lmagan oqitishga moyil.Tajribali o'qituvchi-fasilitatorning kasbiy mahorati tufayli o'quvchilar uchun zarur shart-sharoytlarni yaratishga imkon beradigan o'quv jarayonini qurish mumkin, ular asosida qo'yilgan vazifalarni hal qilish uchun qulay muhit yaratiladi.Yáni o'zaro ta'sir, qollab-quvvatlash, hamkorlik, qabul qilish, baǵrikenglik natijasida talim samaradorligiga erishiladi.

Shu asosda ta'lim jarayonining sifat samaradorligini oshirishga oid pedagog olimlar o'z fikr va mulohozalarini bayon etadi.

N.Azizxodjaevaning ta'kidlashicha, o'quv jarayonini samarali tashkil etishning vazifalarini quyidagicha:

Har bir dars tálim beruvchi, tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi maqsadlarni ko'zda tutib amalga oshiriladi. O'quv jarayonida motivaciya, bilish faoliyati, boshqarish faoliyati kabi o`ziga xos texnologik vazifalar mavjud:

1.Motivaciya-o'quvchilar diqqatini tortish, ichki tuyǵu-istak zaruratini shakillantirishdir. O`quv jarayonida o'quvchi va o'qituvchi uchun ham asosiy harakatlantiruvchi kuch-ichki motivaciya bo'lishi lozim.

2.Bilish faoliyatida etiborni asosan quyidagilarga qaratib borish kerak:

o`quvchilarda tashabbuskorlik, mustaqillik, bilimlarni puxta o`zlashtirish istagini paydo qilish, zarur malaka va ko`nikmalarni hosil qilishga moyillik tuǵdirish, tafakkur rivojiga jiddiy etibor qaratishi zarur.

Birinchi navbatta yoshlarimiz o'z murabbiylari darsidan har jihatdan qanoatlansin. Ularda orzulari uyǵonsin, tafakkuri rivojlansin, amaliy faoliyat, ijodiy qobiliyat, o'qish-o`rganish va mehnatga havas kuchaysin. Ular o'quv mashǵulotidan so'ng olgan baholari bilan emas, balki bilim va malaka hosil qilganliklarini, ma'naviy oziq olganliklarini his qilsin.Bu esa o'quvchilarda o'qish bilishga degan qiziqish,bilim va ko'nikmalarini egallashga motivaciya uyǵotish hissini shakillantirib ta'lim sifati va samaradorligini rivojlantiradi.

Ta'limning mazmundor, qiziqarli va tushunarli bo'lishi ustoz bilan shogirdlarning qalbini va ruhini bir-biriga mustahkam boǵlaydi, ular o`rtasidagi samimiy hurmat va o'zaro ishonchni mustahkamlanadi. [2;37]

O'qituvchi-fasilitatorning o'quvchilar bilan mavzu asosidagi o`zaro munosabatlari bo`yicha puxta bilimga ega bo`lishi, bunday o'zaro ta'sirning barcha afzalliklari va kamshiliklaridan xabardor bo'lishi, uni baholashning turli usullarini tushinishi, ishni tashkil etish ko'nikmalariga ega bo`lishi ajralmas bo'lib qalmoqda.Guruhda, jamoada o`zaro pedagogik yordamni to`ǵri ishlab chiqish va amalga oshirish, zarur aloqani va guruhda ishonch, tushinish, ochiqlik muhitini tezda ornatish, pedagogik osonlashtiruvchi o`zaro ta`sirni to`ǵri loyihalash va amalga oshirish, guruhda kerakli aloqa va du'stano ishonch,tushinish,ochiqlik muhitini tezda o'rnatishga qodir bo`lish, fasilitativ ish doirasida qurilgan munosabatlarning pedagogik maqsadga muvofiqligi to'ǵrisida xabardor bo`lishi, óz pedagogik faoliyatining natijalarini tanqidiy baholay olishi va tahlil qila bilishi kerak.

O.N.Shaxmatova jozibadorlik (voqelikni ijobiy idrok etish), qat'yatlilik (o'z imkoniyatlari va qobiliyatiga ijobiy munosabat), baǵrikenglik (boshqa odamlarning hatti-harakatlariga va o'zini namayon qilish)kabi fazilatlarni qayd etadi. Muallifning fikricha, jozibadorlik, qat'yatlilik, baǵrikenglik fasilitativ o'zaro ta'sirning gumanistik xususiyatini belgilaydigan fazilatdir. [3;120]

Shuni ta'kidlash kerakki, oqituvchi pedagogik nazariya va amaliyotda keng namayon bo'lgan fasilitaciya texnikasi va usullarini o'zlastirishi kerak.

Masalan, mashhur o'qituvchi A.S.Makarenkoning ǵoyalariga asoslangan holda o'quvchilarning taxminiy, múmkin bo`lgan qobiliyatlari haqida, uning asosiy qoiydasi o`quvchilarga hurmat va ularning shaxsiyatini qabul qilishdir. Pedagogik taktning namayon bo'lishini o'qituvchi tomonidan qabul qilinishi

ham fasilitaciyaning asosiy omillaridan biridir.Uning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat bo`ladi: muloqat qilish qulayligi, tanishlikni istisno qilish va bo'ysinishga riyo qilish, ishonchning namoyon bo'lishi, mustaqillik va ijodkorlikni raǵbatlantirich, yaxshi hazil.Snuningdek, o'qituvchi-fasilitatorlar muvaffaqiyat vaziyatini yaratish kabi usuliga murojat qilishadi.U bilan birga "Munosabatlar ko'zgusi" texnikasi qo'llaniladi. Fasilitator o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarining mumkin bo'lgan natijalarini optimistik tarzda bashorat qiladi. Muayyan masalalarni birgalikda hal qilish ko'pincha guruh a'zolari o'rtasida kelishmovchilik va tushunmovchiliklarga olib keladi. Har birining o'z ish sur`ati, dinamikasi va u egallagan roli bor. Kimdir faol bo'lishni, ko'p gapirishni va barcha muhokamalarda qatnashishni afzal ko'radi, kimdir jim turishni, passiv pozitsiyani egallashni, o'z fikrlari va g'oyalarini bildirmaslikni afzal ko'radi. Natijada, guruh umumiy qaror qabul qila olmaydi, maqsadga erishishning samarali usulini tanlay olmaydi. Fasilitator konstruktiv yechimlarga erishish uchun guruh ishiga rahbarlik qilishi mumkin. Neytral pozitsiyada bo'lgan yoki munozaralarda faol ishtirok etgan holda, o'qituvchi guruhga uning harakatida hamroh bo'ladi, ishtirokchilarning har birini qoniqtiradigan yechim topish jarayonida yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, o'quv-tarbiya jarayonini yangi innovacion texnologiyalar asosida joriy etilishi o`qituvchi faoliyatida fasilitatorlik sifatlari jamiyat talablariga mos ravishda talim sifatini osirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Ózbekstan Respublikasi Prezidentinin «O`zbekiston Respublikasi Xalq ta`limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konceptsiyasini tasdiqlash to`ǵrisida» gi PF-5712-sonli farmoni. 2. Azizxodjaeva,N. «O'qituvchi mutaxasisligiga tayyorlash texnologiyasi».Toshkent-2015. 3. Шахматова, О.Н. Педагогическая фасилитация: особенности формирования и развития // Профессиональное образование: Приложение: «Новые педагогические исследования».- 2006. №3. -М.

4. Sayidaxmedov, N.,Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiya mohiyati va zamonaviy loyihasi.-T:RTM,2019.

TAYYORLOV GURUH BOLALARINI AQLIY RIVOJLANISHIDA O‘YINLI TA’LIMIY FAOLIYATLARNING O‘RNI.

Otayeva Salomat Sabirovna
UrDU “Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi.
Amangeldiyeva Adolat Ravshanbek qizi
UrDU “Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi.

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta’lim tashkiloti tayyorlov guruhi bolalarini aqliy rivojlantirish mazmuni, yoshga mos aqliy rivojlanishni namyon etishda o‘yinli ta’limiy faoliyatlarning ahamiyati, tayyorlov guruhi bolalari bilan olib boriladigan o‘yin turlari to‘g‘risida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘yin, aqliy rivojlanish, o‘yinli ta’limiy faoliyat, rivojlantiruvchi markazlar, ruhiy jarayonlar, o‘yin turlari.

Maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarning o‘yin faoliyatlari masalasi asrlar davomida juda ko‘p olimlarning diqqatini o‘ziga jalb qilib kelmoqda. Chunki aynan o‘yin faoliyati orqali bolalar ta’limning keyingi bosqichi maktab ta’limidagi o‘quv faoliyatiga asta-sekinlik bilan o‘tadilar. Maktabgacha yoshidagi bolalar o‘zlarining o‘yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg‘a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar.

Ma’lumki, bolaning yoshi ulg‘ayib, mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari, uning atrofidagi narsa va hodisalar bo‘yicha dunyoqarashi kengayib boradi. Shuni yodda tutish joizki, o‘yin maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyati hisoblanadi. Bu yoshdagi bolalarning o‘yinlarini uchga bo‘lish mumkin:

1) predmetli o‘yinlar ;
2) syujetli-rolli o‘yinlar ;
3) qoidali o‘yinlar.

Tayyorlov maktabgacha yosh davrida qurish-yasah o‘yini mehnat faoliyatiga aylana boshlaydi, o‘yin jarayonida bola turmushda zarur bo‘lgan nimanidir yasaydi, yaratadi, quradi. Bolalar bunday o‘yinlarda oddiy mehnat ko‘nikma va malakalarini egallaydilar, ularda amaliy tafakkur faol rivojlanadi. Bola o‘yinda ko‘plab uy-ro‘zg‘or asboblari va predmetlaridan foydalanishni o‘rganadi. Unda o‘z xatti-harakatlarini rejalashtirish qobiliyati paydo bo‘ladi va rivojlanadi, aqliy operatsiyalari, tasavvur va xayoli takomillashadi. Hech bir yosh davri ushbu yosh davridagidek shaxslararo hamkorlikning turli shakllarini talab qilmaydi, chunki u bola shaxsining turli jihatlarini rivojlanishi zarurati bilan bog‘liq.

Bu tengdoshlari, kattalar bilan hamkorlik, o‘yinlar, muloqot va birgalikdagi mehnatdir. Bu yosh davri davomida bolalarning quyidagi asosiy faoliyat turlari izchillikda takomillashib boradi: predmetlar bilan boshqarish o‘yini, konstruktiv tipdagi individual predmetli o‘yin, jamoaviy syujetli-rolli o‘yinlar, individual va guruhiy ijod, o‘yin-musobaqa, o‘yin-muloqot, uy mehnati.

Maktabga chiqishdan bir yoki ikki yil avval ularga o‘quv faoliyati qo‘shiladi va 5-6 yoshli bola eng kamida faoliyatning 7-8 turiga tortiladi, ularning har biri bolani o‘ziga xos ravishda intellektual va axloqan rivojlantiradi. Shuni ham ta’kidlash joizki, fan-texnika mislsiz rivojlanayotgan hozirgi davrda hayratda qoldiradigan narsalar bolalarga go‘yo, bir mo‘jizadek ko‘rinadi. Natijada ular ham o‘zlarining turli o‘yinlari jarayonida o‘xshatma qilib, har xil xayoliy narsalarni o‘ylab topadilar. Bundan tashqari, bolalarning turli xayoliy narsalarni o‘ylab chiqarishlari yana shuni anglatadi-ki, ular o‘zlarining har turli o‘yin faoliyatlarida faqat atroflaridagi bor narsalarni emas, balki ayni chog‘da ehtiyojlarini ham aks ettiradilar.

Maktabgacha yoshidagi bolalarning o‘yinlari atrofdagi narsa va hodisalarni bilish quroli bo‘lishi bilan birga, yuksak ijtimoiy ahamiyatga ham ega, o‘zgacha qilib aytganda, o‘yin qudratli tarbiya quroli hamdir. Bolalarning o‘yinlari orqali ularda ijtimoiy foydali, ya’ni yuksak insoniy hislatlarni tarbiyalash mumkin. Agarda biz bolalarning o‘yin faoliyatlarini tashqaridan kuzatsak, o‘yin jarayonida ularning barcha shaxsiy xususiyatlari yaqqol namoyon bo‘lishini ko‘ramiz. Shuning uchun bolalarning o‘yin faoliyatlari, ularni individual ravishda o‘rganish uchun juda qulay vositadir.

O‘yinli ta’limiy faoliyat bolalar bilan olib boriladigan mashg‘ulot va rivojlanish markazlaridagi faoliyatlar yig‘indisi bo‘lib, uning asosini o‘yin tashkil etadi. “Maktabgacha ta’lim tashkiloti davlat o‘quv dasturi”da berilgan namunaviy kun tartibida o‘yinli ta’limiy faoliyat uchun har bir yosh guruhida vaqt ajratilgan. Tayyorlov guruhlari o‘yinli ta’limiy faoliyatlari maktabgacha ta’lim tashkilotining boshqa guruhlari o‘yinli ta’limiy faoliyatlaridan farq qilib, bolalarni ta’limning keying bosqichi-maktab ta’limiga aqliy, ruhiy, etik, estetik, jismoniy jihatdan tayyorlashga qaratilgandir. Davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarining namunaviy kun tartibiga ko‘ra, o‘yinli ta’limiy faoliyati 9^{00} dan 9^{40} gacha davom etadi.[1.b.43.] Bu salkam ikki soatli o‘yinli ta’limiy faoliyatlarni tashkil etish tarbiyachidan katta mahorat va ijodkorlikni talab etadi. Tayyorlov guruhlarida bolalar bilan olib boriladigan o‘yinli ta’limiy faoliyatning tarkibiy qismi bo‘lgan markazlardagi faoliyatlar bolani rivojlantirishning beshta sohasini ko‘zda tutadi.

Mashg‘ulot - maktabgacha ta’limda o‘qitishtishning asosiy shakli sanalib, u hamma bolalar uchun majburiydir. [2, b.202.] Unda dastur mazmuni belgilab berilgan, kun tartibida unga ma’lum o‘rin va vaqt ajratilgan. Mashg‘ulot tarbiyachi rahbarligida o‘tkaziladi, tarbiyachi mashg‘ulotda bolalarni yangi bilimlardan xabardor qiladi, bolalar egallab oigan bilimlami esa aniqlab, mustahkamlaydi, bolalarning amaliy mashg‘ulotini tashkil etadi. Maktabgacha ta’ lim yoshi guruhlari bilan bog‘liqlikda mashg‘ulotlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Katta va tayyorlov guruhlaridagi mashg‘ulotlar orqali bolalarda tashabbuskorlik va mustaqillik, bilimga qiziquvchanlik, taqqoslash, umumlashtirish, xulosalar chiqarish kabi malakalar tarkib toptirib boriladi. Bolalarda kuzatuvchanlik, mas’uliyat hissi takomillashib boradi, ularda aqliy mehnat qilish malakasi va xohish-istagi tarbiyalanadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida mashg‘ulotlar bolalarni maktabga tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Bu mashg‘ulotlarda bolalar o‘quv faoliyati ko‘nikmalari hosil qiladilar, ancha

intizomli, uyushgan bo‘lib boradilar. Ularda barqaror diqqat, diqqatni bir narsaga qarata olish, irodaviy zo‘r berilish qobiliyati rivojlanadi. Sistemali o‘qish natijasida bilishga qiziqish paydo bo‘ladi.

Bolalar oldilariga ko‘pchilikdan kuch-g‘ayrat talab qiladigan vazifalar qo‘yilganda birgalikdagi kechinmalar paydo bo‘ladi, jamoa tuyg‘usi vujudga keladi. Ekskursiyalar, rasm chizish, loy va plastilindan buyumlar yasash, qurish-yasashga oid ishlarni birgalikda bajarish, umumiy o‘yinlarda va musiqa mashg‘ulotlardagi raqslarda, harakatlarni rivojlantirish mashg‘ulotlarida birlashish, badiiy adabiyotni o‘qish tufayli yuzaga kelgan birgalikdagi kechinmalar - bularning hammasi inoq bolalar jamoasini vujudga keltirishda yordam beradi hamda jamoada yashash va ishlash ko‘nikmasi hosil qiladi. Mashg‘ulotlarda ta’lim berish bolalardan aqliy va jismoniy zo‘r - berishni talab etadi, ya’ni u bolaning faol harakatlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, bola ma’lum natijaga erishish uchun intiladi, bu esa boladan uzoq davomli ixtiyoriy diqqatni talab etadi.

Xulosa qilib aytsak, maktabgacha ta’lim tashkilotining tayyorlov guruhi bolalarini aqliy rivojlanishida o‘yin turlaridan samarali foydalanish, mashg‘ulotlarda bolalarning tafakkurini shakllantiruvchi, ularni aqliy rivojlanishga undovchi ta’limiy o‘yinlarni qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi /takomillashtirilgan ikkinchi nashr/. 2022-y.
2. Sodiqova Sh.Maktabgacha pedagogika- Toshkent: Tafakkur bo‘stoni.2013.-
3. Bikbaeva N.U., Ibroximova Z., Qosimova X.I. Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish. - Toshkent.: “O‘qituvchi”. -1995. 245 B.
4. Qodirova F., Toshpo‘latova Sh.Q., Kayumova N.M, A’zamovna M.N.Maktabgacha pedagogika.Toshkent.: “Tafakkur”. 2019 y.146- B.

Bo‘lajak iqtisodchilarning kasbiy yo‘naltirilgan muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning individual-psixologik omillari

UMIDAXON AGZAMOVNA TURSUNOVA

“Ingliz tili” kafedrasi katta o‘qituvchisi. TSEU

Bugungi kunda oliy ta’limning maqsadi faqat bilimlarni uzatish emas, balki “mustaqil fikr yurita oladigan va madaniy tafovutlarda samarali muloqot uchun yaxshi imkoniyatni ko‘ra oladigan fuqarolarni tayyorlashga yo‘naltirilgan”[1]

Ishbilarmonlik sharoitida ta’limning maqsadi muloqot qobiliyatlari rivojlangan mutaxassislar orqali jamiyatni axborotlashtirish va yangi yuqori texnologiyalarni kasbiy jihatdan o‘sish va harakatchanlik uchun tayyorlashdir. Oliy ta’limda bo‘lajak iqtisodchining muloqot kompetensiyasini rivojlantirish uning kasbiy malakasini oshirishning oltin kalitidir.

Oliy ma’lumotli mutaxassis uchun chet tilini bilish zarurati, auniqsa, davlatlararo aloqalar davrida yuzaga chiqadi. Iqtisodiyotning globallashuvi sharoitida o‘zaro bog‘liqligi chet tili orqali asosiy ishlab chiqarish omiliga aylanadi. Bu kasbiy, sanoat hayotining universal vositasiga aylanadi va usiz buni amalga oshirish mumkin emas. “Chet tilini bilmaydigan mutaxassis malakali emas, texnik bilimga ega bo‘lsa ham to‘laqonli mutaxassis emas»

A.A.Leontev chet tilini o‘zlashtirish jarayonini “o‘z shaxsiyatini aktuallashtirish va amalga

oshirish, ijodkorlikni tarbiyalash va hayot, faoliyat, munosabatlar sohasi, faol shaxsiy pozitsiyani shakllantirish bo‘yicha mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyati” deb hisoblaydi. [2]

Til o‘rganishning yakuniy natijasi “og‘zaki, yozish, tinglash va tushunish amaliy ko‘nikmalari, nihoyat, o‘qish – ushbu ko‘nikmalarni o‘z fikrlarini ifoda etish, quloq yoki ko‘z bilan qabul qilingan matnning mazmuni va ma’nosini tushunish uchun qo‘llash qobiliyati, umuman olganda — metodologiya va psixologiyada nima borligini hal qilish kommunikativ vazifalar deb ataladi”

Tilni o‘zlashtirish uchun to`rt (speaking, reading, listening, writing) ko‘nikma ham zarur, ammo faqat yodlashga asoslangan o‘qitish hozirgi vaqtda bu talabalarning ijodiy faolligini qoniqtirmaydi, ularning muloqot kompetensiyasi rivojlanishini kafolatlamaydi. Ushbu yondashuv bilan talabaning bilim darajasi past bo‘ladi, va talaba olingan bilimlarni kasbiy faoliyatida qo‘llay olmaydi.

Keng tarqalgan va rivojlangan iqtisodiy, kasbiy faoliyatning boshqaruv, tijorat, huquqiy sohalari, bu kelajakdagi mutaxassislarga professional madaniyatlararo muloqotning muhim tarkibiy qismi sifatida kasbiy madaniyat ko‘nikmalarini egallashni qiladi.

“Madaniyatlararo professional aloqalarning kengayishi munosabati bilan jamiyatning chet tillarini biladigan turli profilli mutaxassislarga bo‘lgan ehtiyoji ortib bormoqda. Biroq muvaffaqiyatli madaniyatlararo professional hamkorlikka imkon beradigan chet tili kodini o‘zlashtirish “ijtimoiy madaniyatning o‘ziga xos xususiyatlarini belgilaydigan xorijiy madaniyatning professional ahamiyatli tushunchalarini o‘zlashtirishni o‘z ichiga oladi va ishbilarmonlik xulq-atvor tarixiy an’analar va urf-odatlar, turmush tarzi ta’siri bilan belgilanadi”

“Oliy ta’lim muassasasi chet tili kursi kommunikativ yo‘naltirilgan va professional bo‘lishi uchun mo‘ljallangan bo‘lib, uning vazifalari tegishli mutaxassislarning kommunikativ va kognitiv ehtiyojlari bilan belgilanadi”

“Ko‘p madaniyatli ta’lim tamoyili ta’lim mazmunining jamiyatning turli madaniyatlariga mos kelishini belgilaydi, bu esa talabalarning madaniy o‘zi belgilashiga va madaniy identifikatsiyasiga yordam beradi. U ta’lim muhitini qurish talabini hech qanday ustunliksiz ko‘p madaniyatli, madaniyatlarning muloqoti va o‘zaro hamkorligi sifatida belgilaydi”

Erkinlik tamoyili o‘qituvchining talabaga ta’siri va zo‘ravonliksizlik o‘rtasidagi munosabatlarni belgilaydigan kalitdir. Erkinlik muvofiqligi tamoyilining mohiyati talabalarning ijod va fikr erkinligini, o‘zini madaniy belgilash, erkinligini namoyon etishga urinishlarinidan iborat.

Hamkorlik muloqot tamoyillari, talabaga shaxsiy darajada muloqotga kirishga imkon beradi, o‘zini shaxs sifatida ochib beradi. “Xorijiy til” o‘quv fani muloqot bilan bog‘liq yagona xususiyatga ega. Shuning uchun ushbu tamoyilni ta’lim jarayonini tashkil etishda muhim deb hisoblaymiz.

Oliy ta’lim muassasasida o‘qiyotganda, kasbiy faoliyatini hisobga olish tamoyili muhim rol o‘ynaydi va bu “insonning xatti-harakati va faoliyatining ichki va tashqi sharoitlari tizimi bo‘lib, u muayyan vaziyatning sub’ektini idrok etish, tushunish va o‘zgartirishga ta’sir qiladi, bu holatga ma’no va ahamiyat beradi” [3]. Kelajakdagi kasbiy faoliyat konteksti chet tilini o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani rag‘batlantiradi, ta’lim mazmunini talabalar uchun shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan ma’nolar bilan to‘ldiradi.

Ta’limning muvaffaqiyati o‘qituvchi va talabaning o‘zaro ochiqlik darajasiga bog‘liq. Olimlarning pedagogik nazariyasi va amaliyotida o‘zaro ochiqlik, ishonch, hurmat va qo‘llab-quvvatlash g‘oyasi asos bo‘lgan.

Chet tilida talabalarning muloqot kompetensiyasini rivojlantirish ko`nikmalarini hosil qilish jarayonida, ta’lim asos bo`ladi, ammo, o‘qituvchi nafaqat talabaga o‘zining yaxshi fazilatlarini namoyon qilishga va rivojlantirishga yordam berishi kerak, balki chet tilida muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik ta’sirini kuchaytirib, ustuvor yo`nalish berishi ham mumkin.

Oliy o‘quv yurtidagi chet tilini bilimiga ega talabalarning muloqot kompetensiyasini yanada shakllantirish ma’lum shartlar ostida, turli omillar ta’sirida sodir bo‘ladi. Ta’lim jarayonini yuqori darajada tashkil etishning tamoyillariga asoslanib, asosiy omillar sifatida, chet tilini o‘qitishning mohiyati jihatidan kasbiy yo‘naltirish hamda moslashtirish kerak. Bu omillar uzviy bog‘liq va, chet tilini o‘qitish jarayonida talabalarning muloqot kompetensiyasini rivojlantirish samaradorligini oshiradi.

Talabalarga motivatsion ehtiyojlar asosan ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati bilan moslashtiriladi. Ushbu faoliyatni hisobga olishda motivasiya mexanizmi faollashadi va o‘quv jarayonining samaradorligiga ulkan hissa qo‘shadi.

Foydanilgan adabiyotlar

1. Куликова, Л. Н. Проблемы саморазвитию личности. - 2-е изд., исрр. и дор. - Благовещенск : Изд-во БГРУ, 2001. - 342с.
2. Леонтев, А. А. Педагогическое общение. - М. - Налчик, 1996. - 96с.
3. Милруд, Р. Р. Компетентности в изучении языка /Р.Р.Милруд // Иностранные языки в школе. - 2004. - №7. - С. 30-36.

BO‘LAJAK IQTISODCHILARNING KASBIY YO‘NALTIRILGAN MULOQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH - IJTIMOIY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

U.A. Tursunova

“Ingliz tili” kafedrasi katta o‘qituvchisi. TSEU

Bugungi kunda oliy ta’limning maqsadi faqat bilimlarni uzatish emas, balki “mustaqil fikr yurita oladigan va madaniy tafovutlarda samarali muloqot uchun yaxshi imkoniyatni ko‘ra oladigan fuqarolarni tayyorlashga yo‘naltirilgan” [3].

Ishbilarmonlik sharoitida ta’limning maqsadi muloqot qobiliyatlari rivojlangan mutaxassislar orqali jamiyatni axborotlashtirish va yangi yuqori texnologiyalarni kasbiy jihatdan o‘sish va harakatchanlik uchun tayyorlashdir. Oliy ta’limda bo‘lajak iqtisodchining muloqot kompetensiyasini rivojlantirish uning kasbiy malakasini oshirishning oltin kalitidir.

Oliy ma’lumotli mutaxassis uchun chet tilini bilish zarurati, auniqsa, davlatlararo aloqalar davrida yuzaga chiqadi. Iqtisodiyotning globallashuvi sharoitida o‘zaro bog‘liqligi chet tili orqali asosiy ishlab chiqarish omiliga aylanadi. Bu kasbiy, sanoat hayotining universal vositasiga aylanadi va usiz buni amalga oshirish mumkin emas. “Chet tilini bilmaydigan mutaxassis malakali emas, texnik bilimga ega bo‘lsa ham to‘laqonli mutaxassis emas» [1].

Zamonaviy globallashuv sharoitida mamlakatimiz va boshqa ko‘plab davlatlar singari hayotning barcha sohalariga ta’sir ko‘rsatadigan, yangi qadriyatlarni ilgari suradigan va ustuvorliklarni o‘zgartiradigan ulkan o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Dunyo sezilarli darajada o‘zgardi.

Axborot texnologiyalari va gadjetlar yoshlar kundalik hayotiga aylandi va ular hayotini ommalashtirdi. “Rivojlangan mamlakatlarni sivilizatsiya sari olib borgan taraqqiyotning qudratli “lokomotivlari” sifatida axborot, boshqaruv va tashkilotchilik e’tirof etildi. Zamonaviy dunyoda axborot jamiyati eng muhim strategik resursiga aylana boshladi. Hech qanday ijtimoiy hayot axborotsiz va aloqasiz mumkin emas”.

Insonlar o‘rtasidagi ma’lumotlar ommalashuvi qabul qilingan axborotni tushunish, etkazib berish hamda ta’minlashdan hosil bo‘lgan aloqadir. Ammo muloqot axborotni ommalashtirish jarayoni bilan cheklanmaydi. Insonlar muloqoti bilan bir qatorda axborot ham shakllanadi, takomillashadi va rivojlanadi. Shuning uchun muloqotni aloqa jarayonining tomonlaridan biri deb hisoblaymiz.

Muloqot insonlar hayoti va faoliyatida muhim o‘rin egallaydi. Muloqotning turli jabhalarida insoniyat ma’lumot olish, faoliyat natijalar ko`rsatgichi, to‘plangan tajriba va o‘zaro bilim almashuvi, mulohaza, g‘oya va his-tuyg‘ular namoyishini amalga oshiradilar, intilishlar, ehtiyojlar va maqsadlarni muvofiqlashtiradilar, jamiyatni shakllantiradilar, o‘zaro muloqotga kirishadilar.

Muloqot jarayonida umumiy konsepsiya faoliyatining strategiyasi shakllanadi. Muloqot insoniyat shakllanishidagi muhim jabha. Samarali muloqot hamsuhbatlarning o‘zaro bir-birini anglashi, vaziyat va mavzuni yaxshiroq tushunish bilan kafolatlanadi. Shu sababli iqtisod sohasidagi mutaxassislar uchun muloqot kompetensiyasi muhim sanaladi.

Muloqot kompetensiyasining mazmun-mohiyatini ochiqlash uchun biz turli manbalarga murojaat qildik, shu bilan birga “kompetentlik”, “muloqot” tushunchalarini falsafiy va psixologik jihatdan tahlil qildik.

Shaxsning kompetensiyasi – bu “shaxs o‘z faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilimlarga ega bo‘lgan masalalar majmuasidir”. Bu inson uchun ma’lum maqsadlarga erishish uchun kerak.

“Kompetensiya” - egallangan muayyan bilim, ko’nikma, malakalar majmuasi, hamda muayyan vazifani bajarish uchun biror shaxs yoki tashkilotga berilgan vakolat va huquq ma’nosida ham qo’llaniladi; har qanday sohada har tomonlama bilimga ega bo‘lgan va salmoqli fikrlaydigan, obro‘li shaxs sifati nazarda tutiladi.

Taqdim etilgan talqinlarda ko‘rib chiqilayotgan tushunchalarning o‘zaro munosabatini ko‘rsatadigan xususiyatlar mavjud. Agar kompetensiya ma’lum bir sohadagi bilim va tajribada xabardorlik doirasi bo‘lsa, kompetentlik – bu kompetensiyaga egalikdir.

“Kompetentlik – bilim, tajriba va ko‘nikmalarga ega bo‘lish, shuningdek, analitik, ijodiy va amaliy ko‘nikmalarga bog‘liq bo‘lgan ushbu bilimlarni moslashuvchan tarzda qo‘llash qobiliyatidir”. Shuning barobarida, kompetentlik ma’lum bir shaxsiy xususiyatdir, kompetensiya esa o‘ziga xos kasbiy yoki funksional fazilatlar yig‘indisidir.

A.V.Raysevning fikricha, “kompetentlik shunday qurilganki, u bir tomondan inson bilimi va amaliyoti bilan bog‘liq yangi kashfiyot va ishlanmalarni o‘zlashtira oladi, ikkinchi tomondan, har bir profil, ta’lim tizimlar darajasi uchun ta’lim talablarini aniqlash imkonini beradi”[2].

Kompetentlik mohiyat jihatdan: semantik – umumiy madaniy kontekstda vaziyatni mos holda tushunish; muammoli-amaliy – vaziyatni tan olish va tushunishning mosligi, ma’lum bir vaziyatdning maqsadlari hamda vazifalarini aql bilan belgilash va samarali amalga oshirish; kommunikativ – aloqa va o‘zaro ta’sirning tegishli shakllarini hisobga olgan holda turli vaziyatlardagi muloqot.

Kompetentlik shaxs sifati jihatdan turli shakllarda ko`rinish beradi: mahorat darajasi, shaxsiy o‘zini o‘zi anglash yo‘li, shaxsning o‘zini o‘zi rivojlantirishning ma’lum natijasi yoki qobiliyatning namoyon bo‘lish shakli va boshqalar. Kompetentlikning tabiati: u ta’lim mahsuli bo‘lib, undan bilvosita kelib chiqadi va shaxsning o‘zini o‘zi rivojlantirish natijasidir. Bu nafaqat texnologik, balki shaxsiy o‘sish, faoliyat va shaxsiy tajribani tashkil etish va umumlashtirish natijasidir.

Kompetentlik – “bilim, ko‘nikma, ta’lim, tegishli shaxsiy o‘zini o‘zi anglash, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi, mavjud bo‘lish usuli bo‘lib, buning natijasida ta’lim yuqori motivatsiyali va haqiqiy ma’noda shaxsiy yo‘naltirilgan bo‘lib ko‘rinadi, shaxsiy potensialga maksimal talabni, shaxsni boshqalar tomonidan tan olinishini va uning ahamiyatini anglashni ta’minlaydi”.

Jahon ta’lim amaliyotida kompetentlik markaziy tushuncha bo‘lib, “Ta’limning intellektual va mahorat komponentlarini birlashtiradi; uning natijasidan shakllangan, ta’lim mazmunining mafkuraviy talqinlani, u madaniyat va faoliyatning nisbatan keng sohasiga aloqadordir”.

Foydanilgan adabiyotlar:

1. Daniels M. Develoring and Assessing Rrofessional Somretensies: a Rire Dream? Urrsala University, Sweden, 2011, 108 r.

2. Райсев Д. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – Москва: Когито-Центр, 2002.

3. httr://www.une.edu.au (University of New England, Australia)

MAZMUNÍ

1 – SEKCIYA. ARNAWLI PEDAGOGIKA HÁM ARNAWLI PSIXOLOGIYA PÁNLERINIŃ RAWAJLANIW TENDENCIYALARI.

1.	**Л.Р.Муминова.**	Логопедия фанини ўқитиш жараёнида устоз-шогирд муносабатларини шакллантириш.....	**6**
2.	**П.М.Пўлатова.**	Ихтисослаштирилган мактаб ўқучиларини ҳаракатли ўйинларнинг аҳамияти.....	**7**
3.	***М.Ю.*Аюпова**	Нутқ камчиликларини диагностикасида нейропсихологик ёндошув.....	**9**
4.	**Z.M.Axmedova**	Dizartriya nutq kamchiligida olib boriladigan logopedik ishlar.....	**12**
5.	**M.P.Xamidova**	Aqli zaif bolalarni 10 ichida raqamlashga o‘rgatishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish.....	**14**
6.	**L.Sh.Nurmuhamedova**	Oilada yordamga muhtoj bo`lgan bolalarga oila munosabatlarning ahamiyati.....	**17**
7.	**N.Q.Abidova**	Autizmga ega bolalarni psixologik-pedagogik o‘rganish.....	**20**
8.	**Sh.D.Shokirova**	Bolalarda yuz-jag‘ sohasi shakllanishining anatomik-fiziologik xususiyatlari.....	**22**
9.	**Т.Ж.Байжанов**	Қарақалпақстан республикасы көп тармақлы қәнигелестирилген мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде тәлим-тәрбия ислери.....	**24**
10.	**M.R.Po‘latxo‘jaeva**	Serebral falajlanishga ega bo‘lgan bolalarda uchraydigan harakat va nutq nuqsonlarini bartaraf etishda mutaxassislarning hamkorlikdagi faoliyati.....	**27**
11.	**Н.Ю.Юсупова**	Коррекционно-педагогическая работа по овладению способами мыслительной деятельности с использованием инновационных технологий.....	**29**
12.	**И.С.Хамраева**	Бошланғич синф ақли заиф ўқувчиларда ўқиш кўникмасини шакллантириш босқичлари.....	**31**
13.	**Г.Б.Ибатова, Б.Е.Амирешева.**	Жалпы білім беретін мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында логопедиялық көмекті ұйымдастыру ерекшеліктері.....	**32**
14.	**Z.I.Sabirova**	Maktabgacha yoshdagi 6-7 yoshli dizartriyali bolalarning nutqiy muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish mezonlari.....	**36**
15.	**Л.А.Мирахмедова**	Интеллектуал камчилиги бўлган ўқувчиларда соғлом турмуш тарзини шакллантиришда ритмика.....	**37**
16.	**L.T Mamatkulova**	Nutqida kamchiligi bo`lgan bolalarni eshituv idrokini rivojlantirish.....	**40**
17.	**G.D. Berdiyorova**	Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun “tasviriy san’at” ijodkorlik mahsulidir.....	**42**
18.	**Д.Г.Азизова**	Интеллектида нуқсони бўлган болаларда нутқий бузилишлар.....	**44**
19.	**K.X.Alimova**	Yozuv ko’nikmasini shakllantirish muammosiga ilmiy-nazariy yondashuv.....	**46**
20.	**М.Ю.Аюпова, И.Назирбаева**	Нутқнинг грамматик тузилишини ривожлантириш жараёнида сюжетли-ролли ўйиндан фойдаланиш.....	**48**
21.	**E.S.Suletbaeva, E.S.Sulletbaeva**	Autizmga chalingan bolalar va ular bilan munosabatda bo'lish yo’llari.....	**51**
22.	**S.T Sheraliyev**	Eshitishida nuqsoni bor bolalar eshituv idrokini rivojlantirish darslarida og’zaki nutqni shakllantirish.....	**52**
23.	**D.A.Anvarova,**	Daun sindromli bolalarni maktabga tayyorlash sinfida	**54**

	S. Xayrullayeva	tyutorning ishi.....	
24.	**S.M.Dangalov**	Tiflopedagogikada o`qitish va muammolar.....	
	J.To`rayeva		**56**
25.	**Ф.Саламова**	Эшитишида нуқсони бўлган болаларнинг клиник ва психологик ҳусусиятлари.....	**58**
26.	**J.A Haqberdiyev**	Koxlear implantat bolalarni harakatli o`yinlar orqali rivojlantirish.....	**60**
27.	**D.I.Karabayeva.**	Kar va zaif eshituvchi bolalarning nutq ko‘nikmalarini	
	D.Q.Alijonova	shakllantirishning o‘ziga xosligi.....	**63**
28.	**M.K.Erjanova.**	O’smirlarda uchraydigan tovush talaffuzidagi kamchiliklar.....	
	S.O. Yarashova.		**65**
29.	**M.K.Erjanova.**	Oliy ta’lim muassasalarida logopediya fanini o‘qitishni	
	B. Qodirova	rivojlantirish.....	**66**
30.	**D.B. Rasulova.**	Ko’rishda nuqsoni bo’lgan bolalar bilan ishlash.....	
	U. Arslanova		**68**
31.	**M.B.Ziyovaddinova,**	Tiflopedagogika va tiflopsixologiyaning umumiy masalalari.....	
	A.M.Siddiqov		**69**
32.	**H.I.Ne’matova**	Bolalarda uchraydigan nutq kamchiliklarini bartaraf etishda	
		didaktik o`yinlardan foydalanish.....	**73**
33.	**D.A.Qambaralieva,**	Kamchiligi bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirishning ayrim	
	A.M.Siddiqov	omillari.....	**75**
34.	**G.N.Kalibaeva,**	Til kemshiligi buziliwin aldin aliwda qollanilatuǵin	
	G.M.Tasbaeva	psixologiyaliq talaplar.....	**77**
35.	**T.B Janabaeva,**	Lambdatsizmdi saplastíríw usíllarí.....	
	K.A.Tajimuratova		**79**
36.	**М.С.Болтаева,**	Дети с синдромом дауна.....	
	Ж.А.Бекманова		**80**
37.	**U.J.Abullayeva,**	Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida yozish va o‘qishning	
	O.N.Normurodov,	buzilishi.....	
	Z.O.Esnazarova		**83**
38.	**F. Odinayev,**	Autizm bolalarning o’ziga xos xuxusiyatlari va ularni davolash	
	S.Shakirova	choralari haqidagi va dasturiy bo’lmagan usullar.....	**84**
39.	**N. Asatova,**	Bolalar nutqining rivojlanishida ko‘rish va fonematik idrok,	
	S.Shakirova	eshitishning roli.....	**86**
40.	**N. Kengesbaeva,**	Kóriwinde kemshiligi bolǵan balalardiń sóylew tilin	
	S.Shakirova	rawajlandiriw máseleleri.....	**87**
41.	**J. Temirbaeva,**	Problems in education of healthy and disabled children in	
	J.Karlıbaeva	pre-school education.....	**88**
42.	**G.Ermekbaeva**	Debil dárejedegi balalardiń sóylew kemshiliklerin	
	A.Tájimuratov	saplastiriw.....	**90**
43.	**А.Абсаттарова,**	“Аутизм” тушунчаси ва аутизм спектрли болалар	
	Н.Абидова	ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари.....	**92**
44.	**A. Amangeldiyev**	Logopediya fanining metodologik asoslari va nutqiy faoliyat....	**94**
45.	**M.Berdiyeva,**	Ko`r va zaif ko`ruvchi bolalarning ruhiy rivojlanish	
	S.Shakirova	xususiyatlari.....	**95**
46.	**У.Утбасарова**	Особенности просодической стороны речи заикающихся...	**96**
47.	**R. Eshmatova,**	Eshitishida kamchiligi bo’lgan bolalarni tarbiyalashda	
	G.Tasbaeva	ota-onaning tutgan o’rni.....	**99**
48.	**Ким Анастасия,**	Коррекционная работа с детьми с симптомом эхолали.....	
	Ж.Бекманова		**100**
49.	**Д.Пулатова,**	Этапы и аспекты подготовки к профессиональной	
	И.Шамшиева	деятельности будущих логопедов в условиях смешанного	**104**

обучения..... 106
50. **Ж.Алхиясова, Ж.Бекманова** Использования арт терапии в работе заикающими детьми дошкольного возраста..... 106
51. **У.Ерлепесова** Ақли заиф болаларнинг сезги ва идрок хусусиятлари..... 108
52. **G.Yuldashova, P.Dosjanova** Aqli zaif bolalar psixologiyasi..... 110
53. **N.Yo'ldashbayeva, Z.Yesnazarova** Dislaliya uning turlari va alomatlari..... 112
54. **N.Sharipova, A.Tájimuratov** Motor alaliya hám oni saplastiriwda alip barilatuǵin korrekcion-logopedik isler mazmuni..... 114
55. **S.Yarashova, A.Tájimuratov** Rotatsizmni keltirib chiqaruvchi sabablar va korreksion ish..... 115
56. **M.Abdullayeva, Y.Toylokova.** Bo'lajak surdopedagoglarning imo-ishora nutqi vositasidagi kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish tizimi samaradorligi..... 117
57. **N.Abidova, Z.Abdusaidova** Nutqi rivojlanmagan bolalarning passiv va aktiv lug'atini rivojlantirishning samarali yo'llari..... 119
58. **M.Yunusov** Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar tasnifi, ularni o'qitish uchun amaliy tavsiyalar..... 121
59. **S.Axrorova** Autizm sindromi va uni korreksiyalashning texnologiyalari..... 125
60. **А.Отебаева** Қорақалпоқ синфларида таълим олувчи ақли заиф ўқувчиларни саводга ўргатишни такомиллаштириш йўллари..... 128
61. **Z.Yesnazarova, X.Aminboyeva** Nutqi to'liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalar..... 131
62. **S.Seytova, G.Bekimbetova** Sóylewinde kemshiligi bolǵan balalar menen alip barilatuǵin metodikaliq jumislar..... 133
63. **Д.Б.Кенжебаева., А.Н.Оринбаева** Ақли заиф болалар нутқининг ривожланиш хусусиятлари..... 134
64. **K.Tajimuratova** Dizartrik balalarda jazba sóylew tili buzılıwlarínińń aldın alıwda logopediyalıq shınıǵıwlar..... 136
65. **U.Ashirbaeva A.Bekimbetova** Kózi ázzi balalardaǵı ushırasatuǵın til kemshiliklerin korrekciyalaw usılları..... 138
66. **Sh.Qobilova** Имконияти чекланган ўқувчиларда хавфсиз ҳаёт кўникмасини шакллантириш..... 141

2-SEKCIYA.

INKLYUZIV TÁLIMDI SHÓLKEMLESTIRIWGE ILIMIY JANTASÍW

67. **N.Z.Abidova** Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasining mazmuni..... 144
68. **Sh.N.Fayzullayev** "Ilm yo'li" variativ dasturida inklyuziv ta'lim tamoyillar..... 146
69. **F.U.Qodirova, X.SH.Yunusova** Inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishda pedagogik ta'lim innovatsion klasteri..... 148
70. **М.М.Адашалиева** Перспективы инклюзивного образования..... 150
71. **Z.O.To'xtanazarova** Zamonviy ta'limda inklyuziv ta'limning o'rni..... 151
72. **Z.X.Xusnuddinova, M.O.Nuriddinova** Inklyuziv ta'limda "Ta'lim hamma uchun" 153
73. **X.SH.Yunusova** Inklyuziv ta'lim xalq ta'limi tizimini harakatlantiruvchi mexanizm..... 156
74. **G.S.Abdullaeva** Inklyuziv ta'lim uchun koxlear implantatsiyadan so'ng korreksion-rivojlantiruvchi ishlar..... 158
75. **Z.A.Karimova, R.K.Askarova** Inclusive Education and its Importance and Characteristics..... 160

76.	**L.X.Bektursinova, N.Q. Madaminov**	Inklyuziv ta'limda zamonaviy tendensiyalar.....	**163**
77.	**V.M.Utanova**	Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogik jarayon nogiron bolalarning ta'lim olish huquqini amalga oshirish.....	**165**
78.	**L.X.Bektursinova, G.F.Ismailova**	Inklyuziv ta'limni rivojlantirishda artterapiya usullaridan foydalanish.....	**167**
79.	**SH.A.Xalikova, SH.R.Rustamjonova**	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida "inklyuziv ta'lim"ni joriy etish chora-tadbirlari.....	**169**
80.	**M.K.Erjanova**	Bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etishda shaxsiy sifatlarni hisobga olish masalalari.....	**170**
81.	**F. Salamova, O.B.Rimbayeva**	Inklyuziv ta'limni tashkil etishga ilmiy yondashuv.....	**172**
82.	**M.M.Dawletbaeva, G.M.Tasbaeva**	Inklyuziv tálim sistemasın shólkemlestiriw.....	**173**
83.	**G.S.Klıshbaeva, G.M.Tasbaeva**	Ózbekstanda inklyuziv tálim shólkemlestiriwdiń maqseti hám ózine tán bolǵan prinsipleri.....	**175**
84.	**M.S.Erejepbaeva, G.B.Djumabaeva**	Ózbekstanda tálim sistemasında inklyuziv tálimniń ornı.....	**177**
85.	**J.Karlibaeva**	Imkoniyati cheklangan bolalar maktablarida ta'lim jarayonini tashkil etish.....	**179**
86.	**Ж.Карлыбаева**	Особенности эмоциональных состояний семьи ребенка с психофизическими нарушениями.....	**181**
87.	**A.A.Jumabaeva, G.M.Tasbaeva**	Sóylewi toliq rawajlanbaǵan balalardiń tálim hám tárbiyasin shólkemlestiriw.....	**183**
88.	**N.Abdrazakova, F.Salamova**	Aqli zaif bolalarni dars mashg'ulotlariga qiziqtirish texnologiyasi.....	**185**
89.	**И.Ш.Артыкбаева, Ж.А.Бекманова**	Роль артикуляционной гимнастики в коррекционной работе с детьми страдающими с дислалии.....	**186**
90.	**Z.G.Ajimova**	Maktabgacha yoshdagi motor alaliyali bolalarning nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etish usullari.....	**189**
91.	**Ф.Саламова**	Кар болалар мактабларида ўқувчиларнинг талаффузини шакллантириш ва эшитиш идрокини ривожлантириш бўйича якка машғулотлар мазмуни ва уларнинг ташкил этилиши.....	**191**
92.	**Ж.А.Бекманова**	Арт-терапия как метод коррекции и развития детей дошкольного возраста с ограниченными возможностями здоровья.....	**193**

III-SEKCIYA

MEKTEPKE SHEKEMGI TÁLIMDE SALAMAT HÁM IMKANIYATÍ SHEKLENGEN BALALAR TÁLIM-TÁRBIYASÍ MASHQALALARÍ

93.	**Ұ.Қ.Қыяқбаева А.И.Булшекбаева Н.О.Атемкулова**	Заманауи білім беру жағдайында педагог-тәрбиешілердің инклюзивті құзыреттілігін қалыптастыру мәселелер.....	**198**
94.	**Z.E.Azimova**	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayoni sifati va samaradorligini ta'minlash tamoyillari.....	**202**
95.	**А.Манкеш. М.Шахизад**	Жобалау технологиясы негізінде балалардың танымдық дағдыларын дамыту.....	**204**
96.	**Манкеш.А. Рамазанқызы Л.**	Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тілінің қалыптасуы.....	**208**
97.	**D.R. Babayeva, Abdullaeva. M.S.**	Maktabgacha talim tashkilotlarida va oilada vatanparlik tushunshalarini kompleks faoliyatlar arqali tarbiyalash.....	**213**
98.	**Бекмагамбетова Р.К.**	Мектепке дейінгі ұйымдарда баланы салауатты өмір	**215**

	Мийрасбек. Г.С.	салтына тәрбиелеудегі өзекті мәселелер.....	
99.	**Жумашева Г.Х., Матжанова Г., Баймуратова М.**	Мактабгача ёшдаги болаларни ҳайвонот олами билан таништириш орқали ахлоқий сифатларини шакллантириш мазмуни.....	**218**
10.	**M.Allambergenova,Sh. Yuldasheva.**	Maktabgacha ta`lim tashkilotlarida o'quv kontentlarini yaratish usullari.....	**220**
101.	**Madraximova N.Y. G. Sobirova.**	Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishda uslubchi pedagogik mahoratining o'rni.....	**222**
102.	**R.U.Nurjanova.**	Bolajaq tárbiyashilardi kásiplik – iskerlikke tayarlawdiń ózine tánligi.....	**224**
103.	**Sultanova N.Q.Tleumbetova.**	Maktabgacha talim tashkilotlarida shaxsga yunaltirilgan talimni tashkil etishning ahamiyati.....	**225**
104.	**Таубаева Г.З.**	Болашақ мектепке дейінгі ұйым мамандарының педагогикалық практикасы олардың жеке және кәсіби қалыптасуының факторы ретінде.....	**227**
105.	**Таубаева Г. З. С.Ұлболсын.**	Бала тәрбиесіндегі халық ауыз әдебиетінің ұлттық құндылығы.....	**232**
106.	**R.Sh.Aleuova.**	Balalarga tálim-tárbiya beriwde tábiyattan paydalanίwdiń áhmiyeti.....	**236**
107.	**Sh.M.O'tamurodova**	Sahnalashtirish faoliyatida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy-madaniy malakasini shakllantirish tendensiyalari.....	**238**
108.	**Г.Б.Ибатова, Б.Е..Амирешева**	Жалпы білім беретін мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында логопедиялық көмекті ұйымдастыру ерекшеліктері.....	**240**
109.	**Бекманова.Ж.А.**	Новые формы сотрудничества детского сада и семьиво все стороннем развитии дошкольников.....	**243**
110.	**Туребекова.Г.А.**	Хозиржавоблик кўникмаларини шакллантириш жараёнига табақалаштирилган ёндашувни тадбиқ этишнинг педагогик имкониятлари.....	**247**
111.	**Пулатова.Д.А.**	Подготовка студентов к исследовательской деятельности в условиях смешанного обучения.....	**249**
112.	**R.U.Nurjanova, X.R.Allambergenova**	Maktabgacha ta`lim tashkilotlarida tarbiyachining mashg`ulot o`tkazishga tayyorgarligi.....	**251**
113.	**R.U.Nurjanova, Kuchkarova.I.**	Milliy o'yinlar orqali bolalarda jismoniy madaniyatnishakllantirish usillari.....	**253**
114.	**Sh.Oteniyazova, G.Maulenova, A.Nagmetova**	Milliy miyraslar ınsan shaxsı qáliplesiwiniń áhmiyetli faktori.....	**254**
115.	**Ергалиева Ж.**	Особенности формирования навыка чтения в младшем школьном возрасте.....	**256**
116.	**Ибрагимова Л.А.**	Қорақалпоқ халқ педагогикасида бошланғич синф укувчиларининг мантиқий фикрлашини топишмоқлар орқали шакллантириш.....	**257**
117.	**А.Машарипова**	Мектепке шекемги жастағы балаларды тәбият пенен таныстырыў жоллары.....	**259**
118.	**Axunov.U.R. Mamatov.B**	Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalar bilan samarali muloqot olib borish usullari.....	**260**
119.	**Абдазова.Х..Г. А. Альджанова**	Особенности эмоциональной сферы младших школьников.....	**264**
120.	**Нургалиева.Ш. Пирниязов.И.К.**	Методика формирования игровых умений у детей младшего дошкольного возраста.....	**266**
121.	**С.Каллиева..**	Развитие мышления детей старшего дошкольного возраста	**268**

	К.Д.Тлеумбетова	посредством дидактических игр.....	
123.	**Г.Палымбетова.**	Особенности адаптации детей младшего возраста.....	
	К.Тлеумбетова		**270**
124.	**Seitmuratova.V.J.**	Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı qaraqalpaq xalíq ertekleri arqalí durís sóylewge úyretiw hám til baylíǵín arttíríw.....	**272**
125.	**Sharipova.N.**	Bola shaxsining ma'naviy jihatdan shakllanishida ijobiy va	
	Nosirova.M.B.	salbiy xususiyatlarning o'rni.....	**273**
126.	**Хожагельдиева.**	Психологическая характеристика волевых качеств у детей	
	Б..Пирниязова.Н.В.	дошкольного возраста.....	**275**
127.	***A*.G.Tulepova.**	Balalar nutqin rawajlandiriwdiń pedagogik- psixologik mashqalalari.....	**277**
128.	**Yusupova.F.H.**	Ekologik tarbiyannig maktabgacha ta'limda qo'llashning o'ziga xos jihatlari.....	**279**
129.	**Yusupova.F.H.**	Maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik tasavvurlarini shakllantirishning mazmuni va mohiyati.....	**280**
130.	**Д.Байронова,**	Психологическая готовность ребенка к школе.....	
	К.Д.Тлеумбетова		**282**
131.	**G.D.Reimbergenova.**	Tarbiyachi-pedagogningkasbiy salohiyati oshirishning	
	Q.Tleumbetova	pedagogik ahamiyati.....	**284**
132.	**U. Abılbaeva**	Mektepke shekemgi jastaǵi balalardi intellektual rawajlandiriw	
	Q.Tleumbetova	ózgesheligi.....	**286**
133.	**Джумабаева. Г.**	Оила ва мактабгача таълим ташкилоти хамкорлигида	
	А.К.Есенов	болаларнинг маданий ва маънавий сифатларини ривожлантириш.....	**287**
134.	**Madirimova.M.R.**	Kichik maktab yoshida xayol jarayonini rivojlanishida	
	Otayeva.S.S.	tasavvurning ahamiyati.....	**290**
135.	**D.Ayımbetova.**	Mektepke shekemgi jastaǵı balalar menen pedagoglardıń qarım-	
	Turdıbaeva.N.	qatnas jasaw ózgeshelikeri.....	**292**
136.	**D.Ayımbetova.**	Mektepke shekemgi jastaǵı balalardiń sóylew tiliniń kishi jas dáwiri.....	**293**
137.	**F.Tajimuratova.**	Balalardíń sóylew tilin rawajlandíríwda naqíl-maqallardíń roli.....	**296**
138.	**Kalibaeva.A.E.**	Activities that form cognitive processes of young children.....	**298**
139.	**Ibadullaeva.R.**	Ta'rbiyashının' do'retiwshiligi h'a'm qarım-qatnas	
	Saparov.A.T.	ma'deniyatı.....	**299**
140.	**Тажимуратова.**	Мектепке шекемги жастағы балаларды ақлый	
	Н.Сапаров А.Т.	раўажландырыў.....	**301**
141.	**Сапарниязова.А.**	Воспитание детей как составная часть процесса социализации.....	**302**
142.	**Sadikova.N.U.**	Balalardí tárbiyalawda shańaraqtaǵí tálim-tárbiyanín orní.....	**304**
143.	**Sadikova.N.U.**	Mektepke shekemgi jastaǵí balalardí xalíq awízeki dóretpeleri arqalí tárbiyalawdíń ózine tán ózgeshelikleri.....	**306**
144.	**Г.Б.Джумабаева.**	Проблема общего недоразвития речи у детей в заведениях	
	Н.А.Халмуратов	дошкольного образования.....	**307**
145.	**А.Т.Сапаров.**	Тәрбияшылардың искерлик нәтийжелигин асырыў	
	Есенов.А.К.	факторлары.....	**309**
146.	**Джуманиязова.Т.А.,**	Физическое воспитание детейдошкольного возраста	
	Хайдарова З.К.	средствами художественной гимнастики.....	**311**
147.	**Туребекова**	Развитие интеллекта у детей на уроках математики.....	
	Г.Ерниязова		
	М.,Жаксымуратова Д.		**313**
148.	**Jaksımuratova**	Tarbiyachining elementar matematika mashg'ulotlarini olib	
	D.Yerniyazova M.	borish yo'llari.....	**314**

149.	**Genjebayeva G., Nurullaeva N., Paljanova U., Xalmuratova A.**	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantirish yo'llari.....	**316**
150.	**Tursınbaeva Akmaral. G.Turebekova**	Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde mental arifmetikani rawajlandiriw.....	**317**
151.	**Сапаров.А.Т.Утегенова.А**	Мектепке шекемги жастағы балаларды тәрбиялаўда халық ойынларының әҳмийети.....	**319**
152.	**Наурызбаева А.Б.**	Формирование культуры здорового образа жизни у детей дошкольного возраста в доу.....	**321**
153.	**Нуруллаева.Н.Р.**	Развитие количественных представлений у детей дошкольного возраста посредством использования малых фольклорных жанров.....	**323**
154.	**Қ.Д.Тлеумбетова**	Сыпатлы талим-келешегимиз тийкары.....	**325**
155.	**С.Б.Джанкадыров С. Сейтайұлы**	Студенттердің эмоционалды интеллектісин дамытыудың маңызы.....	**328**
156.	**Айтөре Зейнегүл, Маликова Аружан, Көсембек Еңлік**	Мектеп жасына дейинги баланың сенсорлық қабилетин дамыту.....	**333**
157.	**X.Allamova, M.Allambergenova.**	Катта гуруҳ тарбияланувчиларига вақтни билиш кўникмасини шакллантириш методикаси.....	**338**
158.	**N.Djoldasbayeva, M.Allambergenova.**	Мактабгача таълим ташкилотларида мультимедик ўқув воситаларидан фойдаланиш.....	**340**
159.	**A.A. Bekimbetova G.Z.Qaypnazarova**	Tárbiyada balanıń jeke ayırmashılıqların esapqa alıw.....	**342**

IV-SEKCIYA

TÁLIM PROCESI SÍPAT NÁTIYJELILIGIN ASÍRÍW MÁSELELERI

160.	**Абдуова Б.С., Асанова Ұ.О.**	Мәтін лингвистикасын танұдағы функционалды-семантикалық құрылым.....	**345**
161.	**Даулетбаева Б. Ж, Давлетова А.А, Козлов В.В, Сангилбаев О.**	Профилактика аутодеструктивного поведения подростков Казахстане.....	**348**
162.	**Асанова Ұ.О., Абдуова Б.С.**	Халқымыздың асыл мұрасы – рухани-адамгершилик тарбиянің негізи.....	**351**
163.	**Oxunov I.A., Mirzaikramova N.M.**	Bola shasini rivojlantirishga yónaltirilgan tálim, uning mohiyati va mazmuni.....	**356**
164.	**Ш.Алланазарова, В.Ержанова**	Бахс-мунозара ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини ташкил этиш шакли сифатида.....	**358**
165.	**А.Даукеева**	Структура акмеологической компетентности будущего учителя.....	**360**
166.	**Mamanazarov B.J., Meyliqulov M.O**	Pedagogik dasturiy vositalar: tálim platformaları yordaminda tálim jarayonining sifat samaradorligini oshirish omillari.....	**361**
167.	**Barakayev Bahodir O'roqovich**	Umumtálim maktablarida jismoniy tárbiya darslarini harakatli óyinlar orqali samaradorligini oshirish.....	**364**
168.	**Asatova Dildora Aslamovna**	Talabalarda rahbarlik kompotentligigni shakllantirishda aksilogik yondashuvning ahamiyati.....	**366**
169.	**Zaripova Aziza Shaxobiddinovna**	Nofilologik tálim muassasalarida amaliy xorijiy tilni turli metodlar orqali óqitish.....	**367**
170.	**Fayziyev Nozim Asfandiyorovich**	Umumtálim maktablarida multimediyali elektron qollanmalarni joriy etishning samaradorligini aniqlash.....	**370**

171.	**Джуманиязов И.И.**	Глобаллашув шароитида тарих ўқитиш орқали талабаларда ватанпарварлик туйгусини ривожлантириш.....	**372**
172.	**Землина Юлия Вячеславовна**	Особенности гражданского воспитания детей с особыми потребностямив условиях домашнего обучения.....	**374**
173.	**X.R.Quybakov, F.T.Norpulatova**	Umumtálim maktablari va akademik litseylarda fizika fanidan laboratoriy ishlari va masalalar yechishda innovatsion metodlardan foydalanish.....	**376**
174.	**Otamurodova S. S.**	Talabalarni tarbiyalashda etnopedagogik ánanalarning orni.....	**378**
175.	**T.U.Kulniyazov, R.M.Kalmenov**	Tyutorlıq iskerliginde sociallıq tarmaqlardıń áhmiyeti.....	**379**
176.	**Toshboltayeva U.S.**	Milliy qadriyat shaxs kamolotida yetakchi omil sifatida.....	**381**
177.	**Ibraymova A.E**	Kásiplik hám jeke reje dúziwdiń shaxs ómirindegi áhmiyeti.....	**383**
178.	**Xudaybergenova G.**	Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń psixologiyalıq ózgeshelikleri hám onı tarbiyalaw.....	**384**
179.	**Кенесбаева Элмира Жолдасбаевна**	Ўқувчиларни интеллектуал сохаларини модули ўқитиш технологияларидан фойдаланиш.....	**386**
180.	**Jumamuratova Aibaxar Nurmuxanbetovna**	Psycholigical features of developing cognitive competencies of future teachers.....	**388**
181.	**Sh.M. Jalgasbaeva, G.R.Qudaybergenova**	Oqıw processinde kredit-modul sistemasınıń tutqan ornı.....	**390**
182.	**А.Машерипова**	Мектепке шекемги тәлим – дәўир талабы.....	**392**
183.	**Mamutova G.Sh., Tadjibayev R.T**	Zamonoviy tálimni raqamli texnologiyalar yordamida berishning pedagogik zarurati.....	**394**
184.	**Saparniyazova Raxima Maxsetbayevna**	Umumtálim maktablarida óquvchilarni kasb-hunarga yollash ishlarini tashkil qilish metodlari.....	**396**
185.	**Begaliev N.Q**	Tytorlıq iskerliginiń Batıs ellerinde qáliplesiwi.....	**398**
186.	**Sadıkova E.U.**	Abu Rayxan al Beruniydin ilimiy-pedagogikalıq kóz-qarasları.....	**400**
187.	**Allambergenova Gózzal Xasanbaevna**	Aralıqtan oqıtıwdı shálkemlestiriwde Wordpress sistemasınan paydalanıw.....	**401**
188.	**A.Karlibaeva**	Some problematic of the composite sentence in the English teaching process.....	**404**
189.	**Kurbanova Arzayım Xojambergenovna**	Oqıw-tárbiya processin bahalawdıń hár qıylı strategiyalarınan paydalanıw máseleleri.....	**407**
190.	**Muminov D.M.**	The development of innovative pedagogy in south Korea.....	**408**
191.	**M.Xaliyeva**	Baslawısh klass texnologiya sabaqlarında qol miynetinen paydalanıw jolları.....	**410**
192.	**Raximberganova M.R.**	Maktabgacha tálimda tálim jarayoni samaradorligini oshirishda tarbiyachinig polifunksional yondashuvi.....	**411**
193.	**Q.Bekmuratov**	Joqarı oqıw orınlarında ámeliy shınıǵıwlardıń ózine tán ózgeshelikleri.....	**413**
194.	**Давлетова Марина**	Психологияда иқтидорли балаларнинг қобилиятларини ривожлантириш.....	**414**
195.	**Bisekova Sarbinaz**	Psixologiyada boshqaruv muammosi sifatida.....	**416**
196.	**U.A.Tursunova**	Bo'lajak iqtisodchilarning kasbiy yo'naltirilgan muloqat kompetensiyasini rivojlantirishning individual-psixologik omillari.....	**418**
197.	**А.А.Бекимбетова, И.Ж.Ходжаниязова**	Ўқувчиларнинг дарсларни ўзлаштириш муаммолари.....	**420**
198.	**L.Bektursinova, I.Madreymova**	Pedagogik fasilitaciya vositasida ta`lim samaradorligini oshirish.....	**421**
199.	**Otayeva S.S. Amangeldiyeva A.R.**	Tayyorlov guruh bolalarini aqliy rivojlanishida o'yinli ta'limiy faoliyatlarning o'rni.....	**423**

200. **Tursunova Umidaxon Agzamovna** Bo‘lajak iqtisodchilarning kasbiy yo‘naltirilgan muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning individual-psixologik omillari…….. **425**

201. **Tursunova Umidaxon Agzamovna** Bo‘lajak iqtisodchilarning kasbiy yo‘naltirilgan muloqot kompetensiyasini rivojlantirish - ijtimoiy-pedagogik muammo..... **428**

«ARNAWLÍ PEDAGOGIKA: MASHQALA HÁM SHESHIMLER»
atamasındaǵı xalıq aralıq ilimiy-ámeliy konferenciya
MATERIALLARÍ
21-aprel 2023-jıl

«MAXSUS PEDAGOGIKA: MUAOMMO VA YECHIMLAR»
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman
MATERIALLARI
21-aprel 2023-yil

МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической конференции
«СПЕЦИАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ»
21-апреля 2023-год

MATERIALS
of international scientific-practical conference
"SPECIAL PEDAGOGY: PROBLEMS AND SOLUTIONS"
On April 21, 2023 year

Esletpe: *Maqalalarda berilgen faktlerdiń durıslıǵına, imla qátelerine avtorlar juwapker.*

Ájiniyaz atındaǵı NMPI baspaxanasında basılǵan. 2023-jıl.
Buyırtpa №0451. Nusqası 50 dana. Formatı 60x84. Kólemi 26,6 b.t.
230105, Nókis qalası. P.Seytov kóshesi n\j, Reestr №11-3084